

ΣΥΓΧΡΟΝΟΣ ΙΣΤΟΡΙΑ

ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΩΝ

ΚΑΙ ΤΩΝ ΛΟΙΠΩΝ ΛΑΩΝ ΤΗΣ ΑΝΑΤΟΛΗΣ

ΑΠΟ 1821 ΜΕΧΡΙ 1921

ΥΠΟ

Π. ΚΑΡΟΛΙΔΟΥ

ΤΟΜΟΣ Δ΄.

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ

ΕΚ ΤΟΥ ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΟΥ ΑΔΕΣ. ΒΙΤΣΙΚΟΥΝΑΚΗ

6 — Ὀδὸς Ἀριστοτέλους — 6

1925

ΚΛΤ
245
368

ΣΥΓΧΡΟΝΟΣ ΙΣΤΟΡΙΑ

ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΩΝ

ΚΑΙ ΤΩΝ ΛΟΙΠΩΝ ΛΑΩΝ ΤΗΣ ΑΝΑΤΟΛΗΣ

ΑΠΟ 1821 ΜΕΧΡΙ 1921

ΥΠΟ
Π. ΚΑΡΟΛΙΔΟΥ

ΤΟΜΟΣ Δ'

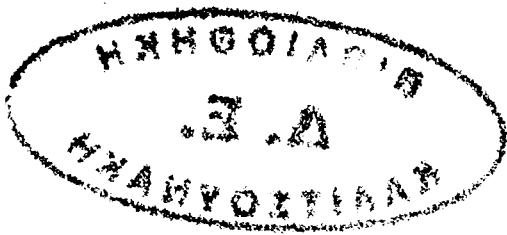
ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ

ΤΥΠΟΙΣ «ΠΑΝΕΛ. ΛΕΥΚΩΜΑΤΟΣ»

Ι. ΣΑΤΖΗ ΙΩΑΝΝΟΥ - ΚΟΛΟΚΥΝΘΟΥΣ 2

1924

245368 11

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΡΗΤΗΣ
ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ

ΜΕΡΟΣ ΠΕΜΠΤΟΝ

ΑΠΟ ΤΩΝ ΧΡΟΝΩΝ ΤΟΥ ΜΕΓΑΛΟΥ ΑΝΑΤΟΛΙΚΟΥ ΠΟΛΕΜΟΥ
ΜΕΧΡΙ ΠΑΡΙΣΙΑΝΗΣ ΣΥΝΘΗΚΗΣ ΤΟΥ 1850

Ἐν τῇ μέτρῳ νῦν ἱστορικῇ ἀφηγήσει ἡμῶν τὸ βασίλειον τὸ ἑλληνικὸν ἀπετέλει οὐ μόνον τὴν ἀφετηρίαν καὶ τὸ κέντρον, ἀλλὰ καὶ τῆς ὑπόθεσιν ὅλην τῆς ἀφηγήσεως ἡμῶν· τῆς τῶν λοιπῶν λαῶν τῆς Ἀνατολῆς, ἐξαιρουμένης τῆς Ὀθωμανικῆς, ἱστορίας ἐλαχίστην ἐν τῷ χρονικῷ τούτῳ διαστήματι κεκτημένης σπουδαιότητα. Ἄλλ' ἀπὸ τοῦ νῦν (ἀπὸ 1850 -- 1853) καὶ ἡ τῶν λαῶν τούτων ἱστορία ἔνθεν μὲν μείζονα προσκτάται σπουδαιότητα, ἔνθεν δὲ οὕτω συμπλέκεται καὶ συνυφαίνεται μετὰ τῆς τοῦ Ἑλληνικοῦ λαοῦ ἱστορίας, ὥστε πρὸς κατανόησιν καὶ ταύτης καθίσταται ἀπαραίτητος ἡ ὁπωσοῦν συστηματικὴ ἔκθεσις καὶ τῆς ἱστορίας ἐκάστου τῶν λαῶν τούτων μετὰ προεισαγωγῆς ἀναδρομικῆς τῆς μέχρι τῶν μέσων τοῦ 19 αἰῶνος ἱστορίας αὐτῶν. Ἄλλ' ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς ἐκτὸς τοῦ ἑλληνικοῦ βασιλείου Ἀνατολῆς ἐξέχουσαν θέσιν κατέχει καὶ τὸ ἐν τῷ Ὀθωμανικῷ κράτει ἑλληνικὸν ἔθνος, τὸ πολιτικῶς μὲν ὑπήκοον τῷ Ὀθωμανικῷ κράτει, ἠθικῶς δὲ καὶ πνευματικῶς καὶ ἐθνικῶς κυβερνώμενον ὑπὸ τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει Μεγάλῃς τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίας τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου δηλονότι, κατὰ δευτέρων δὲ λόγον, καὶ ὑπὸ τῶν λοιπῶν Πατριαρχείων, συλλήβδην δὲ ὑπὸ τῆς ὅλης ἐν Κωνσταντινουπόλει συγκεντρομένης Ὁρθόδοξου Ἐκκλησίας, ἧς τῇ δικαιοδοσίᾳ ὑπήγοντο καὶ οἱ ἄλλοι ὀρθόδοξοι λαοὶ τῆς Ἀνατολῆς. Ἀρχόμεθα δὲ τῆς ἀφηγήσεως τοῦ μέρους τούτου τῆς ἱστορίας ἀπὸ τοῦ κεφαλαίου τοῦ περὶ τῶν σχέσεων τοῦ Βασιλείου

τῆς Ἑλλάδος πρὸς τὴν ἐν Κωνσταντινουπόλει Μεγάλῃν τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίαν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α΄.

*Ἡ Μεγάλη τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησία
καὶ ἡ Ἐκκλησία τοῦ Βασιλείου τῆς Ἑλλάδος.*

Ἡ ἰδρυσις τῆς Ἐκκλησίας τοῦ Βασιλείου ὡς ἐγένετο ὑπ' αὐτῆς τῆς Μεγάλῃς Ἐκκλησίας.—Μέχρι τῶν ἀρχῶν τοῦ 1850 οὐδεμία ὑφίστατο σχέσις ἐπίσημος μεταξὺ τῆς ἀπὸ τοῦ 1833 ἰδρυθείσης Ἐκκλησίας τοῦ Βασιλείου τῆς Ἑλλάδος καὶ τῆς Μεγάλῃς Ἐκκλησίας, κατ' ἀκολουθίαν δὲ καὶ τῶν λοιπῶν αὐτοκεφάλων Ἐκκλησιῶν (τῶν τριῶν πατριαρχικῶν θρόνων, τῆς ἀρχιεπισκοπῆς Κύπρου, καὶ τῆς Ἱερᾶς Συνόδου τῆς Ἐκκλησίας τοῦ ρωσικοῦ κράτους). Ἡ Μεγάλη Ἐκκλησία εἰς οὐδεμίαν οὔτε ἤθελεν οὔτε ἠδύνατο κανονικῶς νὰ διατελῇ σχέσιν πρὸς ἔκκλησίαν ἰδρυθεῖσαν κατ' οὐσίαν ὑπὸ ἀρχῆς κοσμικῆς ἐξ ἐπαρχιῶν ἀνηκουσῶν κανονικῶς εἰς τὸν θρόνον τὸν Οἰκουμενικὸν καὶ αὐθαιρέτως καὶ ἀντικανονικῶς ὑπὸ κοσμικῆς ἀρχῆς ἀποσπασθεισῶν. Ἀπόπειραί τινες γενόμεναι ἐκ μέρους τῶν ἐν Ἑλλάδι, ὑπὸ τῆς διοικήσεως δηλονότι I Συνόδου, διὰ τῆς πρὸς τὴν Μεγάλῃν Ἐκκλησίαν ἀνακοινώσεως τῶν ἀφορῶντων εἰς τὴν καταδίκην τοῦ Θ. Καίρη ἔμειναν ἀτελεσφόρητοι, τοῦ Πατριαρχείου οὐδεμίαν δίδοντας ἀπάντησιν εἰς ἀνακοινώσεις Ἐκκλησίας, ἧς ἡ ὑπαρξις ἦτο ἄγνωστος αὐτῇ καὶ τῇ λοιπῇ ὅλῃ Ἐκκλησίᾳ (1). Οὕτως εἶχον τὰ πράγματα μέχρι τοῦ κατὰ Δεκέμβριον (16 Δεκεμβρ.) τοῦ 1849 ἐπελθόντος θανάτου τοῦ ἐν Κων(π)όλει πρέσβεως Ἰακώβου Ρίζου. Ὁ θάνατος οὗτος ἔδωκεν ἀφορμὴν τῷ Οἰκουμενικῷ Πατριαρχείῳ καὶ τῷ

1) Ἐν τοῖς Καίρικοις ἡ Μεγάλη Ἐκκλησία ἐπετήδευσε τελείαν ἀγνοίαν τῶν γενομένων. Ἐν δὲ τῷ περὶ ὄρκου τῶν ἱερωμένων ζητήματι, ἐν ᾧ ὁ μὲν Μέγας Οἰκονόμος Κωνσταντῖνος ἐκηρύσσεται ἐναντίον τῆς ἀρκαμοσίας τῶν κληρικῶν, ὁ δὲ Φαρμακίδης ὑπεστήριξε τὸ ἐναντίον, ἡ Μεγάλη Ἐκκλησία ἐπενέβη πλαγίως ἐγκρίνουσα τὰ ὑπὸ τοῦ Μ. Οἰκονόμου γραφόμενα.

τότε κοσμοῦντι τὸν Πατριαρχικὸν θρόνον Ἀνθίμῳ Δ΄, τὸ δεύτερον ἀπὸ τοῦ 1848 ἀνελεθόντι εἰς αὐτὸν (1), νὰ τελέσῃ μετὰ τῶν συνοδικῶν ἀρχιερέων μεγάλῳ πρεπῆ κηδεῖαν τοῦ θανόντος, ἵνα ἐκδηλώσωσι τὴν πρὸς τὸν ὁμόδοξον λαὸν τοῦ ἑλληνικοῦ βασιλείου καὶ τὴν κυβέρνησιν αὐτοῦ καὶ πρὸς τὸν τελευτήσαντα πρεσβευτὴν συμπάθειαν αὐτῶν. Τὸ γεγονός τοῦτο ἀγγελεθὲν εἰς τὴν Ἑλληνικὴν Κυβέρνησιν συνεκίνησεν αὐτὴν βαθέως καὶ ἔδωκεν αὐτῇ ἀφορμὴν ἵνα ἐκδηλώσῃ καὶ αὕτη τὴν διὰ τὴν τοιαύτην πολιτείαν τοῦ Πατριάρχου εὐγνωμοσύνην αὐτῆς κατὰ τρόπον ἐπισημότατον, ἀπονέμουσα τῇ Αὐτοῦ Παναγιότητι τὸ ἀνώτατον παρὰ ἴσημον τοῦ Βασιλείου. Ἡ ἀποστολὴ δὲ τοῦ παρὰ ἴσημου ἐγένετο οὐχὶ διὰ τῆς πρεσβείας ἢ διὰ λαϊκοῦ τινος τῆς πολιτείας λειτουργοῦ, ἀλλὰ διὰ τοῦ γνωστοῦ ἡμῖν ἐκ τῆς ἱστορίας τοῦ βασιλέως Ὁθωνος ἀρχιμανδρίτου (τοῦ Οἰκουμενικοῦ θρόνου) Μισαήλ Ἀποστολίδου, τοῦ ὑπηρετοῦντος νῦν ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ τοῦ Βασιλείου, ἀλλὰ θεωρουμένου πάντοτε, ὅπως καὶ ὁ Μέγας Οἰκονόμος Κωνσταντῖνος, ὡς μέλους καὶ τοῦ κλήρου τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας. Ἡ ἐκλογὴ αὐτῆ τοιοῦτου προσώπου πρὸς ἐπιτέλειαν πράξεως κυρίως πολιτικῆς μαριτυρεῖ ἐκ τῶν προτέρων ὅτι τῷ ἀρχιμανδρίτῃ τούτῳ ἀνετίθετο καὶ ἀποστολῇ ἐμπιστευτικῇ ἀποβλέπουσα εἰς τὴν πρὸς τὴν Μεγάλῃν Ἐκκλησίαν προσέγγισιν τοῦ Βασιλείου τῆς Ἑλλάδος, εἶτα δὲ καὶ τῆς Ἐκκλησίας τοῦ βασιλείου τούτου. Ἀληθῶς δὲ ὁ ἀρχιμανδρίτης Μισαήλ ἔφερεν ἐπιστολὴν τοῦ Προέδρου τῆς Ἱερᾶς Συνόδου τῆς Ἐκκλησίας τοῦ Βασιλείου πρὸς τὸν Οἰκουμενικὸν Πατριάρχην. Ἀλλὰ πρὸς μεγίστας προσέκρουε δυσχερείας ἢ ἐκτέλειαι τῆς ἀναταθείσης τῷ Μισαήλ διπλῆς ἀποστολῆς. Διότι παρὰ ἴσημον μὲν ξένον, καὶ μάλιστα ἑλληνικόν, δὲν ἠδύνατο νὰ δεχθῆ ὁ Πατριάρχης ἄνευ τῆς ἀδείας τῆς Πύλης, ἐπιστολὴν δὲ τοῦ προϋσταμένου Ἐκκλησίας μὴ ἀναγνωριζομένης ὑπὸ τῆς Μεγάλῃς Ἐκκλησίας οὐδαμῶς ἠδύνατο νὰ παραλάβῃ. Καὶ ἡ μὲν πρώτη δυσχέρεια ὑπερεβλήθη ἀφοῦ ἡ ἐν Κωνσταντινουπόλει ὄρωσικὴ πρε-

1) Οὗτος ἐστὶν ὁ Ἀνθίμος Βαμβακᾶς ὁ ἀπὸ μητροπολίτου Νικομηδείας τῷ 1840 ἀνελεθὼν τὸ πρῶτον εἰς τὸν Οἰκουμενικὸν θρόνον καὶ μετὰ 14 μηνῶν ἀπομακρυνθεὶς τούτου, ἐπανελθὼν δ' εἰς αὐτὸν τὸ δεύτερον τῷ 1848 καὶ μένας ἐτη τέσσαρα.

σβεία προσελθοῦσα ἐπίκουρος εἰς τὰς ἐνεργείας τοῦ ἐν Κωνσταντινουπόλει ἐπιτετραμμένου τοῦ Βασιλείου Πέτρου Δελιγιάννη κατώρθωσε μετὰ πολλοῦ κόπου νὰ πείσῃ τοὺς ἐν τῇ Πύλῃ νὰ ἐπιτρέψωσι τῷ Πατριάρχει τὴν ἀποδοχὴν τοῦ παρασήμου. Ἀλλὰ τὴν ἐπιστολὴν τοῦ Προέδρου τῆς Συνόδου ἠρνήθη ἀπολύτως ὁ Πατριάρχης νὰ δεχθῇ. Τότε δὲ ὁ ἐν Κωνσταντινουπόλει ἐπιτετραμμένος καὶ ὁ ἀρχιμανδρίτης Μισαὴλ ἦλθον εἰς συνεννόησιν ἀνεπίσημον καὶ ἐμπιστευτικὴν πρὸς τὸν Πατριάρχην, ἵνα αὐτὴ ἢ Ἑλληνικὴ Κυβέρνησις δι' ἐγγράφου αὐτῆς ἀποταθῇ πρὸς τὴν Μεγάλην Ἐκκλησίαν αἰτουμένη τὴν πρὸς αὐτὴν προσέγγισιν τοῦ «Βασιλείου τῆς Ἑλλάδος». Ἀλλὰ τὸ σχέδιον τῆς ἐπιστολῆς τῆς Ἑλληνικῆς Κυβερνήσεως (τοῦ ὑπουργικοῦ συμβουλίου) τὸ συνταχθὲν κατ' εἰσῆγησιν τοῦ ἀνθενωτικοῦ καὶ ἀσεβοῦς Θ. Φαρμακίδου γνωστὸν ἐμπιστευτικῶς εἰς τοὺς κύκλους τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας ἀπεδοκιμάσθη ὑπὸ τούτων, ἢ καὶ μὴ γνωστὸν τοῖς κύκλοις τούτοις (διότι καὶ τοῦτο λέγεται) ἀπεδοκιμάσθη ὑπὸ τοῦ Μισαὴλ αὐτοῦ καὶ ὑπὸ τοῦ Π. Δελιγιάννη, μὴ θεωρησάντων πρέπον νὰ ἐπιδώσωσιν αὐτὸ καὶ ἀνεπισήμως ἔτι καὶ ἐμπιστευτικῶς τῇ Μεγάλῃ Ἐκκλησίᾳ, ἄλλο δὲ σχέδιον συνταχθὲν ὑπὸ τοῦ ἀρχ. Μισαὴλ καὶ τοῦ Ἐπιτετραμμένου ἐπέμφθη εἰς Ἀθήνας καὶ ἐνεκρίθη ὑπὸ τῆς Κυβερνήσεως, ἥτις συμφώνως πρὸς τὸ περιεχόμενον τοῦ σχεδίου συνέταξε καὶ ἔπεμψεν εἰς τὴν Μεγάλην Ἐκκλησίαν τήνδε τὴν ἐπιστολὴν.

«Παναγιώτατε καὶ Θειότατε Οἰκουμενικὲ Πατριάρχα, Κύριε Κύριε Ἄνθιμε, κατὰ πνεῦμα ἡμῶν Πάτερ.

«Σεβασμιώτατοι καὶ Πανιερώτατοι ἀρχιερεῖς οἱ συγκροτοῦντες τὴν περὶ τὴν Αὐτοῦ Παναγιότητα Ἱερὰν Σύνοδον. Τὸ ὀφειλόμενον Ὑμῖν σέβας εὐλαβῶς ἀπονέμομεν.

«Ὡς τέκνα γνήσια τῆς ἁγίας Μητρὸς ἡμῶν Καθολικῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας ἡμεῖς οἱ συγκροτοῦντες τὸ ὑπουργικὸν συμβούλιον τῆς Α. Μ. τοῦ σεβαστοῦ ἡμῶν Βασιλέως τῆς Ἑλλάδος, ἀπονέμοντες πάντοτε τῇ Ὑμετέρᾳ Παναγιότητι τὸν παρὰ πάντων τῶν ὀρθοδόξων ὀφειλόμενον Αὐτῇ φόρον εὐλαβείας καὶ σεβασμοῦ ὡς Πρώτῳ τῆς Καθολικῆς Ἐκκλησίας τῶν Ὁρθοδόξων Ποιμέναρχῃ καὶ Πνευματικῷ Πατρί, ἔγνωμεν κατ' εὐδοκίαν τῆς Α. Μ. καὶ κατ' αἴτησιν τῆς παρ' ἡμῖν Ἱερᾶς Συνόδου, δι'

ιδιαιτέρας αὐτῆς προΐξεως γενομένην, διακοινῶσαι Αὐτῇ τε καὶ τῇ παρ' Αὐτὴν ἱερωτάτῃ Συνόδῳ ὅ,τι τῇ γνώμῃ τοῦ κλήρου καὶ τῶν ἐκλεκτῶν τοῦ Ἔθνους ἐγκρίσει ἐδέησε νομοθετηῆσαι πρὸς τὴν νόμιμον καὶ τακτικὴν διοίκησιν τῆς παρ' ἡμῖν Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας.

«Ἐπειδὴ δ' ἡ τὰ πάντα πανσόφως τε καὶ φιλανθρώπως διέπουσα πρόνοια τοῦ Ὑψίστου ἠϋδόκησε κατὰ τὸ ἄπειρον αὐτῆς ἔλεος ν' ἀνεγείρῃ τὴν Ἑλλάδα εἰς Βασιλεῖον κράτος αὐτόνομόν τε καὶ ἀνεξάρτητον, ἔδει πάντως καὶ τὴν ταύτης Ὁρθόδοξον Ἐκκλησίαν τῆς τοιαύτης ἀπολαύειν ἀνεξαρτησίας, ἣς καὶ πάντων τῶν ἄλλων αὐτονόμων καὶ ἀνεξαρτήτων βασιλείων αἱ Ἐκκλησίαι ἀπολαύουσιν. Καὶ ἐθεωρήθη μὲν παρὰ τοῦ Ἔθνους αὐτοκεφάλος καὶ ἀνεξάρτητος (1) ἡ Ἐκκλησία τῆς Ἑλλάδος ἀπὸ τοῦ 1821, ὑπαγορευθέντος τούτου ἐκ τῆς ἀνάγκης τῶν τότε πολιτικῶν περιστάσεων καὶ μεταβολῶν, ἀλλ' ἐν τοιοῦτοις καιροῖς ἦτο ἀδύνατον ἡ σύστασις Ἐκκλησιαστικῆς ἀρχῆς κυβερνώσης τὰ τῆς Ἐκκλησίας πρὸς τὴν ἀκρίβειαν τῶν ἱερῶν κανόνων καὶ ἐπαγρυπνούσης εἰς τὴν τήρησιν τῶν τῆς πίστεως δογμάτων. Ἄμα δὲ ἡ Α. Μ. ἀναβᾶσα εἰς τὸν θεόθεν προωρισμένον Αὐτῷ θρόνον τῆς Ἑλλάδος ἐπέστησεν εὐθύς τὴν ὑψηλὴν Αὐτῆς προσοχὴν εἰς τὴν τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας κατάστασιν νομίσασα τὴν περὶ ἀποκαταστάσεως αὐτῆς μέριμναν καθῆκον τῆς Βασιλείας Του οὐχ ἦττον σπουδαῖον καὶ ἐμβριθές ἢ τὴν τῶν πολλῶν ἄλλων πραγμάτων τοῦ Βασιλείου διαρρῦθμισιν. Ἄλλ' εἰς τὸ ἔργον τοῦτο, ὡς πνευματικὸν καὶ ἐκκλησιαστικόν, πρὶν ἢ ἐπιβάλλῃ χεῖρα, ἠϋδόκησε ν' ἀκούσῃ καὶ αὐθις τὴν περὶ τούτου γνώμην τοῦ ἐν τῷ Βασιλείῳ ἱεροῦ κλήρου, καίτοι γινώσκουσα καλῶς ὅτι καὶ τὰ πρότερον παρὰ τῶν Ἐθνικῶν Συνελεύσεων ψηφισθέντα τῇ γνώμῃ καὶ τῇ συναινέσει τοῦ ἱεροῦ κλήρου ἐψηφίσθησαν. Καὶ δὴ συγκαλέσασα εἰς τὴν Καθέδραν τῆς Κυβερνήσεως πάντας τοὺς ἐν Ἑλ-

(1) Λίαν πλημμελῶς τὸ κυβερνητικὸν ἔγγραφον θεωρεῖ ὡς παρὰ τοῦ Ἔθνους (λέγε «λαοῦ») κήρυξιν τοῦ αὐτοκεφάλου καὶ ἀνεξαρτήτου τῆς μὴ ὑπαρχούσης τῷ 1821 Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος καὶ τὴν ἐν τῇ ἐκκλησιαστικῇ ἀναρχίᾳ τῆς ἐπαναστασεως ὑφ' ἐκάστου ἱερέως μνημόνευσιν «πάσης ἐπισκοπῆς Ὁρθοδόξου», ὡσεὶ ἕκαστος αὐτῶν ἦτο ἀρχηγὸς αὐτοκεφάλου Ἐκκλησίας !

λάδι διαμένοντας και παρεπιδημοῦντας ἀρχιερεῖς ἦτοι τοὺς μητροπολίτας, ἀρχιεπισκόπους και ἐπισκόπους, ἤκουσεν εὐμενῶς τὴν γνώμην αὐτῶν ἀποφνηαμένων ὁμοφώνως ὅτι ἡ διὰ συνδόου διαρκοῦς διοίκησις τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας, οἷα ὑπάρχει και ἐν τῇ Ὁρθοδόξῃ Ἐκκλησίᾳ τῆς ὁμοδόξου Ρωσίας, νομίζεται και ἀρμοδιωτέρα και συμφερωτέρα και ἐν τῷ νεοσυστάτῳ Βασιλείῳ τῆς Ἑλλάδος. Κατὰ ταύτην τοίνυν τὴν γνωμοδότησιν τῶν σεβασμιωτάτων ἀρχιερέων, ἐπισήμως παρὰ τῶν ἰδίων ἐκτεθεῖσαν και κυρωθεῖσαν, κατέστη ἐν Ἑλλάδι δι' ὑψηλοῦ Βασιλικοῦ νόμου ἀνωτάτη Ἐκκλησιαστικὴ ἀρχὴ τοῦ Βασιλείου κράτους ὑπὸ τὸ ὄνομα «**Ἱερά Σύνοδος τῆς Ἑλλάδος**» συγκροτουμένη ἐκ πέντε ἀρχιερέων, εἰς ἣν ἀνετέθη ἡ ἐξάσκησις τῶν κυριαρχικῶν δικαιωμάτων τῆς αὐτοκεφάλου ἤδη Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, οἷα και πασῶν τῶν ἄλλων αὐτοκεφάλων Ἐκκλησιῶν οἱ ἀρχηγοὶ ἐξασκοῦσιν. Ἐπιβάλλεται δὲ αὐτῇ παρὰ τοῦ νόμου ὡς πρώτιστον καθήκον και ἀπαραίτητον τὸ νὰ ἐπαγρυπνῇ εἰς τὴν ἀκριβῆ διατήρησιν τῶν παρὰ τῆς Μεγάλῃς Ἐκκλησίας και πασῶν τῶν ἄλλων Ἐκκλησιῶν πρεσβευομένων δογμάτων, ἵνα φυλάττηται ἀπαραχάρακτος ἡ δογματικὴ μετ' αὐτῶν ἐνότης· ἐφ' ᾧ και οἱ ἀναδεχόμενοι τὴν ὑψηλὴν ταύτην ἀξίαν ἀρχιερεῖς ὁμολογοῦσιν ἐνώπιον Θεοῦ και τῆς Α. Μ. ὅτι θέλουσι διατηρεῖ ταῦτα πάντα ἀνόθευτα και ἀκέραια κυροῦντες τὴν πράξιν τῆς ἰδίας αὐτῶν ὑπογραφῆς. Τὴν θεσμοθεσίαν ταύτην τῆς Ἐκκλησιαστικῆς διοικήσεως παρεδέχθη και ἐπεψήφισεν ἅπαν τὸ χριστιανικὸν πλήρωμα τῶν Ὁρθοδόξων Ἑλλήνων¹⁾ διὰ τῶν αἵρετῶν αὐτῶν ἀντιπροσώπων τῶν ἐν ἔτει 1843 συγκαλεσθέντων εἰς Ἐθνικὴν Συνέλευσιν ἐν Ἀθῆναις, τῇ τοῦ Βασιλείου μητροπόλει, οἷτινες μιᾷ φωνῇ και μιᾷ ψήφῳ ὡς ἀρχὴν θεμελιώδους νόμου ἔθεντο τὴν καλὴν ὁμολογίαν τῆς πίστεως, διακηρῦξαντες πανδήμως διὰ τοῦ 2 ἄρθρου τοῦ Συντάγματος τὴν σταθερὰν τοῦ Ἑλληνικοῦ ἔθνους εὐσέβειαν και τὴν ἀδιάσειστον ἐνότητα τῆς πίστεως, δι' ἧς ἐνοῦται δογματικῶς μετὰ τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει Μεγάλῃς Ἐκκλησίας και πάσης ἄλλῃς ὁμοδόξου τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίας και ἡ Ἑλληνικὴ

1) Πλημμελὴς ἡ ἐκφρασις προκειμένου περὶ τοῦ Ὁρθοδόξου λαοῦ μόνον τοῦ Ἑλληνικοῦ βασιλείου

Ἐκκλησία διατηροῦσα ἀπαράλλακτως τοὺς Ἀποστολικούς καὶ Συνοδικούς κανόνας καὶ τὰς ἱερὰς παραδόσεις.

»Ἡδη τοίνυν τῶν ἀλλεπαλλήλων δυσχερῶν πραγμάτων ἐξομαλυνθέντων καὶ τοῦ καιροῦ ἐπιτρέψαντο, καθήκον ἱερὸν ἡγησάμεθα εὐδοκίᾳ τῆς Α. Μ., γνώμη δὲ καὶ αἰτήσῃ τοῦ ἱεροῦ κλήρου, ὅπως ἀναγγείλωμεν πρὸς τὴν Μεγάλην Ἐκκλησίαν τῆς Κωνσταντινουπόλεως ταῦτα, ἀξιῶντες τὴν Ὑμετέραν Παναγιότητα, ὡς πρῶτον ποιμενάρχην τῆς Ὁρθοδόξου Καθολικῆς Ἀποστολικῆς Ἐκκλησίας, καὶ τὴν περὶ Αὐτὴν Ἱερωτάτην Σύνοδον, ἵνα ἐπιδοκιμάσαντες τὴν Ἐκκλησιαστικὴν θεσμοθεσίαν καὶ τὴν δι' αὐτῆς συστάσαν Ἱερὰν Σύνοδον τοῦ Βασιλείου τῆς Ἑλλάδος ἀναγνωρίσαντες, ἀποδέξησθε αὐτὴν ὡς ἐν Χριστῷ ἀδελφὴν, εὐλογοῦντες τὸ ἔργον τοῦ εὐσεβοῦς Ἑλληνικοῦ ἔθνους (1) καὶ διακοινοῦντες ταῦτα καὶ τοῖς λοιποῖς Μακαριωτάτοις Πατριάρχαις, τῷ Ἀλεξανδρείας, τῷ Ἀντιοχείας καὶ τῷ Ἱεροσολύμων, ὅπως μετὰ τῆς Ὑμετέρας Παναγιότη. καὶ οἱ Μακαριώτατοι γὰρ ἴζωσι τοῦ λοιποῦ καὶ ἀποδέχωνται ὡς ἀδελφὴν ἐν Χριστῷ ὁμόδοxon καὶ ὁμότιμον τὴν Ἱερὰν ἡμῶν Σύνοδον, ἵν' οὕτω διατηρῆται ἀλώβητος ἡ τῆς Ἁγίας Καθολικῆς καὶ Ἀποστολικῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας ἐνότης. Τῇ δὲ Ἱερᾷ ταύτῃ Συνόδῳ τοῦ Βασιλείου τῆς Ἑλλάδος ἀπόκειται εἰς αἰεὶ καθήκον ἱερώτατον τὸ ἀπονέμειν εὐλαβῶς τὰ κατὰ τοὺς ἱεροὺς κανόνας πρεσβεία τῆς τιμῆς εἰς τὸν Οἰκουμενικὸν θρόνον τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὡς πρῶτον πάσης τῆς ἁγίας Καθολικῆς καὶ Ἀποστολικῆς Ἐκκλησίας τῶν Ὁρθοδόξων καὶ μνημονεύειν δὲ πρῶτον τὸν ἐπ' αὐτοῦ καθήμενον ἐν τοῖς ἱεροῖς διπτύχοις κατὰ τὴν καθεστηκυῖαν τῆς Ἐκκλησίας. Ἔτι δὲ καὶ πραγμάτων ἐκκλησιαστικῶν *συμπεσόγων*, ἅτινα δέονται συμπράξεως πρὸς κρείττονα οἰκονο-

1) Ἡ σύγκυσις τῆς Ἐκκλησίας τοῦ Βασιλείου τῆς Ἑλλάδος ἢ τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος πρὸς τὴν τῆς «Ἑλληνικῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας» (εἰς ἣν ὑπάγονται πάντες οἱ Ὁρθόδοξοι) ὡς καὶ ἡ ἀνωτέρω γινόμενη κλήσις τῆς ἐν Ἀθήναις Ἐθνικῆς Συνελεύσεως τοῦ 1843--44 ὡς ἄπαντος τοῦ πληρώματος (!) τῶν Ὁρθοδόξων Ἑλλήνων μαρτυρεῖ ὅτι ὁ γράφων ταῦτα ἦν ἄμοιρος στοιχειωδευσάτων γνώσεων θεολογικῶν τε καὶ ιστορικῶν.

μίαν καὶ στηριγμὸν νῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας, πρὸς αὐτὸν πρῶτον θέλει ἀναφέρεσθαι. Ἀξιούμεν δὲ καὶ πεπεισμεθα ὅτι ἐν τοιοῦτοις πρίγμασι, τὸ πραγματικὸν ἀφορῶσι τῆς Ἐκκλησίας συμφρον, θέλει εὐδοκεῖ καὶ ἡ Ὑμετέρα Παναγιότης νὰ πράττῃ τὸ αὐτὸ πρὸς τὴν ἡμετέραν Ἱερὰν Σύνοδον. Καὶ ἂν αὕτη ποτὲ ἐξαιτησῆται γνώμην παρ' Αὐτῆς ἢ ὀδηγίαν πρὸς ὄφελος τῆς Ἐκκλησίας, οὐκ ἀπαξιώσει ἡ Ὑμετέρα Παναγιότης ἀνακοινοῦν τὰ δέοντα. Οὕτω συνδεδεμένοι αἱ Ἐκκλησίαι τῶ ἐνὶ δεσμῶ τῆς ἐν Χριστῶ ἀγάπης δυνήσονται διὰ τῆς θείας χάριτος ἀντιστήναι πρὸς πάντα τὰ ἐναντία καὶ πᾶσαν προσβολὴν δραστηριώτερον καὶ θαρραλεώτερον ἀποκρούονται.

»Ταῦτα γνωστοποιούντες καὶ ἀξιούντες ὑπὲρ τῆς ἡμετέρας Ἱερ. Συνόδου ἐξαιτούμεθα εὐλαβῶς τὰς πατρικὰς εὐχὰς καὶ εὐλογίας καὶ Αὐτῆς καὶ τῆς περὶ Αὐτὴν ἱερωτάτης Συνόδου καὶ ὑπὲρ ἡμῶν καὶ ὑπὲρ παντὸς τοῦ Ὁρθοδόξου λαοῦ τῆς Ἑλλάδος, διατελοῦντες μετ' εὐλαβείας καὶ σεβασμοῦ».

Ἐγένετο ἐν Ἀθήναις τῇ τοῦ Βασιλείου καθέδρᾳ τῇ 30 τοῦ μηνὸς Μαΐου ἐν ἔτει σωτηρίῳ 1850.

Τῆς Ὑμετέρας Παναγιότητος υἱοὶ κατὰ πνεῦμα προθυμῶτατοι οἱ συγκροτοῦντες τὸ συμβούλιον τῆς Α. Μ. τοῦ Βασιλέως τῆς Ἑλλάδος.

Ὁ πρόεδρος τοῦ ὑπουργικοῦ συμβουλίου καὶ τῶν Ναυτικῶν ὑπουργὸς Α. Γ. Κριεζῆς. Ὁ ἐπὶ τοῦ Βασιλικοῦ Οἴκου καὶ τῶν Ἐξωτερικῶν καὶ προσωρινῶς ἐπὶ τῶν Οἰκονομικῶν Ὑπουργὸς Α. Λόντος. Ὁ ἐπὶ τῶν Ἐσωτ. ὑπουργὸς Γ. Νόταρᾶς. Ὁ ἐπὶ τῶν Στρατ. ὑπουρ. Ι. Στάϊκος. Ὁ ἐπὶ τῶν Ἐκκλησιαστ. καὶ τῆς Δημ. Ἐκπαιδεύσεως καὶ προσωρινῶς ἐπὶ τῆς Δικαιοσύνης Ν. Χρυσόγελος.

Εἰς τὴν ἐπιστολὴν ταύτην τῆς κυβερνήσεως ἦν ἐπισυνημμένον καὶ τότε τὸ πρακτικὸν τῆς Ἱερᾶς Συνόδου :

«Βασιλεῖον τῆς Ἑλλάδος Ἡ Ἱερὰ Σύνοδος τοῦ Βασιλείου ἐν τῇ σημερινῇ συνεδριάσει σκεφθεῖσα ὅτι ἀπὸ τῆς συστάσεως αὐτῆς διὰ τῆς παρεμπεισοῦσης δυσχεροῦς περιστάσεως δὲν ἐγένετο μέχρι τοῦδε παρὰ τῆς Βασιλικῆς Κυβερνήσεως ἡ περὶ συστάσεως αὐτῆς διακοίνωσις εἰς τὴν ἐν Κωνσταντινουπόλει Μεγάλῃν τοῦ

Χριστοῦ Ἐκκλησίαν καὶ θεωροῦσα τὴν τοιαύτην διακοίνωσιν ὡς **κανονικὴν** (1) καὶ ἀναγκαίαν πρὸς τὴν διατήρησιν τῆς πνευματικῆς καὶ δογματικῆς ἐνότητος τῆς ἐν Ἑλλάδι Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας μετὰ τῆς Καθολικῆς (2) τῶν Ὁρθοδόξων Ἐκκλησίας ἀποφαίνεται παμφηρεῖ ἵνα διὰ τοῦ ἐπὶ τῶν Ἐκκλησιαστικῶν ὑπουργείου ἐξαίτησῃται παρὰ τῆς Βασιλικῆς Κυβερνήσεως νὰ ἐνεργήσῃ τὴν κανονικὴν ταύτην διακοίνωσιν. Ἡ Ἱερὰ Σύνοδος ὡς πιστὸς διερμηνεὺς παντὸς τοῦ ἱεροῦ κλήρου τῆς Ἑλλάδος ἐξαιτεῖται διὰ τοῦ ὑπουργείου τούτου παρὰ τῆς Βασιλικῆς Κυβερνήσεως ἵνα διαδηλώσῃ ἐπισήμως πρὸς τὴν Αὐτοῦ Παναγιότητα τὸν Οἶκον. Πατριάρχην καὶ τὴν περὶ Αὐτὸν ἱερωτάτην Σύνοδον:

Ὅτι, ἐπειδὴ ἠδύοκῃσεν ὁ Θεὸς τῇ ἀρρήτῳ αὐτοῦ προνοίᾳ νὰ ἀνεγείρῃ τὴν Ἑλλάδα εἰς Βασίλειον κράτος ὑπὸ τὸ σκῆπτρον τοῦ θεοφρουρήτου καὶ σεβαστοῦ ἡμῶν Βασιλέως αὐτόνομον καὶ ἀνε-

1) **Κανονικὴν** ἦτοι σύμφωνον πρὸς τοὺς ἱεροὺς κανόνας τῆς Ἐκκλησίας. Ἄλλ' οἱ ἱεροὶ Κανόνες δὲν λέγουσιν ὅτι κράτος τι ἰδρῶν αὐθαιρέτως Ἐκκλησίαν ἀνεξάρτητον αὐτὸ **ἀφίλει νὰ διακοινώσῃ τὸ γεγονός εἰς τὴν ὑπεράτατην Ἐκκλησιαστικὴν ἀρχήν.**

2) **Καθολικῆς** ἐνταῦθα κεῖται μετὰ ἐννοίας διοικητικῆς, οὐχὶ δογματικῆς, οἷα εἶναι ἢ ἐν τῇ Ἐκκλησιαστικῇ γλώσσῃ ἐπικρατήσασα ἐννοία αὐτῆς ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὰς ἐπὶ αἵρέσεων στηριζόμενας Ἐκκλησίας, ὁπότε τὸ Καθολικὴ Ἐκκλησία εἶναι ταυτόσημον περιπτου πρὸς τὸ Ὁρθόδοξος· καὶ τοιαύτην εἶχεν ἐννοίαν πρὸ τοῦ μεταξὺ τῆς Ἀνατολικῆς καὶ τῆς Δυτικῆς Ἐκκλησίας ἐπελθόντος **σχίσματος** (ἐν ἣ ἐννοία κεῖται καὶ ἐν τῷ Συμβόλῳ τῆς πίστεως (Εἰς μίαν ἁγίαν Καθολικὴν καὶ Ἀποστολικὴν Ἐκκλησίαν). Μετὰ τὸ σχίσμα ἑκατέρως τῶν Ἐκκλησιῶν ἰδιοποιησαμένης τὴν ιδιότητα Καθολικῆς ὡς ἰδιαίτερον γνῶρισμα, ἐν τῇ Ἀνατολικῇ Ἐκκλησίᾳ ἀντὶ τοῦ **Καθολικὸς** καθιερώθη παρ' ἡμῶν τὸ **Ὁρθόδοξος**, ὅπερ καὶ ἐπεκράτησε χωρὶς νὰ παύσῃ καὶ ἡ χρῆσις τοῦ **Καθολικὸς** ὀμοῦ μετὰ τοῦ Ὁρθόδοξος (Καθολικὴ Ὁρθόδοξος Ἐκκλησία) ὡς λέγετα περαιτέρω ὀρθῶς. Ἄλλως ἢ χρῆσις τοῦ **Καθολικὸς** ἐν ἣ ἐννοία κεῖται ἐν τῷ ἄνω συνοδικῷ ἐγγράφῳ ἐγένετο προκειμένου περὶ διακρίσεως τῶν ὑφισταμένων ἀπὸ τῶν ἐφισταμένων ἐκκλησιῶν καὶ **Καθολικοὶ** ἐπίσκοποι ἐκαλοῦντο (ὅπως μέχρι νῦν καλοῦνται παρὰ τοῖς ὀρθοδόξοις Γεωργιανοῖς καὶ παρὰ τοῖς αἰρετικοῖς Ἀρμενίοις, Χαλδαίοις, Ἰακωβίτοις) οἱ ὑστερον **πατριάρχαι** κληθέντες ἐπίσκοποι.

ξάρτητον, ἡμεῖς οἱ λιχόντες, Θεοῦ χάριτι, τὴν πνευματικὴν ποιμαντορίαν τοῦ χριστεπωνύμου τούτου λαοῦ ἐξεπληρώσαμεν, κατὰ τὸ ἐνόν, τὰ ἱερὰ ἡμῶν καθήκοντα φυλάιζαντες τὴν ἱεράν παρακαταθήκην, τὴν ὁποίαν ἐνεπιστεύθημεν, καὶ διατηρήσαντες· θεία συνάρσει τὴν Ὁρθόδοξον Ἐκκλησίαν τῆς ἀνεξαρτήτου Ἑλλάδος ἀπρόσβλητον, ἐμμένουσαν εἰς τὰ ἱερὰ δόγματα τῆς Ἀνατολικῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας καὶ ἠνωμένην ἀναποσπᾶστος μετ' αὐτῆς ὡς μέλος γνήσιον τῇ ἐνότητι τῆς πίστεως.

»Ὅτι ὁ ἱερός τῆς Ἑλλάδος κλῆρος ἀπ' ἀρχῆς ὕψωσε φωνὴν ἐν μέσῳ τῶν Ἐθνικῶν Συνελεύσεων καὶ τὴν μέριμναν τῶν Ἐκκλησιαστικῶν πραγμάτων ἐσύστησεν ἐνθέρμως εἰς τοὺς πληρεξουσίους ἀντιπροσώπους τοῦ Ἑλληνικοῦ λαοῦ (1), οἵτινες, τέκνα γνήσια τῆς Καθολικῆς Ὁρθοδόξου τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίας, κοινῇ ψήφῳ κηρύξαντες τὴν ἀδιάσειστον πνευματικὴν ἔνωσησιν τῆς Ἑλληνικῆς Ἐκκλησίας μετὰ τῆς Καθολικῆς Ὁρθοδόξου (2) ἀνεγνώρισαν τὴν ἀνάγκην ὑπερτάτης Ἐκκλησιαστικῆς ἀρχῆς διευθυνούσης ἀνεξαρτήτως τὰ Ἐκκλησιαστικὰ κατὰ τὸ παράδειγμα τῆς ὁμοθρήσκου Ρωσίας (3).

»Ὅτι αἱ εὐχαι τοῦ Ἔθνους καὶ τοῦ Κλήρου ἐπληρώθησαν, ὅτε

1) Ἐννοεῖ τὰς μέγρι τῆς ἐν Τροιζῆνι Συνελεύσεως τοῦ 1827 συγκληθείσας ἔθνικὰς Συνελεύσεις (Ἐπιδαύρου, Ἄστρους, καὶ Ἐπιδαύρου β' (τῆς μεταστάσης εἰς Τροιζῆνα), ἐν αἷς ἐξελέγοντο καὶ κληρικοὶ πληρεξούσιοι. Ἡ ἐν Τροιζῆνι Συνέλευσις, ὡς γνωστόν, ἐστέρησε τοῦ κλήρου τοῦ δικαίωματος τοῦ πολιτεύεσθαι, οὐδεμία δὲ τῶν μετὰ ταῦτα Συνελεύσεων ἀπέδωκεν αὐτῷ τοιοῦτον δικαίωμα.

2) Διὰ τὴν ἀτυχὴς ὡς πρὸς τὴν χρῆσιν τῶν ὄρων ἢ ἀντίθεσις τῆς Ἑλληνικῆς Ἐκκλησίας πρὸς τὴν Καθολικὴν Ὁρθόδοξον· ἔδει γὰρ λέγηται τῆς Ἐκκλησίας τοῦ Βασιλείου τῆς Ἑλλάδος ἢ τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος· Ἑλληνικὴ Ἐκκλησία παρ' ἡμῖν οὐδὲν σημαίνει· παρὰ δὲ τοῖς ξένοις (Eglise Greque) εἶναι ταυτόσημον πρὸς τὸ Ἀνατολικὴ (καθ' ἡμᾶς Ὁρθόδοξος) Ἐκκλησία.

3) Ὁ Πέτρος δὲν ἵδρυσεν ἐν Ρωσίᾳ ὑπερτάτην Ἐκκλησιαστικὴν ἀρχὴν ἀνεξάρτητον. Ταύτην ἵδρυσεν ἐν Ρωσίᾳ *κανονικῶς* ἢ Μεγάλῃ τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίᾳ μετὰ τῶν λοιπῶν αυτοκεφάλων Ὁρθοδόξων Ἐκκλησιῶν. Ὁ Πέτρος μετέβαλεν ἀπλῶς τὸν τρόπον καὶ τὸ σχῆμα τῆς διοικήσεως τῆς ἀνεξαρτήτου ὑφισταμένης πρὸ αὐτοῦ Ἐκκλησίας.

ἡ Α. Μ. ἐπάτησε τὸ ἔδαφος τῆς Ἑλλάδος καὶ τὰ ψηφισθέντα παρὰ τοῦ Ἔθνους ἐπραγματοποιήθησαν διὰ τῆς ἐγκαταστάσεως τῆς Ἱερᾶς Συνόδου, εἰς ἣν ἐνεπιστεύθη ἡ διοίκησις τῶν Ἐκκλησιαστικῶν τῆ γνώμη τοῦ σεβασμιωτάτων ἀρχιερέων τοῦ Κράτους.

»Ὅτι τὴν ἐπίσημον ταύτην πράξιν παρεδέχθη ἡ ἐν Ἀθήναις Ἐθνικὴ Συνέλευσις καὶ ἐκύρωσεν ἡ Βασιλικὴ ψήφος διὰ τοῦ 2 ἄρθρου τοῦ θεμελιώδους νόμου.

»Ταῦτα κοινοποιοῦσα ἡ Ἑλληνικὴ Κυβέρνησις πρὸς τὴν ἐν Κωνσταντινουπόλει Μεγάλῃν τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίαν *ἐξαιτεῖται* παρ' αὐτῆς καὶ δι' αὐτῆς παρὰ τῶν Μακαριωτάτων Πατριαρχῶν τοῦ τε Ἀλεξανδρείας, τοῦ Ἀντιοχείας καὶ τοῦ Ἱεροσολύμων τὴν ἐπιδοκμασίαν τῆς θεσμοθεσίας ταύτης καὶ τὰς ἱερὰς εὐχὰς καὶ εὐλογίας τῆς Αὐτοῦ Παναγιότῃτος ὑπὲρ τοῦ Χριστεπώνυμου λαοῦ τοῦ Ἑλληνικοῦ κράτους, ἵνα οὕτω διατηρηθῇ ὁ πνευματικὸς σύνδεσμος, δι' οὗ κρατομένη ἡ Ἐκκλησία τοῦ Χριστοῦ ἔσεται, κατὰ τὸν θεῖον Ἀπόστολον, στῦλος καὶ ἑδραῖωμα τῆς ἀληθείας.

»Ἡ παροῦσα πράξις θέλει διαβιβασθῆ χωρὶς ἀναβολῆς εἰς τὸ ἐπὶ τῶν Ἐκκλησιαστικῶν Ὑπουργεῖον διὰ τὰ περαιτέρω.

»Ἐγένετο ἐν τῇ συνεδριάσει τῇ κατὰ τὴν 30 Μαΐου τοῦ Σωτηρίου ἔτους 1850 Ἀθήνησιν. Ὁ προεδρεύων τῆς Ἱερᾶς Συνόδου Ἀττικῆς Νεόφυτος. Ὁ Καλαβρύτων Βαρθολομαῖος, ὁ Λοκρίδος Ἀγαθάγγελος, ὁ πρῶν Ἀνδραβίδος Προκόπιος. Ὁ Β' Γραμματεὺς ἀρχιμανδρίτης Φιλόθεος Οἰκονομόπουλος».

Ὁ ἐν Κωνσταντινουπόλει Ἐπιτετραμμένος ἅμα λαβὼν τὰ ἐπίσημα ἔγγραφα προσήγαγεν αὐτὰ (τῇ 4 Ἰουνίου) εἰς τὰ Πατριαρχεῖα, ὃ δὲ Πατριάρχης μετὰ τὴν ἀνάγνωσιν αὐτῶν συνεσκέφθη πολλάκις μετὰ τε τῶν συνοδικῶν καὶ τῶν μὴ ἀρχιερέων κατ' ἰδίαν καὶ πάντων τῶν ἐν Κων(σταντι)νουπόλει πατριαρχῶν πρῶν Κωνσταντινουπόλεως Γρηγορίου Σ', Ἀνθίμου Ε' (τοῦ ἀπὸ Ἐφέσου), Κωνσταντίου Α' Κωνσταντίου Β', Γερμανοῦ Δ' καὶ τῶν πατριαρχῶν Ἀλεξανδρείας καὶ Ἱεροσολύμων τῶν ἐνδημούντων τότε ἐν Κωνσταντινουπόλει Πατριαρχῶν. Καὶ ἡ πολυπληθὴς αὕτη χορεία τῶν Πατριαρχῶν ἢ πρωθιεραρχῶν τῆς Ἐκκλησίας ἀπετέλει νῦν τὴν ὑπερτάτην μετὰ τὰς Οἰκουμενικὰς Συνόδους Καθολικὴν ἀρχὴν τῆς

Ἐκκλησίας⁽¹⁾. Πολλοὶ ἀπὸ τῆς 4 Ἰουνίου, ὅτε ὁ πατριάρχης Ἀνθιμος Δ΄ ἔλαβε τὰ εἰρημένα ἐπίσημα ἔγγραφα, μέχρι τῆς ἡμέρας τῆς συγκροτήσεως τῆς Συνόδου ἦτοι τῆς 16 Ἰουνίου κατεβλήθησαν ἐνέργειαι ἵνα τὰ πράγματα λάβωσιν ὁμαλήν τινα πορείαν. Ὁ πατριάρχης Ἀνθιμος ἀναγνούς τὴν ἐπιστολὴν τῆς Κυβερνήσεως ὡς καὶ τὸ ἐπισυνημμένον πρακτικὸν τῆς Ἱ. Συνόδου τῆς Ἐκκλησίας τοῦ Ἑλληνικοῦ Βασιλείου εὔρεν ἀμφοτέρω ἡκιστα **κανονικὰ καὶ μάλιστα προτεσταντικά**. Τοιαύτης δὲ γνώμης ἦσαν ἐκ τῶν συνοδικῶν ἱεραρχῶν καὶ ὁ Ἐφέσου Ἀνθιμος, καὶ ὁ Κυζίκου Ἰωακείμ (ὁ βραδύτερον ὡς πατριάρχης Οἰκουμενικὸς Ἰωακείμ Β΄), ὁ Ἡρακλείας Πανάρετος, ὁ Νικομηδείας Διονύσιος. Καὶ ὁμως αἱ μεγάλαι πλημμέλειαι τῶν ἐγγράφων ὑπὸ κανονικὴν ἔποψιν ἦσαν ἄλλαι. Διὰ τούτων δὲν ἐζητεῖτο ἡ σύμπραξις τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας ὡς νομίμου κυριάρχου ἐπὶ τῶν Ἑλλαδικῶν ἐπαρχιῶν πρὸς ἴδρυσιν Ἑλληνικῆς Ἐκκλησίας ἢ πρὸς μεταρρυθμίσιν κανο-

1) Ἡ ὁμολογία καὶ ἀνακήρυξις τῆς πεντάδος πατριαρχῶν (Ρώμης, Κωνσταντινουπόλεως, Ἀλεξανδρείας, Ἀντιοχείας, Ἱεροσολύμων) ὡς ὑπεριάτης κορυφῆς τῆς Ἐκκλησίας ἐγένετο ἐν τῇ Ὀγδόῃ (ὑπὸ Λατίνων ἰδίως) Οἰκουμενικῇ καλουμένῃ συνόδῳ τῇ συγκροτηθείσῃ ἐν Κωνσταντινουπόλει τῷ 819 μετὰ τὴν ἐκ δευτέρου ἀνοδὸν τοῦ Ἰγνατίου εἰς τὸν Οἰκουμενικὸν θρόνον. Τοῦτο ὁμολογῶν καὶ ὁ ἅγιος ζηλωτὴς τῆς παπικῆς πενταρχίας καθολικὸς Ἐργενοῦιτερ λέγει ὅτι ἡ ἀρχή, ἣτις ἐπεκράτησε καὶ ἐν ταῖς συζητήσεσι καὶ ἐν ταῖς ἀποφάσεσι τῆς συνόδου ταύτης, ἦτο ὅτι οὐχὶ μόνος ὁ πάπας, ἀλλὰ οἱ πέντε ὁμοῦ πατριαρχαὶ ἀποτελοῦσι τὴν ὑπεριάτην ἀρχὴν καὶ τὸ ὑπέρτατον δικαστήριον τῆς ὅλης Ἐκκλησίας. Ἐν τῇ συνόδῳ ταύτῃ ὁ Πατριάρχης Ἱεροσολύμων Ἠλίας εἶπεν ὅτι τὰς πατριαρχικὰς κεφαλὰς ἐν τῷ κόσμῳ ἔθετο τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον, ἵνα τὰ ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ τοῦ Θεοῦ ἀναφυομενα σκάνδαλα δι' αὐτῶν ἀφανίζονται· ὁ δὲ Σμύρνης μητροπολίτης Μητροφάνης εἶπεν: «ὁ Θεὸς ἔθετο ἐν τῷ στερεώματι τῆς Ἐκκλησίας οἷον τινὰς μεγάλους φωστῆρας τὰς Πατριαρχικὰς κεφαλὰς» καὶ αὐτὸς δὲ ὁ Βασιλικὸς παρὰ τῇ Συνόδῳ Ἐπίτροπος ἀνεφώνησε «πρᾶξιν πέντε Πατριαρχικῶν θρόνων τίς λύσειν δύνησεται». Ἡ βραδύτερον περὶ τὰ τέλη τοῦ 16ου αἰῶνος ὑπὸ τοῦ Οἰκουμ. Πατριάρχου Ἱερεμίου Β΄ ἐν Μόσχᾳ γενομένη καὶ ὑπὸ μεγάλης συνόδου ἐν Κωνσταντινουπόλει ἐπικυρωθεῖσα εἰς Πατριαρχικὸν θρόνον προαγωγὴ τῆς Μητροπόλεως Μόσχας ἐδικαιολογήθη ὡς ἀποβλέπουσα εἰς τὴν πληρωσιν τῆς διὰ τοῦ παπικοῦ σχίσματος κενωθείσης ἐν τῇ πεντάδι τῶν Πατριαρχῶν θέσεως.

νικήν τῆς ἤδη αὐθαιρέτως ἰδρυθείσης, ἀλλ' ἀπλῶς ἢ ἀναγνώρισις τῶν αὐθαιρέτως γενομένων, ἅτινα ἐδικαιολογοῦντο κατὰ τρόπον ὅλως κανονικῶς ἀδικαιολόγητον, μόνην δικαιολογίαν φέροντα τὴν ὁμοίῳ τρόπῳ ἰδρυσιν Ἐκκλησίας ρωσικοῦ κράτους, ὅπερ καὶ αὐτὸ δὲν ἦτο ἀληθές, μόνον τῆς διοικητικῆς ὁργανώσεως τῆς νέας ἐκκλησίας καὶ τῶν πρὸς τὴν πολιτείαν σχέσεων ρυθμιζομένων κατὰ τὰ ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ τῆς Ρωσίας νεωτερισθέντα ὑπὸ τοῦ Πέτρου, τοῦ δὲ τρόπου τῆς ἀπὸ τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας ὡς διοικητικῶς κυριάρχου Ἐκκλησίας ἀνεξαρτησίας καὶ εἰς αὐτοκέφαλον ἐκκλησίαν μετατροπῆς οὐδὲν ἔχοντος κοινὸν πρὸς τὸν κανονικώτατον τρόπον, καθ' ὃν ἰδρύθη Ἐκκλησία τῆς Ρωσίας τῷ 1588. Ἡ ἄγνοια τοῦ γεγονότος τούτου καὶ ἡ σύγχυσις τῶν ἐν Ρωσίᾳ τῷ 1588 κανονικῶς γενομένων πρὸς τὰ τῷ 1722 ὑπὸ τοῦ Πέτρου νεωτερισθέντα ἦτο τοσοῦτον μεγάλη ἐν ταῖς διανοαῖς τῶν τε πολιτικῶν καὶ τῶν Ἐκκλησιαστικῶν κυβερνητικῶν κύκλων, ὥστε ἐν τοῖς ἐκτεθεῖσιν ἐγγράφοις τῆς τε Κυβερνήσεως καὶ τῆς Συνόδου ἢ Μεγάλῃ Ἐκκλησίᾳ, ἢ νόμιμος ἐκκλησιαστικὴ ἀρχὴ τῶν Ἑλλαδικῶν ἐπαρχιῶν, ἐτίθετο ἐν ταῖς πρὸς τὴν νέαν Ἑλλαδικὴν Ἐκκλησίαν σχέσεσιν ἐν ἴση μοίρᾳ πρὸς τὰς λοιπὰς αὐτοκεφάλους Ἐκκλησίας, ἀναγνωριζομένου μόνον τοῦ πρωτείου αὐτῆς ἐν μέσῳ ἰσοτίμων, οὐδεμιᾶς δὲ μνείας ἀξιομένων τῶν ἰδιαιτέρων σχέσεων τῆς Μεγάλῃ Ἐκκλησίᾳ οὐχὶ ὡς πρώτης μεταξὺ τῶν αὐτοκεφάλων ἐκκλησιῶν, ἀλλ' ὡς κανονικῶς ὑπερτάτης ἀρχῆς διοικητικῆς τῶν Ἑλλαδικῶν ἐπαρχιῶν τῶν ἀποτελουσῶν νῦν αὐθαιρέτως, ἄνευ γνώσεως καὶ συναινέσεως τῆς νομίμου ἀρχῆς, ἀφ' ἧς ἐξηρτώντο κανονικῶς, Ἐκκλησίαν αὐτοτελῆ καὶ ἀνεξάρτητον. Πρὸς τούτοις τὸ ἔγγραφον ἰδίως τῆς κυβερνήσεως περιεῖχε πολλὰς ἱστορικὰς ἀναληθείας. Ψευδὲς ἦν πραγματικῶς καὶ ἠθικῶς τὸ λεγόμενον ἐν αὐτῷ ὅτι ἡ ἰδρυσις τῆς αὐτοκεφάλου Ἐκκλησίας τοῦ Βασιλείου προῆλθεν ἐκ τῆς πρωτοβουλίας τοῦ ἱεροῦ κλήρου, ἐνῶ ἐπεβλήθη εἰς τὸν δυσφοροῦντα καὶ ἀντιμαχόμενον κλήρον ὑπὸ τῶν πολιτικῶν ἀρχόντων, αὐτοῦ τοῦ Θ. Φαρμακίδου ἐπιβαλόντος αὐτοῖς σιωπὴν καὶ βοῶντος ὅτι ἔφερον ἐντολὴν τοῖς ἀρχιερεῖσι νὰ σιωπήσωσι καὶ νὰ ὑποταχθῶσι τοῖς ὑπὸ τοῦ ὑπουργοῦ κελευομένοις Ψευδὲς ὡσαύτως τὸ λεγόμενον ἐν τῷ αὐτῷ κυβερνητικῷ ἐγγράφῳ ὅτι ἀπὸ τοῦ

1821 ἡ Ἐκκλησία τῆς Ἑλλάδος ἐθεωρήθη ὑπὸ τοῦ Ἔθνους(!) ἀνεξάρτητος(1) καὶ ὅτι μόνον «ἡ δυσχέρεια τῶν περιστάσεων κατέστησαν ἀδύνατον τὴν σύστασιν καὶ Ἐκκλησιαστικῆς ἀρχῆς κυβερνώσης τὰ τῆς Ἐκκλησίας πρὸς ἀκρίβειαν τῶν κανόνων». Ἀντικανονικὴ δὲ καὶ ἀντορθόδοξος καὶ ἀνθελληνικὴ καὶ ἀνθεθνικὴ ἢ ἐν τῷ κυβερνητικῷ ἐγγράφῳ τιθεμένη ἀρχὴ ἢ θεωροῦσα τὴν Ἐθνικὴν Συνέλευσιν ὡς ὑπερτάτην ἀρχὴν καὶ ὑπέρτατον δικαστήριον ἐν τοῖς Ἐκκλησιαστικοῖς ζητήμασιν. Ἄπορον δὲ πῶς ἐν τῇ κυβερνητικῇ ἐπιστολῇ περιελήφθησαν τὰ ὑπὸ τοῦ Θ. Φαρμακίδου ἐν τῷ πρώτῳ σχεδίῳ συστηθέντα καὶ ἀπαξιωθέντα ὑπὸ τοῦ Πατριάρχου πάσης πρόσοχης. Ἄλλ' ἀμαρτωλότερον ἠθικῶς τοῦ κυβερνητικοῦ ἐγγράφου ἦτο τὸ τῆς Ἰ. Συνόδου τὸ διαλαμβάνον τὰ κατὰ τὴν σύστασιν αὐτῆς καὶ ὑπονοουμένως ἀναγνωρίζον τῇ πολιτείᾳ τὸ δικαίωμα τοῦ ἰδρύειν ἐκκλησίαν αὐτοκέφαλον καὶ ἀνεξάρτητον ἄνευ τῆς μεσολαβήσεως τῆς ὑπερτάτης κανονικῆς ἀρχῆς, τῆς Ἐκκλησίας, ἀφ' ἧς ἐξηρτάτο, ἄνευ γνώσεως καὶ αὐτῆς, ἄνευ οὐδεμιᾶς προειδοποιήσεως πρὸς αὐτήν. Τὸ συνοδικὸν ἔγγραφο τὸ τοιοῦτον ἐκκλησιαστικῶς ἔκνομον καὶ ἀντικανονικὸν κατασκευάσμα τῆς πολιτικῆς ἐξουσίας θεωροῦν ἔργον νομιμώτατον καὶ κανονικώτατον, ἀπλῶς καὶ μόνον ἐξητεῖτο παρὰ τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας τὴν τούτων ἀναγνώρισιν ὡς καθεστῶτος κανονικοῦ καὶ σύναψιν πρὸς αὐτὸ σχέσεων κανονικῶν ἐν ἀδελφότητι καὶ ἰσοτιμίᾳ. Καὶ ὁ τοιοῦτος χαρακτὴρ καὶ τὸ περιεχόμενον τῆς πρὸς τὴν Μεγάλην Ἐκκλησίαν γινομένης αἰ-

1) Μόνον ὁ αἰρεσιάρχης Θ. Φαρμακίδης ἐκήρυξε τῷ 1833 ὅτι τῷ 1821 μετὰ τοῦ τέλους τῆς Τουρκικῆς κυριαρχίας ἔληξε καὶ πᾶσα ἀρχὴ εἴτε δικαιοδοσία τοῦ Οἰκουμενικοῦ πατριαρχείου ἐπὶ τὰς ἐπαναστάσας ἐπαρχίας καὶ οὕτω Ἑλλάς καθ' ὃν χρόνον ἀπηλλάγη τοῦ τουρκικοῦ ζυγοῦ ἀπηλλάγη καὶ τοῦ ζυγοῦ τοῦ Ἐκκλησιαστικοῦ τοῦ Πατριαρχείου καὶ τοῦτο ἐκήρυξεν οὐχὶ ἀπλῶς ὡς γεγονός, ἀλλ' ὡς *δόγμα*, ὡς δεόν γενέσθαι. Τούναντιον οἱ τῶν Ἐκκλησιῶν τῆς νέας Ἑλλάδος προϋστάμενοι κατὰ τὰ ἀνωτέρω ἐκτεθέντα, ἐν αὐτῇ τῇ Ἐθνικῇ Συνελεύσει τοῦ 1843—44 ὑπὸ τοῦ πληρεξουσίου Μ. Σχινᾶ ρηθέντα ἔμειναν πιστοὶ εἰς τὴν Μεγάλην Ἐκκλησίαν καὶ ἀπεῖχον ἐπιμελῶς πάσης πράξεως κατ' ἐλάχιστον ἀθετούσης τὸ κανονικὸν ἐπὶ τῆς ἐκκλησίας τῆς ἐπαναστάσεως Ἑλλάδος δικαίωμα τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας.

κούσης συνόδου τοῦ *ιεροῦ κλήρου* (οὐχὶ τῆς «Ἐκκλησίας τοῦ Βασιλείου»). Παρὰ πάντα ταῦτα μεγάλη ἦτο ἡ ἔκ μέρους τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας γινομένη συγκατάβασις νῦν πρῶτον ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς Ἐκκλησίας ἐπιτροπούσης ἴδρυσιν αὐτοκεφάλου Ἐκκλησίας ἐξ ἐπαρχιῶν ἀπ' αὐτῆς ἀποσπασμένων.¹⁾ Ἄλλ' ὑπῆρχον ἰσχυραὶ ροπαὶ κατὰ τὸν χρόνον τοῦτον ἐπὶ τὰς σκέψεις καὶ τὰ βουλευμάτα τῆς Μ. Ἐκκλησίας πειθαναγκάζουσαι αὐτὴν νὰ φανῇ ἐνδοτική. Καθ' ὃν χρόνον ἀπετείνετο ἡ πρὸς αὐτὴν ἐξ Ἀθηνῶν αἵτησις σύμπαντος τοῦ ἑλληνικοῦ γένους καὶ μεγάλου μέρους τοῦ πεπολιτισμένου κόσμου ἡ προσοχὴ μετὰ συμπαθείας ζωηροτάτης ἐστρέφετο πρὸς τὸ Ἑλληνικὸν βασίλειον καὶ τὴν κυβέρνησιν αὐτοῦ, ἔνεκα τῆς ἀκατονομάστου Παρκερικῆς ἐναντίον τοῦ Ἑλληνικοῦ Κράτους ληστοπειρατείας, καὶ θὰ ἦτο ἠθικῶς δεινότατον ἐν μέσῳ τοιαύτης καταστάσεως οἰαδήποτε ἐκ μέρους τῆς Μ. Ἐκ-

1) Ἡ Μεγάλη Ἐκκλησία ἰδρύει αὐτοκεφάλους Ἐκκλησίας μόνον προάγουσα εἰς πατριάρχη τὸν πρωτοερχόμενον Ἐκκλησίας τινός, ὡς τοῦτο ἐγένετο ἐν Ρωσίᾳ διὰ τῆς εἰς πατριάρχη προαγωγῆς τοῦ μητροπολίτου Ἰωβ. Τὴν πρώτην καὶ τὴν δευτέραν Ἰουστινιανὴν κατέστησεν αὐτοκεφάλους ὁ αὐτοκράτωρ Ἰουστινιανὸς Α' μετὰ συνεννόησιν πρὸς τὸν Πάπαν καὶ τοὺς αὐθαιρέτως ἀνακηρυχθέντας, ὑπὸ ἡγεμόνων ἑγχωρίων κατὰ καιροὺς Βουλγάρων καὶ Σέρβων πατριάρχας δὲν ἀνεγνώρισεν οὐδαμῶς ἡ Μεγάλη Ἐκκλησία, ὡς δὲν ἀνεγνώρισε καὶ ὡς πατριάρχας τοὺς ἀπὸ τοῦ 1849 πατριάρχας προσαγορευομένους ἀρχιεπισκόπους Καρλοβιτσίου. Καὶ ὅμως αὐτὴ ἡ Μεγάλη Ἐκκλησία ἡ ἀναγνωρίσασα χάριν ὑπερτέρων λόγων τὸ παρεμφερὲς τοῖς προτεσταντικοῖς ὑπὸ τοῦ Πέτρου Α' ἐγκαινισθὲν διοικητικὸν σύστημα τῆς Ρωσικῆς Ἐκκλησίας τοῦ Ρωσικοῦ κράτους ἠναγκάζετο νῦν νὰ μὴ ἀναγνωρίσῃ μὲν σύστημα εἰσαχθὲν εἰς τὴν Ἐκκλησίαν τῆς Ἑλλάδος αὐθαιρέτως, ὑπὸ τῆς κοσμικῆς ἐξουσίας, ἀλλ' οὐχ ἤττον νὰ ἰδρῦσῃ αὐτὴ, φαινομένη πρωτοβουλία αὐτῆς, ὅμοιον σύστημα ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ ταύτῃ ἀφοῦ διὰ τῆς ἰδρύσεως τῆς Μητροπόλεως Ἀθηνῶν ὡς κέντρου τῆς Ἐκκλησίας καὶ διὰ παραχωρήσεως τοῦ δικαιώματος τῆς διηνεκοῦς προεδρίας τῆς Συνόδου καὶ τῆς προσηγορίας μητροπολίτου (εἰς μόνον τὸν Ἀθηνῶν ἐπιτροπομένου νὰ προσαγορευῆται οὕτω, ἔδωκεν εἰς τὴν νέαν Ἐκκλησίαν σχῆμα ὡς δυνατόν παρεμφερὲς πρὸς τὸ πατριαρχικὸν κατὰ τὰ θέσμια τῆς Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας. Ἀπαξ δὲ δοθέντος ἐξ Ἑλλάδος τοῦ παραδείγματος ἠναγκάσθη ἡ Μ. Ἐκκλησία νὰ ἐπιτρέψῃ τὸ αὐτὸ σύστημα διοικήσεως, καὶ εἰς τὰ ἄλλα χριστιανικὰ κράτη τῆς Ἀνατολῆς, τὴν Σερβίαν καὶ τὴν Ρουμανίαν.

κλησίας ἐναντίον τῆς Ἑλλάδος ἐνδειξις μὴ εὐμενοῦς πολιτείας. Πλὴν τούτου ἡ Ρωσικὴ αὐτοκρατορικὴ κυβέρνησις ἡ τοσαύτας συμπαθείας δείξασα τῷ ὑπὸ τῆς βρετανικῆς ὕβρεως τοσοῦτον ἀπανθρώπως καταπονουμένῳ ἑλληνικῷ κράτει καὶ λαῷ, τοσοῦτον σφοδρῶς καὶ ἀπειλητικῶς διαμαρτυρομένη ἐνώπιον τοῦ πεπολιτισμένου κόσμου ἐναντίον τῶν ἔλεεινῶν ὑπερβασιῶν τῆς βρετανικῆς πολιτικῆς καὶ κατορθώσασα ἐπὶ τέλους, συνδρομῇ ἰσχυρᾷ τῆς Γαλλίας, νὰ καταβάλλῃ τὴν ἐπηρεμένην ὄφρυν τῆς ἀγερώχου ἀλαξονείας τοῦ Παλμερστον, αὐτὴ αὕτη ἡ ρωσικὴ κυβέρνησις ἕνεκα λόγων ὑπερτάτων τῆς ἐν τῇ καθόλου Ὁρθοδόξῳ Ἐκκλησίᾳ ἐνότητος, ἦν μετὰ ζήλου πάντοτε ἐπεδίωκε καὶ ὑπεστήριζεν ἡ Δύναμις αὕτη ὡς πρώτη ἐν τῷ κόσμῳ Ὁρθόδοξος Δύναμις, ἡ μεγάλην καὶ ἱερὰν ἀποστολὴν θεωροῦσα τὴν ὑπεράσπισιν τῆς ἡθικῆς δυνάμεως τῆς Ἐκκλησίας ταύτης, ἐπεθύμει ἰσχυρῶς ἵνα αἱ ὑπὸ τοῦ Ἑλληνικοῦ βασιλείου γινόμεναι πρὸς λύσιν τοῦ Ἐκκλησιαστικοῦ ζητήματος ἐνέργειαι στεφθῶσιν ὑπὸ ἐπιτυχίᾳ; καὶ ὁ ἐν Κωνσταντινουπόλει ρῶσος πρεσβευτὴς εἶχε λάβει ρητὴν διαταγὴν ἐπείγουσαν ἵνα συνδράμῃ παντὶ τρόπῳ εἰς εὐάρεστον λύσιν τοῦ ζητήματος. Ἐντεῦθεν δέ, παρὰ τὰς ἐναντίας γνώμας τοῦ πατριάρχου Ἀνθίμου καὶ τῶν εἰρημένων συνοδικῶν ἀρχιερέων, τῶν θεωρούντων ἀπαράδεκτον ἀπολύτως τὴν ἀξίωσιν τῶν ἐν Ἑλλάδι ἀξιούντων τὴν ἀσυζητητὴ ἀναγνώρισιν καὶ ἐπικύρωσιν τοῦ αὐθαιρέτως καὶ ἀντικανονικῶς ἰδρυθέντος ἀντικανονικοῦ καθεστώτος, ἀντίθετός τις ροπή ἤρξατο κρατοῦσα ἐν αὐτῇ τῇ Ἐκκλησίᾳ ἀπὸ τοῦ χρόνου τῆς εἰς αὐτὴν ἐπιδόσεως τῶν ἐγγράφων, ἐκπροσωπούμενη ἰδίως ὑπὸ τῶν Οἰκουμενικῶν πατριαρχῶν πρῶην Κωνσταντινουπόλεως Κωνσταντίου Α' καὶ Γερμανοῦ Δ', τοῦ Ἀλεξανδρείας Ἱεροθέου (πρὸ τῆς εἰς Αἴγυπτον ἀποδημήσεως αὐτοῦ, γενομένης κατὰ τὰς παραμονὰς τῆς συγκροτήσεως τῆς Μεγάλης Συνόδου) καὶ πρὸ πάντων ὑπὸ τοῦ ἐπὶ παιδείᾳ καὶ ἀρετῇ ἐν τοῖς ἱεράρχαις τοῦ Οἰκουμενικοῦ θρόνου, νῦν δὲ καὶ ἐν τοῖς τῆς Ἱερᾶς Συνόδου διαπρέποντος Καισαρείας Παϊσίου, τοῦ ἐν τῷ κλίματι τοῦ Οἰκουμενικοῦ πατριαρχείου τὸν πρῶτον μετὰ τὸν πατριαρχικὸν κατέχοντος θρόνον (καὶ διὰ τοῦτο πρωτοθρόνου καλουμένου). Καὶ ἡ ροπή αὕτη ἰσχυρῶς ὑποστη-

ριζομένη ὑπὸ τῆς Ρωσικῆς πρεσβείας⁽¹⁾ ὅπως καὶ ὑπὸ τῆς ἑλληνικῆς, κατίσχυσεν ἐπὶ τέλος, καὶ ἐξενίκησεν ἡ γνώμη περὶ τοῦ ἀπαραιτήτου τῆς προσφυγῆς εἰς τὸν τόπον ἐκεῖνον τῆς λύσεως τῶν δυσχερῶν καὶ δυσεπιλύτων κατὰ τὸ αὐστηρὸν δίκαιον ζητημάτων, ὅστις καλεῖται προσφυῶς ἐν τῇ ἡμετέρᾳ Ἐκκλησίᾳ **«οἰκονομία»** καὶ συνίσταται εἰς πράξιν οὐχὶ μὲν ἐν πᾶσι κανονικῆν, ἀλλ' ἐξ ἀνάγκης ἐπέχουσαν θέσιν κανονικότητος ἐπιβαλλομένης, ὅταν ἡ αὐστηρὰ ἐν τῷ κανόνι ἐμμονὴ πολλῶν μειζόνων γίνηται αἰτία κακῶν, ἡ ὑπὸ τῶν πραγμάτων ἐνδεικνυομένη ἐξοικονόμησις, ἡ ἀθετοῦσα μὲν ἐν μέρει τὸν τύπον, ἀλλὰ σώζουσα τὴν οὐσίαν. Ἄλλ' ἐκθέσωμεν νῦν τὰ Πρακτικὰ τῆς Μεγάλῃς Συνόδου τῆς συνελθούσης ἐν τοῖς Πατριαρχείοις τῇ 16 Ἰουνίου, εἶτα δὲ αὖθις τῇ 20 τοῦ αὐτοῦ μηνός, ἵνα ἴδωμεν τὰ γενόμενα καὶ ἔπειτα ἐξετάσωμεν αὐτὰ ἐξ ἀπόψεως τῆς τε αὐστηρᾶς κανονικότητος καὶ τῆς ἐπιβαλλομένης Οἰκονομίας.

Πρακτικὰ τῆς Μεγάλῃς Συνόδου τοῦ ἔτους 1850.

«Ἐν ἔτει ἀπὸ Χριστοῦ Σωτήρος χιλιοστῶ ὀκτακοσιοστῶ πεντηκοστῶ μηνός Ἰουνίου δεκάτῃ ἕκτῃ ἡμέρᾳ Παρασκευῇ κατὰ πρόσκλησιν τοῦ Παναγιωτάτου Οἰκουμενικοῦ Πατριάρχου κυρίου Ἀνθίμου Δ' τοῦ Βυζαντίου συνεκροτήθη ἡ ἁγία καὶ μεγάλη Σύνοδος ἐν τῷ μεγάλῳ Συνοδικῷ τοῦ Πατριαρχείου τῆς τοῦ Χριστοῦ Μεγάλῃς Ἐκκλησίας, ὅπως **διασκευασμένη ἀποφασίση περὶ τῶν Ἐκκλησιαστικῶν πραγμάτων** τοῦ Βασιλείου τῆς Ἑλλάδος, προῖσταμένου τοῦ Παναγιωτάτου Οἰκουμενικοῦ Πατριάρχου κυρίου Ἀνθίμου καὶ συμπαρομαρτούντων τοῦ τε παναγιωτάτου πατριάρχου πρῶην Κωνσταντινουπόλεως κυρίου Κωνσταντίου τοῦ Α' τοῦ ἀπὸ Σιναίου καὶ τοῦ παναγιωτάτου πατριάρχου πρῶην Κωνσταντινουπόλεως κυρίου Γρηγορίου (Σ')

1) Ἡ τῆς ρωσικῆς κυβερνήσεως καὶ τῆς ρωσικῆς πρεσβείας ὑποστήριξις ἐδόθη ἰδίως ἀπέναντι τῆς Πύλης, ἣτις συμβουλῇ τοῦ ῥώσου πρέσβεως Τίτωφ οὐδὲν παρενέβαλε πρόσκομμα εἰς τὴν συγκρότησιν τῆς Μεγάλῃς Συνόδου, οὐδεμίαν δὲ ἐζήτησε παρὰ τοῦ πατριαρχείου ἐξηγήσιν περὶ τῶν γινομένων· τούναντίον μάλιστα εὐμενῇ ἔδειξε διάθεσιν πρὸς τὴν μετὰ τῆς Μεγάλῃς Ἐκκλησίας ἐν τοῖς Ἐκκλησιαστικοῖς συνεννόησιν τοῦ βασιλείου τῆς Ἑλλάδος.

προαιρουμένων και τῇ τῆς Ὁρθοδοξίας ἐπωνυμία σεμνυνομένων πρεσβεύεται και ὁμολογεῖται, ταύτην ἐν τῷ συνδέσμῳ τῆς εἰρήνης, συμφώνως τοῖς ἱεροῖς ὅροις τε και κανόσι τῶν ἁγίων Συνόδων και τῶν θεσπεσιῶν ἡμῶν πατέρων κατὰ τὸ ἀραρὸς περισφίξαντες και τὰ τῶν Ἐκκλησιῶν δίκαια τῇ τρυτάνῃ τοῦ Πνεύματος, ἣ θέμις ἐστί, συνεπισταθμήσαντες ἀλώβητόν τε και ἀκαινοτόμητον τὸν ἐκκλησιαστικὸν διάκοσμον ἑαυτοῖς τε διαφυλάξωμεν και τοῖς μεθ' ἡμᾶς παραδῶμεν ἀκέραιον, καθάπερ ὀφειλομεν, ὡς ἱεράν παρκαταθήκην ἐκ πατέρων εἰς ἡμᾶς μέχρι συντελείας αἰῶνων διήκουσαν. Αἱ γὰρ ἐν τῇ πατριαρχικῇ περιφερεία τοῦ καθ' ἡμᾶς Ἀποστολικῷ Οἰκουμενικῷ θρόνῳ τῆς Κωνσταντινουπόλεως διατελοῦσαι ἀγιώτατα μητροπόλεις, ἀρχιεπισκοπαὶ και ἐπισκοπαί, ὅσαι τὸ θεόσωστον και θεοστήρικτον τῆς Ἑλλάδος Βασίλειον σήμερον ἀπαρτίζουνσι, διὰ καιρικᾶς περιστάσεις τῆς τοιαῦδε ἀπολειφθεῖσαι ἐνότητος και τὴν μετὰ τοῦ οἰκείου Οἰκουμενικοῦ προέδρου ἐκκλησιαστικὴν **συνάφειαν δι' ὄλων ἐπτακαίδεκα ἐνιαυτῶν**¹⁾ διακόψασαι και ἀπομονωθεῖσαι τοῦ συνόλου τῶν ἄλλων ἀγιωτάτων θρόνων τῆς καθόλου Ὁρθοδόξου τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίας, αὐτὴς εὐδοκίᾳ Θεοῦ, εὐσεβεῖ γνώμῃ και ζήλῳ και προαιρέσει τῶν ἐκεῖσε ὀρθοδόξων Χριστιανῶν, ἀρχόντων τε και ἀρχομένων, **ποιμαινόντων τε και ποιμαινομένων**, τὴν τῆς Ἐκκλησιαστικῆς ἐνότητος ἐπιζητοῦσιν ἀποκατάστασιν, καθὰ διαλαμβάνουσι μὲν τὰ παρὰ τοῦ εὐσεβοῦς Βασιλικῷ ὑπουργείου τῆς Ἑλλάδος τιμιώτατα γράμματα αὐτίκα πρὸς τὴν ὑμετέραν περινοίαν ἀναγνωσθησόμενα, διασκεψόμεθα δὲ ἡμεῖς κατὰ καθήκον πρὸς τοὺς θεοδότους Ἐκκλησιαστικοὺς θεσμούς, και ἀγίῳ πνεύματι ψηφίσωμεν και ἀποφασίσωμεν. Δόξα τοίνυν τῷ παναγάθῳ και φιλανθρώπῳ Θεῷ, τῷ κυρίῳ και Σωτῆρι ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστῷ τῷ κηδομένῳ τῆς ἑαυτοῦ ἐκκλησίας και διὰ τοῦτο νεύσαντι εἰς τὰς καρδίας τῶν ἐν Ἑλλάδι Ὁρθοδόξων τέκνων τῆς καθ' ἡμᾶς τοῦ Χριστοῦ Μεγάλης Ἐκκλησίας τὴν ὅλως Χριστιανικὴν και εἰς Θεὸν ὀφειλομένην ταύτην ἐπιθυμίαν και ἔφρουν. Ἡ μὲν οὖν πρόθεσις τῆς παρούσης ὁμηγύρεως τοιαύτη. Μέλλοντες δὲ νῦν συζητῆσαι και ἀποφῆνασθαι περὶ τῆς τηλικαύτης ἱεραῦς ὑπο-

1) Ἀπὸ τοῦ 1833 δηλονότι.

θέσεως, Θεον ἐπικαλεσάμενοι Πρόεδρον γενέσθαι καὶ συμπαραστάτην καὶ παροχέα καὶ διανοίας καὶ λόγου πρὸς ἀσφαλῆ κατανόησιν τῶν ληπτέων καὶ ἀκριβῆ ἑρμηνείαν τῶν γενομένων χωρῶμεν ἐπὶ τὴν συζήτησιν ἐν φόβῳ Θεοῦ καὶ ἀγάπῃ ἀνυποκρίτῳ, ἐν ἀδελφικῇ ὁμονοίᾳ, ἐν πνεύματι εἰρήνης, διαλλαγῆς καὶ ἐνότητος.

« Ἄλλ' ὦ αἰώνιε τῆς μιᾶς ἀγίας Καθολικῆς καὶ Ἀποστολικῆς Ἐκκλησίας νυμφίε Χριστέ Ἰησοῦ, ὁ Θεὸς τῶν πατέρων ἡμῶν ὁ εἰπὼν ὅτι «ὅπου εἰσὶ δύο ἢ τρεῖς συνηγμένοι εἰς τὸ ἕμὸν ὄνομα. ἐκεῖ εἰμι ἐν μέσῳ αὐτῶν», πάρεσο καὶ νῦν ἀοράτως αὐτοῖς διὰ τῆς ἐπινοίας τοῦ παναγίου σου καὶ τελεταρχικοῦ Πνεύματος καὶ ὁδήγησον ἡμῶν τὰς βουλὰς καὶ τὰς διανοίας περὶ τὴν σὴν εὐαρέστησιν. Ἐγγισον ἡμῖν, ἔγγισον ἀπανταχοῦ, καὶ ὡσπερ ποτὲ τοῖς θείοις καὶ ἱεροῖς Ἀποστόλοις σου, καὶ τοῖς τούτων διαδόχοις, τοῖς θεσπεσίοις ἡμῶν πατράσι πάντοτε συνῆς, οὕτω καὶ ἡμῖν τοῖς τὴν ἐνότητα τῆς πίστεως καὶ τὴν κοινωνίαν τοῦ ἀγίου σου Πνεύματος παῖδ' αὐτοῦ τῆς σῆς φιλανθρωπίας ἐξαιτουμένοις, ἔνωσον σαυτὸν ἐν τῇ ἀγίᾳ ταύτῃ Συνόδῳ, ἵνα πρὸς σὲ ἀτενίζοντες καὶ τῷ παρὰ σοῦ φωτὶ ὁδηγούμενοι, σπουδάσωμεν τηρῆσαι καὶ νῦν, ὡς ἐς δεῦρο τῇ Σῆ χάριτι τηρηθήκαμεν, «τὴν ἐνότητα τοῦ πνεύματος ἐν τῷ συνδέσμῳ τῆς εἰρήνης» πρὸς καταρτισμὸν τῆς ἀγίας σου Ἐκκλησίας, ἣν περιεποίησω διὰ τοῦ ἰδίου σου αἵματος, καὶ ἧς αὐτὸς ὑπάρχεις καὶ κεφαλὴ καὶ θεμέλιον καὶ λίθος ἀκρογωνιαίος καὶ πρῶτος καὶ ἄκρος καὶ αἰώνιος ἀρχιερεὺς καὶ ἀρχιποίμην, ᾧ ἡ δόξα εἰς τοὺς αἰῶνας. Ἀμήν».

«Μετὰ δὲ τὴν ἀγόρευσιν, ἐξακολουθεῖ λέγον τὸ Πρακτικὸν συγκαθεσθείσης τῆς Ἀγίας καὶ Μεγάλης Συνόδου, τῶν θυρῶν κεκλεισμένων, ὁ Παναγιώτατος Οἰκουμενικὸς Πατριάρχης Κύριος Ἀνθιμος ἀνέγνω τὸ ἐξῆς ἐπίσημον ἐπὶ μεμβράνῃ γράμμα τῆς Κυβερνήσεως τοῦ Βασιλείου τῆς Ἑλλάδος σεσημασμένον τῇ μεγάλῃ τοῦ Ἑλληνικοῦ Κράτους σφραγίδι, ἐξαιτουμένης ἐν ὀνόματι τοῦ ἱεροῦ τῆς Ἑλλάδος Κλήρου τὴν ἀναγνώρισιν τῆς ἀνεξαρτησίας τῆς ἐν Ἑλλάδι Ἐκκλησίας καὶ τῆς διοικούσης αὐτὴν Ἱερᾶς Συνόδου. Μετὰ δὲ τὴν ἀνάγνωσιν τοῦ γράμματος τούτου συζητήσεως γενομένης **εἰ νομίμως καὶ ἀρμοδίως** ὑφ' ὧν ἔδει γέγονεν ἡ αἴτησις καὶ τοῦ γράμματος αὐτῆς ἀναγνωσθέντος καὶ ἐκμελετηθέντος, πάντες νομίμως καὶ ἀρμοδίως ὡς ὑπ' αὐτοῦ τοῦ

ἱεροῦ τῆς Ἑλλάδος κλήρου τὴν αἴτησιν γεγονέναι ἐπέσθησαν διὰ τὸ ἀξιόχρεων τῆς ἐπισήμου διαβεβαιώσεως τῆς εὐσεβοῦς Ἑλληνικῆς Κυβερνήσεως, ἐφ' ᾧ καὶ πάντες ὁμοθυμαδὸν ἐν εὐφροσύνῃ καὶ ἀγαλλιάσει ψυχῆς ἐπευφήμησαν ἐπὶ τῇ εὐσεβεῖ προαιρέσει καὶ τῷ θεοφιλεῖ καὶ ἀξιαγάστῳ ζήλῳ τοῦ τε ἱεροῦ τῆς Ἑλλάδος κλήρου (1) καὶ παντὸς τοῦ χριστεπωνύμου λαοῦ καὶ τῶν εὐσεβεστάτων ὑπουργῶν τῆς ἀρτιπαγοῦς Ὁρθοδόξου ταύτης Βασιλείας, οἵτινες ἐπὶ τὸν ἀρραγῆ καὶ ἀκράδαντον τῆς πατροπαραδότου εὐσεβείας θέμεθλον ἀπαρασαλεύτως ἐρηρισμένοι ὄντες μὲν διὰ τὰς παρεμπесούσας δυσχερεῖς περιπετείας, ἀλλ' ἀξίαν γε πάντως κατέθεντο τὴν σπουδὴν πρὸς τὴν κανονικὴν Ἐκκλησιαστικὴν ἐνότητα μετὰ πάσης τῆς Καθολικῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας ἑαυτοῖς ἀνασώσασθαι καὶ τὴν πρὸς τὴν αὐτῶν μητέρα καὶ κηδεμόνα, τὴν ἐν Κωνσταντινουπόλει Μεγάλῃν τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίαν ὀφειλομένην εὐλάβειαν καὶ εὐγνωμοσύνην μετὰ πάσης τῆς ἐπισημότητος ἐπιδείξασθαι».

» Ἀνεγνώσθη δὲ προσέτι ὑπὸ τοῦ αὐτοῦ Παναγιωτάτου Οἰκουμενικοῦ Πατριάρχου Κυρίου Ἀνθίμου καὶ τὸ ἐξῆς ἔγγραφον τῆς ἐν Ἑλλάδι **Ἐκκλησιαστικῆς ἀρχῆς**, ὡς ἀποσταλὲν καὶ τοῦτο περιουσία ζήλου καὶ προθυμίας παρὰ τῆς γαληνοτάτης καὶ εὐσεβεστάτης κυβερνήσεως τοῦ Βασιλείου τῆς Ἑλλάδος. (ἰδ.σ. 6—10)

» Μετὰ ταῦτα τεθέντος εἰς συζήτησιν τοῦ αἰτήματος καὶ πολλῆς ἐφ' ἱκανὸν συνδιασκέψεως γενομένης τῆς τε ἐνεστάσης καταστάσεως τῶν ἐν τῷ Βασιλείῳ κράτει τῆς Ἑλλάδος ἁγίων τοῦ Θεοῦ Ὁρθοδόξων Ἐκκλησιῶν, ἐξ ὅλου περ ἀπελείφθησαν τῆς μετὰ τοῦ οἰκείου κανονικοῦ πατριάρχου ἐκκλησιαστικῆς συναφείας καὶ σχέσεως, πρὸς τοὺς θείους καὶ ἱεροὺς κανόνας παρεξετασθείσης, πρὸς δὲ καὶ τῶν λόγων, δι' οὓς ἢ ἐν Ἑλλάδι Ὁρθόδοξος Ἐκκλησία τούτοις τῶν αὐτοκεφάλων Ἐκκλησιῶν προνομίαις κατὰ

1) Σημειωτέον ὅτι ἐν ταῖς ἐπισήμοις συζητήσεσι καὶ πράξεσι μὲν τῆς Μεγάλῃς Συνόδου οὐδαμῶς γίνεται μνεία τῆς Ἱερᾶς Συνόδου τῆς Ἑλλάδος, ἐνταῦθα δὲ γίνεται μνεία ἐκ μέρους ἀπλῶς τοῦ πρακτικογράφου ποιουμένου τὴν χρῆσιν τοῦ ὀνόματος, ὡς εἶχε τοῦτο ἐν τῷ Ὑπουργικῷ ἔγγραφῳ. Κατωτέρω γίνεται μνεία οὐχὶ Ἱερᾶς Συνόδου, ἀλλὰ τῆς ἐν Ἑλλάδι Ἐκκλησιαστικῆς ἀρχῆς.

Ἰουνίου ἀποφασισθείσης αὐτονομίας τῆς Ἑλλαδικῆς Ἐκκλησίας, συνῆλθεν ἡ Σύνοδος εἰς β' συνεδρίαν, περὶ ἧς τὰ πρακτικά τῆς Συνόδου λέγουσι τάδε :

«Τὴν κα' τοῦ Ἰουνίου συνῆλθεν εἰς δευτέραν συνεδρίαν ἡ Ἁγία καὶ Μεγάλη Σύνοδος ἐν τῷ μεγάλῳ Συνοδικῷ τῶν Πατριαρχείων τῆς τοῦ Χριστοῦ Μεγάλῃς Ἐκκλησίας καὶ τῶν θυρῶν κεκλεισμένων κατὰ πρῶτον ἀνεγνώσθησαν τὰ πρακτικά τῆς προλαβούσης Συνελεύσεως, ἅτινα ἐγκριθέντα ὑπεγράφησαν παρὰ πάσης τῆς Ἁγίας Συνόδου. Μετὰ δὲ ταῦτα ὁ πανιερώτατος μητροπολίτης Σταυρουπόλεως Κωνσταντῖνος Τυπάδος ἐδηλοποίησε τῇ ἁγίᾳ Συνόδῳ ὅτι οἱ ἐν τῇ παρελθούσῃ Συνελεύσει ἐπὶ τούτῳ διορισθέντες ἀρχιερεῖς ἐξετέλεσαν τὸ ἐπιβληθὲν αὐτοῖς ἔργον σχεδιάσαντες τοὺς ἀναγκαίους ὅρους, καθ' οὓς ἡ Μεγάλη τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησία προβιβάσει κανονικῶς καὶ ἀνοδείξει αὐτοκέφαλον τὴν ἐν Ἑλλάδι Ὁρθόδοξον Ἐκκλησίαν, κανονίζουσα καθάπαξ τὴν Ἐκκλησιαστικὴν αὐτῆς οἰκονομίαν, συμφώνως τοῖς θείοις καὶ ἱεροῖς κανόσι καὶ ἐθίμοις τῆς Μιᾶς Ἁγίας Καθολικῆς καὶ Ἀποστολικῆς Ἐκκλησίας. Εἶθ' οὕτως ἀνέγνω τοὺς ὅρους τούτους ἐν ἑπτὰ κεφαλαίοις περαινομένους διερμηνεύων αὐτοὺς καὶ ἐκθέτων τοὺς λόγους τοὺς ἕκαστον αὐτῶν ὑπαγορεύσαντας. Συζητηθέντων δὲ καὶ ἀνακριθέντων, ἡ Ἁγία καὶ Μεγάλη Σύνοδος παρεδέξατο καὶ ἐνέκρινεν αὐτοὺς παμψηφεί ὡς ἔχουσιν.

Ὁρος Α'. Σύνοδος διαρκῆς συνισταμένη ἐξ ἀρχιερέων προσκαλουμένων ἀλληλοδιαδόχως κατὰ τὰ πρεσβεῖα τῆς χειροτονίας πρόεδρον ἔχουσα τὸν κατὰ καιροὺς μητροπολίτην Ἀθηνῶν καὶ ὀνομαζομένη Ἱερὰ Σύνοδος τοῦ Βασιλείου τῆς Ἑλλάδος ἔσται ἡ ἐν Ἑλλάδι ἀνωτάτη ἐκκλησιαστικὴ ἀρχὴ διοικοῦσα τὰ τῆς Ἐκκλησίας κατὰ τοὺς θείους καὶ ἱεροὺς κανόνας ἐλευθέρως καὶ ἀκωλύτως ἀπὸ πάσης κοσμικῆς ἐπεμβάσεως.

Ὁρος Β'. Ὁ πρόεδρος ἀναγορευόμενος ὀφείλει ἐπιστέλλειν τὰ ἀναγκαῖα συνοδικὰ καὶ κανονικὰ γράμματα πρὸς τε τὸν Οἰκουμενικὸν καὶ πρὸς τοὺς λοιποὺς Πατριάρχας (1), καθὼς καὶ οὗτοι ἀναγορευόμενοι τὸ αὐτὸ ποιήσουσιν.

1) Ἀκριβέστερον θὰ ἦτο ἂν ἐλέγετο πρὸς τοὺς λοιποὺς Πατριάρχας, πρὸς τοὺς προϊσταμένους ἢ προεδρεύοντας τῶν αὐτοκεφάλων ἐκκλη-

“Ορος Γ’. Ἡ Ἱερὰ Σύνοδος τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος ἐκδίδωσι τὰς πρὸς χειροτονίαν τῶν ἀρχιερέων ἀπαιτουμένας κανονικὰς ἐκδόσεις.

“Ορος Δ’. Ἀπαντες οἱ ἐν Ἑλλάδι μητροπολίται (1) καὶ ἀρχιεπίσκοποι ἐν ταῖς ἰδίαις παροικίαις ἱερουργοῦντες μνημονεύουσι τῆς Ἱερᾶς Συνόδου. Ὁ δὲ Πρόεδρος αὐτῆς μνημονεύει πάσης ἐπισκοπῆς Ὁρθοδόξων (2) ἐν δὲ τοῖς ἱεροῖς διπτύχοις μνημονεύονται ὄτε Οἰκουμενικὸς Πατριάρχης καὶ οἱ λοιποὶ τρεῖς κατὰ τάξιν καθὼς καὶ πᾶσα ἐπισκοπὴ Ὁρθοδόξων.

“Ορος Ε’. Ὁσάκις ἢ ἐν Ἑλλάδι Ἐκκλησία χρῆζει ἁγίου μύρου, ἢ Ἱερὰ Σύνοδος τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος ζητήσει τοῦτο παρὰ τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει ἁγίας τοῦ Χριστοῦ Μεγάλης Ἐκκλησίας.

“Ορος Ϛ’. Τὰ πρὸς τὴν ἐσωτερικὴν Ἐκκλησιαστικὴν διοίκησιν ἀφορῶντα, οἷα φέρ’ εἰπεῖν τὰ περὶ ἐκλογῆς καὶ χειροτονίας ἀρχιερέων, περὶ τοῦ ἀριθμοῦ αὐτῶν καὶ ὀνομασίας τῶν θρόνων αὐτῶν, περὶ χειροτονίας ἱερέων καὶ ἱεροδιακόνων, περὶ γάμου καὶ διαζυγίου, περὶ διοικήσεως μοναστηρίων, περὶ εὐταξίας καὶ ἐκπαιδεύσεως τοῦ ἱεροῦ κλήρου, περὶ τοῦ κηρύγματος τοῦ

σιῶν», διότι πλὴν τῶν Πατριαρχικῶν καὶ ἄλλαι ὑπάρχουσιν αὐτοκέφαλοι Ὁρθόδοξοι Ἐκκλησίαι, οἷαι αἱ τῆς Κύπρου, τῆς Ρωσίας καὶ τῶν ἐν τῇ Αὐστρίᾳ Ὁρθοδόξων.

1) Ὁ Ἱερὸς Τόμος δίδωσι τὴν προεδρίαν τῆς Ἱερᾶς Συνόδου καὶ τὰ πρεσβεῖα τῆς τιμῆς εἰς τὸν Ἀθηνῶν μητροπολίτην δὲν κατήγγησε τὰς ἄλλας μητροπόλεις, ἀλλ’ αὐταὶ κατηγγήθησαν διὰ τοῦ Καταστατικοῦ νόμου τῆς Ἐκκλησίας. Ἄλλως τε ἐν ταῖς μητροπολιτικαῖς Ἐκκλησίαις τοῦ Βασιλείου ὑπῆρχον ἰκαναὶ ἀνώτερον βαθμὸν τῆς τῶν Ἀθηνῶν ἔχουσαι ἐν τῇ σειρᾷ τῶν μητροπόλεων, καὶ διὰ τοῦτο οἴκοθεν ἐπέλθον ἢ κατάργησις αὐτῶν ἵνα μὴ ἐπέλθῃ σύγχυσις μετὰ τὴν εἰς τὴν Ἀθηνῶν μητρόπολιν παροχὴν τῶν πρωτείων καὶ πρεσβειῶν. Ἄλλ’ οἱ μέχρι τότε βαθμὸν καὶ προσηγορίαν μητροπολίτου ἔχοντες ἀρχιερεῖς διετήρησαν διὰ βίου τὴν προσηγορίαν.

2) Ἄλλὰ κατ’ ἔθιμον καθιερωθὲν ἔκτοτε ἢ κατὰ ἐρμηνείαν βαθυτέραν δοθεῖσαν εἰς τὸν Ὅρον καὶ ὁ μητροπολίτης Ἀθηνῶν τότε μόνον μνημονεύει «πάσης ἐπισκοπῆς Ὁρθοδόξων», ὅταν λειτουργῇ μετὰ τῶν συνοδικῶν ἀρχιερέων ὡς Πρόεδρος τῆς Ἱ. Συνόδου. Ἄλλως, ὅταν λειτουργῇ μόνος, μνημονεύει καὶ οὗτος μόνον τῆς Ἱερᾶς Συνόδου.

θείου λόγου, περί ἀποδοκιμασίας ἀντιθρησκευτικῶν βιβλίων, ταῦτα πάντα κανονισθήσονται παρὰ τῆς Ἱερᾶς Συνόδου τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος διὰ Συνοδικῆς πράξεως μὴ ἀντιφαινούσης τὸ παράπαν τοῖς ἱεροῖς κανόσι τῶν ἁγίων καὶ ἱερῶν Συνόδων καὶ τοῖς πατροπαράδοτοις ἐθίμοις καὶ ταῖς διατυπώσεις τῆς Ὁρθοδόξου Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας.

Ὅρος Ζ'. Ἐν τοῖς συμπύπτουσιν Ἐκκλησιαστικοῖς πράγμασιν, ἅτινα δέονται συσκέψεως καὶ συμπράξεως πρὸς κρείττονα οἰκονομίαν καὶ στηριγμὸν τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας ἢ μὲν ἐν Ἑλλάδι Ἱερὰ Σύνοδος ἀναφέρεται πρὸς τὸν Οἰκουμενικὸν Πατριάρχην καὶ τὴν περὶ αὐτὸν ἁγίαν καὶ ἱερὰν Σύνοδον, ὁ δὲ Οἰκουμενικὸς Πατριάρχης μετὰ τῆς περὶ Αὐτὸν ἁγίας καὶ ἱερᾶς Συνόδου παρέχει προθύμως τὴν ἑαυτοῦ σύμπραξιν ἀνακοινῶν τὰ δέοντα πρὸς τὴν ἐν Ἑλλάδι ἱερὰν Σύνοδον».

Οὕτως εἶχον τὰ κατὰ τοὺς ἑπτὰ ὅρους τῆς διδομένης τῇ νέᾳ Ἐκκλησίᾳ αὐτοτελείας. Ἀφοῦ δὲ οἱ ὅροι οὗτοι ἀναγνωσθέντες ἐκυρώθησαν ὑπὸ τῆς Ἁγίας καὶ Μεγάλης Συνόδου, ἀνετέθη αὐθις τοῖς τρισὶ προηγουμένοις ἀρχιερεῦσι, τοῖς σχεδιάσασιν τοὺς Ὅρους, ἢ σύνταξις καὶ ἢ εἰς τὴν αὐτὴν Σύνοδον ὑποβολὴ τοῦ Συνοδικοῦ τόμου κατὰ τὴν τῶν ὅρων τούτων ἔννοιαν. «Τούτων δὲ κατ' εὐχὴν ψηφισθέντων, λέγει τὸ Πρακτικόν, καὶ ἀποφασισθέντων, ἅπαντες οἱ τὴν Ἁγίαν καὶ Μεγάλην συγκροτοῦντες Σύνοδον πλήρεις πνευματικῆς χαρᾶς καὶ ἀγαλλιάσεως δόξαν ἀνέπεμψαν τῷ Θεῷ καὶ Σωτῆρι ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστῷ τῷ διεξαγαγόντι αἰσίως καὶ θεοφιλῶς τὴν περὶ τῆς ἐν Ἑλλάδι Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας ἱερὰν ταύτην διάσκεψιν καὶ οὕτω διελύθη ἡ Συνέλευσις ἀναβληθεῖσα ἐπὶ τὴν εἰκοστὴν τετάρτην τοῦ αὐτοῦ μηνὸς Ἰουνίου, ὅτε συνῆλθεν αὐθις ἡ Ἁγία καὶ Μεγάλη Σύνοδος ἐν τῷ μεγάλῳ Συνοδικῷ τοῦ Πατριαρχείου τῆς Μεγάλης τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίας καὶ τῶν θυρῶν κεκλεισμένων ἐν πρώτοις ἀνεγνώσθησαν τὰ πρακτικὰ τῆς προλαβούσης Συνελεύσεως, ἅτινα ἐγκριθέντα ὑπεγράφησαν παρὰ πάσης τῆς ἁγίας Συνόδου. Μετὰ δὲ ταῦτα ὁ πανιερώτατος μητροπολίτης Σταυρουπόλεως Κωνσταντίνος Ὑπαλάδος ἀνέγνω τὸν σχεδιασθέντα Συνοδικὸν Τόμον περὶ τῆς ἐν Ἑλλάδι Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας, ὑποβάλλων αὐτὸν τῇ κρίσει καὶ τῇ παραδοχῇ τῆς Ἁγίας Συνόδου ἢ καὶ ἀκούσασα

αὐτὸν καὶ μετὰ προσοχῆς ἔφ' ἱκανὸν ἀνακρίνασα παρεδέξατο καὶ ἐνέκρινεν αὐτὸν παμψηφεί, ὥρισε δὲ γενέσθαι τὴν τούτου ἀπαράλλακτον ἀντιγραφὴν καλλιγραφικῶς ἐν μεμβράναις καὶ παρρουσιασθῆναι ἐν τῇ αὐτῇ συνελεύσει εἰς ἐπίσημον ἀνάγνωσιν, ἐπικύρωσιν καὶ ὑπογραφὴν».

«Τὴν καθ' Ἰουνίου, ἔξακολουθεῖ λέγον τὸ Πρακτικόν, ἡμέραν Πέμπτην, καθ' ἣν ἡ Ἐκκλησία ἐορτάζει τὴν μνήμην τῶν Κορυφαίων Ἀποστόλων Πέτρου καὶ Παύλου, συνήλθεν αὐθις ἡ Ἁγία καὶ Μεγάλη Σύνοδος ἐν τῷ μεγάλῳ Συνοδικῷ τοῦ Πατριαρχείου τῆς τοῦ Χριστοῦ Μεγάλῃς Ἐκκλησίας καὶ πάντων ἐνδεδυμένων τὴν μικρὰν ἀρχιερατικὴν στολὴν τῶν θυρῶν ἀναπεπταμένων καὶ πλήθους πολλοῦ κληρικῶν τε καὶ λαϊκῶν εὐκόσμως καὶ εὐλαβῶς συναγηγερωμένων ἤρξατο ἡ ἱερὰ τελετὴ τῆς *καθαγιάσεως καὶ καθιερώσεως τοῦ περι τῆς ἐν Ἑλλάδι Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας Συνοδικοῦ Τόμου*»¹⁾ κατὰ τὴν τελετὴν δὲ ταύτην σιγῆς γενομένης τοῦ μεγάλου ἀρχιεπισκόπου ἐκφωνήσαντος, Πρόσχωμεν! καὶ ὁ Παναγιώτατος, Οἰκουμενικὸς Πατριάρχης γεγωνυῖα τῇ φωνῇ εἰς ἐπήκοον πάντων ἀέγνω τὸν ἱερὸν Συνοδικὸν Τόμον ἐν μεμβράναις ἀναγεγραμμένον καὶ μετὰ

1) Τὴν τελετὴν ταύτην περιγράφουσιν αἱ ἑλληνικαὶ ἐφημερίδες τοῦ χρόνου ἐκείνου ὡς ἑξῆς· «Ἐν τῷ μεγάλῳ Συνοδικῷ συνήλθον οἱ ἀρχιερεῖς φοροῦντες ἐπιτραχήλιον καὶ ὠμοφόριον, προκειμένων τῶν ἀρχάντων Εὐαγγελίων καὶ τῶν εἰκόνων τῆς Ἁγίας Τριάδος καὶ τῆς Θεοτόκου. Ὁ Πατριάρχης ἐξεφώνησε. «Δόξα τῇ ἁγίᾳ καὶ ὁμοουσίῳ Τριάδι», ἔπειτα τὸ «Βασιλεῦ Οὐράνιε», εἶτα ὁ ἀρχιεπίσκοπος τὸ τρισάγιον» καὶ οἱ ἀρχιερεῖς τὸ «Εὐλόγητός, εἰ, Χριστέ ὁ Θεὸς ἡμῶν». Ὁ δεξιὸς χορὸς τὸ (Κοντάκιον τῆς ἁγίας Εὐφημίας). «Λίαν εὐφρανας τοὺς Ὁρθοδόξους καὶ κατήσχυνας τοὺς κακοδόξους.» Καὶ πάλιν οἱ ἀρχιερεῖς. «Ὅτε καταβὰς τὰς γλώσσας συνέχεεν». Εἶτα τὸ «Ἐλέησον ἡμᾶς». Ὁ Πατριάρχης «Ὅτι ἐλεήμων...». Ἐπειτα πάλιν οἱ ἀρχιερεῖς «Τῷ Συνδέσμῳ τῆς ἀγάπης συνδεόμενοι οἱ Ἀπόστολοι...». Καὶ μετὰ ταῦτα ὁ Ἀρχιεπίσκοπος «Πρόσχωμεν. Ὁ Πατριάρχης ἀναγινώσκει τὸν Τόμον καὶ γίνονται αἱ ὑπογραφαὶ ψαλλομένων τῶν ἱερῶν εἰρμῶν. «Τὴν σὴν εἰρήνην» καὶ «ἐπέισθησαν οἱ λαοί». Ὁ Πατριάρχης ἀναγινώσκει τὰς ὑπογραφάς. Εἶτα ψάλλεται ὁ πολυχρονισμὸς τοῦ Πατριάρχου. Ὁ ἱεράρχης Κωνσταντῖνος Τυπάλδος ἐκφωνεῖ λογύδιον. Ὁ Πατριάρχης «Σῶσον ὁ Θεὸς τὸν Λαόν σου». Οἱ ἀρχιερεῖς «τὸ Κύριε Ἐλέησον». Ὁ Πατριάρχης τὸ «Ἐπάκουσον καὶ ἀπόλυσιν».

τὴν συμπλήρωσιν τῆς ἀναγνώσεως οἱ τὴν ἁγίαν καὶ μεγάλην Σύνοδον συγκροτοῦντες Παναγιώτατοι, Μακαριώτατοι καὶ Πανιερώτατοι ἱεράρχαι ἤρξαντο ὑπογράφειν αὐτοὶ κατὰ τάξιν¹⁾).

1) Ὁ ἱερός τόμος, ἐν τοῖς κυριωτάτοις αὐτοῦ ἔχει ὧδε :

«Εἰς τὸ ὄνομα τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος».

† Ὁ δεσπότης τῶν ἀπάντων καὶ Κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστὸς ἐν τῇ νυκτί, ἣ παρεδίδοτο, διατιθέμενος τοῖς ἱεροῖς αὐτοῦ μαθηταῖς καὶ Ἀποστόλοις τὴν καινὴν αὐτοῦ καὶ χαρακτηριστικὴν τοῦ Χριστιανοῦ ἐντολήν, τὴν πρὸς ἀλλήλους ἀγάπην, «Οὐ δύναται, ἔφη, τὸ κλῆμα καρπὸν φέρειν ἀφ' ἑαυτοῦ ἐὰν μὴ μείνῃ ἐν τῇ ἀμπέλῳ». Καὶ ἀντιλαμβάνομενος τῆς ἀνθρωπίνης ἀσθενείας αὐτὸς πάλιν ὁ πάνσοφος διδάσκαλος ἡμῶν ἠρμήνευσε τρανῶς ὅτι αὐτὸς ἔστιν ἡ ἄμπελος ἡ ἀληθινή, εἰς ἣν ἐντέλλεται ἅπαντας ἡμᾶς μένειν. «Μείνατε ἐν ἐμοί». Ἐντεῦθεν ἐν τῷ Χριστιανικῷ Ὁρθοδόξῳ πληρώματι ἡ ὑμνουμένη ἐκκίνη καὶ τοσοῦτον φιλοτίμως σπουδαζομένη ὑπὸ τε τῶν θείων Ἀποστόλων καὶ τῶν σεπτῶν Οἰκουμενικῶν Συνόδων καὶ καθ' ἐκάστην ἐν ταῖς δεήσεσι τῶν πιστῶν θερμῶς ἐξαιτουμένη ἐνότης. «Μείνατε ἐν ἐμοί». Εἰς γὰρ Κύριος, ὃ λατρεύομεν, μία πίστις, ἣν παρελάβομεν, καὶ ἐν βάπτισμα, ὃ βεβαπτίσμεθα. Ταῦτα εἰσὶν αἱ συνθήκαι τῆς μᾶς ἁγίας Καθολικῆς καὶ Ἀποστολικῆς Ἐκκλησίας... Ἐν ταύτῃ τῇ βάσει ἀνεκάθεν ἡ τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησία ἥτοι αἱ σεπτὰ Οἰκουμενικαὶ Σύνοδοι, ὡς γε πρὸς τὴν τοῦ βιοτικῆς πολιτεύματος καιρικὴν χρεῖαν ἀφορῶσαι ἢ ἐχώρισαν ἢ συνήψαν ἐπαρχίας Ἐκκλησιαστικὰς ἢ καὶ ἄλλαις ὑπέταξαν ἢ αὐτοκεφάλους ἀνέδειξαν αὐτάς, τῆς ἐν τῇ πίστει ἐνότητος ἀλωβήτου διαμενούσης. Ἐπεὶ τοίνυν καὶ τινες τῶν ὑπὸ τὴν Ἐκκλησιαστικὴν κυριαρχίαν τοῦ Πατριαρχικοῦ Οἰκουμενικοῦ θρόνου τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἁγιώτατοι μητροπόλεις καὶ ἀρχιεπισκοπαὶ καὶ ἐπισκοπαί, αἱ ἀπαρτίζουσαι σήμερον τὸ θεόκτιστον καὶ θεοστήρικτον Βασίλειον τῆς Ἑλλάδος διὰ καιρικὰς περιπετείας, καίπερ διατηροῦσαι, τῇ τοῦ Θεοῦ χάριτι, τὴν τῆς πίστεως ἐνότητα, ἀπελείφθησαν ὁμως ἐπὶ τινα καιρὸν τῆς ἐκκλησιαστικῆς καὶ κανονικῆς σχέσεώς τε καὶ συναφείας πρὸς τε τὴν Ὁρθόδοξον αὐτῶν μητέρα, τὴν ἐν Κωνσταντινουπόλει Μεγάλῃν Ἐκκλησίαν, ἐξ ἧς ἤρτηντο καὶ δὴ καὶ πρὸς πόσας τὰς λοιπὰς Ὁρθοδόξους τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίας, ἡμεῖς οἱ διὰ τῆς χάριτος τοῦ Παναγίου Πνεύματος συνελθόντες ἐν πλήρει συνόδῳ πρὸς καταρτισμὸν τῆς κανονικῆς ἐνότητος τῆς ἐν Ἑλλάδι Ἐκκλησίας μετὰ τῶν λοιπῶν Ὁρθοδόξων Ἐκκλησιῶν ἀκούσαντες διὰ τῶν ἐπισήμων γραμμάτων τῶν ἀποσταλέντων ἡμῖν παρὰ τοῦ εὐσεβοῦς ὑπουργείου τοῦ θεοκτίστου κράτους τῆς Ἑλλάδος τὴν περὶ τούτου αἰτησὶν τοῦ ἐκεῖ σύμπαντος εὐλαβεστάτου κλήρου καὶ τὴν διατρέχουσαν ἐπιθυμίαν παντὸς τοῦ Ὁρθοδόξου Ἑλληνικοῦ λαοῦ, τῶν ἐν ἀγίῳ Πνεύματι τέκνων ἡμῶν ἀγαπητῶν καὶ περιποθῆτων, συνιδόντες δὲ καὶ τὴν

Τῇ αὐτῇ ἡμέρᾳ (κθ' Ἰουνίου) ἐγράφη ὑπὸ τοῦ Πατριάρχου Ἀνθίμου Πατριαρχικῆ καὶ Συνοδικῆ ἐπιστολῆ πρὸς τὴν Ἑλληνικὴν Κυβέρνησιν ἀπαντητικῆ πρὸς τὴν ἀπὸ 29(;) Μαΐου ἀνα-

χρεΐαν τῆς κατ' αὐτὸ τὸ νεοσύστατον κράτος διακονίας τῆς πίστεως καὶ τῆς Ἐκκλησιαστικῆς οἰκονομίας τῆς ἐνότητος καὶ συσχεψάμενοι ὅπως ἢ τε ἀγία ἡμῶν πίστις διατηρηθῆ ἕσαι ἀλώβητος καὶ οἱ κανόνες τῶν θείων πατέρων ἀπαρβίαστοι καὶ ἀπαρασάλευτοι, ὥστε εἶναι πάντας ἡμᾶς ὡς ἐν τῇ αὐτῇ πίστει, οὕτω καὶ ἐν τῇ αὐτῇ Οἰκονομίᾳ τῆς ἐνότητος καὶ κλήματα ἀδιάσπαστα τῆς θείας ἀμπέλου, ὠρίσαμεν τῇ δυνάμει τοῦ παναγίου καὶ τελεταρχικοῦ πνεύματος διὰ τοῦ παρόντος Συνοδικοῦ τόμου ἵνα ἢ ἐν τῷ Βασιλείῳ τῆς Ἑλλάδος Ὁρθόδοξος Ἐκκλησία, ἀρχηγὸν ἔχουσα καὶ κεφαλὴν ὡς καὶ πῖσα ἢ Καθολικὴ καὶ Ὁρθόδοξος Ἐκκλησία τὸν Κύριον ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστόν, ὑπάρχη τοῦ λοιποῦ κανονικῶς αὐτοκέφαλος ὑπεράτην Ἐκκλησιαστικὴν ἀρχὴν γνωρίζουσα Σύνοδον διαρκῆ. (Εἶτα γίνεται μακρὰ ἐρμηνεΐα τῆς ἐνοίας τῶν ἄνω ἐκτεθέντων 7 ὄρων, μεθ' ὃ λέγεται) «Ἐπ' αὐτοῖς οὖν τοῖς ὄροις αὕτη ἢ ἀρχῆθεν καλλιγόνος μήτηρ ἢ ὡς ἄμπελος εὐθηνούσα ἐν τοῖς κλίτεσι τοῦ οἴκου Κυρίου», ἢ ἐν Κωνσταντινουπόλει Μεγάλῃ τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίᾳ ἐν ἀγίῳ πνεύματι συνοδικῶς ἀποφαινομένη ἀναγορευεῖ καὶ κηρύττει τὴν ἐν Ἑλλάδι Ἐκκλησίαν αὐτοκέφαλον καὶ τὴν ἐν αὐτῇ Σύνοδον ἀδελφὴν ἐν πνεύματι ἑαυτῆς καὶ πάσης ἄλλης ἀνά μέρος Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας. Ἐτι ἀναγνωρίζει πλήρη καὶ κυρίαν καὶ Ἀποστολικὴν τὴν ψήφω καὶ δοκιμασίᾳ τῶν ἐν Ἑλλάδι ἱερωτάτων μητροπολιτῶν καὶ ἀρχιεπισκόπων καὶ ἐπισκόπων γινομένην χειροτονίαν, ἣν ἔλαβεν ἐντεῦθεν ἀπὸ τοῦ Ἀποστολικοῦ θρόνου ἢ καὶ ἀφ' ἐτέρου Ἀποστολικοῦ θρόνου ἢ καὶ συνόδων αὐτοκεφάλων τοῦ ἐν τῷ Ὁρθοδόξῳ πληρώματος. (*) Ἐτι δὲ κατέχει πλήρη κυρίαν καὶ Ἀποστολικὴν πῖσαν χειροθεσίαν αὐτοὶ καὶ πᾶσα τελετὴν νομίμως τελουμένην καὶ τοιαύτην ἀξιοὶ κατέχεσθαι παρὰ πάντων τῶν Ὁρθοδόξων.

Ταῦτα ὠρίσεν ἐν Ἀγίῳ Πνεύματι ἢ ἐν Κωνσταντινουπόλει Ὁρθόδοξος Ἱερά Σύνοδος, εὐχομένη ἀπλέτῳ πόθῳ καὶ διαπύρῳ ἀγάπῃ, τῇ φίλῃ αὐτῆς ἐν Χριστῷ ἀδελφῇ στηριγμὸν ἐν τῇ πίστει καὶ ἐν τῇ ἐνότητι προκοπὴν ἐν τοῖς ἐπαγγέλμασι τοῦ Κυρίου καὶ ἄγρυπνον προσοχὴν εἰς τὴν Ὁρθόδοξον διδασκαλίαν τοῦ ποιμνίου, εἰς ὃ τὸ Πνεῦμα τὸ Ἅγιον ἐπέστησε ποιμαίνειν, ὅπως ἂν εἴπωσι καὶ οἱ ἀντικείμενοι τῇ εὐσεβείᾳ. «Τίς αὕτη ἢ ἐκκύπτουσα ὡσεὶ ὄρθρος, καλὴ ὡς οσελήνη, ἐκλεκτὴ ὡς

*) Πρόκειται περὶ τῶν ἀπὸ τοῦ 1833 ἐπὶ τῆς ἀντικανονικῶς λειτουργούσης συνόδου ἀντικανονικῶς γενομένων χειροτονιῶν, εἰς ἃς ἀναδρομικῶς νῦν δίδεται κύρος κανονικότητος.

Ἡ παράληψις καὶ ἀνάγνωσις τοῦ γράμματος καὶ τῶν ἄλλων συνημμένων τῷ γράμματι ἐπισήμων ἐγγράφων καὶ ἡ εἰς τὸ ἐλ-

φιλή ταύτη πράξει ἐσκήρτισε ὑπ' ἀγαλλιᾶσεως σύμπασα ἡ καθ' ἡμᾶς Ὁρθόδοξος Ἐκκλησία ὅσον πρότερον δεινῶς ἐσκηθρώπαζε καὶ ἤλγει ἄλγος ἀπαραμύθητον. μεριμνώσα περὶ τῶν τέκνων αὐτῆς, ἃ ἐξέθρεψε τῷ ἀγιωτάτῳ γάλακτι τῆς Ὁρθοδοξίας, *τοσαῦτα καὶ τηλικαῦτα διὰ τοσούτων αἰῶνων καμουῖσα* ὑπὲρ αὐτῶν, οὐ μόνον τὰ κοσμικὰ ἐκ τῶν χειρῶν τοῦ πανδαμάτορος χρόνου διασώσασα ἀγαθὰ, ἀλλὰ καὶ πνευματικὰ καὶ αἶδια δωρησαμένη καὶ μηδέποτε αὐτοὺς παντοίαις μηχαναῖς ἐπιβουλευομένουσ περὶ τοῦσ' ἀνθ' ὧν ἐσαεὶ *εὐγνωμοσύνης καὶ πίστεως τεύξεσθαι ἤλπιζε*· καὶ δόξα τῷ Θεῷ, οὐ κατησχύνθη ἐν ταῖς ἐλπίσιν αὐτῆς, ἀλλ' ἔορτάζει σήμερον καὶ πανηγυρίζει φαιδρῶς τὴν ἀνάληψιν τῆς διὰ τῶν καιρῶν τραχύτητα ἐπισυμβάσης διακοπῆς τοῦ ἱεροῦ τῆς εἰρήνης συνδέσμου. Ἀγάλλεται ἀληθῶς καὶ εὐφραίνεται καὶ δάκρυα χαρᾶς ἐπισπένδει τοῖς ἀδελφικοῖς τούτοις καὶ εἰρηνικοῖς γράμμασι δοξολογοῦσα τὸν Ὑψιστον τὸν κηδόμενον τῆς τῶν Ὁρθοδόξων ἐνότητος καὶ εὐκλείας καὶ τὰς ἀπανταχοῦ αὐτοῦ περιουσίους Ἐκκλησίας εἰς μίαν Ἁγίαν Καθολικὴν καὶ Ἀποστολικὴν Ἐκκλησίαν διὰ τῆς ἐνότητος τοῦ πνεύματος, τοῦ διὰ τοῦ θεοκρυφῶν Ἀποστόλων καὶ τῶν Οἰκονομικῶν Συνόδων λαλήσαντος, παναγάθως συνάπτοντα. Τοιαύτη μὲν οὖν ἡ παρ' ἡμῖν διάθεσις πρὸς τὰ τοῦ εὐσεβοῦς Ὑπουργείου τοῦ θεοσηρίκτου βασιλείου τῆς Ἑλλάδος θεοφιλέστατα γράμματα καὶ *πρὸς τὴν τοῦ ἱεροῦ κλήρου τῆς αὐτόθι Ἐκκλησίας ἰκεσίαν καὶ αἴτησιν*. Ἐφ' ᾧ καὶ ἱερὰν σύνοδον πλήρη συγκροτήσαντες μετὰ τῶν ἐν τῇ Βασιλευούσῃ ταύτῃ τῶν πόλεων ἐνδημούντων Πατριαρχῶν καὶ ἱερωτάτων μητροπολιτῶν καὶ ἀρχιεπισκόπων καὶ ἐπισκόπων, καὶ τὸν τοῦ Παναγίου Πνεύματος φωτισμὸν εὐλαβῶς ἐπικαλεσάμενοι, ἵνα μὴ τῷ *ὑπερβάλλοντι πόθῳ τῆς στοργῆς καὶ τῆς ἀγαλλιᾶσεως πρᾶξωμέν τι παρὰ τὰ ἀνέκαθεν Ἐκκλησιαστικῶς κεκανονισμένα*, ἐν πολλαῖς ἐφεξῆς ἱεραῖς συνελεύεσσι πάντ' ἀνακρίναντες μετ' ἀκριβείας καὶ εἰλικρινείας καὶ *πάσαν τὴν ἐνδεχομένην οἰκονομίαν καὶ συγκατάβασιν* ἐπιδείξασθαι φιλοτιμησάμενοι, τοῦθ' ὅπερ ἠδυνάμεθα πρᾶξαι, μηδὲ ὅλως τὰ *ἡμέτερα αὐτῶν ἱερώτατα καθήκοντα αὐτοὶ ἀθετοῦντες ἢ παραβιάζοντες*· παρὰ τὴν ἄξian, προφρονῶς καὶ λίαν κεχαρισμένως ἐπράξαμεν, *Τόμον Συνοδικὸν* περὶ τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας ἐν Ἑλλάδι παμψηφεί καὶ ὁμοφῶως ἐξενεγκόντες, ὃν καὶ δῶρον ὅσιον καὶ τιμαλφές φιλοστόργως δωροφοροῦμεν δι' ἡμῶν παντὶ τῷ Ὁρθοδόξῳ κλήρῳ καὶ λαῷ τῷ ὑπὸ τὸ ἐλληνικὸν βασίλειον κράτος πολιτευομένῳ, *πρυτανεύοντες κανονικῶς τὸ αὐτοκέφαλον* τῇ ἐν Ἑλλάδι Ἐκκλησίᾳ. ἵνα δικαίως μεγαλύνηται καὶ ἐν τοῖς Ἐκκλησιαστικοῖς. Οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ ἔργον ἀπαραίτητον τῶν ἱερῶν ἡμῶν καθήκοντων ἐλογισάμεθα ἵνα ἐξ αὐτῆς τῆς πρώτης κανονικῆς ἐγκαταστάσεως καθορισω-

ληνικὸν κοινὸν ἀνακοίνωσις τῆς ἀγγελίας τῶν ἐν τῇ Μεγάλῃ Ἐκκλησίᾳ τελεσθέντων χαρᾶς ἐπλήρωσε καὶ ἀγαλλιᾶσεως τὸ κοινὸν

μεν αὐτῇ καὶ ὑποτυπώσωμεν καθάπαξ τὰ τε Ἐκκλησιαστικά πρᾶγματα, ὅσαπερ αὐτῆς παγιώσει διὰ παντός τὴν εὐστάθειαν, καὶ τὰ ἱερὰ καθήκοντα, ἅτινα ὡς ἐπίπαν ὀφείλει τηρεῖν πρὸς διάρκειαν τῆς καθύλου ἐνότητος μετὰ πᾶσάν των Ὁρθοδόξων τοῦ Θεοῦ Ἐκκλησιῶν καὶ τὴν ἐν πᾶσι διὰ παντός ἀπαράλλακτον ταυτότητα τῆς σφραγίδος τῶν τοῦ Παναγίου Πνεύματος δωρεῶν. Ἐπὶ τούτοις πανδήμως τε καὶ πανηγυρικῶς ἀνεκηρύξαμεν αὐτὴν διὰ τοῦ Συνοδικοῦ Τόμου εἰς πάσας τὰς ὑπ' οὐρανὸν Ὁρθοδόξους Ἐκκλησίας, τὰς τε ὑπὸ τὴν πνευματικὴν κυριαρχίαν τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριάρχου καὶ τῶν ἄλλων ἀγιωτάτων Πατριαρχῶν διατελούσας καὶ τὰς ὑπὸ τῶν Ἱερῶν Συνόδων κανονικῶς διοικουμένας* ὥστε τοῦ λοιποῦ ἀναγνωρίζεσθαι ταύτην αὐτοκέφαλον, τὴν δὲ κατὰ τὸν *Συνοδικὸν ἡμῶν Τόμον* Ἱεράν αὐτῆς Σύνοδον ὡς ἀδελφὴν ἡμῶν τε καὶ ἐκείνων γεραίρεσθαι τε καὶ μεγαλύνεσθαι ἐπιλεγομένην τε καὶ ἐπιγραφομένην παρὰ πάντων Ἱεράν Σύνοδον τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος. Οὕτω μὲν οὖν ἡ τῆς ἐν Ἑλλάδι Ἐκκλησίας ἀποκατάστασις πέρας ἔχει παρ' ἡμῖν τῇ τοῦ Θεοῦ χάριτι. Πειρίσμεθα δὲ ὅτι ἡ τε Ὑμετέρα ἐκλαμπρότης καὶ ὁ *ἱερός Κλήρος*, καὶ σύμπας ὁ φιλόθεος καὶ εὐσεβὴς λαὸς τῆς Ὁρθοδόξου Ἑλλάδος, τὰ γνήσια καὶ πιστὰ τέκνα τῆς Μιᾶς Ἁγίας Καθολικῆς καὶ Ἀποστολικῆς Ἐκκλησίας, ὑπὲρ ἧς ὤφθητε καὶ ἐν ἔργοις καὶ ἐν βουλαῖς εὐσεβῶς καὶ ἐμφρόνως μογήσαντες, ἀσμένως ἀσπάζονται τὸν παρὰ τῆς μητρὸς Ἐκκλησίας φιλοστόργους χερσὶν ἐπιβραβεύομενον τοῦ-

*) Ὑπὸ Συνόδων διοικουμένη Ἐκκλησία ἦτο τότε μόνον ἡ τοῦ Ρωσικοῦ κράτους κατ' οἰκονομίαν, ὡς εἴρηται, ἀναγνωρισθεῖσα ἐν τῷ αὐτῇ ιδιότητι ὑπὸ τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας (διότι ὡς Συνοδικὴ ἡ Ἐκκλησία δὲν ἰδρῦθη ὑπὸ τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας) κατ' οἰκονομίαν καὶ αὐτῆ, ὡς καὶ ἡ τῆς Ἑλλάδος. Βραδύτερον ἐν ὁμοίᾳ πῶς ιδιότητι ἰδρυθῆσαν αἱ τῆς Σερβίας καὶ τῆς Ρουμανίας. Πᾶσαι δ' αὐταὶ κατὰ τρόπον ξένον πρὸς τὰς παραδόσεις τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας τὰς ἀτικειμένας πρὸς τὸν θεσμόν τῆς μονίμου συνοδικῆς διοικήσεως. Αἱ ἐν Αὐστρίᾳ αὐτοκέφαλοι Ὁρθόδοξοι Ἐκκλησιαὶ διοικοῦνται ὑπὸ ὑπερτάτων ἱεραρχῶν (ὑπὸ τοῦ ἐν Καρλοβιτίου Πατριάρχου ἢ Σερβικῆ καὶ ὑπὸ τοῦ ἀρχιεπισκόπου ἢ μητροπολίτου Τσέρνοβιτςῆτῆς Βουκοβίνης), καὶ τῆς Σερβικῆς δὲ (τῆς ἐν Σερβίᾳ) Ἐκκλησίας τῆς Συνόδου Πρόεδρος καλεῖται ἀρχιεπίσκοπος Βελιγραδίου καὶ *μητροπολίτης* (πάσης Σερβίας) καὶ τῆς Ρουμανικῆς Ἐκκλησίας πρόεδρος εἶναι ἀρχιεπίσκοπος Βουκουρεστίου, ἀλλὰ μητροπολίτης πάσης Οὐγγροβλαχίας καὶ ἡ αὐτοκέφαλος Ἐκκλησία Κύπρου ἔχει ὡς μόνιμον ἀρχηγὸν τὸν ἀρχιεπίσκοπον Κυπρου.

τοῦτο· διότι οὕτως ἐπήρχετο καὶ ἡ ὑπὸ πάντων τῶν εὐσεβῶν καὶ φιλογενῶν ποθουμένη ἠθικὴ καὶ πνευματικὴ καὶ κανονικὴ ἐνό-
της πρὸς τὴν κατ' ἐξοχὴν Ἑλληνικὸν χαρακτῆρα ἱστορικὸν φέ-
ρουσαν Ἐκκλησίαν τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ πρὸς τὰς λοι-

τον στέφανον. Τῆς δὲ εὐσεβοῦς καὶ ἔμφορος κυβερνήσεως τοῦ Βασιλείου
τῆς Ἑλλάδος ἔργον ἐστὶ τὸ λοιπὸν ἵνα τὸ παρὰ τῆς Ἐκκλησίας δι-
καιωματικῶς ἐπιχορηγηθὲν δείξῃ καὶ πράγματι, καὶ ἐν ἔργοις καὶ ὄν-
τως ἀνεξάρτητον καὶ εὐσταθῆ ἐν τοῖς ἔργοις αὐτὴν ἀποκαταστήσῃ,
Καίσαρι μὲν αὐτὰ μόνα τὰ Καίσαρος ἀπονέμουσα, Θεῷ δὲ μόνα τὰ τοῦ
Θεοῦ, ὡς θεάνθρωπος ἡμῶν Κύριος ἐντέλλεται. Ἄλλὰ καὶ ἡμεῖς συν-
ιρέχομεν ταῖς ἡμετέραις εὐχαῖς καὶ ἐπισυστάσειν ἐξαιτούμενοι παρὰ τῆς
θεοφρουρήτου Βασιλείας προστατεύειν τε αἱ καὶ υπερασπίζεσθαι τῶν
τῆς Ἐκκλησίας δικαιωμάτων, περιφρουρεῖν τε καὶ κρατύνειν καὶ λαμ-
πρύνειν αὐτὴν καὶ τοὺς ἱεροὺς θεσμοὺς ἐνεργοῦς καὶ ζῶντας ἀναδεικνύ-
ειν, ὅπως μὴ μόνον ἡ ἀξία τῆς εὐσεβείας τοῦ φιλοχρίστου ἑλληνικοῦ
λαοῦ, ἀλλὰ καὶ τοῖς ἔξω σεβαστῆ καὶ αἰδέσιμος καὶ κατὰ τῶν ἐπηρεα-
ζόντων γενναία καὶ ἀνελαίσχυντος τῆς χριστιανικῆς πίστεως πρόμαχος.
καὶ ἡμεῖς δὲ ἀγαλλώμεθα ὡς ἐπὶ δικαίᾳ καὶ ἀσφαλεῖ τῇ πράξει ταύτῃ
καὶ εὐαπολόγητοι ὡμεν πρὸς τὸν Θεὸν τὸν ἐπιτρέψαντα ἡμῖν τὴν πνευ-
ματικὴν οἰκονομίαν τῆς Ἐκκλησιαστικῆς εὐσταθείας καὶ ἀποκαταστά-
σεως. Πρωτότερον δὲ τὴν ἡμετέραν ἐν Χριστῷ ἀγάπῃν ἐπιδοῦναι τοῖς
παρ' ἡμῖν ἱερωτάτοις Μητροπολίταις καὶ Ἀρχιεπισκόποις καὶ ἐπισκό-
ποις, τοῖς ἐν ἀγίῳ πνεύματι ἀδελφοῖς καὶ συλλειτουργοῖς, τὸν περὶ τῆς ἐν
Ἑλλάδι Ἐκκλησίας Συνοδικὸν Τόμον τῆς ἐπὶ τούτῳ συγκροτηθείσης ἐν-
ταῦθα ἀγίας καὶ ἱερᾶς Συνόδου ἅμα τοῖς πρὸς αὐτοὺς καὶ πρὸς πάντα
τὸν ἱερὸν Κλήρον καὶ τὸν Ὁρθόδοξον ἑλληνικὸν λαὸν πατρικοῖς καὶ εὐ-
χειτικοῖς ἡμῶν γράμμασιν, ἅπερ ἀξιούμεν ἀναγνωσθῆναι δημοτελῶς ἐν
ταῖς ἱεραῖς Ἐκκλησίαις ταῖς ἀνά πᾶσαν τὴν Ἑλλάδα. Ταῦτα μὲν τὰ
παρ' ἡμῶν σύμφωνα ὅλως τοῖς θείοις κανόσι καὶ διὰ καὶ λίαν ἀρέσκοντα
τοῖς γεραίροισι τὴν ἱεράν καὶ πολῦτιμον παρακαταθήκην, ἦν ἡμῖν το-
σοῦτοι θεοπτέριοι ἄνδρες αἵματι καὶ ἰδρωτὶ περιρρεόμενοι ἐνεπίστευ-
σαν. Ὁ δὲ Θεὸς τῆς ἀγάπης δόξῃ πᾶσι μὲν τὸ αὐτὸ φρονεῖν εἰς αἰῶνα,
τὴν δὲ ὀρθόδοξον Ἐκκλησίαν τῆς Ἑλλάδος φωτίζει εἰς τὰς πρὸς σιγ-
ριγμὸν καὶ παγίωσιν τῆς πίστεως προσηλαθείας, ἡμῖς δὲ ἐνισχύοι πρὸς
τὴν τῆς θεοδότου εὐνομίας ἀσφαλῆ καὶ ἀπερίτρεπτον στερέωσιν πρὸς
ψυχικὴν ἀπάντων σωτηρίαν καὶ δόξαν τοῦ παναγίου αὐτοῦ ὀνόματος, οὗ
ἡ χάρις καὶ τὸ ἄπειρον ἔλεος σὺν τῇ παρ' ἡμῶν εὐχῇ καὶ εὐλογία εἶη
μετὰ τῆς ἡμετέρας ἐκλαμπρότητος.

Ἔτος σωτηριᾶς α φ ν. μηνὸς Ἰουνίου κθ'.

(Ἐποντα ὑπογραφαὶ τῶν Πατριαρχῶν καὶ πάντων τῶν μετασχόντων
τῆς Συνόδου ἀρχιερέων).

πὰς ὁμοιον χαρακτῆρα ἱστορικὸν φερούσας Πατριαρχικὰς Ἐκκλησίας, ἀλλὰ καὶ πρὸς ἀπάσας τὰς ἐν Ρωσίᾳ καὶ ἀλλαχοῦ αὐτοκεφάλους Ὁρθοδόξους Ἐκκλησίας, εἰς ἃς τὸ Οἰκουμενικὸν Πατριαρχεῖον ἡγγεῖλεν ἀρμοδίως τὴν σύστασιν τῆς νέας αὐτοκεφάλου Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας. Καὶ δὲν ἔλειπον μὲν ἐν μέσῳ τῆς κοινῆς καὶ γενικῆς χαρᾶς καὶ ἀγαλλιᾶσεως παντὸς τοῦ εὐσεβοῦς Ὁρθοδόξου λαοῦ τοῦ Βασιλείου ἀπαίσιόι τινες κρωγμοὶ τῶν περὶ τὸν Θ. Φαρμακίδην καὶ τῶν δημοσιογραφικῶν αὐτῶν ὀργάνων (τῆς «Ἀθηνᾶς» ἰδίως), ἀλλ' ἅπας ὁ κυρίως ἑλληνικὸς λαὸς μετὰ μεγίστης ἀγαλλιᾶσεως ἔμαθε περὶ τὰ μέσα Ἰουλίου ὅτι οἱ ἀπὸ Κωνσταντινουπόλεως τότε ἀφικόμενοι, ἀρχιμανδρίτης Μισοῦλ Ἀποστολίδης καὶ Π. Δελιγιάννης ἐκόμισαν τὰ εἰρημένα ἐπίσημα ἐκκλησιαστικὰ ἔγγραφα. Εἰ καὶ οἱ εἰρημένοι ἄνδρες ἐκτελοῦντες ἐπὶ τινὰς ἡμέρας ἐν τῷ λοιμοκαθαρητικῷ Πειραιῶς κάθαρσιν δὲν ἠδύναντο νὰ ἐπικοινωνῶσι πρὸς τοὺς κατοικοῦντας ἐν Πειραιεῖ καὶ ἐν Ἀθήναις, ὅμως οἱ ὑπουργοὶ ἔλαβον εὐθὺς γνῶσιν ἅπαντος τοῦ περιεχομένων αὐτῶν. Ἀφοῦ δὲ καὶ ἐπισήμως ἀνεγνώσθησαν τὰ γράμματα εἰς τὸν Βασιλέα καὶ ἔτυχον τῆς τούτου ἐπιδοκιμασίας, ἀπεφασίσθη ἢ ἐπ' Ἐκκλησιῶν ἀνάγνωσις αὐτῶν νὰ γένηται ἐν δημοτελεῖ ἑορτῇ καὶ ἡ 20 Αὐγούστου ὠρίσθη πρὸς τοῦτο διὰ Βασιλικῆς Διατάγματος¹⁾ ὡς ἡμέρα, καθ' ἣν ἐν ἀπάσαις ταῖς ἐπαρχίαις συνφθὰ πρὸς τὴν ἀπόφασιν τῆς Ἱερᾶς Συνόδου καὶ τοῦ ὑπουργείου τῶν Ἐκκλησιαστικῶν ἐψάλησαν δοξολογία ἐν πάσαις ταῖς Ἐκκλησί-

1) Τὸ Β. Δ. τὸ ἐκδοθὲν τῇ 11 Αὐγούστου καὶ φέρον τὴν ὑπογραφὴν τῆς βασιλίσσης Ἀμαλίας ὡς ἐπιτρόπου τῆς ἀρχῆς (ἀποδημήσαντος εἰς Εὐρώπην τοῦ Βασιλέως πρὸ ὀλίγων ἡμερῶν) λέγει χαρακτηριστικώτατα : «Ὅθων ἐλέῳ Θεοῦ Βασιλεὺς κτλ. Διὰ νὰ διατρανώσωμεν ἔτι μῖλλον καὶ καταστήσωμεν καὶ δι' ἐκκλησιαστικῆς τελετῆς λαμπροτέραν τὴν ἀξιωματικόν προξεν τῆς καὶ *κανονικῶς γενομένης ἀναγνωρίσεως* τοῦ αὐτοκεφάλου τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, ἀπεφασίσαμεν: Τὴν 20 τοῦ παρόντος μηνός, ἡμέραν Κυριακὴν, θέλει ἐπιτελεσθεῖ Ἐκκλησιαστικὴ τελετὴ καθ' ὅλας τὰς πρωτεύουσας Ἐκκλησίας τῶν ἐν τῷ Ἡμετέρῳ Βασιλείῳ πόλεων, κομποπόλεων καὶ χωρίων καὶ θέλει ψαλεῖ δοξολογία πρὸς τὸν Ὑψίστον ἐπὶ τῇ *λαμπρῇ τῆς κανονικῆς ἀναγνωρίσεως* πράξει, ὅπως αὕτη κατωστῆ οὕτω πάνδημος καθ' ὅλον τὸ ἡμέτερον κράτος».

αις ταῖς κεντρικαῖς τοῦ κράτους (ἐν Ἀθήναις ἐν τῷ ἱερῷ ναῷ τῆς Ἁγίας Εἰρήνης τῷ χρησιμεύοντι ὡς μητροπολιτικῷ ναῷ), ἀπηγγέλθησαν καὶ λόγοι ἀπὸ τοῦ ἱεροῦ ἄμβωνος ὑπὸ ρητόρων ἐκκλησιαστικῶν (ἐν Ἀθήναις ὑπὸ τοῦ ἀρχιμανδρίτου Μισαήλ Ἀποστολίδου, διορισθέντος ἀ' γραμματέως τῆς ἱερᾶς Συνόδου, τοῦ Θ. Φαρμακίδου παραιτησαμένου τὴν θέσιν¹⁾), ἀνεγνώσθησαν καὶ τὰ πατριαρχικά ἔγγραφα, ἧτοι ὁ Συνοδικὸς τόμος καὶ ἡ πρὸς τὸν κλῆρον καὶ τὸν λαὸν τοῦ Βασιλείου τῆς Ἑλλάδος ποιμαντικὴ ἐπιστολὴ τῆς Μεγάλης τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίας ἡ ἐξαγγέλουσα τὴν σύστασιν τῆς αὐτοκεφάλου Ἐκκλησίας τοῦ Βασιλείου καὶ παραινοῦσα καὶ συνιστῶσα καὶ ἐπιτάττουσα κλήρω καὶ λαῷ ὑπακοὴν εἰς τὴν Ἐκκλησιαστικὴν ταύτην ἀρχὴν²⁾. Ἀλλὰ

1) Ὁ ἀρχιμανδρίτης Μισαήλ διορίσθη γραμματεὺς διὰ Β. Δ. Τοῦτο ἐσκανδάλισε τοὺς ἄγαν εὐσεβεῖς τηρητάς τῶν πατριῶν (τοὺς περὶ τὸν «Αἰῶνα»), οὔτινες ἤθελον τὴν Σύνοδον τῆς νέας Ἐκκλησίας πανομοιότυπος τῇ τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας ὀργανομένην, ἐν ἣ ἐπισημοῦ γραμματέως ἢ γραμματέων θέσις δὲν ὑπάρχει, οὐδὲ συνυπογράφεται μετὰ τοῦ Πατριάρχου καὶ τῶν Συνοδικῶν ἀρχιερέων γραμματεὺς οἰοσδήποτε εἴτε ἀρχιερεὺς εἴτε κατωτέρου βαθμοῦ κληρικός. Τοῦτο καὶ ἡ διατήρησις τοῦ βασιλικοῦ Ἐπιτρόπου ἐν τῇ Συνόδῳ, περὶ ὧν οὐδὲν διελάμβανεν ὁ ἱερὸς Τόμος, ἐσκανδάλισεν, ὡς εἴρηται, τοὺς ἄγαν αὐστηρῶς προσκειμένους εἰς τὰ τῆς Ἐκκλησίας θέσμια· ἀλλ' ἡ Μεγάλῃ Ἐκκλησίᾳ οἰκονομίᾳ ἐκκλησιαστικῇ ἐν τοῖς δευτερεύουσι τούτοις ζητήμασι χρωμένη, ἐκοῦσα καὶ ἐν γνώσει ἡγνήσε τὰς τοιαύτας ὑπερβασίας τὰς ἐναντίας πρὸς τὸν Ἀ' ὄρον τῆς κανονικῆς ἀναγνωρίσεως τῆς ἀνεξαρτησίας, τὸν ἀπαγορευόντα πῶσαν κοσμικὴν ἀνάμιξιν εἰς τὸ διοικητικὸν ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ ἔργον τῆς I. Συνόδου.

2) Ἴδου ἡ ποιμαντικὴ ἐπιστολὴ τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας :

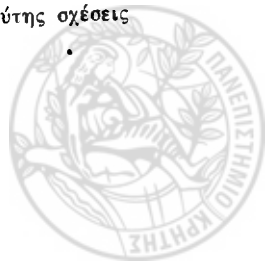
« Ἄνθιμος, ἐλέω Θεοῦ κτλ. Ἄπαντες οἱ τὸ θεόσωστον καὶ θεοφροῦρητον τῆς Ἑλλάδος οἰκοῦντες Βασιλικοὶ εὐλογημένοι Χριστιανοί, ὅσοι τε τοῦ ἱεροῦ Καταλόγου καὶ Κλήρου ἐστέ, ἱερώτατοι μητροπολίται, ἀρχιεπίσκοποι καὶ ἐπίσκοποι ἐν ἀγίῳ πνεύματι ἀγαπητοὶ ἡμῶν ἀδελφοὶ καὶ συλλειτουργοί, εὐλαβεστάτοι ἱερεῖς, ὀσιώτατοι ἱερομόναχοι καὶ διάκονοι, καθυγούμενοι τε καὶ προηγούμενοι τῶν εὐαγῶν μοναστηρίων, καὶ ὅσοι τῆς τῶν λαϊκῶν τυγχάνετε ταξέως, ἀρχοντές τε ὁμοῦ καὶ ἀρχόμενοι, μέλη τίμια τῆς Μιᾶς Ἁγίας Καθολικῆς καὶ Ἀποστολικῆς Ἐκκλησίας καὶ τέκνα ἡμῶν ἐν Κυρίῳ ἀγαπητὰ καὶ περιπόθητα, χάρις εἴη ὑμῖν ἀπὸ Θεοῦ. Καὶ τοῦτο ἄρα τῆς αἰεζώου καὶ ἀενάου χάριτος τοῦ Παναγίου καὶ τελεταρχικοῦ Πνεύματος, τῆς ἐνοικουσης διηνεκῶς ἐν τοῖς ἀχράντοις καὶ ἀκηράτοις

τὴν πάγκοινων ταύτην χαρὰν ἐπιχείρησαν εὐθύς ἐξ ἀρχῆς νὰ ταράξωσιν οἱ περὶ τὸν Θ. Φαρμακίδην καὶ τοὺς λοιποὺς αὐτουργοὺς

περιβόλοις τῆς καθολικῆς καὶ Ὀρθοδόξου τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίας, ἀδελφοὶ ἡμῶν ἐν ἀγίῳ πνευματι καὶ τέκνα ἀγαπητά. Περιαιρεῖται γὰρ ἰδοὺ τὸ μεσότοιχον τοῦ φραγμοῦ, ὃν ἡ πολύτροπος τῶν πραγμάτων φορὰ δυσπρόβρατον ἔσθησε μεταξύ φιλοσόφου μητρὸς, τῆς Ἁγίας καὶ Μεγάλης τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίας, καὶ τέκνων φιλομητόρων καὶ εὐσεβῶν καὶ φιλοθέων Χριστιανῶν τῆς Ὀρθοδόξου γῆς τῆς Ἑλλάδος καὶ τὰ δεσμὰ τῆς σιγῆς διαρρήγνυνται, πολὺν τὸν μεταξὺ χρόνον τὰς ἐκατέρων γλώσσας πεδήσαντα καὶ τὸ τῆς ἀγάπης αἰσθημα ἀνέκφορον συμπνίγοντα. Ἐν τοιαύτῃ τοίῳ ἐυδοκίᾳ καὶ χάριτι τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, τοῦ μέχρι συντελείας αἰῶνων μεθ' ἡμῶν ἔσεσθαι ἐπαγγελαμένου, ἡμεῖς οἱ ἐλέφ Θεοῦ τὴν Ἀποστολικὴν μέριμναν πασῶν τῶν Ἐκκλησιῶν ἀναδεδεγμένοι, ἀπόντες μὲν τοῖς σώμασι, παρόντες δὲ ταῖς ψυχαῖς, πρῶτον μὲν τὸν ἐν πνεύματι ἀπονέμομεν ὑμῖν ἀσπασμόν. Ἐἴτα δὲ αὐτὴν ταύτην τὴν τῶν ἐν Ἑλλάδι Ὀρθοδόξων Ἐκκλησιῶν γενομένην τε καὶ καθορισθεῖσαν κανονικὴν ἀποκατάστασιν καὶ οἰκονομίαν ἀπαραιτήτων ὑπερῆδιστα πᾶσιν ὑμῖν εὐαγγελιζόμεθα ὅτι τῆς Ἐκκλησιαστικῆς ὑμῶν αἰτήσεως ἐπισήμως εἰς τὴν καθ' ἡμῶν τοῦ Χριστοῦ Μεγάλην Ἐκκλησίαν διακοινωθείσης Σύνοδον ἱεράν καὶ Μεγάλην ἐν τῷ τοῦ Οἰκουμενικοῦ Ἱεροῦ Πατριαρχεῖο ἐπὶ τούτῳ προθύμως συγκροτήσαντες καὶ κοινῇ γνώμῃ καὶ ὁμοφώνῳ ἀποφάσει τὴν Ἁγίαν καὶ Ὀρθοδόξον Ἐκκλησίαν τοῦ Βασιλείου τῆς Ἑλλάδος εἰς αὐτοκέφαλον προβιβάσαντες καὶ Σύνοδον διαρκῶς διοικοῦσαν τὰ τῆς Ἐκκλησίας *ἐλευθέρως τε καὶ ἀνεξαρτήτως ἀπὸ πάσης ἐξωτερικῆς ἐπεμβάσεως κανονικῶς ἐγκαταστήσαντες* καὶ ταύτην ἀδελφὴν ἡμῶν τε καὶ πασῶν τῶν Ὀρθοδόξων τοῦ Θεοῦ Ἐκκλησιῶν ἀναγνωρίσαντές τε καὶ ἀνακηρύξαντες Τόμον ἐπὶ τούτῳ Συνοδικὸν τῇ δυνάμει καὶ ἐξουσίᾳ τοῦ Παναγίου καὶ τελεταρχικοῦ πνεύματος ἐξεδώκαμεν, ὃν καὶ εὐχαῖς ταῖς πρὸς τὸν Θεὸν καὶ ἡμῶν καὶ δοξολογίαις καθιερώσαντες ὑμῖν τε αὐτοῖς καὶ πάσαις ταῖς ὑπὸ τὸν οὐρανὸν Ὀρθοδόξοις τοῦ Θεοῦ Ἐκκλησίαις εἰς ἔνδειξιν διηνεκῆ καὶ παράστασιν μόνιμον ἀπεστάλαξαμεν(*). Καὶ δὴ γράφοντες διὰ τοῦ παρόντος εὐχετικῶς ἡμῶν ἐκ-

*) Ἡ ἀποστολὴ ἐγένετο εἰς τὰ τρία ἄλλα Πατριαρχεῖα καὶ εἰς τὴν διοικοῦσαν Ἱεράν Σύνοδον τῆς Ρωσίας. Εἰς τὴν ἀνεξάρτητον ἀρχιεπισκοπὴν τῆς Κύπρου φαίνεται ὅτι δὲν ἐκρίθη εἴλογον ν' ἀποσταλῆ, ἅτε τῆς ἀρχιεπισκοπῆς ταύτης ἐν στενῇ συναφείᾳ καὶ κοινωνίᾳ πρὸς τὴν Κωνσταντινούπολιν διατελούσης. Εἰς τὴν Σερβικὴν ἐν Αὐστρίᾳ Ἐκκλησίαν τοῦ Καρλοβιτσίου δὲν ἀνεκωνώθη ὡσαύτως ὁ Συνοδικὸς Τόμος, διότι αἱ μετὰ τῆς Ἐκκλησίας ταύτης σχέσεις

καὶ ὑπερμάχους τῆς πράξεως τοῦ 1833. Καὶ νῦν, ἵνα κρίνωμεν ἀσφαλῶς καὶ νοήσωμεν σαφῶς τὴν ἔννοιαν τῶν ὑπὲρ καὶ κατὰ

κλησιαστικοῦ καὶ Συνοδικοῦ γραμματοῦ ἐντελλόμεθα καὶ παραγγέλομεν πῶς ὑμῖν ἵνα τοῦ λοιποῦ τὴν κατὰ τὸν ἡμέτερον Συνοδικὸν Τόμον καθεστηκυῖαν Ἱερὰν Σύνοδον τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος ἀπαξάπαντες ἀναγνωρίζετε ἀνωτάτην Ἐκκλησιαστικὴν ἀρχὴν περιβεβλημένην ἅπαντα τὰ δικαιώματα ἐπὶ τῶν ἐν Ἑλλάδι Ἐκκλησιῶν, ὅσα περ ἐκέκτητο πρότερον ὁ καθ' ἡμῶν Ἀποστολικὸς καὶ Πατριαρχικὸς Οἰκουμενικὸς Θρόνος. Αὐτὴν δὲ τὴν Ἱερὰν Σύνοδον καὶ τὸν ταύτης Πανιερώτατον Πρόεδρον νοουθετοῦμεν, παραινοῦμεν καὶ παραγγέλλομεν διαφυλάττειν καὶ τηρεῖν ἀνόθευτον καὶ ἀπαράχαρτον εἰς αἰῶνα τὸν ἅπαντα τὴν Ἱερὰν τῆς Ὁρθοδόξου πίστεως παρακαταθήκην. ἧς τὴν ἀνωτάτην ἐν τῷ ἰδίῳ

τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου εἶχον παύσει ἀπὸ τοῦ 1848· ἀλλὰ καὶ πρὸς τὴν Ρουμανικὴν ἐν Αὐστρίᾳ Ἐκκλησίαν τοῦ Τσέρνοβιτς οὐδεμία, ὡς φαίνεται, ἐγένετο ἀνακοίνωσις τοῦ ἱεροῦ Τομοῦ. Αἱ Πατριαρχικαὶ Ἐκκλησίαι, εἰς ἃς τὸ Οἰκουμενικὸν Πατριαρχεῖον ἀνεκοίνωσεν τὸν Συνοδικὸν Τόμον, ἦτοι αἱ Ἐκκλησίαι Ἀλεξανδρείας, Ἀντιοχείας καὶ Ἱεροσολύμων προσηγόρευσαν οἴκοθεν τὴν νέαν αὐτοκέφαλον Ἐκκλησίαν ἅμα τῇ εἰς αὐτὰς ἀποστολῇ τοῦ Συνοδικοῦ Τόμου ἐπὶ τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου, καὶ εἰς τὰς *κοινωνικὰς* ταύτας τῶν Πατριαρχείων ἐπιστολὰς ἀπήντησεν ἡ Ἱερὰ Σύνοδος τῆς Ἑλλάδος ἐν πάσῃ ἐπισημότητι. Ἀλλ' εἰς τὴν Ἱερὰν Σύνοδον τῆς Ρωσίας, πλὴν τῆς τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριάρχου διὰ τῆς ἀποστολῆς τοῦ Συνοδικοῦ Τόμου γενομένης ἀνακοινώσεως, καὶ αὐτὴ ἡ Ἱερὰ Σύνοδος τῆς Ἑλλάδος μετὰ τὴν κανονικὴν, συμφώνως πρὸς τὰς διατάξεις τοῦ Συνοδικοῦ Τόμου συγκρότησιν αὐτῆς, ἔπεμφεν ἐπὶ τὸ ἐπισημότερον *κοινωνικὴν* ἐπιστολήν, ἣν ἐκόμισεν εἰς Πετροῦπολιν ἐπὶ τούτῳ πεμφθεὶς ὁ μνημονευθεὶς ἀρχιμανδρίτης Μισαὴλ διεθτῶν καὶ διὰ Κωνσταντινουπόλεως καὶ ἐπιδούς εἰς τὸν Οἰκουμενικὸν Πατριάρχην εὐχαριστηρίους ἐπιστολάς τῆς Κυβερνήσεως καὶ τῆς νέας κανονικῶς συγκεροτημένης Ἱερᾶς Συνόδου. Ἡ Ἱερὰ Σύνοδος τῆς Ρωσίας ἀπήντησεν (τῇ 24 Δεκεμβρίου 1850) εἰς τὴν ἀπὸ 5 Σεπτεμβρίου ἀπηυθυνομένην πρὸς αὐτὴν *κοινωνικὴν* ἐπιστολήν τῆς Ἱ. Συνόδου τῆς Ἑλλάδος. Ἐν τῇ ἀπαντήσει ταύτῃ ἡ εἰρημένη Σύνοδος τονίζει ἰδίως ὅτι ἀσμένως ἀναγνωρίζει τὸ αὐτοκέφαλον τῆς νέας Ἐκκλησίας στηριζομένη ἐπὶ τῆς «*ἱερᾶς ὑποσχέσεως*» (ὡς καλεῖ αὐτήν), ἣν ἐν τῇ κοινωνικῇ αὐτῆς ἐπιστολῇ ἔδιδεν ἡ Σύνοδος τῆς Ἑλλάδος περὶ *ἀνοθεύτου καὶ ἀπαράχαράκτου* τηρήσεως τῆς ἱερᾶς παρακαταθήκης τῆς Ὁρθοδόξου πίστεως. ὡς ἡξίου τοῦτο ἡ ἀνωτέρω παραινετικὴ ἐπιστολὴ τῆς Μεγάλῃς Ἐκκλησίας

τῶν ἐν Κων)πόλει γενομένων λεγομένων τε καὶ πρᾶσσομένων θεωροῦμεν ἐπ'ἀνάγκης νὰ ἐξετάσωμεν ἐν πρώτοις τὴν πρᾶξιν τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας ἐξ ἀπόψεως Ἐκκλησιαστικῆς κανονικῆς, τε

κλίματι ἐκκλησιαστικὴν οἰκονομίαν, διεξαγωγὴν καὶ διεκδίκησιν ἡ Μεγάλη τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησία διὰ τῆς Συνοδικῆς πράξεως αὐτῆ ἐνεπίστευσε· σπουδάζουσαν δὲ τηρεῖν πρὸς ἡμᾶς καὶ πρὸς πάσας τὰς Ὁρθόδοξους Ἐκκλησίας τὴν ἐνότητα τοῦ πνεύματος ἐν τῷ συνδέσμῳ τῆς εἰρήνης, διέπειν καὶ διοικεῖν καὶ κανονίζειν τὰ τῆς Ἐκκλησίας συμφώνως τοῖς θεοῖς κανόσι τῶν ἁγίων Ἀποστόλων καὶ τῶν ἱερῶν Οἰκουμενικῶν καὶ Τοπικῶν Συνόδων καὶ ταῖς ἱεραῖς παραδόσεσι καὶ τοῖς πατροπαραδότοις ἐθίμοις καὶ διατάξεσι καὶ διατυπώσεσι τῆς Μιᾶς Ἁγίας Καθολικῆς καὶ Ἀποστολικῆς Ἐκκλησίας καὶ μηδεμίαν ἐπιτρέπειν καινοτομίαν ἢ παραλλαγὴν ἢ κατάργησιν ἐν βάρει ἀρχιερατικῆς συνειδήσεως ὡς λόγον ἀποδώσουσαν πρὸ τοῦ ἀδεκάστου βήματος ἐν τῇ φρικτῇ τοῦ Χριστοῦ δευτέρᾳ παρουσίᾳ. Αὐτὴν ταύτην τὴν ἱερὰν Σύνοδον καὶ πάντας ἀπλῶς τοὺς ἐν τῷ θεοστηρίκῳ κράτει τῆς Ἑλλάδος ἁγίους ἀρχιερεῖς κατὰ χρῆος ὑπομνησκομεν τὸ τοῦ Ἀποστόλου. «Προσέχετε ἑαυτοῖς καὶ παντὶ τῷ ποιμνίῳ, ἐν ᾧ ὑμᾶς τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἔθετο ἐπισκόπους ποιμαίνειν τὴν Ἐκκλησίαν τοῦ Θεοῦ, ἣν περιποιήσατο διὰ τοῦ ἰδίου αἵματος. Ὑμεῖς δὲ πάντες οἱ εὐλογημένοι χριστιανοί, ἔθνος ἅγιον, βασιλεῖον ἱεράτευμα, προσφιλέστατον μέλημα τῶν πνευματικῶν ἀδίδων τῆς ἁγίας Μητρὸς Ἐκκλησίας· στήκετε ἐδραῖοι καὶ σταθεροὶ καὶ ἀκράδαντοι ἐπὶ τὴν πέτραν τῆς πίστεως τὴν εὐπαγῆ καὶ ἀσάλευτον, διατηροῦντες ὡς κόρην ὀφθαλμοῦ τὴν Ὁρθόδοξον ὁμολογίαν, ἣν ἄνωθεν παρὰ τῶν πατέρων ἐδέξασθε καὶ μετὰ τοῦ μητροῦ γάλακτος ἐθηλίαστε, ἐν ᾗ καὶ ἠῤῥῆθητε καὶ ἐδοξάσθητε, δι' ἧς καὶ τὴν σωτηρίαν ἐλπίζετε. Ἰδίως δὲ οἱ ἐν ἀξιώμασι καὶ ὑπεροχαῖς τὴν ἀκήρατον τῆς πίστεως περιέποντες κιβωτόν, τὴν μητέρα ὑμῶν Ἐκκλησίαν, ἄχραντον αὐτὴν καὶ ἀθικτον ἀπὸ τῆς τοῦ ἐφημέρου κόσμου διαφυλάττετε προσπαθείας, τὸν βασιλεῖα τοῦ σὺμπαντος εὐλαβούμενοι, οἱ νομοῦται τὸν θεόδοτον νόμον γεραίροντες θεαρέστους ἐν τῇ καθ' ὑμᾶς πολιτείᾳ τοὺς νόμους θεσπίζετε· οἱ δικασταὶ πρὸς τὸν ἀνέσπερον ἀνατενίζοντες ἡλιον ἀδεκάστως καὶ κατὰ Θεὸν τὰς κρίσεις ἐκφέρετε· οἱ ἐκ τοῦ ἱεροῦ κλήρου μὴ ταῖς τύρβαις τοῦ βίου ἐμπλέκεσθε μηδὲ πολιτικοῖς ἀναμίγνυσθε πράγμασι καὶ μηδὲν παρὰ τὰ διατεταγμένα ὑμῖν πράσσετε, ἵνα τῷ στρατολογήσαντι ὑμᾶς Χριστῷ τῷ Θεῷ ἀρέσητε· οἱ γονεῖς ἀνατρέφετε τὰ τέκνα ὑμῶν ἐν παιδείᾳ καὶ νοουθεσίᾳ Κυρίου. ἀρετῆς γινόμενοι τούτοις καὶ εὐσεβείας ὑπόδειγμα, καθὰ πρέπει τοῖς εὐσεβεσί καὶ Ὁρθοδόξοις· οἱ καθηγηταὶ καὶ διδάσκαλοι ἀντέχεσθε τῆς ὑγαινοῦσης διδασκαλίας ἀποστρεφόμενοι τὰς βεβήλους καινοφανίας καὶ ἑτεροδιδασκαλίας καὶ ψομίζοντες τὴν περὶ ὑμᾶς ἀπειρόκακον νεολαίαν τὸν ἐπίουσιον ἄρτον τῆς

καὶ ἱστορικῆς, εἶτα δὲ καὶ τὰς ἐναντίον τοῦ ἐκδοθέντος ἱεροῦ Τόμου αἰτιάσεις ἐλέγχοντες προσηκόντως ἐκάστην αὐτῶν. Τοῦτο δὲ τοσοῦτο μᾶλλον ἀναγκαῖον καὶ ἀπαραίτητον θεωροῦμεν ἐν τῇ πραγματείᾳ ἡμῶν ταύτῃ, ὅσο τὰ μέχρι τοῦδε γραφέντα περὶ τοῦ κεφαλαίου τούτου τῆς ἱστορίας τῆς Ἐκκλησίας ἐξετέθησαν κατὰ τὴν οὐσίαν καὶ τὸ ὅλον ἐπιπολαίως, πλημμελῶς δὲ καὶ ἐν ταῖς λεπτομερείαις καὶ ἡμαρτημένα ἐν τε τοῖς ἐν τοῖς σχολείοις ἐν χρήσει εὐρισκομένοις ἐγχειρίδιοις τῆς Ἐκκλησιαστικῆς ἱστορίας καὶ ἐν ἐκτενεστέραις καὶ διεξοδικωτέραις ὁμοίαις πραγματείαις.

Α'. Ἡ τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας ἐν τῷ ζητήματι πολιτεία κρινομένη ἐξ ἀπόψεως Ἐκκλησιαστικῆς ἠθικῆς ὑπῆρξε πάντοτε ὁρθή, ἀμεμπτος καὶ ἀψογος. Αὕτη οὐδὲν ἄλλο οὕτω διακαῶς ἐπόθει ἢ τὴν πρὸς τὸ Ἑλληνικὸν κράτος καὶ τοὺς ἐν τούτῳ Ὀρθοδόξους, ἅμα δὲ καὶ ἑλληνικῆς Ἐκκλησίας πνευματικὴν (διὰ

ἀληθοῦς καὶ ζωτικῆς γνώσεως τὸν στηρίζοντα καρδίαν ἀνθρώπου. Ἄπαντες ἀγαπητὰ τέκνα. σπουδάσατε ἐν πνεύματι ἀληθείας, ἐν ζήλῳ ἀνυποκρίτῳ, ἀλλήλους ἀγαπῶντες, ἀνεχόμενοι ἀλλήλων, ἐν ἀγάπῃ φανῆναι ἄξιοι υἱοὶ τῆς Ὀρθοδόξου τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίας. Ταύτας ἡμῶν ἀγαπητοί, τὰς ὑποθήκας τε καὶ παραγγελίας ἐξ ἱεροτάτου καθήκοντος μετὰ πατρικῆς στοργῆς καὶ πόθου ζέοντος πρὸς τὸν τῆς Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας Κληρὸν τε καὶ Λαὸν ἀπευθύνοντες ἐλπίζομεν εὐρήσειν τὰς εὐσεβεῖς ὑμῶν καρδίας ἀνεφγμέναις πρὸς οἰκοδομὴν καὶ πιστὴν διακατοχὴν καὶ ἐκπλήρωσιν

Ἐπὶ πᾶσι χεῖρας αἶροντες καὶ ὅμματα διανοίας πρὸς τὸν ἐπουράνιον Πατέρα τῶν οἰκτιρῶν καὶ τοῦ ἐλέους καὶ ἀφθόνως ἐπικαλούμενοι ἐφ' ὑμῖς ἐκ τῆς ἀνεξαντλήτου καὶ ἀκενώτου αὐτοῦ ἀγαθότητος τὰς σωτηριώδεις δωρεάς τε καὶ χάριτας εὐλογοῦμεν πατρικῶς ἐξ ὅλης ψυχῆς καὶ καρδίας ἀπαξάπαντας τοὺς ἐν τῷ θεοφρουρήτῳ Βασιλείῳ τῆς Ἑλλάδος ἀδελφοὺς καὶ υἱοὺς ἡμῶν ἐν Κυρίῳ, ἱερωμένους καὶ λαϊκοὺς. Κύριος ὁ Θεὸς χαρίζοιτο ὑμῖν ὑγίειαν, εὐημερίαν, ὁμόνοιαν, φωτισμὸν γνώσεως καὶ εὐσεβείας καὶ ἐπίδοσιν εἰς πῖν ἔργον ἀγαθὸν καὶ ψυχροσότηριον, ἵνα καὶ ἡμεῖς ἀγαλλόμενοι ἐφ' ὑμῖς δοξάζωμεν τὸν Θεὸν τῶν Πατέρων ἡμῶν. Ὁ ἄνωθεν φωτισμὸς τοῦ Μεγάλου Πατρὸς τῶν φώτων Θεοῦ καὶ ἡ χάρις τοῦ μονογενοῦς αὐτοῦ υἱοῦ καὶ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ καὶ ἡ κοινωνία καὶ ἐπίπνοια τοῦ ὁμοουσίου καὶ συναϊδίου Πατρὸς καὶ Υἱοῦ Πνεύματος σὺν τῇ πατρὶ ἡμῶν εὐχῇ καὶ εὐλογίᾳ εἴη μετὰ πάντων ὑμῶν. Ἀμήν! (ἔπονται αἱ ὑπογραφαὶ τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριάρχου καὶ τῶν Συνοδικῶν ἀρχιερέων).

ταύτης δὲ καὶ ἔθνικῆν) συνάφειαν· ἀλλὰ δὲν ἠδύνατο νὰ πράξῃ τοῦτο ἀντικανονικῶς διὰ τῆς ἀναγνωρίσεως Ἐκκλησιαστικῆς ἀρχῆς διοικητικῆς αὐθαιρέτως καὶ ἀντικανονικῶς ἰδρυθείσης καὶ Ἐκκλησίας αὐτοκέφαλον ἑαυτὴν ἄνευ γνώσεως καὶ συγκαταθέσεως τοῦ Πατριαρχείου κηραξάσης, συγκροτουμένης ἀπὸ Ἐκκλησιῶν ἐπαρχιακῶν ἀποσπασθεισῶν ἀντικανονικῶς ἀπὸ τοῦ Οἰκουμενικοῦ Θρόνου ὑπὸ τῆς νέας Ἐκκλησίας. Μὴ δυναμένη δ' ἐξ ἄλλου μηδὲ θεωροῦσα δυνατόν καὶ συμμέρον ν' ἀξιῶσῃ τὴν ἐπάνοδον τοῦ πρόφην καθεστῶτος ἦτοι τὴν ἀμεσον ἀπὸ τοῦ Οἰκουμενικοῦ θρόνου ἐξάρτησιν καὶ διοικήσιν τῶν εἰρημένων ἐπαρχιῶν, κατέφυγεν εἰς οἰκονομίαν τινὰ οὐχὶ μὲν θεωρητικῶς ἀπηλλαγμένην πάντως ἀντικανονικότητος ἐν τοῖς κατὰ μέρος, ἀλλ' ἐν τῷ ὅλῳ ἠθικῶς οὐχὶ πρὸς τὸ πνεῦμα τῆς Ἐκκλησίας ἀντικρυς ἀπάδουσαν. Ἐναντίον τῆς κατὰ τύπον λουθηροκαλβινικῆς τῆς τρόπῳ γενομένης (ὡς εὐλόγως ἐχαρακτηρίσθη αὕτη ὑπὸ τοῦ Πατριάρχου Ἀνθίμου Δ', ὃς δὲ λέγεται καὶ ὑπὸ τοῦ Πατριάρχου Γρηγορίου Σ' καὶ προκρίτων τινῶν συνοδικῶν ἀρχιερέων), ἀλλὰ κατὰ βάρθος ἠθικῶν εἰλικρινοῦς, ἀδόλου καὶ εὐσεβοῦς ὑπὲρ ἀναγνωρίσεως ἐπικλήσεως τῆς Ἑλληνικῆς κυβερνήσεως καὶ τῆς λεγομένης Ἱερᾶς Συνόδου ἢ, ὡς ἐχαρακτήρισεν αὐτὴν ἡ Μεγάλη Ἐκκλησία, τοῦ ἱεροῦ κλῆρου τῆς Ἑλλάδος, δὲν ἠθέλησε νὰ προσφύγῃ εἰς τὸ αὐστηρῶς Ἀποστολικὸν «Οὐ δυνίμεθα». (Τὸ Λατινικὸν «non possumus» τῆς Ρωμαϊκῆς Ἐκκλησίας εἶναι ἀπλῶς μετάφρασις τοῦ ἐλληνικοῦ), ὥπερ τοσοῦτο συχνῶς χρῆται ἡ Ἐκκλησία τῆς Ρώμης ἀπέναντι τῶν ἀθεμίτων δοκουσῶν αὐτῇ ἀξιῶσεων οἰασδήποτε πολιτικῆς ἐξουσίας, καὶ ὕπερ ἀντιτάσσουσα ἡ Μεγάλη Ἐκκλησία εἰς τὴν γενομένην νῦν πρὸς αὐτὴν ἐπικλήσιν ἠθέλε περιαγάγει τὰ πράγματα εἰς ἀτελευτήτους καὶ ἀδιεξίτητους δυσχερείας· ἀλλὰ δὲν ἠδύνατο πάλιν χάριν λόγων αἰσθηματικῶν ἀγάπης καὶ συμπαθείας πρὸς τὸν ὀρθόδοξον ἑλληνικὸν κλῆρον καὶ λαὸν τοῦ Βασιλείου ν' ἀναγνωρίσῃ Ἐκκλησίαν ἀντικανονικῶς ἰδρυθεῖσαν. Ἐν μέσῳ λοιπὸν τῶν δύο τούτων ἄκρων, τῆς ἀνάγκης δηλονότι τοῦ ἀποσχίσαι πνευματικῶς καὶ ἠθικῶς τὴν Ἑλληδικὴν Ἐκκλησίαν ἀπὸ τῶν κόλπων τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας ἐμμέσως δὲ καὶ σύμπαντος τῆς Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας καὶ κηρύξαι ταύτην ἢ σιωπηλῶς καταστῆσαι

αὐτὴν *σχισματικὴν* καὶ τῆς ἀνάγκης τοῦ ἀναγνωρίσαι τὰ ἀσεβῶς καὶ ἀντικανονικῶς τελεσθέντα, ἐνόμισεν ὅτι ἡδύνατο νὰ βαδίσῃ μέσῃν τινὰ ὁδὸν ἀναγνωρίζουσα μὲν καὶ ἐπικυροῦσα κατ' οὐσίαν τὰ ἀντικανονικῶς τελεσθέντα, σώζουσα δὲ ἢ νομίζουσα ὅτι ἔσωζε τὸν τύπον τῆς κανονικότητος. Ἀληθῶς τὸ ἔργον τῆς Μεγάλῃς Συνόδου τοῦ 1850 ἦτο αὐτὸ τοῦτο τὸ τοῦ τολμήματος τοῦ 1833 μετ' ἐλαφροτάτων τροποποιήσεων· ἀλλ' ὁ τύπος ὁ δοθεὶς εἰς τὸ ἔργον τῆς Μεγάλῃς Συνόδου εἶχε ταύτην τὴν ἀξίαν ὅτι αὕτη, ὅπως καὶ ἡ Μεγάλῃ Ἐκκλησία ἡ συγκα' ἔσασα αὐτήν, ἐπιτηδεύουσα παντελῆ ἄγνοιαν τῶν γινομένων τῷ 1833 καὶ ἐντεῦθεν, καὶ μόνον περὶ τῆς ἑπτακαίδεκα ἔτη (1833—1850) ἀπὸ τῆς κανονικῆς αὐτῶν ἀρχῆς *ἀπολείψεως* τῶν Ἐκκλησιῶν τῶν ἀπαρτιζουσῶν τὸ ἑλληνικὸν βασίλειον ποιουμένη λόγον, αὐτὴ ἐκ βάρθρων, οὕτως εἰπεῖν, ᾠκοδόμει τὴν ἐκκλησίαν τοῦ ἑλληνικοῦ κράτους, ἀλλὰ κατ' οὐσίαν ᾠκοδόμει αὐτὴν κατὰ τὸ σχέδιον καὶ καθ' ὑπόδειγμα καὶ ὑπογραμμὸν τῆς ἀντικανονικῆς ὡς πρὸς τὴν Μεγάλῃν Ἐκκλησίαν, ἀλλὰ *πράγματι* (de facto) ὡς πρὸς τοὺς ἐν Ἑλλάδι ὑφισταμένης Ἐκκλησίας. Οὕτως ἡ μὲν Μεγάλῃ Ἐκκλησία καὶ τὰ τύπον μόνον καὶ ἐπιφάνειαν ἔσωζε τὰ ἑαυτῆς δίκαια παραχωροῦσα νομίμως τὰ ἐκνόμως σφετερισθέντα καὶ οὕσα κατ' οὐσίαν ἡδικημένη. Τοῦναντίον δὲ οἱ ἐργάται τῆς Ἑλλαδικῆς Ἐκκλησίας τοῦ 1833 οὐδὲν κατ' οὐσίαν ἀπώλλουσι, τοῦ καθεστῶτος τοῦ 1833 μένοντος κατ' οὐσίαν ἀνεπάφου, εἶχον δὲ ἐκ περισσοῦ καὶ τὴν ἀνάγνωρσιν⁽¹⁾ τοῦ καθεστῶτος ἐκείνου, διότι ἡ πρῶ-

1) Καὶ οἱ ἐπίσημοι ἐν Ἀθήναις κύκλοι καὶ ἐν τοῖς Βασιλικαῖς Διατάγμασι καὶ ἐν πάσαις ταῖς κυβερνητικαῖς περὶ Ἐκκλησίας πράξεσι περὶ ἀναγνωρίσεως μόνον ἐποιοῦντο λόγον· ἀλλ' ἵνα μὴ οὕτω μειώσωσι τὸ κύρος καὶ τὴν ἀξίαν τῶν ἐν Κων)πόλει γενομένων, ἔλεγον περὶ ἀναγνωρίσεως *κανονικῆς*, ὅπερ οὐδὲν κατ' οὐσίαν ἐσήμαινεν ἀφοῦ δὲν προῦκειτο περὶ ἀναγνωρίσεως τῆς οὐχὶ κατὰ τοὺς ἱεροὺς κανόνας συσταθείσης, ἀλλὰ συστάσεως νέας Ἐκκλησίας. Θὰ ἦτο λογικώτερον ἂν ἐποιοῦντο λόγον περὶ ἀναγνωρίσεως τῆς κανονικότητος τῆς Ἐκκλησίας, ἀλλὰ καὶ τοῦτο ἀντέβαινε πρὸς τὰ πράγματα. Χρῶμενοι δὲ τῷ οὐδὲν σημαίνοντι ὄρφ *κανονικῇ ἀναγνώρισι* ἐμαρτύρουν ἀπλῶς πόσον ἠγωνίζοντο νὰ συγκλῶσαι τὰ ἀσύγκλωστα μὴ θέλοντες μὲν νὰ ὁμολογήσωσι ὅτι ἡ Μεγάλῃ

ξίς τῆς Μεγάλῃς Συνόδου ἦτο κατ' οὐσίαν ἀπλῆ ἀναγνώρισις ὑπολανθάνουσα ὑπὸ τοὺς ἔξωτερικοὺς τύπους ἔργου συντακτικοῦ νέας Ἐκκλησίας. Οὕτω δὲ κατὰ πάντα νόμον ἠθικὸν καὶ λογικὸν ἢ ἐν Κωνσταντινουπόλει ἐπελθοῦσα λύσις, ἢ ἱκανοποιητικὴν ἐθεώρησε δι' ἑαυτὴν ἡ Μεγάλῃ Ἐκκλησία, ἔδει νὰ ἢ τελείως ἀρεστὴ εἰς τοὺς κατ' οὐσίαν κερδήσαντας τὴν δίκην αὐτῶν ὑπερμαίχους τοῦ καθεστώτος τοῦ 1833. Ἄλλ' οὐχ οὕτως ἐγένετο, διότι οἱ τούτων ἡγέται ἤγοντο οὐχὶ ὑπὸ αἰσθημάτων ὑπὸ ἀληθοῦς διαφέροντος ὑπὲρ τῆς Ἐκκλησίας ἐμπνεομένων, ἀλλ' ὑπὸ παθῶν ἀχαλινώου ἐγωῦστικῆς μανίας καὶ πείσματος ἀσεβοῦς στρεβλοῦ καὶ κακοβούλου. Τοιοῦτος ἦτο πρὸ πάντων ὁ λεγόμενος θεολόγος Θ. Φαρμακίδης κατεχόμενος νῦν καὶ ὑπὸ ἀκοιμήτου πάθους ἐκδικήσεως διὰ τὴν ἀπὸ τῆς ἱεραῆς Συνόδου ἀπομάκρυνσιν. Ἄλλ' οὕτω, οὐδὲν θὰ ἠδύνατο νὰ ἐνεργήσῃ μόνος ἄνευ συμμάχων. Καὶ συμμάχους πρόφρονας εὗρεν οὐχὶ εὐτυχῶς ἐν Ἑλλήσιν θεολόγοις κληρικοῖς ἢ λαϊκοῖς ἢ πολιτικοῖς (πλὴν τῶν εἰς ξένους μισθοφορικῶς ὑπηρετούντων δημοσιογραφικῶν τινων ὀργάνων, ἐν οἷς τὴν πρώτην θέσιν εἶχε πάντοτε ἡ «Ἀθηνα»), ἀλλ' ἐν τῇ Λατινογαλικῇ προηλυττικῇ Ἑταιρείᾳ τῶν Παρισίων, ἧς τὰς ἐπὶ τῆς κυβερνήσεως τοῦ Κολέττου πρὸς διάδοσιν τοῦ λατινισμοῦ ἐν Ἑλλάδι ἐνεργείας ἐξεθέσαμεν ἤδη ἐν οἰκείῳ τόπῳ καὶ ἧς ἀναλώμασιν μετεφοίσθη εἰς τὸ Γαλλικὸν καὶ ἐξεδόθη τὸ ἀπλὴν περίληψιν ἐκτενῆ τοῦ περιβοήτου Ἀντιτόμου τοῦ Θ. Φαρμακίδου ἀποτελοῦν Γαλλικὸν ὑπόμνημα τὸ καταπολεμοῦν τὸν Ἰερὸν Τόμον τῆς Μεγάλῃς Συνόδου τοῦ 1850 (ἰδ. περαιτέρω). Ἀντίτομος καὶ Γαλλικὸν ὑπόμνημα πρὸς ἓνα καὶ τὸν αὐτὸν ἀπέβλεπον σκοπὸν, ν' ἀποδείξωσιν ὅτι τὸ κατὰ τὸ 1833 ἰδρυθὲν ἐν τῷ Ἑλληνικῷ βασιλείῳ ἄνευ γνώσεως καὶ συναινέσεως τῆς Μεγάλῃς Ἐκκλησίας, Ἐκκλησιαστικὸν καθεστὸς ἦτο ἐκκλησιαστικῶς **κανονικώτατον** καὶ νομιμώτατον καὶ ὅτι τοῦναντίον ἢ τῷ 1850 γενομένη προᾶξις τῆς Μεγάλῃς Ἐκκλησίας καὶ τῆς Μεγάλῃς Συνόδου τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἦτο ἀντικα-

* Ἐκκλησία οὐχὶ ἀνεγνώρισεν, ἀλλὰ συνέστησεν, Ἐκκλησίαν, μὴ τολμῶντες δὲ νὰ εἰπωσιν ὅτι ἡ Μεγάλῃ Ἐκκλησία ἀνεγνώρισεν ὡς κανονικὸν τὸ τέως ὑπάρχον καθεστὸς.

νονική οὔτε τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας οὔτε τῆς ἐνεργεία ταύτης συγκροτηθείσης Συνόδου ἐχούσης δικαίωμα νὰ ἐπεμβῆ εἰς τὰ τῆς κανονικῶς καὶ νομίμως πρὸς τοὺς ἱεροὺς κανόνας τῆς Ἐκκλησίας, συμφωνότατα ἀνεξάρτητον ἑαυτὴν κηρυξάσης Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος. Ὅπισθεν δὲ τοῦ τοιούτου σκοποῦ, ὅστις μετὰ τὴν ὑπὸ τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας γενομένην ὑπὸ νομίμους τύπους ἀναγνώρισιν αὐτοῦ τούτου τοῦ καθεστώτος τοῦ 1833 οὐδένα θὰ εἶχε πρακτικὸν χαρακτῆρα, ὑπεκρύπτετο ὁ ἕτερος σκοπὸς τῆς διατηρήσεως ἀπληρώτου χάσματος μεταξὺ τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος καὶ τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας προκλήσεως σχίσματος ἐκκλησιαστικοῦ δυναμένου ἄριστα ἔνθεν μὲν νὰ χρησιμοποιηθῆ ὑπὸ τῆς Λατινογαλλικῆς προπαγάνδας καὶ πρὸς τὴν ἐν Ἑλλάδι ἐπικράτειαν τοῦ Οὐνιτισμοῦ καὶ τῆς Ρωμαϊκῆς Ἐκκλησίας, ἔνθεν δὲ εἰς τὴν μείωσιν τοῦ πνευματικοῦ κράτους καὶ κύρους τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας καὶ μετὰ ταύτης συμπάσης τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας. Ὅλος ὁ θόρυβος ὁ ἐγεσθεις ἐπὶ τῇ ἐκδόσει τοῦ Ἱεροῦ Τόμου πρὸς τοιοῦτον ἀπέβλεπε σκοπὸν. Διὰ τοῦ ἐγειρομένου θορύβου ἤλιπζον οἱ τούτου αὐτουργοὶ ἵνα τὸ τοῦ καταστατικοῦ νόμου σχέδιον, ὑπερέμελλε νὰ ὑποβληθῆ εἰς τὰς Βουλὰς συντεταγμένον κατὰ τὸ περιεχόμενον τοῦ Ἱεροῦ Τόμου, ἀπορριπτόμενον ὑπὸ τῶν Βουλῶν προκαλέσῃ τὴν ὑπὸ τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας ἀνάκλησιν τοῦ Ἱεροῦ Τόμου καὶ τὴν ἐντεῦθεν μοιραίως προελευσομένην διάρρηξιν πάσης συναφείας μεταξὺ τῆς Ἑλλαδικῆς Ἐκκλησίας καὶ τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει Μεγάλης Ἐκκλησίας. Τοῦτο ἦτο ὁ μόνος σκοπός, πρὸς ὃν ἀπέβλεπον οἱ θορυβούντες ἐναντίον τοῦ Ἱεροῦ Τόμου, ὅστις ἄλλως οὐδὲν ἄλλο κατ' οὐσίαν ἐποίει ἢ ἐπεκύρου, σῶζων ἀπλῶς τὴν ἐξωτερικὴν ἀξιοπρέπειαν τῆς Ἐκκλησίας, τὰ τολμηθέντα τῷ 1833 ἀντικανονικὰ καὶ ἔκνομα δίδων τούτοις τύπον καὶ ἐπιφάνειαν κανονικότητος καὶ νομιμότητος. Καὶ κατὰ τοῦτο ἡ Ἐκκλησία ἐν τῇ ἄκρᾳ πρὸς τὴν ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ εἰρήνην ἀγάπῃ καὶ πρὸς τὰ γενόμενα ἐπεικειά ὑπερέβαινε σχεδὸν τὰ θεμιτὰ ὅρια τῆς Ἐκκλησιαστικῆς Οἰκονομίας μὴ λογιζομένη ὅτι ἀπέναντι αὐτῆς εἶχε τὴν περὶ τὸν ἀσεβῆ καὶ ἐχθρὸν τῆς Ἐκκλησίας, εἰς ξένα ἀντορθόδοξα καὶ ἀνθελληνικὰ συμφέροντα ὑπηρετοῦντα Θ. Φαρμακίδην μικράν, ἀλλ' ἐν τῇ θράσει τῆς ἀμαθείας καὶ ἀσεβείας θο-

ρυβωδέστατην σπείραν ὀλίγων διεφθαρμένων, ἀργυρωνήτων, εἰς ξένα ὠσαύτως συμφέροντα ὑπηρετούντων, δημοσιογράφων. Ἄν ἡ Ἐκκλησία ἐν τῇ ὑπ' αὐτῆς δικαιοματικῶς ἐνεργηθεῖσῃ ἰδρῖσει τῆς αὐτοκεφάλου Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος προσβῆναι εἰς ριζικωτέρας καὶ πρὸς τὰ Ἐκκλησιαστικὰ θεσμίαι καὶ παραδόσεις συμφωνοτέρας πράξεις καὶ τὸ ὑπ' αὐτῆς ἰδρυθὲν ἦτο ριζικῶς διάφορον τοῦ ἐκθέσμου ἐκκλησιαστικοῦ κατασκευάσματος τοῦ 1833, εἰ μὲν ἡ Ἑλλὰς ἐδέχτο τὸ νέον τοῦτο σύστημα τοῦ αὐτοκεφάλου, ἴσως δὲν θὰ ἐτόλμα νὰ ἐγείρη κεφαλὴν ἢ περὶ τὸ Θ. Φαρμακίδην σπείρα, εἰ δὲ μὴ ἐδέχτο, τότε ὁ εὐσεβὴς ὀρθόδοξος λαὸς τοῦ Βασιλείου βλέπων τὸν μεταξὺ τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ κανονικοῦ συστήματος τοῦ ἰδρυομένου ὑπὸ τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας καὶ τοῦ ἀντικανονικοῦ τοῦ 1833, ἤθελε δυναθῆναι νὰ ἐκτιμήσῃ προσηκόντως τὸ τε τῆς Μεγάλης καὶ τὸ τοῦ αἰρεσιώχου ἔργον, ἐνῶ, ὡς ἐνήργησεν ἡ Μεγάλη Ἐκκλησία εἰς τὸ κατ' οὐσίαν ἄδικτον μείναν ἔργον τοῦ 1833 προσθεῖσα ἀπλῶς τύπον καὶ σκιὰν κανονικότητος καὶ νομιμότητος, οὐδὲν μὲν κατέλυε τῶν ἔργων τοῦ Θ. Φαρμακίδου, περιπλέον δὲ ἐδίδοε τούτῳ ἀφορμὴν καὶ εὐκολίαν ἵνα μεταφέρων τὸ ζήτημα ἀπὸ τοῦ χώρου τῆς οὐσίας εἰς τὸν τῆς θεωρητικῆς καὶ διαλεκτικῆς συζητήσεως καὶ μεταποιῶν αὐτὸ εἰς ζήτημα ἂν τὸ κράτος ἢ ἡ Μεγάλη Ἐκκλησία εἶχε τὸ δικαίωμα νὰ ἰδρῖσῃ Ἐκκλησίαν αὐτοκέφαλον καὶ πολλὰ ἐν τῇ συζητήσει ταύτῃ ἀνεμώλια βάζων καὶ ἄκραντα γαρύων, τὰ πάντα ἀνακυκῶν, τὰ ἀσύγχυτα συγχέων καὶ τὰ ἀσύγκλωστα συγκλώθων, πᾶσαν ἱστορικῶς μορφωθεῖσαν ὑπὸ συνόδων Οἰκουμενικῶν καὶ ὑπὸ ἱερῶν κανόνων ἐκκλησιαστικῶς καθωρισμένην ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ τάξιν ἀνατρέπων ἐν τῷ κεφαλαίῳ τούτῳ ἕνεκα τῆς ἀμαθείας καὶ ἀκρισίας, ἔτι δὲ μᾶλλον ἕνεκα τοῦ φλέγοντος αὐτὸν ἀσεβοῦς πάθους ἐγωῖσμοῦ ἐτόλμησε νὰ ἀμφισβητήσῃ πᾶν δικαίωμα ὑπάρξεως καὶ ὑποστάσεως κανονικῆς εἰς τὸ ἀξίωμα τῆς τε Μεγάλης Ἐκκλησίας καὶ τῶν λοιπῶν Πατριαρχικῶν Ἐκκλησιῶν καὶ Ἀποστολικῶν θρόνων ἐν τῷ καθόλου Ἐκκλησιαστικῷ διοικητικῷ συστήματι τῆς Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας καὶ νὰ ἐξακοντίσῃ ἐναντίον τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου ὕβρεις καὶ βλασφημίας, οἷας οὐδεὶς τῶν ἑτεροδόξων πολεμίων τῆς Ὀρθοδοξίας κατεδέξατο νὰ ἐξενέγκῃ, καὶ διὰ τούτων πάντων εἰς ἓνα μόνον ἀποβλέπων ἀσεβῆ καὶ μυσαρὸν σκοπὸν, νὰ διαταράξῃ

τὴν εἰρήνην τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας καὶ παραλύσει τὴν ἐνό-
τητα τὴν θρησκευτικὴν ἐν τῷ Ἑλληνικῷ χάριν τῶν πολεμίων
τῆς Ὁρθοδοξίας. Βεβαίως τοιούτου ἀνδρὸς τοιαύτη πρὸς τὴν
Ἐκκλησίαν στάσις καὶ πολιτεία εἶναι ἀναξία νὰ κατέχη θέσιν
ἐλαχίστην ἐν οἰαδήποτε ὀπωσοῦν σοβαρᾷ ἱστορίᾳ. Ἄλλ' ἐπειδὴ
ἐνεκα τῶν τότε λυπηρῶν περιστάσεων ἢ τοῦ Θ. Φαρμακίδου ἀν-
ταρσία ἔμεινεν ἀτιμώρητος, ἐκ περισσοῦ δὲ ὁ ἀνὴρ ἐφάνη
τοῖς ἐπιπολαίοις λέγων τι διὰ τοῦ ἐξωτερικοῦ ὄγκου τῶν ὑπ'
αὐτοῦ γραφομένων, ὑπάρχουσι δὲ καὶ νῦν ἔτι ἄνδρες συγγρά-
φοντες Ἐκκλησιαστικὴν ἱστορίαν καὶ διδόντες ἐν αὐτῇ τιμητικὴν
τινα θέσιν τῷ ἀντάρτῃ, καὶ γνήσια καὶ χρηστὰ ἐξ ἐπιπολαιότητος
ἐκλαμβάνοντες τὰ κίβδηλα καὶ πονηροῦ κόμματος Φαρμακίδεια
νομίσματα· πολλῶν δὲ πλέον, ἐπειδὴ τὸ νῦν ἐτοιμόρροπον ἔργον
τοῦ 1850 τὸ προελθὸν ἐκ τοῦ σαθροῦ οἰκοδομήματος τοῦ 1833
κινδυνεύον νῦν νὰ καταπέσῃ ὑπὸ τὴν βίαιαν φορὰν ἐξωτερικῶν
περιστάσεων καὶ ὑπὸ τὸ βάρος τῶν ἰδίων αὐτοῦ πλημμελειῶν καὶ
ἀτασθαλιῶν μέλλει νὰ ἐπαναγάγῃ τὸ ζήτημα τοῦ 1833 καὶ 1850
ἐν ὅλῃ αὐτοῦ τῇ εὐθείᾳ ἐκτάσει κατὰ τὴν νέαν ἐπὶ εὐρυτάτων
βάσεων ἀναρρῦθμισιν τῶν ἐθνικῶν καὶ ἐκκλησιαστικῶν πραγμά-
των, ἀναγκαῖον θεωροῦμεν νὰ ἐξετάσωμεν τὰ κατὰ τὸ 1850 ἐξ
εὐρυτέρας ἀπόψεως ἀποδεικνύοντες τὸ ψευδὲς καὶ ἀστήρικτον
πάντων τῶν ὑπὸ τοῦ ἡμιμαθοῦς, τοῦ δῆθεν θεολόγου Φαρμακίδου
γραφέντων. Τὸ πρῶτον τῶν ἐξετασθησομένων ἐνταῦθα ζητημάτων
εἶναι ἂν ἡ Μεγάλη Ἐκκλησία ἢ ἡ ὑπ' αὐτῆς συγκληθεῖσα ἱερά
καὶ Μεγολὴ Σύνοδος πρωθιεραρχῶν καὶ ἱεραρχῶν εἶχε τὸ δι-
καίωμα καὶ τὴν ἐξουσίαν νὰ ἰδρῦσῃ Ἐκκλησίαν αὐτοκέφαλον
ἀπὸ Ἐκκλησίας ἑτέρας ἀποσπωμένην καὶ ἐκ τῶν ἀπὸ ταύ-
της ἀποσπωμένων ἢ ἀφαιρουμένων ἐπαρχιῶν συγκειμέ-
νην καὶ ἂν κατ' ἀκολουθίαν ἢ οὔτως ἰδρυομένη αὐτοκέ-
φαλος Ἐκκλησία εἶναι κανονικὴ ὅπως καὶ ἡ τῆς ἰδρύσεως
πράξις. Τὸ δεύτερον ζήτημα εἶναι ἂν κράτος ἀνεξάρτητον
οὔτως ἢ ἄλλως ἰδρυόμενον καὶ ἀπὸ ὑποτελοῦς (1) καθιστάμενον

1) Ποιοῦμεθα λόγον καὶ περὶ ὑποτελοῦς διότι ἐν τῷ κλίματι τοῦ
Οἰκουμενικοῦ θρόνου ἐπεκράτησεν ἐπ' ἐσχάτων τὸ ἔθος ἢ σύστημα τοῦ
ἰδρῦναι καὶ καθιεροῦν αὐτοκεφάλους ἐκκλησίας μόνον ἐν ἀπολύτως ἀνε-

ἀνεξάρτητον, κανονικῶς ἦτοι κατὰ τοὺς ἱεροὺς κανόνας καὶ τὰς Ἐκκλησιαστικὰς παραδόσεις ἔχει τὸ δικαίωμα νὰ ἰδρῦῃ Ἐκκλησίαν ἀνεξάρτητον ἐκ τῶν εἰς Ἐκκλησίαν οἰανδήποτε κυρίαρχον ὑπαγομένων ἐπαρχιῶν ἄνευ ἐπισήμου γνώσεως καὶ συναινέσεως τῆς κυριάρχου ταύτης Ἐκκλησίας καὶ ἄνευ τῆς τελέσεως τῶν πρὸς τοιοῦτον χωρισμὸν κατὰ τοὺς ἱεροὺς κανόνας καὶ τὰς ἐκκλησιαστικὰς παραδόσεις ἀπαραιτήτων πράξεων καὶ διατυπώσεων.

Α'. Ἰδρυσις ἐκκλησίας αὐτοτελοῦς καὶ αὐτοκεφάλου ἐξ ἐπαρχιῶν χωριζομένων ἀπὸ τῆς ἐπ' αὐτῶν δικαιοδοσίας τῆς κυριάρχου Ἐκκλησίας, ἀναγνωριζούσης τὸν τοιοῦτον χωρισμὸν ὡς κανονικὸν ἢ τοῦλάχιστον μὴ ἀντικείμενον εἰς τοὺς ἱεροὺς κανόνας, δὲν εἶναι τι ἀσύνηθες ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ τῇ Ἀνατολικῇ (ἐν τῇ Δυτικῇ νῦν οὐχί), ἀλλὰ πάντοτε ἐνεργεῖται διὰ τῆς Ἐκκλησίας αὐτῆς, οὐχί ἐπιβάλλεται ἢ ἐνεργεῖται ἀπ' εὐθείας ὑπὸ τῆς κοσμικῆς ἀρχῆς. Ἐπὶ τοῦ Ἰουστινιανοῦ Α' τοῦ Μεγάλου ἰδρύθησαν ἐγένοντο αὐτοκέφαλοι αἱ ἐκκλησίαι τῆς πρώτης Ἰουστινιανῆς (ἐν Μακεδονίᾳ), καὶ τῆς δευτέρας Ἰουστινιανῆς (τῆς Κύπρου) κατ' ἐπιθυμίαν τοῦ αὐτοκράτορος, ἀλλὰ συναινέσει τοῦ πάπα καὶ τῶν λοιπῶν Ἐκκλησιῶν. Βραδύτερον κατὰ τὸν ΙΓ' αἰῶνα ἐγένοντο ἐπὶ βραχὺν χρόνον αὐτοκέφαλοι αἱ Ἐκκλησίαι Ἀχρίδος, Ἰπεκίου καὶ Τυρνάβου, ὑπὸ τὸ κράτος τῆς βιαιᾶς φορᾶς τῶν πραγμάτων καταλυθείσης τῆς κυριάρχου αὐτῶν ἐν Κωνσταντι-

---

ξαρτήτοις κυριάρχους κράτεσι οὐχὶ δὲ καὶ ἐν ὑποιελέσιν. Οὕτως ἡ Ἐκκλησία τῆς Σερβίας κατέστη ἀνεξάρτητος μόνον μετὰ τὴν διὰ τῆς Βερολινείου συνθήκης πολιτικῶς καθορισθεῖσαν ἀνεξαρτησίαν τοῦ κράτους. Τὸ αὐτὸ δὲ συνέβη ὡς πρὸς τὴν κυρίαρχον Μεγάλην Ἐκκλησίαν μετὰ τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ρουμανίας (εἰς καὶ αὕτη καὶ πρότερον ἐθεώρει ἑαυτὸν αὐτοκέφαλον). Ἀλλὰ τὸ σύστημα τοῦτο εἶναι ἀυθαίρετον. Ἡ Ἰδρυσις καὶ καθιέρωσις τοῦ αὐτοκεφάλου οὐδεμίαν ἔχει κανονικὴν συνάφειαν καὶ σημασίαν πρὸς τὸ ὑποτελὲς ἢ ἀνεξάρτητον τοῦ κράτους. Τὰ δὲ γενομένα ἐν Σερβίᾳ καὶ ἐν Ρουμανίᾳ ἦσαν ἀπληγήσεις τῶν ἐν Ἑλλάδι τῷ 1850 γενομένων. Τὸ ὅλον σύστημα ἐστιμοίετο ἐπὶ βύσσεως ψευδοῦς, τῆς ἀρχῆς δηλονότι ὅτι κράτος ἀνεξάρτητον πρέπει νὰ ἔχη ἐκκλησίαν ἀνεξάρτητον, ἢν ἀρχὴν ἢ Μεγάλην Ἐκκλησίαν καὶ ἡ Μεγάλη Σύνοδος οὐχὶ λόγῳ καὶ δικαίῳ, ἀλλὰ factō πλαγίως καὶ σιωπηλῶς ἀνεγνώρισαν.

νουπόλει ὀρθοδόξου πατριαρχικῆς Ἐκκλησίας, καὶ παυσαμένης οἴκοθεν πάσης ἐπικοινωνίας πρὸς τὸν ἐν Νικαίᾳ ἄσυλον εὐρόντια Οἰκουμενικὸν Πατριαρχικὸν θρόνον. Ὡς δὲ πολλάκις ἐλάβομεν ἀφορμὴν ν' ἀναφέρωμεν καὶ ἡ ἀπὸ Κωνσταντινουπόλεως ἐξαρτωμένη μητροπολιτικὴ Ἐκκλησία Μόσχας μετὰ τοῦ ἀπ' εὐθείας ἀπὸ τοῦ Οἰκουμενικοῦ θρόνου ἐξαρτωμένου πρωθιεράρχου πασῶν τῶν Ρωσιῶν μητροπολίτου αὐτῆς ἐγένετο τῷ 1888 αὐτοκέφαλος πρωτοβουλία τοῦ κυριάρχου Οἰκουμενικοῦ θρόνου καὶ συνοδικῆ ἐγκρίσει πασῶν τῶναυτοκεφάλων Ἐκκλησιῶν. Πασῶν τούτων τῶν αὐτοκεφάλων Ἐκκλησιῶν ὁ τρόπος τῆς ἰδρύσεως διττῶς διαφέρει τοῦ τῆς ἰδρύσεως τοῦ Ἑλλαδικοῦ αὐτοκεφάλου τοῦ 1833, πρῶτον ὅτι ἐγένοντο ἂν μὴ πρωτοβουλία, ἀλλὰ πάντως ἀδεία καὶ ἐγκρίσει τῆς κυριάρχου Ἐκκλησίας, καὶ δεύτερον ὅτι τὸ αὐτοκέφαλον ἐνέκειτο κυρίως ἐν τῇ προαγωγῇ ἐνὸς τῶν θρόνων εἰς τὸν ὑπέρτατον βαθμὸν πατριαρχοῦ ἢ ἀρχιεπισκόπου αὐτοκεφάλου ἔχοντος εἰδὸς τι ὑπερτάτης κυριάρχου Ἐκκλησίας ἢ ἐκπροσωποῦσης ὁποσδήποτε τὴν αὐτοκέφαλον Ἐκκλησίαν, συγκαλοῦντος καὶ σύνοδον κατὰ ὀρισμένας χρονικὰς περιόδους ἐνίοτε δὲ καὶ ἐκτάκτως, τῶν ὑπ' αὐτῶν ἐπισκόπων χάριν τῶν γενικῶν υποθέσεων τῆς ὅλης ὑπ' αὐτὸν τεταγμένης Ἐκκλησίας οὐδέποτε δὲ ἰδρύοντο αὐτοκέφαλοι Ἐκκλησίαι ὑπὸ συνόδου μονίμου ἀρχιερέων ὁμοβαθμιῶν ἐν ἐκάστη καθ' ὁμοίωσιν πρὸς τὰς νῦν συνοδικῶς κυβερνωμένας Προτεσταντικὰς Ἐκκλησίας διοικούμεναι. (Ἄλλὰ καὶ ἐν τῇ Προτεσταντικῇ Ἀγγλικανικῇ Ἐκκλησίᾳ ὁ Κανταουρίας ἀρχιεπίσκοπος ὡς πρωθιεράρχης ἐκπροσωπεῖ ἄπασαν τὴν Ἀγγλικανικὴν (ἐν τῷ Ἐνωμένῳ βασιλείῳ) ἐπισκοπικὴν ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ ἀνωτέραν ἐξουσίαν). Ἄλλ' εἰ καὶ ἐνίοτε ἡ περιοχὴ καὶ ἔκτασις τῆς Ἐκκλησιαστικῆς δικαιοδοσίας τῶν τοιούτων ὑπὸ αὐτοκέφαλον πατριαρχίην ἢ ἀρχιεπίσκοπον ἢ μητροπολίτην(1) διατε-

1) Ἡ ἐνίοτε γινομένη, ὑπὸ Εὐρωπαίων ἰδίως τῶν τὰ τῆς ἡμετέρας Ἐκκλησίας ὁποσθὺν μελετώντων, διάκρισις ἀρχιεπισκόπων ἀπὸ μητροπολίτου, ὡς δῆθεν τοῦ μητροπολίτου ὑψηλότερον τοῦ ἀρχιεπισκόπου κατεστάτος ἐν τῇ Ἐκκλησιαστικῇ ἱεραρχίᾳ βαθμὸν, ἐλέγχεται κανονικῶς καὶ ἱστορικῶς ἀσθητικῶς. Ὁ ἀρχιεπίσκοπος εἶναι κυρίως εἰπεῖν μητροπολίτης ἢ τοῦ ἐπίσκοπος τῆς μητροπόλεως τῆς ἐν τῇ ἱεραρχίᾳ δηλονότι τολεως ἐν ἀντιθέσει πρὸς τοὺς τῶν ἄλλων δήμων τῆς ἱεραρχίας ἐπίσκο

λουσῶν Ἐκκλησιῶν συνέπιπτε πρὸς τὴν περιοχὴν τοῦ κράτους, ἐν ᾗ ἦν ἰδρυμένη ἡ Ἐκκλησία, οὐδέποτε ἡ Ἐκκλησία ἐπρέσβευσε τὴν ἀρχὴν ὅτι πᾶν κράτος ἰδιαιτέρον δύναται νὰ ἔχη καὶ ἰδιαιτέραν αὐτοκέφαλον Ἐκκλησίαν ὡς ἔκκλησίαν τοῦ κράτους. Ἡ τοιαύτη ἀρχὴ συνάδει μόνον πρὸς τὴν πολιτείαν τῶν Λουθηθοκαλβανικῶν Ἐκκλησιῶν, ἐν αἷς ὁ ἡγεμὼν θεωρεῖται ἀρχηγὸς τῆς Ἐκκλησίας, ὡς εἶναι τῆς πολιτείας. Ἀλλ' ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ τῇ Καθολικῇ τῇ τε Ἀνατολικῇ καὶ τῇ Δυτικῇ τοιαύτη τις ἀρχὴ εἶναι ἀάμπαν ξένη καὶ ἄλλοτρία τῶν ἱερῶν κανόνων καὶ τῶν παραδόσεων. Ἐν τῇ Δυτικῇ Ἐκκλησίᾳ καὶ αὐταὶ αἱ τοπικὰ ἢ ἐθνικὰ ὀνόματα φέρουσαι, ἰδιαιτέραι Ἐκκλησίαι ὑπάγονται εἰς τὴν ἀπόλυτον δικαιοδοσίαν τοῦ Πάπα. Ὁ λεγόμενος Γαλλικανισμὸς καὶ ἡ Γαλλικανικὴ λεγομένη τῆς Γαλλίας Ἐκκλησία οὐδεμίαν ἔχει σχέσιν πρὸς τὴν πρωτοετανικὴν ἀρχὴν τῆς συγχύσεως τῆς Ἐκκλησιαστικῆς καὶ τῆς τοῦ κράτους πολιτείας, ἢ συγχύσεως τῆς πνευματικῆς καὶ τῆς κοσμικῆς ἀρχῆς. Ἀλλὰ περὶ τούτων μὲν μακροτέ-

πους τοὺς κλιουμένους *χωρεπισκόπους*. Ἡ ἀπὸ συνήθειας ἐπιγραφὴ αὐτῶν ἐν ἀρχαῖς ἐπιγραφῶν εἶναι ἀσιατος. Ἐν Ἑλλάδι ἀπὸ τοῦ νόμου τοῦ 1899 τοῦ καταργησαντος τὴν ἀρχιεπισκοπὴν καὶ ὑπάρχουσαι ἕως τότε ἀρχιεπισκοπαὶ θεωροῦντο πως κλιαιτέρα τοῦ βαθμοῦ τοῦ μητροπολίτου, διότι μητροπολίτης κατὰ τὸν Καταστατικὸν νόμον τοῦ 1852 εἶτος τοῦτου καλεῖται μόνος ὁ Ἀθηνῶν ἀρχιεπίσκοπος.

Ὁ ἑρὸς Τόμος καθιστῶν τὸν Ἀθηνῶν μητροπολίτην ἀρόδρον δὲν κατηγορεῖ τὰς ἄλλας μητροπολεις.

Ἀλλ' ἐν τῇ αὐτοκέφαλῳ Ἐκκλησίᾳ τῆς Κύπρου ὁ πρωθερόρχης Κύπρου καλεῖται ἀρχιεπίσκοπος Κύπρου καὶ ἔχει πρὸς αὐτὸν μητροπολίτης. Καὶ ὁ Οἰκουμενικὸς δε πατριάρχης προσαγορεύεται ἀρχιεπίσκοπος Κωνσταντινουπόλεως (Ἀρχιεπίσκοπος προσαγορεύεται καὶ ὁ ἱεράρχης τῆς αὐτοκέφαλῳ Ἐκκλησίας Συναίου). Ἀλλ' οἱ Πατριάρχαι Ἀλεξανδρείας, Ἀντιοχείας καὶ Ἱεροσολιμων καλοῦνται μόνον Πατριάρχαι, (οἱτε μητροπολίται, οἱτε ἀρχιεπίσκοποι). Ὁ ἀπὸ τοῦ πομνίου αὐτοῦ πατριάρχης προσαγορευόμενος Καρλοβιτίου ἱεραρχὴ ὑπὸ τῆς ἡμετέρας Ἐκκλησίας καλεῖται ἀπὸ ἀρχιεπίσκοπος καὶ τε προσαγορευόμενος Μακρυδάκτου ὡς ὁ Κύπρου. Ἐν Ἑσθρία τοῦναντίον ὁ ἀρχιεπίσκοπος τῆς πρωτευούσης Βελιγραδίου καλεῖται ἀρχιεπίσκοπος Βελιγραδίου καὶ μητροπολίτης Σερβίας· ἐν Ρουμανίᾳ δὲ ὁ ἀρχιεπίσκοπος Βουκουρεστίου καλεῖται μητροπολίτης πάσης Οὐγγροελαχίας. Τσοῦτον ἀσιατος ἢ ἐν τῇ χρῆσει τῶν προσηγοριῶν διαφωρά.

ρος γενήσεται λόγος περαιτέρω. Νῦν δὲ ἀνάγκη νὰ ἐξαρθῇ ἐνταῦθα τοῦτο ὅτι ἡ ὑπὸ τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας διὰ τῆς ἁγίας καὶ Μεγάλης ἐν Κωνσταντινουπόλει Συνόδου τοῦ Ἰουνίου 1850 γενομένη ἰδρυσις Ἐκκλησίας αὐτοκεφάλου συνοδικῆς ἦτοι ὑπὸ συνόδου ἱεραρχῶν διαρκοῦς καὶ μονίμου, ἦτοι εἴδους κοινοστορίου (consistorium) διοικουμένης, ἦτο μέχρι τινὸς **καινοτομία** κατ' οἰκονομίαν ἐκκλησιαστικὴν γενομένη, ἀποβλέπουσα κατ' οὐσίαν εἰς τὴν ὑπὸ τὸ πρόσχημα καὶ ἐπιφάνειαν νομιμότητος ἀναγνωρισίαν καὶ ἠθικὴν ἐμπέδωσιν τοῦ οὐχὶ κανονικῶς πρὸ ἐτῶν πολλῶν, ὡς γνωστόν, ἰδρυθέντος καθεστῶτος, οὗ ἡ ἀκύρωσις καὶ ἡ ἀνατροπὴ ἦτο δυνατόν νὰ ἀπολύσῃ μείζονας ἐναντίον τῆς καθόλου Ἐκκλησίας κινδύνους σχίσματος ἐκκλησιαστικοῦ καὶ ἐθνικῶν συμφορῶν. Ἡ Μεγάλῃ Ἐκκλησίᾳ καὶ ἡ Μεγάλῃ Σύνοδος θὰ ἠδύναντο ἴσως ν' ἀποφύγωσι τὴν προτεσταντικὴν ταύτην ἀπὸ τῶν θεσμίων τῆς Ἐκκλησίας παρέκβασιν· καὶ παρέκκλινουσιν, ἰδρῖουσιν οὐχὶ Ἐκκλησίαν Ἑλλάδος ἢ Βασιλείου τῆς Ἑλλάδος⁽¹⁾ ὑπὸ συνόδου ἀρχιερέων διευθυνομένην ἀλλ' **Ἐξαρχίαν Ἑλλαδικὴν** ὑπὸ τὴν ἀρχιεπισκοπὴν Ἀθηνῶν ἢ, ὅπερ συμφωνότερον πρὸς τὰς Ἐκκλησιαστικὰς παραδόσεις, νὰ δώσωσιν εἰς τὴν Ἐκκλησίαν τῆς βασιλευούσης πόλεως Ἀθηνῶν τιμὴν παρεμφερῆ πρὸς τὴν ὑπὸ τῆς Β' καὶ τῆς Δ'. Οἰκουμενικῆς Συνό-

(1) Ἡ τῷ 1838 δοθεῖσα προσηγορία «ἡ Ἐκκλησία τῆς Ἑλλάδος» διὰ τοῦ Ἱεροῦ Τόμου ἐγένετο τοῦ «Βασιλείου τῆς Ἑλλάδος», ἡ τοιαύτη προσηγορία «Ἐκκλησία βασιλείου ἢ κράτους» δὲν συνάδει πρὸς τὰς Ἐκκλησιαστικὰς κατὰ παράδοσιν προσηγορίας (ἀλλ' ὑπάρχει τοῦλάχιστον τὸ προσηγόμενον τῆς Ρωσσίας), ἐνῶ «Ἐκκλησία Ἑλλάδος» εἶδεν ἐκτισμένον εἰς τὸ ὄνομα τοῦτο οὔτε γεωγραφικῶς οὔτε ἐκκλησιαστικῶς καθωρισμένην. Ἡ προσηγορία Ἐκκλησία Ἑλλαδικὴ θὰ ἦτο μᾶλλον συνάδουσα πρὸς τὴν παρὰ τοῖς Βυζαντιακοῖς χρῆσιν τοῦ ὀνόματος «ἐκκλησιαστικῶν ἀλλ' οὐχὶ καὶ δοκιμῶν. Τὸ δὲ Ἑλληνικὴ Ἐκκλησία (ὅπερ κατὰ τὴν παρὰ Φράγκοις χρῆσιν τοῦ ὀνόματος Eglise Grecque, σημαίνει συμπάσαν τὴν/ κατ' αὐτοὺς σχισματικὴν) Ὁρθόδοξον Ἐκκλησίαν), καθ' ἡμετέραν ἐρμηνείαν ἠθέλει παρεισαγάγει εἰς τὴν Ὁρθόδοξον Ἐκκλησίαν τὸν λεγόμενον φιλετισμὸν ἢ ἐθνοφιλετισμὸν. Ὁ ἱερὸς Τόμος πρὸς ἀποφυγὴν πάντων τούτων ἐποίησατο λόγον μόνον περὶ «τῆς ἐν Ἑλλάδι Ἐκκλησίας» ἀλλ' ἐπὶ τέλος ἡ Μεγάλῃ Ἐκκλησίᾳ δὲν ἀντέστη καὶ εἰς τὴν χρῆσιν τῆς προσηγορίας «Ἐκκλησία τοῦ Βασιλείου τῆς Ἑλλάδος». Ὁπόση δὲ σύγ-

δου τῆ Ἐκκλησίᾳ Κωνσταντινουπόλεως ὡς βασιλευούσῃ τῶν πόλεων δοθεῖσαν καὶ νὰ υπαγάγῃ ὑπὸ ταύτην πάσας τὰς Ἑλλάδας καὶ ἢ καθ' Ἑλλάδα Ἐκκλησίας, νὰ δώσῃ δὲ καὶ τιμητικὴν τινα προσωνομίαν τῷ μητροπολίτῃ Ἀθηνῶν, τὴν τοῦ πρωθιεράρχου τῆς Ἑλλάδος ἢ τῶν καθ' Ἑλλάδα Ἐκκλησιῶν ἢ καὶ τοῦ **Ἐξάρχου** (τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας), ἵνα οὕτω τηρηθῆ ἑμπεδιότερον κατὰ τύπον τοῦλάχιστον ὁ πρὸς τὴν Ἐκκλησίαν ταύτην ἠθικὸς δεσμὸς τῆς νέας Ἐκκλησίας καὶ ὁ οὕτως εἰς βαθμὸν πρωθιεράρχου προαγόμενος μητροπολίτης Ἀθηνῶν μετὰ τῆς περὶ αὐτὸν τακτικῶς ἢ ἐκτάκτως συγκαλουμένης Συνόδου ἀρχιερέων διοικῆ τὴν νέαν Ἐκκλησίαν ἐν ἰσοτιμίᾳ πρὸς τοὺς λοιποὺς πρωθιεράρχας. Πρὸς τοιαύτην δὲ τινα λύσιν τοῦ ὄλου ζητήματος ἀποβλέπουσα ἡ Μεγάλῃ Σύνοδος τῆς Κωνσταντινουπόλεως εἰς τὸν μητροπολιτικὸν θρόνον Ἀθηνῶν ἀπένειμε τὸ προνόμιον τοῦ προεδρεύειν αἰεὶ τῆς Συνόδου, ὅπερ ἀξίωμα τὸ καθεστῶς τοῦ 1833 εἶχεν ἀπονεύμει εἰς τὸν κατ' ἀρχαιότητα χειροτονίας συνοδικὸν ἱεράρχην. Ἄλλ' ἐν τῇ πρὸς τοιαύτην οἰκονομίᾳ ὁδῷ ἡ Μεγάλῃ Σύνοδος ἔστη ἐν τῷ μέσῳ, ἵνα μὴ διὰ τῆς ριζικῆς μεταβολῆς τοῦ καθεστώτος τοῦ 1833 προκαλέσῃ, καθὼς εἴρηται, ἀντιδράσιν ματαιοῦσαν τὸ ὅλον αὐτῆς εἰρηνευτικὸν ἔργον. Πρὸς ἀποφυγὴν δ' ἀκριβῶς τῆς τοιαύτης ἀντιδράσεως ἡ Μεγάλῃ Σύνοδος περιέπεσεν εἰς τὸ ἀμάρτυμα, ὅπερ, ὡς ὁμολογεῖται ἐν τῇ πρὸς τὴν Ἑλληνικὴν Κυβέρνησιν πατριαρχεικῇ καὶ Συνοδικῇ ἐπιστολῇ, ἐβλαβεῖτο μὴ διαπραΐξῃ, « μὴ δηλονότι τῷ ὑπερβάλλοντι πόθῳ τῆς στοργῆς πρὸς τὴν παρὰ τὰ ἀνέκαθεν κεκατονισμένα ». Τοῦτο ποιῶσαι ἢ τε Μεγάλῃ Ἐκκλησίᾳ καὶ ἢ Μεγάλῃ Συνόδῳ καὶ ἄλλην τινὰ δὲν ἀπέφυγον ὑπερβασίαν τῶν Ἐκκλησιαστικῶν παραδόσεων ἀσκήσασαι δικαίωμα, ὅπερ ἀνῆκε μόνον Συνόδῳ Οἰκουμενικῇ, τὸ δικαίωμα δηλονότι τοῦ ἰδρύειν Ἐκκλη-

χους καὶ ἐν τοῖς περὶ χρήσεως ὀνομάτων καὶ προσηγοριῶν ἐπεκρατεῖ ἐν τῇ διανοίᾳ τῶν ἐργασιῶν τοῦ 1833 μαρτυροῦν το ὅτι οὗτοι καὶ τὴν τότε ἰδρυθῆσαν Σύνοδον ἐγάλασαν « Ἱερὰν Σύνοδον τοῦ Βασιλείου τῆς Ἑλλάδος ! » μετὰ ἔτη δὲ μόνον αὐτὴ ἡ Σύνοδος ἤξιωσε παρὰ τῆς Κυβερνήσεως τὴν μετατροπὴν τῆς προσηγορίας εἰς Ἱερὰν Σύνοδον τῆς Ἐκκλησίας τοῦ Βασιλείου τῆς Ἑλλάδος. »

σίαν αὐτοκέφαλον ἢ Ἐξαρχίαν ἡμιαυτόνομον. Διότι αἱ Οἰκου-
 μενικαὶ Σύνοδοι ἀπὸ τῶν χρόνων τοῦ Μ. Κωνσταντίνου θεωρού-
 μεναι ὡς ἀποτελοῦσα τὴν ὑπερτάτην Ἐκκλησιαστικὴν ἀρχὴν καὶ
 τὸ ὑπέρτατον ἐν πᾶσι τοῖς Ἐκκλησιαστικοῖς ζητήμασι, τοῖς τε δογ-
 ματικοῖς καὶ τοῖς διοικητικοῖς κριτήριον, ἐλογίσθησαν ὡς ἔχου-
 σαι καὶ τὸ δικαίωμα τοῦ ἰδρύειν Ἐκκλησίας αὐτοκεφάλους, ἀκρι-
 βέστερον δ' εἰπεῖν, τοῦ καθιστᾶν αὐτοκέφαλον θρόνον τινα ἐκ-
 κλησιαστικόν. Ἡ τοιαύτη περὶ τῶν Οἰκουμενικῶν Συνόδων γνώμη
 καὶ ἀρχὴ ἔτι μᾶλλον ἡμπεδώθη ἐν τῇ ἡμετέρᾳ Ἐκκλησίᾳ, ἀφοῦ
 ἔνεκα τῆς μεταξὺ τῆς Ἀνατολικῆς καὶ τῆς Δυτικῆς Ἐκκλησίας
 ἐπεληθούσης ὀριστικῆς ρήξεως ἢ Ὁρθόδοξος Ἀνατολικὴ Ἐκκλη-
 σία ἐπέμεινεν ἔτι εὐσταθέστερον ἐν τῇ περὶ τοῦ ὑψίστου κύρους τῆς
 Οἰκουμενικῆς Συνόδου πρεσβευομένη ὑπ' αὐτῆς ἀρχῇ, ἣτις πρότε-
 ρον προσέκρουεν εἰς τὰς περὶ ὑπερτάτης ἐν τῇ ὅλῃ Ἐκκλησίᾳ ἀρ-
 χῆς καὶ ὑπερτάτου κύρους τῆς Ρωμαϊκῆς Ἐκκλησίας⁽¹⁾ ἀξιώσεις.
 Ἄλλ' ἡ συγκρότησις Συνόδου Οἰκουμενικῆς ἐκ τῶν ἀπὸ τῆς
 Ρωμαϊκῆς Ἐκκλησίας ἀποχωρισθεισῶν Ὁρθόδοξων Ἐκκλησιῶν
 ἀπὸ τῶν χρόνων τῆς Ἀλώσεως (1453) ἰδίως κατέστη ὀλιγῶς ἀδύ-
 νατος. Ἐκτοτε δὲ τὸ κύρος τῶν Οἰκουμενικῶν Συνόδων διὰ τὰ
 προσπίπτοντα ἐν διαφόροις καιροῖς σοβαρὰ Ἐκκλησιαστικὰ ζη-
 τήματα ἀντικατέστησαν αἱ Μεγάλαι καλούμεναι Σύνοδοι αἱ τῶν
 πέντε (τοῦ τῆς Ρώμης ἀντικατασταθέντος διὰ τοῦ τῆς Μόσχας καὶ
 Ρωσίας) πατριαρχῶν, ὧν τῆς πενταρχίας ἢ ὑψίστη μετὰ τὰς Οἰ-
 κουμενικὰς Συνόδους ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ ἀρχὴ καὶ κύρος εἶχεν ὁμο-
 λογηθῆ ἤδη καὶ ἀνακηρυχθῆ ἀπὸ τῆς Ὁγδόης ἐν Κωνσταντι-
 νουπόλει Οἰκουμενικῆς Συνόδου τοῦ 879. Ὅτι τῆς ἐν Κωνσταν-
 τινουπόλει μεγάλης Συνόδου τοῦ 1850 τῆς κανονισάσης τὰ τῆς
 ἐν Ἑλλάδι Ἐκκλησίας μετέσχον καὶ πρώην Κωνσταντινουπό-
 λεως πατριάρχαι, τοῦτο οὐ μόνον μειοῖ, ὡς ἰσχυρίσθη ἀτοπώ-
 τατα καὶ παραλογώτατα ὁ Θ. Φαρμακίδης, ἀλλ' ἔτι πλέον ἐνι-
 σχύει τὸ κύρος τῶν τῇ Συνόδῳ ταύτῃ δεδογμένων, ὡς περὶ τού-

(1) Ὡς ἐροῦν ἐν τοῖς ἐμπροσθεν ἢ ἀνακλήρουξ τῶν Ἐκκλησιῶν τῆς
 τε πρώτης καὶ τῆς δευτέρας Ἰουστινιανῆς ἐγένετο ἀπλῶς συμπράξις,
 πάπα καὶ αὐτοκράτορος.

τον μακρότερος γενήσεται λόγος ἐν τοῖς περαιτέρω. Ἐνταῦθα δὲ θεωροῦντες ἀρκούντως ἀποδεδειγμένην τὴν κατ' οἰκονομίαν ἐκκλησιαστικὴν (τὴν παρορῶσαν τὰς μικρὰς ὑπερβασίας πρὸς ἀποφυγὴν τῶν μεγάλων) κανονικότητα τῆς ὑπὸ τῆς Μεγάλης Συνόδου τοῦ 1850 καὶ *οἰκονομίαν πάντοτε Ἐκκλησιαστικὴν*, τελευθεύσης πράξεως, μεταβαίνομεν εἰς ἀντίρρῃσιν καὶ ἀνάρρῃσιν τῶν οὐχὶ ἐναντίον τῆς κανονικότητος τῆς πράξεως τῆς Μ. Συνόδου ἀπ' εὐθείας, ἀλλ' ὑπὲρ τῆς κανονικότητος τοῦ καθεστῶτος τοῦ 1833, καὶ ἐμμέσως περὶ τοῦ ὅλως περιττοῦ καὶ διὰ τοῦτο ἀκέρου τῶν ὑπὸ τῆς Συνόδου γενομένων ἰσχυρισμῶν, ἀφοῦ πρῶτον εἰπωμέν τινα περὶ τῆς πνευματικῆς καὶ διανοητικῆς καταστάσεως καὶ τῆς ἠθικῆς ποιότητος καὶ τῆς ἐπιστημονικῆς γυμνότητος τοῦ διδασκάλου καὶ ὑπερμάχου τῶν τοιούτων ἰσχυρισμῶν Θ. Φαρμακίδου.

Β' *Ἡ κατὰ τὸν Ἱερὸν Τόμον ἐν Ἑλλάδι ἀντίδρασις* Θ. Φαρμακίδου. Ὡς ἐρρήθη ἐν τοῖς ἔμπροσθεν, παρὰ πᾶσαν τὴν χαρὰν καὶ ἀγαλλίασιν, ὑφ' ἧς κατελήφθη τὸ πλείστον τοῦ Ἑλληνικοῦ ἐπὶ τῇ ἐν Κωνσταντινουπόλει διὰ τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας ἐπελθούσῃ λύσει, δὲν ἔλειπον κρωγμοὶ τινες ἀπαίσιτοι ἐκβαλλόμενοι ἰδίως ὑπὸ τῶν κύκλων τῆς γαλιζούσης μερίδος, ἐν ἑρέει δέ, ὡς ἐλέχθη, καὶ τῆς ἀγγλιζούσης καὶ τῆς μετὰ τούτων συμμαχούσης ἢ μᾶλλον τούτοις ὑπηρετούσης καὶ δουλευούσης περὶ τὸν Φαρμακίδην σπείρας ἐναντίον τῶν ἐν Κωνσταντινουπόλει γενομένων καὶ πρὶν ἔτι ταῦτα γνωσθῶσιν ἐπισήμως διὰ τῶν ἐπισήμων ἐγγράφων. Καὶ οὕτως ἤρξατο τεχνητῆ τις ἀντίδρασις ἐν στενοῖς πολιτικοῖς κύκλοις ἐναντίον τῆς μετὰ τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας συνεννόησεως, ἣν θερμῶς μὲν ὑπεστήριζεν ἡ Ρωσικὴ διπλωματία, *ὑποῦλος δὲ κατεπολέμει ἡ Γαλλικὴ ὡς δ' ἐλέγετο καὶ ἡ Ἀγγλική*. Τὸ κέντρον τῆς ἐναντίον ὑπὸ τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει Συνόδου τελευθεύσεως πράξεως ἀντιδράσεως καὶ τῶν ἐναντίον αὐτῆς ἀντιρρῃσεων ἀπετέλει ὁ Φαρμακίδειος ἰσχυρισμὸς ὅτι πᾶσα χώρα ἐλευθέρα, πᾶν κράτος ἐλευθέρου χριστιανικὸν ἔχει δικαίωμα νὰ ἰδρῇ Ἐκκλησίαν ἐλευθέραν καὶ ὅτι ἡ τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει Ἐκκλησίας ἐπὶ τῶν ἐν Ἑλλάδι Ἐκκλησιῶν κυριαρχία εἶναι ἀπλῶς ἀπόρροια τῆς τοῦ Σουλτάνου ἀρχῆς, ἧς καταλυθεῖσης τῷ 1821 καταλύεται καὶ

ἢ τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει Ἐκκλησίας⁽¹⁾. Αἱ τοιαῦται δὲ τοῦ ζητήματος τῶν σχέσεων τοῦ κράτους πρὸς τὴν πολιτείαν ἀπτόμεναι παχυλῶς ἀμαθεῖς καὶ χονδροειδῶς ὑπόφρονες θεωρίαι συνωδεύοντο καὶ ὑπὸ εἰδήσεων ψευδῶν ἢ διαστραφεισῶν σκοπιμῶς τὴν ἔννοιαν περὶ τῶν ἐν Κωνσταντινουπόλει τελουμένων καὶ ἀπεπλάγαν τοὺς ἀπλουτέρους, εὐρίσκουσαι ἠγῶ καὶ ἐν αὐταῖς ταῖς ἄλλω: ὑμενῶς πρὸς τὴν μετὰ τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας διατελούσας ἐφημερίσιν. Εἰς τὰς πεπλανημένας ἢ σκοπιμῶς πλανώσας θεωρίας τῆς «Ἀθηνᾶς» καὶ τῆς «Ἐλπίδος» ἀπαντῶν μετὰ σθένους ὁ ὑπὸ τοῦ Μεγάλου Οἰκονόμου Κωνσταντίνου συνήθως ἐμπνεόμενος «Αἰὼν» ἔθετεν ἀληθῶς τὸ ζήτημα εἰς τὴν ἐμπρέπουσαν αὐτῷ περιωπὴν⁽²⁾ Ἐναμίλλως δὲ ὑπὸ τὸ αὐτὸ πνεῦμα ἔγραφον καὶ ἄλλ.

(1) Τὸ τῆς ἀγγλιζούσης ἀκριβῶς μερίδος κυριώτατον ὄργανον θεωρούμενον φύλλον ἢ «Ἀθηνᾶ» δι' ἐπανειλημμένων ἀρθρῶν κατεφέρετο ἐναντίον πάσης ἀναμίξεως τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας εἰς τὰ τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, ἣν ἐθεώρει ὡς *παράρτημα* τῆς πολιτείας, ἀπολύτως ἐκ τῆς πολιτείας ἐξαρτώμενον ἢ, ὡς ἔλεγεν ἐπὶ τὸ πολιτικώτερον, «μὴ δυνάμενο νὰ θεωρηθῇ ἰσοστάσιον πρὸς τὴν πολιτείαν», διατεινομένη ὅτι ὁ Πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως *διοριζόμενος* πράγματι ὑπὸ τοῦ Σουλτάνου ἢ τοῦ Βεζίρου ἀντὶ δόσεως χρηματικῆς (!) καὶ ἀποτελῶν οὕτω παράρτημα μικρὸν τοῦ κράτους τοῦ Σουλτάνου, καὶ ἀφορίας τοὺς ἐπαναστάτας τοῦ 1821 δὲν ἠδύνατο νὰ ἔχη ἐξουσίαν ἐπὶ τὴν Ἐκκλησίαν τῆς Ἑλλάδος.

2) Ἐν τῷ φύλλῳ τῆς 26 Ἰουλίου 1850 ἔγραψεν ὁ «Αἰὼν» ἐν κυρίῳ ἄρθρῳ :

«Ἐν τῷ διαστήματι τῶν 1850 ἐτῶν ἢ Ὁρθόδοξος Ἀνατολικὴ Ἐκκλησία δὲν εἶδε παρόμοιον σκάνδαλον ὡς τὴν σύστασιν τῆς Ἱερᾶς Συνόδου τοῦ 1833, καὶ ταύτης ἐκκληθῆσις ὡς συνόδου οὐχὶ τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, ἀλλὰ τοῦ Βασιλείου τῆς Ἑλλάδος. Τὸ σκάνδαλον τοῦτο, ὁ τρόπος αὐτὸς ἐπροσομίμασεν ἐν εἶδος ἀποσκίρτησεως, τὴν ὁποίαν ἀδύνατον ἦτο νὰ ἀποδεχθῇ ὡς ἴδιον καὶ πρωτότυπον τέκνον αὐτῆς ἡ Μεγάλῃ Ἐκκλησίᾳ πάντοτε ἐνέερ τῆς ἐνώσεως τῶν ἁγίων τοῦ Θεοῦ ἐκκλησιῶν εὐχόμενῃ . . . πῶς ἠδύνατο νὰ μὴ θεωρηθῶσιν ὡς σκοπὸς πρὸς ἀποσκίρτησιν αἱ γενόμενα: ἐν Ναυπλίῳ *ἀνθαίρετοι*, ἀντικανονικαὶ καὶ ἐναντία τῶν ἀρχαίων δικαιωμάτων τῆς Μεγάλῃ Ἐκκλησίᾳ πράξεις τοῦ 1833 ; Καὶ εἰς τὰς πράξεις ταύτας *δὲν κατέθεσαν τὰς δυνάμεις αὐτῶν μόνοι οἱ ξένοι*, δὲν συνήγαγον δυστυχῶς λαϊκοὶ τινες μόνοι χαμερπεῖς, κόλακες καὶ δοῦλοι τῶν ξένων, ἀλλὰ δυστυχέστερον συνέδρα

λαι σπουδαῖα ἐφημερίδες τοῦ τε Βασιλείου καὶ τῆς ὀθωμανικῆς ἐπικρατείας, ἰδίως ἡ ἐπιμελέστατα συντασσομένη Σμυρναϊκὴ «Ἀμύθεια», ἡ ἀρχαιοτάτη τῶν ἐν Τουρκίᾳ ἑλληνικῶν ἐφημερίδων, ἥτις ἐν σειρᾷ ἄρθρων σθεναρῶς συνηγόρησεν ὑπὲρ τῆς πράξεως τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει συγκροτηθείσης Συνόδου. Ἄτιχῶς, δι' οὗς ἐξεθέσαμεν ἐν τῇ καθόλου ἀφηγήσει τῶν πραγμάτων λόγους, ἡ ἀντίδρασις ἔκειτο ἐν μέρει ἐν αὐτῇ τῇ φύσει τῶν πραγμάτων. Πολλοὶ τῶν ἐν Ἑλλάδι κρίνοντες τὰ πράγματα ἐπὶ καλῇ μὲν πίστει, ἀλλ' ἐπιπολαίως, οὐδὲ δυνάμενοι νὰ ἐμβαθύνωσιν εἰς αὐτά, τὴν πράξιν τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας δὲν ἠδύναντο νὰ νοήσωσιν ἄλλως ἢ ὡς ἀναγνώρισιν, καὶ διὰ τὸς *ἀναγνώρισιν* ἀπλῆν τοῦ νομίμου δῆθεν καθεστῶτος, οὐχὶ δὲ ὡς νομιμοποίησιν τοῦ καθεστῶτος τούτου ἢ, ὡς ἔλεγεν ὁ Ἱερὸς Τόμος, ἴδρυσιν καθεστῶτος Κανονικοῦ. Καὶ οἱ ὑπουργικοὶ δὲ καὶ Κυβερνητικοὶ κύκλοι καὶ ἀπὸ καλῆς πίστεως, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ φιλοτιμίας καὶ ἀπὸ φόβου εὐθύνης οἰασθήποτε πολιτικῆς ἢ ἠθικῆς δὲν ἤθελον καὶ δὲν ἠδύναντο νὰ ἐξηγήσωσιν ἄλλως τὴν πράξιν τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας ἢ κατὰ τὴν μνημονευθεῖσαν ἔννοιαν τῆς ἀπλῆς ἀναγνω-

μον καὶ κληρικοὶ τινες, ἄλλοι μὲν τῆς Κοραϊκῆς Σχολῆς, ἄλλοι δὲ ἔξωθεν συρφεύουσιντες τυχοδιώκται μέχρις ἀσεβείας πᾶσαν ὀφειδουργίαν, διαβροχὴν καὶ ἐπιβολὴν διελθόντες διὰ νὰ καθέξωσιν ἐπισκοπικὰς θέσεις. Αὐτοὶ τὴν Ἐκκλησίαν τῆς Ἑλλάδος *παρέστησαν ὡς κράτος ἰσχυρότερον* τοῦ Βασιλικοῦ κράτους *ἂν μείνη ἀπεριόριστος καὶ γνησία πασῶν τῶν Ἀνατολικῶν Ἐκκλησιῶν* θυγάτηρ. Κατόπιν τούτων ὄλων περιορίσθησαν καὶ τὰ κωνονικά καθήκοντα τῶν ἐπισκόπων τῆς Συνόδου ἐπὶ τοσοῦτον, ὥστε οὐδ' ὁ ἐπίσκοπος οὐδ' ἡ Σύνοδος ἠδύνατο πλέον οὔτε νὰ χειροτονήσῃ ἀφ' ἑαυτῆς νέον ἱερέα(*) οὔτε εἰς κληρικὸν παρνομήσαντα νὰ ἐπιβάλλῃ πειθαρχικὴν ποινὴν τετραήμερον τοῦλάχιστον Παιῖαν ἔφερε νομιμότητα ὁ τρόπος, δι' οὗ κατὰ τὸ 1833 ἐγένετο ἡ κήρυξις τῆς *ἀεξεαρτησίας τῆς Ἑλληνικῆς Ἐκκλησίας*·».

(*) Ὡς εἶχον τὰ τῆς πολιτείας, εἰς ἣν ἔδει κατὰ τοὺς νομοθέτας τοῦ 1833 νὰ ὑποταχθῇ ἡ Ἐκκλησία, ἡ λειτουργία τῆς Ἐκκλησίας ἐγένετο κατὰ μικρὸν ὄργανον τῶν κατὰ τόπους κομματαρχῶν καὶ ἱερεῖς διωρίζοντο πολλάκις ἐκ τῆς τάξεως τῶν ληστῶν καὶ ἄλλων κακουργῶν.

ρίσεως⁽¹⁾. Ἄλλ' ἐπειδὴ ἡ πράξις αὕτη, καίπερ κατ' οὐσίαν οὖσα ἀπλή ἀναγνώρισις τοῦ ἀπὸ 1833 ἰδρυμένου καθεστῶτος κατὰ τύπον κανονικότητος καὶ νομιμότητος, θεωρητικῶς ἀνέτρεπεν αὐτὸ σιωπηλῶς καὶ ἠνώρθου αὐτὸ ἀνακαινιζόμενον κανονικῶς καὶ νομίμως, εὐρὸν παρέιχετο στάδιον τοῖς περὶ τὸν Φαρμακίδην πολέμοις τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας πρὸς ῥαδιουργίας καὶ διαβολῆς ἐναντίον τοῦ ἠθικοῦ κύρους τῆς Ἐκκλησίας ταύτης ὡς ἐπεμβαίνουσης δῆθεν εἰς τὰ τῆς δικαιοματικῶς αὐτοκεφάλου καὶ ἀνεξαρτήτου Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος καὶ ἐξευτελιζούσης οὕτω καὶ τὴν Ἐκκλησίαν τοῦ κράτους καὶ τὸ κράτος αὐτό. Ὁ φύσει κακότεροπος καὶ ἰδιότροπος καὶ πνεύματι ἀνισόρροπος καὶ ἐν τοῖς κοινοῖς εἰς παραδοξολογίας ἐπιρρεπὴς⁽²⁾ ἀρχηγὸς τοῦ ἐναντίον τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας ἀσεβοῦς πολέμου, ψευδοῦς φήμις θεολόγου καὶ συστηματικῶς πεπαιδευμένου κληρικοῦ παρὰ τοῖς πολλοῖς ἀπολαίων, ἀληθῶς δὲ πλάτος μόνον γνώσεων παντοδαπῶν ἐκ τῶν ἐν τισὶ γερμανικαῖς πόλεσι (Βιέννη καὶ Γ'οτίγγη) παρ' οὐδικῶν διατριβῶν κεκτημένος, καὶ ἀντιληπτικὸς μὲν ἐν τοῖς καθ' ἕκαστα, ἀλλ' ἀδυνατῶν νὰ ὑψωθῇ εἰς τὴν ἐποπτικὴν τοῦ ὅλου θεωρίαν καὶ εἰς τὴν εὐθυγνωσίαν ὑψηλῶν ἱστορικῶν καὶ ἠθικῶν ἀληθειῶν, ἐστερημένος παντάπασι τῆς ὑψηλοτέρας τοῦ ἰδεώδους αἰσθήσεως καὶ ἀντιλήψεως, ἐντεῦθεν δὲ καὶ ἠθικῆς συνειδήσεως βαθείας καὶ ἠθικοῦ ὕψους αἰσθημάτων βαθέων κεκτη-

(1) Οὕτως ἡ ὑποφρικτὴ «Ἐβδομάς» ἔγραφεν μετὰ μεγάλης ἀσυναρτησίας καὶ συγχύσεως ἀντιλήψεων καὶ ἐννοιῶν καὶ πραγμάτων. Μετὰ τριῶν ἡμέρων ἔτη ἡ Ἑλληνικὴ Ἐκκλησία, πολιτικῶς(;) ἀνεξάρτητος καὶ αὐτοκέφαλος παρ' ὅλων τῶν Ἐθνικῶν Συνελεύσεων κηρυχθεῖσα, ἀλλὰ πνευματικῶς καὶ δογματικῶς ἀναποσπαστῶς ἠνωμένη μεθ' ὅλων τῶν Ἀνατολικῶν Ὀρθοδόξων, τείνει φίλην χεῖρα πρὸς τὴν πρεσβυτέραν αὐτῆς ἀδελφὴν(!), τὴν Μεγάλην τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίαν καὶ διὰ εὐλικρινοῦς ἀπαταμοῦ διαλύει καὶ ἐξαφανίζει πῦν ἔχνος «παρελθούσης ψυχρότητος».

2) Τὴν παραμονὴν τῆς ἀρχῆς τοῦ ἔτους 1834 ἐκίρυσεν διὰ τῶν ἐφημερίδων ὅτι οὐδεμίαν ποιήσεται ἐπίσκεψιν εἰς οὐδένα οὔτε θὰ δεχθῇ ἐπίσκεψιν οὐδεμίαν οὐδενός, ὡσεὶ τῇ Κοινωνίᾳ ἔμελε σπουδαίως τῶν ἐπισκέψεων τοῦ ἀνδρός. Ἀλλὰ μὴ ἀκούμενος εἰς τὸ ἰδιότροπον τοῦτο μανιφέστο προσετίθει : «ἀλλὰ θελὼν νὰ τιμωρῶσω ἐμαυτὸν διὰ τὴν ἀπόφασίν μου ταύτην προσφέρω 8 δραχμὰς ὑπὲρ τῶν πηνήτων».

μένος σχολαστικὴν τινα περὶ ἀφιλόσοφον ἄνευ βίβλους πνευματικῆς καὶ πλατῆς συστηματικῆς ἐν στενῇ περιοχῇ πολυλόγον πολυμάθειαν, ἀναίσθητον πρὸς πᾶσαν ὑψηλὴν πνευματικὴν ἰδέαν, διαλεκτικὸς σοφιστείας παίζων παύσια ἐν χθαμαλῷ ἐπιπέδῳ λέξεων καὶ φράσεων, οὐδεμίαν ἔχων οὐδὲ δυνάμενος νὰ ἔχη ἰδέαν θεολογικὴν, ἀλλὰ τὴν ὅλην θεολογικὴν αὐτοῦ καίδουσιον ἔχων περιορισμένην εἰς ἱστορικὰς τινὰς μονομερεῖς καὶ ἀσυστηματοποιητοὺς γνώσεις καὶ ἀντιλήψεις τινὰς περὶ πρῶτον πρῶτον καὶ ὀρθολογιστικὰς, ἐπιρρετέστατος εἰς ἀντιλογίας καὶ παραλογισμούς, ἔτι δὲ πλέον εἰς σοφιστείας, καὶ ἐντεῦθεν δεινὸς καθιστάμενος διαστροφῆς ἐννοιῶν καὶ διανοημάτων, ἐστρημένος πίστεως ἀκραιφνοῦς χριστιανικῆς καὶ θεογνωσίας ἠθικῶς ἀγνῆς καὶ πνευματικῶς διανοῦς, καὶ θερμότητος αἰσθήματος καὶ ζήλου θρησκευτικοῦ, αἰσθήματος ἀφοσιώσεως πρὸς τὴν ἀλήθειαν καὶ πρὸς τὰ θεῖα καὶ αὐταπαρνήσεως ὑπὲρ τῶν πατρίων, ὑπὲρ τῆς Ἐκκλησίας, ἀληθοῦς διαφέροντος ἀνδρὸς θεολόγου τῆ Ἐκκλησίᾳ διακονοῦντος πάντη πάντως ἀνεπίδεκτος, ἐγωῖστικῆς ἄνευ ἀρχῶν ἠθικῶν, περιαιτολόγος μέχρι γελοίου, φθόνου καὶ μίσους μεστός πρὸς κληρικὸς θεολόγους περικλειῖς, οἷοι Κωνσταντῖνος ὁ Μέγας Οἰκονόμος, Κωνσταντῖνος Τεπάλδος· ταχὺ παρεκτρέπομενος ἐν τῇ πλημονῇ τοῦ πάθους εἰς ὕβρεις χυδαιοτάτας καὶ ἀσεβειότητας (τομάριον καλῶν τὸν ἱερὸν Τόμον) τοιαύτης φύσεως καὶ χαρακτηρῶν καὶ μορφώσεως καὶ παιδεύσεως πνευματικῆς καὶ ἠθικῆς τυγχάνων ὁ ἄνθρωπος μετ' ὄμματος βασιλάνου καὶ κακεντρεχοῦς ἔβλεπεν ἀρχῆθεν πρὸς τὰ ἐν Κωνσταντινουπόλει ἐν τῷ Ἐκκλησιαστικῷ ζητήματι τελούμενα. Ἀλλὰ τὴν κακεντρέχειαν τοῦ ἀνθρώπου ἔτι μᾶλλον ἐπέτειναν καὶ τὴν ὀργὴν αὐτοῦ ἔτι μᾶλλον ἐξῆψαν ἡτταί τιες καὶ ἀποτυχίαι αὐτοῦ αἰ ἠθικαὶ ἐν τοῖς Ἐκκλησιαστικοῖς πράγμασι καὶ ἰδίως ἐν τῷ ζητήματι τῆς ὀρθοδοξίας τοῦ κλήρου⁽¹⁾, ἢ ἔτι πρότερον (τῷ 1839) γε-

1) Ὁ ἄσεβων καὶ ἀσθηρῶς συντηρητικῶν ὀρθοδόξων ἠθικῶν ἀρχῶν Μέγας Οἰκονόμος Κωνσταντῖνος κληθεὶς (τῷ 1849) ὡς μάρτυς εἰς τὸ δικαστήριον, ἠρηγῆθη νὰ δώσῃ ὄρκον μάρτυρος ἀποφαινόμενος γνώμην, καθ' ἣν δὲν ἐπιτρέπεται τῷ κληρικῷ ὄρκος, ἀλλὰ μόνον διεβεβαίωσε ἐπὶ τῆς ἱερωσύνης, καὶ δὲν ἐμαρτύρησεν. Ὅτε δὲ ἡ ζητοῦσα τὴν πα-

νομένη παῖσις αὐτοῦ ἀπὸ τῆς θέσεως τοῦ ἀ' γραμματέως τῆς Ἰ. Συνόδου καὶ ἀπὸ τῆς τοῦ ἐπιτιμίου ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ καθη-

ρουσίαν τοῦ ἀνδρός ὡς μάρτυρος γυνὴ ἐζήτησε διὰ δικαστικῆς ὁδοῦ νὰ ἐξαναγκάσῃ αὐτὸν εἰς μαρτυρίαν, τὸ δικαστήριον ἐξέδωκε ἀπόφασιν σύμφωνον πρὸς τὴν γνώμην τοῦ Μ. Οἰκονόμου, ὅτις οὕτω παρέστη ὡς μάρτυς μαρτυρῶν ἐπὶ τῇ ἱερωσύνῃ αὐτοῦ καὶ διαβηλαίων τὴν ἀλήθειαν τῆς καταθέσεως αὐτοῦ. Καὶ ὁ τοιοῦτος τρόπος τῆς μαρτυρίας τῶν κληρικῶν ἐπεκράτησεν ἔκτοτε μέχρι νῦν ἐν τοῖς δικαστηρίοις τοῦ Ἑλληνικοῦ βιασιλείου. Ἄλλ' ὁ Φαρμακίδης ἀντιλέγων καὶ ἀντενεργῶν ἐν πᾶσι τῷ μεγάλῳ Θεολόγῳ, ᾧ ἐφθόνει πάντοτε διὰ τὴν παρὰ πᾶσιν ἐκτιμωμένην μεγάλην σοφίαν καὶ τὰς σοφὰς συγγραφὰς τοῦ ἀνδρός (ἐνῶ αὐτὸς μόνον διὰ φυλλαδίων ὑβριστικῶν ἐναντίον τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας καὶ δι' ἄρθρων ἐν τῇ «Ἀθηνᾷ» ἔτι ὑβριστικωτέρων ἐζήτηε νὰ σβέσῃ τὴν τοῦ φθόνου καὶ μίσους δίψαν *) ἰσχυρίζετο ὅτι ὁ ὄρκος ἐπεβάλλετο εἰς τὸν κληρὸν καθ' ὃν τρόπον καὶ τύπον εἰς τοὺς λαϊκοὺς καὶ ὅτι καὶ αὕτη ἡ ἐπὶ τῇ ἱερωσύνῃ βιαβειάσις ἦν ὄρκος. Ἐπειδὴ δὲ οἱ περὶ τὸν Θ. Φαρμακίδην διέδιδον πρὸς τοῖς ἄλλοις ὅτι τὸ ἐν τῇ Μεγάλῃ Ἐκκλησίᾳ Πατριαρχικὸν δικαστήριον ὑποβάλλει εἰς ὄρκον ἐπὶ τοῦ ἱεροῦ Εὐαγγελίου πάντα προσερχόμενον εἰς αὐτὸ εἴτε διάδικον εἴτε μάρτυρα, τὸ Οἰκουμενικὸν Πατριαρχεῖον ἐξέδωκεν ἐγκύκλιον (χρονολογουμένην ἀπὸ τῆς 20 Ὀκτωβρίου 1849 ἀγγέλλουσαν ὅτι εἰς ὄρκομοσίαν οὐδένα οὐδέποτε ὑποβάλλει τὸ Ἐκκλησιαστικὸν δικαστήριον ἀρκοῦμενον εἰς τὸν φόβον Θεοῦ καὶ καθαρῶτητι συνειδήσεως πληροφορίαν καὶ βεβαίωσιν λαμβάνον πιστώσεις τοῦ ἠθικοῦ χαρακτῆρος τῶν μαρτυρούντων, ἀλλὰ μῆτε τοὺς διαδίκους ὀμνύειν παρακελεύεται ἀμφιβολίας τινὸς ἐμπεσοῦσης καὶ εἴποτε τύχοι πράγματι τῶν βαρυτάτων καὶ πολλὴν τὴν εὐθύνην ὑπαγομένον, τότε τὸ ἐν βάρει ἀλύτου ἀφορισμοῦ εἴτε ζώῃ φωνῇ εἴτε δι' ἐκδόσεως πατριαρχικοῦ ἐπιτιμίου πρὸς τὸν εἰς ὃν καθήκει ἡ βεβαίωσις ἀντὶ ὄρκου ἐπάγει. . . Ὡς δ' ἐπὶ τὸ πλεῖστον εἰρηνοποιεῖν καὶ διαλάττειν τοὺς διαφερομένους πειρᾶται φίλους ἀντ' ἐχθρῶν αὐτοὺς ἀποπέμπων καὶ τῷ συνδέσμῳ τῆς εἰρήνης δεδεμένους ὡς ἀνήκει εἰς πνευματικὸν χριστιανικὸν δικαστήριον. Μόνον δὲ ἐὰν ὀψέποτέ τις τῶν χριστιανῶν εἰς πολιτικὸν καὶ ἐξωτερικὸν δικαστήριον κρινόμενος ἀποσταλῆ πρὸς τὸ Πατριαρχεῖον ἵνα καθυποβληθῇ εἰς τὸν ἐν τῷ δικαστηρίῳ ἐκείνῳ ψηφισθέντα ὄρκον ὑπ'βάλλεται.

*) Περὶ τίνος ἄρθρου τοῦ Θ. Φαρμακίδου δημοσιευθέντος ἐν τῇ «Ἀθηνῇ» (τῆς 17 Ἰουλίου 1850) ἔγραψεν ὁ «Αἰὼν» τῆς 19 Ἰουλίου 1850. Ὁ κ. Θεόκλητος Φαρμακίδης διὰ τοῦ ἀπὸ 7 Ἰουλίου φύλλου τῆς «Ἀθηνᾶς» βλασφημεῖ διὰ πολλῆς ἀσχημοσύνης καὶ κατὰ τῶν Μαρτύρων, ὅσοι δι' ἀγχόνης ἔλαβον τὸν στέφανον τῆς αἰωνίου ζωῆς. Ὁ κ. Φαρμα-

γητοῦ τῆς Θεολογίας καὶ ὁ διορισμὸς αὐτοῦ, οἰονεὶ πρὸς χλευασμὸν, καθηγητοῦ τῆς Φιλολογίας ὧν θέσεων καθηγητικῶν ἐν οὐδενίῳ ἐδίδαξεν οὐδέποτε τὴν πρὸς τουαύτην διδασκαλίαν κλίσειν καὶ ἱκανότητα, ὡς φαίνεται, μὴ αἰσθανόμενος ἐν ἑαυτῷ), ἅτινα πάντα ἀπέδιδον εἰς τὰς ἐνεργείας τοῦ Μεγάλου Οἰκονόμου. Καὶ ἀνέλαβε μὲν μετὰ τινα ἔτη (τῷ 1844) τὴν παρὰ τῇ I. Συνόδῳ θέσιν αὐτοῦ· ἀλλ' ἢ τῷ 1850 ἐν ἀρχῇ τῶν πρὸς τὸ Οἰκουμηνικὸν Πατριαρχεῖον διαπραγματεύσεων ἐπιβλήθεισα αὐτῷ ἐκ νέου ἀπὸ τῆς I. Συνόδου παραιτήσις ἐπηύξησε δεινῶς τὸν χολὸν καὶ τὸ πείσμα αὐτοῦ. Ὡς ἐρρήθη ἐν τοῖς ἔμπροσθεν, τὸ πρῶτον σχέδιον τῆς περὶ τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ ζητήματος πρὸς τὴν Μεγάλην Ἐκκλησίαν ἐπιστολῆς τῆς Ἑλληνικῆς Κυβερνήσεως τὸ σχεδιασθὲν ὑπὸ τοῦ Φ. ἀπερρίφθη ἀνεπισήμως ὑπὸ τοῦ Πατριάρχου, τὸ δὲ δεύτερον σχέδιον τὸ γενόμενον δεκτὸν συνετάχθη ὑπὸ τοῦ δευτέρου γραμματέως τῆς Ἱερᾶς Συνόδου Ἐὰν γεγονότα ταῦτα ἐξάψαντα τὴν ὁργὴν τοῦ κακοτρόπου ἀνθρώπου ἐξώθησαν αὐτὸν εἰς τὴν ἀσεβεστάτην ὁδὸν ὕβρεων καὶ βλασφημιῶν ἐναντίον τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας καὶ τοῦ διαβίλλειν τὰ ἐν Κωνσταντινουπόλει τελεσθέντα ὡς ἐπιβουλὴν καὶ προδοσίαν ἐναντίον τῆς τιμῆς καὶ ἀξιοπρεπείας, τῆς ἐλευθερίας καὶ ἀνεξαρτησίας τοῦ ἑλληνικοῦ βασιλείου, καὶ ταῦτα διὰ γλώσσης οὐχὶ ἀρχιμανδρίτου θεολόγου, ἀλλὰ κομμα ἄρχου πολιτικοῦ δημοκόπου τῆς ἐσχάτης ἠθικῆς ποιότητος. Αἱ δὲ δημοκοπικαὶ αὗται φωνασκίαι αἱ μὴ εὐρίσκουσαι μηδεμίαν ἠχὴν ἐν τῇ συνειδήσει τῆς ἐν εὐσεβείᾳ τρωπίσεως μεγίστης πλειονότητος τῆς Ἑλληνικῆς κοινωνίας, ἀλλ' οὐχ' ἦτον παρέχουσαι τοῖς περὶ τὸν Φαρμακίδην ὀλιγίστοις ἀλλὰ θραυστάτοις πολεμίοις τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας ἀφορμὴν ἐδημιούργησαν ζήτημα ἐκκλησιαστικόν, κατ' οὐσίαν μὴ ὑπάρχον μετὰ τὴν ἔκδοσιν τοῦ Ἱεροῦ Τόμου, ἀλλ' οὐχ ἦτον διηγε-

---

κίδης κάμνει τὸ ἔργον του καὶ μάλιστα ὅτε βλέπει ὅτι κατὰ τῆς κεφαλῆς του ἔπεσεν ὅλον τὸ οἰκοδόμημα τῆς προδοσίας τῆς Ἐκκλησίας, εἰς τὸ ὅποιον τόσῳ πιστῶς καὶ τόσῳ ἀνασχόντως ἐδούλευσε καὶ δουλεύει πρὸ χρόνου. Ἐντεῦθεν εἰς τὸν ἀπηλπισμένον αὐτὸν ἄνθρωπον δὲν μὲν πλεον ἄλλο εἶδος ἀγχόνης ἢ τὸ τοῦ Ἰουδα Ἰσκαριώτου, ὅστις ῥίψας τὰ ἀργύρια ἐν τῷ ναφ' ἀπελθὼν ἀπήγγαστο·

κῶς ταράττον τὴν κοινωνίαν τῆς Ἑλλαδικῆς πρωτεύουσας καὶ διατηροῦν ἐν κινήσει καὶ ταραχῇ τὰ πνεύματα ἐν αὐτῇ. Πάντως ἡ περὶ τὸν Φαρμακίδην μικρὰ σπεῖρα καὶ αὐτὸς ὁ Φαρμακίδης δι' ἀνεμολίων θεωριῶν καὶ ἀκράντων φωνασικῶν περὶ ζητήματος κατ' οὐσίαν καὶ τύπον λελυμένου οὐδὲν θὰ ἠδύναντο νὰ ἐνεργήσωσι ἂν μὴ εἶχον συμμάχους ἀφανεῖς ξένους ἀλλογενεῖς καὶ ἀλλοθρησκούς. Ὁ Θ. Φαρμακίδης ὁ μὴ εὐρὼν εὐτυχῶς μηδένα συνήγορον ἢ σύμμαχον ἐν Ἑλλήσι θεολόγοις κληρικοῖς ἢ λαϊκοῖς ἢ πολιτικοῖς εὗρισκε συνηγόρους ἐν τῇ ξένη, ὡς ἐρρήθη ἐν τοῖς ἔμπροσθεν.

Ὁ Ἰερὸς Τόμος καὶ ὁ Θ. Φαρμακίδης. Οὐχὶ νῦν τὸ πρῶτον μετὰ τὴν ἔκδοσιν τοῦ **Ἰεροῦ Τόμου** ὁ Θ. Φαρμακίδης ἐπειράθη νὰ συνηγορήσῃ ὑπὲρ τοῦ ἀσεβοῦς τολμήματος τοῦ 1833 καὶ νὰ ἀμφισβητήσῃ ἀσεβῶς καὶ ἀνοσίως τῇ Μεγάλῃ Ἐκκλησίᾳ πᾶν δικαίωμα ἐξουσίας πνευματικῆς καὶ δικαιοδοσίας ἐκκλησιαστικῆς ἐπὶ τὰς τῷ 1821 ἐπαναστάσεις ἐναντίον τῆς Τουρκικῆς Ἐξουσίας ἐλληνικῆς χώρας.

Ἦδη τῷ 1840 ἐν τῇ ὑπ' αὐτοῦ δημοσιευθεῖσῃ «Ἀπολογία» τῆς ἐκκλησιαστικῆς αὐτοῦ πολιτείας (μετὰ τὴν ἐκ τῆς Ἱερᾶς Συνόδου ἐξέλασιν αὐτοῦ) ἐκήρυττον ἀνέδην καὶ βλασφημίως ὅτι «ὁ σκοπὸς τοῦ Ἱεροῦ Ἀγῶνος ἦν οὐχὶ μόνον ἡ πολιτικὴ, ἀλλὰ καὶ ἡ ἐκκλησιαστικὴ τοῦ Ἑλληνικοῦ λαοῦ αὐτονομία καὶ ἀνεξαρτησία ὡσεὶ οἱ ἔνδοξοι ἀγωνιστὰὶ τοῦ 1821, ὧν τὸν ἀγῶνα τοσοῦτον ἠγάσασε καὶ ἐδόξασε καὶ ἠθικῶς ἐξῆρε καὶ ἐξύψωσεν ἐν τῇ συνειδήσει τοῦ κόσμου ἡ Μεγάλῃ Ἐκκλησίᾳ ἡ δοῦσα πραγματικὸν θρησκευτικὸν χαρακτῆρα εἰς τὸν ἀγῶνα ὡς ἀγῶνα ὑπὲρ πίστεως ἅμα καὶ πατρίδος διεξαγόμενον καὶ γενομένη προσιὰ καὶ κυριωτάτη αἰτία καὶ ἀφορμὴ τῆς γενέσεως τοῦ Ἑλληνικοῦ ζητήματος ἐν τῷ πολιτικῷ καὶ διπλωματικῷ κόσμῳ διὰ τῶν μεγαλοπρεπῶν εἰς τὸν βωμὸν τοῦ Ἱεροῦ ἀγῶνος θυσιῶν τῶν Πατριαρχῶν Γρηγορίου Β' καὶ τοῦ Κυρίλλου Ζ' καὶ τοσοῦτων ἄλλων ἱεραρχῶν καὶ λοιπῶν διαπρεπῶν κληρικῶν ὡσεὶ, λέγομεν, ἡ Μεγάλῃ αὐτῇ Ἐκκλησίᾳ ἦτο συμμετοχός, συνεργάτης καὶ συνένοχος τοῦ Σουλτάνου ἐν τῷ ἀπανθρώπῳ τοῦτου ἐναντίον τῆς Ἐκκλησίας αὐτῆς καὶ τοῦ ἔθνους αἱματηρῷ διωγμῷ. Καὶ ὅπως τότε, ἔλεγεν ὁ Φαρμακίδης, ἀδελ-

πα καὶ ἀκόλουθα τῇ τοιαύτῃ διανοίᾳ αὐτοῦ φηγεγόμενος, τὸ ἔθνος δὲν εἶχεν ἀνάγκην οὐδενὸς ἢ συγκαταθέσεως ἄλλου τινος εἰς τὴν διακήρυξιν τῆς πολιτικῆς αὐτονομίας, οὕτω δὲν εἶχε χρεῖαν ἀδείας ἢ συγκαθέσεως ἄλλου τινος (1) εἰς τὴν διακήρυξιν τῆς Ἐκκλησιαστικῆς αὐτοῦ αὐτονομίας καὶ ἀνεξαρτησίας. Ἡ πολιτικὴ ἀνεξαρτησία φέρει μεθ' ἑαυτῆς ἀναγκάλως κατὰ τὴν δόξαν τῆς Ἀνατολικῆς Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας (ἔλεγεν ὁ Φ.) καὶ τὴν Ἐκκλησιαστικὴν, διότι ἐπικράτεια καὶ ἐκκλησία εἶναι ἓν κατὰ τὸ ἐξωτερικὸν αὐτῆς εἶδος καὶ δὲν εἶναι δύο καθ' ἑαυτὰ ὑπάρχοντα σώματα. Ὁ ἀρχιεπίσκοπος Κωνσταντινουπόλεως εἶναι ἀρχηγὸς μόνον τῆς ὑπ' αὐτὸν διατελούσης ἐν ῥητῶ τινι μέρει τῆς Ὀθωμανικῆς ἐπικρατείας (2) περιλαμβανομένης ἐκκλησίας, καὶ οὔτε δύ-

1) Ὁ ἄλλος οὗτος ὑπονοεῖται πάντως ὁ Οἰκουμενικὸς Πατριάρχης. Ἀλλὰ πρὸ μικροῦ εἶπεν ὅτι ὁ ἀγὼν τοῦ 1821 διηυθύνετο τοσοῦτον ἐναντίον τοῦ Πατριάρχου ὅσον καὶ ἐναντίον τοῦ Σουλτάνου. Ἀφοῦ δὲ ὁ ἀγὼν ἀπέβλεπεν ἐξ ἴσου εἰς τε τὴν ἀπὸ τοῦ Σουλτάνου καὶ ἀπὸ τοῦ Οἰκ. Πατριάρχου ἢ ἀρχιεπισκόπου Κωνσταντινουπόλεως ἐλευθέρωσιν τῆς Ἑλλάδος, τίς λογικὸς κανὼν ἠδύνατο νὰ ὑπαγορεύῃ ὅτι ὑπῆρχεν ἢ δὲν ὑπῆρχεν ἀνάγκη τῆς ἀδείας καὶ συγκαταθέσεως ἐκεῖνου πρὸς διακήρυξιν τῆς ἐλευθερίας ἀφ' οὗ τοῦ ζυγοῦ ἐγένετο ἢ ἐλευθέρως καὶ καθ' οὗ ἐκηρύσσεται ὁ ὑπὲρ ἐλευθερίας (τῆς Ἐκκλησιαστικῆς) πόλεμος. Μαρτύριον καὶ τοῦτο τῶν φρενῶν τοῦ Ἀπολογητοῦ.

2) Δὲν ἐσκέπτετο τοῦλάχιστον ὁ ὑπὸ πάθους τετυφωμένος καὶ τετυφλωμένος ἀπολογητὴς ὅτι καθ' ὃν χρόνον ἔγραφε ταῦτα ἢ ἐκτὸς τῆς Ὀθωμανικῆς ἐπικρατείας κειμένη Ἰόνιος πολιτεία ὑπέκειτο εἰς τὸ Οἰκουμενικὸν Πατριαρχεῖον ὅπως ὑπῆγετο εἰς τοῦτο καὶ ἐπὶ τῆς πρὸ τῆς Ἀγγλικῆς προσηυσίας Βενετικῆς κυριαρχίας. Μήπως καὶ ἡ Κρήτη μέχρι τοῦ 1669 ὑπαγομένη εἰς τὸ Βενετικὸν κράτος δὲν ἐξηγεῖτο ἐκκλησιαστικῶς ἐκ τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου; Μήπως αὐτὴ ἢ Ῥωσία ἢ οὐδέποτε ἀποτελέσασα μέρος μίτη τοῦ Βυζαντιανοῦ ἑλληνικοῦ κράτους μίτη τοῦ κράτους τοῦ Ὀθωμανικοῦ δὲν ὑπῆγετο ἐκκλησιαστικῶς μέχρι τοῦ 1588 εἰς τὸ αὐτὸ Πατριαρχεῖον, ὅπως ἀρχαιότερον καὶ τὸ κράτος τῆς Λιθουανίας καὶ Λιττανίας τὰ οὐδέποτε ὑπαχθέντα εἰς τὸ ἑλληνικὸν κράτος. Ἀλλὰ μήπως ἢ πέραν τῆς Ὀθωμανικῆς ἐπικρατείας ἐστὶ μέγα ἐκτετατομένη ἀρχὴ τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριάρχου ἐν αὐτῇ τῇ Ὀθωμανικῇ ἐπικρατείᾳ εἶχεν ἐκτασιν ἴσην πρὸς τὴν τοῦ Ὀθωμανικοῦ κράτους; Ἄν περιωρίζετο ὑπὸ τῆς ἀρχῆς ἄλλων πατριαρχῶν; Ἀκριβῶς δὲ τοῦτο νοῶν ὁ Θ. Φαρμακίδης εἶπε περὶ ῥητοῦ τινος μέρους τῆς Ὀθω-

ναται οὔτε δικαίωμα ἔχει νὰ ὑπερπηδήσῃ τὰ ὅρια τῆς ἐντὸς τῆς Ὀθωμανικῆς ἐπικρατείας περιοριζομένης ἀρχιεπισκοπῆς αὐτοῦ (Ἀπολ. σ. 29). Συμφώνως δὲ πρὸς τὰς τοιαύτας ἐρεσχελίας τοῦ ἀνθρώπου, ἐν αἷς δυσδιάκριτα πάντοτε εἶναι τὰ ὅρια τῆς ἀμαθείας καὶ τῆς ἐπαισχύντου ἐν γνώσει διαστροφῆς τῆς τῶν πραγμάτων ἀληθείας, εἶναι καὶ αἱ ἐν τῷ νέῳ βιβλίῳ τοῦ 1852 ἐκτιθέμεναι θεωρίαι αὐτοῦ.(¹) Ὅπως ἐν τῷ πρώτῳ, οὔτω καὶ ἐν τῷ

μανικῆς ἐπικρατείας ὡς ὑπαγομένης εἰς τὴν ἀρχὴν τοῦ Οἴκ. Πατριάρχου. Ἄλλ' οὕτω δὲν καταπίπτει πολλαχῶς ὁ καὶ ἄλλος ψευδὴς ἰσχυρισμὸς αὐτοῦ ὅτι «ἐπικράτεια καὶ Ἐκκλησία ἀποτελοῦν ἐν σῶμα καὶ πᾶσα ἐπικράτεια ἔχει ἐντὸς τῶν ὁρίων αὐτῆς τὴν Ἐκκλησίαν ἀνεξάρτητον καθ' ὅλην τὴν περιοχὴν αὐτῆς. Καὶ ὑπάρχει μείζον τούτων τεκμήριον τῆς τε ἀμαθείας ἐὰν δὲ γινώσκῃ ταῦτα, ἢ τῆς λογικῆς ἀνακολουθίας καὶ διαστροφῆς τῆς ἀληθείας ἐὰν γινώσκῃ.

1) Τὴν ὅλην μετὰ διανοητικῆς στρεβλότητος συνδεομένην φράσιν ἡθικὴν ποιότητα τοῦ ἀνθρώπου τούτου χαρακτηρίζει ἐλαρκῶς ἢ ἐν τῷ Προλόγῳ τοῦ βιβλίου αὐτοῦ γινομένη ὑπ' αὐτοῦ δικαιολογία τῆς πράξεως. «Ἡσθάνθη, λέγει, ἐν τῇ συντάξει τοῦ βιβλίου μου μεγίστην ταραχὴν. Ἄνο αἰσθήματα εὐρέθησαν διὰ μιᾶς ἐν τῇ ψυχῇ ἡμῶν εἰς πόλεμον πρὸς ἄλληλα· τὸ πρὸς τὴν Ἐκκλησίαν Κωνσταντινουπόλεως ὡς πρωτεύουσαν τῶν ἐν Ἀνατολῇ Ὀρθοδόξων Ἐκκλησιῶν, καὶ τὸ πρὸς τὴν πατρίδα καθήκον. Τὸ πρῶτον ἔλεγε: μὴ γράψῃς κατὰ τῆς πράξεως καὶ κατὰ τῆς Ἐκκλησίας αὐτῆς . . . διότι ὅ,τι καὶ ὅπως ἂν γράψῃς, θὰ ἴναι πρὸς βλάβην αὐτῆς· τὸ δεύτερον ἔλεγε «γράψε κατὰ τῆς πράξεως («Ἠδίκημαι) ἐφρόναζεν ἡμῖν ἢ πατρίς (;) ἐξύβρισμαι(!). ἐξηυτέλισμαι(!)». Ἡ *πονηρία*, ὁ *δόλος*, ἢ *ἐπιβουλὴ εὐρόντα ἀρμόδιον* καιρὸν συνώμοσαν κατ' ἐμὸν (τῆς πατρίδος!) καὶ υπέγραψαν τὴν βλάβην μου, τὸν ὀλεθρὸν μου(!). Ἄπαιτῶ ἰκανοποιήσῃν(!). Καὶ τὴν *τρομερὰν*(!) ταύτην φωνὴν ἠκούομεν ἐν ἡμῖν ἡμέραν καὶ νύκτα ἐπὶ πολλὰς ἡμέρας. Ὑπερίσχυσε λοιπὸν τὸ αἰσθημα τοῦ πρὸς τὴν πατρίδα καθήκοντος».

Ὅσον τῇ ἀληθείᾳ θαυμαστῶς ἀγαπῆ καὶ ἠθικῶς υπέρλαμπρος καὶ υπέρφωτος γοητευτικὴ ἢ θεὰ κληρικῶν, ἀρχιερέων ἢ ἀρχιεπισκόπων φέροντος ἐν ὄρα κινδύνου τῆς πίστεως καὶ τῆς πατρίδος, πρὸς τῇ σεμνῇ σιολῇ τῇ ἐκρατικῇ καὶ τῇ λαμπρᾷ πανοπλίᾳ πολεμιστοῦ κρατούντος ἐν τῇ μιᾷ χειρὶ τὸν Σταυρὸν καὶ ἐν τῇ ἑτέρᾳ τὸ ξίφος (κατὰ τὸ πρῶτον ὑπὸ τοῦ εὐσεβεστάτου βασιλέως Ἡρακλείου δοθὲν παράδειγμα) καὶ διὰ μὲν τοῦ θείου λόγου τοῦ σκόματος λαορρημῶντος τὰ πλήθη τῶν πιστῶν εἰς κριτεράς ἡσμίνας καὶ πολυνέκρους μάχας, διὰ δὲ τοῦ βραχίονος τοῦ κρατεροῦ προιάπιοντος εἰς τὸν Ἄδην τὰς τῶν ἐχθρῶν τῆς πί-

δευτέρω βιβλίῳ ὁ ἰσχυρισμός, οὗ ἔχεται ἐπιμόνως καὶ ἐφ' οὗ στηρίζεται πάσας τὰς θεωρίας αὐτοῦ εἶναι ὅτι ἀπὸ τοῦ 1821, ὅτε ἐκηρύχθη ἡ Ἑλλάς ἐλευθέρα ἀπὸ τοῦ Σουλτάνου, ἐκηρύχθη καὶ ἡ Ἐκκλη-

στεως καὶ τῆς πατρίδος φάλαγγας· τοσοῦτον ἐξ ἐναντίας ἠθικῶς καὶ πνευματικῶς εἰδεχθῆς καὶ βδελυρὰ οὐ μόνον καθ' ἑαυτὴν κακὴ, ἀλλὰ καὶ κακὸν τι ἐμποιοῦσα ταῖς ψυχαῖς ἢ ἠθικῇ ὄψει κληρικῶν ἐν ὀνόματι δῆθεν πατρίδος ἀδικουμένης, ὑβριζομένης, ἐξευτελιζομένης ὑπὸ τῆς Μεγάλης τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίας καὶ Μεγάλης Συνόδου πρωθυεραρχῶν καὶ ἱεραρχῶν, ἐξεμῶντος ἐναντίον τῆς τε εἰρημένης Ἐκκλησίας καὶ τῆς Ἁγίας Μεγάλης Συνόδου αὐτῆς πάντα τὰ αἰσχρὰ καὶ δυσώδη ἀποβράσματα ψυχῆς μιᾶς· ἐναντίον τῆς Ἐκκλησίας δὴλον ὅτι ἐκείνης, παρ' ἧς παρέλαβε τὸ τῆς ἱερωσύνης ἀξίωμα καὶ ἧς ἐτάχθη λειτουργὸς ἱερομόναχος, ἀποχωρίσας ἑαυτὸν τοῦ κόσμου, ἐν ᾧ ἡ πατρις, ἵνα ἀφιερῶσιν ἑαυτὸν εἰς τὴν διακονίαν τῆς Ἐκκλησίας καὶ καθ' ἣν ἔτι περιστάσιν ἀπενυκταίαν (εὐτυχῶς οὐδέποτε ἐπισκῆψασαν, οὐδ' ἐπισκῆψουσαν οὐδὲ δυναμένην νὰ ἐπισκῆψῃ ποτὲ ἐν τῷ Ἑλληνικῷ ἔνεκα τῆς στενῆς συνδεύσης πατρίδα καὶ πίστιν ἠθικῆς συναφείας) περιπτώσιν ἀδύνατον καὶ ἀδιανόητον ἠθέλεν εὐρεθῆ ἐν τῷ κινδύνῳ τοῦ ἐκλέξαι μεταξὺ Ἐκκλησίας καὶ πατρίδος διαμαχομένων πρὸς ἀλλήλας, καθῆκον ἔχει ἐν τῇ ταύτῃ ὑποτιθεμένη ἀπλῶς κατὰ φαντασίαν περιστάσει νὰ ταχθῆ μετὰ τῆς Ἐκκλησίας. Καὶ ὅμως παρὰ τῷ Θ. Φαρμακίδῃ οἴπτοντι τὴν ἠθικὴν σύγχυσιν εἰς τὸ ἠθικὸν χάος ὑπερίσχυσεν, ὡς ἰσχυρίσατο τὸ πρὸς τὴν πατριδα καθῆκον τοῦ πρὸς τὴν Ἐκκλησίαν. Ἀλλὰ τίς ἡ πατρις αὕτη ἢ διὰ τῆς τρομερᾶς αὐτῆς φωνῆς ἀναγκάσασα τὸν ἀνθρώπον νὰ κηρύξῃ πόλεμον ἀσεβέστατον ἐναντίον τῆς Μεγάλης τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίας; Πολλὰ περὶ τῆς πατρίδος ταύτης ἐλέχθησαν, καὶ περὶ δωροληψίας ἔτι τοῦ ἀνθρώπου καὶ χρημάτων διαφθορῆς ὑπὸ τινος ξένης πρεσβείας θεωρούσης τὸν Ἱερὸν τόμον καὶ πῖσαν στενὴν συνάφειαν ἐκκλησιαστικὴν μετὰ τοῦ Ἑλληνικοῦ βασιλείου καὶ τοῦ ἐν Κωνσταντινουπόλει μεγάλου ἐθνικοῦ καὶ θρησκευτικοῦ κέντρου ὡς νίκην τῆς Ρωσικῆς πολιτικῆς. Λέγεται δέ, ἀπιθάνως πάντως, ὅτι ἡ δωροδοκία αὕτη δὲν ἐγένετο ἀπ' εὐθείας ἀλλ' ἐμμέσως διὰ τοῦ Ὑπουργείου τῶν Ἐκκλησιαστικῶν, ὅπερ ἀνέλαβε τὰς δαπάνας τῆς ἐκδόσεως τοῦ βιβλίου τοῦ Φαρμακίδου διὰ τὸ ἐξῴθεν παρασχεθέντων χρημάτων. Ἀληθές εἶναι ὅτι ἡ τότε Κυβέρνησις ἐπροστάτευσεν σκανδαλωδῶς τὸν Φαρμακίδην ἐναντίον τῆς ἐξεγερθείσης κατ' αὐτοῦ γενικῆς ἀγανακτήσεως καὶ τῆς τὸν ἀφορισμὸν τοῦ βιβλίου καὶ τὴν ἀπὸ τῆς ἱερωσύνης καθάρσεσιν τοῦ συντάκτου ἀξιούσης κοινῆς γνώμης. Φαίνεται δὲ ὅτι καὶ ὁ Φαρμακίδης ἐπειθανάγκασεν τὴν Κυβέρνησιν νὰ προστατεύσῃ αὐτὸν ἀπειλῶν ἐν περιπτώσει τιμωρίας αὐτοῦ, νὰ προβῆ εἰς ἀποκαλύψεις σκανδαλώδεις (Ἴδε Ἐφημερίδ. «Αἰὶ ὄνα» τῆ 25 Ἰουνίου 1851). «Ἄλλ' ἀφ' ἐτέρου· διὰ νὰ καταστῆ καὶ κω-

σία τῆς Ἑλλάδος ἀπὸ τῆς ἐξουσίας τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριάρχου, εἰς ἣν ὑπέκειτο ἀπλῶς καὶ μόνον διότι ὑπέκειτο πολιτικῶς εἰς τὴν τοῦ Σουλτάνου ἐξουσίαν. Ἀλλὰ μὴ ἀρκούμενος εἰς τὸν ἰσχυρισμὸν τοῦτον, ἐν τῇ δεινῇ συγχύσει, ἐν μέρει δὲ καὶ διαστρεβλώσει ἐκουσία τῶν ἀντιλήψεων καὶ δοξασιῶν αὐτοῦ, τὴν εἰς τὸν Οἰκουμεν. Πατριάρχην **ὑποδούλωσιν** τῶν Ἐκκλησιῶν τῆς Ἑλλάδος ἀνάγει καὶ εἰς ἀρχαιοτέρους τῆς ὑπὸ τοὺς Ὀθωμανοὺς ὑποδουλώσεως τῆς Ἑλλάδος χρόνους, εἰς τοὺς χρόνους τῆς ὑπὸ τοῦ αὐτοκράτορος Λέοντος Γ' κατὰ τὸν 8 μ. Χ. αἰῶνα γενομένης μεταστάσεως ἀπὸ τῆς δῆθεν μέχρι τότε ὑφισταμένης παπικῆς ὑπερτάτης ἀρχῆς καὶ δικαιοδοσίας εἰς τὴν τοῦ ἐν Κωνσταντινουπόλει Οἰκουμενικοῦ Πατριάρχου, θεωρῶν τὸ γεγονός νέαν **δούλωσιν** τῶν εἰρημένων Ἐκκλησιῶν, ἐνῶ ἔδει κατ' αὐτὸν ἀπαλασσόμεναι τῆς παπικῆς ἀρχῆς νὰ μείνωσιν ἐντελῶς ἐλεύθεραι. Καὶ περὶ τοῦ τοιούτου μὲν πλημμελοῦς ἰσχυρισμοῦ τοῦ ἀνδρὸς περαιτέρω ἐκτενέστερος γενήσεται λόγος. Ὡς πρὸς δὲ τὸν ὅλον χαρακτήρα καὶ ἀξίαν τοῦ περιεχομένου τοῦ ὀγκώδους τούτου βιβλίου καὶ ὁ ἐλαχίστας γνώσεις ἔχων τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἱστορίας καὶ λογικῶς διανοούμενος ἀνὴρ εὐρίσκει καὶ νοεῖ τάχιστα ἐν αὐτῷ τὴν περὶ τὴν ἱστορίαν ἀμάθειαν ἀμιλλωμένην πρὸς τὴν ἔλλειψιν παντὸς λογικοῦ διανο-

μικὴ ἐνταυτῷ ἡ τραγικὴ αὕτη σκηνὴ δεικνύται ἡ Ἱερὰ Σύνοδος θέλουσα νὰ ἀφαιρήσῃ τὸν Ἀντιτομον καὶ νὰ καθαιρήσῃ τὸν Φαρμακίδην. Καὶ θέλει τοῦτο ὁ Κέρβερος ἐπίτροπος Πρωΐδης (ὁ παρὰ τῇ Ἱερᾷ Συνόδῳ Βασιλικὸς Ἐπίτροπος) ἦτοι τὸ Ὑπουργεῖον; Ἡ ἐν τούτῳ περιπτώσει δυσκολεύεται ὁ Ἀντιτομογράφος νὰ ἐβγάλῃ ὅλα εἰς τὴν λάκκην καὶ νὰ εἶπῃ ποῖοι τὸν προέτρεψαν καὶ πόσα κατέβαλον». Τὰ λεγόμενα περὶ τῆς ὑπὸ τῆς Ἀγγλικῆς πρεσβείας προστασίας τοῦ Φαρμακίδου εἶναι ἀσύστατα προερχόμενα ἐκ τῆς ὑπονοίας περὶ τῶν κατὰ τὸ 1838 ἐγεργειῶν τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει ἀγγλικῆς πρεσβείας ἐναντίον τοῦ Πατριάρχου Γρηγορίου 5 Ὁ Φαρμακίδης ὑπεστηρίζετο ὑπὸ τῆς Λατινικῆς προπαγάνδας καὶ ὑπὸ τῆς Γαλλικῆς πρεσβείας ἔργον δὲ τούτου ἦτο καὶ τὸ μνημονευθὲν ἐν τοῖς ἐμπροσθεν γαλλιστῶν συντεταγμένον Ὑπόμνημα, ὃπερ ἦτο ἀπλῶς ἐπίτομος, περίληψις τοῦ Ἀντιτόμου. Ἐνεκα τῆς ἰσχυρᾶς ταύτης προστασίας ὁ Θ. Φαρμακίδης οὐδὲν ἔπαθεν ἐκ τῶν ἐναντίον αὐτοῦ ἀπειληθέντων. Ἡ Μεγάλη Ἐκκλησία ἀπηξίωσεν αὐτὸν πάσης προσοχῆς. Μόνον ὁ Τηλέγραφος Βοσπόρου ἔγραψέ τινα . . . .

ήματος, ἔλλειψιν ῥανίδος νοῦ ὑγιῶς ἐν τῷ ὠκεανῷ λέξεων καὶ φράσεων. Τὸ μόνον λογικὸν ἐν αὐτῷ εἶναι ὅτι ἄλλα ἐξήτα ἡ Ἑλληνικὴ Κυβέρνησις παρὰ τῶν ἐν Κωνσταντινουπόλει, τὴν ἀναγνώρισιν δηλονότι τοῦ ἀπὸ 1833 ἰδρυθέντος καθεστῶτος, καὶ ἄλλα ἀντὶ τούτου ἔλαβε, τὴν καθιέρωσιν νέου καθεστῶτος, καὶ εἰς τὴν ἔκφρασιν καὶ παράστασιν τοῦ ἀπλουσιτάτου τούτου διανοήματος αὐτοῦ δεκάδας πολλὰς σελίδων πολυλογίας καὶ παλλιλογίας ἀφορήτου ἔδαπάνησεν ὁ ἄνθρωπος παρενείρας καὶ πολλὰ ἀπροσδιόνυσα ἱστορήματα καὶ ῥήσεις καὶ φράσεις καὶ ἀποφθέγματα παλαιὰ τε καὶ νέα, τὰ πάντα παντελῶς ἀπροσδιόνυσα δοκησιοφίας ἀπλῶς χάριν. Ὁ γράφων ἐν τῷ ἀντιχριστιανικῷ πνεύματι αὐτοῦ, τῷ διήκοντι δι' ὅλου τοῦ βιβλίου, ἀνατρέπων πάντα τὰ ἐν τῇ Καθολικῇ Ὁρθοδόξῳ Ἐκκλησίᾳ ἐκ παραδόσεων ἐκκλησιαστικῶν καὶ διὰ Συνόδων Οἰκουμενικῶν καθιερωθέντα καὶ θεσπισθέντα, καὶ καταστρέφων ἅπαν τὸ οἰκοδόμημα τὸ πολιτειακὸν καὶ κανονικὸν τῆς Ἐκκλησίας οὐδ' αὐτῶν φειδόμενος τῶν ἀποστολικῶν χρόνων καὶ θεωρῶν πάντα τὰ τῆς Ἐκκλησίας ἱεραρχικῆς καὶ πολιτειακῆς καθόλου τάξεως θέσμια οὐχὶ ἐπιπνεύσεως τοῦ ἁγίου Πνεύματος, ἀλλὰ φιλαρχίας καὶ φιλοδοξίας ἀνθρωπίνης προϊόντα καὶ τὰς μετὰ τῶν ἰδρύσεων τῶν Καθολικῶν καὶ Πατριαρχικῶν Ἐκκλησιῶν ὡς Ἀποστολικῶν παραδόσεις κηρύττων μύθους, δὲν ὑπερβαίνει μόνον καὶ παραβαίνει τὰ ὄρια τῶν δεδομένων τῇ Καθολικῇ Ἐκκλησίᾳ, ἀλλὰ προβαίνει καὶ εἰς ἰσχυρισμούς καὶ ἐν αὐτῷ τῷ ἄκρῳ Προτεσταντισμῷ ἀσυγγνώστους ἀποκηρύττων ἀσεβῶς πᾶσαν παράδοσιν σεπτὴν καὶ βλασφημῶν εἰς τὴν ὑπὸ τῆς Ἐκκλησίας γενομένην ἐν ταῖς πράξεσιν αὐτῆς ἐπίκλησιν τοῦ Ἁγίου Πνεύματος ὡς *τελεταρχικοῦ*, χλευάζων ταῦτα καὶ κηρύττων αὐτὰ ὕβριν πρὸς τὸ Ἁγ. Πνεῦμα. Μετὰ πολλῆς δὲ καὶ μεγάλης θρασύτητος καὶ γλώσσης ἀπειρατοῦς καὶ ἀκολάστου ἐπιτιθέμενος ἐναντίον τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας καὶ τῶν λειτουργῶν αὐτῆς διὰ τὴν ἔκδοσιν τοῦ Ἱεροῦ Τόμου, ἀποκαλῶν τὰ ὑπὸ τῆς Μεγάλης Συνόδου τοῦ Ἰουνίου 1850 γεγόμενα (ἐν. σ. 46) «μυστήρια τῆς πονηρίας, δόλου καὶ τῆς ἐπιβουλῆς (ἐναντίον τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος) καὶ ἐπιφωνῶν μεθ' ἱερᾶς δῆθεν ἀγανακτήσεως πρὸς τοὺς ἐν Ἑλλάδι ὑπὲρ τῆς ἐκδόσεως τοῦ Ἱεροῦ Τόμου συμπράξαντας (τοὺς συνοδικοὺς ἀρχιερεῖς, τὸν

ἀρχιμανδρίτην Μισαήλ, τὸν πρεσβευτὴν Π. Δεληγιάννην καὶ πάντας τοὺς ἐν Ἑλλάδι ὑπὲρ συνεννοήσεως μετὰ τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας συνηγοροῦντας, ἰδίως τὸν μέγαν Οἰκονόμον Κωνσταντῖνον) «ὄργανα αἰσχρὰ ἐπιβούλου πολιτικῆς! Ἐξυβρίσατε, ἐξηυτελίσατε, ἐβλάψατε τὴν Ἑλλάδα, ὑπὲρ τῆς τιμῆς καὶ τῆς δόξης καὶ τῆς εὐδαιμονίας τῆς ὁποίας κηδόμεθα πάντες. Ἐπεβάλετε αὐτῇ νόμον, ὅστις, ἂν εἶτε ἐκ παραφροσύνης εἶτε ἐκ φόβου καὶ δειλίας ἄλλου ἐνδεχομένου κακοῦ (1) γενῆ δεκτός, δύναται νὰ φέρῃ ἐν τέλει καὶ τὴν καταστροφὴν αὐτῆς. Ὅργανα αἰσχρὰ ἐπιβούλου πολιτικῆς! *Ἐκτείνετε, ἐκτείνετε καὶ ἠθικῶς καὶ πολιτικῶς* τὴν ἀγαπητὴν ἡμῶν Ἑλλάδα! Ὁ δίκαιος Θεὸς θὰ τιμωρήσῃ τοὺς πρωταιτίους»·

Ὁ Φαρμακίδης ποιούμενος λόγον περαιτέρω (σ. 149) περὶ τῆς εἰς τὴν Ἐκκλησίαν τῆς Ρωσίας ἀνακοινώσεως τῶν δεδογμένων τῇ Μεγάλῃ Συνόδῳ ὡς πρὸς τὸ αὐτοκέφαλον τῆς Ἐκκλησίας τοῦ Βασιλείου τῆς Ἑλλάδος, στένων βοᾷ· «Ἄλλὰ πόσον *ἐγέλασεν* αὐτὴ (ἡ Ι. Σύνοδος τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ρωσίας) ἠγανάκτησε καὶ ἔφριξε. ἠγανάκτησε δὲ διότι εἶδεν ἐκ τοῦ ἐγγράφου αὐτοῦ τὴν ἀθλιεστάτην κατάστασιν, εἰς ἣν εὐρίσκεται ἢ ἐν Κωνσταντινουπόλει Ἐκκλησία καὶ ἔφριξε(2), διότι εἶδεν ἐν αὐτῷ προ-

1) Ἐνδεχόμενον κακὸν ὑπαινίσσεται τὴν ἐκ μέρους τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας ἀπόρριψιν τῆς περὶ ἀναγνωρίσεως αἰτήσεως καὶ τὸ ἐντεῦθεν ἐνδεχόμενον νὰ προκύψῃ σχίσμα, ὅπερ ἦν ὁ ἀσεβὴς πόθος τοῦ Φ. ἵνα οὕτω τελεσθῇ ἢ ἐπὶ τὸ προτεσταντικώτερον μετὰστασις τῆς ἐν Ἑλλάδι Ἐκκλησίας. Τοῦτο ἐπόθει ὁ ἀσεβὴς ἀρχιμανδρίτης ὁ ἐν τῇ «Ἀπολογία αὐτοῦ ἐνδοξότατον ἔργον καλῶν τὸ τόλμημα τοῦ 1833 καὶ καυχώμενος ὅτι ἦτο ἐκ τῶν τούτου συντελεστῶν καὶ σύμβουλος τοῦ Μάουερ, πρὸς ἐξύμνησιν τοῦ ἔργου παραθέτων αὐτὰ τὰ ὑπὸ τοῦ ἑτεροδόξου Γερμανοῦ ὑπὲρ τοῦ ἔργου ἐκείνου ρηθέντα καὶ ἐξυμνηθέντα (Ἀπολογ. σ. 26.).

2) Διὰ τὴν ἠρωσικὴν Σύνοδος ἡ φρίξασα καὶ ἐγέλασεν ἐνταυτῷ δὲν ἐξηγεῖ ὁ Φ. Ὡς πρὸς δὲ τὴν φρίκην, ἣν κατ' αὐτὸν ἠσθάνθη ἡ ἱερὰ Σύνοδος τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ρωσίας ἐπὶ τῇ διὰ τοῦ ἀρχιμανδρίτου Μισαήλ γενομένη αὐτῇ ἀνακοινώσει τῶν ἐν Κωνσταντινουπόλει τελεσθέντων (γνωστῶν ἄλλως εἰς τὴν Σύνοδον ταύτην καὶ ἐκ τῶν περὶ τοῦ ἱεροῦ Τόμου ἐγκυκλίων ἀνακοινώσεων τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας πρὸς ἅπασας τὰς κανονικῶς αὐτοκεφάλους Ἐκκλησίας) ἀρκεῖ νὰ παραθέσωμεν ἐνταῦθα μικρὰν τινα περιλήψιν ἐκ τῆς εἰρηνηκῆς ἀπαντήσεως, ἣν ἔδω-

φανεστάτην τὴν πονηρίαν τὴν δολιότητα καὶ τὴν ἐπιβουλὴν τὴν γινομένην εἰς τὴν Ἑλλάδα· *διότι ἄλλο* ἤτησεν αὕτη καὶ ἄλλο ἔλαβεν. Ἄλλὰ τοῦτο δὲν ἐγίνετο, εἰὰν δὲν ἐνεπνέετο καὶ ὠδηγεῖτο ἡ ἀγία καὶ Μεγάλη Σύνοδος ὑπὸ παντὸς ἄλλου πνεύματος *«Ὁὐχὶ δὲ ὑπὸ τοῦ Παναγίου»*; Ὁ οὕτω, ἀσεβῶς καὶ ἀνοσίως πρὸς τὴν Μεγάλην Ἐκκλησίαν καὶ τὴν Μεγάλην Σύνοδον τοῦ 1850 βλασφημῶν δῆθεν Ὁρθόδοξος Θεολόγος καὶ ἀρχιμανδρίτης προσποιούμενος ἀπορίαν διὰ τὴ Μεγάλῃ Ἐκκλησίᾳ τὴν μὲν ὑπὸ τοῦ Τσάρου Πέτρου Α΄ γινομένην μεταρρυθμίσει τῆς διοικήσεως τῆς ἐν Ρωσίᾳ Ἐκκλησίας αἰτήσῃ τοῦ Τσάρου αὐτοῦ ἐνέκρινε καὶ ἐπεκύρωσε, τὴν δὲ ὁμοίαν πρᾶξιν τῆς Ἑλληνικῆς Κυβερνήσεως τῷ 1833 δὲν ἐνέκρινε καὶ δὲν ἐπεκύρωσεν. Ἄλλ' ἡ τοιαύτην ἀντίφασιν ἠθικὴν ἐν τῇ πολιτείᾳ τῆς Μεγάλῃς Ἐκκλησίας ὡς πρὸς τὰ ἐν Ρωσίᾳ τῷ (1722) καὶ ἐν Ἑλλάδι τῷ 1833 γενόμενα δυοῖν θᾶτερον διαπράττει κακοῖν ἢ παχυλὴν ἀμάθειαν ἀπλουσταίων ἱστορικῶν γεγονότων ὀφλισκάνων περιπίπτει εἰς ψεῦδη ἀσύγνωστα ἢ γινώσκων τὴν ἀλήθειαν

κεν ἡ Σύνοδος ἐκίνηθ ἡ μέχρι τότε εἰς οὐδεμίαν διατελοῦσα κοινωνίαν πρὸς τὴν πρὸ τῆς ἐκδόσεως τοῦ ἱεροῦ Τόμου ἀντικανονικῶς ἰδρυμένην Ἐκκλησίαν τοῦ Βασιλείου καὶ τὴν λεγομένην Ι. Σύνοδον (τοῦ Βασιλείου τῆς Ἑλλάδος) εἰς τὴν διὰ τοῦ ἀρχιμανδρίτου Μισοῦλ ἐπισημῶς ἐπιδοθεῖσαν αὐτῇ εἰρηνικὴν ἐπιστολὴν τῆς νέας κανονικῶς συγκροτηθείσης μετὰ τὴν ἐκδοσιν τοῦ ἱεροῦ Τόμου Ἱερᾶς Συνόδου τοῦ Βασιλείου τῆς Ἑλλάδος. Ἡ ἀπάντησις αὕτη ἐξαίρουσα τὴν ἀδελφικὴν ἀγάπην, μεθ' ἧς ἐδέξατο τὴν διὰ τοῦ ἀρχιμανδρίτου Μ. ἐπιδοθεῖσαν αὐτῇ ἐπιστολὴν εὐχεται ἵνα ἡ ἀπ' εὐθείας ὑπὸ τοῦ Σκεύους τῆς ἐκλογῆς (τοῦ Ἀποστόλου δηλονότι Παύλου) οὐσταθεῖσα ἐκκλησία τῆς Ἑλλάδος, ὡς τὸ ἀπ' ἀρχῆς μέχρι νῦν, οὕτω καὶ εἰς τὸ ἐξῆς ὑπάρχῃ ἡνωμένη μετὰ πασῶν τῶν ἁγίων τοῦ Θεοῦ Ἐκκλησιῶν τῷ συνδέσμῳ τῆς εἰρήνης καὶ τῆς ἀγάπης καὶ διὰ παντὸς ἀποτελῇ γνήσιον μέλος τοῦ μεγάλου σώματος τῆς Μιᾶς Ἁγίας Καθολικῆς καὶ Ἀποστολικῆς Ἐκκλησίας, καὶ ὅτι ἡ ἀγία ὑπόσχεσις τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος ὅτι σπουδάσει τηρεῖν τὴν ὑπὸ τοῦ Κυρίου καὶ Θεοῦ ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ ἐντεταλμένην τῇ αὐτοῦ Ἐκκλησίᾳ ἐνότητά τῆς πίστεως καὶ ἀγάπης καὶ ἐπ' ἐλπίδι χάριτος τοῦ Παναγίου καὶ Φωτοδότου πνεύματος διαμένειν ἀσάλευτος ἐν τοῖς ἀνεκαθεν παραδεδεγμένοις ὑπὸ τῆς Καθολικῆς Ἐκκλησίας μηδεμίαν ποιοῦσα καινοτομίαν ἐν τοῖς θεοπαράδοτοις δόγμασι μηδὲ προσθήκην ἢ ἀφαίρεσιν μηδεμίαν ἐν μηδενὶ τῶν ἀνηκόντων εἰς τὴν Ὁρθόδοξον Ἐκκλησίαν . . . »

ἀμαυροῖ καὶ διαστρεβλοῖ ταύτην ἐν πάσῃ ἠθικῇ ἀσυνειδησίᾳ. Πρῶτον ὁ Πέτρος Α΄ τῆς Ρωσίας δὲν ἴδρυσεν Ἐκκλησίαν αὐτοκέφαλον ἐν Ρωσίᾳ, ἀλλὰ μετερρῦθμισε καὶ ἐτροποποίησε τὸ πολιτειακὸν σχῆμα τῆς πρὸ 134 ἐτῶν (1588) ἐν πάσῃ Ἐκκλησιαστικῇ κανονικότητι ἰδρυθείσης αὐτοκεφάλου Ἐκκλησίας τῆς Ρωσίας. Δεύτερον ὁ Πέτρος Α΄ καὶ ἐν τῷ ἔργῳ ἀπλῶς τούτῳ τῆς μεταρρῦθμίσεως τοῦ πολιτειακοῦ καὶ διοικητικοῦ σχήματος τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ρωσίας ἀπειτάθη πρὸς τὴν Μεγάλην τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίαν τὴν μὴ οὔσιν πλέον κυρίαρχον τῆς ἐν Ρωσίᾳ αὐτοκεφάλου Ἐκκλησίας, ἀλλ' ἀπλῶς ἀδελφὴν πρεσβυτέραν καὶ παρὰ ταύτης ἠτήσατο εὐσεβάστως ἵνα καὶ αὐτὸν ἐγκρίνη καὶ εὐλόγησῃ τὸν ὑπ' αὐτοῦ ἐπενεχθέντα ἐν τῷ τρόπῳ τῆς διοικήσεως τῆς Ἐκκλησίας νεωτερισμόν, καὶ παρὰ ταῖς ἄλλαις αὐτοκεφάλαις Ἐκκλησίαις μεσιτεύουσα καὶ τούτων τὴν ἔγκρισιν ἐπιτύχη. (1) Ἐπιμελῶς δὲ ἐφρόντισε πρὸς τούτους ὁ Πέτρος Α΄, ἵνα

(1) Ἴδου ἡ ἐπιστολή, δι' ἧς ὁ Πέτρος ἀνακοινῶν τῷ Οἰκουμενικῷ Πατριάρχει τὰ ὑπ' αὐτοῦ νεωτερισθέντα ἐξηγεῖται τὴν ἐπικύρωσιν αὐτῶν : «Ὡς υἱὸς πειθίμιος τῆς περιποθῆτου ἡμῖν Μητρός Ὁρθοδόξου Καθολικῆς Ἐκκλησίας πρὸς τὴν Ὑμετέραν Παναγιότητα, ἀρχιποίμενα καὶ κατὰ πνεῦμα ἡμῶν Πατέρα ἐκρίναμεν ἀναγκαῖον γνωστοποιῆσαι τάδε : Ἐπειδὴ μετὰ τῶν πολλῶν κατὰ χρέος τῆς παρὰ Θεοῦ δοθείσης ἡμῖν ἐξουσίας φροντίδων περὶ τῆς βελτιώσεως τῆς παρὰ Θεοῦ ἐγχειριθείσης ἡμῖν βασιλείας καὶ τῶν ὑποκειμένων λαῶν ἐστρέψαμεν τοὺς ὀφθαλμοὺς καὶ τὴν προσοχὴν ἡμῶν καὶ εἰς τὴν Ἐκκλησιαστικὴν διοίκησιν καὶ εἰς τὸ ἱερατεῖον, καὶ ἰδόντες ἐν αὐτῷ οὐκ ὀλίγας ἀκαταστασίας καὶ τὰ κατ' αὐτὸ οὐχὶ ἐν τῇ προσηκούσῃ εὐταξίᾳ, οὐχὶ ἄλογον ἠσθάνθημεν ἐν τῇ συνειδήσει ἡμῶν φόβον μὴ τι φανῶμεν ἀγνώμονες τῇ πανσόφῳ Θεῷ Προνοίᾳ, ἐάν τοιαύτης ἀξιοθέντες παρ' Αὐτῆς τελεσφόρου συνδρομῆς εἰς τὰς βελτιώσεις τοῦ τε στρατιωτικοῦ καὶ τοῦ πολιτειακοῦ συστήματος, ἀμελήσωμεν τῆς διορθώσεως τῶν τῆς Ἐκκλησιαστικῆς διοικήσεως καὶ τοῦ Ἱερατείου πραγμάτων καὶ εὐρεθῶμεν ἀναπαλόγητοι πρὸ τοῦ ἀδεκάστου Κριτοῦ τοῦ μέλλοντος, ζητήσοντος παρ' ἡμῶν λόγον περὶ τῆς τοιαύτης παρ' Αὐτοῦ ἐμπιστευθείσης ἡμῖν ἐπιστάσις. Ὅθεν καὶ τὸ παράδειγμα τῶν πρώτων ἐν τε τῇ Παλαιᾷ καὶ τῇ Νέᾳ (;) Διαθήκῃ εὐσεβῶν βασιλέων ἀπολαβόντες φροντίδα καὶ ζῆλον ὑπὲρ τῆς τῶν Ἐκκλησιαστικῶν πραγμάτων διορθώσεως ὡς καὶ τῆς τοῦ ἱερατείου καὶ μὴ ἔχοντες εἰς τοῦτο ἀρμοδιώτερον τρόπον εἰμὴ τὴν διὰ τῆς Συνόδου διοίκησιν τῆς Ἐκκλησίας, μετὰ πολλὴν περὶ τοῦ πράγματος ἀκριβῆ διάσκεψιν καὶ σύ-

ὁ ὑπ' αὐτοῦ ἐνεργούμενος νεωτερισμὸς τηρήσῃ πιστῶς τοὺς ἀνέκαθεν ἰσχύοντας καὶ καθιερωμένους τύπους. Οὕτω τὴν ὑπὸ τοῦ Πατριάρχου τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ρωσίας (καὶ μητροπολίτου Μόσχας) διαχειριζομένην διοίκησιν τῆς Ἐκκλησίας ταύτης μεταβί-

σκεψιν μετὰ τοῦ ἱερατείου καὶ τῶν ἀρμοδίων λαϊκῶν τοῦ ἡμετέρου κράτους*), ἐνεκρίναμεν συστήσαι πνευματικὴν Σύνοδον ἰσοδυναμοῦσαν τοῖς Πατριαρχαῖς, ὃ ἐστὶ μίαν ἀνωτάτην πνευματικὴν διοικητικὴν ὁμήγυριν πρὸς κυβέρνησιν τῆς ρωσικῆς Ἐκκλησίας τοῦ ἡμετέρου βασιλείου κράτους, ἀπὸ ἀξίων ἱερωμένων ἀρχιερέων τε καὶ κοινοβιαρχῶν, ἀποχρῶντα ἀρεθμόν*), καὶ διετάξαμεν ἡμετέρῳ θεοσίμασι πᾶσι τοῖς ὑπηκόοις ἡμῶν, κληρικοῖς τε καὶ λαϊκοῖς λογίζεσθαι ταύτην σεβασμίαν καὶ ἱκανὴν διοίκησιν καὶ ὑπέκειν αὐτῇ τῇ Συνόδῳ ἐν πᾶσι τοῖς Ἐκκλησιαστικοῖς πράγμασι, καθὼς ὑπετάσσοντο τοῖς πρότερον Πατριαρχαῖς πάσης Ρωσίας. Ταύτην τε τῇ ἱερᾷ καὶ ἀγιοτάτῃ Συνόδῳ διωρίσαμεν διὰ τῆς γενομένης διατάξεως ὅπως διοικῶσι τὴν ἁγίαν Ἐκκλησίαν ἐν πᾶσιν ἀπαραλλάκτως κατὰ τὰ δόγματα τῆς ἁγίας Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας τοῦ Ἀνατολικοῦ δόγματος καὶ κατέχωσι ταῦτα τὰ δόγματα ὡς κανόνα ἀλάνθαστον τῆς Ἐκκλησιαστικῆς διοικήσεως· ἐφ' ᾧ δι' ὀρκωμοσίας ἔνδον τῆς Καθολικῆς Ἐκκλησίας ἀσπασθέντες τὸν Τίμιον Σταυρὸν καὶ ἰδιοχείρως ὑπογραφέντες ὑπεχρέωσαν ἑαυτοὺς εἰς τοῦτο. Πεποιθήμεν οὖν ὅτι καὶ ἡ Ὑμετέρα Παναγιότης ὡς *Πρῶτος ἀρχιερεὺς τῆς Ὁρθοδόξου Καθολικῆς καὶ Ἀποστολικῆς Ἐκκλησίας* τὸ ἡμέτερον τοῦτο διάταγμα καὶ τὴν συσταθεῖσαν πνευματικὴν Σύνοδον εὐδοκῆσαντες ὁμολογήσετε διακαίον καὶ περὶ *τούτου διακοινώσετε τοῖς λοιποῖς Μακαριωτάτοις Πατριαρχαῖς*, τῷ τε Ἀλεξανδρείας, τῷ Ἀντιοχείας καὶ τῷ Ἱεροσολύμων. Ἐπειδὴ δὲ ἡμεῖς πανευμενῶς προσετάξαμεν ταύτῃ τῇ ἀγιοτάτῃ πνευματικῇ Συνόδῳ ἔχειν μετὰ τῆς Ὑμετέρας Παναγιότητος ἀναφορὰν καὶ ἀλληλογραφίαν ἐν πᾶσι τοῖς Ἐκκλησιαστικοῖς πράγμασι, ἀξιούμεν καὶ τὴν Ὑμετέραν Παναγιότητα, ὅπως εὐδοκῆσαντες διατηρήσετε μετὰ τῆς Συνόδου ταύτης ἀλληλογραφίαν καὶ ἀναφορὰν περὶ τῶν πνευματικῶν ζητημάτων τῶν συντελούντων εἰς τὸ ἀγαθὸν τῆς Ἐκκλησίας, ὥσπερ καὶ πρότερον τοῦτο ἐγένετο μετὰ τῶν Πατριαρχῶν πάσης Ρωσίας. Ἄν δέ ποτε ἐξαίτησονται παρὰ τῆς Ὑμετέρας Παναγιότητος οἰανδήποτε συμβουλήν ἀγαθὴν πρὸς ὠφέλειαν καὶ κρείττονα οἰκονομίαν τῆς Ἐκκλησίας, παρακαλοῦμεν Ὑμᾶς νὰ μὴ ἀπαξιώσετε τῶν αἰτουμένων χάριν τοῦ κοι-

**) Αἱ συντακτικαὶ ἀνωμαλίαι τοῦ ἑλληνικοῦ κειμένου προέρχονται πάντως ἀπὸ τῆς οὐχὶ ἐν πᾶσι τελείας γνώσεως τῆς ἑλληνικῆς ὑπὸ τοῦ γράφοντος, ῥώσου γραμματέως τοῦ Πέτρου ἢ τοῦ τῆς Ἱερᾶς Συνόδου τῆς Ρωσίας

βασεν εἰς σύνοδον μόνιμον ἀρχιερέων χωρὶς νὰ καταλύσῃ αὐτὸ τὸ πατριαρχικὸν ἀξίωμα, ὅπερ κατὰ τύπον ὑφίσταται μέχρι νῦν, τοῦ Μητροπολίτου Μόσχας προσαγορευομένου πάντοτε πατριάρχου. Τὶ δὲ ἐποίησεν ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὰ ὑπὸ τοῦ Πέτρου Α΄ ἐν Ρωσίᾳ τελεσθέντα ἢ ὑπὸ τοῦ Θ. Φαρμακίδου ἐμπνεομένη ἐν ταῖς πράξεσιν αὐτῆς ἐτεροδόξος Ἀντιβασιλεία ; Ἰδρυσεν αὐθαιρέτω ; καὶ ἀσεβῶς Ἐκκλησίαν αὐτοκέφαλον ἐν Ἑλλάδι ἐξ ἐπαρχιῶν ἐξαρτωμένων ἀπὸ τῆς Ἐκκλησίας Κωνσταντινουπόλεως χω-

νοῦ συμφέροντος τῶν Ὀρθοδόξων. Ἐφ' ᾧ ἡμεῖς μετ' ἰδιαζούσης πρὸς τὴν Ὑμετέραν Παναγιότητα εὐμενείας ἡμῶν ὑπισχνούμεθα νὰ δεικνύμεν πᾶσαν συγκατάβασιν πρὸς τὰ Ὑμέτερα ζητήματα».

Εἰς τὴν ἐπιστολὴν ταύτην ὁ Οἰκουμενικὸς Πατριάρχης Ἱερεμίας Γ' ἀφοῦ διὰ μεγάλης Συνόδου Πατριαρχῶν ἐν Κωνσταντινουπόλει ἀπεφασίσθη, ἢ κατ' οἰκονομίαν ἐγκρισίς τῶν ὑπὸ τοῦ Πέτρου νεωτερισθέντων, ἀπήντησε διὰ τῆς ἀπὸ κγ' (23) Σεπτεμβρίου αψκγ' (1723) ἐπιστολῆς, ἧς τὸ διατακτικὸν μέρος ἔχει ὧδε :

«Ἡ Μετριότης Ἡμῶν διὰ τῆς χάριτος καὶ ἐξουσίας τοῦ παναγίου ζσαρχικοῦ καὶ τελεταρχικοῦ Πνεύματος ἐλικυροῖ, βεβαιοῖ καὶ ἀποφασίζει τὴν παρὰ τοῦ εὐσεβεστάτου καὶ γαληνοτάτου αὐτοκράτορος καὶ ἀγίου Βασιλέως πάσης Μοσχοβίας, Μικρᾶς καὶ Λευκῆς Ρωσίας καὶ πάντων τῶν βορειῶν, ἀνατολικῶν καὶ δυτικῶν καὶ ἄλλων πολλῶν μερῶν, κατεξουσιαστοῦ κυρίου κυρίου Πέτρου Ἀλεξιάδου Ἱμπεράτορος(*) τοῦ κατὰ πνεῦμα τὸ ἄγιον ἀγαπητοῦ καὶ περιποθήτου αὐτῆς Υἱοῦ διορισθεῖσαν σύνοδον ἐν τῇ ῥωσικῇ ἀγίᾳ μεγάλῃ βασιλείᾳ εἶναι καὶ λέγεσθαι ἡμετέραν ἐν Χριστῷ ἀδελφὴν, ἀγίαν καὶ ἱερὰν Σύνοδον παρὰ πάντων τῶν εὐσεβῶν καὶ ὀρθοδόξων χριστιανῶν, ἱερωμένων τε καὶ λαϊκῶν, ἀρχόντων καὶ ἀρχομένων, καὶ ἀπὸ παντὸς προσώπου ἀξιωματικοῦ (ἀξίωμα δηλονότι ἔχοντος ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ), καὶ ἔχειν ἄδειαν τελεῖν καὶ ἐπιτελεῖν ὅσα οἱ τέσσαρες Ἀποστολικοὶ ἀγιώτατοι πατριαρχικοὶ θρόνοι. **Προσθετεῖ, παραινεῖ καὶ ἐπιτάττει** αὐτὴν ἵνα διαφυλάττῃ καὶ κρατῇ ἀπαρασάλευτα ἡθὴ καὶ κανόνας τῶν ἱερῶν Οἰκουμενικῶν ἀγίων ἐπτὰ Συνόδων καὶ ἄλλα ὅσα ἡ ἀγία Ἐκκλησία διακρατεῖ, καὶ παραμένη εἰς αἰῶνα τὸν ἅπαντα ἀπαρασάλευτος. Ἡ δὲ τοῦ Θεοῦ χάρις καὶ ἡ εὐχὴ καὶ εὐλογία τῆς Ἡμῶν Μετριότητος εἶη μετ' αὐτῆς».

* Ἐνῶ ἀνωτέρω ὁ Πέτρος προσαγορεύεται αὐτοκράτωρ, ἐνταῦθα καλεῖται Ἱμπεράτωρ, διότι διὰ τῆς Λατινικῆς ταύτης προσηγορίας ἡ Ἱερὰ Σύνοδος καὶ ἡ Γερουσία τῆς Ρωσίας προσηγορεύσαν (1722) αὐτὸν, τῶς Τσάρρον ἀπλῶς προσαγορευόμενον, ἔκτοτε δὲ ὁ αὐτοκράτωρ τῆς Ρωσίας προσαγορεύεται Τσάρρος ἐν ταῦτῳ καὶ Ἱμπεράτωρ.

οὐς νὰ ἀγγείλῃ τὴν πράξιν εἰς τὴν οὐχὶ ἀδελφὴν, ἀλλὰ Μητέρα καὶ Κυρίαρχον τῶν συνιστωσῶν τὴν νέαν Ἐκκλησίαν ἐπαρχιῶν Μεγάλῃν Ἐκκλησίαν καὶ διακόψασα πᾶσαν σχέσιν καὶ συνάφειαν μεταξὺ τῶν εἰρημένων ἐπαρχιῶν καὶ τῆς Μητρὸς αὐτῶν Ἐκκλησίας.

Ὁ Θ. Φαρμακίδης εὐρίσκει πρὸς τούτοις ἄπορον καὶ παράδοξον ὅτι ἐν τῇ πράξει τῆς Μεγάλῃς Συνόδου τοῦ 1850 οὐχὶ εἰς ἀλλὰ πέντε ἀναφέρονται ἀρχιεπίσκοποι Κωνσταντινουπόλεως καὶ Νέας Ρώμης Οἰκουμενικοὶ Πατριάρχαι συναποφαινόμενοι ἐνταῦθα, λέγει ὁ Θ. Φαρμακίδης, καὶ τυφλώτων πρὸς τὴν ἱστορίαν βοᾷ μετὰ σατανικῶν σχετλιασμῶν (σ. 305) «πρᾶγμα γελοιότατον!» Πέντε πρῶν Ἐλέω Θεοῦ ἀρχιεπίσκοποι Κωνσταντινουπόλεως Νέας Ρώμης καὶ Οἰκουμενικοὶ Πατριάρχαι συναποφαίνονται ἐνῶ εἰς πρέπει νὰ ἦ ἀρχιεπίσκοπος Κωνσταντινουπόλεως». Καὶ ὁμοῦ οὐδὲν συχνότερον τῆς ἀλλαγῆς αὐτοῦ, ἀποφαίνεται **εὐλογοφανῶς** ὁ Φ. καὶ πρὸς ἀπόδειξιν τούτου λέγει ὅτι ἐν εἴκοσιν ἔτεσιν **ἀπεβλήθησαν** ΠΕΝΤΕ, οἵτινες καὶ συναποφαίνονται καὶ ἀναφωνεῖ : «Ἀκριβεστάτη καὶ αὐστηροτάτη τήρησις τῶν ἀπαρβιάστων καὶ ἀπαρασαλεύτων κανόνων τῶν θείων Πατέρων! Διὰ τὴν ἀπεβλήθησαν, παρὰ τοὺς κανόνας, ἧς ἔλαχον διὰ βίου ἐπισκοπῆς οἱ πέντε ἀρχιεπίσκοποι Κωνσταντινουπόλεως ; Ἡ διότι οὕτως ἔδοξε τοῖς φιλάρχοις καὶ φιλοδόξοις ἀγίοις τοῖς ἀποτελοῦσι τὴν Σύνοδον τῆς ἐν Κων)τινουπόλει Ἐκκλησίας ἢ διότι οὕτως ἠθέλησεν ἡ πολιτικὴ ἐξουσία».

Πάντως τὰ λεγόμενα ὑπὸ τοῦ Φ., περὶ τῆς θελήσεως τῆς πολιτικῆς ἐξουσίας εἶναι εὐλογοφανῆ· ἀλλὰ ταῦτα ἀκριβῶς δικαιολογοῦσι τὴν ἐν τῇ Συνόδῳ παρουσίαν τῶν πέντε Πατριαρχῶν ἐκείνων καὶ ἔδει εἰς ταῦτα ἐμφιλοχωρῶν ὁ ἀντίτομος ἐν καλῇ πίστει καὶ συνειδήσει καὶ ὡς ἀπλοῦς Χριστιανός, ἀλλὰ πρὸ πάντων ὡς Ἑλλήν Ὁρθόδοξος καὶ ἐννοῶν τὴν αἰτίαν τοῦ φαινομένου, νὰ μὴ ξενίζηται διὰ τὴν συνύπαρξιν πέντε ἀρχιεπισκόπων καὶ Πατριαρχῶν τοῦ αὐτοῦ θρόνου. Καὶ εἶνε εὐκολώτατον νὰ ἐννοήσῃ τὴν αἰτίαν καὶ νὰ ἐξηγήσῃ αὐτὸ εὐλόγως καὶ δικαίως παρακολουθῶν μετὰ αἰσθήματος ἀληθῶς ἑλληνικοῦ ὀρθοδόξου τὴν σύγχρονον αὐτὴν ἐξέλιξιν τῆς ἱστορίας τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει Ἐκκλησίας. Καὶ ἡμεῖς ὁμολογοῦμεν ὅτι ἐκ πρώ-

της ὄψεως δύναται νὰ κριθῆ παραλόγον τὸ γεγονός, ὑπερθεμα-
 τίζοντες δὲ ἐπὶ τοῖς ὑπὸ τοῦ Φαρμακίδου εἰρημένοις λέγομεν,
 ὅτι οὐ μόνον παράδοξον, ἀλλὰ καὶ παραλογον καὶ ἀντικανονι-
 κόν, καὶ τοσοῦτῳ μᾶλλον ἀντικανονικόν, ὅσον οἱ ἱεράρχαι οἱ
 ἀπολέσαντες τοὺς θρόνους αὐτῶν εἴτε πατριαρχικοὺς εἴτε καὶ
 ἀπλῶς ἐπισκοπικοὺς, δὲν ἔχουσι πλέον θέσιν ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ,
 (ἐκτὸς ἂν ἀπώλεσαν τὴν φυσικὴν ἀριότητα αὐτῶν καὶ ἐκόντες
 ἀπεχώρησαν τοῦ θρόνου, συμφώνως πρὸς τοὺς ἱεροὺς Κανόνας,
 ὅτε διατηροῦσιν ἔτι τὴν ἱεραρχικὴν αὐτῶν ιδιότητα οὐχὶ κατὰ
 πραγματικὴν, ἀλλὰ κατὰ ἠθικὴν ὑπόστασιν). Διότι μὴ ὄντος
 θεμιτοῦ, κατὰ τοὺς ἱεροὺς κανόνας, νὰ χειροτονῆται ἱεράρχης
 εἴτ' ἐπίσκοπος, ἄνευ ἐπισκοπῆς ἢ ἀρχιεπισκοπῆς, (ἢ μητροπό-
 λεως), μὴ δὲ ἐπιτρεπομένου νὰ ἐγκαταλίπη τι; ἐπίσκοπος τὴν
 ἐμπιστευθεῖσαν αὐτῷ ἱεράν διακονίαν καὶ τὸν ἀρχιεπισκοπικόν
 θρόνον, χωρὶς νὰ κατασταθῆ φυσικῶς ἤτοι σωματικῶς ἢ ψυχι-
 κῶς (διανοητικῶς) ἀνίκανος εἰς τὴν διεξαγωγὴν τῆς τοιαύτης
 διακονίας, ἀρχιερεὺς ἄνευ θρόνου ἐπισκοπικοῦ ἢ ἀρχιεπισκο-
 πικοῦ σημαίνει ἢ ὅτι κατέστη οὗτος ἀνίκανος σωματικῶς ἢ ψυ-
 χικῶς περὶ τὴν τοιαύτην διακονίαν, ἢ ὅτι εἶναι λιποτάκτης καὶ
 φυγὰς ἐκ τῆς ἱεράς διακονίας μένων ἀτιμώρητος. Ἄλλ' ὁ τοι-
 οῦτος λιποτάκτης καὶ φυγὰς τιμωρεῖται οἴκοθεν καθαιρούμενος
 ἐκκλησιαστικῶς καὶ μετὰ τοῦ θρόνου καὶ τῆς ἐπισκοπῆς ἀπόλ-
 λυσι καὶ τὴν ἀρχιερωσύνην. Ὅμοίαν δὲ τιμωρίαν ὑφίσταται καὶ
 ὁ ἔνεκεν ἁμαρτήματος ἠθικοῦ ἀσυγχωρήτου καταδικαζόμενος
 εἰς ἀπώλειαν τοῦ ἐπισκοπικοῦ θρόνου ἀπεκδυόμενος μετὰ τοῦ
 θρόνου τῆς ἀρχιερωσύνης, ἤτοι καθαιρούμενος οὐδαμῶς δὲ ἐπι-
 τρέπεται ἢ ὑπαρξίς ἀρχιερέως μὴ σωματικῶς ἢ διανοητικῶς
 ὑγιοῦς (ἀναπήρου δηλονότι κατασταθέντος), ἄνευ θρόνου καὶ
 διακονίας ἐπισκοπικῆς.

Ἄλλὰ παρὰ πᾶσαν τὴν αὐστηρὰν ταύτην λογικὴν τῶν πρα-
 γμάτων, βλέπομεν ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς Ἐκκλησίας ἐπισκόπους,
 πατριάρχας ἰδίως, ὡς τὸν Ἰγνάτιον καὶ τὸν Φώτιον βίᾳ ὑπὸ τῶν
 αὐτοκρατόρων ἐκπίπτοντας τοῦ θρόνου, ἀκριβῶς ἔνεκα τῆς πρὸς
 τὸ καθήκον πιστῆς ἀφοσιώσεως. Τὰ τοιαῦτα θύματα αὐθαιρε-
 σίας καὶ ἀσεβείας τῆς κοσμικῆς ἐξουσίας δὲν ἠδύνατο πάντως ἡ
 Ἐκκλησία νὰ θεωρήσῃ καθηρημένους, ἀλλὰ καθίσταντα ἀπλῶς

οὔτοι ἔκπτωτοι τοῦ θρόνου, διατελοῦντες ἐν διωγμῷ, θεωρούμενοι ἐν τῇ συνειδήσει τῶν εὐσεβῶν ἠθικῶς ἀληθεῖς κάτοχοι τοῦ θρόνου ἐν τῇ καταδικωμένη ἐν τῷ προσώπῳ αὐτῶν Ἐκκλησίᾳ. Καὶ ἐφρόντιζον μὲν οἱ τοιαύτας αὐθαιρέτους, τὴν ἐκ τοῦ θρόνου καὶ τῆς ἱεράς διακονίας ἔξωσιν τῶν ἱεραρχῶν ἀποτολμῶντες βασιλεῖς, ἵνα διὰ Συνόδων Οἰκουμενικῶν ἐνεργήσωσι τὴν κανονικὴν καθαιρέσιν τῶν ἐκπιπτόντων, ἀλλ' οἰκουμενικαὶ σύνοδοι πάλιν ἐπανήγον ἐπὶ τοὺς θρόνους αὐτῶν τοὺς οὕτω καθαιρουμένους, ὡς τοῦτο βλέπομεν ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῶν Ἰγνατίου καὶ Φωτίου καὶ ἄλλων μετὰ τούτους πατριαρχῶν. Τῶν τοιούτων βιαίως ἐκ τοῦ θρόνου ἐξωθουμένων Πατριαρχῶν ὁ ἀριθμὸς κατέστη μέγας, ὡς εἰκόσ, ἐπὶ Τουρκοκρατίας, ὅτε ἂν μὴ ἀγχόνη ἔπεμπον εὐθύς τοὺς ἐξωθουμένους εἰς τὸν θάνατον, ἢ ἔξορία ἢ περιορισμὸς ἐν τῇ ἐνορίᾳ καθίστα αὐτοὺς αἰχμαλώτους τῆς τυραννικῆς πολιτικῆς ἐξουσίας. Ἄλλ' οὐ μόνον ἡ Ὀθωμανικὴ ἀλλόθρησκος τυραννία, ἀλλὰ καὶ ἡ ἀπὸ τοῦ 1861 παρεισφθαρεῖσα εἰς τὴν διοίκησιν τῆς Ἐκκλησίας καὶ τῶν ἐθνικῶν πραγμάτων διὰ τοῦ ἔλεεινοῦ καὶ αἰσχροῦ τουρκογραιικικοῦ κατασκευάσματος τῶν λεγομένων Ἐθνικῶν Κανονισμῶν, ὄντων δὲ ἀληθῶς τοῦ ὀνειδύου καὶ τῆς ἀτιμίας τοῦ Γένους, τῶν διανοιζάντων τὰς πύλας τοῦ Πατριαρχείου εἰς τὴν ἐξουσίαν τῆς ἀσεβοῦς, ἀμαθοῦς, αἰσχροῦ καὶ ἀσώτου Γραικυλλικῆς νεότητος, Φαναρίου, Γαλατᾶ καὶ Πέραν, τῆς ἐκμεταλλουμένης ἠθικῶς καὶ ὑλικῶς τὴν δύναμιν καὶ τὸ κράτος τῆς Ἐκκλησίας, καὶ δίκην γυπῶν ἀρπαζούσης καὶ δίκην ἀρπυιῶν μολυνούσης τὴν ἱεράν κληρονομίαν τοῦ Γένους, ὡς περὶ τούτων ἐν οἰκείῳ τόπῳ γενήσεται λόγος· ἀπὸ τοῦ 1861 λοιπὴν διέπυσε τὰ τοῦ Γένους σύμμικτον εἶδος καὶ ἀποφώλιον τέρας τοῦ λεγομένου ἔθνικοῦ(!!) μικτοῦ συμβουλίου, ἀμιλλώμενον πρὸς τὰς τῆς Τουρκικῆς τυραννίας ἀσεβεῖς αὐθαιρέσιαι καὶ ὑπερβαῖνον καὶ ὑπερακοντίζον ἐν πολλοῖς ταύτην, πολλοὺς γεραροὺς Πατριάρχας ἐξωθεῖ τοῦ θρόνου, διατελοῦντας ἐν τῇ συνειδήσει τῆς Ἐκκλησίας γνησίους πατριάρχας καὶ ἱεράρχας, οἵτινες ἀναγκαζόμενοι καὶ εἰς τὴν διὰ τῆς ὑπογραφῆς αὐτῶν ἀντικανονικώτατα καὶ ἀσεβέστατα ἐπιβαλλομένην αὐτοῖς ἔγγραφον παραίτησιν, ὁμολογοῦντες ὅτι παραιτοῦνται προσθέτουσιν, ὅτι ὁμοῦ μετὰ τοῦ πατριαρχικοῦ θρόνου θὰ παραιτῶνται

καὶ τὴν ἀρχιερωσύνην («οὐ μέντοι καὶ τῆς ἀρχιερωσύνης»). Οἱ τοιοῦτοι λοιπὸν πατριάρχαι ἀπομακρυνόμενοι τοῦ θρόνου τοῦ πατριαρχικοῦ, οὔτε τῆς ἀρχιερωσύνης οὔτε τῆς ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ θέσεως αὐτῶν κατ' οὐσίαν ἠθικῶς στεροῦνται οὔτε τῆς ἠθικῆς ιδιότητος αὐτῶν ὡς ἀρχηγῶν τῆς Ἐκκλησίας καὶ τοῦ Γένους, πολλάκις δὲ μετὰ τὴν ἀπὸ τοῦ θρόνου ἀπομάκρυνσιν καὶ δις καὶ τρις εἰς τοῦτον ἀνακαλούμενοι, οἱ τοιοῦτοι πατριάρχαι ἐφησυχάζοντες ἐν Κωνσταντινουπόλει μετὰ τὴν ἀπὸ τοῦ θρόνου προσωρινὴν ἢ διαρκῆ ἀπομάκρυνσιν ἐθεωροῦντο, δικαίως πάντοτε πατριάρχαι καὶ πρωθιεράρχαι καὶ καλοῦνται αὐτοδικαίως εἰς τὰς Μεγάλας συνόδους ἀξιάνοτες τὴν ἱερότητα καὶ ἀγιότητα καὶ τὸ κῦρος τὸ ἱερὸν ἠθικὸν καὶ τὴν αἴγλην τὴν πνευματικὴν. Ἐν τοιαύτῃ δὲ ιδιότητι κληθέντες μετέσχον καὶ τῆς Μεγάλῃς Ἁγίας Συνόδου τοῦ 1850. Ὁ Φαρμακίδης ἐνόει καὶ ἐγίνωσκε πάντα ταῦτα, καὶ μὴ γινώσκων ἠδύνατο καὶ ὄφειλεν ἐρευνῶν νὰ γνῶ καὶ νὰ νοήσῃ, ἀλλ' ἐν τῇ ἐκουσίᾳ διαστροφῇ τοῦ πνεύματος, ἐν πλήρει γνώσει καὶ συνειδήσει τῆς ἀληθείας διαστρέφων ταύτην, ἵνα τὸ κατ' ἐπιφάνειαν παράδοξον φαινόμενον χρησιμοποίησῃ πρὸς ὕβριν καὶ βλασφημίαν ἐναντίον τῆς Ἐκκλησίας, ἐπιδεικνύει ἀπορίαν ἐπὶ τοῖς γινόμενοις καὶ παρίστησι ὡς γελοῖαν τὴν ἐπὶ τ' αὐτῷ σύνοδον πέντε πατριαρχῶν τοῦ αὐτοῦ θρόνου. Τεκμήριον καὶ τοῦτο τῆς τοῦ ἀνδρὸς κακοπιστίας τρανώτατον. Ἀποδίδων δὲ ὁ Θ. Φαρμακίδης τὴν αἰτίαν τῆς ἐκ τοῦ θρόνου ἐξώσεως εἰς φιλαρχίαν καὶ φιλοδοξίαν κατὰ τοῦτο μόνον λέγει ἴσως τὴν ἀλήθειαν ὅτι εἰς τὰς ἐπὶ τοῦ θρόνου τῶν Πατριαρχῶν μεταβολὰς εἶχε τὸ μέρος αὐτῆς ἐνίοτε καὶ ἡ φιλαρχία καὶ φιλοδοξία τῶν πατριαρχείας ἐπιειμένων ἱεραρχῶν. Ἄλλὰ τὸ κακὸν τοῦτο ἦτο ἐνίοτε πιρομαρτοῦν τῇ αὐθαιρεσίᾳ καὶ ἀδικίᾳ τῆς ἀλλοθρησκου πολιτικῆς ἐξουσίας, ἣν ὡσαύτως ὁ Φ. ἀποδίδει τὰς συγχρᾶς ἐπὶ τοῦ θρόνου μεταβολὰς. Καὶ ἀπὸ τὰ περι φιλαρχίας καὶ φιλοδοξίας ἱεραρχῶν καὶ τῇ θελήσει τῆς πολιτικῆς ἐξουσίας ὑπὸ τοῦ ἀνδρὸς λεγόμενα ἀποτελοῦσιν ἐν τῷ βιβλίῳ ρανίδας τῆς ἀληθείας. Ἄλλὰ τίνα σχέσιν λογικὴν ἔχουσι ταῦτα πρὸς τὰ εὐθὺς ἐπόμενα : «Τοιαύτην λοιπὸν τήρησιν τῶν ἱερῶν κανόνων θέλουσι καὶ ἐν Ἑλλάδι οἱ ὀρίζοντες διὰ βίου Πρόεδρον διαρκοῦς Συνόδου τὸν κατὰ καιρὸν μητροπολίτην Ἀθηνῶν, θέλουσι κατὰ

πάσαν σελήνην ἀλλαγὴν τούτου ; > Ὁ κακώτροπος καὶ κακόνους ἀρχιμανδρίτης δὲν θέλει νὰ νοήσῃ τὸ ἀπλούστατον τοῦτο, ὅτι ἀκριβῶς, ἵνα μὴ κατὰ πᾶσαν σελήνην γίνηται ἀλλαγὴ προέδρου ὑπὸ τῆς πολιτικῆς ἐξουσίας, διοριζούσης καὶ πανούσης τὸν Πρόεδρον τῆς Συνόδου, καὶ χάριν τῆς εὐσταθείας τῶν ἱερῶν κανόνων ἐθέσειεν ἡ Μεγάλη Σύνοδος, ἵνα ὁ μητροπολίτης Ἀθηνῶν διατελῇ διηνεκῆς πρόεδρος τῆς Ἱερᾶς Συνόδου καὶ μὴ γίνηται παίγιον τῆς πολιτικῆς ἐξουσίας, ὡς ὁ ἐν Κωνσταντινουπόλει Πρόεδρος τῆς Ἱερᾶς Συνόδου Οἰκουμενικὸς Πατριάρχης. Οὐχὶ ἄρα ἡ Μεγάλη Σύνοδος τὴν ἐν Κωνσταντινουπόλει ἔνεκα καιρικῶν περιστάσεων θλιβερῶν ἐπικρατοῦσαν ἀστάθειαν τῆς τοῦ Προέδρου τῆς Ἱ. Συνόδου ἐξουσίας (ὅστις πρόεδρος διατελῶν πρὸ τῶν ὀφθαλμῶν τοῦ ἀλλοθρήσκου ἄρχοντος οὐχὶ ἀπλῶς Ἐκκλησιαστικὸς, ἀλλὰ καὶ κοσμικὸς ἄρχων, ἐθνάρχης, ἀρχηγὸς δολκλήρου ὑπηκόου ἔθνους καὶ διὰ τοῦτο ὑπεύθυνος πρὸ αὐτοῦ, δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ ἀρχῇ ἀρχὴν διηνεκῆ), μεθιστάσα εἰς τὴν Ἑλλάδα, ἀλλὰ τοῦναντίον προλαμβάνουσα τὴν τοιαύτην ἀστάθειαν τῆς τοῦ Προέδρου τῆς Ἱ. Συνόδου ἀρχῆς ἐθέσειεν διηνεκῆ τὴν ἀρχὴν ταύτην ἐν τῷ προσώπῳ τοῦ διηνεκοῦς Προέδρου μητροπολίτου τῆς πρωτεύουσας πόλεως. Καὶ ἡ τοιαύτη διάταξις ἦτο τοσοῦτῳ μᾶλλον λογικὴ καὶ ὀρθή, ὅσῳ ὁ τὴν διηνεκῶς προεδρίαν ἐνταῦθα περιβαλλόμενος ἐκκλησιαστικὸς ἄρχων μὴ ἔχων καὶ μὴ ἀσκῶν ἐξουσίαν πολιτικὴν, ὅπως ὁ ἐν Κωνσταντινουπόλει Πρόεδρος καὶ μὴ ὢν ὡς οὗτος ὑπεύθυνος δι' ἣν ἦσκει ἐξουσίαν πνευματικὴν ἐνώπιον ἀλλοθρήσκου ἄρχοντος, ἀλλ' ἀπλῶς ἐνώπιον τῶν ἱερῶν νόμων καὶ κανόνων, εὐρισκόμενος δὲ καὶ ἄλλως ἀπέναντι ἀρχῆς κοσμικῆς ὁμοδόξου, ἠδύνατο εὐκόλως νὰ διατηρῇ διηνεκῆ τὴν προεδρικὴν αὐτοῦ ἀρχήν.

Πάντα τὰ λοιπὰ ἐν τῷ βιβλίῳ τοῦ Φαρμακίδου γεγραμμένα, ἰδίως τὰ περὶ τῆς ἱστορικῆς ἐξελίξεως τοῦ Ἐκκλησιαστικοῦ πολιτεύματος ἐκτεθειμένα γέμοντα ἀγνωμάτων ἢ καὶ διαστροφῶν οὐδεμίαν περιέχοντα ἀλήθειαν ἱστορικὴν, οὐδὲν κύρος ἠθικῶν καὶ πνευματικῶν ἐκκλησιαστικῶν, ἐν τῇ ὄλῃ συναγωγῇ αὐτῶν ἀπάδουσι πάμπαν τῶν ἱερῶν παραδόσεων καὶ τῶν θεσμῶν τῆς Ἐκκλησιαστικῆς πολιτείας, δυνάμενα νὰ χρησιμεύωσιν ὡς ὄπλα οὐχὶ εἰς θεολόγους Ὁρθοδό-

ξους ἐν τῇ ἐναντίον ἄλλων Ὁρθοδόξων θεολόγων πολεμικῇ, οὔτε κἂν εἰς ἑτεροδόξους προτεστάντας, πρεσβυτεριανοὺς ἢ ἄλλους τούτους ὁμοίους αἱρετικούς ἀλλ' εἰς τοὺς λεγομένους ὀρθολογιστὰς κρίνοντας τὰ τῆς Ἐκκλησίας τῆς χριστιανικῆς δι' οὗτρόπου καὶ μέτρου κρίνουσιν οὗτοι τὰ θέσμια τῆς θρησκείας τῶν Βραχμάνων καὶ τῶν Βουδιστῶν. Ὁ Φ. οὐδεμιᾶς τῶν θεμελιωδῶν ἀρχῶν καὶ βάσεων τῆς Ἐκκλησίας φείδεται, πλὴν τοῦ Εὐαγγελίου καὶ τοῦτο ἀρνητικῶς διὰ τὸ μὴ ἀπ' εὐθείας βλασφημῶν ἐναντίον αὐτοῦ, εἰ καὶ ὅλον τὸ πνεῦμα τοῦ βιβλίου ὄν ἀντιχριστιανικώτατον τὸ μὲν ἔνεκεν ἀμαθείας, τὸ δὲ ἔνεκα τῆς τοῦ πνεύματος διαστροφῆς καὶ τοῦ πονηροῦ τῆς θελήσεως, δι' ὧσων λέγει ἐναντίον τοῦ ὅλου ἱστορικοῦ οἰκοδομήματος τῆς Ἐκκλησίας· διασείων αὐτὸ ἐκ θεμελίων καὶ ἀφαιρῶν κατ' οὐσίαν πρόρριζα ἀπὸ τῶν ψυχῶν τῶν ἀναγινωσκόντων τὴν εἰς τὴν Ἐκκλησίαν δύναμιν καὶ ὡς κράτος ἠθικὸν καὶ πνευματικὸν πίστιν καθίσταται ὁ ἔχθιστος πολέμιος τῆς ὅλης Ἐκκλησίας¹⁾. Καὶ ταῦτα πάντα ποιεῖ ὑποκρινόμενος ἀγάπην πρὸς τὴν πατρίδα Ἑλλάδα καὶ ὀνόματι ταύτης βλασφημῶν πρὸς τὴν Μεγάλην τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίαν ὡσεὶ ἦν αὕτη ἐχθρὰ τῇ Ἑλλάδι

---

1) Ἐν τῷ φύλλῳ τῆς 1 Μαΐου 1852 ὁ «Αἰὼν» ἐν μακρῷ κυρίῳ ἀρθρῳ «Φαρμακὸς ὁ Ἰουδαῖος, (*) πρῶτος διδάσκαλος τῆς Εἰκονομαχίας ἄλλοτε καὶ πρῶτος κινήσας εἰς αὐτὴν ἓνα τῶν μωαμεθανῶν ἡγεμόνων, παρουσιάζει σήμερον γνήσιον υἱὸν αὐτοῦ τὸν λεγόμενον ἐπὶ τὸ ἑλληνικώτερον Φαρμακίδην, διδάσκοντα εἰς χριστιανοὺς ἡγεμόνας καὶ εἰς τὴν Χριστιανικὴν Ἑλλάδα οὐ μόνον δι' ἐφημερίδος, ἀλλὰ καὶ διὰ συγγραφῶν τὴν Ἐκκλησιομαχίαν. Ἴδε ὁ ἄνθρωπος, ὅστις ἤδη καὶ διὰ τῆς φαρμακείας του καθυβρίζει τοὺς θεοὺς πατριάρχας ὡς παρὰ νόμους καὶ μοιχοὺς, ὡς . . . καὶ τι πρῶτον νὰ εἴπῃ τις; Καθυβρίζει τὴν Ἱερὰν Σύνοδον τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας ὡς ἐπίβουλον καὶ δολίαν, ὡς τουρκικὴν καὶ ἀνείχριστον. Καθυβρίζει τὴν καθόλου (ὀρθόδοξον) Ἐκκλησίαν ὡς ξένην τῆς Ἑλληνικῆς (τῆς τοῦ ἑλλήν. βασιλείου), ὡς ἀνόητον καὶ αὐθάδη. Καθυβρίζει τὴν Ἱερὰν Σύνοδον καὶ τὴν Κυβέρ-

*) Ἰουδαῖος ἀπὸ Συρίας καταγόμενος γόης κατὰ Θεοφάνην, πείσας τὸν Χαλίφην Ἰεζίτ (680—88 μ.Χ.) ὅτι ἀπαγορευομένης τῆς χρήσεως εἰκόνων ἐν τοῖς ναοῖς τῶν χριστιανῶν πάντως οὗτοι θὰ προσήρχοντο εἰς τὸ Ἰσλάμ.

διὰ τὸ ὑποκειῖσθαι πολιτικῶς τῇ Ὀθωμανικῇ ἐπικρατεῖα καὶ ὥσει ὑπέμεινε μαρτύρια δι' αἰώνων οὐ μόνον ὑπὲρ τῆς πίστεως ἀλλὰ καὶ ὑπὲρ τοῦ Γένους τῶν Ἑλλήνων, ὡς τοιοῦτον συγκινητικῶς λέγει καὶ ὁ Ἱερὸς Τόμος καὶ μὴ ὑπῆρξε διηνεκῆς ἠθικῆ, πνευματικῆ καὶ ἔθνικῆ κορυφῆ τοῦ Γένους τούτου.¹⁾ Ὁ Θ. Φαρμακίδης διὰ τε τῶν ὑπ' αὐτοῦ γραφέντων καὶ διὰ πάσης αὐτοῦ τῆς ἀπέναντι τῆς Ἐκκλησίας πολιτείας καὶ ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ αὐτῇ παρέσχε τρανδὸν τεκμήριον τῆς ἐν αὐτῷ πραγματωθείσης μεγάλης ἀληθείας τῆς τοῦ Πλάτωνος ῥήσεως ὅτι «πᾶσα ἐπιστήμη χωριζομένη ἀρετῆς πικρία φαίνεται καὶ οὐ σοφία». Οὐδεὶς ἀπὸ τῆς γενέσεως τῆς Μεγάλης τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίας καὶ τὴν καθόλου ταύτης ἱεραρχίαν οὐδ' ἕλλην οὐδὲ βάρβαρος, οὐκ ὀρθόδοξος χριστιανὸς οὐδὲ μωαμεθανὸς ἢ ἔβραϊος, τοσαῦτα ἐβλασφήμησεν ἐναντίον τῆς Ἐκκλησίας ταύτης οὐδὲ παχυλότερον ὕβρισεν καὶ ἀναιδέστερον καὶ ἐπαισχυντότερον ὅσα καὶ ὅπως ὁ λεγόμενος ἀρχιμανδρίτης Θ. Φαρμακίδης. Καὶ ὁ τοιοῦτος ἄνθρωπος ἐσόβει ἐν τῇ πρώτῃ πόλει τῆς χριστιανικῆς Ὁρθοδόξου Ἑλλάδος ἐν τῇ Ἑλλάδι ἐκείνῃ, ἐν ἣ ὁ ἀγαθὸς καὶ ἄκακος Θεόκλητος ἐνθους λόγιος Θεόφιλος Καίρης εἰς τοσοῦτους ἐξετέθη διωγμοῦς

νησιν τῆς Ἑλλάδος ὡς ἐπιβουλεύσασας τὴν ἀποστολὴν των, ὡς ἀνοήτους ὡς προδωσάσας τὴν θρησκείαν καὶ τὴν πολιτείαν διὰ τῆς παραδοχῆς τοῦ Ἱεροῦ Τόμου. Καθυβρίζει τὸν Ἱερὸν Τόμον, τὴν πράξιν αὐτὴν, τὴν ὁποίαν ὁ Βασιλεὺς ἡμῶν ἐκήρυξεν ἐνώπιον τοῦ Ἔθνους «ὡς τὸ λαμπρότερον συμβεβηκὸς τῆς βασιλείας του».

Ἐν δευτέρῳ κυρίῳ ἀρθρῳ ἡ αὐτὴ ἐφημερὶς (φυλλ. 7 Μαΐου 1852) γράφει τὰ ἐξῆς ὑληθέστατα : «Ὁ περὶ οὗ γράφει κατὰ τῆς ἀληθείας ἀντίτομος παρουσιάζει ἐν σύρραμα διαστροφῆς, ἀνθελληνισμοῦ, ψεύδους ἀσεβείας καὶ κακεντρέχειας, πολυλογίας καὶ παλλιλογίας τῆς πλέον ἀφορήτου. Διὰ τοῦ ἐνός πέμπτου αὐτῶν ἠδύνατο καὶ ὁ κοινότερος τῶν ἀνθρώπων νὰ ἐκφράσῃ ὅλα ὅσα περιέχει ὁ Ἀντίτομος. Ἄλλὰ τί προκαλεῖ τὴν πολυλογίαν ; — Ἡ διαστροφή καὶ τὸ ψεῦδος ; τί τὴν παλλιλογίαν ; — Ἡ κακεντρέχεια.

1) Ἴδε ἀνωτέρω τὴν περικοπὴν τῆς πατριαρχικῆς ἐπιστολῆς : «Ἡ καθ' ἡμᾶς Ὁρθόδοξος Ἐκκλησία ἐξέθρεψε τὰ τέκνα αὐτῆς τῷ ἀγιωτάτῳ γάλακτι τῆς Ὁρθοδοξίας, τοσαῦτα καὶ τηλικαῦτα διὰ τοσοῦτων αἰώνων καμοῦσα ὑπὲρ αὐτῶν».

διὰ τὸ μόνον αὐτοῦ ἁμάρτημα τοῦ μὴ δύνασθαι κρατεῖν ἐξωτερικῶς τοῦ ἐσωτερικοῦ αὐτοῦ ἐνθουσιασμοῦ τοῦ προελθόντος ἐκ πίστεως καὶ ἐμπνεύσεως ἀτυχοῦς καὶ πλημμελοῦς δι' ἡμᾶς ἀλλ' ἐνδομύχου ἰσχυρᾶς καὶ φλογερᾶς δι' αὐτόν. Ὅτε δὲ καλόγηρος οἷος ὁ Φαρμακίδης ἐτιμάτο καὶ ὡς θεολόγος καθιστάμενος καὶ γραμματεὺς τῆς Ἱερᾶς Συνόδου καὶ καθηγητῆς ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ (μὴ διδάσκων), μαρτυρεῖ πόσον ἀπὸ τοῦ 1833 εἶχε καταπέσει ἐν τοῖς πολιτικοῖς κύκλοις τοῦ Βασιλείου τῆς Ἑλλάδος τὸ ἀγνὸν θρησκευτικὸν αἴσθημα καὶ τὸ ὑγιὲς καὶ φιλόπατρι πολιτικὸν φρόνημα καὶ πόσον ὁ πολιτικὸς ἀνταγωνισμὸς ἐπεκαλεῖτο τὴν συμμαχίαν πάσης φαινομένης ἢ πραγματικῆς δυνάμεως διανοητικῆς, καὶ ἂν ἔτι ἐκυλίετο αὕτη εἰς τὸν βόρβορον τῆς πρὸς τὰ θεῖα καὶ τὰ πάτρια ἀσεβείας. Καὶ ὁ κατὰ τῆς Ὁρθοδοξίας καὶ τῆς Μ. Ἐκκλησίας πόλεμος τῶν περὶ τὸν Θ. Φαρμακίδην κακοδόξων καὶ ἀπατρίδων πολεμίων τῆς Ἐκκλησίας εὗρισκε λανθάνουσαν καὶ φανεράν ὑποστήριξιν ἐκ μέρους ξένης πολιτικῆς καὶ ἐν τισιν ἀργυρωθέντοισι δημοσιογραφικοῖς ὀργάνοις οἷον ἤτο ἡ «Ἀθηνᾶ».

Ὁ Θ. Φαρμακίδης οὐδεμιᾶς τυχῶν συστηματικῆς παιδείσεως θεολογικῆς καὶ φιλοσοφικῆς, ἀλλ' οὐδὲ εὐσεβοῦς παιδείσεως χριστιανικῶς ὀρθοδόξου, χωρὶς κατηχήσεως, χωρὶς τινὸς ἄλλης χριστιανικῆς διδασκαλίας» γινόμενος ἱεροδιάκονος, εἶτα δὲ εἰς ξένας χώρας, εἰς ξένα κέντρα πολιτισμοῦ, εἰς Βουκουρέστιον καὶ εἰς Βιέννην ριφθεὶς καὶ μόνον ὡς ὀψιμαθῆς ::αὶ αὐτοδίδακτος ἢ ὡς αὐτὸς ὁμολογεῖ «ἐκ περιστάσεως διδασκόμενος *ὀλίγα ἑλληνικὰ γράμματα* καὶ ἀναγνούς τινα συγγράμματα τῶν θείων τῆς Ἐκκλησίας πατέρων», πόρρω ἀπειχε τοῦ ἔχειν ἐν τῇ διανοίᾳ καὶ τῇ καρδίᾳ ρίζας στερεᾶς ὑγινοῦς παιδείσεως, ἀρχῶν σταθερῶν καὶ πεποιθήσεων φωτεινῶν καὶ ἀντιλήψεων διανυγῶν· ἀλλ' ὡς πάντες οἱ ὀψιμαθεῖς ἅμα δὲ καὶ ὀψιμαθεῖς καὶ δὴ αὐτοδίδακτοι, διάγοντες μάλιστα ἐν ὀρίζοντι κοινωνικῶ ἐυρωπαϊκῶ οἷος ὁ τῆς Βιέννης πνευματικῶς καὶ ἠθικῶς πολυμιγῆ καὶ πολυδαιδάλῳ, πάντα τὰ μεμαθημένα συγχέοντες ἐν νῷ καὶ ἐπισφαλῶς πρὸς πάντα ἔχοντες, οὐδὲν δὲ σαφὲς καὶ εὐσταθές, ἐν τοιαύτῃ καταστάσει παιδείσεως μεταβάς καὶ εἰς Γοττίγγην καὶ ἐνταῦθα, ἀπαράσκευος ὅλως διατελῶν πρὸς ἀκροάματα πανεπιστημιακά, ὅμως ἀκροασάμενος ἐπὶ βραχὺ χρόνον τοιούτων κατὰ

βάθος δυσκαταλήπτων και δυσχωνεύτων αὐτῷ μαθημάτων και ρίπτων οὕτω νέον χάος εἰς τὴν ἐν τῇ διανοίᾳ σύγχυσιν και οὐδὲν μὲν θετικόν, σταθερόν και ὑγιὲς ἐκ πάντων ὧν ἤκουσε κτησάμενος δίδαγμα, ἀλλ' ἀρνητικὴν τινα παιδευσιν λαβὼν τοῦ τὰ πάντα συγγέειν και περὶ πάντων ἀμφιβάλλειν και πρὸς πάντα ἀπίστως ἔχειν και ἐντεῦθεν τὴν περὶ τὸ ἀντιλέγειν τέχνην ἀσκηθεῖς; και παθῶν ὅσα λέγει ὁ Πλάτων περὶ τῶν περὶ τοὺς ἀντιλογικούς λόγους διατριβόντων, οἵτινες «*τελευτῶντες οἴονται* σοφώτατοι γεγονέναι και κατανενοηκέναι μόνοι ὅτι οὔτε τῶν πραγμάτων οὐδενὸς οὐδὲν ὑγιὲς οὔτε τῶν λόγων, ἀλλὰ πάντα τὰ ὄντα ἀτεχνῶς ὥσπερ ἐν Εὐρίπῳ, ἄνω και κάτω στρέφεται και χρόνον οὐδένα ἐν οὐδενὶ μένει». Μετὰ τοιαύτης ἀπὸ δοκαιοσοφίας και διηνεκοῦς πρὸς ἀντιλογίαν ροπῆς συγκειμένης παιδεύσεως ἐλθὼν εἰς τὴν Ἑλλάδα και ριφθεὶς ἀρχῆθεν εἰς τὴν παλαιστραν τῶν πολιτικῶν παθῶν και ἐν ταύτῃ ἀνέτως χρώμενος τῇ τῆς ἀντιλογίας τέχνῃ, οὐδεμίαν ἔχων πεποιθήσιν θρησκευτικὴν ἀσφαλῆ οὐδὲν φρόνημα ἠθικὸν ὑγιὲς ἐκκλησιαστικὸν κατ' ἀκολουθίαν οὐδὲ γνησίως ἐθνικόν, διετέλει πάντοτε ὄργανον πολιτικῶν ροπῶν ξένων και κατὰ βάθος ἐχθρικῶν πρὸς τὰ ἑλληνικὰ πάτρια, ὑπηρετῶν διαφόροις κόμμασι πολιτικοῖς διαρκοῦντος ἔτι τοῦ ἀγῶνος ἀπὸ κεφαλῆς μέχρι ποδῶν βυθισθεὶς εἰς τὸν βόρβορον τῶν πολιτικῶν παθῶν, ἀντιπολιτευσάμενος δικαίως ἢ ἀδίκως, ἀλλὰ πάντως παρὰ τὰ καθήκοντα ἀνδρὸς ἱερωμένου ὀφείλοντος νὰ ἀπέχη τῶν πολιτικῶν διαμαχῶν, τῷ Κυβερνήτῃ και καταδιωχθεὶς ὑπηρετήσας τῷ Μάουρερ, ἀληθέστερον δὲ ὀδηγήσας και παρασύρας τοῦτον ἐν τῇ ἰδρύσει τῆς λουθηροκαλβηνικῆς ἐκκλησιαστικῆς διοικήσεως τοῦ 1833 και ἐκβιάσας παρὰ τῶν ἱεραρχῶν τὴν ὑπὲρ ταύτης παρὰ τὴν συνείδησιν αὐτῶν συναίνεσιν, και ὑμνητῆς και ὑπέρμαχος γενόμενος τῆς εἰρημένης διοικήσεως ἀπλῶς διότι αὕτη ἐνσωτέριζε νεωτερισμὸν ξένον πρὸς τὰ ἀπ' αἰῶνων κρατοῦντα θέσμινα τῆς Ἐκκλησίας και καινὰ εἰσῆγε δαιμόνια, γενόμενος ἔπειτα ὄργανον τῆς ξενιζούσης ἐκκλησιαστικῆς πολιτικῆς μερίδος και ἀδιάλλακτον κηρύξας πόλεμον ἐναντιον τῆς τῶν Φιλορθόδοξων μερίδος και ὡς πολιτευόμενος παρασυρθεὶς ὑπὸ μανίας πάθους πολιτικοῦ ἐκριζώσαντος ἀπὸ τῆς καρδίας αὐτοῦ πᾶν αἴσθημα εὐγενεστέρας φιλοπατρίας, πολλῶ δὲ πλέον πᾶν αἴσθημα εὐσε-

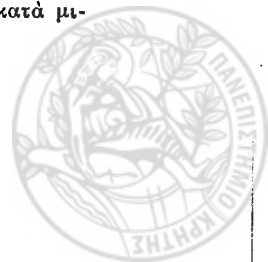
βείας χριστιανικῆς ἑλληνικῆς⁽¹⁾ εἰς τὸν ἀσεβέστατον ἐναντίον τῆς Ἐκκλησίας πόλεμον καὶ τὰς βδελυρὰς ἐναντίον αὐτῆς καὶ χυ-

(1) Ἀναγκαζόμεθα νὰ μακρύνωμεν ἄκοντες τὴν περὶ Φαρμακίδου πραγματείαν ἐνταῦθα, διότι τὰ κατὰ τὴν ἀληθῆ ἐνέργειαν τοῦ ἀνδρὸς τούτου ἐν τοῖς Ἐκκλησιαστικοῖς πράγμασιν εἰσὶ τῆ καθ' ἡμᾶς γενεᾷ ἥκιστα γνωστά, τὸ μὲν διὰ τὸν ἐπιπροσθούντα ἔκτοτε χρόνον, τὸ δὲ διὰ τὴν νῦν ἔτι ἐκ προκαταλήψεως κληροδοτηθείσης ἐκ τῶν πολιτικῶν παθῶν τοῦ παρελθόντος ὑφισταμένην πλημμελῆ καὶ παρά τισιν ἔτι λογίοις καὶ δὴ θεολόγοις ἡμαρτημένην περὶ τῆς πολιτείας τοῦ ἀνδρὸς δόξαν. Καὶ νῦν ἔτι ὑπάρχουσι λόγοις θεωροῦντες τὸν Φαρμακίδην ὡς σοβαρὸν θεολόγον ἐξ ἰδίων γνώσεων καὶ πεποιθήσεων περιελθόντα ἐπὶ καλῇ πίστει εἰς ἀντίθεσιν πρὸς τὴν Μεγάλην Ἐκκλησίαν καὶ ἐπιδείξαντα δήθεν διὰ τοῦ Ἀντιτόμου τὸ κανονικὸν τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ καθεστώτος τοῦ 1833, οὐχὶ δὲ ὡς τοιοῦτον, οἷον ἀποκαλύπτει αὐτὸς ἑαυτὸν ἐν τοῖς ὑπ' αὐτοῦ γραφομένοις, οὐ μόνον ἐστερημένον πάσης παιδεύσεως συστηματικῆς καὶ κυρίως ἀνιστόρητον καὶ ἀφιλοσόφητον, πόρρω δ' ἀπέχοντα τοῦ εἶναι καὶ λέγεσθαι θεολόγον ἀξίον τοῦ ὀνόματος. Ἐν μόνον ὑποχρεοῖ ἡμᾶς ἐνταῦθα ἢ τε εὐθιδικία καὶ ἢ ἀμεροληψία νὰ μὴ σιωπήσωμεν, μαρτυρίας τινὰς δηλώνοντι περὶ τοῦ ὅλου ἠθικοῦ χαρακτῆρος αὐτοῦ ὡς οὐχὶ τοσοῦτον πονηροῦ καὶ μοχθηροῦ, ὅσον ἐν τῷ Ἀντιτόμῳ φαίνεται. Καὶ ὑπάρχουσι ἀληθῶς ἄνδρες καταδικάζοντες μὲν ἀμειλίκτως οὐχὶ τὰς ἀρχὰς καὶ πεποιθήσεις (διότι ἀρχὰς καὶ πεποιθήσεις οὔτε εἶχεν οὔτε ἠδύνατο νὰ ἔχη ὡς ἐκ τοῦ τρόπου καὶ τοῦ ποιοῦ τῆς παιδεύσεως αὐτοῦ ὁ ἄνθρωπος), ἀλλὰ τὰ γραφόμενα ὑπ' αὐτοῦ καὶ τὸν τρόπον, καθ' ὃν ἐγραφε ταῦτα, ἀλλὰ τοῦ ἠθικοῦ χαρακτῆρος τοῦ ἀνδρὸς μέχρι τινὸς φειδόμενοι. Καὶ αὐτὸς ὁ μέγας φιλόλογος καὶ διδάσκαλος ἡμῶν Κωνσταντῖνος Κόντος, ὁ ἥκιστα ἄλλως φιλοπραγμονῶν περὶ τὰς ἐκκλησιαστικὰς συζητήσεις, ἔλεγεν ὅτι ὁ Φ. ἦν, ὡς ἄνθρωπος, ἀγαθὸς καὶ φιλεύσπλαγχος τὴν καρδίαν, προστατεύων τοὺς ἀτόρους σπουδαστάς. Ἀτυχῶς τὰ λεγόμενα ὑπὸ τοῦ αἰοιδίμου Κόντου δὲν ἐπιβεβαιοῦνται πολλαχόθεν. Τοῦναντίον δὲ εὐρίσκομεν τὸν ἄνδρα ἐν τοῖς Μανουσείοις ὑβρίζοντα βαναύσως τοὺς σπουδαστάς τῆς Θεολογίας, οἵτινες κατήγγειλαν τὸν ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ ἱστορίαν διδάσκοντα Μανουῖσον ὡς παρεκτρεπόμενον ἐν τῇ διδασκαλίᾳ εἰς δηλώσεις καὶ ἐκφράσεις ἀντικειμένους εἰς τὰς ἀρχὰς καὶ τὰ δόγματα τῆς Χριστιανικῆς πίστεως. Κατὰ τὰς ὁμολογίας τῶν εἰρημένων φοιτητῶν τῆς Θεολογίας ὁ Φαρμακίδης, ὑπερασπίζων τὸν ὑπὸ τῶν φοιτητῶν καταγγελλόμενον Μανουῖσον ὑβρίζε βαναυσότατα τοὺς ἐκ Τουρκίας ἰδίως εὐσεβεῖς φοιτητὰς βλασφημῶν ἐναντίον καὶ αὐτῆς τῆς Χριστιανικῆς θρησκείας. Ἴσως αἱ ὑπὸ τῶν ἱεροσπουδαστῶν καταμαρτυρούμεναι ἐναντίον τῆς θρησκείας καὶ ἐναντίον αὐτοῦ τοῦ θεανθρώπου καὶ τῆς πίστεως βλασφημίαι ἔχουσι τι τὸ ὑπερβολικόν. Ἴσως τὰ γραφέντα ἐν

δαίας ἀνοσίας ὕβρεις, ὧν τὸ ἄκρον καὶ ἀνυπέρβλητον μέτρον πα-
ρέσχεν ἐν τῷ ἐναντίον τοῦ ἱεροῦ Τόμου βιβλίῳ προκαλέσας ἐναν-

τῷ «Αἰῶνι», (ἐν τῷ φύλλῳ 3 Μαΐου 1852), ὅτι τῷ 1821 ἐψησας ἐν τινι
μοναστηρίῳ τῆς Μαντινείας ἀμὸν κατὰ τὴν *Μεγάλην Παρασκευήν*, ὕψωσε
τοῦτον ἐπὶ τῶν ὤμων αὐτοῦ ψάλλον ἐνώπιον πολλῶν: «Σήμερον κρε-
μάται ἐπὶ ξύλου», ὅπως καὶ τὸ ὅτι τὸ 1833 καὶ 1834 ἀπηύθυνε πρὸς
ὄλους τοὺς ἐπισκόπους ἐγκύκλιον, δι' ἧς συνεχωρεῖτο νὰ νυμφευθῶσιν
οἱ μοναχοὶ καὶ νὰ ὑπαγδρευθῶσιν αἱ καλογραφαὶ τῶν μοναστηρίων, ὅσα
τότε διελύθησαν» καὶ πολλὰ ἄλλα ἀμαρτήματα βαρύτερα, δὲν εἶναι ἐν
πᾶσιν ἀκριβῆ. Ἀληθές ὅμως καὶ βέβαιον καθίσταται ἐκ πάντων τῶν
ὑπ' αὐτοῦ γραφομένων ὅτι πόρρω ἀπέιχε τοῦ εἶναι ἐν συνειδήσει. καὶ
πεποιθήσει καὶ ἐπιγνώσει Ὁρθόδοξος Χριστιανὸς καὶ λειτουργὸς τῆς
Ἐκκλησίας πιστός, ἥμιστα δὲ μοναχὸς καὶ ἱερεὺς ἀφωσιωμένος εἰς τὸν
Θεὸν καὶ εἰς τὰ θεῖα. Ὡς πολίτης δὲ φρωῖται ἀπατρις μὴ γινώσκων πα-
τριδα πέραν τῶν πολιτικῶν ὁρίων τοῦ Ἑλληνικοῦ βασιλείου ὑπὸ τὴν
ὑψηλότεραν τοῦ ὀνόματος καὶ τοῦ πράγματος ἔννοιαν καὶ ἐκμεταλλευό-
μενοι τ' ὄνομα τῆς πατρίδος ἐν μέτρῳ ὑπερβολικῷ διὰ πολίτην, ἀποπω-
τάτῳ δὲ διὰ κληρικῶν δὲν ἀνῆκε δὲ καὶ εἰς τὴν Ἐκκλησίαν τὴν Ἑλ-
ληνικὴν, ὑπὸ ἔννοιαν ἐθνικὴν, μὴ ἐννοῶν Ἐκκλησίαν ἑλληνικὴν πέραν
τῶν ὁρίων τοῦ Ἑλλαδικοῦ κράτους, ἀλλ' ἐννοῶν μόνον Ἐκκλησίαν τοῦ
ἑλληνικοῦ βασιλείου χροσὶ τε καὶ ποσὶ τε δεσμίαν εἰς τὸ κράτος ἢ, ὡς
ἔλεγεν αὐτὸς κατὰ τὸν Μάουρερ, «Ἐκκλησίαν τὸ αὐτὸ μετὰ τῆς πολι-
τείας φέρουσαν ὄνομα». Ἀλλὰ καὶ ὡς λειτουργὸς τοῦ κράτους, καὶ μά-
λιστα λόγιος, ἔδειξεν ἑαυτὸν ἐστερημένον ἠθικῆς συνειδήσεως, μὴ ἔχοντα
συνείδησιν καθήκοντος, ἀφοῦ διορισθεὶς ἀλλεπαλλάγως καθηγητῆς ἐν
τῇ Θεολογικῇ σχολῇ, εἶτα δ' ἐν τῇ Φιλοσοφικῇ, ἐν οὐδετέρῳ τούτων ἐδί-
δαξε. Καὶ εἰ μὲν οὗτο ἐπολεῖ αἰσθανόμενος ἐν ἑαυτῷ καὶ συνειδῶς
τὸ πάντῃ ἀκατάριστον καὶ ἀνίκανον πρὸς τὸ ἔργον τοῦτο, ἔδει νὰ μὴ
δεχθῇ τὰς θέσεις· εἰ δὲ ἐπολεῖ αὐτὸ ἀπὸ ἀγανακτήσεως μνησικακοῦ διὰ
τὴν ἀπὸ τῆς θέσεως τοῦ Γραμματέως τῆς Ἱ. Συνόδου τότε ἀπομάκρυν-
σιν, ὃ ἀνῆρ ἐλέγχεται οὐδαμῶς εὐρισκόμενος ἠθικῶς εἰς τὸ ὕψος τῆς
ὑπὸ τῆς τύχης μάλλον ἢ ὑπὸ τῆς ἀξίας αὐτοῦ περιποιηθείσης αὐτῷ ἐν
τῇ ἑλληνικῇ κοινωνίᾳ καὶ πολιτείᾳ θέσεως, ἥμιστα δὲ ἀξίος τῆς ἐν τῇ
Ἐκκλησίᾳ θέσεως, ἅτε ἀποδεικνύμενος ἦτιων τυφλοῦ καὶ ματωμένου
πάθους ἐγώισμοῦ, φύσει μὲν κυριεύοντος τῆς ψυχῆς αὐτοῦ, εἰς μέγαν
δὲ βαθμὸν φαυλότητος ἐξικομένου ἀφ' οὗ χρόνου ἤρξατο ἀναμιγνύμε-
νος εἰς τὰς πολιτικὰς καὶ κομματικὰς δύνεις τῶν χρόνων αὐτοῦ, οὗ ἔνε-
κεν ἀντὶ σεμοῦ Δευτίου κατέστη μᾶλλον πολιτευτῆς διεφθαρμένος.
Καὶ ὅμως μετὰ τὴν ἀπὸ τοῦ δημοσίου βίου ἀποχώρησιν καὶ τῶν διε-
φθαρμένων ἑλληνικῶν τε καὶ ξενικῶν πολιτικῶν ὁμίλων ἀπομάκρυνσιν
αὐτοῦ, καὶ τῆς προϋούσης ἡλικίας συντρεχούσης, φαίνεται ὅτι κατὰ μι-

τίον ἑαυτοῦ τὰς βαρυτάτας ἀρὰς παντὸς εὐσεβοῦς Ἑλληνοῦ χριστιανοῦ. Δὲν ὑπῆρξε μόνον ὁ «Αἰὼν» ὁ τὸν περὶ τὰ τέλη τοῦ

κρὸν συνερχόμενος εἰς ἑαυτὸν καὶ μαυθάνων τὸ «γνώθι σαυτὸν» ἤρξατο, οὕτως εἰπεῖν, ἀνανήφων πως ἠθικῶς καὶ πνευματικῶς ἐν τῷ γήρατι καὶ διὰ τοῦ γήρατος διδασκόμενος, φωτιζόμενος καὶ μετανοῶν ἐπὶ τοῖς ἐναντίον τῆς Ἐκκλησίας εἰρημένους καὶ πεπραγμένους, ἐκκληρουμένου καὶ ἐν αὐτῷ τοῦ ὑπὸ τοῦ μεγάλου ποιητοῦ ῥηθέντος: «Χρὴ δ' εἰς τὰ θεοῦ μὴδὲν ἀσεπτεῖν» *μεγάλοι δὲ λόγοι μεγάλας πληγὰς τῶν ὑπεραύχων ἀποτίσαντες* γήρῳ τὸ φρονεῖν *ἐδίδαξαν*. Ὁ μακαρίτης φίλος μου μέγας νομοδιδάσκαλος Θεόδωρος Φλογαίτης, ἀνὴρ κράτιστος καὶ χρηστότατος, διαλεγόμενός μοι ἐσπέραν τινά, πρὸ ἐτῶν, μικρὸν πρὸ τῆς τελευταίας αὐτοῦ, διηγήθη ἐν παρόδῳ, ὅπως ἐπεισοδιακῶς, χωρὶς νὰ προηγηθῇ ἐλαχίστη μνεῖα τοῦ Φ. τὰ τῆς παιδικῆς αὐτοῦ ἡλικίας ἀναπολῶν, ὅτι παῖς ὢν συνῴδευε τῷ πατρὶ αὐτοῦ εἰς φαρμακείον τι παρὰ τὴν πλατεῖαν τῆς Δημοκρασίας, ὅπερ ἦν ἐντευκτήριον φιλικῶν λογίων τινῶν, καὶ ὅτι ὁ Φαρμακίδης συχνάζων ἐκεῖ (κατὰ τοὺς πρώτους μῆνας τοῦ 1860) ὅτε ἀκριβῶς τὸ ἐκκλησιαστικὸν Βουλγαρικὸν ζήτημα εἶχε προσλάβει ὀξύτητα μεγάλην (ὁ Φ. ἐτελεύτησε τῇ 16 Ἀπριλίου 1860) μεταξὺ διαλεγόμενος πρὸς τοὺς ἄλλους θαμῶνας πολλὰκις ἐστέναξε καὶ μετὰ δακρύων ἐταλάνιζεν ἑαυτὸν *διότι ἐγένετο αἷτιος* μεγίστων κακῶν τῇ Ἐκκλησίᾳ καὶ τῷ Γένει, αὐτὸς *ἄρξας τοῦ ἀλεθρίου ἐναντίον τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας πολέμου*, ὃν συνεχίζουσι νῦν (ἔλεγεν ὁ Φ.) οἱ ἐχθροὶ τοῦ Ἑλληνικοῦ Γένους Βούλγαροι ὑποσκάπτοντες τὸ κράτος τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας, ἵνα προσβάλωσι τὴν δύναμιν τοῦ Ἑλληνικοῦ ἔθνους. Καὶ ταῦτα διαλεγόμενος ὁ Φ. ἐπανελάμβανε συχνῶς τὸ τοῦ Ψαλτῆρος «*Ἐν δάκρυσι μου τὴν στρωμνὴν μου διαβρέχω*» δι' ὅσα εἶπον καὶ ἔγραψα. Τὸ ἠθικῶς λίαν συγκινητικὸν τοῦτο θέαμα εἶχε ποιήσει τοσοῦτο βαθεῖαν ἐντύπωσιν εἰς τὴν ἀπαλὴν ψυχὴν τοῦ παιδός, ὥστε μετὰ πολλῆς συγκινησεωςκαίεν τῷ γήρατι ἀνεπόλει καὶ διηγείτο αὐτό. Ἡ πικρὰ δὲ αὕτη μεταμέλεια, ἣτις μετὰ πικρῆς συνειδήσεως τύψεως ἐπετάχυνε πιθανώτατα τὸ τέλος τοῦ ἀνδρός (τοῦ Φ.), ἐξαγνίζουσα ἐν μέρει τὴν μνήμην αὐτοῦ ἐν τῇ συνειδήσει τῶν μελλόντων νὰ ἀναγινώσκωσι τὰ βιβλία αὐτοῦ, ἐθεωρήθη ὑφ' ἡμῶν πρέπον καὶ δίκαιον νὰ μνημονευθῇ ἐν ταῦθα χάριν τῆς αὐστηρῆς ἱστορικῆς ἀληθείας, καὶ χάριν τῆς ἀχωρίστου ἀπὸ αὐστηρᾶς δικαιοσύνης, ἐν τῇ ἱστορίᾳ μάλιστα, ἐπεικειας πρὸς τὰ ὁμολογούμενα ἁμαρτήματα τῶν τὰ δημόσια πραττόντων.

Οὐ μόνον καθ' ὑπαγόρευσιν αὐστηροῦ καθήκοντος συγγραφικοῦ, ἀλλὰ καὶ μετ' εὐφροσύνης ἠθικῆς ἐμνημονεύσαμεν ἐν ταῦθα τῶν μετ' ἀπολίτου ἀξιοπιστίας ἀφηγηθέντων ἡμῖν ὑπὸ τοῦ ἀοιδίμου φίλου ἡμῶν, ὅπως καὶ μετὰ χαρᾶς καὶ ἀγαλλιᾶσεως ἐλάβομεν γνῶσιν αὐτῶν. Ἐχάρημεν δὲ καὶ ἡγαλλιασάμεθα ἐπὶ τῷ ἀκούσματι οὐ μόνον διότι εἶδομεν ἐν

Ἀπριλίου 1852 φανέντα Ἀντίτομον τοῦ Θ. Φαρμακίδου χαρακτηρίσας ὡς τὸν «ἐν σκότει τῆς ἐσχάτης ἀσεβείας καὶ τοῦ *κυνικωτέρου* ἀνθελληνισμοῦ κατεργασθέντα ἀντίτομον τοῦ διαβολήτου κληρικοῦ Θ. Φαρμακίδου», ὁ καλέσας αὐτὸν «μαστιγοφόρον Αἶναντα τῆς καθόλου Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας», βλάσφημον κληρικόν, ἀλλὰ καὶ ἄνδρες μετριοπαθεῖς κληρικοί τε καὶ λαϊκοί, ἐπιφυλακτικὴν μέχρι νῦν τηροῦντες ἀπέναντι αὐτοῦ στάσιν, λάβροι ἐπετέθησαν νῦν ἐναντίον αὐτοῦ δριμύτατα ψέγοντες καὶ στιγματίζοντες ἠθικῶς καὶ σφοδρότατα κατακρίνοντες ἐπιστημονικῶς τοὺς ἰσχυρισμοὺς καὶ τὰς δόξας αὐτοῦ.

Δεινὸς τότε καὶ ἀπροσμάχητος ἐπῆλθεν ἐναντίον τοῦ Φ. ὁ σεμνὸς τῆς Φιλοσοφίας ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ καθηγητῆς Νεόφυτος Βάμβας, ἐν τρισὶ μακροτάταις διατριβαῖς (ἐν τοῖς φύλλοις τοῦ «Αἰῶνος» 6, 10, 14 Μαΐου 1853), ὑπὸ τὴν ἐπιγραφὴν : Ὁ «Φαρμακίδειος Ἀντίτομος» (1). Μετὰ τοῦτον ἔγραψεν,

---

αὐτῷ λαμπρυνθεῖσαν τὴν ἀλήθειαν ἐν τῇ συνειδήσει τοῦ τοσοῦτον πρὸς ἀμαύρωσιν αὐτῆς ἐργασαμένου ἀνδρός, ἔχοντος ὅπως ὀλίποτε θέσιν τινὰ ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς πατρίδος αὐτοῦ, ἀλλὰ καὶ διότι ἐδόθη ἡμῖν ἀφορμὴ νὰ παράσχωμεν ἅπαξ ἐτι τοῖς ἀναγινώσκουσι τὰ γραφόμενα ὑφ' ἡμῶν τεκμήριον τοῦ ἄκρου σεβασμοῦ ἡμῶν ἐν τῇ συγγραφῇ ταύτῃ πρὸς τὴν μεγάλην ἠθικὴν ἀρχὴν καὶ ἠθικὸν νόμον τοῦ κρίνειν περὶ τῶν πράξεων τοῦ ἱστορικοῦ ἀνδρός *sine ira et studio* καὶ πειρᾶσθαι δ' ἐκ παντὸς τρόπου εὑρεῖν τι φωτεινὸν σημεῖον καὶ ἐν ταῖς ὑπὸ σκότους ἠθικοῦ καλυπτομέναις ὄψει τῶν δρώντων ἐν τῇ ἱστορίᾳ. Ἀλλὰ διὰ τὸν αὐτὸν λόγον δὲν δύναμαι νὰ μὴ τὰ ἐξάρω πάλιν καὶ ἐν τῇ περιπτώσει ταύτῃ τὸν βαθμὸν τῆς ἠθικῆς δηλητηριάσεως τῆς ἐνεργηθείσης εἰς τὰς ψυχὰς ἐνίων διὰ τῶν ὑπὸ τοῦ Φαρ. ἐναντίον τῆς Ἐκκλησίας γραφέντων., Ὅτε μετὰ χαρᾶς ἀνεκοίνωσα ζῶντος ἐτι τοῦ Θ. Φλογαίτου, τὰ ὑπὸ τοῦ ἀνδρός τούτου λεχθέντα περὶ τῶν περὶ Ἐκκλησίας φρονημάτων τοῦ Φαρμακίδου, ἢ δοθεῖσα μοι ὑπὸ τοῦ εἰρημένου θεολόγου ἀπάντησις ἦν ὅτι ὁ Θ. Φαρμακίδης καθ' ὃν χρόνον ἔλεγεν ὅσα ἔλεγεν εἰς ἐπήκοον τοῦ Θ. Φλογαίτου, ἔνεκα γήρατος εἶχεν ἐξασθενήσει τὸν νοῦν !

(1) Ἄξια νὰ παρατεθῶσιν ἐνταῦθα ἐκ τοῦ προοιμίου τῶν διατριβῶν τοῦ Ν. Βάμβα τὰ ἀφορῶντα εἰς τὴν ἐπιγραφὴν τοῦ Ἀντιτόμου «περὶ Ἀληθείας», ἔχοντα ὡδε : «Ὡ ἀλήθεια ! πόσοι καὶ λέγοντες καὶ γράφοντες, ἀλλ' ἐπικάλυμμα μεταχειριζόμενοι τὸ θεῖόν σου ὄνομα, ὁ μὲν ἐκδικήσεως, ὁ δὲ φθόγου, ὁ δὲ πλεονεξίας καὶ ἄλλοι ἄλλου τινός, ἔνεκα

έναντίον τοῦ Ἀντιόμου ὁ τῆς Θεολογίας ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ καθηγητῆς ἀρχιμανδρίτης (βραδύτερον ἀρχιεπίσκοπος Σύρου καὶ Τήνου) Ἀλέξανδρος Λυκοῦργος, ὑπὸ τὴν ἐπιγραφὴν: «Φαρμακίδης κρίνων τὸν Φαρμακίδην», λαβὼν ἀφορμὴν ἐκ τῶν ἐν τῇ «Ἀθηνᾶ» ὑπ' αὐτοῦ τοῦ Φαρμακίδου ὑπὲρ τοῦ βιβλίου αὐτοῦ ἐπαινετικῶς γραφέντων ὁ καθηγητῆς τοῦ δικαίου ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ Γ. Μαυροκορδάτος δι' ἰδίου φυλλαδίου ἐπιστημονικῶς κατακρίνας καὶ ἀποδείξας τὸ ἐπιστημονικῶς οὐτιδανὸν καὶ τὸ ἠθικῶς κακότηδες τοῦ Ἀντιόμου ὁ Παναγιώτης Σούτσος ἐν πολλαῖς διατριβαῖς πολλαχῶς, ἰδίως ἐξ ἀπόψεως ἐθνικῆς, τὸ ἀνόσιον τοῦ ἔργου καταδείξας καὶ πρεπόντως ἐξάρας τὴν μεγάλην ὑπὸ ἔννοιαν ἐθνικὴν σπουδαιότητα τῆς μετὰ τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας ἐνότητος τῆς ἐν Ἑλλάδι Ἐκκλησίας καὶ κληρικίας ὡς ἀνόσιον τὸ ἔργον τοῦ Φαρμακίδου (1). Πλεῖσται ὄσαι ἄλλαι

πολεμοῦσιν αὐτὴν, ἣν ἐπικλοῦνται! Ἐὰν ἦναι ἀληθές, ὡς φρονῶ καὶ πιστεύω, ὅτι ὀφείλομεν νὰ ἐμμείνομεν πιστοὶ εἰς τὴν θεοσθένικον ἡμῶν Ἐκκλησίαν ἔαν ἦναι ἀληθές ὅτι ὀφείλομεν νὰ φρονῶμεν καὶ νὰ πράττωμεν τὰ συμφέροντα εἰς τὴν πατρίδα καὶ πάντα τὰ ἐναντία εἰς αὐτὴν ν' ἀποκρούομεν καὶ ἔργῳ καὶ λόγῳ νομίμῳ, θαρρῶ καὶ πέποιθα ὅτι οὐδεὶς τῶν συνομολογούντων τοῦτα θέλει μὲ μεμφθῆ ὡς ὑπὸ πάθους κινούμενον εἰς τὸ ἀντιστῆναι πρὸς τὸν Ἀντιόμον καὶ βιβάλλομα τὴν ἀλήθειαν μεταχειριζόμενον».

(1) Ἐξάρσεως ἀξίαι ἐκ τῶν ὑπὸ τοῦ Π. Σούτσου γραφέντων εἰσὶν αἱ ἐξῆς περικοπαί. (Ἴδε «Αἰὼν» 10 Μαΐου 1852): «Ὁ Συνοδικὸς Τόμος εἶναι μέγα εὐεργέτημα πρὸς τὸ ἔθνος, συνάπτει αὐτὸ μετὰ τῶν ὁμογενῶν τῆς Θεσσαλίας, τῆς Ἠπείρου, τῆς Μακεδονίας, τῆς Θράκης, τῆς Ἰωνίας καὶ τῶν Νήσων συνάπτει τὸ ἔθνος (ἐννοεῖ τὸν λαὸν τῆς Ἑλλάδος) μετὰ τοῦ Γένους, συνάπτει τὸ Γένος μετὰ τῶν Βουλγάρων, Σέρβων, Βλάχων καὶ Μολδαυῶν(*) καὶ συνάπτει αὐτοὺς τοὺς πεσόντας στύλους τῆς Ἑλληνικῆς πάλας αὐτοκρατορίας μετὰ τῶν 70 ἑκατομμυρίων Ρώσων, τῶν διεπόντων τὴν τύχην τῆς Εὐρώπης . . . Διὰ τοῦ θρησκευτικοῦ σχίσματος, κ. Φαρμακίδη, ἡ Ἑλλάς καθίσταται χώρα τις ἄσημος. Ἐνόσῳ ἢ Ἑλλάς διὰ τοῦ ὀφθαλμοῦ της πρὸς τὸν Πατριαρχικὸν τῆς Ν. Πώμης Θρόνον προσβλέπει, διὰ τοῦ νοός της προσβλέπει καὶ πρὸς τὸν ἄλλον

*) Θρησκευτικὴ καὶ ἐντεῦθεν ἠθικὴ τις ἀλληλεγγύη ἦναι ἔτι τότε τὸ Ἑλληνικὸν πρὸς τὰ ἔθνη ταῦτα.

διατριβαὶ ἐδημοσιεύθησαν ὑπὸ πολλῶν ἐν πολλαῖς ἐφημερίαις ἐναντίον τοῦ Φαρμακίδου. Ἡ κοινὴ γνώμη σφόδρα ἐταράχθη ἰδίως ἐν Πελοποννήσῳ ἐκ τῶν περὶ τοῦ βιβλίου τοῦ Φαρμακίδου γραφέντων καὶ ἐκ τῶν ἐν τισὶ μοναχικοῖς κύκλοις διαδοθέντων περὶ παρασκευαζομένης ἐπιβουλῆς ἐναντίον τῆς Ὁρθόδοξου πίστεως· καὶ στάσεις καὶ ταραχαὶ ἐγένοντο, περὶ ὧν θέλομεν εἰπεῖ ἀφοῦ πρῶτον διαλάβωμεν ἐν ὀλίγοις τὸ δεύτερον μέρος τοῦ κυρίως ἐκκλησιαστικοῦ ζητήματος, τὸ ἂν καὶ κατὰ πόσον τὸ καθεστῶς τοῦ 1833 ἠδύνατο νὰ θεωρηθῇ ἐκκλησιαστικῶς κανονικόν, ἥτοι ἂν κατὰ τοὺς ἱεροὺς κανόνας πᾶν κράτος χριστιανικόν Ὁρθόδοξον, δικαιούται νὰ ἔχη ἢ νὰ ἰδρῦθαι μετ' ἀπολύτου ἐλευθερίας ἐκκλησίαν αὐτοκέφαλον ἄνευ συμμετοχῆς εἰς τὸ τοιοῦτον ἔργον τῆς ὅλης Ἐκκλησίας, καὶ μάλιστα τῆς Ἐκκλησίας, ἀφ' ἧς ἐπὶ αἰῶνας ἐξηρτάτο διοικητικῶς κατὰ τὰ περὶ τούτων θεσπίσματα Μεγάλων Οἰκουμενικῶν Συνόδων ἢ ἄλλων Ἐκκλησιαστικῶν πράξεων ἐπισήμων. Ἡ γνώμη αὕτη καὶ ἡ μετ' αὐτῆς συναπτομένη, ὅτι πᾶν κράτος δικαιούται νὰ ἰδρῦσῃ Ἐκκλησίαν ἰδίαν, αὐτοκέφαλον ἐκκλησιαστικῶς, ὑπαγομένην δὲ εἰς τὴν ἀνωτάτην δικαιοδοσίαν τοῦ κράτους αὐτοῦ, ἦν ἐπ' ἐσχάτων ἠσπασατο καὶ ἐξέθηκεν ἐν τῇ Ἐκκλησιαστικῇ αὐτοῦ ἱστορίᾳ καὶ ἀνῆρ ἐπὶ μακρὰ ἔτη διδάξας ἐν τῇ Θεολογικῇ Σχολῇ τοῦ ἡμετέρου Πανεπιστημίου Ἐκκλησιαστικὴν ἱστορίαν, ἡ στηριζομένη πλημμελῶς ἐπὶ τινος ρήσεως τοῦ Πατριάρχου Φωτίου, περὶ ἧς γενήσεται λόγος περαιτέρω, ἀντιβαίνει πολλαχῶς εἰς αὐτὰς τὰς περὶ πολιτείας καὶ κράτους ἰδέας τοῦ ἀρχαίου χριστιανικοῦ κόσμου, ἀπολύτως δὲ τοῦ ἡμετέρου ἑλληνικοῦ χριστιανικοῦ, ἀναιρεῖται δὲ σαφέστατα διὰ πραγμάτων καὶ γεγονότων ὑπὸ τῆς ὅλης ἱστορίας τῆς Ἐκκλησίας, ὡς θέλει ἐκτεθῆ αὕτη ἐνταῦθα.

ἐλλείποντα Αὐτοκρατορικὸν τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἐπειδὴ ὁ εἰς ἀγαμνήσκει τὸν ἕτερον, καθὼς ὑπὸ τὴν χρυσορροσφον Ἀγίαν Σοφίαν ὁ μείνας θρόνος τοῦ Ἀγίου Χρυσοστόμου ὑπενθυμίζει τὴν ἑλλειψιν τοῦ Μεγάλου Ἰουστινιανοῦ. Ἐμμείνωμεν, ὡς λογικοὶ εἰς τὰ θρησκευτικὰ καθεστώτα καὶ μὴ ζητήσωμεν νεωτερισμὸν οὐδένα, μέχρισοῦ τὸ Γένος ἀπελευθερωθῆ καὶ μετ' αὐτὸ συγκαλέσωμεν Σύνοδον Οἰκουμενικὴν ἐπιθεωροῦσαν τὰ πάντα.

Ἐκκλησία καὶ Πολιτεία. — Ἡ ἱστορία τῶν πρὸς τὴν πολιτείαν ἢ κράτος σχέσεων τῆς Χριστιανικῆς καθόλου Ἐκκλησίας ἔχει δύο κυρίως μεγάλας περιόδους : τὴν μέχρι τοῦ 4ου μ. Χ. αἰῶνος, ὅτε ἡ Ἐκκλησία ἦν ἐκτεθειμένη εἰς συχνοὺς καὶ μεγάλους διωγμοὺς ἐκ μέρους τῆς πολιτείας τῆς Ῥωμαϊκῆς, καὶ τὴν ἀπὸ τοῦ 4ου μ. Χ. αἰῶνος καὶ ἐντὺθεν, ἀπὸ τοῦ χρόνου δηλονότι, καθ' ὃν ἐπικρατήσασα ἐν τῷ Ῥωμαϊκῷ κράτει καὶ καθίσασα ἐπὶ τοῦ θρόνου τῶν Ῥωμαίων αὐτοκρατόρων ἐγένετο ἡ ἐπικρατοῦσα ἐν τῷ Ῥωμαϊκῷ κράτει θρησκεία. Κατὰ τὴν πρώτην περίοδον ἡ Ἐκκλησία οὐδεμίαν εἶχε συνάφειαν θετικὴν, διοικητικὴν ἢ ἀπλῶς ἠθικὴν πρὸς τὴν πολιτείαν ἀποστρεφομένη πᾶσαν πρὸς ταύτην ἐπαφήν, καὶ ποθητικῶς μόνον ὑποκειμένη καὶ ἀπακούουσα εἰς αὐτὴν καὶ διὰ τοῦτον τὸν λόγον πρὸς τοῖς ἄλλοις ὑπὸ ταύτης καταδιωκομένη. Κατ' ἀκολουθίαν οὐδεὶς, προκειμένου περὶ τῆς περιόδου ταύτης, δύναται νὰ γίνῃ λόγος περὶ τῆς ἀνωτέρω εἰρημένης γνώμης, ὅτι κατὰ τὰ θέσμια τῆς Ἐκκλησίας, πᾶσα ἰδιαιτέρα αὐτοκέφαλος πολιτεία δικαιούται νὰ ἔχῃ καὶ ἰδίαν αὐτοκέφαλον Ἐκκλησίαν. Ἀλλὰ καὶ ὡς πρὸς τὴν β' περίοδον ἡ περὶ ἧς ὁ λόγος γνώμη ἀντιφάσκει πρὸς τε τὸ καθόλου πνεῦμα τῆς Ἐκκλησιαστικῆς πολιτείας καὶ πρὸς τὴν ἱστορίαν αὐτήν, πρὸς αὐτὰ δηλονότι τὰ ἱστορικὰ γεγονότα, ἅτινα διαιροῦνται καὶ ταῦτα εἰς δύο περιόδους : εἰς τὴν πρὸ τοῦ 1204 μ.Χ. πρὸ τῆς ὑπὸ τῶν Φράγκων δηλονότι ἀλώσεως, τῆς Κων)πόλεως ἱστορίαν τῆς Ἐκκλησίας, καὶ εἰς τὴν ἀπὸ τοῦ 1204 μέχρι τοῦ 1833, ὅτε ἰδρῦθη ἡ λεγομένη Ἐκκλησία τοῦ Βασιλείου τῆς Ἑλλάδος,

Α'. Ἐν τῇ πρώτῃ περιόδῳ ἔχομεν δύο Ἐκκλησίας ἐν δυσὶν ἀνεξαρτήτοις πολιτικῶς κράτεσιν ὑπαγομένας ἀμφοτέρας διαρκῶς ὑπὸ τὴν ἄμεσον ὑπερτάτην ἀρχὴν τῆς Ἐκκλησίας Κωνσταντινουπόλεως ἅτε ὑπὸ ταύτης προσαχθείσας εἰς τὴν τοῦ Χριστοῦ πίστιν· εἰσι δ' αὗται ἡ ἐν Βουλγαρίᾳ καὶ ἡ ἐν Ῥωσίᾳ, Βουλγαρία καὶ Ῥωσία ἦσαν ἀμφοτέρα κράτη, αὐτοτελῆ καὶ ἀνεξάρτητα (1)

1) Ἐκκλησία μέχρι νῦν Ὁρθόδοξος μείνασα ἐν τῇ Ἀνατολῇ εἶναι καὶ ἡ τῆς Γεωργίας· ἀλλ' αὕτη οὐδέποτε ὑπήχθη διοικητικῶς ὑπὸ τὴν Ἐκκλησίαν Κωνσταντινουπόλεως. Ἰδρυθεῖσα πρὶν ἢ κτισθῆ ἡ Νέα Ῥώμη καὶ παραλαβοῦσα τὴν χριστιανικὴν πίστιν κατὰ τὰς ἐν μέρει μυθώδεις

καθ' ὃν χρόνον προσῆλθον τὴν χριστιανικὴν πίστιν δι-
 दाχθεῖσαν ἐν τοῖς Σλαύοις τούτοις ὑπὸ τῆς Ἐκκλησίας Κων-
 σταντινουπόλεως. Ἡ Βουλγαρία μάλιστα μικρὸν μετὰ τὴν εἰς
 τὴν Χριστιανικὴν πίστιν πρόσδοτον κατέστη περὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ
 10 μ. Χ. αἰῶνος κράτος φοβερὸν εἰς τὸ Ἑλληνικὸν κράτος ὅτε
 ὁ τῶν Βουλγάρων ἡγεμὼν Συμεὼν, ὁ ἑλληνικῆς παιδεύσεως τυ-
 χὼν, ὁ λαβὼν καὶ τὴν προσωνημίαν Καίσαρος (Τσάρος) ὑπὸ τὴν
 ἔννοιαν **αὐτοκράτορος**, ἐξέτεινε τὰς ἐπιδρομὰς αὐτοῦ μέχρι τῶν
 τευχῶν Κωνσταντινουπόλεως καὶ μέχρι Πελοποννήσου. Ἀλλὰ καὶ
 ἐπὶ τοῦ Συμεὼν τούτου καὶ ἐπὶ τῶν ἀσθενῶν τούτου διαδόχων
 καὶ μετὰ τὴν ἐπὶ τοῦ βασιλέως Ἰωάννου Α' τοῦ Τσιμισκῆς βρα-
 χυχρόνιον εἰς τὸ Ἑλληνικὸν κράτος ὑποταγὴν, ὑπὸ τὸν φοβερὸν
 Σαμουὴλ τὸν ἐπὶ τριάκοντα καὶ πλείονα ἔτη διεξαγαγόντα πό-
 λεμον φοβερὸν ἐναντίον τοῦ Ἑλληνος βασιλέως ἢ ἐν Βουλγαρίᾳ
 Ἐκκλησία, Ἐκκλησία κράτους πολιτικῶς ὅλως ἀνεξαρτήτου ἀπὸ
 τοῦ ἐν Κωνσταντινουπόλει αὐτοκράτορος, δὲν ἦτο ἀνεξάρτητος
 καὶ αὐτοκέφαλος. Ἀληθὲς ὅτι 200 ἔτη μετὰ τὴν ὑπὸ τοῦ Βασιλείου
 Β' Βουλγαροκτόνου κατάλυσιν τοῦ Βουλγαρικοῦ κράτους ὅτε περὶ
 τὰ τέλη τοῦ 12ου αἰῶνος ἰδρύθη τὸ νέον Βουλγαρικὸν κράτος
 μετὰ πρωτευούσης Τυρνάβου, ὁ ταύτης ἐπίσκοπος ἐπὶ μικρὸν
 προσηγορεύετο καὶ Πατριάρχης· ἀλλὰ τοῦτο ἐγένετο διότι τὸ Ὀρ-
 θόδοξον Πατριαρχεῖον Κωνσταντινουπόλεως μετηνέχθη ἀπὸ τοῦ
 1204, ὅτε οἱ Φράγκοι καταλαβόντες τὴν Κωνσταντινούπολιν
 ἴδρυσαν φραγκικὴν αὐτοκρατορίαν διαρκέσασαν μέχρι τοῦ 1361,
 εἰς Νίκαιαν, μετὰ δὲ τὴν ἀποκατάστασιν τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πα-
 τριαρχείου εἰς Κωνσταντινούπολιν, πάλιν ἡ Ἐκκλησία τῆς
 Βουλγαρίας ἐθεωρεῖτο ὑποκειμένη κανονικῶς εἰς τὸ Οἰκουμε-

παραδόσεις ἀπὸ τῆς Καπαδοκίας, ὡς ἡ Ἀρμενικὴ, προσηγήθη ἀπὸ τοῦ
 4 μ. Χ. αἰῶνος εἰς τὴν Ἐκκλησίαν Ἀντιοχείας (καίπερ ἔχουσα ἴδιον
Καθολικόν), ἧς ἡ δικαιοδοσία ἐκτεινομένη σήμερον ἐστὶ μέχρι τοῦ Καυ-
 κάσου περιλαμβάνει δλόκληρον τὴν Ὀρθόδοξον Ἀρμενίαν (ιδίως τὴν ἐ-
 παρχίαν Θιουσιδιοπόλεως). Ἄλλ' ἡ Γεωργία ἀπεσπάσθη τῆς δικαιοδοσίας
 ταύτης ἀφ' οὗ χρόνου προσηγήθη εἰς τὴν Ρωσίαν καὶ ὑπῆχθη ὑπὸ τὴν
 δικαιοδοσίαν τῆς ἐν Ρωσίᾳ Ἐκκλησίας μετὰ ἰδιαιτέρων δικαιωμάτων αὐ-
 τνομίας, συναινέσει καὶ ἐγκρίσει τῆς πρῆφην κυριάρχου Ἐκκλησίας,

νικόν Πατριαρχεῖον καίπερ ὑπάρχοντος ἰσχυροῦ Βουλγαρικοῦ κράτους ἀνεξαρτήτου.

Τοῦ δὲ ῥωσικοῦ κράτους τοῦ ἰδρυθέντος τῷ 862 μ. Χ. καὶ τῷ 988 προσελθόντος εἰς τὴν Χριστιανικὴν πίστιν ἡ Ἐκκλησία ἦτοι ἡ Ἐκκλησιαστικὴ διοίκησις ἡ διεξαγομένη ὑπὸ πολλῶν ἐπισκόπων καὶ ἀρχιεπισκόπων διατελούντων πάντων ὑπὸ ἓνα μητροπολίτην, τὸν τοῦ Κιέβου, εἶτα δὲ καὶ ὑπὸ τὸν μητροπολίτην Μόσχας, διοριζομένους ἀμφοτέρους καὶ χειροτονουμένους ὑπὸ τῆς Ἐκκλησίας Κωνσταντινουπόλεως, ἦτο ὑποτεταγμένη μέχρι τέλους τοῦ 16 αἰῶνος εἰς τὴν Ἐκκλησίαν Κωνσταντινουπόλεως. Καὶ ἀμφοτέροι οἱ Μητροπολίται ἐχειροτονοῦντο ἐν Κωνσταντινουπόλει καὶ οἰμεγάλοι ἡγεμόνες (βελίκογι κνιάζ.) τῆς Μόσχας οἱ ἄρχοντες πασῶν τῶν Ρωσιῶν ὡς καὶ οἱ μεγάλοι δοῦκες τῆς Λιθουανίας, εἰς ὧν τὸ κράτος ἀπὸ τοῦ 12 αἰῶνος ὑπήγετο τὸ Κιέβον, ἔμενον πάντοτε πιστοὶ εἰς τὴν Ἐκκλησιαστικὴν ταύτην εἰς Κωνσταντινούπολιν ὑποταγὴν καὶ καθ' ὃν ἔτι χρόνον ἐπὶ τῶν τελευταίων Παλαιολόγων τὸ τῆς Κων)πόλεως κράτος περιορίζετο ἐντὸς τῶν τειχῶν σχεδὸν τῆς πόλεως ταύτης. Ἄξιον δὲ σημειώσεως ὅτι εἰς τὴν ἐκλογὴν καὶ χειροτονίαν τῶν μητροπολιτῶν Κιέβου τε καὶ Μόσχας τῶν πρωθυεραρχῶν τούτων τῆς Μικρᾶς καὶ τῆς Μεγάλης Ρωσίας, ἀπηγείτο καὶ ἡ ἔγκρισις τοῦ ἐν Κων)πόλει αὐτοκράτορος. Τοῦτο δὲ ἐγένετο καὶ ἐπ' αὐτοῦ ἔτι τοῦ αὐτοκράτορος Μανουὴλ τοῦ Παλαιολόγου, τοῦ πατρὸς τοῦ τελευταίου αὐτοκράτορος. Καὶ ἀφοῦ δὲ ἔπεσεν ἡ Κ)πολις τῷ 1453 καὶ ἡ ἐκκλησιαστικὴ ἐπικοινωνία μεταξὺ Κων)πόλεως καὶ τῶν εἰρημένων ἐν Ρωσίᾳ Ἐκκλησιῶν, καὶ πρότερον οὕσα δυσχερῆς, κατέστη δυσχερესτάτη, ἡ Ρωσικὴ Ἐκκλησία τῆς Μόσχας (τοῦ Κιέβου μεταστάντος ἀπὸ τῆς ἐν Φλωρεντία συνόδου τοῦ 1439 ἐπὶ τινα χρόνον εἰς τὸν Οὐνιτισμὸν) ἐξηκολούθει ν' ἀναγνωρίζῃ τὴν κυριαρχίαν τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ ὁ περὶ τὰ τέλη τοῦ 16ου αἰῶνος (τῷ 1588), ἡμιόλιον περίπου αἰῶνα μετὰ τὴν πτώσιν τοῦ ἑλληνικοῦ κράτους τοῦ Βυζαντίου, εἰς Ρωσίαν καὶ Μόσχαν μεταβὰς πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως Ἱερεμίας Β' ἐχαιρετίσθη καὶ ἐτιμήθη ὑπὸ τοῦ Ρωσικοῦ λαοῦ καὶ τοῦ κλήρου καὶ ὑπὸ τοῦ τσάρου Φεοδῶρ (Φεοδώρου)οὔχι ἀπλῶς ὡς Οἰκουμ. Πατριάρχης τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας, ἀλλὰ καὶ ὡς ἀνώτατος Ἐκ-

κλησιαστικὸς προϊστάμενος τῆς Ρωσικῆς Ἐκκλησίας, ἀφ' οὗ ἐξηγητᾶτο ἀπ' εὐθείας ὁ πρωθιεράρχης τῆς Ρωσίας μητροπολίτης Μόσχας. Τότε δέ, ὡς ἐρρήθη πολλάκις ἐν τοῖς ἔμπροσθεν, ὁ Πατριάρχης Ἱερεμίας Β' προήγαγε τὸν τότε μητροπολίτην Μόσχας Ἰωβ εἰς τάξιν Πατριάρχου καὶ τὴν Ἐκκλησίαν τῆς Ρωσίας ἐκήρυξεν αὐτοκέφαλον, ἐπιφυλλασσομένης τῆς τῶν γενομένων ἐγκρίσεως ὑφ' ὅλης τῆς Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας διὰ συνόδου τῶν Πατριαρχῶν, ἧτις ἐγένετο μετὰ τὴν ἐπιστροφὴν τοῦ Πατριάρχου διὰ τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει συγκροτηθείσης Μεγάλης συνόδου τῶν Πατριαρχῶν. Οὕτως ἡ τοῦ πολιτικῶς ἀνεξαρτήτου Ρωσικοῦ Κράτους Ἐκκλησία διετέλει ἐπὶ ἑξακόσια ὀλάκληρα ἔτη μετὰ τὴν ἰδρυσιν αὐτῆς ὑποκειμένη διοικητικῶς εἰς τὸν Οἰκουμενικὸν θρόνον, ἐναντίον τῆς ψευδοῦς ὑπὸ τῶν ψευδοθεολόγων τοῦ 1833 καὶ 1850—52 καὶ τῶν ἔτι νῦν στομαδίην ἐμφανιζομένων συνηγόρων τούτων κηρυττομένης δῆθεν ἀρχῆς «αὐτοκεφάλου Ἐκκλησίας ἐν αὐτοκεφάλῳ κράτει». Ἄλλ' ὑπάρχουσι καὶ ἄλλα ἱστορικὰ γεγονότα ἔτι συμφανεστερον καὶ λαμπρότερον ἐλέγχοντα τὸ ψευδὲς καὶ πεπλανημένον τῶν τοιούτων δοξῶν καὶ ἰσχυρισμῶν.

Αἱ ἐκκλησίαι τῶν μετὰ τὴν ὑπὸ τῶν Φράγκων ἄλωσιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως (1204) παραχθέντων ἰδιαιτέρων, πολιτικῶς ἀνεξαρτήτων, ἐλληνικῶν κρατῶν.—Εἶναι γνωστὸν ὅτι οἱ Φράγκοι μετὰ τὴν ὑπ' αὐτῶν ἄλωσιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως (τῷ 1204) ἰδρυσαν ἐν Κωνσταντινουπόλει καὶ ἐν Θράκῃ αὐτοκρατορίαν τὴν λεγομένην Ρωμανικὴν (ἢ *Ρωμανίαν*). Ἡ αὐτοκρατορία αὕτη τῶν Φράγκων ὡς πρὸς τὴν ἀπ' εὐθείας ὑπὸ τοῦ φράγκου αὐτοκράτορος ἀσκουμένην ἀρχὴν δὲν ὑπερέβαινε τὰ ὄρια τῆς Θράκης, ὑπο τὴν ψιλὴν δὲ ὀνομαστικὴν ἀπλῶς κυριαρχίαν αὐτοῦ συνεκροτήθησαν τότε διάφορα φεουδαλικά φραγκικά κράτη ἀπὸ Θράκης μέχρι τῶν ἐσχατιῶν τῆς Πελοποννήσου. Εἰς τοῦ φράγκου αὐτοκράτορος δὲ τὴν ψιλὴν κυριαρχίαν ἐθεωρεῖτο ὑπαγομένη καὶ ἡ ἐπὶ τῆς Κρήτης καὶ ἄλλων νήσων ἀρχὴ τῶν Βενετῶν. Ἀλλὰ πλὴν τῶν φραγκικῶν κρατῶν παρήχθησαν τότε καὶ ἐν τῇ εὐρωπαϊκῇ Ἑλληνικῇ χερσονήσῳ καὶ ἐν Μικρᾷ Ἀσίᾳ κράτη ἐλληνικὰ αὐτοτελῆ καὶ ἀνεξάρτητα οὐδαμῶς ἀναγνωρίζοντα τὴν τοῦ ἐν Κωνσταντινουπόλει φράγκου αὐτοκράτορος ἀρχὴν καὶ διατε-

λοῦντο μάλιστα ἐν διηγεσεί πρὸς ταύτην πολέμῳ χάριν τῆς ἀνακίσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Ἐτι πρὸ τῆς ὑπὸ τῶν φράγκων ἀλώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως εἶχεν ἰδρυθῆ ἐν Τραπεζοῦντι κράτος ἰδιαίτερον, οὗ οἱ ἐκ τοῦ ἐνδόξου οἴκου τῶν Κομνηνῶν καταγόμενοι ἡγεμόνες εἶχον καὶ τὴν προσηγορίαν βασιλέων καὶ αὐτοκρατόρων καλούμενοι, καὶ Μεγάλοι Κομνηνοὶ καὶ ἔχοντες ἀξιώσεις νομιμοτέρας πάντων τῶν ἄλλων δυναστικῶν ἐλληνικῶν οἴκων τῆς Φραγκοκρατίας ἐπὶ τὴν κληρονομίαν τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Ἀλλὰ τὴν κληρονομίαν ταύτην ἤξιον ὑπὲρ ἑαυτοῦ καὶ ἕτερος ἐλληνικὸς ἡγεμονικὸς οἶκος ὁ τῶν ἐν Νικαίᾳ τῆς Βιθυνίας Ἑλλήνων βασιλέων, οὗ ὁ ἀρχηγὸς καὶ ἰδρυτὴς τοῦ κράτους Θεόδωρος Λάσκαρις εἶχεν ἐπὶ μίαν στιγμὴν καὶ ἀνακηρυχθῆ ἐν Κωνσταντινουπόλει βασιλεὺς ἐν αὐτῇ τῇ Ἁγίᾳ Σοφίᾳ κατὰ τὴν ἡμέραν τῆς ἀλώσεως. Ὡς βασιλεὺς ἤδη ἀναπεκρηυγμένος ὁ Θεόδωρος κατέφυγεν εἰς Νίκαιαν ὁμοῦ μετὰ τοῦ Πατριάρχου καὶ πολλῶν κληρικῶν καὶ λαϊκῶν λογάδων καὶ λογίων τοῦ Γένους. Ἀλλ' ἐκτὸς τῶν δύο τούτων ἐν Ἀσίᾳ συσταθέντων κρατῶν *συνεκροτήθη* καὶ τρίτον ἐλληνικὸν κράτος ἐν Ἡπειρῳ, ἐκ ταθὲν ἐντεύθεν καὶ εἰς τὴν Μακεδονίαν, οὐχὶ βασιλείον τοῦτο ἐν ἀρχῇ κληθέν, ἀλλὰ *δεσποτάτον* (ἰσοδυναμοῦν πρὸς τὸ πριγκιπάτον κατὰ φράγκους), ἡγεμόνας ἔχον προσαγορευομένους *δεσπότης*, οἷα προσηγορία ἐδίδετο παρὰ τοῖς ἡμετέροις ἐν Κωνσταντινουπόλει πλὴν τοῦ βασιλέως καὶ αὐτοκράτορος καὶ εἰς τὰ μέλη τοῦ βασιλικοῦ οἴκου. Ὡσαύτως δὲ καὶ τὸ μικρὸν πρὸ τῆς ἀλώσεως ἀνεξάρτητον ἀπὸ τοῦ Ἑλληνικοῦ κράτους κατασταθὲν ὑπὸ τὸν ἡγεμονικὸν (ἢ δυναστικὸν) οἶκον τῶν Νεμεανιδῶν καθιστάμενον Σερβικὸν κράτος, κατέστη κράτος ἀνεξάρτητον ἅμα καὶ ἰσχυρόν. Πρέπει λοιπὸν νῦν νὰ ἴδωμεν πῶς ἐρρουθμίσθησαν τὰ κατὰ τὴν ἐκκλησιαστικὴν διοίκησιν ἐκάστου τῶν ἀνεξαρτήτων τούτων κρατῶν, ὧν αἱ ἐκκλησίαι ὑπήγοντο μέχρι τοῦδε εἰς τὸν Οἰκουμενικὸν Θρόνον Κωνπόλεως καὶ ἂν αἱ Ἑκκλησίαι τῶν ἀνεξαρτήτων τούτων κρατῶν ἐγίνοντο αὐτοκέφαλοι ἐκκλησίαι, κατὰ τὰ ἐν Ἀθήναις τῷ 1833 καὶ 1852 κηρυχθέντα δόγματα. Ἀλλὰ πρέπει ἐν πρώτοις νὰ ἐξετάσωμεν τίνα τύχην ἔλαβεν αὐτὸ τὸ Οἰκουμενικὸν πατριαρχεῖον μετὰ τὴν Ἄλωσιν.

Τὸ Οἰκουμενικὸν Πατριαρχεῖον μετὰ τὴν Ἄλωσιν. — Ὁ κατὰ τὴν ἄλωσιν τὸν Οἰκουμενικὸν θρόνον κοσμῶν Πατριάρχης Ἰωάννης ὁ Καματηρός, ὁ «οἰκουμενικὸς ἀρχιεπίσκοπος», φεύγων καὶ αὐτὸς μετὰ τῶν ἄλλων κληρικῶν καὶ λαϊκῶν λογάδων τοῦ Γένους τὴν δουλωθεῖσαν νῦν, τέως βασιλεύουσαν, πόλιν τὴν καὶ ἔδραν αὐτοῦ, «μὴ πήραν φέρων, μὴ χρυσὸν ἐπὶ τὴν ὁσφύν, ἀρραβδος καὶ δασάνδαλος, καὶ χιτώνιον ἐν περικείμενος εὐτελής, εὐαγγελικὸς ἀπόστολος ἢ μᾶλλον τοῦ Χριστοῦ ἀντίμιμος», καθ' ὅσον «ὀναρίῳ πτωχικῶ ἐποχούμενος μεθίστατο τῆς νέας Σιών», (κατὰ Νικήταν τὸν Χωνεσιάτην) κατέφυγεν εἰς τὸ Διδυμότειχον. Προσκληθεὶς δὲ μετ' ὀλίγον ὑπὸ τοῦ εἰς Νίκαιαν φυγόντος αὐτοκράτορος Θεοδώρου τοῦ Λασκάρως ἵνα στέψη τὸν ἐν τῷ ναῷ τῆς Ἁγίας Σοφίας, ὡς εἴρηται, ἀναρρηθέντα ἤδη τοῦτον βασιλέα καὶ αὐτοκράτορα, δὲν ἠθέλησε νὰ μεταβῇ, μὴ αισθανόμενος πλέον ἐν ἑαυτῷ δύναμιν τοῦ ὑπηρετεῖν τοῦ λοιποῦ τῇ Ἐκκλησίᾳ. Τότε δὲ πατριάρχης ἐν Νικαίᾳ ἐψηφίσθη ὁ Μιχαὴλ ὁ Αὐτορειανός, διοικῶν συγχρόνως καὶ τὴν μητρόπολιν Νικαίας, ὅπως καὶ οἱ διάδοχοι αὐτοῦ, μέχρι τῆς ἀνακτήσεως τῆς Βασιλευούσης καὶ τῆς αὐτόσε ἐπανόδου τοῦ πατριαρχικοῦ θρόνου. Πάντως ὑπῆρχε τις ἀνωμαλία ἐν τῇ τοιαύτῃ ἐνώσει τῶν δύο ἐπισκοπικῶν θρόνων· ἀλλ' ὅμως διὰ τῆς τοιαύτης ἐξ ἀνάγκης ἐπιβαλλομένης οικονομίας (ἣς ἄνευ ἠθελεν ἐπέλθει τὸ ἔτι μείζον ἄτοπον συνυπάρξεως δύο ἐπισκόπων ἐπὶ τοῦ αὐτοῦ θρόνου καὶ ἐν τῇ αὐτῇ πόλει), ἐπληροῦντο αἱ τε ἐκκλησιαστικαὶ ἀνάγκαι τοῦ θρόνου Νικαίας καὶ ὁ πατριαρχικὸς θρόνος Κωνσταντινουπόλεως εὗρισκε καταφύγιον καὶ ἄσυλον ἐν ἐκκλησίᾳ ὀρθοδόξῃ ἀπ' αὐτοῦ ἐξαρτωμένη. Ἐὰν δὲ ἐν τῷ τότε ἐπελθόντι κατακερματισμῷ τοῦ κράτους καὶ τῇ διασπορᾷ τῆς Ἐκκλησίας ἐλαχίστη τις ἐν τῇ συνειδήσει τῶν ἀρχόντων τῆς Ἐκκλησίας ὑπῆρχεν ἰδέα περὶ τοῦ δυνατοῦ ἐκκλησιαστικῶς καὶ θεμιτοῦ τῆς κατὰ ἕκαστον κράτος ὑπάρξεως ἰδιαιτέρας Ἐκκλησίας, κατὰ τοὺς ἰσχυρισμοὺς τῶν περὶ τὴν Φαρμακί-

1) Καλλίστην συμβολὴν εἰς τὴν μετὰ τὴν ἄλωσιν τοῦ 1204 ἐκκλησιαστικὴν ἱστορίαν τῶν ἐκκλησιῶν τοῦ κράτους τῆς Νικαίας, τοῦ δεσποτάτου Ἡπείρου, ἔτι δὲ καὶ Σερβίας καὶ Βουλγαρίας προσήνεγκεν, ὁ διδάκτωρ Θεολογίας Σπ. Νικ. Λαγοπάτης διὰ τῆς ἀξιολογωτάτης αὐτοῦ πραγματείας τῆς ἐπιγραφομένης : « Γερμανὸς ὁ Β' ».

δην, ἔδει τότε ὁ μὲν θρόνος ὁ τῆς Κωνσταντινουπόλεως νὰ κηρυχθῆ ἡγεμονία ἐπ' ἀόριστον μέχρι τῆς παρόδου τῆς ἐπὶ τὴν Ἐκκλησίαν ἐνασκηψάσης θυνέλλης, ἕκαστον δὲ κράτος νὰ ἔχη τὴν ἰδιαιτέραν αὐτοῦ αὐτοκέφαλον ἐκκλησίαν· τοσοῦτω δὲ μᾶλλον δόκησιν τινα νομιμότητος καὶ κανονικότητος ἤθελεν ἔχει ἢ συνύπαρξις τῶν πολλῶν τότε αὐτοκεφάλων Ἐκκλησιῶν, ὅσον ὁ ἐν Νικαίᾳ πατριάρχης δὲν εἶχεν ἐκλεγῆ ἐν Κωνσταντινουπόλει καὶ δὲν εἶχεν ἀναρρηθῆ ἐν τῇ Ἁγίᾳ Σοφίᾳ, ἀλλ' εἶχεν ἐκλεγῆ ἐν Νικαίᾳ, καὶ ἠδύνατο νὰ θεωρηθῆ ἀρχηγὸς μόνον τῆς ἐκκλησίας τοῦ κράτους τῆς Νικαίας, ὅμοιον δικαίωμα δικαιουμένου νὰ ἀξιοῖ ὑπὲρ ἑαυτοῦ καὶ τοῦ μητροπολίτου Τραπεζοῦντος καὶ τοῦ μητροπολίτου τῆς πρωτεύουσας τοῦ δεσποτάτου τῆς Ἡπείρου Ἀχρίδος. Καὶ ὅμως οὐχ οὕτως ἐγένετο ὡς μαρτυροῦσι ἱερὰνόματα τὰ ἐπόμενα γεγονότα :

α) Τὸ βασίλειον ἢ αὐτοκρατορία Τραπεζοῦντος καίπερ ἐπὶ εὐρείᾳ χώρᾳ χριστιανικᾶς ἐκτεινομένη καὶ ἔχουσα οἶκον βασιλικὸν πολλῶ ἐνδοξότερον τοῦ ἐν Νικαίᾳ καὶ πρὸς τοῦτον τὴν ὀλίγην ἐνιαίαν βασιλικὴν ἀρχὴν ἐν Ἀσίᾳ ἀμφισβητοῦσα οὐδαμῶς οὔτε διαρκούσης τῆς ἐν Νικαίᾳ ἀρχῆς τοῦ οἴκου τοῦ Θεοδώρου Λασκάρως καὶ τῶν διαδόχων οὔτε ἐπὶ τῆς δυναστείας τοῦ διαδεξαμένου τὸν οἶκον τούτων Μιχαὴλ Παλαιολόγου, τοῦ καὶ ἀνακτησαμένου τὴν Κωνσταντινούπολιν, οὔτε πρὸ τῆς ἀνακτήσεως ταύτης οὔτε μετ' αὐτὴν ἠξίωσε νὰ ἔχη ἐκκλησίαν αὐτοκέφαλον, ἀλλ' ἀνεγνώριζε διαρκῶς τὴν ὑπερτάτην ἐκκλησιαστικὴν διοικητικὴν ἀρχὴν τῆς ἐν Νικαίᾳ, εἶτα δὲ ἐν Κωνσταντινουπόλει πατριαρχικῆς Ἐκκλησίας. Προστριβαί τινες τῆς αὐτοκρατορικῆς κυβερνήσεως Τραπεζοῦντος πρὸς τὸ Οἰκουμενικὸν Πατριαρχεῖον δὲν ἔλειπον, ὡσάκις χηρεύοντός τινος ἐπισκοπικοῦ θρόνου ἐν τῷ κράτει ὁ καθέξων τοῦτον ἐχειροτονεῖτο ὑπὸ τῶν ἱεραρχῶν τοῦ κράτους ἕνεκα τοῦ δυσχεροῦς τῆς πρὸς τὸν Οἰκουμενικὸν θρόνον, ἰδίως τὸν ἐν Νικαίᾳ, συγκοινωνίας Ἁλλ' αἱ τοιοῦται προστριβαὶ ταχέως ἔπαυον καὶ εἰρήνη καὶ ἀρμονία ἐβασίλευε μεταξὺ τῶν Ἐκκλησιῶν· καὶ βλέπομεν ἐν ταῖς Πατριαρχικαῖς καὶ Συνοδικαῖς ἀποφάσεσι τοῦ 14 ἰδίως αἰῶνος πολλάκις τὴν ὑπογραφὴν τοῦ Τραπεζοῦντος μητροπολίτου, Ὑπάρχει δὲ πατριαρχικὴ ἐπιστολὴ τοῦ ἔτους 1317, δι' ἧς ὁ Οἰκουμενικὸς Πατριάρχης καὶ

γνώμη και θελήσει θεοφιλεῖ και σπουδῇ τοῦ περιποθητοῦ ἀνεψιοῦ τοῦ κρατίστου και ἀγίου αὐτοκράτορος μου (λέγει ὁ Πατριάρχης· ὁ λόγος περὶ τοῦ αὐτοκράτορος Ἀνδρονίκου Β' τοῦ ἀγγλιστῆς συνδεδεμένου πρὸς τὸν αὐτοκράτορα Τραπεζοῦντος Μέγαν Κομνηνὸν γαμβρὸν ἐπὶ ἀνεψιᾷ τοῦ Ἀνδρονίκου Β'), ποθεινοτάτου υἱοῦ τῆς Ἡμῶν Μετριώτητος αὐθέντου Τραπεζοῦντος, τοῦ Μεγάλου Κομνηνοῦ (1)», δίδωσι τῇ Ἀμασειᾶς *μητροπόλει* (2) τῇ μὴ δυναμένη νὰ διατηρηθῇ ὕλικῶς ἕνεκα τῆς ἐπελθούσης ἐν τῇ ὑπὸ Τούρκων δυναστευομένη χώρα ἀπορίας, τὴν ἐν τῷ κράτει Τραπεζοῦντος ἐπισκοπὴν Λιμενίων εὐσαν μὲν ὑπὸ τὴν τοιαύτην μητρόπολιν Ἀμασειᾶς, τελοῦσαν δὲ ἐν στερηθείσῃ ἀρχιερέως και διὰ τοῦτο και τοῦ ὑπ' αὐτὴν χριστωνύμου λαοῦ τῆς ἐντεῦθεν ὠφελείας ἐστραφημένου, τῷ τὴν χειροτονίαν δεξαμένῳ τῆς Ἀμασειᾶς, δεδώκαμέν τε και ἐπετρέψαμεν διὰ τὸ πάντη ἐνδεῆς τῆς τοιαύτης μητροπόλεως Ἀμασειᾶς, ὥστε καθῆσθαι μὲν και διάγειν τὸν τοιοῦτον ἱερώτατον μητροπολίτην ἐν αὐτῇ τῇ τῶν Λιμενίων ἀγιωτάτῃ ἐπισκοπῇ κ.τ.λ.».

Ἐσώθη ἡμῖν προσέτι ἐπιστολὴ τοῦ πατριάρχου Ἰωάννου ΙΔ' πρὸς τὸν μητροπολίτην και τὸν κλῆρον Τραπεζοῦντος, μὴ φέρουσα μὲν χρονολογίαν, ἀλλὰ γραφεῖσα πάντως μεταξὺ 1334 και 1347, ὅτε ἐπατριάρχευεν ὁ Ἰωάννης, δι' ἧς οὗτος ἐπιτιμᾷ τὸν μητροπολίτην και κλῆρον Τραπεζοῦντος διότι δὲν ἔδειξαν ζῆλον εἰς τὸ νὰ ἀποτρέψωσι τὸν αὐτοκράτορα αὐτῶν ἀπὸ τῆς αἰσχρᾶς ὁδοῦ, ἣν ἐβάδιζεν οὗτος μὴ στέργων τὴν νόμιμον γυναῖκα αὐτοῦ, τὴν Μεγάλην Κομνηνὴν, θυγατέρα τοῦ ἐν Κωνσταντινουπόλει βασιλέως (Ἀνδρονίκου Γ'), λαβὼν ἄλλην μοιχαλίδα. Πληροφορήθητι ὅτι μεγάλως ἐλυπήθημεν και λυπούμεθα εἰς ὑμᾶς, ἡμεῖς γὰρ περὶ ἄλλων τινῶν ὡς ἠκούσαμεν ἐνεργουμένων και λαλουμένων αὐτόθι οἶδας ὅτι ἀνάθεσις μεγάλην ἐποίησάμεθα πρὸς σέ, ὥστε ἐπιμεληθῆναι ἀνακοπῆναι και διορθωθῆναι αὐτά. και ἐπεὶ εἰς τὸ μέγα τοῦτο ἀτόπημα τὸ θεομισέστατον, ὃ προδῆλως ἀφορίζουσιν οἱ θεῖοι και ἱεροὶ κανόνες, οὐδένα ἐνεδείξω ζῆλον οὐδὲ

1) Ἴδε τὴν Πατριαρχικὴν ἐπιστολὴν ἐν Acta Patriarchatus Constantinopolitani, Miklosich et Muller Τόμ. 1 σ. 69 και 75.

2) Αὐτόθι σελ. 199—201.

ἐλάλησας οὔτε σύ, οὔτε οἱ ἄλλοι πνευματικοὶ ἄνδρες οἱ αὐτόθι καὶ οἱ τοῦ κλήρου, ποίαν ἐλπίδα ἵνα ἔχωμεν εἰς τὰ ἄλλα . . .). Περὶ τοῦ Πατριάρχου δὲ τούτου ἀναφέρεται ὅτι ἐχώρισεν ἀπ' ἀλλήλων δύο ἐπαρχίας ἐν τῷ κράτει Τραπεζοῦντος πρὸ πολλοῦ ἐνωθείσας (1), ἀλλ' εἰς τῶν διαδόχων αὐτοῦ ἔτι πρὸ τοῦ 1365 ἤνωσεν αὐτὴς τὰς δύο ἐπαρχίας ἐκείνας τοῦ Τραπεζοῦντιου κράτους εἰς μίαν μητροπόλιν (2). Πρὸς τούτοις εἶναι γνωστὸν ὅτι ὁ Οἰκουμενικὸς Πατριάρχης διετήρησε ἐν τῷ κράτει Τραπεζοῦντος (3) καὶ ἴδιον *ἑξαρχον ἔχοντα εἰς τὴν οἰκονομίαν καὶ διοίκησιν τῶν ἐν τῇ Τραπεζοῦντι πατριαρχικῶν πάντων δικαίων*, ὡς δὲ καὶ τὴν ἐπικράτειαν καὶ οἰκονομίαν τῶν ἁγιωτάτων Ἐκκλησιῶν τῆς Νεοκαισαρείας, τῆς Κολωνίας, τῆς Καλιζηνῆς καὶ τῆς Ἀλανίας καὶ ἔτι τῆς ἀρχιεπισκοπῆς Σταυρουπόλεως, αἰτινες Ἐκκλησίαι πᾶσαι εὐρίσκονται ἐν τῷ κράτει Τραπεζοῦντος. Τὰ καθήκοντα δὲ τοῦ ἑξαρχοῦ τούτου ἦσαν τὸ ἐπιλαβεῖσθαι πάντων τῶν Τραπεζοῦντος ὁθενδήποτε διαφερόντων αὐτοῖς δικαίων καὶ προνομίων καὶ ἐπιμελεῖσθαι τῆς συστάσεως αὐτῶν καὶ τῆς ἐπὶ τὸ κρεῖττον αὐξήσεως καὶ διδάσκειν τὸν ἐν αὐταῖς χριστόνυμον τοῦ Κυρίου λαὸν θεοφιλῶς ἔχσθαι πολιτείας καὶ διαγωγῆς ὥστε τοὺς μὲν ἱερωμένους τύπον εἶναι τῷ κοσμικῷ λαῷ καὶ φῶς καὶ ὁδηγὸν πάσης ἀρετῆς . . . ἔχειν τε ἐπ' ἀδείας ἕξεταζεῖν τοὺς πρὸς τὸ τῆς ἱερωσύνης ἀγομένους ἀξίωμα καὶ οὐδ' ἂν εὔροι ἀξιόους εἰς τοῦτο, παραπέμπει αὐτοὺς πρὸς τινὰ τῶν πληθυσίων ἀρχιερέων, ὥστε παρ' αὐτοῦ δέχεσθαι τὰς σφραγίδας καὶ τὰς *χειροτονίας*, κρίνειν τε πάσας τὰς πρὸς αὐτὸν ἐρχομένας ἐκκλησιαστικὰς ἢ καὶ πολιτικὰς ὑποθέσεις ὡς πατριαρχικὸς ἑξαρχος καὶ νομίμως καὶ κανονικῶς τὸ προσήκον ἀποφαίνοντα δίκαιον, ὀφειλόντων καὶ πάντων τῶν ἐν αὐταῖς ταῖς Ἐκκλησίαις ἱερωμένων καὶ κληρικῶν, ἀρχόντων καὶ παντὸς τοῦ χριστεπωνύμου πληρώματος τὴν προσήκουσαν ἀπονέμειν αὐτῷ στοργὴν καὶ ὑποταγὴν καὶ εὐπείθειαν καὶ δέχεσθαι παρ' αὐτοῦ λεγόμενα καὶ πραττόμενα τῆς νομίμου καὶ κανονικῆς ἐχόμενα ἀκριβείας καὶ

1) Ἴδε Μ. Γεδεών, Πατριαρχικοὺς πίνακας σελ. 421.

2) Acta et Diptomata I, σ. 477.

3) Αὐτόθι II σελ. 154—155.

παραδόσεως και αποπληρῶν αὐτά, εἰδότεων ὡς ἡ πρὸς *αὐτὸν* γινομένη στοργή και ὑποταγή εἰς τὴν Ἑμῶν μετριότητα ἀναφέρεται, ἥς αὐτὸς ἔχει τὰ δίκαια και τὴν «ἐξουσίαν».

Ἡ Πατριαρχική αὐτὴ εἰς τὴν Ἐκκλησίαν τῆς Τραπεζοῦντος ποιμαντική ἐπιστολή μαρτυρεῖ ἡλικίαν ὁ τοῦ Πατριάρχου ἑξαρχος ἥσκει ἐξουσίαν ἐν τῷ κράτει Τραπεζοῦντος ὡς ἀνώτατος ἐκκλησιαστικὸς ἄρχων ὑπὸ τὴν ἀνωτάτην αὐτοῦ διοίκησιν ἵνα πάντα τὸν ἐν τῷ ἀνεξαρτήτῳ ἐκείνῳ βασιλείῳ κληρον, τοῦ τε ἀνωτέρου ἀρχιερατικοῦ και τοῦ κατωτέρου τοῦ τῶν ἱερέων και ἱερομονάχων⁽¹⁾ ἐπεμβαίνων μέχρι ἐλαχίστων, μέχρι χειροτονίας ἱερέων, εἰς τὰ τῆς Ἐκκλησιαστικῆς διοικήσεως. Πόσῃν δὲ ῥοπήν ἠθικὴν ἐπὶ αὐτὸν τὸν αὐτοκράτορα Τραπεζοῦντος εἶχεν ὁ Πατριάρχης μαρτύριον τοῦτου δὲν εἶναι μόνον ἡ τοῦ ἑξαρχοῦ ὑπερτάτη ἐκκλησιαστικὴ ἐν τῷ κράτει ἀρχή, δὲν εἶναι μόνον ἡ τόλμη και παρηγοσία, μεθ' ἧς ὁ ὁ Πατριάρχης ἐλέγχε ὡς εἶδομεν ἀνωτέρω, τὸν ἰδιωτικὸν βίον τοῦ αὐτοκράτορος, ἡγεμόνος δηλονότι κράτους ὅλως ἀνεξαρτήτου ἀπὸ τοῦ ἐν Κωνσταντινουπόλει, ἀλλ' οὐχ ἦτορ Ὁρθόδοξου ἑλληνικοῦ, *ἐξαρτωμένου* ἐκκλησιαστικῶς ἀπὸ τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει ἐκκλησίας (κατὰ τρόπον ἀντικείμενον εἰς τὰς ψευδεῖς Φαρμακιδεῖους θεωρίας και ἀποδεικνύοντα ταύτας γελοίας), ἀλλὰ και τὸ ἄλλο γεγονός ὅτι και δι' ἐλάχιστα ἐν τῇ Ἐκκλησιαστικῇ διοικήσει προσωπικὰ ζητήματα ὁ Μέγας Κομνηνὸς προσαγορευόμενος αὐτοκράτωρ ἱκετικῶς, οὕτως εἰπεῖν, ἐξητεῖτο χάριν παρὰ τοῦ Πατριάρχου και αὐστηρῶς ὑπὸ τούτων ἠλέγηχετο, ὡς τοῦτο μαρτυρεῖται τρανῶς ἐκ τινος ἐπιστολῆς τοῦ Πατριάρχου πρὸς τὸν αὐτοκράτορα Μανουήλ⁽¹⁾ Ἐκ τῆς ἐπιστο-

1) Ἐν Act. et Diplom. (I. σ. 246) βραχύτατον τε ὑπάρχει ἐπισήμου πρῶτος ἐγγραφον λέγον «μηνὶ Μαΐῳ ἐν δ. γ' παρεδόθησαν τὰ περὶ Τραπεζοῦντα πατριαρχικά δίκαια εἰς τὸν ἱερομόναχον Κύριλλον και δι' ἀσφάλειαν ἐσημειώθη ἐνταῦθα †

1) Τὴν ἐπιστολὴν ταύτην λίαν χαρακτηριστικὴν ὡς πρὸς τὸ ἀπασχολοῦν ἡμᾶς ζήτημα παραθέτομεν ἐνταῦθα ἔχουσαν ὡδε : «Περιπόθητε συμπέθετε τοῦ κρατίστου και ἀγίου μου αὐτοκράτορος εὐγενέστατε, ἀνδρικώτατε, φρονιμώτατε βασιλεῦ τῆς Τραπεζοῦντος και πάσης Λαζικῆς, ἐν ἀγίῳ πνεύματι υἱὰ τῆς ἡμῶν μετριότητος, κύρ Μανουήλ Μέγα Κομνηνέ, χάριν εἰρήνην, εἰσος, ὑγίαιαν ψυχῆς και σώματος και ἄλλο ἅπαν

τος, εἰς Μέγας Κομνηνός, ἵνα ἐπιτύχη χειροτονίαν ἱερομονάχου τινός (Συμεῶνος) εἰς ἀρχιερέα, ὡς φαίνεται, ἐν τῷ κράτει αὐτοῦ ἢ

ἀγαθὸν καὶ σωτήριον ἐπεύχεται τῇ βασιλείᾳ σου ἢ μετριότης ἡμῶν ἀπὸ Θεοῦ Παντοκράτορος. Τὰ μετὰ τοῦ ἱερομονάχου (Συμεῶνος) σταλέντα γραμμάτια παρὰ τῆς βασιλείας σου εἰσηχθησαν εἰς τὴν θεῖαν καὶ ἱερὰν καὶ μεγάλην Σύνοδον, συνήχθη γάρ περὶ τούτων (ἡ ἱερὰ Σύνοδος) καὶ μίαν καὶ δις ἤδη καὶ τρίς, καὶ ὑπανεγνώσθησαν. Εὐρέθη γοῦν πολλὴ δυσκολία καὶ **δυσχέρεια καὶ μεγάλη ἀντιλογία**, διότι ἂ ἔγραφες παρὰ τὸν τύπον ἦσαν τὸν τεθέντα παρὰ τῶν ἁγίων πατέρων καὶ παρὰ τὰ γράμματα τῆς βασιλείας σου, ἂ ἔγραφας πρότερον περὶ τοῦ Ἰαλανίας, ἐν οἷς ἔγραφες «τοῦτο μόνον παρακαλοῦμεν ἵνα γένηται» καὶ ἄλλοτε ποτε «οὐ μὴ ζητήσωμεν τοῦτο». Διὰ ταῦτα πάντα πολλὴ ἐφάνη δυσχερεία τις δυσχερές τι καὶ δύσκολον τὸ νῦν, τέως δὲ **πολλῇ παρακλήσει** καὶ ἀξιώσει συγκατέβη καὶ κατένευσε ἡ θεία καὶ ἱερὰ καὶ μεγάλη σύνοδος διὰ τὴν φιλίαν καὶ ἀγάπην τῆς βασιλείας σου καὶ διὰ τὴν καλὴν καὶ ἐπαινετὴν φήμην, ἣν ἔχει ὁ ἱερομόναχος καὶ πνευματικὸς κύρ Συμεῶν, καὶ τὴν ἀγάπην καὶ στοργήν, ἣν **πρὸς αὐτὸν** ἵνα ἔλθῃ ἐδώ καὶ γένηται εἰς αὐτὸν κανονικῶς ὅσον ἀξιοῦτε, μόνον εἴπερ δώσει ἡ βασιλεία σου πληροφορίαν ἔγγραφον καὶ ἀσφάλειαν εἰς τὴν θεῖαν καὶ ἱερὰν καὶ μεγάλην Σύνοδον **πλέν ποτὲ ἵνα μηδὲ περὶ προσώπου εἶπητε ἢ γράψητε** τὸ τυχὸν πλέον ποτέ, ἐπεὶ καὶ ταῦτα παρὰ τὴν κανονικὴν ἀκρίβειάν ἐστιν ἐρχέσθω οὖν οὗτος ἀπαραιτήτως μετὰ τὴν ἀνοιξίν, ἐπεὶ τεσσάρων μηνῶν διορία ἐδόθη αὐτῷ, μετὰ τὸν Μάρτιον, ἐν οἷς εἰ οὐκ ἔλθῃ, μέλλει ποιῆσαι ἡ Σύνοδος ὅσον ἐστὶ κανονικὸν εἰς ταύτην τὴν Ἐκκλησίαν ἡμῶν. Περὶ δὲ τοῦ Ἰαλανίας * θαυμάζομεν πῶς **ἐνόμισεν ἡ βασιλεία σου** ὅτι εἰς τὰ ε' σῶμα** **οὐχ ἠττήθημεν**, εἰς δὲ τὰ ὀκτώ ἠττηθισόμεθα, ὑπέλαβες δὲ τοῦτο ἄγνωσιν ἡμᾶς καὶ τὸν ἡμέτερον σκαπόν, οἱ πτωχοὶ μὲν, **ὁμολογοῦμεν**, καὶ **ἐσμέν καὶ ἐσόμεθα**, ὅσον δὲ ἀπὸ τοιοῦτου πόρου*** οὐ μόνον ὀκτώ, ἀλλ' οὐδ' ἐάν ὀκτακισχίλια ἦσαν, ἐμέλλομεν αὐτῶν ἀψεσθαι, ἀλλ' ὁμοίως ἂν ἀπεστρεφόμεθα ταῦτα ὡς σκοραίοις. Περὶ δὲ τοῦ Ἰαλανίας, ἐπεὶ κακὴ φήμη καὶ λίαν ἀπίστοςα πρὸς

(*) Ἰαλανίας ἢ Ἰαλβανίας Καυκάσου ἦτο χώρα ὑπαγομένη ἐκκλησιαστικῶς εἰς τὴν Μ. Ἐκκλησίαν, πολιτικῶς δὲ καὶ διοικητικῶς εἰς τὸ κράτος Τραπεζοῦντος.

(**) **Σῶμιον** ὑποκοριστικὸν τοῦ **σῶμα**, ὅπερ δὲν εἶναι ἡ Ἑλλην. λέξις **σῶμα**, ἀλλὰ τὸ Λατίν. **summa** = κεφάλαιον, καὶ ἐσήμαινε ὠρισμένην τινα ποσότητα χρηματικὴν (ὅπως νομίου ἐκ τοῦ **summus** καὶ τὸ πουργί). Φαίνεται ὅτι ὁ Ἰαλανίας μητροπολίτης διὰ τοῦ αὐτοκράτορος Τραπεζοῦντος ἀδεξήσαντος τὰ ὑπ' ἐκείνου δοθέντα 5 σῶμα εἰς 8, ἠθέλε νά πείσῃ τὴν Μ. Ἐκκλησίαν ἵνα ἀθρόωσιν τὸν κατηγροῦμενον μητροπολίτην.

(***) Ἀπὸ δωροδοκίας δηλονότι.

ἀδύωσιν κατηγορούμενον ἐν τῷ κράτει αὐτοῦ μητροπολίτου, φίλου τοῦ αὐτοκράτορος, ἠναγκάζετο νὰ γράφῃ ἱκετικῶς πρὸς τὸν Οἰκουμενικὸν Πατριάρχην ὑπισχνούμενος ἅμα αὐτῷ ὅτι οὐδέποτε ἐφεξῆς ἔμελλε ν' ἀπευθύνη αὐτῷ τοιαύτας αἰτήσεις, καὶ ἐν ὑποτροπῇ ἠλέγχετο ὑπὸ τοῦ πατριάρχου τραχύτατα καὶ ἀποτομώτατα, καὶ ὅτι ἡ Μεγάλη Ἐκκλησία μετὰ κύρους ἀπολύτου καὶ μετὰ μεγάλης ἀστηροθότητος ἐξήσκει τὴν ὑπερτάτην διοικητικὴν, ἀλλὰ καὶ δικαστικὴν ἐξουσίαν ἐφ' ἅπαντα τὸν κλήρον τῆς παντελῶς ἀπὸ τοῦ ἐν Κωνσταντινουπόλει αὐτοκράτορος ἀνεξαρτήτου αὐτοκρατορίας Τραπεζοῦντος. Οἱ αὐτοκράτορες Τραπεζοῦντος δὲν ἐγίνωσκον, ὡς φαίνεται, ἢ μᾶλλον δὲν ἠδύναντο νὰ στρεβλώσωσι τὴν περίφημον ῥῆσιν τοῦ Φωτίου, ὡς ἐστρέβλωσαν αὐτὴν οἱ περὶ τὸν Θ. Φαρμακίδην. Δὲν ἔλειπον πάντως καὶ ἐν Τραπεζοῦντι κληρικοὶ τῆς ἠθικῆς ποιότητος Φαρμακίδου παρέχοντες ὑπονοίας περὶ παρεμφεροῦς πρὸς τὴν τοῦ Φαρμακίδου πολιτείας αὐτῶν καὶ μελετῶντας νεότερα πράγματα καὶ ἀναφέρεται τις τοιοῦτος ἀνὴρ ὁ Μέγας Πρωτοσύγκελλος τῆς μητροπόλεως Τραπεζοῦντος καλούμενος Μύρων, ὅστις καταγγελθεὶς εἰς τὴν Μεγάλῃν Ἐκκλησίαν καὶ πεμφθεὶς εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν περιορίσθη ἐνταῦθα (τῷ 1382 μ. Χ.) ἐπὶ τοῦ πατριάρχου Νεΐλου. ἀπελύθη δὲ ἀφοῦ ἀπεκήρυξεν ἐγγράφως τὰ ἀποδιδόμενα αὐτῷ βουλεύματα¹.

ἀρχιερωσύνην εἰσῆλθη δι' αὐτοῦ εἰς Ἐκκλησίαν Χριστοῦ, καὶ πολλοὶ δι' αὐτῶν κατεστρέφησαν καὶ ἐσκανδαλίσθησαν, διέγνω καὶ ἀπεφάνετο Συνοδικῶς ἡ Μετριότης ἡμῶν ἵνα παραγένηται ἐνταῦθα καὶ Συνοδικῶς ἀποδώσῃται τὰ ἐγκλήματα καὶ ἀποδείξῃ ἑαυτὸν ἀθῶνον, καὶ ἐπανεῖλθῃ μετὰ ἀθωοτικῶν² Συνοδικῶν γραμμῶν τῆς ἡμῶν Μετριότητος, οἰκοδομηθῆσονται καὶ ὅσοι ἐσκανδαλίσθησαν εἰς αὐτόν ἐρχέσθω οὖν καὶ αὐτὸς μετὰ τὸν Μάρτιον, τεσσάρων μηνῶν αὐτῷ διορίας δοθείσης, ἧς παρελθούσης εἰ οὐ πρὸς τὴν Σύνοδον ἀπαντήσῃ, ἔχει αὐτὸν ἡ Μετριότης ἡμῶν ἀγὸν πάσης ἀρχιερατικῆς ὑπηρεσίας Συνοδικῆ διαγνώσει. Λαβέτω δὲ καὶ τὰ σώμια ὁ δοὺς ταῦτα. Κύριος ὁ Θεὸς φυλάξῃ τὴν βασιλείαν σου ἄνοσον, εὐθυμον, ἰγῆ καὶ ἀνώτερον παντὸς ἀναίρου συναντήματος.

(1) Τὸ ἐκ τῶν Act. et Dipl. II σελ. 44—45 γνωστὸν ἡμῖν ἐγγραφοῦν τῆς ἐνομοίας καὶ ὑποσχέσεως τοῦ Πρωτοσυγγέλλου ἔχει ὡδε :

Ἐπεὶ παρεκάλεσα τὸν Παναγιώτατον ἡμῶν Λεσπότην, τὸν Οἰκουμενι-

(*) Τὰ δι' ἃ ἐγκαλεῖται, τὰς κατηγορίας.

Περιττόν νὰ εἰπωμεν καὶ νὰ τονίσωμεν ὅτι πάντα τὰ ἐκ τῶν εἰρημένων ἐπιστολῶν γνωστὰ καθιστάμενα γεγονότα τὰ ἀναφερόμενα εἰς τὰς σχέσεις τῆς ἐν τῇ αὐτοκρατορίᾳ Τραπεζοῦντος Ἐκκλησίας πρὸς τὴν Μεγάλην Ἐκκλησίαν Κωνσταντινουπόλεως ἀνατρέπουσιν ἄρδην τὴν περὶ αὐτοκεφάλου Ἐκκλησίας ἐν αὐτοκεφάλῳ πολιτεία ἐν τῇ Ἀνατολικῇ Ἐκκλησίᾳ δόξαν. Μεταβῶμεν νῦν εἰς τὰ ἄλλα ἐκ τῆς παροδικῆς ὑπὸ τῶν Φράγκων καταλύσεως τοῦ Ἑλληνικοῦ κράτους τοῦ Βυζαντίου παραχθέντα νέα ὀρθόδοξα κράτη.

Β. Τὸ Οἰκουμενικὸν Πατριαρχεῖον καὶ τὸ δεσποτάτον τῆς Ἡπείρου. — Καθ' ὃν χρόνον ὁ Μιχαὴλ Ἄγγελος Κομνηνὸς ἴδρυσεν τὸ ἐν Ἡπείρῳ κράτος αὐτοῦ, πᾶσαι αἱ ἐν τῷ κράτει τούτῳ ἐκκλησιαί αἱ ἐξαρτώμεναι κανονικῶς ἀπὸ τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου ἔμειναν πισταὶ εἰς αὐτό, καὶ αὐτοὶ δὲ οἱ λαϊκοὶ καὶ οἱ κληρικοὶ ἄρχοντες τοῦ δεσποτάτου, καίπερ δικαιούμενοι ἐν μέρει νὰ θεωρῶσι τὸ κράτος αὐτῶν συγκληρονόμον τοῦ Βυζαντίου, ἀφοῦ ὁ ἄρχων οἶκος εἶχεν ἐπὶ τὸν θρόνον τὸν βασιλικὸν μείζονα δικαιώματα κληρονομικὰ ἢ ὁ ἐν Νικαίᾳ συγχρόνως ἴδρυθεις οἶκος, ὅμως ἀπέβλε-

κὸν Πατριάρχην ἵνα ὀρίσῃ καὶ ἀπολυθῶ τοῦ περιορισμοῦ καὶ ὑπάγῃ εἰς τὴν Τραπεζοῦντα, καὶ ὥρισεν ἀπὸ τῆς ἐλεημοσύνης αὐτοῦ καὶ ἀπελύθη, ἀπητήθη δὲ ἵνα δῶ ὑπόσχεσιν ἐγγραφον περὶ τῶν λαλουμένων κατ' ἐμοῦ, τὸ παρόν μου ποιῶ ὑποσχετικὸν γράμμα, δι' οὗ καὶ ὑπόσχομαι *μηδέποτε συγροτῆσαι τὸν βσιλιέα τῆς Τραπεζοῦντος εἰς ἅπερ βούλεται ποιῆσαι πρὸς κατάλυσιν τῆς Ἐκκλησίας*, ἀλλὰ καὶ ἐὰν βουληθῇ προβιβάσαι τὴν *μητροπολιν εἰς ἀρχιεπισκοπὴν* * ἢ εἰς πατριαρχεῖον ἢ ἀναγκάσῃ γενέσθαι χειροτονίαν εἰς τινὰ τῶν ἐκεῖ μητροπόλεων, ἐμποδίσω τοῦτον πάση μοι δυνάμει, ἵνα μὴ γένηται τι τοιοῦτον μηδὲ ἐγώ, ἐὰν μὲ προσκαλέσωνται, θελήσω ποτε γενέσθαι· ἂν δ' εὐρεθῶ συνεργῶν ὅλως εἰς ἐν ἐκ τῶν προκειμένων ἢ λόγοις ἢ ἔργοις ἢ ὁποιοδήποτε τρόπῳ ἵνα εὐθύνωμαι καὶ καταδικάζωμαι εἰς τὴν ἱερωσύνην μου, καθὼς ἂν διακρίνοι ὁ παναγιώτατος ἡμῶν δεσπότης, ὁ Οἰκουμενικὸς Πατριάρχης. Τούτων γὰρ χάριν ἐγένετο καὶ ἡ παροῦσά μου ὑπόσχεσις δι' ἀσφάλειαν.

Κατὰ μῆνα Σεπτέμβριον τῆς Ἰνδικτ.

† *Ὁ Μέγας Πρωτοσύγκελλος Μύρων ἱερομόναχος*

(*) Πρόκειται περὶ ἀρχιεπισκοπῆς ἐκκλησίας οἰονεὶ αὐτοκεφάλου ἐχοίσης ἐξαρτωμένης ἀπ' αὐτῆς μητροπόλεως.

πον πρὸς τὴν Νίκαιαν ὡς κέντρον ἐκκλησιαστικὸν ἅμα καὶ ἐθνικὸν ἀρκούμενοι εἰς τὴν μετριόφρονα προσηγορίαν τοῦ κράτους αὐτῶν ὡς **δεσποτάτου**. Τοσοῦτον οἱ Ἕλληνες ἐκεῖνοι εἶχοντο στερεῶς τῆς ἰδέας τῆς ἐθνικῆς ἅμα καὶ ἐκκλησιαστικῆς ἐνότητος. Ἄλλ' ἡ μεταξὺ τῶν ἐν τῷ δεσποτάτῳ ἱεραρχῶν καὶ τοῦ ἐν Νικαίᾳ πατριάρχου ἐπικοινωνία ἦν δυσχερεστάτη, ἅτε παρεμβαλλομένου μεταξὺ αὐτῶν τῶν Φραγκικῶν κρατῶν Θεσσαλονίκης (βασίλειον Θεσσαλονίκης) καὶ Ρωμανίας (τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει Φραγκικῆς αὐτοκρατορίας). Ἐπειδὴ δὲ πολλάκις ἐν τῷ δεσποτάτῳ καὶ ἐκτὸς τούτου ἐν Μακεδονίᾳ καὶ ταῖς πρὸς νότον Ἑλλαδικαῖς χώραις οἱ Ἕλληνες κάτοικοι ἐστεροῦντο ἐπισκόπων (δι' ἔλλειψιν ἐπικοινωνίας πρὸς τὴν Νίκαιαν), τὸ τοιοῦτον δὲ ἐξέθετε ταύτας καὶ εἰς τὴν ἐπιβουλήν τῶν ἐν ταῖς χώραις ἐκείναις ἐγκατασταθέντων Λατίνων ἐπισκόπων ἀντιποιουμένων δικαίωματα κανονικῶν ἐπισκόπων, ἐκκλησίαι τινες Ἑλλαδικαί, ἴτοι τῆς κυρίως Ἑλλάδος, ἐλάμβανον ἐπισκόπους ὑπὸ τῶν ἐγχωρίων ἐπισκόπων χειροτονουμένους ἄνευ προηγουμένης ἐγκρίσεως τοῦ ἐν Νικαίᾳ πατριάρχου. Ἄλλ' οἱ οὕτω χειροτονοῦντες καὶ χειροτονούμενοι καὶ τοὺς χηρεύοντας ἐπισκοπικοὺς θρόνους πληροῦντες ἱεράρχαι, νοοῦντες τὸ ἀντικανονικὸν τῶν πράξεων αὐτῶν, ἠτοῦντο, ζῶντος ἔτι τοῦ δεσπότη Μιχαὴλ Α', δι' ἀναφορᾶς αὐτῶν πρὸς τὸν ἐν Νικαίᾳ πατριάρχην (ἄγνωστον πότε ἀκριβῶς, ἀλλὰ πάντως πρὸ τοῦ 1216, ὅτε ἐτελεύτησεν ὁ Μιχαὴλ), διὰ τοῦ δεσπότη αὐτοῦ Μιχαὴλ πεμφθείσης, ἔγκρισιν τῶν γενομένων καὶ συγχώρησιν διὰ τὴν ἐξ ἀνάγκης γενομένην ὑπέρβασιν. Ἄλλ' ὁ πατριάρχης (ὁ Μιχαὴλ Αὐτοριανὸς ἢ ὁ Μανουὴλ) οὐδεμίαν φαίνεται ὅτι ἔδωκεν ἀπάντησιν εἰς ταῦτα, ὡς καὶ οἱ ἀλλήλους διαδεξάμενοι μετὰ τὸν Μιχαὴλ πατριάρχαι Θεόδωρος καὶ Μάξιμος. Ὁ τὸν Μάξιμον διαδεξάμενος Μανουὴλ ὁ Σαραντηνὸς (τῷ 1216) ἀπαντῶν, ἐπεκύρου μὲν κατ' ἐπιείκειαν τὰς γενομένας χειροτονίας, ἀλλ' ἐπὶ τῷ ὄρω νὰ μὴ ἐπαναλαμβάνωνται τοῦ λοιποῦ τοιαῦτα **ὑπερβασίαι**. «Ὑμεῖς, ἱερώτατοι ἀδελφοί, ἔλεγεν ἐν τῇ ἀπαντήσει ὁ πατριάρχης, μὴ βουλευθεῖτε δεῦτεροι φανῆναι τὰ καθ' ἡμᾶς καὶ αὐτῶν τῶν παρὰ βαρβάρους Χριστιανῶν, οἵτινες πολλοὶ πανταχόθεν τὸ καθ' ἡμέραν ὡς ἡμᾶς παραγίνονται σχεδὸν τοῦτο μὲν προσάρκτιοι, τοῦτο δὲ ὑπερβόρειοι καὶ ἔτι τῶν παρ' ἀνίσχοντα ἥλιον ἀρχιερεῖς γνησίους ἐννόμους ἐπιζητοῦντες καὶ

λαμβάνοντες»¹. Ταῦτα οὕτως εἶχον ὡς πρὸς τὰς σχέσεις τῶν ἐν τῷ Δεσποτάτῳ ἐκκλησιῶν πρὸς τὸ ἐν Νικαίᾳ Οἰκουμενικὸν Πατριαρχεῖον ἐπὶ τοῦ δεσπότη Μιχαήλ.

Ἄφου δὲ μετὰ τὸν θάνατον τοῦ δεσπότη Μιχαήλ Α' διεδέξατο τὴν ἀρχὴν ἐν τῷ δεσποτάτῳ ὁ ὀρέκτης καὶ δραστήριος, ἅμα δὲ καὶ φιλόδοξος ἀδελφὸς αὐτοῦ Θεόδωρος, ὁ διὰ πολλῶν εὐτυγχῶν ἐναντίον τῶν Φράγκων πολέμων ἐκτείνας τὴν ἀρχὴν αὐτοῦ πρὸς τὴν Μακεδονίαν καὶ πρὸς τὰς Ἑλλαδικὰς χώρας, νέαι ἐτελοῦντο ὑπερβασίαι ἐν ταῖς χειροτονίαις καὶ διορισμοῖς τῶν ἀρχιερέων, διότι ὁ Θεόδωρος μετὰ τῆς διηνεκῶς αὐξανομένης πολιτικῆς αὐτοῦ δυνάμεως καὶ κράτους ἔχων καὶ τὴν φιλοδοξίαν τοῦ νὰ κατασταθῇ βασιλεὺς ἤτοι νὰ λάβῃ τὴν προσηγορίαν βασιλέως καὶ αὐτοκράτορος τοῦ μεγεθυνομένου κράτους αὐτοῦ, ἀναπόσπαστον ἀπὸ τῆς πολιτικῆς περιωπῆς καὶ τῆς ἠθικῆς αἴγλης τοῦ κράτους αὐτοῦ ἐθεώρει τὴν ἵπαρξιν πολλῶν ἐπισκοπικῶν θρόνων καὶ ἱεραρχῶν, καὶ διὰ τοῦτο ἐφρόντιζε νὰ χειροτονῶνται καὶ διορίζωνται πολλοὶ νέοι ἐπίσκοποι ἐν ταῖς ὑπ' αὐτοῦ ἀπὸ τῶν Φράγκων ἀφαιρουμέναις χώραις ἄνευ προηγουμένης ἐγκρίσεως τοῦ Πατριάρχου. Μετὰ τῶν οὕτως ἀντικανονικῶς διοριζομένων κατέλαβον θρόνους ἀρχιερατικούς καὶ ἄνδρες κληρικοὶ πεπαιδευμένοι ὑπηρετήσαντες πρότερον τῇ Μεγάλῃ Ἐκκλησίᾳ, ὧν οἱ ἐπιφανέστατοι ἦσαν ὁ Δημήτριος ὁ Χωματιανός, χειροτονηθεὶς νῦν ἀρχιεπίσκοπος Ἀχρίδος (τῷ 1217 ἢ 1218), Γεώργιος Βαρδάνης τῆς Κερκύρας, ἀποτελοῦντες οἱ δύο οὗτοι μετὰ τοῦ πρὸ τοῦ 1204 κανονικῶς προβληθέντος μητροπολίτου Ναυπάκτου Ἰωάννου Ἀποκαύκου, λίαν πεπαιδευμένου καὶ τούτου ἀνδρός, τὴν ἐπιφανῆ τριάδα τῶν τοῦ δεσποτάτου ἱεραρχῶν. Ἀλλὰ καὶ οἱ ἄνδρες οὗτοι καὶ μάλιστα ὁ δεσπότης Θεόδωρος, ἠσθάνοντο βαθέως τὸ ἀντικανονικὸν τῶν γινομένων καὶ διὰ τοῦτο, διαταγῇ μυστικῇ, ἀλλ' ἐπισήμῃ προσήματι καὶ ἀδείᾳ αὐτοῦ τούτου τοῦ δεσπότη, πάντες οἱ ἐπίσκοποι τοῦ κράτους συνελθόντες ἐν Ἄρτῃ (ἄγνωστον πότε ἀκριβῶς, ἀλλὰ πάντως μετὰ τὸ 1817) συνέταξαν πιττάκιον πρὸς τὸν ἐν Νικαίᾳ πατριάρχη, δι' οὗ ἐπικαλοῦμενοι ὑπὲρ τῆς

(1) Προσαρκτίους καλεῖ τοὺς τοῦ Κιέβου καὶ τοὺς Λιθουανίους Χριστιανούς; ὑπερβορείους δὲ τοὺς τῆς Λετωνίας πιθανῶς καὶ τῆς Μόσχας, παρ' ἀνίσχοντα δὲ ἥλιον οἰκιστὰς τοὺς τῆς Κριμαίας καὶ τοῦ Καυκάσου.

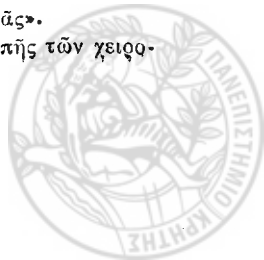
πράξεως αὐτῶν τὴν συνηγορίαν «τῆς *καιρικῆς τῶν πραγμάτων καταστάσεως*» (οὐχὶ δὲ δικαίωμα οἴκοθεν παρεχόμενον αὐτοῖς, ὡς ἠξίουσαν οἱ ἀσεβεῖς τολμηταί τοῦ 1833 ἐν Ναυπλίῳ) *ἐξηγοῦντο ἐπιεικῶς τὴν συγκατάβασιν αὐτοῦ* εἰς τὰ γενόμενα, οἷαν συγκατάβασιν ἔδειξεν εἰς τινὰς ὁμοίας ἐν τῷ βασιλείῳ τῆς Τραπεζοῦντος γενομένας ὑπερβασίας (ἴδ. περαιτ.)¹ καὶ τινὰς ἀνωμαλίας ἐν αὐτῷ τῷ Οἰκουμηνικῷ θρόνῳ τελεσθείσας² ὑποδεικνύοντος, εἰσηγήσει μυστικῆ τοῦ Θεοδώρου), καὶ τὸν κίνδυνον, εἰς ὃν ἡ ἄρνησις τοῦ πατριάρχου ἠδύνατο νὰ ἐκθέσῃ τὴν Ἐκκλησίαν τοῦ δεσποτάτου, καθ' ἣν περιστασιὶν ὁ δεσπότης διατελῶν εἰς ἐπικοινωνίαν πρὸς τὸν πάπαν Ρώμης ἠθέληεν ἀποφασίσαι νὰ ὑπαγάγῃ τὰς ἐκκλησίας τοῦ δεσποτάτου ὑπὸ τὸν ἀρχιερέα τῆς Ρώμης³. Καὶ ἐν τῷ πιττακίῳ δὲ τούτῳ, ὅπως καὶ ἐν τῇ ἐπὶ τοῦ δεσπότη Μιχαὴλ γενομένη αἰτήσῃ τῶν ἀρχιερέων, τονίζεται ἰδιαιτέρως ὅτι τὰ γινόμενα εἶναι *ὑπερβασίαι, εἶναι παράλογος καινοτομία ὑπὸ τῆς καιρικῆς τῶν πραγμάτων περιφορᾶς ἐπιβαλλομένη*. «*Ἡ γὰρ καιρικὴ τῶν πραγμάτων περιφορὰ καὶ καθολικὴ σύγχυσις ἔδωκαν προλόγου καινοτομίας καὶ ἐπὶ τοῖς ἐπισκοπικοῖς εἰσήνεγκον ἐνεργήμασι. Καὶ ἂν τινων ἐπεμνήσθημεν*⁴ εἰ μὴ σε ἴδῃ μεν, ὡς *λύχνον ἀρετῆς*, οὕτω καὶ

(1) *18. τὸ πιττάκιον ἐν τοῖς Βυζαντινοῖς Χρονικοῖς τῆς Πετροῦπόλεως Τόμ Γ' τεῦχ. 2 σ. 288—293. Ὁ χρόνος τοῦ πιττακίου εἶναι ἄγνωστος· φαίνεται δὲ ὅτι ἐγράφη οὐχὶ τῷ 1217, μετὰ τὴν μεγάλην κατὰ τῶν Φράγκων νίκην τοῦ Θεοδώρου, ἀλλὰ τῷ 1228, μετὰ τὴν ὑπὸ τοῦ δεσπότη τοῦτου ἄλωσιν τῆς Θεσσαλονίκης, ὅπου καὶ ἐχρῖσθη καὶ ἐστέφθη βασιλεὺς.

(2) Δὲν ὀνομαζοῦνται βεβαίως ἐνταῦθα τὸ πιττάκιον περὶ τῶν ἐν τῷ βασιλείῳ Τραπεζοῦντος γινόμενων καὶ ὑπὸ τοῦ πατριάρχου παροραθεισῶν ὑπερβασίῶν, διότι περὶ τούτων γίνεται ῥητὸς καὶ φανερός λόγος, ἀλλὰ γίνονται ὑπαινιγμοὶ περὶ τινων ἴσως ἀνωμαλιῶν ἐν τῇ θέσει αὐτῇ τοῦ πατριάρχου, ὅστις ὡν ἀρχιεπίσκοπος Κωνσταντινουπόλεως καὶ ὡς τοιοῦτος ἀρχιερατεύων ἐν Νικαίᾳ, εἶχεν ὡσαύτως θέσιν ἀρχιεπισκόπου Νικαίας· ἀνωμαλιῶν «ἐκ τῶν καιρικῶν συγχύσεων προσερχομένων».

(3) Χρον. Βυζ. σ. 291: «Ἦς (προνοίας τοῦ πατριάρχου ὑπὲρ τῶν ἐκκλησιῶν τοῦ δυτικοῦ βασιλείου, τοῦ κράτους δηλονότι τοῦ Θεοδώρου, καὶ συγκαταβίσεως διὰ τὰ γενόμενα) εἰσέτι μεινάσης ἀρχῆς, φόβος ἐστὶ μὴ ποτε ἐξ ἀνάγκης ὁ κραταῖός ἡμῶν βασιλεὺς, ὅπερ ἔχει μελέτης καὶ εἰς ἔργον ἐντελὲς ἐξαγάγῃ, τὸ καταστήσῃ δηλονότι τὴν ἱερατικὴν ἐποπτεῖαν τοῦ πάπα τῆς ἀρεσθυτέρας Ρώμης καὶ εἰς τὸ κλίμα τοῦτο τὸ καθ' ἡμᾶς».

(4) Χρον. Βυζαντ. σ. 290: «Ὁ μόνον δὲ περὶ τῆς ἐπιτροπῆς τῶν χειρο-

λύχρον διακρίσεως ὄντα καὶ τὰς τοῦ καιροῦ συγχυτικὰς ἐνεργείας ἐν παροράσει τιθέμενον· δίδωσ γὰρ ταύτας οὐ τῇ προαιρέσει τῶν ἐνεργούντων, τῇ δὲ *φορᾷ τοῦ καιροῦ, ἢ πάντα ὅσα* τῆς κοσμικῆς ἀρχῆς, ὅσα τῆς ἱερατικῆς διοικήσεως συνέχεε τε καὶ συνετάραξε. Τοῦτο γοῦν αὐτό, θεία καὶ ἱερὰ κεφαλή, τὸ ἐκ τῆς σῆς μεγάλης ἱεραρχίας πρὸς τὰς κατὰ Δύσιν Ἐκκλησίας ἐπὶ μακροῖς ἡλίους ἀνάσχιον καὶ τὸ πρὸς ἡμᾶς τοὺς *ὑπὸ τὴν ποιμαντικὴν χεῖρα* ἐκ σιγῆς μακροῦ ἀπροπαίδευτον ἠνίγκασεν ἅπαντας εἰς τὴν παροῦσαν κατανεῦσαι ἀναφοράν».

Ὡστε οἱ ἔξ ἀνάγκης εἰς ἀντικανονικὰς τινὰς πράξεις ἀθετούσας, ἀκόντων τῶν ἀθετούντων, τὰ τοῦ πατριάρχου δικαιώματα προβάλλαντες μητροπολίται τοῦ δεσποτάτου Ἡπείρου ἢ τοῦ βασιλείου Θεσσαλονίκης διαμαρτύρονται ὑπὲρ τῆς πίστεως καὶ ὑποταγῆς αὐτῶν πρὸς τὴν ποιμαντικὴν χεῖρα τοῦ πατριάρχου καὶ αἰτοῦνται τὴν μικρὰν αὐτοῦ σιωπὴν (διὰ τὸ ἀπροπαίδευτον), καὶ ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὰς ἀσεβεῖς Φαρμακιδεῖους διδασκαλίας διαμαρτύρονται ζωηρῶς καὶ σφοδρῶς ἐναντίον πάσης ἔνεκα τῆς ἐπελθούσης ἐν τῷ Ἑλληνικῷ πολιτικῆς διαιρέσεως ἐνδεχομένης ἐν τῇ διοικήσει τῆς Ἐκκλησίας διαιρέσεως. «Καὶ τί χρὴ, λέγουσι, τῶν κατὰ τὴν ἑώραν μοῖραν καὶ δυτικὴν τῶν πραγμάτων διαιρεθέντων *συνδαιρεῖσθαι τούτοις καὶ τὰ καθ' ἡμᾶς ἱερατικά*; Καὶ ταῦτα τοιούτου παρὰ Θεοῦ δοθέντος *συνδέτου* (τοῦ πατριάρχου Γερμανοῦ) τοῦ γνώσει καὶ πράξει καὶ διακρίσει παρὰ τοὺς πρόφην πατριάρχας ἐκλάμψαντος;».—Ὁ ἄπειρος δὲ σεβασμὸς καὶ ἡ εὐπειθὴς ὑποταγὴ πρὸς τὸ κύρος καὶ τὴν ὑπερτάτην ἀρχὴν τοῦ Οἰκουμενικοῦ θρόνου καὶ ἡ πρὸς τοῦτον ἀγάπη ἐμφανίζεται ἐν ταῖς ταῖς θαυμαστῶς περιπαθεῖσι πρὸς τὸν Οἰκουμενικὸν Πατριάρχην ῥήσεσιν: «Ἐὶ δέ σε καὶ οἰκουμενικὸν ὀφθαλμὸν ὁμολογεῖν ἢ ἀλήθεια βούλεται, τί τὸ πείθον ἐν τοῖς εἰφοῖς

τονῶν οἱ πίντες πρεσβεύομεν, ἀλλὰ καὶ περὶ τοῦ δεχθῆναι τοὺς προχειροτονηθέντας ἀρχιερεῖς... φθάνει γὰρ ἡ μεγάλη ἀγιωσύνη σου διὰ σπλάγχνα χρηστότητος καὶ τοὺς παρὰ τοῦ Γαγγρῶν ἐν τε Ποντογακλείῃ χειροτονηθέντας καὶ τῇ Ἀμάστριδι καὶ δέξασθαι καὶ τὴν κοινωνίαν αὐτῶν καταδέξασθαι καὶ ἄλλα περιειδεῖν οὐκ ὀλίγα ἐν τοῖς αὐτότι μέρεσιν ἀρχὴν λαβόντα καὶ τέλος παρὰ τοῦ Κερισσοῦντος, ὡσπερ ἀκούομεν καὶ τινων ἐτέρων».

μόνοις ἐκτείνειν τὴν ὄρασιν, ἐν δὲ τοῖς ἡμετέροις καὶ δυτικοῖς μὴ ἐθέλειν διαχέειν αὐτήν. Ἄλλὰ μὴ σύ γε, ὦ Οἰκουμενικὲ ὀφθαλμέ, ὦ κοινὴ τῶν καθ' ἡμᾶς ἱερατικῆ αἴσθησις, ἀλλ' ἐκπεμψόν σου ποτὲ τὸ βλέμμα καὶ πρὸς ἡμᾶς καὶ τὴν **κατωτέρω μοῖραν ταύτην** καὶ δυτικὴν προνοίας τῆς ἐνδεχομένης ἀξίωσον».

Ὑπὸ τοιούτων αἰσθημάτων σεβασμοῦ καὶ ἀγάπης πρὸς τὸν Οἰκουμενικὸν θρόνον καὶ ὑπὸ τοιούτου πόθου πρὸς διατήρησιν τῆς κανονικῆς καὶ διοικητικῆς ἐνότητος τῆς Ἐκκλησίας ἠλαύνετο ὁ τοῦ ἀνεξαρτήτου Ἑλληνικοῦ κράτους τῆς Μακεδονίας σοφώτατος κληρὸς τοῦ 13ου αἰῶνος ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὰς ἀσεβεστάτας ὕβρεις τοῦ ἡμιμαθοῦς σοφιστοῦ, δῆθεν θεολόγου, τοῦ 1832 52¹. Ὀλίγω δὲ ὕστερον ἐδόθη αὐτῆς ἀφορμὴ ἵνα ὁ σεβασμὸς οὗτος ἐκδηλωθῆ καὶ ἡ πρὸς τὸν Οἰκουμενικὸν θρόνον ὑποταγὴ τοῦ κλήρου τούτου ἐμπεδωθῆ κατὰ τρόπον ἐμφανέστερον καὶ πραγματικώτερον.

Ὁ δεσπότης Θεόδωρος γενόμενος κύριος τῆς Θεσσαλονίκης καὶ τῆς Μακεδονίας καὶ πολλῶν Ἑλλαδικῶν χωρῶν καὶ ἀποβλέπων ἰδίῃ πρὸς τὸν θρόνον τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἠθέλησε νὰ στεφθῆ ἐκκλησιαστικῶς ὑπὸ τοῦ τότε μητροπολίτου Θεσσαλονίκης Κωνσταντίνου τοῦ Μεσοποταμίτου. Ἄλλ' οὗτος θεωρῶν ὅτι τὸ δικαίωμα τοῦτο ἀνῆκε μόνῳ τῷ Πατριάρχῃ καὶ μὴ ὑπακούσας τῇ ἐντολῇ τοῦ δεσπότητος ἐξωρίσθη· εὐρέθη δὲ πρῶθυμος νὰ ἐκτελέσῃ τὴν ἐντολήν ὁ Ἀρχίδιος μητροπολίτης, ὁ καὶ πάσης Βουλγαρίας (ἰδ. κατωτέρω)

(1) Ἐν δευτέρῳ ἰδιωτικῇ πρὸς τὸν Οἰκουμενικὸν Πατριάρχῃν Γερμανὸν Β' ἐπιστολῇ (ἴδε ταύτην ἐν Βυζαντ. Χρον. τόμ. 3 σ. 270—78) λέγει (σ. 276) ὁ Ἀπόκρυφος: «Καὶ τὸ μὲν δίκαιον οὐκ ἀρνήσομαι, ὡς ἐχρῆν καὶ μίαν εἶναι βιοικεῖαν τὸν κόσμον διευθύνουσαν καὶ πρῶτον ἓνα ποιμένα τὰ ἱερατικὰ διοικονομούμενον. Ἐπεὶ δὲ αὕτη ἀφ' ἑαυτῆς μερισθεῖσα διὰ τὰς ἀμαρτίας ἡμῶν, οὐκέτι συνίσταται, ὁ δὲ εἰς καὶ **πρῶτος ποιμὴν ἱερὸς** καὶ αὐτὸς ἔξω τῆς οἰκείας **πλάζεται μάνδρας** καὶ ἡμεῖς τὰ πρόβατα ἄλλως ἀλλαγῶν διεσπάρημεν καὶ ὑπὸ διαφόρου ἐξουσίας κατέστημεν, ἀναγκαίως ὑποκεῖσθαι ταύταις ὡς τοῦ Θεοῦ κελεύοντος τὴν ὄντως ὑποταγήν... τὸ δὲ μὴ βιάζεσθαι ροὺν ποταμοῦ καὶ ἡ παροιμία διδάσκει καὶ ἔως, οἴμαι, τίμω δέσποτα, αἱ κοσμικαὶ ἀρχαὶ διεστήκασιν, ἀνάγκη (μὴ) δεστηκέναι καὶ τὰ καθ' ἡμᾶς ἱερατικὰ ὅπου τέως ἐφ' οἷς αὐτὸς ἐθέλεις καὶ περὶ ὧν γράφεις καὶ ἀγωνίζεις τὴν δὲ πίστιν τὴν χάριτι τοῦ Θεοῦ, τὴν ἀγιστείαν, τὴν ἐν πνεύματι ἔνωσιν καὶ τὰλλα ὅποσα τοὺς ὁμοθρήσκους γνωρίζουσι καὶ ἠνωμένοι ἐσμέν καὶ ἔως ἡφ' ἡμῶν συνηγμένοι ἐσόμεθα».

προσαγορευόμενος, Δημήτριος Χωματιανός, ιεράρχης λόγιος, ἀλλὰ καὶ φιλόδοξος ἐπαιρόμενος ὡς ἀρχιεπίσκοπος τῆς πάλαι αὐτοκεφάλου Ἰουστινιανῆς πρώτης. Οὗτος τῇ κοινῇ ἀποφάσει τῶν ἱεραρχῶν τοῦ δεσποτάτου ἔστεψε καὶ προσηγόρευσε **βασιλέα** τὸν Θεόδωρον.

Ἄλλ' ἢ τοιαύτη ὑπερβασία ἔδωκεν ἀφορμὴν τῷ πατριάρχῃ Γερμανῷ Β' νὰ ἐπιτιμήσῃ αὐτὸν δριμύτατα καὶ ἐτραχύνθησαν αἱ σχέσεις ἕνεκα τῆς ὀργῆς, ὑφ' ἧς κατελήφθη ὁ Θεόδωρος, ὅς καὶ ἀπέπεμψε τὸν ὑπὸ τοῦ Πατριάρχου σταλέντα ἱεράρχην Δυρραχίου. Ὁ δὲ Δ. Χωματιανὸς ἀπολογούμενος πρὸς τὸν Πατριάρχην ἔφερε πρὸς δικαιολογίαν τῆς πράξεως τὸ δικαίωμα, ὅπερ ὡς ἀρχιεπίσκοπος Ἀρχίδος ἢ Ἰουστινιανῆς Πρώτης ὡς ἰσχυρίζετο (ἴδ. περαιτέρω), εἶχε τὸ δικαίωμα νὰ πράξῃ ὅ,τι ἔπραξεν. Ἄλλ' ἢ ἕρις αὕτη κατέπαυσε μετὰ τὴν ἐπελθοῦσαν ἐκ τοῦ θρόνου πτώσιν τοῦ Θεοδώρου. Ὁ τοῦτον διαδεξάμενος ἀνεψιὸς αὐτοῦ Μανουήλ, ἀφοῦ ἐπὶ μικρὸν βουλευσάμενος νὰ ὑπαγάγῃ τὰς ἐκκλησίας τοῦ κράτους αὐτοῦ ὑπὸ τὸν πάπαν Ρώμης εὗρεν ἀνυπερέβλητον ἀντίστασιν παρὰ τοῖς ἱεράρχαις, ἐτραπή τὴν πρὸς διαλλαγὴν πρὸς τὸν Πατριάρχην ὁδόν¹. Γράψας λοιπὸν ἐπιστολὴν πρὸς τοῦτον πλήρη σεβασμοῦ καὶ ἔμνων καὶ ἐγκωμίων² παρεκέλευεν αὐτὸν δυοῖν θύτερον νὰ ἐκλέξῃ: ἢ ν' ἀναθέσῃ τὰς ἐν τῷ βασιλείῳ αὐτοῦ χειροτονίας εἰς ἓνα τῶν τοῦ βασιλείου ἱεραρχῶν, ὃν ἂν ἐκλέξῃ ὡς ἀντιπρόσωπον ἢ ἑξαρχον αὐτοῦ, ἢ ν' ἀποστείλῃ τοιοῦτον ἀπὸ τοῦ ἀνατολικοῦ βασιλείου. Διότι, λέγει, ἀδύνατον οἱ χει-

(1) Εἶναι καὶ τοῦτο λίαν ἀξιοσημεῖωτον ὡς πρὸς τὸ ἐπασχολοῦν ἡμᾶς ζήτημα, ὅτι οἱ δεσπότες μὴ ἐπιτυχάνοντες παρὰ τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριάρχου ὅ,τι ζητοῦσι δὲν καταφεύγουσιν εἰς τὴν ψευδῆ ἀρχὴν αὐτοκεφάλου Ἐκκλησίας ἐν αὐτοκεφάλῳ κράτει ὡσπερ οἱ περὶ τὸν Φαρμακιδὴν ἀσεβεῖς, ἀλλὰ καταφεύγουσιν ἢ ἀπειλοῦσιν ὅτι μέλλουσι νὰ καταφύγωσιν εἰς ἕτερον Οἰκουμενικὸν Πατριάρχην ἢ Ποιμενάρχην τῆς Οἰκουμένης, τὸν ἐπίσκοπον καὶ πάπαν Ρώμης. Καὶ τοῦτο εἶναι μία εὐγλωττοτάτη ἀναίρεσις τῆς ψευδοῦς ἀρχῆς τῆς αὐτοκεφάλου Ἐκκλησίας ἐν αὐτοκεφάλῳ κράτει.

(2) Πρὸς τοῖς ἄλλοις ἔλεγεν ἐν τῇ ἐπιστολῇ ταύτῃ πρὸς τὸν Πατριάρχην: «Σὺ δέ, **Οἰκουμενικὸν λυχνόυγμα, τὸ ζωογόνον φῶς τῶν ἡμετέρων ψυχῶν**, τί μέλλεις, τί ἀναδύῃ; Μέχρι τίνος οὐκ ἐν ἰσομέτρῳ καταυγάζεις καὶ τὰ ἡμέτερα, ἀλλὰ τοῖς ἀνωτέρω προσέχων ἐκεῖσε τείνεις τὸν δῆφρον; ἡμᾶς δὲ ἀνηλίους παρατρέχειν βεβούλευσαι; μέθες τὸ λίαν καὶ ἐπάκουσον ἡμῶν δευμένων σου δέησιν οὐκ ἀνευλαβὴ οὐδὲ πόρρω τοῦ προσήκοντος πλῆτουσαν».

ροτονηθησόμενοι ἐν τῷ δυτικῷ βασιλείῳ ὑποψήφιοι ἀρχιερεῖς νὰ μεταβαίνωσιν εἰς τὴν Ἀνατολὴν ἄνευ κινδύνων. «Ἀδύνατόν ἐστιν ἀναβαίνειν ἀπὸ τῶν ἐνταῦθα τινὰς εἰς τὴν ἀνατολικὴν αὐτόθι γῆν, ἵνα προβάλλωνται ἀρχιερεῖς ἐν ταῖς ἐνταῦθα δυτικαῖς ἐκκλησίαις· οὐδὲν γάρ ἐστιν ἄλλο τούτοις τὸ κατατολιῆσαι τῶν ἐν τῷ μεταξὺ πηροδίων κινδύνων ἢ τὸ εἰς Ἀχέροντα καταπλεῦσαι. Εἰ οὖν μέλει σοι τῶν ἐνταῦθα χριστιανικῶν ψυχῶν (μέλει τί σοι δὲ πάντως ὡς μεγάλῳ πρωτοποίμενι καὶ τοῦ Ἀποστολικοῦ θρόνου δαδούχῳ), οἰκονόμος γενοῦ πρὸς τὴν ἄρμοδιότητα τοῦ ἀνωμάλου καιροῦ καὶ ἡ ἀπὸ τῶν ἐνταῦθα ἀρχιερέων ἐπίτρεψον συνοδικῶς τῷ εἰς τοιαύτην διακονίαν ἱκανῷ λογισθησομένῳ καὶ ἐγγείρισον αὐτῷ τὰς ψήφους καὶ προβολὰς τῶν ἀναδεξομένων τὰς χηρευούσας ἐκκλησίας ἐνταῦθα ἢ εἰ μὴ τοῦτο δοκεῖ, ἐκλεξάσθω ἡ σὴ ἀγιότης ἓνα τῶν αὐτόθι ἀρχιερέων καὶ ἐλθέτω διακονήσων ἐνταῦθα τῷ ἀναγκαίῳ ὑπηρετήματι τοῦ Χριστοῦ.

Ὁ Πατριάρχης προεἶλετο τὸ δεύτερον καὶ ἐπεμψεν ὡς Ἐξαρχον τὸν Ἀγκύρας μητροπολίτην Χριστόφορον, ὅστις διέτριψεν ἐπὶ τινα χρόνον ἐν τῷ δυτικῷ βασιλείῳ, εἶτα δὲ μετέβη, ὡς φαίνεται, καὶ εἰς τὸ βουλγαρικὸν κράτος ὡς Ἐξαρχος πατριαρχικός (ἴδ. κατωτέρω). Βραδύτερον ὁ Πατριάρχης ἀνέθηκε τὸ ἔργον τοῦ Ἐξάρχου εἰς τὸν μητροπολίτην Θεσσαλονίκης ἔωσοῦ, ἀνακηθεῖσης τῆς Κωνσταντινουπόλεως (1261) καὶ τοῦ Πατριάρχου ἐπανελθόντος αὐτόσε, γενικὴ ἐπανῆλθε τοῦ παλαιοῦ νομίμου καθεστώτος ἢ ἀποκατάστασις.

Ἀλλὰ πλὴν τῶν Ἑλληνικῶν Ἠπείρου καὶ Τραπεζοῦντος ἀνεξαρτήτων κρατῶν καὶ τῶν ἄλλων Βλαχικῶν καὶ Νοτιοσλαβικῶν ὀρθόδοξων κρατῶν καὶ αὐτὸ τὸ πόρρω ἀπέχον τῶν ὀρίων τοῦ κράτους, παρὰ τὴν Βαλτικὴν θάλασσαν ἐκτεινόμενον, μέχρι τοῦ 15 μ. Χ. αἰῶνος ὀρθόδοξον διατελοῦν Λιθουανικὸν (τῶν Λιτβῶν ἢ Λετβῶν ὅπως καλοῦνται ἐν τοῖς ἐπισήμοις πατριαρχικοῖς ἐγγράφοις) καὶ κατὰ τὴν περίοδον ἔτι τῆς πολιτικῆς καταπτώσεως τοῦ Ἑλληνικοῦ κράτους ἐκκλησιαστικῶς ὑπέκειντο ἀπολύτως εἰς τὴν Ἐκκλησίαν Κωνσταντινουπόλεως καὶ οἱ τῶν διαφόρων Λιθουανικῶν ἢ Λιτταυικῶν χωρῶν ἡγεμόνες τὰς πρὸς ἀλλήλους ἔριδας καὶ διαφορὰς ἔλυον ἐπικαλούμενοι τὴν δικαστικὴν ἐτυμηγορίαν τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριάρχου, πέμποντες καὶ ἀρχιερεῖς εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν ἵνα μετέ-

χωσι τῆς Ἱερᾶς Συνόδου ὡς τακτικὰ νόμιμα μέλη αὐτῆς. Καὶ αἱ πρὸς τὸν Πατριάρχην δὲ ἀναφοραὶ καὶ ἐκθέσεις τῶν τε κοσμικῶν ἀρχόντων καὶ τῶν ἐκκλησιαστικῶν συνετάσσοντο ἐν τῇ Ἑλληνικῇ γλώσσῃ. Ποῦ λοιπὸν μένει ἡ περίφημος ἀρχὴ ὅτι αὐτοκέφαλον κράτος δικαιούται νὰ ἔχη αὐτοκέφαλον Ἐκκλησίαν;

Οὔτω καὶ ἐκ τῆς πραγματικῆς αὐτῆς ἱστορίας ἴτοι ἐκ τῶν πραγματικῶν γεγονότων τῶν ἱστορικῶν σαφέστατα καὶ συμφανεστάτα ἀποδεικνύεται τὸ παντελῶς πλημμελὲς τοῦ ἰσχυρισμοῦ ὅτι δῆθεν πᾶν κράτος χριστιανικὸν ἀνεξάρτητον ἔχει τὸ δικαίωμα νὰ ἰδρῦῃ Ἐκκλησίαν αὐτοκέφαλον. Ἡ Ἐκκλησία ἡ χριστιανικὴ μετὰ τὴν ἐν τῷ Ρωμαϊκῷ κράτει ἐπικράτησιν αὐτῆς κατὰ τὸν 4ον μ. Χ. αἰῶνα οὐδέποτε ἠδύνατο νὰ διανοηθῇ περὶ οἰασθήποτε Ἐκκλησίας αὐτοκεφάλου ἐν αὐτοκεφάλῳ κράτει ἰδρυομένης, διότι ἡ Ἐκκλησία οὐδὲν κράτος, οὐδεμίαν πολιτείαν ἄλλην ἐγνώριζε καὶ ἀνεγνώριζε πλὴν τῆς Ρωμαϊκῆς, τῆς τῶν Ρωμαίων βασιλείας. Καὶ αὐτὰ δὲ τὰ ἀπὸ τοῦ 5ου μ. Χ. αἰῶνος ἐκ τῶν ἐπαρχιῶν τοῦ Ἑλληνορωμαϊκοῦ κράτους συγκροτηθέντα ἐν τῇ Ἀνατολῇ καὶ ἐν τῇ Δύσει κράτη ἐθεωροῦντο ὑπαγόμενα δικαίῳ εἰς τὸ Ρωμαϊκὸν κράτος. Ἐκκλησίας δὲ αὐτοκεφάλους κατ' ἰδίαν ἀνεγνώριζεν ἡ ὅλη Καθολικὴ καὶ Ἀποστολικὴ Ἐκκλησία ἀπὸ τοῦ 4ου μ. Χ. αἰῶνος μόνον τὰς 5 μεγάλας πατριαρχικὰς Ἐκκλησίας, Ρώμης, Νέας Ρώμης, Ἀλεξανδρείας, Ἀντιοχείας, Ἱερουσαλήμ, ὡς καὶ ἡ 8ῃ ἐν Κωνσταντινουπόλει συγκροτηθεῖσα τῷ 879 Οἰκουμενικῇ Συνόδῳ ἐκήρυξεν ὡς μόνην ὑπεράτην ἀρχὴν τῆς Πεντάδος τῶν Πατριαρχῶν καὶ ἐκ μιᾶς τῶν Ἐκκλησιῶν τῆς Πεντάδος ἐξηρητῶντο πᾶσαι αἱ λοιπαὶ κατὰ τόπους ἐκκλησίαι. Καὶ αὐτὰ τὰ ἐν τοῖς ἄκροις τοῦ πολιτικοῦ κόσμου τοῦ Ρωμαϊκοῦ ἐλεύθερα κράτη Γεωργία καὶ Ἀβησσυνία ἐκκλησιαστικῶς ὑπήγοντο εἰς μίαν τῶν πατριαρχικῶν Ἐκκλησιῶν, ἐξαιρουμένων τῶν Ἐκκλησιῶν Πρώτης καὶ Δευτέρας Ἰουστινιανῆς συναιρέσει τῆς ὅλης Ἐκκλησίας κατασταθεῖσων αὐτοκεφάλων. Ἄλλως αὐτοκέφαλος καθίστατο Ἐκκλησία τις μόνον κηρυσσομένη αἵρετικὴ καὶ γινομένη σχισματικὴ, ὅπως καὶ αἱ ἐν Συρίᾳ, Χαλδαίᾳ, Ἀρμενίᾳ¹, Αἰγύπτῳ καὶ Ἀβησσυ-

(1) Τῆς Ἀρμενικῆς Ἐκκλησίας ἡ ἱστορία ἔχει τοῦτο τὸ χαρακτηριστικῶς σπουδαῖον ἐν τῷ ζητήματι τούτῳ, ὅτι καθ' οὗς ἀκριβῶς χρόνους ἡ Ἀρμενία ἀπετέλει κράτος ἀνεξάρτητον ἡ Ἐκκλησία αὐτῆς ἐξηρητῶτο ἀπὸ τοῦ Μη-

νία αίρετικά Ἐκκλησίαι. Τοῦτο ἀμυδρῶς ἐννοῶν καὶ ὁ Φαρμακίδης ἀπεκήρυξε πάντα τὰ ἀπὸ τοῦ 4ου μ. Χ. αἰῶνος καθιερωμένα θέσμια τῆς Ἐκκλησίας καὶ ἀνέδραμε μέχρι τῶν πρώτων χρόνων τῆς Ἐκκλησίας, ὅτε ἡ πολιτειακὴ σύνταξις αὐτῆς δὲν εἶχεν ἀποτελεσθῆ ἔτι, ἵνα ἐν τῇ περιόδῳ ταύτῃ εὕρη τι στήριγμα τῶν ἐκ τῆς ἱστορίας ἀστηρίκτων μαρτυρουμένων ἰσχυρισμῶν αὐτοῦ, ἀθετῶν καὶ θέσμια Ἐκκλησιαστικά καὶ διατάξεις Συνοδικὰς καὶ Καλβινικῶς ὑσμίνων τὴν ἐκκλησιαστικὴν αὐτοῦ διοίκησιν.

Ἄλλ' ἔχουσιν οἱ τοῦ Φαρμακίδου συνήγοροι ὑπὲρ τῶν ἰσχυρισμῶν αὐτῶν τὴν περίφημον κατ' αὐτοῦς, ἀλλ' οὐδὲν ἀναιροῦσαν ἀληθῶς τῶν ἐκ τῆς ἱστορίας μαρτυρουμένων ἀντιθέτων ἀληθειῶν, ὅτι οὖν τοῦ πατριάρχου Φωτίου. Ἴδου πῶς ἔχουσι τὰ κατὰ τὴν λεγομένην ἀπόφανσιν τοῦ πατριάρχου Φωτίου.

Ὅτε ὁ πάπας Νικόλαος Α' ἐζήτησε διὰ τῶν εἰς τὴν δευτέραν Ὀγδόην Οἰκουμενικὴν Σύνοδον πεμφθέντων **ληγάτων** ἵνα ζητήσωσι τὴν εἰς τὴν ἐνορίαν τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ρώμης ἐπάνοδον τῶν Ἐκκλησιαστικῶν διοικήσεων τῆς Ἀρχαίας καὶ τῆς Νέας Ἠπείρου, τοῦ Ἰλλυρικοῦ (τῆς νῦν Βοσνίας καὶ Ἑρζεγοβίνης), τῆς Μακεδονίας, Θεσσαλίας, Ἀχαιίας, Ριπησίας, Λακίας, Μεδιτερράνας, Μοισίας, Δαρδανίας, καὶ τῆς ἀρχαίας ἐπισκοπῆς Συρακουσῶν, ἃς πάσας ὁ βασιλεὺς Λέων Γ' εἶχεν ὑπαγάγει ὑπὸ τὴν Ἐκκλησίαν Κωνσταντινουπόλεως, ὁ πατριάρχης Φώτιος ἀπαντῶν ἔλεγεν: « **Ἄλλ' εἰ μὲν ἐν ἡμῖν τὸ τοῦ βουλευματος κῦρος ἔκειτο καὶ μὴ συνεμεμέριστο βασιλεῖα ἢ πρῶξις, οὐκ ἂν ἀπολογίας ἔδει· αὐτὸ δὲ τὸ ἔργον κρεῖττον ἂν τῆς ἀπολογίας ἐδείκνυτο.** Ἐπειδὴ δὲ τὰ περὶ ἐνοριῶν δίκαια ταῖς πολιτικαῖς ἐπικρατεῖαις τε καὶ διοικήσεσι συμμεταβάλλεσθαι εἴωθεν, ἢ τῆς ὑμῶν ὁσιότητος εὐγνωμοσύνη τὸ ἡμῶν ἐπὶ τὸ συνδοκεῖν εἰς τὸ παρασχεῖν ἀποδεχομένη θέλημα, τὸ μὴ λαβεῖν τῆς **πολιτικῆς**, ἀλλ' **οὐχ ἡμέτερον λογιζέσθω ἔγκλημα.** Ἐγὼ γὰρ οὐχ ἂ πάλα

τροπολιτικοῦ θρόνου Καισαρείας, πόλεως ἀνηκούσης εἰς τὸ Ρωμαϊκὸν κράτος, διότι παρὰ ταύτης εἶχε παραλάβει τὴν χριστιανικὴν πίστιν· ὅτε δὲ τὸ Ἀρμενικὸν κράτος κατελύθη καὶ ἐγένετο ἡ Ἀρμενία ἐπαρχία τοῦ Ἑλληνικοῦ κράτους ἢ Ἐκκλησία ἢ Ἀρμενικὴ κατέστη αὐτοκέφαλος ὡς Ἐκκλησία αίρετικῶν, ὡς περιπεσοῦσα εἰς αίρετικὴν διδασκαλίαν (περὶ τὰ τέλη τοῦ Ε' αἰῶνος).

ὑπ' ἄλλους ἐτέλει, **μετὰ τοῦ δικαίου** καὶ τῆς φίλης εἰρήνης ἀναστρέφειν **πρόθυμος**, ἀλλὰ καὶ τῶν ἀνέκαθεν τῷ θρόνῳ τούτῳ προσανατιθεμένων εἴ τις ἰσχύων ἐπιτροπεύειν ἤξιου, ἐτόίμως ἂν παρεχώρησα τῷ δυναμένῳ μᾶλλον πλειόνων ἀντέχεσθαι... Εἰ δ' ὁ τὰ ἐμὰ λαμβάνων σὺν ἀγάπῃ καὶ προκαταβάλλων χάριν ἀνωμολόγηται μὲν τῷ τὰ **οἰκεία** ζητοῦντι, πῶς ἂν τις οὐ δώσει χάριεν, **μηδενὸς ὑπάρχοντος ἐμποδίου**, μάλιστα γὰρ **τηλικούτῳ πατρὶ** καὶ διὰ τοιούτων θεοφιλῶν καὶ σπουδαίων ποιησαμένῳ τὴν αἴτησιν».

Εἶναι σαφεστάτη ἡ ἔννοια τῶν λόγων τούτων τοῦ πατριάρχου Φωτίου ἀναιροῦσα ἄρδην τὴν στρεβλὴν σοφιστικὴν ἐρμηνείαν τὴν δοθεῖσαν αὐτοῖς, καθ' ἣν δῆθεν ὁ πατριάρχης Φώτιος ὡς δόγμα κανονικὸν κηρύττει τὴν ἀξίωσιν ὅτι πᾶν αὐτοκέφαλον κράτος δικαιούται νὰ ἔχη καὶ αὐτοκέφαλον Ἐκκλησίαν. Ὁ Φώτιος λέγει ἀπλούστατα καὶ σαφέστατα ὅτι ὅσον ἀφορᾷ εἰς αὐτόν, εἰς τὴν γνώμην δηλονότι καὶ θέλησιν αὐτοῦ καὶ ὅσον ἐξαριτάται ἀπ' αὐτοῦ, δὲν ἤθελε κἄν ὑπάρξει ἀνάγκη πρὸς ἀπάντησιν εἰς τὰ ὑπὸ τοῦ ἐπισκόπου Ρώμης ζητούμενα· ἀλλ' ἀντὶ πάσης ἀπαντήσεως ἤθελε προβῆ εὐθύς εἰς τὴν ἐκτέλεσιν τῆς αἰτήσεως τοῦ πάπα, ὃν παρίστησι ζητοῦντα τὰ οἰκεία, τὰ **δικαίῳ** δηλονότι ἐκκλησιαστικῷ αὐτῷ ἀνήκοντα· ἀλλ' ἂν δὲν ποιῇ τοῦτο, ἡ εὐθύνη, τὸ σφάλμα (τὸ ἐγκλημα) δὲν βαρύνει αὐτόν, ἀλλὰ τὴν πολιτικὴν ὀρχήν, ἣτις ἐπὶ τοῦ Λέοντος Γ' ἕνεκα τῆς τούτου ἐναντίον τῶν λαπῶν ὡς ὑποκινούντων ἐπανάστασιν ἐν Ἰταλίᾳ ὀργῆς καὶ ἀγανακτικῆσεως ἀπέσπασεν ἀπὸ τοῦ θρόνου τῆς Ρώμης τὰς **κανονικῶς** ὑποκειμένας τούτῳ Ἐκκλησίας. Ἐκ τούτων δὲ πάντων γίνεται προφανὲς ὅτι καὶ ἡ ἀποδιδομένη εἰς τὸν Φώτιον ἀπόφανσις περὶ αὐτοκεφάλου Ἐκκλησίας ἐν αὐτοκεφάλῳ κράτει πλημμελῶς ἐρμηνεύεται καὶ πλημμελῶς ἀποδίδεται εἰς τὸν Πατριάρχην τοῦτον.

Οὕτως ἀπὸ κανονικῆς καὶ ἱστορικῆς ἐπόψεως γίνεται κατάδηλον πόσον πλημμελῆ τὰ ὑπὸ τῶν περὶ τὸν Φαρμακίδην γραφέντα καὶ ἀντικρὺς ἀντικείμενα πρὸς πᾶσαν ἀλήθειαν. Καὶ ὅμως κατὰ μοιραίαν τινὰ ἐξέλιξιν πραγμάτων ὁ Φαρμακίδης ἐξῆλθε νικητὴς ἐκ τοῦ ἀσεβοῦς καὶ ἀνιέρου ἀγῶνος αὐτοῦ. Ἐνίκησε δὲ ὁ Φαρμακίδης οὐχὶ ὡς Φαρμακίδης, ἀλλ' ὡς ὄργανον καὶ κύμβαλον ἀλαλάζον τῶν ὕπισθεν αὐτοῦ πολεμίων τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας, ἰδίως τῆς Γαλλίας. Αὐτὴ ἡ σφοδρὰ ἠθικὴ ἀγανάκτησις ἡ καταλαβοῦσα τὰ πνευ-

ματα ἐπὶ τοῖς ἀσεβεστάτοις κηρύγμασι τοῦ αἵρεσιάρχου προκαλέσασα τὴν ἐξέγερσιν τῆς κοινῆς γνώμης πανταχοῦ τῆς Ἑλλάδος ἀπαιτούσης τὴν διὰ καθαιρέσεως καὶ ἀφορισμοῦ αὐστηρὰν τιμωρίαν τοῦ Φαρμακίδου προὔκάλεσε καὶ ἐν Πελοποννήσῳ κίνημά τι ὑπὲρ τῆς κινδινευούσης Ὁρθοδοξίας ὑπὸ τὸν ἀγαθὸν καὶ εὐσεβῆ ἱεροκλήρικα Χριστόφορον. Τὸ κίνημα τοῦτο ἐχρησιμοποίησαν οἱ τῷ Φαρμακίδῳ εὐνοοῦντες πολιτικοὶ κύκλοι ὡς ὄπλον ὑπὲρ τοῦ Φαρμακίδου καὶ ἐναντίον τοῦ Ἱεροῦ Τόμου παριστῶντες τὸ εἰρημένον κίνημα ὡς ἀπευθυνόμενον ἐναντίον τοῦ Βασιλέως καὶ προκληθὲν καὶ ὑποστηριζόμενον ὑπὸ τῆς Ρωσίας. Ὁ θόρυβος, ὃν οὕτως ἤγειραν οἱ μισορθόδοξοι ἠνάγκασε τὴν Ἱερὰν Σύνοδον, παρ' ἧς ὁ τύπος ἀπῆται ἰσχυρῶς τὴν τιμωρίαν τοῦ Φαρμακίδου καὶ τοῦ βιβλίου αὐτοῦ, νὰ περιορίσῃ τὴν τιμωρίαν εἰς μίαν ἀπλὴν ἐγκύκλιον ποιμαντορικὴν, ἐν ἣ ἔστιγματίτζε τὸ βιβλίον, χαρακτηρίζουσα μὲν αὐτὸ ὡς «σκανδαλῶδες καὶ βλάσφημον λίβελλον» καὶ πάντα τὰ ὑπὸ τοῦ Φαρμακίδου γραφέντα ὡς «κακοβούλως καὶ θρασέως κηρυττόμενα», ἀλλ' ἀναιροῦσα τὰς διαδιδόμενας φήμας περὶ ἐπιβουλῆς τεκταινομένης κατὰ τῆς ὀρθοδόξου ἡμῶν πίστεως καὶ ἀγγέλλουσα ὅτι ὁ Βασιλεὺς προστατεύει διαρκῶς τὴν ὀρθόδοξον Ἐκκλησίαν». Ἄλλ' ἡ Κυβέρνησις ἐπωφεληθεῖσα τὸ ἐν Πελοποννήσῳ κίνημα τοῦ Χριστοφόρου¹,

(1) Ὁ εὐσεβής, ἀπλοῦς τὸ ἦθος καὶ σφόδρα εὐσεβής καὶ ζηλωτὴς τῆς Ὁρθοδοξίας μοναχὸς Χριστόφορος Παπουλάκος, ὁ καταγόμενος ἀπὸ τῶν περιχώρων τῶν Καλαβρυτῶν, μέχρι θεοληψίας ἐνθουσιᾶν πρὸς τὰ πάτρια ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ ἐνθουσιωδῶς ἐξετέλει καὶ ἔργα διδασκάλου καὶ ἱεροκήρικου τοῦ λαοῦ τοσοῦτον ἐπιτυχῶς, ὥστε καὶ πολλοὺς ληστὰς καὶ κακούργους ἐπανήγαγεν εἰς τὴν ἀληθῆ ὁδόν· διὸ καὶ ὑπὸ τῆς Ἱερᾶς Συνόδου καὶ ὑπὸ τῆς Κυβερνήσεως πλήρης ἀφείθη αὐτῷ ἐλευθερία ἐν τῷ ἔργῳ τῆς διδασκείας. Αἱ διαμαρτυρίαι τοῦ εὐσεβοῦς μοναχοῦ, οὗ ἡ δημοτικότης ἦτο μεγίστη καθ' ὅλην τὴν Πελοπόννησον, ἐναντίον τῶν κατὰ τῆς Ὁρθοδοξίας ὑπὸ τῆς Κυβερνήσεως τεκταινομένων ἔδωσαν ἀφορμὴν εἰς τοὺς ἀνθρώπους τῆς ἐν τοῖς Ἐκκλησιαστικοῖς ἀσέβῳς ὀργαζούσης τότε Μάραλας, τῆς ἔτι δ' ἀσεβέστερον συνταραττούσης τὰ πάντα ἐνεργείᾳ τῆς Γαλλικῆς πολιτικῆς Μοσχομάγκας, νὰ παραστήσωσι τὸν ἄνδρα ὡς στασιαστὴν. Ἄλλ' ὁ κατ' αὐτοῦ πεμφθεὶς στρατὸς εἶπεν ἀντίστασιν δεινὴν ἐκ μέρους τοῦ πλῆθους, πενταχιλίῳι δὲ ἔνοπλοι Μανιάται ἄνδρες ὁμοῦ καὶ γυναῖκες ὑπερήσπισαν τὸν ἱεροκλήρικα. Ἄλλ' ἐντονωτέρᾳ ἐνέργειᾳ ἐκ μέρους τῆς Κυβερνήσεως, πεμφθῆς εἰς Μάνην τὸν Ι. Κολοκοτρώνην, ἔθηκεν ἐπὶ τέλους τέρμα εἰς τὸ κίνημα τοῦ Χριστοφόρου σὺλ-

παριστώσα αὐτὸ ὡς ἐναντίον τοῦ Βασιλέως δῆθεν γινόμενον καὶ ἐναντίον τοῦ ὅλου πολιτειακοῦ καθεστώτος καὶ ἐνεργήσασα τὴν εἰς

ληφθέντος καὶ ἐγκλεισθέντος ἐν μοναστηρίῳ. Τῷ αὐτῷ δὲ ἔτει οἱ τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας καὶ τοῦ ἱεροῦ Τόμου πολέμιοι ἐποφεληθέντες τὰς διὰ τῆς Ὁρθοδοξίας διαμαρτυρίας ἐτέρου εἰσεβοῦς μοναχοῦ, τοῦ ἀπὸ Κεφαλῆνίας Κοσμᾶ Φλαμιάτου, ἀνδρὸς ἐν ἀγιότητι καὶ εὐσεβείᾳ βίου ἀφιερῶσαντος ἑαυτὸν πρὸς τὰ θεῖα καὶ πρὸς τὴν ὑπηρεσίαν τῆς Ἐκκλησίας καὶ ἦδη τῷ 1849 ἐκδόντος φυλλάδιον ἐπιγραφόμενον «Φωνὴ Ὁρθόδοξος», ἐν ᾧ ζήτησεν ἐπιτίθετο ἐναντίον πάντων τῶν πολεμίων τῆς πατρίου πίστεως προαγγέλλων τοὺς ἐπικειμένους τῇ Ἐκκλησίᾳ καὶ τῷ Γένει μεγάλους κινδύνους, Μπαρλαῖοι καὶ Μοσχομαγγίται ἐποίησαν μέγαν θόρυβον περὶ τῆς φοβερῆς «καλογηρικῆς συνωμοσίας». Κατ' ἀκολουθίαν δὲ τοῦ τοιοῦτου θορύβου ἑκατὸν πενήκοντα καλόγηροι συνελήφθησαν ἐν Πελοποννήσῳ καὶ παρεπέμφθησαν εἰς τὰ δικαστήρια. Καὶ ἐν Ἀθήναις δὲ αὐταῖς ἐγένοντο ἔρευναι ἀτυνομικαὶ ἐν τῇ κατοικίᾳ τοῦ Μεγάλου Οἰκονόμου Κωνσταντίνου, καὶ κατεσχέθησαν πολλὰ αὐτοῦ ἰδιωτικά ἔγγραφα καὶ πραγματεῖαι χειρόγραφοι, δοῦσαι ἀφορμὴν εἰς τὴν Ρωσικὴν πρεσβείαν νὰ διαμαρτυρηθῇ διὰ τὰ γινόμενα. Καὶ ὁ μὲν περὶ «καλογηρικῆς συνωμοσίας» πολὺς θόρυβος καπνὸς ἦν καὶ διελύθη τάχιστα, ἀφοῦ κατὰ φθινοπωρὸν τοῦ 1852 τὸ ἐπὶ τοῦ ἐν Πάτραις δικαστηρίου ἐκδοθὲν βούλευμα ἐχαρκτήρησε τὰ καταγγελλόμενα ὡς ἀπλοῦν πλημμέλημα.

Ἄλλ' οἱ θορυβοῦντες δὲν ἐδίστασαν νὰ δημιουργήσωσι διπλωματικὸν ζήτημα. Ὁ ἐπὶ τῶν Ἐξωτερικῶν ὑπουργὸς Παῖκος ὑπὸ τὴν πίεσιν τούτων διατελῶν παρεκάλει τὸν Ρῶσον πρεσβευτὴν νὰ δημοσιεύσῃ τὴν πρὸς τοὺς Ρώσους ἐν Ἑλλάδι προξένους ἐγκύκλιον τῆς ἐν Ἀθήναις Ρωσικῆς πρεσβείας, περὶ ἧς ἐγένετο λόγος ἐν τοῖς γεγονόσι τοῦ 1849 (ἰδ. τόμ. Γ' σ. 442). Ἡ ἐγκύκλιος ἐκείνη, ὡς γνωστὸν, ἀπέβλεπεν ἀκριβῶς εἰς τὸ νὰ ἀποτρέψῃ τὸν Ἑλλαδικὸν λαὸν ἀπὸ παντὸς ἀντιβασιλικοῦ καὶ ἀντιμοναρχικοῦ κινήματος. Ἄλλ' ἐπειδὴ ἡ ἐγκύκλιος ἐκείνη δὲν εἶχε δημοσιευθῆ, Μπαρλαῖοι δὲ καὶ Μοσχομαγγίται διέδιδον ἐπιτηδεῖως ὅτι τὰ ἐν Πελοποννήσῳ κινήματα ἦσαν ἔργα τῆς ὤψιστης πολιτικῆς ἀποβέβοντα εἰς τὴν ἐκθρόνισιν τοῦ Βασιλέως, ὁ Ἕλλην ὑπουργὸς εἴτε γινώσκων εἴτε μὴ γινώσκων τὸ περιεχόμενον αὐτῆς καὶ εἴτε θέλων νὰ ἐκθέσῃ τὴν ὤψιστην πολιτικὴν, ὡς ἐπεθύμουν οἱ Μπαρλαῖοι καὶ ἡ Μοσχομαγγίτα, εἴτε ὡς εἰλικρινῶς πολιτευόμενος, παρέστησε τῷ ἐν Ἀθήναις ῥώτῳ ἐπιτετραμμένῳ Περσιάνῳ ὅτι ἦτο ἀνάγκη νὰ δημοσιευθῇ ἡ ἐγκύκλιος ἵνα συντελέσῃ εἰς τὴν κατάπαυσιν τῶν ταραχῶν. Ὁ ῥώσος ἀντὶ τὴν πρόσωπος ἀπέρριψεν ἐν ἀρχῇ τὴν αἴτησιν τοῦ Παῖκου, εἶτα ἐδέξατο αὐτήν, καὶ ἐκ τῆς δημοσιευθείσης οὕτως ἐγκυκλίου ἐγένετο πασιφανέστατα γνωστὸν ὅτι ἡ ἐγκύκλιος ἀπέβλεπεν ἀκριβῶς εἰς τὴν ἠθικὴν ἐμπέδωσιν τῆς βασιλείας, συνοδευομένη μάλιστα μετὰ τῆς δηλώσεως τοῦ ῥώσου ἀντιπροσώπου περὶ τῶν εὐμενεστάτων διαθέσεων τοῦ αὐτοκράτορος Νικολάου πρὸς τε τὸν λαὸν

Μάνην ἀποστολὴν αὐτοῦ τοῦ ὑπασπιστοῦ τοῦ Βασιλέως Γ. Κολοκοτρώνη, ἵνα δώσῃ εἰς τὸ ταχέως κατασταλὲν κίνημα σημασίαν πολλῶ μείζονα τῆς πραγματικῆς ὑπέβαλεν εἰς τὰς Βουλὰς τὸ πρὸ πολλοῦ ὑπ' αὐτῆς παρασκευασθὲν νομοσχέδιον τῆς Ἐκκλησιαστικῆς διοικήσεως (κατὰ Ἰούνιον τοῦ 1852), ὅπερ καὶ ψηφισθὲν ὑπ' ἀμφοτέρων τῶν Βουλῶν ἐγένετο καταστατικὸς τῶν ἐκκλησιαστικῶν πραγμάτων νόμος. Διὰ τοῦ νόμου τούτου, τοῦ ἰσχύοντος μέχρι πρὸ ὀλίγων ἡμερῶν, κατηργεῖτο ὀλοσχερῶς ὁ Ἱερὸς Τόμος τοῦ 1852, οὗ οὐδεμία ἐγένετο μνεία ἐν τῷ νόμῳ ὅπως καὶ οὐδεμία μνεία τῆς Μ. Ἐκκλησίας. Καὶ ἐκηρύχθη μὲν ἡ ὑπὸ τὸν διηγετὴ πρόεδρον τὸν μητροπολίτην Ἀθηνῶν πενταμελὴς Σύνοδος ὡς ὑπερτάτη ἀρχὴ τῆς Ἐκκλησίας, ἀλλ' ἀρχὴ ὑποκειμένη (κατὰ τὸ 5' ἄρθρον τοῦ νόμου) ἐν τοῖς μὴ καθαρῶς δογματικοῖς ζητήμασιν εἰς τὴν ὑπερτάτην ἀρχὴν καὶ τὸν ἔλεγχον τῆς πολιτείας τὴν ἐκπροσωποῦσαν τὴν κυριαρχίαν τοῦ κράτους. Ἡ δὲ ὑπερτάτη αὕτη ἐποπτεία τῆς πολιτείας ἐπὶ τῶν πράξεων τῆς Ἱερᾶς Συνόδου ἀνετίθετο διὰ τοῦ 5' ἄρθρου εἰς τὸν ὑπ' κείνης διοριζόμενον παρὰ τῇ Ἱ. Συνόδῳ Βασιλικὸν Ἐπιτροπον, οὗ ἄνευ τῆς ὑπογραφῆς οὐδεμία πράξις τῆς Συνόδου ἐθεωρεῖτο ἔχουσα κῆρος¹. Πρὸς τούτοις διὰ τοῦ νόμου τούτου ἡ Κυβέρνησις ἐλάμβανε τὸ δικαίωμα νὰ διορίζη δύο γραμματεῖς τῆς Ἱερᾶς Συνόδου. Ἀμφοτέροι οὗτοι οἱ νεωτερισμοὶ ἀντέβαινον προδίηλος εἰς τὴν ὑπὸ τοῦ Ἱεροῦ Τόμου τεθεῖσαν θεμελιώδη ἀρχὴν τῆς ἐλευθέρου διοικήσεως τῆς Ἐκκλησίας ὑπὸ τῆς Ἱερᾶς Συνόδου ἄνευ οὐδεμιᾶς ἀναμίξεως τῆς κοσμικῆς ἀρχῆς. Ἀλλ' οὐδ' εἰς τοῦτο περιορίσθη ἡ ὑποδούλωσις τῆς Ἐκκλησίας εἰς τὴν πολιτείαν. Διὰ τῶν ἄρθρων 19 καὶ 20 ἐνομοθετεῖτο ὅτι ἡ Ἱ. Σύνοδος πρὸς οὐδεμίαν

τῆς Ἑλλάδος καὶ πρὸς τὸν βασιλέα Ὁθωνα. Οὗτω δὲ ἐφιμώθησαν τελείως οἱ βυσοδομοῦντες ἐναντίον τῆς ἐν Ἑλλάδι ἠθωσικῆς πολιτικῆς καὶ ἠθικῆς ἠοπῆς τῆς μεγάλης δημοδόξου Δυνάμεως.

(1) Ὁ θεσμὸς τοῦ Β. Ἐπιτρόπου ὑπῆρχε καὶ ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ τῆς Ρωσίας· ἀλλὰ τοῦτο ἐν Ρωσίᾳ ἐγένετο διὰ τὸ μὴ ὑπάρχειν ἐν τῷ κράτει τούτῳ ὑπουργὸν καὶ ὑπουργεῖον Ἐκκλησιαστικῶν, καὶ τοῦ αὐτοκρατορικοῦ Ἐπιτρόπου ἀποτελουμένου τὸν μόνον δεσμὸν μεταξὺ τῆς Ἐκκλησίας καὶ τῆς Πολιτείας, ἐνῷ ὁ περὶ οὗ ὁ λόγος καταστατικὸς νόμος διὰ τῆς ἐπικυρώσεως τῆς ἐξουσίας τοῦ καὶ πρότερον ὑπάρχοντος Β. Ἐπιτροπου ἐγκαθίστα κατὰσζοπον ἐν τῇ Ἱερᾷ Συνόδῳ καὶ τῇ Ἐκκλησιαστικῇ Διοίκησει.

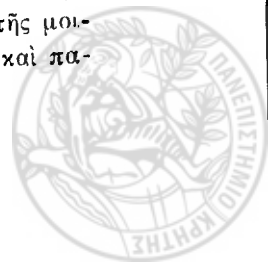

ἀρχὴν πολιτικὴν ἢ ἐκκλησιαστικὴν ἠδύνατο νὰ πέμψη οἰομένη ποτε ἔγγραφον εἰμὴ διὰ τοῦ ὑπουργείου τῶν Ἐκκλησιαστικῶν, καὶ αὐταὶ δὲ αἱ πρὸς τὰς ἄλλας Ἐκκλησίας ἐπιστολαὶ ἔδει νὰ διαβιβασθῶσι διὰ τοῦ ὑπουργείου τῶν Ἐκκλησιαστικῶν. Ἐν τῷ γ' δὲ ἄρθρῳ τοῦ νόμου ὑπῆρχε διάταξις, καθ' ἣν ὁ ὑπουργὸς ἠδύνατο νὰ συγκαλέσῃ **κανονικοὺς ἐπισκόπους** ἐκτὸς τῆς Ἱερᾶς Συνόδου προκειμένου περὶ δίκης οἰομένηποτε ἀρχιερέως. Ἄν ὁ νόμος ὡς ὑπεράτην ἀρχὴν τῆς Ἐκκλησίας, ὑπεράνω τῆς Ἱερᾶς Συνόδου κειμένην καὶ ὑπέρτατον δικαίωμα ἐλέγχου ἐπὶ τῶν πράξεων τῆς Ἱερᾶς Συνόδου κεκτημένην καὶ ὑπέρτατον ἐκκλησιαστικὸν δικαστήριον ἀποτελοῦσαν, ἂν ὡς τοιαύτην ἀρχὴν ἀνεγνώριζε τὴν σύμπασαν ἱεραρχίαν τοῦ βασιλείου, τοιαύτη τις νομικὴ διάταξις καίπερ ἀντιβαίνουσα εἰς τὸν Ἰ. Τόμον, τὸν ὡς ὑπεράτην ἀρχὴν ἐκκλησιαστικὴν καθιεροῦντα μόνον τὴν Ἱερὰν Σύνοδον, θὰ εἶχέ τινα ἔννοϊαν λογικὴν¹. Ἀλλὰ τοιαύτη τις διάταξις περιορίζουσα τὴν αὐθαίρεσίαν τοῦ ὑπουργοῦ, δὲν ἦτο συμφέρουσα. Ἡ κυβέρνησις ἤθελε νὰ ποιῆται χρῆσιν τῆς ἐκτὸς τῆς Ἱ. Συνόδου ἱεραρχίας μόνον χάριν ἑαυτῆς καὶ ἐναντίον τῆς Ἱ. Συνόδου. Διὰ τοῦτο οὐδένα μὲν ἐποιήσατο ὁ νόμος λόγον ἢ μνείαν τῆς ὅλης ἱεραρχίας ὡς σώματος συνολικοῦ ἔχοντος ἰδίαν ὑπόστασιν, κατέλιπε δὲ ἀορίστως εἰς τὴν ἀπόφασιν καὶ διάκρισιν τοῦ ὑπουργοῦ τὸ νὰ συγκαλέσῃ δικαστήριον ἐξ ὧν οὗτος ἐβούλετο κατὰ τὰς περιστάσεις κανονικῶν ἐπισκόπων τοῦ κράτους, ἵνα διὰ τούτων ἔτι πλέον δεσμεύσῃ καὶ Σύνοδον καὶ Ἐκκλησίαν εἰς τὰ νεύ-

(1) Ἀκριβῶς τὸ προσχέδιον τοῦ καταστατικοῦ νόμου τὸ συνταχθὲν ὑπὸ ἐπιτροπείας ἐπισκόπων ὑπὸ τὴν προεδρίαν τοῦ εὐσεβοῦς καὶ λογίου ἐπισκόπου Κυνουρίας Διουσιίου ὡς ὑπεράτην ἐκκλησιαστικὴν ἀρχὴν ὑπεδείκνυε τὴν σύμπασαν ἱεραρχίαν τοῦ κράτους, τὴν δὲ Ἱερὰν Σύνοδον ὡς ἐπιτροπείαν διαρκῆ τῆς συμπάσης ἱεραρχίας, ἅτε μὴ δυναμένης ταύτης νὰ ἐνδημῇ πάντοτε ἐν Ἀθήναις. Ὁ αἰδίδιμος ὑπουργὸς τῶν Ἐκκλησιαστικῶν Θεόφωρος Ζαΐμης τοιαύτην πρᾶξιόν αὐτῆς ἀρχὴν συνεκάλεσε τῷ 1920 τὴν σύμπασαν ἱεραρχίαν, τούτου δὲ τῷ παραδείγματι ἠκολούθησαν καὶ οἱ μετὰ τὸν ἀδαῆ καὶ αἰδριν διάδοχον τοῦ αἰδίδιμου ἐρείνου ἄνδρες γενόμενοι ὑπουργοὶ τῶν Ἐκκλησιαστικῶν συναινοῦντος καὶ τοῦ ἀρχιεπισκόπου ἢ μητροπολίτου Χρυσοστόμου.

ματα τοῦ ὑπουργοῦ. Οὕτως ὀλοσχερῶς δεσμίαις παραδεδομένης τῆς **λόγῳ** ὑπερτάτης ἐκκλησιαστικῆς ἀρχῆς εἰς τὰς χεῖρας τῆς Κυβερνήσεως κατεστρέφετο ἄρδην ἡ πνευματικὴ καὶ ἠθικὴ ὑπόστασις τῆς Ἐκκλησίας. Ἐάν δὲ ἡ Ἐκκλησία καὶ μετὰ τὴν καθιέρωσιν τῆς τοιαύτης νομοθεσίας διετήρησε μέχρι τῆς ἀπὸ 1909 ἀρχομένης ἀνατρεπτικῆς περιόδου τὴν ἠθικὴν ὑπόστασιν αὐτῆς, τοῦτο ὀφείλεται ἔνθεν μὲν εἰς τὴν εὐσέβειαν καὶ τὴν σωφροσύνην καὶ τὴν ἄλλην χρηστότητα τῶν ἀρχιερέων καὶ ἰδίως τῶν μητροπολιτῶν προέδρων τῆς Ἱερᾶς Συνόδου Μισαήλ, Θεοφίλου, Γερμανοῦ, Θεοκλήτου, ἔνθεν δὲ εἰς τὴν ἀρτίαν πνευματικὴν μόρφωσιν, τὴν εὐσέβειαν καὶ τὴν χρηστότητα τῶν ὑπουργῶν τῶν Ἐκκλησιαστικῶν οἳοι ἦσαν ἰδίως Μιχαὴλ Σχινᾶς, Α. Χρηστόπουλος, Δ. Καλλιφρονᾶς, Σαράβας, Αὐγερινός, Κοσσονάκος (ἐνοεῖτε δὴ ὁ Θ. Π. Δηλιγιάννης ἐν τῷ οἰκουμεικῷ ὑπουργείῳ τοῦ 1877—78), Ἀγγέλος Βλάχος, Δ. Πετρίδης καὶ ὁ σοφώτατος καὶ θεολογικώτατος πάντων Ἀθ. Εὐταξίας ὁ βαθύτατος γνώστης τῶν νόμων καὶ τῆς ἱστορίας τῆς Ἐκκλησίας, καὶ τέλος ὁ ἐν ταῖς ἐσχάταις ἡμέραις διὰ τῆς χρηστότητος, τῆς εὐσεβείας καὶ τῶν ἄλλων ἀρετῶν ἀπὸ ἱατροῦ ἐπιστήμονος εἰς θεολόγον κανονολόγον Ἐκκλησιαστικοῦ δικαίου ἐν τῷ ὑπουργείῳ τῶν Ἐκκλησιαστικῶν ὑψωθεὶς, πρὸ ὀλίγων ἐτῶν τελευτήσας ἱατροφιλόσοφος Θ. Ζαΐμης. Ἄλλ' ὁ τοῦτον ἀναξίως πάνυ διαδεξάμενος καὶ ἀκατανοήτως τυφλώσας τὸν ἄλλως ἄριστον καὶ κράτιστον Δ. Γούναρην ἀνατροπεὺς τῶν πάντων ἐν τε τῇ Ἐκκλησίᾳ καὶ τῇ Δημοσίᾳ Ἐκπαιδεύσει Κ. Πολυγένης, ὁ τέλεον ἄμοιρος πάσης γνώσεως καὶ ἰδέας περὶ τὰ ἐκκλησιαστικὰ καὶ ἐκπαιδευτικὰ, καὶ ὅμως διὰ παντὸς τρόπου ἀναρριχησάμενος εἰς τὸ ὑπουργεῖον ἵνα ἐκμεταλλευθῇ τὴν θέσιν καὶ τὸ ἀξίωμα ἰδιοτελῶς καὶ ἀσεβῶς, ὥθησε καὶ τὰ τῆς Ἐκκλησίας, ὅπως καὶ τὰ τῆς παιδεύσεως, εἰς τὸν κατήφορον ἐκείνον τὸν ἐπενεγκόντα τὴν σημερινὴν σύγχυσιν καὶ χάος, ἐν ᾧ ὁ νῦν Μακαριώτατος ὑπὸ τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος τιτλοφορηθεὶς πρόεδρος τῆς Ἱ. Συνόδου μάτην ἀγωνίζεται νὰ ἐπίσχη τὸ τῆς καταστροφῆς θεῦμα, ὅμοιος πρὸς πλοίαρχον ἐν μέσῳ κυμάτων σφοδρῶν μάτην ἀγωνιζόμενον νὰ σώσῃ τὸ πλοῖον, γινόμενος καὶ αὐτός, ἄκων καὶ μὴ βουλόμενος, ἔρμαιον τῆς μοιραίας φορᾶς τῆς ἀσεβείας, ἥτις κινδυνεύει νὰ παρασύρῃ καὶ πα-

ρέσυρεν ἴδη διὰ τοῦ ἀπ' Ἀθηνῶν πνέοντος ἀνέμου καὶ αὐτὴν τὴν Μεγάλην τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίαν. Ἀλλ' ἕλωσ γένοιτο τῇ Ἐκκλησίᾳ αὐτοῦ καὶ τῷ ὀρθοδόξῳ πληρώματι ὃ ἐν μέσῳ νυκτερινοῦ ζόφου καὶ δεινῶν τρικυμιῶν ἐπὶ ὑδάτων βαδίζων καὶ σώσας τοὺς κινδυνεύοντας μαθητὰς αὐτοῦ νυμφίος τῆς Ἐκκλησίας, ὡς ἔλεγεν ὁ ἀοίδιμος πάπας Πίος Θ'.

Ὁ καταστατικὸς νόμος τοῦ 1852 ὃ καταλύων τὸν Ἱερὸν Τόμον τοῦ 1852 κατηγορίσθη καὶ ἐψηφίσθη ἄνευ οὐδεμιᾶς προειδοποιήσεως τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας, εἰς ἣν οὔτε ἡ Κυβέρνησις οὔτε ἡ Ἱερὰ Σύνοδος ἢ τότε καταρτισθεῖσα ἐθεώρησε πρέπον ν' ἀνακοινώσῃ τὰ γενόμενα. Διότι τῇ μὲν Κυβερνήσει δὲν συνέφερον, ἢ δὲ Ἱ. Σύνοδος ἦν δεσμίᾳ ὑπὸ τὸ κράτος τῆς Κυβερνήσεως, οὐδέ μίαν δυναμένη νὰ ἔχῃ σχέσιν καὶ ἐν τοῖς οὐκωιδεστάτοις πνευματικοῖς ζητήμασιν οὔτε μετὰ τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας οὔτε μεθ' οἰασδήποτε ἄλλης Ἐκκλησίας ἄνευ παρεμβάσεως τοῦ ὑπουργοῦ. Ὅτε δὲ ἐγνώσθη πανταχοῦ ὃ περίφημος καταστατικὸς νόμος, τί ξδει ἢ τί ἠδύνατο νὰ πράξῃ ἡ Μεγάλη Ἐκκλησία; Νὰ κηρύξῃ σχισματικὸν ὀλόκληρον λαὸν εὐσεβῆ, βαθέως ἀφοσιωμένον εἰς τὰ πάτρια χάριν ὀλίγων ἀσεβῶν; δὲν ἠθέλεν οὐδαμῶς! Νὰ κηρύξῃ ἐπισήμως ἄκυρον τὸν Ἱερὸν Τόμον τὸν ἔργῳ ἀποκηρυχθέντα ἐν Ἀθήναις; Εἰς τὸ αὐτὸ μέγα κακὸν κατ' οὐσίαν ἠθέλον κατανήσει τὰ πράγματα. Προσεποιήθη λοιπὸν ἄγνοιαν τελείαν τῶν γινομένων, ἔῴσα τοὺς νεκροὺς θάπτειν τοὺς ἑαυτῶν νεκροὺς!

(1) Ἐν τούτοις τὸ κυριώτατον δημοσιογραφικὸν φύλλον τὸ ἐρμηνεύον τὰς γνώμας καὶ τὰς κρίσεις τῶν Πατριαρχείων, ὃ «Τηλέγραφος τοῦ Βοσπόρου», οὗ καὶ ἐν τοῖς ἔμπροσθεν ἐποησάμεθα μνείαν ἔγραφε τάδε: «Ὁ Ἱερὸς Τόμος κατέκρινε τὸ παλαιὸν καταστατικὸν, ὃπερ ὀρθῇ τῇ κεφαλῇ κατὰ Ἐκκλησίας ἀντεστρατεύετο. Τὸ δὲ νέον τὴν αὐτὴν προθεσιν ἔχει κατὰ τῆς Ἐκκλησίας, *ἐκκληρίζον* αὐτὴν καὶ ἐκμηδενίζον καὶ μέχρῃς αὐτῆς ἐξοντώσεως καταδεσμεῦον, πολλαχοῦ δὲ καὶ *ἐμπαίζον αὐτὴν ἐκουσίως*, ἀλλὰ πάντοτε ὑπόβριος καὶ λαθροδίκητως μέχρι τινος, ἐπειτα δὲ καὶ διαρρηθῆν. Ἐκεῖνο μὲν ἔλεγε τὸν Βασιλέα ἀρχηγὸν τῆς Ἐκκλησιαστικῆς διοικήσεως, τοῦτο δὲ εἰσάγει αὐτὴν τὴν Σύνοδον (ἐν τῇ Διαβεβαιώσει) ὁμολογοῦσαν τὸν ἐγκόσμιον βασιλέα κυριάρχην ἑαυτῆς, ἄρα καὶ πάσης τῆς Ἐκκλησίας, ἧς ἐστὶν αὐτὴ ἡ κεφαλὴ ἢ υπερτάτη ἀρχὴ. Ἡ Σύνοδος διόικει ἐν ὀνόματι τοῦ Βασιλέως, ἔλεγεν ἐκεῖνο· ὃ δὲ νόμος τοῦτο μὲν δὲν λέγει ῥητῶς, διατάσσει δὲ ὅτι οὐδὲν οὔτε τῶν πνευματι-

Ἄλλ' ἐν τῇ χριστιανικῇ ταύτῃ μακροθυμία ἐν πράγμα δὲν ἠδυνήθη νὰ προίδη, ὅτι ἡ Ἐκκλησία ταπεινουμένη καὶ ἠθικῶς καταλυομένη ἐν Ἀθήναις, ἔμελλε νὰ παρασύρῃ θᾶπτον ἢ βρά-

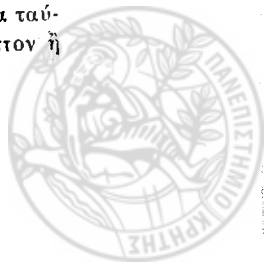
κῶν οὔτε τῶν μικτῶν δύναται ἡ Σύνοδος νὰ ψηφίσῃ χωρὶς ἐγκρίσεως τοῦ Βασιλικοῦ Ἐπιτρόπου· εἰ δέ τι καὶ γράφει ἀκυροῦσθαι».

Τοιαύτη Σύνοδος. τοιαύτη Ἐκκλησία, οἷαν προδιέγραψε καὶ υπε-τύπωσεν ὁ Φαρμακίδης εἰς τὸν Ἀντίτομον, ἔχει κεφαλὴν τὸν Χριστόν! Ὁ γάμος οὐδαμοῦ μυστήριον ὀνομάζεται· διότι οὔτε ὁ Φαρμακίδης θέλει αὐτό· προσωποιοῦμενος δὲ (ὁ καταστατικός νόμος) ὅτι τὴν ἐναρξίν τῆς περὶ διαζυγίου διαφορᾶς ἀναφέρει εἰς τὴν Ἐκκλησιαστικὴν ἀρχήν. αὐτὸ τὸ διαζύγιον ἔπειτα ἀνατίθῃσιν εἰς τὰ δικαστήρια, διαλύων τὸν γάμον ὡς συνάλλαγμα πολιτικόν. Σχεδὸν εἰς ὅλα τὰ ἄρθρα τοῦ νέου καταστατικοῦ χαλκεύεται ἡ δουλεία τῆς Ἐκκλησίας, διότι ἕως καὶ αὐτῆς τῆς Συνόδου οἱ γραμματεῖς διορίζονται ὑπὸ τοῦ Βασιλέως· καὶ ὡς νὰ μὴ ἐξήρκει εἰς *κατάσκοπος ἢ κοσμηπίσκοπος*, ἀλλ' ἔπρεπε νὰ παρευρίσκωνται καὶ ἕτεροι δύο. Ἄλλ' οὐδὲ τοὺς ἐπισκόπους ἐκλέγει ἡ Σύνοδος, μόνον δὲ ὡς γίνεται ἐπὶ τῶν Δημάρχων, προτείνει. Εἰς τινὰ πάλιν μέρη φαίνεται ὅτι θέλει δῆθεν νὰ θεμελιωθῇ ἐπὶ τοῦ Ἱεροῦ Τόμου· *ἀλλὰ καὶ ταῦτα ἐπὶ δόλω μηχανεύεται.*

Ἐν γένει λοιπὸν ὁ Νομος οὗτος ἐνῶ κηρύττει ἀφ' ἐνὸς τὸ σέβας πρὸς τοὺς ἱεροὺς κανόνας, ἀφ' ἐτέρου *ἀθετεῖ αὐτοὺς* διαρρήθην, διότι δῆθεν δὲν συμβιβάζονται οὗτοι πρὸς τὰ κοσμικά!! Ἄλλὰ μήπως ἡ καθόλου Ἐκκλησία, ἐὰν θέλῃ *καὶ ἡ ἐν Ἑλλάδι νὰ ᾔναι μέλος αὐτῆς γνήσιον*, ἔχει χρεῖαν νὰ μεταβάλῃ τὴν ἱεράν αὐτῆς καὶ θεοτόπιστον νομοθεσίαν κατὰ τὰς αὐθαιρεσίας τῶν κοσμικῶν πολιτευμάτων·;

Τὸ ἄρθρον τελευταῖον τοῦ ἐξῆς λίαν χασακτηριστικοῦ ἐπιλόγου· «Ἐἶναι *καιρὸς ἀνοχῆς* ἕωσοῦ οἱ ἐν Ἀθήναις κορεσθῶσιν *ὑβρίζοντες*, ψευδόμενοι καὶ καταισχύνοντες τὴν κοινωνίαν, ἐν τῇ ὁποίᾳ ζῶσιν. Ἡ Ἐκκλησία *δὲν βιάζει τὸν μὴ βουλόμενον νὰ καταγραφῇ πνευματικὸς πολίτης αὐτῆς.* Ἄλλ' ἐν τίνι δικαιώματι βιάζει ὁ μὲν καὶ ὁ δὲ ταύτην ἵνα τὴν μεταχειρίζεται ὡς ὄργανον πολιτικόν καὶ χαμαιζήλον»;

Τὰ ὑπὸ τοῦ πατριαρχικοῦ ὄργανου τοσοῦτον αὐστηρῶς καὶ καυστικῶς ἐναντίον τῶν ἐκκλησιαστικῶν νομοθετῶν τοῦ 1852 γραφόμενα εἰσι πάντως κατ' οὐσίαν ἀληθῆ καὶ δίκαια. Ἀλλὰ τὸ πατριαρχικὸν ὄργανον δύο τινὰ λησμονεῖ ἐν τῇ περιστάσει ταύτῃ: α') ὅτι καὶ ἡ Μεγάλη Ἐκκλησία διὰ τοῦ Ἱεροῦ Τόμου προέβη εἰς καινομίαν οὐχὶ πάνυ θεμιτὴν, ἀναγνωρίζουσα κατ' οὐσίαν τὸ ἀσεβὲς ἔργον τοῦ 1833· β') ὅτι ἡ Μ. Ἐκκλησία, μετὰ τὴν διὰ τοῦ καταστατικοῦ τοῦ 1852 κατάργησιν τοῦ Ἱεροῦ Τομου δὲν ἔπαυσε πᾶσαν σχέσιν πρὸς τὴν Ἑλλαδικὴν Ἐκκλησίαν θεωροῦσα ταύτην ἠρητῶς ἢ σιωπηλῶς «*σχισματικὴν*». Τοῦτο ἂν ἐποίει ἤθελε θᾶπτον ἢ

διον καὶ τὴν Μεγάλην Ἐκκλησίαν. Οἱ Ἕλληνες πολιτικοὶ ἄνδρες τοῦ 1839 καὶ 1853 συνεργάτας ἔχοντες καλογήρους τοῦ γένους καὶ εἶδους τοῦ Θ. Φαρμακίδου ἦσαν οἱ πρῶτοι ὄριφαντες τὸν λίθον ἐναντίον τοῦ κράτους τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας καὶ τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου καὶ καταλύσαντες καθ' ἑαυτοὺς τὸ κράτος τοῦτο πρὸς μέγαν ὄλεθρον καὶ κατασχύνην τοῦ Ἑλληνικοῦ γένους καὶ δόντες εἰς τοὺς ἄλλους ὁμοδόξους λαοὺς τὸ σύνθημα τοῦ ἐναντίον τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας ἀσεβοῦς πολέμου, εἰ καὶ οἱ λαοὶ οὗτοι μιμούμενοι τὸ ἔργον τῶν Ἑλλήνων ἀνδρῶν δὲν ἐμιμήθησαν καὶ τὴν τούτων ἀσέβειαν. Οἱ Σέρβοι ἀπαλλαγέντες τῷ 1878 τῆς τουρκικῆς κυριαρχίας εὐσεβοῦς πάνυ, ὅπως πρότερον ὁ Πέτρος Α' τῆς Ρωσίας, ἠτήσαντο καὶ ἔλαβον τῷ 1879 παρὰ τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας τὴν αὐτοτέλειαν τῆς Ἐκκλησίας αὐτῶν, ἦν ἐκείνη δὲν ἠδύνατο νὰ ἀρνηθῇ αὐτοῖς ἀφοῦ ὑπῆρχε τὸ παράδειγμα τῆς Ἑλλάδος· καὶ λαβόντες τὸν Ἱερὸν αὐτῶν Τόμον καὶ εὐσεβοῦς διαφυλάξαντες αὐτὸν ἔμειναν πιστοὶ πάντοτε

βράδιον κατάλυσει τότε ἀσεβες κατασκευάσμα τοῦ 1833 καὶ τὴν ἀσθενῆ καὶ ἀνοικονόμητον οἰκονομίαν τοῦ 1850—52».

Πρέπει τέλος καὶ περὶ τῶν ἐργατῶν τοῦ Καταστατικοῦ τοῦ 1852 νὰ ρηθῇ τοῦτο τὸ ἠθικῶς ἐλαφρυντικόν, ὅτι παρὰ πάντα τὰ κατὰ τὴν κατασκευὴν τοῦ νόμου τούτου διαπραχθέντα ὑπ' αὐτῶν πλημμελήματα (ἐπιρροὴ πρὸ πάντων ξενικῆ ἀντιορθόδοξον ῥοπῶν ξενικῶν) ἦσαν ἄνδρες ὁμοδόξοι εὐσεβεῖς. Οὐδὲ ἠδύνατο νὰ προΐδωσιν οἱ ἄνδρες οὗτοι ὅτι διὰ τῆς ὑπ' αὐτῶν εἰσαγομένης εἰς τὸ κράτος Ἐκκλησιαστικῆς νομοθεσίας δηλοίγετο ὁδὸς ἀσεβοῦς εἰς τὴν Ἐκκλησιαστικὴν διοίκησιν ἐπιδρομῆς εἰς τοὺς λεγομένους ὑπουργοὺς τοῦ εἶδους Κ. Πολυγένης, τοῦ ἀνατρίφραντος πᾶσαν τάξιν ἠθικὴν ἐν τῇ διοικήσει Ἐκκλησίας καὶ Παιδείας, οὐδ' ὅτι πρωτοστατοῦντος τῆς Ἐκκλησίας τοῦ Μακαριωτάτου προσωνυμιθέντος «Πατρός καὶ Ἀρχιεπισκόπου» εὐδοκίᾳ τούτου πᾶσα ἡ Ἐκκλησιαστικὴ διοίκησις ἤθελε περιέλθει εἰς τὰς χεῖρας ὑπουργοῦ καὶ Βασιλικοῦ ἐνταυτῷ ἐπιτρόπου, ἀνθρώπου τῆς ἐσχάτης ἀμαθείας, ἀναξίου νὰ διδάσκη ἐν τοῖς δημοτικοῖς σχολείοις, χρυσοτεύζουτο ἀφώνου ἑσάνου», καὶ ὅτι κοσμοῦντος τοῦ Χρυσοστόμου τούτου τὸν θρόνον τοῦ ἐπισκόπου Ἀθηνῶν ἐμελλον διαρπαγῇ καὶ ληλατηθῇ ἀνέδην καὶ ἀναιδῶς ὑπ' αὐτῶν τῶν λησθεμένων αὐτῷ (ἀλλὰ προἰσὺς imperito καὶ ἀρετόχου τοῦ Μακαριωτάτου) ἱερά καὶ εὐαγῆ ἰδρύματα καὶ περιοισίαι ἐκκλησιαστικά. Ἦλεως γένοιτο ὁ Θεὸς τῇ Ἐκκλησίᾳ αὐτοῦ.

εις τὸ ἠθικὸν κράτος τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας. Ὡσαύτως δὲ ἡ Αὐστριακὴ κυβέρνησις μετὰ τὴν εἰς τὸ κράτος αὐτῆς τῷ 1879 γενομένην κατ' οὐσίαν προσάρτησιν τῆς Βοσνίας καὶ Ἑρζεγοβίνης τὴν τῆς ἐν ταῖς χώραις ταύταις Ὀρθόδοξου Ἐκκλησίας αὐτοτέλειαν ἐξήτησεν εὐλαβῶς παρὰ τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας (τῷ 1879) καὶ ἔλαβεν αὐτὴν ἐπιφυλασσομένων κυριαρχικῶν τιμῶν δικαιοματίων εἰς τὴν Μεγάλῃν Ἐκκλησίαν. Καὶ οἱ ἐν Αὐστρίᾳ δὲ Ὀρθόδοξοι τῆς Ἐκκλησίας Καρλοβιτίου, παρὰ πάντα τὰ νεωτερισθέντα τῷ 1848—49 ἐν τῇ χώρᾳ, ἀνεπέωσαν βραδύτερον εὐσεβῶς τὰς πρὸς τὴν Μεγάλῃν Ἐκκλησίαν σχέσεις ὡς καὶ ἡ Ἐκκλησία τοῦ Τσέρνοβιτς. Μόνον ἡ Ἐκκλησία τοῦ Ρουμανικοῦ βασιλείου ἔμμηθη μέχρι τινὸς τὴν Ἑλλαδικὴν ἀσέβειαν τοῦ 1833 καὶ 1852.

Ἄλλ' οἱ λαοὶ οὗτοι ἀποχωριζόμενοι τῶν πρὸς τὴν Μεγάλῃν Ἐκκλησίαν συνδεόντων αὐτοὺς δεσμῶν ἐνόμιζον ὅτι εἶχον συμφέρον ἐθνικὸν ἐν τῇ ἀπὸ τοῦ **Ἑλληνικοῦ** Πατριαρχείου ἀνεξαρτησίᾳ. Οἱ δὲ Ἕλληνες τοῦ βασιλείου οἱ ἔχοντες συμφέρον ἐθνικὸν ἐν τῇ ἀμειώτῳ διατηρήσει τῶν δικαίων τῆς μετὰ τοῦ ἐθνικοῦ βίου καὶ τῆς ἐθνικῆς αὐτῶν ὑποστάσεως τοσοῦτον στενῶς συνδεομένης Μεγάλης Ἐκκλησίας ἐτυφλώθησαν τοσοῦτον ὑπὸ τῶν παθῶν τῆς καθ' ἡμέραν πολιτικῆς, ὥστε ἐξήγειραν καὶ αὐτῶν ξένων τὸν θαυμασμόν. Καὶ ἀρχιδουῆς αὐστριακὸς (Ἰωάννης) εὐρισκόμενος τότε ἐν Ἀθήναις ἐξέφραξε τὴν ἀπορίαν αὐτοῦ διὰ τὴν τοιαύτην τύφλωσιν τῶν κυβερνώντων τὴν Ἑλλάδα ἀναμετρούντων μόνον τὴν κατ' αὐτοὺς ἠθικὴν ζημίαν τῆς ἐξαρτήσεως τῆς Ἐκκλησίας αὐτῶν ἀπὸ Πατριάρχου ὑποκειμένου εἰς τὴν Πύλῃν, μὴ νοσοῦντων δὲ τὸ μέγιστον ὄφελος τὸ ἠθικὸν καὶ ἐθνικὸν τῆς μετὰ τοῦ Πατριάρχου στενῆς ἐκκλησιαστικῆς συναφείας, ἥτις ἀπὸ ἐκκλησιαστικῆς θὰ καθίστατο διὰ φρονίμου πολιτικῆς καὶ ἐθνικῆς καὶ πολιτικῆς, παρέχουσα εὐρὴν στάδιον εἰς τοὺς ἐν Ἑλλάδι κυβερνῶντας νὰ προστατεύωσι τὴν Ὀρθόδοξον Ἐκκλησίαν ἐν Τουρκίᾳ καὶ διὰ τῆς Ἐκκλησίας αὐτὸν τὸν Ἑλληνικὸν λαὸν τῆς Τουρκίας καθ' ὃν τρόπον ὁ αὐτοκράτωρ Νικόλαος Α' ἐπιχειρήσας δὲν κατώρθωσεν.

Βουλγαρικὴ Ἐκκλησία. Ὡς πρὸς τοῦτο μέγα καὶ διδακτικώτατον μᾶθημα ἔδοσαν οἱ περινούστατοι πολιτικοὶ καὶ ἐκκλη-

σιαστικοὶ ἄνδρες τῆς Βουλγαρίας εἰς τοὺς πολιτικῶς μυωπάζον-
τας καὶ ἠθικῶς τυφλώττοντας κυβερνήτας τῆς Ἑλλάδος παρα-
σχόντες τρανὸν μαρτύριον τῆς μεγάλης ἐπὶ τούτων πνευματικῆς
καὶ ἠθικῆς ὑπεροχῆς.

Οἱ Βούλγαροι, ἀφοῦ τὸ πρῶτον ἴδρυσαν τῷ 1872 Ἐκκλησίαν
ἔθνηκὴν Βουλγαρικὴν κηρυχθεῖσαν ὑπὸ τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας
σχισματικὴν καὶ διὰ τοῦτο αὐτοδικαίως κατασταθεῖσαν αὐτο-
τελὴ καὶ ἀνεξάρτητον καὶ κέντρον τῆς Ἐκκλησίας ταύτης κατέ-
στησαν αὐτὴν τὴν Κωνσταντινούπολιν, ἔνθα ἐγκατεστάθη ὑπὸ
τὸ ὄνομα Ἐξαρχία ἡ ἀνωτάτη ἐκκλησιαστικὴ αὐτῶν ἀρχή, ἀφοῦ
τῷ 1878 ἰδρῦθη ἡ Βουλγαρικὴ ἡγεμονία, ἴδρυσαν μὲν ἐντὸς τῆς
ἡγεμονίας ταύτης Ἐκκλησίαν ἰδίαν τοῦ Βουλγαρικοῦ κράτους
μετὰ ἰδίας Συνόδου, ἀλλὰ τὴν Ἐκκλησίαν ταύτην καὶ τὴν Σύνο-
δον αὐτῆς ὑπέταξαν ὑπὸ τὴν ἔμμεσον ἀρχὴν τοῦ ἐν Κωνσταντι-
νουπόλει ἀρχηγοῦ τῆς Βουλγαρικῆς Ἐκκλησίας τῆς διοικήσεως
ἐκκλησιαστικῶς τοὺς ἐκτὸς τῆς ἡγεμονίας ἐν Τουρκίᾳ μένοντας
Βουλγάρους, ἵνα οὕτω πάντες οἱ τε ἐλεύθεροι καὶ οἱ μὴ ἐλεύθε-
ροι Βούλγαροι διοικῶνται ὑπὸ τῆς αὐτῆς ἐκκλησιαστικῆς ἀρχῆς
καὶ διατελῶσιν ἐκκλησιαστικῶς ἠνωμένοι. Καὶ ἀφοῦ δὲ τῷ 1885
ἡ Ἀνατολικὴ Ρωμυλία ἠνώθη μετὰ τῆς ἡγεμονίας καὶ τῷ 1908
ἡ Βουλγαρία προήχθη εἰς βασιλείον, ἡ ὑπερτάτη ἐκκλησιαστικὴ
Βουλγαρικὴ ἀρχή, πρὸς ἐκπληξιν τῶν μυώπων Ἑλλήνων πολιτι-
κῶν τῶν ἀναμενόντων τὴν εἰς Σόφιαν μετάστασιν τῆς Ἐξαρχίας,
ἔμεινεν ἐν Κωνσταντινουπόλει διοικοῦσα ἐκκλησιαστικῶς πάντας
τοὺς Βουλγάρους τοῦ τε κράτους καὶ τοὺς τῆς Τουρκίας (τῆς Θρά-
κης καὶ τῆς Μακεδονίας) παρέχουσα οὕτως εἰς τὴν Βουλγαρι-
κὴν κυβέρνησιν δικαίωμα νὰ ἐπεμβαίνῃ παρὰ τῇ Πύλῃ ὑπὲρ τῆς
ἐν Κωνσταντινουπόλει Ἐξαρχίας ὡς ὑπερτάτης ἐκκλησιαστικῆς
ἀρχῆς τοῦ Βουλγαρικοῦ βασιλείου καὶ διὰ τῆς Ἐξαρχίας ὑπὲρ
τῶν Βουλγάρων τῆς Μακεδονίας καὶ Θράκης καὶ νὰ ἐπεμβαίῃ
ἠθικῶ δικαίωματι φανερωῶς καὶ μετὰ παρρησίας. Καὶ ἐπενέβαινε
μὲν καὶ ἡ Ἑλληνικὴ κυβέρνησις ὑπὲρ τῆς Ἑλληνικῆς ἐν Μακε-
δονίᾳ Ἐκκλησίας, ἀλλὰ μὴ ἔχουσα, οἷον ἡ Βουλγαρικὴ, λόγον
ἀποχρῶντα, ἅτε μὴ ἔξαρτωμένη ἐκκλησιαστικῶς ἀπὸ τοῦ Οἰ-
κουμενικοῦ Πτριρχείου, ἐποίει τοῦτο μυστικῶς διὰ τῶν ἡα-
διοργανιστῶν τῶν ἀδῶων πρακτόρων αὐτῆς μᾶλλον ζημίας μεγάλης

ἡ ὠφελείας γινομένη πρόξενος εἰς τοὺς Ἑλληνας ὀρθοδόξους. Ἰδού ἡ διαφορὰ μεταξύ τῆς ἐκκλησιαστικῆς πολιτικῆς τῶν πολιτικῶν ἀνδρῶν τῆς Βουλγαρίας καὶ τῆς τῶν κυβερνητῶν τοῦ Ἑλληνικοῦ βασιλείου¹.

Εἶπομεν ὅτι ἡ Μεγάλη Ἐκκλησία προσεποιήθη ἄγνοιαν τῆς τῷ 1852 γενομένης καταργήσεως τοῦ Ἱεροῦ Τόμου ἀπὸ μακροθυμίας χάριν τῶν καθόλου ἔθνικῶν συμφερόντων ὀρρωμένη. Ἄλλ' εἶχεν ἡ Ἐκκλησία ἡ Μεγάλη καὶ ἕτερον λόγον νὰ μὲνη ἀπαθῆς καὶ εἰς ἄγνοιαν τῶν ἐν Ἀθήναις ὑπὸ ἐπήρειαν τῶν πολεμίων τῆς Ὀρθοδοξίας τελουμένων. Καθ' ὃν χρόνον ἐφηρίζετο ἐν Ἀθήναις ὁ καταστατικὸς νόμος τοῦ 1852, ἡ τε Μεγάλη Ἐκκλησία καὶ μετ' αὐτῆς σύμπασα ἡ Ὀρθοδοξία ἐπιβουλευομένη δεινῶς ἐν τε τῷ Βυζαντίῳ καὶ ἐν Ἱερουσαλήμ, ἐπεκαλεῖτο τὴν ἀρωγὴν τοῦ μεγάλου καὶ μεγαθύμου ὑπερμάχου τῆς Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας αὐτοκράτορος πασῶν τῶν Ρωσιῶν, τοῦ ξιφουλκήσαντος μετ' ὀλίγον ὑπὲρ τῆς Ἐκκλησίας ταύτης ἐναντίον πάντων τῶν πολεμίων αὐτῆς.

Ἄλλὰ πρὶν μεταβῶμεν εἰς τὴν ἀφήγησιν τοῦ μεγάλου τούτου

(1) Ἡ Βουλγαρική κυβέρνησις ὑπὸ τὸ πρόσχημα τῆς προστασίας τῆς Ἐξιοχίας ἀναφανδὸν καὶ ἐπισήμως ὑπεστήριξε τὰ ὑπὸ τοῦ ἐξάρχου ὑπὲρ τῶν Βουλγάρων ἐπισκόπων Θράκης καὶ Μακεδονίας ζητούμενα βεράτια. Ἡ δὲ Ἑλληνική κυβέρνησις, ἵνα ἐπιτύχη ἐλάχιστόν τι ὑπὲρ τῆς Ἑλληνικῆς Ἐκκλησίας, ἀνεστάτου διὰ τῶν προξένων τοὺς ἐν Τουρκίᾳ Ἑλληνας προκαλοῦσα ἀναφορὰς καὶ διαμαρτυρίας πρὸς τὴν Πύλην (ὡν πολλὰς ἐν Σμύρῃ συνέταξε καὶ ὁ γράφων ταῦτα) χωρὶς μηδὲν νὰ ἐπιτύχη ἀποτελεσμα.

Ὅτε τῷ 1890 τὸ Οἰκουμενικὸν Πατριαρχεῖον ἔκλεισε τὰς Ἐκκλησίας ἐπὶ μῆνα κηρύξασα τὴν Ἐκκλησίαν ἐν διωγμῷ διὰ τὸ προνομιακὸν ζήτημα, ὁ τότε ἐν Κωνσταντινουπόλει πρεσβευτὴς μακαρίτης Ν. Μαυροκορδῆτος, ἐκ τῶν σχετικῶς ἀρίστων πολιτικῶν ἀνδρῶν καὶ διπλωματῶν τῆς Ἑλλάδος, παρέστησεν εἰς τὴν Πύλην ὡς μέτρον ἀπειλητικόν, τὴν κατὰ τὰς ἐορτὰς τῆς Χριστοῦ γεννήσεως εἰς Κωνσταντινούπολιν καὶ εἰς ἄλλα πόλεις ἀθροῦν μετὰπεμψιν ἱερέων ἐκ τοῦ βασιλείου χάριν τῶν ἐν Τουρκίᾳ ὑπάρχων τοῦ βασιλείου. Ἄλλ' ἡ Πύλη οὐδεμίαν ἔδωκε προσοχὴν εἰς τοιαύτὰς ἀπειλάς. Μόνον δὲ ἡ γενναία διακήρυξις τοῦ τσάρου Ἀλεξάνδρου Γ' ὑπὲρ τῶν δικαίων τῆς Ἐκκλησίας ὑπεχρέωσε τὸν Χαμίτ Β' ν' ἀναγνωρίσῃ τὰ δίκαια τῆς Ἐκκλησίας, καὶ κατ' ἀκολουθίαν ἠνεψύχησεν αἱ Ἐκκλησίαι κατὰ τὴν ἐορτὴν τῆς Χριστοῦ γεννήσεως (1890).

καὶ ἐνδοξοτάτου γεγονότος ἀνάγκη νὰ ἐκτεθῶσι καὶ τινὰ ἄλλα ἀναγραφῆς ἄξια ἐν Ἑλλάδι γεγονότα τοῦ 1852, νὰ σκιαγραφηθῆ ἡ ἐνταῦθα ἡ ὅλη εἰκὼν τῆς ὀρθοδόξου Ἀνατολῆς ὡς πρὸς τὰ ἀποτελοῦντα ταύτην ἔθνη καὶ λαοὺς τὰ ἐνούμενα πρὸς ἄλληλα θρησκευτικῶς καὶ ἠθικῶς διὰ τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει Μεγάλῃ τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίας, ὑπὲρ ἧς ἐξιφούλκησε τῷ 1853 ὁ μέγας αὐτοκράτωρ Νικόλαος Α' ἐναντίον πάντων τῶν φανερῶν καὶ τῶν κρυφίων πολεμίων τῆς Ἐκκλησίας.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β΄.

ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΟΥ ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ ΚΑΤΑ ΤΑ ΕΤΗ 1850 -52

Τὸ ἐπεισόδιον τῶν « Πνευματικῶν Συλλόγων » καὶ τὰ περὶ κινήματων θρυλήματα. Τὸ μετέωρον τῶν ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ τελεσθέντων τῷ 1851 καὶ προεβρίον τοῦ Ἐκκλησιαστικοῦ Καταστατικοῦ νόμου τοῦ 1852. Τὸ πολιτικὴν χροιάν λαβὼν κωμικὸν ἄμα δὲ καὶ τραγικὸν ἐπεισόδιον τῶν Πνευματικῶν Συλλόγων. — Ὅτε τῷ 1851 ἡ κυβέρνησις Κριεζῆ, ἐν ἣ ὑπουργὸς τῆς Δικαιοσύνης ἦν ὁ Δαμιανός, τῆς δὲ Παιδείας καὶ τῶν Ἐκκλησιαστικῶν ὁ Ν. Βάρβογλης, μετὰ τὸν διὰ τοῦ Φαρμακίδου προκληθέντα ὑπὸ τῶν Μπαρλαίων καὶ τῶν Μοσχομαγγιτῶν ἐναντίον τοῦ Ἱ. Τόμου τοῦ 1850 θόρυβον ἀπεφάσισε νὰ καταργήσῃ μὲν τοῦτον σιωπηλῶς, νὰ ῥυθμίσῃ δὲ τὰ τῆς Ἐκκλησιαστικῆς διοικήσεως διὰ νόμου κατὰστατικοῦ ὑπὸ τῶν Βουλῶν ψηφισομένου, νόμου ἐπανάγοντος κατ' οὐσίαν τὸ καθεστῶς τοῦ 1833 αἰθικτον, ζητοῦσα ἔρεισμα ἐν τῷ ἀνατρεπτικῷ τούτῳ ἔργῳ καθ' ὑπαγόρευσιν τοῦ Φαρμακίδου ἐν τῷ ὑπὸ τοῦ Πέτρου Α' νομοθετηθέντι Διοικητικῷ Ὁργανισμῷ τῆς Ἐκκλησίας τοῦ Ρωσικοῦ κράτους, ἐνήργησε τὴν ἐκ τοῦ λατινικοῦ κειμένου εἰς τὸ Ἑλληνικὸν μετάφρασιν τοῦ εἰρημένου Ὁργανισμοῦ. Ἡ μετάφρασις

ἀνετέθη ὑπὸ τοῦ ὑπουργείου τῆς Παιδείας εἰς τοὺς Στέφανον Κοιμανοῦδην καὶ Εὐθύμιον Καστόρχην καθηγητὰς τοῦ Πανεπιστημίου καὶ εἰς τὸν ἐν τῷ Γυμνασίῳ διδάσκοντα τὰ Λατινικὰ Εὐστρατιάδην. Περὶ τὰ τέλη τοῦ ἔτους (1851) ὁ ὑπουργὸς τῆς Δικαιοσύνης Δαμιανὸς θέλων καὶ οὗτος νὰ κινῶσιν διὰ τοῦ νόμου τὰ τῆς ὁροδοσίας τῶν μελῶν τῆς Ἱερᾶς Συνόδου ἐξή- τησε παρὰ τοῦ ὑπουργοῦ τῶν Ἐκκλησιαστικῶν Βάρβογλη τὴν εἰς αὐτὸν ἀποστολὴν ἐκ τοῦ μεταφραζομένου Ρωσικοῦ Ὄργανισμοῦ τὸ περὶ ὁροδοσίας τῶν Συνοδικῶν κεφάλαιον. Τὴν αἴτησιν ταύ- την ὁ Βάρβογλης διεβίβασεν εἰς τοὺς μεταφράζοντας τὸν Ὄρ- γανισμὸν καθηγητὰς. Ἐπειδὴ δὲ οὗτοι εἶχον διαμερισθῆ ἐν ἑαυτοῖς τὸ ὑφ' ἐκάστου μεταφρασθησόμενον τμήμα τοῦ λατινι- κοῦ κειμένου, τὸ δὲ ὑπὸ τοῦ ὑπουργοῦ ζητούμενον κεφάλαιον εὗρισκετο ἐν τῷ εἰς τὸν Εὐστρατιάδην δοθέντι τμήματι, οὗτος ὑπεχρεώθη κατὰ διαταγὴν τοῦ ὑπουργοῦ τῆς Παιδείας νὰ πέμψῃ αὐτὸ ἀπ' εὐθείας εἰς τὸν ὑπουργὸν τῆς Δικαιοσύνης Δαμιανόν.

Οὕτως εἶχον τὰ πράγματα ὡς πρὸς τὴν μετάφρασιν τοῦ Ὄρ- γανισμοῦ ὅτε ἑσπέραν τινὰ (15 ἢ 16 Δεκεμβρίου 1851) ὁ ὑπουρ- γὸς Δαμιανὸς ἔλαβε παρὰ τῆς ὑπηρεσίας αὐτοῦ φάκελλον μετ' ἐπιγραφῆς τῆς πρὸς αὐτὸν διευθύνσεως κομισθέντα εἰς τὴν οἰκίαν, ὡς ἔλεγεν ἡ ὑπηρετρία, παρ' ἀγνώστου αὐτῆ παιδός. Σχίσας μετὰ σπουδῆς τὸν φάκελλον εὗρισκει ἕνδον ἔγγραφον μετ' ἐπιγραφῆς «**Ὁρκος τῶν Συνεταίρων τοῦ Πνευματικοῦ Συλλόγου**». Μετ' ἐκπλήξεως ἰδὼν τὴν τοιαύτην ἐπιγραφὴν ἐνό- μισεν εὐθὺς ὅτι εὗρισκετο πρὸ μυστικοῦ ἔγγραφου μυστικῆς τι- νος συνωμοσίας. Ἀναγινώσκων δὲ τὰς πρώτας γραμμὰς τοῦ κειμένου «Ἐγὼ ὁ κάτω ὀνομασθησόμενος (ὁ ὑποφαινόμενος δη- λονότι) ὑπόσχομαι ἀδόλωτος καὶ ὁμίῳ εἰς τὸν παντοδύναμον Θεὸν ἐνώπιον τοῦ ἱεροῦ αὐτοῦ εὐαγγελίου κτλ.». Εὐθὺς ὡς ἀνέγνω τὰς πρώτας ταύτας φράσεις τοῦ κειμένου ἐπερρώσθη ἐν τῇ πε- ποιθήσει ὅτι εβρίσκετο ἔμπροσθεν ὁμάδος συνωμοτιῶν ἀποτε- λούντων Σύλλογον καλούμενον πνευματικὸν καὶ ταραχθεὶς ἔσπει- σεν εἰς τὰ ἀνάκτορα, μηδενὶ πρότερον τῶν συναδέλφων αὐτοῦ ὑπουργῶν ἀνακοινώσας τι, πλὴν μόνον τοῦ ἀγραμμάτου πρωθυ- πουργοῦ Α. Κριεζῆ, καὶ ἀνήγγειλεν εἰς τὸν Βασιλέα τὸ συμβάν. Ἡ τοιαύτη σπουδὴ καὶ ταραχὴ τοῦ ὑπουργοῦ μετεδόθη ἐν μέ-

ρει και εις τον Βασιλει, διότι ακριβώς κατά τας ημέρας εκείνας πολλά έθουλοϋντο εν τῷ Ἀθηναϊκῷ δημοσίῳ περι επικειμένης δια πραξικοπήματος καταογήσεως τοῦ Συντάγματος, ένιεντο δέ λόγος και περι άναφορᾶς υπογραφομένης παρὰ πολλῶν πολιτῶν αίτουμένων παρὰ τοῦ Βασιλέως τήν κατάργησιν τοῦ Συντάγματος τοῦ 1844. Οί εν Ἀθήναις άείποτε τὰ ευρωπαϊκά πιθηκίζοντες πολιτικολόγοι, ὅπως τῷ 1848 μετὰ τήν εν Παρισίοις άνακήρυξιν τῆς δημοκρατίας ένινοϋντο και έβδων ὑπέρ δημοκρατίας, νϋν, ὅτε ήκούσθη τὸ εν Παρισίοις έναντίον τῆς δημοκρατίας τελεσθέν τῇ 20 Νοεμβρίου / 2 Δεκεμβρίου πραξικόπημα τοῦ Ναπολέοντος Γ' τὸ έπιδοκιμασθέν ὑπὸ τῆς συντηρητικῆς και μοναρχικῆς Ευρώπης, έψιθύριζον ὑπέρ τῆς καταργήσεως τοῦ Συντάγματος. Τὸ κίνημα τοῦτο ήν ὅλως άσήμαντον και ὅτε ὁ τῆς έφημερίδος «Συνταγματικῆς» συντάκτης Σακελλαριάδης έδωκε μήνυσιν εις τον Είσαγγελέα έναντίον ὄρισμένων πολιτῶν ὡς διαδιδόντων τὰς περι άναφορᾶς έναντίον τοῦ Συντάγματος φήμας. οί καταγγελλόμενοι πολίται άπολογοϋμένοι έλεγον ὅτι και αὔτοι παρ' άλλων ήκουον τὰ θρυλούμενα. Οὐχ ήττον τὰ θρυλήματα ταῦτα έδιδον άφορμήν τῷ ὑπουργῷ Δαμιανῷ νὰ υποθέσῃ ὅτι ὁ λεγόμενος «Πνευματικὸς Σύλλογος τῶν Συνεταίρων» ήν συνωμοσίη ὄργανωμένη έναντίον τοῦ Βασιλέως. Κι ὑπὸ τοιαύτας ὑπονοίας καταληφθεις ὁ ὑπουργός, χωρίς, ὡς φαίνεται, ν' άναγνώσῃ τὰ περαιτέρω μέρη τοῦ ὄρκου, έσπευσεν εὐθὺς εις τὰ άνάκτορα ἵνα άνακοινώσῃ τῷ Βασιλεϊ τὰ κατά τήν άνακαλυφθεισαν συνωμοσίαν. Ὁ Βασιλεὺς και οί εν τῇ βασιλικῇ αὐλῇ έταράχθησαν ἐπὶ τῶν ὑπὸ τοῦ ὑπουργοῦ άνακοινουμένων και ένηργήθη εὐθὺς ή τῶν δικαστικῶν άρχῶν επέμβασις. Ἀλλά μίτην ή άνάκρισις ήγωνίζετο ν' άνεύρη τὸν γράψαντα. Και ὑπουργικὰ δέ συμβούλια συννεκροτοϋντο και φῆμαι παντοῖαι παραδοξόταται διεσπείροντο εις τὸ κοινόν. Φαίνεται δέ ὅτι και οί άναγνόντες τὸ περιφημον έγγραφον άτελῶς ένόμισαν ὅτι προϋκειτο περι ένεργείας εν τῆς τῶν ρωσοφρόνων κύκλοις έχούσης τήν άρχήν και άφορμήν. Και άνεγράφετο εν ταῖς έφημερίσι, και εν αὐτῷ τῷ ὥσείζοντι «Αἰῶνι», ὅτι τὸ πεμφθέν εις τον ὑπουργὸν έγγραφον ήν άναφορὰ (πρὸς τίνα δέν έλέγετο) ὑπέρ τῆς εις τον Ἑλληνικὸν θρόνον άνόδου τοῦ δευτεροτόκου υἱοῦ τοῦ αὐτοκράτορος Νικολάου, μεγάλου δου-

κὸς Κωνσταντίνου, προσετίθετο δὲ εἰς τὰ τοιαῦτα θρυλήματα καὶ ἡ ἄλλη ἐν τοῖς πολιτικοῖς κύκλοις διάδοσις, ὅτι τὸ μυστηριῶδες ἔγγραφο περιεῖχε τὴν πρόρρησιν τῆς αὐτοκρατείας τῆς Ρωσίας Ἐλισάβετ (θυγατὸς τοῦ Πέτρου τοῦ Μεγάλου, ἀρξάσης ἐν Ρωσίᾳ κατὰ τὰ ἔτη 1741—1762), ὅτι δισέγγονός της ἔμελλε νὰ κατασταθῇ βασιλεὺς τῆς Ἑλλάδος. Ἡ Ἐλισάβετ ἦν ἄγαμος καὶ ἄπαις, ἀλλ' εἶχεν υἱοθετήσῃ τὸν ἐκ τῆς πρεσβυτέρας ἀδελφῆς αὐτῆς Ἄννης ἀνεψιὸν Πέτρον, δοῦκα τοῦ Χόλσταϊν Γόττορφ, τούτου δὲ τοῦ Πέτρου, συζύγου τῆς Αἰκατερίνης Β' τῆς Μεγάλης καὶ πατρὸς τοῦ αὐτοκράτορος Παύλου, πατρὸς τοῦ αὐτοκράτορος Νικολάου, δισέγγονος ἦν ὁ μέγας δοῦξ Κωνσταντῖνος. Ἄλλοι διέδιδον ὅτι ὁ ἐν τῷ ἔγγραφῳ ὄρκος εἶχε συνταχθῆ ὑπὸ τῆς αὐτοκρατείας Ἐλισάβετ χάριν τοῦ ἐγγόνου αὐτῆς! Καὶ ἔλεγοντο καὶ ἐγράφοντο τὰ μωρὰ ταῦτα φληναφήματα ἐπὶ ἡμέρας, ἐνῶ μία μετὰ προσοχῆς ἀνάγνωσις τοῦ ὄρκου τοῦ ἔγγραφου καὶ τοὺς παῖδας ἔτι ἠθέλε διδάξει περὶ τῆς ἀληθοῦς ἐννοίας τοῦ ἔγγραφου καὶ ὅτι ὁ ὄρκος τῶν Συνεταίρων τοῦ Πνευματικοῦ Συλλόγου οὐδὲν ἄλλο ἦτο ἢ ὄρκος τῶν ἀρχιερέων τῆς Ἱερᾶς Συνόδου πρὸς τὸν **Βασιλέα**, αὐτοκράτορα δηλονότι Πέτρον, περιεχόμενος ἐν τῷ κατὰ διαταγὴν αὐτοῦ συνταχθέντι διοικητικῷ ὀργανισμῷ τῆς ἐκκλησίας τοῦ Ρωσικοῦ κράτους. Διότι τί ἄλλο ἠδύναντο νὰ σημαίνωσιν αἱ ἐν τῷ ὄρκῳ φράσεις: «Ὅμνῶ πάλιν εἰς τὸν Παντοδύναμον Θεὸν ὅτι θέλω, μᾶλλον δὲ χρεωστῶ νὰ ἦμαι πιστός, χρηστός καὶ εὐπειθῆς δοῦλος καὶ ὑπήκοος εἰς τὸν Βασιλέα, ὡς γνήσιον κύριόν μου, Πέτρον ἀπάσης τῆς Ρωσίας αὐτοκράτορα. Ὡσαύτως δὲ καὶ εἰς τὴν βασιλίτσαν Αἰκατερίνην Ἀλεξιάδα (τὴν Αἰκατερίνην Α'). Καὶ ὅμως κατὰ τρόπον πρωτοφανῶς καὶ τερατωδῶς κωμικὸν αὐτὴ καὶ κυβέρνησις ἦσαν ἀνάστατοι διὰ τὴν ὑποτιθεμένην συνωμοσίαν τῶν «Συνεταίρων τοῦ Πνευματικοῦ Συλλόγου», ὡς οὐχὶ ὀρθῶς μετεφράσθησαν αἱ τοῦ λατινικοῦ κειμένου λέξεις «sodalium collegii sancti» (= τῶν κοινωνῶν τοῦ ἱεροῦ Συνεδρίου ἢ τοῦ τῶν Συνοδικῶν ἀρχιερέων). Μόνον δὲ ὅτε ὁ βασιλεὺς Ὅθων ἀναγνοὺς τὴν ἰδίην συντελεσθεῖσαν μετάφρασιν τοῦ Ὄργανισμοῦ εἶδεν ἐν αὐτῷ καὶ τὸν ὄρκον τῶν Συνοδικῶν ἀρχιερέων ἢ τῶν «Συνεταίρων τοῦ Πνευματικοῦ

Συλλόγου» κατὰ τὴν ἀτυχῆ μετάφρασιν τοῦ Π. Εὐστρατιάδου ἠνεκαλύφθη τὸ οἰκτρῶς κωμικὸν τοῦ ὑπὸ τοῦ ὑπουργοῦ Λαμια-

(1) Τὰ γραφόμενα ὑπὸ τοῦ «Αἰῶνος» ἐν τῷ φύλλῳ τῆς 22 Σεπτεμβρίου 1852) οὐ καθ' ὃν χρόνον μετὰ τὴν ὑπὸ τοῦ ὑπουργοῦ τῆς Δικαιοσύνης γενομένην ἀνακάλυψιν τῆς συναμοσίας τῶν «Συνεταίρων τοῦ Πνευματικοῦ Συλλόγου» οἱ ὑπουργοὶ διετέλουν ἐν μεγάλῃ ἀπορίᾳ καὶ στενωχωρίᾳ, προσεκλήθη καὶ ὁ Π. Εὐστρατιάδης ἵνα λύσῃ τὸν «Γόρδιον δεσμόν» (οὕτω λέγει ὁ «Αἰών»), ἀλλ' ὅτι καὶ οὗτος δὲν ἠδυνήθη νὰ λύσῃ τὸν δεσμόν, εἰοὶ παραλογώτατα. Διότι πῶς ἦν δυνατόν νὰ προσκληθῇ ὁ Εὐστρατιάδης, ἀφοῦ παρὰ τοῖς ὑπουργοῖς οὐδεμίς ὑπῆρχεν ὑπόνοια περὶ τῆς οχέσεως καὶ συναφείας τῶν «Συνεταίρων τοῦ Πνευματικοῦ Συλλόγου» πρὸς τὴν ὑπὸ τοῦ Εὐστρατιάδου μεταφραζομένην ὄρκοδοσίαν τῆς ἐν Ρωσίᾳ Ἱεράς Συνόδου ἢ πῶς ἦν δυνατόν νὰ μὴ λυθῇ ὁ Γόρδιος δεσμός ἂν προσκαλούμενος ὁ Εὐστρατιάδης ἔβλεπε τὴν ὑπ' αὐτοῦ γενομένην καὶ εἰς τὸν ὑπουργὸν κατὰ διαταγὴν πεμφθεῖσαν μετάφρασιν τῆς ὄρκοδοσίας; — Ὁ καθηγητὴς Εὐστρατιάδης ἦν ἄλλως ἀνὴρ ἄριστα παιδευμένος, διέπρεψε δ' ὕστερον ὡς ἀρχαιολόγος διορισθεὶς γενικὸς ἔφορος τῶν ἀρχαιοτήτων (ἦν δὲ καὶ συγγενὴς τοῦ ἀρίστου καθηγητοῦ τῶν Μαθηματικῶν Ι. Εὐστρατιάδου, πατρὸς τοῦ ἀρίστου δημοσιογράφου Γ. Εὐστρατιάδου) Διὰ τοῦτο καὶ ἀδικώτατα ἦσαν τὰ ὑπὸ τοῦ «Αἰῶνος» (ἐν τῷ εἰρημένῳ φύλλῳ) ἐναντίον τοῦ λογίου ἀνδρὸς γραφέντα. Ὁ «Αἰών» ἀντὶ τ' ἀπορῆ πῶς ὁ Εὐστρατιάδης μετὰ τὴν ὑπ' αὐτοῦ γενομένην μετάφρασιν ἔμενεν ἔτι ἐν τῇ θέσει αὐτοῦ ὡς καθηγητὴς καὶ νὰ παροβάλῃ τὸν ἄνδρα πρὸς τὸν περιφνημον στιχουργὸν τῶν ἀθανάτων στίχων «Λέμπαλερ φίλ οὐράν, φιφιρ μαλέρ», ἔδει νὰ θαυμάσῃ τὴν ἀμάθειαν, ἀβελτηρίαν καὶ τερατώδη ἀκρισίαν τῶν ὑπουργῶν τῶν ἐπὶ δύο ἑβδομάδας θορυβούντων καὶ θορυβουμένων διὰ τὰς λέξεις «Συνέταιροι τοῦ Πνευματικοῦ Συλλόγου», ἐνῶ μικρὰ τις καὶ ἐλαχίστη προσοχὴ ἐν τῇ ἀναγνώσει τοῦ ἐγγράφου ἤθελεν εὐρεῖ παρὰ παντὶ κοινὸν νοῦν ἔχοντι ἀνδρὶ τὴν ἀληθῆ ἔννοιαν αὐτοῦ. Πρέπει δὲ καὶ τοῦτο νὰ ἐξάρωμεν ἰδιαιτέρως ὅτι κατὰ τὸν χρόνον ἐκεῖνον ἢ νῦν τοσοῦτον ἀμελουμένη Λατινικὴ γλῶσσα καὶ φιλολογία ἐδιδάσκοντο ἔν τε τῷ Πανεπιστημίῳ καὶ ἐν τοῖς Γυμνασίοις ὑπ' ἀνδρῶν ἄριστα κατηρητισμένων πρὸς τὸ ἔργον τοῦτο. Ἀφιέμενου κατὰ μέρος τοῦ ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ διδάσκοντος τότε τὴν Λατινικὴν μεγάλου φιλολόγου Στεφάνου Κουμανούδη καὶ τοῦ λίαν δοξίμου λατινιστοῦ Εὐθύμιου Καστόρη, πρὸ τούτων δὲ τοῦ γερμανοῦ Οὐλεργίου, καὶ ἐν τοῖς γυμνασίοις ἐδίδασκον λατινισταὶ ὅπως καὶ ἑλληνισταὶ δοκιμώτα-

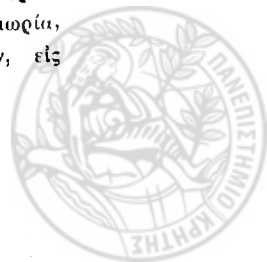

νοῦ ἐγεργθέντος θορύβου, ἀποδειχθέντος *ἀνθρακος* τοῦ ὑπ' αὐτοῦ ἀνακαλυφθέντος θησαυροῦ ἤτοι πλουσίου κεφαλαίου τῆς πρὸς τὸ στέμμα ἀφοσιώσεως αὐτοῦ.

Καὶ οἱ μὲν Μπαρλαῖοι καὶ οἱ τῆς Μοσχομάγγας, οἱ ἐκ τῶν ἀορίστως λεγομένων περὶ τῆς φαντασιώδους συνωμοσίας τῶν «Συνεταίρων τοῦ Πνευματικοῦ Συλλόγου» λαβόντες ἀφορμὴν ἵνα πλάσωσι μύθους περὶ τῆς ὑπὸ τῶν φιλορθοδόξων ἢ Ναπιστῶν σκοπούμενης δῆθεν βιαίας ἀνατροπῆς τοῦ θρόνου τοῦ Ὁθωνος χάριν Ρώσου ἡγεμονόπαιδος, ἐκάλυψαν τὸ πρόσωπον ὑπ' αἰσχύνης ὅτε διεφάνη ἐπὶ τέλος ἢ τῶν πραγμάτων ἀλήθεια καὶ ἐλύθη ὁ Γόρδιος δεσμός, οἱ δὲ φιλορθόδοξοι τὴν ὅλην ἴστον ἵαν τῆς ὑπὸ τοῦ Δαμιανοῦ γενομένης ἀνακαλύψεως τῆς φαντασιώδους συνωμοσίας τῶν «Συνεταίρων τοῦ Πνευματικοῦ Συλλόγου» ἐθεώρησαν ὡς μίαν ἀπλὴν σκευωρίαν καὶ μηχανορραφίαν τῆς γαλλίζουσας κυβερνήσεως Α. Κριεζῆ ἀποβλέπουσαν εἰς διαβολὰς καὶ συκοφαντίας κατὰ τῆς ῥωσικῆς πολιτικῆς καὶ εἰς τὴν ματαιώσιν τῆς προσδοκωμένης εἰς Ἀθήνας ἐπισκέψεως τοῦ ἐν Βενετίᾳ εὐρισκομένου τότε μεγάλου δουκὸς Κωνσταντίνου καθ' ὃν τρόπον πρὸ ἐτῶν εἶχε ματαιώσει ταύτην ὁ Κωλέτις. Ἄλλ' οὐδετέρᾳ τῶν ὑπονοιῶν ἦν ἀληθής. Τὸ μόνον ἀληθές εἶναι ὅτι οἱ τὸν Φαρμακίδην προστατεύοντες Μπαρλαῖοι καὶ Μοσχομαγγῖται ἐπειράθησαν νὰ ἐκμεταλλευθῶσι τὸ ἐπεισόδιον ὑπὲρ τῆς ἐναντίον τοῦ Ἱεροῦ Τόμου καὶ τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας πολιτικῆς αὐτῶν¹ καθ' ὃν

τοί, οἱ Δ. Σεμιτέλος (ἕστερον γενόμενος καθηγητῆς τῆς Ἑλληνικῆς φιλολογίας ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ), Δ. Γεωργιάδης, Σπ. Φυνικλῆς (ἕστερον καθηγητῆς τῆς Ἑλληνικῆς φιλολογίας ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ) καὶ ἄλλοι πολλοί. Σήμερον ἐν τοῖς γυμνασίοις ἡ Λατινικὴ διδάσκεται λίαν ἀτελῶς, ἐν δὲ τῷ Πανεπιστημίῳ τὴν μετὰ τὴν τελευταίαν τοῦ μεγάλου λατινιστοῦ καὶ ἑλληνιστοῦ Σπ. Βάση τέλεον σχεδὸν καταπεσοῦσαν ἄδραν τῶν Λατινικῶν ἡδυνήθη εὐτυχῶς νὰ ἀνορθώσῃ ὁ ἐν τῇ Λατινικῇ καὶ τῇ Ἑλληνικῇ γλώσσῃ καὶ φιλολογίᾳ τὰ ἀριστεῖα φέρων καθηγητῆς Ἑρρ. Σκάσης.

(1) Ὅτε κατὰ τὸ ἔτος τοῦτο ἡ κοινὴ γνώμη ἐν ἀπάσῃ τῇ Ἑλλάδι ἀπῆται ἐπιμόνως τὴν αὐστηρὰν διὰ καθαιρέσεως καὶ ἀφορισμοῦ τιμωρίαν τοῦ Φαρμακίδου, μετὰ βεβαιότητος δὲ προσεδόκατο ἡ τοιαύτη τιμωρία, οὗτος ἐποιήσατο ἀπειλητικούς ὑπαινιγμούς περὶ τῶν ἀποκαλύψεων, εἰς

χρόνον ἢ γαλλικὴ πολιτικὴ ἤγειρεν ἐν Κωνσταντινουπόλει καὶ ἐν Ἱερουσαλήμ ἀξιώσεις τεινούσας πρὸς κατάλυσιν τῶν δικαιωμάτων τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας.

Μετὰ τὸ ἐπεισόδιον τοῦ «Πνευματικοῦ Συλλόγου» καὶ τὸ ἄλλο ἀνάξιον λόγου καθ' ἑαυτὸ ἀλλ' ὡς ἐκ τῶν περιστάσεων ἰκανῶς ταραξάν τοὺς αὐλικούς καὶ κυβερνητικούς κύκλους ἐπεισόδιον Λεωνίδα Βούλγαρη¹, ἐπῆλθε τὸ μείζονα ὅπωςδῆποτε πολιτικὴν σημασίαν ἔχον γεγονός τῆς ἐξελάσεως τοῦ Πολωνοῦ στρατηγοῦ Μίλβιτζ. Οὗτος ἀρχηγὸς γενόμενος τοῦ ἐπαναστατικοῦ πάντοτε Πολωνικοῦ τάγματος ἢ λεγεῶνος τῆς μὴ ὑπορχούσης τότε Πολωνικῆς πολιτείας, ἐλθὼν εἰς Ἀθήνας μετὰ τοῦ ἐπιτελείου αὐτοῦ ἀπὸ Κερκύρας καὶ μένων ἐνταῦθα ἔδωκεν ὑπονοίας περὶ ἐνεργειῶν ἐναντίον τοῦ καθεστώτος. Ἐν τοῖς κατασχεθεῖσιν ὑπὸ τῆς ἀστυνομίας ἔγγραφοις αὐτοῦ εὐρέθησαν προκηρύξεις πρὸς τοὺς λαοὺς τῆς Ἀνατολῆς ὑπὲρ ἰδρύσεως μεγάλης δημοκρατικῶς

ἃς ἔμελλε νὰ προβῆ ἐν περιπτώσει τῆς καθαιρέσεως καὶ ἀφορισμοῦ αὐτοῦ, μέλλων, ὡς λέγεται, νὰ ἐκθέσῃ τὴν ὑπὸ τῶν Φράγκων ἐν τῇ ἐκκλησιαστικῇ αὐτῆς πολιτικῇ ἐμπνεομένην κυβέρνησιν. Διὸ ἐνεργεῖα τῆς κυβερνήσεως ἀντὶ καθαιρέσεως καὶ ἀφορισμοῦ ἀπεδοκιμάσθη μόνον διὰ τῆς μνημονευθείσης ἐν οἰκείῳ τόπῳ ἐγκυκλίου τῆς Ἱερᾶς Συνόδου.

(1) Νέος τις Λεωνίδας Βούλγαρης ἢ Ἀναστασιάδης, υἱὸς τοῦ Ἀναστασίου Βούλγαρη, ὄν ἐκ τῶν μαθητῶν τῆς Σχολῆς τῶν Εὐελτίδων καταδικασθεὶς ὑπὸ τῆς διευθύνσεως τῆς Σχολῆς, ἔνεκα κλοπῆς ἐνεργηθείσης ὑπ' αὐτοῦ ἐναντίον Ἰσπανίδος, εἰς φυλάκισιν καὶ ἐκτίνων τὴν ποινὴν αὐτοῦ ταύτην ἐν τῷ Στρατιωτικῷ νοσοκομείῳ καὶ ἔργον γραφῆς ἐτελλῶν κατὰ τὸ διάστημα τῆς φυλακίσεως, κατῴρθησε νὰ παραποιήσῃ τὴν σφραγίδα τῆς Ἀνωτάτης Ὑγιεινῆς Ἐπιτροπῆς· εἰς σφραγίδα «ἀνωτάτης ἀτλῶς ἐπιτροπῆς» καὶ διὰ ταύτης σφραγίζων τὰ ὑπ' αὐτοῦ ἀνόμως συντασσόμενα ἐπαναστατικὰ ἔγγραφα ἔπεμπε ταῦτα εἰς τὰ ἀνάκτορα. Ἀνακαλυφθείσης τῆς προελεύσεως τῆς σφραγίδος ἐπειράθη νὰ φύγῃ ἐκ τῆς Ἑλλάδος, ἀλλὰ συνελήφθη ἐν Σύρῳ (κατὰ Μάρτιον τοῦ 1852) Ἡ μωρὰ πρᾶξις τοῦ ἀφρονος νέου ἐγένετο αἰτία πολλοῦ θορύβου ἐν τοῖς αὐλικοῖς καὶ τοῖς κυβερνητικοῖς κύκλοις ἔνεκα τῶν καθ' ἑκάστην περὶ ἐπικειμένων κινήματων θρυλουμένων καὶ κατεδικάσθη μὲν οὗτος καὶ ἐφυλακίσθη, ἀλλ' ἀπολυθεὶς ὕστερον ἐγένετο ἤρως πολλῶν ἔτι τυχοδιωκτικῶν ἐπιχειρήσεων.

ὀργανομένης ὁμοσπονδίας τῶν λαῶν τοῦ «μεγάλου δένδρου τοῦ Παραδείσου», ὡς ἐκαλεῖτο πᾶσα ἡ Ἑλληνικὴ Ἀνατολή, «οὔτινος δένδρου κλώνου σημαντικὸν καὶ εὐθαλὴ ἀπειτέλει ἡ Ἑλλάς». Ἡ Ἑλληνικὴ κυβέρνησις πιεζομένη, ὡς ἀνεγράφη, ὑπὸ τῆς Αὐστριακῆς διέταξε τὴν ἀπέλασιν τοῦ Μίλβιτζ, μετὰ τῶν δεκατριῶν ἀξιωματικῶν αὐτοῦ. Καὶ ὁ μὲν στρατηγὸς ἀπῆλθεν εἰς Σαρδηνίαν, οἱ δὲ ἀξιωματικοὶ εἰς Ἀλεξάνδρειαν.

Τὰ κατὰ τὸν Ἰω. Μακρυγιάννην. — Μετὰ τοῦ ἐπεισοδίου Μίλβιτζ συνδέεται ἐν μέρει τὸ σοβαρώτερον καὶ ἐκ τῶν ἀποτελεσμάτων αὐτοῦ τραγικώτερον ἐπεισόδιον τοῦ ὑποστρατήγου Ἰω. Μακρυγιάννη. Ἦδη πρὸ τῆς ἀπελάσεως τοῦ Μίλβιτζ ὑπῆρχον καταγγελίαι ἀόριστοι ἐναντίον τοῦ ὑποστρατήγου ὅτι διατελῶν εἰς σχέσεις στενὰς πρὸς τὸν Μίλβιτζ ἐβυσσοδόμει μετὰ τούτου συνωμοσίαν εἰς οὐδὲν πλέον ἢ ἔλαττον ἀποβλέπουσαν ἢ εἰς τὸν φόνον τοῦ βασιλέως Ὁθωνος καὶ τὴν ἀνακλήρουσιν τῆς δημοκρατίας. Ἀκριβῶς δὲ καθ' ὃν χρόνον ὁ Μίλβιτζ καὶ οἱ ἄλλοι Πολωνοὶ πρόσφυγες ἀπηλαύνοντο ἀπὸ τῆς Ἑλλάδος ἦτοι κατὰ Ἰανουάριον τοῦ 1852 ἐλήφθη ἐπιστολὴ τοῦ ἐν Λαμῖα ταγματάρχου Β. Σκαλτσο-δήμου πρὸς τὸν ὑπουργὸν τῶν Στρατιωτικῶν Σπυρομήλιον ἀναφέρουσα περὶ τῶν ἐναντίον τοῦ Μακρυγιάννη ὑπαρχουσῶν καὶ εἰς τὰ μέρη ἐκεῖνα ὑποψιῶν. Τότε δὲ ἡ ἀπὸ τοῦ Σεπτεμβρίου τοῦ παρελθόντος ἔτους (1851) ἀσκουμένη ἐπὶ τὸν ἄνδρα ἀστυνομικὴ ἐπιτήρησις ἐγένετο αὐστηροτέρα¹. Τέλος περὶ τὰς ἀρχὰς Ἀπριλίου 1852 ἐγένοντο νέαι κατὰ τοῦ ἀνδρὸς καταγγελίαι ὑπὸ δύο πολιτῶν, Ἡλ. Πανᾶ καὶ Γ. Βαφειαδάκη, ὅτι τὴν παραμονὴν τῆς Κυριακῆς τῶν Βαΐων (ἡμέραν τοῦ Λαζάρου, 22 Μαρτίου τὸ ἔτος ἐκεῖνο) ὁ Ι. Μακρυγιάννης συντυχῶν ἔξω τοῦ ναοῦ τῆς Καπνικαρέας τῷ δικηγόρῳ Ν. Στεφανίδῃ εἶπε τούτῳ: «Ἀῦριον, τὴν Κυριακὴν τῶν Βαΐων, σκο... ὁ Βασιλεὺς καὶ ἡ Βασίλισσα συνιστᾶται κυβέρνησις νέα, καὶ ταύτης σὲ θέλω ὑπερασπιστὴν εἰς τοῦ λαοῦ τὸ πνεῦμα». Ὁ Ν. Στεφανίδης κληθεὶς εἰς ἀνάκρισιν

(1) Τὰ Ἀπομνημονεύματα τοῦ Μακρυγιάννη ἐξικουῶνται μέχρι τῶν γεγονότων τοῦ 1850 ὥστε οὐδαμῶς ἐκ τούτων διαφωτισόμεθα περὶ τοῦ ἱστορουμένου γεγονότος.

στρατιωτικὴν ἐβεβαίωσε τὸ γεγονός. Καὶ τότε συλληφθεὶς ὁ ὑποστράτηγος (13 Ἀπριλίου) ἐκλείσθη ἐν ἰδιαιτέρῳ δωματίῳ τῆς οἰκίᾳ αὐτοῦ, ταχθείσης φρουρᾶς στρατιωτικῆς πρὸ τοῦ δωματίου ὑπὸ ἀξιωματικόν, τρεφομένης δαπάναις τῆς οἰκογενείας, ἀφοῦ πάντα τὰ ἀγγελθέντα καὶ διαδοθέντα περὶ φρενοβλαβείας καὶ ἀσθενείας τοῦ ἀνδρὸς δὲν ἐθεωρήθησαν σοβαρά. Μετὰ τέσσαρας μῆνας (15 Αὐγούστου) μετήχθη ἀπὸ τῆς ἐν τῇ οἰκίᾳ φυλακῆς εἰς τὰς φυλακὰς τὰς λεγομένας τοῦ *Μεδρσε* (ἦτοι τοῦ πρότερον μωαμεθανικοῦ ἱεροσπουδαστηρίου, μεταβληθέντος νῦν εἰς κοινὰς φυλακὰς), ἐντεῦθεν δὲ ἤχθη εἰς τὸ στρατιωτικὸν νοσοκομεῖον, ἔνθα ἔμεινε μέχρι τῆς 16 Μαρτίου 1853, ὅτε δικασθεὶς κατεδικάσθη τὴν ἐπομένην εἰς θάνατον διὰ τῆς πλειονοψηφίας τῶν δικαστῶν. Ἀλλὰ τὸ δικαστήριον μετὰ τὴν καταδίκην συνέστησε παμψηφεί τὸν καταδικασθέντα εἰς τὴν βασιλικὴν χάριν, ἣτις καὶ ἐδόθη, ἐν ἀρχῇ μὲν μεταβληθείσης τῆς θανατικῆς ποινῆς εἰς δεσμὰ ἰσόβια καὶ τούτων ὕστερον ἐλαττωθέντων εἰς εἴκοσιν, ἔπειτα εἰς δέκα ἔτη. Κατὰ Σεπτέμβριον δὲ τοῦ 1854 ἐπὶ τῆς ἀγγλογαλλικῆς κατοχῆς, μετὰ παρέλευσιν ἑνὸς καὶ ἡμίσεος ἔτους ἀπὸ τῆς καταδίκης ἀπηλλάγη τελείως τῶν δεσμῶν καὶ φυλακῶν, ἵνα ζήσῃ ἔτι δέκα ὅλα ἔτη¹.

Καὶ ταῦτα μὲν ἐν τοῖς ἐσωτερικοῖς· ἐν δὲ τοῖς ἐξωτερικοῖς γεγονότα σπουδαῖα ἀπὸ τοῦ 1852 μέχρι τοῦ 1853 εἶναι :

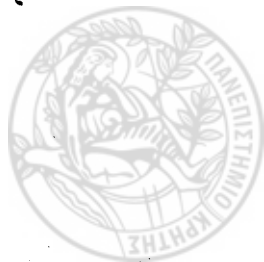
α') *Ὁ νέος πόλεμος τοῦ λόρδου Πάλμερστον ἐναντίον τῆς Ἑλληνικῆς Κυβερνήσεως.* Ὁ λόρδος Πάλμερστον ὁ τοσοῦτον

(1) Τὸ στρατοδικεῖον ἐστηρίχθη ἐν τῇ ἀποφάσει αὐτοῦ ἐπὶ μιᾷ μόνῃς μαρτυρίας ἐπ' ἀκροατηρίῳ γενομένης, καὶ ταύτης τῆς τοῦ καταγγέλλοντος, ὅπερ νομικῶς ἦν πάντως ἀμφισβητησίμου νομιμότητος. Ἐκ τῶν ἐξ δικαστῶν εἰς μόνος ἔδωκε ψῆφον ἀθροιστικὴν, μεταξὺ δὲ τῶν καταδικαστικῶν ψήφων εὗρίσκετο καὶ ἡ τοῦ στρατηγοῦ Κίτσου Τσαβέλλα, ἐχθροῦ ἢ προσωπικοῦ τοῦ Ι. Μακρυγιάννη. Εἶναι δὲ πιθανώτατον ὅτι τὸ στρατοδικεῖον δὲν ἔμεινεν ἀνεπηρέαστον ἀπὸ τῶν ἐν τῇ αὐτῇ καὶ τῇ κυβερνήσει περὶ τῆς ὑποθέσεως ἐπικρατούντων φρονημάτων. Ἡ παντελής δὲ ἀπὸ δεσμῶν καὶ φυλακῆς ἀπαλλαγὴ τοῦ Ι. Μακρυγιάννη ἦν ἔργον κυρίως τοῦ Δ. Καλλέργη μεγάλῃ κτησαμένου δύναμιν πολιτικὴν τῷ 1854 ἐπὶ τῆς τότε γενομένης ἀγγλογαλλικῆς κατοχῆς (ἴδε περαιτέρω ἐν οἰκείῳ τόπῳ).

οικτρῶς ἀποτυχῶν κατὰ τὸ παρελθὸν ἔτος ἐν τῇ Παρκερικῇ κατὰ τοῦ βιαιλέως Ὀθωνος στρατεία καὶ ταπεινωθεὶς καὶ ἐξευτελισθεὶς πολιτικῶς καὶ διπλωματικῶς διὰ τῆς γενναίας καὶ μεγαθύμου ὑπὲρ τῆς Ἑλλάδος ἐπεμβάσεως τοῦ αὐτοκράτορος Νικολάου, ἐκδικήσεως μένεα πνέων, εἰς νέον κατὰ Σεπτέμβριον τοῦ 1853 προέβη διάβημα, διπλωματικὸν τούτο καὶ πολιτικόν, ἐναντίον τῆς Ἑλληνικῆς κυβερνήσεως ἀπολύσας ἐναντίον αὐτῆς ὑπόμνημα μακρότατον, ἐν ᾧ διὰ ζοφερωτάτων χρωμάτων εἰκονίζετο ἢ ἐν Ἑλλάδι κατάστασις καὶ τὸ κράτος ὅλον παριστάνετο ὡς ὑπὸ ληστῶν καὶ πειρατῶν κατεχόμενον καὶ ἐν πάσῃ ἀθλιότητι διατελοῦν. Ἐν τῷ ὑπομνήματι τῷ συνταχθέντι, ὡς ἐλέγετο ἐν αὐτῷ, ἐπὶ τῇ βάσει ἐκθέσεων ἐπισήμων, ἐξετίθεντο λεπτομερῶς πᾶσαι αἱ ἐν Ἑλλάδι κατὰ τὰ δύο τελευταῖα ἔτη γεγόμενα ληστρικαὶ πράξεις μετὰ μεγάλων ὑπερβολῶν, πολλαχοῦ δὲ καὶ παραχαράξουν τῆς ἀληθείας. Οὐ μόνον δὲ αἱ πόλεις (ὡς τὰ Μέγαρα) καὶ κῶμαι παριστάνοντο ὑπὸ ληστῶν λυμαινόμεναι, ἀλλὰ καὶ τῶν ποιμένων ἀνταὶ ἢ μάνδραι καὶ σκηναὶ περιεγράφοντο καϊόμεναι ὑπὸ ληστῶν. Καὶ αἱ Ἑλληνικαὶ θάλασσαι καὶ αἱ νῆσοι τοῦ Αἰγαίου παριστάνοντο ὡς ὑπὸ τὸ κράτος πειρατῶν καὶ πειρατείας διατελοῦσαι (ἔνεκα πειρατικῆς τινος ἐναντίον τῆς Κέω ἐπιδρομῆς). Κατεκρίνετο δὲ ἡ κυβέρνησις ἢ Ἑλληνικὴ καὶ διὰ τὰς πολυαριθμοὺς χάριτας τὰς ἀπονεμομένας εἰς τοὺς καταδικαζομένους ληστὰς, συντελοῦσας ἔτι μᾶλλον εἰς τὴν αὔξησιν τῆς ληστείας καὶ παραθαρρυνούσας τοὺς οὕτως ἀπολυομένους τῶν φυλακῶν ληστὰς.

Ἡ Ἑλληνικὴ κυβέρνησις τοῦ Α. Κριεζῆ, εἰς ἣν ἡμιεπισήμως μόνον ἀνεκοινώθη τὸ ὑπόμνημα, προέβη διὰ τοῦ ὑπουργείου τῶν Ἐξωτερικῶν, διὰ τοῦ ἡμιεπισήμου ὡς «ἀνακοινώσεως» ἐκ τοῦ Ὑπουργείου τῶν Ἐξωτερικῶν δοθέντος ὑπομνήματος τῆς 2 Ὀκτωβρίου, εἰς ἀπάντησιν πρὸς τὸ ἀγγλικὸν ὑπόμνημα ἐλέγχουσα τὰ ἀναφερόμενα ἐν τούτῳ ἐν πρὸς ἐν καὶ ἄλλα μὲν ὀλοσχερῶς ἀναιροῦσα, ἄλλων δὲ τὰς ὑπερβολὰς δεικνύουσα. Μόνον ἐν τῇ περὶ τῶν ἀπονεμομένων βασιλικῶν χαρίτων ἀπολογία ἢ ἀπάντησις ἢ Ἑλληνικὴ ἦν ἀσθενής, ἀφοῦ τὰς χάριτας ταύτας ἀπέδιδεν εἰς τὰ εὐγενῆ αἰσθήματα τῆς κατὰ τὸ 1851 ἔνεκα τοῦ εἰς Εὐρώπην ταξιδίου τοῦ Βασιλέως τὴν βασιλικὴν ἐξουσίαν ἀσκούσης Βασιλοσύνης, μετὰ γενναίας φιλανθρωπίας ποιουμένης χρῆσιν τοῦ «ὠραίου»

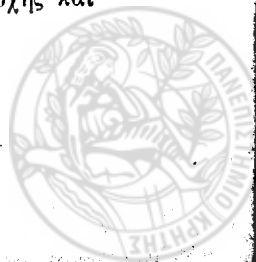
βασιλικῷ προνομίῳ τοῦ ἀπονέμειν χάριτας ὅπου αὐταὶ ἐνεδεικνυτο ὑπὸ τῶν πραγμάτων αὐτῶν.

Λέν εἶναι γνωστὸν τί αἱ δύο ἄλλαι Λυνάμεις, ἡ Γαλλία καὶ ἡ Ρωσία, ἀπήντησαν εἰς τὸ ἀγγλικὸν ὑπόμνημα. Φαίνεται ὅμως ὅτι δὲν ἐδόθη εἰς αὐτὸ ἰδιαιτέρα πολιτικὴ σπουδαιότης. Ἄλλ' ἐν Ἑλλάδι, ἐν τοῖς πολιτικοῖς ἰδίως κύκλοις, οὐ σμικρὸν ἴγ' ἰρε θόρον τὸ διᾶβημα τοῦ λόρδου Πάλμερστον, μακροὶ δὲ καὶ ζῶηραὶ ἐγένοντο συζητήσεις ἐν ταῖς Βουλαῖς, ἰδίως ἐν τῇ Βουλῇ τῶν ἀντιπροσώπων, τῶν πολλῶν βουλευτῶν ἐκφραζόντων τὴν ἀγανάκτησιν αὐτῶν διὰ τὸ ἔνεκα τῆς ληστείας προσαπτόμενον εἰς τὸ κράτος στίγμα. Διεκρίθη δὲ ἐν τοῖς κοινοβουλευτικοῖς ῥήτορσιν ἰδίως ὁ τῆς Μεσσηνίας βουλευτῆς Ἀλέξανδρος **Κουμουνδοῦράκης** (ὑπὸ τὸ ὄνομα Κουμουνδοῦρος βραδύτερον μᾶλλον γνωστός). Ὁ Α. Κουμουνδοῦράκης μετὰ πολλῆς ἱστορικῆς καὶ ψυχολογικῆς βαθυνοίας ἐκήρυξε τὴν μεγάλην ἀλήθειαν ὅτι ἡ ληστεία ὑπὸ τὴν εἰδεχθῆ αὐτῆς ἠθικὴν ὄψιν τῆς ἀρπαγῆς καὶ τῆς κακοποιήσεως τῶν πολιτῶν ἀπέδει πρὸς τὸν Ἑλληνικὸν χαρακτῆρα τὸν ἥμισυ ἐπιρροεπῆ πρὸς τοιαύτην κακίαν, ἀλλ' ὅτι εἶχε τὴν ἀρχὴν αὐτῆς ἐπὶ μὲν τῆς τουρκοκρατίας ἐν τῇ ἀνάγκῃ, ἐν ἣ εὗρισκετο ὁ Ἕλληνας νὰ ὀπλοφορῇ καὶ ὀπλοφορῶν νὰ ἀμύνηται ὑπὲρ τῶν δικαίων αὐτοῦ τῶν προσβαλλομένων ὑπὸ ξένης βίας· μετὰ δὲ τὴν ἴδρυσιν τοῦ κράτους, ὅτε ἐξέλιπεν ἡ ἐξωτερικὴ βία, τὴν ληστείαν ἐγέννησε καὶ ὑπέθρεψεν, ἔλεγεν, ἡ πολιτικὴ κακοδαιμονία, ἡ ἔλλειψις δικαιοσύνης ἢ τοσοῦτον καιρίως προσβάλλουσα τὸ πρὸς τὴν ἰσονομίαν τοσοῦτον βαθέας ῥέπον αἴσθημα τοῦ λαοῦ. Ἡ κατάχρησις τῆς ἐξουσίας ὑπὸ τῶν διαχειριζομένων ταύτην, ἡ μεροληπτικὴ ἀπονομὴ τῆς δικαιοσύνης, ἡ προσβάλλουσα βαθύτατα τὸ ἠθικὸν συναίσθημα, ἠνάγκασε καὶ ἀναγκάζει τοὺς ἀδικουμένους νὰ διαμαρτυρηθῶσι κατὰ τῆς τοιαύτης ὑπὸ τοῦ κράτους διαπραττομένης ἀδικίας διὰ τῆς φυγοδικίας, ἣτις οὐδὲν ἄλλο εἶναι ἢ παθητικὴ ἀντίστασις τοῦ ἀσθενοῦς ἀδικουμένου πρὸς τὴν ἀδικοῦσαν ὑπερτέραν βίαν τῆς ἐξουσίας, ἀντίστασις μετατρεπομένη ἀπὸ τῆς παθητικῆς εἰς ἐνεργητικὴν διὰ ληστείας. Ὁ ῥήτωρ ἀνέφερε πλείστα παραδείγματα ἀδικημάτων διαπραττομένων ἐν πάσαις ταῖς πρὸς τὴν πολιτείαν σχέσεσι τοῦ λαοῦ καὶ ἐν αὐτῇ τῇ στρατολογίᾳ. Ἐτεῦθεν, καίπερ ὁμολογῶν ὅτι διὰ τῶν ἐνεργειῶν τῆς κυβερ-

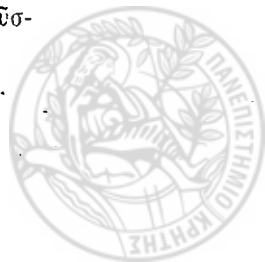

νήσεως ἐν Πελοποννήσῳ τοῦλάχιστον περιορίσθη πολὺ ἢ λησ-
 στεία, ἔλεγεν ὅτι τὰ σπέρματα αὐτῆς ὑπάρχουσι πανταχοῦ τῆς Ἑλ-
 λάδος καὶ ἐν αὐταῖς ταῖς νήσοις, σπέρματα προερχόμενα ἐκ τῆς
 καθόλου ἐπικρατοῦσης ἐν τῷ βασιλείῳ πολιτικῆς καὶ κοινωνικῆς
 ἠθικῆς καχεξίας. Διὰ τοῦτο, εἶπε, τὸ ζήτημα τῆς ληστείας δὲν
 λύεται κομματικῶς διὰ τῆς πτώσεως μιᾶς κυβερνήσεως κομματι-
 κῆς καὶ ἀνόδου ἐτέρας, ἀλλ' ἡ λύσις αὐτοῦ ἐπιβαλλομένη ὑπὸ τοῦ
 αἰσθήματος τῆς ἐθνικῆς ἠθικῆς συνειδήσεως καὶ τῆς ἐθνικῆς τι-
 μῆς καὶ ἀξιοπρεπείας πρέπει νὰ ἐνώσῃ πάντας τοὺς Ἕλληνας εἰς
 κοινὴν ἐθνικὴν ἐνέργειαν. Ἄλλοι τῶν βουλευτῶν ἀπεφαίνοντο
 γνώμην ὅτι ἦν ἀδύνατον νὰ ἐκλίπῃ ἡ ληστεία ἐν τῇ Στερεᾷ Ἑλλάδι,
 ἀφοῦ ἐστία καὶ φωλεὰ ταύτης εὑρίσκοντο ἐν τοῖς πρὸς τὴν Τουρ-
 κίαν μεθορίοις, οἱ δὲ λησταὶ εὑρίσκον πάντοτε καταφύγιον ἐπὶ
 τοῦ τουρκικοῦ ἐδάφους. Ἡ κυβέρνησις ἠρκέσθη ν' ἀπαριθμῆσῃ
 πάντα ὅσα ἔπραξε πρὸς περιορισμὸν τῆς ληστείας πανταχοῦ τοῦ
 κράτους. Καὶ ἀπέδειξε μὲν ἡ ὅλη συζήτησις πόσον ἡ ὕγιης κοινῆ
 γνώμη ἐν τῷ κράτει ἐξηγείρετο ἐναντίον τῆς ληστείας καὶ ἡσθά-
 νετο ἰδίως σφοδρὰν καὶ ἱερὰν ἀγανάκτησιν διὰ τὴν ἐκ τῆς πλη-
 γῆς ταύτης προερχομένην δυσφήμισιν τῆς Ἑλλάδος ἐν Εὐρώπῃ,
 ἀλλὰ πρακτικὸν ἀποτέλεσμα δὲν ἠδύνατο νὰ φέρῃ. Ἡ δὲ μετ' οὐ
 πολὺν ἐπελθοῦσα ξένη κατοχὴ ἔτι μᾶλλον συνετέλεσεν εἰς τὴν ἐπί-
 τασιν τοῦ κακοῦ, ὅπερ ἐπὶ δεκαετηρίδας ἔτι ἐξηκολούθει λυμαι-
 νόμενον τὸ βασιλείον ἐσωτερικῶς καὶ δυσφημοῦν τὸ ὄνομα τῆς
 Ἑλλάδος ἐν τῷ ἐξωτερικῷ. Καὶ ἐφαίνετο μὲν ἐπὶ διάστημα τι
 χρονικὸν ἐκλιπὸν παντελῶς, ἀλλὰ τὸ ἐν τῇ ἠθικῇ καχεξίᾳ τοῦ
 πολιτικοῦ καὶ ἠθικοῦ ὀργανισμοῦ τοῦ γένους ἔχον τὰς ρίζας αὐ-
 τοῦ κακὸν μετὰ νέας δυνάμεως καὶ ὀρμῆς ἀνεφάνη καθ' ὃν χρό-
 νον γράφομεν ταῦτα ἀκριβῶς διὰ τὴν ἐπὶ μέγιστον ἐπίτασιν τῆς
 τὸ κράτος λυμαινομένης ἠθικῆς καχεξίας. Ἄλλὰ προκειμένου
 περὶ ληστείας, ἐν πολλαῖς ἔτι σελίσι τοῦ βιβλίου τούτου εἴμεθα
 ἠναγκασμένοι νὰ ποιῶμεθα λόγον. Ταῦτα περὶ τῆς τῷ 1852 ἐπι-
 χειρηθείσης νέας ἐναντίον τῆς Ἑλλάδος τοῦ Ὄθωνος ἀγγλικῆς
 πολιτικῆς καὶ διπλωματικῆς στρατείας.

γ) *Τὸ ζήτημα τῆς τοῦ Ἑλληνικοῦ θρόνου διαδοχῆς.*
 Κατὰ τὸ 1852 ἐκανονίσθη τέλος ὑπὸ τῶν τριῶν ἐγγυητριῶν Δυ-
 νάμεων καὶ τὸ ζήτημα τῆς τοῦ Ἑλληνικοῦ θρόνου διαδοχῆς καὶ

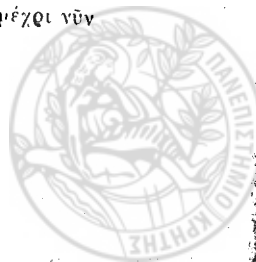

ειδικώτερον τὸ τῆς θρησκείας τοῦ μέλλοντος διαδόχου τοῦ βασιλέως Ὁθωνος Α'. Τὴν διπλωματικὴν γένεσιν τοῦ τοιούτου ζητήματος προῦκάλεσεν, ὡς ἐρρήθη ἐν τοῖς ἔμπροσθεν ἐν οἰκείῳ τόπῳ, ἡ ὑπὸ τοῦ βασιλέως τῆς Βαυαρίας γενομένη διαμαρτυρία ἐναντίον τοῦ 40οῦ ἄρθρου τοῦ Ἑλληνικοῦ Συντάγματος τοῦ 1844, τοῦ καθορίζοντος ὅτι «πᾶς διάδοχος τοῦ Ἑλληνικοῦ θρόνου ἀπαιτεῖται νὰ πρεσβεύῃ τὴν θρησκείαν τῆς Ἀνατολικῆς Ὁρθόδοξου τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίας». Ἀλλὰ καὶ ἡ ἐν Ἑλλάδι κοινὴ γνώμη ἀξιούσα ἵνα ὁ μέλλων ν' ἀνέλθῃ εἰς τὸν Ἑλληνικὸν θρόνον μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Ὁθωνος Α' ἀνῆλθῃ εἰς τὴν Ὁρθόδοξον Ἐκκλησίαν συμφώνως πρὸς τὰ ὑπὸ τοῦ Συντάγματος καθοριζόμενα, ἐδείκνυε τὸ ἀναγκαῖον τῆς ὀριστικῆς διακανόνισεως τοῦ ζητήματος. Ὡς δὲ εἶπομεν ἐν οἰκείῳ τόπῳ, τὴν ἀξίωσιν καὶ ἐπιθυμίαν ταύτην τοῦ Ἑλληνικοῦ λαοῦ συνεμερίζετο καὶ ὁ βασιλεὺς Ὁθων, ὅστις, ὅπως κατὰ τὸ 1851, οὕτω καὶ τὸ 1852 ἐποίησατο ἀποδημίαν εἰς Γερμανίαν, καὶ χάριν χρήσεως θερμῶν λουτρῶν ἰαματικῶν ὑπὲρ τῆς υἰγείας αὐτοῦ, ὡς ἔλεγε τὸ περὶ τῆς ἀποδημίας ταύτης καὶ τῆς ἀντιβασιλείας τῆς βασιλίσσης Ἀμαλίας ἐκδοθὲν Β. Διάταγμα, ἀλλὰ καὶ πρὸς διακανόνισιν τοῦ εἰρημένου ζητήματος. Ἐν τῷ μεταξὺ καὶ αἱ τρεῖς Δυνάμεις, αἱ κατ' ἀκολουθίαν τῆς διαμαρτυρίας τοῦ βασιλέως Λουδοβίκου βραδέως καὶ ἀδρανῶς ἀνταλλάσσουσαι γνώμας περὶ τοῦ ζητήματος, εἶχον ἐπιληφθῆ τοῦ ζητήματος κατ' ἀκολουθίαν τῆς πρὸς αὐτὰς γενομένης ἐπικλήσεως τῆς Ἑλληνικῆς κυβερνήσεως (1851). Ἄλλ' ἔφ' ὅσον ὁ λόρδος Πάλμερστον, ὁ θανάσιμος οὗτος ἔχθρὸς τοῦ Ὁθωνος καὶ τῆς Βαυαρικῆς δυναστείας, διεῖπε τὴν ἐξωτερικὴν πολιτικὴν τῆς Ἀγγλίας, οὐδεμίαν ἐγίνετο πρόοδος ἐν ταῖς μεταξὺ τῶν Δυνάμεων διαπραγματεύσεσιν, ὁ δὲ λόρδος Πάλμερστον ἐδήλου τραχέως καὶ ἀποτόμως τῷ Σπυρίδωνι Τρικούπῃ ὅτι αἱ Δυνάμεις δὲν εἶχον ὄρεξιν νὰ ἐνοχληθῶσι διὰ τὸ ζήτημα τῆς διαδοχῆς τοῦ Ἑλληνικοῦ θρόνου. Ἀλλὰ παυθέντος περὶ τὰ τέλη τοῦ 1851 τοῦ λόρδου Πάλμερστον (κατ' ἀκολουθίαν τῆς γενομένης ὑπ' αὐτοῦ ἐν ἀγνοίᾳ τῆς Βασιλίσσης ἐπισήμου ἐπιδοκιμασίας τοῦ Ναπολεοντείου πραξικοπήματος τῆς 2 Δεκεμβρίου 1851), τῇ δὲ πτώσει τοῦ Πάλμερστον ἐπακολουθησάσης μετ' οὐ πολὺ τῆς ἐκ τῆς ἐξουσίας παραιτήσεως ὀλοκλήρου τοῦ ὑπουργείου Ρουσ-

σελ (συμπράττοντος και αὐτοῦ τοῦ πεσόντος Πάλμερστον ἐναντίον τῶν πρῶην συναδέλφων αὐτοῦ), ὁ εἰς τὴν ἐξουσίαν ἀνελθὼν ἀρχηγὸς τῶν Τόρεων κόμης Ἀβερδεῖνος εὐμενεστέραν πρὸς τὴν Ἑλλάδα, ὡς πρότερον οὕτω και νῦν, μετερχόμενος πολιτικῆν, ἐπελήφθη και τῆς λύσεως τοῦ ζητήματος συμφώνως τῇ πρὸς τὰς τρεῖς Δυνάμεις γενομένη ἐπικλήσει τῆς Ἑλληνικῆς κυβερνήσεως· συνεκροτήθη δ' ἐν Λονδίῳ (περὶ τὰς ἀρχὰς Νοεμβρίου, τρεῖς ἑβδομάδας μετὰ τὴν ἀπὸ τῆς Γερμανίας ἐπάνοδον τοῦ βασιλέως Ὁθωνος) Συνδιάσκεψις ὑπὸ τὴν προεδρίαν τοῦ ἀγγλοῦ ἑποικιοῦ τῶν ἐξωτερικῶν μαρκησίου Μαλμέσβουρου, τὴν Ρωσίαν ἀντιπροσωπεύοντος τοῦ ἐν Λονδίῳ πρέσβεως βαρῶνου Βρουιάφ, τὴν Γαλίαν τοῦ πρίγκιπος Βαλέβσκι (φυσικοῦ υἱοῦ τοῦ Ναπολέοντος Α'), τὴν Ἑλλάδα τοῦ ἐν Λονδίῳ πρέσβεως Σπ. Τρικούπη. Μετέσχε δὲ τῆς Διασκέψεως μετὰ τινὰς δισταγμοὺς και ἡ Βαυαρία διὰ τοῦ γνωστοῦ ἡμῖν ἐν Λονδίῳ πρέσβεως βαρῶνου V. Cetto. Ἀποτέλεσμα δὲ τῆς Διασκέψεως ταύτης ἦν ἡ συνομολόγησις τῆς μεταξὺ τῆς βασιλείσεως τῆς Ἀγγλίας, τοῦ αὐτοκράτορος τῆς Ρωσίας και τοῦ προέδρου τῆς Γαλλικῆς Δημοκρατίας συνομολογηθεῖσα συνθήκη (traité) τῆς 8/20 Νοεμβρίου (1852), ἣν συνυπέγραψε και ὁ τῆς Βαυαρίας ἀντιπρόσωπος (ὑπὸ ἐπιφύλαξιν τῆς ἐγκρίσεως τῆς κυβερνήσεως αὐτοῦ, sauf l'approbation de son gouvernement) και ὁ ἀντιπρόσωπος τῆς Ἑλλάδος Σ. Τρικούπης, συγκειμένης ἐκ τριῶν ἄρθρων. Τοῦτον τὸ μὲν πρῶτον καθώριζεν ὅτι «οἱ ἡγεμονόπαιδες τοῦ οἴκου τῆς Βαυαρίας, οἱ διὰ τῆς *συμβάσεως* τοῦ 1832 καλούμενοι εἰς τὸν Ἑλληνικὸν θρόνον, ἐν περιπτώσει τῆς ἀνευ ἀπ' εὐθείας κληρονόμων τελευτῆς τοῦ Ὁθωνος, δὲν θὰ δύνανται ν' ἀνέλθωσιν εἰς τὸν θρόνον τοῦτον εἰμὴ συμμορφούμενοι πρὸς τὸ 40 ἄρθρον τοῦ Ἑλληνικοῦ Συντάγματος τὸ λέγον «Πᾶς διάδοχος τοῦ Ἑλληνικοῦ θρόνου δεφεῖλει νὰ πρесеβυῆ τὴν θρησκείαν τῆς Ἀνατολικῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας»¹.

(1) Ἐν τῷ γαλλικῷ κειμένῳ τῆς συνθήκης τὸ διάδοχος τοῦ 40 ἄρθρου τοῦ Συντάγματος μεταφράζεται *successeur* ἤτοι *διεδοχος* κατὰ τὴν συνηθεστέραν ἐν τῇ Ἑλληνικῇ χρῆσιν τοῦ ὀνόματος ἤτοι ὁ *διαδεχόμενος* ἢ διαδεξιμένος ἤδη και λαβὼν τὴν ἐσχάτην, ἐνῶ ἡ καθιερωθεῖσα ἐν τῇ Ἑλληνικῇ πολιτικῇ γλώσσῃ ἀπὸ τοῦ 1830 και 1833 και ἐντεῦθεν εἰς τὸ Σύνταγμα τοῦ 1844 εἰσαχθεῖσα χρῆσις τοῦ ὀνόματος, ἣ και μέχρι νῦν

Τὸ δεύτερον ἄρθρον ἔλεγε: «Συμφώνως πρὸς τὸ ψήφισμα τῆς Ἑλληνικῆς Συνελεύσεως (Assemblée Hellénique, τῆς Ἐθνικῆς δηλονότι Συνελεύσεως τοῦ 1844) ἡ Α. Μ. ἡ βασίλισσα Ἀμαλία κατὰ τὸν χρόνον τῆς χηρείας αὐτῆς (pendant son veuvage) καλεῖται **δικαιωματικῶς** (de droit) εἰς τὴν ἀντιβασιλείαν ἐν περιπτώσει ἀνηλικιότητος (minorité) ἢ ἀπουσίας τοῦ διαδόχου

ἐπικρατοῦσα, εἶναι οὐχὶ ἡ τοῦ διαδεξαμένου, ἀλλ' ἡ τοῦ μέλλοντος νὰ διαδέξηται ἢ τοῦ *ἐπιδόχου* διαδόχου (héritier présomptif, prince de la couronne, kronprinz (Erhprinz προκειμένου περὶ κρατῶν δευτέρου βαθμοῦ, μεγάλων δουκάτων ἢ δοικατῶν ἢ πριγκιπιάτων). Ἐν τῇ ἀρχαίᾳ Ἑλληνικῇ σπανιωτάτῃ ἡ χρῆσις τοῦ *διάδοχος* περὶ μέλλοντος ἢ *ἐπιδόχου* διαδόχου. (Ἰδ. Πλουτάρχ. Β. Λυκούργου § 3 «μέχρις ἂν ὁ ἀδελφιδοῦς ἐν ἡλικίᾳ γενόμενος τεκνώσῃ *διάδοχον* τῆς βασιλείας»). Ἐκ τῆς παρὰ τοῖς ἡμετέροις δὲ συγχύσεως τῶν δύο τούτων ἔννοιῶν ἦτοι ἐκ τῆς ἐρμηνείας τοῦ successeur ὡς μέλλοντος διαδόχου προήλθε *παρεξήγησις*, καθ' ἣν, ἐνῶ ἡ Βαυαρικὴ αὐλή, στηριζομένη ἐπὶ τῆς ἐρμηνείας τοῦ successeur τῆς συνθήκης, τὴν ἐπιβαλλομένην εἰς τὸν μέλλοντα νὰ βασιλεύσῃ ἐν Ἑλλάδι Βαυαρὸν ἡγεμονόπαιδα εἰς τὴν Ὁρθοδοξίαν μετὰστασιν συνέδεε μετὰ τῆς εἰς τὸν θρόνον ἀναβάσεως τοῦ ἡγεμονόπαιδος τούτου, οἱ ἐν Ἑλλάδι ἀποβλέποντες εἰς τὴν ὑπ' αὐτῶν διδομένην εἰς τὸ successeur ἔννοιαν, ἔτι δὲ καὶ εἰς τὴν παρ' αὐτοῖς ἐπικρατοῦσαν ἔννοιαν τοῦ *διάδοχος* συνέδεδον τὴν εἰς τὴν Ἐκκλησίαν τὴν Ὁρθόδοξον μετὰστασιν οἰουδήποτε Βαυαρῶν ἡγεμονόπαιδος μετὰ τῆς ἀνακηρύξεως τούτου ὡς μέλλοντος διαδόχου. Καὶ ὁ μὲν Βαυαρικὸς βασιλικὸς οἶκος ἐπιφυλασσόμενος νὰ δεῖξῃ τὸν κληρονόμον τῆς τοῦ Ὁθωνος βασιλείας μόνον κατὰ τὴν τούτου τελευτὴν κατέλειπε τὸ ζήτημα πάντοτε ἐκκρεμές (διότι καὶ οὐδεὶς ἡγεμονόπαις Βαυαρὸς ἐδέχετο νὰ μεταβίβῃ τὴν θρησκείαν αὐτοῦ ἄνευ τῆς *ἀπολύτου* βεβαιότητος ὅτι ἐμελλε νὰ βασιλεύσῃ, μὴ γινώσκων τί τέξεται ἢ ἐπιούσα ἐν τῷ παραχώδει Ἑλληνικῷ πολιτικῷ βίῳ) καὶ τὴν τοιαύτην ἐν τῷ Βαυαρικῷ βασιλικῷ οἰκογενειακῷ συμβουλίῳ ληφθεῖσαν ἀπόφασιν ἀνεκοίνωσε τῇ Ἑλληνικῇ κυβερνήσει ὁ εἰς Ἀθήνας ἐπιστρέψας πρεσβευτὴς τῆς Βαυαρίας Πέργλας· οἱ δὲ ἐν Ἑλλάδι ἠξίουσαν τὴν ταχείαν ἀνακήρυξιν τοῦ μέλλοντος διαδόχου καὶ τὴν εἰς τὴν Ὁρθοδοξίαν μετὰστασιν τούτου. Ὁ δὲ ἀτυχὴς βασιλεὺς Ὁθων, εὐρισκόμενος μεταξύ δύο ἀντιθέτων ἐρμηνειῶν τῆς συνθήκης καὶ ἀντιθέτων ἀξιώσεων καὶ μὴ δυνάμενος μὲν τὸν πατρικὸν οἶκον αὐτοῦ ν' ἀναγκάσῃ εἰς τὴν ἄμεσον ἀνάδειξιν τοῦ μέλλοντος διαδόχου, μὴ δυνάμενος δὲ νὰ ἰκανοποιήσῃ καὶ τὴν τῶν ἐν Ἑλλάδι ἀξιώσιν ἀπέτισεν αὐτὸς τὴν ποινὴν τῶν ἀντιθέσεων. διότι μία τῶν κατὰ τοῦ ἀτυχοῦς Βασιλέως αἰτιάσεων τῆς ἐν Ἑλλάδι κοινῆς γνώμης ἦν ὅτι δὲν ἤθελε νὰ δεῖξῃ διάδοχον τοῦ θρόνου.

(successeur) τοῦ θρόνου κατὰ τοὺς ὅρους τοῦ 40^{ου} ἄρθρου τοῦ Συντάγματος¹.

Τὸ τρίτον ἄρθρον ποιεῖται λόγον ἀπλῶς περὶ τῆς ἐν διαστήματι 6 ἑβδομάδων ἢ ἔτι ταχύτερον γειησομένης ἐν Λονδίῳ ἀνταλλαγῆς τῶν ἐπικυράσεων τῆς συνθήκης.

Ἡ συνθήκη αὕτη, γιωσθεῖσα τηλεγραφικῶς ἐν Ἀθήναις², ἐν πέντε ἡμέραις, ἐθεωρήθη ὡς λύουσα ὀριστικῶς τὸ ζήτημα τῆς τοῦ θρόνου διαδοχῆς, ἐνῶ τῇ ἀληθείᾳ διὰ τῶν ἀσαφειῶν τῶν

(1) Καὶ ὁ δεύτερος οὗτος ὅρος ἔδωκεν ἀφορμὴν οὐκ εἰς παρανοήσεις πλέον, ἀλλ' εἰς διαμαρτυρίας εὐλόγους καὶ δικαίας τοῦ Βαυαρικοῦ βασιλικοῦ οἴκου, μαρτυρούσας μετὰ πόση ἐπιπολαϊότητα συνετάχθη ἡ Λονδίνιος συνθήκη τοῦ 1852, ἐπιπολαϊότητος προσελθούσης ἐκ τῆς μὴ σαφούς κατανοήσεως τοῦ πνεύματος τοῦ περὶ Ἀμαλίας γ' ψηφίσματος τῆς Ἐθνικῆς Συνελεύσεως τοῦ 1814. Ἡ Συνέλευσις προέβη εἰς τὸ ψήφισμα τοῦτο ἀπλῶς ἵνα δεῖξῃ τὴν πρὸς τὴν βασίλισσαν Ἀμαλίαν ἰδιαιτέραν ἐθνικὴν ἀγάπην καὶ ἐκτίμησιν, ἀπέβλεπε δὲ σιωπηλῶς εἰς περιπτώσιν, καθ' ἣν αὐτὴ ἔμελλε νὰ ἐπιτροπεύῃ τὸν ἐκ τοῦ Ὁθωνος γεννηθησόμενον υἱὸν αὐτῆς· μὴ προσέχουσα ἐν τῷ ζήλῳ αὐτῆς εἰς τὸ γεγονός, ὅτι ἡ Ἀμαλία ἐπὶ ἤδη ἔτη μετὰ τοὺς γάμους αὐτῆς ἔμενε στεῖρα καὶ οὐ ἦν λίαν ἐνδεχόμενον καὶ πιθανὸν νὰ μένῃ μετὰ τὸ τέλος ἄτεκος. Εἴσομεν ὅτι αἱ διαμαρτυρίαι τῆς Βαυαρικῆς αὐτῆς ἦσαν εὐλογοὶ καὶ δίκαιαι, διότι, ἐν ἡ περιπτώσει μετὰ τὴν τελευταίαν τοῦ Ὁθωνος, μὴ καταλείποντος υἱόν, ἡ διαδοχὴ ἔμελλε νὰ περιέλθῃ εἰς Βαυαρὸν ἡγεμονόπαιδα ἀνήλικον, βεβαίως ἢ Βαυαρικὴν αὐτῆ καὶ οἱ γονεῖς τοῦ ἀνήλικου βασιλέως δυσκόλως θοὐ ἠρεῖχοντο τὴν ὑπὸ τῆς Ἀμαλίας ἐπιτροπευσιν αὐτοῦ.

(2) Τηλεγραφικῶς, δηλονότι διὰ τηλεγραφικῆς εἰδήσεως, ἦται τὴν ἡμέραν αὐτὴν τῆς ὑπογραφῆς τῆς συνθήκης ἀρτικομένη εἰς Τεργέστην ἐκομίσθη ἐντεῦθεν διὰ τοῦ αὐθημερῶν εἰς Πειραιᾶ ἀποπελευσάντος ἀυστριακοῦ ἀτμοπλοίου. Ἐγγίφη ὅτι καὶ διαρκούσης τῆς Παρκερικῆς ἐναντίον τοῦ βιαιτείου ἐπιθέσεως ἦλθον εἰς Ἀθήνας εἰδήσεις τηλεγραφικαὶ ἐκ Λονδίνου καὶ Περσιῶν (ἐννοεῖται διὰ τηλεγράφων μέχρι Μασσαλίας καὶ ἐντεῦθεν δι' ἀτμοπλοίων). Οὕτως, ἐνῶ ἐπὶ τοῦ Κυβερνήτου ἢ μετὰ τοῦ Λονδίνου ταχυδρομικῆ ἐπικοινωνία ἀπῆρει πλέον τοῦ μηνός, τῷ δὲ 1833 μῆνα ὀλοκληρον, βραδύτερον δὲ ἢ δι' ἀτμοπλοίου συκωνία περιορίσθη τὸν χρόνον τοῦτον ἐκ δύο ἑβδομάδων, νῦν ἐντός 1-5 ἡμερῶν ἠδύνατο οἱ ἐν Ἀθήναις νὰ λαμβάνωσιν εἰδήσεις ἀπὸ Λονδίνου. Μετ' ὀλίγων δὲ, συνδεθείσης τῆς Κερκύρας, τηλεγραφικῶς μετὰ τῆς Εὐρώπης, ἢ πρὸς ταύτην ἐπικοινωνία ἔτι ἐλάσσονα ἀπῆρει χρόνον. Μετὰ τινὰ δὲ ἔτη (1852) καὶ ἡ τῆς Κωνσταντινουπόλεως μετὰ τῆς Εὐρώπης σύνδεσις περιορίσθη εἰς 2-3 ἡμέρας τὸ διάστημα τῆς πρὸς τὴν Εὐρώπην ἐπικοινωνίας.

περιεχομένων ἐν ἀμφοτέροις τοῖς μνημονευθεῖσιν ὄροις ἐδημιούργει νέας περιπλοκάς διαρκούσας μέχρι τοῦ ἀτυχοῦς τέλους τῆς τοῦ Ὁθωνος βασιλείας. Οὕτω τὸ ζήτημα τῆς διαδοχῆς ἔλαβε προσωρινήν τινα μόνον καὶ ἀόριστον λύσιν.

Ὡς πρὸς τὴν ἄλλην ἑξωτερικὴν πολιτικὴν οὐδεμία ἐπῆλθε μεταβολὴ σπουδαία ἐν ταῖς πρὸς τὰ διάφορα κράτη σχέσεσι τοῦ βασιλείου, ἑξαιρουμένης τῆς Ἀγγλίας· ἀλλὰ καὶ πρὸς ταύτην μετὰ τὴν πρὸ τοῦ τέλους τοῦ 1851 ἐπελθοῦσαν ἐκ τοῦ ὑπουργείου ἀπομάκρυνσιν τοῦ λόρδου Πάλμερστον αἱ σχέσεις κατεστάθησαν φιλικώτεραι. Παρὰ πάσας δὲ τὰς ἐν τῇ Βουλῇ τῶν ἀντιπροσώπων ἐκπεμφθείσας φωνὰς ὑπὲρ τῆς καταργήσεως τῶν παρὰ ταῖς ξέναις αἰλαῖς πρεσβειῶν (χάριν οἰκονομίας), ἑξαιρουμένης τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει, διετηρήθησαν πᾶσαι, ἐψηφίσθη δὲ ὑπὸ τῶν Βουλῶν καὶ πίστωσης πρὸς ἴδρυσιν καὶ διατήρησιν πρεσβείας παρὰ τῇ αὐτῇ τῆς Νεαπόλεως. Αἱ δὲ πρὸς τὴν Πύλην σχέσεις κατεστάθησαν ἔτι φιλικώτεραι διορισθέντος, μετὰ τὸν θάνατον τοῦ ἐπιτετραμμένου Ὁσμάν ἐφέντη, ὡς πρέσβεως (πληρεξουσίου ὑπουργοῦ) τοῦ Καβουλή ἐφέντη¹, ἀνδρὸς συνετοῦ καὶ μεμορφω-

(1) Τῇ 7 Σεπτεμβρίου 1852) τελουμένης ἐν Ἀθήναις τῆς πρώτης ἐν Ἑλλάδι χειροτονίας ἐπισκόπου (κατὰ τὸ διὰ τοῦ πρὸ δύο μηνῶν καταλυθέντος ὑπὸ τῆς κυβερνήσεως Ἱεροῦ Τόμου παραχωρηθὲν τῇ I. Συνόδῳ δικαίωμα!), τῆς χειροτονίας τοῦ εἰς Ἡλείαν ἐπισκόπου ψηφισθέντος τέως ἀρχιμανδριτοῦ Μισαήλ, καὶ τῆς βασιλείσεως Ἀμαλίας παρισταμένης εἰς τὴν ἐν τῷ ἱερῷ ναῷ τῆς Ἁγίας Εἰρήνης μεγαλοπρεπῶς τελουμένην ἱεροουργίαν, προσκληθέντες προσήλθον εἰς ταύτην καὶ τινες τῶν ξένων πρέσβεων, προσήλθε δὲ καὶ ὁ Καβουλή Ἐφέντης. Τῇ δὲ ἐπαύριον (8 Σεπτεμβρίου) τελοῦντος τοῦ νεοχειροτονήτου ἀρχιερέως Μισαήλ ἀρχιερατικὴν λειτουργίαν ἐν τῷ ἱερῷ ναῷ τῶν Ἁγίων Θεοδώρων ὑπὲρ τοῦ Βασιλέως καὶ τῆς Βασιλείσεως ἐκ τῶν προσκληθέντων ξένων πρέσβεων παρέστησαν μόνοι ὁ καὶ εἰς τὰς τῆς ἡμετέρας Ἐκκλησίας τελετὰς καὶ τὰς ἱεράς ἀκολουθίας πάνυ ἠδυνόμενος εὐσεβῆς καθολικὸς ἄγγλος πρεσβευτὴς Οὐάϊς (ἴδ. τόμ. I^ο σ. 460) καὶ ὁ μωαμεθανὸς τὸ θρησκειμα Καβουλή ἐφέντης συνοδευόμενος ὑπὸ τοῦ γραμματέως αὐτοῦ Κ. Ἀδοσίδου. Ἡ ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ ἐμφάνισις τοῦ Καβουλή ἐφέντη ἐποίησεν εὐφροσυνωτάτην ἐκπῆξιν εἰς τὸ ἐκκλησιαζόμενον πλῆθος καὶ ἐξυμνήθη προσηκόντως ὑπὸ τοῦ Ἑλληνικοῦ τύπου ὡς εὐγλωττον σημεῖον τοῦ καὶ ἐν τῷ Ὀθωμανικῷ κράτει ἀνατείλαντος χρόνου ἡμερώσεως, ἀναμορφώσεως καὶ πολιτισμοῦ.

μένοι και λίαν εὐγενοῦς και προσηνοῦς τοὺς τρόπους, συνεχίζοντας τὴν σφύρα, συνετὴν και ὑπὸ πνεῦμα ἐκπολιτιστικὸν ὄλω; νεωτερίζουσαν πολιτείαν τοῦ Ὀσμὰν ἐφέντη, ἔχοντας σύμβουλον τὸν ἐντιμον Ἑλληνα γραμματέα αὐτοῦ Κωνσταντῖνον Ἀδοσίδην, εἰδήμονα τῆς τουρκικῆς γλώσσης και φιλολογίας.

Περατοῦντες τὴν ἐπιθεώρησιν τῶν κατὰ τὰ ἔτη 1850—52 ἀφορῶντων εἰς τὰς πρὸς τὸν ἔξω κόσμον σχέσεις τῆς Ἑλλάδος ἀναφέρομεν και τὴν κατ' Αὐγουστον τοῦ 1852 γενομένην νέαν εἰς τὰς Ἀθήνας και εἰς τὴν ἄλλην Ἑλλάδα ἐπίσκεψιν τοῦ γνωστοτάτου φιλέλληνος καθηγητοῦ Φρειδερίκου Θεορσίου συνοδευομένου και ὑπὸ τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ. Ἡ ἐπίσκεψις τοῦ κλεινοῦ φιλέλληνος φιλόλογου καθηγητοῦ τοῦ πανεπιστημίου Μονάχου ἀπέβλεπεν εἰς μελέτας ἀρχαιολογικάς. Ἀλλὰ μέρος τοῦ τύπου, παρὰ τὰ καθήκοντα τῆς ὀφειλομένης εὐσεβάστου φιλοξενίας πρὸς ἄνδρα τοσαύτας παρασχόντα τῇ Ἑλλάδι πολυτίμους ὑπηρεσίας, δὲν ἐδίστασε νὰ χαρακτηρίσῃ τὴν ἐπίσκεψιν τοῦ ἀνδρὸς ὡς σκοποῦσαν νὰ προελάνῃ τὴν ὁδὸν εἰς τὴν ἐπὶ τὸν Ἑλληνικὸν θρόνον ἄνοδον Βιναροῦ ἡγεμονόπαιδος διατηροῦντος τὸ καθολικὸν αὐτοῦ θρησκευμα και νὰ ὑπομνήσῃ τὸν ἐπιφανῆ ξένον ὅτι ἡ Ἑλλάς τοῦ 1852 δὲν ἦτο ἡ Ἑλλάς τοῦ 1832¹.

(1) Ὁ Θεορσίος μετὰ τὴν ἐξ Ἑλλάδος ἀναχώρησιν (1832) και τὴν δημοσίευσιν τῆς πραγματείας αὐτοῦ περὶ τῆς τότε καταστάσεως τῆς Ἑλλάδος, περὶ ἧς τοσοῦτος παρ' ἡμῖν ἐγένετο λόγος ἐν οἰκείῳ τόπῳ (ἐν τῷ Α' τόμῳ), ἐδόθη πάλιν εὐδοκίματάτα εἰς τὰς πανεπιστημιακάς και φιλολογικάς ἐνεργείας. Τῷ 1837 ἐπὶ τῇ εὐκαιρίᾳ τοῦ Ἰωβιλαίου τοῦ Πανεπιστημίου Λάνδσχουτ—Μονάχου ἴδρυσεν τὰς ἐνιαυσίας συνόδους τῶν διδασκάλων και τῶν φιλόλογων, τῷ δὲ 1848 ἐγένετο πρόεδρος τῆς Βαυαρικῆς Ἀκαδημίας τῶν ἐπιστημῶν, τιμῶμενος πάντοτε ὑπὸ τε τοῦ τότε ιδιωτεύσαντος βικιλέω; Λουδοβίκου Α' και ὑπὸ τοῦ υἱοῦ και διαδόχου τοῦτου Μ'αξιμιλιανοῦ Α' μέχρι τῆς τελευτῆς τοῦ βίου (1850).

Κατὰ τὸ αὐτὸ ἔτος ἐπεσκέψατο τὰς Ἀθήνας ὁ 18ετής ἀδελφὸς τοῦ αὐτοκράτορος τῆς Αὐστρίας Μαξιμιλιανός. Ἀλλὰ περὶ τοῦ ταξιδίου τούτου θέλομεν εἰπεῖ τινα ἐν ἄλλῳ τόπῳ τοῦ βιβλίου ἡμῶν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ΄.

ΣΚΙΑΓΡΑΦΗΣΙΣ ΕΘΝΙΚΟΓΡΑΦΙΚΗ ΚΑΙ ΙΣΤΟΡΙΚΗ. — ΟΙ ΜΗ ΕΛΛΗΝΙΚΟΙ
ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΟΙ ΛΑΟΙ ΤΗΣ ΑΝΑΤΟΛΗΣ.

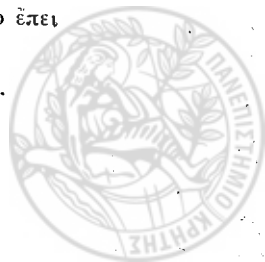
ΠΕΡΙ ΤΩΝ ΒΛΑΧΟΜΟΛΔΑΥΙΚΩΝ ΧΩΡΩΝ ΜΕΧΡΙ ΤΟΥ ΚΡΙΜΑΪΚΟΥ ΠΟΛΕΜΟΥ (1853)

Ρουμᾶνοι. — Προκειμένου νῦν νὰ ποιησώμεθα λόγον περὶ τῶν Βλαχομολδαυικῶν χωρῶν καὶ τοῦ λαοῦ τῶν Βλάχων καὶ τῶν ὁμοφύλων τούτοις Μολδαυῶν ¹, καλουμένων νῦν ἀμφοτέρων Ρουμάνων ἢ Ρωμούνων, ὡς ὠνόμασαν αὐτοὶ ἑαυτοὺς οἱ λαοὶ οὗτοι (Romaneski) ἐπιβαλόντες καὶ εἰς τὴν πολιτικὴν καὶ διπλωματικὴν γλῶσσαν τῆς Εὐρώπης τὸ ὄνομα τοῦτο (Roumains, Roumanie) τὸ κτησάμενον οὕτω πολιτικὴν καὶ ἐθνικὴν, ἅμα δὲ καὶ ἐθνολογικὴν καὶ γεωγραφικὴν ἔννοιαν ², ἀνάγκη νὰ εἴπωμέν

(1) *Μολδαυὸς* ἔχει ἀπλῶς ἔννοιαν τοπικὴν σημαίνον τὸν οἰκῆτορα τῆς *Μολδαυίας*, χώρας οὕτω κληθείσης (Λατ. Moldavia, Ρουμανιστὶ Μολδάβα) ἐκ τοῦ γνωστοῦ ποταμοῦ *Μολδάβου* τοῦ διαρρέοντος ἐν μέρει τῆν χώραν. Ἐκ τοῦ ὀνόματος τούτου παρήχθη ὁ παρὰ Τούρκους παρεφθαρμένος τύπος *Βογδάν*, ἐντεῦθεν δὲ Οὐλαχβογδάν (=Βλαχομολδαυία).

(2) Τὰ ὀνόματα *Ρωμᾶνος* καὶ *Ρωμανία* οὐδέποτε ἐδόθησαν ἐν τῇ πρὸ τοῦ Κριμαΐζου πολέμου ἱστορίᾳ εἰς τὸν Βλαχικὸν λαὸν καὶ τὴν Βλαχίαν. *Ρωμανία* παρὰ τοῖς Βυζαντινοῖς χρονογράφοις καὶ ἰδίως παρὰ τῷ Κωνσταντίνῳ Πορφυρογεννήτῳ καλεῖται ἐν Εὐρώπῃ πᾶσα ἡ ἐντεῦθεν τοῦ Δανουβίου χώρα, ἡ ἀνήκουσα εἰς τὸ κράτος τῶν Ρωμαίων ἤτοι τῶν Ἑλληνορωμαίων τῶν ἐχόντων πρωτεύουσαν ἢ βασιλεύουσαν πόλιν τὸ Βυζάντιον, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὰς πέραν τοῦ εἰρημένου ποταμοῦ ὑπὸ βαρβάρων οἰκουμένας χώρας. Ὡστε ἡ ἀληθὴς Ρωμανία ἐλάμβανεν ἀρχὴν ἐκεῖθεν, ὅπου λήγει ἡ νῦν σφετερισαμένη τὸ ὄνομα Ρωμανία. Κατὰ αὐτὰ *Ρωμανία* σημαίνει αὐτὸ τὸ Ἑλληνορωμαίων κράτος ἐξ ἐπόψεως πολιτικῆς καὶ γεωγραφικῆς, ταυτόσημον πρὸς τὸ ἐν τῷ Κορανίῳ καὶ παρὰ τοῖς Ἀραβικοῖς χρονογράφοις καὶ γεωγράφοις *Ροῦμ* (ἐρ-ρούμ), ὡς καλεῖται ὑπὸ τούτων πᾶσι ἡ ἐντεῦθεν τῶν ἐν Ἀσίᾳ πρὸς τὸ Ἀραβικὸν κράτος ὀρίων Ἑλληνορωμαϊκῆ χώρα.

Τὸ ὄνομα *Ρωμανία* εὐρηται ἐν τοιαύτῃ σημασίᾳ ἰδίως ἐν τῷ ἔπει

τινα ἀναδρομικῶς, συνδεόμενα ἐμμέσως πρὸς τὰ τῆς Ἑλληνικῆς ἢ Ἰλλυριακῆς Χερσονήσου ἐθνολογικὰ ζητήματα τὰ προσλαμβί-

Ἐκρίτα. Βραδύτερον ἀρφότερα τὰ ὀνόματα *Ροῦμ* καὶ *Ρωμανία* ἐδόθησαν τὸ μὲν *Ροῦμ* ὑπὸ τῶν Μωαμεθανῶν, τὸ δὲ *Ρωμανία* ὑπὸ τινῶν Ἑλλήνων εἰς τὸ ἐξ Ἀσιατικῶν τινῶν ἐπαρχιῶν τοῦ Ἑλληνικοῦ κράτους ἀποτελεσθὲν Σελσουκικὸν κράτος τοῦ Ἰκονίου, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὰς ἄλλας ὑπὸ Μωαμεθανῶν οἰκουμένας χώρας καὶ κράτη. Καὶ σήμερον δ' ἔτι *Ροῦμ* ὑπὸ τῶν Τούρκων καλεῖται ἡ βορείως τοῦ Κιλικίου Ταύρου ἐκτεινομένη ἀνατολικὴ Μικρὰ Ἀσία, ἰδίως ἡ νοτιὰ Καππαδοκία, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὴν νοτιόθεν τοῦ Ταύρου ἐκτεινομένην Κιλικίαν. Τὸ νῦν ἐπικρατοῦν ἐπίσημον καὶ οἰοεὶ ἀκαδημεικὸν ὄνομα *Ρουμᾶνος* ἢ *Ρωμοῦνος* (καὶ Ρουμανία ἢ Ρωμουνία) ἐπλασαν ἢ ἔλαβον οἱ πέραν τοῦ Δανουβίου Βλάχοι ἀπὸ τοῦ ὀνόματος *Ἀρουμάνος* ἢ *Ἀρρουμάνος* τῶν ἐντεῦθεν τοῦ ποταμοῦ ἐκείνου ἐν ταῖς Ἑλληνικαῖς χώραις Θράκη, Μακεδονία, Ἠλείωφ, Θεσσαλία, ἔτι δὲ καὶ ἐν Μυσίᾳ (τῇ νῦν Βουλγαρίᾳ) οἰκοῦνταν ἢ πλανωμένων Βλάχων, τῶν καλοῦντων ἑαυτοὺς *Ἀρρουμάνους* (καλουμένων δὲ συνήθως ὑπὸ τῶν λοιπῶν Ἑλλήνων *Κουτσοβλάχων* ἢ *Τσιντσάρων*). (Εἶναι προφανὲς ὅτι τὸ ὄνομα Ἀρρουμᾶνος εἶναι ταῦτον τῷ *Ρωμᾶνος* (πυθανῶς ταῦτον τῷ Ἀραβικῷ ἄρ-ροῦμ = ὁ Ρωμᾶνος), πιθανὸν δὲ ὅτι οὕτως ἐχάλουν ἑαυτοὺς ἢ ἐκαλοῦντο ὑπ' ἄλλων Βλάχοι τῶν εἰρημένων Ἑλληνικῶν χωρῶν ὡς Βλάχοι τοῦ Ρωμαϊκοῦ κράτους, ὡς ὑπέκλειο τοῦ ἐν Κωνσταντινουπόλει βασιλέως τῶν Ρωμαίων, καθ' ὃν τρόπον καὶ οἱ λοιποὶ πάντες κάτοικοι, ἰδίως ὁ κυριώτατος καὶ ἄρχων λαὸς ἐκαλοῦντο *Ρωμαῖοι* (= Ρωμηροί, Rhomâer, ὅπως ἐκάλεσαν νεώτεροίτινες Γερμανοὶ ἱστορικοὶ τοὺς Ἕλληνας τοῦ Βυζαντιανοῦ κράτους ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὸ Römcr = Ρωμαῖοι, Romani τῆς Ρώμης)*.

(*) Ἀνάλογόν τι ἴσως παρατηρητέον καὶ ἐν τῷ ὀνόματι *Ρῶμ*, ὅπερ δίδουσιν ἑαυτοῖς οἱ ἐν Εὐρώπῃ καὶ ἰδίως ἐν Μικρῇ Ἀσίᾳ καὶ ἐν τῇ Εὐρωπαϊκῇ Τουρκίᾳ Ρῶμ, οἱ ἄλλω; καλούμενοι *Γύφτοι* ἢ *Κατσιβέλοι* ἢ καὶ *Ἀθίγγινοι* (εἰ καὶ τὸ *Ἀθίγγανος* εἶναι πολλῶ ἀρχαιότερον τῆς ἐν ταῖς Ἑλληνικαῖς χώραις ἐμφανίσεως τῶν Ρῶμ ἢ Γυφτῶν καὶ ἔχει καταγωγὴν πάντῃ διαφορῶν, διδόμενον εἰς χριστιανικὴν τινα αἴρεσιν. Πρβλ. καὶ τὸ κατὰ παραφθορὰν τοῦ *Ἀθίγγανος* παρὰ Τούρκους *Τσιγκενέ* ἐξ οὗ καὶ τὸ παρ' ἡμῖν *Τσιγκούνης*). Τὸ ὄνομα *Ρῶμ* καὶ τὰ ἐκ τούτου παράγωγα (romni = γύφτισσα, romano = γυφτικός) ἐζήτησάν τινες νὰ ἐρμηνεύσασιν ἐκ τοῦ ὀνόματος τοῦ Ἰνδικοῦ θεοῦ ἢ ἥρωος *Ράμα* (ἰδ. Paspati «Etudes sur la Tchigané» σ. 23). Ἄλλ' ἔθνος οὕτω καλούμενον δὲν ἀναφέρεται ἐν τῇ Ἰνδικῇ διὰ τοῦτο ἄλλοι ἐρευνῆται ὑπέθεσαν εὐλογώτερον, ὅτι τὸ ὄνομα *Ρῶμ* ἔδωκεν ἑαυτῷ ὁ πλάνης οὗτος λαὸς μετὰ τὴν ἐκ τῆς Ἰνδι-

νοντα τῶν μείζονα ιστορικῆν σημασίαν ἕνεκα τῶν ἐπὶ τούτων στηριζομένων φυλετικῶν ἢ ἔθνικῶν ἀξιώσεων.

Ἡ φυλετικὴ καταγωγὴ τῶν Ρουμάνων. — Τὸ ἔθνος καὶ τὸ κράτος τῶν Βλάχων, τῶν πέραν τοῦ Δανουβίου ἐν τῇ νῦν Βλαχία καὶ ἐν τῇ Μολδαυίᾳ οἰκούντων, ἔλαβεν ἀρχὴν ιστορικῆν καὶ γένεσιν φυλετικὴν κατὰ τὸ τέλος τοῦ 12ου μ. Χ. αἰῶνος. Ἀλλὰ τὸ ὄνομα **Βλάχος** καὶ πρότερον ἔτι (ἀπὸ τοῦ τέλους περίπου τοῦ 11ου μ. Χ. αἰῶνος) ἦτο γνωστὸν ἐν τῇ ἱστορίᾳ, διδόμενον ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων εἰς τοὺς νομάδας ποιμένας τῆς Θράκης, Μακεδονίας, εἶτα δὲ καὶ Ἡπείρου καὶ Θεσσαλίας· ἀπὸ τοῦ ὀνόματος δὲ τῶν νομάδων τούτων οἱ Ἕλληνες καὶ τοὺς πέραν τοῦ Δανουβίου ὁμογλώσσους αὐτῶν ὀνόμασαν **Βλάχους**· τοῦναντίον δ' οὗτοι ἐκ τοῦ Ἀρρουμᾶνος τῶν ἐντεῦθεν τοῦ Δανουβίου ὁμογλώσσων ἔπλασαν κατὰ τὸν παρελθόντα αἰῶνα τὸ νῦν υπερήφανον ἔθνικὸν αὐτῶν ὄνομα **Ρουμᾶνος**.

Ἀλλὰ τίνος καταγωγῆς ἦσαν οἱ πέραν τοῦ Δανουβίου **Βλάχοι** καλούμενοι λαοί; Γλωσσικῶς τὸ ζήτημα τοῦτο δὲν δύναται

(1) Τὸ ὄνομα **Βλάχος** κατὰ He. zberg (Geschichte Griechenlands seit dem Absterben des antiken. Lebens bis zur Gegenwart. Τόμ. 1. σ. 515 τῆς ἡμετέρας μεταφράσεως) εἶναι ταῦτον τῷ Wälsch ἢ Welsch, ὅπερ οἱ Γερμανοὶ δίδουσι εἰς τοὺς Λατινικοὺς λαοὺς, δοθὲν ὁμοῦ τοῖς Βλάχοις οὐχὶ ἀπ' εὐθείας ὑπὸ τῶν Γερμανῶν, ἀλλ' ὑπὸ τῶν Σλαύων τῶν παραλαβόντων ἐκ τῶν Γερμανῶν τὸ βαρβαρότητος καὶ ἀγλωσσίαςδηλωτικὸν δύσφημον ὄνομα. Περὶ τοῦ ἐτύμου τοῦ Γερμανικοῦ Wälsch ἢ Welsch διάφοροι ὑπάρχουσι γνώμαι. Κατὰ τινὰς ἡ λέξις σημαίνει ἀπλῶς **Κέλτης** (ἐκ τοῦ Κελτικοῦ Galli, Gaeli), Vall (Οὐαλλός), ἢ ἐκ τινος Κελτικῆς φυ-

κῆς ἔξοδον καὶ πιθανῶς ἐν τῷ Ἑλληνικῷ κράτει καὶ ἐκ τοῦ ὀνόματος τοῦ κράτους τούτου, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὸ ἕτερον ὄνομα **Γύφτος** (= **Αἰγύπτιος**, Κηπτός. Κηπτοὶ ὑπὸ τῶν Τούρκων καλοῦνται καὶ οἱ ἐκ τῶν ἀρχαίων Αἰγυπτίων καταγόμενοι αἰρετικοὶ Χριστιανοὶ τῆς Αἰγύπτου οἱ καλούμενοι παρ' ἡμῖν **Κόπται** (Κόπτης=Κηπτιί, Αἰγύπτιος), καλοῦνται δὲ οὕτω καὶ οἱ **Γύφτοι**, οἱ αἰτησάμενοι ἐπ' ἐσχάτων παρὰ τῆς Ὀθωμανικῆς Βουλῆς δι' ἀναφορᾶς αὐτῶν νὰ μὴ καλῶνται **Κηπτοί**, ἀλλὰ **Ὀσμανλῆ** (Ὀθωμανοί). Πολὺ δὲ πιθανὸν φαίνεται ὅτι τὸ τουρκικὸν Τσιγκενέ (καὶ τὸ παρ' ἡμῖν Τσιγκούνης) ἔχουσι σχέσιν πρὸς τὸ **Ἀθίγγανος**. Τὸ ἄλλο ὄνομα **Κασιβέλος** προῆλθεν ἐκ τοῦ Ἰταλικοῦ Cattivo (Λατ. captivo = αἰχμάλωτος) = φαῦλος, Cattivello.

νά λυθῆ, διότι ἡ Βλαχικὴ λεγομένη γλῶσσα, ὅπως καὶ ἡ Κουτσοβλαχικὴ τῶν ἐντεῦθεν τοῦ Δανουβίου Κουτσοβλάχων ἢ Τσιντοάρων δὲν εἶναι τις γλῶσσα φυλετικὴ ἔχουσα ἰσότασιν ἰδίαν καὶ χαρακτῆρα φυλετικὸν μετὰ τῆς γενέσεως καὶ ἀναπτύξεως τῆς φυλῆς συνδεόμενον, ἀλλ' εἶναι λείψανον γλώσσης ξένης, Λατινικῆς, διὰ τῶν Ρωμαϊκῶν κατακτήσεων ἐν πάσῃ τῇ Ἑλληνικῇ Χερσονήσῳ, πλὴν τῶν ἀκραιφνῶς Ἑλληνικῶν χωρῶν, μεταξύ τῶν

λῆς Volcae, οἰκούσης περὶ τὰ 500 π. Χ. ἐν τῇ μέσῃ Γερμανίᾳ, ἐξ οὗ δῆθεν ὄνοματός οἱ Γερμανοὶ ἐκάλεσαν πάντας τοὺς Κελτικούς λαοὺς (βραδύτερον δὲ καὶ τοὺς ἐκλατινοθέντας Κελτικούς λαοὺς, εἴτα δὲ καὶ πάντας τοὺς Λατινικούς λαοὺς) Welsh. Εὐλογώτερον φαίνεται ἡ γνώμη ὅτι τὸ Welsh εἶναι λέξις πεποιημένη σημαίνουσα τὸ κακῶς *πρὸςφέρειν* (πρβλ. τὸ Ἰνδικὸν mlesch=τραυλίζειν, βιασβαρίζειν. Γερμαν. welschen =τραυλίζειν, βυρβαρίζειν, ἀσαφῶς λέγειν ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὸ Deutsch (ἀρχαιότερον Teodiscus=ὁ σαφῶς λέγων, deuten=δηλοῦν). Ἀλλὰ τὸ ἐτυμον τοῦτο δὲν φαίνεται πολὺ πιθανόν, ἰδίως διότι τὸ ὄνομα *Βλάχος* ἀναφέρεται τὸ πρῶτον ἐν Μακεδονίᾳ ὡς ὄνομα *ποιμένων* νομαδῶν, δοθὲν εἰς τούτους ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων, ὀνοματοποιημένον ὑπὸ τούτων ὅπως τὸ *βάρβαρος*, πρὸς δήλωσιν τοῦ ἀπολιτίστου. Ἴσως ἡ λέξις ὡς λέξις ποιμενικὴ ἔχει σχέσιν τινὰ πρὸς τὸ βληχᾶσαι. Ἀλλὰ καὶ Σλαβικὴ ἂν ὑποτεθῆ ἡ λέξις, πάντως ἀπὸ τῶν Βλαχῶν τῶν Ἑλληνικῶν χωρῶν μετεδόθη καὶ εἰς τοὺς Βλάχους τῆς Δακίας*. Ὁμοίαν δυσχέρειαν ἐτυμολογικὴν καὶ σημασιολογικὴν παρέχει καὶ τὸ ἕτερον ὄνομα τῶν Ἀρρουμάλων ἢ Κουτσοβλάχων, τὸ *Τσιντάρ*. Ἡ ὑπό τινων ἐκφρασθεῖσα γνώμη περὶ τῆς παραφθορᾶς τοῦ ὀνόματος ἐκ τοῦ Λατιν. quinquarius=πενταδικός, τῆς δὴς δηλονότι λεγεῶνος, εἶναι πάντῃ πάντως ἐπισφαλῆς. Ὁ Jirecek τὸ ὄνομα θεωρεῖ χλευαστικὸν καὶ φέρει αὐτὸ εἰς συνάφειαν πρὸς τὸ Βλαχικὸν δῆθεν *σιντζάρ* τὸ σημαῖνον ἰκτίδα ἐν τῇ Ρωμουνικῇ. Ὁ Jirecek ἀγνοεῖ ὅτι τὸ *σιντζάρ*, ὀρθότερον *σανσάρ*, εἶναι λέξις Τουρκικὴ.

(*) *Βλαχία* καθόλου φαίνεται σημαίνουσα *χώρα ποιμένων*. Περὶ τῆς Θεσσαλικῆς Μεγάλης Βλαχίας τοῦ 12 αἰῶνος λέγει ὁ περὶ τὰ μέσα τοῦ 12 μ. Χ. αἰῶνος περιηγούμενος τὴν χώραν ταύτην Ἰσπανὸς Ἰουδαῖος Βενιαμὴν ὁ ἀπὸ Τουδέλας ὅτι ἡ χώρα κατοικεῖτο ὑπὸ *Βλάχων*, οἵτινες ταχύποδες δίκην αἰγῶν ὤρμωντο ἀπὸ τῶν ὄρεων αὐτῶν πρὸς ἀρπαγὴν, ὄντες παντελῶς ἀνυπότακτοι. Πλὴν τῆς Μεγάλης Βλαχίας τῆς Θεσσαλίας, ὀρθότερον τῶν Θεσσαλικῶν ὄρεων τῆς Οἴτης, Ὀθρυος καὶ Τυφρηστοῦ ὑπῆρχε καὶ Μικρὰ *Βλαχία* ἐν τῇ ὄρεινῇ Αἰτωλίᾳ, καὶ Λευκὴ Βλαχία ἐν Μυσίᾳ, καὶ Μαύρη Βλαχία (Μαυροβλαχία) ἐν Μολδαυίᾳ. Ἰδ. Jirecek Geschichte d. Bulgaren σ. 218.

ἀπολιτίστων, ιδίως νομαδικῶν ἢ ποιμενικῶν λαῶν διαδοθείσης. Τὸ δημῶδες καὶ βάρβαρον Λατινικὸν ἰδίωμα τῶν Ρωμαϊκῶν λεγόντων τὸ διαδοθὲν διὰ τούτων εἰς τὰς δυτικὰς χώρας τῆς Εὐρώπης (Ἰβηρίαν καὶ Γαλατίαν), διεδόθη ἐν μέρει καὶ ἐν τῇ Ἑλληνικῇ Χερσονήσῳ, ἀλλ' ἐν ταῖς χώραις ἐκείναις μόνον, ἔνθα Ἑλληνικὸς πολιτισμὸς ἀκμαῖος καὶ Ἑλληνικὴ γλῶσσα ἐπικρατοῦσα δὲν ὑπῆρχον καὶ δὲν ἀνθίσταντο εἰς τὴν διάδοσιν τοῦ βαρβάρου Λατινικοῦ ἰδιώματος. Οὕτω δὲ πᾶσαι αἱ μέχρι τῆς Ρωμαϊκῆς κατακτήσεως μὴ ἐντελῶς ἐξελληνισθεῖσαι χῶραι τῆς Ἑλληνικῆς Χερσονήσου, ἡ Δαλματία, αἱ Ἰλλυριακαὶ χῶραι (ἡ ὕστερον βόρειος Ἀλβανία καὶ αἱ Σερβικαὶ χῶραι, Βοσνία, Σερβία), ἡ Μυσία, τὸ πλεῖστον τῆς Νέας Ἡπείρου (Ἀλβανία ἢ βόρειος καὶ ἡ νοτιᾶ)¹, μέρη τινὰ τῆς Μακεδονίας, ὄρειναι τινες χῶραι μετὰ τὴν Ἡπείρου καὶ Θεσσαλίας οἰκούμεναι ὑπὸ παναρχαίων Πελασγικῶν τινων φυλῶν ἀπολιτίστων ἐδέξαντο τὸ Λατινικὸν ἰδίωμα, ὅπως καὶ αἱ ἀπὸ Δαλματίας καὶ Ἰστρίας καὶ τῶν Δηναρικῶν Ἄλπεων μέχρι τῶν Καρπαθίων ἐτεινόμεναι ὑπὲρ τὸν Δανούβιον χῶραι (ἡ νῦν Βλαχία, Μολδαβία, Τρανσυλβανία, Βεσσαραβία). Ἀλλ' ἡ περιοχὴ τοῦ βαρβάρου ἰδιώματος περιωρίζετο εἰς ὄρεινὰς τινὰς ἢ πεδινὰς κόμας, ἐν ταῖς πόλεσιν ἐπικρατούσης ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ τῆς Ἑλληνικῆς. Αἱ μεγάλαι βαρβαρικαὶ ἐπὶ τὴν Ἑλληνικὴν Χερσονήσον ἐπιδρομαὶ τοῦ 3ου καὶ τοῦ 4ου αἰῶνος δὲν ἐπήνεγκον σπουδαίαν τινὰ ἀλλοίωσιν εἰς τὴν τοιαύτην κατάστασιν. Ἀλλ' οἱ ἀπὸ τοῦ 6ου μ. Χ. αἰῶνος ἀρξάμενοι νὰ κατέρχωνται ἀπὸ τῶν ὄχθων τοῦ Οὐίστουλα καὶ Ὀδέρα καὶ Μολδαύου πυκνοὶ καὶ μεγάλοι βαρβαρικοὶ ὄγκοι Σλαύων, Σέρβων (Σέρβων δηλονότι τῆς ιδίως Σερβίας καὶ Βοσνίων καὶ Ἑρζεγοβινίων) καὶ Κροατῶν καὶ τῶν λεγομένων **Σκλαβηγῶν** καὶ **Αντῶν**, οἷς ἐπηκολούθησαν οἱ τῶν Βουλγάρων, ἐπέδρασαν ἰσχυρῶς καὶ ἐπὶ τὴν γλῶσσαν. Σλαυικὰ ἰδιώματα ἐπεκράτησαν νῦν ἐν ταῖς Ἰλλυριακαῖς χώραις (τῇ μεσογειῷ Δαλματίᾳ, τῇ νῦν Βοσνία,

(1) Ἡ Ἀλβανική, καίπερ ἀφισταμένη γραμματικῶς τοῦ Κουτσοβλαχικοῦ ἰδιώματος, εἶναι συγγενὴς τῇ Λατινικῇ, παρὰ τὴν ἐν αὐτῇ συμφόρησιν μεγάλου πλήθους Ἑλληνικῶν, Τουρκικῶν καὶ Σλαυικῶν λέξεων καὶ ὀλίγων παναρχαίων Πελασγικῶν ῥιζῶν.

Ερζεγοβίνη, Κροατία, τῇ ἄνω Μυσία (Σερβία) καὶ ἐν αὐτῇ τῇ κάτω Μυσία (Βουλγαρία), ἐν ἣ παρὰ τὴν Οὐνικὴν καταγωγὴν καὶ γλώσσαν τοῦ ἄρχοντος λαοῦ, τῶν ἐκ τῶν ὄχθων τοῦ Βόλγα ποταμοῦ ἐπιδραμόντων Οὐννων Κουτρογῆρων, τῶν ἐκ τοῦ εἰρημένου ποταμοῦ **Βουλγάρων** μετονομασθέντων, ἐπεκράτησε Σλαυκόν τι ἢ Σκλαβηνικὸν ἰδίωμα. Κυρίως εἰπεῖν, διὰ τῶν Σλαυικῶν τούτων ἐποικίησαν τὸ Λατινικὸν ἰδίωμα τῶν εἰρημένων χωρῶν δὲν ἐξηφανίσθη ἐντελῶς. Ἐν τῷ Λεξικῷ τῶν νέων ἰδιωμάτων διεσώθησαν πολλὰ ὄντῃ Λατινικά, ἀλλ' ἐν τε τοῖς γραμματικοῖς τύποις καὶ ἐν αὐτῷ τῷ Λεξικῷ τῶν ἰδιωμάτων τούτων ἐπεκράτησε τὸ στοιχεῖον τὸ Σλαυικόν. Ἐν δυσὶ μόνον χώραις τὸ Λατινικὸν ἰδίωμα ἐπεκράτησε τοῦ Σλαυικοῦ· ἐν Ἀλβανίᾳ καὶ ἐν ταῖς πέραν τοῦ Δανουβίου πεδιναῖς χώραις τῆς Βλαχίας καὶ Μολδαυίας ὁ γραμματικὸς Λατινικὸς χαρακτὴρ τοῦ λαλουμένου ἰδιώματος διετηρήθη ὅπως οὖν πιστότερος παρὰ πᾶσαν τὴν ἐν αὐτῷ συμφόρησιν καὶ διατήρησιν ἀπείρου πλήθους Σλαυικῶν στοιχείων καὶ τὴν ἐν τῇ γραφῇ χρῆσιν τοῦ Σλαυικοῦ (Κυριλλικοῦ) ἀλφαβήτου¹.

(1) Μέχρι τῶν χρόνων τοῦ Κοιμαϊκοῦ πολέμου καὶ τῆς Παρισιανῆς συνθήκης τοῦ 1856 οἱ νῦν **Ρωμᾶνοι** καλούμενοι Βλαχομολδανοὶ ἐχρῶντο τῷ Σλαυικῷ ἀλφαβήτῳ. Ἄλλ' ἢ ἀπὸ τῶν εἰρημένων χρόνων ἀρχομένη πολιτικῆ μεταβολῆ ἢ ἀπαλλάξασα τοὺς λαοὺς ἐκείνους τῆς Ρωσικῆς πολιτικῆς προστασίας καὶ ἠθικῆς κηδεμονίας καὶ στρέψασα τὴν προσοχὴν καὶ τὴν συμπάθειαν αὐτῶν πρὸς τοὺς λατινικοὺς λαοὺς τῆς Δύσεως καὶ μάλιστα πρὸς τὴν Γαλλίαν, ἐπέδρασε καὶ ἐπὶ τὴν καλλιέργειαν τῆς γλώσσης. Ὁ Σλαυικὸς ἀλφάβητος ἀντικατεστάθη διὰ τοῦ Λατινικοῦ, σχολεῖα δὲ καὶ ἀκαδημειῶν καὶ λόγιοι παντὸς εἴδους εἰργάσθησαν ὑπὲρ τῆς ἐκλατινίσεως τῆς γλώσσης ἐξαλειφομένων ὡς δυνατόν ἐκ ταύτης τῶν Ἑλληνικῶν καὶ Σλαυικῶν στοιχείων. Νέα μετάφρασις ἐγένετο τῆς Παλαιᾶς καὶ τῆς Νέας Διαθήκης, ἐν ἣ αἱ Σλαυικαὶ λέξεις τῆς παλαιότερας μετάφρασεως ἀντικατεστάθησαν, ὅπου ἦτο δυνατόν, διὰ Λατινικῶν. Τὰ ὀνόματα Βλάχος καὶ Βλαχία ἀντικατεστάθησαν ἐν τε τῇ ἐπίσημῃ γλώσσῃ τοῦ κράτους καὶ ἐν τῇ κοινῇ γλώσσῃ διὰ τῶν **Ρωμᾶνος** καὶ **Ρωμανία** (ἀκαδημεικῶς δὲ Δακορρουμανία). Ἄλλ' ἢ βίαια αὐτὰ καὶ τεχνητῇ ἐκλατινίσει τοῦ σλαυολατινικοῦ γλωσσικοῦ ἰδιώματος εἰς οὐκ ὀλίγας προσέκρουσε καὶ προσκρούει δυσχερείας διὰ τὸ ἀκατανίκητον πλῆθος τῶν ὀβελιστέων Σλαυικῶν λέξεων ἐκ τῆς γλώσσης τοῦ λαοῦ καὶ ἐξ αὐτῆς ἔτι τῆς τῶν λογίων καὶ διὰ τὸ πλημμελὲς τῆς μεθόδου τῆς ἐξαλείψεως, ἧς

Τῆς γλώσσης ταύτης ἢ πρὸς τὴν Ἀρροουμανικὴν ἢ Ταισα-
ρικὴν τῆς Ἡπείρου καὶ Μακεδονίας, ἀναμφισβήτητος ἄλλως,
συγγένεια δὲν προέρχεται ἐκ τῆς ἐν ἀρχῇ ταυτότητος καὶ τῆς εἶτα
μετὰ τὸν διὰ μετοικεσίας χωρισμὸν τῶν λαλούντων ταύτας λαῶν
ἐπελθούσης παραλλαγῆς (ὡς λ. χ. συμβαίνει τοῦτο μεταξὺ τῆς
Ἀγγλικῆς τῆς ἐν Ἀγγλίᾳ λαλουμένης καὶ τῆς ἐν τῇ βορείῳ Ἀμε-
ρικῇ), ἀλλ' ἐκ τῆς κοινότητος τῆς καθόλου ἀρχῆς καὶ πηγῆς, ἥτις
εἶναι ἡ Λατινικὴ ἢ δημώδης τῶν αὐτοκρατορικῶν χρόνων, ἢ διὰ
κατακτήσεων διαδοθεῖσα ἐν μέσῳ τῶν μὴ ἀκραιφνῶς τῇ Ἑλλη-
νικῇ χρωμένων βαρβάρων τινῶν ὄρεινῶν φυλῶν Ἑλληνικῶν τι-
νων χωρῶν, καὶ ἀναμιχθεῖσα μετὰ τῆς Ἑλληνικῆς πολυειδῶς καὶ
πολυτρόπως, ὑποκύψασα εἰς τὴν ταύτης ἐπίδρασιν λεξιλογικῶς τε
καὶ μορφολογικῶς ἢ γραμματικῶς¹. Κατὰ ταῦτα ἡ συγγένεια
τῆς Ἀρροουμανικῆς πρὸς τὴν Βλαχικὴν τῶν πέραν τοῦ Δανου-
βίου χωρῶν εἶναι τῆς αὐτῆς περιπου φύσεως καὶ ἀρχῆς πρὸς τὴν
συγγένειαν αὐτῆς πρὸς τὴν Ἀλβανικὴν καὶ τὰς ἄλλας νεολατι-
νικὰς ἢ ῥωμανικὰς λεγομένας γλώσσας. Καὶ ὅπως ἡ συγγένεια τῆς
Ἰταλικῆς πρὸς τὴν Γαλλικὴν καὶ ἡ ἀμφοτέρων τούτων πρὸς τὴν
Ἰσπανικὴν καὶ τὴν Πορτογαλικὴν ἤμιστα μαρτυρεῖ κοινότητα

τὸ ἐν μέρει γελοῖον ἐχλεύασε καὶ αὐτὸς ὁ βασιλεὺς Κάρολος ἐν τοῖς ἡμε-
ρολογίοις αὐτοῦ. Παρὰ πάντας δὲ τοὺς πρὸς ἐκλατίνισιν καταβληθέντας
ἀγῶνας, εἴαβε μὲν ἡ γλῶσσα ἢ γραφομένη ὑπὸ τῶν λογίων καὶ ὑπὸ τῶν
ἐφημερίδων γραμματικὸν τύπον λατινικώτερον, ἀλλὰ τὸ Σλαυικὸν στοι-
χεῖον διετηρήθη ἰκανῶς ἰσχυρὸν καὶ ἐν τῇ καθαρευούσῃ ταύτῃ γλώσσῃ,
πολλῶ δὲ ἰσχυρότερον, ἐννοεῖται, ἐν τῇ γλώσσῃ τοῦ λαοῦ. Οὕτως οὐχὶ
τοσοῦτον ἡ φύσις καὶ ἡ ἱστορία, ὅσον ἡ πόλιτεία καὶ οἱ πολιτικοὶ ὑπο-
λογισμοί, ὡς καὶ αἱ πολιτικαὶ ἐξωτερικαὶ περιστάσεις, ἐδημιούργησαν ἐν
Δακίᾳ ἐθνικὴν συνείδησιν Λατινικὴν καὶ γλῶσσαν τὸ πλεῖστον τεχνητὴν,
ἀντικαταστήσανσαν τὸ φυσικῶς καὶ ἱστορικῶς δημιουργηθὲν Σλαυολατι-
νικὸν βάρβαρον γλωσσικὸν ἰδίωμα.

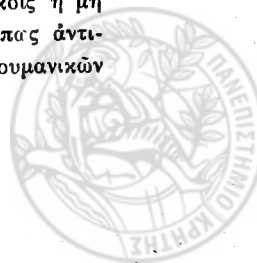
(1) Ἰδ. G. Hertzberg, μετάφρ. ἡμετ. σ. 516: «Οἱ Βλάχοι τῆς Μι-
κεδονίας (Τσιντσάροι ἢ Ἀρροουμᾶνοι) οἱ διηνεκῶς μᾶλλον συγχωνευόμε-
νοι μετὰ τῶν νεωτέρων Ἑλλήνων καὶ πλεῖστα ἔχοντες στοιχεῖα Ἑλλη-
νικὰ ἐν τῇ γλώσσῃ καὶ ἐν τοῖς ἔθιμοις, προῆλθον ἐκ τοῦ ἐκρωμανισθέν-
τος μέρους τῶν ἐν Θράκῃ, Μακεδονίᾳ καὶ ἐν τισὶν Ἰλλυρικαῖς χώραις
καὶ ἐν ταῖς ὄρειναῖς χώραις τῆς Θεσσαλίας οἰκούντων λαῶν».

γένους μεταξύ τῶν Κελτικῆς ἢ Γαλατικῆς τὸ πλεῖστον φυλετικῆς καταγωγῆς τῶν νῦν Français ἢ Φραντσέδων (τῶν ἀκαδημεικῶς ὑφ' ἡμῶν Γάλλων καλουμένων) καὶ τῶν πολυμιγοῦς Λατινικῆς καταγωγῆς Ἰταλῶν καὶ τῶν Ἰβηρικῆς ἢ Κελτιβηρικῆς καὶ Λουσιτανικῆς καταγωγῆς νῦν Ἰσπανῶν καὶ Πορτογάλων, οὕτω καὶ ἢ μεταξύ τοῦ Ἀρρουμανικοῦ καὶ τοῦ Βλαχομολδαυικοῦ (ἢ ἐπὶ τὸ ἀκαδημεικότερον Δακορρωμανικοῦ) νεολατινικοῦ γλωσσικοῦ ἰδιώματος ὁμοιότης καὶ συγγένεια οὐδαμῶς μαρτυρεῖ τὴν μεταξύ Ἀρρουμάνων καὶ Βλαχομολδαυῶν φυλετικὴν συγγένειαν¹. Διὰ τοῦτο δὲ ὅπως οἱ εἰρημένοι νεολατινικοὶ οἱ λεγόμενοι σήμερον λατινικοὶ θεωροῦνται συγγενεῖς πρὸς ἀλλήλους οὐχὶ διὰ τὴν κοινότητα τῆς φυλετικῆς ἀρχῆς καὶ καταγωγῆς, ἀλλὰ διὰ τὴν κοινότητα τῆς ἱστορικῆς ἀρχῆς καὶ γενέσεως τῆς γλώσσης αὐτῶν, οὕτω καὶ ἢ τῶν Ἀρρουμάνων πρὸς τοὺς Μολδοβλάχους συγγένεια δὲν εἶναι φυλετικὴ, ἀλλ' ἀπλῶς γλωσσικὴ ἐξ ἱστορικῶν λόγων, οὐχὶ ἐκ φυσικῆς ἀρχῆς, ἔχουσα τὴν αἰτίαν².

(1) Ἄν ἢ μεταξύ τῆς Ἰταλικῆς καὶ τῆς Γαλλικῆς ἢ ἢ μεταξύ ἀμφοτέρων τούτων καὶ τῆς Ἰσπανικῆς διαφορὰ φαίνεται ἐκ πρώτης ὄψεως μείζων ἢ ἢ μεταξύ τῆς Ἀρρουμανικῆς καὶ τῆς Βλαχομολδαυικῆς, τοῦτου αἰτία εἶναι ὅτι αἱ Λατινικαὶ ἐκεῖναι γλώσσαι ἔλαβον ἰδιοφυᾶ τινὰ ἐξέλιξιν καὶ ἀνάπτυξιν ἀνάλογον πρὸς τὸν ἰδιαίτερον ἔθνικὸν πνευματικὸν βίον καὶ πολιτισμὸν τῶν λαῶν ἐκείνων, ἐνῶ ἢ Ἀρρουμανικὴ καὶ ἢ Βλαχομολδαυικὴ μέχρι τῶν ἐσχάτων διετήρησαν τὸν κοινὸν αὐτῶν ἀρχέτυπον βάρβαρον νεολατινικὸν χαρακτήρα. Εἶναι δὲ καὶ οὕτω γνωστὸν ὅτι Ἀρρουμᾶνος μετὰ Βλαχομολδαυοῦ δὲν συνεννοεῖται εὐκολώτερον ἢ ὁ Ἰταλὸς καὶ ὁ Γάλλος. Πρὸςβεία Ἀρρουμάνων πεμφθεῖσα εἰς Βουκουρέστιον δὲν ἠδύνοτο νὰ συνεννοῆται ἄνευ διερμηνέως μετὰ τοῦ βασιλέως Καρόλου καὶ τῆς αὐλῆς αὐτοῦ. Νῦν ἢ Ρουμανικὴ κυβέρνησις ἀγωνίζεται ἵνα διὰ τῶν δαπάναις αὐτῆς ἰδρυομένων καὶ διατηρουμένων ἐν ταῖς Ἀρρουμανικαῖς κοινότησι σχολείων καὶ τῆς Ρουμανικῆς ἐν πᾶσι παιδεύσεως ἀφομοίωσιν τὴν Ἀρρουμανικὴν πρὸς τὴν Βλαχομολδαυικὴν γλῶσσαν.

(2) Πρὸς τὴν θεωρίαν ταύτην περὶ ὑπάρξεως ἐνιαίου καὶ ὁμοιομόρφου περίπου Λατινικοῦ ἰδιώματος παρὰ πᾶσι τοῖς μὴ Ἑλληνικοῖς ἢ μὴ ἐξηλληνισμένοις λαοῖς τῆς Ἑλληνικῆς Χερσονήσου φαίνεται πᾶς ἀντιβαίνουσα ἢ διαφορὰ ἢ ὅπως οὖν σημαντικὴ μεταξύ τῶν Ἀρρουμανικῶν

Γλωσσολογικῶς λοιπὸν μὴ διασαφουμένης τῆς φυλετικῆς καταγωγῆς τῶν πέραν τοῦ Δανουβίου Μολδοβλάχων, ἀναγκαῖον καθίσταται νὰ ζητήσωμεν τὴν λύσιν τοῦ προκειμένου ζητήματος ἐν ταῖς ἱστορικῶς παραδοθείσαις ἡμῖν ἐθνολογικαῖς εἰδήσεσιν.

Ἐφ' ὅσον ἀνατρέχουσιν αἱ ἐκ τῆς ἱστορίας γνωσταὶ ἐθνολογικαὶ περὶ τῶν οἰκητόρων τῶν Παραδανουβίων χωρῶν παραδόσεις, οἱ ἀρχαιότατοι οἰκῆτορες τῶν νῦν Βλαχομολδαυικῶν χωρῶν ἦσαν οἱ Δᾶκες, ἔθνος θεωρούμενον συγγενὲς πρὸς τοὺς παλαιοτάτους οἰκῆτορας τῆς μεταξὺ τοῦ κάτω Δανουβίου καὶ τοῦ Αἴμου χώρας (τῆς νῦν Βουλγαρίας) Γέτας τοὺς καλουμένους ἐν τοῖς μεταγενεστέροις τῆς ἀρχαιότητος χρόνοις Μυσοὺς ἢ Μοισοὺς (ἐξ ὧν κοί ἡ νῦν Βουλγαρία ἐκαλεῖτο Κάτω Μυσία ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὴν Ἄνω Μυσίαν τὴν νῦν Σερβίαν).

Οἱ Γέται ἦσαν ἔθνος Θρακοπελασγικὸν συγγενὲς πρὸς τοὺς ἐντεῦθεν τοῦ Αἴμου οἰκοῦντας κυρίως Θρακας καὶ Ἰλλυριοὺς καὶ τοὺς Πελασγοὺς τῆς Μακεδονίας (οὐχὶ τῆς ἀκραιφνῶς Ἑλληνικῆς Μακεδονίας τῶν Ἀργεαδῶν), ἀποτελοῦντας πάντας τὸν ἀκατέργαστον ἐκείνον προϊστορικὸν πολυσχιδῆ φυλετικὸν ὄγκον, ἀφ' οὗ διακριθὲν τὸ νοτιώτερον καὶ ἀνατολικώτερον (ἐν ταῖς νήσοις τοῦ Αἰγαίου) οἰκοῦν Ἑλληνικὸν στοιχεῖον ἀπετέλεσέν ἐν ἀρχαιοτάτοις ἤδη χρόνοις ἴδιον κόσμον Ἑλληνικὸν μετὰ ὑπερτέρου ἰδιοφυοῦς ἱστορικοῦ βίου καὶ πολιτισμοῦ. Κατὰ ταῦτα οἱ Δᾶκες ἦσαν ἐθνολογικῶς λαὸς συγγενῆς πρὸς τοὺς Πελασγοὺς ἢ Θρακοπελασγοὺς τῆς Ἑλληνικῆς Χερσονήσου. Ἄλλ' ὁ λαὸς οὗτος ὁ οἰκῶν ἀκριβῶς ἐπὶ τῆς μεγάλης ὁδοῦ τῶν μεγάλων ἀπ' ἀνατολῶν πρὸς δυσμᾶς καὶ ἀπὸ βορρᾶ πρὸς νότον μεταναστάσεων τῶν λαῶν δὲν ἔμεινεν ἀμιγῆς ἀπὸ τῶν ποικίλων εἰς τὰς χώρας αὐτοῦ εἰσβαλόντων ἢ διὰ τῶν χωρῶν αὐτοῦ διελθόντων βαρβάρων λαῶν. Καὶ ἐν τῇ ἀρχαιότητι ἤδη, ἀλλ' ἰδίως ἀπὸ τοῦ

διαλέκτων καὶ τῆς Ἀλβανικῆς, ἥτις, παρὰ τὸ μέγα ἐν αὐτῇ πλῆθος τῶν Λατινικῶν ἢ Ἑρῶν καὶ γραμματικῶν τύπων, δὲν δύναται νὰ θεωρηθῇ Λατινικὸν ἰδίωμα καθ' ὅσον τρόπον καὶ βαθμὸν ἡ Ἀρρομανικῆ, ἀφίσταται δὲ καὶ ταύτης ἐν πολλοῖς. Ἀλλὰ τοῦτο ἐγένετο, διότι ἡ Ἀλβανικὴ λαλουμένη ὑπὸ λαοῦ ὄρειου, μὴ προσφυοῦς εἰς ἐπιμίξιν μετὰ ξένων, διετήρησε τὸν ἀρχαῖον γραμματικὸν χαρακτῆρα αὐτῆς.

3ου μ. Χ. αἰῶνος μέχρι τοῦ 13ου, πάμπολλα ἔθνη καὶ παμποίκι-
 λοι λαοὶ ἐγκατασταθέντες ἀλλεπάλληλοι ἐν ταῖς χώραις ταύταις
 καὶ ὑπ' ἀλλήλων ἐξελαθέντες ἢ ἀλλήλοις ὑποταχθέντες καὶ ἀφο-
 μοιωθέντες, ἐδημιούργησαν κράμα καὶ σύμφυγμα πολυμιγῆς τοι-
 οῦτον, οἷου οὐδεμία ἴσως ἄλλη χώρα ἱστορικῶς γνωστὴ παρέχει
 ἡμῖν ὅμοιον δεῖγμα. Παμμειγεῖς Ρωμαϊκοὶ λεγεῶνες, Βαστάρνοι,
 Γότθοι καὶ Γελίδαι (Γερμανοί), Οὔννοι (Μογγόλοι), Αὔραροι (Μογ-
 γόλοι), Ἄνται (Σλαῖοι), Βούλγαροι (Μογγόλοι ἐκσλοισθέντες)
 Οὐγγροὶ ἢ Μαγιάροι, Πατινάκοι, Κουμάνοι, Οὔζοι (Τοῦρκο,
 πάντες οὗτοι), Καλμοῦκοι (Μογγόλοι), Μογγόλοι (ὁ ἰδιαιτέρως
 οὔτω καλούμενος λαὸς τῶν Δζιγγισχὰν καὶ τῶν Δζιγγισχανιδῶν),
 Τάταροι ἐν διαστήματι χρονικῷ χιλίων περίπου ἐτῶν διεδέξαντο
 ἀλλήλους ἐν τῇ κατοχῇ καὶ οἰκήσει τῆς χώρας καὶ συνανεμίχθη-
 σαν ἀλλήλοις. Ἐν τῷ ἐκ τοιαύτης συμφορήσεως καὶ συμφυρμού
 ἔθνῶν καὶ φυλῶν παντοίων προελθόντι λαῷ τῶν Βλαχομολδαυῶν
 τίνος τῶν ἔθνῶν ἐπεκράτησε τὸ αἷμα καὶ ὅσει ἀφθονώτερον ἐν
 ταῖς φλεβῖ καὶ ταῖς ἀρτηρίαις αὐτοῦ εἶναι ζήτημα ἄλυτον. Ἀλλὰ
 τὸ ἐν τῇ γλώσσῃ ἐν μέσῳ παντοίων ἄλλων γλωσσικῶν στοιχείων
 ἐπικρατήσαν εἶναι τὸ Λατινοσλαβικόν, κατὰ δὲ τὴν ἐθνικὴν ἀξίω-
 σιν αὐτῶν τῶν Βλάχων, τὸ καθαρῶς Λατινικόν. Τὴν τοῦ Λατι-
 νικοῦ δὲ στοιχείου ἐν τῇ γλώσσῃ ἐπικράτησιν συνάψαντες οἱ
 Βλάχοι πρὸς τινὰς ἱστορικὰς παραδόσεις ἰσχυρίζονται ὅτι τὸ κύ-
 ριον φυλετικὸν στοιχεῖον τῆς ἐθνικῆς γενέσεως αὐτῶν ὑπῆρξε τὸ
 μετὰ τῶν ἀρχαίων Δακῶν ἰσχυρῶς ἀναμιχθὲν καὶ τούτους πρὸς
 ἑαυτὸ ἀφομοίωσαν καὶ τὸ Δακωρορωμανικὸν ἔθνος παραγαγόν
 Λατινικὸν στοιχεῖον, ἀποτελοῦν ἀνέκαθεν τὴν ἐθνικὴν αὐτοῦ ὑπό-
 στασιν, πάντων τῶν εἰρημένων ἄλλων βαρβάρων λαῶν παροδι-
 κῶς μόνον ἀψαμένων τῆς χώρας καὶ ἐλάχιστα ἐπιδρασάντων ἐπὶ
 τὴν γένεσιν καὶ ἀνάπτυξιν τοῦ ἐθνικοῦ βίου. Ἡ τοῦ τοιοῦτου
 ἰσχυρισμοῦ ἢ θεωρίας ἱστορικὴ παράστασις ἔχει ὧδε:

Οἱ νῦν Βλαχομολδαυοὶ ἢ Δακωρορωμοῦνοι λόγοι σθηριζόμενοι
 ἐπὶ τοῦ ἱστορικοῦ γεγονότος τῆς ὑπὸ τοῦ αὐτοκράτορος Τραϊα-
 νοῦ μετὰ τὴν ὑπ' αὐτοῦ ἦταν τοῦ βασιλέως τῶν Δακῶν Δεκε-
 βάλου καθυποτάξεως τῆς Δακίας καὶ τῆς αὐτοσε ἀποστολῆς Ρω-
 μαϊκῶν λεγεῶνων πρὸς φρούρησιν τῆς Ρωμαϊκῆς κυριαρχίας,
 ἰσχυρίζονται ὅτι οἱ νῦν Βλαχομολδαυοὶ ἢ Δακωρορωμοῦνοι εἰσὶν

ἀπόγονοι τῶν λεγεῶνων τοῦ Τραϊανοῦ καὶ τὸν αὐτοκράτορα τοῦτον θεωροῦσιν οἰκιστὴν τῆς χώρας καὶ γενάρχην τοῦ ἔθνους αὐτῶν, ἑαυτοὺς δὲ γνησίους γνησίων Ρωμαίων ἀπογόνους, οὐδαμῶς ἀξιοῦντες νὰ πολυπραγμονῶσι περὶ τῆς τύχης τῶν ὑπὸ τοῦ Τραϊανοῦ ὑποταχθέντων ἰθαγενῶν Δακῶν, οὐδ' ἀξιοῦντες νὰ θεωρῶσι τούτους προγόνους αὐτῶν¹. Ἄλλ' ἐναντίον τοῦ τοιοῦτου ἰσχυρισμοῦ δύο ἀντιτάττουσιν οἱ τῆς ἱστορίας ἐρευνῆται ἱστορικὰς ἀληθείας ἄρδην σχεδὸν ἀνατρεπούσας αὐτόν. Πρῶτον οἱ Ρωμαῖκοὶ λεγεῶνες οἱ πεμπόμενοι κατὰ τοὺς αὐτοκρατορικοὺς χρόνους εἰς φρούρησιν κατακτηθεισῶν χωρῶν ἐλάλουν μὲν διεφθαρμένην τινὰ Λατινικὴν, ἀλλὰ δὲν ἦσαν οὔτε Λατίνοι, οὐδ' Ἴταλοὶ καὶν, ἤκιστα δὲ Ρωμαῖοι, ἀλλὰ συμφόρημα στρατιωτικῶν στρατολογούμενων ἐκ ποικίλων τοῖς Ρωμαῖοις ὑποτασσομένων βαρβάρων λαῶν. Καὶ κατὰ τοῦτο οἱ Δακορρωμοῦνοι τῶν παραδανουβίων χωρῶν δὲν δύνανται νὰ θεωρηθῶσιν ὡς ἔλκοντες τὴν καταγωγὴν αὐτῶν ἀπὸ τῶν Ρωμαίων πλέον ἢ ὅσον εἶλκον αὐτὴν οἱ λαοὶ τῆς Ἀρμενίας, Συρίας καὶ Μεσοποταμίας, ἐν αἷς χώραις ἐπίσης ἐστάθμευον λεγεωνάριοι πρὸς φρούρησιν, οὐδαμῶς δὲ πλέον τῶν κατὰ τὴν γλῶσσαν ἐκλατινισθέντων ἀπογόνων τῶν Γαλατῶν, Ἰβήρων καὶ Λυσιτανῶν. Δεύτερον καὶ σπουδαιότερον ὅτι τῷ 271 μ. Χ., ἤτοι ἡμιόλιον αἰῶνα μετὰ τὴν ὑπὸ τοῦ Τραϊανοῦ κατάκτησιν τῆς Δακίας, ὁ αὐτοκράτωρ Αὐρηλιανὸς κατέλιπεν ὀριστικῶς τοῖς Γότθοις τὴν ὑπὸ τούτων καταληφθεῖσαν καὶ κατεχομένην τότε Δακίαν, μετόπισε δὲ τοὺς αὐτόθι Ρωμαίους ἢ Λατίνους ἐποίκους καὶ τοὺς ἐκρωμαισθέντας τὴν γλῶσσαν Δάκας εἰς τὸ ἐκ τοῦ ὀνόματος αὐτοῦ λαβὼν τὴν ἐπωνυμίαν μέρος τῆς Κάτω Μυσίας (Βουλγαρίας) τὸ ὀνομασθὲν ἔκτοτε Δακία Αὐρηλιανῆ (Dacia Aureliana· ἰδίως εἰς τὸ μέρος τὸ καλούμενον νῦν Δοβρουτσᾶ, ἐνθα πολλὰ εὐρέθησαν μνημεῖα τέχνης Ρωμαϊκῆς καὶ ἐπιγραφαὶ Ρωμαϊκαί). Ὡστε κατὰ ταῦτα ἀπόγονοι τῶν Ρωμαίων τοῦ Τραϊανοῦ πρέπει νὰ θεωρῶνται μᾶλλον οἱ νῦν τὴν Αὐρηλιανὴν Δακίαν ἤτοι τὴν Βουλγαρίαν οἰκοῦντες

(1) Καὶ εἶδομεν ἐν Ρώμῃ κατὰ τὸ σιγροτηθὲν τῷ 1899 Συνέδριον τῶν Ἀνατολιστῶν τοὺς ἐκ Ρωμανίας ἐλθόντας εἰς τὸ Συνέδριον λογίους στέφοντας τὸ μνημεῖον τοῦ Τραϊανοῦ ὡς γενάρχου τῶν Ρωμούνων!

Βούλγαροι ἢ οἱ λεγόμενοι Δακορρωμοῦνοι. Ἀπὸ τοῦ εἰρημένου χρόνου τῆς εἰς τοὺς Γότθους ὑπὸ τοῦ Αὐρηλιανοῦ ἐγκαταλείψεως τῆς Δακίας οὐδέποτε πλέον ἢ χώρα αὕτη ὑπήχθη ὑπὸ τὸ Ρωμαϊκὸν κράτος κατεχομένη, ὡς εἴρηται, ἀλληλοδιαδόχως ὑπὸ πολλῶν καὶ ποικίλων βαρβάρων λαῶν, καὶ ὁ Δανούβιος ἀπετέλει διαρκῶς τὸ μεταξὺ τοῦ Ρωμαϊκοῦ κράτους (ἢ Ρωμανίας ὑπὸ τὴν τοιαύτην ἔννοιαν τοῦ ὀνόματος) καὶ τοῦ πέραν τοῦ ποταμοῦ ἀρχαίου βαρβαρικοῦ κόσμου. Φαίνεται δὲ ὅτι τὸ ὑπὸ τοῦ Κωνσταντίνου Πορφυρογενήτου (Πρὸς τὸν ἴδιον υἱὸν Ρωμανὸν σ. 125) ἀναφερόμενον ὅτι οἱ Ρωμαῖοι ἦτοι Λατῖνοι ἄποικοι ἐγκατεστάθησαν παρὰ τὸν Δανούβιον ἐπὶ τοῦ Διοκλητιανοῦ, οὗ ἢ ἀρχὴ διὰ δεκαετίας μόνον χωρίζεται ἀπὸ τῆς τοῦ Αὐρηλιανοῦ, ἀναφέρεται εἰς τὴν ἀπὸ Δακίας εἰς Μυσίαν γενομένην ἀποίκησιν, διότι περὶ Ρωμαίων ἐν Δακίᾳ καὶ περὶ Ρωμαϊκῆς ἀρχῆς οὐδεὶς πλέον γίνεται λόγος¹. Ἡ περὶ τὰ τέλη τοῦ 12ου μ. Χ. αἰῶνος ἐπὶ τοῦ αὐτοκράτορος Ἰσαακίου Ἀγγέλου γενομένη (τῷ 1186) ἐπανάστασις τῶν Βλάχων ἐναντίον τοῦ αὐτοκράτορος ἢ δοῦσα ἀφορμὴν καὶ εὐκαιρίαν τοῖς Βουλγάροις νὰ ἀνιδρῶσωσι τὸ ὑπὸ τοῦ αὐτοκράτορος Βασιλείου Β' καταλυθὲν κράτος αὐτῶν, οὐδεμίαν εἶχε σχέσιν πρὸς τὴν Δακίαν, οἱ δὲ ἀναφερόμενοι ἐν τῇ ἱστορίᾳ τοῦ γεγονότος ἐκείνου **Βλάχοι** εἶναι οἱ ἐν Θράκῃ καὶ Μακεδονίᾳ Βλάχοι, ἦτοι **ποιμένες** οἱ οὐδεμίαν ἔχοντες σχέσιν πρὸς τοὺς πέραν τοῦ Δανουβίου ἐν Δακίᾳ οἰκοῦντας λαούς, ὧν ἦρχε τότε

(1) Ἀσθενὴν τινα ἔχην Χριστιανισμοῦ Ρωμαϊκοῦ ἐν ταῖς παραδανουβίαις χώραις γαίνονται ἐν τῷ 4ῳ μ. Χ. αἰῶνι, ὁ δὲ ἐν τῇ Α' Οἰκουμένη Συνόδῳ μνημονευόμενος ἐπίσκοπος τῶν Γότθων Οὐλφίλας φαίνεται ὅτι ἦτο ἐπίσκοπος τῶν ἐν Δακίᾳ Γότθων. Ὁ Ρωμῦνος λόγιος κληρικὸς Θεόδωρος Ἀθανασίου, ὁ ἐν Ἀθήναις περατώσας τὰς θεολογικὰς αὐτοῦ σπουδὰς, ἐν βιβλίῳ, ὅπερ ἐξέδωκεν ἐνταῦθα «Περὶ τῶν Ἑλληνικῶν Σχολῶν ἐν Ρουμανίᾳ», Ἀθῆναι 1898 σ. 10 κέξ., στηριζόμενος ἐπὶ τοῦ γεγονότος ὅτι **Χριστὸς** παρὰ τοῖς Ρωμῦνοις λέγεται **Chrestus** κατὰ τὸν πρῶτον καὶ ἀρχαιότατον ἐν τῇ Λατινικῇ (πυρὰ Σουετωνίῳ καὶ Τακίτῳ) ἐν χρῆσει τύπον τοῦ ὀνόματος εἰκάζει ὅτι ἦδη κατὰ τὸν 1 μ. Χ. αἰῶνα ὑπῆρχον σπέρματα Χριστιανισμοῦ ἐν Δακίᾳ Ἀλλ' αἱ τοιαῦται εἰκασίαι εἰσὶ πάνπαν ἐπιτηδαιεῖς.

ὁ κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους περίπου εἰς τὸν Χριστιανισμὸν προσελθὼν Τουρκικὸς λαὸς τῶν Κουμάνων. Εἰς τὴν πλημμελῆ δύξαν περὶ τῆς εἰς τὴν εἰρημένην ἐπανάστασιν συμμετοχῆς τῶν πέραν τοῦ Δανουβίου **Βλάχων** καὶ τῆς τούτων μετὰ Βουλγάρων συμπράξεως ἔδωκεν ἀφορμὴν ἴσως ἐν μέρει τὸ γεγονός ὅτι μικρὸν μετὰ τοὺς χρόνους τῆς εἰρημένης ἐπαναστάσεως ἀκριβῶς μνημονεύονται τὸ πρῶτον Βλάχοι ἐν τῇ πάλαι Δακίᾳ (κατὰ τὸν δόκιμον ἱστοριογράφον τῶν Σλαυικῶν λαῶν Κωνσταντῖνον Jirecek τῷ 1222 ἦτοι 36 ἔτη μετὰ τὴν ἐπὶ Ἰσαακίου Β' Βλαχικῆν ἐν Θράκῃ καὶ Μακεδονίᾳ ἐπανάστασιν ἀναφέρεται τὸ πρῶτον τὸ ὄνομα **Βλάχοι** ἐν ταῖς πέραν τοῦ Δανουβίου χώραις). Ἄλλὰ νῦν προκύπτει ἡμῖν τὸ σπουδαῖον ζήτημα: Πῶς εὐρέθη κατὰ τὸν 13ον μ. Χ. αἰῶνα ἐν Δακίᾳ, ὁπόθεν πρὸ τοῦ τέλους ἔτι τοῦ 3ου μ. Χ. αἰῶνος εἶχον μετοικήσει πάντες οἱ Ῥωμαῖοι καὶ ὅπου ἐπὶ χίλια περίπου ἔτη μόνον ποικιλωτάτης καταγωγῆς πολυώνυμοι βάρβαροι ἤρχον τῆς χώρας; πῶς εὐρέθη αἴφνης λαὸς λαλῶν ἰδίωμα γλωσσικὸν βίβριον μετὰ θησαυροῦ γλωσσικοῦ ἐκ παντοίων βαρβάρων γλωσσικῶν, καὶ ἰδίως Σλαυικῶν στοιχείων συγκειμένοι, ἀλλ' ἰδίωμα κατὰ τύπους γραμματικῶν Λατινικὸν κατ' οὐσίαν. Ἄτυχῶς τὸ πυκνὸν σκότος τὸ καλύπτει τὴν ἱστορίαν τῆς Δακίας, ἰδίως τὴν τοῦ βίου τοῦ ἐσωτερικοῦ, δὲν ἐπιτρέπει τὴν τοῦ ζητήματος τούτου σαφῆ καὶ ὀριστικὴν λύσιν. Ἡ γνώμη, ἣν ἐξήνεγκεν ὁ Γ. Χέρτσβεργ, ὅτι οἱ τοῦ 13ου μ. Χ. αἰῶνος Βλάχοι τῆς Δακίας μετενάστευσαν αὐτόσε ἀπὸ τῶν ὑπὸ Ἀρρουμάνων ἢ Βλάχων οἰκουμένων ἐν Θράκῃ καὶ Μακεδονίᾳ χωρῶν διὰ τῆς Βουλγαρίας, οὐ μόνον ἐπὶ οὐδεμιᾷ στηρίζεται παραδόσεως, ἀλλὰ καὶ λογικῶς καθ' ἑαυτὴν ἐξεταζομένη καθίσταται ἐπισημασμένη. Οἱ κατὰ τὸν 13ον αἰῶνα ἐμφανιζόμενοι ἐν Δακίᾳ **Βλάχοι** ἐκτείνονται ἀπὸ τῆς Τρανσυλβανίας μέχρι Βεσσαραβίας, ἀποτελοῦντες, ὅπως νῦν, ἐν ταῖς δυοῖς ταύταις χώραις πυκνὸν πληθυσμὸν Βλαχόγλωσσον. Πῶς λοιπὸν οἱ ἀνὰ τοσοῦτον εὐρείας χώρας διεσκεδασμένοι Βλάχοι μετενάστευσαν ἀπὸ Βουλγαρίας χωρὶς νὰ καταλίπωσιν ἕχνος τῆς διαβάσεως αὐτῶν ἐν τῇ ἀκραιφνῶς σλαυικῇ καὶ ἐκσλαυισθείσῃ Βουλγαρίᾳ; Καὶ πῶς ἦτο δυνατόν μετανάστευσις λαοῦ τοσοῦτον εὐρείας λαβοῦσα διαστάσεις νὰ τελεσθῇ ἀπὸ Βουλγαρίας ἢ διὰ Βουλγαρίας εἰς χώρας, ὧν ὁ ἄρχων λαὸς, ὁ τῶν

Κουμάνων, ἠπίλει δι' εἰσβολῶν τὰς ἐντεῦθεν τοῦ μεγάλου ποταμοῦ χώρας; — Πολλῶ λογικώτερα τῆς τοιαύτης ὑποθέσεως θὰ ἦτο πάντως ἡ γνώμη ὅτι οἱ κατὰ τὸν 13ον μ. Χ. αἰῶνα ἐμφανιζόμενοι ἐν ταῖς πέραν τοῦ Δανουβίου Βλάχοι οἱ χρώμενοι γλωσσικῶ ἰδιώματι βιβίρω λατινίζοντι, ἂν μὴ καθαρῶς λατινικῶ, εἶναι αὐτὸς ὁ λαὸς τῆς Δακίας, ὁ τὴν γλῶσσαν ἐκλατινισθεὶς ἀπὸ τῶν χρόνων τῆς Ρωμαϊκῆς κατακτήσεως ἤτοι ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τοῦ 2ου μ. Χ. αἰῶνος. Τὸ γεγονός τῆς ἡμιόλιον αἰῶνα μετὰ τὴν κατάκτησιν ἐγκαταλείψεως τῆς χώρας εἰς τοὺς Γότθους καὶ τῆς εἰς τὴν Αὐρηλιακὴν Δακίαν τῆς Μυσίας ἀποχωρήσεως τῶν Ρωμαϊκῶν λεγεῶνων καὶ τῶν Ρωμαίων ἐποίκων (οὐχὶ τῶν ἐκλατινισθέντων τὴν γλῶσσαν ἰθαγενῶν βαρβάρων ἤτοι Δακῶν) δὲν συνεπήγετο καὶ τὴν ἐξάλειψιν τοῦ ἐπικρατήσαντος ἐν τῇ χώρᾳ βαρβάρου Λατινικοῦ ἰδιώματος. Τὸ ὅτι μετὰ τὴν ἀποχώρησιν τῶν Ρωμαίων βίρβαροι Γερμανικοὶ λαοὶ Γότθοι καὶ Γεπίδαι καὶ οἱ εἰς βάρβαρότεροι Οὐννοι ἐκράτησαν τὰς χώρας ἐπὶ αἰῶνας χωρὶς γὰ ἐξαλειφθῆ ἔκ τοῦ γεγονότος τούτου τὸ Λατινικὸν γλωσσικὸν ἰδίωμα ἔκ τοῦ στόματος τοῦ ὑπηκόου λαοῦ εἶναι οὐδὲν ἄπορον ὅταν ἐνθυμηθῶμεν ὁμοίαν κατάστασιν πραγμάτων ἐπελθοῦσαν ἐν ταῖς δυτικαῖς χώραις τῆς Εὐρώπης. Μήπως ἡ βάρβαρος Λατινικὴ ἢ ἐπικρατήσασα ἐν ταῖς Γαλατικαῖς καὶ Ἰσπανικαῖς χώραις ἀπὸ τοῦ 1ου αἰῶνος π. Χ. διὰ τῶν Ρωμαϊκῶν λεγεῶνων ἀπώλεσε τὸ κράτος αὐτῆς ἐν ταῖς χώραις ταύταις διὰ τῆς ἐν αὐταῖς ἀπὸ τοῦ 4ου μ. Χ. αἰῶνος ἀρξαμένης καὶ ἐπὶ αἰῶνας συνεχισθείσης ἐγκαταστάσεως ποικιλονύμων Γερμανικῶν λαῶν (Βησιγότθων, Βανδήλων, Βουργουνδίων, Φράγκων); Τοῦναντίον το μὲν ἰδίωμα τὸ γλωσσικὸν τὸ Λατινικόν, διετηρήθη παρὰ πᾶσαν τὴν ἐπὶ τὸ βάρβαρότερον παραφθορὰν αὐτοῦ, ὀλίγας τινὰς προσλαβὼν λέξεις ἔκ τῶν γλωσσῶν τῶν ἀρξάντων τῶν χωρῶν βιβίρων, αὐτοὶ δὲ οὗτοι οἱ ἄρχοντες βάρβαροι ἀφωμοιώθησαν τὴν γλῶσσαν πρὸς τὸ ὑψηλὸν Ἀληθές; ὅτι ἐν Δακίᾳ οἱ ἄρχοντες βάρβαροι δὲν ἦσαν μόνον λαοὶ Γερμανικοὶ (Γότθοι, Γεπίδαι, Λαγγοβάρδοι), ἀλλὰ καὶ Μογγολικοὶ (Οὐννοι, Καλμοῦκοι καὶ Αὔαροι) καὶ Τουρκικοὶ (Πατοινάκοι, Οὔζοι, Κοιμάνοι). Ἄλλ' ἀκριβῶς οἱ πολλῶ τῶν Γερμανῶν βαρβαρότεροι οὗτοι λαοὶ οὐδαμοῦ,

πλήν τῆς Παννονίας¹, κατέλιπον ἔχνη τῆς διαβάσεως αὐτῶν ἐν τοῖς γλωσσικοῖς ἰδιώμασι τῶν χωρῶν ὧν ἦρξαν. Αὐτὸς ὁ πολεμικώτατος λαὸς τῶν Κουτρογήρων Οὐγγων ὁ κληθεὶς Βουλγαρικός, ἐγκατασταθεὶς ἐν τῇ ὑπὸ Σλαύων κατειλημμένη πρότερον Κότω Μυσία καὶ ἄρξας ἐπὶ αἰῶνας τῶν ὑποτοχθέντων αὐτῷ Σλαύων ἀφωμοιώθη πρὸς τούτους τὴν γλῶσσαν χωρὶς νὰ προσθέσῃ εἰς αὐτὴν μηδὲν ἐκ τῆς ἰδίας αὐτοῦ ἐντελῶς ἐκλιπούσης γλώσσης. Ἄλλ' ἐνταῦθα ἀκριβῶς προσκρούομεν εἰς νῆαν τινὰ δυσχέρειαν. Πῶς τὰ ἐκ τῶν Γερμανικῶν λαῶν ἄθικτα διαμειναντα Λατινικὰ ἰδιώματα ἐν τῇ Δύσει καὶ ἐν τῇ Ἀνατολῇ (ἐν Δακίᾳ) ὑπεχώρησαν πολλαχοῦ ἄλλοθι τῆς Ἰλλυρικῆς Χερσονήσου εἰς τὰ Σλαυικὰ καὶ ἐντελῶς ἐξηφανίσθησαν πρὸ τούτων; Εἰς τὰς νῦν Βοσνίαν, Ἑρζεγοβίνην, Κροατίαν, Σερβίαν, Βουλγαρίαν καλουμένας χώρας εἶχεν ἐπίσης διαδοθῆ τὸ βάρβρον δημῶδες Λατινικὸν ἰδιώμα τὸ διασωθὲν ἐν Δακίᾳ, ἀλλὰ τὸ ἰδιώμα τοῦτο ἐν ταῖς ὑπὸ Σλαύων οἰκουμέναις χώραις ἐξέλιτε πρὸ τῶν Σλαυικῶν γλωσσῶν². Ἡ ἐξήγησις τοῦ φαινομένου τούτου δὲν ἀνήκει εἰς τὴν πραγματείαν ταύτην· τὸ δὲ μόνον ἄξιον σημειώσεως ὧς πρὸς τοῦτο εἶναι ἡ ἀξιοθαύμαστος ἀντοχὴ καὶ ζωτικότης τῶν Σλαυικῶν γλωσσῶν, προσελθοῦσα ἐν μέρει καὶ ἐκ τούτου, ὅτι οἱ Σλαυικοὶ λαοί, ὅπως καὶ οἱ Οὐγγροι, ἐν πυκνοτάτοις καὶ συμπαγεστάτοις ὄγκοις ἐγκατεστάθησαν ἐν ταῖς χώραις, ἐν αἷς διετήρησαν τὴν γλῶσσαν αὐτῶν· συνετέλεσε δὲ σφόδρα εἰς τὴν ζωτικότητα τῆς γλώσσης αὐτῶν ἢ πρὸς τοὺς Ἑλληνας συνάφεια, ἢ πρόσσδος αὐτῶν εἰς τὴν Ἑλληνικὴν Ἐκκλησίαν καὶ ἢ ὑπὸ Ἑλλήνων ἱεραποστόλων δημιουργία Σλαυικῆς

(1) Ἐκ τῶν Οὐραλοφινικῶν λαῶν μόνοι οἱ Οὐγγροι ἀποτελοῦντες ὄγκον πυκνοτάτον καὶ ἐξαφανίσαντες πᾶν τὸ προϋπάρχον ἐν ταῖς χώραις, ἐν αἷς ἐγκατεστάθησαν, διετήρησαν καὶ γλῶσσαν καὶ φυλετικὸν χαρακτῆρα καὶ δὲν ἀφωμοιώθησαν πρὸς τοὺς περιοίκους λαούς.

(2) Καὶ ἐν Δακίᾳ ἦρξε Σλαυικὸς λαός, ὁ τῶν Ἀντῶν, ἀλλ' ἢ τούτου ἀεχὴ ὑπῆρξε λίαν βραχυχρόνιος ἔνεκα τῆς αὐτίσσε ἐπιδρομῆς Τουρκοφινικῶν βαρβάρων λαῶν, καὶ ὁμοῦ καὶ οὕτως ἰσχυροτάτη ὑπῆρξεν ἢ ἐπίδρασις ἢ Σλαυικὴ ἐπὶ τὴν ἐθνικὴν γένεσιν τῶν Βλαχομολδαῶν (ἰδ. κατωτέρω).

γραφῆς ἀλφαβήτου καὶ ἐκκλησιαστικῆς γραμματείας Σλαυικῆς, ὅτι Ἕλληνων διὰ μεταφράσεως τῶν ἱερῶν βιβλίων ἐκ τοῦ Ἑλληνικοῦ παραχθείσης. Ὅσον δὲ βραχεῖα κἄν ὑπῆρξεν ἢ ἐν Δακίᾳ ἐπικράτησις ἢ Σλαυικῆ, ἐπέδρασεν ἰσχυρότατα ἐπὶ τὴν γλῶσσαν τὴν αὐτόθι λαλουμένην, ἀφοῦ τὸ λεξικὸν αὐτῆς κατηρτίσθη κατὰ τὸ μέγιστον αὐτοῦ μέρος ἐκ λέξεων Σλαυικῶν καὶ ἡ γραμματικὴ δὲν ἔμεινεν ἀνεπηρέαστος ἀπὸ Σλαυισμοῦ καὶ ἡ γραφὴ καὶ ὁ ἀλφάβητος ἦσαν Σλαυικά, χωρὶς ἕνεκα τούτων νὰ ἐκλίπη ὁ οὐσιωδῶς Λατινικὸς χαρακτήρ τοῦ λαλουμένου ἰδιώματος· ἐνῶ ἐν ταῖς παρακειμέναις χώραις Κάτω Μυσίᾳ (Βουλγαρίᾳ) καὶ Ἄνω Μυσίᾳ καὶ ταῖς ἄλλαις ἀρχαίαις Ἰλλυρικοῦ χώραις (Βοσνία, Ἑρζεγοβίνη, Κροατία, Δαλματία) ἐπεκράτησεν ἀπολύτως τὸ Σλαυικὸν στοιχεῖον.

Συγκεφαλαιουῦντες τὰ μέχρι τοῦδε εἰρημένα θεωροῦμεν ὡς λίαν παράλογον τὴν γνώμην ὅτι ἢ ἐν Δακίᾳ ἀπὸ τοῦ 13ου μ. Χ. αἰῶνος ἐκ νέου ἐμφάνισις τοῦ Λατινικοῦ ἰδιώματος καὶ ἢ μετὰ ταύτης ἐπικράτησις τοῦ ὀνόματος **Βλάχος** καὶ **Βλαχία** εἶναι ἀποτέλεσμα ἀρρουμανικῆς διήθεν μετοικεσίας κατὰ τὸν χρόνον ἐκεῖνον καὶ ἔτι πρότερον ἐκ Θράκης καὶ Μακεδονίας διὰ Βουλγαρίας γενομένης. Πολλῶ συμφωνοτέρη πρὸς τὴν τῶν πραγμάτων λογικὴν τούναντίον εἶναι ἡ ὑπόθεσις ὅτι τὸ ἀπὸ τοῦ 2ου μ. Χ. αἰῶνος ἐπικρατήσαν ἐν τῇ χώρᾳ Λατινικὸν γλωσσικὸν ἰδίωμα οὐδέποτε ἐξέλειπεν ὀλοτελῶς ἐκ τῆς χώρας, ἐπεκράτησε δὲ καθ' ὃν χρόνον μετὰ τὴν κατὰ τὸν 13ον αἰῶνα ἐπελθοῦσαν κατάργησιν τῆς τῶν Κομάνων καὶ τῶν Οὔγγρων ἀρχῆς ὁ τῶ λατινοσλαυικῷ ἰδιώματι χροόμενος, τέως ὢν ὑπόδουλος τοῖς ξένοις καὶ βαρβάρους, λαὸς κατεστάθη ὀλωσοῦν ἐλεύθερος καὶ τὴν ἐλευθερίαν ταύτην διεφύλαξεν ἔκτοτε ὑπὸ τὴν προστασίαν τὴν Ὀθωμανικὴν, μετὰ ταύτης δὲ καὶ ὑπὸ τὴν τῆς Ρωσικῆς αυτοκρατορίας.

Φωτεινόν τι σημεῖον ὡς πρὸς τὸ προκείμενον ζήτημα παρέχει ἡμῖν τὸ γεγονός ὅτι τὸ ὄνομα **Βλάχος** ἐν Δακίᾳ ἐγένετο γνωστὸν τὸ πρῶτον ἐν τῇ ὄρεινῃ Τρανσυλβανίᾳ τῷ 1222 δύο αἰῶνας

(1) Ἡ ἐν τισι παραλαίαις τῆς Δαλματίας ἐπικράτησις τῆς Ἰταλικῆς ἀνήκει εἰς τοὺς χρόνους τῆς Βενετικῆς ἀρχῆς.

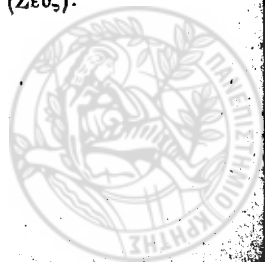
όλοκλήρους μετά την άρχήν τῆς παρ' Ἑλλησι χρήσεως τοῦ ὀνόματος **Βλάχος**¹ καί δὴ ὑπὸ τύπον «Blaci», ὅπερ μαρτυρεῖ τὴν ἐν Δικίᾳ παραφθοράν τοῦ Θρακικομακεδονικοῦ ὀνόματος (Βλάχος). Ἐκαλοῦντο δὲ οὕτως ἐν Τρανσυλβανίᾳ οἱ ἐν ταῖς κορυφαῖς καὶ ταῖς κοιλάσι τῶν Καρπαθίων πλανώμενοι μετὰ τῶν ποιμνίων αὐτῶν ποιμένες. Ἐκ τῶν ὀρέων δὲ τούτων κατελθόντες κατὰ τὸν 13ον αἰῶνα οἱ Βλάχοι κατέλαβον τὰς κατὰ τὸ πλεῖστον ὑπὸ Σλαύων οἰκουμένας πεδινὰς χώρας καί, ὡς φρονεῖ ὁ Jirecek, ἀφωμοίωσαν ἑαυτοῖς τοὺς Σλαύους τούτους κατοίκους τῆς χώρας, ἀφοῦ μέγα πλήθος λέξεων προσέλαβον ἐκ τῆς τούτων γλώσσης, ἰδίως πάσας τὰς εἰς τὴν Ἑκκλησίαν καὶ τὸν ἐκκλησιαστικὸν βίον ὑπαγομένας. Οἱ δὲ ἐν τοῖς Καρπαθίοις Λατινόγλωσσοι Σλαῦοι, οἱ καλούμενοι «Βλάχοι», οἱ καταλαβόντες καὶ τὰς νῦν Βουκοβίναν καὶ Βανᾶτον καλουμένας χώρας, δὲν μετόφησαν πάντες εἰς τὰ ὄρεινὰ ἐκεῖνα μέρη μεταναστεύσαντες κατὰ τὸν 7ον ἢ καὶ 13ον μ. Χ. αἰῶνα ἐκ τῶν ἐντεῦθεν τοῦ Δανουβίου χωρῶν, ἀλλ' ἦσαν αὐτοὶ οἱ ἀρχαῖοι τῆς χώρας οἰκήτορες Δᾶκες οἱ ἐκλατινισθέντες κατὰ τὸν 2ον καὶ 3ον μ. Χ. αἰῶνα, εἶτα δὲ κατὰ τὰς μεγάλας εἰς Δακίαν εἰσβολὰς ζητήσαντες καταφύγιον ἐναντίον τῶν ἐπιδρομῶν ἐν αἷς ὄρειναῖς χώραις, καὶ ἐκ τούτων βραδύτερον ὁρμώμενοι καὶ κατὰ μικρὸν ἀνακτησάμενοι τὰς πεδινὰς χώρας, ἐκταθέντες μέχρι τῶν ὄχθων τοῦ Τύρα (Δνεῖστερ), ἀπαραλλάκτως ὡς ἔπραξαν οἱ ἐν Ἰσπανίᾳ Χριστιανοὶ μετὰ τὴν Ἀραβικὴν τῆς χώρας ἐν ἀρχῇ τοῦ 8ου μ. Χ. αἰῶνος κατάκτησιν, ἀποχωρήσαντες εἰς τὰ δυσπρόσιτα ὄρεινὰ μέρη τῆς χερσονήσου καὶ ἐντεῦθεν διὰ ἡρωϊκῶν πολέμων μικρὸν κατὰ μικρὸν ἀνακτησάμενοι τὴν ὅλην χώραν. Πάντως ἡ ἀναλογία ἰσχύει μόνον ὡς πρὸς τὸν καθόλου χαρακτήρα, διότι ὡς πρὸς τὰ καθ' ἕκαστα οὔτε εἶναι γνωστὴ ἐν ταῖς λεπτομερείαις ἡ ἱστορία τῶν πρὸς ἀνάκτησιν τῆς πεδινῆς Δακίας ἀγώνων τῶν ὄρεινῶν **Βλάχων**, οὔτε ἔχει τὴν ἠθικὴν αἰγλην καὶ γοητείαν καὶ τὴν ἱστορικὴν σπουδαιότητα καὶ ἀξίαν καὶ τὸ ἐπικὸν καὶ ποιητικὸν κλέος τῶν ἡρωϊκῶν ἐναντίον τῶν Ἀράβων πολέμων τῶν ὄρεινῶν τῆς Ἰσπανίας.

(1) Τὸ ὄνομα τοῦτο εἶναι γνωστὸν ἤδη ἀπὸ χρυσοβούλλου τιμῆς τοῦ Βασιλείου Β' περὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ 11ου αἰῶνος ἐκδοθέντος.

Οὕτω κατὰ πᾶσαν πιθανότητα λυομένου τοῦ ζητήματος τοῦ ὀνόματος καὶ τῆς γλώσσης τῶν **Βλάχων** τῆς Δακίας λύεται εὐχερῶς καὶ τὸ ζήτημα τῆς ἐθνικῆς καταγωγῆς τοῦ σήμερον **Ρουμουτικοῦ** καλουμένου λαοῦ τοῦ μεγάλου παραδανουβίου κρείτους, τοῦ περιλαμβάνοντος καθ' ἃς ἡμέρας καὶ ὥρας γράφομεν ταῦτα, πλὴν τῆς ἰδίως καλουμένης Μεγάλῃς καὶ Μικρᾷ Βλαχίας καὶ Μολδαβίας, καὶ Βεσσαραβίας, καὶ Βιανάτου καὶ Βουκοβίνης σημαντικὸν μέρος καὶ αὐτῆς τῆς ἐν Μυσίᾳ Αὐρηλιανῆς Δακίας (τὴν Δοβρουτσάν). Οἱ Ρουμουνοὶ οὗτοι εἶναι ἔθνος τοσοῦτον Δακικόν, ὅσον οἱ νῦν Γάλλοι Κελτικόν καὶ οἱ Ἰσπανοὶ Ἰβηρικόν, ἔχοντες μὲν ἐν ταῖς φλεψὶν αὐτῶν ἰκανὸν αἷμα Δακικόν, ἀλλὰ μεμιγμένον τοῦτο μετ' ἀφθόνου αἵματος πολλῶν ἄλλων καὶ ποικίλων λαῶν· δὲν εἶναι δὲ τοσοῦτο Ρωμαῖοι ἢ Ρωμᾶνοι, ὅσον οἱ Γάλλοι καὶ Ἰσπανοί, μὴ ἀναμιχθέντες μετὰ τῶν Ρωμαίων ὅσον οἱ δύο οὗτοι λαοί· ἀλλ' οὐχ ἦττον δύνανται νὰ καταταχθῶσι τοῖς νῦν Λατινικοῖς καλουμένοις λαοῖς ἕνεκα τοῦ οὐσιωδῶς Λατινικοῦ χαρακτῆρος τῆς ὑπ' αὐτῶν λαλομένης γλώσσης. Αἱ δὲ μέγαντοι παραδόσεις αἱ νῦν ἐπισηθεῖσαι περὶ τῆς ἀπὸ Τραϊανοῦ καὶ τῶν τούτου λεγεῶνων καταγωγῆς αὐτῶν εἶναι ἔτι γελοιοδέστερον παράλογοι ἢ ὅσα θὰ ἦσαν ὅμοιοι καυχησιολογίαι τῶν νῦν Γάλλων περὶ τῆς ἀπὸ τοῦ Ἰουλίου Καίσαρος ἢ τῶν Ἰσπανῶν καὶ Πορτογάλλων περὶ τῆς ἀπὸ Σκηπίωνος τοῦ Νομαντίνου καταγωγῆς αὐτῶν. Πολλῶν λογικώτεραι καὶ ἱστορικῶς ἀληθέστεραι θὰ ἦσαν ὅμοιοι ἀξιώσεις περὶ τῆς ἀπὸ Δεκεβάλου καταγωγῆς τῶν Ρωμούνων, ὅπως αἱ περὶ τῆς ἀπὸ Βιργίνγετόργος τῶν νῦν Γάλλων καὶ περὶ τῆς ἀπὸ Βιριάθου τῶν Ἰσπανῶν καὶ Πορτογάλλων¹. Πρὸς τὴν ἀρχαίαν Ρώμην καὶ

(1) Σημειώσεως ἄξιον εἶναι ὅτι καὶ τὸ ὄνομα τοῦ αὐτοκράτορος Τραϊανοῦ ἐγένετο γνωστὸν εἰς τὰς δημόδεις παραδόσεις τοῦ Βλαχομολδαυικοῦ λαοῦ ἐκ Σλαυικῶν περὶ Τραϊανοῦ μυθῶν παραδόσεων. Ἡ γῆμη τοῦ Τραϊανοῦ ὡς μεγάλου αὐτοκράτορος νικηφόρου καὶ κατακτητοῦ τῶν παραδανουβίων χωρῶν, ὅπως βραδύτερον τοῦ Ἀτιλά καὶ τοῦ Καρόλου τοῦ Μεγάλου, μετεποίησεν αὐτὸν εἰς μυθῶδη ἥρωα καὶ δὴ θεὸν παρὰ τοῖς Σλαύοις. Ἐν τοῖς Σλαυικοῖς μύθοις ὁ *Τροϊάν* τίθεται ἐν τῇ χορείᾳ τῶν μεγάλων θεῶν Τροϊάν, Βίλες, Χόρς, Περουν, Dye (Ζεύς).

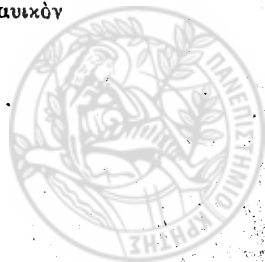

τοὺς Ρωμαίους οὐδὲν ἕτερον συνδέει αὐτοὺς ἢ τὸ κοινὸν ἐν μέσῳ

Καθόλου δὲ ἐν τοῖς Σλαυικοῖς μύθοις καὶ ἕσμασι τῶν Μικρορρῶσων (Οὐκρανίων) καὶ ἄλλων Σλαυικῶν λαῶν καὶ αὐτῶν τῶν Βουλγάρων ὁ Τραϊάνος παρίσταται ὡς μυθώδης «Τσαόρος» κεκτημένος (κατὰ τὰ Βουλγαρικὰ ἕσματα) θησαυροὺς ἀνεξαντλήτους καὶ χρυσὸν ἐξ 70 πιδάκων ῥέοντος διαπύρου χρυσοῦ καὶ ἀπέφθου καθαροῦ ἀργύρου. Πρὸς τοῦτοις τὸ ὄνομα τοῦ Τραϊανοῦ ἐπιχωριάζει καὶ ὡς ὄνομα τοπογραφικὸν καὶ ὡς ὄνομα ἀνδρῶν οὐχὶ παρὰ τοῖς Βλάχοις, ἀλλὰ παρὰ τοῖς Σλαύοις. Πλείστα ὑπάρχουσιν ἐτι νῦν τοπικὰ ὀνόματα ἐρειπίων πόλεων καὶ φρουρίων, ὁδῶν καὶ γεφυρῶν ἐν Βουλγαρίᾳ καὶ Σερβίᾳ ἀναμνηστικὰ τὸν Τραϊανόν. Ἐν Σερβίᾳ ἐν τινι δρυμῷ παρὰ τὸ Σαβάτε ὑπάρχουσιν ἐρείπια καλούμενα «Τραϊανὸβ γράδ» (= Τραϊανοῦ πόλις), ἐν τοῖς Σερβικοῖς δὲ μύθοις ὁ Τραϊάνας ἔλαβε καὶ τερατώδεις μορφάς, ὅτε μὲν ὡς ὄν τρικέφαλον ἱπτάμενον διὰ κηρίων πτερῶν, ὅτε δὲ ὡς φέρον κέρατα αἰγός, ὅτε δὲ ὡς νυκτερινόν τι φάσμα φοβούμενον τὸ φῶς τῆς ἡμέρας, ἵνα μὴ ταχῆ ὑπὸ τούτου. Καὶ ὡς ὄνομα δὲ ἀνδρὸς τὸ *Τραϊάν* (καὶ ὑποκοριστικὸν *Τραϊάικα*) ἵται σύνθηες παρὰ τοῖς Σλαύοις*. Ἄλλ' οἱ παρὰ τῶν Σλαύων παραλαβόντες τὸ ὄνομα τοῦ Τραϊανοῦ καὶ τὰς μυθικὰς ἢ ἱστορικὰς περὶ τούτου περιπέσεις Βλαχομολδαυοί, ἐξ εὖ χρόνου ἤρξαντο οἱ τούτων ἔθνικοι καὶ πολιτικοὶ ἡγήτορες καλλιεργοῦντες ἕνεκα πολιτικῶν μᾶλλον λόγων τὴν Λατινικὴν ἰδέαν καὶ ἔδωσαν τῷ λαῷ αὐτῶν τὸ ὄνομα *Ρουμᾶνος*, ἐννοεῖται ὅτι συχνὴν σήμερον ποιοῦνται χρῆσιν τοῦ ὀνόματος, ἀφοῦ ὁ τῶν Σλαυικῶν μύθων θεὸς ἢ ἥρωες *Τραϊάν* ὑπὸ τῶν Βλαχομολδαυῶν μετεποιήθη εἰς ἱστορικὸν οἰκιστὴν καὶ γενάρχην τῶν Ρωμοῦνους ἑαυτοῖς καλεσάντων Βλαχομολδαυῶν**.

(*) *18. περὶ τούτων πλείονα παρὰ C. Jirecek, *Geschichte der Bulgare* τ. σ. 74 κξ., ἐξ οὗ καὶ παρεθέσαμεν αὐτὰ ἐνταῦθα.

(**) Σημειωτέον ὅτι καὶ τὸ ὄνομα τοῦ Ἀτίλα παρεμνεν ὡς ὄνομα μεγάλου ἥρωος. Ἀλλὰ καὶ τὸ ὄνομα τοῦ Φράγκου Καρόλου τοῦ Μεγάλου τοιαύτην κατέλιπεν ἰσχυρὰν ἐπίδρασιν ἐν τῇ Σλαυικῇ λαϊκῇ συνειδήσει, ὥστε ἐν πάσαις σχεδὸν ταῖς Σλαυικαῖς γλώσσαις τὸ ὄνομα τοῦτο ὑπὸ τύπον καράλ, καράλ ἢ καρὸλ ἢ κορὸλ μετέστη εἰς τὴν σημασίαν *ἡγμεῶν*. Ἐκ τῶν Σλαυικῶν δὲ γλωσσῶν τὸ ὄνομα ὑπὸ τοιαύτην σημασίαν μετέστη καὶ εἰς τὴν Βλαχομολδαυικὴν καὶ ἐκ τούτων εἰς τὴν Ὀθωμανικὴν γλῶσσαν (ἐν ἣ *καραλ* = βασιλεὺς καὶ θηλυκ. *καραλίτσα* (ὑπὸ Σλαυικὸν τύπον) καλοῦνται οἱ χριστιανικοὶ βασιλεῖς τῆς Εὐρώπης).

τῶν ἀπολιτίστων λαῶν τῆς Ἑλληνικῆς Χερσονήσου διαδοθὲν βάρβαρον Λατινικὸν γλωσσικὸν ἰδιῶμα, καὶ κατὰ τοῦτο ἀπόγονοι τῶν Ρωμαίων εἶναι οἱ Βλαχομολδανοὶ ὅσοι καὶ πάντες οἱ ἐκτὸς τῆς Ἰταλίας Λατινικοῖς ἰδιώμασι χρώμενοι λαοί, οἱ νῦν Γάλλοι, Ἰσπανοί, Πορτογάλλοι, Βαλλόνοι τῆς Βελγικῆς, οἱ Γαλλόφωνοι τῆς Ἑλβετίας, καὶ οἱ τῷ Ραιτορρωμανικῷ ἢ *Λατινικῷ* λεγομένῳ γλωσσικῷ ἰδιώματι χρώμενοι κάτοικοι τοῦ Τυρόλου καὶ Φριούλης καὶ Γραινβούνδου, καὶ πολλῶν ὀλιγώτερον τούτων πάντων διὰ τὸ ἔχειν ἀπειρώς πλείονα ξένα, μὴ Λατινικὰ καὶ ἰδίως Σλαυικὰ στοιχεῖα. Κατὰ ταῦτα οὐδεμία συνδέει τοὺς νῦν Ρουμούνους λεγομένους *ἔθνη* συνάφεια, ἐπὶ ἱστορικῆς συνειδήσεως στηριζομένη πρὸς τοὺς Ρωμαίους ἢ πρὸς οἰονδήποτε ἀρχαῖον λαόν. Ἡ *ἔθνη* ὑπόστασις αὐτῶν ἐδημιουργήθη, ὅπως ἢ τῶν ἄλλων Λατινικῶν λαῶν, ἐκ φυσικῆς ἀναμίξεως διαφόρων βαρβαρικῶν στοιχείων, παραγαγούσης ἰδίαν τινὰ ἔθνη συνείδησιν καὶ ἔθνη βίον. Ὅπως οἱ νῦν παρ' ἡμῖν ὑπὸ τῶν λογίων *Γάλλοι*, ὑπὸ δὲ τοῦ λαοῦ ὀρθότερον Φραντσέζοι καλούμενοι, οἱ παραχθέντες ὡς ἔθνος ἐκ τῆς συμφορήσεως ποικίλων φυλῶν, ἔχουσι μὲν ἐν ταῖς φλεψὶν αὐτῶν αἷμα σχετικῶς ἀφθονώτερον Γαλατικὸν ἢ Κελτικόν, λαλοῦσι δὲ γλῶσσαν Λατινικὴν, ἐλάχιστα ἔχουσαν στοιχεῖα Κελτικά, ὀργάνωσιν δὲ πολιτικὴν καὶ κοινωνικὴν ἔλαβον ἐκ τῶν Γερμανῶν Φράγκων, ἐκ τούτων δὲ καὶ τὸ ὄνομα τὸ ἔθνη καὶ ἱκανὸν γλωσσικὸν ἠσαυρόν, ἐκ τῆς συναφείας δὲ τούτων πάντων παρήχθησαν ὡς ἔθνος ἴδιον λαβὼν τὴν γένεσιν αὐτοῦ ἐξ οὗ χρόνου παρήχθη (περὶ τὰ μέσα τοῦ 9ου μ. Χ. αἰῶνος) τὸ ἰδιαιτέρον Φραγκικὸν κράτος τῶν λατινογλώσσων Φράγκων (Français), οὕτω καὶ τὸ ἐκ ποικιλωτάτων βαρβάρων φυλετικῶν στοιχείων συγκαθέν, ἀλλ' ἀφθονώτερον αἷμα Δακικὸν φέρον ἐν ταῖς φλεψί, καὶ τὴν γλῶσσαν διὰ Ρωμαϊκῆς καὶ Σλαυικῆς κατακτήσεως ἐν μέρει λατινίζον, ἐν μέρει σλαυίζον, καὶ τὴν ἀσθενῆ πολιτικὴν καὶ θρησκευτικὴν ὀργάνωσιν καὶ τὸν θρησκευτικὸν βίον καὶ γλῶσσαν ἐκ τῶν Σλαύων παραλαβὼν φυλετικὸν συμφόρημα ἔλαβεν ἔθνη γένεσιν καὶ ἔθνη συνείδησιν καθ' ὃν χρόνον ἐκ τοῦ συμφορήματος ἐκείνου παρήχθησαν περὶ τὰ τέλη τοῦ 13 αἰῶνος τὰ Βλαχικὰ κράτη Βλαχίας καὶ Μολδαβίας, ἀπὸ τοῦ χρόνου δὲ τούτου τῆς ἀμυδρᾶς ἔθνης γένεσεως καὶ ἐμφανίσεως

αὐτῶν ἐν τῇ ἱστορίᾳ ἀρχεται καὶ ἡ ἱστορία αὐτῶν, ἣν διαλαμβάνομεν κεφαλαιωδῶς ἐν τοῖς ἐπομένοις. Ἄλλ' ἀνάγκη πρὸ τῆς ἀφηγήσεως τῆς ἱστορίας ταύτης νὰ ἐξάρωμεν ἐνταῦθα τὴν ἐξῆς ἱστορικὴν ἀλήθειαν, ἣτις εἶναι καὶ συμπέρασμα ἀσφαλὲς τῶν μέχρι τοῦδε εἰρημένων :

Ὅτι οὐδεμία ὑπάρχει συνάφεια οὔτε ἱστορικῆ, οὔτε φιλετικῆ, οὐδαμῶς δὲ ἐθνικῆ μεταξὺ τῶν πέραν τοῦ Δανουβίου Βλαχομολδαυῶν καὶ τῶν ἐν τισι Μακεδονίας καὶ Ἡλείρου διαμερίσμασιν Ἀρρουμάνων, ἢ ὑπάρχει τοσαύτη μόνον συγγένεια ὅση μεταξὺ τῶν Βλάχων καὶ τῶν Ἰσπανῶν ἢ οἰουδήποτε Λατινικῶ τινι ἰδιώματι χρωμένον ἐν Εὐρώπῃ λαοῦ. Ἡ λατινίζουσα γλῶσσα τῶν Ἀρρουμάνων παρήχθη καθ' ὃν τρόπον καὶ ἡ Βλαχομολδαυικὴ καὶ πάντα τὰ ὑπὸ τῶν μεγάλων Σλαυικῶν ὄγκων ἐν τῇ βορείῳ Ἰλλυρία (Βοσνία, Ἑρζεγοβίνη, Κροατία) καὶ τῇ Ἄνω καὶ τῇ Κάτω Μυσία (Σερβία καὶ Βουλγαρία) βραδύτερον εἰς Σλαυικὰ ἰδιώματα ὑποχωρήσαντα καὶ ἐν τούτοις ἐν μικροῖς λειψάνοις διασωθέντα Λατινικὰ ἰδιώματα. Ἰδιαίτερον δὲ οὐσιῶδες διακριτικὸν σημεῖον μεταξὺ τῆς Βλαχομολδαυικῆς καὶ τῶν Ἀρρουμανικῶν διαλέκτων εἶναι ὅτι ἐν ἐκείνῃ πλεονάζουσι τὰ Σλαυικὰ στοιχεία, ἐν ταύταις δὲ τὸ Ἑλληνικόν. Μόνη ἡ μεγαλομανῆς πολιτικῆ τῶν Βλαχομολδαυῶν τῶν χρόνων ἡμῶν ἰσχυρίσθη, ἐναντίον τῆς ἱστορικῆς ἀληθείας καὶ τῆς περὶ τὰς γλώσσας ἐπιστήμης, ὅτι οἱ Ἀρρουμάνοι εἰσὶν ἀποικοὶ τῶν δῆθεν Ρουμάνων τῆς Βλαχίας καὶ Μολδαβίας καὶ ἐφαντάσθη νὰ χρησιμοποιήσῃ αὐτοὺς πρὸς ἐπέκτασιν καὶ ἐμπέδωσιν τῆς Ρουμανικῆς πολιτικῆς ὁπλῆς ἐν Ἑλληνικαῖς χώραις καὶ διὰ τῆς τοιαύτης ὁπλῆς παρασκευασθῆ διὰ κατακτήσεως τῶν εἰρημένων χωρῶν τὴν ἴδρυσιν μεγάλης αὐτοκρατορίας Ρουμανικῆς ἐν Ἀνατολῇ ὡς κληρονομίας καταλειφθείσης ὑπὸ τῶν Ρωμαίων τοῖς ψευδαπογόνοις αὐτῶν Ρωμούνοις, μὴ προσέχουσα εἰς τὴν ἀναμφήριστον ἱστορικὴν ἀλήθειαν ὅτι μόνος ἀληθὴς κληρονόμος καὶ τοῦ ὀνόματος καὶ τοῦ πολιτικοῦ μεγαλείου τῆς ἐν τῇ Ἀνατολῇ Ρωμαϊκῆς ἤτοι Ἑλληνορωμαϊκῆς αὐτοκρατορίας ἐστὶν ὁ τὸ ὄνομα Ἑλλήνων ἅμα καὶ Ρωμαίων φέρων Ἑλληνικὸς λαὸς ὁ νῦν ἔτι ἐθνολογικῶς κρατῶν, πλὴν τοῦ Αἰγαίου καὶ τῆς Μικρᾶς Ἀσίας, καὶ ἀπώσεως τῆς ἀπὸ Αἴμου μέχρι Ταινάρου Ἑλληνικῆς Χερσονήσου, καὶ ὅτι μόνον

μεταξὺ τῶν νῦν Ἑλλήνων καὶ τῶν Ἑλλήνων τοῦ Ἑλληνορωμαϊκοῦ κράτους, τῶν καλούντων ἑαυτοὺς *πολιτικῶς* Ρωμαίους, καὶ τούτων μετὰ τοῦ ἀρχαίου Ἑλληνικοῦ κόσμου ὑπάρχει ἄλλοις συνδετικῇ ἠθικῇ καὶ πνευματικῇ συνεχῆς καὶ ἀδιασπᾶστος ἐπὶ πάντας τοὺς αἰῶνας διὰ τῆς συνεχοῦς καὶ ἀδιασπᾶστου ἔθνικῆς ιστορικῆς συνειδήσεως ἐν πᾶσι τοῖς αἰῶσι τηρουμένη καὶ ἐμπεδουμένη καὶ ἐκ ταύτης προερχομένη· μόνον εἰς τὸν Ἑλληνικὸν λαὸν παρεχομένου οὕτω τοῦ δικαίωματος καὶ τῆς δυνάμεως νὰ ἔχη ἱστορίαν ἐνταύτην συνεχῆ καὶ ἀδιάσπαστον ἀπὸ τῶν ἀρχαιοτάτων χρόνων μέχρι σήμερον. Ἀπέναντι τοιαύτης ἱστορικῆς ἔθνικῆς συνειδήσεως τοῦ Ἑλληνικοῦ τῆς ἀποτελούσης ἓνα καὶ τὸν αὐτὸν Ἑλληνικὸν λαὸν πάντων τῶν αἰώνων μετὰ τῆς αὐτῆς ἔθνικῆς συνειδήσεως, τοῦ καλουμένου Ρωμουνικοῦ λαοῦ ἢ μὲν ἔθνικῇ γένεσις ἀνήκει εἰς τοὺς ἀπὸ τοῦ 14ου μ. Χ. αἰῶνος χρόνους, ἢ δὲ ἔθνικῇ συνείδησις μετὰ ἀμυδράν, ἀμυδρετάτην ἐκ τοῦ χρόνου τούτου ἐμφάνισιν μόλις κατὰ τὸν 19ον μ. Χ. αἰῶνα λαμπρύνεται ὁλοσοῦν καὶ κρατύνεται ἠθικῶς. Ἄλλὰ μεταβῶμεν ἤδη εἰς τὴν παράστασιν καὶ ἀφήγησιν τῆς τοιαύτης ἱστορικῆς ἐξελίξεως.

Ἱστορία τῶν Βλαχομολδαυῶν ἀπὸ τῆς γενέσεως τοῦ ἔθνους τούτου μέχρι τοῦ 1821. — α') *Ἡγεμόνες Βλάχοι.* Πρὸ τῆς ἀρχῆς τῆς ἱστορίας τῶν Βλαχομολδαυῶν ἦτοι τῆς γένεσεως τοῦ ἔθνους τούτου τὰς νῦν ὑπ' αὐτοῦ οἰκουμένας χώρας ᾤκουν ἐν ἀρχαιοτάτοις χρόνοις, ὡς γνωστόν, οἱ Δᾶκες. Μετὰ τὴν τούτων εἰς Ρωμαίους καθυπόταξιν τὴν γενομένην κατὰ τὰ πρῶτα ἔτη τοῦ 2ου μ. Χ. αἰῶνος (102—107 μ. Χ.) καὶ τὴν ὑπὸ τούτων μετὰ ἡμιόλιον αἰῶνα ἐγκατάλειψιν τῆς χώρας, ἤρξαν αὐτῆς, ὡς εἴρηται, ἀλλεπάλληλοι διάφοροι λαοί, Γότθοι, μετὰ τούτους Οὐννοι, εἶτα δὲ οἱ τοὺς Οὐννους ἐξελάσαντες Γεπίδαι, οὓς διεδέξαντο οἱ Σλαῦοι ἄνται ἐκλαύσαντες ἱκανῶς τὴν χώραν καὶ ἀφομοιώσαντες ἑαυτοῖς τοὺς οἰκήτορας. Τοὺς ἄντας ὑπέταξαν οἱ Αὔαροι, ἐξελαθέντες καὶ οὗτοι ὑπὸ τῶν ἐξαναστάντων ἐναντίον αὐτῶν Βουλγάρων τῶν οἰκούντων ἐν τῇ νῦν νοτιῶ Ρωσίᾳ. Ἐπῆλθον εἶτα ἰεοὶ ἐπιδρομεῖς Μαγιάροι καὶ Ρῶσοι ἐπὶ μικρόν, Πατσινάκοι, Οὐζοὶ καὶ Κουμάνοι (λαοὶ Τουρκικοὶ δεξάμενοι τὸν Χριστιανισμόν). Οἱ Κουμάνοι ἐξεδιώχθησαν τῆς χώρας περὶ τὰ μέσα τοῦ 13ου μ. Χ. αἰῶνος ὑπὸ τῶν ἐξ Ἀνατολῶν

ἐπιδραμόντων εἰδωλολατρῶν Μογγόλων καὶ Τατάρων τῶν Δσιγ-
γισχανιδῶν, καὶ μέρος μὲν αὐτῶν κατέφυγεν εἰς τὴν Οὐγγα-
ρίαν, μέρος δὲ διεσκορπίσθη εἰς τὴν Βουλγαρίαν, ἔνθα ἰσχυροί
τινες Κουμανικοὶ οἴκοι ἀνῆκον εἰς τὴν ἀριστοκρατίαν τῆς χώρας
(καὶ τὸ ἐν Μακεδονίᾳ δὲ Κουμάνοβον μαρτυρεῖ ὅτι καὶ ἐναυθα
μετέβη τις ἀποδασμὸς Κουμάνων). Ἄλλὰ καὶ ἀπὸ τῶν Μογγόλων
καὶ Τατάρων ἀφῆρεσαν τὴν χώραν οἱ Οὐγγροὶ περὶ τὰ 300 μ. Χ.
Τότε δὲ ἐσχηματίσθησαν διάφορα μικρὰ κράτη ὑποτελῆ (βοεβο-
δάτα σλαυιστὶ καλούμενα), ἅτινα περὶ τὰ μέσα τοῦ αἰῶνος τούτου
(τοῦ 14 μ. Χ.) ἐνωθέντα ἀπετέλεσαν τὰ δύο κράτη τῆς Βλαχίας
καὶ τῆς Μολδαυίας (μετὰ τῆς Βεσσαραβίας), ἰδιαιτέρον δὲ κράτος
ὑποτελὲς τοῖς Οὐγγροῖς ἀπετέλει καὶ ἡ Τρανσυλβανία ἢ **Ἐπτα-
πύργιον** ὡς ἐκλήθη βραδύτερον. Ἐκ τῶν τριῶν τούτων ὑποτε-
λῶν κρατῶν ὀνομαστότατον κατέστη τὸ φέρον τὸ ὄνομα **Βλαχία**
καὶ πρωτεύουσαν ἔχον τὸ **Βουκουρέσιον** (Βαχό Bucurisci)¹,
ἧς πόλεως ὁ μητροπολίτης ἔκτοτε ἔλαβε καὶ τὴν πομπώδη τιμη-
τικὴν προσωνυμίαν «μητροπολίτου πάσης Οὐγγροβλαχίας».

Καθ' ὅλον σχεδὸν τὸν 14ον αἰῶνα οἱ Οὐγγροὶ διετήρησαν τὴν
ἐπὶ τῶν εἰρημένων Βλαχικῶν κρατῶν κυριαρχίαν, ἀλλὰ περὶ τὰ
τέλη τοῦ αἰῶνος τούτου, τῷ 1395, ὁ τῆς Βλαχίας βοεβόδας Μίρ-
τσας, ἵνα ἀποτινάξῃ τὴν κυριαρχίαν τῶν Οὐγγρων, προσέφυγεν
εἰς τὴν προστασίαν τοῦ κατέχοντος ἤδη τὴν Βουλγαρίαν σουλτά-
νου Βαγιαζίτ Α', ὅστις ἔδωκεν αὐτῷ φερμάνιον ἀναγνωρίζον
καὶ ἀσφαλίζον τὴν αὐτονομίαν τῆς χώρας, σωζόμενον μέχρι
σήμερον. Διὰ τοῦ φερμανίου τούτου διατάσσεται ὁ ἡγεμὼν Μίρ-

(1) Τοῦ **Βουκουρεστίου** ἡ ἀρχὴ εἶναι ἄγνωστος, γνωστὸν δὲ μόνον
εἶναι ὅτι ὁ περὶ τὰ τέλη τοῦ 14ου αἰῶνος ἄρξας βοεβόδας Μίρτσας, οὗ
γίνεται μνεῖα ἐν τοῖς κατωτέρω, κατέστησεν αὐτὸ καθέδραν τοῦ βοεβο-
δάτου αὐτοῦ. Τὸ ὄνομα κατὰ τινὰ παράδοσιν ἔλαβεν ἡ πόλις ἐκ τοῦ ποι-
μένος Βουκούρ, τοῦ διαχειμαζόντος ἐναυθα μετὰ τῶν ποιμνίων αὐτοῦ.
Κατ' ἄλλην γνώμην προῆλθε τὸ ὄνομα ἐκ τοῦ **βουκουρίε** = εὐφροσύνης
καὶ σημαίνει πόλιν εὐφροσύνων. Ἄλλὰ πρῶτον ὁ Μίρτσας κτίσας ἡγεμο-
νικὸν μέγαρον καὶ ἰδρύσας ἡγεμονικὴν αὐλὴν ἐν τῷ τόπῳ ἔθηκε τὰς βά-
σεις πόλεως, ἧτις μόνον ἐπὶ τῶν Φαναριωτῶν ἡγεμόνων τοῦ 18ου αἰῶνος
ἔλαβεν ἀληθῆ χαρακτῆρα καὶ ὄψιν πόλεως.

τσας νὰ κυβερνᾷ τὴν χώραν κατὰ ἰδίους αὐτῆς νόμους, ἔχων τὸ δικαίωμα νὰ διεξάγῃ πολέμους καὶ νὰ συνομολογῇ εἰρήνην καὶ φιλίαν πρὸς τοὺς γείτονας, ἔτι δὲ καὶ δικαίωμα ζωῆς καὶ θανάτου ἐπὶ τοὺς ἰδίους ὑπηκόους. Τὸ φερμανιον διατάσσει πρὸς τούτους ἵνα οἱ ἡγεμόνες τῆς χώρας, οἱ καλούμενοι συνήθως ἐν τοῖς χρόνοις τούτοις οὐχὶ βοεβόδαι (=τοπάρχαι), ἀλλὰ Ὅσποδάροι (Hospodar=ἡγεμών, κύριος), ἐκλέγωνται ὑπὸ τῶν μητροπολιτῶν καὶ τῶν βοϊάρων¹, τελῶσι δὲ φόρον τῷ Σουλτάνῳ ἐτήσιον τρισχιλίων *γροσιῶν ἐρυθρῶν* (ἴτοι δουκάτων). Ἐν τῷ φερμανίῳ ἡ ἐπικράτεια τοῦ Μίρτσα καλεῖται χώρα ὑποτεταγμένη τῷ Σουλτάνῳ². Αἱ διατάξεις τοῦ φερμανίου δὲν ἐτηρήθησαν οὐδ' ἐπ' αὐτοῦ τοῦ Μίρτσα, συμμαχήσαντος μετ' ὀλίγον τοῖς Οὐγγροις ἐναντίον τοῦ Σουλτάνου, ἀφοῦ οἱ εἰς Οὐγγαρίαν εἰσβαλόντες Τοῦρκοι παρεβίασαν καὶ τὴν οὐδετερότητα τῆς Βλαχίας.

Τῷ 1460, ἑπτὰ ἔτη μετὰ τὴν ὑπὸ τῶν Τούρκων ἄλωσιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ὁ τότε ἡγεμὼν Βλαχίας Βλάδ Τσέπες³ ἀνε-

(1) *Βοϊάρος* (boyar) εἶναι λέξις Σλαυικὴ καὶ ἰδίως Ρωσικὴ, σημαίνουσα εὐγενής, μεγιστάν, μέγας κτηματίας. Βοϊάροι ἐλέγοντο καὶ οἱ ἐκ τῶν εὐγενῶν πολεμισταὶ καὶ ἰδίως οἱ πολέμαρχοι. Ἐν Βλαχίᾳ καὶ Μολδαυίᾳ ἐκ Βοϊάρων ἀπετελεῖτο καὶ τὸ συμβούλιον τῶν Βοεβοδῶν ἴτοι ἡγεμόνων τῶν ἀκολουθούντων τῷ ἡγεμόνι πανταχόσε, ὅπου ἐπορεύετο, καὶ ἰδίως ἐν ταῖς στρατείαις, ἐν αἷς εἶχον καὶ τὴν ἀρχηγίαν τῶν στρατιωτικῶν σωμάτων. Ἐπὶ τῆς κυβερνήσεως τῶν Φαναριωτῶν ἡγεμόνων *βοϊάροι* ἐκαλοῦντο καὶ οἱ ἀνώτεροι πολιτικοὶ λειτουργοὶ τοῦ κράτους.

(2) Οἱ Ρωμοῦνοι ἐν τοῖς μετὰ τὰς συνθήκας τοῦ 1856 χρόνοις ἰσχυρίσθησαν ἐναντίον τῶν ἐν τοῖς Σουλτανικοῖς πρὸς τὴν κυβέρνησιν τῆς χώρας ἀναγομένων φερμανίους λεγομένων ὅτι ἡ Ρωμουνία ἀπετέλει ἀναπόσπαστον τμήμα τῆς Ὀθωμανικῆς αὐτοκρατορίας, ὅτι αἱ χώραι αὐτῶν, Βλαχία καὶ Μολδαυία, οὐδέποτε ἐγένοντο ἐπαρχαῖα ὀθωμανικαί, ἀλλ' ὅτι διετέλουν πάντοτε κράτη αὐτόνομα μικρὰ θέτοντα ἑαυτὰ ἐκουσίως ὑπὸ τὴν προστασίαν τοῦ Ὀθωμανικοῦ κράτους καὶ ὅτι ἔνεκα τούτου εἶχον τὸ δικαίωμα νὰ συνομολογῶσι συνθήκας καὶ συμβάσεις ἀπ' εὐθείας πρὸς ἕνα κράτη. Τὸ δικαίωμα τοῦτο ἀνεγνώρισε καὶ ἡ Αὐστρία συνομολογήσασα τῷ 1874 ἐμπορικὴν σύμβασιν πρὸς τὴν Ρωμουνικὴν κυβέρνησιν (εἰ καὶ ἡ πράξις αὕτη τῆς Αὐστρίας κατεκρίθη ἐν τῷ Ἀγγλικῷ κοινοβουλίῳ).

(3) Ὁ Βλάδ Τσέπες ἔφερε τὸ ἐπώνυμον Δρακοῦλ (=διάβολος, Βλαχιστί, ἐκ τοῦ Ἑλλην. Δράκων, Δράκος) διὰ τὸ ἄγαν τολμηρὸν, πολυμήχανον καὶ ἀπάνθρωπον τῶν πράξεων αὐτοῦ. Λέγεται περὶ αὐτοῦ ὅτι ἐκ

νέωσε μετὰ τοῦ πορθητοῦ σουλτάνου Μεχμέτ Β' τὴν περὶ ὑποτελείας συμφωνίαν ὑποχρεωθεὶς νῦν νὰ τελεῖ ἐνιαυσίως 10 χιλιάδας δουράτων διδομένων ἀπαξ τοῦ ἔτους εἰς τὸν κατ' ἔτος πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον πεμπόμενον εἰς Τεργοβίστην ἐπίτροπον τοῦ Σουλτάνου ἀπέναντι τῆς ὑποχρέωσης, ἣν ἐλάμβανεν ὁ Σουλτάνος νὰ ὑπερασπίσῃ τὴν χώραν τοῦ Βλάχου βοεβόδα ἐναντίον οἰουδήποτε πολεμίου, ἀναγνωρίζων ἄλλως τὴν ἐντελεῖ αὐτονομίαν τῆς χώρας. Ἐπιπλέον καὶ ταύτην τὴν σύμβασιν παρεβίασε τάχιστα ὁ Βλάδ, ἀποστὰς δὲ τὸ ἐπόμενον ἔτος καὶ συμμαχήσας μετὰ τῶν Οὐγγρων εἰσέβαλε (τὸ πρῶτον νῦν) εἰς τὴν Βουλγαρίαν δεινὰς ἐπιφέρων καταστροφάς, ἀπαγαγὼν δὲ αἰχμαλώτους 25 χιλιάδας Τούρκων κατοίκων, ἐν οἷς καὶ πολλοὶ ἦσαν γυναῖκες καὶ παῖδες. Τὴν τακτικὴν τῆς ἀστάτου πρὸς τὴν Τουρκίαν πολιτικῆς τοῦ Βλάδ ἠκολούθησαν καὶ οἱ διάδοχοι αὐτοῦ¹, ἕως οὗ μετὰ τὸν μέγαν ἑκκαίδεκαετη πόλεμον τῶν τελευταίων ἐτῶν τοῦ 17ου αἰῶνος (1683—1699), ὅτε μετὰ τὰς πολλὰς ἐναντίον τῶν Τούρκων νίκας τῶν συμμάχων (Ἀυστριακῶν καὶ Γερμανῶν, Βενετῶν, Πολωνῶν καὶ Ρώσων) ἀπέστησαν ἢ τε Βλαχία καὶ ἢ Μολδαυία ἀπὸ τῆς Πύλης. Ἄλλ' ἢ περίφημος συνθήκη τοῦ Καρλοβιτσιού (1699) ἡ τετρατίσασα τὸν πόλεμον ἐπανήγαγε τὰς ἡγεμονίας ὑπὸ τὸ κράτος τοῦ Σουλτάνου. Ἐκτοτε ἡ Πύλη καταργήσασα τὴν ὑπὸ τῆς

τῶν 25 χιλιάδων Τούρκων, οὓς ἤγαγεν ἐκ τῆς Βουλγαρίας, πάντας τοὺς ἡλικίαν ἔχοντας ἄρρενας (κατὰ τινὰς πάντας τοὺς αἰχμαλώτους, ὅπερ ἀπίστευτον) ἀνεσκολόπισεν ἀκριβῶς ἐν τῷ τόπῳ, ὁπόθεν ὑπετίθετο ὅτι ἐμελλε νὰ διέλθῃ ὁ εἰς Βλαχίαν μέλλων νὰ εἰσβάλῃ Σουλτάνος, ὥστε οὗτος διερχόμενος διὰ τοῦ μέρους ἐκείνου ἐμεινεν ἐξεστηκῶς, ὅτε εὐρέθη ἐν μέσῳ ἀληθοῦς δάσους ἀνθρώπων ἀνεσκολοπισμένων σαρικοφόρων. Λέγεται περὶ αὐτοῦ πρὸς τούτους ὅτι, ὅτε ἦλθον πρὸς αὐτὸν πρέσβεις τοῦ Σουλτάνου πρὸς διαπραγματέυσαι, ἐπειδὴ κατὰ τὸ μωαμεθανικὸν ἔθος, τὸ ἀπαγορευθὲν αὐστηρῶς τὸ ἀποκαλύπτειν τὴν κεφαλὴν ὡς ἀσεβές, παρέστησαν πρὸ αὐτοῦ μετὰ τῶν τουρβανίων ἢ σαρκίων αὐτῶν, διέταξε νὰ στερεώσῃσι τὰ σαρκία ἐπὶ τῶν κεφαλῶν αὐτῶν δι' ἡλων.

(1) Μεταξὺ τῶν ἡγεμόνων τούτων ἀξίως μνηίας εἶναι ἰδίως ὁ περὶ τὰ τέλη τοῦ 16ου αἰῶνος ἄρξας Μιχαὴλ ὁ Γενναῖος ὁ κατατροπώσας πολλὰς τὰς Τούρκους ἐν Βουλγαρίᾳ καὶ ἐνώσας τὰς τρεῖς Βλαχικὰς χώρας (Βλαχίαν, Μολδαυίαν καὶ Τρανσυλβανίαν) ὑπὸ τὸ κράτος αὐτοῦ. Ἄλλ' ἢ ἕνωσις αὕτη ὑπῆρξε βραχυχρόνιος.

χώρας αίρειτην ἢ κληρονομικὴν ἐν Βλαχία (καὶ ἐν Μολδαυίᾳ) ἡγεμονίαν καὶ περιορίσασα τὴν πολιτικὴν αὐτοτέλειαν καὶ αὐτοπραγίαν τῆς χώρας ἀνετίθει τὴν διοίκησιν αὐτῆς, μετὰ τὴν βραχυχρόνιον ἡγεμονίαν τοῦ Κωνσταντίνου Βραγκοβάνη¹, εἰς ἡγεμόνας προσωρινούς, διορίζουσα καὶ παύουσα τούτους κατὰ τὸ δοκοῦν, ἐκλέγουσα δ' αὐτοὺς πολλάκις ἐκ τῶν Φαναριωτῶν λεγομένων Ἑλλήνων. Καὶ ταῦτα μὲν περὶ Βλαχίας.

Ἡ δὲ Μολδαυία ὡς ἰδίᾳ ἡγεμονία ἢ βοεβοδάτον ἰδρούθη περὶ τὰ μέσα τοῦ 14ου μ. Χ. αἰῶνος καὶ πρῶτον ἡγεμόνα εἶχε τὸν Βογδάν (1850)², συνέκειτο δὲ ἐκ τῆς νῦν Μολδαυίας, τῆς Βεσσαραβίας καὶ τῆς Βουκοβίνης ἐκτεινομένη ἀπὸ τῶν Κορραθίων μέχρι τῶν βορειοδυτικῶν ἁκτῶν τοῦ Εὐξείνου³. Ὡς δὲ ἡ Βλαχία ἐν ἀρχῇ τῆς πολιτικῆς γενέσεως αὐτῆς ὑπῆρξετο ὑπὸ τὴν κυριαρ-

(1) Ὁ μετὰ τὴν συνθήκην τοῦ Καρλοβιτίου ἄρξας ἐν Βλαχίᾳ κατὰ τὴν πρώτην δεκαετίαν τοῦ 18ου αἰῶνος ἡγεμὸν ἦν ὁ Κωνσταντίνος Βραγκοβάνης ὁ διὰ τὸν πλοῦτον καὶ τὴν πολυτέλειαν καὶ τὴν βασιλικὴν μεγαλοπρέπειαν τῆς αὐτῆς κληθεὶς ὑπὸ τῶν Τούρκων Ἄλτιν βέης (=χρυσὸς βέης), ὁ τοσαύτην δύναμιν κτησάμενος καὶ ῥοπήν ἠθικὴν καὶ ἐν ταῖς ἐκτὸς Βλαχίας Βλαχικαῖς χώραις, ὥστε ἐπὶ τινὰ χρόνον οἱ Μολδαυιοὶ ἐκλέκτορες βοιάροι ἐξέλεγον τὸν ἡγεμόνα αὐτῶν καθ' ὑπόδειξιν ἢ καὶ καθ' ὑπαγόρευσιν τοῦ Βραγκοβάνη. Ὁ Κωνσταντίνος Βραγκοβάνης ἐν Βλαχίᾳ καὶ ὁ Δ. Καντεμίρ ἐν Μολδαυίᾳ (ἴδ. κατωτέρω), ὄντες ἀμφότεροι ἡγεμόνες ἰσχυρότατοι καὶ ἄλλως ὀνομαστοτάτοι, ὑπῆρξαν οἱ τελευταῖοι Βλάχοι ἡγεμόνες ἐν Βλαχίᾳ καὶ ἐν Μολδαυίᾳ. Ὁ Κ. Βραγκοβάνης ἐγένετο θῦμα τῆς φιλαυστριακῆς αὐτοῦ πολιτείας, ὅπως ὁ Δ. Καντεμίρ τῆς φιλορωσικῆς.

(2) Πιθανῶς ἐκ τοῦ ὀνόματος τοῦ ἡγεμόνος τούτου οἱ Τούρκοι ὀνόμασαν τὴν Μολδαυίαν Βογδάν (Οὐλάχ-Βογδάν=Βλαχομολδαυία), εἰ καὶ δὲν φαίνεται ἀπίθανον ὅτι τὸ Τουρκικὸν *Βογδάν* εἶναι παραφθορὰ τοῦ Μολδαυία (ἀφοῦ ὁ ποταμὸς Μολδάβας καλεῖται ὑπὸ τῶν Τούρκων Καρα-Βογδάν = Μέλας Μολδάβας). Οἱ ἐν Δοβρουτσᾷ Τάταροι τοὺς Βλαχομολδαυοὺς ὁμοῦ καλοῦσι *Μολδοβάν*.

(3) Ἡ ἄλλη Βλαχικὴ χώρα Τρανσυλβανία, ἡ κοιτίς τῶν Βλάχων, ἐμεινεν ἀρχῆθεν χώρα ὑποτελής τοῖς Οὐγγοῖς, εἶτα δὲ ὅτε μὲν τοῖς Οἰγγοῖς, ὅτε δὲ τοῖς Ὀθωμανοῖς, ἐνίοτε δὲ ὅλος ἀνεξάρτητος, ἕωσού διὰ τῆς συνθήκης τοῦ Καρλοβιτίου προσετέθη ὀριστικῶς εἰς τὰς Ἀψβουργικὰς κτήσεις καθ' ὃν δὲ χρόνον γράφομεν ταῦτα, διαλυομένης τῆς Ἀψβουργικῆς μοναρχίας ἐνοῦται μετὰ τοῦ Ρωμινικοῦ βασιλείου.

χίαν τῆς Οὐγγαρίας, οὕτως ἡ Μολδαυία παρήχθη ὡς κράτος ὑπὸ τὴν κυριαρχίαν τῆς Πολωνίας, τῆς Οὐγγαρίας μὴ δυνηθείσης νὰ ὑπαγάγῃ καὶ ταύτην, ὡς ἤθελεν, ὑπὸ τὴν κυριαρχίαν αὐτῆς. Ἄλλ' ὁ πρὸς τὴν Πολωνίαν πολιτικὸς δεσμὸς τῆς χώρας ἐπαύσατο περὶ τὰ μέσα τοῦ 15ου μ. Χ. αἰῶνος, ὅτε ὁ πορθητὴς Μεχμέτ Β' ἐξήτησε νὰ ὑπαγάγῃ τὴν Μολδαυίαν ὑπὸ τὸ κράτος αὐτοῦ. Ἄλλ' ὁ τότε ἡγεμονεὺς τῆς χώρας Στέφανος ὁ Μέγας (1454—1504) ἀντίστη νικηφόρος ἐναντίον τῆς Τουρκικῆς ἐισβολῆς. Ὁ τοῦ Μεχμέτ Β' υἱὸς καὶ διάδοχος Σουλτάνος Βαγιαζίτ Β' (1480—1512) ἐπαναλαβὼν τὴν τοῦ πατρὸς πρὸς καθυπόταξιν τῆς Μολδαυίας ἀπόπειραν προσέκρουσεν ὡσαύτως εἰς τὴν νικηφόρον ἀντίστασιν τῶν Μολδαυῶν. Μόνον δὲ ἐπὶ τοῦ υἱοῦ καὶ διαδόχου τοῦ Βαγιαζίτ, τοῦ φοβεροῦ σουλτάνου Σελίμ Α' (1512—1520) ἡ Μολδαυία ἐγένετο ὑποτελής τῷ Σουλτάνῳ (τελοῦσα φόρον ἐνιαύσιον 4 χιλ. δουκάτων, πέμπουσα δὲ καὶ ὡς δῶρον εἰς τὴν Σουλτανικὴν αὐλὴν κατ' ἐνιαυτὸν 40 κίρκους καὶ 40 ἵππους). Ἡ ὑποτελεία αὕτη διετηρήθη καὶ ἐπὶ τοῦ υἱοῦ καὶ διαδόχου τοῦ Σελίμ Α' Σουλεϊμάν Α' (1520—1567), ἐπὶ τούτου δὲ ἀφηρέθησαν ἀπὸ τῆς Μολδαυίας καὶ ὑπήχθησαν ὑπὸ τὴν ἄμεσον ἐξουσίαν τῶν Ὀθωμανῶν αἱ κατὰ τὰ στόμια τοῦ Δανουβίου καὶ τὰς Μολδαυικὰς ἀκτὰς τοῦ Εὐξείνου πόλεις Ἄκκερμαν καὶ Κίλια, εἰς τὴν αὐτὴν δὲ τύχην ὑτέκυψαν μετ' ὀλίγον καὶ αἱ παραδανούβιοι Μολδαυικαὶ πόλεις Ἰβραΐλα, Γαλάζιον καὶ Ἰσμαηλία· ἐκ τῶν πόλεων δὲ τούτων καὶ ἐκ τῶν φρουρίων Βενδερ καὶ Χωτὶν ἰδρύθη ἰδίᾳ ἐπαρχία Ὀθωμανικὴ ὑπὸ τὴν ἄμεσον ἐξουσίαν τῆς Πύλης, λίαν ὀνομαστὴ ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῶν μεταξὺ Τουρκίας καὶ Ρωσίας πολέμων τοῦ 18ου, ἐν μέρει δὲ καὶ τοῦ 19ου αἰῶνος.

Οἱ τοῦ Βογδάν καὶ τοῦ Στεφάνου διάδοχοι ἡγεμόνες εἶχον τὴν ἀρχὴν κληρονομικὴν μέχρι τοῦ 1514, ὅτε ἐπεμβάσα ἡ Πύλη τὴν μέχρι τότε κληρονομικὴν ἀρχὴν μετέτρεψεν εἰς αἰρετὴν ὑπὸ τῶν Βούργων τῆς χώρας, καταλιπούσα μὲν τῷ ἡγεμόνι τὸ δικαίωμα τοῦ ἔχειν μικρὸν στρατόν, ἀλλ' ἄνευ πυροβολικοῦ. Ἄλλ' ἡ αἰρετὴ ἡγεμονία ἐγένετο αἰτία μεγάλων ἐν τῇ χώρᾳ ταραχῶν καὶ ἀκαταστασίας· πολιτικῆς, ἀφοῦ ἐν διαστήματι 140 περίπου ἔτων (1546—1685) ἀνῆλθον εἰς τὸν ἡγεμονικὸν θρόνον καὶ κατῆλθον αὐτοῦ ἑννέα καὶ εἴκοσιν ἄνδρες, ἕωσοῦ τῷ 1685 ἔλαβε τὴν

ἀρχὴν ὁ Κωνσταντῖνος Καντεμίρ, γενόμενος ἀρχηγὸς περιφήμου ἡγεμονικοῦ οἴκου κληρονομικοῦ. Ὁ Κ. Καντεμίρ ἤρξε μέχρι τοῦ 1693, μετὰ μικρὸν δὲ διάλειμμα ἀνῆλθεν εἰς τὴν ἀρχὴν τῷ 1695 καὶ παρέμεινε ἐν αὐτῇ μέχρι τοῦ 1701 ὁ υἱὸς αὐτοῦ Ἀντίοχος Καντεμίρ. Ὁ περιφημότετος ἐκ τοῦ οἴκου Καντεμίρ εἶναι ὁ ἀπὸ τοῦ 1707 ἄρξας Δημήτριος Καντεμίρ, ἀνὴρ βαθεῖαν κεκτημένος Ἑλληνικὴν παιδείου, ἀφοῦ ἀνετράφη καὶ ἐξεπαιδεύθη ὅλως Ἑλληνικῶς ἐν Κωνσταντινουπόλει πολλὰ συγγράφας Ἑλληνιστὶ καὶ Βλαχιστὶ καὶ ἐν Εὐρωπαϊκαῖς ἔτι γλώσσαις, ἐν οἷς τὴν σπουδαιότετην κέκτηται θέσιν ἢ πολλάκις ὑφ' ἡμῶν μνημονευθεῖσα (ἐν τέσσαρσι γλώσσαις συγγραφεῖσα) ἱστορία τοῦ Ὀθωμανικοῦ κράτους. Ὁ Δημήτριος Καντεμίρ σύγχρονος ὢν τοῦ τσάρου Πέτρου Α' (τοῦ Μεγάλου) τῆς Ρωσίας, καθ' ὃν χρόνον οὗτος περιῆλθεν εἰς πόλεμον πρὸς τὴν Τουρκίαν (1709—10) διὰ συνθήκης ἰδίας συνομολογηθείσης τῷ 1710 ἔθηκε τὴν Μολδαυίαν ὑπὸ τὴν προστασίαν καὶ κυριαρχίαν τῆς Ρωσίας, καθ' ὃν χρόνον ἐν Βλαχίᾳ ὁ Κ. Βραγκοβάνης συνενοεῖτο μετὰ τῆς Αὐστρίας ὑπὲρ Αὐστριακῆς προστασίας. Ἀλλ' ἡ ἀτυχὴς τῷ Πέτρῳ ἔκβασις τοῦ πολέμου ἐκείνου ἠνάγκασε τὸν Δ. Καντεμίρ νὰ καταφύγῃ εἰς Ρωσίαν μετὰ πλείστον βοιάρων ἐνεχομένων ἐν τῇ κατὰ τοῦ Σουλτάνου ἐνεργείᾳ, ἔκτοτε δὲ καὶ ἐν Μολδαυίᾳ ἐφήρμοσεν ἡ Πύλη τὸ σύστημα τοῦ αὐθαιρέτου ὑπ' αὐτῆς διορισμοῦ καὶ παύσεως τῶν Ὀσποδάρων¹, διορίζουσα αὐτοὺς ἀπὸ τῶν ἐν τῇ ὑπηρεσίᾳ τῆς Πύλης Χριστιανῶν, ἰδίως τῶν Μεγάλων Διερμηνέων.

(1) Ὡς εἶναι γνωστὸν τοῖς πολλοῖς, οἱ μεγάλοι Διερμηνεῖς, ὧν ὁ πρῶτος καὶ ἀρχαιότατος εἶναι ὁ Παναγιώτης Νικουσίος, δὲν εἶχον ἀξίωμα θετικὸν ἐν τῇ Πύλῃ οὐδὲ θέσιν ἐν τῇ Ὀθωμανικῇ τῶν ἐπισήμων λειτουργῶν τοῦ κράτους ἱεραρχίᾳ, διότι μὴ ὄντες μωαμεθανοὶ δὲν ἠδύνατο νὰ ἔχωσι τοιαύτην θέσιν καὶ ἀξίωμα, ἀλλ' εἶχον ὑπηρεσίαν ἀπλῶς πρακτικὴν καὶ ἀνεπίσημον, τὴν τοῦ διερμηνέως, τὴν ὑπηρεσίαν δηλονότι τῶν μετὰ τῶν ξένων πρεσβειῶν σχέσεων. Ἀλλ' ἡ ὑπηρεσία αὕτη, καίπερ ἐπισήμως οὐδεμίαν ἔχουσα θέσιν ἐν τῇ ἱεραρχίᾳ τῶν πολιτικῶν ἀξιωματῶν τῆς Πύλης, πραγματικὴν σπουδαιότητα εἶχε μεγίστην, διότι οἱ μεγάλοι διερμηνεῖς καθίσταντο οὕτω γνωστοὶ τῶν σπουδαιωτάτων μυστικῶν ὑποθέσεων τοῦ κράτους ἐν ταῖς πρὸς τὰ ξένα κράτη σχέσεσιν, ἐντεῦθεν δὲ ἀπὸ διερμηνέων καθιστάμενοι πράγματι ἀρχιγραμμα-

Ἡγεμόνες Ἑλληνες. — Ἐπειδὴ δὲ οἱ μεγάλοι Διερμηνεῖς ἦσαν τὸ πλεῖστον Ἑλληνες ἐκ Κων/πόλεως καὶ ἀνήκον εἰς τὴν αὐτόθι κοινωνικὴν, πνευματικὴν καὶ ἐπιστημονικὴν ἀριστοκρατίαν, ἧς κέντρον ἦν ἡ συνοικία ἡ καλουμένη Φανάριον, ἔνθα ἦτο καὶ τὸ μέγα ἐκκλησιαστικόν, ἅμα δὲ καὶ ἔθνικόν κέντρον, τὸ Πατριαρχεῖον, ἐκαλοῦντο καὶ αὐτοὶ Φαναριῶται. Ἐντεῦθεν δὲ καὶ ἡ περίοδος αὕτη τῆς ἱστορίας τῶν δύο παραδανουβίων Ἡγεμονιῶν καλεῖται συνήθως περίοδος Φαναριωτικῆ. Ἄλλ' ἡ κλῆσις αὕτη, ὡς παρετήρησεν ὀρθῶς ἐπ' ἐσχάτων Ρωμοῦνός τις ἱστοριογράφος, δὲν εἶναι οὐδαμῶς ὀρθή. Διότι οἱ ἀπὸ τοῦ 17ου αἰῶνος διοριζόμενοι ὑπὸ τῆς Πύλης ἡγεμόνες δὲν ἦσαν πάντες Ἑλληνες καὶ Φαναριῶται, ἀλλ' ὑπῆρχον μεταξὺ αὐτῶν καὶ Βλάχοι. Οὐχὶ ἡ Φαναριωτικὴ ἀριστοκρατία, ἀλλ' ἡ Μεγάλῃ Διερμηνεῖα ἔδιδε τοὺς ὑποψηφίους τοῦ Ἡγεμονικοῦ ἀξιώματος. Ἄλλ' ἀσχέτως πρὸς τὴν Ἑλληνικὴν ἢ μὴ Ἑλληνικὴν καταγωγὴν τῶν Ὀσποδάρων, ἡ περίοδος ἡ καλουμένη Φαναριωτικῆ (1716—1821) εἶναι ὑπὸ πᾶσαν ἔποψιν σπουδαιότατη καὶ ἀξιολογώτατη διὰ τὴν ἀρξαμένην μεγάλην ἐκπολιτιστικὴν ἐν ταῖς Ἡγεμονίαις ταῖς Βλαχικαῖς κίνησιν καὶ τὴν ἐκπαιδευτικὴν ἐνέργειαν, ἰδίως διὰ τὴν ἐνταῦθα μεγάλην ἐπίδοσιν τῶν Ἑλληνικῶν γραμμάτων καὶ τὴν παρ' ἰ τοῖς ἐγγχωρίοις διάδοσιν τῆς Ἑλληνικῆς παιδείσεως καὶ τὴν ἐπίδρασιν αὐτῆς ἐπὶ τὴν ἐξημέρωσιν τῶν ἠθῶν καὶ τὸν ἐξευγενισμόν καθόλου τὸν ἠθικὸν τοῦ Βλαχικοῦ λαοῦ, ἰδίως τῶν ἀνωτέρων κοινωνικῶν τάξεων. Ἐπὶ τῶν Φαναριωτῶν Ἡγεμόνων αἱ πόλεις αἱ Βλαχικαί, ἰδίως τὸ Βουκουρέστιον καὶ τὸ Ἰάσιον, κατεστάθησαν ἐστία Ἑλληνικῶν γραμμάτων καὶ ἡ αὐτῆ

τεῖς ἐν τῇ ἐξωτερικῇ πολιτικῇ διηύθυνον, μέχρι τινὸς ἐν μέσῳ μεγάλων κινδύνων τῆς ζωῆς αὐτῶν, τὴν πολιτικὴν ταύτην γινόμενοι σύμβουλοι καὶ δὴ καὶ ὑπουργοὶ πραγματικοὶ ἐπὶ τῶν Ἐξωτερικῶν. Διὰ τοῦτο οἱ ἐν τῇ ὑπηρεσίᾳ ταύτῃ διακρινόμενοι καὶ μὴ περιστέντες εἰς τὸ ἀτύχημα νὰ ἐμπνεύσωσι δυσπιστίαν εἰς τὴν Πύλην διὰ τῆς ἀποτυχίας τῆς ὑπ' αὐτῶν παραινουμένης πολιτικῆς ἐτύγγανον μεγάλης εὐνοίας καὶ ἐλάμβανον τὴν τιμητικὴν προσωυμίαν τοῦ «ἐξ ἀπορρήτων συμβούλου (Μαχράμ-ἐλ-ἔσράρ=ἐμπειπιστευμένου τὰ μυστικά)», ὡς ἦτο ὁ Παναγιώτης Νικουσίος, ὁ Ἀλέξανδρος Μαυροκορδάτος καὶ οἱ διάδοχοι αὐτῶν, ὧν πολλοὶ ἐγένοντο ἡγεμονες Βλαχίας καὶ Μολδαβίας.

ἡ Ἡγεμονικὴ κοιτίς ὑψηλοτέρου πνευματικοῦ βίου καὶ διανοητικῆς καὶ ἠθικῆς παιδείσεως Ἑλληνικῆς ἀσκούσης μεγάλην ἠθικὴν ἐλκυστικὴν δύναμιν καὶ ἐνέργειαν ἐπὶ τοὺς ἐγγχωρίους βοιόρους, φιλοτιμουμένους νὰ καλλιεργῶσιν ἐκθύμως τὴν διὰ τῶν Ἑλληνικῶν γραμμάτων ὑψηλότεραν πνευματικὴν καὶ ἠθικὴν μόρφωσιν. Δὲν εἶναι ὅμως ἀληθές ὅτι πᾶσα αὕτη ἡ πνευματικὴ κίνησις ἀνήκει μόνον εἰς τὴν Φαναριωτικὴν περίοδον. Ὡς παρτήρησε λίαν ὀρθῶς ὁ εὐθυφρονέστατος καὶ ἀμεροληπτότατος, ἅμα δὲ καὶ ἐμβριθέστατος τῶν Ρωμούνων ἱστοριογράφων Α. Θεοδώρου, ἡ κίνησις αὕτη ἤρξατο πολλῶ πρότερον, καὶ πνεῦμα ζωογόνον Ἑλληνικῆς παιδείας, ἅμα δὲ καὶ Ρωμουνικῆς ἔτι παιδείσεως καὶ γραμματείας ἤρξατο πρὸ πολλοῦ ἐν Ρωμουνίᾳ, ἔχουσα πάντοτε κέντρον τὰς Ἑλληνιζούσας Ἡγεμονικὰς αὐτὰς ἕνεκα τῆς φιλομαθείας καὶ πρὸ πάντων ἕνεκα τοῦ πρὸς τὰ Ἑλληνικὰ γράμματα ζήλου τῶν ἐγγχωρίων ἡγεμόνων, ὅστις πολὺ πρὸ τοῦ 1716 ἤρξατο νὰ φέρῃ ἀγλαοὺς καρπούς, ὡς μαρτυρεῖ πρὸ πάντων τὸ παράδειγμα τοῦ Ἑλληνικώτατα πεπαιδευμένου Δημητρίου Καντεμίρ. Ἄλλ' ἀπὸ τοῦ 1716, ὅτε ἤρξατο ὁ διορισμὸς Ἑλλήνων Φαναριωτῶν ἡγεμόνων, αἱ Ἡγεμονίαι ὡς πρὸς τὸν πνευματικὸν βίον κατέστησαν χώρα μᾶλλον Ἑλληνικὴ ἢ Βλαχικὴ. Καὶ ὅμως ἡ περίοδος αὕτη ἐγένετο ὑπὸ τινων ἐγγχωρίων λογίων κληρικῶν τε καὶ λαϊκῶν ἀντικείμενον ἀρεῆς καὶ βλασφημίας καὶ ἡ τῶν Φαναριωτῶν διοικήσις διὰ μελανωτάτων εἰκονίσθη καὶ ζοφερωτάτων χρωμάτων καὶ οἱ Ἕλληνες οἱ τοσοῦτον πνευματικῶς καὶ ἠθικῶς ὠφέλιμοι τῇ χώρᾳ γενόμενοι, ἀντὶ εὐγνωμοσύνης, ἐδρέψαντο μαύρην ἀχαριστίαν ἐκδηλουμένην ἐν τοῖς συγγράμμασι λογίων τινῶν Ρωμούνων διὰ λοιδοριῶν καὶ ἴβριτων μεμιγμένων μετὰ συκοφαντιῶν καὶ διαβολῶν¹. Εὐτυχῶς εὐρέθησαν ἐπ' ἐσχά-

(1) Οὕτως ἐν πραγματεία τινὶ ἀνωνύμου ἀνδρός πολιτικοῦ ἐγράφετο: «Καὶ οἱ ἄριστοι τῶν Φαναριωτῶν, ὄντες ξένοι πρὸς τὴν Ρωμουνικὴν φυλὴν, δι' οὐδεμίαν συνδεόμενοι σχέσεως πρὸς τὴν χώραν, ἣς καθίσταντο ἄρχοντες, μόνον ὑπὲρ τῶν τοῦ Βυζαντίου Ἑλλήνων ἠδύνατο νὰ αἰσθάνωνται καὶ νὰ ἐνεργῶσιν. Οἱ Βυζαντινοὶ οὗτοι μετὰ τὴν τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὑπὸ τῶν Τούρκων ἄλωσιν μείναντες ἄνευ πατρίδος, προσέφυγον σωρηδὸν εἰς τὴν Μολδαυίαν καὶ Βλαχίαν, διότι αἱ χώραι αὗται

των ἄνδρες λόγιοι, ἱκανῶς ἐμβριθεῖς, ἅμα δὲ καὶ εὐσυνείδητοι ἵνα ὀρθοτομήσωσι τὸν τῆς ἀληθείας λόγον. Τοιοῦτος ἐφάνη ἰδίως

ἦσαν αἱ μόναι καθ' ἅπασαν τὴν Ἀνατολὴν ἀπολαίφουσαι αὐτοπραγούσης τινὸς κυβερνήσεως. Ἐνταῦθα εὗρον προστασίαν ἐναντίον τῆς Τουρκικῆς ὀμότητος. Ἄλλ' ἀντὶ τὰ εὐγνωμονῶσι διὰ τοῦτο τοῖς Ρωμοῦνοις, διότι ἔσωσαν αὐτοὺς ἀπὸ τῆς Τουρκικῆς μαχαίρας (γιαταγαγίου), ἐγένοντο αἱτιοὶ πολλῶν ἐν τῇ χώρᾳ κακῶν, διαρκούντων ἔτι νῦν. Εἰσήγαγον παρὰ Ρωμοῦνοις τὴν ἀμιλοπατρίαν, τὴν ὑποκρισίαν καὶ τὴν προδοσίαν· ἐπωφεληθέντες δὲ τὸ ὁμόδοξον ἐν τῇ θρησκείᾳ ἀφήρπασαν κατὰ μικρὸν τὰ κτήματα τῶν ἐγχωρίων μοναστηρίων καὶ δι' αὐτῶν ἐπλούτισαν τὸν Ἑλληνικὸν κληρὸν καὶ τοὺς Ἑλληνας μοναχοὺς*. Κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον ἐξεμεταλλεύθησαν ἐν Κωνσταντινουπόλει τὴν πολιτικὴν ῥοπὴν ἀμφοτέρων τῶν χωρῶν καὶ τῆς Ρωμουνικῆς ἀριστοκρατίας. Ἐν πρώτοις διὰ συνρικεσίων εἰσέδυσον, ἐπιτηδειοτάτῳ τρόπῳ, εἰς τὴν ἀριστοκρατίαν καὶ ἐξεδιώκον τοὺς ἐγχωρίους ἐκ τῶν θέσεων αὐτῶν. Κτώμενοι δ' οὕτω διηνεκῶς μείζονα ῥοπὴν παρὰ τοῖς Τούρκοις ἀνήρχοντο εἰς τὰ ὑψηλότερα ἀξιώματα Δραγουμάνων, εἶτα δὲ καὶ ἡγεμόνων Βλαχίας καὶ Μολδαβίας**, καὶ τὴν διὰ τῶν Ρωμουνικῶν χωρῶν κτηθεῖσαν ταύτην δύναμιν ἐχρησι-

(*) Τοῦτο εἶναι διαστροφὴ τῆς ἀληθείας. Τὰ ἐν αὐτῇ Ἑγεμονίαις μοναστήρια καὶ μοναστηριακὰ κτήματα, ὄντα οὐχὶ ἰδιωτικὰ τῶν Ἑλλήνων μοναχῶν κτήματα, ἀλλὰ τῶν μεγάλων θρησκευτικῶν κέντρων, τοῦ Ἁγίου Γύφου, τοῦ Ἁγίου Ὄρους, τοῦ θεοβαδίστου Σινᾶ καὶ ἄλλων ἱερῶν τόπων, ἐδωροῦντο ὑπὸ τῶν εὐσεβῶν ἡγεμόνων καὶ τῶν βοϊδάρων τῆς χώρας εἰς τὰ εἰρημμένα σεβάσματα καὶ διωκοῦντο ὑπὸ κληρικῶν ἐπιτρόπων τούτων. Τὰ εἰρημμένα λοιπὸν μοναστηριακὰ κτήματα ἦσαν ἀπλᾶ εὐσεβεῖς δωρεαὶ διδόμενοι τοῖς εἰς τὴν Ἑγεμονίαν χάριν ζητεῖαις μεταβαίνουσι πατριάρχαις Ἱεροσολύμων καὶ ἡγουμένους τοῦ Ἁγίου Ὄρους ἐκ μέρους τῶν εὐσεβῶν Χριστιανῶν τῶν Βλαχικῶν χωρῶν.

(**) Ταῦτα εἶναι προφανῶς παραλογισμοὶ ἢ ἐν γνώσει διαστροφὴ τῆς ἀληθείας. Οἱ μεγάλοι Ἕλληνες διερμηνεῖς τῆς Πύλης, Π. Νικαίου καὶ οἱ πρῶτοι τούτου διάδοχοι οὐδεμίαν εἶχον σχέσιν πρὸς τὰς Ἑγεμονίας πρὶν τὰ γείνωσι διερμηνεῖς. Ἐλάμβανον δ' οὗτοι τὴν θέσιν ταύτην διὰ παιδεύσεως εὐρείας πρὸς τοῦτο παρασκευαζόμενοι. Μόνον δὲ ἐκ τῆς θέσεως ταύτης ἤρξαντο ἀπὸ τοῦ 1714 καὶ 1716 διοριζόμενοι καὶ ἡγεμόνες τῶν Βλαχικῶν χωρῶν, καὶ ταῦτα μόνον κατὰ τὸ χρονικὸν διάστημα 1714-1821, οὐχὶ ἐντελῶς ἀποκλεισμένων καὶ τῶν ἐγχωρίων. Ὁ πρῶτος ἡγεμὼν Βλαχίας διορισθεὶς τῷ 1714 Ἕλληνας Ἀ. Μαυροκορδάτος ἀνήλθεν εἰς τὸ ἀξίωμα τοῦτο ἀφοῦ πρότερον διὰ τῶν γνώσεων καὶ τῆς ἱκανότητος αὐτοῦ προαχθεὶς εἰς τὴν θέσιν Μεγάλου Διερμηνέως διεκρίθη ἐν αὐτῇ διὰ τῶν γνώσεων, τῆς συνέσεως καὶ τῆς ἐπιτηδειότητος αὐτοῦ.

ὁ προμνημονευθεὶς Δ. Α. Θεοδώρου, λέγων (ἐν Grande Encyclopedie, ἐν τῷ ἄρθρῳ Roumanie σ. 1047): «Οἱ ἡγεμόνες οὐ-

μποιοῦν εἰς προδοσίαν καὶ διαφθοράν τῆς Ρωμανίας. Κατεχρῶντο τὰς ὕλικας καὶ ἠθικὰς δυνάμεις τῶν Βλαχικῶν χωρῶν ἵνα ἐλευθερώσωσι τοὺς Ἕλληνας ἀπὸ τοῦ χαλεποῦ δουλικοῦ ζυγοῦ τῶν Τούρκων, προδίδοντες ἅμα οὐ μόνον τοὺς Ρωμάνους ἀλλὰ καὶ τοὺς Τούρκους*.

» Ἡ Ρουμανία ἦτο ὁ ἀνεξάντλητος θησαυρός, δι' οὗ ἐκτῶντο οἱ Ἕλληνες οὗτοι ῥοπήν καὶ δύναμιν. Ἡ πολιτικὴ αὐτῶν ἐστηρίζετο ἐπὶ ψεύδους καὶ ἀπάτης, ἐπὶ δόλου ἐναντίον φίλων τε καὶ ἐχθρῶν, καταλιποῦσα ἐν Ρωμανίᾳ βραδέα καὶ δυσεξάλειπτα ἴχνη. Οἱ Φαναριῶται εἶχον πρῶτον καὶ κύριον γνώρισμα τὴν πρὸς τὸν λαὸν ἀναισθησίαν, τὴν ἀδιαφορίαν πρὸς τὰς ἀνάγκας τῆς χώρας, τὴν τῶν νόμων ὀλιγοψύχον, τὴν ἀποστροφὴν πρὸς ἐντιμον ἐργασίαν ὑπὲρ τῆς εὐημερίας τοῦ λαοῦ, τὴν ἔλλειψιν ἐμπιστοσύνης πρὸς πᾶν δημοτικόν, τὸν θαυμασμόν καὶ τὴν πιθηκικὴν ἀπομίμησιν παντὸς ξένου. Μετὰ κεκλιμένης κεφαλῆς ἔρχονται ἵνα συχναίρωσι τοὺς ξένους στρατηγοὺς**, καὶ φιλῶσι τὰς ἐμβάδας τῶν πασάδων, ἔπειτα ἐργάζονται πάλιν ἄνευ δισταγμοῦ ὡς ὄργανα ξένων καὶ ξενικῶν συμφερόντων, τῶν ἀνεκαθεν δουλικῶς ὑπ' αὐτῶν ἐξυπηρετουμένων».

Ὁ Bamberg, παρ' οὗ μεταφέρομεν τὰς Ρωμανικὰς ταύτας περὶ τῶν Ἑλλήνων τῆς Βλαχίας κρίσεις (Bamb. Die Orientalischen Angelegenheiten σ. 272 κς.) παρατίθησι καὶ ἐκ τῆς κατὰ τὸ 1889 ἐκδοθείσης: «Ἱστορίας τῆς Ρωμανίας» (Istoria Rom) τοῦ μετὰ δώδεκα ἔτη (1901) μετὰ Ρωμάνων φοιτητῶν τὰς Ἀθήνας ἐπισκεψαμένου καὶ μεθ' ὕμνων καὶ παιάνων χαιρετισθέντος ἐνταῦθα Ρωμάνου καθηγητοῦ Τοτσιλέσκου, γράφοντος τάδε: «Τὸ Φαναριωτικὸν σύστημα ἦτο καθαρὰ συμμορία ληστρικὴ. Ὁ Ἕλλην ἡγεμὼν, ὁ ἀγοράζων τὸν θρόνον αὐτοῦ παρὰ τῶν πασάδων, τοῦ Μεγάλου βεζύρου καὶ τοῦ Σουλτάνου αὐτοῦ ἀντὶ βαρέος τιμήματος, οὐδενὸς ἄλλου ἐφρόντιζον ἢ τοῦ ὡς δυνατὸν τάχιστα εἰσπράττειν χρήματα καὶ ἀποτίνειν τὸ πλῆθος εἰς 2—3 ἑκατομμύρια γροσίων ἀνερχόμενον χρέος καὶ τῶν χρημάτων τῶν ἀναγκασιούτων αὐτοῖς ἐν Κωνσταντινουπόλει εἴτε πρὸς διατήρησιν τοῦ ἀξιώματος αὐτῶν εἴτε πρὸς συντήρησιν αὐτῶν μετὰ τὴν ἀπὸ τοῦ ἀξιώματος καθαίρεσιν. Ὁ χρονογράφος τῶν χρόνων ἐκείνων λέγει: «Οἱ Φαναριῶται παυόμενοι τοῦ ἀξιώματος παρεσκευάζοντο πρὸς ἀνάκτησιν αὐτοῦ καὶ διαρκούσης τῆς ἀρχῆς πρὸς συντήρησιν αὐτῶν μετὰ τὴν καθαίρεσιν. Ἴνα ἐπιτύχωσι τοῦ σκοποῦ τούτου, φέρουσιν ἀπὸ Κωνσταντινουπόλεως ὀλόκληρον ὄχλον Ἕλ-

(*) Ὑπαινίσσεται ὁ συγγραφεὺς τὰ γεγονότα τοῦ 1821.

(**) Τοῖς ἀρχηγοῖς τῶν εἰς τὰς Β. αἰχμὰς χώρας εἰσβαλλόντων Αὐστριακῶν ἢ Ρωσικῶν ἐχθρικών τῆ Πύλῃ στρατευμάτων.

τοί τῆς Βλαχίας (οἱ πρὸ τῆς Φαναριωτικῆς περιόδου ἐγγώριοι ἡγεμόνες) εἰσὶν ἐκ τῶν μάλιστα πεφωτισμένων ἀνδρῶν τῆς Ἄνα-

λήνων συγγενῶν καὶ ὑπηρετῶν καὶ τούτοις διανεμόσιν τὰ τῆς πολιτείας ἀξιώματα. Εἶτα δὲ διπλασιάζουσι, τριπλασιάζουσι, δεκαπλασιάζουσι τοὺς προτέρους φόρους, εἰσάγουσι νέους καὶ βαρύτερους καὶ ἐνεργοῦσι παρὰ τῇ Πύλῃ ἵνα αὐτὴ ἀπαιτήσῃ, πρὸς τροφοδοσίαν τῆς πρωτεύουσας τοῦ κράτους, τροφίμα (πρόβατά, σίτον, βούτυρον, κηρόν, οἰκοδομήσιμον ξυλικήν), ἵνα οὕτως εὐρίσκωσιν εὐκαιρίαν νὰ ληστεύωσιν ὑπὲρ ἑαυτῶν, οὐχὶ ἀπλῶς κρατοῦντες τὸν φόρον τῶν δεκάτων ἐπὶ τῶν προϊόντων τούτων, ἀλλὰ καὶ κερδοσκοποῦντες ἐπὶ τὰς πρὸς μετακόμισιν αὐτῶν δαπάνας, καὶ πλουτοῦντες μὲ τὴν τιμὴν τοῦ νομίσματος κατὰ τὸν χρόνον τῆς εἰσπράξεως τῶν φόρων, αὐξάνοντες δὲ αὐτὴν προκειμένης τῆς πληρωμῆς τῶν ὄνουμένων. Πάντα τὰ πολιτικὰ καὶ ἐκκλησιαστικὰ ἀξιώματα εἰσὶν ὄνια. Ἔχουσιν (οἱ ἡγεμόνες) ἀπόλυτον ἐξουσίαν ἐπὶ τοῦ κλήρου. Αἱ περιουσίαι τῶν μὴ ἀρεστῶν αὐτοῖς βοιάρων δημεύονται, ἀφοῦ προκαλοῦσι τὸν φόνον ἢ τὴν ὑπερορίαν αὐτῶν ἐπὶ προφάσει οἰασθήτινος προδοσίας. Οἱ δὲ Φαναριωτικοὶ βοιάρου μιμοῦνται τοὺς κυρίους αὐτῶν».

Καὶ ὁ Bamberg (σ. 27η) ἐπικυρῶν ἀβασανίστως τὰ ὑπὸ τοῦ ἀνωμόμου πολιτικοῦ καὶ ὑπὸ τοῦ Τοτζίλέσκου γραφόμενα προστίθῃσιν: «Οὕτως ἡ χώρα κατεστράφη ὕλικῶς καὶ ἠθικῶς καὶ τελευταῖον οἱ Ρουμουνικῆς καταγωγῆς ἡγεμονες ὡς καὶ οἱ βοιάρου ἠναγκάζοντο, ἵνα δύνωνται ὀπωδηῖσθε νὰ ὑπάρχωσι, νὸ συνδεθῶσι δι' ἐπιγαμιῶν μετὰ τῶν Φαναριωτῶν, μεθ' ὧ καὶ οὗτοι μετεἶχον τῶν ληστειῶν καὶ τῶν ἀνομιῶν τῶν Ἑλλήνων καὶ παρεσκεύαζον τὸν τάφον τῆς πατρίδος. Πρὸς συμπλήρωσιν τῆς εἰκόνας τῆς καταστάσεως ταύτης, λέγει ὁ Bamberg, εἰρήσθω ὅτι ἐν χρονικῷ διαστήματι αἰῶνος τὸ ἀξίωμα τοῦ Ὀσποδάρου Βλαχίας καὶ Μολδαβίας εἶχον αἱ οἰκογένειαι Μαυροκορδάτου, Γκίκα, Ρακοβίτσα, Καλλιμάχη*, Μουρούζη, Σούτσου, Μαυρογένους, Ὑψηλάντου**, Καραντζῆ καὶ ἐντὸς 95 ἐτῶν ἐπὶ 22 ἡγεμόνων ἐγένοντο ἐν Μολδαβίᾳ 31 μεταβολαὶ ἐπὶ τοῦ θρόνου· ἐν Βλαχίᾳ δὲ ἐντὸς 87 ἐτῶν ἐπὶ 19 ἡγεμόνων 29 μεταβολαί. Ὁ Κωνσταντῖνος Μαυροκορδάτος ἠγωνίσθη ἐπὶ 33 ἔτη πρὸς τρεῖς Ρακοβίτσας καὶ πέντε Γκίκας περὶ τοῦ ἡγεμονικοῦ θρόνου καὶ κατέλαβε τοῦτον οὐχ ἤττον ἢ ἐνεακίς».

*Ἐπὶ πρὸ 37 ἐτῶν ὁ Οὐγγροβλαχίας μητροπολίτης Καλλίνικος (ὁ μετὰ

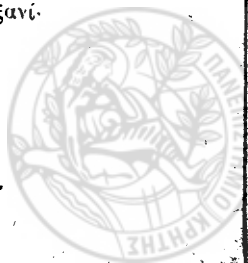
(*) Ἄλλ' οἱ Ρακοβίτσαι ἦσαν Βλάχοι, οὐχὶ Ἕλληνες, καὶ οἱ Καλλιμάχαι ἦσαν ἐγγώριοι ἐξηλληνισμένοι, ἑλληνίσαντες τὸ ὄνομα αὐτῶν ἀπὸ Καλμοῦκος εἰς Καλλιμάχης.

(**) Τὸ ὄνομα τῶν Ὑψηλάντων ἠὺλογεῖτο ὑπὸ τοῦ Βλαχικοῦ λαοῦ διὰ τὴν ἀληθῶς πατρικὴν κυβέρνησιν αὐτῶν ἐν ἀμφοτέροις ταῖς ἡγεμονίαις καὶ ὁ Κωνσταντῖνος Ὑψηλάντης ἐκαλεῖτο πατὴρ παρὰ πάντων.

τώλης, οί **Μαικήναι** τῆς Ἑλληνικῆς φιλολογίας· περιστοιχιζόμενοι οὔτοι ὑπὸ φιλοσόφων, φιλολόγων καὶ θεολόγων ἐνεργοῦσι

τὴν ἴδρυσιν τοῦ Ρουμανικοῦ βασιλείου καὶ Πριματός τῆς Ρουμανίας (πρωθυπουργοῦμενος) ἐν ἐπιστολῇ συνοδικῇ τῆς Ἐκκλησίας τοῦ Ρουμανικοῦ κράτους πρὸς τὸν Οἰκουμενικὸν Πατριάρχην Ἰωακείμ Γ' (ἀπὸ 23 Νοεμβρίου 1882) (ἀπαντητικῇ πρὸς ἐπιστολὴν συνοδικὴν τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας ψέγουσαν τὴν Ἐκκλησίαν ἐκείνην διὰ τινες νεωτερισμοὺς ἐν τοῖς Ἐκκλησιαστικοῖς) ἔλεγε πρὸς τοὺς ἄλλοις, ἐπὶ τὸ ὑπερβολικώτερον, παριστάνων τὰς ὑπὸ τινων Ἑλλήνων μοναχῶν διαπραττομένας ἀληθῶς ὑπερβασίας καὶ καταχρήσεις: «Ἡ ἱστορία τῶν κατὰ τῶν Φαναριωτῶν καλογηρῶν ἀγῶνων ἡμῶν εἶναι δράμα πλήρες ψυχικῶν συγκινήσεων διὰ πᾶσαν χριστιανικὴν καρδίαν. Ἐξ ἐνός μὲν ἡ ἀπλότης, ἡ μέχρι αὐταπαρνήσεως θρησκευτικῆ φιλοστοργία, ἡ εὐπάθεια, ἡ λύπη διὰ τὰς τῶν τῆς Ἀνατολῆς συναδέλφων ἀληθόνας, αἱ ὑπερμεγέθεις θυσίαι πρὸς χάριν αὐτῶν, ἔξ ἄλλου δὲ ἡ ἀχαριστία, αἱ πρὸς ἐξαπάτησιν, πρὸς δυναστείαν ἀπόλυτον καὶ πρὸς ἰδιαιτέρον καθαρὸν συμφέρον τάσεις, ἐν ἐνὶ λόγῳ ἡ ἐκκάρπωσις ἔθνους ἔξ ἑκατομμυρίων πιστῶν, οὐχὶ πρὸς ἡθικὸν θρησκευτικὸν καὶ ἕλικὸν αὐτοῦ συμφέρον, ἀλλὰ διὰ συμφέροντα ξένα καὶ ὅλως ἐναντία τῷ ἔθνει τούτῳ. Διὰ τῆς τῶν Φαναριωτῶν δεσποτείας ἐνισχύθησαν οἱ Ἕλληνες Ἠγούμενοι, οἱ εὐρισκόμενοι ἐν ταῖς Ρουμανικαῖς μοναχίαις. Βοηθούμενοι οὔτοι ὑπὸ τῶν Φαναριωτῶν καὶ ὑπὸ τῆς πολιτικῆς ῥοπῆς τοῦ Πατριαρχείου, ἐγένοντο κύριοι μεγάλου μέρους τῆς Ρουμανικῆς χώρας καὶ τῶν δικαιωμάτων τῶν Ρουμανικῶν μονῶν. Οὔτοι ἐκδιώξαντες τοὺς Ρουμάνους μοναχοὺς ἀντικατέστησαν αὐτοὺς διὰ τῶν ἰδίων αὐτῶν οἰκογενειῶν, ἅς μετεπέμποντο ἔξ Ἀνατολῆς, εἰσερχόμενοι εἰς τὰς Ἠγουμενίας· τὰ κτητορικὰ μάλιστα οἰκοδομήματα εἶχον ἐγκαταλίπει εἰς τελείαν κατερείπωσιν. Συνήθροίζον τὰ ἐκ τῶν προσόδων τῶν μονῶν χρήματα ὑπὲρ ἑαυτῶν καὶ τῶν οἰκογενειῶν αὐτῶν· πλουτοῦντες δ' ἱκανῶς οἱ ἡγούμενοι ἐπέστρεφον εἰς τὴν Ἀνατολήν, ἔνθα καθίσταντο κυβερνῆται τῆς Ἐκκλησίας, οἱ δὲ συγγενεῖς αὐτῶν ἐγένοντο τραπέζιται ἐν Κωνσταντινουπόλει καὶ ἐν ἄλλαις μεγάλαις πόλεσι τῆς Ἀνατολῆς. Τινὲς τούτων Ρουμανικοῖς χρήμασιν ἔπεμπον τοὺς συγγενεῖς αὐτῶν εἰς τὰ Εὐρωπαϊκά σχολεῖα πρὸς ἐκπαίδευσιν. Διὰ τὴν Ρουμανίαν οὐδὲν καλὸν ἔπραξαν οἱ Φαναριῶται οὔτοι καλόγηροι· οὔτε ἐν σχολεῖον πρὸς ἐκπαίδευσιν τοῦ κλήρου καὶ τοῦ λαοῦ, οὔτε ἐν νοσοκομεῖον διὰ τοὺς ἀσθενεῖς, οὐδὲ εἰς Ρωμοῦνος ἀνὴρ ἐξεπαιδεύθη διὰ τῶν χρημάτων, ἅτινα διέθετον οἱ καλόγηροι ἐκεῖνοι· οὐδὲν ἐξέδωσαν βιβλίον Ρουμανικὸν χάριν τῆς Ρουμανικῆς γλώσσης. Ἀντὶ καλῶν κτελέτων ἡμῖν μόνον κακά, τὴν τῶν ἡθῶν διαφθοράν, τὴν ἐν τῷ κλήρῳ χαλάρωσιν τοῦ θρησκευτικοῦ αἰσθηματος, τὴν σιμωνίαν, τὴν ἐν τῷ κλήρῳ καὶ λαῷ παραλυσίαν. Κατεξανί.

τὴν τύπωσιν βιβλίων διαδιδομένων ἀνὰ πᾶσαν τὴν Ἀνατολήν· ἔχουσι δ' ἀσφαλῶς τὸ ἦθος τῶν διαδόχων τῶν Βυζαντινῶν αὐτοκρατόρων, καὶ ἱεράρχης Ἀδριανουπόλεως δὲν διατάζει νὰ χρονολογῇ ἀπὸ τοῦ ἔτους τῆς ἀρχῆς Μολδαουῦ ἡγεμόνος.

»Αἱ χῶραι αἱ Ρουμανικαί, καίπερ ὑποκείμεναι εἰς τὴν κυριαρχίαν τῶν Τούρκων, εἰσὶν ἐστία ἐν τῷ Ἀνατολικῷ Χριστιανισμῷ. Ζῆ βίον πλήρη συνειδήσεως αὐτοῦ. Ταυτοχρόνως ὁ βίος ὁ ἔθνικος δὲν λείπει. Ὁ 17ος αἰὼν εἶναι αἰὼν τῶν μεγάλων χρονογρά-

σταται ἡ ἠθικὴ συνειδήσις ὅταν ἀναγινώσκη τις τοὺς Ρωμῶνους συγγραφεῖς τῆς ἀρχῆς τοῦ αἰῶνος τούτου, τὴν διαστροφὴν τοῦ Φαναριωτικοῦ κλήρου, τοῦ εἰσαχθέντος εἰς τὴν χώραν ὑπὸ τῶν Φαναριωτῶν καὶ ὑποστηριζομένου ὑπ' αὐτοῦ καὶ τοῦ τῆς Κωνσταντινουπόλεως Πατριαρχείου.

«Κατὰ τοὺς λυπηροὺς ἐκείνους καιροὺς τὸ Πατριαρχεῖον ὑποστηριζόμενον ὑπὸ τῶν Φαναριωτῶν ἡγεμόνων προέβαιεν εἰς πολλὰς ὑπερβασίας. Οἱ ἡγεμόνες ἐπέβαλλον φόρους βαρεῖς εἰς τὴν χώραν, φέροντας τὴν τελειάν πτώχευσιν τῶν κατοίκων μεγάλοι ἀπηυθύνοντο μομφαὶ κατὰ τῆς τοιαύτης καταστάσεως, ὁ λαὸς ἐπανεστάτει, μεγάλοι συνεκροτοῦντο συνελεύσεις βοιάρων καὶ κλήρου, ἐξεδίδοντο *Χρυσόβουλλα*, * τὰ λεγόμενα *καθολικὰ* διὰ τὴν κατάργησιν τῶν φόρων ἐκείνων μὲ μεγάλας ἀράς τῶν μητροπολιτῶν καὶ τῶν ἐπισκόπων, ἀνεγινώσκοντο ἐν ταῖς ἐκκλησίαις καὶ ἐκυρῦντον ἀναθέματα βερέα ἐναντίον ἐκείνων, οἵτινες θὰ ἐτόλμων νὰ τοὺς εἰσάξωσιν ἐκ νέου. Οἱ ἡγεμόνες Φαναριῶται περιέμενον μεχρισοῦ καθησυχάση ὁ λαὸς καὶ ἀπηυθύνοντο μετὰ ταῦτα πρὸς τὸ Πατριαρχεῖον καὶ ἐλάμβανον τὴν ἕρσιν τοῦ ὑπὸ τῆς Ρουμανικῆς Ἐκκλησίας τεθέντος ἀναθέματος. Μίαν ὠφέλειαν ὅμως, ἂν καὶ ἀρνητικὴν, ἔσχον οἱ Ρουμῶνοι ἐκ τῶν Φαναριωτῶν καλογήρων καὶ τῆς ἐπεμβάσεως αὐτῶν εἰς τὰς ἡμετέρας ἐκκλησιαστικὰς ὑποθέσεις, τὴν πεποιθήσιν ὅτι οἱ Ρουμῶνοι δὲν πρέπει νὰ περιμένωσι διὰ τὸν τόπον αὐτῶν μηδὲν καλὸν ἐκ τῶν ξένων καλογήρων».

(1) Ἀνατολικὸν Χριστιανισμὸν λέγων ὁ συγγραφεὺς ἔννοεῖ τὸν ὁρθόδοξον χριστιανικὸν κόσμον τῆς Ἑλληνικῆς Ἀνατολῆς.

(*) Δὲν πρόκειται πάντως ἐνταῦθα περὶ *Χρυσοβούλλου* ἡγεμονικοῦ κατὰ τὸ παράδειγμα τοῦ Βυζαντιανοῦ βασιλικοῦ Χρυσοβούλλου. Ἡ λέξις μετέπεσεν ἐν τῇ ἐπισήμῳ Βλαχικῇ εἰς τὴν σημασίαν οἰουδήποτε ἐγγράφου ἐπισήμου περιέχοντος ἐπίσημον ἀπόφασιν ἢ θέσεισμα ὀρχῆς μεγάλης, ἐνταῦθα δέ, Ἐθνικῆς καὶ Ἐκκλησιαστικῆς Συνελεύσεως.

φων, οἵτινες ὄντες **βοϊάροι**, πεπαιδευμένοι, παιδευθέντες ἐν τῇ Ἑλληνικῇ, τῇ Σλαβικῇ, τῇ Λατινικῇ καὶ τῇ Τουρκικῇ ἔγραφον ἐν καθαρωτάτῃ Ρουμανικῇ τὴν ἱστορίαν τῆς χώρας αὐτῶν. Πλημμελῶς ὁ δέκατος ὄγδοος αἰὼν ἐκλήθη ἐν τῇ Ρουμανικῇ ἱστορίᾳ «αἰὼν τῶν Φαναριωτῶν», διότι καὶ πρὸ τοῦ 1714 εὐρίσκονται Ἕλληνες ἐπὶ τῶν θρόνων τῶν Ἡγεμονιῶν· οὔτε δὲ ἀπὸ τοῦ 1714 πάντες οἱ ἡγεμόνες εἰσὶν Ἕλληνες. Ἡ ἰδιότης ἡ ἀναγκαία πρὸς τὴν εἰς τὸν θρόνον ἄνοδον δὲν ἦτο ἡ τοῦ εἶναι Ἕλλην ἢ Φαναριώτης, ἀλλ' ἡ τοῦ εἶναι «μέγας διερμηνεύς», ὅπερ ἀξίωμα ἦν προσιτὸν καὶ εἰς τοὺς Ρωμουνικῆς καταγωγῆς ἄνδρας. Παρὰ τοὺς 6 Μαυροκορδάτους, 4 Γκίκας, 4 Σούτσους, 2 Ὑψηλάντας, 2 Καραδζάδας καὶ δύο Μουρούζας **Ἕλληνας** (ἀλλ' οὐχὶ Φαναριώτας), εὐρίσκομεν 3 Ρακοβίτσας καὶ 4 Καλλιμάχους. Τὰ δὲ **λεγόμενα περὶ τῆς Ἑλληνικῆς χροιάς τῆς κυβερνήσεως αὐτῶν εἶναι μῦθος**. Οἱ τοῦ κράτους λειτουργοὶ καὶ ὑπάλληλοι εἰσὶν, ἐν μεγάλῃ πλειονότητι, Ρωμοῦνοι· ὁ ἡγεμὼν εἶχε συμφέρον νὰ μὴ δυσαρεστῇ τοῖς ὑπηκόοις· ὅτι δῆθεν ἀπέβλεπεν οὗτος εἰς ἐξελλήνισιν τῆς χώρας εἶναι ἀπίστευτον, ἀφοῦ οἱ ἡγεμόνες οὗτοι **ἠνάγκασαν τοὺς ἱερεῖς ν' ἀναγινώσκωσι καὶ νὰ γράφωσι Ρωμουνιστί**, ἐνήργησαν δὲ τὴν τύπωσιν βιβλίων λειτουργικῶν ἐν τῇ Ρωμουνικῇ καὶ συνέδραμον εἰς ἴδρυσιν σχολείων Ρωμουνικῶν καὶ ἐκαυχῶντο ὅτι ἀνεγίνωσκον Ρουμάνους χρονογράφους. Τοῦ ἐναντίον τῶν Φαναριωτῶν ὀνειδούς τοῦ ῥιπτομένου εἰς τὴν περίοδον αὐτὴν ἀρχὴ εἶναι τὰ γραφέντα ὑπὸ περιηγητῶν τῆς Δύσεως, οἵτινες ἐν τῷ μεγάλῳ πολιτισμῷ αὐτῶν δὲν ἠδύναντο νὰ νοήσωσι χώραν ἀπολυταρχικῶς κυβερνωμένην. . . ».

Ὁ αὐτὸς συγγραφεὺς λέγει (αὐτόθι): «Κατὰ τὸν χρόνον τοῦτον (τὸν πρὸ τῆς Φαναριωτικῆς λεγομένης περιόδου) συμπίπτει ἡ **Νεοελληνικῆ ἀναγέννησις** ἐν ταῖς χώραις ταῖς Ρουμανικαῖς τοῦ ἀρχαίου Βυζαντιακοῦ κράτους. Αἱ Ἡγεμονίαι, ἰδίως ἡ Μολδαβία, γίνονται κατὰ τὸν ΙΖ' αἰῶνα ἐστία νέου πολιτισμοῦ».

Ταῦτα ὁ Δ. Α. Θεοδώρου. Ὁ δὲ ἀρχιμανδρίτης Θεόδωρος Ἀθανασίου, ὁ παρ' ἡμῖν ἐν Ἀθήναις, ἐν τῇ Θεολογικῇ καὶ τῇ Φιλοσοφικῇ Σχολῇ τοῦ Πανεπιστημίου περατώσας τὰς σπουδὰς αὐτοῦ, ἐν πραγματεΐᾳ σπουδαιωτάτῃ, Ἑλληνιστί ὑπ' αὐτοῦ συγγραφείσῃ «Περὶ τῶν Ἑλληνικῶν Σχολῶν ἐν Ρωμουνίᾳ» (1898)

διὰ πολλῶν ἀπέδειξε πόσων ἀγαθῶν αἰτία τοῖς Ρωμοῦνοις ἐκ πολλῶν ἐπόψεων ἐγένετο ἡ τῶν Φαναριωτῶν διοικήσις καὶ ἰδίως ὡς πρὸς τὴν ἐκπαίδευσιν τοῦ Ρωμουνοικοῦ λαοῦ. Καὶ ἐκ τοῦ βιβλίου τοῦ ἀρχιμανδρίτου Θ. Ἀθανασίου κατανοεῖ τις λαμπρῶς πόσον τερατώδης εἶναι ἡ προσαπτομένη τοῖς Φαναριώταις Ἑγεμόσι συκοφαντία ὅτι οἱ Ἑγεμόνες οὗτοι ἢ καθόλου οἱ ἐν Ρωμουνίᾳ Ἑλληγες διὰ τῶν ἐν Ρουμανίᾳ Ἑλληνικῶν σχολῶν καὶ τῆς αὐτόθι καλλιεργίας Ἑλληνικῶν γραμμάτων ἀπέβλεπον εἰς τὴν ἐξελληνίσιν τῆς χώρας¹. Τὰ Ἑλληνικὰ σχολεῖα ἐπὶ τοῦ ὀπωσθήποτε ἐλευθέρου ἐδάφους τῶν μόνων τότε ἐν τῇ Ἑλληνικῇ Ἀνατολῇ χριστιανικῶν ὀρθοδόξων κρατῶν ἀπέβλεπον εἰς τὴν ἐθνικὴν ἐκπαίδευσιν τῶν τε ἐν ταῖς Ἑγεμονίαις εὐρισκομένων καὶ τῶν πανταχόθεν τοῦ Ἑλληνικοῦ κόσμου αὐτόσε χάριν ἐλευθέρως ἐκπαιδεύσεως συρρεόντων Ἑλλήνων, δι' ὧν αἱ Ἑγεμονίαι κατεστάθησαν ἐν μέρει κοιτῆς ἀναγεννήσεως τῶν Ἑλληνικῶν γραμμάτων. Ἡ τοιαύτη δὲ καλλιεργία τῆς Ἑλληνικῆς παιδείας εἶχε γοιμωτάτην καὶ εὐεργετικωτάτην ἐπίδρασιν ἐπὶ τὴν ἐθνικὴν παιδευσιν τῶν ἐγχωρίων, ὧν ἀκριβῶς τὰ σχολεῖα, ἡ γραμματεία καὶ ἡ καθόλου πνευματικὴ προαγωγή καὶ ἐπίδοσις καὶ τῆς ἐθνικῆς συνειδήσεως ἀνάπτυξις ἦσαν καρποὶ ἀγλαοὶ τῆς ἐν τῇ πατρίδι αὐτῶν ἐπίδοσεως καὶ ἀκμῆς τῆς Ἑλληνικῆς παιδεύσεως. Ἄλλ'

(1) Τὴν τοιαύτην ἐναντίον τῶν Ἑλληνικῶν ἐξ ἀγνοίας ἢ ἐκ διαστροφῆς τοῦ πνεύματος προοῦσαν συκοφαντίαν κακεντρεχῶν τινῶν Ρωμουνοικῶν καὶ ἐπιπολαίων τινῶν καὶ προκατειλημμένων Εὐρωπαίων ἐνισχύουσιν ἀτυχῶς ἐμμέσως καὶ ἠθικῶς καὶ αἱ ἐκ μέρους τινῶν ἡμετέρων λογισμάτων τοῦ γλυκοῦ νεροῦ ἐκτοξευόμενοι ἐναντίον τοῦ κλήρου τερατωδῶς μωραὶ μομφαί, ὅτι δὲν εἰργάσθη κατὰ τοὺς χρόνους τῆς δουλείας διὰ τῆς μεγάλης ἠθικῆς ὁπῆς καὶ δυνάμεως, ἣν εἶχε παρὰ τοῖς μὴ Ἑλληνοκοῖς Ὀρθοδόξοις, ἵνα ἐξελληνίσῃ πάντας, Βλάχους τε καὶ Βουλγάρους, Σέρβους τε καὶ Ἀλβανούς, ὥσει ἔργον ὀλίγων καλογήρων καὶ τῶν ὑπ' αὐτῶν ἰδρουμένων ἐν μέσῳ ἑκατομμυρίου ἀλλογενῶν σχολῶν θὰ ἦτο ἡ ἐξελληνίσις τῶν ἑκατομμυρίων τούτων καὶ ὥσει ἡ προτιεστή καὶ κυριωτάτη ἰδιότης τῶν Ἑλληνικῶν γραμμάτων μὴ ἦτο οὐχὶ ἡ καταπίστις ἐθνικῆς συνειδήσεως τῶν ξένων, ἀλλ' ἡ ἀφύπνισις καὶ ἐκλάμπρυνσις αὐτῆς. Ἀκριβῶς δὲ ἡ σπουδὴ καὶ ἡ καλλιεργία τῶν Ἑλληνικῶν γραμμάτων ἐν Ἑλληνικαῖς

εἰς τὴν ἐλευθέραν ἐν ταῖς Ἡγεμονίαις ἀνάπτυξιν καὶ καλλιεργίαν τῶν τε Ἑλληνικῶν γραμμάτων καὶ τοῦ καθόλου πνευματικοῦ βίου Ἑλλήνων τε καὶ ἑγχωρίων συνετέλεσε κατὰ μέγα μέρος, εἰ καὶ ἐμμέσως, καὶ ἡ κατὰ τὸν 18ον αἰῶνα ἐμπεδωθεῖσα Ρωσικὴ ἐπὶ τὰς Ἡγεμονίας πολιτικὴ καὶ ἠθικὴ προστασία.

Ἡ Ρωσία καὶ αἱ Ἡγεμονίαι. — Ἡ ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τοῦ 18ου αἰῶνος ἐπελθοῦσα μεταβολὴ ἐν τῷ συστήματι τοῦ διορισμοῦ τῶν ἡγεμόνων Βλαχίας καὶ Μολδαβίας συμπύπτει ἀκριβῶς μετὰ τῆς τότε ἀρχομένης ἀναμίξεως τῆς Ρωσίας εἰς τὰ τῶν Ἡγεμονιῶν τούτων. Μέχρι τῶν χρόνων ἐκείνων μόνῃ ἡ Αὐστρία (καὶ ἔτι πρότερον ἡ Οὐγγαρία πρὸ τῆς μετὰ τῆς Αὐστρίας δυναστικῆς ἐνώσεως καὶ ἡ Πολωνία) ἀνεμινύετο εἰς ταῦτα. Ἡ Ὀθωμανικὴ ἐπικράτησις ἡ θεῖσα τέρμα εἰς τε τὴν Οὐγγρικὴν ἐν Βλαχίᾳ καὶ εἰς τὴν Πολωνικὴν ἐν Μολδαβίᾳ ἀνάμειξιν δὲν ἐκώλυεν ἵνα ἡ Αὐστρία διατελῇ εἰς σχέσεις τοιαύτας πρὸς τὴν Βλαχίαν, αἵτινες μικροῦ δεῖν καθίδρουν προστασίαν πολιτικὴν Αὐστριακὴν ἐν Βλαχίᾳ. Καὶ Αὐστριακὴ μὲν προστασία ἢ κυριαρχία ἐπὶ τῆς Βλαχίας δὲν κατέστη δυνατὴ. Τοῦναντίον δὲ κατὰ τοὺς χρόνους ἀκριβῶς τούτους ἡρξάτο ἐπικρατοῦσα ἐν ἀμφοτέραις ταῖς Ἡγεμονίαις ἡσπὴ πολιτικὴ καὶ ἠθικὴ ἰσχυρὰ τῆς Ρωσίας καταντήσασα εἰς προστασίαν πολιτικὴν. Ἡ ἀπόπειρα τοῦ Δημητρίου Καιτεμιρ περὶ ὑπαγωγῆς τῆς Μολδαβίας ὑπὸ τὴν Ρωσικὴν προστασίαν ἢ γενομένη τῷ 1710 ἀπέτυχεν, ὡς ἐρρήθη καὶ ἐν τῇ καλεινωτικῇ διὰ τὴν Ρωσίαν εἰρήνῃ τῆς Φωξάνης (21 Ἰουλίου 1711) τῇ τερματισάσῃ τὴν ἀτυχῆ στρατείαν τοῦ Πέτρου Α', οὐδεὶς ἦν δυνατὸν νὰ γείνη λόγος περὶ τῶν Ἡγεμονιῶν. Ἀλλὰ καὶ ἐν τῇ μετὰ 28 ἔτη συνολογηθείσῃ μεταξὺ τῆς αὐτοκρατείας Ἄννης καὶ τοῦ Σουλτάνου μετὰ νικηφόρον ὑπὲρ τῆς Ρωσίας πόλεμον συνθήκη τοῦ Βελιγραδίου (1839) δὲν ἐγένετο λόγος περὶ προστασίας Ρωσικῆς ἐπὶ τῶν Ἡγεμονιῶν, ἀλλὰ μόνον περὶ τῆς ἀποδόσεως αὐτῶν,

σχολαῖς τοσοῦτον ἰσχυρῶς συνετέλεσε καὶ εἰς τὴν ἀφύπνισιν καὶ ἐνίσχυσιν τῆς ἐθνικῆς συνειδήσεως τῶν ἀλλογενῶν ὀρθοδόξων τῆς Ἀντιολῆς καὶ ἰδίως Ρωμούνων καὶ Βουλγάρων. Βούλγαρος δὲ πολιτικὸς ἀνὴρ ὡμολόγησε πρὸ ἐτῶν ὅτι ἐν τῷ Ἀθήνῃσι πανεπιστημίῳ σπουδάζων ἔλαβε συνειδήσιν ἐθνικὴν Βουλγαρικὴν πεφωτισμένην.

κατειλημμένων ὑπὸ Ρωσικοῦ στρατοῦ εἰς τὴν Τουρκίαν καὶ περὶ ἀμνηστεύσεως τῶν ὑπὲρ τῆς Ρωσίας μετασχόντων τοῦ πολέμου βοϊάρων¹.

Ἡ πρώτη Ρωσοτουρκικὴ συνθήκη, ἐν ἣ γίνεται λόγος περὶ **μεισιείας** τῆς Ρωσίας ἢ συνηγορίας παρὰ τῇ Πύλῃ ὑπὲρ τῶν Ἑγεμονιῶν, εἶναι ἡ περίφημος συνθήκη τοῦ Κουίζουκ Καϊναρδζή (5/17 Ἰουλίου 1774) ἡ θεῖσα τέρμα εἰς τὸν ἐξαετῆ μεταξὺ τῆς αὐτοκρατείας Αἰκατερίνης Β' καὶ τῶν Σουλτάνων Μουσταφᾶ Γ' καὶ Χαμίτ Α' πόλεμον. Τὸ πρὸς τὰς Ἑγεμονίας ἀναφερόμενον ἄρθρον τῆς συνθήκης ταύτης καθώριζεν ὅτι ἡ Ρωσία ἔμελλε ν' ἀποδώσῃ τὰς ὑπὸ τοῦ Ρωσικοῦ στρατοῦ καταληφθείσας καὶ κατεχομένης Ἑγεμονίας καὶ τὴν Βεσσαραβίαν εἰς τὴν Πύλῃν, ὑποχρεομένην νὰ κηρύξῃ γενικὴν ἀμνηστιάν εἰς τοὺς διαρκούντος τοῦ πολέμου μετὰ τῆς Ρωσίας ταχθέντας καὶ ἐργασθέντας Βλαχομολδανούς, ἔτι δὲ καὶ ἐλάττωσιν τῶν ὑπὸ τῶν δύο Ἑγεμονιῶν τελουμένων τῇ Πύλῃ φόρων. Διάταξις δέ τις τῆς συνθήκης λέγει: «Κατὰ τὰς περιστάσεις, ἐν αἷς θὰ εὐρεθῶσιν αἱ δύο Ἑγεμονίαι² καὶ οἱ **ἡγεμόνες** αὐτῶν³, δύνανται οἱ πρέσβεις καὶ ἡ αὐτὴ τῆς Ρωσίας νὰ λαλῶσιν ὑπὲρ αὐτῶν, ἡ δὲ Πύλη ὑπισχνεῖται ὅτι θὰ δίδῃ προσοχὴν εἰς τὰς παραστάσεις ταύτας συνωδὰ τῷ φιλικῷ σεβασμῷ πρὸς

(1) Σημειωτέον ὅτι πρὸ τοῦ μεγάλου Ρωσοτουρκικοῦ πολέμου 1736-39, οὗ μετέσχε καὶ ἡ Αὐστρία ὡς σύμμαχος τῆς Ρωσίας, ἀλλ' ἠττηθεῖσα ὑπέκλυεν εἰς βαρεῖς ὄρους εἰρήνης, ἡ Αὐστρία εἶχε διεξαγάγει διετὴ πόλεμον (1716—18) νικηφόρον ἐναντίον τῆς Τουρκίας, ὑποχρεωθείσης ἐκ τῆς περὶ εἰρήνης συνθήκης τοῦ Πασσάροβιτς (1718) νὰ παραχωρήσῃ τῇ Αὐστρίᾳ ὁμοῦ μετὰ τοῦ Τεμεσβάρ, Βοσνίας, Ἐρζεγοβίνης, Κροατίας καὶ Βελιγραδίου μετὰ μεγάλου μέρους τῆς Σερβίας καὶ τὴν ἐκείθεν τοῦ Ἀλούτα Μικρὰν καλουμένην Βλαχίαν. Ἄλλ' ἐν τῇ εἰρήνῃ τοῦ Βελιγραδίου ἡ Αὐστρία ἀπέδωκε πάσας ταύτας τὰς χώρας πλὴν τοῦ Τεμεσβάρ εἰς τὴν Τουρκίαν.

(2) Οὗτος εἶναι ὁ ἐπίσημος ὄρος (αἱ δύο Ἑγεμονίαι) καὶ ἐν τῇ ἐπίσημῃ τουρκικῇ ἐκφράσει Μεμλεκεταίν—αἱ δύο χώραι ἢ τὰ δύο κράτη.

(3) Κατὰ παράδοξον τρόπον ἐν τῷ Γαλλικῷ κειμένῳ κεῖται Souverains=κυρίαρχοι, ὅπερ λέγεται μόνον περὶ ἡγεμόνων μὴ ὑποκειμένων εἰς τὴν κυριαρχίαν ἐτέρου.

τὰς μεταξὺ τῶν δύο Δυνάμεων πρὸς ἀλλήλας ἀμοιβαίας ἐκτιμήσεις. Οὕτω δὲ διὰ τῆς συνθήκης τοῦ Κουδζούκ Καϊναρτζή ἡ Πύλη ἀνεγνώρισεν ἐμμέσως τὴν ἐπὶ τὰς Ἑγεμονίας Ρωσικὴν προστασίαν καὶ τὸ δικαίωμα ἀναμίξεως τῆς Ρωσίας εἰς τὰς μεταξὺ αὐτῶν καὶ τῆς Πύλης σχέσεις.

Ἐν τῇ μετ' οὐ πολὺ μεταξὺ Ρωσίας καὶ Αὐστρίας, μεταξὺ Αἰκατερίνης Β' καὶ τοῦ αὐτοκράτορος Ἰωσήφ Β' (καὶ τῆς μητρὸς αὐτοῦ αὐτοκρατείας καὶ βασιλείσης Μαρίας Θηρεσίας) συνομολογηθεῖσα μυστικῇ συνθήκῃ συμμαχίας ἐπιθετικῆς ἐναντίον τῆς Τουρκίας, δι' ἧς συνθήκης τὰ δύο κράτη διεμερίζοντο τὴν Εὐρωπαϊκὴν Τουρκίαν κατὰ τὸ περίφημον Ἑλληνικὸν σχέδιον (projet Grec) τῆς Αἰκατερίνης Β', τὸ ἀποβλέπον κυρίως εἰς σύστασιν Ἑλληνικοῦ κράτους μετὰ πρωτεύουσας τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ μετὰ πασῶν τῶν ἐντεῦθεν τοῦ Δανουβίου χωρῶν (πλὴν τῶν εἰς τὴν Αὐστρίαν διδομένων Βοσνίας, Ἑρζεγοβίνης, Σερβίας καὶ Μικρᾶς Βλαχίας) ὑπὸ δευτερογενῆ κλάδον τοῦ οἴκου Ρωμανῶν (τὸν δεύτερον ἕγγονον τῆς αὐτοκρατείας Κωνσταντίνου), ἡ Μεγάλῃ Βλαχία μετὰ τῆς Μολδαβίας καὶ τῆς Βεσσαραβίας ἐμελλον ν' ἀποτελέσωσιν ἴδιον κράτος ἐλεύθερον ὑπὸ Ρωσικὴν προστασίαν. Ἄλλ' ἐκραγέντος τοῦ πολέμου (1787) ἡ μὲν Αὐστρία ἠττήθη, ἡ δὲ Ρωσία, ἧς οἱ νικηφόροι στρατοὶ εἶχον καταλάβει αὐθις καθ' ὀλοκληρίαν τὰς δύο Ἑγεμονίας καὶ τὴν Βεσσαραβίαν, ὑπεχρεώθη, μετὰ τὴν ἐξ ἀνάγκης συνομολογηθεῖσαν ὑπὸ τῆς Αὐστρίας χωριστὴν εἰρήνην πρὸς τὴν Τουρκίαν (τὴν εἰρήνην τοῦ Σιστόβου, 1791), νὰ συνομολογήσῃ καὶ αὐτὴ εἰρήνην πρὸς τὴν Τουρκίαν διὰ τῆς ἐν τῷ Ἰασίῳ συνθήκης (1792), δι' ἧς ἀπεδόθησαν μὲν πάλιν εἰς τὴν Τουρκίαν αἱ Βλαχικαὶ χωραὶ, ἀλλ' ἡ ἐπὶ τὰς Ἑγεμονίας Ρωσικὴ προστασία κατέστη ἐμφαντικωτέρα καὶ πραγματικωτέρα, τῆς Πύλης ὑποχρεωθεῖσης νὰ μὴ παύῃ τοὺς διοριζομένους ἐν ταῖς Ἑγεμονίαις ὀσποδάρους πρὸ τῆς παρόδου ἑπταετίας ἀπὸ τοῦ διορισμοῦ καὶ νὰ μὴ διορίζῃ αὐτοὺς πρὶν συνεννοηθῆ μετὰ τῆς αὐτῆς τῆς Πετροπούλεως ὥστε οἱ διορισμοὶ καὶ αἱ παύσεις ἡγεμόνων ἔκτοτε διενηργοῦντο κατ' οὐσίαν ἐν Πετροπόλει, κατὰ τύπον δὲ μόνον ἐξετελοῦντο ἐν Κωνσταντινουπόλει. Πρὸς τούτοις δὲ ἡ Πύλη ὑπεχρεοῦτο νὰ μὴ πέμπῃ στρατὸν εἰς τὰς Ἑγεμονίας (πλὴν τῶν ἐν

Ἰβραΐα καὶ Γαλαζίω μικρῶν φρουρῶν) ἄνευ τῆς συναινέσεως τῆς Ρωσικῆς αὐτῆς. Ἐν τοῖς θυελλώδεσι χρόνοις τῆς τοῦ Ναπολέοντος ἐν Γαλλίᾳ αὐταρχίας νέος πόλεμος μεταξὺ Ρωσίας καὶ Τουρκίας ἐξεργάγη τῷ 1806, ὅτε οἱ κατὰ τοῦ Ναπολέοντος, μεθ' οὗ συνεμάχει ἡ Τουρκία, συμμαχοῦντες Ἕλλησι καὶ Ρῶσοι συνεφώνησαν περὶ τῆς εἰς Ρωσίαν προσαρτήσεως τῶν Ἡγεμονιῶν, καὶ ἐν τῷ τελεσιγράφῳ, ὅπερ ὁ ἀρχηγὸς τοῦ ἐκβιάσαντος τὴν εἴσοδον τοῦ Ἑλλησπόντου Ἕλλησι ναύαρχος Ἄρβουθνοτ (κατὰ Φεβρουάριον τοῦ 1807) ἀπηύθυνε πρὸς τὴν Πύλιν ἐκ τῆς πρὸ τῶν ἀνακτόρων τοῦ Σουλτάνου σταθμευούσης ναυαρχίδος αὐτοῦ, ἀπῆιτι παρὰ τῆς Πύλης τὴν ἐντὸς βραχυτάτης προθεσμίας παράδοσιν τῶν μὲν Ἡγεμονιῶν εἰς τὴν Ρωσίαν, τῶν δὲ Δαρδανελλίων εἰς τὴν Ἀγγλίαν· ἀλλ' ἡ γενναία τῶν Τούρκων ἄμυνα ἐματαίωσε τὰ Ἀγγλορωσικὰ σχέδια. Ἄλλ' ἡ μετ' ὀλίγον ἐπελθοῦσα ἐν τοῖς παρὰ τὸν Οὐϊστούλαν πεδίοις μεγάλη μεταβολὴ τῶν πραγμάτων διὰ τῶν μεγάλων νικῶν τοῦ Ναπολέοντος μετέτρεψε τὴν Ἀγγλορωσικὴν συμμαχίαν εἰς Γαλλορωσικὴν καὶ τὴν ὑπὸ τῆς Γαλλίας ἐγκαταλειφθεῖσαν Τουρκίαν παρέδωκεν εἰς τὴν διακρίσιν τῶν Ρώσων. Ἡ Ρωσία χωρὶς νὰ συνάψῃ εἰρήνην προσήρτησεν ἐπισήμως τὰς δύο Ἡγεμονίας (μετὰ τὴν μετὰ τοῦ Ναπολέοντος τῷ 1808 ἐν Ἐρφούρτῃ συνέντευξιν τοῦ τσάρου Ἀλεξάνδρου Α'), ὁ δὲ Ναπολεὼν ἀναγνωρίζας τὴν προσάρτησιν ἀνήγγειλεν αὐτὴν ἐπισήμως εἰς τὰς νομοθετικὰς Βουλὰς τῆς Γαλλίας. Ἄλλ' ἡ Τουρκία ἐξηκολούθησε τὸν πόλεμον, ἀπαλλαγείσα τοῦ ἐξ Ἀγγλίας πολέμου διὰ τῆς συνθήκης τῶν Δαρδανελλίων (1809), μέχρι τοῦ 1812, ὅτε ὁ μεταξὺ Ναπολέοντος καὶ τοῦ Τσάρου ἐκράγεις ἐκ νέου πόλεμος εὐέλπι ἠγάφηε πρὸ τῶν ὀφθαλμῶν αὐτῆς μέλλον. Ἀλλὰ διὰ τῆς Ἀγγλικῆς μεσιτείας συνωμολογήθη εἰρήνη μεταξὺ τῶν δύο κρατῶν διὰ τῆς συνθήκης τοῦ Βουκουρεστίου (1812), δι' ἧς ἡ Ρωσία ἐκ τῶν καταληφθεισῶν ὑπ' αὐτῆς χωρῶν ἐκράτει μόνον τὴν Βλαχικὴν Βεσσαραβίαν καὶ τὰ ὄρια μεταξὺ τῶν δύο κρατῶν μεθίσταντο ἀπὸ τῶν ὄχθων τοῦ Δνειτέρου εἰς τὰς τοῦ Προῦθου. Ἡ συνθήκη τοῦ Βουκουρεστίου χηρῆζουσα διασαφήσεων καὶ συμπληρώσεων ἐν τισι διατάξεσιν ἔδωκεν ἀφορμὴν εἰς νέαν τῷ 1817 μεταξὺ τῶν δύο κρατῶν σύμβασιν, καθ' ἣν περίστασιν μάτην, ὡς εἶδομεν, ἠγωνίσθη ὁ Ι. Καποδίστριας νὰ

πέιση τὸν Τσάρον νὰ ἀπαιτήσῃ τὴν ἐντελῆ ἀνεξαρτησίαν τῶν Ἑγεμονιῶν ὑπὸ τὴν ἐγγύησιν πασῶν τῶν Μεγάλων Δυνάμεων (ὡς ἐγένετο τοῦτο μετὰ τεσσαράκοντα ἔτη διὰ τῆς Παρισιανῆς συνθήκης τοῦ 1856). Ὁ Τσάρος προὔτιμησε τὴν διατήρησιν τοῦ καθεστῶτος, οὗ κύριον πλεονέκτημα ἦν ἡ Ρωσικὴ προστασία, καὶ ἰδίως ἡ ὑποχρέωσις τῆς Πύλης νὰ μὴ κατέχη στρατιωτικῶς τὰς Ἑγεμονίας ἄνευ ἀδείας τῆς Ρωσίας. Τοῦτο δ' ἀκριβῶς ἔπεισε τοὺς ἀρχηγοὺς τῆς Μεγάλης Ἑταιρείας τῶν Φιλικῶν ἵνα τὴν ἀρχὴν τῆς ὑπ' αὐτῶν μελετηθείσης μεγάλης Ἑλληνικῆς ἐθνικῆς ἐξεγέρσεως ποιήσωνται ἀπὸ τῶν Ἑγεμονιῶν.

Ἱστορία τῶν Βλαχικῶν Ἑγεμονιῶν ἀπὸ τοῦ 1821 μέχρι τοῦ 1829. — Ὁ Ἑλληνικὸς ἀγὼν καὶ αἱ Ἑγεμονίαι. Ἡ κοιτίς τῆς τῶν Φιλικῶν Ἑταιρείας ἦν ἡ Ρωσία, ἀλλὰ τὸ κυριώτατον κέντρον καὶ στάδιον ἐνεργείας αὐτῆς ἦσαν αἱ δύο Ἑγεμονίαι. Ἐνταῦθα ὑπῆρχον πλεῖστα κέντρα Ἑλληνικά, μεγάλαι κοινότητες Ἑλληνικαί, πλῆθος σχολείων Ἑλληνικῶν καὶ διδασκάλων τοῦ Γένους· ἐνταῦθα τυπογραφεῖα Ἑλληνικά· ἐνταῦθα ἐξεδίδοντο βιβλία διδακτικά τῶν Ἑλληνικῶν σχολείων καὶ ἄλλα θεολογικά καὶ ἐπιστημονικά· ἐνταῦθα τὸ πρῶτον Ἑλληνικὸν περιοδικὸν (ἀπὸ τοῦ 1810) «Ὁ Λόγιος Ἑρμῆς»· ἐνταῦθα μοναστήρια Ἑλληνικά· ἐνταῦθα, τὸ σπουδαιώτατον, Ἑγεμόνες Ἑλληνες, μυηθέντες εἰς τὴν συνωμοσίαν τῶν Φιλικῶν· ἐνταῦθα Ἑγεμονικαὶ αὐλαὶ μετὰ μεγιστάνων Ἑλλήνων· ἐνταῦθα ὀπλαρχηγοὶ Ἑλληνες (ὡς ὁ Γεώργιος Ὀλύμπιος καὶ ἄλλοι) ἀρχηγοὶ τῶν Ἑγεμονικῶν φρουρῶν, συγκειμένων καὶ τούτων τὸ πλεῖστον ἀπὸ Ἑλλήνων ἢ πιστῶν τοῖς Ἑλλησι Χριστιανῶν Ἀλβανῶν, Βουλγάρων, Σέρβων (καὶ ὁ Μίλος ὁ ἡγεμὼν (κνιάζος) ἦν ἐκ τῶν μεμυημένων εἰς τὴν Ἑταιρείαν). Ἀλλὰ τὸ μέγιστον πλεονέκτημα τῶν Ἑγεμονιῶν ὡς πρὸς τὴν παρασκευαζομένην ἐπανάστασιν ἦν τὸ οἰοεὶ ἄσυλον τῆς χώρας, τῆς Τουρκίας μὴ δυναμένης ἄνευ τῆς ἀδείας τῆς Ρωσίας νὰ πέμψῃ στρατὸν εἰς τὴν χώραν. Ἀλλ' εἶδομεν ἤδη τίνες ἀντίξοι περιστάσεις μετεποίησαν τὸ ῥηθὲν πλεονέκτημα εἰς μειονέκτημα, τῆς Ρωσίας δούσης εὐθύς μετὰ τὴν εἰς Μολδαυίαν εἰσβολὴν τοῦ Α. Ὑψηλάντου ἄδειαν τῇ Πύλῃ νὰ πέμψῃ στρατὸν πέραν τοῦ Δανουβίου καὶ νὰ θέσῃ τέρμα ταχὺ εἰς τὸ κίνημα τοῦ Ὑψηλάντου. Ἀλλ' ὡς ἐξηγήθη ἐν οἰκείῳ τόπῳ,

καὶ οὕτω τὸ ἐν ταῖς Ἡγεμονίαις κίνημα ἐκ πολλῶν ἐπόψεων ἐβοήθησε τελεσφόρως τῇ προόδῳ τῆς ἐν ταῖς Ἑλληνικαῖς χώραις ἐπαναστάσεως.

Ἄλλ' ὡς πρὸς τοὺς ἐγγωρίους τὸ κίνημα τοῦ Ὑψηλάντου ὑπῆρξεν ἐπιζημιώτατον. Ὁ ἐγγώριος λαός, δι' οὓς ἐξηγησάμεθα λόγους καὶ οἵτινες οὐκ ὀλίγον ἐνοχοποιοῦσι καὶ τοὺς ἀρχηγούς τοῦ κινήματος, ἔμεινεν ὅλως ξένος πρὸς τὸ κίνημα, ἔπαθε δὲ πολλὰ ἐκ τῆς Τουρκικῆς εισβολῆς καὶ κατοχῆς, ἣτις διήρκεσε μέχρι τοῦ 1826, καθ' ὅλον τοῦτο τὸ διάστημα τῆς χώρας διοικουμένης ὑπὸ Τούρκων στρατιωτικῶν διοικητῶν. Μόλις τῷ 1826 μετὰ τὴν τότε συνομολογηθεῖσαν μεταξὺ Ρωσίας καὶ Πύλης νέαν συνθήκην τοῦ Ἀκκερμαν ἔπεμφεν ἡ Πύλη Ἡγεμόνας (ἄλλ' οὐχὶ πλέον Ἑλληνας, ἀλλ' ἐγγωρίους), καὶ ἐξεκένωσε τὴν χώραν. Ἄλλ' ὁ τῷ 1828 ἐκραγείς Ρωσοτουρκικὸς πόλεμος ἐπὶ νεγκεν αὐθις τὴν ὑπὸ τῶν Ρώσων κατάληψιν ταύτης. Ἡ τερατίσασα τὸν πόλεμον συνθήκη τῆς Ἀδριανουπόλεως (2/14 Σεπτεμβρίου 1829) ἔδιδε τῇ Ρωσίᾳ τὸ δικαίωμα τῆς κατοχῆς τῶν Ἡγεμονιῶν μέχρι τῆς ἐξοφλήσεως τῆς πρὸς αὐτὴν πολεμικῆς ἀποζημιώσεως¹.

Ἡ συνθήκη τῆς Ἀδριανουπόλεως καὶ αἱ Ἡγεμονίαι. — **Ἡ μέχρι τοῦ 1848 κατάστασις.** — Ὁ διορισμὸς ἡγεμόνων ἐς ἐγγωρίων, εἰς ὃν εἶχε προβῆ ἡ Πύλη πολὺ πρὸ τῆς συνθήκης ἔτι τοῦ Ἀκκερμαν (χωρὶς οὗτοι νὰ ἐγκατασταθῶσιν ἐν τῇ χώρῳ) εἶχε προκαλέσει ἀντίρρησην κατ' οὐσίαν ἐκ μέρους τῆς Ρωσίας, οὐχὶ διότι αὕτη εἶχεν ἀντίρρησην διπλωματικὴν εἰς τὸν νεωτερισμόν, ἀλλὰ διότι ἦν μεταβολὴ ἐν τῷ συστήματι τῆς διοικήσεως τῆς χώρας μὴ γενομένη τῇ προτέρᾳ ἐρωτήσῃ καὶ ἐγκρίσει τῆς Ρωσίας. Ἄλλ' ὁ νεωτερισμὸς οὗτος εὐηρέστησεν, ὡς εἰκόσ, τοῖς ἐγ-

(1) Ὁ σουλτάνος Μαχμούτ προέτεινε τῇ Ρωσίᾳ, ἀντὶ τῆς χρηματικῆς πολεμικῆς ἀποζημιώσεως, τὴν εἰς αὐτὴν προσάρτησιν τῆς Μολδαβίας, ἀλλ' ὁ Νικόλαος Α' ἀπέρριψε γενναιοφρόνως τὴν προσφορὰν, μὴ θέλων νὰ φανῇ ἐπιδιώξας κατακτήσεις διὰ τοῦ πολέμου, τούναντιον δὲ ἡλάττωσε τό τε ποσὸν τῆς ἀποζημιώσεως καὶ τὸν χρόνον τῆς κατοχῆς, ἣτις περιορίσθη μόνον εἰς ὀλίγα φρούρια μέχρι τῆς ἀποτίσεως τῆς κατὰ 1/2 ἑλαττωθείσης ἀποζημιώσεως τῶν 10 ἑκατομμυρίων δονακάτων.

χωρίους, οἵτινες πρὸ πολλοῦ ἐπεζήτουν τοῦτο· καὶ τὸ κατὰ τὰς παραμονάς τῆς εἰσβολῆς τοῦ Ὑψηλάντου κίνημα τοῦ περιφήμου Θεοδώρου Βλαδιμιρέσκου πρὸς τοιοῦτον ἀπέβλεπε σκοπόν. Καὶ νῦν διὰ τῆς συνθήκης τῆς Ἀδριανουπόλεως οὐ μόνον τὸ σύστημα τῆς ἐξ ἔγχωρίων ἐκλογῆς τῶν ἡγεμόνων ἐπεκυροῦτο σιωπηλῶς, ἀλλὰ καὶ ἡ διὰ τῶν συνθηκῶν τοῦ Ἰακίου καὶ τοῦ Ἀκκερμαν καθορισθεῖσα ἑπταετὴς διάρκεια τῶν Ἡγεμόνων μεθίστατο εἰς ἰσοβιότητα (ἔξαιρουμένης τῆς περιπτώσεως τῆς ἔκουσίας παραιτήσεως ἢ τῆς ἔνεκεν ἐγκλήματος συναινέσει ἀμφοτέρων τῶν κυβερνήσεων καὶ τοῦ συμβουλίου τοῦ ἔθνικοῦ καθαιρέσεως), ἰδρύετο δὲ καὶ συμβούλιον βοιάρων παρὰ τῷ Ἡγεμόνι, ἵνα συμπράττη αὐτῷ εἰς τὴν διοίκησιν τῆς χώρας καὶ ἐκλέγῃ τὸν Ἡγεμόνα, τῆς ἐπικυρώσεως τῆς ἐκλογῆς μόνης ἐπιφυλασσομένης τῇ Πύλῃ, ἡσφαλίζοντο δὲ πολλαὶ ταῖς Ἡγεμονίαις ἐμπορικαὶ ἐν Τουρκίᾳ ὠφέλειαί καὶ δὴ καὶ ὁ ἐλεύθερος πλοῦς τοῦ Δανουβίου καὶ ἡ εἰς τὴν Μολδαυίαν ἐκχώρησις τῶν ἐπὶ τῆς Μολδαυικῆς ὄχθης τοῦ ποταμοῦ πόλεων (Βραΐλας, Γαλαζίου ἴδ. σ. 178 9), τοῖς Τούρκοις κατοίκους τῶν πόλεων τούτων ἐπιτρεπομένου ἐντὸς 18 μηνῶν νὰ ἐκποιήσωσι τὰ κτήματα αὐτῶν καὶ νὰ μετοικήσωσιν εἰς τὴν Τουρκίαν. Πρὸς τούτοις ἐπετρέπετο ταῖς κυβερνήσεσι τῶν Ἡγεμονιῶν νὰ ὑποβάλλωσιν ὑπὸ κάθαρσιν τὰ ἐκ Τουρκικῶν λιμένων προερχόμενα πλοῖα· ἀπηλλάγησαν δὲ αἱ Ἡγεμονίαι καὶ τῆς ἀνεκαθεν βαρυνούσης αὐτὰς ὑποχρέσεως τοῦ προμηθεύειν σίτον, πρόβατα καὶ ξυλικὴν διὰ τὴν Κωνσταντινούπολιν καὶ διὰ τὰ παραδανούβια φρούρια, ἀπηλλάγησαν δὲ καὶ πάντων τῶν ἄλλων ποικιλοῦμων ἐκτάκτων φόρων, ὧς μόνου φόρου καθορισθέντος τοῦ ἐνιαυσίως τελουμένου τακτικοῦ φόρου τῆς ὑποτελείας, διπλασιαζομένου ἐφάπαξ κατὰ τὸν διορισμὸν ἐκάστου ἡγεμόνος. Πάντα τὰ ἐκ τῆς νέας καταστάσεως τῶν πραγμάτων ἐπὶ τῇ βάσει τῆς συνθήκης τῆς Ἀδριανουπόλεως προερχόμενα ζητήματα ἐκανονίσθησαν διὰ τοῦ λεγομένου ὀργανικοῦ κανονισμοῦ (Réglement organique) ἀμφοτέρων τῶν Ἡγεμονιῶν, ἐκδοθέντος τῷ 1831.

Οὕτω διὰ τῆς συνθήκης τῆς Ἀδριανουπόλεως αἱ Ἡγεμονίαι κατεστάθησαν κράτη ἀληθῶς αὐτόνομα, ἔχοντα ἰσοβίους ἄρχοντας ἔγχωρίους, συμβούλιον ἔθνικόν προκρίτων, ἀπηλλαγμένα ὀλοσχερῶς πάσης κατοχῆς στρατιωτικῆς τουρκικῆς πανταχοῦ τῆς

ἐπικρατείας καὶ ἀπολαύοντα πλείστων ὠφελειῶν ἐμπορικῶν καὶ ναυτιλιακῶν ἐν Τουρκίᾳ, ἔχοντα δὲ καὶ ἀντιπροσωπείαν ἐν Κωνσταντινουπόλει (ἡγεμονικὸν γραφεῖον) ἐπιμελουμένην τῶν συμφερόντων τῶν ὑπῆκόων τῶν Ἑγεμονιῶν.

Διὰ ταῦτα πάντα ἡ συνθήκη τῆς Ἀδριανουπόλεως ὑπῆρξε διὰ τὰς Ἑγεμονίας ἀρχὴ ἐθνικῆς πολιτικῆς ἀναπτύξεως νέας, ὅπως καὶ διὰ τὴν Σερβίαν (ἴδ. κατωτέρω), ὡς ὑπῆρξε κατὰ μέγα μέρος καὶ ἀρχὴ τῆς κατὰ τὸ δημόσιον Εὐρωπαϊκὸν δίκαιον ὑπάρξεως τοῦ ἐλευθέρου Ἑλληνικοῦ κράτους. Ἄλλ' ἰπέναντι πάντων τούτων τῶν πλεονεκτημάτων ἐν μόνον ὑπῆρχε νῦν περιορίζον τὴν ἐλευθέραν ἐσωτερικὴν πολιτικὴν ἀνάπτυξιν τῆς χώρας, τοῦτο δ' ἦτο ἡ μεγάλη αὔξησις τῆς Ρωσικῆς πολιτικῆς ὀρπῆς, ἧς ἕνεκα οἱ ἐν Βουκουρεστίῳ καὶ ἐν Ἰασίῳ Ρῶσοι πρόξενοι καθίσταντο ἀληθεῖς ἀνθύπατοι ἀναμιγνύμενοι διηνεκῶς εἰς τὰ τῆς κυβερνήσεως καὶ ῥυθμίζοντες ταύτην κατὰ τὸ δοκοῦν αὐτοῖς, προβαίνοντες δὲ καὶ μέχρι καθαιρέσεως τοῦ ἡγεμόνος διὰ συνόδου τῶν βοιάρων (ὡς ἐγένετο τοῦτο τῷ 1842 εἰς τὸν ἡγεμόνα Βλαχίας Ἀλέξ. Γκίκαν). Οὕτως αἱ Ἑγεμονίαι μέχρι τῶν μέσων τοῦ 19ου αἰῶνος διετέλουν κατ' οὐσίαν ἀπηλλαγμένα τῆς Τουρκικῆς ἐξουσίας, ὀνόματι μὲν μόνον ὑποκείμεναι εἰς αὐτήν, πράγματι δὲ διατελοῦσαι ὑποκυριαρχίαν Ρωσικὴν, ἀλλὰ παρὰ πᾶσαν τὴν Ρωσικὴν ταύτην κηδεμονίαν καὶ πραγματικὴν κυριαρχίαν ἀπολαύουσαι ἐλευθέρου πολιτειακοῦ βίου καὶ προαγόμεναι διαρκῶς ἐν τῇ ἀναπτύξει τοῦ ἐθνικοῦ καὶ πολιτικοῦ βίου, ὅτε τῷ 1848 νέον πνεῦμα σφοδρὸν πολιτειακοῦ βίου καὶ πολιτειακῆς ἐπαναστάσεως ἀρξάμενον ἀπὸ ἄκρων Δυσμῶν τῆς Εὐρώπης, ἀπὸ τῆς Γαλλικῆς πρωτεύουσας, καὶ διαδραμὸν τὸ πλεῖστον τῆς μέσης Εὐρώπης ἐνέσκηψε καὶ εἰς τὰς Ἑγεμονίας καὶ ὤθησε ταύτας ἀπὸ τῆς μέχρι τοῦδε Ἀνατολικῆς πολιτειακῆς ἀπραγμοσύνης εἰς τὴν δίνην τῶν ἐπαναστατικῶν πολιτειακῶν ἰδεῶν τῆς Δυτικῆς Εὐρώπης καὶ ἐπέδρασεν ἰσχυρῶς ἐπὶ τὴν περαιτέρω πολιτειακὴν καὶ τὴν μετὰ ταύτης συνδεομένην ἐθνικὴν ἀνάπτυξιν τῆς χώρας.

Αἱ Βλαχικαὶ Ἑγεμονίαι τῷ 1848. Τὸ δίκην ἐπιδημικῆς νόσου πολιτικῆς, ὡς ἤθελεν εἰπεῖ ὁ συντηρητικοῦ πολιτικοῦ φρονήματος Εὐρωπαῖος πολιτικὸς ἀνὴρ, διαδοθὲν καὶ μεταδοθὲν ἐπαναστατικὸν πνεῦμα τοῦ 1848 ἐξεδηλώθη ἐν ταῖς Ἑγεμονίαις

τὸ πρῶτον ἐν Μολδαυίᾳ, κατ' ἀρχὰς εἰρηρικῶς, κατ' Ἀπρίλιον τοῦ 1818. Ὅμᾳς τις προκρίτων τοῦ λαοῦ, οὐχὶ βοϊάρων, ἀλλὰ φιλελευθέρων καὶ πεφωτισμένων ἀνδρῶν, συνελθοῦσα ἀπέτελεσε συνέλευσιν, ἣτις ἐζήτησε παρὰ τοῦ ἡγεμόνος Μιχαὴλ Στούρτζα τὴν ἀκριβῆ ἐκτέλεσιν τοῦ ἐπὶ τῇ βάσει τῆς συνθήκης τοῦ 1829 καταρτισθέντος ὀργανικοῦ κανονισμοῦ τοῦ 1831, ἐζήτησε δὲ καὶ τινὰς βελτιώσεις ἐν τῇ ὀργανώσει τῆς διοικήσεως καὶ τῆς δημοορίας ἐκπαιδεύσεως, διάλυσιν τοῦ περὶ τὸν Ἡγεμόνα ἐκ βοϊάρων συγκειμένου συμβουλίου (τοῦ καλουμένου **Διβανίου** κατὰ τὸ ἐν τῇ Πύλῃ Διβάνιον), καὶ ἀντικατάστασιν αὐτοῦ διὰ συμβουλίου ἀντιπροσωπεύοντος γνησιώτερον τὸν λαόν, τέλος δὲ καὶ ἴδρυσιν ἔθνοφυλακῆς. Αἱ ἀξιώσεις αὗται δὲν εἶχον χαρακτηρὰ ἐπαναστάσεως ἀνατρεπτικῆς τοῦ νομίμου καθεστώτος, ἀλλ' ἀπέβλεπον εἰς τὴν μετάστασιν τῆς ὑπὸ τῶν βοϊάρων μόνον ἀσκουμένης μέχρι νῦν δυνάμεως καὶ ὀπῆς εἰς τὴν τάξιν τῶν ἀσίων προκρίτων, τὴν περιλαμβάνουσαν ἤδη τὸ ἐν τοῖς γράμμασι καὶ τῇ τέχνῃ καὶ τῇ ἐμπορίᾳ καὶ βιομηχανίᾳ προέχον μέρος τοῦ ἔθνους, ἀφοῦ καὶ μέρος τῶν φιλελευθέρων καὶ ἐθνικοφρόνων βοϊάρων, ἀποτελοῦν μειονότητα ἐν τῇ ὅλῃ τάξει τούτων, μετείχε τοῦ κινήματος. Ἄλλ' ὁ ἡγεμὼν Στούρτζας καὶ τὸ περὶ τοῦτον συμβούλιον τῶν βοϊάρων διέβλεπον ἢ ἐπετήδευον ὅτι διέβλεπον ἐν τῷ κινήματι χαρακτηρὰ ἐπαναστατικόν, ἀνατρεπτικόν τοῦ τέως ἰσχύοντος κοινωνικοῦ καὶ πολιτικοῦ καθεστώτος. Ἴσως δὲ παραθαρρυνθέντες οὗτοι εὐθύς τότε καὶ προτραπέντες ὑπὸ τοῦ Ρώσου προξένου, γινώσκοντος ὅτι ὁ Τσάρος δὲν ἠδύνατο νὰ ἐπιδοκιμάσῃ κίνημα ἐπαναστατικόν, ἀντεπεξῆλθον εὐθύς ἀδυστηρότατα ἐναντίον τοῦ κινήματος. Ἡ αὐθορμήτως συνελθοῦσα συνέλευσις τῶν προκρίτων διελύθη βιαίως, ἑπτακαίδεκα δὲ ἐκ τῶν φιλελευθέρων βοϊάρων συλληφθέντες ἐφυλακίσθησαν· ἄλλοι φιλελεύθεροι, βοϊάροι καὶ πρόκριτοι ἀσίων, ἐξωρίσθησαν πέραν τοῦ Λανουβίου εἰς τὴν Ὀθωμανικὴν ἐπικράτειαν, ἄλλων δὲ φυγόντων ἐδημεύθησαν αἰ περιουσίαι.

Ἀπέναντι τῆς τοιαύτης πολιτείας τοῦ Ἡγεμόνος οἱ πρόκριτοι ἐσκέφθησαν νὰ προσφύγωσιν εἰς τὴν ἐπέμβασιν τῆς Πύλης, γινώσκοντες ὅτι ἡ Ρωσία ἦν μετὰ τοῦ μέρους τοῦ ἡγεμόνος καὶ τῶν ἀντιδραστικῶν βοϊάρων, καὶ ἔπεμψαν πρεσβείαν ἐκδέτουσαν

τῆ Πύλῃ τὰς ἀξιώσεις καὶ τὰς ἐναντίον τῆς κυβερνήσεως τοῦ Ἑγεμόνος αἰτιάσεις αὐτῶν. Ἡ Πύλη, ἥς πρωθυπουργὸς ἦν τότε ὁ ἀνέκαθεν φιλελεύθερος, νῦν δὲ μετὰ συμπαθείας βλέπων πρὸς τὰς πανταχοῦ τῆς Εὐρώπης ὑπὲρ πολιτικῶν ἐλευθεριῶν γινομένης ἐπαναστάσεις Ρεσίτ, ἔχων καὶ τοὺς συναδέλφους αὐτοῦ ὁμόφρονας ἐν τῷ ζητήματι, πεπεισμένους μάλιστα περὶ τῆς προσεχοῦς ὀριστικῆς νίκης τῶν φιλελευθέρων καὶ ἐθνικῶν ἐν Εὐρώπῃ κινήματων, εὐμενῶς ἤκουσε τὰς αἰτήσεις τῆς πρεσβείας καὶ εὐμενῶς προσηνέχθη πρὸς τοὺς ἀποτελοῦντας αὐτὴν ἄνδρας, ἀφοῦ μάλιστα καὶ ἀπλῶς ἢ πρὸς αὐτὴν γινομένη ἔκκλησις ὡς κυρίαρχον Δύναμιν, ἐθεράπευε σφόδρα τὴν φιλοτιμίαν αὐτῆς, ἔπεμψε δὲ τὸν γνωστὸν ἡμῖν ἐξ Ἀθηνῶν Καβουλῆ ἐφέντην πρὸς ἐξέτασιν τῆς καταστάσεως. Ἄλλ' ἢ Ρωσικὴ διπλωματία, εἰ καὶ αὐτὴ ἦν δημιουργὸς καὶ δωρητῆς τοῦ ὀργανικοῦ νόμου, οὕτινος ἢ ἐν Ἰασίῳ Συνέλευσις ἐξήτει ἀπλῶς τὴν ἀκριβῆ λειτουργίαν, διττῶς νῦν διετέθη δυσμενῶς πρὸς τοὺς ἐν τῇ Συνελεύσει· τὸ μὲν διότι ἢ ἐν ταῖς Ἑγεμονίαις παρουσία πολλῶν ἀποστόλων τῆς πανευρωπαϊκῆς ἐπαναστάσεως, στρεφομένης ἐκ τῶν Ἑγεμονιῶν καὶ ἐναντίον τῆς Ρωσίας, ἐνέπνεεν αὐτῇ σοβαροὺς φόβους, τὸ δὲ διότι ἢ τῆς νέας φιλελευθέρας ἐθνικῆς μερίδος πρὸς τὴν Πύλην ἔκκλησις ἐπληττε καιρίως τὴν ἠθικὴν γοητείαν τῆς Ρωσίας καὶ τοῦ Τσάρου. Διὰ τοῦτο Ρωσικῇ ὑποβολῇ καὶ ἐνεργείᾳ ἐν Κωνσταντινουπόλει τὸ μὲν φιλελεύθερον ὑπουργεῖον Ρεσίτ πασᾶ ἀπεμακρύνθη τῆς ἐξουσίας, ὁ δὲ εἰς Μολδαυίαν πεμφθεὶς Καβουλῆ ἐφέντης διετάχθη ὑπὸ τῆς νέας κυβερνήσεως τοῦ Σαρίμ πασᾶ, ἀντικαταστήσαντος ὡς μεγάλου βεζίρου τὸν Ρεσίτ, νὰ ἐπιστρέψῃ ἄγων μεθ' ἑαυτοῦ πάντας τοὺς μὴ Ἑγεμονικοὺς βοιάρους καὶ προκρίτους, οὔτινες μετὰ τὴν εἰς Κωνσταντινούπολιν ἄφιξιν αὐτῶν ἐθεωρήθησαν ὡς πολιτικοὶ ἐγκληματῆται καὶ πεμφθέντες εἰς Προῦσαν περιορίσθησαν ἐν τῇ πόλει ταύτῃ. Εἰς τὴν Μολδαυίαν ἐπεμφθη νῦν ἀντὶ τοῦ Καβουλῆ ὁ Ταλαὰτ ἐφέντης, οὐχὶ ἵνα κατὰ τὰ κυριαρχικὰ δικαιώματα καὶ καθήκοντα τῆς Πύλης ἐξετάσῃ τὸ δίκαιον καὶ ἐκτελέσῃ τὸ πρέπον, ἀλλ' ἵνα βοηθήσῃ τῷ ἔργῳ τοῦ αὐθαιρέτως ὑπὸ τῆς Ρωσικῆς κυβερνήσεως χάριν ἀνακοίσεως καὶ ἐλέγχου εἰς τὴν Ἑγεμονίαν πεμφθέντος στρατηγοῦ Δουχαμέλ. Νῦν ἢ ὅλη δύναμις καὶ ἐνέργεια περιήλθεν εἰς τὰς

χειρας τοῦ Ρώσου ἀπεσταλμένον, ὁ δὲ τῆς Πύλης ἀπεσταλμένος οὐδὲν ἄλλο εἶχε νὰ πράξῃ ἢ, κατὰ τὸ πνεῦμα τῆς ὑπὸ τῆς Πύλης ἐνεργουμένης πολιτικῆς, νὰ ἐπιδοκιμάσῃ ἀνὰ πᾶν βῆμα τὸ ἔργον τοῦ Ρώσου συναδέλφου. Καὶ οὕτω μὲν ἐν Μολδαυίᾳ ταχέως ἔληξεν ἡ ἐπαναστατικὴ περίοδος ἄνευ πολλῶν ταραχῶν. Ἄλλως ὅπως εἶχον τὰ πράγματα ἐν Βλαχίᾳ.

Ἐνταῦθα συγχρόνως πρὸς τὸ ἐν Μολδαυίᾳ κίνημα τῆς 23 Ἀπριλίου ἐγένοντο κινήματα, πρὸ πάντων ἐκ μέρους τῆς φιλελευθέρως μερίδος τῶν βοϊάρων, πρὸς κρείττονα μεταρρυθμίσειν τοῦ πολιτειακοῦ καθεστῶτος. Ἄλλ' ἐπειδὴ ὁ ἐνταῦθα βόδας Γ. Βιβέσκου ἦν ἡγεμὼν λιάν δημοτικός, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὸν Μιχαήλ Στούρτζαν τῆς Μολδαυίας, καὶ ἐπειδὴ εὐθύς ἐξ ἀρχῆς τοῦ κινήματος ὑπεσχέθη ὅτι ἔμελλε νὰ ποιήσῃ ἐκποδῶν πάντα τὰ εἰς τὴν κανονικὴν λειτουργίαν τοῦ «Ὄργανικοῦ νόμου» παρεμβαλλόμενα κωλύματα καὶ καταχρήσεις καὶ ὑπεσχέθη μάλιστα νὰ ἐπενέγκῃ μεταρρυθμίσεις εἰς τὸν Ὄργανικὸν νόμον, τὸ κίνημα τοῦ Ἀπριλίου δὲν ἔλαβεν ἐν ἀρχῇ πορείαν ἐπαναστατικὴν, πάντων ἐκ τῆς Ἡγεμονικῆς πρωτοβουλίας προσδοκῶντων τὴν βελτίωσιν τῆς καταστάσεως. Ἄλλὰ κατὰ μικρὸν τὰ πράγματα καὶ ἐνταῦθα ἐλάμβανον χαρακτῆρα ἐπικίνδυνον, διότι τὴν διεύθυνσιν αὐτῶν ἔλαβον ἐν Μικρᾷ Βλαχίᾳ οἱ ἐξ Οὐγγαρίας αὐτόσε μεταβάντες Οὐγγροὶ καὶ Πολωνοὶ ἀπόστολοι τῆς ἐπαναστάσεως, ὧν αἱ ἐξεγείρουσαι τὰ πνεύματα τῶν χωρικῶν προκηρύξεις καὶ ἐνέργειαι ἔδωσαν εἰς τὸ κίνημα, ἐν τῷ ὄχλῳ τῶν πόλεων καὶ τῶν χωρικῶν, χαρακτῆρα ταραχώδη καὶ προῦκάλεσαν αἱματηρὰς συγκρούσεις, καὶ σχηματισμὸν ἐνόπλων συμμοριῶν βαδίζουσῶν πρὸς ἐκπύρωσιν τῆς πρωτευούσης καὶ κατάληψιν τῆς ἐξουσίας. Ταῦτα ἀκουσθέντα ἐν Βουκουρεστίῳ προῦκάλεσαν ἀληθῆ πανικὸν καὶ ὁ Ρῶσος πρόξενος Κοτσεβοῦ, οὗ τὸ ὄνομα ἔθεωρεῖτο σύμβολον ἀντιδράσεως πρὸς τοὺς πόθους τῶν ἐπανισταμένων¹, ἠναγκάσθη νὰ φύγῃ εἰς Φωξάνην, ὁπόθεν ἔπεμψε σφοδροτάτην πρὸς τὸν Ἡγεμόνα διαμαρτυρίαν ἐναντίον τῶν εἰς τὸν Ὄργανικὸν νόμον

(1) Ὁ Ρῶσος πρόξενος Παῦλος Κοτσεβοῦ ἦν υἱὸς τοῦ περιφήμου ἀντιδραστικοῦ Ρωσογερμανοῦ συγγραφέως Αὐγούστου Κοτσεβοῦ, τοῦ φονευθέντος τῷ 1817 ὑπὸ τοῦ Γερμανοῦ φοιτητοῦ Σάνδ,

ἐπιφερομένων μεταβολῶν. Ὁ Βιβέσκου βλέπων ὅτι ἡ δημοτικότης αὐτοῦ οὐδὲν πλέον ὠφέλει αὐτῷ ἀπέναντι τῆς ἐξογκουμένης ἐπαναστάσεως καὶ τοῦ ἀνατρεπτικοῦ χαρακτῆρος, ὃν προσείαμβανεν αὐτῇ, βλέπων δὲ τὴν Ρωσίαν πολεμίαν πρὸς αὐτόν, μόνην διέξοδον ἔκ τῆς ἀπόρου θέσεως εὔρε τὴν παραίτησιν¹. Ἀλλὰ τοῦτο ἔδωκεν εἰς τὴν ἐπανάστασιν ριζικωτέραν πορείαν. Οἱ ἀρχηγοὶ ταύτης ἐγκατέστησαν νῦν Ἐπιτροπείαν κυβερνητικὴν ἢ Τοποτηρητίαν Ἡγεμονικὴν ἢ Ἀνθηγεμονίαν (Lieutenance princière) ἐκλέξαντες ἕξ ἑαυτῶν κυβέρνησιν προσωρινήν, ἣτις καὶ ἀνήγγειλε τὴν σύστασιν αὐτῆς εἰς τὴν Πύλιν καὶ ἐξήτησε παρ' αὐτῆς τὴν ἀναγνώρισιν αὐτῆς. Ἐννοεῖται ὅτι ἡ τοιαύτη πολιτεία τῶν ἐπαναστατῶν, οἵτινες διὰ τῆς νομοταγοῦς φαινομένης αὐτῶν πρὸς τὴν Πύλιν πολιτείας, ἐξήτουν ἀπλῶς ἔρεισμα πολιτικὸν καὶ ἠθικὸν ἐναντίον τῆς Ρωσίας, ταύτης κυρίως τὴν ἐπέμβασιν θέλοντες νὰ προλάβωσιν, ἐπετάχυνε μᾶλλον αὐτὴν διὰ τοῦ εἰρημένου διαβήματος. Ἀτυχῶς δὲ τὴν Ρωσικὴν ἐπέμβασιν προῦκάλεσεν ἰσχυρῶς καὶ ἐν μέρει ἐδικοιολόγησεν ἔκ τινων ἐπόψεων ἢ τὰ ὅρια τῆς πολιτικῆς φρονήσεως καὶ ἐγκρατείας ὑπερβῆσα ὑπερβολὴ τῶν ἀξιώσεων τῶν ἡγετῶν τοῦ κινήματος. Ἐν τῷ πρώτῳ κεφαλαίῳ τοῦ προγράμματος τῶν μεταρρυθμίσεων, ὑπερῆραν ὅτι ἐμελλον νὰ πραγματώσωσι, κατεδικάζετο ἀνωνύμως ἀλλ' ἐντόνως πᾶσα ἀνάμειξις Ρωσικὴ εἰς τὰ τῆς Ἡγεμονίας πράγματα, διότι ἐλέγετο ἐν αὐτῷ περὶ «διοικητικῆς καὶ νομοθετικῆς ἐλευθερίας κατὰ τὰς ἀρχαίας πρὸς τὴν Πύλιν συμβάσεις, ἀποκλειομένης πάσης ἀναμίξεως τῶν ξένων Δυνάμεων». ἐν δὲ τοῖς λοιποῖς κεφαλαίοις δὲν περιορίζετο εἰς τὴν ἐλευθέραν ἀπονομήν

(1) Ὁ Γεώργιος Βιβέσκου ἦν ἀδελφὸς τοῦ περιφημοῦ Δημοτηρίου Βιβέσκου τοῦ ἄλλως καλουμένου, ἔκ τινος πρὸς μητρὸς μεγάλου θείου, Στίρβειν, γνωστοῦ δὲ ὡς ἡγεμόνος ἐκλεγέντος τῷ ἐπομένῳ ἔτει (1849) ὑπὸ τὸ ὄνομα «ἡγεμόν Στίρβεϊν», ἀνδρὸς Ἑλληνιστοῦ καὶ φιλέλληρος, μέλους καὶ θερμοῦ θιασώτου τῆς Ἐταιρείας τῶν Φιλικῶν, ζωηρὸν λαβόντος μέρος εἰς τὸ κίνημα τοῦ Ὑψηλάντου (ἴδ. περαιτέρω). προέβη δὲ εἰς παραίτησιν ὁ Γ. Βιβέσκος καὶ διότι ὁ ἀγαν φιλογαλλισμὸς αὐτοῦ προβάς μέχρι τῆς ἐν τοῖς Γυμνασίοις ἀντικαταστάσεως τῆς ἐθνικῆς γλώσσης διὰ τῆς Γαλλικῆς εἶχεν ἐξεγείρει ἐναντίον αὐτοῦ περιφανεῖς ἀνδρας ἐθνικόφρονας, οἵοι ἦσαν ὁ Γολέσκου, οἱ ἀδελφοὶ Βρατιάνου, ὁ Ρωσέττης καὶ ἄλλοι.

τῆς δικαιοσύνης (κεφ. 2) καὶ εἰς τὴν τῶν φόρων ἐν ἰσότητι πάντων διανομὴν (κεφ. 3), καὶ εἰς τὴν σύγκλησιν γενικῶν ἀντιπροσωπευτικῶν συνελεύσεων ἐξ ὅλων τῶν κοινωνικῶν τάξεων (κεφ. 4) καὶ ἐκλογὴν *ὑπευθύνου ἀρχηγοῦ πολιτείας* (οὐχὶ ἡγεμόνος ἦτοι Ὀσποδάρου) *ἐπὶ πενταετίαν*, ὡς προέδρου τρόπον τινὰ τῆς δημοκρατίας (κεφ. 5), καὶ ἐλάττωσιν τῆς ἐπιχόρηγῆσεως τοῦ ἀρχηγοῦ τῆς πολιτείας ἐπὶ τὸ δημοκρατικώτερον· εἰς τὸ ὑπεύθυνον τῶν ὑπουργῶν καὶ τῶν λοιπῶν ἀνωτάτων λειτουργῶν τοῦ κράτους (κεφ. 7), εἰς τὴν ἀπόλυτον ἐλευθερίαν τοῦ τύπου (κεφ. 8), εἰς τὴν κατάργησιν τῆς ἀγγαρείας (Robota) τῶν ἀγροτῶν καὶ εἰς τὴν διανομὴν τῆς καλλιεργησίμου γῆς πρὸς αὐτοὺς ἐπὶ τακτῇ προθεσίᾳ καὶ ἀποζημιώσει (κεφ. 13), εἰς τὴν κατάργησιν τῆς δουλείας τῶν Γυφτῶν (κεφ. 14), εἰς τὴν δωρεὰν ὑποχρεωτικὴν δημοσίαν παιδείαν, εἰς τὴν κατάργησιν τῶν σωματικῶν ποινῶν (κεφ. 17), εἰς ἴδρυσιν σοφρονιστηρίων τοῦ κράτους (κεφ.

(1) Robota εἶναι λέξις Σλαυικὴ σημαίνουσα *ἐργασίαν* καθόλου, ἰδίως δὲ ἐν ταῖς Σλαυικαῖς χώραις, ἐργασίαν ὀφειλομένην ἐκ μέρους τοῦ *πενίσιου* ἀγρότου (κολλήγου, ὡς λέγομεν σήμερον) πρὸς τὸν δεσπότην τοῦ ἀγροῦ ἢ ἐργασίαν οἰανδήποτε ὀφειλομένην ἐκ μέρους οἰουδήποτε ἀτόμου ἢ οἰκογενείας εἰς τὸν δικαιοῦχον μεγασιᾶνα. Κατὰ τοῦτο ἡ Σλαυικὴ λέξις σημαίνει περίπου ταυτὸν τῇ Γερμανικῇ Fronen (= το ἀνήζον τῷ Fro = κύριος ἐν τῇ ἀρχαίᾳ Γερμαν. ἐξ οὗ καὶ Frondienst). Ἡ λ. *ἀγγαρεία*, δι' ἧς μεταφράζομεν τὴν Σλαυικὴν λέξιν δὲν εἶναι ἀκριβῶς ταυτόσημος πρὸς ταύτην. Ἀγγαρεία καὶ *ἀγγαρεύω* (ἐκ τοῦ ἀρχαίου Περσικοῦ ἄγγαρος=ταχυδρόμος ἰππεὺς πεμπόμενος πρὸς τὸν Μέγαν Βασιλέα, ἐντεῦθεν δὲ *ἀγγαρεύειν*=πέμπειν ἰππέα ταχυδρόμον πρὸς τὸν Μέγαν Βασιλέα, εἴτα δὲ ὑποχρεοῦν τινα καὶ ἐξαναγκάζειν πρὸς τοιαύτην ταχυδρομικὴν ὑπηρεσίαν) σημαίνει γενικῶς ἐπιβάλλειν τινὶ οἰανδήποτε καταναγκαστικὴν ἐργασίαν ἄνευ ἀμοιβῆς. Ἐντεῦθεν καὶ παρὰ Τούρκους σήμερον *Ἀνκαργιά* = πᾶσα ὀχληρὰ ἐργασία ἐπιβαλλομένη δυναστικῶς ἢ ἠθικῶς χάριν ἄλλου. Σημειωτέον δὲ ὅτι τὸ Τουρκικὸν *ἀνκαργιά* δὲν προήλθεν ἀπ' εὐθείας ἐκ τοῦ ἀρχαίου Περσικοῦ, ἀλλ' ἐκ τοῦ Ἑλληνορωμαϊκοῦ καὶ Ἑλληνοβυζαντιακοῦ ἀγγαρεία (ἴδ. Εὐαγγ. Ματθ. Κεφ. Ε' 41 «Καὶ ὅστις σε ἀγγαρεύσει μίλιον ἓν, ὑπάγε μετ' αὐτοῦ δύο» ('Ἐνταῦθα καταφαίνεται ἔτι ἡ κυριολεξία περὶ ὁδοῦ). Ματθ. ΚΖ' 32 «Ἐξερχόμενοι δὲ εἶρον ἀνθρώπων Κυρηναίων... τοῦτον ἠγγάρευσαν ἵνα ἄρῃ τὸν σταυρὸν αὐτοῦ» καὶ Μάρκ. ΙΕ' 21 «Καὶ ἀγγαρεύουσι παράγοντά τινὰ Σίμωνα Κυρηναῖον.. ἵνα ἄρῃ τὸν σταυρὸν αὐτοῦ»).

20) και τέλος εις την ισοπολιτείαν πάντων τῶν οἰκούντων ἐν τῇ χώρᾳ, ἄνευ διακρίσεως θρησκείας· δὲν περιορίζετο εἰς τὰς ὁπωσδήποτε συντηρητικὰς και δυνατὰς νὰ πραγματοποιηθῶσι μεταρρυθμίσεις, ἀλλ' ἐξέτεινε τὰς μεταρρυθμίσεις και εἰς χῶρον καθαρῶς πολιτικῶς και κοινωνικῶς δημοκρατικόν, και δῆ, ὡς λέγομεν ἡμεῖς, ῥιζοσπαστικόν, εἰς τὸν δι' ἐκλογῆς τῶν κατοίκων διορισμὸν ἐπαρχιακῶν ἀρχῶν (κεφ. 11), τὴν δήμευσιν τῶν κτημάτων τῶν Ἑλληνικῶν μοναστηρίων (κεφ. 12), κατάργησιν τίτλων εὐγενείας (κεφ. 17), κατάργησιν θανατικῆς ποινῆς (κεφ. 19) και τέλος εἰς τὴν σύγκλησιν ἐθνικῆς Συνελεύσεως Συντακτικῆς ἐκλεγομένης ὑπὸ πασῶν τῶν τάξεων τοῦ λαοῦ πρὸς συγγραφὴν συντάγματος πολιτειακοῦ.

Μὴ ἀρκοῦμενοι δὲ εἰς διατύπωσιν τοιούτων ἀξιώσεων οἱ ἡγέται τοῦ κινήματος ἐνήργησαν τὴν διὰ τοῦ λαοῦ καταδίκην τοῦ «Ὁργανικοῦ νόμου», ὅστις ἐκάη ἐν δημοσίᾳ πλατείᾳ τοῦ Βουκουρεστίου, ἀφοῦ πρότερον ἀνεθεματίσθη ὑπὸ τοῦ μητροπολίτου Νίφωνος. Ἐννοεῖται ὅτι ἡ ἀφρων αὕτη πρὸς τὴν Ρωσίαν πρόκλησις δὲν ἠδύνατο νὰ μείνῃ ἀτιμώρητος. Ἄλλ' ἡ Ρωσία, ἣς ἡ προστατευτικὴ ἐν τῇ Ἡγεμονίᾳ πολιτικὴ ἀπεκηρύσσετο τρόπον τινὰ ὑπὸ τοῦ λαοῦ, ὑπὲρ οὗ τοσαῦτα εἶχε διαπραΐξει, ἐννοοῦσα ὅτι πᾶσα βία ἐκ μέρους αὐτῆς εἰς τὰ τῆς χώρας ἐπέμβασις καθ' ὃν χρόνον πανταχοῦ τῆς Εὐρώπης ὁ φιλελεύθερος τύπος ἐκηρύσσετο ὑπὲρ τῶν Βλάχων, ἔμελλε νὰ ἐξεγείρῃ διαμαρτυρίας ἐναντίον αὐτῆς, ἀπεφάσισε νὰ τιμωρήσῃ τὴν ἐπανάστασιν διὰ τῶν ἰδίων ταύτης ὀπλων, ἀντιτάσσουσα πρὸς αὐτὴν τὴν αὐτὴν ἐκείνην Δύναμιν, πρὸς ἣν προσέφυγεν αὐτὴ, Δύναμιν εὐμενῆ μὲν, ὡς εἰκός, πρὸς τοὺς ἐπαναστάτας, ἀλλὰ πολιτικῶς και στρατιωτικῶς ἀσθενῆ και εἰς τὴν πολιτικὴν ῥοπὴν τῆς Ρωσίας διηνεκῶς ὑποκειμένην. Καὶ νῦν ἡ ἐν Κωνσταντινουπόλει Ρωσικὴ πρεσβεΐα ἐπίεξε τὴν Πύλην ἵνα λάβῃ αὐστηρὰ μέτρα ἐναντίον τῆς ἐν Βλαχίᾳ ἐπαναστάσεως. Ἄλλὰ πρὸς εὐτυχίαν τῶν ἐπαναστατῶν τὸ ὑπουργεῖον Σαρίμ πασᾶ (ἐν ᾧ ὑπουργὸς τῶν Ἐξωτερικῶν ἦν ὁ Ριφᾶτ πασᾶς) εἶχε πέσει ἐν τῷ μεταξὺ και εἶχεν ἐπανέλθει εἰς τὴν μεγάλην βεζιριάν ὁ Ρεσιτ πασᾶς, ὅστις ἠναγκάζετο μὲν νὰ ἐνδίδῃ μέχρι τινὸς εἰς τὴν Ρωσικὴν πίεσιν, ἀλλὰ πάντοτε μετὰ τινος φειδοῦς τῶν τὴν προστασίαν

τῆς Πύλης ἐπικαλουμένων ὑπηκόων αὐτῆς. Καὶ συνήγαγε μὲν ἡ Πύλη, κατ' εἰσήγησιν καὶ ἀξίωσιν τοῦ Ρώσου πρέσβεως στρατὸν εἰσβολῆς, ἀλλ' ἔστειλε καὶ ὡς ἐπίτροπον αὐτοκρατορικὸν τὸν Σουλεϊμὸν πασσᾶν ἐντεταλμένον νὰ διευθετήσῃ εἰρηρικῶς τὰ πράγματα ἀπαιτῶν ἄμεσον ὑποταγὴν τῶν ἐπαναστατῶν ἐπὶ ὑποσχέσει ἀμνηστίας γενικῆς καὶ ἐπὶ ἀπειλῇ εἰσβολῆς τοῦ αὐτοκρατορικοῦ στρατοῦ ἐν περιπτώσει περαιτέρω ἐμμονῆς ἐν τῇ ἐπαναστάσει. Ἡ προσωρινὴ κυβέρνησις τοῦ Βουκουρεστίου ἐδέξατο μετὰ μεγάλων τιμῶν τὸν ἐπίτροπον τῆς Πύλης καὶ μετὰ συνέσεως φερομένη διελύθη ἅμα τῇ πρὸς τοῦτο δοθείσῃ ὑπὸ τοῦ ἐπιτρόπου διαταγῇ, ἀφοῦ ἡ φιλελευθέρᾳ μερὶς ἐγίνωσκεν ὅτι πολλὰ τῶν μελῶν αὐτῆς ἐμελλον νὰ ἐκλεγῶσιν αὐτῆς, ὅπως καὶ ἐγένετο. Ἡ νέα ἐκλογὴ ἐνεκρίθη ὑπὸ τῆς Πύλης καὶ οὕτω κυβέρνησις ἐξ ἐπαναστάσεως προελθοῦσα ἔλαβε τὸ χρῆμα τῆς νομιμότητος, μετὰ μερίστης δὲ φρονήσεως καὶ ἐπιτηδειότητος πολιτευομένη ἀποκατέστησε πανταχοῦ τῆς χώρας τὴν τάξιν, εἰς ὃ συνεντέλεσαν οἱ ἀρχηγοὶ πάντων τῶν κομμάτων κοινὴν ἔχοντες τὴν ἐπιθυμίαν ν' ἀποφεύγωσι πᾶν, ὅπερ ἠδύνατο νὰ παράσχη τῇ Ρωσίᾳ ἀφρορμὴν ἐπεμβάσεως. Ἄλλ' ἡ ὑπερήφανος Ρωσικὴ πολιτικὴ δὲν ἠγείχετο εὐκόλως τὴν τοιαύτην ὑπὸ τῆς Πύλης ὑπερφαλάγγησιν καὶ ἡ τύχη ἦλθεν εἰς βοήθειαν αὐτῆς. Ἀπόπειρά τις φονικὴ ἐναντίον τοῦ ἡγεμόνος τῆς Μολδαβίας Μ. Στούρτζα παρέσχεν αὐτῇ πρόφασιν νὰ καταλάβῃ στρατιωτικῶς τὸ Ἰάσιον, ν' ἀπαιτήσῃ δὲ συγχρόνως παρὰ τῆς Πύλης ἵνα πέμψῃ καὶ αὐτὴ στρατὸν εἰς τὴν πόλιν ταύτην ὡς κυρίαρχος Δύναμις. Ἄλλ' ὁ Ρεσίτ πασσᾶς ἐννοῶν ὅτι τοῦτο ποιοῦσα ἡ Πύλη ἐμελλεν ἀκριβῶς ν' ἀπολέσῃ τὴν νῦν κτηθεῖσαν ἐν ταῖς Ἡγεμονίαις δημοτικότητα αὐτῆς καὶ ὑποπεύουσα ὅτι πρὸς τοιοῦτον σκολὸν ἀπέβλεπεν ἡ Ρωσικὴ πρότασις, ἠρνήθη νὰ ἐκτελέσῃ τὸ προτεινόμενον στηριζομένη καὶ ἐπὶ τῆς ὑπὸ τοῦ ἡγεμόνος Στούρτζα γενομένης ἀντιρρήσεως ὅτι ἡ μικρὰ Ἡγεμονία δὲν ἠδύνατο νὰ ἐπαρκέσῃ εἰς τὴν τροφοδοσίαν δύο ἰσχυρῶν στρατῶν. Ἄλλὰ καὶ οὕτως ἡ Πύλη φοβουμένη μὴ ἡ Ρωσικὴ κατοχὴ τῆς Μολδαβίας ἐπεταθῇ καὶ ἐπὶ τὴν Βλαχίαν καὶ ἐπενέγκῃ σοβαρὰς περιπλοκάς πρὸς τὴν κραταιὰν γείτονα Δύναμιν, ἐννοοῦσα δὲ ὅτι ἡ ὑπὸ τοῦ Σουλεϊμᾶν πασσᾶ κατὰ σύστασιν αὐτῆς ἐνεργηθεῖσα ἐν Βλαχίᾳ

πολιτική ἢ ἐμπορουμένη εὐμενῶν διαθέσεων πρὸς τοὺς ἐπαναστάτας ὑπεβλέπετο σφόδρα ὑπὸ τῆς Ρωσίας, ἀνεκίλεσε τοῦτον καὶ ἔπεμψεν ἀντ' αὐτοῦ τὸν διευθυντὴν τῆς ἐν τῇ Ὑψ. Πύλῃ πρὸς τὰ Ἀνάκτορα ἀλληλογραφίας (ἀμετζῆ) Φουὰτ ἐφέντην, ἔχοντα ἐντολὴν νὰ ἐνεργῇ ἐν δυνατῇ ὁμοφωνίᾳ πρὸς τὴν Ρωσίαν. Αὕτη ἤξιον ἵνα ἀποκατασταθῇ ἀκέραιον τὸ πρῶτον καθεστὸς ἐπανερχομένου εἰς πλήρη ἰσχύν τοῦ «Ὄργανικοῦ Κανονισμοῦ», καταλυομένης τῆς προσωρινῆς κυβερνήσεως καὶ διοριζομένου προσωρινοῦ ἐπιτρόπου τοῦ κράτους ἀνδρὸς μείναντος ἀμετόχου εἰς τὰ μέγιστα τοῦδε κινήματα. Πρὸς ἐκτέλεσιν τοῦ προγράμματος τούτου, ὅπερ ἄκουσα καὶ μὴ βουλομένη ἢ Πύλῃ ἐποίησε πρόγραμμα ἑαυτῆς, ἐτέθη ὑπὸ τὴν διάθεσιν τοῦ Φουὰτ ἐφέντη ἱκανῶς πολυάριθμος στρατός, ὅστις δὲν ἐστρατοπέδευεν ὅπως ὁ συνοδεύσας τῷ Σουλεϊμάν πασοῦ στρατὸς ἐπὶ τῆς νοτίας ὕχθης τοῦ Δανουβίου, παραθαρρύνων ἐντεῦθεν τοὺς ἐπαναστάτας, ἀλλὰ διαβὰς τὸν ποταμὸν προήλανε πρὸς τὴν πρωτεύουσαν. Καὶ νῦν οἱ ἐπαναστάται, διανοούμενοι καὶ ἑαυτοὺς ὄτι ἢ Πύλῃ ἄκουσα ἐποίει ταῦτα, νομίσαντες δὲ ὅτι ἀντίστασις αὐτῶν ἐναντίον τοῦ προελαύνοντος Ὀθωμανικοῦ στρατοῦ ἤθελε δώσει τούτῳ ἀφορμὴν νὰ ἐπίσχη τὴν προέλασιν, ἀπεφάσισαν νὰ ἀντισιῶσι, καὶ τοῦτο ἐπὶ ἤνεγκε σύγκρουσιν αἱματηράν, μεθ' ἣν ὁ Ὀθωμανικὸς στρατὸς εἰσῆλασεν εἰς τὴν πρωτεύουσαν ὑπὸ τὸν ἀρηνεσίθηρον Κροάτην Ὁμέρ πασοῦν (Μιχαὴλ Λάτταν). Μετὰ δὲ τὴν ὑπὸ τοῦ Ὀθωμανικοῦ στρατοῦ κατάληψιν τοῦ Βουκουρεστίου ἐξετελέσθησαν αἱ μνημονευθεῖσαι Ρωσικαὶ ἀξιώσεις. Ὁ «Ὄργανικὸς κανονισμὸς» ἐτέθη εἰς ἐνέργειαν, κατελύθη δὲ ἡ προσωρινὴ κυβέρνησις. Οὕτως ἡ Ρωσία ἐπέτυχε, καθὰ λέγει ὁ Rosen, πληρέστατα τοῦ σκοποῦ αὐτῆς, νὰ τιμωρήσῃ διὰ τῶν Τούρκων τοὺς ἐναντίον τῆς Ρωσίας τὴν Τουρκικὴν προστασίαν ἐπικαλεσαμένους Βλάχους. Ἡ δὲ Πύλῃ, ἡ παραστήσασα ἐν τῷ ἔργῳ τούτῳ τὸ οὐχὶ πολὺ γενναῖον καὶ ἐνδοξον πρόσωπον, εἶχε τοῦλάχιστον τὴν παραμυθίαν ὅτι ἢ ἐπὶ τῆς Ἡγεμονίας κυριαρχία αὐτῆς ἔλαβεν ὑπόστασιν πραγματικὴν καὶ ὄρατὴν, ἀφοῦ ἢ πρωτεύουσα τῆς Ἡγεμονίας κατελήφθη ὑπὸ στρατοῦ Τουρκικοῦ καὶ ὑπὸ τὴν διεύθυνσιν Σουλτανικοῦ ἐπιτρόπου ἐτελέσθη ἢ παλινὸρθωσις τοῦ καταλυθέντος κα-

θεσιώτος πρὸ τῆς λήξεως τοῦ ταραχώδους ἔτους 1848 (κατὰ Σεπτέμβριον τοῦ ἔτους τούτου).

Ἄλλ' ἀτυχῶς δὲν ἐπεγράφη τῇ Πύλῃ ἢ ἐπὶ μακρὸν ἀπ'λαυσις τῆς κατ' οὐσίαν ψευδοῦς ταύτης θέσεως καὶ περιοπῆς κυριάρχου κράτους. Τῇ Ρωσίᾳ δὲν συνέφερεν ἢ μετὰ τῆς νομίμου κυριάρχου Δυνάμεως διανομὴ τῆς πραγματικῆς ἐπὶ τῶν Ἡγεμονιῶν κυριαρχίας, αὐτῆς μὲν κατεχούσης τὴν Μολδαυίαν, τῆς δὲ Τουρκίας τὴν Βλαχίαν. Ἀφοῦ ἡ Πύλη ἀπὸ δημοτικωτάτης ἐπὶ στιγμὴν κατασταθείσης ἐν Βλαχίᾳ Δυνάμεως μετέτρεψεν ἑαυτὴν εἰς πιστὸν ἐκτελεστικὴν Ρωσικῶν βουλευμάτων καὶ κατὰ τὸ δὴ λεγόμενον ἐξέβαλε τὸν ὄφιν ἐκ τῆς ὀπῆς, ὑπεχρεώθη νῦν καὶ τοὺς καρπούς τῶν ἔργων αὐτῆς νὰ παραδώσῃ εἰς τὴν προστάτιδα Δύναμιν. Μικρὸν μετὰ τὴν ὑπὸ τοῦ Ὄθωμανικοῦ στρατοῦ κατάληψιν τοῦ Βουκουρεστίου καὶ τὴν ἐν αὐτῷ τελεσθεῖσαν παλινόρθωσιν ὁ ἐν Μολδαυίᾳ Ρῶσος στρατιωτικὸς ἐλίτροπος στρατηγὸς Δουχαμὲλ ἠγγειλε τῷ Φουάτ ἐφέντη ὅτι Ρωσικὸς στρατὸς ἀπὸ Μολδαυίας δομώμενος ἔμελλε νὰ εἰσελάσῃ εἰς τὴν Βλαχίαν ἵνα κατέχῃ αὐτὴν ὁμοῦ μετὰ τοῦ Τουρκικοῦ. Μάτην ὁ Φουάτ παρέστησεν ὅτι ἡ μικτὴ αὕτη κατοχὴ ἦν περιττὴ, τοῦ Τουρκικοῦ στρατοῦ ἀρκοῦντος πρὸς διατήρησιν τῆς τάξεως καὶ ὅτι ἡ χώρα δὲν ἐπλήρει εἰς τὴν διατροφὴν ἀμφοτέρων τῶν στρατευμάτων. Ρωσικὸς στρατὸς κατέλαβε μετ' ὀλίγον πᾶσαν τὴν Μεγάλην καὶ τὴν Μικρὰν Βλαχίαν (ταύτης μάλιστα ἢ κατάληψις ὡς κειμένης ἐγγὺς τῶν ὁρίων τῆς Οὐγγαρίας, ἔνθα ἐμαίνεται ἡ ἐπανάστασις ἐναντίον τῆς Αὐστρίας, ἰδιαιτέραν ἐκέκτητο πολιτικὴν καὶ στρατηγικὴν σημασίαν, τοῦ Ρωσικοῦ στρατοῦ δυναμένου νὰ ἐπιτροπῆ ἐννεῦθεν τὴν πορείαν τῆς ἐν τῇ χώρᾳ ἐκείνῃ ἐπαναστάσεως). Ταῦτα ἐτελέσθησαν ἐν Βλαχίᾳ περὶ τὸ τέλος τοῦ 1848. Ἡ χώρα ἐκυβερνᾶτο νῦν κατ' οὐσίαν ὑπὸ τοῦ Δουχαμὲλ διέποντος τὰ πάντα ἐν ὄψει τοῦ ἀπαθῶς θεωμένου αὐτᾶ ἐπιτρόπου τῆς νομίμου κυριάρχου Δυνάμεως καὶ τοῦ στρατοῦ αὐτῆς, ἀμφοτέρων νομιμοποιούντων σιωπηλῶς τὴν τοιαύτην σφετεριστικὴν ἀρχὴν τῆς προστάτιδος Ρωσίας.

Ἡ συμφωνία τοῦ Βαλιὰ-λιμάν (1849). — Ἡ ἐν ταῖς Ἡγεμονίαις **συναρχία** τῆς κυριάρχου Πύλης μετὰ τῆς προστάτιδος ἢ **ἐγγυητίας**, ὡς ἀπεκάλει ἑαυτὴν ἡ Ρωσικὴ κυβέρνησις,

Λυνάμεως ἔλαβε τὸ ἐπόμενον ἔτος ὀριστικὴν πολιτικὴν καὶ πολιτικακὴν ἔκφρασιν διὰ τοῦ συμβολαίου (σενέτ) τοῦ Βαλτὰ-λιμάν. Οἱ Ρῶσοι μετὰ τὴν πραγματικὴν ὑπ' ἀμφοτέρων τῶν κρατῶν συναρχικὴν κατοχὴν ἀμφοτέρων τῶν Ἑγεμονιῶν, ἵνα διατηρήσωσιν ἐπ' ἀόριστον τὸ νέον τοῦτο καθεστῶς καὶ ἐμπεδώσωσι δι' αὐτοῦ τὴν πολιτικὴν αὐτῶν δύναμιν καὶ ἐξουσίαν ἐν τῇ χώρῃ, ἀπλήτησαν παρὰ τῆς Πύλης τὴν συνομολόγησιν νέας περὶ τῶν δύο Ἑγεμονιῶν μεταξὺ τῶν δύο κρατῶν συνθήκης. Ἡ Πύλη εὐλόγως φοβουμένη σύναψιν συνθήκης ἐπισήμου ἀποβλεπούσης εἰς τὴν νομιμοποίησιν τῆς πράγματι νῦν ὑφισταμένης συναρχίας, ἐν ἣ τὴν πολιτικὴν καὶ ἠθικὴν ὑπεροχὴν καὶ τὴν νικῶσαν ψήφον ἐκέκτητο πάντοτε ἡ Ρωσία, ἠρνήθη νὰ ἀποδεχθῆ τὴν Ρωσικὴν ἀξίωσιν, δηλώσασα ὅτι τὴν νῦν κατάστασιν ἐθεώρει ὄλωσ παραδοικὴν μὴ χρήζουσαν συνθηκῶν. Ἄλλ' ὁ Τσάρος ἐπέμεινε ἵνα δὲ δώσῃ μείζονα βαρύτητα εἰς τὴν ἀξίωσιν αὐτοῦ, ἐπεμψε (κατὰ Ἀπρίλιον τοῦ 1849) ὡς ἔκτακτον ἀπεσταλμένον τὸν ὑπασπιστὴν αὐτοῦ στρατηγὸν Grabbe μετ' ἐπιστολῆς αὐτογράφου πρὸς τὸν Σουλτᾶνον περιεχούσης τὴν εἰρημένην ἀξίωσιν. Ἡ Πύλη ἠναγκάσθη νὰ ἐνδώσῃ κατ' ἀρχὴν ἄλλ' ἀντὶ τῆς ἀπαιτούμενης συνθήκης (traité, Vertrag, Μουαχεδὲ) ἡξίου ἀπλῶς ἀνταλλαγὴν διακοινώσεων μεταξὺ τῶν δύο κυβερνήσεων περιεχουσῶν τὰς μεταξὺ ἀμφοτέρων ἐπενεχθείσας συμφωνίας. Τέλος συμφωνήθη ἵνα τὸ ἔγγραφο τῆς συμφωνίας μὴ κληθῆ μῆτε συνθήκη μῆτε σύμβασις (convention), ἀλλ' ἀπλῶς συμφωνητικὸν ἢ συμβόλαιον (σενέτ) τοῦ ὅρου τούτου γίνεται συνήθως χρῆσις ἐν τῇ Τουρκικῇ προκειμένου περὶ ἰδιωτικῶν συμβολαίων).

Καὶ οὕτως ὑπεγράφη τῇ 19 Ἀπριλίου (1 Μαΐου) ἐν τῷ προαστείῳ τοῦ Βοσπόρου Βαλτὰ-λιμάν (ἴτοι λιμὴν Βαλτᾶ, λαβόντι τὸ ὄνομα ἐκ τοῦ περιβοήτου ἀρνησιθρήσκου Βουλγαροτούρκου Πόλδα, Παλτὰ ὀγλοῦ—Πελεκίδου (καθὰ, φαίνεται, παρετυμολογικῶς μετεποίησαν τὸ ὄνομα οἱ Τοῦρκοι) ἀτυχοῦς ναυάρχου τοῦ Τουρκικοῦ στόλου κατὰ τὴν τοῦ 1453 πολιορκίαν τῆς Κωνσταντινουπόλεως), ἐν τῷ ἑνταυθα δηλονότι θερινῷ μεγάρῳ τοῦ Ρεσίτ πασσᾶ ἢ συμφωνία ἢ διὰ 5 ἄρθρων κανονίζουσα τὸ ἐν ταῖς Ἑγεμονίαις νέον καθεστῶς. Ἡ Ρωσία, κατὰ τὴν συμφωνίαν ταύτην, ὑπισχνεῖτο νὰ ἐκκενώσῃ τὰς Ἑγεμονίας μόνον μετὰ τὴν

λήξιν τῆς Οὐγγρικῆς ἐπαναστάσεως (πρὸς ἣς τὴν καταστολὴν παρεσκευάζετο νὰ συμπράξῃ καὶ αὐτὴ στρατιωτικῶς αἰτήσῃ τῆς Αὐστριακῆς αὐτῆς. Καὶ ἀνεγνωρίζετο μὲν πάλιν ὁ «ὄργανικὸς νόμος» τοῦ 1831 ὡς νόμος θεμελιώδης τῶν Ἑγεμονιῶν, ἀλλ' ἐπεφρόντο εἰς αὐτὸν μεταβολαὶ τινες, ὧν ἡ σπουδαιότατη ἦν ἡ τὴν Ρωσικὴν συναρχίαν ἐμπεδοῦσα διάταξις τοῦ ὁ ἄρθρου, καθ' ἣν ἀμφοτέραι αἱ Δυνάμεις ἐδικαιοῦντο νὰ διατηρῶσι, κατὰ τὰ 7 ἔτη τῆς ἀπὸ Ἰσοβίου ἐπταιετοῦς πάλιν καθισταμένης ἀρχῆς τοῦ Ἑγεμόνος, ἐν ἑκατέρᾳ τῶν χωρῶν, ἀνὰ ἓνα ἐπίτροπον ἔχοντα τὴν ιδιότητα συμβούλου, ἅμα δὲ καὶ ἐλεγκτοῦ· ἀνασυστάτο δὲ τὸ **διβάνιον** ἦτοι τὸ συμβούλιον τῶν προκρίτων κύριον ἔργον ἔχον τὴν ψήφισιν τοῦ προϋπολογισμοῦ καὶ τὸν ἐν τῇ ἐκτελέσει τούτου ἐλεγχον. Συνεφωνεῖτο δὲ πρὸς τούτοις ἵνα συγκροτηθῶσιν ἐπιτροπεῖαι ἐν τε Βουκουρεστίῳ καὶ ἐν Ἰασίῳ, ἔργον ἔχουσαι τὰς ἐπενεκτέας εἰς τὸν «ὄργανικὸν νόμον» ὑπὸ τοῦ χρόνου καὶ τῆς πείρας ὠφελίμους ἀποδεικνυμένας μεταβολάς.

Τὸ νέον καθεστὼς ἠσφάλισεν ἐπί τινα χρόνον τὴν εἰρήνην καὶ τὴν ἡσυχίαν ἐν ἀμφοτέροις ταῖς Ἑγεμονίαις, ἀφοῦ ἡ Ρωσία συμφώνως πρὸς τὴν διὰ τοῦ συμβολαίου τοῦ Βαλτὰ-λιμᾶν ἀναληφθεῖσαν ὑποχρέωσιν ἐξεκένωσε τὰς χώρας μετὰ τὴν καταστολὴν τῆς Οὐγγρικῆς ἐπαναστάσεως, τὸ αὐτὸ δὲ ἔπραξε καὶ ἡ Τουρκία. Οὕτω δὲ πρὸ τοῦ τέλους ἐπὶ τοῦ 1849 ἐπῆλθεν ὁμαλὴ κατάστασις ἐν ἀμφοτέροις ταῖς Ἑγεμονίαις· καὶ ἐν μὲν τῇ Βλαχίᾳ ἀντὶ τοῦ παραιτηθέντος Γεωργίου Βιβέσκου ἐξελέγη ἡγεμὼν ὁ τούτου ἀδελφὸς Δημήτριος Βιβέσκος, ὁ προμνημονευθεὶς ὑφ' ἡμῶν (σ. 187 σημ. 1), σπουδαῖος Ἑλληνιστὴς καὶ φιλέλληνας συνεργάτης τοῦ Α. Ὑψηλάντη, καλούμενος, ὡς ἡγεμὼν, Στίρβεϋ, ὑπὸ δὲ τοῦ λαοῦ διὰ τὴν μεγάλην δημοτικότητα Μπαρμπα-Δημήτρη, λαμπρῶς ὑπὸ πᾶσαν ἐποπὴν κυβερνήσας τὴν Βλαχίαν καὶ πρῶτος ἰσχυρῶς ὑποστηρίξας τὴν ἰδέαν τῆς εἰς ἓν κράτος **Ρουμανικὸν** ἐνώσεως τῶν δύο Ἑγεμονιῶν. Συγχρόνως δὲ παραιτηθέντος ἐν Μολδαυίᾳ τοῦ Μιχαὴλ Στούρτζα ἐξελέγη ἡγεμὼν ἐνταῦθα ὁ Γρηγόριος Γκίκας. Κατὰ τὸν χρόνον τῆς διοικήσεως τῶν ἀνδρῶν τούτων ἐπῆλθε νέος μέγας Ἀνατολικὸς πόλεμος γνωστὸς ὑπὸ τὸ ὄνομα Κριμαϊκός, ὁ εἰς νέας τύχας ἐμβαλὼν τὰς Ἑγεμονίας, ἀλλὰ καὶ νέαν παρασκευάσας σπουδαίαν περιόδον ἐξελίξεως ἱστο-

ρικῆς δι' ὅλον τὸ Ρουμανικὸν ἔθνος. Ἀλλὰ τὰ περὶ τούτων ἐκτεθήσονται ἐν τῇ ἱστορίᾳ τοῦ εἰρημένου πολέμου καὶ τῆς τερματισάσης τοῦτον Παρισιανῆς συνθήκης.

Σέρβοι. — **Οἱ Σέρβοι πρὸ τοῦ 19^{ου} αἰῶνος.** Ἐποησάμεθα ἤδη ἐν ἄλλαις ἡμῶν ἱστορικαῖς πραγματείαις ἱκανὸν λόγον περὶ τοῦ χρόνου καὶ τοῦ τρόπου, καθ' ὃν ὁ Σερβικὸς λαὸς ἐγκατεστάθη ἐν τῇ βορειοδυτικῇ γωνίᾳ τῆς χερσονήσου τοῦ Αἴμου ἐν ταῖς χώραις ταῖς οἰκουμέναις τὸ πάλαι ὑπὸ Ἰλλυριῶν πρὸς Δυσμᾶς, ὑπὸ διαφόρων Θρακικῶν λαῶν πρὸς Ἀνατολὰς καὶ Κελτικῶν πρὸς ΒΔ, παρηκολουθήσαμεν δὲ τὴν ἱστορίαν αὐτοῦ μέχρι τοῦ χρόνου, καθ' ὃν τὸ παραδανούβιον κράτος, τὸ ἰδιαίτερος **Σερβία** καλούμενον, ἀπὸ ὑποτελοῦς ἐπὶ τινα χρόνον πρὸς τοὺς Σουλτάνους χώρας ἐγένετο ἀπλοῦν **πασσαλίμιον**, ἴητοι ἀπλῆ ἐπαρχία τοῦ Ὀθωμανικοῦ κράτους, μέχρι τοῦ ἔτους δηλονότι 1459. Τῇ ὑποδουλώσει τῆς Σερβίας ἠκολούθησε καὶ ἡ τῶν ἄλλων Σερβικῶν χωρῶν ἢ κρατῶν Βοσνίας καὶ Ἐρζεγοβίνης (τὸ Βελιγράδιον μόνον ἔμεινε μέχρι τοῦ 1521 εἰς τὰς χεῖρας τῶν Οὐγγρων), καὶ οὕτω κατὰ τὰς ἀρχὰς τῆς δευτέρας πεντηκονταετίας τοῦ 15^{ου} αἰῶνος πᾶσα ἡ Σερβικὴ φυλὴ ὑπετάγη τοῖς Ὀθωμανοῖς καὶ ὁ Σερβικὸς λαὸς ἐγένετο εἰς τῶν ἐν τῷ Ὀθωμανικῷ κράτει βιούντιων Χριστιανικῶν λαῶν τῶν ἠνωμένων πρὸς τὴν Ἑλληνικὴν φυλὴν διὰ τῆς ταυτότητος τῶν πολιτικῶν τυχῶν (καθ' ὅσον ἀμφοτέροι οἱ λαοί, ὡς καὶ οἱ Βούλγαροι, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τοὺς Βλαχομολδανοὺς ἦσαν ἄμεσοι ὑπῆκοοι τοῦ Σουλτάνου) καὶ τῶν περὶ μέλλοντος ἔθνικοῦ προσδοκιῶν, διὰ τῆς γεωγραφικῆς συναφείας καὶ πρὸ πάντων διὰ τῆς ταυτότητος τῆς θρησκείας, ὑπερβαινούσης τὰ ὅρια τοῦ ἀπλῶς ὁμοδόξου, καθ' ὅσον Σέρβοι καὶ Ἕλληνες οὐ μόνον δογματικῶς καὶ κανονικῶς, ἀλλὰ καὶ πολιτικῶς καὶ διοικητικῶς ἦσαν ἠνωμένοι ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ ὡς κέντρον θρησκευτικῶν καὶ ὑπερτάτην ἐκκλησιαστικὴν ἀρχὴν ἔχοντες τὸ ἐν Κωνσταντινουπόλει Οἰκουμενικὸν Πατριαρχεῖον.

Ὡς εἶναι λίαν γνωστόν, οἱ Σέρβοι εἶναι λαὸς Σλαυικὸς ἐκ τῶν νοτίων καλουμένων Σλαύων (Γιουγοσλαύων), τῶν προσελθόντων εἰς τὴν Χριστιανικὴν πίστιν διὰ τῶν Ἑλλήνων ἱεραποστόλων ἀδελφῶν Μεθοδίου καὶ Κυρίλλου, οἵτινες ἐδέξαντο τὰ ὑπὸ τοῦ Κυρίλλου εἰς τὴν Σλαυικὴν ἢ Σλαυονικὴν μετενε-

χθέντα ἱερὰ βιβλία (τὰς ἱερὰς Γραφὰς καὶ τὰ λειτουργικὰ βιβλία) τῆς Ὁρθοδόξου Ἑλληνικῆς Ἐκκλησίας καὶ τὸν παρὰ τοῖς Ὁρθοδόξοις Σλαύοις ἐπικρατήσαντα Κυρίλλειον καλούμενον ἀλφάβητον τὸν ποιηθέντα ὑπὸ τοῦ Κυρίλλου ἐκ τοῦ Ἑλληνικοῦ διὰ παρεμβολῆς καὶ τινων ὑπὸ τούτου ἐπινοηθέντων ἰδιαίτερους Σλαυικοὺς φθόγγους ἐκφερόντων γραμμάτων.

Τὴν μικρὰν ταύτην εἰσαγωγὴν ἢ ὑπόμνησιν προτάσσομεν τῆς Σερβικῆς ἱστορίας τοῦ 19ου αἰῶνος, ἵνα νοήσωμεν κάλλιον τὸ πνεῦμα τοῦ καθόλου ἱστορικοῦ βίου τοῦ Σερβικοῦ λαοῦ κατὰ τὸν εἰρημένον αἰῶνα καὶ ἰδιαίτερος τῶν πρὸς τὴν Ὁρθόδοξον Μεγάλην Ἐκκλησίαν τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ διὰ ταύτης πρὸς τὸ Ἑλληνικὸν ἔθνος συνδεόντων αὐτοὺς ἠθικῶν δεσμῶν, περὶ ὧν οὐχ ἅπαξ ἐν τῇ συγχρόνῳ ἱστορίᾳ τοῦ Ἑλληνικοῦ, καὶ ἰδίως τοῦ ἐν τῷ Ὀθωμανικῷ κράτει, γενήσεται λόγος.

Αἱ πρῶται πρὸς ἐλευθέρωσιν ἀπόπειραι τῆς Σερβίας. —

Οἱ Σέρβοι, ὡς καὶ οἱ Ἕλληνες, μετὰ τὴν κατὰ τὸν 15ον αἰῶνα ἐπελθοῦσαν εἰς τὸ Ὀθωμανικὸν κράτος ὑποδούλωσιν αὐτῶν, διαρκούσης τῆς Ὀθωμανικῆς δεσποτείας οὐχ ἅπαξ ἐπειράθησαν ν' ἀνακτήσωνται τὴν ἐθνικὴν ἐλευθερίαν αὐτῶν διὰ τῶν ὕπλων. Ὅπως δὲ ἐπὶ τοὺς Ἕλληνας ἐπέδρων ἐν τῷ κεφαλαίῳ τούτῳ, μέχρι τοῦ 18ου αἰῶνος, πρὸ πάντων οἱ μεταξὺ Βενετίας καὶ Τουρκίας πόλεμοι, οὕτως ἐπέδρων ἐπὶ τοὺς Σέρβους οἱ μεταξὺ Αὐστρίας καὶ Τουρκίας. Καὶ ἀφοῦ δὲ ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τοῦ 18ου αἰῶνος ἐνεφανίσθη ὁ Πέτρος Α' τῆς Ρωσίας ἐπὶ τῆς σκηνῆς τῆς ἐν τῇ Ἑλληνικῇ Ἀνατολῇ ἐξελισσομένης ἱστορίας προσκαλῶν διὰ προκηρῦξεων πάντας τοὺς Ὁρθοδόξους τῆς Ἀνατολῆς εἰς ἐξεγερσιν καὶ ὑπισχνούμενος προστασίαν καὶ συνδρομὴν, ὅτε πλέον τὰ τῶν Ἑλλήνων βλέμματα ἐστρέφοντο διηνεκῶς ἀπὸ Δυσμῶν πρὸς Βορρᾶν, καὶ τότε πάλιν αἱ τῶν Σέρβων τύχαι, καίπερ ἰσχυρῶς συνδεόμεναι μετὰ τοῦ ἐκ βορρᾶ πνέοντος νέου ἀνέμου, ἐξηρτῶντο μᾶλλον ἀπὸ τῆς Αὐστρίας. Μικρὸν πρὸ τῆς ἐμφανίσεως τοῦ Πέτρου, κατὰ τὸν μέγαν ἐκκαίδεκαετῆ πόλεμον (1683-1699), οὐ μετέσχεν ἐπὶ μικρὸν καὶ ὁ Πέτρος, ὅτε τὰ νικηφόρα Αὐστρογερμανικὰ στρατεύματα εἰσέβαλλον εἰς τὰς Σερβικὰς χώρας,

(1) Αὐστρογερμανικὰ νοητέον Αὐστρίαν ἐκπροσωποῦσαν καὶ διευθύ-

μέγα μέρος τῆς Σερβίας ἐφαίνετο ἐλευθερούμενον ἀπὸ τῶν Τούρκων, ἀλλ' ἡ συνθήκη τοῦ Καρλοβίτσιου ἐπανήγαγε τὰς χώρας ταύτας εἰς τὸ Τουρκικὸν κράτος. Ὁ τῷ 1716 ἐκραγεῖς μεταξὺ Τουρκίας καὶ Αὐστρίας, νικηφόρος δὲ διὰ τὰ Αὐστρογερμανικὰ ὄπλα λήξας (τῷ 1718) πόλεμος, ἐπήγαγε διὰ τῆς ἐνδόξου συνθήκης τοῦ Πασσάροβιτς ἢ Ποζάρεβατς (9/21 Ἰουλίου 1718) μέγα μέρος τῆς κυρίως Σερβίας μετὰ τοῦ Βελιγραδίου καὶ τῆς Βοσνίας καὶ Ἑρζεγοβίνης καὶ τῆς Τουρκικῆς Κροατίας ὑπὸ τὴν Αὐστρίαν. Ἀλλὰ μετὰ 21 ἔτη ἡ Πύλη μετὰ νέον νικηφόρον εἰς αὐτὴν πόλεμον ἀνεκτίησατο διὰ τῆς συνθήκης τοῦ Βελιγραδίου (6/18 Σεπτεμβρίου 1839) πᾶσας τὰς εἰς τὴν Αὐστρίαν παραχωρηθείσας Σερβικὰς χώρας. Ὁ Σαῦος ἔκτοτε ἀπετέλει τὸ μεταξὺ Τουρκίας καὶ Αὐστρίας ὄριον¹.

Κατὰ τοὺς τρεῖς μνημονευθέντας πολέμους τοὺς ἀπολήξαντας εἰς τὰς συνθήκας τοῦ Καρλοβίτσιου, Πασσάροβιτς καὶ Βελιγραδίου, ἢ τῶν Αὐστρογερμανικῶν στρατευμάτων εἰς τὰς Σερβικὰς χώρας εἰσέλασις ἀπαλλάξασα ἐπὶ μίαν στιγμὴν τοὺς Χριστιανοὺς κατοίκους τῶν εἰρημένων χωρῶν τοῦ Τουρκικοῦ ζυγοῦ, ἔδωκεν ἀφορμὴν τοῖς πολλοῖς αὐτῶν, ἐπικειμένης τῆς εἰς τοὺς Τούρκους (τῷ 1699 καὶ 1739) ἀποδόσεως τῆς πατρίδος αὐτῶν, νὰ μεταναστεύσωσιν εἰς τὰς ἐκεῖθεν τοῦ Σαῦου παραδανουβίους Αὐστριακὰς χώρας. Οὕτω δὲ πᾶσα ἡ Σιρμία καὶ αἱ παρακείμενα ὑπὸ ὁμοφύλων (Καθολικοῦ δόγματος) Κροατῶν καὶ Σλοβένων οἰκούμενα χωρὰ κατέστησαν Σερβικαὶ κέντρον ἐχόντων τῶν Ὀρθοδόξων τὸ Καρλοβίτσιον, ἔδραν τοῦ πρωθιεράρχου τῶν ἐν Αὐστρίᾳ Σέρβων, ἀριθμοῦσαι ἀκραιφνῶς Σερβικὸν πληθυσμὸν ἑκατομμυρίων μετ' ἀκραιφνοῦς ἐθνικῆς συνειδήσεως Σερβικῆς². Οὕτω δὲ ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τοῦ 18ου αἰῶνος ἡ ἐθνότης ἡ

νοῦσαν τὴν Γερμανίαν, οὐχὶ δὲ Γερμανίας ὁμοῦ καὶ Αὐστρίας ὡς χωριστῶν κρατῶν συμμαχοῦντων κατὰ τὴν σημερινὴν ἐκδοχὴν.

(1) Τὴν σφοδρότητα τῶν ἐν Σερβίᾳ μεταξὺ Χριστιανῶν (Αὐστρογερμανῶν, Οὐγγρῶν, Σερβοκροατῶν) καὶ Μωαμεθανῶν πολέμων χαρακτηρίζει τὸ ὑπὸ Τούρκου χρονογράφου διδόμενον τῷ Βελιγραίῳ ὄνομα Δαρ-ούλ-ζιχάτ-τόπος ἱεροῦ πολέμου.

(2) Ἡ Σιρμία οἰκεῖται σχεδὸν ἀποκλειστικῶς ὑπὸ Σέρβων Ὀρθοδόξων. Ἀλλὰ καὶ ἐν Κροατίᾳ καὶ Σλοβενίᾳ πλείστοι ὑπάρχουσι Σέρβοι

Σερβική διενεμήθη μεταξύ Τουρκίας και Αυστρίας. Ἐκτοτε δὲ μείζων και ἐπικρατεστέρα κατέστη ἡ Αὐστριακὴ ἐπίδρασις ἐπὶ τοὺς ἐν Τουρκίᾳ Σέρβους. Καὶ αὐτοὶ δὲ οἱ διάδοχοι τοῦ Πέτρου Α' (τοῦ Μεγάλου) μέχρι τοῦ Ἀλεξάνδρου Α' ἐθεώρουν τὰς Σερβικὰς χώρας ὑπαγομένας εἰς τὴν σφαιρᾶν (ὡς εἶθισται νὰ λέγηται ἐν τῇ διπλωματικῇ γλώσσῃ) τῆς Αὐστριακῆς πολιτικῆς ὁρατῆς και ἐν τοῖς περὶ διανομῆς τῶν χωρῶν τῆς Εὐρωπαϊκῆς Τουρκίας σχεδίοις αἱ Σερβικαὶ χώραι καθορίζοντο πάντοτε τῇ Αὐστρίᾳ, μὴ ἐπικρατούσης ἔτι (πρὸ τοῦ Ἀλεξάνδρου Α') τῆς «**Σλαυικῆς ἰδέας**» και δὴ πανσλαυιστικῆς ἰδέας τῆς τεινούσης πρὸς ἔνωσιν πάντων τῶν Σλαύων ὑπὸ τὴν κοινὴν προστασίαν τῆς Ρωσίας, ἀλλὰ τῶν γεωγραφικῶν ὁρίων και τῶν δυναστικῶν συμφερόντων ὁυθμιζόντων τὴν πολιτικὴν τῆς τε Ρωσίας και τῆς Αὐστρίας. Ἄλλ' ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τοῦ 19ου αἰῶνος ἐπῆλθε και ἐν τῷ κεφαλαίῳ τούτῳ σημαντικὴ μεταβολὴ πραγμάτων.

Ἡ μεγάλη Σερβικὴ ἐθνικὴ ἐξέγερσις τοῦ 19ου αἰῶνος.—

Ἀρχομένου τοῦ 19ου αἰῶνος τὰ τῆς Σερβίας εἰσηλθον εἰς νέαν ὄλως φάσιν και περίοδον ἐξελίξεως. Ἡ Ρωσία ἡ μέχρι τότε τὴν Ἀνατολικὴν αὐτῆς πολιτικὴν ὁυθμίζουσα, ὡς εἴρηται, κατὰ γεωγραφικὰς ἀπλῶς ἀνάγκας και κατακτητικὰς ἐν μέρει και πρὸ πάντων δυναστικὰς βλέψεις, νῦν ἐπὶ τοῦ Ἀλεξάνδρου Α' ἤρξατο ἐμπνεομένη ὑπὸ νέων πολιτικῶν ἰδεῶν, ὧν τὴν ἐπίδρασιν και ἐπικράτησιν βλέπομεν ἐν τῷ πρώτῳ κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ 19ου αἰῶνος ἐπὶ τοῦ Τσάρου ἐκείνου διεξαχθέντι ἐπὶ ἐξαετίαν (1806—12) Ρωσοτουρκικῷ πολέμῳ. Κατὰ τὸν πόλεμον τοῦτον ἡ Ρωσία ἤθελεν, ὅπως και ἐν πᾶσι τοῖς ἀπὸ Πέτρου Α' και ἔπειτα ἐπὶ Ἀννης Α' και Αἰκατερίνης Β' ἐναντίον τῆς Τουρκίας πολέμοις, νὰ ἐξεγείρῃ ἐναντίον τῆς Πύλης τοὺς Χριστιανικοὺς λαοὺς, πάντας Ὀρθοδόξους τῆς Ἑλληνικῆς χερσονήσου, κινήματα δὲ τινα

Ὀρθόδοξοι. Αὐτοὶ δὲ οἱ Κροᾶται εἰσι Σέρβοι τὴν φυλὴν διαφέροντες τῶν Σέρβων μόνον διότι ἀνήκουσι τῇ Καθολικῇ Ἐκκλησίᾳ και χρῶνται οὐχὶ τῷ Κυριλλικῷ, ἀλλὰ τῷ Λατινικῷ ἄλφαβῆτῳ. Καὶ οἱ Σλοβῆνοι δὲ, ὅπως και οἱ Δαλμάται, μόνον κατὰ τὸ θρησκευμα, ἐν μέρει δὲ κατὰ τὴν ὑπ' αὐτῶν λαλουμένην Σλαυικὴν διάλεκτον διαφέρουσι τῶν Σέρβων. Πάντες οὗτοι οἱ λαοὶ ἀποτελοῦσι νῦν, ὡς γνωστόν, τὸ μέγα Σερβοκροατικὸν και Σλοβενικὸν (ἢ Γιουγοσλαυικὸν=Νοτιοσλαυικὸν) κράτος τῶν ἡμερῶν ἡμῶν.

Ἑλληνικά ἐν Θεσσαλίᾳ, Ἡπείρῳ καὶ Μακεδονίᾳ καὶ μάλιστα κατὰ θάλασσαν ἐδήλουν καὶ τὴν ἐν τούτῳ τῷ πολέμῳ σύμπραξιν τῶν Ἑλλήνων. Ἄλλ' ἰδιαίτερος ἄξιον σημειώσεως εἶναι ὅτι ἐν τῷ πολέμῳ τούτῳ πρῶτον, οὐχὶ μὲν ἐπισήμως, ἀλλὰ πραγματικῶς ἐμφανίζεται καὶ ἡ Σλαυικὴ ἰδέα, ἡ παραγαγοῦσα ἤδη ἐπὶ τοῦ Ἀλεξάνδρου Α' ἐν Ρωσίᾳ Συλλόγους Σλαυικούς, ἐνῶ ἔτι ἐπὶ τῆς βασιλείας τῆς Αἰκατερίνης Β', πατρομήτορος τοῦ Ἀλεξάνδρου, ζήτημα ἀκαδημεικὸν ἦν ἐν Ρωσίᾳ ἂν οἱ Ρῶσοι κατήγοντο ἀπὸ Σλαύων ἢ ἀπὸ Μογγόλων. Ἐν ταῖς ἑμυστικαῖς ὁδηγίαις ταῖς ἐν τῷ τελευταίῳ πολέμῳ εἰς τοὺς ἀρχηγούς τοῦ στρατοῦ καὶ τοὺς παρὰ τούτοις πολιτικούς πράκτορας διδομέναις περὶ προκλήσεως ἐπαναστάσεως τῶν Χριστιανικῶν λαῶν ἐλέγετο νὰ δίδωσιν ἰδιαίτεραν προσοχὴν εἰς τοὺς Σλαυικῆς καταγωγῆς καὶ γλώσσης Χριστιανικούς λαούς. Καὶ ὅμως δύο ἔτη πρὸ τῆς ἐνάρξεως τοῦ Ρωσοτουρκικοῦ πολέμου ἦτοι τῷ 1804 ἡ Σερβία εἶχεν ἐξεγερθῆ ἑναντίον τῆς Τουρκίας μυστικῆ ὑποκινήσει καὶ εἰσηγήσει τῆς Αὐστρίας. Τὸ κράτος τοῦτο κατὰ τὸν χρόνον ἐκεῖνον πιεζόμενον ὑπὸ τοῦ Ναπολέοντος Α' διετέλει ἐν εἰρήνῃ πρὸς τὴν Τουρκίαν, ἀλλὰ μὴ λησμονήσαν ὅτι ὁ τετραετής ἐπὶ τοῦ Ἰωσήφ Β' ἑναντίον τῆς Τουρκίας πόλεμος οὐδὲν εἶχε προσενέγκει αὐτῷ ὄφελος ἢ θελε νὰ καρπωθῆ τι νῦν διὰ Σερβικῆς ἐπαναστάσεως. Ἐπιθυμία ζωηρὰ τοῦ συμμάχου ἐκείνου τῆς μεγαλεπήβολου Αἰκατερίνης Β' ἦν ἡ ἔνωσις πασῶν τῶν Σερβικῶν χωρῶν καὶ λαῶν ὑπὸ τὸ σκιπτρον τῶν Ἀψβούργων, ὅπως ἡ ἐπιθυμία τῆς συμμάχου αὐτοῦ ἦν δημιουργία Βλαχομολδαυικοῦ κράτους ὑπὸ Ρώσους Ὀσποδάρους ὑπὸ τὴν προστασίαν τῆς Ρωσίας καὶ Ἑλληνικῆς αὐτοκρατορίας μετὰ δευτερογενοῦς δυναστείας τῶν Ρωμανῶν ὑπὸ τὴν αὐτὴν προστασίαν. Ἀμφοτέρων τῶν συμμάχων τὰ μεγαλεπήβολα δυναστικά σχέδια εἶχον ματαιωθῆ ἐν τοῖς ἀποτελέσμασι τοῦ συμμαχικῶς ἐπιχειρηθέντος ἑναντίον τῆς Τουρκίας πολέμου. Καὶ τὸ μὲν περιβόητον «Ἑλληνικὸν σχέδιον» τῆς Αἰκατερίνης Β' ἐν τῇ συνειδήσει καὶ τῷ αἰσθήματι τοῦ ἰδεόφρονος ἐγγόνου εἶχε μεταστῆ εἰς ἀορίστους ἰδανικούς πόθους καὶ εὐχὰς ὑπὲρ τῶν «Ἑλλήνων αὐτοῦ», τὸ δὲ τοῦ Ἰωσήφ Β' περὶ προσαρτήσεως πασῶν τῶν Σερβικῶν χωρῶν (καὶ τῆς Μικρᾶς Βλαχίας) σχέδιον ἀφύπνιζεν ἔτι κατακτητικὰς τινὰς ὁρέξεις ἐν τῷ πνεύματι τοῦ ἀνεψιοῦ

Ἐφβούργου σὺτοκράτορος καὶ τῆς Αὐστριακῆς αὐλῆς, ἰδίως τοῦ ἀρχιστράτηγου ἀρχιδουκὸς Καρόλου, ἐπιθυμούντων πρὸ πάντων τὴν πρόσκτησιν τοῦ ὀχυροῦ Βελιγραδίου. Ἄλλως δὲ ἐν Σερβίᾳ, ἣτις μέχρι τότε συνεδέετο ἔτι πολιτικῶς πολλῶ στενωτέρου, ὡς εἴρηται, πρὸς τὴν Αὐστρίαν ἢ πρὸς τὴν Ρωσίαν, ὑπῆρχε καὶ νῦν ἰσχυρὰ φιλευστριακὴ μερίς, ἣς ὁ ἀρχηγὸς ὁ Κνιάζ (=ἀρχων), ὀπλαρχηγὸς Καραγεώργης καὶ ἐν τῷ συμμαχικῷ πολέμῳ Ἰωσήφ Β' καὶ Αἰκατερίνης Β' εἶχε λάβει ἰσχυρὸν ὑπὲρ τῆς Αὐστρίας μέρος. Ὁ Καραγεώργης θέλων νὰ συμβιβάσῃ τὴν Αὐστριακὴν πολιτικὴν τῆς ἐπεκτάσεως καὶ προσαρτήσεως μετὰ τῆς ἐθνικῆς ἐλευθερίας καὶ πολιτικῆς ἀποκαταστάσεως τοῦ Σερβικοῦ λαοῦ προέτεινε τότε τῇ Αὐστριακῇ αὐτῇ ἵνα ἡ Σερβία ἀνακτωμένη τὴν ἐλευθερίαν αὐτῆς βοηθεῖα τῆς Αὐστρίας ἀποτελέσῃ ἴδιον κράτος ὑπὸ ἀρχιδουκῆ Ἐφβούργου, περιλαμβανόμενον ἐν τῷ ὅλῳ συμπλέγματι τῶν Ἐφβουργικῶν κτήσεων. Ἀλλὰ πρὶν αἰ μεταξὺ τοῦ Καραγεώργη καὶ τῆς Αὐστριακῆς αὐτῆς διαπραγματεύσεις καὶ συνεννοήσεις λάβωσιν ὀριστικὸν πέρασ, ὁ Σερβικὸς λαὸς ἤρξατο τοῦ ὑπὲρ ἐλευθερίας ἀγῶνος.

Ἡ Σερβικὴ ἐπανάστασις ἤρξατο τῷ 1804 ἐπὶ τῆς βασιλείας τοῦ ἀγαθοῦ καὶ φιλολάου Ὀθωμανοῦ σουλτάνου Σελίμ Γ', διευθυνομένη οὐχὶ ἀπ' εὐθείας ἐναντίον τοῦ Σουλτάνου καὶ τῆς Πύλης, ἀλλὰ ἐναντίον τῶν λυμαιομένων τὰς Σερβικὰς χώρας Γενιτσαρικῶν σιφῶν καὶ τῶν ἀρχηγῶν αὐτῶν κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους τῆς ἐν τῷ Ὀθωμανικῷ κράτει στρατιωτικῆς ἀναρχίας (καθ' ὃν ἀκριβῶς χρόνον ὁ Σουλτάνος ἐμελέτα νὰ δημιουργήσῃ νέον στρατὸν κατὰ Εὐρωπαϊκὸν τρόπον ὀργανωμένον). Οἱ Βοεβόδαί, ἢ, ὡς ἐλέγοντο ἐν Σερβίᾳ ἰδιαιτέρως, οἱ Κνιάζοι ἢ Κνέζοι (ἰγγεμόνες, κυρίως ἰππότεαι) ὁμοθυμαδὸν συλλέξαντες περὶ ἑαυτοὺς στίφη πολεμιστῶν ἐπετέθησαν πολλαχοῦ ἐναντίον τῶν ἀτάκτων γενιτσαρῶν, συγχρόνως δὲ ἔπεμψαν πρεσβείαν εἰς τὴν Ρωσίαν αἰτούμενοι τὴν προστασίαν τοῦ Τσάρου. Ἡ Ρωσικὴ αὐτῆ, ἣτις δὲν εἶχεν ἔτι ἔλθει εἰς ῥῆξιν πρὸς τὴν Τουρκίαν, συνεβούλευσεν αὐτοῖς νὰ

(1) Οἱ Κνέζοι τῆς Σερβίας ἦσαν τὸ πλεῖστον μεγάλοι χοιροβοσκοί. Τὰ δὲ ἐνοπλα στίφη, ὧν ἠγοῦντο, συνέκειντο κυρίως ἀπὸ Χαϊδούκων, ὀπλιτῶν ὀρεινῶν ἀτάκτων, παρεμφερῶν πρὸς τοὺς ἡμετέρους Κλέφτας.

ἀποταθῶσιν εἰς τὸν Σουλτάνον, ὑπισχνουμένη νὰ ὑποστηρίξῃ τὰς αἰτήσεις αὐτῶν παρὰ τῆ Πύλῃ. Κατὰ Φεβρουάριον τοῦ 1805 πρεσβεία συγκειμένη ἀπὸ **Κνέζων** τῶν διαφορῶν διαμερισμάτων μετέβη εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν καὶ ἐπέβαλε τῷ διβανίῳ τὰς αἰτήσεις τοῦ Σερβικοῦ λαοῦ ζητοῦντος οὐδὲν πλέον οὐδὲν ὀλιγώτερον ἢ τὴν εἰς τοὺς Χριστιανούς παράδοσιν πάντων τῶν ἐν Σερβίᾳ ὑπὸ Τούρκων κατεχομένων φρουρίων, ἦτοι τὴν ἐντελῆ ἀνεξαρτησίαν τῆς χώρας, ἔτι δὲ καὶ ἀποζημίωσιν δύο ἑκατομμυρίων γροσίων διὰ τὰς ὑπὸ τῶν γανιτσαρικῶν σιφῶν προξενηθείσας ζημίας. Ἐννοεῖται ὅτι αἱ αἰτήσεις αὗται ἀπερρίφθησαν ἀσυζητητῆ θεωρηθεῖσαι ὡς ὕβρις πρὸς τὸ κράτος τὸ Ὄθωμανικόν. Οἱ ἀποτελοῦντες τὴν πρεσβείαν Κνιάζοι ἱφιλακιάθησαν πάντες, διετόχη δὲ ὁ πασᾶς τῆς Ναισσοῦ (Νις) Χαφιζ νὰ εἰσβάλῃ εἰς τὴν Σερβίαν. Ἄλλὰ καὶ ἡ τῶν Σέρβων πολεμικὴ ὁρμὴ καὶ φιλοπατρία ἐξήφθησαν ἔτι μᾶλλον τότε καὶ ὁ Χαφιζ ἠττήθη. Συνεκλήθη δὲ τότε ἐθνικὴ τῶν Σέρβων σύνοδος εἰς Σεμένδριαν, ἣτις καὶ ἐκήρυξε πόλεμον ἐθνικὸν ἐναντίον τῶν Τούρκων ἀποβλέποντα εἰς τὴν ἐντελῆ ἐλευθέρωσιν πασῶν τῶν Σλαυικῶν χωρῶν (Σερβίας, Βοσνίας, Ἑρζεγοβίνης, Μαυροβουνίου). Νέα στρατεύματα Τουρκικὰ εἰσελάσαντα τότε ἀπὸ Βοσνίας (ἐνθα τὸ μωαμεθανικόν, τὸ Σερβικὸν δηλονότι τὴν καταγωγὴν καὶ τὴν γλῶσσαν μωαμεθανικὸν ἦν ἀρκούντως ἰσχυρόν) καὶ ἀπὸ τῆς Ἄνω Ἀλβανίας πληροῦντα τὴν χώραν πυρὸς καὶ αἵματος. Ἄλλ' οἱ Σέρβοι Κνέζοι ἐπολέμησαν ἀνδρείως ἐναντίον τῶν ἐπιδρομέων. Μεταξὺ δὲ τῶν Κνέζων τούτων ἐπιφανέστατος ἦν ὁ μνημονευθεὶς τῆς Χουμαδίας Κνέζος Καραγεώργης ἢ Τσερνογεώργης Πέτροβιτς καὶ ὁ τοῦ Ροῦδνικ Μίλος Ὀβρένοβιτς, γαμβρὸς ἐπ' ἀδελφῆ τοῦ Καραγεώργη. Ὁ Καραγεώργης ἡγούμενος δεκαπεντακισχιλίων ἀνδρῶν ἐπετέθη ἐναντίον τῶν ἠνωμένων δυνάμεων τῶν δύο πασάδων καὶ ἐνίκησεν ἀμφοτέροισ περὶ τὸ Σαβάτς (κατὰ Αὐγούστον τοῦ 1806) το-

(1) Ἐν Βοσνίᾳ καὶ Ἑρζεγοβίνῃ οἱ μωαμεθανοὶ ἀπετέλουν τὴν τάξιν τῶν μεγάλων κτηματιῶν, ἐν μέρει δὲ καὶ τῶν ἀστῶν· οἱ ἀγρόται ἦσαν Χριστιανοί. Ἐν Σερβίᾳ οἱ μωαμεθανοὶ ᾤκουν μόνον ἐν ταῖς φρουρίοις καὶ ταῖς πόλεσι, τῆς λοιπῆς χώρας οἰκουμένης τὸ πλεῖστον ὑπὸ Χριστιανῶν.

σοῦτον, ὥστε ὁ τῆς Ἄνω Ἀλβανίας πασσαῶς προέτεινε τῷ Καραγεώργη εἰρήνην ἐπὶ τῷ ὄρω τῆς διοικητικῆς αὐτονομίας τῆς κυρίως Σερβίας (τοῦ φρουρίου τοῦ Βελιγραδίου καὶ τῶν ἄλλων κατεχομένων ὑπὸ Τουρκικῶν φρουρῶν) καὶ πληρωμῆς 600 χιλ. φλωρίων ὡς φόρου ὑποτελείας.

Οἱ Σέρβοι ἐδέχθησαν τοὺς ὄρους τούτους, ἀλλ' ἡ Πύλη δὲν ἐνέκρινεν αὐτούς. Οἱ Σέρβοι ἐξηκολούθησαν νῦν τὸν ἀγῶνα μετὰ τοσοῦτω μείζονος ζήλου, ὅσῳ κατὰ τὸν χρόνον ἐκείνον εἶχεν ἐκραγῆ ἤδη ὁ μεταξὺ Ρωσίας καὶ Τουρκίας πόλεμος (1806). Ὁ Καραγεώργης ἐπιτεθεὶς ἐναντίον τοῦ Βελιγραδίου κατέλαβε τὴν πόλιν καὶ ἐπολιόρησε τὸ φρούριον. Ὁ ἐν τούτῳ πολιορκούμενος Σουλεῦμὰν πασσαῶς ἠναγκάσθη νὰ παραδώσῃ τὸ φρούριον ἐπὶ τῷ ὄρω τῆς ἐλευθέρου μετὰ τῆς φρουρᾶς αὐτοῦ ἀναχωρήσεως. Ἄλλ' οἱ νικηταί, ἀσεβῶντες πρὸς πάντα θεῖον καὶ ἀνθρώπινον νόμον, ἐπιτεθέντες ἐναντίον τῶν ὑποσπόνδων ἀναχωρούντων πολεμίων οὐ μακρὰν τοῦ Βελιγραδίου κατέσφαξαν αὐτούς. Τὸ ἐπονείδιστον τοῦτο γεγονός ἐγένετο δυστυχῶς καθ' ἅπασαν τὴν χώραν σὺνθημα πρὸς ἀνηκούστους ἐναντίον τῶν Ὀθωμανῶν κακουργίας, οὐ μόνον ἀνδρῶν, ἀλλὰ καὶ παιδῶν, οὐκ κατεκρεοῦργουν, καὶ γυναικῶν, αἱ ἐξεκοιλιάζον ἢ ἐξηνδραλόδιζον. Πᾶσα ἡ περιουσία τῶν Τούρκων διαρπαγείσα διενεμήθη ὑπὸ τῶν Κνέζων πρὸς ἀλλήλους, ἕκαστος δὲ τούτων καθίστατο ἀπόλυτος ἄρχων ἐν τῷ διαμερίσματι αὐτοῦ. Ἄν τότε μετὰ τὴν ἔξωσιν τῶν Τούρκων ἰδρῦετο ἐν τῇ χώρᾳ κυβέρνησις ἐνιαία ἐνεργοῦσα κατὰ τὰς στοιχειώδεις ἀρχὰς τῆς δικαιοσύνης καὶ διοργανοῦσα τὴν χώραν διοικητικῶς καὶ στρατιωτικῶς, τοιαύτη κυβέρνησις ἐπωφελουμένη τὰς μέχρι νῦν ἐπιτυχίας καὶ τὴν παρουσίαν Ρωσικοῦ στρατοῦ ἐν Βλαχία καὶ Βουλγαρίᾳ (ὅπερ εἶχε συντελέσει ἐμμέσως εἰς τὰς Σερβικὰς ἐπιτυχίας διὰ τὸ μὴ δύνασθαι τὴν Πύλην νὰ ἀπασχολήσῃ ἰσχυρὸν στρατὸν ἐν τῇ ἐπαναστάσει χώρᾳ) ἢ ἀνεξαρτησία τῆς χώρας θὰ ἴητο ἔργον τετελεσμένον. Ἄλλ' ἀντὶ τοιαύτης κυβερνήσεως τὴν καταλυθεῖσαν Τουρκικὴν ἐξουσίαν διεδέξατο ἐν τῇ χώρᾳ ἀναρχία. Καὶ ἰδρῦθη μὲν τι συμβούλιον (Soviet, οὐχὶ ὑπὸ τὴν ἐννοίαν τοῦ διαβοήτου νῦν ἐν Ρωσίᾳ ἀπὸ στρατιωτῶν καὶ ἐργατῶν συγκειμένου συμβουλίου, ἀλλ' εἰδός τι γερουσίας), συγκείμενον ἐκ δώδεκα μελῶν, ἀλλ' ἡ ἐξουσία τοῦ συμβουλίου ἦν μᾶλλον ὀνομαστικῆ.

Οἱ πραγματικοὶ κύριοι τῆς χώρας ἦσαν οἱ Κινάζοι Ἄλλ' οὗτοι δὲν ὁμονόουν ἀλλήλοις οὔτε ἐν τῇ ἑσωτερικῇ διοικήσει οὔτε ἐν ταῖς πρὸς τὰς μεγάλας Δυνάμεις σχέσεσιν. Ἐνῶ αὕτη ἡ τῶν πραγμάτων λογικὴ ὡς μόνην ἑξωτερικὴν πολιτικὴν ἐπηγέθρευε τὴν πρὸς τὴν ἑνωσὴν πρὸς τὴν Ρωσίαν τὴν ἔχουσαν ἰσχυρὰς στρατιάς ἐν τῇ ἀμέσῳ γειτονίᾳ τῆς χώρας, ἕκαστος τῶν Κινάζων μετήρχειτο ἰδίαν πολιτικὴν. Εὐτυχῶς ἡ τοιαύτη διαίρεσις δὲν ἠδυνήθη νὰ μεταιώσῃ τὰ ἀποτελέσματα τῶν μέχρι νῦν ἐπιτυχιῶν, αἵτινες ἐξηκολούθησαν μέχρι τοῦ 1809. Κατὰ τὸ ἔτος τοῦτο ἐνῶ οἱ ὄπλαρχηγοὶ Μίλος καὶ Δόβρενατς προσέβαλλον τοὺς Τούρκους ἐν τῷ διαμερίσματι τῆς Ναισσοῦ, ὁ Καραγεώργης εἰσέβαλλεν εἰς τὴν Βοσνίαν καὶ προχωρῶν μέχρι Νοβιπαζάρ ἐπολιόρκει τὸ φρούριον τοῦτο. Ἄλλ' ὅτε ἀμφότεροι οἱ *πρωθυπουργοὶ* ὄπλαρχηγοὶ ἐνίκηθησαν ὑπὸ τῶν Τούρκων, ὁ Καραγεώργης ἐξεκένωσε τὴν Βοσνίαν. Οἱ Σέρβοι περιίσταντο κατὰ μικρὸν εἰς ἀπέγνωσιν καὶ τὸ πολὺ τοῦ λαοῦ ἤθελε ν' ἀνακηρυχθῆ ἡγεμὼν τῆς χώρας αὐτὸς ὁ Τσάρος, ἵνα προσέλθῃ εἰς τελεσφόρον ἀρωγὴν τοῦ ἀγῶνιζομένου Σερβικοῦ λαοῦ. Συνέλευσις συγκροτηθεῖσα τῷ 1810 ἀπέφυγε μὲν τὴν ἀνακήρυξιν τοῦ Τσάρου ἕνεκα τῆς μεταξὺ τῶν Κιέζων διαφωνίας, ἠρκέσθη δὲ νὰ πέμψῃ πρεσβείαν εἰς τὸ Ρωσικὸν στρατηγεῖον πρὸς αἰτήσιν βοηθείας. Ἐν τῷ μεταξὺ ὁ πασῶς τῆς Ναισσοῦ εἰσβαλὼν μετὰ στρατοῦ 30 χιλ. ἀνδρῶν φοβερὰς ἐνήργει δηλώσεις καὶ καταστροφὰς ἐν τοῖς ἀφρουρήτοις τόποις. Ὁ Καραγεώργης νέας ἤρατο νίκας λαμπρὰς καὶ ἀπώθησε τοὺς Τούρκους πέραν τοῦ Δρίνου (κατὰ τὸ 1811). Κατ' ἀκόλουθον τῶν νικῶν τούτων τὸ Σόβιετ ἐκήρυξε τὸν ἄνδρα ἀνώτατον ἀρχηγὸν ἐπὶ πάντων τῶν Κινέζων καὶ ἐξωρίσθησαν μὲν ἅπαντες οἱ μὴ ἀναγνωρίζοντες αὐτόν, συνετάχθη δὲ τότε καὶ εἰδὸς τι πολιτεύματος τοῦ Σερβικοῦ κράτους. Καὶ οἱ Τούρκοι δὲ μετὰ τὰς μνημονευθείσας ἤττας μὴ δυνάμενοι νὰ διαθέσωσι νέον στρατόν, ἄτε πικρῶς ὑπὸ τῶν ἐν Βουλγαρίᾳ πολεμούντων Ρώσων, ἤρξαντο

(1) Ὁ Καραγεώργης ἠγγελλε τὴν νίκην τῇ Συνελεύσει διὰ τῶν ἑξῆς: «Συνεβλάχμεν, ἠγωνισάμεθα ἐπὶ δύο ὥρας διὰ ξιφῶν· ἐφρονεύσαμεν πολλοὺς Τούρκους καὶ ἐκόψαμεν πολλὰς κεφαλὰς· αἱ ἀπώλειαι τῶν Τούρκων εἶναι πενταπλάσιαι τῶν ἡμετέρων· ἡ μάχη αὕτη ἦν ἡ μερίστη τῶν μέχρι τοῦ ἡμετέρου συγκροτηθεισῶν».

διαπραγματεύσεων πρὸς τὸν Καραγεώργην. Ὁ πασσαὶ τῆς Ναϊσσοῦ προὔτεινε νὰ μεσολαβήσῃ αὐτὸς παρὰ τῷ Σουλτάνῳ ἵνα ἀναγνωρισθῇ ὁ Καραγ. ἡγεμὼν Σερβίας ἐπὶ τῷ ὄρω ν' ἀποστῇ πάσης σχέσεως πρὸς τοὺς Ρώσους. Ἄλλ' ὁ Καραγεώργης μὴ θέλων νὰ ἀποφασίσῃ μηδὲν ἄνευ συναινέσεως τῶν Ρώσων ἔπεμψεν εἰς τὸ Ρωσικὸν στρατηγεῖον τὰς Τουρκικὰς προτάσεις. Ἡ πρεσβεία ἀφίκετο εἰς τὸ Ρωσικὸν στρατηγεῖον ἐν στιγμῇ κρίσιμωτάτῃ, ὅτε οἱ Ρῶσοι μετὰ πολλὰς νίκας ἐναντίον τῶν Τούρκων περιέστησαν αἴφνης εἰς μεγάλην στενοχωρίαν ἕνεκα τῆς ἐπικειμένης ἐναντίον τῆς Ρωσίας στρατείας τοῦ Ναπολέοντος, ἀναγκαζόμενοι ἕνεκα ταύτης νὰ συγκεντρώσωσι πάσας τὰς στρατιωτικὰς αὐτῶν δυνάμεις εἰς τὴν ἄμυναν τῆς ἰδίας αὐτῶν χώρας. Τοῦτο δ' ἀκριβῶς ἔδωκεν ἀφορμὴν εἰς τὸν ἀμείλικτον πολέμιον τοῦ Ναπολέοντος, τὴν Ἀγγλίαν, ἣτις διετέλει ἤδη ἐν εἰρήνῃ πρὸς τὴν Πύλῃν, νὰ μεσολαβήσῃ ὑπὲρ τῆς περατώσεως τοῦ Ρωσοτουρκικοῦ πολέμου. Οὕτως ἡ Σερβικὴ ἐπανάστασις καὶ τὸ Σερβικὸν ζήτημα εὐρέθησαν αἴφνης περιπελεγμένα μετὰ τῶν μεγάλων γενικῶν Εὐρωπαϊκῶν ζητημάτων, ὧν ἡ πορεία καὶ ἐξέλιξις δὲν ἔμεινε καὶ μὲχρι νῦν ἄνευ ἐπιδράσεώς τινος ἐπὶ τὰ πράγματα τῆς Σερβίας. Τοῦτο ὑποχρεοῖ ἡμᾶς νὰ διακόψωμεν ἐπὶ μικρὸν τὴν ἱστορίαν τοῦ καθαρῶς πολεμικοῦ μέρους τοῦ Σερβικοῦ ἀγῶνος καὶ νὰ εἰπωμεν ὀλίγα τινὰ ἐκ τῆς διπλωματικῆς, οὕτως εἰπεῖν, ἱστορίας τοῦ Σερβικοῦ ζητήματος.

Σερβία, Αὐστρία, Γαλλία καὶ Ρωσία. — Ἐξίπομεν ἤδη ἀνωτέρω τινὰ περὶ τῶν ἀνεπισήμων μυστικῶν διαπραγματεύσεων τῶν γενομένων μεταξὺ τοῦ κνιάζου Καραγεώργη Πέτροβιτς καὶ τῆς Βιενναίας *αὐλῆς*, ἀφορωσῶν εἰς ἐπανάστασιν γενησομένην ἐν Σερβίᾳ. Αἱ διαπραγματεύσεις αὗται, ὧν εἶχον ἐν ἀρχῇ γνῶσιν μόνον ὁ ἀρχιδουῆς στρατηγὸς Κάρολος καὶ ἄλλοι ἴσως ἀρχιδουῆκες, γινόμεναι γνωσταὶ εἰς τὸν Αὐστριακὸν ὑπουργὸν τῶν Ἐξωτερικῶν Σταδίων οὐ μόνον ἀπεδοκιμάσθησαν ὑπ' αὐτοῦ, ἀλλὰ καὶ ἀνεκοινώθησαν εἰς τὴν Πετρούπολιν καὶ εἰς τὴν Πύλῃν ὡς ἐνέργεια Σερβικαί. Ἡ Ρωσικὴ αὐλή, πρὸς ἣν, ὡς εἴρηται, ὡσαύτως ἔπεμψαν πρεσβείαν οἱ Σέρβοι ἅμα τῇ ἀρχῇ τῆς ἐπαναστάσεως, ἀσμένως μὲν ἔλαβε γνῶσιν τῶν ἐμπιστευτικῶν Αὐστριακῶν ἀνακοινώσεων, εὐμενῶς δὲ δεξαμένη τοὺς Σέρβους ἀπεσταλμέ-

νους συνεβούλευσεν αὐτοῖς φρόνησιν συστήσασα τὴν ἀναφορὰν τῶν αἰτημάτων αὐτῶν εἰς τὴν Πύλην ἐπὶ ὑποσχέσει ὑποστηρίξεως διπλωματικῆς ἐκ μέρους τῆς Ρωσικῆς πρεσβείας. Ἄλλ' ἡ ἐπανάστασις ἐν τῷ μεταξὺ εἶχεν ἐνισχυθῆ καὶ οἱ ἐπαναστάται πολλὰς μετ' ὀλίγον ἤραντο ἐπιτυχίας, ὁ δὲ τῷ 1806 ἀρξάμενος Ρωσοτουρκικὸς πόλεμος ἐτι μᾶλλον ἐνίσχυσεν ἠθικῶς τὴν θέσιν αὐτῆς. Τὰ γεγονότα ταῦτα δὲν ἠκούοντο μετ' ἀδιαφορίας ἐν Βιέννῃ καὶ ὁ ἀρχιδουξ Κάρολος εὔρε νῦν εὐκαιρίαν νὰ θέσῃ εἰς ἐνέργειαν τὸ παλαιὸν αὐτοῦ σχέδιον περὶ συμπράξεως μετὰ Σέρβων. Ἄλλ' αἱ πρὸς τὸν σκοπὸν τούτον ὑπὸ τοῦ ἀρχιδουκὸς καταβαλλόμεναι ἐνέργειαι, ἀποδοκιμαζόμεναι ὑπ' αὐτῆς τῆς Αὐστριακῆς διπλωματίας, ὑπῆρξαν χαλαραί. Τοῦναντίον δὲ ἡ Ρωσία ἐζητήσῃ νῦν νὰ ἔλθῃ εἰς στενωτέρας σχέσεις πρὸς τοὺς ἐπαναστάτας Σέρβους πέμψασα εἰς Βελιγράδιον ὡς γενικὸν πρόξενον τὸν Ἕλληνα τὸ γένος Ροδοφονίικην¹ μετὰ πολλῶν χρημάτων, ἄνδρα ἱκανώτατον καὶ ἐπιτηδειότατον κατορθώσαντα νὰ συστήσῃ ἰσχυρὴν μερίδα Ρωσικὴν παρὰ τοῖς τέως εἰς τὴν Αὐστριακὴν πολιτικὴν ὄψιν κυρίως ὑποκειμένοις Σέρβοις. Τότε ὁ ἀρχιδουξ Κάρολος ἐνήργησεν ἵνα ὁ στρατηγὸς Simbchen διορισθῆ διοικητῆς τῆς Σλοβενίας καὶ ἐκ τοῦ σύνεγγυς παρακολουθήσῃ τὴν πορείαν τῆς Σερβικῆς ἐπαναστάσεως. Αἱ δοθεῖσαι τῷ στρατηγῷ τούτῳ ὁδηγίαι, αἱ ἀποβλέπουσαι κυρίως εἰς τὰ τῆς Αὐστριακῆς ἐν Σερβίᾳ πολιτικῆς μερίδος, εἰσὶ λίαν χαρακτηριστικαί. τῆς ὑπὸ τῆς Αὐστρίας τότε ἐπιδιωκομένης ἐν Σερβίᾳ ἀντιφατικῆς πρὸς ἑαυτὴν πολιτικῆς. Αἱ ὁδηγίαι αὗται ἔλεγον: «Ὁ στρατηγὸς ὀφείλει νὰ παραθαρύνη τοὺς Σέρβους χωρὶς νὰ ἐκθέτῃ μηδαμῶς τὴν Βιενναίαν αὐτὴν πρὸς τῆς Πύλης καὶ τῆς Ρωσικῆς αὐτῆς, νὰ ῥυθμίξῃ τὴν πολιτείαν αὐτοῦ συμφώνως πρὸς τὰς μεταβαλλομένας περιστάσεις, νὰ ἀκολουθῆ ταῖς διδομέναις αὐτῷ ὁδηγίαις ἔχων καὶ τὰς ἰδίας αὐτοῦ σκέψεις καὶ νὰ ἀναγινώσκῃ ἐν μέσῳ τῶν γραμμῶν (unter linien), νὰ τηρῇ πάντοτε ἐλευθέραν τὴν πρὸς τὰ ὀπίσω ὁδόν, νὰ ὀργανώσῃ ἐπιμελῆ κατασκοπείαν, δαπανῶν ὡς δυνατὸν ὀλίγα, νὰ ἐννοῇ τὸν σφυγμὸν τῶν διαθέσεων τοῦ λαοῦ» (Bamb. σ. 286).

(1) Ἰδ. περὶ τοῦ ἀνδρὸς τόμ. Α' σ. 140—141 σημ.

Ἐν τῇ συνεντεύξει, ἣν ἔλαβεν ὁ εἰρημένος στρατηγὸς μετὰ τοῦ Καραγεώργη (25 Ἀπριλίου 1806), ὁ Σέρβος οὗτος κινᾷς ἐκήρυξε πάλιν σαφῶς καὶ εὐκρινῶς τῷ Αὐστριακῷ στρατηγῷ, ὅτι ἐπεθύμει μὲν τὴν προσάρτησιν τῆς Σερβίας εἰς τὸ κράτος τῶν Αὑβούργων, ἀλλ' ἐπὶ τῷ ὄρω νὰ προσαρτηθῇ εἰς τὴν Οὐγγαρίαν ἀποτελοῦσα ἐπαρχίαν ταύτης αὐτόνομον, ἐζήτησε δὲ καὶ πολεμεφῶδια (ἰδίως κανόνια) καὶ σίτον, δὲν παρέλιπε δὲ νὰ ὑπομνήσῃ ὅτι ἡ Αὐστρία μὴ μετερχομένη ἔναντι τῆς Σερβίας πολιτικὴν ἀνδρικήν, μέλλει νὰ ὀψῆ ταύτην εἰς τὰς ἀγκάλας τῆς Ρωσίας. Ἄλλ' ὁ Ροδοφονίης μαθὼν τὰς μεταξὺ τοῦ ἀρχιδουκῆς Καρόλου καὶ τοῦ Καραγεώργη διὰ τοῦ Simbchen γινομένης διαπραγματεύσεις ἔθηκεν εὐθὺς τέρμα εἰς αὐτὰς ἀνακινῶσας τοῖς Σέρβοις ὀπλαρχηγοῖς τὰς ὑπὸ τῆς Αὐστριακῆς διπλωματίας πρὸς τὴν Πύλην καὶ πρὸς τὴν Ρωσικὴν αὐλὴν γενομένης περὶ τῶν Σερβικῶν πραγμάτων *προδοτικὰς*, ὡς ἐξακρατηρίζοντο αὐταὶ ἀνακινῶσαι. Ἡ Ρωσία διεμαρτυρήθη συγχρόνως εἰς τὴν Βιενναίαν κυβέρνησιν, ὁ δ' ὑπουργὸς Σταδίων (Stadion) ἀπενίψατο τὰς χεῖρας, εἰπὼν ὅτι αὐτὸς ἦν παντελῶς ξένος εἰς τὰ γινόμενα, ἐπετιμήθη δὲ καὶ ὁ στρατηγὸς Simbchen διὰ τὴν πολιτείαν αὐτοῦ.

Ἄλλ' αἱ τοῦ Καραγεώργη πρὸς τὴν Αὐστριακὴν αὐλὴν θεωρεῖται δὲν ἔπαισαν οὔτω. Λαβὼν ἀφορμὴν ὁ κινᾷς οὗτος ἐκ τοῦ μεταξὺ τῆς θυγατρὸς τοῦ αὐτοκράτορος Φραγκίσκου καὶ τοῦ Ναπολέοντος γάμου (1810) ἔγραψε συγχαρητήριον ἐπιστολὴν πρὸς τὸν αὐτοκράτορα Φραγκίσκον λέγουσαν: α"Ὅπως ἐν τῇ ἀναφορᾷ ἡμῶν τῇ ἀπὸ 17/29 Δεκεμβρίου τοῦ παρελθόντος ἔτους (1809), τῇ ὑποβληθείσῃ εὐσεβᾶστως ὑφ' ἡμῶν τῇ Υ. Μ. διὰ τοῦ στρατηγοῦ βαρῶνου Simbchen, ἐδηλώσαμεν Αὐτῇ ἐπισήμως ὅτι πάντοτε ἐπεθυμήσαμεν καὶ ἐπιθυμοῦμεν νὰ εὐρωμεν τὴν εὐτυχίαν ἡμῶν ὑπὸ τὸ ἐνδοξότατον σκῆπτρον τῆς Αὐστρίας, οὔτω καὶ νῦν ἐμπιστεύομεν καὶ παραδίδομεν εἰς τὰς ἡγιασμένας χεῖρας τῆς Υ. Αὐτοκρατορικῆς καὶ Βασιλικῆς Μεγαλειότητος καὶ τῆς Α. Αὐτοκρατορικῆς καὶ Βασιλικῆς Μεγαλειότητος τοῦ Ναπολέοντος τὴν τε ἡμετέραν καὶ τὴν τῆς ἡμετέρας πατρίδος μετὰ τῆς τιμιωτάτης θυσίας τοῦ αἵματος ἡμῶν ἐξαγορασθεῖσαν τύχην. Μονάρχα! Λιὰ τούτων τῶν ἡμετέρων πρέσβων Ἰβάν Σάβιτς καὶ Γουόγοβιτς γραμματέων τοῦ Ἐθνικοῦ συμβουλίου πίπτομεν εἰς τοὺς πόδας

τῆς Υ. Μ. Μὴ ἀπόσῃται ἡ Υ. Α. Β. Μ. ἔθνος, περὶ οὗ ἡ Υ. Α. καὶ Β. Μεγαλειότης θέλει πεισθῆ ὅτι ἐμφορεῖται πίστεως, ἀγάπης καὶ ἀφοσιώσεως πρὸς τὸν θρόνον Αὐτῆς». Ἄλλ' ἡ Λύστρια ἐξητλημένη τότε στρατιωτικῶς, τεταπεινωμένη πολιτικῶς, χρεωκοπημένη οἰκονομικῶς, ἐξαρτωμένη ὅλως, ἠθικῶς τε καὶ πολιτικῶς, ἀπὸ τοῦ Ναπολέοντος, δὲν ἠδύνατο νὰ διανοηθῆ καὶ περὶ ἐπεμβάσεως εἰς τὴν Σερβίαν. Λιὰ τοῦτο δὲ καὶ ἡ πολιτικὴ δύναμις τῆς μερίδος τοῦ Καραγεώργη ἐξησθένει διηνεκῶς ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὴν ἠωσιζούσαν μερίδα, ἣς τὴν ἡγεσίαν εἶχε νῦν αὐτὸς ὁ ἀρχιεπίσκοπος Βελιγραδίου Πρότιτς· συνεστήθη δὲ τότε μεταξὺ τῶν δύο πολιτικῶν μερίδων καὶ τρίτη τις ἐθνικὴ μερίς, ἡ τῆς «Μεγάλῃς Σερβίας», κληθεῖσα ὡς ἔχουσα πρόγραμμα τὴν ἀνόρθωσιν τοῦ Σερβικοῦ κράτους τῆς δυναστείας τῶν Νεμανιδῶν. Ἄλλ' ὡς εἶχον τὰ πράγματα κατὰ τὰ ἔτη ταῦτα (1810—12), τὸ πᾶν διὰ τὴν Σερβίαν ἐξηρτάτο ἀπὸ τῆς ἐκβάσεως τοῦ Ρωσοτουρκικοῦ πολέμου. Οἱ Ρῶσοι εἶχον καταστή ἤδη κύριοι, πλὴν τῆς Βλαχίας καὶ Μολδαβίας, καὶ πολλῶν παροχθίων θέσεων ἐπὶ τῆς νοτίας (Βουλγαρικῆς) ἄχθης τοῦ Δανουβίου. Ἄλλ' ἀκριβῶς ἡ κατὰ τὸν χρόνον τοῦτον ἐλείθοῦσα, ὡς εἴρηται, ὀψῆς πρὸς τὸν Ναπολέοντα καὶ ὁ μέγας πρὸς τοῦτον πόλεμος ἐπέβαλλον τῇ Ρωσίᾳ ὡς ὑπερτάτην ἀνάγκην τὴν μεσιτείαν τῆς Ἀγγλίας συνομολογηθεῖσαν συνθήκην εἰρήνης τοῦ Βουκουρεστίου.

Ἡ Σερβία καὶ ἡ συνθήκη τοῦ Βουκουρεστίου (1812).—

Ἐν τῇ συνθήκῃ ταύτῃ, δι' ἣς ἡ Ρωσία, καθὰ καὶ ἐν τοῖς περὶ Βλαχίας καὶ Μολδαβίας ἐξετέθη, παραιτουμένη τὰς ἐπὶ τὴν Βλαχίαν καὶ Μολδαβίαν ἀξιώσεις, περιορίζετο ἁπλῶς εἰς τὴν προσάρτησιν τῆς Βλαχικῆς Βεσσαραβίας καὶ ἐξεκένου τὰς Ἡγεμονίας, οὐδὲν σπουδαῖον, ὡς οἴκοθεν νοεῖται, ἠδύνατο νὰ πράξῃ ὑπὲρ αὐτῆς Σερβίας καὶ οὐδὲν ἐπραξε πλὴν μόνον τῆς εἰς τοὺς ἐπαναστάτας παροχῆς ἀμνηστίας, καὶ τοῦτο ἐπὶ τῷ ὄρω τῆς εἰς τοὺς Τούρκους ἀποδόσεως πάντων τῶν εἰς χεῖρας τῶν ἐπαναστατῶν περιελθόντων φρουρίων. Ἄλλ' οἱ ἡρωϊκῶς ἀγωνιζόμενοι Σέρβοι δὲν ἐδέχθησαν τὴν ἀμνηστίαν καὶ ἐξηκολούθησαν τὸν ἀγῶνα γενναίως. Ἄλλὰ τί ἠδύνατο νὰ πράξωσι νῦν ἐναντίον τῆς Τουρκίας, ἥτις ἀπαλλαγείσα ἤδη τοῦ Ρωσικοῦ πολέμου ἠδύνατο νὰ

ἐπιτέση ἐπὶ τὴν χώραν μεθ' ἀπάσης τῆς πολεμικῆς δυνάμεως αὐτῆς: ἵνα νοήσωμεν τὸ μέγεθος τῆς νῦν ἐπελθούσης ὡς πρὸς τὴν Σερβίαν στρατιωτικῆς τε καὶ πολιτικῆς μεταβολῆς, ἀρκεῖ ν' ἀναφέρωμεν ὅτι κατὰ τὰ ὀκτῶ ἔτη τῆς ἐπαναστάσεως (1804-12), ἰδίως μετὰ τὴν κήρυξιν τοῦ Ρωσοτουρκικοῦ πολέμου, πολλὰ εἶχον οἱ Σέρβοι διαπυρρῆσαι κατορθώματα πολεμικά. Ἡ ἐπανάστασις ὑπερβάσα τὰ ὄρια τῆς κυρίως Σερβίας εἶχεν ἐπεκταθῆ εἰς τὴν Βοσνίαν καὶ εἰς τὸ Νοβιπαζάο. Οὐ μόνον πᾶσα σχεδὸν ἡ ὑπαιθρος ἐνταῦθα χώρα εἶχε περιέλθει εἰς τὴν ἐξουσίαν τῶν ἐπαναστατῶν, ἀλλὰ καὶ φρούρια πολλὰ ἄλλα μὲν εἶχον κυριευθῆ, ἄλλα δὲ ἐπολιορκούντο. Πάντες οἱ ἐν Σερβίᾳ καὶ Βοσνίᾳ τιμαριούχοι ἱππῶται Τοῦρκοι (σιπαχίδες) εἶχον φύγει πέραν τῶν ὁρίων, πάντες δὲ οἱ Τοῦρκοι διοικηταὶ καὶ ἐπάλληλοι διοικητικοὶ εἶχον καταλίπει τὰς θέσεις αὐτῶν. Ἡ τόλμη τῶν ἐπαναστατῶν μαχητῶν τῶν μαχομένων ὑπὸ Καραγεώργην Πέτροβιτς, Μίλος Ὀβρένοβιτς, Δόβρενατς καὶ ἄλλους γενναίους κινᾶς εἶχεν αὐξηθῆ καὶ ἡ ἐπανάστασις (ἐν μέρει βοηθείᾳ καὶ τῶν Ρώσων) τοσοῦτον εἶχε κατακυριεύσει τὴν χώραν, ἰδίως μετὰ τὰς λαμπρὰς τοῦ Καραγεώργη νίκας τοῦ 1809 καὶ βραδύτερον τοῦ 1811, ὥστε οἱ ἠττημένοι Τοῦρκοι πασσαδες προέτειναν τῷ Καραγεώργη ν' ἀναγνωρίσωσιν αὐτὸν ὡς ἡγεμόνα ὑποτελῆ τῆς Σερβίας. Ἄλλ' οὕτως μὴ θέλων νὰ πράξῃ μηδὲν ἄνευ συνεννοήσεως πρὸς τοὺς Ρώσους, ἐξήτησε τὴν γνώμην τοῦ Ρωσικοῦ στρατηγείου, ὅπερ ἀπέτρεψε τὴν συνομολόγησιν τῆς εἰρήνης, ἐπὶ καλῇ πίστει, ὅτε ἀπροσδόκητοι περιστάσεις παρὰ πᾶσαν ἐλπίδα ἐπέβηλον αὐτῷ τὴν εἰρήνην. Πάνυ εὐλόγον λοιπὸν καὶ φυσικὸν ἦν οἱ εἰρημένοι κινᾶς νὰ μὴ δεχθῶσι τὴν ἐπὶ ἀποδόξει πάντων τῶν φρουρίων καὶ τελείᾳ ὑποταγῇ παρεχομένην αὐτοῖς ἀμνηστίαν τῆς συνθήκης τοῦ Βουκουρεστίου.

Ἡ ἐξακολούθησις καὶ τὸ τέλος τοῦ ἀγῶνος. Ἀὐτονομία διοικητικῆ. — Ὁ Καραγεώργης εἰς τὴν συνθήκην τοῦ Βουκουρεστίου ἀπήντησε διὰ προκηρύξεως πρὸς τὸν Σερβικὸν λαόν, ἐν ἣ ἐλέγετο πρὸς τοῖς ἄλλοις: «Οἱ Τοῦρκοι ὤμωσαν ν' ἀποκεφαλίσωσι τοὺς ἄνω τῶν 7 ἐτῶν Σέρβους, νὰ ἐξανδραποδίσωσι γυναῖκας καὶ παῖδας καὶ νὰ ἐξισλαμίσωσιν αὐτούς, νὰ κατοικίσωσι δὲ τὴν Σερβίαν δι' ἄλλων λαῶν. Καὶ ὅμως οἱ ταῦτα βουλευόμενοι

Τούρκοι εἶναι αὐτοὶ ἐκεῖνοι, οὓς τοσάκις ἡμεῖς ἄοπλοι ἀπεκρούσαμεν, νῦν δὲ κατέχομεν πενήκοντα καὶ ἑκατὸν κανόνια, ἑπτὰ φρούρια καὶ τεσσαράκοντα προμαχῶνας βεβαμμένους αἵματι Ὀθωμανικῷ. Οὕτω παροτρυνόμενοι οἱ Σέρβοι ἐξηκολούθησαν τὸν ἀγῶνα τῷ 1813 μαχόμενοι ἀνδρείως, ἀλλὰ καὶ ὑφιστάμενοι ἥττας διηνεκῶς διὰ τὸ ἄνισον τῶν δυνάμεων, ἔχοντες νὰ πολεμῶσιν ἐναντίον ἀπάσης τῆς στρατιωτικῆς δυνάμεως τοῦ Ὀθωμανικοῦ κράτους. Οἱ νικηταὶ δὲ Τούρκοι παρεξετρέποντο εἰς δεινὰς καὶ φρικώδεις σφαγὰς καὶ ὁμότηας παντοίας, ἀνασκολοπίζοντες τοὺς κατοίκους τῶν ὑπ' αὐτῶν κυριευομένων τόπων, οἷον Νεγοίτου, Κλάδοβα, καὶ ποιοῦντες φοβερὰν δῆψιν καὶ ἐρήμωσιν τῆς χώρας μέχρι τοῦ Μοράβα. Σεμένδρια καὶ Βελιγράδιον ἀνεκλήθησαν ὑπὸ τῶν Τούρκων, ὁ στρατὸς δὲ ἐπαναστατικὸς σχεδὸν πανταχοῦ διελύθη, τῶν ὀπλαρχηγῶν δ' οἱ πλεῖστοι, ἐν οἷς καὶ ὁ Καραγεώργης, κατέφυγον εἰς τὸ Οὐγγρικὸν ἔδαφος. Καὶ ὁ μὲν Καραγεώργης κατώρθωσε νὰ μεταβῇ εἰς τὴν Ρωσικὴν Βεσσαραβίαν· ἀλλ' οἱ λοιποὶ εἰς Οὐγγαρίαν φυγόντες ὀπλαρχηγοὶ ἐγκαθεύχθησαν διαταγῇ τῆς Αὐστριακῆς κυβερνήσεως (ὅπως βραδύτερον οἱ ἡμέτεροι Ὑψηλάνται).

Ἡ Σερβία κατεστάθη ἐπὶ στιγμὴν ἐντελῶς Τουρκική. Οἱ Τούρκοι (μωαμεθανοὶ δηλονότι Σέρβοι) τιμαριοῦχοι ἐπανελθόντες ἀνεκλήσαντο τὰ τιμάρια αὐτῶν καὶ πάντες οἱ Τούρκοι διοικητικοὶ ὑπάλληλοι ἐπανῆλθον εἰς τὰς θέσεις αὐτῶν. Τὰ φρούρια πάντα ἀνακτηθέντα ὑπὸ τῶν Τούρκων παρεδόθησαν εἰς φρουρήσιν Τουρκαλβανικῶν φρουρῶν δεινῶς λυμαινομένων τὴν χώραν. Πανταχοῦ νῦν ἐμαίνεται τὸ ξίφος τῆς φανατικῆς τουρκικῆς ἐκδικητικῆς μανίας. Μόνον ἐν Βελιγράδιῳ ἀπεκεφαλίσθησαν ἢ ἀνεσκολοπίσθησαν πλείονες τῶν 300 Σέρβων.

Ἄλλ' αἱ τοιαῦται ὁμότητες, ἀντὶ νὰ καταπνίξωσι πᾶν αἰσθημα ἐξεγέρσεως, ἐξήψαν αὐτὸ σφοδρότατα. Ὁ μόνος ἐκ τῶν ὀπλαρχηγῶν, μὴ φυγὼν ἐκ τῆς χώρας καὶ συμβιβασθεὶς πρὸς τοὺς Τούρκους καὶ διοικητῆς ὑπὸ τούτων τῆς Ρουδίνης διορισθεὶς Μίλος Ὀβρένοβιτς ἐγένετο νῦν κήρυξ καὶ ἀρχηγὸς νέας ἐπαναστάσεως, ἣν ἐκήρυξε τὴν Κυριακὴν τῶν Βαΐων τοῦ 1815. Εὐθύς δὲ μετὰ τὸ κήρυγμα προσέβαλε καὶ κατέστρεψε σίφος Τουρκαλβανικὸν καὶ ἐνέπνευσε θάρρος τῷ Σερβικῷ λαῷ. Νῦν

όλόκληρα διαμερίσματα, ἐν οἷς καὶ τὸ τοῦ Βελιγραδίου, ἔλαβον τὰ ὅπλα. Οἱ Τοῦρκοι ἐξαπίνης προσβληθέντες ἐξεδιώχθησαν πολλαχόθεν. Πολλοὶ τῶν φυγάδων κατώρθωσαν νὰ ἐπιστρέψωσιν. Οἱ δὲ μετὰ νέου ζωηροῦ ἐνθουσιασμοῦ μαχόμενοι Σέρβοι νέας πολλαχοῦ ἤραναν ἐναντίον τῶν Τούρκων νίκας. Οἱ δύο ἐναντίον τῶν ἐπαναστατῶν πεμφθέντες πασσάδες Χουρσίτ καὶ Μαρασλῆς ἠττήθησαν ἀμφοτέρω, χωρὶς ὅμως νὰ κατατροπωθῶσιν ἐντελῶς. Τὴν μεταξὺ δὲ τούτων ὑφισταμένην ἀντιζηλίαν καὶ διαφορίαν ἐνόησας ὁ Μίλος ἤλθε προθύμως εἰς διαπραγματεύσεις πρὸς τὸν Μαρασλῆν καὶ συνωμολόγησε μετ' αὐτοῦ ἀνακομήν ἐπὶ τῷ ὄρω ἵνα διαρκουσης ταύτης πεμφθῆ πρεσβεία Σέρβων εἰς Κωνσταντινούπολιν καὶ ὑποβάλῃ τὰς αἰτήσεις τοῦ Σερβικοῦ λαοῦ εἰς τὸ Διβάνιον, διατηρούντων ἐν τῷ μεταξὺ τῶν Σέρβων τὰ ὅπλα καὶ τὰς ὑπ' αὐτῶν κατεχομένας θέσεις. Ἡ πρεσβεία ἀφικομένη εἰς Κωνσταντινούπολιν ἀκριβῶς καθ' ὃν χρόνον ἐγίνοντο ἐνταῦθα διαπραγματεύσεις μεταξὺ τῆς Πύλης καὶ τῆς Ρωσικῆς πρεσβείας περὶ συμπληρώσεως τῆς συνθήκης τοῦ 1812, ὅτε ὁ Καποδίστριας συνεβούλευε τῷ Τσάρῳ νὰ ζητήσῃ τὴν ἐντελῆ ὑπὸ τὴν ἐγγύησιν τῆς Εὐρώπης ἀνεξαρτησίαν τῆς Βλαχίας καὶ Μολδαβίας, ἐγένετο εὐμενῶς δεκτὴ ὑποστηρικθεῖσα ἰσχυρῶς καὶ ὑπὸ τῆς Ρωσικῆς πρεσβείας. Προέβη δὲ τότε ἡ Πύλη εἰς τὰς ἐξῆς παραχωρήσεις: Ἀμνησίαν γενικὴν, αὐτονομίαν διοικητικὴν ἐπιτρέπουσαν τοῖς Σέρβοις νὰ ἐκλέξωσιν ἄρχοντα, εἰσπράττοντα παρὰ τοῦ λαοῦ τὸν εἰς τὴν Πύλην δοθησόμενον φόρον· αἱ κατὰ τόπους διοικήσεις, πολιτικαὶ τε καὶ στρατιωτικαί, νὰ διεξάγονται ἐν ταῖς ἐπαρχίαις ὑπὸ τῶν κνέζων· δωδεκαμελὲς συμβούλιον *κνέζων* ἐδρεῦον ἐν Βελιγραδίῳ ὡς γερούσια νὰ ἐκλέγῃ τὸν ἡγεμόνα, νὰ ἐπιβλέπῃ δὲ ἰδίως εἰς τὰ τῆς διανομῆς καὶ εἰσπραξέως τῶν φόρων. Ἀλλὰ τὰ φρούρια ἔμμενον κατεχόμενα ὑπὸ Τουρκικῶν φρουρῶν, ὁ δὲ Μαρασλῆς διωρίζετο φρούραρχος Βελιγραδίου ὑπὸ τὴν ἐπίσημον προσωνυμίαν «διοικητοῦ τοῦ πασαλίκου Βελιγραδίου» ἐντεταλμένου νὰ φέροται πρὸς τοὺς Σέρβους «ὡς πρὸς ἴδια αὐτοῦ τέκνα». Τούτων γενομένων τὸ ἐν Βελιγραδίῳ συνελθὸν συμβούλιον τῶν Κνέζων ἐξελέξατο ἡγεμόνα ἦτοι ὑπέρατον Κνέζον (ἢ Ὀσποδάρον) τὸν Μίλος Ὁβρένοβιτς οὐχὶ ἄνευ ἀντιπράξεώς τινων *Κνέζων*, οἷς ὅμως ἐποίησεν ἑκεῖνος ἐκ-

ποδῶν διὰ φόνου ἢ ἔξορίας. Ταῦτα ἐγένοντο τῷ 1817. Ἄλλὰ τὸ ὀριστικὸν σουλτανικὸν φερμάνιον τὸ καθορίζον τὴν νέαν τάξιν τῶν πραγμάτων ἐξεδόθη μόλις τῷ 1820. Οὕτως ἔληξε τὸ μέγα ἔθνικὸν κίνημα τῶν Σέρβων τὸ διαρκέσαν δεκαετία περίπου ἔτη.

Ἡ αὐτόνομος Σερβία μετὰ τὸ 1817. Τὸ τραγικὸν τέλος τοῦ Καραγεώργη. — Ἡ οὕτω δοθεῖσα τῇ Σερβίᾳ αὐτονομία διοικητικῶς ἦν εὐρυτάτη, ἀλλὰ πολιτικῶς στενωτάτη καὶ ἐπισηφιλής, ἀφοῦ τὰ φρούρια καθ' ἅπασαν τὴν χώραν κατεῖχοντο ὑπὸ Τούρκων, αὐτὸ δὲ τὸ Βελιγράδιον ἐκαλεῖτο ἐπισημῶς **πασαλίκιον**, εἰ καὶ ὁ πασᾶς οὗτος, ἦτοι διοικητής, ἦν ἀπλοῦς φρούραρχος. Ἄλλὰ καὶ ἑσωτερικῶς ἐκ Σερβικῆς ἔθνικῆς ἀπόψεως ἡ νέα τίξις ἦν οὐκ ὀλίγον ἐπισηφιλής, ἀφοῦ ὁ ἡγεμὼν ὁ ἐκλεχθεὶς ἐπέτυχε τῆς ἐκλογῆς διὰ φόνων καὶ καταδιώξεων, τὴν δὲ οὕτως ἐπιτευχθεῖσαν ἐξουσίαν διεχειρίζετο ὡς ἄρχων ἀπόλυτος ἐπὶ τὸν πολὺν Χριστιανικὸν λαόν, προκαλῶν ἀνιπολιτείαν φανεράν ἢ λανθάνουσαν ἐν ταῖς τάξεσι τῶν Κνέζων.

Πλὴν τούτων ἀπέναντι τοῦ Μίλος Ἰτατο ὁ ἠθικῶς μείζονας ἀξιώσεις ἔχων ἐπὶ τὴν ἡγεμονικὴν ἀρχὴν Καραγεώργη Πέτροβιτς. Ὁ γενναῖος οὗτος κνέζος καταφυγὼν, ὡς ἐρρήθη, εἰς τὴν Ρωσίαν, ἔτυχεν ἐνταῦθα καλῆς ὑποδοχῆς διορισθεὶς ὑπὸ τοῦ τσάρου Ἀλεξάνδρου Α' στρατηγὸς καὶ τιμηθεὶς διὰ τοῦ παρασήμου τῆς Ἁγίας Ἄννης. Ἄλλὰ φιλοπατρία ἐξ ἑνὸς καὶ φιλοδοξία ἐξ ἑτέρου δὲν ἐπέτρεπον τῷ ἀνδρὶ τὴν μακρὰν τῆς πατρίδος ἐν τῇ ξένῃ διαμονήν. Διὸ καὶ μετὰ τὴν ῥηθείσαν ἀποκατάστασιν τῶν πραγμάτων ἐπεχείρησε νὰ ἐπανέλθῃ εἰς τὴν πατρίδα αὐτοῦ καὶ νὰ ἐξακολουθήσῃ ἢ νὰ ἐπαναλάβῃ τὸν ἔθνικὸν ἀγῶνα. Ἀφορμὴν πρὸς τοιαύτην ἀπόφασιν τοῦ ἀνδρὸς ἔδωκεν ἡ κατάταξις καὶ μύησις αὐτοῦ εἰς τὴν ἐν Ρωσίᾳ ἰδρυθεῖσαν τότε καὶ τοσοῦτον ταχέως διαδοθεῖσαν Ἑταιρείαν τῶν Φιλικῶν (εἰς ἣν βραδύτερον προσήλθε καὶ ὁ ἡγεμὼν Μίλος), τὴν σκοποῦσαν, ὡς γνωστόν, γενικὴν ἐξέγερσιν πάντων τῶν Χριστιανῶν τῆς Εὐρωπαϊκῆς Τουρκίας. Ὁ Καραγεώργης λοιπὸν μετέβη εἰς τὴν Σερβίαν ἵνα παρασκευάσῃ ἐνταῦθα τὴν ἐξέγερσιν καθ' ὃν χρόνον κατὰ τὰ σχέδια τῶν Φιλικῶν σύμπας ὁ ἐν τῇ Εὐρωπαϊκῇ Τουρκίᾳ Ὀρθόδοξος Χριστιανικὸς πληθυσμὸς ἀπὸ τῶν Καρπαθίων μέχρι τῆς Ἰδης καὶ τοῦ Ταϊνάρου ἔμελλε νὰ δράξῃται τῶν ὅπλων

πρὸς κατάλυσιν τοῦ Τουρκικοῦ κράτους. Πρὸς τούτοις πολλοὶ Σέρβοι κνέζοι μὴ εὐχαριστημένοι μῆτε ἐπὶ τῇ ἐπιτευχθείσῃ αὐτονομίᾳ μῆτε ἐπὶ τῇ ἡγεμονίᾳ τοῦ Μίλος προσεκάλουν τὸν ἄνδρα ἐπιμόνως εἰς τὴν πατρίδα, προέτρπε δ' αὐτὸν πρὸς τοῦτο καὶ παρεθάρρυνεν, ὡς λέγεται, καὶ ὁ ἐν Ἰασίῳ Ρῶσος πρόξενος.

Ὁ Καραγεώργης μετέβη λάθρα ἀπὸ τῆς Βλαχίας εἰς τὴν οὐ μακρὰν τοῦ Βελιγραδίου κειμένην Σεμένδριαν τῆς Σερβίας πρὸς τὸν ἰδιαιτέρως προσκαλέσαντα αὐτὸν κνέζον Βουίτζιτς καὶ ἐντεῦθεν προέτεινε τῷ ἐπὶ ἀδελφῇ γαμβρῷ Μίλος συνεργασίαν πρὸς παρασκευὴν νέας ἐπαναστάσεως. Φαίνεται ὅτι ὁ Μίλος, ὅστις, ἵνα ἐξασφαλίσῃ τὴν νεωστὶ κτηθεῖσαν ἀρχὴν αὐτοῦ καὶ ἄλλους ἐποίησεν ἐκποδὸν κνέζους, βλέπων ἐν τῷ Καραγεώργῃ κατὰ βάθος ἀντίπαλον ἐπίφοβον, προὔδωκε τὸν ἄνδρα, νομιμοφρόνως δῆθεν πολιτευόμενος, πρὸς τὸν φρούραρχον τοῦ Βελιγραδίου Μαρσολῆν. Οὗτος τότε ἀπήτησε διὰ τοῦ Μίλος παρὰ τοῦ κνέζου Βουίτζιτς τὴν κεφαλὴν τοῦ Καραγεώργῃ ἐπὶ ἀπειλῇ τῆς ἀποτομῆς τῆς ἰδίας αὐτοῦ κεφαλῆς. Καὶ τότε ἐγένετο δῆλον πόσον ἐπισφαλῆς καὶ οὐκ ὀλίγον ψευδὴς κατὰ βάθος ἦν ἡ διὰ τσοσούτων ἀγώνων ἐπιτευχθεῖσα Σερβικὴ ἐλευθερία, ἀφοῦ ὁ μὲν φρούραρχος Βελιγραδίου τοιαύτη ἐχοῖτο γλώσση, καὶ τῆς τοιαύτης γλώσσης ἡ δύναμις καὶ ἐνέργεια ἐπὶ τὰς βουλὰς τῶν ἀρχόντων τοῦ Σερβικοῦ λαοῦ ἦν τοιαύτη καὶ τσοσαύτη, ὥστε δύο ὀπλῖται τοῦ Βουίτζα, αὐτοῦ δὴ τοῦ πιστοῦ φίλου τοῦ Καραγεώργῃ τοῦ προσκαλέσαντος ἐπιμόνως τὸν ἄνδρα εἰς τὴν πατρίδα, κατὰ διαταγὴν αὐτοῦ τοῦ Βουίτζιτς ἤνεγκον τὴν κεφαλὴν τοῦ ἀτυχοῦς ἥρωος εἰς τὸν Μίλος, ὅστις **μετὰ δακρῶν**, ὡς λέγεται, **ἐδέξατο αὐτήν**, ἐνῶ ἡ γυνὴ αὐτοῦ Λουσίτσα, ἡ αὐταδέλφη τοῦ ἀποτιμηθέντος τὴν κεφαλὴν ἥρωος, κατεφίλει τὸ αἱματηρὸν τρόπαιον τοῦ Μίλος καὶ τοῦ Μαρσολῆ. Ὁ τὴν κεφαλὴν λαβὼν πασᾶς τοῦ Βελιγραδίου ἔπεμψεν αὐτὴν εἰς Κωνσταντινούπολιν, ἔνθα ἐτέθη ἐπὶ τῆς εἰσόδου τῶν προαυλίων τῶν σουλτανικῶν ἀνακτόρων μετ' ἐπιγραφῆς «Κεφαλὴ τοῦ διαβοῆτου Σέρβου ληστάρχου (σεκῆ)»¹ λεγομένου Καραγεώργῃ»².

(1) Ἡ Ὄθωμανικὴ λέξις *σεκῆ* σημαίνει ληστὴν ἄμα καὶ λησταντάρτην.

(2) Τὸ ἀκέφαλον πτώμα τοῦ ἥρωος ἐτάφη πανηγυρικῶς κατὰ διαταγὴν τοῦ Μίλος ἐν τῷ τόπῳ τῆς γεννήσεως αὐτοῦ Τοπόλα, ἐπὶ δὲ τοῦ

Τοιοῦτον ὑπῆρξε τὸ τέλος τοῦ ἡρωϊκοτάτου ἀνδρός, τοῦ ἐνδοξοτάτου τῶν ἀρχηγῶν τοῦ Σερβικοῦ ὑπὲρ ἐλευθερίας ἀγῶνος, τοῦ κατασταθέντος, βραδύτερον, ἐνεργεῖα τῆς ἱστορικῆς δικαιοσύνης καὶ διὰ τοῦ ξίφους τῆς Νεμέσεως, ἀρχηγοῦ γενεᾶς ἡγεμόνων Σέρβων ἐνωσάντων ἐν ταῖς ἡμέραις ἡμῶν ὑπὸ τὸ σκῆπτρον τῶν Καραγεωργιδῶν (Καραγεώργεβιτς) πάσας τὰς Σερβικὰς χώρας καὶ πᾶσαν τὴν Σερβικὴν καὶ αὐτὴν ἐπι τὴν Νοτιοσλαβικὴν φυλὴν (Κροατίας, Δαλματίας, Σλοβένους) εἰς ἐνιαῖον Σερβοσλαβικὸν βασίλειον. Ἄλλα ταῦτα ἐγένοντο βραδύτερον ἐπὶ τοῦ υἱοῦ καὶ τῶν ἐγγόνων καὶ δισεγγόνων τοῦ τραγικῶς τελευτήσαντος ἥρωος. Καὶ νῦν ἐπανερχόμεθα εἰς τὸν Μίλος Ὀβρένοβιτς.

Σερβία καὶ ἡ Ἑλληνικὴ ἐπανάστασις. Αἱ συνθήκαι τοῦ Ἄκκερμαν καὶ Ἀδριανουπόλεως. Ἡ τοῦ ἡγεμόνος Μίλος πολιτεία καὶ διοίκησις. — Ὁ Μίλος, ὁ προδοὺς τὸν Καραγεώργην, ὡς λέγεται, εἰς τοὺς Τούρκους, ἐμνήθη καὶ αὐτὸς εἰς τὰ τῆς Ἐταιρείας τῶν Φιλικῶν καὶ συνῆψε σχέσεις πρὸς τοὺς ταύτης ἀρχηγούς καὶ διη πρὸς τὸν Α. Ὑψηλάντην, ἐδέχθη μάλιστα παρὰ τούτου, ὡς ἀρχηγοῦ τῆς Ἐταιρείας καὶ Ἐπιτρόπου τῆς ἀγνώστου «Ὑπερτάτης Ἀρχῆς», καὶ δίπλωμα τοῦ διορισμοῦ αὐτοῦ ὡς ἡγεμόνος τῆς Σερβίας. Καὶ δὲν παρέβη μὲν τὸν ὄρκον αὐτοῦ καὶ δὲν προῦδωκε τὴν Ἐταιρείαν τῇ Πύλῃ, ἀλλὰ καὶ οὐδὲν ἔπραξεν ἢ ἠδυνήθη νὰ πράξῃ κατὰ τὴν εἰς τὰς Ἡγεμονίας εἰσέλασιν τοῦ Ὑψηλάντου, διότι ἀκριβῶς τότε ὑπῆρχεν ἐν Κωνσταντινουπόλει πρεσβεία 50 Σέρβων προκρίτων, οὓς ἐκράτει ἡ Πύλη ὡς ὀμήρους, ἐτήρησε δὲ εἰρήνην καὶ ἡσυχίαν καθ' ὅλον τὸ διάστημα

ταύτου ἐτέθη ἡ ἑξῆς ἐπιγραφὴ κατὰ διαταγὴν τοῦ Μίλος: «Ἐνταῦθα ἀναπαύονται τὰ ὀστά τοῦ Γεωργίου Πέτροβιτς τοῦ Τσέρνι (Μαύρου), ὅστις πρῶτος τῷ 1804 ἔδωκε τὸ σύνθημα τῆς ἐλευθερώσεως καὶ βραδύτερον ἐγένετο ὁ ἀρχηγὸς τοῦ Σερβικοῦ ἔθνους. Τῷ 1813 ἠδαιοργεῖα τῶν ἐχθρῶν τῆς χώρας ἠνάγκασαν αὐτὸν νὰ μεταβῇ εἰς τὸ Αὐστριακὸν ἔδαφος, ὅπου ἐκρατήθη ἐπὶ ἔτη, εἶτα δὲ μετέβη εἰς τὴν Ρωσίαν καὶ ἔτυχεν ὑποδοχῆς τιμητικῆς. Ἄλλ' ἐνεκα λόγων ἀγνώστων * κατέλιπε τὴν Ρωσίαν καὶ ἐπέστρεψεν εἰς τὴν Σερβίαν, ἐνθα κατὰ διαταγὴν τῆς Τουρκικῆς κυβερνήσεως ἀπετμήθη τὴν κεφαλὴν μηνὶ Ἰουλίῳ 1817*.

(*) Ἰδ. ἀνωτέρω σελ. 212.

τῆς ἐπαναστάσεως ἕνεκα τῆς γειτονίας τοῦ ἐν Βλαχία καὶ Μολδαυία ἰσχυροῦ Τουρκικοῦ στρατοῦ.

Ἡ τῷ 1826 μεταξὺ Ρωσίας καὶ Τουρκίας συνομολογηθεῖσα συνθήκη τοῦ Ἄκκερμαν (τόμ. Α' σ. 355) διὰ τοῦ 4 ἄρθρου αὐτῆς ἐπικυροῦσα τὸ περὶ Σερβίας 8 ἄρθρον τῆς συνθήκης τοῦ Βουκουρεστίου (1812) ἀνεγνώριζε νῦν καὶ τὴν αὐτόνομον ὀργάνωσιν τῆς χώρας, οὐδὲν μὲν προσθέτουσα εἰς τὰ διὰ τοῦ σουλτανικοῦ φερμανίου τοῦ 1820 παραχωρηθέντα εἰς τὴν χώραν, παρέχουσα δὲ αὐτῇ τὸδε τὸ ἄξιον λόγου πλεονέκτημα, ὅτι τὴν ἡμιτελῆ αὐτονομίαν τοῦ φερμανίου ἐκείνου ἔθετε νῦν ὑπὸ τὴν ἐπίσημον ἐγγύησιν τῆς Ρωσίας καὶ ἔδιδεν αὐτῇ κῆρος διεθνές. Τοιαύτην δὲ σημασίαν καὶ ἀξίαν πολιτικὴν διδόντες καὶ οἱ Σέρβοι ἀρχηγοὶ εἰς τὸν μνημονευθέντα ὅρον τῆς νέας Ρωσοτουρκικῆς συνθήκης ἐπωφελήθησαν τοῦτον πρὸς ἐμπέδωσιν τῆς αὐτονομίας τῆς πατρίδος αὐτῶν συγκροτήσαντες τῷ ἐπομένῳ ἔτει (1827), συναινέσει τῆς Ρωσίας, μεγάλην Ἐθνικὴν Συνέλευσιν ἐν Κραγούεβατς, ἣτις ἀνηγόρευσε τὸν Μίλος κληρονομικὸν ἡγεμόνα τῆς Σερβίας. Ἡ διεθνὴς θέσις τῆς Σερβίας καὶ ἡ ἐσωτερικὴ πολιτικὴ ὑπόστασις καὶ ἐλευθερία ἔτι μᾶλλον ἐνισχύθη διὰ τοῦ 5ου ἄρθρου τῆς συνθήκης τῆς Ἀδριανουπόλεως (1829), δι' οὗ ὁ Σουλτάνος ἀνεγνώριζε τὸν Μίλος ὡς κληρονομικὸν ἡγεμόνα (βέην) τῆς Σερβίας, προσήρτα δὲ εἰς τὴν νέαν Ἡγεμονίαν διαμερίσματα ἕξ, αἵτινα ἡ Πύλη θεροῦσα ἕως τότε ὡς μὴ ὑπαγόμενα εἰς τὴν αὐτόνομον διοίκησιν τῆς Σερβίας τοῦ φερμανίου τοῦ 1820 εἶχεν ἀφαιρέσει ἀπ' αὐτῆς (τὰ διαμερίσματα Κραΐνα, Τιμόκ, Παράκιν, Κρούσεβατς, Σταροβλάτσα καὶ Δρίνα). Ἀλλὰ τῶν χωρῶν τούτων ἡ ἐπίσημος καὶ ὀριστικὴ προσάρτησις ἐγένετο μόλις μετὰ 5 ἔτη δι' ἐκδόσεως νέου Σουλτανικοῦ φερμανίου τοῦ 1834.

Ὁ ἡγεμὼν Μίλος, ὅστις ἦν φύσει βίαιος καὶ τυραννικὸς καὶ τοιοῦτος ὑπῆρξε καὶ πρὸ τῆς ἀναγνώρισεως τοῦ κληρονομικοῦ τῆς δυναστείας αὐτοῦ ὑπὸ τοῦ Σουλτάνου, μετὰ τὴν ἀναγνώρισιν ταύτην ἐγένετο δεσποτικώτερος. Ἀρετῶν δὲν ἔστερεῖτο καὶ ὡς ἡγεμὼν καὶ ὡς ἄνθρωπος, ἡμῖν δὲ τοῖς Ἑλλήσιν ἡ μνήμη αὐτοῦ ὑπάρχει πάντοτε σεβαστὴ καὶ διότι ὑπῆρξε μέλος τῆς Ἑταιρείας τῶν Φιλικῶν καὶ γενόμενος ἔμεινε πιστὸς εἰς τὸν ὅρον αὐτοῦ, οὐδὲν μὲν ἐναντίον τοῦ Ἑλληνικοῦ ἀγῶνος ἐργασά-

μενος, μετὰ δὲ τὴν ἀποκατάστασιν τοῦ Ἑλληνικοῦ κράτους φιλέλλην φανείς καὶ τοῦ Πανεπιστημίου εὐεργέτης μέγας γενόμενος (τ. Β' σ. 244). Ἄλλ' ὁ πρὸς τὸν πατρικὸν χαρακτήρα τῆς κυβερνήσεως αὐτοῦ ἀντίθετος χαρακτήρ τῆς προσωπικῆς αὐθαιρεσίας καὶ φιλοκτημοσύνης ἡλίπτου διηνεκῶς τὴν δημοτικότητα, ἣς ἀπέλαυεν ἐν ἀρχῇ παρὰ τῷ Σερβικῷ λαῷ. Εἰς τοῦτο δὲ συνετέλει καὶ ὁ ἠθικῶς ἄτακτος ἰδιωτικὸς βίος καὶ ἡ μέχρι αἰσχροκερδείας φιλοχορηματία αὐτοῦ καταστήσαντος μονοπώλιον ἑαυτοῦ πολλῶν προϊόντων τὴν ἐμπορίαν καὶ δὴ τὴν τοῦ κυριωτάτου προϊόντος τῆς χώρας, τῶν χοίρων. Ἡ ἐναντίον αὐτοῦ παρὰ τῷ λαῷ διηνεκῶς αὐξανομένη δυσαρέσκεια ὑπεχρέωσεν αὐτὸν ἐπὶ τέλους νὰ ὑποσχεθῇ εἰς τὸν Σερβικὸν λαὸν εἰδὸς τι συντάγματος· ἀλλὰ καὶ τὴν ὑπόσχεσιν ταύτην δὲν ἐξεπλήρωσεν εἰλικρινῶς, ἀφοῦ πρὸς σύνταξιν συντάγματος συνεκάλεσεν ἐθνικὴν Συνέλευσιν (τῷ 1834) ἐν Κραγούγεβατς καὶ ἐνήργησε νὰ ἐκλεγῇ ἐπιτροπεία συντακτικὴ τοῦ σχεδίου τοῦ μέλλοντος Συντάγματος, ἣς πρόεδρος ἐγένετο αὐτὸς οὗτος. Ἄλλὰ καὶ οὕτω τὸ ἔργον οὐδαμῶς προώδειεν ἕως οὗ ἡ σαφῶς πλέον ἐκδηλουμένη κατ' αὐτοῦ ἀντιπραΐς ἠνάγκασεν αὐτὸν νὰ καλεσῇ νέαν Συνέλευσιν καὶ νὰ ἀνακηρύξῃ τὸ Σύνταγμα (1835). Ἄλλ' ἡ τοιαύτη πολιτεία αὐτοῦ μὴ ἀνακοινώσαντος μηδὲν περὶ τοῦ δοθησομένου Συντάγματος τῇ αὐτοκρατορικῇ αὐτῇ τῆς Πετροπόλεως διέθηκε δυσμενῶς πρὸς αὐτὸν τὸν τσάρον Νικόλαον καὶ ὁ τότε εἰς Βελιγράδιον ἐλθὼν τῆς Ρωσίας ἐν Βουκουρεστίῳ γενικὸς πρόξενος ἤγγειλεν αὐτῷ ἐπισήμως τὴν ὑπὸ τοῦ Τσάρου ἀποδοκιμασίαν τῶν πράξεων αὐτοῦ· συγχρόνως δὲ ὁ ἐν Κωνσταντινουπόλει Ρῶσος πρεσβευτῆς Βουτενιεφ ἐνήργησε παρὰ τῇ Πύλῃ ἵνα μὴ ἀναγνωρίσῃ αὐτὴ τὸ δοθὲν Σύνταγμα. Ἄλλ' ὁ Μίλος, ἵνα κωλύσῃ πᾶσαν ἐκ μέρους τοῦ Βουτενιεφ ἐναντίον αὐτοῦ ἐνέργειαν, ἔσπευσεν αὐτὸς εἰς Κωνσταντινούπολιν, κατὰ τὸ φαινόμενον ἵνα προσενέγκῃ τὰ σεβάσματα αὐτοῦ ἐπισήμως εἰς τὸν κυρίαρχον Σουλτάνον, φέρων καὶ πλουσιώτατα δῶρα πρὸς τὸν ἄνακτα καὶ 1 ἑκατομμύριον γροσίων εἰς τὴν μεγάλως τότε χρημάτων ἀποροῦσαν Πύλῃν. Ἡ τοιαύτη πολιτεία τοῦ Μίλος συνέστησεν αὐτὸν λίαν εἰς τὴν εὖνοιαν τῆς Πύλης. Καὶ αὐτὸ δὲ τὸ γεγονός τῆς μὴ ἐπικυρώσεως τοῦ Συντάγματος ὑπὸ τῆς Πύλης ἀπέβαινε πρὸς ὄφελος αὐτοῦ. Διότι

διατελών εις αγαθὰς σχέσεις πρὸς τὴν Πύλῃν καὶ ἀπολαύων τῆς εὐνοίας τοῦ Σουλτάνου, ἠδύνατο καὶ ἄνευ τοῦ παρὰ τὴν ἐπιθυμίαν καὶ θέλησιν αὐτοῦ δοθέντος Συντάγματος νὰ κυβερνήσῃ, καὶ δὴ αὐθαιρέτως καὶ ἀπολυταρχικῶς κατὰ τὸ παλαιὸν αὐτοῦ σύστημα. Ἐγίνωσκε δ' ἄλλως ὅτι Σύνταγμα ἐν Σερβίᾳ οὔτε τῇ Ρωσίᾳ ἦν ἀρεστὸν οὔτε τῇ Αὐστρίᾳ οὔτε τῇ Πύλῃ. Ἄλλως τε πλὴν τῆς ἰδίας αὐτοῦ ἐπιτηδειότητος, καὶ ἡ ἀνάγκη, ἐν ἣ ἐκοῦσα ἄκουσα εὐρίσκετο ἡ Ρωσικὴ πολιτικὴ νὰ μὴ ἐκθέσῃ ἐνώπιον τῆς Πύλης τὴν ἡγεμονίαν κράτους προστατευομένου ὑπ' αὐτῆς, συνετέλεσεν εἰς τὴν παρὰ τῇ Πύλῃ ἐπιτυχίαν αὐτοῦ, ἀφοῦ αὐτὸς ὁ Ρῶσος πρεσβευτῆς ἐνήργησε παρὰ τῇ Πύλῃ ἵνα δοθῶσι τῇ ὑποτελεῖ ἡγεμονία νέα προνόμια καὶ ἡ Πύλη ἔστρεψεν ἵνα οἱ ἐν Τουρκίᾳ οἰκοῦντες Σέρβοι τῆς ἡγεμονίας ἀπολαύωσι δικαιωμάτων ἑτεροδικίας ἔχοντες τὸν ἰδιαίτερον πράκτορά τοῦ ἡγεμόνος ὡς ἀνεγνωρισμένον ἀντιπρόσωπον τοῦ ὑποτελοῦς κράτους καὶ νόμιμον ἀρχὴν τῶν ἐν τῇ αὐτοκρατορίᾳ Σέρβων. Ἐπέτυχε δ' ὁ Μίλος καὶ ἄλλων τινῶν μικρῶν ὑπὲρ τῆς Σερβίας ὠφελειῶν διὰ τῆς καταργήσεως τοῦ διοδίου τῶν ἀπὸ Βλαχίας ἢ διὰ Βλαχίας εἰσαγομένων εἰς τὴν Σερβίαν ἐμπορευμάτων, ἰδίως τοῦ ἄλατος. Ἐπετράπη δὲ πρὸς τούτους τῇ Σερβίᾳ νὰ ἔχῃ ἰδίαν σημαίαν ἐμπορικὴν καὶ πολιτικὴν, ἐδωρήθησαν δὲ τῇ ἡγεμονίᾳ καὶ ὁ κανόνια ὡς προσωπικὴ δωρεὰ τοῦ Σουλτάνου.

Μετὰ τοιούτων ἐπιτυχιῶν ἐπιστρέψας ὁ Μίλος εἰς τὸ κράτος αὐτοῦ οὐδένα πλέον ἐποιεῖτο λόγον περὶ Συντάγματος. Οἱ ἀντιπολιτευόμενοι κνέζοι ἀπεφάσισαν τότε νὰ πέμψωσι πρεσβείαν εἰς Πετρούπολιν, ἵνα ἐκθέσῃ αὕτη τὰς ἐναντίον τοῦ Μίλος αἰτιάσεις αὐτῶν πρὸς τὸν Τσάρον· ἀλλ' ἡ Ρωσικὴ κυβέρνησις δὲν ἐπέτρεψε τὴν μετάβασιν αὐτῆς. Τοῦτο ἠνάγκασε τοὺς ἀντιπολιτευομένους νὰ στραφῶσι πρὸς τὴν Πύλῃν. Ἄλλ' ὁ τότε ἰσχυρὸς ἔτι ἐν τοῖς διαβουλίαις τῆς Πύλης διατελὼν περιφημὸς Περτέβ, διαφθαρεὶς, ὡς λέγεται, χρημασὶν ὑπὸ Μίλος, οὐδεμίαν ἔδωκε προσοχὴν εἰς τὰς ἐναντίον τοῦ Σέρβου ἡγεμόνος αἰτιάσεις.

Ἄλλ' ἡ Ρωσία, ἡ ἄνεκα λόγων πολιτικῶν ὑπερτέρων καὶ γενικωτέρων οὐδαμῶς ἀντιπράξασα εἰς τὰς ἐν Κωνσταντινουπόλει ἐπιτυχίας τοῦ Μίλος, μᾶλλον δὲ συντελέσασα εἰς αὐτάς, δὲν ἠδύνατο, μετὰ τὴν τούτου ἐπάνοδον, νὰ μένῃ κωφὴ εἰς τὰς ἀπευθυ-

νομένας πρὸς ὑτὴν λιπαρὰς δεήσεις τῆς ἀντιπολιτεύσεως, ἐπικαλουμένης τὴν ἐπέμβασιν αὐτῆς ἐναντίον τῶν τυραννικῶν καταχρήσεων τοῦ Μίλος. Οὕτω λοιπὸν κατὰ Ὀκτώβριον τοῦ 1837 ἐφάνη ἐν Βελιγραδίῳ ὡς ἕκτακτος ἀπεσταλμένος τοῦ Τσαρῶν εἰς τῶν ἐπιφανεστάτων Ρώσων μεγιστάνων, ὁ τοῦ Τσαρῶν ὑπασπιστὴς πρίγκιψ Δολγορούκης, ἵνα ἐλέγξῃ τὰ τῆς κυβερνήσεως τοῦ Μίλος καὶ ἐκθέσῃ τῷ Τσαρῶ τὴν ἀληθῆ κατάστασιν, ἐνεργήσῃ δὲ τὰ δεόντα πρὸς ἐκτέλεσιν τῶν αἰτήσεων τῶν ἀντιπολιτευσμένων. Ἄλλ' ὁ Μίλος, ὁ πρὸ δύο ἐτῶν διὰ τῆς ἀθροιστικῆς εἰς Κωνσταντινούπολιν μεταβάσεως ματαιώσας τὰς ἐναντίον αὐτοῦ ἐνεργείας, ἐνόμισεν ὅτι ἠδύνατο καὶ νῦν ν' ἀντιτίξῃ τὴν διπλωματικὴν αὐτοῦ τέχνην ἐναντίον τῆς Ρωσικῆς ἐπεμβάσεως. Κατὰ τὴν ἐν Κωνσταντινουπόλει διατριβὴν αὐτοῦ εἶχε συνάψει ὁ Μίλος σχέσεις στενὰς πρὸς τὴν Ἀγγλικὴν πρεσβείαν, ἵνα οὕτως ὑπάρχῃ τις ἀντίρροτος πολιτικὴ καὶ διπλωματικὴ ἐν Σερβίᾳ δύναμις ἐναντίον τῆς παντοδύναμου πολιτικῆς καὶ διπλωματικῆς ἐξουσίας τῆς Ρωσίας. Αἱ σχέσεις δὲ αὗται ἐπὶ τοσοῦτον προήχθησαν, ὥστε ἐνεργεία τοῦ ἐν Κωνσταντινουπόλει Ἀγγλοῦ πρέσβεως λόρδου Πονσόνβυ ἐπέμφθη τῷ 1837 εἰς Βελιγραδίον ὡς γενικὸς πρόξενος τῆς Ἀγγλίας ὁ συνταγματάρχης Hodges. Τοῦτο δ' ἀκριβῶς συνετέλεσεν εἰς τὴν μετ' ὀλίγον ἐν Βελιγραδίῳ ἐμφάνισιν τοῦ ὑπασπιστοῦ τοῦ Τσαρῶ. Ὁ Μίλος λοιπὸν ἔχων σύμβουλον τὸν Ἀγγλὸν ἀπεσταλμένον καὶ ὀπισθεν τούτου τὸν λόρδον Πονσόνβυ καὶ τὸν παντοδύναμον ἐπὶ τῶν Ἐξωτερικῶν ὑπουργὸν τῆς Ἀγγλίας λ. Πάλμερστον ἐνόμισεν ὅτι ἠδύνατο ν' ἀντιταχθῆ καὶ εἰς αὐτοῦ τοῦ Τσαρῶν εἰς προτάσεις καὶ ἀξιώσεις. Καὶ συνήνεσε μὲν νῦν νὰ συνταχθῆ θεμελιώδης νόμος ὀργανικὸς (Οὐστάβ) παρμφεῖης πρὸς τὸν τῶν Ἡγεμονιῶν (Réglement organique), ἀλλ' ἐνήργησεν ἵνα ὁ Ἀγγλὸς πρεσβευτὴς πείσῃ τὴν Πύλην ἵνα αὐτὴ κατὰ τὴν ἐξέτασιν καὶ ἐπικύρωσιν τοῦ συνταγματικοῦ τούτου χάρτου προστατεύσῃ τὰ δικαιώματα ἢ μᾶλλον τὰς ἀξιώσεις τοῦ Μίλος. Καὶ τότε συνέβη τι ἐν Κωνσταντινουπόλει ἐν ἑκ τῶν παραδόξων ἐκείνων διπλωματικῶν παιγνίων τῶν μαρτυρούντων πόσον ὑπὸ τὰς προσωπίδας τῶν Μεγάλων Δυνάμεων, τῶν μετ' ἀρχῶν ὑψηλῶν πολιτικῶν καὶ πολιτειακῶν δημοσίᾳ ἐμφανιζομένων ἐν τῷ εὐρωπαϊκῷ πολιτικῷ κόσμῳ, κρύπτονται ἰδιότητες ἀγενεῖς

εἰς ἐναντίας πρὸς τὰς πρεσβευομένας δημοσίᾳ καὶ ἐπισήμως ἀρχὰς ὀρέπουσαι ἐνεργείας καὶ πράξεις. Καὶ νῦν ὁ ἐν Κωνσταντινουπόλει Ἕλλησ ἀγγλος πρεσβευτὴς, ἀντιπρόσωπος δηλονότι κυβερνήσεως ὑπερμαχοῦσης πανταχοῦ τῆς Εὐρώπης τῶν φιλελευθέρων ἀρχῶν, εἰργάσθη ἐκθύμως ἵνα ἡ Πύλη τροποποιήσῃ τὸ Σερβικὸν σύνταγμα ἐπὶ τὸ ἀπολυταρχικώτερον καταργουμένων ἢ περιοριζομένων ἐν αὐτῷ πάντων τῶν δικαιωμάτων τῆς Γερουσίας (Σόβιετ) καὶ τῆς Ἐθνικῆς Συνελεύσεως ἢ ἀντιπροσωπείας (Σκουπτοχίνα). Τοιαύτην πολιτικὴν μετέρχετο ὁ Ἕλλησ ἐν Κωνσταντινουπόλει πρεσβευτὴς, ὑποστηρίζων τὴν ἀπολυταρχίαν ἐν Σερβίᾳ καὶ καταπολεμῶν τὰ δικαιώματα τοῦ λαοῦ, διότι ἡ Ἕλληνικὴ πολιτικὴ, μὴ δυναμένη νὰ ἔχῃ ἄμεσον πολιτικὴν καὶ ἠθικὴν συνάφειαν πρὸς τὸν Σερβικὸν λαὸν καὶ τοὺς ἀρχηγοὺς αὐτοῦ, οὐδεμιᾶς ἀπέλαυε δημοτικότητος παρὰ τῷ λαῷ τούτῳ τῷ ἀφωσιωμένῳ ὀλοφύχῳ τῇ Ρωσίᾳ καὶ τῷ Τσάρῳ, μόνον δὲ διὰ τῆς πρὸς τὸν ἀπολυταρχικὸν ἡγεμόνα συναφείας καὶ οἰκειότητος ἠδύνατο νὰ ἔχῃ ὀσπὴν ἐπὶ τὴν ὅλην πολιτικὴν τῆς Σερβίας. Τοῦναντίον δὲ ὁ τοῦ Ρωσικοῦ ἀπολυταρχισμοῦ καὶ τσαρισμοῦ ἀντιπρόσωπος Ρώσος πρεσβευτὴς Βουτένιεφ ζωηρῶς ἠλεγξε καὶ ἐμέμψατο τὰς ὑπὸ τῆς Πύλης ἐναντίον τῶν δικαιωμάτων τοῦ Σόβιετ καὶ τῆς Σκουπτοχίνας ὑπὲρ τῆς προσωπικῆς ἐξουσίας τοῦ ἡγεμόνος γενομένας τροποποιήσεις τοῦ ὀργανικοῦ χάρτου καὶ προσέβη εἰς ἀπειλητικὰς σχεδὸν παραστάσεις πρὸς τὴν Πύλην. Οὕτω δὲ ἡ ἀπολυταρχικὴ Ρωσία ἐναντιόει πρὸς τὴν φιλελευθέραν Ἕλληνικὴν, τὴν ὑποστηρίζουσαν τὴν ἀπολυταρχίαν, ὑπεστήριξε τοὺς φιλελευθέρους καὶ δημοκρατικούς θεσμούς, ἵνα ἐπιρρώσῃ τὴν ἐπὶ τοῦ Σερβικοῦ λαοῦ ἠθικὴν δύναμιν καὶ ὀσπὴν αὐτῆς ἐν τῇ ἀμέσῳ αὐτῆς πρὸς τὸν λαὸν τούτον συναφείᾳ. Ὁ Σουλτάνος Μαχμούτ Β΄ διέταξε τότε τοῖς ὀπουργοῖς ἵνα δοθῇ σπουδαία προσοχὴ εἰς τὰς παραστάσεις τοῦ Ρώσου πρέσβεως καὶ τὸ **Χάτι σερίφ** ἦτοί τὸ ἱερὸν διάταγμα τοῦ Σουλτάνου, τὸ καθιεροῦν τὸ ὀριστικὸν σύνταγμα τῆς Σερβίας, συνετάχθη σχεδὸν καθ' ὀπαγόρευσιν τοῦ Ρώσου πρέσβεως καὶ ἐδημοσιεύθη (1838). Μάτην ὁ Πονσόμβυ ὀργίσθη ἐπὶ τῷ ἐκδοθέντι ἤδη Διατάγματι. Ἡ Πύλη τοσοῦτω μᾶλλον ἦν ὀποχρεωμένη νὰ μὴ δυσαρεστήσῃ μηδαμῶς τῇ Ρωσίᾳ, καθ' ὅσον διεδίδετο νῦν φήμη περὶ συγκεντρώσεως Ρωσικῶν

στρατευμάτων περί τὴν Ὀδησσὸν καὶ εἶχε δοθῆ ἤδη ἐκ μέρους τῆς Πύλης δις ἀφορμὴ δυσαρρεσκείας εἰς τε τὴν Ρωσίαν καὶ εἰς τὰς συμμαχοὺς ταύτης μοναρχικὰς αὐτὰς τῆς Εὐρώπης, διὰ τε τῆς μετὰ τοῦ Βελγίου συναφθείσης φιλικῆς καὶ ἐμπορικῆς συνθήκης καὶ διὰ τῆς ἀναγνωρίσεως τῆς βασιλείας τῆς Ἰσπανίας Ἰσαβέλλας¹.

Παραίτησις τοῦ Μίλος. Ἀνάρρησις τοῦ Μίλαν Α' καὶ τοῦ Μιχαήλ Α'. Πτώσις τῆς δυναστείας τῶν Ὀβρένοβιτς. Ἀνάρρησις τοῦ Ἀλεξάνδρου Καραγεώργεβιτς. — Ἄλλ' εὐθύς ὡς ἤρξατο ἡ λειτουργία τοῦ νέου συνταγματικοῦ χάρτου, ἐσήμηνε καὶ ἡ τελευταία ὄρα τῆς τοῦ Μίλος ἡγεμονίας. Ἡ ἐν τῷ Σόβιετ ἰσχυρὰ ἀντιπολίτευσις κατηγόρησεν αὐτοῦ ἐπὶ καταχρηστικῇ δημοσίου πλοῦτου καὶ ἐξήτησε λόγον παρ' αὐτοῦ. Ὁ Μίλος μὴ δυνάμενος νὰ δικαιολογηθῆ, μὴ τολμῶν δὲ καὶ νὰ διαλύσῃ τὸ Σόβιετ, εἶπε καταφύγιον ἐν τῇ ἀπὸ τοῦ θρόνου ὑπὲρ τοῦ προσβυτέρου υἱοῦ Μιλάνου παραίτησαι (1838), καταλιπὼν δὲ τὴν Σερβίαν μετὰ τὴν παραίτησιν ἀπεχώρησεν εἰς Βλαχίαν ἵνα ζήσῃ ἐνταῦθα ἐν ἰδιότητι. Ἄλλ' ὁ νέος ἡγεμὼν μῆνα μόλις ἄρξας ἐτελείωνεν τὸ γεγονός ἐδωκεν ἀφορμὴν τῷ Μίλος νὰ ζητήσῃ τὴν εἰς Σερβίαν ἐπανόδον καὶ τὴν ὑπ' αὐτοῦ αὐτὴς ἀνάληψιν τῆς ἀρχῆς ἐπὶ τὸ Σόβιετ καὶ πάντες οἱ πρόκριτοι τοῦ λαοῦ ἐστραφίσαν πρὸς τὴν Πύλην αἰτούμενοι τὴν εἰς τὸν θρόνον ἀνοδὸν τοῦ νεωτέρου ἀδελφοῦ τοῦ θανόντος Μιχαήλ. Ἡ Πύλη ἐδέξατο τὴν αἴτησιν, ἀλλ' ὁ Μίλος ἠρνήθη ἐπὶ μῆνα νὰ πέμψῃ εἰς Σερβίαν τὸν παρ' αὐτῷ μένοντα δευτερότοκον υἱὸν ἑωσοῦ ἀπογνοῦς περὶ τῆς ἑαυτοῦ εἰς τὴν ἀρχὴν ἐπανόδου, φοβούμενος δὲ μὴ ὁ θρόνος περιέλθῃ εἰς τὸν σφόδρα παρὰ τῷ λαῷ δημοτικὸν ἀνέκαθεν διατελοῦντα οἶκον τοῦ Καραγεώργη, ἐνέδωκε καὶ οὕτως ὁ Μιχαήλ Ὀβρένοβιτς Α' ἀνῆλθεν εἰς τὸν ἡγεμονικὸν θρό-

(1) Ἀμφότερα ταῦτα ἐγένοντο ἐνεργείᾳ τοῦ τότε ὑπουργοῦ τῶν Ἐξωτερικῶν Ρεσίτ πασι καὶ ἀπαιτήσαι τῆς Ἀγγλίας καὶ Γαλλίας. Τὸ ἐξ ἐπιναστιάσεως βοηθείᾳ Γαλλίας καὶ Ἀγγλίας προελθὼν βασιλεῖον τοῦ Βελγίου δὲν εἶχεν ἐπι ἀναγνωρισθῆ ὑπὸ τῶν μεγάλων μοναρχικῶν Δυνάμεων Ρωσίας, Αὐστρίας, Πρωσσίας. Περὶ δὲ τοῦ ζητήματος τῆς ἀναγνωρίσεως τῆς Ἰσαβέλλας μακρὸς ἤδη ἐγένετο λόγος ἀλλαχοῦ τοῦ βιβλίου τούτου (τόμ. Β' σ. 182 σημ.).

νον τῆς Σερβίας εὐθὺς μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Μαχμουτ καὶ τὴν εἰς τὸν Ὀθωμανικὸν θρόνον ἀνοδὸν τοῦ Ἀβδουλ Μεδζίδ (1830 Ἰουνίου 1839). Τρία καὶ πλέον ἔτη ἐκυβέρνησεν ὁ Μιχαὴλ Α΄ ὡς γνήσιος υἱὸς καὶ κληρονόμος τοῦ Μίλος ὡς πρὸς τὴν αὐθαιρεσίαν καὶ τὴν σκληρότητα χωρὶς νὰ ἔχη τοῦλάχιστον τὴν ἐκείνου ἠθικὴν γοητείαν ὡς ἥρωος τοῦ ἑπεὶ ἐλευθερίας ἔθνικοῦ ἀγῶνος. Ἀλλ' ἡ τοιαύτη κυβέρνησις τοῦ Μιχαὴλ Α΄ συνετέλεσε σφοδρὰ εἰς τὴν ὀρίμασιν τῆς ἤδη μετὰ τὴν παραίτησιν τοῦ Μίλος καὶ τὸν θάνατον τοῦ Μίλαν Α΄ κατὰ τὸ διάστημα τῆς μεσηγεμονίας παρὰ πολλοῖς τῶν προηγόντων Σέρβων ἐπικρατησάσης γνώμης καὶ βουλῆς περὶ ἐντελοῦς ἐλευθερώσεως τῆς χώρας ἀπὸ τῆς δυναστείας τῶν Ὀβρένβιτς καὶ ἀναρρήσεως τοῦ υἱοῦ τοῦ μεγάλου ἥρωος τοῦ ἀγῶνος Καραγεώργη Ἀλεξάνδρου (τὸ ὄνομα τοῦτο λαβόντος πρὸς τιμὴν τοῦ τσάρου Ἀλεξάνδρου Α΄ τῆς Ρωσίας). Τέλος κατὰ Σεπτέμβριον τοῦ 1842 ἐξεργάγη ἡ πρὸ πολλοῦ νυφορουμένη ἐπανάστασις ὑπὸ ἀρχηγούς, τὸν μνημονευθέντα ὀπλαρχηγὸν Βούτζιτς (τὸν φονέα τοῦ ἥρωος Καραγεώργη) καὶ τὸν γερουσιαστὴν (μέλος ἀηλονότι τοῦ Σόβιετ) Πετρονίεβιτς. Ὁ Μιχαὴλ Α΄ ταχέως ἐγκαταλειφθεὶς ὑπὸ πάντων ἐζήτησε σωτηρίαν ἐπὶ τοῦ Αὐστριακοῦ ἐδάφους. Τότε δὲ συγκληθεῖσα εὐθὺς ἡ Σκουπτσχίνα οὐ μόνον τὸν Μιχαὴλ, ἀλλὰ καὶ ἅπαντα τὸν οἶκον τῶν Ὀβρένοβιτς ἐκήρυξεν ἔκπτωτον τῶν ἐπὶ τὸν Σερβικὸν θρόνον δικαιωμάτων, ἀνεκήρυξε δὲ ἡγεμόνα τὸν μνημονευθέντα Ἀλέξανδρον Καραγεώργην (ἢ Τσερνιγεώργεβιτς) καὶ ἀνεκοίνωσε τὰ γενόμενα τῇ Πύλῃ αἰτουμένη τὴν ἐπικύρωσιν αὐτῶν. Αὕτη ἅμα τῷ ἀκούσματι τῆς ἐπαναστάσεως εἴχε διατάξει τὸν ἐν Βλαχία τότε ἐπίτροπον αὐτῆς Σεκίπ βέην νὰ μεταβῇ εἰς Βελιγραδίον, ἵνα ἀπὸ κοινοῦ μετὰ τοῦ φρουράρχου τοῦ Βελιγραδίου Κιαμίλ πασᾶ ἐξετάσῃ καὶ ἐκθέσῃ τὰ γενόμενα εἰς τὸ Διβάνιον. Ἀμφότεροὶ οἱ Τοῦρκοι μεγαστᾶνες ἐτάχθησαν πρὸς τὸ μέρος τῶν ἐπαναστατῶν καὶ ἐδικαιολόγησαν τὰ γενόμενα ὑπὸ τούτων κατηγοροῦντες τοῦ Μιχαὴλ πρὸς τοὺς ἄλλοις ὡς καταφυγόντος οὐχὶ εἰς τὸ Ὀθωμανικὸν ἔδαφος τῆς κυριαρχου Δυνάμεως οὔτε τοῦλάχιστον εἰς τὸ τῆς προστάτιδος Ρωσίας, ἀλλ' εἰς τὸ ἔδαφος κράτους οὐδὲν λαβόντος μέρος εἰς τὰ τῆς αὐτονομίας τῆς Σερβίας. Τὸ Διβάνιον, χωρὶς νὰ ἐρωτήσῃ καὶ τὴν Ρωσίαν,

ἐκήρυξεν ἔκπτωτον τὸν Μιχαήλ· καὶ τὸν οἶκον αὐτοῦ καὶ ἐνέκρινε τὴν ἐκλογὴν τοῦ Ἀλεξάνδρου. Τὸ Χάττι σερίφ δὲ τῆς 14/28 Ὀκτωβρίου (1842) ἐκήρυσσε τὸν Ἀλέξανδρον *μπὰς βέη* ἴητου πρῶτον βέην (*βέη* μεταφραζομένου τοῦ κινιάζ).

Ταῦτα πάντα ἐγένοντο συντόμως καὶ ὁμαλῶς· ἀλλ' ἐν ἔλειπεν ἐν τοῖς γενομένοις, καὶ ἡ ἔλλειψις αὕτη ἐξεμιδένιζε τὴν τοῦ ὄλου γεγονότος πολιτικὴν ὑπόστασιν καὶ ὑπαρξιν. Τὰ γενόμενα ἐγένοντο ἄνευ ἐρωτήσεως καὶ συμπράξεως τῆς Ρωσίας, πρὸς ἣν οὔτε οἱ ἐπαναστάται οὔτε ἡ Πύλη ἀπετάθησαν ζητοῦντες τὴν γνώμην αὐτῆς. Καὶ ἡ τιμωρία διὰ τὴν παράλειψιν ταύτην ἐπῆλθε τάχιστα ἐπὶ τε τοὺς ἐν Κωνσταντινουπόλει καὶ ἐπὶ τοὺς ἐν Βελιγραδίῳ κυβερνητικούς κυκλους. Ὁ τσάρος Νικόλαος ἦν καὶ ἐθεωρεῖτο ἐν τοῖς χρόνοις ἐκείνοις ὁ μέγας ὑπέρμαχος καὶ προστάτης τῆς νομίμου μοναρχίας καὶ ἄσπονδος ἐχθρὸς πάσης ἐπαναστάσεως. Πῶς λοιπὸν ἠδύνατο ν' ἀνέχεται ἐπανάστασιν ἐν Βελιγραδίῳ, καὶ ταύτην συμπράξει Τούρκων ἐπιτρόπων καὶ ἐγκρίσει τοῦ Λιβανίου καταλύουσαν Ἡγεμόνας καὶ Ἡγεμονικούς οἴκους, ὧν τὰ κληρονομικὰ δικαιώματα εἶχον ἀναγνωρισθῆ ὑπὸ τῆς Πύλης ἐν συνθήκῃ ἐπισήμῳ πρὸς τὴν Ρωσίαν (σ. 214): Καὶ ἦν λίαν φυσικὸν καὶ εὐλογον ὅτι ὁ ἐν Κωνσταντινουπόλει Ρῶσος πρεσβευτῆς Βουτνιέφ διεμαρτυρήθη εὐθὺς πρὸς τὴν Πύλην διὰ τὴν ἐκδοσιν τοῦ μνημονευθέντος Χάττι σεριφίου τοῦ Ὀκτωβρίου 1842. Τῇ διαμαρτυρίᾳ δὲ ταύτῃ ἐπηκολούθησε (περὶ τὰς ἀρχὰς 1843) ἐμφάνισις ἐν Κωνσταντινουπόλει νέου ὑλασπιστοῦ τοῦ Τσάρου πρίγκιπος Λίβεν (ἐκ τοῦ γνωστοῦ πριγκιπικοῦ οἴκου, ἴδ. τ. Α' σ. 468) φέροντος ἐπιστολὴν ἰδιόχειρον τοῦ Τσάρου πρὸς τὸν Σουλτάνον, ἔχοντος δ' ἐντολὴν νὰ ἐξετάσῃ τὰ γενόμενα καὶ νὰ πέμψῃ ἐκθεσιν περὶ τούτων εἰς τὸν αὐτοκράτορα αὐτοῦ. Ἐννοεῖται ὅτι ἡ ἐκθεσις αὕτη παρίστα τὰ γενόμενα ὡς ἀπίδοντα πρὸς τὸ ἐκ τῶν συνθηκῶν προελθὸν καθεστῶς καὶ προϊόντα ἐπαναστάσεως ἐναντίον τοῦ νομίμου καθεστώτος, καθ' ὃν τρόπον καὶ ἔννοιαν ἐλάλει ὁ ἐκτακτος ἀπεσταλμένος τοῦ Τσάρου καὶ πρὸς τοὺς ὑπουργοὺς τοῦ Σουλτάνου. Ἡ Πύλη περιελθοῦσα εἰς μεγάλην ἀμηχανίαν περὶ τοῦ πρακτέου καὶ οὐδεμιᾶς ἐκ μέρους οὐδεμιᾶς αὐτῆς ἢ κυβερνήσεως τυγχάνουσα ὑποστηρίξεως ἐν ζητήματι, ἐν ᾧ τὸ δίκαιον κατὰ τύπον τοῦλάχιστον ἦν ὑπὲρ τῆς Ρωσίας, ἔγνω νὰ

ἐξέλθη τῆς ἀπόρου θέσεως δι' ἀπ' εὐθείας ἐκκλήσεως πρὸς τὴν μεγαθυμίαν τοῦ τσάρου Νικολάου, οἷας ἐκκλήσεως οὐχ ἅπαξ εἶχε δοκιμάσει τὰ λίαν εὐάρεστα ἀποτελέσματα. Κατ' εἰσήγησιν τῶν συμβούλων αὐτοῦ ὁ νεαρός, μόλις τὸ 20ὸν τῆς ἡλικίας ἔτος ἄγων Ἀβδοῦλ-Μεδζιδ ἔγραψεν ἐπιστολὴν τῷ Τσάρῳ ὡς ἀπάντησιν τῆς ὑπὸ τοῦ ἐκτάκτου ἀπεσταλμένου δοθείσης αὐτῷ ἐπιστολῆς τοῦ Τσάρου, ἐν ἣ ἀναλαμβάνων αὐτὸς τὴν εὐθύνην τῶν γενομένων ἐπεκαλεῖτο τὴν γενναϊόφρονα καὶ ἐπεικῆ εἰς ταῦτα συναίνεσιν τοῦ σεπτοῦ φίλου καὶ συμμάχου αὐτοῦ. Ἄλλ' ἢ ἐν Κωνσταντινουπόλει Ρωσικῆ διπλωματία, ἢ γινώσκουσα καλῶς τὴν μεγάλην εὐαισθησίαν τοῦ Τσάρου ἐν ταῖς προσωπικαῖς ὑπὸ ἡγεμόνων πρὸς τὴν μεγαθυμίαν αὐτοῦ γινομέναις ἐκκλήσεσι, δὲν ἔπεμψεν εὐθύς εἰς τὸν πρὸς ὃν ὄρον τὴν διὰ ταύτης πεμφθησομένην τῷ Τσάρῳ ἐπιστολήν, ἀλλ' ἀπηύθυνεν ἔντονον διακοίνωσιν τῇ Πύλῃ, δι' ἧς ἀπῆτει τὴν καθαίρεσιν τοῦ Ἀλεξάνδρου καὶ τὴν ἐκλογὴν νέου ἡγεμόνος ὑπὸ τῆς Ἐθνικῆς Συνελεύσεως, τὴν παῦσιν τοῦ στρατιωτικοῦ διοικητοῦ τοῦ Βελιγραδίου Κιαμιλ πασᾶ καὶ τὴν ἐξορίαν τῶν κνιάζων Βουίζιτς καὶ Πετρονιέβιτς ὡς ἀρχηγῶν ἐπαναστάσεως. Ἡ Πύλη μετὰ τινὰς ἐνδοιασμοὺς ἐνέδωκεν εἰς ἀπάσας ταύτας τὰς ἀξιώσεις τῆς Ρωσικῆς πρεσβείας ὑποστηριζόμενας καὶ ὑπὸ τῶν πρέσβων Αὐστρίας καὶ Πρωσσίας, ἄνευ ἀντιπράξεως τῶν τῆς Ἀγγλίας καὶ Γαλλίας. Τὸ Διβάνιον προσεκάλεσε τὸν Ἀλέξανδρον νὰ παραιτηθῇ ἔκουσίως, τοῦθ' ὅπερ ἔπραξεν οὗτος εὐθύς. Νέα δὲ Συνέλευσις ἐθνικὴ συγκληθεῖσα ἐξελέξατο (1843) παμψηφεί τὸν παραιτηθέντα ἡγεμόνα, χωρὶς νὰ ἔχη ἢ πρᾶξις αἴτιη χαρακτῆρα οὐδένα ἀντιρωσικῆς διαδηλώσεως, τελουμένη μάλιστα πρὸς ἱκανοποίησιν τῆς Δυνάμεως ταύτης (τῆς οὐδαμῶς δυσμενῶς διακειμένης πρὸς τὸν οἶκον Καραγεώργη), ἀφοῦ ἡ νέα Ἐθνικὴ Συνέλευσις ἔφερε τὸν τύπον τῆς νομιμότητος συγκληθεῖσα κατὰ διαταγὴν τῆς κυριάρχου κυβερνήσεως.

Ὁ ἐκ νέου ἀνεληθὼν εἰς τὸν θρόνον Ἀλέξανδρος ἔμεινεν ἐπὶ τούτου μέχρι τοῦ 1858, ὅτε ἠναγκάσθη αὐτίς ν' ἀποχωρήσῃ τῆς ἀρχῆς δι' οἷς λόγους θέλομεν ἐκθέσει ἐν τῇ μετὰ τὸν Κριμαϊκὸν πόλεμον καὶ τὴν συνθήκην τῶν Παρισίων (1856) ἱστορίᾳ τῆς Σερβίας. Πρὸ τῶν μεγάλων τούτων γεγονότων τῶν συμπιπτόντων πρὸς τὴν ἡγεμονίαν τοῦ Ἀλεξάνδρου Ἄ' τὸ μόνον ἄξιον μνείας

γεγονὸς τῆς ἡγεμονίας ταύτης εἶναι τὸ μέρος, ὅπερ ἔλαβεν ὁ Ἀλέξανδρος ὡς ἡγεμὼν Σερβίας ἐν τοῖς γεγονόσι τῶν ἐτῶν 1848-49 ἀπέναντι τῆς Αὐστρίας καὶ τῆς Οὐγγαρίας. Ὁ Ἀλέξανδρος μεθ' ὅλων τῶν Σερβικῶν καὶ τῶν ἄλλων Νοτιοσλαυικῶν λαῶν τῆς Αὐστρίας ἐν τῷ μεταξὺ Αὐστρίας καὶ τῆς ἑπαναστάσεως Οὐγγαρίας πολέμῳ ἐτάχθη πρὸς τὸ μέρος τῆς Αὐστρίας, μὴ μετασχὼν μὲν αὐτὸς τοῦ πολέμου ἀπ' εὐθείας, ἀλλὰ μεγάλην παρασχὼν τῇ Αὐστρίᾳ ἠθικὴν συνδρομὴν διὰ τῆς χρήσεως τῆς ἐπὶ τοὺς Σλαυικοὺς λαοὺς τῆς αὐτοκρατορίας ἠθικῆς αὐτοῦ ῥοπῆς ὑπὲρ τῆς Αὐστρίας, ἐνεργήσας δὲ ἵνα στίφη δλόκληρα ἐθελοντῶν Σέρβων ὑπηκόων αὐτοῦ ἐνωθῶσι μετὰ τῶν Σλαύων τῆς Αὐστρίας τῶν σπευδόντων εἰς βοήθειαν τῶν ὑπὸ τῶν Οὐγγρων δεινῶς πιεζομένων Αὐστριακῶν. Ἐπὶ τῇ ὑπηρεσίᾳ ταύτῃ μεγάλως ἐτιμήθη ὁ Σέρβος ἡγεμὼν ὑπὸ τοῦ αὐτοκράτορος Φραγκίσκου Ἰωσήφ προαγαγόντος αὐτὸν εἰς τὸ ἀξίωμα στρατηγοῦ τοῦ Αὐστριακοῦ στρατοῦ (ὡς εἶχε τιμηθῆ καὶ ὁ πατὴρ αὐτοῦ ὑπὸ τοῦ τσάρου Ἀλεξάνδρου Α', σ. 211). Ἡ τοιαύτη πρὸς τὴν Αὐστρίαν πολιτεία τοῦ ἡγεμόνος Ἀλεξάνδρου οὐδαμῶς π. οσέκρουεν εἰς τὴν εὐαισθησίαν τῆς Ρωσικῆς αὐλῆς, διότι ἐν τῷ κατὰ τῶν Οὐγγρων ἀγῶνι τοῦ Ἀφβουργικοῦ οἴκου καὶ ὁ Τσάρος ἦν ἐνεργὸς σύμμαχος τοῦ Ἀφβούργου αὐτοκράτορος συντελέσας οὐσιωδῶς διὰ τοῦ ὑπ' αὐτοῦ σταλέντος ἐπικουρικοῦ στρατοῦ εἰς τὴν ἦταν τῶν Οὐγγρων καὶ τὴν ὑποταγὴν τῆς Οὐγγαρίας. Οὕτως εἶχον τὰ πράγματα ἐν Σερβίᾳ κατὰ τὰς παραμονὰς τοῦ μεγάλου Ἀνατολικοῦ πολέμου.

Τὸ Μαυροβούνιον. Ἀπὸ τῆς γενέσεως αὐτοῦ ὡς κράτους μέχρι τῶν χρόνων τοῦ Κριμαϊκοῦ πολέμου. Ἀρχὴ καὶ γένεσις τοῦ Μαυροβουνιωτικοῦ κράτους καὶ ἱστορία αὐτοῦ μέχρι τοῦ 16^{ου} αἰῶνος. — Μαυροβούνιον (Σλαυ. Τσέρνα-γόρα = μαῦρον ὄρος. Ἰτάλ. Montenegro, τὸ γενικὸν παρὰ τοῖς Εὐρωπαϊοῖς ἀπὸ τῆς Βενετικῆς περιόδου καταστὰν ὄνομα τῆς χώρας, Καραντάγ παρὰ Τοῦρκοις) καλεῖται, ὡς γνωστόν, χώρα ὄρεινῇ ἐν τῇ παρὰ τὸν Ἀδρίαν ἐκτεινομένη σειρᾷ τῶν Ἰλλυρικῶν Ἀλπεων, κειμένη μετὰ τῆς Ἑρζεγοβίνης πρὸς Β. καὶ Ἀν. τῆς Ἄνω Ἀλβανίας πρὸς Ν. καὶ Δαλματίας πρὸς Δ. Οἱ οἰκῆτορες οἱ καλούμενοι **Μαυροβούνοι** εἰσὶ τὴν γλῶσσαν Σλαυικῆς καὶ δὴ Σερβικῆς καταγωγῆς ὁμόγλωσσοι τοῖς Σέρβοις τῆς κυρίως Σερβίας, Βοσνίας

καὶ Ἑρζεγοβίνης καὶ τοῖς καθολικοῖς Κροάταις καὶ Λαλιμάταις, ἀλλ' ἐθνολογικῶς φαίνεται ὅτι προῆλθεν ἀπὸ κράματος Σέρβων καὶ Ἀλβανῶν τῆς βορείου Ἀλβανίας, ἐν ᾧ ἐπεκράτησε γλωσσικῶς τὸ Σερβικὸν στοιχεῖον, ὅπως καὶ ἐν τῷ θρησκευματι αὐτοῦ τὸ δόγμα τὸ Ὀρθόδοξον. Ὡς ἐκ τοῦ ὀρεινοῦ δὲ καὶ δυσπροσίτου τῆς χώρας οἱ οἰκοῦντες ἐν αὐτῇ ἀπέλαυον ἀνεκρίθην αὐτονομίας τινός, εἰ καὶ περιελαμβάνοντο (κατὰ τὸν 13ον καὶ 14ον μ. Χ. αἰῶνα) ἐν τῷ μεγάλῳ Σερβικῷ κράτει τῶν Νεμανιδῶν, ἔχοντες δυναστείαν ἰδίαν ὑποτελῆ τοῖς Νεμανίδαῖς, τὴν τῶν λεγομένων Βασιδῶν (ἀπὸ τοῦ Γαλλικῆς καταγωγῆς, κατὰ τὰς περὶ τούτου ἐρεύνας, ἀρχηγέτου **Βάλσα** ἐγκατασταθέντος ἐνταῦθα ἀπὸ τῶν μέσων τοῦ 14ου αἰῶνος). Μετὰ τὴν διάλυσιν τοῦ μεγάλου κράτους τοῦ μεγίστου τῶν Νεμανιδῶν Δουσαν οἱ Βασιδαὶ διετέλεσαν μένοντες ὑποτελεῖς εἰς τοὺς ἡγεμόνας τῆς κυρίως Σερβίας μέχρι τῆς περιφίμου μάχης τοῦ Κοσσυφοπέδιου (1389), ἣτις ἔθιγε τέρμα εἰς τὴν Σερβικὴν ἀνεξαρτησίαν καὶ κατέστησε τοὺς ἡγεμόνας τῆς ἰδίως Σερβίας ὑποτελεῖς τοῦ σουλτάνου τῶν Ὀθωμανῶν. Ἀπὸ τοῦ χρόνου τούτου τὸ Μαυροβούνιον κατέστη ὅλως ἀνεξάρτητον ὑπὸ τὸ κράτος τῶν Βασιδῶν μέχρι τοῦ 1420, ὅτε ἐξέλιπον οἱτοί, εἶτα δὲ καὶ ὑπὸ τὴν νέαν δυναστείαν τῶν Ἑρνοβιτις, ὑφ' ἣν τὸ Μαυροβούνιον δι' ἀπαύστων ἡρωϊκῶν ἀγώνων πρὸς τε τοὺς ἀπὸ τοῦ 1459 εἰσβάλλοντας ἐπίστε εἰς τὴν χώραν αὐτῶν (μετὰ τὴν ὑποδούλωσιν τῆς τε Σερβίας καὶ τῶν γειτόνων ταύτης Σερβικῶν χωρῶν, Βοσνίας καὶ Ἑρζεγοβίνης) Ὀθωμανοὺς καὶ πρὸς τοὺς ἀπὸ δυσμῶν πιέζοντας αὐτοὺς Βενετούς, διετήρησεν ὡς μόνη ἐλευθέρα Σερβικὴ χώρα τὴν ἀνεξαρτησίαν αὐτῆς ὑπὸ τὴν πατρικὴν διοίκησιν καὶ πατριαρχικὴν πολιτείαν τῶν ἡγεμόνων αὐτοῦ.

Περίοδος ἱερατικῆς πολιτείας. Ἡ δυναστεία τῶν Νιγεοῦς.
Ἀλλὰ περὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ 16ου αἰῶνος ἐπῆλθέ τις μεταβολὴ ἐν τῷ πολιτειακῷ σχήματι τῆς χώρας. Ὁ ἡγεμὼν Γεώργιος Ἑρνοβιτις γήμας Βενετίδα τινὰ ἐπέισθη ὑπὸ ταύτης ν' ἀνταλλάξῃ τὸν ἐπὶ τῶν ὀρέων πολεμικὸν βίον ἀντὶ τοῦ ἡδυπαθοῦς ἀστικοῦ βίου τῆς Βενετίας καὶ νὰ μετοικήσῃ ἐνταῦθα ὡς ἰδιώτης παραδοῖς τὴν ἐξουσίαν εἰς τὰς χεῖρας τοῦ τότε μητροπολίτου **Βαβύλα**. Οὕτω τὸ κράτος ἐγένετο ἱερατικὸν καὶ ὁ αἵρετὸς ἐκκλησιαστι-

κὸς ἄρχων ἢ δεσπότης (Βλαδίκας) περιεβλήθη καὶ τὴν ὑπερτά-
την πολιτικὴν ἐξουσίαν. Ἄλλ' ἀπὸ τοῦ τέλους τοῦ 17ου αἰῶνος
νέα τις ἐπῆλθε μεταβολὴ καὶ ἐν τῷ ἱερατικῷ συστήματι τῆς πο-
λιτείας. Ὁ τῷ 1697 ἐκλεγείς Βλαδίκας Δανιὴλ Πέτροβιτς, κατα-
γόμενος ἐκ τῆς κώμης Νιεγούς, καταστήσας τὸ μητροπολιτικὸν
ἀξίωμα κληρονομικὸν ἐν τῷ οἴκῳ αὐτοῦ, ἴδρυσεν τὴν ἱερατικὴν,
εἶτα δὲ κοσμικὴν κληρονομικὴν ἐξουσίαν τῶν Νιεγούς, τῶν ἀρ-
χόντων μέχρι πρὸ μικροῦ τῆς χώρας καὶ καθ' ἣν ὥραν γράφο-
μεν ταῦτα ἀγωνιζομένων ὑπὲρ τῆς διατηρήσεως ἢ ἀνακτήσεως
τῆς ἀρχῆς αὐτῶν, καταλυομένης ὑπὸ τοῦ ἀρτισυστάτου μεγάλου
Σερβοσλαβικοῦ κράτους.

Μαυροβούνιον καὶ Ρωσία. Ὁ Βλαδίκας Δανιὴλ καὶ ὁ
Μέγας Πέτρος Α΄. Βλαδίκας Πέτρος Α΄ καὶ ὁ τσάρος Ἀλέξαν-
δρος Α΄. — Ὁ Βλαδίκας Δανιὴλ ἦν σύγχρονος τοῦ Πέτρου Α΄
τοῦ Μεγάλου τῆς Ρωσίας. Οὗτος ἐν ταῖς παραμοναῖς τοῦ πολ-
λικῆς μνημονευθέντος ἐν τοῖς ἔμπροσθεν ἀτυχοῦς ἐναντίον τῆς
Τουρκίας πολέμου, ὃν ἐπεχείρησε τῷ 1711 καὶ ὅστις ἐπερατῶθη
διὰ τῆς ἀδόξου εἰρήνης τῆς Φωξάνης (ἢ τῆς εἰρήνης τοῦ Προῦ-
θου) ἐκ τῶν ἐν τῷ στρατοπέδῳ εὐρισκομένων Σέρβων ἀξιωματι-
κῶν τῶν διατελούντων ἐν τῇ Ρωσικῇ ὑπηρεσίᾳ τὸν ἐξ Ἐρζεγο-
βίνης συνταγματάρχην Μιχαὴλ Μιλοράδοβιτς καὶ τὸν ἐκ τῆς ἐγ-
γύς τοῦ Μαυροβουνίου κειμένης κώμης Ποδγορίτσης Ἰβάν Βου-
κάκοβιτς, ἔπεμψεν εἰς Μαυροβούνιον πρὸς τὸν Βλαδικαν Δανιὴλ
μετ' ἐγγράφου, ἐν ᾧ ἔλεγεν ὅτι ἐπεχείρει πόλεμον ἐναντίον τῆς
Τουρκίας, ἵνα ἐλευθερώσῃ τοὺς Ὀρθοδόξους Χριστιανούς τοὺς
πιεζομένους ὑπὸ τῶν ἀπίστων, καὶ ὅτι καθήκον πάσης ἀγαθῆς,
ἀγνῆς καὶ γενναίας ψυχῆς καὶ χριστιανικῆς καρδίας εἶναι οὐ μόνον
ν' ἀγωνισθῇ γενναίως ὑπὲρ τῆς Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας καὶ πί-
στεως, ἀλλὰ καὶ τὴν ἐσχάτην ἡνίκα τοῦ αἵματος αὐτοῦ νὰ ἐκχέῃ
ὑπὲρ τούτου. Ἀναμιμνήσκων δὲ τὸν Βλαδικαν τῶν γενναίων καὶ
ἐνδόξων ἀγώνων τῶν Σλαύων ἡγεμόνων, ὧν τὸ κλέος ἐξετάθη εἰς
ὅλην τὴν Εὐρώπην, προέτρεπεν αὐτὸν νὰ μιμηθῇ τοὺς προγό-
νους καὶ ἐνούμενος μετὰ τῶν Ρώσων πολεμῇ ἐναντίον τοῦ κοινοῦ
πολεμίου ὑπὲρ τῆς ἐλευθερίας ἑαυτοῦ τε καὶ τῶν ἀπογόνων αὐτοῦ.
Καὶ τότε μὲν τὸ ταχὺ καὶ ἀτυχὲς τοῖς Ρώσοις τέρμα τοῦ πολέμου
προέλαβε πᾶσαν ἐκ μέρους τοῦ Μαυροβουνίου εἰς τοῦτον σύμ-

πραξιν. Ἄλλ' ἔκτοτε ζωηρὰ ἤρξατο μεταξύ Ρωσίας καὶ Μαυροβουνίου ἐπικοινωνία καὶ ἡ προστασία τῆς μεγάλης Δυνάμεως τοῦ Βορρᾶ ἐξετείνετο νῦν ἐπὶ τὸ μικρὸν Μαυροβούνιον, ἐκδηλουμένη δι' ἀποστολῆς δώρων εἰς τὸν Βλαδίκαν, ἀλλὰ πρὸ πάντων ἱερῶν σκευῶν καὶ ἀμφίων εἰς τοὺς ἱεροὺς ναοὺς. Ἐπειδὴ δὲ τὸ Μαυροβούνιον ἦν νῦν πολιτεία ἱερατικὴ καὶ ὁ ὑπέρτατος ἀρχηγὸς ἦν Μητροπολίτης, ἡ τῆς Ρωσικῆς αὐλῆς πρὸς τὸ ἱερατικὸν τοῦτο κράτος ἐπικοινωνία, ἡ διαρκῶς ἀναπτυσσομένη ἐπὶ τῶν διαδόχων τοῦ Πέτρου Α' αὐτοκρατειρῶν Ἐλισσάβετ καὶ Αἰκατερίνης Β' καὶ τοῦ αὐτοκράτορος Παύλου Α', ἐξετελεῖτο διὰ τῆς μεταξύ τῆς Ἱ. Συνόδου τῆς Ἐκκλησίας τοῦ Ρωσικοῦ κράτους καὶ τοῦ Βλαδίκαι ἀνταποκρίσεως. Ἐπὶ δὲ τοῦ Ἀλεξάνδρου Α' τοσοῦτον ἡ ἐπικοινωνία αὕτη ἠδῆξήθη καὶ τοσοῦτον ἡ Ρωσικὴ προστασία ἠμπεδώθη, ὥστε ὁ εἰρημένος αὐτοκράτωρ ἐφέρετο πρὸς τὴν μικρὰν ὄρεινὴν αὐτόνομον χώραν ὡς πρὸς κτῆσιν Ρωσικῆν. Ὅτε περὶ τὸ 1804 ὁ ἀπὸ Βενετικοῦ εἰς Μαυροβούνιον ὡς φυγὰς ἔλθων Σέρβος ἀρχιμανδρίτης Στέφανος Βούσιτιτς, ἐπιθυμῶν νὰ γείνη Βλαδίκαις αὐτός, κατήγγειλε τὸν ἄρχοντα Βλαδίκαν εἰς τὴν Ἱερὰν Σύνοδον τὴν Ρωσικὴν ψευδεῖς συρράπτων ἐναντίον αὐτοῦ καταγγελίας ὡς δῆθεν ἀπεμπολοῦντος τὰ ὑπὸ τῆς Ρωσίας πεμφθέντα τῇ Ἐκκλησίᾳ δῶρα καὶ ἄλλα ἐναντίον τοῦ ἀνδρός ψευδόμενος, ὁ τσάρος Α' Ἀλέξανδρος ἔπεμψεν εἰς Μαυροβούνιον τὸν στρατηγὸν κόμητα Ἰβελιτς, ἵνα συλλαβῶν τὸν Βλαδίκαν Πέτρον Α' μεταγάγῃ αὐτὸν εἰς τὸν παρὰ τὴν Κέρκυραν σταθμεύοντα Ρωσικὸν στόλον ἵνα πεμφθῇ ὕστερον εἰς Σιβηρίαν. Ὁ Ἰβελιτς ἀφίκετο ἐπὶ πλοίου πρὸ τοῦ Καττάρου¹ καὶ προσεκάλεσε πρὸς ἑαυτὸν τὸν Βλαδίκαν. Ἄλλ' οὗτος συλλαβῶν ὑπονοίας δὲν προσῆλθε. Τοῦτο γνωσθὲν ἐν Ρωσίᾳ προὐκάλεσε τὴν ὑπὸ τῆς Ἱερᾶς Συνόδου τῆς Ρωσίας ἐρήμην καταδίκην καὶ καθαίρεσιν τοῦ Πέτρου καὶ τὸ ἔγγραφον τῆς καθαιρέσεως ἐπέμφθη εἰς τὸν στρατηγὸν Ἰβελιτς, ἵνα κοινοποιηθῇ εἰς τὸν καθαυρεθέντα μητροπολίτην. Ἡ πρᾶξις αὕτη ἀπ' ἀρχῆς μέχρι τέλους ἦν ἐκνομωτάτη. Ἡ Ἱερὰ Σύνοδος

(1) Τῷ 1806, ὅτε ἐγίνοντο ταῦτα, τὸ Κάτταρον εἶχε καταληφθῆ ὑπὸ τοῦ ἐν τῇ Μεσογείῳ μετὰ τῶν Ἀγγλων ἐναντίον τῶν Γάλλων καὶ Τούρκων ἐνεργούντος Ρωσικοῦ στόλου.

τῆς Ρωσίας οὐδεμίαν εἶχε δικαιοδοσίαν ἐπὶ τὴν Ἐκκλησίαν τοῦ Μαυροβουνίου τὴν συγκειμένην ἀπὸ τῆς μητροπόλεως τῆς Κετίγνης, ἥτις ἦν ἐν ἀρχῇ ἀπλοῦν μοναστήριον ἢ μοναστικὸς συνοικισμός, ἐν ᾧ ἤδρευεν ὁ μητροπολίτης.

Ἡ μητρόπολις Μαυροβουνίου μέχρι τέλους τοῦ 17ου αἰῶνος ἐξηγητᾶτο ἀπὸ τοῦ Σερβικοῦ πατριαρχείου Ἰπέκιον ὅτε δὲ κατὰ τὸν εἰρημένον χρόνον κατηργήθη ἢ μετετοπίσθη εἰς Αὐστρίαν τὸ πατριαρχεῖον ἐκεῖνο, τὸ δὲ Ἰπέκιον καὶ αἱ ἐκ τοῦ πατριαρχείου ἐκεῖνου ἐξαρτώμεναι ἐπαρχίαι ὑπήχθησαν εἰς τὸ Οἰκουμενικὸν Πατριαρχεῖον Κωνσταντινουπόλεως, ἢ τοῦ Μαυροβουνίου Ἐκκλησία ὡς ἐκ τῶν περιστάσεων μὴ δυναμένη νὰ ἐπικοινωνῇ εὐκόλως μῆτε πρὸς τὴν ἐν Κωνσταντινουπόλει Ἐκκλησίαν μῆτε πρὸς τὸ ἐν Καρλοβιτάφῳ ἰδρυθὲν νέον Σερβικὸν Ἐκκλησιαστικὸν κέντρον κατέστη αὐτοτελὲς ὑπὸ τῆς φορᾶς αὐτῆς τῶν πραγμάτων καὶ τὴν αὐτοτέλειαν ἢ τὸ αὐτοκέφαλον τοῦτο ἀνεγνώρισε βραδυτέρον ἢ Μεγάλῃ Ἐκκλησίᾳ. Ἄλλ' οἱ ἐν Πετρούπολει περὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ 19ου αἰῶνος θεωροῦντες τὸ Μαυροβούνιον ὡς κτήσιν ἢ ἐπαρχίαν Ρωσικὴν¹ ἐθεώρουν ipso jure καὶ τὴν Ἐκ-

(1) Ἡ τοιαύτη περὶ Μαυροβουνίου Ρωσικὴ ἀντίληψις ἤρξατο ἀπ' αὐτῆς τῆς πρώτης ἐπὶ τοῦ Πέτρου Α' ἀρξαμένης ἐπικοινωνίας πρὸς τὴν χώραν. Ὁ ὑπὸ τοῦ Τσάρου τούτου τῷ 1911 πεμφθεὶς εἰς Μαυροβούνιον Σέρβος ἀξιωματικὸς, ὁ μνημονευθεὶς ἀνωτέρω Μιλοράδοβιτς, ἀφικόμενος εἰς Κετίγνην καὶ συγκαλέσας ἐνταῦθα Συνέλευσιν τοῦ Μαυροβουνιωτικοῦ λαοῦ ἔλεγεν ἐν αὐτῇ ὅτι «ὁ Τσάρος ἐπέτρεπε τῷ Μαυροβουνιωτικῷ λαῷ νὰ ἦ ἐντελῶς ἐλεύθερος, νὰ μὴ ἀναγνωρίζῃ ἄλλον κυρίαρχον εἰμὴ αὐτὸν τὸν Τσάρον (τοιοῦτον χαρακτῆρα καὶ ὕφος ἔφερον καὶ τὰ ἐν βαρβαρωτάτῳ Ἑλληνικῷ γλωσσικῷ ἰδιώματι ἀνά τὴν Ἑλληνικὴν Χερσόνησον διαδοθέντα κηρύγματα τοῦ Πέτρου Α' ἐπαγγελόμενα οὐχὶ τὴν ἐθνικὴν τῶν λαῶν ἐλευθερίαν, ἀλλὰ τὸ «ἔλεος τοῦ Τσάρου!»), ὑπισχίετο δὲ παροχὴν ὄπλων εἰς τὴν χώραν καὶ μισθὸν εἰς τοὺς ἀξιωματικούς, οἵτινες θὰ ἐθεωροῦντο ἀξιωματικοὶ τοῦ Τσάρου ὑποχρεούμενοι νὰ ὦσιν ἐτοιμοὶ πάντοτε νὰ συμπολέμησῃσι τῷ Τσάρῳ, ἔνοπλοι πάντοτε διατελοῦντες ὅπως ὅλοι οἱ Μαυροβούνιοι, οἵτινες εἰσὶ πάντες στρατιῶται τοῦ Τσάρου». Ἄδηλον ἂν πάντα ταῦτα ἦσαν γινώμαι καὶ διανοήματα τοῦ Τσάρου αὐτοῦ ἢ τεχνάσματα τῶν πρακτόρων αὐτοῦ, οἷος ἦν ὁ Μιλοράδοβιτς. Ἐν τῷ αὐτῷ διαγγέλματι τοῦ Ρωσοσέρβου ἀξιωματικοῦ ἐλέγετο ὅτι ὁ Μαυροβουνιωτικὸς λαὸς δὲν πρέπει νὰ ἐπεμβαίῃ εἰς τὰ τῆς Ἐκκλησιαστικῆς διοικήσεως. Ἄλλ' ἡ τοιαύτη ὑπεράσπισις τοῦ κυρίαρχου μητροπολίτου

κλησίαν τῆς χώρας ἑξαφρωμένην ἀπὸ τῆς ἀνωτάτης ἐν Ρωσία Ἐκκλησιαστικῆς ἀρχῆς. Ἄλλ' οὐχ οὕτως ἐλογίζοντο τότε οἱ γενναῖοι Μαυροβούνιοι. Ὁ στρατηγὸς Ἰβελιτς, πρὶν ἔτι ἀνακοινώσῃ τὰ τῆς ἐκνόμου καθαιρέσεως εἰς τὸν ἐρήμην καὶ ἀνόμως καταδικασθέντα ἱεράρχην, διέπεμψε διὰ τῶν πρακτόρων αὐτοῦ ἀντίγραφα τῆς καταδίκης εἰς πᾶσαν τὴν Μαυροβουνιωτικὴν χώραν, ἐλπίζων ὅτι οὕτως ἔμελλε νὰ ἐξεγερθῇ ὁ λαὸς ἐναντίον τοῦ καθηρημένου Βλαδίκα. Ἄλλ' ἡ μετὰ τοσαύτης ἠθικῆς ἐλαφρότητος γενομένη αὕτη πράξις παρήγαγεν ἀποτέλεσμα ὅπως ἀντίθετον τοῦ ὑπὸ τοῦ Ρώσου ἀπεσταλμένου προσδοκωμένου. Ὁ λαὸς τοῦ Μαυροβουνίου ἐξηγέρθη ἀληθῶς, ἀλλ' ἐξηγέρθη ὑπὲρ τοῦ μητροπολίτου καὶ οἱ κληρικοὶ καὶ οἱ λαϊκοὶ πρόκριτοι καὶ οἱ ὀπλαρχηγοὶ ὑπέγραψαν ἀπάντησιν εἰς τὴν Ρωσικὴν I. Σύνοδον οὐ μόνον ἐντόμως διαψεύδουσαν τὰς εἰς τὸν Βλαδικὸν Πέτρον ἀποδοιδόμενας πράξεις καὶ θερμῶς συνηγοροῦσαν ὑπὲρ τῆς ἀληθοῦς αὐτοῦ Χριστιανικῆς πολιτείας, ἀλλὰ καὶ ἔμφαντικῶς πάνυ καταδικάζουσιν τὴν εἰς τὰ ἐσωτερικὰ τῆς πατρίδος αὐτῶν ἀνάμιξιν τῆς Ρωσίας, κηρύττουσαν δὲ ὅτι οἱ Μαυροβούνιοι ὡς λαὸς ἐλεύθερος διηνεκῶς ὑπὲρ τῆς ἐλευθερίας αὐτοῦ ἀγωνιζόμενος καὶ διὰ πόνων καὶ μόχθων καὶ κινδύνων διατηρῶν ταύτην οὐδεμίαν ἄλλην ἀναγνωρίζει Ρωσικὴν προστασίαν ἢ τὴν ἀπλῶς ἠθικὴν ἐκ τοῦ ὁμοδόξου καὶ ὁμοφύλου τῶν δύο λαῶν προερχομένην προστασίαν ἐναντίον τοῦ κοινοῦ πολεμίου Ρωσίας καὶ Μαυροβουνίου, τοῦ πολεμίου τῆς Ὁρθοδόξου πίστεως¹.

ἀπέβλεπε κατὰ βῆθος εἰς τὴν τελείαν τούτου ἀπὸ τῆς Ρωσίας ἑξάρτησιν. Ταῦτα ἐγένοντο τῷ 1711. Ἡ ἀνωτέρω ἀπάντησις ἡ δοθεῖσα ὑπὸ τῆς Μαυροβουνιωτικῆς Ἐκκλησίας εἰς τὴν τῆς καθαιρέσεως ἀπόφασιν μαρτυρεῖ ὅτι ἐν τῷ ζητηματι τοῦλάχιστον τῆς Ἐκκλησίας ἢ τῶν ἐν Μαυροβουνίῳ πνευματικῆ ἀλήθῃ νῦν, μετὰ 100 ἔτη, ἐπαλινδρόμησεν ἐπὶ αἰῶνα.

(1) Τὰ κυριώτερα μέρη τοῦ ἀξιωματηνεύτου τούτου ἐγγράφου, ἐν ᾧ διαφαίνεται ὁ ἀληθὴς ἠθικὸς χαρακτήρ τοῦ ἐθνικοῦ βίου καὶ τῶν υπερηφάνων ἐθνικῶν πολιτικῶν φρονημάτων τοῦ Μαυροβουνιωτικοῦ λαοῦ ἐν πάσῃ αὐτοῦ τῇ ἀπλότῃ καὶ εἰλικρινεῖ καὶ ἐκφράζεται ἐν πάσῃ φυσικῇ ἀφελείᾳ, ἔχουσιν ὧδε: «Ἡ θεία συνάρσει ἐπιτευχθεῖσα πρόδοδος καὶ εὐημερία, εἰς ἣν ἡ εὐσεβὴς Ρωσία διὰ πολλῶν αἰῶνων ἀνήλθεν, οὐδαμῶς ἐκπλήττει ἡμᾶς· διότι τὸ Ρωσικὸν κράτος ἔχει ἕκτασιν μεγάλην

Ἡ γενναία καὶ τολμηρὰ αὐτὴ γλῶσσα τῶν γενναίων Μαυροβουνίων παρήγαγεν ἀποτέλεσμα λαμπρόν. Ὁ ἀγαθὸς τὴν καρ-

καὶ ἑκατομμύρια κατοίκων, οἵτινες διὰ τῶν μεγάλων ἔργων τῶν μοναρχῶν αὐτῶν ἐξίκοιτο εἰς πρόοδον καὶ ἀκμὴν τοῦ βίου. Ἄλλ' ἐκπλήττει ἡμᾶς τὸ ὅτι ἡ ἀγία Ρωσικὴ Σύνοδος ἐκτείνει τὴν ἐξουσίαν αὐτῆς ἐπὶ ὅλα τὰ μέρη τοῦ κόσμου καὶ τὰ πράγματα τῶν λαῶν κρίνει κατὰ τὸ ἔτρον τὸ Ρωσικόν. Ἀπαιτεῖ θεσμοὺς χρηστοὺς παρὰ ἀρχιεπισκόπων μὴ ὑποκειμένων εἰς αὐτήν. Ἐὰν παρ' ἡμῖν ὁ θρησκευτικὸς βίος δὲν ἦναι οὕτω μεμορφωμένος ὡς ἐν Ρωσίᾳ, δὲν πρέπει τοῦτο νὰ καταγινώσκηται ἐναντίον ἡμῶν, διότι ἡμεῖς δὲν ἔχομεν οὔτε πολιτικὰς ἀρχὰς οὔτε σχολεῖα καὶ τούτοις ὅμοια, οὔτε τοὺς πρὸς κτῆσιν τούτων πόρους καὶ ἄλλας εὐκολίας. Ἀλλὰ ἠψάτωσαν καὶ οἱ ἅγιοι πατέρες τῆς Ρωσίας βλέμμα τι ἐπὶ τὴν κατάστασιν τῶν ποιμνίων αὐτῶν, ὡς ἦσαν ταῦτα κατὰ τὸν χρόνον Πέτρου τοῦ Μεγάλου. Πόσα ζιζάνια ὑπῆρχον τότε ἐν τῷ ἀγρῷ καὶ εἴμερον ἔτι φύονται ἐν αὐτῷ! Ἔχομεν τὴν τιμὴν ν' ἀγγείλωμεν Ὑμῖν εὐσεβᾶστως ὅτι ἡμεῖς οἱ Μαυροβούνιοι μετὰ τὴν πτώσιν τοῦ Σλαυοσερβικοῦ βασιλείου πιεζόμενοι ὑπὸ ἰσχυρῶν τῆς χριστιανικῆς πίστεως πολεμίων ἐγκατέστημεν ὡς φυγάδες ἐν τῇ χώρᾳ ταύτῃ. ὄντες δὲ ἀνεξάρτητοι ἀπὸ πάσης κυριαρχίας ὑπηκούομεν εἰς τοὺς Μητροπολίτας ἡμῶν ὡς ὀρχιποίμενας, καὶ ἠκολουθοῦμεν ταῖς βουλαῖς καὶ εἰσηγήσεσιν αὐτῶν. Οὗτοι ἦσαν οἱ ἑξάπτιντες τὸν ζῆλον καὶ τὴν ἐνέργειαν ἡμῶν εἰς τὴν ὑπεράσπισιν τῆς ἐλευθερίας καὶ εἰς τὴν ἀκλόνητον ἐμμονὴν ἐν τῇ Ὁρθοδόξῳ πίστει. Ὁ δὲ νῦν ἀρχιεπίσκοπος ἡμῶν ἐν τῷ ἔργῳ τούτῳ πράττει πλεόν ἢ ὅσα οἰσοδῆποτε τῶν προκατόχων αὐτοῦ. Ἀποδημοῦντος αὐτοῦ εἰς τὴν ἀλλοδαπὴν χάριν ἐθνικῶν ὑποθέσεων καὶ τοῦ ἡμετέρου ἰσχυροῦ καὶ ὠμοῦ γείτονος, τοῦ πασᾶ τῆς Ἀλβανίας, δις ἡμᾶς ἕνεκα τῶν ἡμετέρων διχονοιῶν χειρωσαμένου, καὶ οὐ μόνον τῆς πίστεως ἡμῶν, ἀλλὰ καὶ τῆς παρὰ πᾶσι τοσοῦτον ποθητῆς ἐλευθερίας κινδυνευούσης, εὐρέθημεν κατὰ τὴν ἐπάνοδον αὐτοῦ ὡς ποίμνιον ὑπὸ λύκων σπαρασσόμενον καὶ τῆς ἐλευθερίας αὐτοῦ ἐστερημένον. Καὶ ὅμως ὁ ἀρχιεπίσκοπος ἡμῶν διὰ τῆς πιστῆς ἐκτελέσεως τῶν καθηκόντων ἐπανήγαγεν ἐν μέσῳ ἡμῶν τὴν ὁμόνοιαν καὶ διὰ τῆς φλογερᾶς αὐτοῦ πλήρους ζήλου παραινέσεως ἀντέστημεν ἐναντίον τοῦ ἰσχυροῦ πολεμίου τῆς πίστεως καὶ ἀρωγῇ θείᾳ ἐνίκησαμεν αὐτόν. — Καὶ τίς ἡμᾶς ἐκ τῆς δεινῆς ἀθλιότητος ἐλυτρώσατο; — Οὐδεὶς εἰμὶ ὁ Θεὸς διὰ τοῦ χρηστοῦ ἀρχιεπισκόπου ἡμῶν, καὶ τοῦτο γινώσκει ἅπας ὁ κόσμος πλὴν τῆς Ρωσικῆς Συνόδου, ἣτις ἐξ ἀγνοίας τῶν ἐνταῦθα πραγμάτων διδοῦσα ἀκρόασιν εἰς ἀδίκους μηνύσεις καὶ συ-

δῖαν καὶ ἠθικῶς λίαν εὐαίσθητος τσάρος 'Αλεξάνδρος Α' οὐ μόνον δὲν ὠργίσθη ἐπὶ τοῖς γραφομένοις, ἀλλὰ καὶ ἐζήτησε νὰ διακριβῶσιν τὴν ἀλήθειαν πέμπας ἕτερον ἐπίτροπον (Σανκρίσκιη) πρὸς ἐξέτασιν τῶν ἐναντίον τοῦ Βλαδίκαι Πέτρου Α' καταγγελομένων. Ἡ ἐκθεσις τοῦ νέου ἐπιτρόπου συνηγόρει καθ' ὀλοκληρίαν ὑπὲρ τοῦ συκοφαντουμένου Βλαδίκαι, ὥστε ὁ Τσάρος διέταξε νῦν τὴν καθάρισιν καὶ εἰς Σιβηρίαν ἔξορίαν τοῦ συκοφάντου ἀρχιμανδρίτου Βούδετις, ἂν μὴ συνεχώρει αὐτῷ ὁ Βλαδίκαι Πέτρος τὰς ἀμαρτίας. 'Αλλ' οὗτος ἐν τῇ χριστιανικῇ αὐτοῦ ἀμνησικακίᾳ ἔδωκε προθύμως τὴν συγγνώμην ταύτην. 'Αλλὰ τὰ ἀγαθὰ ἀποτελέσματα τῆς γενναίας ἀπαντήσεως τῶν Μαυροβουνίων δὲν περιορίσθησαν μέχρι τούτου. Τὸ σπουδαιότατον ἀποτέλεσμα ἦν ὅτι ἔκτοτε ἡ Ρωσικὴ ἐπὶ τοῦ Μαυροβουνίου προστα-

κοφαντίας κατασκόπων ὀνειδίζει τὸν ἀγαθὸν ποιμένα ἡμῶν ὡς τινα ἐν τρυφῇ καὶ ἀνειμένῃ διαίτῃ βιοῦντα ἄνθρωπον. Ἡ Σύνοδος νομίζει ὅτι ὁ 'Αρχιεπίσκοπος ἡμῶν βιοτεύει ἐνταῦθα ἐν λαμπρότητι καὶ χλιδῇ, ὡς τοῦτο γίνεται ἐν Ρωσίᾳ, ἔνθα περιάγουσιν ἐποχούμενοι ἐφ' ἀμαξῶν τεθρίππων πολυχρύσων. Οὐχ οὕτως ἔχουσι τὰ ἐνταῦθα! 'Εν ἰδρωτὶ τοῦ προσώπου πρέπει ἐνταῦθα νὰ ἀναβαίῃ τις περὶς ἀποτομωτάτας κορυφᾶς ὄρεων, καὶ ἀπαύστως νὰ πρᾶνῃ καὶ νὰ διδάσκῃ τὸν λαόν... 'Ἡμεῖς οἱ Μαυροβούνιοι οὐδόλως ἐσμὲν ὑπήκοοι τοῦ Ρωσικοῦ κράτους, ἀλλὰ διατελούμεν ἀτλῶς ὑπὸ τὴν ἠθικὴν προστασίαν αὐτοῦ ὡς ὁμόφυλοι καὶ ὁμόδοξοι. Προσκειμεθα τῇ Ρωσικῇ αὐλῇ μετ' ἐγκαρδίου ἀφοσιώσεως καὶ πίστεως καὶ ἐπιθυμοῦμεν νὰ διατελῶμεν τοιοῦτοι διαρκῶς. 'Ενδεχόμενον νὰ ἀπόσῃται ἡμᾶς ἡ Ρωσία, ὅπερ δὲν προσδοκῶμεν· ἀλλὰ καὶ τούτου γινομένου θὰ μείνωμεν πάντοτε πιστοὶ εἰς τὴν Ρωσίαν, ἐφ' ὅσον αὕτη θὰ μὲν πεισθῇ εἰς τὴν 'Ορθοδοξίαν, ἀλλὰ καλῶς νοουμένου πάντοτε ὅτι ἡμεῖς οὐδέποτε θὰ γείνωμεν Ρῶσοι ὑπήκοοι... Θὰ ὑπερασπιζόμεν πάντοτε μέχρι ἐσχάτων τὴν ἀπὸ τῶν πατέρων κληρονομηθεῖσαν ἐλευθερίαν ἡμῶν καὶ θὰ προτιμήσωμεν νὰ ἀποθάνωμεν μετὰ τοῦ ξίφους ἐν τῇ χειρὶ ἢ νὰ κατασταθῶμεν ἐπονειδίστως δούλοι ξένων. Οὔτε διὰ συνθήκης οὐδεμιᾶς οὔτε διὰ παροχῶν δεχόμεθα οἰανδήποτε προστατευτικὴν δεσποτείαν. 'Αλλὰ καὶ οὕτω διαβεβαίουμεν ὑμᾶς ὅτι ἐνεκα τῆς πρὸς τὴν Ρωσίαν συμπαιθείας θὰ συμπράττωμεν αὐτῇ δι' ἀντιπερισπασμῶν καθ' ἣν περιπτώσιν ἤθελε περιέλθει εἰς πόλεμον πρὸς τινα γείτονα ἡμῖν Δύναμιν καὶ θὰ ἀγωνισθῶμεν μέχρι τελευταίας ἡμέρας τοῦ αἵματος ἡμῶν, χωρὶς νὰ ὑποκειμεθα εἰς οὐδεμίαν ἄλλην ὑποχρέωσιν...».

σία ἔλαβε χαρακτηῖρα ἀκραιφνῶς ἠθικόν, ἐπαύσατο δὲ πᾶσα εἰς τὰ τῆς μικρᾶς αὐτονόμου χώρας ἐσωτερικὰ πράγματα Ρωσικῆ ἐπέμβασις. Ὁ δὲ Βλαδίκας ὁ γενόμενος καὶ ἀκουσίως καὶ ἔκουσίως αἴτιος τοῦ ἀγαθοῦ τούτου ἀποτελέσματος ἐξηκολούθησε κυβερνῶν ἐν εἰρήνῃ τὴν χώραν, καὶ τελευτήσας ἐν εἰρήνῃ (τῷ 1830)· καθ' ὃν ἔτι χρόνον ἠγωνίζετο πάσῃ δυνάμει νὰ ἀποκαταστήσῃ ἐδραϊὰν τὴν εἰρήνην μεταξὺ τῶν ἐν ἔρισι καὶ διαφοραῖς πρὸς ἀλλήλας διατελουσῶν Μαυροβουνιωτικῶν φυλῶν, ἐτιμήθη ὑπὸ πάντων καὶ μετὰ τέσσαρα ἔτη ἐτιμήθη ὡς ἅγιος².

Ἄλλ' ἢ ὅλη ἱστορία τῶν πρὸς τὴν Ρωσίαν σχέσεων τοῦ Βλαδίκα Πέτρου Α' ἐθεράπευσε καὶ τινὰ πληγὴν ἠθικὴν βαθεῖαν τῆς Ρωσικῆς κοινωνίας καὶ πολιτείας, ἐννοοῦμεν τὴν αὐτόχρομα δουλικὴν θέσιν τῆς λεγομένης Ἱ. Συνόδου τῆς Ἐκκλησίας τοῦ Ρωσικοῦ κράτους, τῆς ἐκτελούσης ἀπλῶς διαταγὰς τῆς κυβερνήσεως φύσεως πολιτικῆς καὶ διδούσης εἰς ταύτας χροιάν ἐκκλησιαστικῆς πράξεως ὑψηλῆς. Ὁ Βλαδίκας Πέτρος Α' κατεδικάσθη ὑπὸ τῆς Ἱερᾶς Συνόδου ἄκριτος, ἀδίκαστος εἰς τὴν βαρυτάτην τῶν ἐκκλησιαστικῶν ποινῶν, διότι δὲν ὑπήκουσε καὶ ἐν ἰδιότητι πνευματικοῦ ποιμένος, ἀλλὰ καὶ ἐν ἰδιότητι κυβερνήτου χώρας ἐλευθέρου, εἰς διαταγὴν Ρώσου ἀπεσταλμένου καλοῦντος αὐτὸν εἰς Κάτταρον ἵνα ἀπολογηθῆ ἄνευ οὐδεμίαν οὔτος νὰ ἔχη ἐπ' αὐτὸν δικαιοδοσίαν· καὶ ἐπειδὴ ἡ παρακοὴ αὕτη δὲν ἦτο δυνα-

(1) Τὸ Μαυροβούνιον δὲν ἐκινήθη διαρκούσης τῆς Ἑλληνικῆς ἐπαναστάσεως, ἀλλ' ἐθέλονται πολεμισταὶ δὲν ἔλειπον ἐκεῖθεν ἐν τῷ Ἑλληνικῷ ἀγῶνι, Μαυροβούνιος δὲ ἦν ὁ περίφημος ὀπλαρχηγὸς Βάσος Μαυροβουνιώτης ἀρχηγέτης τοῦ οἴκου τῶν παρ' ἡμῖν Βάσων. Ὡσαύτως δὲν ἐκινήθη καὶ διαρκούντος τοῦ Ρωσοτουρκικοῦ πολέμου τοῦ 1828—29, ἀφοῦ καὶ ἡ Σερβία διετέλεσεν ἀμέτοχος τούτου.

(2) Πόσον ἀπλοῦς τὴν δίαιταν καὶ πένης ὡς ἀληθῆς Χριστιανὸς καὶ πνευματικὸς ποιμὴν ἦν ὁ Βλαδίκας Πέτρος Α' ἐμαρτύρει καὶ τότε: «Κατὰ τὸν μῆνα Ὀκτώβριον, καθ' ὃν ἐτελεύτησεν ὁ ἀνὴρ, εἶχεν ἐνοκίψει δριμύτατον ψυχὸς εἰς τὴν ὀρεινοτάτην ἐκείνην χώραν, ὅπερ ἠσθάνετο δριμύτως ὁ κλινῆρος ἀσθενής· ἀλλὰ μὴ ὑπάρχοντος ἐν τῇ γυμνῇ κατοικίᾳ αὐτοῦ οὔτε ἀκινήτου πυραύνου (θερμάστρας) οὔτε κινητοῦ (μαγαλιού) ἐδέησε νὰ μετενεχθῆ ἐπὶ κλίνης παρὰ τὴν ἐστίαν τοῦ μαγειρείου, ἐνταῦθα δὲ περιστοιχιζόμενος ὑπὸ τῶν ἀρχηγῶν τῶν φυλῶν παρέδωκε τὸ πνεῦμα πρὸς τὸν Κύριον.

τὸν νὰ τιμωρηθῇ πολιτικῶς, διότι πραγματικὴν ἐξουσίαν πολιτικὴν δὲν εἶχεν ὁ Τσάρος ἐπὶ τὴν χώραν καὶ τὸν ἄρχοντα αὐτῆς, τὸ ἔργον τοῦτο ἀνέλαβε νὰ ἐκτελέσῃ *σιμωνιακῶς* ἡ ἀγιωτάτη Σύνοδος ὡς προϊσταμένη δῆθεν ἀρχὴ τῆς Ἐκκλησίας τοῦ Μαυροβουνίου (ὅπερ ἦν ψευδέστατον σελ. 227), ἵνα καταδικαζόμενος ὡς *Βλαδίκας* ἐκκλησιαστικῶς ἀπολέσῃ καὶ τὴν πολιτικὴν αὐτοῦ ἀρχήν, ὅπερ ἦν ὁ κυρίως ἐπιδιωκόμενος σκοπός, ἀντικαθιστάμενος ὑπ' ἀνδρὸς μᾶλλον παιθηνίου εἰς τὰ ἐκ Ρωσίας κελεύσματα. Καὶ τὴν ὑπὸ τοιαύτης Ἱερᾶς Συνόδου διοικουμένην Ἐκκλησίαν τοῦ Ρωσικοῦ κράτους ἔλαβον ὡς ὑπόδειγμα καὶ πρότυπον οἱ ἰδρῦσαντες τὴν Ἐκκλησίαν τῆς Ἑλλάδος, ὑπερθεματίσαντες μάλιστα ἐν τῷ ἔργῳ πρὸς τὴν Ρωσικὴν πολιτειακὴν αὐθαιρεσίαν καὶ αὐταρχίαν, τὴν σώσασαν τοῦλάχιστον τὴν ἐξωτερικὴν ἐπίφασιν τῆς νομιμότητος διὰ τῆς εἰς τὰς αὐτοκεφάλους Ἐκκλησίας ὑπὲρ τοῦ αὐτοκεφάλου αὐτῆς ἐπικλήσεως, εἰς ἣν δὲν ἠξίωσαν κἄν νὰ προβῶσιν οἱ ἰδρυταὶ τῆς Ἑλλαδικῆς Ἐκκλησίας, Ἐκκλησίας προωρισμένης νὰ δουλεύῃ οὐχὶ τῇ πολιτείᾳ ἀπλῶς, ἀλλὰ τοῖς πολιτικοῖς ἄρχουσι καὶ πολιτικοῖς δυνάσταις καὶ τυράννοις, δι' ἀσεβεισμάτων καὶ ἀντιχριστιανικωτάτων τινῶν καθ' ἡμᾶς ἀρχιερέων ἐκκλησιαστικῶν ἀρχόντων, καταδιώκουσι πᾶν τὸ ἐχθρὸν καὶ πολέμιον αὐτοῖς ἐν τῷ κλήρῳ καὶ τῇ Ἐκκλησίᾳ, ἵνα τὰ πάντα ἐν πᾶσιν ὧσιν ὑποχείρια ταῖς τυραννικαῖς τῶν ἀρχόντων ὀρέξουσιν.

Ὁ Βλαδίκας Πέτρος Β' καὶ ὁ ἡγεμὼν Δανιὴλ (Δανίλος)

Α'. — Τὸν Πέτρον Α' διεδέξατο ὁ ἐν Πετρούπολει ἀνατραφεὶς καὶ παιδευθεὶς ἀνειμιδὸς αὐτοῦ Πέτρος Β', ποιητῆς ἐπιφανῆς καὶ συγγραφεὺς δόκιμος, ἡγεμὼν φιλόφρωνος καὶ φιλόλαος, πολλὰ ἐργασάμενος ὑπὲρ τῆς ἡμερώσεως τῆς πατρίδος αὐτοῦ, ἔτι δ' ἐντονώτερον τοῦ θεοῦ ἀντισχόμενος τῆς κοσμικῆς ἐξουσίας, ἀφοῦ τὸν ἐπὶ τοῦ θεοῦ προϊστάμενον τῆς διοικήσεως Ράδονιτς ἐξέβαλε τῆς θέσεως αὐτοῦ καὶ διεξῆγε τὴν κυβέρνησιν μόνος αὐτός. Τὸν Πέτρον ἀποθανόντα τῷ 1851 διεδέξατο ὁ ἀδελφὸς αὐτοῦ Δανιὴλ (Δανίλος).

Μετὰ τῆς ἡγεμονίας τοῦ Δανίλου (1851—1860) ἐπῆλθε σπουδαία μεταβολὴ ἐν τῷ πολιτεύματι τοῦ Μαυροβουνίου διὰ τοῦ χωρισμοῦ τῆς πολιτικῆς ἐξουσίας τοῦ ἡγεμόνος ἀπὸ τῆς ἐκκλη-

σιαστικῆς. Ὁ Δανιήλ, προηγουμένη συγκαταθέσει τῆς Ρωσίας, ἐκηρύχθη ἀπλῶς ἡγεμὼν (κνιάζ), τὸ δὲ τοῦ Βλαδίκας ἀξίωμα ἐδόθη εἰς ἄλλο ἐκ τοῦ οἴκου αὐτοῦ πρόσωπον. Ἐλέχθη ὑπὸ πολλῶν καὶ ἀνεγράφη ὑπὸ τινων σοβαρῶν ἱστοριογράφων ὅτι ὁ Δανιήλ προέβη εἰς τὸν νεωτερισμὸν τοῦτον ἕνεκα τοῦ πρὸς τὴν ὠραίαν ἀπὸ Καττάρου καταγομένην Δαρίγκαν Κβέτκιβιτς ἔρωτος. Ἄλλ' ὁ γάμος τοῦ Δανιήλ μετὰ τῆς Δαρίγκας ἐγένετο τέσσαρα ἔτη μετὰ τὴν εἰς τὸ ἡγεμονικὸν ἀξίωμα ἄνοδον αὐτοῦ. Καὶ δὲν εἶναι μὲν ἀπίθανον ὅτι εἰς τὸ ἔργον τοῦ Δανιήλ συνετέλεσε καὶ ὁ μνημονευθεὶς ἔρως πρὸς τὴν ὠραίαν Δαλματίδα, ὅπως εἰς τὴν ἔννοσιν τῆς πολιτικῆς πρὸς τὴν ἐκκλησιαστικὴν ἐξουσίαν ἔδωκεν ἀφορμὴν πρὸ διακοσιῶν πενήκοντα ἐτῶν ἢ τοῦ ἡγεμόνος Γεωργίου Ἐρνοβιτς πρὸς τὴν ὠραίαν Βενετίδα γυναῖκα αὐτοῦ ἀδυναμία (σ. 224)· ἀλλ' ὁ χωρισμὸς τῶν δύο ἐξουσιῶν προήλθε κυρίως ἀπὸ τῆς λογικῆς τῶν πραγμάτων. Καθ' ὃν χρόνον ἢ μὲν Ἑλλὰς ἀπετέλει βασιλείον, Σερβία δὲ καὶ Βλαχία καὶ Μολδαυία ἀνεπτύσσοντο πολιτικῶς καὶ προήγοντο ὡς κράτη αὐτοτελῆ, τὸ Μαυροβούνιον, ὅπερ καὶ αὐτὸ παρὰ πᾶσαν τὴν μικρότητα καὶ πενίαν αὐτοῦ εἶχε λάβει ἀνάπτυξιν τινα πολιτικὴν καὶ ἡξίου νὰ θεωρῆται αὐτόνομον καὶ ἀνεξάρτητον κράτος, δὲν ἠδύνατο νὰ διατελῆ διαρκῶς ἀπλή θρησκευτικὴ κοινωμία μετὰ Μητροπολίτου ἀρχιεποῦ καὶ μετὰ πρωτευούσης συγκειμένης ἀπὸ ἐνὸς μοναστηρίου (Κετίγνης) καὶ τῶν ἐξαρτημάτων αὐτοῦ. Καὶ αὐταὶ δὲ αἱ πρὸς τινα κράτη (Ρωσίαν, Αὐστρίαν καὶ Γαλλίαν) σχέσεις ἀπῆλθον κυβέρνησιν μᾶλλον πολιτικῆν. Ἄλλ' οἱ αὐτοὶ οὗτοι πολιτικοὶ λόγοι οἱ ὑπαγορεύοντες τὸν χωρισμὸν τῶν ἐξουσιῶν καὶ αὐτὸ τὸ γεγονός τοῦ χωρισμοῦ περιήγαγον τὸ Μαυροβούνιον εἰς σοβαρὰς περιπλοκάς.

Μαυροβούνιον καὶ Τουρκία. — Ὡς ἐκ τῆς μέχρι νῦν ἐκτεθείσης ἱστορίας τοῦ Μαυροβουνίου ἐννοεῖται σαφῶς, ἢ ὀρεινὴ αὕτη καὶ δυσπρόσιτος χώρα οὐδέποτε ὑπετάγη εἰς τὸ Τουρκικὸν κράτος, οὐδέποτε ἐγένετο *πασαλίκιον* ἢτοι ἐπαρχία ἢ διοικητικὴ περιφέρεια μικρὰ Τουρκικὴ ὑπὸ Τούρκου διοικουμένη ἢ

(1) Καὶ ὁ Βλαδίκας δὲ Πέτρος Β' φέρεται εἰπὼν πρὸς τὴν περιήγμον Σερβίδα ποιήτριαν Μιλίτσην Στοϊδόνοβιτς: «Εἶμι ποιητὴς ὅπως καὶ σὺ, καὶ ἂν μὴ ἦμην ἱερεὺς, θὰ ἦσο ἡγεμονὸς τοῦ Μαυροβουνίου».

ὑπὸ Μαυροβουνίου κἄν ἀναγνωριζομένου ὑπὸ τῆς Πύλης. Ἄλλ' ἐκ τούτου δὲν ἔπεται ὅτι ἡ Τουρκία δὲν ἐθεώρει αὐτὸ μέρος τοῦ κράτους αὐτῆς ἢ ὅτι ἐθεώρει αὐτὸ χώραν αὐτόνομον. Τοπογραφικῶς τὸ Μαυροβούνιον κυκλούμενον πανταχόθεν ὑπὸ ὀθωμανικῶν ἐπαρχιῶν, τῆς Ἐρζεγοβίνης, τοῦ Νοβιπαζάρ, τῆς περιοχῆς τῆς Σκόδρας (Ἄνω Ἀλβανίας) ἦν χώρα Τουρκικὴ, ἢ δὲ ἀνεξαρτησία αὐτῆς οὔτε διὰ συνθηκῶν οὔτε δι' οἰασδήποτε ἐπισήμου πράξεως μεταξὺ Πύλης καὶ Μαυροβουνίου ἢ μεταξὺ οἰασδήποτε μεγάλης Δυνάμεως Ρωσίας ἢ Αὐστρίας καὶ τῆς Πύλης ἦν καθωρισμένη καὶ συνωμολογημένη. Ἄν ἡ μικρὰ ὄρεινὴ χώρα διετήρησε τὴν ἐλευθερίαν αὐτῆς, τοῦτο ἐγένετο διότι ὡς ἐκ τῆς μικρᾶς ἐκτάσεως καὶ περιοχῆς τῆς χώρας καὶ διὰ τὸ ἀποτόμως καὶ ἐνιαχοῦ κρημνῶδες ὄρεινὸν τῆς θέσεως καὶ ἔνεκα τοῦ πολεμικοῦ καὶ φιλοπολέμου χαρακτῆρος τῶν κατοίκων, οἵτινες ἐδήλουν τὴν ὑπαρξιν αὐτῶν πρὸς τοὺς Τούρκους διὰ συχνῶν ληστρικῶν εἰς τὰς παρακειμένας ἐπαρχίας ἐπιδρομῶν, δὲν εἴλκυε πολὺ τὴν προσοχὴν τῆς Πύλης εἰς τὴν ὑπαρξιν καὶ εἰς τὰς ἐνεργείας αὐτῆς. Μόνον οἱ τῶν πέριξ ἐπαρχιῶν διοικηταὶ καὶ πρὸ πάντων οἱ τῆς Σκόδρας μετὰ τῶν ἀγρίων Τουρκαλβανῶν εἰσέβαλλον ἐνίοτε εἰς τὴν ὄρεινὴν χώραν ποιοῦντες καταστροφὰς πρὸς ἐκδίκησιν τῶν ὅσα ἔπασχον αὐτοὶ καὶ εἶτα ἐπέστρεφον εἰς τὰ ἴδια. Κατὰ ταῦτα τὸ Μαυροβούνιον δὲν εἶχε πρὸ τῶν ὀφθαλμῶν τῆς Πύλης μείζονα σημασίαν ἢ αἱ ὑπὸ Ἑλλήνων κλεφτῶν κατεχόμεναι ἀπρόσιτοι ὄρειναι τῆς Πίνδου καὶ τοῦ Ὀλύμπου, τὰ Σφακία τῆς Κρήτης καὶ τὸ Σοῦλι τῆς Ἠπείρου ἢ ἡ Μάνη (πρὶν συνταχθῆ εἰς ἡγεμονίαν ἀνεγνωρισμένην ὑπὸ τῆς Πύλης) ἢ αἱ τοσαῦται ἐν ταῖς Ἀσιατικαῖς ἰδίως ὄρειναῖς χώραις τοῦ Ὀθωμανικοῦ κράτους ὑπὸ ἀγρίων ὄρεινῶν φυλῶν (Κούρδων, Ἀφσάρων, Δρούσων, Τουρκομάνων (ἐν Ταύρῳ)) οἰκούμεναι ὄρειναί, αἱ ἀποτελοῦσαι ληστήρια ἅμα δὲ καὶ ληστρικὰς ἡγεμονίας ὑπὸ μικροῦς ληστάρχους τοπάρχας. Ἡ μόνη διαφορὰ τοῦ Μαυροβουνίου ἐν τῷ κεφαλαίῳ τούτῳ ἦν ὅτι προέκυψεν ἀπὸ κράτους μικροῦ χριστιανικοῦ, εὐτάκτως ὀπωσοῦν συντεταγμένου, μὴ τοῖς Τούρκοις ὑποταχθέντος καὶ διατηρήσαντος τὴν κατὰ παράδοσιν πολιτειακὴν αὐτοῦ ὑπόστασιν, μετὰ τοιαύτης δὲ πολιτειακῆς συστάσεως καὶ συντάξεως ἔλαβε καὶ στρατιωτικὴν τινὰ σύνταξιν, ἀφοῦ

κατὰ τὸν 17ον αἰῶνα ἤδη τὸ ἐξ 93 χωμῶν συγκείμενον Μαυροβούνιον εἶχε 3027 ἄνδρας πολεμιστάς, ὧν χίλιοι μὲν ἔφερον τυφέκια, οἱ δὲ λοιποὶ ἀκόντια καὶ ξίφη¹, ὅλος δὲ ὁ βίος τῶν Μαυροβουνίων εἶχε χαρακτῆρα πολεμικὸν καὶ στρατιωτικὸν καὶ ἡ χώρα ἦν σειρὰ μικρῶν στρατοπέδων².

Ἡ Πύλη ἐν τῇ ἀκμῇ τῆς δυνάμεως αὐτῆς δὲν ἔδιδε προσοχὴν εἰς τὴν μικρὰν ἐν ἀπωτάτῳ κειμένην γωνίαν τοῦ κράτους. Καὶ αὐταὶ δὲ αἱ ἐπὶ τοῦ Πέτρου τοῦ Μεγάλου τῆς Ρωσίας καὶ ἀπὸ Βλαδίκια Δανιὴλ Α' ἀρξάμενοι πρὸς τὴν Ρωσίαν καὶ διηλεκῶς ἀναπτυσσόμενοι σχέσεις δὲν εἴλκνον πολὺ τὴν προσοχὴν αὐτῆς. Τὸ Μαυροβούνιον, ὡς ἐρρήθη, ἀπὸ τοῦ 17ου αἰῶνος ἔτι ἦν πολιτεία ἱερατικῆ κυβερνωμένη ὑπὸ μητροπολίτου ἐδρεύοντος ἐν Κετίγγη. Οἱ Τοῦρκοι λοιπὸν ἐν τῷ τοιοῦτῳ ἡγεμόνι οὐδὲν ἄλλο ἔβλεπον ἢ ἀπλοῦν καλόγηρον πολεμοχαρῆ καὶ ληστρικὸν καὶ ἐν τῇ πρωτεύουσῃ τούτου ἀπλῶς μοναστήριον χρησιμεῦον ὡς ληστήριον. Αἱ σχέσεις λοιπὸν τοῦ τοιοῦτου καλογήρου μεταβαίνοντος εἰς Πετρούπολιν ἐνίστε πρὸς ἠθικὴν ἐπικύρωσιν τοῦ ἀξιώματος αὐτοῦ περιβαλλόμενοι ὕψιν καθαρῶς ἐκκλησιαστικὴν δὲν ἐνέβαλλον εἰς μερίμνας πολιτικὰς τὴν Πύλην. Ὡς δὲ ἐρρήθη, αἱ σχέσεις τοῦ Βλαδίκια πρὸς τὴν Ρωσίαν διεξήγοντο διὰ τῆς Ἱερᾶς Συνόδου τῆς Ρωσίας καὶ τοῦτο ἔτι μᾶλλον ἀφήρει ἀπὸ τοῦ προσώπου αὐτοῦ πάντα πολιτικὸν χαρακτῆρα. Ὡσαύτως δὲ καὶ τὸ γεγονός ἐστι οἱ Μαυροβούνιοι οὔτε ἐπὶ τοῦ Πέτρου οὔτε ἐπὶ τῆς Αἰκατερίνης Β' οὔτε ἐπὶ τοῦ Ἀλεξάνδρου Α' οὔτε διαρκούντος

(1) Ράγκε (Analecta 43 — 44) κατὰ χρονολογικὰς παραδόσεις τοῦ ἀπὸ Καπτάρου Λαλμάτου Μαρίνου Βελίτσα, περιηγηθέντος τὸ Μαυροβούνιον κατὰ τὸν 17ον αἰῶνα.

(2) Χαρακτηριστικώτατον τοῦ τοιοῦτου Σπαρτιατικοῦ βίου εἶναι ὁ ὑπὸ τοῦ Βλαδίκια Τσερνότεβιτς κατὰ τὸν 17ον αἰῶνα ἐγκρίσει τῆς Γενικῆς Συνελεύσεως τεθεὶς νόμος ὁ λέγων: «Ἐν καιρῷ πολέμου ἐναντίον τῶν Τούρκων οὐδεὶς Μαυροβούνιος δύναται, ἄνευ τῆς ἀδείας τοῦ ἀρχηγοῦ αὐτοῦ, νὰ καταλίπῃ τὸ πεδίου τῆς μάχης· πᾶς ὁ φεύγων ἐκ τοῦ πεδίου τῆς μάχης θὰ ἀτιμασθῇ διὰ παντός, θὰ περιφρονῆται καὶ θὰ ἐξαφανισθῇ ἐκ τῆς κοινωνίας τῶν συγγενῶν, οἵτινες δώσουσιν αὐτῷ ἐνδυμα γυναικεῖον καὶ ἄτρακτον· αἱ γυναῖκες θὰ διώκωσιν αὐτὸν τύπτουσαι διὰ τῆς ἀτρακτοῦ ὡς ἄνανδρον καὶ προδότην τῆς πατρίδος».

τοῦ μεγάλου ὑπὲρ ἐλευθερίας Σερβικοῦ ἀγῶνος δὲν μετέσχον ἐν μέτρῳ ἀξίῳ λόγου καὶ προσοχῆς ἢ καὶ οὐδαμῶς τῶν Ρωσοτουρκικῶν ἢ Σερβοτουρκικῶν πολέμων, συνετέλει εἰς τὸ νὰ μὴ δίδῃ ἡ Πύλη πολλὴν προσοχὴν εἰς τὸ μικρὸν κράτος.

Ἄλλ' ἡ τοιαύτη ὄψις τῶν πραγμάτων μετεβάλλετο ὀλοσχερῶς πρὸς τῶν ὀφθαλμῶν τῆς Πύλης ἀφ' ἧς στιγμῆς ἀντὶ καλογήρου ἢ δεσπότη ἀρχιερέως (Βλαδίκα) ἐδρεύοντος ἐν μοναστηρίῳ ἐκυβέρνα ἐν Μαυροβουνίῳ ἡγεμῶν καλούμενος κνιάζ, ὅπως ὁ τῆς Σερβίας, ἔχων αὐτὴν ἡγεμονικὴν καὶ συνάπτων σχέσεις πρὸς τὰς αὐτὰς Πιερουπόλεως, Βιέννης καὶ Παρισίων. Πάντως ἡ Πύλη δὲν ἠδύνατο νὰ διαμαρτυρηθῇ ἐπισήμως διὰ τὴν ἐπελθοῦσαν μεταβολήν, διότι οὐδεμία ὑπῆρχεν ἐπίσημος πρᾶξις ἐσωτερικῆ Ὀθωμανικῆ ἢ ἐξωτερικῆ διεθνῆς καθορίζουσα τὸ εἶδος καὶ τὴν ἔκτασιν τῆς αὐτονομίας ἢ τὸν χαρακτῆρα τῶν πρὸς τὴν Πύλην σχέσεων τοῦ Μαυροβουνίου, ἀφοῦ οὐδεμίαν τοῦτο εἶχε θέσιν διακεκριμένην ἐν τῷ διοικητικῷ συστήματι καὶ τῇ διοικητικῇ ὀργανώσει τοῦ Ὀθωμανικοῦ κράτους, ὁ δὲ ἡγεμὼν ἦν ἀπλοῦς καλόγηρος ἀρχιερεὺς μένων ἐν μοναστηρίῳ. Τὸ ὅτι ὁ καλόγηρος οὗτος ἀπέβαλε τὴν ἰδιότητα ταύτην καὶ ἀντὶ δεσπότης (βλαδίκας, **δεσπότη** ὡς καλοῦσι τοὺς ἀρχιερεῖς οἱ Τοῦρκοι) ἐκαλεῖτο νῦν **κνιάζ** ὑλὸ τῶν ὑπηκόων ἔδιδε μὲν τῇ Πύλῃ ἀφορμὴν μερίμνης καὶ φόβου, ἀλλ' οὐχὶ καὶ δικαίωμα πολέμου, πλὴν ἐὰν ἡ Πύλη ἐν τῇ νέᾳ προσωνυμίᾳ τοῦ ἀρχοντος (**κνιάζ**) ἔβλεπε δημιουργούμενον κράτος ἢ ἡγεμονίαν μικράν, ἀλλ' ἐπίφοβον αὐτῇ. Τὸ κράτος τοῦτο ἔδει νὰ καταλυθῇ ἢ νὰ ὑπαχθῇ ὑπὸ τινος ὄρους ὑπὸ τὸ κράτος τῆς Πύλης. Ἄλλως τε αἱ ὑπὸ τοῦ Μαυροβουνιωτικοῦ λαοῦ συχναὶ γινόμεναι εἰς τὰς παρακειμένας χώρας ἐναντίον τῶν μωαμεθανῶν (οὐχὶ τῶν Χριστιανῶν) οἰκητόρων τούτων ἐπιδρομαὶ ἔδιδον δικαίωμα φυσικὸν τῇ Πύλῃ νὰ δαμάσῃ τὸν λαὸν τοῦτον. Δὲν ἔλειπον δὲ καὶ ἄλλαι εὐλογοὶ ἢ εὐλογοφανεῖς αἰτίαι καὶ ἀφορμαὶ πρὸς ἐπέμβασιν τῆς Πύλης ἐν Μαυροβουνίῳ. Ἐν ἔτος μετὰ τὴν ἐπελθοῦσαν ἐν Μαυροβουνίῳ πολιτειακὴν μεταβολὴν ἦτοι τῷ 1852 ἐξεργάγησαν ταραχαὶ ἐν Ἐρζεγοβίνῃ καὶ Βοσνίᾳ τὸ μὲν πρῶτον ὑπὸ τῶν μωαμεθανῶν, εἶτα δὲ καὶ ὑπὸ τῶν χριστιανῶν κατοίκων τῆς χώρας ταύτης, προκαλέσασαι τὴν εἰς ταύτην ἀποστολὴν στρατοῦ ὑπὸ τῆς Πύλης ὑπὸ τὴν ἀρχηγίαν τοῦ γνω-

στοῦ ἡμῖν Ὁμέρ πασα̇. Καθ' ὃν δὲ χρόνον ἠγωνίζετο εὐτος νὰ παύσῃ τὰς ταραχάς, οἱ Μαυροβούνιοι εὗρισκον εὐκαιρίαν νὰ εἰσβάλλωσι συχνῶς εἰς τὰς ὁμόρους αὐτῆς ἐπαρχίας Βοσνίαν, Ἐρζεγοβίνην καὶ Ἀλβανίαν, ὡς ληϊζόμενοι ἐπέστρεφον οἴκαδε. Ἐν τινι δὲ τῶν μικροπολέμων τούτων κατώρθωσαν οἱ Μαυροβούνιοι νὰ κυριεύσωσι τὴν ἐν τοῖς πρὸς τὴν Ἀλβανίαν ὄρειοις κειμένην πολίχνην Ζαβλιάκ, τὴν πάλαι πρωτεύουσαν τοῦ Μαυροβουνίου. Τὸ γεγονός τοῦτο, οὐ ὅμοια πολλὰ ἐν τοῖς προτέροις χρόνοις δὲν εἴλκυον πολὺ τὴν προσοχὴν τῆς Πύλης, νῦν ἔδωκεν αὐτῇ ἀφορμὴν νὰ διατάξῃ τὸν Ὁμέρ πασα̇ν, ὅστις ἄλλως ἦτο λίαν ἔμπειρος τῶν ὀρεινῶν πολέμων, ἵνα μετὰ τὴν ἐπιτευχθεῖσαν ἡδὴ (τῷ 1852) καταστολῆν τῶν ἐν Βοσνίᾳ καὶ Ἐρζεγοβίνῃ ταραχῶν εἰσβάλη μετὰ στρατοῦ σημαντικοῦ εἰς τὸ Μαυροβούνιον. Οἱ Μαυροβούνιοι ἠγωνίσαντο γενναίως καὶ ἐν τισι συμπλοκαῖς ἐφάνησαν νικηταί, ἀλλ' ἐκεῖ, ἔνθα ἡ μάχη διηυθύνετο ὑπ' αὐτοῦ τοῦ Ὁμέρ (ἐν τοῖς βορείοις τῆς Ἡγεμονίας), ἠττήθησαν καὶ ἡ περαιτέρω πρόοδος τῶν Τούρκων, καταλαβόντων διαδοχικῶς πᾶσας τὰς ὀχυράς θέσεις, καθίστα προόδηλον τὴν θῆττον ἢ βραδύτερον ἐπιχειρήσασθαι κατάληψιν ἀπάσης τῆς χώρας. Ἀλλ' ἐν τῇ κρισίμῃ ταύτῃ στιγμῇ ἤλθεν εἰς βοήθειαν τῆς ὀρεινῆς ἠγεμονίας οὐχὶ ἡ Ρωσία, ἀλλ' ἡ Αὐστρία. Τὰ γενόμενα ἐν Μαυροβουνίῳ ὡς καὶ τὰ μικρὸν πρότερον ἐν Βοσνίᾳ καὶ Ἐρζεγοβίνῃ, χώραις Σερβικαῖς καὶ Σλαυκαῖς, εἶχον ἐξεγείρει σφόδρα τὴν κοινὴν γνώμην ἐν ταῖς νοτιοσλαυκαῖς χώραις τῆς Αὐστρίας ὑπὲρ τῶν Σλαύων Χριστιανῶν, καὶ ἰδίως ὑπὲρ τοῦ Μαυροβουνίου, ἡ δὲ Αὐστριακὴ κυβέρνησις εἶχε διττὸν λόγον νὰ μὴ κωφεύσῃ εἰς τὴν ὑπὲρ τοῦ Μαυροβουνίου ἐξεγειρομένην φωνήν. Ὁ πρῶτος λόγος ἦν διότι ἔνεκα τῶν πολυτίμων ὑπηρεσιῶν, ὡς οἱ Νότιοι Σλαῦοι τῆς Αὐστρίας, καὶ ἰδίως οἱ Σερβοκροῦται παρέσχον τῇ Ἀψβουργικῇ μοναρχίᾳ ἐναντίον τῶν κατὰ τὸ 1848-49 ἐπαναστάντων κατὰ τοῦ Ἀψβουργικοῦ οἴκου Οὐγγρων, ἡ Αὐστριακὴ αὐτὴ ἠσθάνετο πάντοτε εὐγνωμοσύνην πρὸς τοὺς Σλαῦους τούτους ὑπηκόου; αὐτῆς καὶ ἐπεθύμει νὰ ἔχῃ διαρκῆ τὴν ἀφοσίωσιν αὐτῶν. Ὁ δεῦτερος λόγος ἦν ὅτι ἀδιαφορούσης καὶ ἠρεμούσης τῆς Αὐστρίας, ἠδύνατο νὰ ἐπεμβῇ ἡ Ρωσία καὶ ἡ Ρωσικὴ ἐπέμβασις αὕτη ἐν τῇ σφαίρᾳ τῆς Αὐστριακῆς δυνάμεως καὶ ὁποῖς τῆς μὲν

Ρωσίας ἤθελεν ὑψώσει τὴν ἠθικὴν γοητείαν παρὰ τοῖς Σλαύοις τῆς Αὐστρίας καὶ τῆς Ρωσίας, ἤθελε δὲ μειώσει σημαντικῶς τὴν τῆς Αὐστρίας. Βουλευσαμένη δ' ἅπαξ ἡ Αὐστριακὴ αὐλὴ τὴν ἐπέμβασιν ἐξετέλεσεν αὐτὴν ταχέως καὶ δραστηρίως. Στρατὸς εἰσβολῆς σημαντικὸς συνήχθη τάχιστα ἐν τοῖς πρὸς τὸ Μαυροβούνιον ὄρειοις τῆς Δαλματίας, συγχρόνως δὲ ἐστάλη εἰς Κωνσταντινούπολιν ὡς ἔκτακτος ἀπεσταλμένος ὁ στρατηγὸς κόμης Λαΐνιγκεν ἵνα ζητήσῃ διὰ τηλεσιγράφου τὴν ἄμεσον ἐκκένωσιν τῆς ἡγεμονίας ἀπὸ τοῦ Τουρκικοῦ στρατοῦ. Ἡ στιγμή τῆς ἀποστολῆς καὶ τῆς εἰς Κωνσταντινούπολιν ἀφίξεως τοῦ Αὐστριακοῦ στρατηγοῦ ἦν κάλλιστα ἐκλελεγμένη. Ἡ Πύλη, ὡς θέλομεν ἰδεῖ περαιτέρω, εὗρίσκετο τότε ἐν τῷ πρώτῳ σταδίῳ τῆς πρὸς τὴν Ρωσίαν ἀρξάμενης περὶ τῶν Ἁγίων Τόπων διαφορᾶς, προσδόκιμος δ' ἦν ἡ τοῦ πρίγκιπος Μεντζικῶφ ἀφίξις, εἰς οὗ τὴν ἀποστολὴν συνετέλεσεν ἄλλως καὶ ἡ τοῦ Λαΐνιγκεν ἀποστολή, αὐτὸς δὲ ὁ ἀπεσταλμένος τοῦ Τσάρου ἔμελλε νὰ ὑποστηρίξῃ ἐντόνως τὰς ἀξιώσεις τοῦ Αὐστριακοῦ συναδέλφου. Καὶ νῦν ἡ Πύλη ἐκτιθεμένη εἰς ἀπειλὰς τῶν δύο κρατῶν τούτων γειτόνων αὐτοκρατοριῶν ἐδέξατο τὰς ἐν τῷ Αὐστριακῷ τηλεσιγράφῳ διατυπωμένας ἀξιώσεις ὑποχρεωθείσα νὰ ἐκκενώσῃ ἀπάσας τὰς ὑπὸ τοῦ στρατοῦ αὐτῆς κατεχομένας ἐν τῷ Μαυροβουνίῳ θέσεις χωρὶς νὰ καθορισθῇ μηδαμῶς ἡ μέλλουσα θέσις τῆς Ἡγεμονίας πρὸς τὴν Πύλην, ὑποχρεουμένην ν' ἀναγνωρίσῃ τὸ ἀορίστως καλούμενον πρῶτον καθεστῶς, νὰ ὑποσχεθῇ δὲ καὶ βελτίωσιν τῆς θέσεως τῶν ἐν Βοσνίᾳ καὶ Ἐρζεγοβίνῃ Χριστιανῶν. Περιπλέον ὁ Σουλτᾶνος ὑπεχρεώθη δι' ἰδίας αὐτοῦ ἐπιστολῆς πρὸς τὸν αὐτοκράτορα τῆς Αὐστρίας νὰ ἐκφράσῃ τὴν λύπην αὐτοῦ διὰ τὰ ἐν Μαυροβουνίῳ γενόμενα. Ταῦτα ἐγένοντο ἀκριβῶς καθ' ὃν χρόνον ἡ ἐν Κωνσταντινουπόλει παρουσία τοῦ πρίγκιπος Μεντζικῶφ προὔκαλει ἐπικινδυνωτάτην πολιτικὴν κρίσιν ἐν Ἀνατολῇ τὴν παραγαγοῦσαν τὸν μέγαν Ἀνατολικὸν πόλεμον τὸν τοσοῦτον ἐπιδράσαντα ἐπὶ τὰς τύχας τῶν Χριστιανικῶν λαῶν τῆς Ἀνατολῆς καὶ ἐπὶ τὰς τῶν Μαυροβουνίων, ὧν ἡ περαιτέρω ἱστορία ἐκτεθήσεται ἐν τοῖς μετὰ τὸν Κριμαϊκὸν πόλεμον. Οὕτω καταλείπομεν τὸ Μαυροβούνιον τῷ 1852 μετὰ τοῦ ἡγεμόνος Δανιήλ.

Β ο υ λ γ α ρ ι α . — Εἰσαγωγή. Ἐκ πάντων τῶν Χριστια-

νικῶν λαῶν τῆς χερσονήσου τοῦ Αἴμου, τῆς ἄλλως Ἑλληνικῆς ἢ Ἰλλυρικῆς καλουμένης χερσονήσου, ἐκεῖνος ὅστις, μετὰ τὸν Ἑλληνικόν, τὴν σπουδαιότατην κέκτηται θέσιν ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς εἰρημένης χερσονήσου (τῇ τῶν Μέσων αἰῶνων, ἐννοεῖται, ὅτε λαμβάνει ἀρχὴν ἱστορικὴν καὶ ὑπαρξίν ἐθνικὴν ὁ Βουλγαρικὸς λαός, καὶ τῇ τῶν νεωτέρων χρόνων), πρωίστην δὲ κατέχει θέσιν ἐν τῇ ἱστορίᾳ τοῦ Νοτιοσλαυικοῦ κόσμου, ἐν μέρει δὲ τοῦ ὅλου Σλαυικοῦ πνευματικοῦ βίου καὶ πολιτισμοῦ, ἔτι δὲ καὶ ἄλλως εἶναι ὁ ἀξιολογώτατος πάντων τῶν λαῶν τῆς Ἑλληνικῆς Χερσονήσου ἐν ταῖς πρὸς τὸν Ἑλληνικὸν λαὸν πολλαῖς καὶ ποικίλαις ἐν εἰρήνῃ καὶ ἐν πολέμῳ σχέσεσιν αὐτοῦ ὡς καὶ ἐν τῇ μείζονι τῶν ἄλλων λαῶν πρὸς τὸν Ἑλληνικὸν πνευματικὸν βίον ἐπικοινωνίᾳ, εἶναι ὁ Βουλγαρικὸς. Οἱ Βούλγαροι εἶναι ὁ πρῶτος ἐκ τῶν Σλαυικῶν λαῶν εἰς πολιτείαν συνταχθεὶς, ἐνῶ πάντες οἱ ἄλλοι Σλαυικοὶ λαοὶ (πλὴν τοῦ Ρωσικοῦ καὶ τούτου αἰῶνας μετὰ τοὺς Βουλγάρους λαβόντος ὁπωσοῦν ἰσχυρὰν πολιτειακὴν ὑπαρξίν) αἰῶνας μετὰ τὴν πολιτειακὴν συγκρότησιν τῶν Βουλγάρων διετέλουν ἐν νηπιακῷ πολιτειακῷ βίῳ πατριῶν καὶ φυλῶν πατριαρχικῶς καὶ φυλαρχικῶς βιουσῶν.

Ἀρχὴ καὶ γένεσις τοῦ Βουλγαρικοῦ ἔθνους. — Ἐκ πάντων τῶν Νοτιοσλαυικῶν λαῶν οἱ Βούλγαροι πρῶτοι συνετάχθησαν πολιτικῶς, διότι ὁ Σλαυικὸς οὗτος λαὸς τὴν πολιτειακὴν συγκρότησιν αὐτοῦ ἔλαβε παρὰ λαοῦ ἑτέρου, οὐχὶ Σλαυικοῦ, ἀλλὰ Τουρανοφιννικοῦ ἢ Φιννοουρολικοῦ ἢ Μογγολικοῦ, ἐξ οὗ ἔλαβε καὶ τὸ ὄνομα, τοῦ λαοῦ τῶν **Βουλγάρων**, ὅπως οἱ Ρῶσοι, οἱ πρῶτοι μετὰ τοὺς Βουλγάρους συγκροτήσαντες κράτος ὁπωσοῦν εἴρηθμον Σλαῦοι, ἔλαβον τὴν πολιτειακὴν σύστασιν καὶ σύνταξιν αὐτῶν καὶ αὐτὸ τὸ ὄνομα, ὡς φρονεῖται γενικῶς, παρὰ τοῦ Γερμανοσκανδιναυικοῦ λαοῦ τῶν Βαραγαίων **Ρῶς**. Οἱ πρῶτοι **Βούλγαροι** οἱ δόντες τὸ ὄνομα εἰς τὸν Σλαυικὸν Βουλγαρικὸν λαὸν θεωροῦνται νῦν γενικῶς ὡς ἀπόγονοι τῶν **Οὔννων** τῶν ἀνατολικῶν, τῶν περὶ τὸν Βόλγαν ποταμὸν (ἐξ οὗ φαίνεται καὶ τὸ ὄνομα **Βούλγαρος**) κατὰ τὸν 4ον καὶ 5ον μ. Χ. αἰῶνα πλανωμένων (τῶν **Κουτρογήρων** καλουμένων Οὔννων), οἵτινες μετὰ τὴν διάλυσιν τοῦ μεγάλου Οὔννικοῦ κράτους τοῦ Ἀτίλλα καὶ τὴν εἰς Γερμανικοὺς καὶ Σλαυικοὺς λαοὺς ὑποδοῦλωσιν τῶν δυ-

τικῶν Οὔννων (περὶ τὰ τέλη τοῦ 5ου μ. Χ. αἰῶνος) ἐχώρησαν πρὸς τὸν Τύραν (Δνεϊστερον) καὶ ἐντεῦθεν ἐξετάθησαν πρὸς τὰς βορείας ὄχθας τοῦ Δανουβίου ἢτοι πρὸς τὴν Δακίαν, ὁπόθεν πολλὰς ἐποιοῦντο εἰς τὸ Ἑλληνικὸν κράτος τοῦ Βυζαντίου ἐπιδρομὰς, ὧν ἡ πρώτη μεγάλη καὶ φοβερὰ ἐγένετο τῷ 487 μ. Χ. ὡς δὲ εἶναι λίαν γνωστὸν, πρὸς ἄμυναν τῆς βασιλευούσης ἀπὸ τῶν βαρβαρικῶν τούτων ἐπιδρομῶν ἐκτίσθη ὑπὸ τοῦ αυτοκράτορος Ἀναστασίου Α' τὸ λεγόμενον Μέγα τεῖχος. Διακόσια περίπου ἔτη μετὰ τὴν παρὰ τὰ ὄρια τοῦ Ἑλληνικοῦ κράτους ἐμφάνισιν αὐτῶν διέβησαν (τῷ 679 μ. Χ.) οἱ Βούλγαροι ὀριστικῶς τὸν Δανούβιον καὶ συναιέσει τοῦ αυτοκράτορος Κωνσταντίνου Δ' τοῦ Πωγωνάτου ἐγκατεστάθησαν ἐν τῇ μεταξὺ τοῦ Δανουβίου καὶ τοῦ Αἴμου χώρα τοῦ Ἑλληνικοῦ κράτους τῇ καλουμένῃ Μυσία ἢ Μοισία ὡς οἰκουμένη πρότερον ὑπὸ τοῦ συγγενοῦς τοῖς Ἑλλήσι Θρακικοῦ λαοῦ τῶν Μυσῶν (ὧν μοῖρα σημαντικὴ ᾔκει ἐν τοῖς ἀρχαίοις χρόνοις καὶ ἐν τῇ Δυτικῇ Μικρᾷ Ἀσίᾳ μετ' ἄλλων αὐτόθι Θρακοπελασγικῶν λαῶν (Θυνῶν, Βιθυνῶν, Καρῶν, Λυδῶν)).

Πρὸ τῆς ἐν Μοισίᾳ ἐγκαταστάσεως τῶν Βουλγάρων, ἡ Θρακοπελασγικὴ αὕτη χώρα ἢ κατὰ τοὺς Μακεδονικοὺς καὶ τοὺς Ρωμαίκοὺς χρόνους ὑποκύψασα εἰς τὴν ἰσχυρὰν ἐπίδρασιν τοῦ τε Ἑλληνικοῦ καὶ τοῦ Ρωμαϊκοῦ βίου καὶ τὸ πλεῖστον ἐξηλληνισμένη εἶχε καταληφθῆ ὑπὸ διαφόρων βαρβάρων λαῶν καὶ ἰδίως ὑπὸ τῶν Βησιγόθων (ἢτοι τῶν Δυτικῶν Γόθων) τοῦ Ἀλαρίχου (περὶ τὰ τέλη τοῦ 4ου μ. Χ. αἰῶνος). Ἀπὸ δὲ τοῦ 5ου μ. Χ. αἰῶνος εἰσεχώρησαν εἰς τὴν χώραν μικρὸν κατὰ μικρὸν Σλαυκαὶ φυλαὶ ἐκ τῶν διὰ τῆς μεγάλης μεταναστεύσεως τῶν λαῶν ἀπὸ βορρᾶ καὶ ἀνατολῶν πρὸς τὰς παραδανουβίους χώρας ἀπωθουμένων καὶ παρωθουμένων (ὑπὸ Γερμανῶν καὶ Οὔννων) Σλαυκῶν λαῶν τῶν ἀποτελεσάντων εἴτα τὸν νοτιοσλαυκὸν (ἢ Γιουγοςλαυκὸν) καλούμενον κλάδον τῆς μεγάλης Σλαυκῆς οἰκογε-

(1) Οἱ περὶ τὸν Βόλγαν μέιναντες Βούλγαροι συνεχωνεύθησαν μετὰ τῶν ὁμοφύλων αὐτῶν Χαζάρων, καὶ ἀπετέλεσαν τὴν μεγάλην Βουλγαρίαν τοῦ Βόλγα, πιεζόμενοι δὲ ὑπὸ Ρώσων, συνῆψαν φιλικὰς σχέσεις πρὸς τὰς περὶ Καύκασον καὶ Κασπίαν θάλασσαν μουαμεθανικὸς φυλάς, μετέστησαν κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ 10ου αἰῶνος εἰς τὸ κράτος τῶν Χαζάρων.

μίαν, ἣν εἶχεν ἡ Ἑλληνικὴ κυβέρνησις νὰ ἀποκαταστήσῃ τὰς πρὸς τὴν Πύλῃν φιλικὰς σχέσεις αὐτῆς. Ὁ Τοῦρκος ὑπουργός, μεσιτευόντων καὶ τῶν ἐν Κωνσταντινουπόλει πρέσβειων, δὲν ἐφάνη ἀπρόθυμος εἰς τὴν αἴτησιν τοῦ Ἑλλήνος προθυπουργοῦ, καὶ τὸ πρῶτον ἀποτέλεσμα τῆς οὕτως ἀρξαμένης προσεγγίσεως ἦτο ἡ δι' εἰδικοῦ φερμανίου διδομένη ἄδεια τοῦ ἔκπλου τῶν ἀπὸ τοῦ χρόνου τῆς διακοπῆς τῶν σχέσεων ἐν τοῖς Τουρκικοῖς λιμέσιν ἀποκεκλεισμένων Ἑλληνικῶν πλοίων. Μετ' ὀλίγον δὲ (ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τοῦ 1855) ἐξεδόθη διαταγὴ τῆς Πύλης, ἵνα μέχρι νεωτέρας διαταγῆς ἐπιτρέπηται εἰς τὰ Ἑλληνικὰ πλοῖα ἔκπλους ἄνευ φερμανίου. Τέλος κατὰ τὸ ἔαρ τοῦ 1855 ἐπέμφθη εἰς Κωνσταντινούπολιν ὡς πρόεδρος ὑπουργός ὁ Ἄνδρέας Κουντουριώτης (υἱὸς τοῦ Γεωργ. Κουντουριώτου), ὅστις μετὰ πολλὰς διαπραγματεύσεις καὶ διασκέψεις μετὰ τοῦ ὑπουργοῦ τῶν Ἐξωτερικῶν Φουὰτ (οὐχὶ πλέον ἐφέντη, ἀλλὰ πασσᾶ), τιμηθέντος ἤδη ὑπὸ τῆς Ἑλληνικῆς κυβερνήσεως διὰ τοῦ Ἑλληνικοῦ Μεγαλοσταύρου, συνωμολόγησε τῇ 9 Ἰουλίου τὴν ἐκ 50 ἄρθρων συγκειμένην περίφημον συνθήκην τοῦ Κάνλιτσα (οὕτω κληθεῖσαν ἐκ τῆς ἐν Κάνλιτσα παρὰ τὴν Ἀσιατικὴν ὄχθην τοῦ Βοσπόρου ἐπαύλεως τοῦ Φουὰτ πασσᾶ, ἐν ἣ συνωμολογήθη), τὴν ἀποτελοῦσαν μέχρι τοῦ 1897 τὸν χάρτην τοῦ δημοσίου δικαίου καὶ τῶν διεθνῶν σχέσεων μεταξὺ τῶν δύο κρατῶν. Μετὰ τὴν συνομολόγησιν τῆς συνθήκης ταύτης ὁ Α. Κουντουριώτης διαρίσθη τακτικὸς πρεσβευτῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει, καὶ ἡ Πύλη δὲ ἔπεμψεν εἰς τὰς Ἀθήνας τὸν λίαν εὐαρέστους πρότερον ἐνταῦθα ἀναμνήσεις καταλιπόντα Χαλίλ βέην καὶ οὕτω ἐπὶ τοῦ ὑπουργείου Μαυροκορδάτου κατεστάθησαν κανονικαὶ αἱ μεταξὺ τῶν δύο κυβερνήσεων σχέσεις, ἀνεπτύχθησαν δὲ ἐπὶ τὸ φιλικώτερον ἐπὶ τοῦ ὑπουργείου Δ. Βούλγαρη, ἀφότου μάλιστα ἀπὸ τοῦ Φεβρουαρίου 1856 ὑπουργός τῶν Ἐξωτερικῶν ἐγένετο ὁ Ἀλέξανδρος Ραγκαβῆς. Μετὰ τὴν συνθήκην τοῦ Κάνλιτσα συνωμολογήθη τῷ 1856 καὶ ἡ περὶ καταδιώξεως τῆς ληστείας μεταξὺ τῶν δύο κρατῶν σύμβασις¹.

(1) Κατὰ τύπον ἡ συνθήκη συνωμολογεῖτο ἐπὶ ἴση καὶ ὁμοῦ ἀφοδὴ ἀρχῇ τοῦ «πλέον εὐνοουμένου» ἦτο ἀμοιβαία δι' ἀμφοτέρωτα τὰ Κράτη. Ἄλλ' ἡ Ἑλλὰς παρέχουσα τῇ Τουρκίᾳ ὅ,τι καὶ εἰς τὰ πλέον εὐνοούμενα

Ἡ ἀποκατάστασις αὕτη τῶν πρὸς τὴν Πύλῃν σχέσεων κατὰ τρόπον ἀξιοπρεπῆ καὶ ἐπωφελῆ καὶ ἡ ἐπ' ἴση μοίρα καὶ ὁμοία καὶ μάλιστα ἐπὶ μείζοσι δικαιώμασιν ὑπὲρ τῆς Ἑλλάδος συνολογηθεῖσα συνθήκη ἢ παρέχουσα τῇ Ἑλλάδι διὰ τῆς ὑπὲρ αὐτῆς ὁμολογηθείσης ἀρχῆς «τοῦ πλέον εὐνοουμένου (le plus favorisé)», ἴσα πρὸς τὰ τῶν Μεγάλων Δυνάμεων ἐν Τουρκίᾳ δικαιώματα καὶ θέτουσα τέρμα εἰς τὸ ζήτημα τῆς ὑπηκοότητος¹ ἦτο ὁ μόνος ἀγαθὸς καρπὸς τῆς διὰ τῆς κατοχῆς ἀπολύτου ὑποταγῆς τῆς Ἑλλάδος εἰς τὰς θελήσεις τῶν Δυτικῶν Δυνάμεων. Ἐγένοντο δὲ ταῦτα πάντα διαρκουῦντος ἔτι τοῦ μεγάλου Ἀνατολικοῦ πολέμου. Καὶ οὕτω μὲν διευθετήθησαν αἱ μεταξὺ Ἑλλάδος καὶ Τουρκίας σχέσεις.

Ὡς πρὸς δὲ τὰς ἄλλας Δυνάμεις αἱ μὲν πρὸς τὰς δύο Δυτικάς, τὰς καὶ εἰρωνικῶς μᾶλλον ἢ πραγματικῶς εὐεργέτιδας καλουμένας (ἴδ. σελ. 525 σημ.) διετέλουν ἐξ ἀνάγκης φιλικαί, αἱ δὲ πρὸς τὰς λοιπὰς Δυνάμεις, πλὴν τῆς Ρωσίας, ἔμειναν οἷαι ἦσαν καὶ πρὸ τῆς κατοχῆς². Ἡ δὲ Ρωσία διέκοψε μὲν ἐξ ἀνάγκης τὰς πρὸς τὴν Ἑλλάδα πολιτικὰς καὶ διπλωματικὰς σχέσεις, ἄτε θεωροῦσα αὐτὴν ὡς μὴ οὔσαν πλέον ἔνεκα τῆς βίᾳ γενομένης κατοχῆς κράτος αὐτοτελὲς καὶ ἐλεύθερον, ἀλλὰ ἐξάρτημα τῶν δύο Δυτικῶν κρατῶν ἄλλ' ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὴν ὑπὸ τῆς ἀπα-

ύπ' αὐτῆς κράτη, ἦτοι τὰς Μεγάλας Δυνάμεις, δὲν παρείχε τῇ Τουρκίᾳ δικαίωμα ἴσον. Ἰδ. καὶ τ. Β' σ. 267 σημ. 2.

(1) Ἐν πολλοῖς ἡ συνθήκη τοῦ Κάνλιτζα δὲν διέφερε τῆς τῷ 1859 ὑπὸ τοῦ Ζωγράφου συνολογηθείσης καὶ μὴ ἐπικυρωθείσης ὑπὸ τῆς Ἑλληνικῆς Κυβερνήσεως Ἑλληνοτουρκικῆς συνθήκης τῆς Κωνσταντινουπόλεως (τ. Β' σ. 266 κέξ.), ἐν τισὶ μάλιστα κύκλοις Ἑλληνικοῖς ἐθεωρήθη καὶ χεῖρων ταύτης· ἀλλ' εἶχεν ἀπέναντι αὐτῆς τὸ πλεονέκτημα τῆς λύσεως τοῦ περὶ Ἑλλήνων ὑπηκόων ζητήματος, πρὸ πάντων δὲ τὸν περὶ τοῦ μάλιστα εὐνοουμένου ὄρον.

(2) Ἡ πρὸς τὰς Ἠνωμένας Πολιτείας τῆς Β. Ἀμερικῆς ἔνεκα τοῦ ἱεραποστόλου Κίγκ ἐπελθοῦσα διαφορὰ, ἡ προκαλέσασα τὴν δις εἰς Ἀθήνας ἄφιξιν τοῦ ἐν Κωνσταντινουπόλει πρέσβευος Μάρς, ἐλύθη, ὡς εἴρηται, διὰ τῆς δοθείσης τῷ Κίγκ ἀμνηστίας. Τὴν διευθέτησιν δὲ τῆς διαφορᾶς πρὸς τὰς Ἠνωμένας Πολιτείας ἠγγεῖλε καὶ ὁ Βασιλικὸς λόγος τῆς 15 Νοεμβρίου.

ραιτήτου ανάγκης τῶν πραγμάτων ἐπιβαλλομένην ταύτην τυπικὴν διακοπὴν τῶν πολιτικῶν σχέσεων, αἱ πραγματικαὶ σχέσεις ὑπὸ μεγάλων ἀμοιβαίων συμπαθειῶν μεταξύ τῶν δύο λαῶν ἐμπνεόμεναι καὶ ἡ ἠθικὴ συνάφεια τοῦ ὅλου Ἑλληνικοῦ ἔθνους πρὸς τὴν Ρωσίαν ἦσαν εἴπερ ποτὲ ἐν μεγίστῃ ἀκμῇ, ὡς ἤδη ἐν τοῖς πρότερον ἐρρήθη, καὶ τοιαύτη ἔμεινεν μέχρι τέλους τοῦ μεγάλου πολέμου, ἐπαναληφθεῖσαι δὲ καὶ τυπικῶς μετὰ τὴν συνολόγησιν τῆς εἰρήνης συνετέλεσαν τὰ μέγιστα εἰς τὴν ἄρσιν τῆς ἀπεχθοῦς κατοχῆς. Ἄλλ' ἀνάγκη νὰ διαλάβωμεν ἐνταῦθα συντόμως τὰ κατὰ τὴν ὑπολειπομένην ἱστορίαν τοῦ μεγάλου πολέμου ἵνα νοήσωμεν ἀκριβῶς τὴν σπουδαιότητα τῶν ἀποτελεσμάτων αὐτοῦ ὡς πρὸς τὰς τύχας τοῦ τε Ἑλληνικοῦ βασιλείου καὶ τοῦ ὅλου Ἑλληνικοῦ.

Τὰ κατὰ τὸν κυρίως Κριμαϊκὸν πόλεμον ἦτοι τὴν εἰς Κριμαίαν στρατείαν τῶν δύο Δυτικῶν Δυνάμεων καὶ τῆς συμμάχου αὐτῶν Τουρκίας.—Κριμαϊκὸς πόλεμος καλεῖται γενικὸς ὁ ὅλος μέγας Ἀνατολικὸς πόλεμος ὁ ἀρξάμενος τῷ 1853 μεταξύ Ρωσίας καὶ Τουρκίας, τῷ δὲ ἐπομένῳ ἔτει ἐπεκαθεῖς εἰς πόλεμον μεταξύ τῶν δύο Δυτικῶν Δυνάμεων (ἀπὸ δὲ τοῦ 1855 καὶ τοῦ βασιλείου τῆς Σαρδηνίας) καὶ τῆς Τουρκίας ἐναντίον τῆς Ρωσίας. Ἄλλὰ τὸ ὄνομα τοῦτο ἐδόθη εἰς τὸν μέγαν Ἀνατολικὸν πόλεμον ἐκ τοῦ κυριωτάτου θεάτρου τοῦ πολέμου τῆς Κριμαίας, εἰς ἣν μετέστησαν αἱ πολεμικαὶ πράξεις ἀπὸ τοῦ θέρους τοῦ 1854.

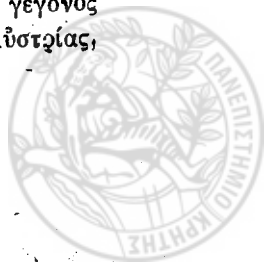
Εἶπομεν ἤδη ἐν τοῖς ἔμπροσθεν ὅτι ἡ ἄρνησις τοῦ αὐτοκράτορος Νικολάου νὰ ὑποταχθῇ εἰς τὴν διὰ τῆς Συνδιασκέψεως τῆς Βιέννης, εἶτα δὲ καὶ διὰ τῆς πρὸς αὐτὸν ἐπιστολῆς τοῦ Ναπολέοντος Γ' προταθεῖσαν διαιτησίαν τῆς Εὐρώπης ἐπήνεγκε τὴν μεταξύ τῆς Ρωσίας καὶ τῶν δύο Δυτικῶν Δυνάμεων ῥῆξιν. Ταῦτα ἐγένοντο κατὰ Φεβρουάριον τοῦ 1854. Τῇ δὲ τελευταίᾳ ἡμέρᾳ τοῦ μηνὸς τούτου (28/12 Μαρτίου) συνωμολόγησαν αἱ εἰρημένα Δυτικαὶ Δυνάμεις ἐν Κωνσταντινουπόλει συνθήκην μετὰ τῆς Τουρκίας ἐπιθετικὴν καὶ ἀμυντικὴν, ἐκ τεσσάρων ὄρων συγκειμένην, δι' ἧς αὐταὶ ἠγγυῶντο τὴν ἀνεξαρτησίαν τοῦ Σουλτάνου καὶ τὴν ἀκεραιότητα τοῦ Ὀθωμανικοῦ κράτους ἐντὸς τῶν νῦν ὑφισταμένων ὁρίων, ὑπισχνούμεναι νὰ πέμψωσι τὰς πρὸς

τὸν σκοπὸν τοῦτον ἀπαιτουμένας στρατιωτικὰς δυνάμεις (ἄρθ. 1), ἡ δὲ Πύλη ὑπεχρεοῦτο μηδεμίαν νὰ συνάψῃ εἰρήνην πρὸς τὴν Ρωσίαν ἄνευ συναινέσεως τῶν δύο συμμάχων (ἄρθρ. 2), οἵτινες 40 ἡμέρας μετὰ τὴν συνομολόγησιν τῆς εἰρήνης ὑπισχνοῦντο νὰ ἐκκενώσωσι τὰς Τουρκικὰς χώρας ἀπὸ τῶν στρατιωτικῶν αὐτῶν δυνάμεων (ἄρθρ. 3), ὑπεχρεοῦτο δὲ προσέτι νὰ ὑποτάσσεται ἐν τῷ πολέμῳ εἰς τὰς εἰσηγήσεις τῶν δύο Δυνάμεων ἄνευ δικαιώματος οὐδενὸς ἐλέγχου ἐπὶ τῶν ἐνεργειῶν αὐτῶν, νὰ διεξάγῃ δὲ τὸν πόλεμον φιλανθρώπως σεβομένη τὴν ζωὴν, τὴν τιμὴν καὶ τὴν ἰδιοκτησίαν πανταχοῦ. Αἱ δύο Δυνάμεις συνωμολόγησαν βραδύτερον (28/10 Μαΐου 1854) καὶ ἰδιαιτέραν πρὸς ἀλλήλας συνθήκην ὑποχρεοῦσαν ἑκατέραν τούτων νὰ μὴ συνάψῃ εἰρήνην πρὸς τὴν Ρωσίαν ἄνευ κοινῆς συνεννόησεως. Ἐν τῇ συνθήκῃ ταύτῃ ὡς σκοπὸς τοῦ πολέμου καθορίζεται ἡ διατήρησις τῆς εὐρωπαϊκῆς ἰσορροπίας ἄνευ ἰδιαιτέρων ὑπὲρ τῶν δύο ἐμπολέμων ὠφελειῶν, καὶ διὰ τοῦτο κατελείπετο καὶ ἐλευθέρῃ ἢ εἰς τὴν συμμαχίαν εἴσοδος καὶ εἰς πᾶσαν ἄλλην Δύναμιν.

Ἐπελθούσης οὕτω τελείας τῆς πρὸς τὰς Δυτικὰς Δυνάμεις ῥήξεως ἡ Ρωσία, ἣτις μέχρι τότε διετήρει ἀμυντικὴν ἐπὶ τοῦ Δανουβίου πρὸς τὴν Τουρκίαν θέσιν, ἤρξατο νῦν σοβαρᾶς ἐπιθέσεως. Ρωσικὸς στρατὸς διέβη νῦν τὸν ποταμὸν τοῦτον εἰς τρία μέρη, κατέλαβε τὴν Δοβρουτσᾶν καὶ ἐπολιορκήσεν τὸ ὄχυρον φρούριον Σιλίστριαν. Ἡ πολιορκία αὕτη διήρκασεν ἐπὶ μῆνας, καθ' οὓς πολλαὶ ἐπιθέσεις τῶν πολιορκούντων ἀπεκρούσθησαν· ἀλλ' ἐπὶ τέλους τὸ φρούριον περιελθὸν εἰς τὰ ἔσχατα ἔμελλε νὰ παραδοθῇ (κατὰ Ἰούγιον) ὅτε αὐτοὶ οἱ Ρῶσοι κατέλιπον αὐτὸ καὶ ἀπεχώρησαν πέραν τοῦ Δανουβίου, ἐξεκένωσαν δὲ μετ' ὀλίγον ὄλοσχερῶς καὶ τὰς Ἡγεμονίας, διότι τοῦτο ἀπῆτει ἡ Αὐστρία, ἐκ τῆς παραδοχῆς καὶ ἐκτελέσεως τῆς ἀπαιτήσεως ταύτης ἐξαρτῶσα τὴν περαιτέρω οὐδετερότητα αὐτῆς. Αὐστριακὸς νῦν στρατὸς δι' ἰδιαιτέρας πρὸς τὴν Πύλην συμβάσεως τῆς Αὐστριακῆς κυβερνήσεως κατέλαβε τὰς εἰρημένους χώρας, ἵνα κατέχῃ αὐτὰς μέχρι τοῦ τέλους τοῦ πολέμου.

Πρωτόκολλον τῆς Βιέννης. Αὐστροπρωσικὴ περὶ τοῦ πολέμου συνθήκη. — Ἄλλὰ τὸ περὶ τὰς Ἡγεμονίας γεγονός δὲν ἦτο ἡ μόνη ἐχθρική πρὸς τὴν Ρωσίαν πράξις τῆς Αὐστρίας,

τῆς πρὸ πέντε μόλις ἐτῶν διὰ Ρωσικῆς βοήθειας σωθείσης ἀπὸ τῆς Οὐγγρικῆς καταστροφῆς. Ἀπὸ τοῦ Ἀπριλίου ἦδη ἡ Αὐστρία, εἶχεν ὑπογράψει ὁμοῦ μετὰ τῆς ὑπὸ τῶν Δυτικῶν Δυνάμεων καὶ ὑπ' αὐτῆς τῆς Αὐστρίας σφόδρα πιεζομένης καὶ πρὸς σύμπραξιν διπλωματικὴν μετὰ τῶν Δυνάμεων τούτων πειθαναγκαζομένης Πρωσσίας τὸ πρωτόκολλον τῆς Βιεννης (28/9 Ἀπριλίου 1854) δι' οὗ αἱ τέσσαρες Δυνάμεις ἐκήρυττον ὅτι ἐνέμενον εἰς τὰς ἐξῆς συμφωνίας: 1) διατήρησιν τῆς ἀκεραιότητος τῆς Τουρκίας, 2) βελτίωσιν τῆς θέσεως τῶν ὀρειῶν κατὰ τρόπον μὴ προσβάλλοντα τὰ κυριαρχικὰ δικαιώματα τοῦ Σουλτάνου· 3) εἴσοδον τῆς Τουρκίας εἰς τὴν Εὐρωπαϊκὴν τῶν Δυνάμεων οἰκογένειαν ἢ συμπολιτείαν. Ἄλλ' οὐδ' εἰς ταῦτα περιορισθεῖσα ἡ Αὐστρία ὀλίγας ἡμέρας μετὰ τὴν ὑπογραφήν τοῦ πρωτοκόλλου τούτου ὑπεχρέωσε τὴν Πρωσίαν νὰ ὑπογράψῃ μετ' αὐτῆς (τῇ 8/20 Ἀπριλίου) σύμβασιν, δι' ἧς οὐ μόνον ἀμφοτέρω τὰ κράτη ὑπεχρεοῦντο εἰς ἀμοιβαίαν ὑπεράσπισιν τῆς ἀκεραιότητος τῶν χωρῶν αὐτῶν ἐναντίον πάσης ὀθενδήποτε προερχομένης προσβολῆς, ὡς καὶ εἰς ὑπεράσπισιν τῶν γενικῶν συμφερόντων τῆς Γερμανικῆς ὁμοσπονδίας, ἀλλὰ καθωρίζετο καὶ ὡς συμφέρον τῆς ὁμοσπονδίας ταύτης ἡ ἀπὸ τοῦ Ρωσικοῦ στρατοῦ ἐκκένωσις τῶν Ἡγεμονιῶν, ἣν ἔμελλε μὲν νὰ ἀπαιτήσῃ ἡ Αὐστρία, ἔμελλε δὲ νὰ ὑποστηρίξῃ ἡ Πρωσία· κατ' ἀκολουθίαν, ἐὰν ἡ μία τῶν Δυνάμεων ἐπὶ τῇ ἀρνήσει τῆς Ρωσίας ἤθελε προβῆ εἰς ἐνέργειαν ἐναντίον ταύτης σκοποῦσαν τὴν εἰρημνὴν ἐκκένωσιν, ἡ ἑτέρα ὑπεχρεοῦτο νὰ ὑποστηρίξῃ αὐτὴν ἐναντίον τῆς Ρωσίας. Ἡ προσάρτησις τῶν παραδανουβίων Ἡγεμονιῶν εἰς τὴν Ρωσίαν καὶ ἡ ὑπέρβασις τοῦ Αἴμου ὑπὸ τῶν Ρωσικῶν στρατιῶν πρὸς κατάληψιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἀπετέλουν δι' ἀμφοτέρους τοὺς συμβαλλομένους *casus belli* ἐναντίον τῆς Ρωσίας. Οὕτω δὲ καὶ διὰ τῆς συνθήκης ταύτης σύμπασα ἡ Εὐρώπη τῶν Μεγάλων Δυνάμεων συνετάσσετο, ἀμέσως ἢ ἐμμέσως, ἐναντίον τῆς Ρωσίας.

Τὰ ἀνωτέρω ἐκτιθέμενα ἐξηγοῦσιν ἀρκούντως σαφῶς διὰ τί οἱ Ρῶσοι, ἀκριβῶς καθ' ἣν στιγμὴν ἡ Σιλίστρια ἔμελλε νὰ πέσῃ, διέλυσαν τὴν πολιορκίαν, εἶτα δὲ ἐξεκένωσαν καὶ τὰς Ἡγεμονίας μετὰ τὴν εἰς τὴν Ρωσικὴν αὐτὴν ἀνακοίνωσιν τοῦ περιεχομένου τῆς ἄνω συνθήκης, ἧς τὸ μόνον ὑπὲρ τῆς Ρωσίας μέρος ἦτο ὅτι

διὰ τῆς Αὐστριακῆς κατοχῆς τῶν Ἑγεμονιῶν ἐκωλύετο καὶ ἡ διὰ τῆς ὁδοῦ ταύτης ἐπιθετικὴ τῶν Συμμάχων ἐναντίον τῆς Ρωσίας πορεία, λαβοῦσα νῦν διεύθυνσιν ἄλλοιαν.

Ἡ ἐπὶ Κριμαίαν στρατεία—Καθ' ὃν χρόνον οἱ Ρῶσοι ἐπολιόρχουν ἔτι τὴν Σιλιστριαν οἱ σύμμαχοι προσπλεύσαντες διὰ Καλλιπόλεως καὶ Κωνσταντινουπόλεως εἶχον ἀποβιβάσει στρατεύματα εἰς Βάρναν ἰδρύσαντες ἐνταῦθα στρατόπεδον, ἵνα βαδίσωσιν ἐναντίον τοῦ παρὰ τὸν Δανούβιον ἐνεργοῦντος Ρωσικοῦ στρατοῦ καθ' ὃν χρόνον Ἀγγλικὸς καὶ Γαλλικὸς στόλος ἐβομβάρδιζον τὴν ἀτείχιστον καὶ ἀφρούρητον πόλιν Ὀδησσὸν τὴν ἡμέραν αὐτὴν τῆς Ἁγίας καὶ Μεγάλης Παρασκευῆς τῶν Ὁρθοδόξων, δόντες ἀφορμὴν εἰς τὸν Νικόλαον ἵνα διὰ νέας προκηρύξεως στιγματίσῃ τὴν παρὰ πάντα νόμον τοῦ πολέμου τελεσθεῖσαν ἀπάνθρωπον καὶ ἀφιλόφρονον ταύτην πολεμικὴν πρᾶξιν, τὴν προελθούσαν, ὡς ὕστερον ἰσχυρίσθησαν οἱ σύμμαχοι, ἐκ παρανοήσεως. Ἀλλὰ καὶ τῶν ἐν Βάρνην στρατοπεδεύοντων συμμάχων αἱ στρατιωτικαὶ ἐπιχειρήσεις ὑπῆρξαν ἀκαρποὶ, νόσοι δὲ ἐπιδημικαὶ ἀπεδεκάτιζον τὸν στρατὸν αὐτῶν. Ἀλλὰ μετὰ τὴν ὑπὸ τῶν Ρώσων ἐγκατάλειψιν τῆς Σιλιστρίας καὶ τὴν ὑπὸ τῶν Αὐστριακῶν κατάληψιν τῶν Ἑγεμονιῶν τὰ συμμαχικὰ τῆς Βάρνης στρατεύματα τὰ συγκείμενα τότε ἀπὸ 25 χιλιάδων Γάλλων καὶ Ἰσαρίθμων Ἀγγλων καὶ 8 χιλιάδων Τούρκων, μὴ ἔχοντα πλέον νὰ ἐπιχειρήσωσι τι παρὰ τὸν Δανούβιον, κατ' ἀπόφασιν ληφθεῖσαν ἐν συμμαχικῇ συμβουλίᾳ μετήχθησαν ἐπὶ 250 πλοίων εἰς Κριμαίαν, κύριον σκοπὸν ἔχοντα νὰ καταστρέψωσι τὸ ἐνταῦθα τοσοῦτον κινδυνῶδες εἰς τὴν ἀσφάλειαν τῆς Κωνσταντινουπόλεως κέντρον τῆς ἐν τῷ Εὐξείνῳ ναυτικῆς δυνάμεως τῆς Ρωσίας, τὴν περίφημον Σεβαστούπολιν. Ἀλλὰ μὴ δυνάμενος ὁ στρατὸς οὗτος νὰ προσβάλλῃ ἀπ' εὐθείας καὶ ἀπὸ θαλάσσης τὸ φοβερὸν φρούριον ἢ νὰ εἰσέλθῃ εἰς τὸν λιμένα διὰ τοῦ στόλου, ἀφοῦ οἱ Ρῶσοι βυθίσαντες τὰ μέγιστα τῶν πολεμικῶν αὐτῶν πλοίων ἔφραξαν τὴν τούτου εἴσοδον, ἀπέβη εἰς τὴν μικρὸν βορειότερον τῆς Σεβαστουπόλεως ἐκτεινομένην παραλίαν, ὅπου κατέλαβε τὴν Ἑλληνικὴν πόλιν Εὐπατορίαν (κτίσμα τοῦ περιφήμου βασιλέως τοῦ Πόντου Μιθριδάτου Σ' τοῦ Εὐπάτορος) καὶ ἐντεῦθεν προὔχῳρει κατὰ γῆν πρὸς τὰ τεῖχη τῆς Σε-

βαστουπόλεως. Ὁ Ρωσικὸς στρατός, οὗ ἀρχιστράτηγος ἦν αὐτὸς ὁ ναύαρχος πρίγκηψ Μενδζικώφ, ἐπειράθη νῦν νὰ φράξῃ τῷ πολεμίῳ τούτῳ στρατῷ τὴν ὁδὸν ἐν τῇ διαβάσει τοῦ ποταμοῦ Ἄλμα, οὗ ἡ νοτιὰ ὄχθη κατείχετο ὑπὸ τῶν Ρωσικῶν στρατευμάτων, συγκροτήσας μάχην (τῇ 8/20 Σεπτεμβρίου) ἀποβάσαν, παρὰ πᾶσαν τὴν ὑπὸ τοῦ Ρωσικοῦ στρατοῦ δειχθείσαν ἀνδρείαν, ὑπὲρ τῶν πολεμίων ἰδίως ἔνεκα τῆς ἐν τῇ μάχῃ ταύτῃ μαρτυρηθείσης ὑπεροχῆς τοῦ ὀπλισμοῦ αὐτῶν πρὸ πάντων ἐν τῇ μείζονι ἐκηβυλία τῶν τουφεκίων (ἀλλὰ καὶ αἱ ἐν τῷ Γαλλικῷ πυροβολικῷ τῶν κανονίων ἐπενεχθεῖσαι ὑπὸ τοῦ Ναπολέοντος βελτιώσεις συντελούν εἰς τὴν ὑπεροχὴν ταύτην). Μετὰ τὴν οὕτως ἐπιτευχθεῖσαν διάβασιν τοῦ Ἄλμα (καθ' ἣν οἱ Ρῶσοι ἀπώλεσαν 5 χιλ. μαχητῶν, οἱ δὲ πολέμιοι τὸ ἥμισυ τοῦ ἀριθμοῦ τούτου) ὁ συμμαχικὸς στρατὸς ἀφίκετο παρὰ τὰ τεῖχη τοῦ φρουρίου (11/23 Σεπτεμβρίου). Νῦν ἐννοήσαντες οἱ σύμμαχοι ὅτι ἡ ἔξ ἐφόδου ἄλωσις τοῦ φρουρίου ἦτο δυσχερεστάτη ἀφοῦ καὶ ἡ ἐκ θαλάσσης σύγχρονος διὰ τοῦ στόλου προσβολὴ ἦτο ἀδύνατος, ἤρξαντο τῆς τακτικῆς πολιτορκίας τοῦ φρουρίου (ἀλλὰ μόνον ἀπὸ τῆς νοτίας πλευρᾶς, τῆς βορείας μενούσης πάντοτε ἐν ταῖς χερσὶ τῶν Ρώσων) πολυτρόπως ἐνοχλούμενοι ὑπὸ τοῦ περὶ τὸ φρούριον ἀθίκτου ἔτι μένοντος Ρωσικοῦ στρατοῦ καὶ συγκροτοῦντες πολλάκις μάχας, ὧν ἡ σημαντικωτάτη ἦτο ἡ ἐν τῇ πρὸς ἀνατολὰς τοῦ φρουρίου θέσει Ἰνκερμαν τῇ 12/24 Ὀκτωβρίου συγκροτηθεῖσα. Ἐν ἀπάσαις ταύταις ταῖς μάχαις μετὰ μεγάλης ἀνδρείας ἠγωνίσαντο οἱ τε σύμμαχοι καὶ οἱ Ρῶσοι καὶ πολλὰς ἀμφοτέροι ἐπαθον ἀπωλείας εἰς ἀνθρώπους, οὐχ ἅπαξ δὲ οἱ σύμμαχοι μικροῦ δεῖν εἰς τὸν ἔσχατον περιελθόντες κίνδυνον ἐσώθησαν δι' ἐγκαίρως προσδραμουσῶν ἐπικουριῶν. Ἄλλ' ἡ θέσις τῶν πραγμάτων οὐδεμίαν ὑπέστη σπουδαίαν μεταβολὴν καθ' ὅλον τὸν χειμῶνα 1854—55, ὅστις ἦτο ἐκτάκτως δριμύς καὶ πολλὰς ἐπήνεγκε ζημίας καὶ στερήσεις, ἰδίως εἰς τὰ συμμαχικὰ στρατεύματα καὶ βλάβας εἰς τὸν στόλον αὐτῶν.

Θάνατος τοῦ αὐτοκράτορος Νικολάου.—Κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ ἐπομένου ἔτους ἐπῆλθε σπουδαία μεταβολὴ εἰς τὴν κατάστασιν οὐχὶ τὴν στρατιωτικὴν, ἀλλὰ τὴν καθόλου πολιτικὴν διὰ τοῦ ἐπελθόντος ἀπροσδοκῆτου θανάτου τοῦ αὐτοκράτορος Νικο-

λίου (τῆ 18/2 Μαρτίου) κατ' ἀκολουθίαν ὀλιγοήμερου νόσου, εἰς ἣν περιέπεσε μετὰ ἐπιθεώρησιν στρατιωτικὴν ἐν ψυχροτάτῃ ἡμέρᾳ, νόσου πνευμονικῆς, ἣτις μετὰ μίαν ἑβδομάδα ἐπήνεγκε τὸν θάνατον αὐτοῦ. Ὁ θάνατος τοῦ μεγάλου αὐτοκράτορος, οὗ ἡ μεγαλοπρεπὴς ἱστορικὴ μορφή καὶ ἐμφάνις τὸσαύτην εἶχε ὅσπῃν ἐπὶ τέταρτον αἰῶνος ἐπὶ τὰ Εὐρωπαϊκὰ πράγματα, ἐπὶ τε τὴν ἐξωτερικὴν καὶ μάλιστα ἐπὶ τὴν ἐσωτερικὴν εὐρωπαϊκὴν πολιτικὴν καθ' ὅλον καὶ κατὰ μέρος, ἰδίως δὲ καὶ ἐπὶ τὰς τύχας τοῦ Ὁρθοδόξου κόσμου, ἠκούσθη πανταχοῦ, καὶ ὑπὸ φίλων καὶ ὑπὸ πολεμίων αὐτοῦ μετὰ θλίψεώς τινος καὶ συμπαθείας πρὸς τὸν μεταστάντα, καὶ μάλιστα ἐν συντηρητικοῖς καὶ μοναρχικοῖς πολιτικοῖς κύκλοις. Αὐτὸς ὁ Ναπολέων Γ' εἰλικρινῶς ἐπέπνευσε ἐπὶ τῷ θανάτῳ τοῦ μεγάλου ἀντιπάλου, διατάξας, παρὰ πάσας τὰς αὐστηρὰς αὐλικὰς ἐθιμοτυπίας (καθ' ἃς δὲν ἄγεται ἐπισημον πένθος ἐπὶ τῷ θανάτῳ ἐμπολέμου πρὸς τὸ κράτος ἡγεμόνος) πολυήμερον πένθος ἐν τῇ αὐτῇ αὐτοῦ. Μόνον ἐν τοῖς Ἀγγλικοῖς πολιτικοῖς κύκλοις μετὰ τινος χαιρεκακίας ἠγγέλθη ὁ θάνατος. Μεγίστην οἰσθησιν προὐκάλεσεν οὗτος καὶ ἐν τῷ Ἑλληνικῷ κόσμῳ, ἐν τε τῷ ἐν Τουρκίᾳ, ἐν ᾧ ἐθεωρεῖτο ὁ μεταστὰς ὡς μέγας ὑπέρμαχος τῆς Ὁρθοδόξου πίστεως οἰονεὶ μαρτυρικῶς ὑπὲρ ταύτης θυσίας εἶναυτον, καὶ ἐν αὐτῷ τῷ Ἑλληνικῷ βασιλείῳ, ἔνθα παρὰ πάσας τὰς ὑπὸ τῶν Μπαρλαίων κομματαρχῶν καὶ τῶν τῆς «ὑψηλῆς» λεγομένης Μοσχομάγκας ἐπιτηδευομένης ἐναντίον τῆς πολιτικῆς τοῦ Αὐτοκράτορος (μετὰ τὰς ὑπὸ τῆς Ἀγγλικῆς κυβερνήσεως δημοσιευθείσας πρὸς τὸν σκοπὸν τούτου περὶ τοῦ Ἀνατολικοῦ ζητήματος δηλώσεις τοῦ Αὐτοκράτορος πρὸς τὸν Ἀγγλον πρεσβευτὴν Ἀμιλτον Σείμουρ ἴδ. σ. 502) δυσμενεῖς ἐντυπώσεις καὶ διαθέσεις, ὁ κυρίως Ἑλληνικὸς λαὸς μέγαν ἠσθάβετο σεβασμὸν πρὸς τὸ πρόσωπον τοῦ πολυειδῶς εὐεργετήσαντος τὴν Ἑλλάδα καὶ χάριν τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας μέγαν ἀναλαβόντος καὶ δεινὸν ἀγῶνα ἐναντίον τοσούτων δεινῶν καὶ ἰσχυρῶν πολεμίων τῆς Ἐκκλησίας ταύτης ἡγεμόνος· καὶ διὰ τοῦτο μέγα ἦτο ἡ θλίψις ἢ καταλαβοῦσα τὸ μέγα πλῆθος τοῦ Ἑλληνικοῦ λαοῦ ἐπὶ τῇ θλιβερᾷ ἀγγελίᾳ ὅπως καὶ τῷ 1925 ἐπὶ τῷ ἀκουσματοῦ τοῦ θανάτου τοῦ αὐτοκράτορος Ἀλεξάνδρου Α' (τόμ. Α' σελ. 144 σημ. 1).. Ἄλλ' ἐπίδρασιν ἐπὶ τὴν πορείαν τοῦ πολέμου

ἔμμεσον μόνον καὶ *δυναμικὴν*, δυνάμει δηλονότι μόνον ὑπάρχουσαν, ἢ δύνατο τὸ μέγα γεγονός νὰ ἔχη ἐπὶ τινα χρόνον. Ἡ μόνη σημασία τοῦ γεγονότος ὑπὸ τὴν ἔποψιν ταύτην ἐνέκειτο ἐν τούτῳ, ὅτι, ἐνῶ ζῶντος τοῦ Νικολάου πορρωτάτω ἔκειτο πᾶσα περὶ εἰρήνης ἐλπίς, ἄτε δυσχερεστάτης οὔσης τῆς ὑποχωρήσεως τοῦ ἡγεμόνος τούτου εἰς εἰρήνην μὴ ἀνταποκρινομένην εἰς τὰς ἀξιώσεις αὐτοῦ τὰς προκαλεσάσας τὸν πόλεμον (τοιαύτη δὲ εἰρήνη ἐφαινετο νῦν σχεδὸν ἀμήχανος) καὶ ὁ κατὰ τῶν Δυτικῶν Δυνάμεων πόλεμος ἐλάμβανε διὰ τὴν Ρωσίαν χαρακτῆρα πολέμου ἐθνικοῦ περὶ ζωῆς καὶ θανάτου διεξαγομένου (κατὰ τὰς τελευταίας πρὸ τοῦ θανάτου ἡμέρας ὁ Νικόλαος ἐμελέτα τὸ σχέδιον τῆς *πανστρατιᾶς*, ἤτοι τῆς εἰς τὰ ὄπλα προσκλήσεως σύμπαντος τοῦ Ρωσικοῦ λαοῦ), ὁ διαδεξάμενος αὐτὸν Ἀλέξανδρος εὕρισκετο ἐν ὀμαλωτέρῳ καὶ εὐχερεστέρῳ σχετικῶς πρὸς ὑποχώρησιν ὁδῶ. Ἄλλ' ἢ τοιαύτη διαφορὰ ἔκειτο ἀπλῶς ἐν τῷ βᾶθει τῶν πραγμάτων καὶ ἦτο δυναμικὴ, οὐχὶ ἐνεργητικὴ. Ἄλλως καὶ ὁ σεβασμὸς πρὸς τὴν μνήμην καὶ τὸ μέγα πρόσωπον τοῦ τελευτήσαντος καὶ αὐτὴ ἢ ἐν τῷ θεάτρῳ τοῦ πολέμου κατάστασις, ἐν ἣ τὰ πράγματα ἦσαν ἔτι μετέωρα καὶ πᾶσα πρὸς τὰ πρόσω ἢ πρὸς τὰ ὀπίσω τροπὴ ἐξηρηᾶτο ἐκ τῆς ἐκβάσεως τοῦ περὶ τὴν Σεβαστούπολιν ἀγῶνος, ἀπῆται τὴν ἀναλλοίωτον ἐξακολούθησιν τῶν πολεμικῶν πράξεων. Διὰ τοῦτο δὲ καὶ ὁ νέος αὐτοκράτωρ ἐν τῇ πρὸς τὸν λαὸν προκηρῦξει ἐκήρυττεν ὅτι ἐμελλε νὰ ἀκολουθήσῃ ἐν τῇ κυβερνήσει αὐτοῦ τοῖς ἔχουσι τῶν μεγάλων αὐτοῦ προγόνων καὶ προκατόχων Πέτρου Α', Αἰκατερίνης Β', Ἀλεξάνδρου Α' καὶ τοῦ πατρὸς αὐτοῦ Νικολάου. Νῦν ἢ τύχη τοῦ πολέμου ἐξηρηᾶτο κατὰ μέγα μέρος ἐκ τῆς ἐκβάσεως τοῦ περὶ τὰ τεῖχη τῆς Σεβαστουπόλεως ἀγῶνος.

Τὸ τέλος τῆς πολιορκίας τῆς Σεβαστουπόλεως. — Ἡ πολιορκία τῆς Σεβαστουπόλεως, μία τῶν ἀξιωμαθημονευτοτάτων ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῶν πολιορκικῶν φρουριῶν, ἐξακολούθησεν ἔτι ἐπὶ ὅ μῆνας καὶ πλέον μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Νικολάου, μετὰ μεγίστης δυνάμεως καὶ ἐνεργείας τῶν τε πολιορκούντων καὶ τῶν πολιορκουμένων, ὧν ἰδίως τὴν ἀντοχὴν ἐκράτυνεν ἢ ἐν τῇ πολιορκίᾳ ταύτῃ ἐπιδειχθεῖσα μεγαλοφυΐα τοῦ μηχανικοῦ Τοδλέβεν, τοῦ δι' ἐπινοήσεως νέων πάντοτε ἰσχυρῶν μεθόδων ἀμύνης μεγίστην

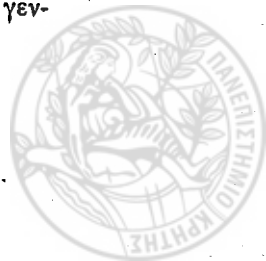

κτησαμένου δόξαν. Ἄλλα καὶ ἡ τῶν πολιορκούντων ἐνέργεια μείζονας νῦν ἔλαβε διαστάσεις. Τὸ ὑπὸ τοῦ Ναπολέοντος Γ' ἐν τῇ ἀρχῇ τῆς στρατείας προταθὲν καὶ ὑπὸ τῶν Ἄγγλων ἀπορριφθὲν σχέδιον, καθ' ὃ ἡ τῆς Σεβαστουπόλεως πολιορκία ἔδει νὰ συναφθῇ μετὰ τῆς ἀπομονώσεως αὐτῆς ἀπὸ τῆς λοιπῆς Κριμαίας διὰ τῆς ἀλώσεως τῶν παρὰ τὸν Κιμμέριον Βόσπορον ὄχυρῶν θέσεων, ἐτέθη νῦν εἰς ἐνέργειαν. Περὶ τὰ μέσα Μαΐου (1855) στόλος Ἀγγλικὸς καὶ Γαλλικὸς ἀπὸ πλειόνων ἢ ἑξήκοντα συγκεείμενος πλοίων ὑπὸ τὴν ἀρχηγίαν τοῦ γνωστοτάτου ἡμῖν ναύτου διπλωμάτου σὶρ Ἐδμόνδου Λάϊνις κατέλαβε τὰ παρὰ τὸν Κιμμέριον Βόσπορον φρούρια Κέρτζ (Φαναγόροισιν), Γενὶ καλέ (Παντικάπαιον), εἶτα δὲ εἰσελθὼν εἰς τὴν Μαϊώτιδα (Ἀζοφικὴν θάλασσαν), ἐβρομβάρδισε τὰς ἐν ταῖς ἀκταῖς ταύτης πόλεις καὶ κατέλαβε τὰς ἐνταῦθα μεγάλας ἀποθήκας πολεμεφοδίων μετὰ μεγίστου πολεμικοῦ ὕλικου. Ἄλλα καὶ οὕτως ὁ παρὰ τὴν Σεβαστούπολιν ἀγὼν ἐξηκολούθησε ζωηρότατος μετὰ πολυνέκρων ἐφόδων καὶ ἐξόδων ἐσοῦ τῇ 27/8 Σεπτεμβρίου οἱ σύμμαχοι κατέλαβον ἕξ ἐφόδου τὸ σπουδαιότατον μέρος τοῦ φρουρίου μετ' ἀπέλιπον ὕλικου καὶ ἐπήνεγκον ἀνάπαυλαν εἰς τὸν ἀγῶνα. Ἄλλ' ὑπελείπετο ἔτι πολλὰ νὰ πράξωσιν οἱ σύμμαχοι ἵνα ἄρῃσι νίκην ὀριστικὴν. Αὐτὸ τὸ βόρειον μέρος τῆς Σεβαστουπόλεως ἦν ἔτι εἰς τὰς χεῖρας τῶν Ρώσων. Ἔδει καὶ τοῦτο νὰ κυριευθῇ καὶ εἶτα ἅπασα ἡ χερσόνησος νὰ καταληφθῇ, ἔπειτα δὲ νὰ γείνη σκέψις περὶ νέας στρατείας εἰς τὰ ἔνδον τῆς Ρωσίας ἐκ τῆς Κριμαίας ἢ ἕξ ἄλλων ἔτι ὀρητηρίων. Ἄλλ' ἡ μεγάλη ἐκ τῆς πολιορκίας τῆς Σεβαστουπόλεως καταπόνησις καὶ ὁ ἐπικείμενος χεῖμων ἕξ ἀνάγκης ἀνέβαλλον τὰς νέας ἐπιχειρήσεις μέχρι τοῦ ἔαρος.

Ἄλλ' ἕξ ἄλλου καὶ οἱ Ρῶσοι μετὰ τὴν ἀπώλειαν τῆς Σεβαστουπόλεως ἤραντό τινας ἐπιτυχίας δυναμένας ν' ἀποτελέσωσιν ἀντίρροπον πρὸς τὴν ὑπὸ τῶν συμμάχων ἐπιτευχθεῖσαν παρὰ τὴν Σεβαστούπολιν νίκην (μάλιστα μετὰ τὴν ἐκπόρθησιν τοῦ ὄχυροτάτου φρουρίου Κάρς). Ἐπειδὴ δὲ διὰ τῶν ἐπιτυχιῶν τούτων καὶ ἡ ἄλλως δι' ὅλου τοῦ πολέμου ἄθικτος μείνασα, πολλάκις μάλιστα ἐκπάγλως λαμπρυνθεῖσα στρατιωτικὴ τιμὴ τῆς Ρωσίας, νέαν ἐλάμβανεν ἱκανοποίησιν καὶ ὕψωσιν, ἐκ Ρωσικῆς ἀπόψεως ἢ περαιτέρω ἐξακολούθησις τοῦ πολέμου καθίστατο ἄσκοπος

ἐφ' ὅσον αἱ ἐπιβαλλόμεναι τῇ Ρωσίᾳ χάριν τῆς εἰρήνης θυοῖαι δὲν θὰ ἦσαν ταπεινωτικαὶ καὶ ἐξευτελιστικαί. Ἐδήλου δὲ καὶ ὁ αὐτοκράτωρ αὐτὸς ἔν τινι πρὸς τὸν στρατὸν προκηρῦξει ὅτι ὑπῆρχον ὄρια τοῦ δυνατοῦ, ἅτινα καὶ οἱ μέγιστοι ἡρωῖσμοὶ δὲν ἠδύναντο νὰ ὑπερβῶσιν. Ἐντεῦθεν τὸ ζήτημα τῆς εἰρήνης καὶ τοῦ πολέμου ἐξηρτάτο ἀπὸ τοῦ μέτρου τῶν ἀξιώσεων τῶν νικητῶν. Ἄλλ' ἔν τῷ ζητήματι τούτῳ αἱ γνώμαι τῶν συμμάχων δὲν ἦσαν μέχρι τινὸς ἔν πᾶσι σύμφωνοι. Περὶ ἀξιώσεων ἰδιαιτέρων Τουρκίας βεβαίως, τῆς ὑπὸ τῶν Δυτικῶν Δυνάμεων κηδεμονευομένης, οὐδεὶς ἠδύνατο νὰ γείνη λόγος ὅπως καὶ περὶ τῶν τῆς χάριν πορωτέρω, ἀσχέτων πρὸς τὰ αἷτια καὶ τοὺς σκοποὺς τοῦ πολέμου, βλέψων μετὰ ἀσημάντων δυνάμεων μετασχούσης ἐπὶ μικρὸν τοῦ πολέμου Σαρδικῆς κυβερνήσεως. Τὴν νικῶσαν ψῆφον ἔν τῷ ὄλῳ ζητήματι εἶχον ἡ Ἀγγλία καὶ ἡ Γαλλία. Καὶ ἡ μὲν Ἀγγλία, ἥς ἀπὸ τοῦ 1855 εἶχε γείνει πρωθυπουργὸς ὁ θανάσιμος ἐχθρὸς τῆς Ρωσίας λόρδος ἔμπροσθης (Πάλμερστον), κατὰ τὴν ἀνεκαθεν ἰσχύουσαν ἔν τῇ ἐξωτερικῇ πολιτικῇ αὐτῆς ἀρχὴν τοῦ ταπεινώσαι ὅσον τὸ δυνατόν περισσότερον πᾶσαν ἡπειρωτικὴν Εὐρωπαϊκὴν Δύναμιν ἰσχυρὰν ἀμφισβητοῦσαν αὐτῇ τὰ πρωτεῖα ἔν τῇ ὁυθμίσει τῶν Εὐρωπαϊκῶν πραγμάτων ἡ Ἀγγλία ἡ ἐπὶ δύο δεκαετηρίδας καὶ ἐπέκεινα ἐπιμόνως καὶ ἀδυσωπήτως καταπολεμήσασα τὴν ἐκ τῆς Γαλλικῆς ἐπαναστάσεως ἐξελθοῦσαν ἰσχυρὰν Γαλλίαν καὶ ἐξεγείρασα τὴν Εὐρώπην πολλάκις ἐναντίον αὐτῆς, ἠθέλε νῦν, ἔν ὀνόματι δῆθεν τῶν Εὐρωπαϊκῶν συμφερόντων, νὰ περιαγάγῃ τὴν Ρωσίαν εἰς τὴν ἐσχάτην ἀδυναμίαν καὶ ταπεινώσιν, ἵνα οὕτω μὴ μόνον παύσῃται πᾶσα ἐκ μέρους αὐτῆς ἀντίδρασις εἰς τὴν ἔν Εὐρώπῃ καὶ ἰδίως ἔν Τουρκίᾳ ὑπέροχον Βρετανικὴν ὁοπτὴν, ἀλλὰ καὶ ἀποσοβῆθῃ διὰ παντὸς ὁ ἐκ τῆς Ρωσίας τὸ Ἀσιατικὸν αὐτῆς κράτος ἀπειλῶν κίνδυνος, καὶ διὰ τοῦτο ἠξίου τὴν ἀμείλικτον ἐξακολούθησιν τοῦ πολέμου, ἐργαζομένη ἵνα παραλάβῃ καὶ τὴν Αὐστρίαν σύμμαχον ἔν τῷ ἔργῳ τούτῳ. Ἄλλ' ἡ τοιαύτη πολιτικὴ δὲν συνῆδεν εἰς τὰς γνώμας τοῦ Ναπολέοντος καὶ τὰ συμφέροντα τῆς Γαλλίας. Πάντως ὁ Ναπολέων δὲν ἠδύνατο, μετὰ τοσοῦτους κρατεροὺς ἀγῶνας καὶ τὰς εἰς αἷμα καὶ χρῆματα θυοῖας, ἅτινα ὑπὲρ πάντας τοὺς ἄλλους συμμάχους ἐβάρυνον τὴν Γαλλίαν, νὰ φανῇ ὑπεράγαν μεγάρθυμος καὶ γεν-

πρὸς τὴν Ρωσίαν, ἀλλὰ καὶ δὲν ἤθελε τὴν πολλὴν ἔξασθένωσιν καὶ ταπεινώσιν αὐτῆς βλέπων ἐν αὐτῇ μᾶλλον τὸν μέλλοντα σύμμαχον πρὸς ἐκτέλεισιν τῶν Ναπολεοντείων ἐν Εὐρώπῃ πολιτικῶν σχεδίων ἢ ὄνειροπολημάτων (reveries, ὅπως ἐκάλει τὰς Ναπολεοντείους ἰδέας πρὸ τοῦ ἀνελθεῖν εἰς τὸν θρόνον). Καὶ ἡ Ρωσία δὲ προαισθανομένη τοῦτο παρὰ τοῦ Ναπολέοντος ἀνέμενε συνδρομὴν ἵνα ἐξέλθῃ ἐντίμως τοῦ ἀνωφελοῦς πλέον κατασταθέντος αὐτῆ καὶ ἐν τῷ μέλλοντι κινδυνώδους ἀγῶνος. Πρὸς τοῦτο δὲ ἤρξαντο διαπραγματεύσεις μυστικαὶ ἐμπιστευτικαὶ μεταξὺ τοῦ ἐν Βιέννῃ Ρώσου πρέσβευς πρίγκιπος Ἀλεξάνδρου Γκορτσακόφ καὶ τῶν ἐμπίστων ἰδιωτικῶν φίλων καὶ συμβούλων τοῦ Ναπολέοντος Μορνὺ καὶ Περσινὺ ἐπὶ ὄροις εὐπροσδέκτοις ὑπὸ τῆς Ρωσίας, ἧτοι τῆς καταλύσεως τῆς ἐν τῷ Εὐξείνῳ ναυτικῆς αὐτῆς δυνάμεως ὑπὸ τὸ εὐφημον ὄνομα τῆς ἐξουδετερώσεως τῆς θαλάσσης ταύτης, εἰς ἣν, καίπερ κατὰ βάθος οὐσαν χαλεπὴν, πρὸ πολλοῦ εἶχεν ἐξοικειωθῆ ἡ Ρωσικὴ πολιτικὴ τῆς ἀναγνωρίσεως τῆς ἀκεραιότητος καὶ ἀνεξαρτησίας τῆς Τουρκίας μετ' ἀπονομῆς ἰσοπολιτείας τοῖς Χριστιανοῖς καὶ τῆς ἀπὸ Ρωσικῆς προστασίας εἰς τὴν τῶν Μεγάλων Δυνάμεων προστασίαν μεταστάσεως τῶν Ἑγεμονιῶν. Ἐνῶ δὲ ἡ Γαλλία ἤρκειτο εἰς ταῦτα, ἡ δὲ Ἀγγλία ἀπῆτει ὄρους ταπεινωτικωτέρους θέλουσα καὶ τὸ ἐν τῇ Βαλτικῇ ναυτικῶν κράτος τῆς Ρωσίας νὰ καταλύσῃ. παρενέβη ἡ ἐπὶ τὴν πορείαν τῶν πραγμάτων καιροσκοποῦσα καὶ κερδοσκοποῦσα Αὐστρία ἵνα διατυπώσῃ αὐτῆ τοὺς προκαταρκτικοὺς ὄρους τῆς εἰρήνης ὑπὸ ἔνομιαν Αὐστριακὴν καὶ συμφέρον Αὐστριακόν. Τοὺς ὄρους τούτους ἐγκριθέντας ὑπὸ τῆς ἐν Βιέννῃ συνδιασκέψεως (μὴ μετέχοντος τοῦ Ρώσου πρέσβευς) ἔπεμψεν ὁ κόμης Βουὸλ καὶ ἀνεκοίνωσε διὰ τηλεσιγράφου τῆς 3/15 Δεκεμβρίου πρὸς τὴν Ρωσίαν ἀπαιτῶν ταχεῖαν ἀπάντησιν παραδοχῆς ἢ ἀπορρίψεως, ἀπειλῶν ἐν περιπτώσει ἀπορρίψεως τὴν εἰσοδὸν τῆς Αὐστρίας εἰς τὴν κατὰ τῆς Ρωσίας σύστασιν. Οἱ ὄροι οὗτοι πέντε τὸν ἀριθμὸν ἦσαν οἱ ἐπόμενοι: Κατάργησις τῆς ἐπὶ τῶν παραδανουβίων Ἑγεμονιῶν Ρωσικῆς προστασίας μετὰ ἐκχωρήσεως εἰς τὴν Μολδαυίαν τοῦ παρὰ τὰ στόμια τοῦ Δανουβίου ἐκτεινομένου σημαντικοῦ μέρους τῆς Βεσσαραβίας. 2) Ὁ ἐλεύθερος πλοῦς τοῦ Δανουβίου. 3) Ἡ ἐξουδετέρωσις τοῦ Εὐξείνου. 4) Ἡ ἰσονομία τῶν ἐν Τουρκίᾳ

Χριστιανῶν ἄνευ παραβλάψεως τῆς τοῦ Σουλτάνου ἀνεξαρτησίας καὶ ἀξιοπρεπειας, καὶ δ) (ὑπὸ τῆς Ἀγγλίας παρεμβληθεὶς) Ἐπιφύλαξις τοῦ δικαιώματος τῶν ἐμπολέμων Δυνάμεων νὰ ζητήσωσιν ἐν τῷ συμφέροντι τῆς Εὐρώπης καὶ ἰδιαιτέρους ὄρους κατὰ τὴν συνομολόγησιν τῆς συνθήκης.

Οἱ ὄροι οὗτοι ἦσαν ἀρκούντως τραχεῖς καὶ μάλιστα ὁ πρῶτος ὁ περὶ ἐκχωρήσεως ἐδάφους καὶ ὁ τρίτος ὁ περὶ τῆς ἐξουδετερώσεως τοῦ Εὐξείνου, ὁ ὑπὸ τὸ πρόσχημα ἀμοιβαιότητος πρὸς τὴν Τουρκίαν ἀπαγορεύων, κατὰ βάθος μόνον εἰς τὴν Ρωσίαν, νὰ ἔχη ναυτικὸν ἐν τῷ Εὐξείνῳ, διότι ἢ εἰς τὴν Τουρκίαν γενομένη ἀπαγόρευσις ἦτο εἰκονικὴ, ἀφοῦ αὕτη εἶχε τὴν ἐξουσίαν νὰ ναυπηγήσῃ ὅσα ἤθελε πλοῖα ἐν Βοσπόρῳ, Προποντίδι καὶ Αἰγαίῳ καὶ ἐν περιπτώσει πολέμου μετὰ στόλου ἰσχυροῦ νὰ προσβάλλῃ τὰ Ρωσικὰ παράλια (εἰς ἣ ἕνεκα τῆς ἐξουδετερώσεως δὲν θὰ ἐπετρέπετο ἡ ὀχύρωσις ὅπως καὶ εἰς τὰ Τουρκικὰ παρὰ τὸν Εὐξείνου παράλια). Τραχύτατος δὲ ἦτο ὁ ὅλο τῆς Ἀγγλίας μετὰ πολλῆς ὀπισθοβουλίας προταθεὶς πέμπτος ὄρος. Διὰ τοῦτο καὶ ἡ ὑπὸ τῆς Ρωσίας παραδοχὴ δὲν ἐφάνη ἐν ἀρχῇ λίαν πιθανὴ καὶ πολὺς ἐγένετο λόγος περὶ νέας μεγάλης στρατείας, ἣν ἐμελλον νὰ ἐπηρεύησῃ κατὰ τὸ προσεχὲς ἕαρ αἱ τρεῖς σύμμαχοι Δυνάμεις (Ἀγγλία, Γαλλία, Αὐστρία) εἰσβάλλουσαι διὰ Πολωνίας καὶ τῶν Ἡγεμονιῶν εἰς τὴν καρδίαν τῆς Ρωσίας, ἀπεδόθη δὲ καὶ εἰς τὸν Ναπολέοντα δήλωσις ὅτι τὰ μέχρι νῦν γενομένα ἀπετέλουν ἀπλῶς ἀρχὴν καὶ πρόλογον τοῦ πολέμου καὶ ὅτι ὁ κύριος καὶ μέγας πόλεμος ἐμελλε ν' ἀρξῆται τὸ ἕαρ τοῦ 1856. Ὁ κόμης Νεσελῳῶδε διὰ τῆς ἀπὸ 11/23 Δεκεμβρίου εἰς τὸ Βιενναῖον τηλεσίγραφον ἀπαντήσεως ἐζήτησε τὴν ἐξάλειψιν τῆς περὶ ἐκχωρήσεως ἐδάφους ἀπαιτήσεως τοῦ 1 ὄρου καὶ τὴν ὀλοσχερῇ ἐξάλειψιν τοῦ 5. Ἄλλ' ἢ Αὐστρία, ἣς τὴν ἐξασφάλισιν τοῦ Δανουβίου ἐθεώρει ζωτικώτατον συμφέρον Αὐστριακόν, ἐπέμεινεν εἰς τὴν ἀπαίτησιν αὐτῆς περὶ ἀποδοχῆς ἀμέσου πάντων τῶν ὄρων ἀπειλοῦσα ἐν ἐναντίᾳ περιπτώσει τὴν ἀνάκλησιν τοῦ ἐν Πετροπόλει Αὐστριακοῦ πρέσβεως. Ἄλλ' ἐπὶ τέλος ἐπεκράτησεν ἐν τοῖς συμβουλίῳ τοῦ Ἀλεξάνδρου Β' ἡ περὶ ὑποχωρήσεως γνώμη ἀφοῦ μέγα συμβούλιον τῶν ἀνωτάτων πολιτικῶν λειτουργῶν τοῦ Κράτους καὶ στρατιωτικῶν ἀρχηγῶν ὑπὸ τὴν

προεδρίαν τοῦ Αὐτοκράτορος ἀπεφάνητο γνώμην ὑπὲρ τῆς ὑποχωρήσεως, ὑπὲρ ἧς ἄλλως θερμότερα συνηγόρει παρὰ τῷ ἀνεψιῷ ὁ βασιλεὺς τῆς Πρωσσίας Φριδερίκος Γουλιέλμος Δ΄ δεικνύων τοὺς ἐκ τῆς ἐπαναλήψεως τοῦ πολέμου ἀπειλούντας τὴν Ρωσσίαν δεινοτάτους κινδύνους, καὶ ἰδίως τὴν τῶν Πολωνῶν ἐπανάστασιν, ὑπῆρχε δὲ πεποιθήσις μεγάλη ἐν τοῖς πολιτικοῖς Ρωσικοῖς κύκλοις ὅτι ὁ Ναπολέων ἐμελλε νὰ ἐλαφρύνῃ τὸν πρῶτον ὄρον διὰ σμικρύνσεως τοῦ κατὰ τὴν Αὐστριακὴν πρότασιν ἀφαιρησομένου ἀπὸ τῆς Ρωσίας ἐδάφους τῆς Βεσσαραβίας (ὡς καὶ ἀληθῶς ἐπραξεν), ἤθελε δὲ ὁ αὐτὸς ἐξουδετερώσει καὶ τὴν διὰ τοῦ 5 ἄρθρου ὑπὸ τῆς Ἀγγλίας μελετωμένην ἐναντίον τῆς Ρωσίας νέαν ἐπιβουλὴν τῆς Δυναμείας ἐκείνης. Οὕτω δὲ ὁ κόμης Νεσσελρῶδε ἐδήλωσε τῇ 4/16 Φεβρουαρίου. τῷ ἐν Πετροπόλει Αὐστριακῷ πρέσβει ὅτι ἡ Ρωσία ἐδέχεται ἀνεπιφυλάκτως πάντας τοὺς ὄρους τοῦ Αὐστριακοῦ τελεσιγράφου. Οὕτω δὲ τῇ 20/1 Φεβρουαρίου συνῆλθον οἱ ἀντιπρόσωποι τῆς Ρωσίας, Αὐστρίας, Ἀγγλίας, Γαλλίας καὶ Τουρκίας ἐν Παρισίοις ὑπὸ τὴν προεδρίαν τοῦ ὑπουργοῦ τῶν Ἐξωτερικῶν τῆς Γαλλίας κόμητος Βαλέβσκη (φυσικοῦ υἱοῦ τοῦ Ναπολέοντος Α΄ ἐκ τίνος Πολωνίδος γεννηθεὶς ἐν Walevice, ἐξ οὗ καὶ τὸ ὄνομα) καὶ μετὰ χρόνον ὀλίγῳ πλείονα τοῦ μηνός, ἤτοι τῇ 18/30 Μαρτίου, ἡμέρᾳ Κυριακῇ (Κυριακῇ τοῦ Ἀντίπασχα ἢ τοῦ Θωμᾶ κατὰ τὸ ἡμερολόγιον τῶν Δυτικῶν), ὅτε ἀναγινώσκεται καὶ ἐν τῇ Δυτικῇ Ἐκκλησίᾳ (ὅπως παρ' ἡμῶν τῇ Κυριακῇ τοῦ Θωμᾶ) τὸ Εὐαγγέλιον, ἐν ᾧ ὑπάρχει ἡ τοῦ Ἰησοῦ πρὸς τοὺς μαθητὰς πρόσρησις «Εἰρήνη Ὑμῖν», ὑπεγράφη ὑπ' αὐτῶν ἡ Παρισιανὴ συνθήκη τῆς εἰρήνης, ἧς τὸ κείμενον καὶ τὴν ἐρμηνείαν πραγματευσόμεθα ἐν τῷ ἐπομένῳ κεφαλαίῳ.

ΠΡΟΣΘΗΚΑΙ ΤΙΝΕΣ ΚΑΙ ΕΠΑΝΟΡΘΩΣΕΙΣ ΕΙΣ ΤΑ ΕΝ ΤΩ ΤΟΜΩ ΤΟΥΤΩ ΕΚΤΙΘΕΜΕΝΑ

Εἰς τὰ ἐν σελ. 18 ἐν σημ. 1 στιχ. 2 λεγόμενα προσθετέον συναινέσει πασῶν τῶν αὐτοκεφάλων Ἐκκλησιῶν, τοῦλάχιστον τῶν Πατριαρχικῶν.

Τὰ ἐν τῇ αὐτῇ σελ. καὶ σημ. περὶ προσηγορίας *μητροπολίτου* τοῦ Ἀθηνῶν ἐπισκόπου ὡς ἀρχιεπισκοποῦ ἀκριβέστερον ἔχουσιν οὕτως «Εἰς μόνον τὸν Ἀθηνῶν βραδύτερον διὰ τοῦ καταστατικῆς νόμου δοθείσης τῆς τοιαύτης προσηγορίας».

Εἰς τὰ ἐν σελ. 37 σημ. 1 περὶ διορισμοῦ γραμματέως τῆς Ἱ. Συνόδου τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου (στιχ. 7) προσθετέον «Οἱ γραμματεῖς διορίζονται ὑπ' αὐτῆς τῆς Ἱ. Συνόδου».

Εἰς τὰ ἐν σελ. 69 προσθετέον καὶ τάδε : «Σημειωτέον ὅτι ἐν τῇ Συνελεύσει, ἣν συνεκρότησεν ὁ Πέτρος τῶν Ἐκκλησιαστικῶν καὶ λαϊκῶν ἀρχόντων, ἵνα σκεφθῆ μετὰ τούτων περὶ τῆς μελετωμένης ὑπ' αὐτοῦ μεταρρυθμίσεως τῆς Ἐκκλησιαστικῆς διοικήσεως οἱ ἀρχιερεῖς ἐκήρυξαν ὅτι αὕτη δὲν ἠδύνατο νὰ γείνη ἄνευ συνεννόησεως πρὸς τὴν Μ. Ἐκκλησίαν Κων/πόλεως. Ἀλλ' ὁ Πέτρος δὲν ἐδέξατο τὴν περὶ προηγουμένης συνεννόησεως τῶν ἀρχιερέων πρότασιν οὐχὶ εἰπὼν (ὡς ψευδῶς ἰσχυρίζεται ὁ εἰς ἐπίνοιαν ψεύδους καὶ διαστροφῆν τῆς ἀληθείας λίαν ἐπιρροπή; καὶ πρόθυμος Θ. Φαρμακίδης) «Ἐγὼ εἰμι ὁ πατριάρχης ὑμῶν», ἀλλὰ διότι, ὡς ἔλεγεν, «ἡ τοιαύτη προσυνεννόησις ἀπῆται χρόνον μακρόν».

Τὰ ἐν σ. 71 ἀνακριβῶς πως περὶ τοῦ μητροπολίτου Μόσχας ὡς πατριάρχου γραφόμενα ἀκριβέστερον ἔχουσιν ὧδε : Μετὰ τὴν ὑπὸ τοῦ Πέτρου Α' τῷ 1722 γενομένην κατάλυσιν τοῦ πατριαρχικοῦ ἀξιώματος καὶ τὴν ἴδρυσιν Ἱ. Συνόδου διοικητικῆς ἢ διοικούσης τὴν προεδρείαν τῆς Συνόδου εἶχε διαρκῶς ὁ μητροπολίτης Πετρούπολεως καὶ Νοβογορόδου ἄνευ προσηγορίας Πατριάρχου. Ἀλλὰ καὶ ὁ Μόσχας μητροπολίτης, καίπερ ἔχων δικαιώματα καὶ ἀξιώσεις ἱστορικῶς ἐπὶ τὴν προσηγορίαν αὐτήν, προσηγορεύετο ἀπλῶς μητροπολίτης. Ἀλλ' ἀπὸ τῆς βασιλείας τοῦ τσαροῦ Ἀλεξάνδρου Β' (1855—81), ὅτε ἠξήθησαν ἐν Ρωσίᾳ τὰ ἀναρχικὰ κινήματα τῶν ὑπὸ τῶν πολεμίων αὐτῶν *Μηδενιστῶν* (*Nihilistes*) κληθέντων μυστικῶν ἐπαναστατικῶν συνωμοτῶν καὶ τὰ ὑπὸ τούτων διαπραττόμενα ἐλάμβανον μεγάλας διασώσεις, φονευθέντος καὶ τοῦ Ἀλεξάνδρου Β', ἤρξατο ἐπιρροπῶσα ἐν τοῖς Ἐκκλησιαστικοῖς καὶ ἐν τοῖς πολιτικοῖς ἐτι ~~καί~~ ἡ γνώμη περὶ ἀνορθώσεως τοῦ κατελυθέντος Πατριαρχικοῦ Θρόνου καὶ ἀξιώματος χάριν ἐνισχύσεως τοῦ θρησκευτικοῦ αἰσθήματος τοῦ λαοῦ ὡς δραστηρίου φαρμάκου ἐναντίον τῶν κατὰ τοῦ κοινωνικοῦ καὶ πολιτικοῦ καθεστώτος τεκταινομένων ἐπιβουλῶν ὑπὸ τῶν *Μηδενιστῶν* ὡς ἀπεκλήθησαν ὑπὸ τῶν Συντηρητικῶν οἱ ἀνήκοντες εἰς

τὴν Ἐπαναστατικὴν σύννομοσίαν τὴν καλουμένην ἢ καλοῦσαν ἑαυτὴν Ρωσικὴν ἐπαναστατικὴν μερίδα ἢ μ. «Ρωσικῆς ἐθνικῆς βουλῆσεως». Ἀλλὰ τοῦ περὶ ἀνορθώσεως τοῦ Πατριαρχικοῦ ἀξιώματος βουλευμάτος ἢ πραγμάτων ἀναβληθεῖσα ἐπ' ἀόριστον ἐπεγένετο μόνον κατὰ τὸ 1917.

Τὰ ἐν σελ. 117 λεγόμενα περὶ «τῶν προσκειμένων τῷ Μακαριωτάτῳ» δὲν αἰνίττονται οὐδαμῶς τοὺς τῷ *γένει προσήκοντας* τῇ Αὐτοῦ Μακαριότητι, ἀλλὰ τοὺς ἐν τῇ διοικήσει τῆς Ἐκκλησίας προσκειμένους Αὐτῇ ἄκοντι ἄμαθεῖς καὶ ἀσεβεῖς λαϊκοὺς ἀξιωματοῦχους. Ὁμολογουμένως ὁ Μακαριώτατος ἐν πολλοῖς δείκνυσι καὶ σθένος καὶ προθυμίαν ψυχῆς, ὧν δὲ συστηματικῶς πεπαιδευμένος θεολογικῶς τε καὶ φιλολογικῶς δείκνυσι πνεῦμα πεφωτισμένον καὶ φιλότιμον ἐργαζόμενος, ὅπως ὁ προκάτοχος αὐτοῦ σεβασμιώτατος Θεόκλητος, ὑπὲρ τῆς εἰς τὴν πρέπουσαν ἠθικὴν αἵγλην ὑψώσεως τῆς ἀπὸ τοῦ θανάτου τοῦ αἰοδύμου μητροπολίτου Γερμανοῦ ἀμαρτωθείσης περιωπῆς τοῦ μητροπολιτικοῦ (καὶ νῦν ἀρχιεπισκοπικοῦ) θρόνου Ἀθηνῶν. Διὰ τὸ πρὸ δύο ἐτῶν ἐνσκήψαν καὶ νῦν ἐτι μένον σχίσμα ἐν τῇ Ὀρθοδόξῳ Ἐκκλησίᾳ ἕνεκα τοῦ ζητήματος τοῦ Ἐκκλησιαστικοῦ Ἡμερολογίου δὲν εὐθύνεται ὁ Μακαριώτατος, ἀλλ' ἡ Ἱεραρχία τοῦ Ἑλληνικοῦ κράτους καὶ τὸ ἐν Κωνσταντινουπόλει Πατριαρχεῖον, ὧν αἱ εἰς κελεύσματα μετὰ τινος σπουδῆς ὑπετάγη ὁ Μακαριώτατος ἐνφ' ἡδύνατο νὰ μὴ ἀπακούσῃ εἰς τὰ κελεύσματα ταῦτα τὰ ἐξ ὑπερβασίων προερχόμενα.

Τὰ ἐν σελ. 319 ἐν ὑποσημειώσει λεγόμενα ὅτι «οἱ Κόπται τῆς Αἰγύπτου, μετὰ τούτων δὲ καὶ οἱ ὁμόδοξοι αὐτοῖς Ἀβησσυνοὶ ἐπὶ τῆς Αἰγυπτιακῆς καιοχῆς τῶν ἐτῶν 1839—41 (γράφει ὀρθότερον τῶν ἐτῶν 1832—41) ἐγκατεστάθησαν ἐν τισὶ γωνίαις τοῦ μεγάλου ναοῦ τῆς Ἀναστάσεως» δὲν εἶναι ἀκριβῶς εἰρημένα. Κόπται καὶ Ἀβησσυνοὶ καὶ πρὸ τοῦ 19ου αἰῶνος μετεῖχον τοῦ περιβάλλου τοῦ μεγάλου ναοῦ τῆς Ἀναστάσεως (ἴδ. *Récits de Voyages d'un Arabe* (Code 286 du Vatican). Traduction de l'Arabe par Mme Olga de Lebedef, Présidente d'honneur et Fondatrice de la Société Russe des Études Orientales. St. Petersburg 1902 σ. 10—11).

Αἱ ἐν σελ. 328 στίχ. 11 (ἐν τῷ σουλτανικῷ θεοπίσματι ἢ διαγράμματι) μνημονευόμενα «ἄψιδες τῆς Μαρίας» λέγονται συνήθως ὑπὸ τῶν ἡμετέρων «καμάραι» ἢ (ἐκ τοῦ ἀριθμοῦ) «ἐπτακάμαρον» (τῆς Παναγίας).

Τὸ ἐν σελ. 334 ἐν ὑποσημειώσει λεγόμενον ὅτι ὁ Πάπας Πίος Θ' ἀνήλθεν εἰς τὸν παπικὸν θρόνον τῷ 1848 δὲν εἶναι ἀκριβές. Ὁ Πίος Θ' ἀνήλθεν εἰς τὸν θρόνον κατὰ Ἰούνιον τοῦ 1846.

Ἐν σελ. 454 ἐν ὑποσημ. (1) διορθωτέον τὸ Σ. Γιαννοπούλου εἰς Α. Δανοπούλου.

νείας, ὣν τὸ σῖνηθες ὄνομα παρὰ τοῖς Βυζαντιακοῖς εἶναι **Σκλαβηνοί**¹. Μετὰ τῶν Σκλαβηγῶν δὲ τούτων ἠνώθησαν ἐν Μοισίᾳ καὶ οἱ ἐκ τῶν ἀνατολικῶν Σλαυικῶν λαῶν (τῶν προγόνων τῶν Ρώσων καὶ Πολωνῶν, τῶν καλουμένων ἀρχαιότερον **Σαρμα-**

(1) Τὰ ὀνόματα Σλαῦοι, Σθλάβοι, Σκλαῦοι καὶ Σκλαβηνοὶ ἐτυμολογικῶς εἰσὶ τὰ αὐτά. Ὁ πρῶτος καὶ ἀρχαιότατος τύπος κατὰ τὰς ἀξιώσεις τῶν Σλαῦων λογίων εἶναι τὸ Σλαῦος προελθὼν ἐκ τῆς ῥίζης σλα=λαλῶν ἢ σλάβα=δόξα, κλέος. (Ἄλλὰ καὶ τὸ σλάβα=δόξα, φήμη, φαίνεται ὅτι προήλθεν ἐκ τοῦ σλο=λαλεῖν). Ὡστε κατὰ τὰς ἀξιώσεις ταύτας Σλαῦοι ἐκλήθησαν οἱ λαοὶ ὡς ἐνδοξοὶ ἢ ὡς λαλοῦντες σαφῶς καὶ καθαρῶς ἐν ἀντιθέσει πρὸς τοὺς Νεμίτζι=σιωπηλοὺς, ἀγλώσσους (ὡς καλοῦσιν οἱ Σλαῦοι τοὺς Γέρμανους), ὅπως αὐτοὶ οἱ Γερμανοὶ τὸ ἐκ τῆς ῥίζης deuten=δηλοῦν ὄνομα αὐτῶν, τὸ δηλοῦν τὸν καθαρῶς καὶ σαφῶς λαλοῦντα (Τεῦτονες, Teutones, Theodisci) ἀντιτιθέασιν πρὸς τὸ Wälsch (=δυσήχως καὶ ἀνάρθως λαλῶν) ὡς καλοῦσιν τοὺς Κελτικούς καὶ Κελτολατινικοὺς λαοὺς καὶ καθόλου τοὺς Λατινικοὺς ἢ Ρωμανικοὺς λαοὺς (καλῆ δὲ καὶ ὁ Σοφοκλῆς τοὺς μὴ Ἑλληνικοὺς λαοὺς τοὺς παχυστομοῦντας βαρβάρους ἰγλόττους («οὔθ' Ἑλλάς οὔτ' ἄγλωιτος»). Παρὰ τοῖς Βυζαντιακοῖς συγγραφεῦσιν οἱ Σλαῦοι καλοῦνται συνήθως καὶ Σκλαῦοι, συνηθέστερον δὲ Σκλαβηνοί, αἱ δὲ ὑπ' αὐτῶν οἰκούμεναι χῶραι Σκλαβινία (ἐκ τῶν τύπων τούτων παρήχθη τὸ τοῦ νοτιοσλαυικοῦ λαοῦ τῶν Σλοβένων ὄνομα ὡς καὶ τῶν Μορσῶν Σλοβάκων. Τὸ Σλαῦωνος καὶ Σλαβωνικός, Σλαβωνικὴ γλῶσσα εἶναι ὄροι ἀκαδημεικοί). Ἡ δὲ σημασία τοῦ σκλάβος = δούλος (Γερμ. Slave. Γαλλ. esclave, esclavage) προήλθεν ἐκ τοῦ ἀρχετύπου φυλετικοῦ Σκλαῦος. Ἀπ' οὗ χρόνου ἀπὸ τῆς βασιλείας τοῦ Καρόλου τοῦ Μεγάλου ἤρξαντο οἱ μεταξὺ Γερμανῶν καὶ Σλαῦων πόλεμοι οἱ κατασταθέντες ἀδιάλειπτοι ἐπὶ τῶν αὐτοκρατόρων Ὀθωνῶν, ἐπὶ δὲ τῶν Σαλίων αὐτοκρατόρων (ιδίως τοῦ Ἑρρίκου Γ' ὑπ'δουλώσαντος πολλοὺς Σλαυικοὺς λαοὺς εἰς τοὺς Γερμανοὺς) ἔδωσαν ἀφορμὴν εἰς τὴν παρὰ τοῖς Γερμανοῖς, ἐντεῦθεν δὲ καὶ παρὰ τοῖς ἄλλοις εὐρωπαϊκοῖς λαοῖς καὶ παρ' ἡμῖν τοῖς Ἑλλησι, μεταπτώσιν τῆς πρώτης ἐννοίας τοῦ ὀνόματος εἰς τὴν τοῦ δούλου. Οὕτω δὲ παρήχθησαν καὶ δύο μικρὸν ἀπ' ἀλλήλων διστάμενοι τύποι τοῦ οὗτου ὀνόματος, ὁ τύπος σλαῦος (Γερμ. Slawen, Γαλλ. Slaves. Ἑλλιν. Σλαῦος) προκειμένου περὶ τῶν Σλαυικῶν λαῶν, καὶ ὁ τύπος σκλαῦος (Γερμ. sklave. Γαλλ. esclaves, esclavage. Ἑλλιν. σκλάβος, σκλαβία, σκλαφῶν), εἰ καὶ τὸ ἀρχετυπον καὶ τὸ ἐτυμον ἀμφοτέρων τῶν ὀνομάτων εἶναι τὸ αὐτό.

των) ἄνται (ἀφ' ὧν τὸ δοθὲν τῷ αὐτοκράτορι Ἰουστινιανῷ Α' τιμητικὸν ἐπώνυμον Ἄντικός, ὡς νικητῆ τῶν Ἄντων) οἱ κατέλθόντες εἰς τὴν εἰρημένην χώραν ἀπὸ τῶν νοτιοδυτικῶν χωρῶν τῆς νῦν Ρωσίας διὰ Μολδαβίας καὶ Βλαχίας. Οὕτως ἡ Μοισία περὶ τὰ τέλη τοῦ 7ου μ. Χ. αἰῶνος, ὅτε ἐγκατεστάθησαν ἐν αὐτῇ οἱ Φιννοουράλιοι Βούλγαροι, εἶχεν ἐντελῶς σχεδὸν ἐκσλαβισθῆ (καλουμένη διὰ τοῦτο καὶ χώρα «ἐπιτὰ (σλαβικῶν) γενεῶν», τῶν ἐκρωμαϊσθέντων πρώην οἰκητόρων Θρακῶν μεταστάντων εἰς τὸν ὄρεινόν ποιμενικὸν βίον τῶν Βλάχων (σ. 150). Οἱ νεήλυδες καὶ ἐπήλυδες εἰς τὴν Μοισίαν Βούλγαροι παρὰ τὴν μεγάλην ἀγριότητα τῶν ἡθῶν καὶ τὴν βαρβαρότητα τοῦ βίου ἴδρυσαν κράτος ἐν τῇ χώρᾳ, ἐν ᾧ αὐτοὶ μὲν ἦσαν ὁ ἄρχων λαός, ὁ δὲ σημαντικῶς πολυπληθέστερος καὶ μᾶλλον ὀπωσοῦν ἐξημερωμένος Σκλαβηρικὸς λαὸς ἀπετέλει τὸ ὑποταχθὲν ὑπήκοον ἔθνος. Περὶ τῶν πρώτων ἡγεμόνων τοῦ Βουλγαρικοῦ κράτους τῆς Μοισίας γίνεται λόγος εἰς τὰς Βυζαντιακὰς καὶ τὰς πενιχροτάτας ἐγχωρίους (Οὐννοβουλγαρικὰς) παραδόσεις τὰς ἀποτελουμένας ἀπὸ καταλόγου τινὸς ὀνομάτων ἡγεμόνων (ἴδ. περαιτέρω). Ἐνταῦθα ἀρκεῖ νὰ μνημονευθῆ μόνον ὅτι ἡ τῶν Βουλγάρων ἐπὶ τῶν Σκλαβηνῶν ἡγεμονία δὲν διήρκεσε πλέον τῶν δύο αἰῶνων καὶ ὅτι περὶ τὰ τέλη τοῦ 9ου μ. Χ. αἰῶνος, ὅτε ἐπεκράτησε τελείως ὁ Χριστιανισμὸς ἐν τῇ χώρᾳ, ἐπῆλθε τελεία ἀφομοίωσις τῶν δύο λαῶν ἐπικρατησάσης τῆς γλώσσης τῶν Σκλαβηνῶν, ἥτις ἦν γλῶσσα καὶ τῆς Ἑκκλησίας καὶ τῶν ἱερῶν βιβλίων, ἐκ δὲ τῆς τῶν Βουλγάρων μόνον τοῦ ὀνόματος **Βούλγαρος** διατηρηθέντος ἐν τῷ παραχθέντι οὕτω τὴν γλῶσσαν Σλαβικῷ ἔθνει, ἀφοῦ καὶ οἱ Χριστιανοὶ ἡγεμόνες τῆς χώρας ἔφερον οὐχὶ πλέον Οὐννοβουλγαρικὰ, ἀλλὰ ἢ Σλαβικὰ ἢ Χριστιανικὰ (Ἑβραϊκὰ ἢ Ἑλληνορωμαϊκὰ ὀνόματα)!. Οἱ Βούλγαροι τὴν Χριστιανικὴν πίστιν παρέλαβον ἀπ' εὐθείας ἀπὸ Κων/πόλεως δραστηριωτάτῃ ἐνεργείᾳ τοῦ πατριάρχου Φω-

(1) Ἐντεῦθεν ἀκολουθεῖ ὅτι οἱ νῦν Βούλγαροι καλούμενοι εἶναι τοσοῦτο μόνον Βούλγαροι ἢτοι ἀπόγονοι τῶν Οὐννοβουλγάρων, ὅσον οἱ νῦν Φραντσέζοι τῶν Γερμανῶν Φράγκων, ἀφ' ὧν ἔλαβον τὸ ἔθνικόν αὐτῶν ὄνομα καὶ οἵτινες ἴδρυσαν καὶ ὄργάνωσαν τὸ κράτος τῶν Φραντσέζων, καὶ ὅσον οἱ Βαυαροὶ τῶν Κελτῶν Βοιάρων.

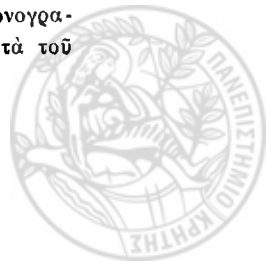

τίου¹ και ὁ πρῶτος εἰς τὴν Χριστιανικὴν πίστιν προσελθὼν ἡγεμὼν αὐτῶν ἐν τοῖς γνωστοῖς Βουλγάροις ἡγεμόσι φέρων Σλαβικὸν ὄνομα **Βόγορις** μετωνομάσθη Μιχαὴλ κατὰ τὸ ὄνομα τοῦ ἀναδόχου αὐτοῦ ἐν τῷ βαπτίσματι γενομένου αὐτοκράτορος Μιχαὴλ Γ' (ὅπως μετὰ ἕνα αἰῶνα και πλέον ὁ πρῶτος ὡς Χριστιανὸς βαπτισθεὶς Ρῶσος ἡγεμὼν Βλαδίμιρος μετωνομάσθη Βασίλειος κατὰ τὸ ὄνομα τοῦ ἀναδόχου αὐτοκράτορος Βασιλείου Β' τοῦ Βουλγαροκτόνου)². Μαρτυρεῖται δὲ και ἐξ ἄλλων ὅτι πρῶτοι προσῆλθον ἐν τῷ Βουλγαρικῷ κράτει εἰς τὸν Χριστιανισμὸν οἱ Σκλαβηνοὶ ἢ Σλαβῶνοι καλούμενοι Σλαῦοι τῆς χώρας, τοῦναντίον δὲ ἡ Οὐννοβουλγαρικὴ ἀριστοκρατία μετὰ δυσαρρεσκείας ἔβλεπε τὴν εἰς τὸν Χριστιανισμὸν προσέλευσιν τοῦ ἡγεμόνος. Ἀλλὰ κατὰ μικρὸν ἡ Οὐννοβουλγαρικὴ αὐτὴ ἀντίπραξις ἐξέλιπε και τέλος ἐξενίκησεν ὁ Χριστιανισμὸς, μετὰ τούτου δὲ και ἡ σλαύωσις τοῦ διγενοῦς λαοῦ τοῦ μηδὲν ἔχνος ἐν τῇ γλώσσει διατηρήσαντος ἐκ τῆς προτέρας ἰδιαιτέρας τῶν κυρίως Βουλγάρων Οὐννοβουλγαρικῆς³.

(1) Ἀλλ' ὑπῆρχον φαίνεται και πρότερον πλείστοι Χριστιανοὶ μεταξύ τῶν Σλαῦων ὑπηκόων.

(2) Τὰ λεγόμενα ὅτι τοὺς Βουλγάρους προσῆγαγον εἰς τὴν Χριστιανικὴν πίστιν οἱ τῶν Σλαῦων ἱεραπόστολοι Ἑλληγες ἀδελφοὶ Μεθόδιος και Κύριλλος ἀποδείκνυνται ἐκ τῶν νεωτέρων ἐρευνῶν μῦθος ἀπλοῦς προσελθὼν ἐκ τῆς συγχύσεως τοῦ ἱεραποστόλου Μεθοδίου πρὸς τινὰ ζωγράφον Μεθόδιον μοναχὸν Ἑλληνα, ὃν μετεπέμψατο ὁ Βόγορις και ὅστις πρὸς τοὺς ἄλλοις ἐποίησεν αὐτῷ εἰκόνα τοῦ ἁγίου και τῆς Κολάσεως (ἴδ. κατωτέρω). Ἐν Βουλγαρίᾳ τῇ Μυσίᾳ δηλονότι οἱ Σλαῦοι κάτοικοι πρὸ τοῦ Μεθοδίου και Κυρίλλου εἶχον προσέλθει εἰς τὸν Χριστιανισμὸν.

(3) Καθὰ και ἀνωτέρω ἐλέχθη (σ. 241 σημ.), τὰ μόνα λείψανα τῆς Οὐννοβουλγαρικῆς γλώσσης εἶναι τὰ ὀνόματα τῶν Οὐννοβουλγάρων ἡγεμόνων τὰ παρὰ τοῖς Βυζαντιακοῖς χρονογράφοις διασωθέντα. Ἀλλὰ πλὴν τῶν στοραδίην παρὰ διαφόροις χρονογράφοις ἀπαντῶντων, ἄνευ χρονολογικῆς σειρᾶς και διαδοχῆς, τοιούτων ὀνομάτων, ὧν ἱκανὰ μνημονεύονται ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῶν Ἑλληνοβουλγαρικῶν σχέσεων, σωθέντα ἐν τῇ χρονογραφίᾳ τοῦ πατριάρχου Νικηφόρου (τοῦ περὶ τὰ τέλη τοῦ 8ου και τὰς ἀρχὰς τοῦ 9ου αἰῶνος συγγράψαντος σύντομόν τινὰ χρονογραφίαν) και παρ' ἄλλοις χρονογράφοις Βυζαντιακοῖς, ὀνόματα, οἷα τὰ τοῦ

Πνευματική ανάπτυξις τῶν Βουλγάρων. — Οἱ Βούλγαροι μετὰ τοῦ Χριστιανισμοῦ ἔλαβον παρὰ τῶν Ἑλλήνων καὶ τὰ σπέρ-

Κουβράτ (Κουρᾶτος παρὰ τῷ πατρὶάρχῃ Νικηφόρῳ) καὶ τῶν δύο ἐκ τῶν πέντε υἱῶν αὐτοῦ, τοῦ δευτέρου Κοτράγου καὶ τοῦ τρίτου Ἀσπαροῦχ ἢ Ἰσπερίχ, τοῦ ἴδρουτοῦ τοῦ ἐντεῦθεν τοῦ Δανουβίου ἐν τῇ πάλαι Μοισίᾳ Βουλγαρικοῦ κράτους, καὶ τῶν τοῦτου διαδόχων Τέρβελι, Τελέσιος, Σαβίνου, Τέκτου, Βαϊάνου (Βαϊάν ὡς γνωστὸν ἐκαλεῖτο καὶ ὁ ἐπὶ αὐτοκράτορος Μαυρικίου χαγάνος ἢ χάνος τῶν Αὐάρων), Καρδάμης, Σουρσουβούλ, Ἀλογοβοτούρ, Καλαγάνου (ἢ Παγάνου), Κρούμ, Μορτάγωνος)· πλὴν τῶν ἐκ τῶν Βυζαντιακῶν πηγῶν γνωστῶν τούτων ὀνομάτων ἀνεκαλύφθη πρὸ ὀλίγων ἐτῶν ὀλόκληρος κατάλογος Βουλγάρων ἡγεμόνων, τῶν μέχρι περιόδου τοῦ 765 μ. Χ. ἀρχάντων. Ὁ κατάλογος εὑρέθη πρὸ ὀλίγων ἐτῶν ἐν τινι ἐπιγραφῇ ἐπὶ λίθου ἐντετειχισμένου εἰς τὸ μαμαθανικὸν τέμενος τοῦ Τυρόβου, κεχαραγμένη γράμμασι Κυριλλικοῖς ἐν γλώσσῃ ἀναμίκτῳ ἐκ λέξεων Σλαυικῶν καὶ ἄλλων ἀκαταλήπτων ἀνηκουσῶν πάντως, ὅπως καὶ τὰ ὀνόματα τῶν ἡγεμόνων, εἰς τὴν Οἰννοβουλγαρικὴν γλῶσσαν. Ἐκ τῶν Σλαυικῶν λέξεων τῆς ἐπιγραφῆς ἐξάγεται ἡ ἐξῆς ἱστορικὴ ἀναγραφὴ: «Ὁ Ἀβοτοχῶλ ἔζησεν ἢ ἤρξε (ποῦ καὶ πότε ἄγνωστον) 300 ἔτη ἐκ τοῦ γένους τοῦ Δούλου, ὁ Ἰρνίκ, γέν. Δούλου καὶ οὗτος, ἔζησεν ἢ ἤρξεν 150 ἔτη, ἔπειτα ἔρχεται (ὡς σφαιτεριστής) ὁ Γοστούν (τὸ ὄνομα θεωρεῖται Σλαυικόν) ἐκ τοῦ γένους Ἰέρμι 2 ἔτη μόνον ἄρξας, ἔπειτα ὁ Κούρτ (ὁ Κούρατος ἢ Κοιβράτ τῆς Βυζαντιακῆς χρονογραφίας), Δουλοΐδης ἄρξας ἠξήσας 60 ἔτη, ὁ ἐκ γέν. Δούλου Βένμερ ἄρξας τρία ἔτη. Εἶτα ἀναφέρεται ἐν τῇ ἐπιγραφῇ τὸ ὄνομα τοῦ Ἰσπερίχ μετὰ τοῦ ὀνόματος Δουναΐα (Δούναβις), ἐξ οὗ εἰκάζεται ὅτι γίνεται λόγος περὶ τῆς ὑπὸ τοῦ Ἰσπερίχ διαβάσεως τοῦ Δανουβίου, ὅπερ εἶναι ἱστορικόν. Μετὰ τὸν Ἰσπερίχ ἀναφέρεται Τερβέλ (Τέρβελις τῆς Βυζαντ. χρονογραφίας), εἶτα ὁ Σαβέρ (Σαβίνος τῆς Βυζ. χρονογρ.), εἶτα ὁ Κόργκσος (ὁ γνωστὸς ὑπὸ τῆς Βυζ. χρονογρ. σύγχρονος τοῦ αὐτοκράτορος Κωνσταντίνου Ε' Βούλγαρος ἡγεμὼν Καρμήσιος). Ἐπειτα ἀναφέρονται ὁ Τέλεχ (Τελέσιος τῆς Βυζαντ. χρονογρ.) καὶ Οὐμόρ ἢ Ὁμοριτς (Μορτάγων τῆς Βυζαντ. χρονογρ., Ὁμβριτάγ παρὰ Θεοφυλάκτῳ). Ἡ ἐπιγραφὴ, ἥτις, ὡς εἰκάζεται ὁ Jirecek (σ. 127), περιέχει ὀνόματα δι' Ἑλληνικῶν γραμμάτων εἰς τὴν ἐγγωρίαν παράδοσιν γενόμενα γνωστὰ καὶ ἐκ ταύτης ληφθέντα εἰς τὴν ἐπιγραφὴν διὰ χαρακτήρων Σλαυικῶν, ἔχει πρὸς τοὺς ἐκτεθεισὺν ὀνόμασιν ἡγεμόνων καὶ τὰς ἐξῆς λέξεις, πάντως ἀρχαίας Οἰννοβουλγαρικᾶς, μὴ ἐξηγηθείσας μέχρι νῦν: dilom tvirem,

ματα τοῦ ὑψηλοτέρου πνευματικοῦ βίου διὰ τῆς σπουδῆς τῶν Ἑλληνικῶν γραμμάτων καὶ τῆς μεταφράσεως Ἑλληνικῶν συγγραμμάτων εἰς τὴν ὑπ' αὐτῶν λαλουμένην Σκλαβηνικὴν ἢ Σλαβωνικὴν γλῶσσαν. Καὶ πρὶν ἔτι οἱ ἀδελφοὶ Κωνσταντῖνος (ὁ μετονομασθεὶς ἐν τῇ ἀρχιερατικῇ χειροτονίᾳ Μεθόδιος) καὶ ὁ Κύριλλος διαδώσωσι τὴν Χριστιανικὴν πίστιν ἐν τοῖς Σλαυικοῖς λαοῖς καὶ πρὶν ὁ Κύριλλος ἐκπονήσῃ τὴν ἀπ' αὐτοῦ Κυρίλλειον κληθεῖσαν γραφὴν ἢ ἀλφάβητον, ὅπερ χρῶνται μέχρι σήμερον πάντες οἱ Ὀρθόδοξοι Σλαυικοὶ λαοὶ καὶ μικρὸν τι μέρος Καθολικῶν ἐν Δαλματία, ὑπῆρχε παρὰ τοῖς Χριστιανοῖς Βουλγάροις γραφὴ τις καλουμένη Γλαυγολικὴ ἢ Γλαυγολιτικὴ (Glagolica = ἐκ τοῦ glagol=λαλιά) καταγομένη καὶ αὕτη ἐκ τοῦ Ἑλληνικοῦ ἀλφαβήτου, ἀλλὰ πλέον ἢ ἡ **Κυρίλλειος** ἀπομακρυνομένη τῶν Ἑλληνικῶν στοιχείων κατὰ τὴν μορφήν. Καὶ τῇ Γλαυγολιτικῇ ταύτῃ γραφῇ ἐχρῶντο ἐν ἀρχῇ οἱ Χριστιανοὶ Βούλγαροι· ἀλλ' ἐπεκράτησε παρ' αὐτοῖς ἡ Κυρίλλειος ἀπὸ τῆς ὑπὸ τοῦ Κυρίλλου γενομένης μεταφράσεως τῆς Ἱερᾶς Γραφῆς εἰς τὴν Σλαβωνικὴν. Ὁ Κύριλλος μετέφρασε τὴν Νέαν Διαθήκην καὶ ἐκ τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης τοὺς Ψαλμοὺς καὶ τινὰ ἄλλα μέρη ὧς καὶ τὸ λειτουργικὸν τῆς Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας καὶ τὴν Παρακλητικὴν. Ἡ γλῶσσα δὲ ἡ Σλαβωνικὴ, εἰς ἣν μετέφρασεν αὐτὰ ὁ Κύριλλος, ἦν αὕτη ἢ κατὰ τὸν χρόνον αὐτοῦ λαλουμένη ὑπὸ τῶν Βουλγάρων, διὸ νῦν ἡ Σλαβωνικὴ (ἢ Σκλαβηνικὴ) λέγεται καὶ ἀρχαία Βουλγαρικὴ¹. Ὡστε ἡ Βουλγαρία ὑπῆρξεν ἡ πρώτη ἐστία τοῦ Σλαυι-

doctotwirem, segor vecem, vereniadem, dvansechtem, tochtaltom, segor tvirim vichtun, sinech, goralom soworaltem. Αἱ γενόμεναι ἀπόπειραι περὶ ἐρμηνείας τῶν λέξεων καὶ φράσεων τούτων ἐκ τῆς Μαγαρικῆς ἢ ἐξ ἄλλων Οὐραλοφιννικῶν γλωσσῶν δὲν θεωροῦνται ἐπιτυχεῖς (ἴδ. πλείονα περὶ τούτων Jirecek, σ. 187 σημ. 1).

(1) Μέγα καὶ δυσχερέστατον ἐπὶ μακρὸν μεταξὺ τῶν μεγάλων Σλαβωνιστῶν ὑπῆρξε τὸ περὶ τῆς τοπικῆς καὶ φυλετικῆς ἀρχῆς καὶ καταγωγῆς τῆς Σλαυικῆς ταύτης γλώσσης ζήτημα, περὶ τοῦ τόπου δηλονότι, ἔνθα ἐλάλειτο, καὶ τῆς φυλῆς, ἣτις ἐλάλει αὐτήν, τῶν μὲν θεωρούντων αὐτήν ὡς τὴν ἀρχαίαν γλῶσσαν τῶν νῦν Σλοβίκων (Μοραυιτῶν, Σλάβων τῆς Μοραβίας), ὡς παρὰ τούτοις κυρίως ἐνεργήσαντος τὴν ἀποστολικὴν αὐτοῦ διδασκαλίαν τοῦ Μεθοδίου, τῶν δὲ ὡς τὴν τῆς Δυτικῆς Παννο-

κοῦ Χριστιανισμοῦ καὶ ἐκ τῆς Βουλγαρίας περὶ τὰ τέλη τοῦ 10ου ἡδη αἰῶνος μετεδόθη ἡ Ἐκκλησιαστικὴ Σλαυικὴ γραμματεία, ἡ

νίας, τῆς νῦν οἰκουμένης ὑπὸ τῶν Σκλαβούνων ἢ Σλαβούνων τῆς Αὐστρίας, ἕωσοῦ πρὸ ὀλίγων ἐτῶν τὸ ζήτημα ἐλύθη ὀριστικῶς ἀποδειχθέντος ὅτι ἡ Σλαυικὴ γλῶσσα τοῦ Κυρίλλου ἦν αὐτὴ ἡ ἐν Βουλγαρίᾳ καὶ ἐν ταῖς Βουλγαρικαῖς ἐποικήσεσι τῆς βορείου Μακεδονίας λαλουμένη Σλαυικὴ γλῶσσα. Ταύτην δὲ ὁ πολύγλωττος Κύριλλος (ὁ πλὴν τῆς Ἑλληνικῆς, Λατινικῆς, Ἑβραϊκῆς καὶ τῆν τῶν Χαζάρων τῆς Κριμαίας, χάριν ἱεραποστολικῆς παρὰ τῷ λαῷ τούτῳ ἐνεργείας, ἐκμαθὼν γλῶσσαν) ἔμαθε παρὰ τῶν ἐκ τῆς βορείου Μακεδονίας εἰς Θεσσαλονικὴν φοιτῶντων Βουλγάρων καὶ εἰς αὐτὴν μετέφρασε τὰ ἱερά βιβλία πρὶν ἔτι ἀρξῆται τῆς παρὰ τοῖς Σλαύοις (ἰδίως τοῖς Μοραυοῖς καὶ Σκλαβούνοις) ἀποστολικῆς αὐτοῦ ἐνεργείας. Ὅτι οἱ ἱεραπόστολοι ἀδελφοὶ Μεθόδιος καὶ Κύριλλος προσήγαγον τὸ πρῶτον τοὺς Βουλγάρους εἰς τὴν Χριστιανικὴν πίστιν ἦν δόξα παλαιά, ἧς τὸ πλημμελὲς ἠλέγχθη δι' ἀκριβεστάτης ἐρεῦνης τῶν πραγμάτων. Ἡ περὶ Μεθοδίου καὶ Κυρίλλου ὡς ἱεραποστόλων ἐν Βουλγαρίᾳ παράδοσις μόνην πηγὴν εἶχε τὴν παρὰ τῷ χρονογράφῳ Συμεῶνι Λογοθέτῃ καὶ μόνῃ τούτῳ ὑπάρχουσαν εἶδηοιν περὶ τινος Μεθοδίου ζωγράφου, εἰς ὃν ὁ χριστιανὸς ἡδη γενόμενος βασιλεὺς Βόγορις ἢ Βόρις εἶχε παραγγεῖλει τὴν γραφικὴν παράστασιν τῆς Κολάσεως. Τὸ ὄνομα τοῦ ζωγράφου τούτου, καλουμένου Μεθοδίου, ἔδωκεν ἀφορμὴν νὰ θεωρηθῇ οὗτος ὁ αὐτὸς πρὸς τὸν ἱεραπόστολον Μεθόδιον καὶ ἡ ζωγραφία τοῦ Ἄδου ἢ τῆς Κολάσεως νὰ ἐρμηνευθῇ κατὰ ἔννοιαν ἀλληγορικὴν ὡς ἡ διὰ λόγου διήθεν τοῦ Μεθοδίου παράστασις τῶν φρικτῶν βασάνων τῆς Κολάσεως ἡ ἐμποιήσασα τῷ Βογόρει σωτήριον φόβον καὶ διὰ τοῦ φόβου προσαγαούσα αὐτὸν εἰς τὴν Χριστιανικὴν πίστιν. Οἱ Βούλγαροι, ὁ Σλαυικὸς λαὸς δηλονότι ὁ οἰκῶν τὴν χώραν, ἦν καταλαβόντες οἱ Οὐνοβούλγαροι ἴδρυσαν ἐν αὐτῇ κράτος, ὀλίγον κατ' ὀλίγον εἶχον προσέλθει κατὰ μέγα μέρος εἰς τὴν Χριστιανικὴν πίστιν, ἡ δὲ τοῦ Βογόριδος βασιτείας ἐπήνεγκε καὶ τὴν τῆς περὶ αὐτὸν Οὐνοβουλγαρικῆς ἀριστοκρατίας. Παρὰ τοῖς Βουλγάροις δέ, ἀφοῦ ἐδέξαντο τὸν Χριστιανισμόν, ἀνεπτύχθη ἡ πρώτη Σλαυικὴ Ἐκκλησιαστικὴ γραμματεία ἐν τῇ ὑπ' αὐτῶν τότε λαλουμένῃ Σλαυικῇ γλώσσῃ. Ὅτι ἡ Σλαβωνικὴ καλουμένη τότε Ἐκκλησιαστικὴ γλῶσσα ἦν ἡ ἀρχαιότερα Βουλγαρικὴ μαρτυρεῖται καὶ ἐκ μόνου τοῦ γεγονότος τούτου ὅτι ἡ Βουλγαρία ὑπῆρξεν ἡ ἐστία τῆς τε Ἐκκλησιαστικῆς καὶ τῆς θύραθεν (χρονογραφικῆς) Σλαυωνικῆς φιλολογίας, καὶ πάντες οἱ λοιποὶ Σλαυικοὶ λαοὶ τῆς Ἀνατολῆς παρὰ τῶν

Ἱερὰ Γραφή καὶ τὰ λειτουργικὰ καὶ Παρακλητικὰ βιβλία τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας εἰς τοὺς Ρώσους, τοὺς Σέρβους καὶ τοὺς ἄλλους Σλαβικοὺς λαούς, ὅσοι μὴ διὰ τῆς Δυτικῆς Ἐκκλησίας προσελθόντες εἰς τὸν Χριστιανισμὸν ἐδέξαντο τὸν Λατινικὸν ἀλφάβητον. Ταῦτα δὲ πάντα ὑπῆρξαν ἐπακολουθήματα τῆς ἰσχυρᾶς ἐπὶ τὸν νεαρὸν πνευματικὸν βίον τοῦ λαοῦ τούτου πνευματικῆς ὁπῆς καὶ ἐπιδράσεως τοῦ Βυζαντιακοῦ Ἑλληνισμοῦ καὶ τῶν Ἑλληνικῶν γραμμάτων. Τὴν μεγίστην δύναμιν τῆς τοιαύτης ὁπῆς καὶ ἐπιδράσεως βλέπομεν εὐθὺς ἐπὶ τοῦ υἱοῦ καὶ διαδόχου τοῦ Βόριδος Συμεών. Ὁ ἡγεμὼν οὗτος (ἄρξας 893—927) ὁ πρῶτος λαβὼν τὴν προσωνυμίαν **Τσάρος** ἤτοι Καῖσαρ (ἐν τῇ ἐννοίᾳ **αὐτοκράτωρ** ὡς καὶ τὸ Ρωσικὸν **Τσάρος**, οὐχὶ ἐν τῇ ἐν Βυζαντίῳ ἐννοίᾳ τοῦ ἀξιώματος τοῦ Καίσαρος) καὶ συλλαβὼν τὸ μέγα σχέδιον τῆς καταλύσεως τοῦ Ἑλληνικοῦ κράτους τοῦ Βυζαντίου καὶ ἀντικαταστάσεως αὐτοῦ διὰ κράτους Ἑλληνοβουλγαρικοῦ ἢ Ἑλληνοσλαβικοῦ, πρὸς πραγμάτων τοῦ σχεδίου τούτου διεξαγαγὼν μακροχρόνιον πόλεμον καὶ ἀγωνισάμενος μέχρι τελευτῆς τοῦ βίου καὶ ἐν τῷ μεταξὺ ὑποτάξας πάσας τὰς χώρας τῆς Ἑλληνικῆς χερσονήσου μέχρι τῆς Πελοποννήσου καὶ τὴν καθέδραν αὐτοῦ μεταστήσας ἀπὸ τῆς ἐν Βουλγαρίᾳ Πρεσθλαύας

Βουλγάρων ἔλαβον τὴν Ἐκκλησιαστικὴν αὐτῶν γραμματείαν. Ἄλλὰ καὶ τὸ διὰ πολλῶν τοπικῶν γλωσσικῶν ἐρευνῶν βεβαιωθὲν γεγονός ὅτι λέιψανα τῆς Σλαβωνικῆς γλώσσης τῶν χρόνων τοῦ Μεθοδίου καὶ Κυρίλλου ἀνεκαλόφθησαν ἐν ταῖς κατὰ τὰς κλιτύς τῆς Ροδόπης ὑπὸ Βουλγάρων καὶ δὴ ὑπὸ Βουλγάρων μωαμεθανῶν (Πομάκων) λαλουμέναις διαλέκτοις ἐπεκύρωσε τὸ ἄνω λεχθέν, καὶ ἡ τελευταία καὶ ὀριστικὴ λέξις περὶ τοῦ ζητήματος ἐρρήθη ὑπὸ τοῦ περιφήμου Σλαβιστοῦ καθηγητοῦ τοῦ ἐν Βιέννῃ πανεπιστημίου Jagié ἐν τῇ ἀξιολογωτατῇ αὐτοῦ πραγματείᾳ: «Entstehungsgeschichte der kirchenslavischen Sprache».

Ἡ νῦν λαλουμένη κοινῶς Βουλγαρικὴ γλῶσσα δὲν ἀφίσταται πολὺ κατὰ τὴν γραμματικὴν τῆς ἀρχαίας (τῆς Σλαβωνικῆς), ἀλλ' ὑπέκυψεν εἰς συμφόρησιν μεγάλου πλήθους λέξεων ξένων καὶ ἰδίως Τουρκικῶν, ἐν δὲ τῇ τῶν λόγιων καὶ Εὐρωπαϊκῶν. Σπουδαίων ἐρευνῶν μὴ γενομένων ἔτι περὶ τῶν πολλῶν τοπικῶν διαλέκτων δὲν ἐγνώσθη ἂν ἐν τῇ γλώσσῃ τοῦ πολλοῦ λαοῦ τοῦλάχιστον ἐσώθησαν ἴχνη Οὐννοβουλγαρικῆς γλώσσης.

εἰς τὴν Ἀρχίδα τῆς Μακεδονίας, ὑπῆρξε καὶ πρῶτος Βούλγαρος ἠγεμὼν Ἑλληνικῆς παιδείσεως¹, εὐρείας τυχὼν καὶ καλλιεργήσας ἐν Βουλγαρίᾳ τὰ Ἑλληνικὰ γράμματα καὶ τὴν πνευματικὴν ἀνάπτυξιν καθόλου ἐν τοῖς Βουλγάροις ὅσον ἐπέτρεπε τοῦτο ἢ τότε πνευματικὴ κατάστασις τοῦ λαοῦ τούτου. Ἐπὶ τοῦ πατρὸς αὐτοῦ ἤδη, τοῦ Βόριδος, ἦσαν διαδεδομένα ἐν Βουλγαρίᾳ τὰ ὑπὸ τοῦ Κυρίλλου ἐκ τῆς Ἑλληνικῆς εἰς τὴν Σλαβωνικὴν, τὴν τότε δηλονότι Βουλγαρικὴν γλῶσσαν, μεταπεφρασμένα ἱερὰ βιβλία, περὶ ὧν ἀνωτέρω ἐγένετο λόγος. Ἐπὶ τοῦ Βόριδος ἔτι οἱ τοῦ ἐν Μοραΐα ὡς ἐπισκόπου καὶ ἱεραποστόλου διδάσκοντος καὶ διδιδόντος τὴν Χριστιανικὴν πίστιν Μεθοδίου μαθηταὶ καταδιωχθέντες ἕνεκα τοῦ κατὰ τῶν Χριστιανῶν γινομένου τότε ἐν τῇ χόρᾳ ἐκείνῃ διωγμοῦ κατέφυγον εἰς Βουλγαρίαν πρὸς τὸν νεοφώτιστον Βόριν. Τούτων οἱ ἐπιφανέστατοι πέντε (Κλήμης, Γοζάρδος, Ναούμ, Ἀγγελάρ, Σάββας) οἱ ὁμοῦ μετὰ τῶν δύο μεγάλων ἱεραποστόλων Μεθοδίου καὶ Κυρίλλου ἀποτέλεσαντες τὴν ἐπτάδα τῶν μεγάλων παρὰ Σλαύοις ἁγίων καὶ διδασκάλων τῆς Ἐκκλησίας, τοὺς «Ἁγίους» (svetii sed morocni)². Ὅτε δὲ ὁ Συμεὼν γενόμενος ἠγεμὼν μετέθηκε τὴν ἔδραν αὐτοῦ εἰς Ἀρχίδα, ἦν καὶ κατέστησε κέντρον καὶ τῆς Βουλγαρικῆς Ἐκκλησίας, μετεπέμψατο καὶ τοὺς εἰρημένους ἄνδρας εἰς τὴν νέαν αὐτοῦ πρωτεύουσαν, ἵνα καλλιεργήσωσι τὰ Ἑλληνικὰ ἐκκλησιαστικὰ γράμματα καὶ ἐν τῷ νέῳ κέντρῳ τοῦ κράτους. Ἐκ τῶν πέντε ἄνδρῶν τούτων ὁ μὲν Κλήμης συνέταξε πολλοὺς ἐκκλησιαστικοὺς λόγους καθ' ὑπόδειγμα τῶν ἐν Κωνσταντινουπόλει θεολόγων, οἱ δὲ ἄλλοι μετέφρασαν πολλὰς ἐκκλησιαστικὰς πραγματείας καὶ ὁμιλίας πατέρων ἐκ τῆς Ἑλληνικῆς.

Ἡ Ἑλληνίζουσα αὕτη Βουλγαρικὴ γραμματεία, ἢ καὶ πρώτη ἐν τῷ πνευματικῷ βίῳ τοῦ Σλαβικοῦ κόσμου γραμματεία, μὴδὲν ἔχουσα τὸ πρωτότυπον καὶ περιστρεφομένη ἐν ἀρχῇ μόνον περὶ Ἑκκλησιαστικοὺς ἱμνους καὶ Ὁμιλίας, εἶτα δὲ περὶ **ἀγιογραφίαν**, ἦτοι διήγησιν τῶν βίων τῶν ἁγίων, μετέστη ἢ μᾶλλον ἔξε-

(1) Ὁ Συμεὼν ἐπαιδευθὴ λαμπρῶς ἐν Κωνσταντινουπόλει, ἔνθα ἔμενε παῖς ὢν δοθεὶς ὡς ὄμηρος.

(2) Jirecek (σελ. 431).

τάθη ἀπὸ ταύτης καὶ εἰς χρονογραφίαν καὶ ἔλαβεν εὐρύτερον καὶ γενικώτερον χαρακτήρα γραμματείας. Ἄλλὰ καὶ οὕτω τὸ κύριον στοιχεῖον αὐτῆς ἀπετέλει πάντοτε τὸ Ἐκκλησιαστικὸν καὶ Θεολογικόν, οὕτινος πάλιν τὸ ἄριστον μέρος ἀπήρτιζον αἱ ἐκ τοῦ Ἑλληνικοῦ μεταφράσεις. Τοιαύτη λαμπρὰ μετάφρασις ἦν ἡ διαταγὴ καὶ ἐνεργεία καὶ ἐποπτεία τοῦ Συμεῶνος γενομένη εἰς τὸ Βουλγαρικὸν ἢ Σλαβικὸν μεταφρᾶ τῶν 135 Ὀμιλιῶν τοῦ Ἰωάννου Χρυσοστόμου, ὃν τινὰς μετέφρασεν αὐτὸς ὁ ἑλληνομαθέστατος Συμεῶν, καὶ αἷτινες πᾶσαι ἀπετέλεσαν τὸν καλούμενον «Χρυσοῦν ποταμὸν (Ζλάτα στρουγγία)». Ἐπὶ τοῦ Συμεῶνος ἤκμασαν καὶ ὁ πρεσβύτερος Κωνσταντῖνος καὶ ὁ Ἰωάννης ὁ Ἐξαρχος, ὃν ὁ μὲν πρῶτος μετέφρασε πολλοὺς ὕμνους Ἐκκλησιαστικοὺς ἐκ τῆς Ἑλληνικῆς, ὁ δὲ δεύτερος ὁλόκληρον τὴν Δογματικὴν Ἰωάννου τοῦ Δαμασκηνοῦ. Ἄλλὰ τὸ περιφημώτατον τῶν τοῦ Ἰωάννου Ἐξάρχου ἔργων εἶναι ἢ εἰς τὸν Συμεῶνος ἀφιερωμένη συλλογὴ περιέχουσα πλὴν τῶν μεταφράσεων τῶν εἰς ἐξαήμερον Ὀμιλιῶν τοῦ Μ. Βασιλείου καὶ τινῶν τοῦ Ἀριστοτέλους καὶ τοῦ Ἰωάννου Χρυσοστόμου πραγματειῶν, καὶ πραγματείαν ὑπ' αὐτοῦ τούτου συνταχθεῖσαν περὶ τῆς τοῦ Κόσμου δημιουργίας. Ὁ αὐτὸς συνέταξε καὶ λόγους τινὰς Ἐκκλησιαστικῶν πανηγυρικοὺς ἐν τῇ Σλαβωνικῇ, ἡμῖς διὰ τοῦ καλάμου τοῦ ἀνδρὸς τούτου, τελείου κατόχου τῆς Ἑλληνικῆς καὶ βαθεῖαν κερτιμμένου αἴσθησιν τοῦ κάλλους αὐτῆς, ὃ εἰργάσθη νὰ μεταδώσῃ καὶ εἰς τὴν Βουλγαρικὴν (Σλαβωνικὴν), προσέλαβε κάλλος καὶ δύναμιν καὶ πλοῦτον, ἀποτελοῦντα κόσμημα τῶν συγγραμμάτων τοῦ ἀνδρὸς¹ (Jirecek σ. 432).

Κατὰ διαταγὴν τοῦ Συμεῶνος μετεφράσθη εἰς τὴν Βουλγαρικὴν ὑπὸ τοῦ μοναχοῦ Γρηγορίου καὶ ἡ χρονογραφία τοῦ Μαλάλα, διατηρηθεῖσα πληρεστέρα ἐν τῇ Σλαβωνικῇ ταύτης μεταφράσει ἢ ἐν τῇ νῦν ὑπάρχοντι πρωτοτύπῳ Ἑλληνικῷ κειμένῳ.

(1) Ὁ Jirecek, ἐξ οὗ ἐφρανιζόμεθα ταῦτα, λέγει ἐν ὑποσημειώσει (σ. 433): «Αἱ ἐν τῇ ἀρχαίᾳ Σλαβωνικῇ μεταφράσεις τοῦ Μαλάλα καὶ τοῦ Γ. Ἀμαρτωλοῦ δὲν ἐξεδόθησαν ἔτι. Δύο τόμοι τῆς κριτικῆς ἐκδόσεως τοῦ Σβόρνεκ, καρπὸς 25ετοῦς ἐργασίας, μέλλοισι μετ' ὀλίγον νὰ ἐλθοῦσι».

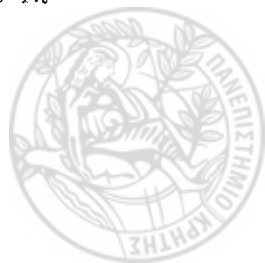
Τῶν χρόνων τοῦ Συμεῶνος ἔργον εἶναι καὶ ἡ μετάφρασις τῶν Χρονικῶν τοῦ Γεωργίου τοῦ Ἀμαρτωλοῦ, ὅπως καὶ ἡ τοῦ μοναχοῦ Χράβερ περὶ ἐφευρέσεως τῶν Σλαβωνικῶν γραμμάτων μικρά, ἀλλὰ σπουδαία πραγματεία. Μέγα φιλολογικὸν ἔργον τοῦ Συμεῶνος εἶναι ἡ λεγομένη «Συλλογὴ (σβόρικ) ἢ Θησαυρὸς (κατὰ τὸν «Θησαυρὸν» τοῦ Ἑρρίκου Στεφάνου) τοῦ Συμεῶνος», ἐγκυκλοπαιδεία τῆς τῶν χρόνων ἐκείνων Ἑλληνοβυζαντιακῆς πολυμαθείας, περιέχουσα ἔργα θεολογικά, φιλοσοφικά, ἱστορικά καὶ ἱστορικά (τὴν χρονογραφίαν τοῦ πατριάρχου Νικηφόρου) μετενηνεγμένα ἐξ 20 Ἑλλήνων συγγραφέων. Τῶν χρόνων τούτων προῖόν εἶναι καὶ τὸ «Θαῦμα τοῦ Σταυροῦ καὶ τῶν Βουλγάρων», ἔργον νεοφωτίστου Βουλγάρου. Ἄλλὰ καὶ αἱ Βουλγαρικαὶ (Σλαβωνικαὶ) μεταφράσεις τῶν συγγραμμάτων Κυρίλλου πατριάρχου Ἱεροσολύμων, Γρηγορίου τοῦ Ναζιανζηνοῦ, Εὐφραῖμ τοῦ Σύρου, Ἰωάννου τοῦ Κλίμακος καὶ ἄλλων Ἑλλήνων πατέρων τῆς Ἐκκλησίας, αἱ γενόμεναι ὑπὸ ἀγνώστων μεταφραστῶν καὶ σωζόμεναι ἐν *γλαγολιτικοῖς* ἀποσπάσμασι καὶ ἐν χειρογράφοις, ἀνήκουσαν εἰς τοὺς χρόνους τοῦ Συμεῶνος.

Γενικὸς χαρακτήρ τῆς περιόδου τοῦ Συμεῶνος ὡς πρὸς τὴν Βουλγαροσλαβωνικὴν φιλολογίαν. — Ἡ περίοδος τοῦ τσάρου Συμεῶνος εἶναι, ὡς ἐκ τῶν εἰρημένων δηλοῦται, ὁ χρυσοῦς αἰὼν τῆς ἀρχαίας Βουλγαρικῆς γραμματείας καὶ φιλολογίας, ἥτις, ὡς Σλαβωνικὴ, εἶναι γραμματεία καὶ φιλολογία καθολικὴ τοῦ ἀνατολικοῦ Σλαβικοῦ κόσμου. Κατὰ τοῦτο ὁ Βουλγαρικὸς λαὸς εἶναι τὸ μεσάζον μεταξὺ τοῦ Ἑλληνικοῦ καὶ τοῦ Σλαβικοῦ κόσμου στοιχεῖον, ἐκεῖνο, δι' οὗ μεταωχτεύθησαν τὰ νάματα τοῦ Ἑλληνικοῦ χριστιανικοῦ βίου καὶ παιδείας καὶ σοφίας ἀπὸ τοῦ Ἑλληνικοῦ καὶ χριστιανικοῦ κόσμου εἰς τὸν Σλαβικὸν ἀνατολικὸν χριστιανικὸν κόσμον. Οὕτω δὲ ὁ Βουλγαρικὸς λαός, ὅπως διὰ τῆς γεωγραφικῆς αὐτοῦ θέσεως εἶναι ὁ ἐκ τῶν Σλαβικῶν λαῶν ἀμέσως συναπτόμενος πρὸς τὸν Ἑλληνικόν, εἶναι καὶ ὁ ἐκ τῆς ἱστορικῆς καὶ πνευματικῆς αὐτοῦ ἀμέσου πρὸς τὸν Ἑλληνισμὸν συναφείας ἀποτελέσας ἀμέσως καὶ ἐμμέσως πνευματικὸν δεσμὸν μεταξὺ τοῦ Ἑλληνικοῦ καὶ τοῦ Σλαβικοῦ κόσμου. Ἡ Βουλγαρικὴ γραμματεία καὶ φιλολογία τῆς περιόδου ταύτης εἶναι ἀπλῆ ἀνταύγεια τῆς Ἑλληνικῆς μηδὲν, πλὴν τῆς γλώσσης,

ἔχοισα ἴδιον Βουλγαρικὸν (Σλαβωνικὸν) ἢ καθόλου Σλαυικόν. Ἄλλ' ἡ ἀξία τῆς τοιαύτης Βουλγαρικῆς φιλολογίας δὲν εἶναι, κυρίως εἰπεῖν, φιλολογική, ἀλλ' ἱστορική, δὲν ἔγκειται δηλονότι ἐν τῇ φιλολογικῇ αὐτῆς πρωτοτυπία ἢ ἀπλῆ τοῦ Ἑλληνικοῦ ἀπομιμήσει, ἀλλ' ἐν τῇ ἐπιδράσει αὐτῆς ἐπὶ τὴν πνευματικὴν ἀνάπτυξιν τῶν Σλαυικῶν λαῶν διὰ μορφώσεως γλώσσης διὰ τῶν πνευματικῶν θησαυρῶν τῆς Ἑλληνικῆς γλώσσης, ἣς ἐγένετο ἐρμηνεύς, ἀνελθούσης εἰς τὴν πνευματικὴν καὶ ἠθικὴν περιωπὴν γλώσσης χρησιμεύουσης εἰς πνευματικὴν διδασκαλίαν λαῶν ὀλοκλήρων, γλώσσης κτησαμένης τὴν δύναμιν τοῦ εἶναι ὄργανον ἐκδηλώσεως καὶ ἐκφράσεως τοῦ πνευματικοῦ βίου. Τὸ μὴ πρωτότυπον δέ, ἀλλ' ἀπλῶς μεταφραστικὸν καὶ ἀπομιμητικὸν τῆς Βουλγαρικῆς γραμματικῆς φιλολογίας ὑπῆρξεν ἡ αἰτία ἵνα μονομερῶς μὲν, Βυζαντιακῶς, ἀναπτυχθῇ αὕτη, ἀλλὰ συγχρόνως ἀναπτυχθῇ ἐν βραχεῖ χρόνῳ καὶ ταχέως, ὅπερ δὲν εἶναι δυνατὸν προκειμένου περὶ φιλολογίας ἢ γραμματείας ἰδιοφυῶς ἐκ τοῦ αὐτοτελοῦς ἰδιοφυῶς πνευματικοῦ βίου ἄνευ ἐπιδράσεως ξενικῆς ἀναπτυσσομένης. Ἐνεκα δὲ τούτου μετὰ τῆς αὐτῆς ταχύτητος, μεθ' ἣς ἀνεπτύχθη καὶ ἤκμασεν ἡ Βουλγαροσλαβωνικὴ γραμματεία καὶ φιλολογία ἐν τῇ ἐστίᾳ αὐτῆς Βουλγαρία, διεδόθη καὶ εἰς τοὺς ἄλλους Σλαυικοὺς λαοὺς, Σέρβους, Ρώσους, Σλοβένους, Κροάτας, Μορανοὺς καὶ εἰς τοὺς Βλάχους ἔτι διὰ τῶν ἐκκλησιαστικῶν βιβλίων καὶ ἰδίως τῶν λειτουργικῶν.

Οἱ διάδοχοι τοῦ Συμεῶνος. — Τὸ τοῦ Συμεῶνος σχέδιον περὶ καταλύσεως τοῦ Ἑλληνικοῦ κράτους καὶ ἀντικαταστάσεως αὐτοῦ διὰ Σλαβωνικοῦ ἢ Ἑλληνοσλαβωνικοῦ ἀπέτυχε μεσολαβηθὲν ὑπὸ τοῦ θανάτου αὐτοῦ· οἱ δὲ διάδοχοι αὐτοῦ διετήρησαν μᾶλλον εἰρηνικὰς καὶ φιλικὰς σχέσεις πρὸς τὸ Βυζάντιον, πρὸ πάντων διότι αἱ τοῦ Συμεῶνος μεγάλαι κατακτήσεις ἐμπνεύσασαι φόβον τοῖς περιοίκοις λαοῖς εἶχον ἐξεγείρει ἐναντίον τῶν Βουλγάρων τοὺς Σέρβους καὶ τοὺς Κροάτας, καὶ διότι αἱ πέραν τοῦ Δανουβίου χώραι, ἐξ ὧν ἡ ἔπειτα Βλαχία κληθεῖσα φαίνεται ὅτι εἶχε προσαρτηθῆ εἰς τὸ κράτος τοῦ Συμεῶνος, κατελήφθησαν τότε ὑπὸ τῶν φοβερῶν βαρβάρων Μαγυρικῶν σιπῶν τοῦ Ἄρπαδ ὑποταζάντων ἑαυτοῖς πάσας τὰς πέραν τοῦ Δανουβίου χώρας. Εἶναι δὲ γνωστὸν ὅτι ὁ περὶ τὰ τέλη τῆς βασιλείας τοῦ Νι-

κηφόρου Β' τοῦ Φωκᾶ ἀρξάμενος πρὸς τοὺς Βουλγάρους πόλεμος ἐπὶ τοῦ διαδόχου τοῦ βασιλέως, τοῦ αὐτοκράτορος Ἰωάννου Τσιμισκῆ, μετεβλήθη εἰς μέγαν Ἑλληνοβουλγαρικόν, ἐνταυτῷ δὲ καὶ Ἑλληνορωσικὸν πόλεμον, ὅστις ἐπερατώθη διὰ τῆς καταλύσεως τῆς Βουλγαρικῆς μοναρχίας καὶ τῆς παναρχαίας δυναστείας τῶν Δουλοϊδῶν, τοῦ Κουβράτ Χάν καὶ τῶν διαδόχων αὐτοῦ, καὶ διαίρεσεως τῆς Βουλγαρίας εἰς βοεβοδάτα πολλὰ ὑπὸ τὴν κυριαρχίαν τοῦ ἐν Βυζαντίῳ αὐτοκράτορος. Ἀλλὰ μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Τσιμισκῆ ἐπὶ τῆς μοναρχίας τοῦ Βασιλείου Β' μετεβλήθη ἡ τάξις αὕτη τῶν πραγμάτων. Ὁ βογιάρος Σίσμαν ἀποστὰς τοῦ αὐτοκράτορος ἵδρυσεν ἴδιον κράτος ἐν Τυρνόβφ λαβὼν καὶ τὴν προσωνυμίαν τοῦ Τσάρου. Τοῦτου δὲ ὁ υἱὸς Σαμουὴλ ἐπανελάβε τὸ σχέδιον τοῦ Συμεῶνος περὶ ἰδρύσεως μεγάλου Ἑλληνοβουλγαρικοῦ κράτους καὶ ἐντεῦθεν περιήλθεν εἰς πόλεπον πρὸς τὸν αὐτοκράτορα διαρκέσαντα ὑπὲρ τὰ τριάκοντα ἔτη καὶ περατωθέντα μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Σαμουὴλ δι' ἐντελοῦς καταλύσεως τοῦ Βουλγαρικοῦ κράτους, μεταβληθέντος εἰς ἐπαρχίαν ἀπλῆν τοῦ Ἑλληνικοῦ κράτους, καὶ ἡ νέα κατάστασις αὕτη διήρκεσε μέχρι τοῦ 1186, ὅτε περιστάσεις ἐξωτερικαὶ εὐνοικαὶ ἐπέτρεψαν τὴν ἀνόρθωσιν τοῦ Βουλγαρικοῦ κράτους ὑπὸ τὴν νέαν δυναστείαν τῶν Ἀσανιδῶν. Ἀλλὰ πρὸ τῆς πολιτικῆς ταύτης μεταβολῆς αἱ πρὸς τὸ Βυζάντιον σχέσεις ἐδημιούργησαν παρὰ Βουλγάρους, ὡς εἶδομεν, ἐκκλησίαν, γλῶσσαν ἐκκλησιαστικὴν καὶ φιλολογίαν καὶ προήγαγον τοσοῦτον τὸν πνευματικὸν βίον τοῦ λαοῦ τούτου διὰ τῆς ἀνταγωγῆς ἐπὶ τὸν βίον τοῦτον ἀπὸ Βυζαντίου ὡς ἀπὸ ἐστίας ἐκπεμπομένης λαμπηδόνος, ὥστε ἀπὸ τῆς Βουλγαρίας νῦν νέος θρησκευτικὸς βίος καὶ ἰδέαι θρησκευτικαὶ Βουλγαρικὸν φέρουσαι τύπον καὶ ὄνομα ἐπεχύθησαν καὶ διεδώθησαν ἐπὶ μέγα μέρος τῆς Εὐρώπης.

Βογομίλαι καὶ Βογομιλισμός. — Εἶναι γνωστὸν ὅτι ἐπὶ τῶν διαδόχων τῶν αὐτοκρατόρων τοῦ Ἰσαυρικοῦ οἴκου πολλοὶ τῶν πρεσβευόντων τὴν τῶν Παυλικιανῶν καλουμένων αἵρεσιν μετοκίσθησαν ἀπὸ τῆς ἀνατολικῆς Μικρᾶς Ἀσίας καὶ ἀπὸ τῆς Ἀρμενίας εἰς τὴν Θράκην καὶ ἀπετέλεσαν ἐνταῦθα θρησκευτικὰς κοινότητας, ὧν τὰ δόγματα καὶ ἡ διδασκαλία ἦσαν ἐλευθεριάζουσα τις ἐρμηνεία τῆς διδασκαλίας τῆς Χριστιανικῆς

πίστεως καὶ ἡ τοῦ Ἐκκλησιαστικοῦ βίου καὶ τῆς λατρείας κατὰ τὰ δόγματα ταῦτα ὑψίμοις. Ἀπὸ Θράκης ὁ Παυλικιανισμὸς μετεδόθη εἰς τὴν Βουλγαρίαν· ἀλλ' ἐν ταῦθα μετερρυθμίσθη κατὰ τὸν τρόπον δόγματος ἄλλως ἰδιατέρου καὶ ὑπὸ τὴν νέαν ταύτην μορφήν διεδόθη εἰς τὴν Εὐρώπην. Ὁ ἱερεὺς Βογομίλ (= Θεόφιλος) ὁ καὶ Ἱερεμίας καλούμενος, σύγχρονος τοῦ τσάρου Συμεῶνος, μετερρύθμισε τὴν θρησκευτικὴν διδασκαλίαν τῶν Παυλικιανῶν ἐπὶ τὸ δογματικώτερον καὶ τὰ ἐν αὐτῷ σπέρματα τοῦ Περσικοῦ δουασμοῦ τοῦ Μασδαϊσμοῦ, τοῦ ἐν τοῖς πρώτοις αἰῶσι τοῦ Χριστιανισμοῦ ἐμφανισθέντος ἐν τῷ Μανιχαϊσμῷ, ἐπὶ τὸ δογματικώτερον ἀναπτύξας καὶ ὀποικέσας ὀλόκληρον σύστημα νέας θεολογίας ἵδρυσεν ἰδίαν Ἐκκλησίαν, ἣν οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ, Βογομίλοι καλούμενοι, διέδσαν εἰς ἅπασας τὰς Σλαβικὰς χώρας. Καὶ ἐφάνησαν μὲν ἄνδρες ἐν αὐτῇ τῇ Βουλγαρίᾳ, καὶ ἰδίως ὁ πρεσβύτερος Κοσμᾶς, καταπολεμήσαντες τοὺς Βογομίλους ὑπὸ ἀσθηρὸν χριστιανικόν, δογματικόν καὶ ἠθικόν πνεῦμα καὶ προκαλέσαντες διωγμοὺς ἐναντίον αὐτῶν, ἀλλ' οἱ διωγμοὶ οὗτοι, οἱ καὶ ἐπὶ τοῦ αὐτοκράτορος Ἀλεξίου Α΄ διὰ πυρὸς καὶ σιδήρου τελεσθέντες, διὰ τῶν μαρτυρικῶν θανάτων, οὓς ἐπέφερον, ἐτι μᾶλλον ἀνύψουν ἐν τῷ πνεύματι τῶν λαῶν τὴν περὶ Βογομίλων ὑψηλὴν ἰδέαν καὶ ἡ διείδοσις τῆς αἰρέσεως αὐτῶν μέχρι Ἰταλίας καὶ νοτίου Γαλλίας ὑπὸ τὰ ὀνόματα Μανιχαῖοι γενικῶς, ἐν Γερμανίᾳ **Καθαροὶ** (Katharen), ἐξ οὗ εἰκάζεται ὅτι προῆλθε τὸ Γερμανικὸν *kaetzer* = αἰρετικός, ἐν Ἰταλίᾳ Ἰοπλικάνοι (κατὰ παραφθορὰν ἐκ τοῦ Pauliciani), καὶ Παταρνοὶ (ἐκ τοῦ προαστείου τῶν Μεδιολάνων Pataria, ἔνθα ὄρουν), Texerantes (Tisserands) ἐν Γαλλίᾳ (ὡς ἔχοντες τέχνην τοῦ βίου τὸ ὑφαίνειν) καὶ Ἀλβιγανοὶ (Albigenser ἐκ τῆς πόλεως Alby), Bulgarorum haeresis (αἰρεσις Βουλγάρων), Bulgari (ἐκ τούτου δὲ καὶ Bugri (ἐξ οὗ καὶ τὸ παρὰ Γάλλοις δύσσημον bougre))¹ ἐγένετο πρόδρο-

(1) Ἡ δύσσημος σημασία τοῦ ὀνόματος ἐν τῇ Γαλλίᾳ προῆλθεν ἐκ τοῦ θρησκευτικοῦ ἐναντίον τῶν Βογομίλων μίσους, οὐχὶ δὲ διότι ἐδόθη τοῦτο τοῖς Βουλγάροις, τῷ γένει δηλονότι τῶν Βουλγάρων, ὡς δηλωτικὸν τῆς ἀγριότητος καὶ ὀμότητος αὐτῶν, ὡς πλημμελῶς ἐφρόνει ὁ Thierry (ἐν τῇ Histoire d'Attila τόμ. 1, σ. 291 κέξ).

μος καὶ ἀρχὴ τῶν ἀπὸ τοῦ 13ου καὶ 14ου αἰῶνος ἐν ταῖς εἰρη-
μέναις χώραις μεταρρυθμιστικῶν ἐν τῇ Χριστιανικῇ Ἐκκλησίᾳ
κινημάτων, τῶν παραγαγόντων κατὰ τὸν 15ον αἰῶνα τὴν μεταρ-
ρυθμίσιν τοῦ Οὔσσου καὶ τῶν Οὔσσιτῶν καὶ ἀποληξάντων κατὰ
τὸν 16ον αἰῶνα εἰς τὴν μεγάλην μεταρρύθμισιν τοῦ αἰῶνος τού-
του ἐν Γερμανίᾳ.

Ὁ **Βογομιλισμὸς** παρήγαγεν ἐν Βουλγαρίᾳ ἰδίαν ἐκκλησια-
στικὴν γραμματείαν ἀπόκρυφον, πρῶτος δὲ συγγραφεὺς ἀποκρύ-
φων εἶναι αὐτὸς ὁ ἱερωμένος Βογομίλος γράψας τὸν «περὶ τοῦ
ξύλου Σταυροῦ» λόγον. Ἐγράφησαν δὲ καὶ πολλὰ ἄλλα ὑπὸ τού-
του τε καὶ ὑπὸ ἄλλων Βογομίλων, περὶ τῶν «τριῶν δένδρων
ὑπὸ Μωϋσέως μέχρι Χριστοῦ», περὶ τῶν «δώδεκα θυγατέρων τοῦ
Ἡρώδου», «πῶς ὁ Χριστὸς ἐγένετο ἱερεὺς», «πῶς ἠροτρία ὁ Χρι-
στός», «πῶς ὁ αὐτοκράτωρ Πρόβος ἐκάλει τὸν Χριστὸν φίλον
αὐτοῦ», «ἐκ τίνων συστατικῶν στοιχείων ἐπλάσθη ὁ Ἄδιμ»,
«περὶ τῶν ἐρωτήσεων, ἃς ἀπηύθυνεν ὁ ἀπόστολος Ἰωάννης τῷ
Χριστῷ ἐπὶ τοῦ ὄρους Θαβώρ», ἐγράφησαν δὲ καὶ πολλὰ ἄλλα,
ὧν τὰ πλεῖστα μετηνέχθησαν, ὡς φρονεῖ ὁ Jirecek (σ. 438), ἐκ
τοῦ Ἑλληνικοῦ, διότι καὶ παρὰ τοῖς ἐν Θράκῃ καὶ Μακεδονίᾳ
Βογομίλοις ἐπεχωρίαζον σφόδρα τὰ τοιαῦτα ἀπόκρυφα, ἀνά-
μικτα μετὰ μαγικῶν ἐπωδῶν, μετὰ μύθων περὶ δαιμόνων, νυμ-
φῶν, πνευμάτων πονηρῶν, ἢ Βουλγαρία δὲ κατέστη ἀπὸ τῶν
χρόνων τοῦ Βογομίλου ἐστία καὶ ἐργαστήριον τοιούτων μύθων,
οἵτινες ἐντεῦθεν μετεδόθησαν εἰς τοὺς Σέρβους, Κροάτας καὶ
Ρώσους¹.

(1) Μετὰ τῶν περὶ δαιμόνων καὶ νυμφῶν καὶ φαντασμάτων μύθων
μετέστησαν καὶ ὀνόματα ἐκ τοῦ Ἑλληνικοῦ εἰς τὸ Σλαβικόν (πρβλ. τὸ
Ρωσικὸν Rusalka = νύμφη ἐκ τοῦ ὀνόματος τῆς φορτῆς τῶν Ρουσα-
λίων) ἀλλὰ καὶ τινὰ ἐκ τοῦ Σλαβικοῦ μετεπήδησαν εἰς τὸ Ἑλληνικόν·
οὕτω τὸ βρύκολαξ, βρυκόλακας ἐκ τοῦ Σλαβικοῦ Vulkodlak (ἐν τῇ
Βουλγαρικῇ Vrikolak (Ἄλβαν. Vurvolak)). Ἡ πρώτη σημασία τοῦ Σλαβι-
κοῦ ὀνόματος φαίνεται ἢ τοῦ δαίμονος, τοῦ διώκτου τῶν νεφῶν, τοῦ
κατοβιβρώσκοντος τὸν ἥλιον καὶ τὴν σελήνην κατὰ τὸν χρόνον τῆς ἐκ-
λείψεως αὐτῶν, τοῦ δαίμονος τοῦ σκότους (ἴδ. Jirecek σ. 105). Εἰς τὴν
παρ' ἡμῶν σημασίαν τοῦ ὀνόματος (τοῦ ἀνιστάμενου νεκροῦ) εἶχε μεταπέσει

Ἄλλος κλάδος ἀποκρῦφου Βουλγαρικῆς γραμματείας εἶναι οἱ περὶ Ἀλεξάνδρου τοῦ Μακεδόνοιο λόγοι, ὡς ἐμορφώθησαν οὔτοι ἐκ τῶν Ψευδοκαλλισθενείων κατὰ τὴν ἐκ τοῦ Ἑλληνικοῦ εἰς τὸ Βουλγαροσλαβωνικὸν μετάφρασιν. Ὡσαύτως δὲ μετηνέχθησαν εἰς τὴν Βουλγαρικὴν ἐκ τῆς Ἑλληνικῆς καὶ αἱ περὶ τοῦ Τρωϊκοῦ πολέμου διηγήσεις τοῦ Ψευδοδίκτυοιο.

Ἡ Βουλγαρικὴ γραμματεία τῶν χρόνων τῶν Ἀσανιδῶν.
Ἐπὶ τῆς τῶν Ἀσανιδῶν δυναστείας τῆς ἰδρυθείσης τῷ 1186 καὶ παρασχούσης τῇ Βουλγαρίᾳ ἡγεμόνας ἱκανῶς περιβοήτους καὶ ἐν ἀρεταῖς καὶ ἐν κακίαις πολλαῖς ἐν ἱστορικῇ περιόδῳ 200 ἀκριβῶς ἐτῶν μεστῇ μεγάλων ἱστορικῶν περιπετειῶν διὰ τε τοὺς Βουλγάρους καὶ διὰ τοὺς Ἕλληνας καὶ διὰ τὰς τῶν δύο λαῶν πρὸς ἀλλήλους σχέσεις, νέα ἐπῆλθε περίοδος τῆς Βουλγαρικῆς γραμματείας, ἐκκλησιαστικῆς μὲν τὸν χαρακτῆρα κατὰ βάθος, ἀλλὰ καὶ εἰς χρονογραφίαν ἀρχοῦντος πλουσίας. Ὁ ἐκ τῶν τελευταίων τσάρων τῆς δυναστείας Ἰωάννης Ἀλέξανδρος (1331—1385) ἐπεδαψίλευσεν ἰδίως τὴν προστασίαν αὐτοῦ εἰς τὴν καλλιέργειαν τῆς γραμματείας ταύτης. Πρὸ τοῦ Ἀλεξάνδρου μετεφράσθη εἰς τὴν Σλαβωνικὴν ἢ Ἑλληνικὴν χρονογραφία τοῦ Κωνσταντίνου Μανασσῆ, πλείστοι δὲ παχεῖς κώδικες ἀντιγράφων θεολογικῶν συγγραμμάτων σωζόμενοι μέχρι νῦν ἀνήκουσιν εἰς τοὺς χρόνους τῆς βασιλείας τοῦ Ἀλεξάνδρου, πολλαὶ δὲ πραγματεῖαι θεολογικαὶ καὶ χρονογραφικαὶ πρωτότυποι, ἀλλὰ πάντοτε κατὰ μίμησιν τῶν Βυζαντιακῶν συντεταγμέναι, ὧν συγγραφεῖς εἰσιν ὁ λόγιος μοναχὸς Εὐθύμιος, ὁ καὶ πατριάρχης Τυρνόβου ἕστερον γενόμενος (τελευταῖος πατριάρχης τῆς αὐτοκεφάλου Βουλγαρικῆς Ἐκκλησίας) καὶ οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ, ἀνήκουσιν εἰς τοὺς χρόνους τοῦ Ἀλεξάνδρου καὶ τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ τσάρου Σίσμαν, οἵτινες ὑπῆρξαν καὶ οἱ τελευταῖοι τσάροι τοῦ τῷ 1386, ὀριστικώτερον δὲ τῷ 1393, καταλυθέντος Βουλγαρικοῦ κράτους.

Ἡ Βουλγαρία ἐπὶ Τουρκοκρατίας (1393 - 1878).—Ἀπὸ τοῦ τέλους τοῦ 14ου μ.Χ. αἰῶνος, ὅτε ἐξέλιπεν ἐν Βουλγαρίᾳ πᾶσα

ἤδη ἐν τῇ Βουλγαρικῇ, Βλαχικῇ καὶ Ἀλβανικῇ, ἐξ ὧν παρεισέδου εἰς τὸ Ἑλληνικόν δὲν εἶναι δὲ λείψανον τῶν ἐν τῇ Ἑλληνικαῖς χώραις Σλαυικῶν ἐποικήσεων τοῦ 8ου μ.Χ. αἰῶνος, ὡς τινες ὑπέλαβον.

πνοή πολιτικῆς ἐλευθερίας, ἐπεκράτισεν ἐπὶ τῆς χώρας καὶ τὸ πνευματικὸν σκότος, ἀρημιβλίνθη δὲ κατὰ μικρὸν καὶ ἡ ἔθνικὴ συνείδησις. Ἐκκλησιαστικῶς ἡ Βουλγαρία ὑπετάγη εἰς τὴν Μεγάλην Ἐκκλησίαν Κωνσταντινουπόλεως καὶ ἡ ἐκκλησιαστικὴ αὕτη ἐνότις ἐπήνεγκε καὶ μείζονα προσέγγισιν ἠθικὴν μεταξὺ τοῦ Ἑλληνικοῦ καὶ τοῦ Βουλγαρικοῦ λαοῦ. Ἐν τῷ κοινῷ ὀνόματι Ρωμαίων (Ροῦμ) ὑπὸ τῶν Τούρκων νοούμενοι καὶ ἐν τῷ ὀνόματι Γραικοὶ αὐτοὶ οἱ ἴδιοι περιλαμβάνοντες ἑαυτοὺς ἀπεξενώθησαν τὸ πλεῖστον τῆς ἔθνικῆς αὐτῶν Βουλγαρικῆς συνειδήσεως. Ὅσοι ἐκ τῶν Βουλγάρων διεκρίνοντο ἐν γραμμασι καὶ παιδείᾳ, ἧς ἡ μόνη σχεδὸν ἐστία κατὰ τοὺς πρώτους μετὰ τὴν εἰς Τούρκους ὑποδούλωσιν χρόνους ἦν ἡ Κωνσταντινούπολις, ἐσημνύνοντο καλούμενοι Γραικοί, Βούλγαρος δὲ ἐσήμαινε τὸν ἀτολίτιστον πολὺν ὄχλον. Ἐκ τῶν Γραικῶν δὲ τούτων Βουλγάρων οὐκ ὀλίγοι διέπρεψαν καὶ ὡς κληρικοὶ (εἰς τὸν πατριαρχικὸν ἔτι ἀνεκλήθοντες θρόνον) καὶ ὡς λαϊκοὶ ἐν τοῖς ἔθνικοῖς ἡμῶν πράγμασιν. Ἄλλ' ἡ κατάστασις αὕτη ἤρξατο κατὰ μικρὸν μεταβαλλομένη ἀπὸ τῆς δευτέρας πεντηκονταετίας τοῦ 18ου αἰῶνος. Ἡ τότε ἀρξαμένη μεγάλη ἐπίδοσις τοῦ Ἑλληνικοῦ ἐν τοῖς γραμμασι διὰ συστάσεως πλείστων ἀνωτέρων καὶ κατωτέρων σχολῶν καθ' ἅπαν σχεδὸν τὸ Ὀθωμανικὸν κράτος, ἰδίως ἐν Σμύρῃ, Χίῳ, Κυθωνίαις, Πάτρῳ, Ἰωαννίνοις, Μοσχολέει τῆς Μακεδονίας, Ἄθῳ καὶ ἐν ἄλλαις ὑπὸ Ἑλλήνων οἰκουμέναις χώραις τοῦ Ὀθωμανικοῦ κράτους (καὶ ἐν Καισαρείᾳ ἔτι) ἐπέδρασε καὶ ἐπὶ τοὺς Βουλγάρους διὰ πεπαιδευμένων ἐν τοῖς Ἑλληνικοῖς γραμμασι κληρικῶν.

Πνευματικὴ ἀναγέννησις τῶν Βουλγάρων. — Τὸ ἀγιῶνμον ὄρος Ἄθῳς ὑπῆρξε τὸ ὄρημητήριον τῆς τοιαύτης παρὰ τῷ Βουλγαρικῷ λαῷ πνευματικῆς κινήσεως. Ὁ ταύτης πρόδρομος μοναχὸς Παῖσιος κατήγετο ἐκ τῆς ἐν τοῖς ὄρεισι Μακεδονίας καὶ Βουλγαρίας κειμένης ἐπαρχίας Σαμακόβου (γεννηθεὶς τῷ 1720), ἀσπασάμενος δὲ τὸν μοναχικὸν βίον ἐκ νεότητος μετέβη εἰς Ἄθῳν καὶ ἐγκατεστάθη ἐν τῇ τοῖς Σέρβοις ἀνηκούσῃ ἰδιορρυθμῷ ἱερᾷ Μονῇ τοῦ Χιλανδαρίου προαχθεὶς ἐντὸς μικροῦ εἰς τὴν τίξιν τῶν **Προϋσταμένων** (ὡς καλοῦνται ἐν τῇ ἀριστοκρατικῇ πολιτικῇ ὁργανώσει οἱ διευθύνοντες τὰς τῶν Μονῶν

τούτων Μοναχοί, Ἀρχιμανδριταί πάντες οἱ καὶ μόνοι ἀποτελοῦντες τὴν ἱερὰν Σύναξιν τῆς Μονῆς ἀποκλειομένου τοῦ πλήθους τῶν Παραμιζρῶν ἢ **Πεγγενειωτῶν**· ἐνῶ ἐν τοῖς Κοινοβίοις ἐπικρατεῖ ἀπόλυτος δημοκρατικὴ ἰσότης καὶ παντες οἱ μοναχοὶ ἐκλέγουσι τὸν Ἡγούμενον αὐτῶν, ὅστις οὕτω μοναρχικὴν περιβάλλεται ἐξουσίαν καὶ διευθύνει τὰ τῆς Μονῆς ἰσοβίως κατὰ κανόνα. Ἐν τοῖς ἰδιορρυθμοῖς οἱ Προϊστάμενοι λέγονται **Προηγούμενοι**, διότι εἰσερχόμενοι εἰς τὴν τάξιν τὴν διευθύνουσαν ἐκλέγονται κατὰ τύπον Ἡγούμενοι τιμητικῶς καὶ λαμβάνουσι τὰ σύμβολα τῆς ἀρχῆς ταύτης, ἀλλὰ τὴν ἐπαύριον τῆς ἐκλογῆς καὶ ἀνακηρύξεως παραιτοῦνται καὶ καλοῦνται τοῦ λοιποῦ **Προηγούμενοι**, καὶ ἐκ τῶν Προηγούμενων τούτων ἐκλέγονται κατ' ἔτος δύο ἐπίτροποι διαχειριζόμενοι τὴν ἐκτελεστικὴν ἐξουσίαν».

Ἡ Μονὴ τοῦ Χίλιανδαρίου εἶχε βιβλιοθήκην πλουσίαν μεστὴν χειρογράφων Σλαβονικῶν παντοίας ἕλης. Πρὸς χρησιμοποίησιν τῆς βιβλιοθήκης ταύτης ἀρτίκετο τῷ 1758 εἰς τὴν Μονὴν Χίλιανδαρίου ἀπὸ τοῦ ἐν Αὐστρία (Σερβία) νέου Ἐκκλησιαστικοῦ καὶ ἔθνικοῦ κέντρον τῶν Σέρβων Καρλοβιτσιῶν ὁ ἀρτίαν παιδείαν κεκτημένος Σέρβος ἱστορικὸς καὶ θεολόγος Ἰωάννης Ράιτζ¹⁾, ἀλλ' ἀπῆλθεν ἄπρακτος οἵκαδε τῶν καλογήρων δυσπιστοῦντων πρὸς πάντα ξένον καὶ ἀποκριπτόντων τὰς βιβλιοθήκας πρὸς αὐτοὺς. Ἄλλ' ἡ τοῦ Ράιτζ ἐπίσκεψις εἶχε τοῦτο τὸ ἄξιον λόγου ἀποτέλεσμα, ὅτι ὁ Παῖσιος ἀκούων τὸν Σέρβον ἱστοριογράφον πολλὰ ἀρηγοούμενον ἐνθουσιωδῶς ἐκ τῆς Σερβικῆς ἱστορίας κατελήφθη ὑπὸ ζήλου πρὸς τὴν σπουδὴν τῆς Βουλγαρικῆς ἱστορίας, παροτρυνθεὶς πρὸς τοῦτο καὶ ἐκ τῶν σκωμμάτων τῶν Ἑλλήνων καὶ Σέρβων συναδέλφων αὐτοῦ ἰσχυριζομένων ὅτι οἱ Βούλγαροι δὲν εἶχον ἱστορίαν. Ἐπιδοθεὶς δὲ εἰς ἔρευναν πηγῶν ἱστορίας Βουλγαρικῆς ἐν τῇ Μονῇ Χίλιανδαρίου, εἶτα δὲ καὶ ἐν τῇ Βουλγαρικῇ Μονῇ τοῦ Ζωγράφου, ὀλίγας μόνον κατώρθωσε νὰ εἶρη εἰδήσεις ἱστορικὰς καὶ ταύτας ἐκκλησιαστικὰς. Ἄλλ' ὁ διακαῆς πόθος πρὸς ἔρευναν καὶ συγγραφὴν ἠνάγκασε τὸν Παῖσιον νὰ καταλίπῃ τὸ Ὄρος καὶ νὰ μεταβῇ εἰς Βλαχίαν καὶ εἰς Αὐστρίαν. Ἀλλὰ πᾶσαι αἱ πηγαὶ τῆς συγγραφῆς, αἷ εὔρε καὶ νῦν,

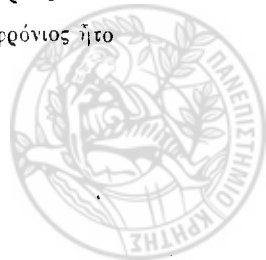
(1) Ἴδε καὶ λεπτομερείας τῆς ἱστορίας ταύτης παρὰ Jirecek σ. 517 κεξ.

ἦσαν ἱστορικαὶ πραγματεῖαι περὶ Ρωσίας καὶ Σερβίας καὶ ἄλλων Σλαβικῶν χωρῶν, ἐξ ὧν συνέλεγεν ὅτι εἴρισκεν ἀναφερόμενον εἰς τὴν Βουλγαρικὴν ἱστορίαν ὡς καὶ ἐκ τῆς Ρωσικῆς μεταφράσεως τῆς παγκοσμίου χρονολογίας τοῦ Βαρωνίου. Ἐκ τῶν οὕτω πορισθειῶν ἱστορικῶν καὶ αὐτῶν ἐπι τῶν μυθωδῶν ἀναγραφῶν ἀπήρτισεν ὁ ἔνθους ἐρασιτέχνης, ἀλλ' ἀδαῆς τῆς ἐπιστημονικῆς ἱστορίας Βούλγαρος ἀρχιμανδρίτης ἱστορίαν τῆς Βουλγαρίας, ἄνευ ἐσωτερικῆς συναρμογῆς οὐδεμιᾶς συντεταγμένην ἐκ συρραφῆς ἀσχετῶν πολλάκις πρὸς ἀλλήλας καὶ ἥκιστα ἱστορικῶν εἰδήσεων, διέδωκε δὲ ταύτην διὰ πολλῶν χειρογράφων ἀντιγράφων εἰς τοὺς κύκλους τῶν Βουλγάρων κληρικῶν καὶ ἐλαγίστων λαϊκῶν ἱκανῶν νὰ νοήσωσιν τι ἐκ τῶν γραφομένων. Ἐκ τοιούτων ἐνδεῶν καὶ ταπεινῶν ἀρχῶν ἠρξάτο ἡ ἀναγέννησις τῶν γραμμῶν παρὰ τοῖς Βουλγάροις καὶ ὁ Παῖσιος θεωρεῖται δικαίως ὁ πρωτοεργὸς τῆς τοιαύτης ἀναγεννήσεως. Ἀτυχῶς τὸ ἔργον αὐτοῦ ἐχρησίμευσεν ὡς μοχλὸς κινήσεως πνευματικῆς παρὰ τοῖς Βουλγάροις οὐχὶ διὰ μεταδόσεως γνώσεων ἀσφαλῶν, ἀλλὰ διὰ τοῦ φανατισμοῦ τοῦ ἐθνικοῦ, ὃν ἤγειρε παρὰ πῖσι Βουλγάροις, οἵτινες καὶ προσέβησαν εἰς τὴν διὰ τύπου ἔκδοσιν αὐτοῦ. Ὁ Παῖσιος ἐν τῷ ἐνθουσιασμῷ, μεθ' οὗ ἐξέθετε τὰς μυθῶδεις καὶ ἀσυναρτητοὺς, δῆθεν ἱστορικὰς αὐτοῦ εἰδήσεις καταφέρετο σφόδρα κατὰ τῶν Ἑλλήνων ἀρχιερέων τῶν ἐκ Κωνσταντινουπόλεως πεμπομένων εἰς Βουλγαρικὰς πόλεις ὡς ὑποδουλούντων τοὺς Βουλγάρους πνευματικῶς, καὶ ἐναντίον τῶν Ρώσων καὶ τῶν Σέρβων τῆς Αὐστρίας ὡς χλευαζόντων τοὺς Βουλγάρους ἐπι ἀμαθείᾳ καὶ μὴ εὐχαριστούντων τῷ Θεῷ ὅτι δὲν ἐπέβαλε καὶ αὐτοὺς ὑπὸ ζυγὸν Τουρκικὸν καὶ Ἑλληνικόν, ὅπως τοὺς Βουλγάρους. Ἡ δὲ τῷ 1797 γενομένη ὑπὸ φανατικῶν Βουλγάρων νέα ἐν χειρογράφοις ἔκδοσις τῆς τοῦ Παῖσιου ἱστορίας μετὰ πολλῶν προσθηκῶν καὶ παραπληρωμάτων, μόνον σκοπὸν ἔχοντων νὰ ἐξεγείρωσι παρὰ τοῖς Βουλγάροις μῖσος ἐναντίον τῶν Ἑλλήνων, συνέδεσεν ἀτυχῶς τὴν παρὰ Βουλγάρους ἐθνικὴν ἀφύπνισιν μετὰ σφοδροῦ ἐθνικοῦ μίσους πρὸς τοὺς Ἕλληνας.

Μετὰ τὸν Παῖσιον μοχλὸς καὶ εἰσηγητὴς τῆς ἐθνικῆς ἐξεγέρσεως ἐγένετο ὁ ἐπίσκοπος Βράτσης Σωφρόνιος ¹ (ὡς ἱερεὺς κα-

(1) Τὸ ἀναγραφόμενον ὑπὸ τοῦ Jirecek (σ. 521) ὅτι ὁ Σωφρόνιος ἦτο

λούμενος Στόϊκος Βλαδισλάβοβ, γεννηθείς ἐν Καζανλίκ τῷ 1739), πολλὰ παθὼν καὶ πολλάκις κινδυνεύσας τὸν ἔσχατον κίνδυνον ὑπὸ τῶν Τούρκων ἐν τοῖς θυελλώδεσι χρόνοις τῶν μεταξὺ Ρωσίας καὶ Τουρκίας ἐπὶ τῆς Αἰκατερίνης Β' πολέμων, ἀλλὰ καὶ ἐν μέσῳ τῶν διωγμῶν τούτων ἐργαζόμενος πνευματικῶς ὑπὲρ τοῦ ἔθνους αὐτοῦ διὰ τῶν ἀπὸ ἄμβωνος κηρυγμάτων, καὶ εἶτα ἐν τῇ φυλακῇ μεταφράζων ἐκ τοῦ Ἑλληνικοῦ εἰς τὴν λαλομένην Βουλγαρικὴν βιβλία περιέχοντα μύθους, διηγήματα καὶ ἀποφθέγματα (1802). Ἐγκατασταθεὶς δὲ ἐν Βλαζία τῷ 1806 ἐξέδωκε τὸ πρῶτον τύποις ἐκδοθὲν Βουλγαρικὸν βιβλίον, ὅπερ ἦν τὸ ἐκ τοῦ Ἑλληνικοῦ καὶ τοῦ Σλαβωνικοῦ μετενεχθὲν Κυριακοδόμιον. Ἄλλ' ἢ μεγίστη ἔπηρεσία, ἣν προσήνεγκεν ὁ Σωφρόνιος (ὡς Στόϊκος ὅτε ἦν ἱερεὺς) εἰς τὴν Βουλγαρικὴν ἀναγέννησιν εἶναι ὅτι διδάσκων ὡς ἱερεὺς ἐν τῇ πατρίδι αὐτοῦ Καζανλίκ (κατὰ τὸ τότε ἐπικρατοῦν σύστημα τοῦ εἶναι τοὺς ἱερεῖς καὶ γραμματοδιδασκάλους) μετέβαλε τὸ ἐκεῖ γραμματοδιδασκαλεῖον εἰς δημοτικὸν σχολεῖον ὁποσοῦν τέλειον διὰ τῆς ἐφαρμογῆς τῆς Λαγκαστριακῆς ἀλληλοδιδασκατικῆς μεθόδου καὶ ἐμόρφωσε πολλοὺς μαθητάς, οἵτινες ἐγένοντο ἐν πολλοῖς ἄλλοις τόποις τῆς Βουλγαρίας δημοδιδάσκαλοι.

Ἐνῶ δὲ οὕτως ἀπὸ τοῦ τέλους τοῦ 18ου καὶ ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τοῦ 19ου αἰῶνος κίνησιν τις πνευματικὴ παρὰ τοῖς Βουλγάρους ἤρχετο ἀπὸ τοῦ κλήρου κυρίως τοῦ Βουλγαρικοῦ προερχομένη. προσήλθε μετ' ὀλίγον ἀρωγὸς μέγας εἰς τὴν κίνησιν ταύτην ἡ μεταξὺ τῶν ἐν ταῖς Ἡγεμονίαις ἐν Ρωσίᾳ καὶ ἐν Αὐστρίᾳ παρεπιδημούντων Βουλγάρων ἐμπορευομένων μεταναστῶν, οἵοι πολυάριθμοι εἶχον μετοικήσει εἰς τὰς χώρας ταύτας κατ' ἀκολουθίαν τῶν μεταξὺ Ρωσίας καὶ Τουρκίας πολέμων ἐπὶ τῆς Αἰκατερίνης Β' καὶ τοῦ Ἀλεξάνδρου Α', ἀναπτυσσομένη μετὰ τῆς ἐθνικῆς φιλοτιμίας κίνησις. Οἱ μετανάσται ο἗τοι Βούλγσοροι οἱ διατελοῦντες ἐν ἀδελφικῇ πνευματικῇ ἐπικοινωνίᾳ πρὸς τοὺς ἐν Ρωσίᾳ ὁμοδόξους Ἕλληνας, καὶ συμμεριζόμενοι τὰ τούτων αἰσθήματα

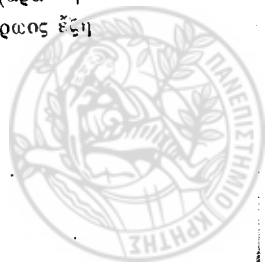
ὁ πρῶτος χειροτονηθεὶς ἐπὶ τουρκοκρατίας Βούλγαρος ἐπίσκοπος τοῦ Ἑλληνικοῦ κλήρου, ἀποκλείοντος δῆθεν τοὺς Βουλγάρους τοῦ ἀξιώματος τούτου, εἶναι πάντῃ πάντως πλημμελές, ἀφοῦ πολὺ πρὸ τοῦ Σωφρονίου καὶ εἰς τὸν πατριαρχικὸν ἔτι θρόνον ἀνήλθον Βούλγαροι ἀρχιερεῖς.

καὶ φρονήματα, ἀπὸ ἀλλοιωμένοι τοῦ ἐν Βουλγαρίᾳ ἀρξασμένου, κυρίως ὑπὸ τῶν κληρικῶν ἐνεργουμένου ἀνθελληνικοῦ κινήματος, εἰργάζοντο ὑπὲρ τῆς ανευματικῆς μορφώσεως τοῦ Βουλγαρικοῦ λαοῦ ὑπὸ πνεῦμα μᾶλλον φιλελληνικόν. Τοῦτο μαρτυρεῖ τὸ παράδειγμα τοῦ ἀπὸ Γ'αβρόβου τοῦ Αἴμου ὀρμωμένου καὶ ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τοῦ 19ου αἰῶνος (1800) εἰς Μόσχαν μεταβάντος καὶ ἐνταῦθα παιδευθέντος, εἶτα δὲ ἐν Μόσχῃ τε καὶ ἐν Ὀδησῶν μέγαν ἐμπορικὸν οἶκον ἰδρύσαντος Βασιλείου Εὐσταθιάδου ἢ Εὐστάτιεφ Ἀπρίλωφ. Ὁ ἀνὴρ οὗτος Ἕλληνα μᾶλλον διατελῶν τὴν ψυχὴν ἢ Βούλγαρος, οὐ μόνον πολλὰ ἐδαπάνησεν ὑπὲρ τῆς πατρίδος αὐτοῦ ἰδρύσας Ἑλληνικὸν σχολεῖον χάριν διδασκασίας τῆς Ἑλληνικῆς παιδείσεως¹, ἀλλὰ καὶ τῆς «Ἑταιρείας τῶν Φιλικῶν» ἦν κοινωνὸς καὶ ὑποστηρικτῆς. Ὅτι δὲ καὶ ἄλλοι πολλοὶ Βούλγαροι, ἐν αὐτῇ τῇ Βουλγαρίᾳ, ἐνεφοροῦντο αἰσθημάτων καὶ φρονημάτων ἀλληλεγγύης θρησκευτικῆς καὶ ἐθνικῆς μέχρι τινὸς πρὸς τοὺς Ἕλληνας μαρτυρεῖ τὸ γεγονός ὅτι οὐ μόνον πολλοὶ Βούλγαροι ὀπλαρχηγοὶ (ἀρχηγοὶ δηλονότι Χαιδούκων ἰδ. περαιτέρω) ἦσαν κοινωνοὶ τῆς εἰρημένης «Ἑταιρείας» καὶ μετὰ τὴν ἐν Μολδαβίᾳ ἐμφάνισιν τοῦ Α. Ὑψηλάντου ἀπεπειράθησαν νὰ μετάσχῃσι τοῦ κινήματος, ὅμως μὴ κατορθώσαντες τοῦτο, αἵτε κατηγορηθέντες καὶ καταδιωχθέντες ὑπὸ τῶν Τούρκων, ἀλλὰ καὶ μετὰ τὴν ἀποτυχίαν τῆς ἐν Βουλγαρίᾳ ἀποπέρας οὐκ ὀλίγοι ἐξ αὐτῶν κατώρθωσαν νὰ σπεύσωσιν εἰς τὸ ἐν Ἑλλάδι θέατρον τοῦ ἐπαναστατικοῦ πολέμου ἀποτελέσαντες ἴδιοι τάγματα πεζικὰ καὶ ἵπικὰ ὑπὸ ἰδίους ὀπλαρχηγούς, τὸν περίφημον Χαδζῆ Χρήστον καὶ τὸν ἀρχηγὸν τοῦ Βουλγαρικοῦ ἵπικοῦ Χαδζῆ Μιχάλην². Οἱ Βούλγαροι δὲ οὗτοι, ἐγκατασταθέντες ἐν

(1) Περὶ παιδείσεως Βουλγαρικῆς ἐν Βουλγαρικῇ γλώσσῃ δὲν ἠδύνατο νὰ σκεφθῇ ὁ Ἀπρίλωφ, διότι βιβλία διδασκτικὰ ἐν τῇ Βουλγαρικῇ γλώσσῃ δὲν ὑπῆρχον τότε.

(2) Ὁ Jirceek μεταξὺ τῶν Βουλγάρων ὀπλαρχηγῶν τοῦ ἀγῶνος ἀναφέρει καὶ τινὰ Χαδζῆ Πέτρον, ἀγνωστον ὅμως ἄλλοθεν (πάντως δὲ ἐννοεῖ τὸν ὁμώνυμον περιφημὸν Θεσσαλὸν ὀπλαρχηγόν), ἀναφέρει δὲ ὡς λεγόμενον ὅτι ὁ Μάρκος Βότσαρης κατήγετο ἐκ Βοδενῶν (!) (ἄρα ἦν Βούλγαρος!) καὶ ὅτι, κατὰ τὰ λεγόμενα πάντοτε, ἡ γυνὴ τοῦ ἥρωος ἔζη

Ἑλλάδι μετὰ τὴν ἀποκατάστασιν τῶν πραγμάτων ἀπειλέσσαν μετὰ Θρακῶν τὴν Θρακοβουλγαρικὴν καλουμένην ἀποικίαν, τὴν ἀντιπροσωπευθεῖσαν δι' ἰδίου πηρεξουσίου ἐν τῇ Ἑθνικῇ Συνελεύσει τοῦ 1843—44. εἶναι δὲ γνωστὸν ὅτι ἐπὶ ὅλης τῆς βι-συλείας τοῦ Ὀθωνος τὸ τῶν Θρακοβουλγάρων ὄνομα εἶχεν οὐκ ὀλίγον μέρος ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῶν χρόνων ἐκείνων.

Ἄλλ' αἱ ἀδελφικαὶ σχέσεις τῶν Βουλγάρων πρὸς τοὺς Ἑλληνας δὲν ἐπέζησαν τῷ μεγάλῳ Ἑλληνικῷ ἀγῶνι ἐν αὐτῇ τῇ Βουλγαρίᾳ, καὶ ἡ ὑπὸ τῶν λαϊκῶν Βουλγάρων προαγομένη πνευματικὴ κίνησις ἔλαβε κατὰ μικρὸν, ἀνθελληνικόν, εἶτα δὲ μισελληνικὸν χαρακτῆρα διὰ τῆς κατὰ μικρὸν ἀναπτυσσομένης καθαρῶς ἔθνικῆς Βουλγαρικῆς παιδείσεως. Ἀφορμὴν εἰς τὴν ἀνάπτυξιν ταύτην ἔδωκεν ὁ φιλοβουλγαρικὸς ἢ, ὀρθότερον εἰπεῖν, φιλοσλαυικὸς φιλολογικὸς καὶ ἐπιστημονικὸς ζῆλος νεαροῦ τινος Ρουθίνου (μικρορρώσου ἢ Οὐκρανοῦ), Γεωργίου Οὐκα Βενελίνου (Venelin) καλουμένου. Οὗτος καταγόμενος ἐκ τῶν ἐν Γαλλίᾳ τῆς Αὐστρίας Ρουθίνων, υἱὸς ὦν ἱερέως, ἐσπούδασεν ἐν τῷ πανεπιστημίῳ τῆς Λεμβέργης, εἶτα δὲ μεταβάς εἰς Κισνιβιον τῆς Ρωσίας ἦλθεν εἰς συνάφειαν πρὸς τινὰς ἐνταῦθα Βουλγάρους, παρ' ὧν ἔμαθε τὴν Βουλγαρικὴν, μεταβάς δ' ἐντεῦθεν εἰς Μόσχαν ἐσπούδασεν ἐνταῦθα τὴν ἰατρικὴν, Ἄλλὰ φλεγόμενος ἀνεκαθεν ὑπὸ ἀγάπης πρὸς τὰς περὶ Σλαύων ἱστορικὰς καὶ φιλολογικὰς μελέτας, καὶ ἐκμαθὼν νῦν τὰς ἐν Ρωσίᾳ καὶ ἐν Αὐστρίᾳ λαλουμένας πολλὰς Σλαυικὰς γλώσσας, ἐπεδόθη ἰδίως εἰς τὴν σπουδὴν καὶ ἔρευναν τῆς Βουλγαρικῆς ἱστορίας καὶ ἐξέδωκε τῷ 1829 (ἀκριβῶς καθ' ὃν χρόνον τὰ Ρωσικὰ στρατεύματα ὑπερβαίνοντα τὸν Αἴμον ἐκινουῦντο ἐναντίον τῆς Κωνσταντινουπόλεως) πραγματείαν ἐπιγραφομένην «Οἱ ἀρχαῖοι καὶ οἱ νέοι Βούλγαροι ἐν τῇ πολιτικῇ, ἔθνογραφικῇ, ἱστορικῇ καὶ θρησκευτικῇ αὐτῶν πρὸς τοὺς Ρώσους σχέσει». Ἡ Ρωσικὴ Ἀκαδημία μετὰ τὴν ἔκδοσιν τοῦ βιβλίου τούτου ἔπεμψε τὸν Βενελῖνον εἰς Βλαχίαν, Μολδαυίαν καὶ Βουλγαρίαν, ἵνα περιηγούμενος τὰς χώρας ζητήσῃ ἐν τοῖς μοναστηρίοις μνημεῖα ἱστορικὰ καὶ φιλολογικὰ

ἔτι ἐν Ἀθήναις λαλοῦσα μόνον Βουλγαρικὰ καὶ Ἀλβανικὰ (οὐχὶ Ἑλληνικὰ!) ἴδ. Jirecek σ. 528 σημ.

καὶ συναγάγη ὕλικὸν πρὸς σύνταξιν Βουλγαρικῆς γραμματικῆς καὶ Λεξικοῦ. Ἐν τῇ ἐκπληρώσει τῆς ἀποστολῆς ταύτης ὁ Βενε-
λίνοσ εἰργάζετο συγχρόνως δι' ἐνθουσιωδῶν λόγων καὶ διδασμά-
των πρὸς ἐξέγερσιν τοῦ ἐθνικοῦ αἰσθήματος τῶν Βουλγάρων ἐπὶ
ἀκραιφνῶς φιλοσλαβικοῦ διαφέροντος, οὐχὶ ἐπὶ τοῦ νηπιύζον-
τος ἔτι τότε πανσλαβιστικοῦ πνεύματος ἀγόμενος. Ὁ Βενελίνοσ
ἐπανῆλθεν εἰς Ρωσίαν φέρων μεγάλην συλλογὴν ἱστορικῶν ἐγ-
γραφῶν (καὶ ἰδίως τὸ γνωστὸν Χρυσοβούλλιον τοῦ μοναστηρίου
Ρίλου) καὶ δημοτικῶν ἀσμάτων Βουλγαρικῶν, ἅτινα μετὰ τὸν
θάνατον αὐτοῦ ἐξεδόθησαν.

Μεγάλη ἦν ἡ ἐκ τῶν ἔργων τοῦ Βενελίνου προελθοῦσα ἐξέ-
γερσις τῆς ἐθνικῆς συνειδήσεως παρὰ τοῖς ἐν Ρωσίᾳ ἰδίως Βουλ-
γάροις, χαρακτηριζομένη ἐκ τῆς ἐπιγραφῆς, ἣν οἱ Βούλγαροι
ἐγράψαν ἐπὶ τοῦ τάφου τοῦ ἐν Μόσχᾳ τῷ 1839 θανόντος ἀν-
δρός, ἔχουσαν ὧδε: «Γεωργίῳ Ἰβάνοβιτζ Βενελίνῳ οἱ τῆς Ὁδησ-
σοῦ Βούλγαροι, ἀνδρὶ ἀνακαλέσαντι εἰς τὴν μνήμην τοῦ κόσμου
τὸ λησμονηθῆν ἀρχαῖον διάσημον καὶ ἰσχυρὸν ἔθνος τῶν Βουλ-
γάρων καὶ ποθήσαντι μυχαιάτατα νὰ ἴδῃ τὴν ἀναγέννησιν τοῦ
λαοῦ τούτου». Ἡ τῶν ἐν Ρωσίᾳ Βουλγάρων διὰ τοῦ Βενελίνου
ἰσχυρῶς ἀφυπνισθεῖσα ἐθνικὴ συνείδησις ἐπέδρασεν, ὡς ἦν εἰκόσ,
καὶ ἐπὶ τὰς βουλὰς καὶ σκέψεις αὐτῶν περὶ τῆς τύχης τῶν ἐν
Τουρκίᾳ ὁμοειδῶν τῶν ἀποτελούντων κυρίως τὸ Βουλγαρικόν
ἔθνος, οὗ ἐπόθουν νῦν σφόδρα τὴν ἐθνικὴν παιδείαν καὶ ἀνά-
πλασιν καὶ μετ' ἐνθουσιασμοῦ ἠρξάντο ἐργαζόμενοι πρὸς τὸν
σκοπὸν τούτον. Καὶ ἐν τῷ ἔργῳ τούτῳ ἐπρωτοστάτει ὁ αὐτὸς
ἐκεῖνος ἀνὴρ Βασίλειος Εὐστάθιεφ Ἀπρίλωβ. Οὗτος καθ' ὄν
τρόπον εἰργάσθη πρότερον ἐπὲρ τῆς διαδόσεως τῆς Ἑλληνικῆς
παιδείας ἐν τῇ πατρίδι αὐτοῦ Γαβρόβῳ δι' ἰδρύσεως Ἑλληνικοῦ
σχολείου, ἐβουλεύσατο τῷ 1832 νὰ ἰδρῦσῃ ἐνταῦθα σχολὴν καθα-
ρῶς Βουλγαρικὴν, ἀρρένων τε καὶ θηλέων, συνεργάτην ἔχων ἐν
τῷ ἔργῳ τὸν ἐν Ὁδησσῷ Βούλγαρον μεγαλέμπορον Ν. Παλάν-
ζωφ καὶ ἄλλους πολλοὺς Βουλγάρους. Τὰ ἐγκαίνια τῆς σχολῆς
ἐτελέσθησαν τῷ 1835, ἀφοῦ πρότερον ὁ ἐκ τῶν ἀδελφῶν τῆς
Μονῆς Ρίλου ἱερομόναχος Νεόφυτοσ, γνώστης ὢν τῆς τε Ἑλλη-
νικῆς καὶ τῆς ἀρχαίας Σλαβωνικῆς καὶ τῆς Ρωσικῆς, πεμφθεὶς
δαπάναις τῶν εἰρημῆων Βουλγάρων ἐμπόρων εἰς Βουκουρέ-

στιον, ἵνα τελειοποιήσῃ τὴν ἐν Καζανλίκ ὑπὸ τοῦ Σωφρονίου ἤδη ἐφαρμοσθεῖσαν Λαγκαστριανὴν ἀλληλοδιδασκτικὴν μέθοδον, συνέταξε διδασκτικὰ βιβλία, γραμματικὴν Ἑλληνικὴν καὶ Βουλγαρικὴν καὶ Κατήχησιν ἐν ἀμφοτέραις ταῖς γλώσσαις, ἅτινα μετὰ ἑξήκοντα ἀναγνωστικῶν ἐτυπώθησαν ἐν τῷ ἔθνικῷ τυπογραφεῖῳ τοῦ Βελιγραδίου δαπάναις τοῦ φιλογενοῦς Βουλγάρου Μουστάκωφ. Τὸ ἐπόμενον ἔτος ὁ λόγιος Βούλγαρος Στοιάνοβιτς μετέφρασε παγκόσμιον ἱστορίαν ἐκ τοῦ Ρωσικοῦ τυπωθεῖσαν τῷ 1836 ἐν Βούδα. Ταῦτα πάντα τὰ διδασκτικὰ ἔργα (πλὴν τῆς τῷ 1836 τυπωθείσης παγκοσμίου ἱστορίας) εἶχον παρασκευασθῆ ὅτε ἐγένοντο τὰ ἐγκαίρια τῆς ἐν Γαβρόβῳ πρώτης εὐρωπαϊκῆς διδασκτικῆς συστηματικῆς ὀργανωθείσης Βουλγαρικῆς σχολῆς. Ἡ σχολὴ αὕτη ἰδρύθη συναινέσει τοῦ μητροπολίτου Τυρνόβου Γαριώνος, τοῦ διαβόητου παρὰ Βουλγάρους καὶ Σλαῖοις διὰ τὸ ἀποδιδόμενον αὐτῷ ἐναντίον παντὸς Βουλγαρικοῦ θανάσιμον μῖσος (ἴδ. περαιτέρω), περὶ οὗ ἐλέχθη ὅτι ἐξήτει νὰ ματαιώσῃ τὴν λειτουργίαν τῆς Βουλγαρικῆς σχολῆς πείθων τὸν Ἀπρίλωβ ἵνα διδάσκηται ἐν αὐτῇ μόνῃ ἡ Ἑλληνικὴ, ἅτε μὴ ὑπαρχόντων Βουλγαρικῶν σχολειακῶν βιβλίων καὶ πολλοῦ χρόνου ἐξ ἀνάγκης παρελυσσομένου μέχρι ὑπάρξεως τοιούτων βιβλίων. Ἀρξαμένης οὕτω τῆς λειτουργίας τῆς Βουλγαρικῆς σχολῆς ὁ φιλογενὴς ἀνὴρ Ἀπρίλωβ ἐβουλεύσατο νὰ ἰδρύσῃ καὶ τυπογραφεῖον μετὰ Κυριλλικῶν γραμμάτων ἐν Γαβρόβῳ πρὸς ταχύτεραν καὶ εὐκολωτέραν διάδοσιν τῆς παιδείσεως παρὰ τοῖς συμπολίταις αὐτοῦ Βουλγάρους. Ἄλλ' αἱ περὶ τούτου γινόμεναι ἐνέργειαι αὐτοῦ πρὸς ἔκδοσιν ἀδείας ἐκ μέρους τῆς Πύλης, καίπερ ἰσχυρῶς ὑποστηριζόμεναι ὑπὸ τοῦ λίαν ἐννοουμένου ὑπὸ τοῦ σουλτάνου Μαχμούτ Β' Ἑλληνοβουλγάρου Φαναριώτου Στεφάνου Βογορίδου (τοῦ ἀπὸ Καζανλίκ καταγομένου, ἀνεπιοῦ τοῦ ἐπισκόπου Σωφρονίου, ἀλλ' ἑλληνικῶς παιδευθέντος καὶ πολλὰ ἀξιώματα παρὰ τῆ Πύλης λαβόντος, τέλος δὲ καὶ ἡγεμόνος Σάμου γενομένου γνωστοτάτου τοῖς Ἑλλησιν ἀνδρὸς) δὲν ἐστέφθησαν ὑπὸ ἐπιτυχίας¹. Ἄλλ' ἡ ἐν Γα-

(1) Ταῦτα λέγει ὁ Jirecek (σ. 541), ἀπορῶν μάλιστα πῶς ἡ Πύλη εἶχεν ἐπιτρέψει τὴν ἰδρύσιν τυπογραφείου Ἑλληνικοῦ ἐν Μελενίκῳ τῆς Μακεδονίας καὶ ἔτι πρότερον ἐν Μοσχόλεϊ.

βρόβω σχολή ή συναγαγοῦσα τάχιστα 120 μαθητὰς ὑπὸ τὴν διεύθυνσιν τοῦ Νεοφύτου (διδάσκοντας ἐν αὐτῇ Ἑλληνικά, Βουλγαρικά, ἀριθμητικὴν, γεωγραφίαν, ἱστορίαν καὶ θρησκευτικὰ μαθήματα) ἐξηκολούθει ὑφισταμένη καὶ μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Ἀπρίλωβ (1848), καταλιπόντος ἅπασαν τὴν περιοσίαν αὐτοῦ εἰς τὴν σχολὴν ταύτην.

Μικρὸν πρὸ τῆς ἰδρύσεως τῆς ἐν Γαβρόβω Βουλγαρικῆς σχολῆς καὶ ἡ ἐν Σιστόβω ἀπὸ τοῦ 1813 ὑφισταμένη καθαρῶς Ἑλληνικὴ σχολὴ μετεβλήθη εἰς Ἑλληνοβουλγαρικὴν, τῷ δὲ 1836 ἰδρῦθη καὶ ἐν Σιστόβω διὰ κληροδοτήματος τοῦ ἐμπόρου Χρήστου Ἀγγέλωφ καὶ καθαρὰ Βουλγαρικὴ σχολή, ἣς τὴν διεύθυνσιν ἔλαβεν ὁ πρότερον ἐν τῇ Ἑλληνοβουλγαρικῇ διδάσκων Χριστάκις (Χρυσάντι) Παύλοβιτς, ἔχων συνάδελφον τὸν ἀπὸ Καζανλίκ ἀρχιμανδρίτην Νεόφυτον Μπεζβέλην. Συνετάχθη δὲ τότε ὑπὸ τοῦ Νεοφύτου, τοῦ ἄλλου Νεοφύτου τοῦ Ρίλου (Ρίλσκι), καὶ ἐξεδόθη ἐν Κραγούγεβατς τῆς Σερβίας (1835) καὶ χρηστομάθεια σχολειακὴ ἀπὸ ἐξ τόμων συγκειμένη. Ὁ Νεόφυτος, ἀφοῦ τῷ 1837 ἰδρυσεν σχολὴν Βουλγαρικὴν καὶ ἐν Κοπρεβιστίνη (πατριδί τοῦ μνημονευθέντος Χαδζῆ Μιχάλη, ἀρχηγοῦ τοῦ Βουλγαρικοῦ ἔπικου τοῦ ἀγωνισαμένου ἐν Ἑλλάδι κατὰ τὸν μέγαν ἀγῶνα), δαπάναις τῶν ἀδελφῶν Τσαλίκογλου, ἐπανῆλθεν εἰς τὴν Μονὴν Ρίλου, ἔνθα εἰργάσθη πρὸς σύνταξιν μεγάλου Λεξικοῦ Βουλγαρικοῦ.

Τὰ Βουλγαρικὰ σχολεῖα ἐπληθύνθησαν κατὰ τὰ ἐπόμενα ἔτη καθ' ὅλην τὴν Βουλγαρίαν, καὶ νεαροὶ διηκεκῶς ἐπέμποντο Βούλγαροι σπουδασταὶ ἀπολυόμενοι ἐκ τῶν ἐν Βουλγαρίᾳ σχολῶν, εἰς Ὀδησσόν, ἵνα τύχωσιν ἀνωτέρας παιδείσεως, ἐφίλοπιμεῖτο δὲ πᾶσα ἡ ὀπωσοῦν εὐποροῦσα Βουλγαρικὴ κοινότης νὰ ἰδρῦῃ κοινοτικὴν σχολὴν, ἂν μὴ αὕτη ἰδρῦετο ὑπὸ πλουσίου τινὸς ὁμογενοῦς καὶ φιλογενοῦς ἀνδρός. Οὕτω μετὰ τὸ 1835 καὶ 1840 ἰδρῦθησαν δημοτικαὶ σχολαὶ εὐρωπαϊκοῦ συστήματος πλὴν τῶν ἐν Γαβρόβω, Σιστόβω καὶ Καζανλίκ, καὶ ἐν Καρλόβω, Σοπότῳ, Παναγιουρίσι, Καλοφέρῳ, Σόφιμ, Τυρνόβω, Τρέβνι καὶ ἔκτοτε μέχρι τῶν χρόνων τοῦ Κριμαϊκοῦ πολέμου ἐξηκολούθησεν ἀναπτυσσομένη παρὰ τῷ λαῷ ἡ στοιχειώδης παιδείσις καὶ ἀφωπνιζομένη ἡ ἐθνικὴ συνείδησις.

Πᾶσα αὕτη ἡ νηπιώδης ἔτι, ἀλλὰ ταχέως ἀναπτυσσομένη ἔθνικῇ καὶ λαϊκῇ Βουλγαρικῇ παιδείῳσι τῆς πρώτης πεντηκονταετίας τοῦ 19ου αἰῶνος, ἦν μεγάλη καὶ θαυμαστὴ ἐν συγκρίσει πρὸς τὴν πρὸ ὀλίγων ἔτι δεκαετηρίδων πνευματικὴν κατάστασιν τῶν Βουλγάρων, ὅτε ἄνδρες ἀναγινώσκοντες ἀπλῶς καὶ γράφοντες ἐν τῇ Ἑλληνικῇ ἢ ἐν τῇ Σλαβωνικῇ δακτύλοις ἐμετροῦντο. Ὅτι ἡ οὕτως ἀρξαμένη ἔθνικῇ παιδείῳσι δὲν εἶχεν ἐν τοῖς τότε χρόνοις καὶ βραδύτερον ἔτι μέχρι τῶν χρόνων τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ σχίσματος ἀνθελληνικὸν χαρακτῆρα μαρτυρεῖ τὸ γεγονός ὅτι πλείστοι Βούλγαροι ἐξεπαιδεύοντο μέχρι τοῦ εἰρημένου χρόνου ἐν ταῖς ἀνωτέραις Ἑλληνικαῖς σχολαῖς τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ Ἀθηνῶν, Καὶ ὁ γράφων δὲ ταῦτα ἐν ταῖς πρώταις αὐτοῦ ἐν τῇ Μεγάλῃ τοῦ Γένους Σχολῇ τοῦ Φαναρίου (μετὰ τὸ 1860) σπουδαῖς εἶχε πολλοὺς συμμαθητὰς Βουλγάρους, καὶ διδάσκαλον ἐν τῇ δημοτικῇ σχολῇ Φαναρίου τὸν Βούλγαρον τὸ γένος Νικόλαον Στογιάνον (διδάσκαλον πολλῶν λογίων τοῦ Φαναρίου καὶ ἱεροψάλτην ἐν τῷ πατριαρχικῷ ἱερῷ ναῷ), οὐκ ὀλίγοι δὲ τῶν οὕτω παιδευομένων Βουλγάρων ἐδίδασκον καὶ ἐν ἀνωτέραις σχολαῖς Ἑλληνικαῖς, καθηγητῆς δ' ἐν τῇ θεολογικῇ σχολῇ τῆς Χάλκης ἦν ὁ βραδύτερον πρῶτος Ἐξάρχος τῆς σχισματικῆς Βουλγαρικῆς Ἐκκλησίας γενόμενος Ἀνθιμος ὁ μητροπολίτης Βιδύνης.

Ἄξιον δὲ σημειώσεως καὶ τοῦτο, ὅτι μετὰ τὴν ἀποτυχίαν τοῦ Ἀποίλωβ περὶ ἰδρύσεως τυπογραφείου Κυριλλικῶν γραμμάτων ἐν Γαβρόβῳ (ἴδ. σ. 263), τὰ πρῶτα ἐν Τουρκίᾳ τυπογραφεῖα, ἐν οἷς ἦρξαντο ἐκτυπούμενα καὶ ἐκδιδόμενα ἔντυπα Βουλγαρικά, ἰδρύθησαν ἐν πόλεσιν ἀκραιφνῶς Ἑλληνικαῖς. Πρῶτον τοιοῦτον τυπογραφεῖον εἶναι τὸ ἐν Θεσσαλονίκῃ ἰδρυθὲν τῷ 1839 ὑπὸ τοῦ ἐκ Βουλγαρίας καταγομένου ἀρχιμανδρίτου τῆς ἐν Σινᾷ τῷ Ὄρει ἱερῶς Ἑλληνικῆς Μονῆς¹. Ἀύτερον εἶναι τὸ ἐν τῇ Ἑλληνοκωτίτῃ Σμύρνῃ ἰδρυθὲν τῷ 1840 ὑπὸ τοῦ ἐν τῇ Εὐαγγελικῇ Σχολῇ διδάσκοντος Ἑλληνικά ἐκ Σαρατόβου καταγομέ-

(1) Ἀπορίας ἄξιον ὅτι ὁ ἄλλως ἐμβριθῆς καὶ ὑπὸ πανοραμιοτικοῦ ζήλου μὴ τυφλούμενος Јиресек τὸ τυπογραφεῖον τὸ ἐν Θεσσαλονίκῃ καλεῖ «τὸ πρῶτον ἐπὶ Βουλγαρικοῦ ἐδάφους (!!) ἰδρυθὲν τυπογραφεῖον».

νου Κωνσταντίνου Φωτεινοπούλου (ἴστερον Φωτινώβ), τοῦ ἐκδόντος τῷ 1844 ἐν Σμύρῃ τὸ πρῶτον εἰκονογραφημένον Βουλγαρικὸν περιοδικὸν «Φιλόλογος (Lyubslonje)», συντάξαντος δὲ καὶ ἐκδόντος καὶ ἐγχειρίδιον γεωγραφίας. Οἱ ἀληθεῖς ἱδρυταὶ τοῦ τυπογραφείου, οἱ δαπανήσαντες πρὸς τοῦτο, ἦσαν Ἀμερικανοὶ ἱεραπόστολοι, ἵνα ἐκ τῆς πόλεως ταύτης ὡς ἀσφαλοῦς ἀφετηρίας διαδώσωσι τὰ βιβλία αὐτῶν εἰς τὰς ἐν Τουρκίᾳ Βουλγαρικὰς κοινότητας¹, ὅπως ἰδρῦθησαν ὑπὸ ἱεραποστόλων Ἀμερικανῶν καὶ ἄλλα ἐν Τουρκίᾳ ὅμοια τυπογραφεῖα. Τῷ δὲ 1844 ἰδρῦθη καὶ ἐν Κωνσταντινουπόλει, ἐν αὐτῇ τῇ συνοικίᾳ τοῦ Φαναρίου τυπογραφεῖον Βουλγαρικόν.

Κατὰ τοὺς αὐτοὺς δὲ χρόνους, καθ' οὓς ἰδρῦθησαν τὰ ἐργαστήρια ταῦτα τῆς Βουλγαρικῆς παιδείσεως, καὶ ἡ νέα ἐν τῇ νεωτέρᾳ Βουλγαρικῇ γλώσσῃ κατὰ μικρὸν παραχθεῖσα Βουλγαρικὴ γραμματεία ἀντὶ ἀπλῶν θρησκευτικῆς καὶ τῆς ἄλλης στοιχειώδους ἐγκυκλοπαιδειακῆς διδασκαλίας καὶ παιδείσεως βιβλίων, ἤρξατο λαμβάνουσα εὐρυτέρας διαστάσεις. Τῷ 1845 ἐξεδόθη ἐν Παρισίοις τὸ πρῶτον Βουλγαρικὸν Ἡμερολόγιον, μετ' ὀλίγον δὲ καὶ παντοῖα ἄλλα φιλολογικά.

Τοιαύτη ὑπῆρξεν ἡ κατάστασις τοῦ πνευματικοῦ βίου τοῦ Βουλγαρικοῦ ἔθνους μέχρι τῶν χρόνων τοῦ Κριμαϊκοῦ πολέμου, μεθ' ὃν οὗτος εἰσηλθεν εἰς νέαν ὄλως φάσιν λαβῶν σπουδαιότητα ἐξέλιξιν καὶ χαρακτηριστῆρα διαμορφούμενον κατὰ μικρὸν εἰς ἀνθελληνικὸν καὶ τέλος μισελληνικόν. Τοῦ ἀνθελληνικοῦ τούτου καὶ μισελληνικοῦ χαρακτῆρος τὰ πρῶτα σπέρματα εἶδομεν ἐν αὐτῇ τῇ πρώτῃ περιόδῳ ἀφηνίσεως τοῦ ἐθνικοῦ Βουλγαρικοῦ πνεύματος, ἐν τῷ πρώτῳ ἀντιπροσώπῳ τῆς περιόδου ταύτης ἀρχιμανδρίτῃ Παΐσιῳ. Σφοδρότερον τοῦ Παΐσιου ἐμίσει τοὺς Ἕλληνας καὶ ἔτι σφοδρότερον τούτου ἔγραψαν ἐναντίον τοῦ Ἑλληνικοῦ κλήρου καὶ τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας ὅσας ἠδύνατο νὰ ἐπι-

(1) Καὶ περὶ τοῦ τυπογραφείου τούτου παραδοξολογῶν ἀκουσίως ὁ ὁ Jirecek λέγει ὅτι ἰδρῦθη χάριν τῶν ἐν Σμύρῃ Βουλγάρων. Ἄλλα Βούλγαροι καὶ σήμερον εἶτι δὲν ὑπάρχουσιν τότε δὲ ὑπάρχοντες τινες δακτύλοις μετρούμενοι, οἱ δὲ ὑπάρχοντες παρίσταντο ὡς Ἕλληνες, οἷος ἦν καὶ ὁ κατ' ὄνομα ἱδρυτῆς τοῦ τυπογραφείου Ἑλληνοδιδάσκαλος Φωτεινόπουλος.

νοήση ἢ μισέλλην ψυχὴ αὐτοῦ μυσαρωτιάτας συκοφαντίας ὁ Σωφρόνιος, γενόμενος οὕτω παρὰ τοῖς Βουλγάροις εἰσηγητῆς καὶ διδάσκαλος τῆς μεθόδου τοῦ διὰ συκοφαντιῶν πολέμου πρὸς τοὺς Ἕλληνας. Ἄλλ' ἢ ἐναντίον τοῦ Ἑλληνικοῦ κλήρου ἐκχεομένη ὑπὸ τοῦ Σωφρονίου δηλητηριώδης πνοὴ τοῦ μισελληνισμοῦ ἢ ἀνατρέπουσα καὶ διαστρέφουσα ἱστορικῶς ἀληθείας ἔξεδηλοῦτο οὐχὶ ἐν τοῖς βιβλίοις τοῖς ἐκκλησιαστικοῖς, ἀλλ' ἐν τῷ «βιβλίῳ τῶν Βουλγάρων Τσάρων» τῷ ἐκδοθέντι τύλοις μόλις τῷ 1844 ἐν Βούδα· ἀλλ' οὔτε τότε αἱ μετὰ τῆς διαστροφῆς τῆς ἱστορίας συνοδευόμεναι μισελληνικαὶ ἐκδηλώσεις τοῦ Σωφρονίου εὔρον ἡγῶ ἐν τῇ διανοίᾳ τῶν μάλιστα μεμορφωμένων λαϊκῶν τάξεων τοῦ Βουλγαρικοῦ λαοῦ. Μόνον δὲ ὅτε ἀπὸ τοῦ 1859 καὶ ἀκριβέστερον ἀπὸ τοῦ 1861 αἱ μετὰ τοῦ Βουλγαρικοῦ κλήρου καὶ τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας ἀναφρεῖσαι διαφωνίαι ἔλαβον κατὰ μικρὸν εὐφρέας διαστάσεις καὶ διαδοθεῖσαι εἰς τὰς λαϊκὰς τάξεις Ἑλλήνων καὶ Βουλγάρων ἠνέφξαν κατὰ μικρὸν δυσπλήρωτον χάσμα μίσους ἀμοιβαίου καὶ ἔχθρας ἐθνικῆς θανασίμου, τότε ἦρξαντο καὶ αἱ ὑπὸ τῶν εἰρημένων καὶ ἄλλων τούτοις ὁμοίων Βουλγάρων καλογήρων ἐναντίον τοῦ Ἑλληνικοῦ κλήρου ἐκτοξευθεῖσαι συκοφαντίαι, εὐρίσκουσαι εὐήκοον οὔς παρὰ τοῖς ἡγέταις τοῦ ἐθνικοῦ Βουλγαρικοῦ ἀντελληνικοῦ κινήματος καὶ χρησιμοποιούμεναι εἰς ἀναρρίπισιν καὶ ἔξαιριν τοῦ μισελληνισμοῦ παρὰ τῷ Βουλγαρικῷ λαῷ. Ἀτυχῶς δὲ αἱ τοιαῦται μυσαραὶ συκοφαντίαι εὔρον εἴσοδον καὶ ἐν πραγματείαις ἱστορικαῖς ἐπιστημονικαῖς σπουδαίαις ὡς εἶναι ἢ τοῦ Jirecek Γερμανιστὶ συγγραφείσα «Ἱστορία τῶν Βουλγάρων (Geschichte der Bulgaren)», ἣτις, ὡς καὶ ἢ τοῦ V. Jagić (ἰδ. σ. 247), εἰσι καὶ αἱ κυριώταται ἡμῶν πηγαὶ ἐν τῇ περιληπτικῇ ταύτῃ ἱστορικῇ περιγραφῇ τῆς ἀνευματικῆς καταστάσεως τοῦ Βουλγαρικοῦ λαοῦ ἐπὶ τουρκοκρατίας¹. Λυπηρότα-

(1) Ἴδου τί γράφει ὁ Jirecek ἐν σελ. 168 κῆξ. τῆς ἱστορίας αὐτοῦ: «Ἡ τοῦ Τυρνόβου Ἐκκλησία ἦν ἀπὸ τοῦ 1394 ὑποτεταγμένη τῷ Πατριαρχεῖῳ Κωνσταντινουπόλεως, τὸ δ' ἐπισκοπικὸν ἀξίωμα ἐδίδοτο ἔκτοτε μόνον τοῖς Ἕλλησιν. Οἱ λεγόμενοι Φαναριῶται προσήψαν τοσοῦτο μέγα ὄνειδος εἰς τὴν ὑπόληψιν τοῦ ἐν ταῖς Σλαβικαῖς χώραις Ἑλληνικοῦ κλήρου. Καὶ ἐνῶ οἱ κοσμικοὶ Φαναριῶται ὡς τραπέζιται, ἔμποροι ἢ

τον δ' ὅτι καὶ ὁ Jirecek, ὅπως πρὸ αὐτοῦ ὁ περιώνυμος φιλέλλη-
λην ἱστορικός Ἰωάννης Zinkeisen, ὁ τοσαύτας παρασχὼν ὑψη-

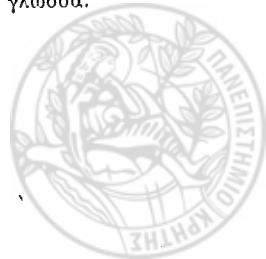
διατελοῦντες ἐν τουρκικαῖς ὑπηρεσίαις ὡς διερμηνεῖς καὶ γραμματεῖς πε-
ριεποιοῦν ἐν αυτοῖς σημαντικὴν δύναμιν καὶ ῥοπὴν, οἱ κληρικοὶ Φανα-
ριῶται ἤρχον ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ. Πάντα τὰ ἐκκλησιαστικὰ ἀξιώματα ἀπὸ
τοῦ ἀξιώματος τοῦ Πατριάρχου μέχρι τῆς θέσεως ἐφημερίου ἱερέως ἦσαν
ὄνια. Οἱ πατριάρχαι διωρίζοντο τὸ πλεῖστον διὰ ῥαδιουργιῶν Ἑλλη-
νων τραπεζιτῶν, Τούρκων μεγαστάνων ἢ ξένων πρέσβειων. Ἐν διαστή-
ματι 390 ἐτῶν 140 πατριάρχαι διεδέξαντο ἀλλήλους*. Ἐν τοῖς διορι-
σμοῖς ἐπισκοπῶν εἰς τὰς ἐπαρχίας ἐπεκράτει ἐκεῖνος τῶν ὑποψηφίων, ὅστις
εἶχε τὰ πλεῖστα χρήματα καὶ τὴν ἰσχυροτάτην προστασίαν. Οὕτω δὲ συνέ-
βαιεν ἵνα μάγειρός τις ἢ καφεδζῆς ἢ τοιμπουκδζῆς περιβάλληται τὸ ἐπι-
σκοπικὸν ἀξίωμα, ὅπερ ἐν τῇ Ἀνατολῇ ἔχει πολλῶ μείζονα ἀξίαν ἢ ἐν
ταῖς ἡμετέραις χώραις, διότι ὁ ἐπίσκοπος εἶναι συγχρόνως κοσμικὸς ἀρ-
χηγὸς καὶ ὁ παρὰ ταῖς Ὀθωμανικαῖς ἀρχαῖς ἀντιπρόσωπος τῶν Ραῖά-
δων. Ὁ ἐπίσκοπος ἀφικνούμενος εἰς τὴν ἐπαρχίαν αὐτοῦ ἐφρόντιζε πρῶ-
τον πάντων πῶς νὰ πορισθῇ τὰ χρήματα, ἅτινα ἐδαπάνησε πρὸς ἀγορὰν
τῆς ἐπαρχίας, ἀλλὰ τούτου γενομένου δὲν ἔληγον αἱ βίβιαι χρηματικαὶ
ἐκ μέρους αὐτοῦ εἰσπράξεις, διότι ἔδει νὰ μεριμνήσῃ καὶ περὶ τοῦ μέλ-
λοντος εὐμαροῦς βίου καὶ περὶ τῶν τρόπων τοῦ διατιθεῖναι ἑαυτῷ εὐμε-
νῶς τὸν πασᾶν αὐτοῦ ἢ τοὺς ἐν Κωνσταντινουπόλει προστάτας.

»Μετὰ τῶν Ἑλλήνων δὲ ἐπισκόπων ἐφέροντο εἰς τὴν Βουλγαρίαν καὶ
Ἑλληνικὰ ἐκκλησιαστικὰ βιβλία. Ἡ Σλαβωνικὴ λειτουργία διετηρεῖτο
σχεδὸν μόνον ἐν ταῖς κόμαις, ἔνθα οἱ ἱερεῖς ἐξ ἀρχαίων ἀπὸ περγαμη-
νοῦ βιβλίων, ἐν μέρει ἀπὸ Βενετικῶν, Σερβικῶν καὶ Βλαχικῶν** (σπα-
νίως ἐκ Ρωσικῶν) ἐντύπων ἀνεγίνωσκον. Παλαιῶν χειρογράφων ἐγίνετο
χρῆσις π. χ. ἐν Ταταρ-παζαρδζίκ μὲχρι τοῦ 1712, ὅτε ἀφίκετο αὐτόσε ὁ
πρῶτος Φαναριώτης ἐκκλησιαστικὸς ποιμὴν.

»Σημαντικὴν ἐπίρροσιν ἔλαβεν ἡ δύναμις τῶν Φαναριωτῶν ὅτε οἱ
Τούρκοι ἔνεκα τοῦ πρὸ τῶν Ρώσων φόβου ἤξοντο νὰ δίδωσι τὸ ἡγεμονι-
κὸν ἀξίωμα ἐν ταῖς δυσὶν Ἠγεμονίαις (βεβοδάτοις) εἰς Φαναριώτας (1711).

(*) Ὁ ἐν τοῖς «Πατριαρχικοῖς Πίναξι» διδόμενος ἀριθμὸς ἀνέρχεται
εἰς 102.

(**) Ὡς ἐρρήθη ἐν οἰκείῳ τόπῳ (σ. 154), ἐν ταῖς Βλαχικαῖς χώραις
ἐπεκράτει μέχρι τοῦ 1856 ἡ κυρίλλειος γραφή, καὶ ἡ γλῶσσα δὲ ἡ ἐκκλη-
σιαστικὴ ἦν τὸ πλεῖστον ἡ Σλαβωνικὴ κυρίλλειος ἐκκλησιαστικὴ γλῶσσα.

ρεσίας εἰς τὴν ἐπιστήμην τῆς ἱστορίας, καὶ ἰδίως τῆς Ἑλληνικῆς, ὁ πρῶτος ἐπιχειρήσας νὰ συγγράψῃ ἱστορίαν τοῦ Ἑλλην. ἔθνους

Ἐκ τῶν Φαναριωτικῶν τούτων ἡγεμονικῶν οἴκων, οἵτινες ἐπαγγέλλονται οὐνήθος ὅτι εἰσὶν οἴκοι λίαν ἀρχαῖοι, οὐδείς κατὰ Χόλφ (Ersch und Grub a Band 86 σελ. 89) δύναται ν' ἀναγάγῃ τὸ ἀρχῆθεν γενεαλογικὸν αὐτοῦ στέλεχος μέχρι τῶν ἀρχῶν τοῦ 16ου αἰῶνος. Τινὲς τούτων καταγόμηναι ἐκ Μικρᾶς Ἀσίας, δύο δὲ μόνον ἐκ Βυζαντίου· πολλοὶ δὲ τούτων οὐδὲ κἂν Ἑλληνικῆς εἰσι καταγωγῆς, ἀλλὰ Ἀλβανικῆς, Ραγουζαϊκῆς καὶ Φραγκικῆς. Ἡ ἀρχὴ αὐτῶν οὐδεμίαν κατέλιπεν ἀνάμνησιν εὐχάριστον. Ἐπ' αὐτῶν ἦνθουν Ἑλληνικὰ σχολεῖα ἐν ταῖς παραδανουβίοις Ἑγεμονίαις καὶ Ἑλληνικὰ βιβλία ἐγράφοντο διὰ τὸ Ρουμουνικὸν δημόσιον.

Ἀἱ δύο αὐτοκέφαλοι Σλαβικαὶ Ἐκκλησίαι τοῦ Ἰπέκ καὶ τῆς Ἀχρίδος ἔπλεον θύματα τῶν Φαναριωτῶν τούτων. Ἦδη τῷ 1737 ὁ Ἰωάννης Ὑψηλάντης εἰσηγήσατο τοῖς Τούρκοις τὴν κατάργησιν τῆς ἀρχιεπισκοπῆς Ἀχρίδος ἵνα διὰ τῆς ἀμέσου ὑποταγῆς τῶν Σλαύων εἰς τὴν πνευματικὴν ἀρχὴν τοῦ Πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως τεθῇ τέρμα εἰς τὰς ὑφαιουργίας τῆς Αὐστριακῆς κυβερνήσεως τῆς διατελοῦσης τότε ἐν πολέμῳ πρὸς τὴν Τουρκίαν. Ἄλλ' ὅμως οἱ Τούρκοι ἐν τῇ εἰσηγήσει ἀκριβῶς ταύτῃ εἶδον ὑφαιουργίαν αὐστριακὴν καὶ ὁ Ὑψηλάντης ἀπέτισε διὰ τῆς ἀπολείας τῆς κεφαλῆς τὸ σχέδιον αὐτοῦ.

Δύο αἷτια παρώρμων τοὺς Ἕλληνας πρὸς κατάλυσιν τῶν δύο Ἐκκλησιῶν τὸ μὲν ἐξήτουν διὰ τῶν ἐκ τῶν νέων ἐκκλησιαστικῶν προσόδων ν' ἀποτίσῃσι τὰ βαρῆα χρέη τοῦ πατριαρχείου αὐτῶν, τὸ δὲ ἠλπίζον νὰ πραγματώσωσιν οὕτω τὸ προσφιλὲς αὐτῶν σχέδιον τῆς ἐξελληνίσεως τῶν νοτιῶν Σλαύων καὶ τῆς ἐπεκτασεως τοῦ Ἑλληνισμοῦ μέχρι Καρπαθίων καὶ Σαύου. Τῷ 1766 κατώρθωσεν ὁ πατριάρχης Σαμουὴλ νὰ προσαρτήσῃ εἰς τὸν θρόνον αὐτοῦ τὴν Σεβικὴν Ἐκκλησίαν τοῦ Πέτς (Τουρκ. Ἰπέκ) καὶ τότε ὁ τελευταῖος αὐτοκέφαλος ἀρχιεπίσκοπος Ἀχρίδος, ὁ Βούλγαρος Ἀρσένιος, κατηναγκάσθη εἰς παραίτησιν*. Ἄλλ' ἢ

(*) Τὸ πρᾶγμα ἀτυχῶς τῇ ἀληθείᾳ ἔχει οὕτως, ὡς ὁμολογεῖται μετὰ κατακρίσεως καὶ ὑπὸ τῶν ἡμετέρων. Ἐν τοῖς «Πατριαρχικοῖς Πίναξιν» (ἐν τοῖς περὶ τῆς πρώτης πατριαρχίας τοῦ Σαμουὴλ Β') λέγεται σαφῶς ὅτι αὐτὸς ὑπέβαλε τῷ σουλτάνῳ Μουσταφᾷ Γ' τὴν κατάργησιν τῶν δύο αὐτοκεφάλων Ἐκκλησιῶν, ἀναγνωρίζων τῷ Σουλτάνῳ τοιοῦτον δικαίωμα. Ὁ δὲ Μ. Γ. Δήμηττας ἐν τοῖς «περὶ τῆς αὐτοκεφάλου ἀρχιεπισκοπῆς τῆς πρώτης Ἰουστινιανῆς Ἀχρίδος καὶ Βουλγαρίας» (ἐν Ἀθήναις 1859) σ.

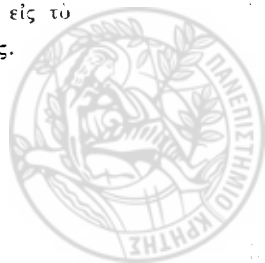
ένιαίαν καὶ συνεχῆ μαρτυροῦσαν τὴν ἀδιάσειστον ἔθνηκὴν ἐνότητά τοῦ νῦν Ἑλληνικοῦ πρὸς τὸ ἀρχαῖον καὶ πρῶτος ἐπιστημονικῶς

Πύλη καὶ ἐν ταῖς ἡμέραις ἡμῶν ἔτι ἐν τῷ βερατιῷ τοῦ πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως ἰδιαιτέραν ἐποιεῖτο μνεῖαν τῶν δύο καταργηθεισῶν Ἐκκλησιῶν. Ὁ Ἀρσένιος περὶωρίσθη εἰς τὸν Ἄθων σφόδρα τιμώμενος ἐνταῦθα ὑπὸ τῶν Βουλγάρων μοναχῶν τῆς Μονῆς Ζωγράφου. Μετ' ὀλίγον δὲ ἔλαβε τὴν εὐχαρίστησιν νὰ συναντηθῆ ἐν Καρταῖς μετὰ τοῦ ὁσαύτως πανθέντος καὶ εἰς Ἄθων πεμφθέντος Σαμουὴλ οὐχί, ὡς λέγεται, τρόπον ἰδιαζόντως φιλικῶν.

Καὶ αἱ τοιαῦτα μὲν αἰτιάσεις τῶν Βουλγάρων καὶ βουλγαροφρονούντων εἰσὶν ἐν μέρει εὐλόγοι. Ἄλλ' ὁ Jirecek ἐπὶ τῇ βάσει πληροφοριῶν ἐκ Βουλγαρικῶν καὶ Σλαυικῶν πηγῶν ἀβασανίστως ὑπ' αὐτοῦ ἀρρομένως ἔγραψε καὶ τάδε (σ. 511 κξ) :

«Τὸ χρῆμα ἦν ἡ μόνη δεσπόζουσα ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ τῆς Κωνσταντι-
83 κξ. λέγει τάδε : «Ἐξήκοντα καὶ τέσσαρες Βυζαντινοὶ αὐτοκράτορες·
ισάριθμοι ἢ πλείονες πατριάρχαι Κωνσταντινουπόλεως, πολυάριθμοι Ὀθω-
μανοὶ αὐτοκράτορες ἐσεβάσθησαν τοὺς κειμένους καὶ σωζόμενους νόμους
περὶ τῆς αὐτοκεφάλου Ἀρχιεπισκοπῆς τῆς πρώτης Ἰουστινιανῆς, ἐτήρη-
σαν οὐτοὺς σόους καὶ ἀπαρραγράπτους· ἀλλ' ὅμως ὁ ἐπὶ τρισκαίδεκα αἰῶ-
νας σεβασμὸς τοσούτων Βυζαντινῶν αὐτοκρατόρων, τοσούτων πατριαρ-
χῶν, τοσούτων παπῶν, τοσούτων Ὀθωμανῶν αὐτοκρατόρων, ἐπέπρωτο
νὰ ἐμπαιχθῆ ὑπὸ τοῦ κατὰ τὸ 1767 πατριαρχέοντος Κωνσταντινουπό-
λεως... Προφάσεις καὶ ἀφορμὰς παρὰ τῇ Πύλῃ μετεχειρίσθη τὴν ἡ-
διουργίαν καὶ συκοφαντίαν ὅτι δῆθεν ὁ τοῦ θρόνου ἐκείνου προῖσταμέ-
νος ἔχων τὴν ἐκκλησιαστικὴν αὐτονομίαν ἀγωνίζεται καὶ μελετᾷ ν' ἀπο-
σπασθῆ καὶ πολιτικῶς ἀπὸ τῆς Πύλης... Ἀφ' ἧς δ' ἡμέρας (3 Φεβρουα-
ρίου τοῦ 1767) ἐγένετο ἡ καθάρσις ἐκτοτε τὸ ὄνομα αὐτοῦ τοῦ θρόνου
καὶ τῆς πόλεως ἐτάφη ἐν τοῖς Πατριαρχείοις τῆς Κωνσταντινουπόλεως». Ταῦτα λέγει ὁ Δήμιτσας.

Οὕτω πάντα τὰ ἐν τῇ ἐπαρχίᾳ σχολεῖα καὶ ὀργανοτροφεία μετὰ τῆς καταλύσεως τοῦ αὐτοκεφάλου τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἀχρίδος καὶ τυπογρα-
φείου συνετάφησαν μετὰ τοῦ αὐτοκεφάλου τοῦ θρόνου, ὅστις ἦν κέντρον
Ἑλληνικῆς παιδείσεως καὶ ἡμερώσεως ἐν Μακεδονίᾳ. Τοιαύτην σπου-
δαιότητα δὲν εἶχε διὰ τὸν Ἑλληνισμόν ἢ ἐτέρα αὐτοκέφαλος Ἐκκλησία
ἢ τοῦ Ἰπεκίου, οὕτω κέντρον μᾶλλον Σερβικόν. Ἄλλ' ἡ ἐναντίον τῆς Ἀχρί-
δος στηθεῖσα ὑπὸ τοῦ Σαμουὴλ παγὶς ἐξ ἀνάγκης ἐξετείνετο καὶ εἰς τὸ
Ἰπέκιον, τὸ ὑπαχθὲν ὡς ἡ Ἀχρίς ὑπὸ τὸν θρόνον τῆς Κων/πόλεως.

καταπολεμήσας τὰς τοῦ Φαλμεράϊερ περὶ τῆς καταγωγῆς τῶν νεωτέρων Ἑλλήνων θεωρίας, ἠξίωσε νὰ μνημονεύσῃ ἀνελέγκτως καὶ

νουτόλεως δύναμις. Παιδεύσεις, ἐμπειρία περὶ τὸν βίον καὶ ἠθικὴ ἀξιολογία δὲν ἦσαν ἀναγκαῖα διὰ τὸ ἱερατικὸν στάδιον· ἔπρεπε τις νὰ πληρώσῃ καὶ νὰ πληρώσῃ πολὺ. . . Ἐν τῇ εἰσπράξει χρημάτων (ἐν ταῖς Βουλγαρικαῖς ἐπαρχίαις) οἱ Φαναριωτικοὶ ἐπίσκοποι ἦσαν ἀσυνήθως ἐφευρετικοί. Εὐθύς μετὰ τὴν ἀφιξίν αὐτῶν εἰς τὴν μητρόπολιν ἔπεμπον εἰς τὰς ἐπιφανεστάτας τῶν οἰκογενειῶν ἡγιασμένα μικρὰ δῶρα, ἅτινα ἠμείβοντο ἐξ ἀνάγκης διὰ δωρεῶν τριακονταπλασίας ἀξίας. Κατὰ καιροὺς περιοδεύων ὁ ἐπίσκοπος τὴν ἐπαρχίαν διήρπαζε ταύτην ὡς τις ἄτακτος Τοῦρκος στρατιώτης, εἰ καὶ ὁ «ὄρισμός» (βουγιουρουλδί) τοῦ πασᾶ ὁ ἐπὶ τούτου ἐκδιδόμενος ἐπέτρεπε τοῖς κατοικοῖς νὰ τελῶσιν ὅσα ἄπλῶς θέλουσιν. Ἄλλ' ὁ ἐπίσκοπος ἐξήτει «βοήθειαν» διὰ τὸν πατριάρχην, «ἐμβυτήκιον» διὰ τὴν χειροτονίαν τοῦ ἱερέως, «παρησίαν» δι' εὐχάς, «ψυχομερίδιον» διὰ τὰ λείψανα, «ἀγίασμα» δ' ἔνεκεν ἀγιάσεων καὶ πολλοὺς ἄλλους δασμοὺς καὶ φόρους. Κατὰ καιροὺς δὲ ἔπεμπεν ὁ «ἐκ Φαναρίου Βλαδίκας» τοὺς ἱερεῖς αὐτοῦ ἵνα συλλέγῃσιν συνδρομὰς πρὸς κτίσιν Ἐκκλησίας, εἰ καὶ τὸ εἰσπραχθὲν οὕτω χρήμα ἐδαπανᾶτο οὐχὶ σπανίως εἰς οἰκοδομῆσιν πολυτελεῶν ἐπισκοπικῶν μεγάρων. Αἱ περὶ διαζυγίων δίκαι ἦσαν ἰδιαζόντως δαυλιῆς πλουτισμοῦ πηγὴ. Διὰ τοῦτο ἀσήμεντοι μετοξὺ εὐζύγων διαφοραὶ ἐν ταῖς εὐπόροις οἰκογενείαις διὰ ὀφειδουργιῶν τῶν Φαναριωτῶν παρετείνοντο σφόδρα. Διαφθορὰ ἠθῶν ἦν ἀποτέλεσμα τῆς καταστάσεως ταύτης. Περὶ δικαίου ἐκκλησιαστικοῦ ὀλίγον ἔμελλε τοῖς ἐπισκόποις. Τὰ πάντα ἐτελοῦντο χάριν τοῦ χρήματος. Καὶ οὐ μόνον οἰκογένειαι καθ' ἑαυτάς, ἀλλὰ ὀλόκληροι κῶμαι ἐξωλοθρεύοντο διὰ τοιαύτων ἐκμυζήσεων. Καὶ ὅτε οἱ πολυπαθεῖς πτωχοὶ ἀγρόται οὐδὲν ἠδύναντο νὰ δίδωσιν ἵνα κορέσωσι τὴν ἀκόρεστον φιλαργυρίαν τοῦ πνευματικοῦ αὐτῶν ποιμένος, ἤρχοντο ἐπὶ τοῦ δεσπότητος κλητῆρες καὶ ἐξηγγέλλον τὸν ἀφορισμὸν ἐπὶ τὴν κώμην, ἐσφράγιζον τὴν ἐκκλησίαν καὶ ἐλάμβανον ὅ,τι εὗρισκον ἐν ταῖς οἰκίαις. Διαμαρτυρία τις ἐπὶ τοῖς πραττομένοις ἦν ἀδύνατον νὰ γείνη. Μετ' αἰσθήματος ἀπογνώσεως ὑπέμεινεν ὁ ἀγρότης τὸν πνευματικὸν ζυγὸν ἀβάπτιστα (!) ἀνετρέφοντο τὰ τέκνα αὐτοῦ, αὐτὸς δ' ἀποθνήσκων ἐθάπτετο ἄνευ ἱερέων καὶ ἄνευ δεήσεων.

• Εἰς τὴν τύχην τοῦ ἀγρότου ὑπέκειτο ἐν μείζονι μέτρῳ ὁ ἱερεὺς. Διατελὼν ἀπ' εὐθείας ὑποτεταγμένος τῷ ἐπίσκοπῳ, οὐδαμοῦ ἠδύνατο νὰ εἴρῃ προστασίαν ἐναντίον αὐτοῦ. Περὶ αὐτοῦ οὐδεὶς ἐφρόντιζε. Πολλάκις μὴ δυνάμενος ν' ἀναγινώσκῃ ἔλεγεν ἀπὸ στόματος τὰς εὐχάς, ἐσημεῖον

ἀβασανίστως γνώμας περὶ Φαναριωτῶν μετὰ κακοήθους ἐπιπο-
λαιότητος καὶ κακοβούλου προκαταλήψεως ὑπὸ τινων ξένων ἐκ-

δὲ τοὺς λογαριασμοὺς αὐτοῦ δι' ἐγκοπῶν ἐπὶ τεμαχίου σανίδος, ἐκαλλιέ-
γει δὲ ἰδίαις χερσὶ τὸν ἀγρὸν αὐτοῦ, διακρινόμενος ἀπὸ τῶν ἄλλων ἀγρο-
τῶν μόνον διὰ τῆς περιβολῆς καὶ τῆς γειαιάδος. Διὰ χειροτονίαν ὑπε-
χρεοῦτο νὰ τελῇ 1000—1500 γρόσια τῷ Φαναριώτῃ. Οἱ ἐπίσκοποι δέ,
ἵνα ἀυξήσωσι τὰς προσόδους αὐτῶν, ἐνήργουν χειροτονίας πλείονας τοῦ
ἀριθμοῦ· πλῆθος δὲ τοιοῦτων ἀχρηστων, ἀργῶν, ἄρτου στερουμένων ἰε-
ρέων ἐπλανῶντο ἐν τῇ χώρᾳ.

» Ἐπονειδίστη τῷ τρόπῳ ἐφέροντο οἱ ἐπίσκοποι πρὸς τοὺς ἱερεῖς.
δὲν ἦτο δὲ ἀσύνηθες νὰ ὑπαίξηται δημοσίᾳ ἱερεὺς ὑπὸ τοῦ ἐπισκόπου
αὐτοῦ ἔμπροσθεν αὐτοῦ τοῦ θυσιαστηρίου. Πολλοὶ ἐπίσκοποι συνήθιζον
νὰ μεταχειρίζονται τοὺς ἱερεῖς ἐν τοῖς σταύλοις καὶ ἐν τοῖς κήποις αὐ-
τῶν εἰς ὑπηρεσίας δουλικὰς. Ἄλλ' ὑπῆρχον καὶ ἱερεῖς εὐγενεστέρου χα-
ρακτῆρος, μὴ δυνάμενοι νὰ ὑποφέρωσι τὸ τοιοῦτον ὄνειδος. Ἐν τῇ ἀρχῇ
τοῦ 19ου αἰῶνος ἔζη ἐν Τυρνόβῳ πεπαιδευμένος τις ἱερεὺς, ὀνόματι
'Ιωακείμ, ἀγαπώμενος σφόδρα ὑπὸ τοῦ λαοῦ, ἀλλ' οὐχὶ καὶ ὑπὸ τοῦ μη-
τροπολίτου Ἰλαρίωνος τοῦ Κρητός. Οὗτος διέταξεν αὐτῷ ἡμέραν τινὰ
μετὰ τὴν λειτουργίαν ἵνα φέρῃ κόπρον ἐντὸς κοφίνου ἐκ τοῦ σταύλου
εἰς τὴν αἰθρῆν. Ὁ Ἰωακείμ ἠτετίθησεν ὑπερηφάνως καὶ ἐντεῦθεν περιήλ-
θεν εἰς διὰ χειρῶν διαπληκτισμὸν πρὸς τοὺς ὑπηρέτας καὶ τοὺς διακό-
νους τοῦ ἐπισκόπου. Βίβ κατώρθωσε νὰ ἀποχωρήσῃ ὁ ἱερεὺς καὶ ἔδραμε
λυσίκωμος πρὸς τὸν Καδῆν. Πρὸ τῆς δύσεως ἔτι τοῦ ἡλίου εἶχεν ἀσπα-
σθῆ τὸ Ἰσλάμ. Μαθὼν δὲ νὰ γράφῃ καὶ νὰ ἀναγινώσκῃ ἐκτίσατο με-
γάλην παρὰ τοῖς Τούρκοις ὑπόληψιν καὶ τιμὴν καὶ ἔπεσε μαχόμενος
ἐναντίον τῶν Ρώσων ἐν Δοβρουτσᾷ.

» Ἡ τῶν Μοναστηρίων δὲ κατάστασις δὲν ἦτο καλλιτέρα. Ἐν Μακε-
δονίᾳ ἐμισθοῦντο ταῦτα εἰς ἐπιχειρηματίας Ἑλλήνας, Βλάχους ἢ Ἀλβι-
νοὺς, οἵτινες διετήρουν ἢ ἀπέβαλλον τοὺς μοναχοὺς κατὰ τὸ δοκοῦν αὐ-
τοῖς. Ἐν τῇ παρὰ τὴν Ὀχρίδα μονῇ τοῦ ἁγίου Ναοῦμ ὁ Γρηγόροβιτς
εἶρε τῷ 1845 μόνον τὸν ἠγούμενον νεμόμενον τὸ εὐρὺ μοναστήριον
μετὰ τριάκοντα δούλων, τελούντα δὲ ἐτησίως 15 χιλ. γροσίων εἰς τὴν
μητροπολίτην. Οἱ Ἑλληνες ἐπίσκοποι δὲν ἦσαν πρότυπα Χριστιανικῆς
ἀφιλοκερδείας καὶ ἐθελουσίας πενίας, ἀλλ' οὔτε πρότυπα Χριστιανικῆς
ἠθικότητος. Ἐν ταῖς αὐταῖς ἐδέσποζον ὡραῖα Ἑλληνίδες καὶ
'Αρμενίδες ('), ὧν ἡ προστασία ἦν παντοδύναμος. Τὰς τούτων δὲ θέσεις
κατελάμβανον ἀγένειοι πρὸς νεανίδας τὸ κάλλος ἀμιλλώμενοι νεανίσκοι.

φερομένας, ἅς μετὰ τοῦ κύρους τοῦ ἐπιφανοῦς τούτου ιστοριογράφου ἐπανέλαβε καὶ ὁ Jirecek ἐν τῇ ἰδίᾳ αὐτοῦ ἱστορίᾳ τῆς Βουλγαρίας¹.

Πρὸ τῶν ἐνεδρῶν δὲ Φαναριώτου οὐδεμία ἐν πόλει ἢ κώμῃ Βουλγαρίας γυνὴ ἢ παρθένος ἀσφαλῆς. Σπανίως δὲ ἐν τοιαύταις περιστάσεσιν ἐδίδετο προστασία, ἀπὸ δὲ τῆς ὁρμῆς τῆς προσωπικῆς ἐκδικήσεως συνεκράτει τοὺς πολίτας ἢ διατηρουμένη ἔτι εὐλάβεια πρὸς τὸν πνευματικὸν ποιμένα».

Ὅ ταῦτα λέγων Jirecek ἀναφέρει ἐν ὑποσημειώσει ὅτι ἔτι τῷ 1860 ὁ ἐν Πιρὸτ Ἑλληὴν ἰατρὸς κατηγόρησε τὸν ἐκεῖ ἐπίσκοπον ὡς ἀτιμάσαντα 14ετῆ τινὰ μαθητρίαν τῆς σχολῆς. Ὁ δὲ ἐπίσκοπος τῆς Ἀχρίδος, προστιθῆσιν, ἐκράτει βιαίως τῷ 1864 κοράσια εἰς ἐξομολόγησιν ἐν μυστικοῖς τόποις· θρηνοῦντα ἐπέστρεφον τὰ δυστυχῆ ἐκεῖθεν.

(1) Ὁ I. Zinkeisch (Geschichten des Osman Reiches VI σ. 352) ἐκ τῆς τῷ 1779 ὑπὸ τοῦ ἐν Κωνσταντινουπόλει Πρώσου πρέσβεως Gaffron γενομένης περιγραφῆς τοῦ Φαναρίου παραλαμβάνει τάδε:

«Τὸ Φανάριον, ἢ συνοικία τῆς λεγομένης Ἑλληνικῆς ἀριστοκρατίας, εἶναι πανδιδακτήριον (université) πασῶν τῶν κακουργιῶν, εἰς ἃς δὲν ὑπάρχει γλῶσσα ἀρκούντως πλουσία ἵνα δώσῃ ὀνόματα. Ὁ υἱὸς μανθάνει ἐνταῦθα προῖμως νὰ δολοφοῖ τὸν πατέρα χάριν χρημάτων οὕτως ἐπιτηδείως, ὥστε νὰ ἦναι ἀδύνατον νὰ καταδιωχθῇ. Ραδιουργίαι, σκευωρίαι, ὑποκρισαί, προδοσαί, ἀπισταί, πρὸ πάντων ἢ τέχνη τοῦ ἐκβιάζειν χρήματα ἐκ πασῶν τῶν χειρῶν διδάσκονται ἐνταῦθα μεθοδικῶς».

Ἡ κατὰ τῶν Φαναριωτῶν λυσσαλέα αὕτη καὶ δηλητηριώδης γλῶσσα, ἢ ὑπερβαίνουσα, κατὰ τὸν Zinkeisen αὐτὸν, κατὰ τὸ ὕβριστικὸν πᾶν ὅ,τι ἐγράφη ποτὲ ἐναντίον αὐτῶν, ἦν ἀποτέλεσμα τῆς ὁργῆς καὶ λύσεως, ὑφ' ἧς κατελήφθη ὁ παρὰ τῷ Σουλτᾶν πρεσβευτῆς οὗτος τοῦ Φρειδερίκου Β' τῆς Πρωσσίας, διότι τὴν ἀποτυχίαν τοῦ ὑπ' αὐτοῦ προβληθέντος τότε φανταστικοῦ σχεδίου τῆς τριπλῆς συμμαχίας Ρωσίας, Τουρκίας καὶ Πρωσσίας ἐναντίον τῆς Αὐστρίας καὶ οἰασθήποτε μετὰ ταύτης συμμαχούσης Δυνάμεως ἀπέδωκεν εἰς τοὺς Φαναριώτας διερμηνεῖς τῆς Πύλης, ὧν δημιουργημὰ ἐθεώρει τὸν τότε διορισθέντα Ρεῖζ ἐφέντην (ὑπουργὸν τῶν Ἐξωτερικῶν) Χαλίλ Χαμίτ σφοδρότατα καταπολεμήσαντα τὸ σχέδιον ἐκεῖνο. Ταῦτα δὲν ἔχουσι βεβαίως σχέσιν οὐδεμίαν πρὸς τὴν ἱστορίαν τοῦ ἐν Βουλγαρίᾳ Ἑλληνικοῦ κλήρου. Ἄλλ' ὁ Jirecek, κολῶν παραδόξως Φαναριώτας τοὺς εἰς Βουλγαρίαν ἀποστελλομένους ἐπισκόπους ἐνόμισεν ὅτι ἠδύνατο νὰ δυσφημήσῃ αὐτοὺς ἀποτελεσματικώτερον

Ἄλλὰ μεταξὺ πασῶν τῶν ἐναντίον τοῦ Ἑλληνικοῦ κλήρου Βουλγαρικῶν αἰτιύσεων ἡ δεινοτάτη ἀλλὰ καὶ ἐν πολλοῖς παρά-λογος καὶ ἀπίστευτος, ἔν τισι δὲ ἐκ διαστροφῆς τῆς ἀληθείας προοίονσα εἶναι ἡ ἀναγομένη εἰς τὰ τοῦ πνευματικοῦ βίου τοῦ Βουλγαρικοῦ λαοῦ. Ἰδῶμεν λοιπὸν τὰς τοιαύτας κατηγορίας, ὡς ἀναφέρει αὐτὰς ὁ Jirecek (σ. 513 κέξ):

«Τινὲς τῶν ἐπισκόπων, λέγει ὁ Jirecek, ἠγωνίζοντο παντὶ τρόπῳ νὰ τηρῶσι τὸν λαὸν ἐν ἀμαθείᾳ· ἄλλοι ἐπεδίωκον πολιτικούς ἢ ἐθνικούς σκοπούς. Λόγιον ἐμβλήματος ἦν αὐτοῖς τὸ μὲν ὁ πλουτισμὸς ἰδιῶν αὐτῶν, τὸ δὲ ἡ *συστηματικὴ ἐξελλήνισις τῶν Σλαύων*, ἠγωνίζοντο δὲ οὗτοι νὰ ἐπιτύχῳσι τοῦ σκοποῦ τούτου διὰ τῆς Ἑλληνικῆς λειτουργίας, διὰ τῶν Ἑλληνικῶν σχολείων καὶ Ἑλληνικῆς συναναστροφῆς, ὡς καὶ διὰ δωρεᾶς βιβλίων Ἑλληνικῶν. Μέχρι τῶν ἀρχῶν τοῦ 19ου αἰῶνος συνέβαιναν ἐνίοτε νὰ χειροτονηθῶσι καὶ Βούλγαροι ἐπίσκοποι· ἀλλὰ μετὰ τὴν Ἑλληνικὴν ἐπανάστασιν καὶ τὴν ἴδρυσιν τοῦ Ἑλληνικοῦ βασιλείου εἰς οὐδένα Βούλγαρον ἐπετράπη νὰ ἀνέλθῃ εἰς ἀνώτερα ἐκκλησιαστικά ἀξιώματα.

»Οὐχὶ δὲ μόνον ἀπ' εὐθείας (ἐξακολουθεῖ λέγων ὁ Jirecek), διὰ τῆς εἰσαγωγῆς τῆς Ἑλληνικῆς καὶ διὰ τῆς καταδιώξεως τῆς Βουλγαρικῆς ἐργάζοντο οἱ ἐπίσκοποι πρὸς ἐξαφάνισιν τῶν Βουλγαρικῶν ἐκ τοῦ καταλόγου τῶν Εὐρωπαϊκῶν ἐθνῶν. Ὁ ἦχος τῆς Σλαβικῆς, γλώσσης παντελῶς βαρβάρου, ὡς ἔλεγον, καθ' ἑαυτὴν καὶ δι' ἑαυτὴν ἦν ἀπεχθὴς τοῖς Φαναριώταις. Ἀλλὰ δὲν ἠροκοῦντο εἰς τοῦτο. Βανδαλικαὶ πράξεις μολύνουσι τὴν ἱστορίαν τοῦ ἐν Βουλγαρίᾳ Φαναριωτικοῦ κλήρου. Βουλγαρικὰ χειρόγραφα, ὧν εἶχον φεισθῆ ἐπὶ αἰῶνας οἱ πόλεμοι, αἱ πυρκαϊαί, οἱ μῦς, οἱ σῆτες καὶ ἡ σῆψις, κατεκάησαν (!) πανταχοῦ ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων καὶ κατεστράφησαν, ὅπως μετὰ τὴν περὶ τὸ Λευκὸν ὄρος μάχην τὰ Βοημικὰ βιβλία ὑπὸ τῶν Ἰησουϊτῶν. Ἐπρεπεν οἱ Βούλγαροι νὰ μὴ μάθωσιν ὅτι ἔχουσιν ἔνδοξον παρελθὸν καὶ φιλολο-γίαν, καὶ ὅτι ἡ γλῶσσα αὐτῶν εἶχε ποτε ἰδίαν γραφὴν πρὸς ἐκ-

ἀναφέρων καὶ τὰ ἐναντίον τῶν Φαναριωτῶν καθόλου ὑπὸ τινος Φράγ-κου λοιδορούμενα.

(1) Ἰδε ἐν τούτοις τὰ ὑπὸ τοῦ Jirecek αὐτοῦ ἀλλαχοῦ σ. 258 λεχθέντα.

φρασιν. Πολλά παραδείγματα τῆς βαρβαρότητος ταύτης ἀναφέρει ὁ Γρηγόροβιτς (1845). Ἐν τῇ Μονῇ τοῦ Ζωγράφου μικρὸν πρὸ τῆς ἀφίξεως αὐτοῦ εἶχεν ἐμπροσθῆ *δλόκληρος σωρὸς χειρογράφων*. Αὐτόπται ἀνέφερον αὐτῷ ὅτι ἐν τῇ Μονῇ Ξενοφῶντος Σλαβικοὶ κώδικες ἐρρίφθησαν εἰς τὴν θάλασσαν. Ἐν Βατοπεδίῳ ἀρχαίους περγαμηνοὺς Σλαυικοὺς ἔκαιον ἐν μαγειρείοις καὶ ἐν ἱπνοῖς, θεωροῦντες αὐτοὺς «ἄχρηστα πράγματα»¹. Ὅμοιοι σκηναὶ παρίσταντο ἐν ταῖς Μοναῖς Σιμοπέτρας καὶ Φιλοθέου. Ἄλλ' οὐχὶ μόνον ἐν τοῖς τοῦ Ἄθω δάσειν, ἀλλὰ καὶ ἐν ἄλλαις χώραις ἀναδιφῶν ὁ Γρηγόροβιτς Σλαυικὰ μνημεῖα, ἔλαβε τὴν αὐτὴν θλιβεράν πείραν. Ἐν τῇ Μονῇ τοῦ ἁγίου Ναοῦμ ὁ προκάτοχος τοῦ τότε Ἡγουμένου, ὁ ἐξ Ἀνατολῆς καταγόμενος Ἑλληὴν Διονύσιος, εἶχε κάσει ὄλα τὰ βιβλία². Ἐν τῷ παρὰ τὰς Σέρρας μοναστηρίῳ τῶν Μονοικέων ἔδειξαν αὐτῷ Ἑλληνικὴν βιβλιοθήκην πλουσίαν· ἀλλ' ὅτε ἠρώτα περὶ Σλαβικῶν χειρογράφων, ἔλεγον αὐτῷ ὅτι εἶχον ἤδη καῖ.

Ἐτῷ 1823 ὁ μητροπολίτης Σόφιας Ἰωακείμ ἠκούσεν ὅτι ἐν τῇ κώμῃ Τσεροβίτη παρὰ τὴν Βορκοβίτσαν εὐρίσκοντο ἀρχαῖοι Βουλγαρικοὶ κώδικες μετὰ εἰκόνων τῶν ἁγίων. Ὁ Ἰωακείμ διέταξε τοὺς ἀγρότας νὰ φορτώσωσιν ἐφ' ἁμαξῶν τὰ πράγματα ταῦτα καὶ φέροντες αὐτὰ ἔξω τοῦ χωρίου ἢ νὰ κατακαύσωσιν ἢ νὰ καταθάψωσιν, ἀπειλῶν ὅτι ἄλλως δὲν θὰ εἰσελθῆ εἰς τὴν κώμην αὐτῶν. Οἱ ἀγρόται ἐξεπλήρωσαν εὐπειθῶς τὴν διαταγὴν καὶ κατόρουξαν τὰ μνημεῖα· μόνον τρία χειρόγραφα, κριφθέντα ὑπὸ τινος ἱερέως, διατηρήθησαν μέχρι νῦν. Πρὸς ἀποζημίωσιν ἐδωρήθησαν εἰς τὴν κώμην Ἑλληνικὰ ἐκκλησιαστικὰ βιβλία καὶ εἰκόνες μετὰ Ἑλληνικῶν ἐπιγραφῶν. Κατὰ τὸν χρόνον τῆς Βουλ-

(1) Καὶ ὁμοίως ἡ Μονὴ τοῦ Ζωγράφου ἦτο καὶ ἔμεινε πάντοτε Βουλγαρικὴ. Καὶ αὐτὸς δὲ ὁ Jirecek ἀναφέρει (σ. 270) παιδρυνόμενος ὅτι ὁ εἰς Ἄθω ἐξορισθεὶς Ἀρσένιος Ἀχρίδας ἐτύγχανε μεγάλης τιμῆς παρὰ τῶν Βουλγάρων μοναχῶν τῆς Μονῆς τοῦ Ζωγράφου.

(2) Ὁ Σλαῦος περιηγητὴς Γρηγόροβιτς πρὸς μεῖζονα πίστων τῶν λόγων ἐποίησατο χρῆσιν αὐτῶν τούτων τῶν Ἑλληγν. λ. «ἄχρ. πράγ.».

(3) Ὡστε καὶ τὰ Ἑλληνικά, ἢ μόνον τὰ Ἑλληνικά, ἀφοῦ ἡ βιβλιοθήκη ἐκεῖνη ἦτο πλήρης Ἑλληνικῶν βιβλίων!!

γαρικής ἐκκλησιαστικῆς ἔριδος ὁ ἐπίσκοπος Λωρόθεος ἐνήργησεν ἀνασκαφὴν (τῷ 1864) ἐν τῷ τόπῳ, ἀλλὰ μόνον τὰ πλαίσια τῶν εἰκόνων εὐρέθησαν καὶ σεσηπότα τεμάχια περιγραμνῶν. Ἐν τοῖς μετὰ τὸ 1840 χρόνοις ὁ ἐπίσκοπος Πρεσθλάβας κατὰ τὰ ἐγκαίτια τῆς ἐν Τίκα Ἐκκλησίας διέταξε νὰ ὀίψωσιν εἰς λάκκον τινὰ τῆς αὐλῆς τῆς Ἐκκλησίας ἀρχαῖα χειρόγραφα βιβλία. Κατὰ τὸν αὐτὸν χρόνον Φαναριώτης τις σωρὸν ἀρχαίων Βουλγαρικῶν ἐκκλησιαστικῶν βιβλίων ἐν μέρει κατέκαυσεν ἐν μέρει κατώρυσεν ἐπὶ τῇ προφάσει ὅτι ἴσαν ἄχρηστα.

Περὶ τὸ 1833 ἐν Πέστερα τὰ χειρόγραφα τῆς Ἐκκλησίας τοῦ ἁγίου Πιέτκα παρεδόθησαν εἰς πῦρ ὑπὸ τοῦ Βλάχου πρωτόπαπα Χριστοδούλου.

Τέλος ὁ Jirecek μνημονεύει καὶ τοῦ δῆθεν ἐμπρησμοῦ τῆς ἀρχαίας πατριαρχικῆς ἐν Τυρνόβῳ βιβλιοθήκης, ὃν καλεῖ τὸ «δυσφημώτατον θρυλούμενον Φαναριωτικὸν autodafé»¹. Κατὰ τὸ θρύλημα τοῦτο, ὅτε ὁ μητροπολίτης Βυδίνης Ἰλαρίων, οὗ ἐγένετο μνεῖα ἐν τοῖς ἔμπροθεν (σ. 272) διέταξε νὰ ἀνοιχθῇ μία θύρα ἀπὸ τοῦ θυσιαστηρίου εἰς τὴν αὐλὴν, εὐρέθη ἐντὸς τοῦ τοίχου μικρὸς τις ἀψιδωτὸς θάλαμος, πλήρης βιβλίων, ἡ πατριαρχικὴ βιβλιοθήκη τοῦ Τυρνόβου, εὐρέθησαν δὲ καὶ ἱερὰ λείψανα Ἁγίων, ὧν τινα ἐπώλησεν ὁ Ἰλαρίων. Περὶ δὲ τῶν βιβλίων ὁ ἐκ τῶν ἱερομονάχων τοῦ Ἁγίου Ὄρους πρωτοσύγκελλος τοῦ μητροπολίτου Νεόφυτος προέτεινεν ἢ νὰ ἐντοιχισθῶσιν αὐτοὶς ἢ νὰ κατορυχθῶσιν ὑπὸ τὸ δάπεδον τοῦ ἐγγυὲς κτισθέντος σταύλου. Ἄλλ' ὁ Ἰλαρίων ἀφοῦ ἐκ τοῦ σωροῦ τῶν βιβλίων ἀπεχώρισέ τινα Ἑλληνικὰ ἐκκλησιαστικὰ βιβλία, διέταξεν ἵνα τὰ λοιπὰ, πληροῦντα ὀλόκληρον φορητὴν ἄμαξαν, κατακαῶσι δι' ἀληθοῦς autodafé. Ἐν τῷ κήπῳ τῆς μητροπόλεως ὑπὸ καρύαν, ἐκεῖ ὅπου βραδύτερον (λέγει ὁ Jirecek) ἐτάφη αὐτοκτονήσας τις ἐπίσκοπος, ἰδρῦθη πυρὰ καὶ εἰς ταύτην παρεδόθησαν εἰς autodafé περὶ τὴν μεσημβρίαν ἅπαντες οἱ Βουλγαρικοὶ κώδικες. Ἄλλὰ καὶ οἱ χωρισθέντες Ἑλληνικοὶ κώδικες πρὸ πολλοῦ διεφορήθησαν λάθρα.

(1) Autodafé (ἐκ τοῦ Ἰσπανικοῦ auto da-fé=πρῶξις πίστεως) καλεῖται, ὡς γνωστὸν, ἡ τῶν ὑπὸ τῆς ἱερᾶς ἐξετάσεως καταδικαζομένων ὡς αἰρετικῶν διὰ πυρὸς ἐκτέλεσις τῆς θανατικῆς καταδίκης.

Ἐκ τῆς ἀρχαίας βιβλιοθήκης ὑπελείφθη μόνον σιδηρᾶ τις κη-
κλῖς».

Ταῦτα ἀφηγεῖται ὁ Jirecek κατὰ τὰ ὑπὸ Βουλγάρων Ρακοβί-
σκι καὶ Ζαχάριεβ παραδιδόμενα· ἀλλ' ὁ αὐτὸς συγγραφεὺς συνιστᾷ
μεγάλην προσοχὴν εἰς τὸν ἔλεγχον τῶν οὕτω παραδιδομένων. Ἐκ
τῶν ἑπτὰ περὶ τοῦ γεγονότος γνωστῶν αὐτῶ γενομένων ἐκδόσεων
προτιμᾷ ἐκείνην, ἣν θεωρεῖ προερχομένην ἀπὸ ἀφηγήσεως αὐ-
τοῦ τοῦ πρωτοσυγκέλλου Νεοφύτου. Προστίθησι δ' ὁ Jirecek ὅτι
ἐν τῷ ἱστορηματι τοῦ autodafé τῆς βιβλιοθήκης Τυρνόβου γίνε-
ται σύγχυσις μετ' ἄλλου τινὸς ἐν Τυρνόβῳ γεγονότος, ἔχοντος ὡδε :
Ἕλληνα ἐκ Μελενίκου καταγόμενος, Ἐμμανουὴλ Βασκίδης (μετα-
μορφωθείς ὕστερον εἰς Βασκίδοβιτ.) ἦν διδάσκαλος ἐν Σιστόβῳ,
ὅπου συνέταξε καὶ Βουλγαρικά σχολειακὰ βιβλία. Οὗτος διατελὼν
γραμματεὺς τοῦ Ἰλαρίωνος (κατὰ τὰ ἔτη 1820—1830) ἤκουσε
παρὰ τοῦ *σεῖχου* (γέροντος, προϊσταμένου, ἡγουμένου) τοῦ ἀπὸ
μοναστηρίου τῶν 40 Μαρτύρων εἰς μωαμεθανικὸν *τεκὲ* μεταβλη-
θέντος κοινοβίου ὅτι ὑπῆρχον ἐκεῖ ἀρχαῖοι Βουλγαρικοὶ περγα-
μηνοὶ κώδικες. Τούτων ἓνα ἠγόρασεν ὁ Βασκίδης, συνεφάνησε
δὲ νὰ ἀγοράσῃ ὕστερον καὶ τοὺς ἄλλους. Ἄλλ' εἶχε τὴν ἀτυχίαν
νὰ δείξῃ τὸν ἀγορασθέντα κώδικα τῷ μητροπολίτῃ. Οὗτος ἔσπεν-
σεν ἀμέσως νὰ καταγγείλῃ τὴν ἱεροσυλίαν τοῖς Τούρκοις καὶ ἔκ-
τοτε ἀπηγορεύθη αὐστηρότατα εἰς τοὺς Χριστιανοὺς ἢ εἰς τὸ μο-
ναστήριον τῶν δερβισῶν εἴσοδος. Ὁ Jirecek μνημονεύων ἐν σχέ-
σει πρὸς τὸ γεγονὸς τοῦτο τὸ ἀναγραφὲν ὑπὸ τοῦ Δασκάλου ὅτι
ὁ Ἰλαρίων ἠγόρασε πάντα τὰ βιβλία παρὰ τοῦ Σεῖχου καὶ κατέ-
καυσεν αὐτὰ θεωρεῖ τοῦτο μῦθον. Ὁ γηραιός, λέγει, Βασκίδης
οὐδὲν τοιοῦτον ἀφηγήθη οὔτε εἰς τὸν Γρηγόροβιτς οὔτε εἰς οἷον-
δήποτε ἄλλον τῶν συντυχόντων αὐτῷ ἡμετέρων φίλων».

Ἐξεθέσαμεν ἐν πάσῃ λεπτομερείᾳ τὰς ἐναντίον τοῦ Ἑλληνι-
κοῦ κλήρου μομφὰς τῶν Βουλγάρων, τὰς ἀναγραφείσας ἱστορικῶς
ὑπὸ πολλῶν Σλαύων συγγραφέων καὶ ὑπὸ τοῦ ἀμεροληπτοτέρου
ἐν αὐτοῖς Κωνσταντίνου Jirecek ἐν τῇ τούτου «Ἱστορία τῶν
Βουλγάρων» ἐκτεθείσας, ἵνα οὕτω πληρώσωμεν τὸ μέτρον τῆς
ἀμεροληψίας ἡμῶν ἐν τῇ ὅλῃ παραστάσει τοῦ ζητήματος. Ἄλλ' ἢ
ἀμεροληψία ἡμῶν αὕτη οὐδαμῶς κωλύει ἡμᾶς, τοῦναντίον δὲ ἐπι-
βάλλει ἡμῖν ἐπιτακτικῶς, νὰ υποβάλλωμεν τὰ ἐκτεθειμένα εἰς τὸν

προσήκοντα ἔλεγγον. Ἐν πρώτοις δὲν δυνάμεθα νὰ ἀρνηθῶμεν ὅτι ἐν τοῖς ἀπὸ Κωνσταντινουπόλεως εἰς Βουλγαρίαν πεμπομένοις ἐπισκόποις ὑπῆρχον καὶ τινες μὴ ἐκτελοῦντες μετ' εὐαγγελικῆς καὶ χριστιανικῆς αὐστηρότητος τὰ ποιμαντορικά καθήκοντα αὐτῶν, ἀλλὰ ἀποβλέποντες εἰς χρηματολογίας καὶ ἐντεῦθεν πιέζοντες μέχρι τινὸς τὸ ποίμνιον. Ἀλλὰ τοιαῦται ἐξαιρέσεις δὲν ἐγίνοντο μόνον ἐν Βουλγαρίᾳ, ἀλλ' ἐν πάσαις ταῖς ἐν τῷ Ὀθωμανικῷ κράτει ἐπαρχίαις· αἱ δὲ ἐξαιρέσεις δὲν εἶναι δίκαιον νὰ λαμβάνωνται ὡς κανόνες. Τὸ δὲ λεγόμενον ὅτι οἱ ἐπίσκοποι οὗτοι ἀπέβλεπον εἰς τὴν ἐξελληνισμὸν τῶν Βουλγάρων, θὰ περιεποίει ὑπὸ τινα ἔποψιν τιμὴν εἰς τοὺς κατηγορουμένους ἂν ἦτο ἀληθές· ἀλλὰ δὲν εἶναι ἀληθές. Λέγοντες ὅτι θὰ περιεποίει τιμὴν εἰς αὐτοὺς ἂν ἦτο ἀληθές, δὲν ἐννοοῦμεν ὅτι οἱ ἐπίσκοποι θὰ ἐτιμῶντο διότι εἰργάσθησαν ὑπὲρ τῆς ἐξελληνίσεως τοῦ Βουλγαρικοῦ ἢ οἰουδήποτε ἄλλου λαοῦ, ἀλλὰ διότι ὁπωσδήποτε διανοήθησαν διανοήματα καὶ ἐβουλεύσαντο βουλευματα ὑφ' οὗντα αὐτοὺς ὑπεράνω τοῦ κοινῆς βίου κληρικῶν καὶ ἐπισκόπων. Καὶ ὅμως δὲν ὑψώθησαν εἰς τοιοῦτον ὕψος ἠθικόν, ὑποκειμενικῶς μὲν ὁπωσδήποτε μεγαλόφρον καὶ μεγαλοεργὸν ὑπὸ ἔννοιαν ἔθνικοῦ συμφέροντος, ἀντικειμενικῶς δὲ ψευδές καὶ εἰς ἀντίθετα πάντως φέρων ἀποτελέσματα. Αἱ ἀποδιδόμεναι ὑπὸ Βουλγάρων καὶ Σλαύων εἰς τοὺς Ἕλληνας ἐπισκόπους καὶ εἰς Φαναριώτας βουλαὶ καὶ σκέψεις περὶ ἐξελληνισμοῦ Σλαύων καὶ Βλάχων ἐν τοῖς χρόνοις τῆς ὑπὸ τούτων ἐκκλησιαστικῆς ἢ πολιτικῆς διοικήσεως τῶν λαῶν ἐκείνων εἰσὶν ἀναδρομικαὶ καὶ ἀναχρονιστικαὶ φαντασιοπληξίαι εἰλημμένα ἐκ τῶν ἐν ταῖς ἡμέραις ἡμῶν παραχθειῶν καὶ ἐν μέρει καὶ νῦν ἐπικρατουσῶν κουφονόων, πλημμελῶν, ἀπατηλῶν καὶ ἀπραγματοποιήτων δοξασιῶν περὶ τοῦ δυνατοῦ τῆς διὰ γραμμάτων μεταβολῆς τῆς ἐθνικῆς συνεδήσεως λαοῦ τινος, ἐξελληνίσεως Σλαύων ἢ ἐκσλαβίσεως Ἑλλήνων. Ἐκ τοιαύτης φαντασιοπληξίας καὶ ἐκ τῶν ἐκ ταύτης προερχομένων νοσηρῶν ἠθικῶν τάσεων καὶ κινήσεων προσεβλήθησαν ἐν τοῖς καθ' ἡμᾶς χρόνοις ἀμοιβαδὸν Ἕλληνές τε καὶ οἱ ἄλλοι λαοὶ τῆς Ἀνατολῆς καὶ αὐτοὶ οἱ Τοῦρκοι, ἀμηγάνων ἐρῶντες καὶ πρὸς κέντρα λακτίζοντες, ἅτε τὸ ψεῦδος ἔχοντες ὀρμητήριον καὶ τὴν ἡμιμάθειαν καὶ κουφονοίαν ἐλατήριον. Πόσοι γὰρ καὶ πρώτοι

καὶ σήμερον ἔτι κουφονούστατοι μεγαλόσχημοι λογιώτατοι ἐλ
 Ἑλλάδι τε καὶ ἐν Τουρκίᾳ, καταρῶνται καὶ ἀναθεματίζουσι τοὺς
 ἐκκλησιαστικούς ἄρχοντας, ἐπισκόπους καὶ ὅλον τὸν Ἑλληνικὸν
 κλήρον, διότι ἐν οἷς χρόνοις Βούλγαροι καὶ ἄλλοι Σλαυικοὶ λαοὶ
 καὶ αὐτοὶ οἱ Βλάχοι ὑπέκειντο εἰς τὴν δικαιοδοσίαν τοῦ Ἑλληνι-
 κοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου δὲν ἐχρησιμοποίησαν τὴν ἐξου-
 σίαν αὐτῶν ἵνα διὰ σχολείων καὶ παιδείσεως Ἑλληνικῆς ἐξελλη-
 νίσωσι τοὺς λαοὺς ἐκείνους. Ἐκ τοιούτων δὲ ἐν μέρει κουφονόων
 ἐναντίον τοῦ κλήρου αἰτιάσεων καὶ μομφῶν προῆλθον ἐν μέρει
 ἀναδρομικῶς καὶ ἀναχρονιστικῶς αἱ πρὸς τὸν ἡμέτερον κλήρον
 περὶ φυλετικῆς ὑπὲρ τοῦ Ἑλληνισμοῦ προσηλυτιστικῆς βουλήs καὶ
 ἐνεργείας μομφαί. Κατὰ τοῦτο δὲ ἡ κουφόνους τῶν ἡμετέρων
 λογιωτάτων προσηλυτιστικὴ διὰ τὸ παρελθὸν ἀξίωσις συναντᾶται
 ἀρνητικῶς μετὰ τῆς τῶν Βουλγάρων λογίων μομφῆs, τούτων μὲν
 μεμφομένων τὸν Ἑλληνικὸν κλήρον δι' ὅσα ἔπραξεν ἐναντίον
 τῶν Βουλγάρων ὑπὲρ τοῦ Ἑλληνισμοῦ καὶ ἐναντίον τοῦ Βουλγα-
 ρισμοῦ, ἐκείνων δὲ δι' ὅσα δὲν ἔπραξεν ὑπὲρ τοῦ Ἑλληνισμοῦ
 καὶ ἔπραξεν ἄρα ἐμμέσως ὑπὲρ τοῦ Βουλγαρισμοῦ. Αἱ τοιαῦτα
 διεστραμμένα γινώμαι, προϊόντα ἀμαθείας, κουφονοίας καὶ ἐπι-
 πολαιότητος, ὑφ' ὧν καὶ οἱ Τοῦρκοι πλανηθέντες πολλὰ εἰργά-
 σαντο ἐναντίον ἑαυτῶν τε καὶ τῶν ἐν τῷ κράτει αὐτῶν Χριστιανι-
 κῶν λαῶν, εἶναι τὰ ὀλέθρια ζιζάνια τὰ φυέντα καὶ ἀναπτυχθέντα
 δηλητηριωδῶς, κατὰ τὴν δευτέραν ἰδίως πεντηκονταετίαν τοῦ 19
 αἰῶνος, ἐν τῷ βίῳ τῶν λαῶν τῆς Ἀνατολῆς καὶ ἰδίως ἐν ταῖς
 πρὸς ἀλλήλους σχέσεσι τῶν λαῶν τούτων καὶ τοσοῦτον παραπλα-
 νήσαντα αὐτοὺς ἐν τῇ νοήσει καὶ ἐκτιμῆσει τῶν ἀμοιβαίων αὐ-
 τῶν συμφερόντων¹.

(1) Κοὶ οἱ Τοῦρκοι δὲ ἐπ' ἐσχάτων πλανώμενοι ἐκ τῶν ἐν Εὐρώπῃ
 καὶ ἰδίως ἐν τοῖς χριστιανικοῖς λαοῖς τῆς Ἀνατολῆς ἀναπτυχθεισῶν ἐθνι-
 κιστικῶν θεωριῶν, ἐνόμισαν ὅτι διὰ διαδόσεως τῆς ἰδίας αὐτῶν ἐθνικῆς
 παιδείσεως ἐν τῷ κράτει καὶ διὰ τοῦ περιορισμοῦ τῆς σχολικῆς, θρη-
 σκευτικῆς καὶ ἐκπαιδευτικῆς ἐλευθερίας τῶν Χριστιανικῶν λαῶν καὶ διὰ
 τῆς προσόδου τῶν ὑλιστικῶν καὶ ὑλοφρόνων τάσεων τοῦ βίου ἠδύναντο
 νὰ ἐκτουρκίσωσι τοὺς λαοὺς τούτους, κατηγοροῦντες μάλιστα τῶν πρῶ-
 των ἰσχυρῶν αὐτῶν Σουλτάνων ὅτι δὲν ἐξωμοίωσαν ἐθνικῶς τοὺς ὑπο-

Ἄλλ' ἐν τῇ ψευδεῖ καὶ νοσηρᾷ ταύτῃ ἀντιλήψει τῶν πραγμάτων, ἐξαιρουμένης τῆς βραδύτατα, ἀλλὰ πάνυ ὀξέως ἀναπτυχθείσης ὁμοίως παρὰ τοῖς Τούρκοις τὰ πρωτεῖα τῆς μέχρι μωρίας ἐξικνουμένης κουφονοίας καὶ ἐπιπολαιότητος ἀνήκουσιν εἰς τοὺς ἡμετέρους ἡμιμαθεῖς λογιωτάτους. Οὗτοι ἐν τῇ μωρᾷ φαντασιοπληξίᾳ αὐτῶν ἡμάρτανον δεινῶς πρὸς ἀληθείας στοιχειωδестаτάς. Πρῶτον διότι ἐφαντάζοντο ὅτι λαοὶ ἕξ ἑκατομμυρίων συγκείμενοι ψυχῶν, ἔχοντες ἰδίας γλώσσας, παραδόσεις καὶ ἀναμνήσεις ἱστορικές, ἔθνικὰς ἠδύναντο διὰ σχολείων καὶ διὰ τῆς ἐν τούτοις διδασκομένης Ἑλληνικῆς νὰ ἐξελληνισθῶσι τεχνητῶς, καὶ δὲν ἐνόουν ὅτι εἰς τὰ τοιαῦτα ἔθνη ἄρκει νὰ εὑρεθῇ εἰς κήρυξ ἔθνικῆς ἰδέας δυνάμενος νὰ ἀφυπνίσῃ τὴν ἔθνικὴν συνεί-

ταχθέντας αὐτοῖς Χριστιανικοὺς λαοὺς διὰ θρησκευτικῆς ἀφομοίωσης ἐπιβάλλοντες αὐτοῖς διὰ τοῦ ξίφους τὸ Ἰσλάμ. Ὡς πρὸς τὴν θρησκευτικὴν ἀφομοίωσιν ἐν τοῖς χρόνοις τῆς μεγάλης δυνάμεως τῶν Τούρκων οἱ ἔθνικιστὰὶ Τούρκοι σκέπτονται λογικώτερον ἢ οἱ ἡμέτεροι λογιώτατοι, ἀλλὰ δὲν ἐνοοῦσιν ὅτι ἐν τοῖς χρόνοις τῶν Σουλτάνων ἐκείνων δὲν ὑπῆρχεν ἕδαφος πρὸς γένεσιν ἔθνικιστικῶν ἰδεῶν καὶ ὅτι ἀσθενεστάτη καὶ μηδαμινὴ ἦν ἡ συνείδησις τῆς ἐθιότητος τῆς φυλετικῆς παρὰ τοῖς Τούρκοις, καὶ μόνη ἰσχυρὰ συνείδησις ἦν ἡ θρησκευτικὴ τοῦ Ἰσλάμ καὶ μετὰ ταύτην ἡ συνείδησις ἡ πολιτικὴ τοῦ Ὀθωμανισμοῦ, καὶ οἱ σουλτάνοι καὶ οἱ μωαμεθανοὶ ὑπήκοοι αὐτῶν ἐσεμνόνοντο ἐπὶ τοῖς δυοῖν μόνον τούτοις ὀνόμασιν (Μωσλίμ, ἢ μουσουλμάνος, καὶ Ὀσμανλῆς), οὐχὶ δὲ καὶ τῷ Τούρκος, ὅπερ ἐσήμαινε βάρβαρος ὅπως καὶ τὸ Τατάρ (ὅπερ εἶναι ὡσαύτως ὄνομα λαοῦ φυλετικῶς Τουρκικοῦ) καὶ κατ' ἀκολουθίαν οἱ Σουλτάνοι τῶν χρόνων ἐκείνων δύο ἐνεφοροῦντο ἰδεῶν, τῆς μουσουλμανικῆς, ἣτις ἀπηγόρευεν ἀπολύτως κατὰ τὸν ἱερὸν νόμον τὴν βιαίαν ἐξισλάμωσιν λαοῦ τινος Χριστιανικοῦ, καὶ τῆς ὀθωμανικῆς πολιτικῆς ἰδέας, ἣτις ἀπῆγει τὴν διατήρησιν τῶν Χριστιανῶν ὡς ὠφελίμων εἰς τὴν ὕλικὴν εὐημερίαν τοῦ κράτους. Οἱ δὲ νῦν Τούρκοι ἢ Νεοτούρκοι ζητοῦντες διὰ σχολείων καὶ τῆς Ὀθωμανικῆς παιδείσεως καὶ διὰ πολιτικῶν ἀξιομάτων νὰ ἐκτουρκίσωσι τοὺς Χριστιανούς, φανταζόμενοι ὅτι ἔχουσι πρὸς τοῦτο σύμμαχον τὴν ἠθικὴν διαφθορὰν καὶ τὸν ἠθικὸν ὕλισμὸν καὶ τὴν πρὸς ὕλικὴν εὐμάρειαν καὶ εὐζωίαν ἀξανομένην παρὰ τοῖς Χριστιανοῖς τάσιν καὶ τὴν πρὸς τὰ θρησκευτικὰ ἀδισφορίαν, πολλὴν, ὡς θέλομεν ἰδεῖ, ἐπαφὸν διάψευσιν τῶν λογισμῶν αὐτῶν τούτων.

δησιν τοῦ λαοῦ, ἵνα παρασκευάσῃ τὴν ἐθνικὴν ἀναγέννησιν αὐτοῦ. Δεύτερον οἱ λογιώτατοι οὗτοι δὲν ἐνόουν καὶ δὲν ἠδύναντο νὰ νοήσωσι πῶς καὶ τίνι τρόπῳ καὶ διὰ τίνων ὑλικῶν χρηματικῶν κεφαλαίων ἠδύναντο ἡ Ἐκκλησία καὶ οἱ κατὰ τὰς ἀλλογλώσσους ἐπαρχίας ἐπίσκοποι διὰ τῶν τότε πενιχροτάτων χρηματικῶν πόρων καὶ διατελοῦντες διηνεκῶς ὑπὸ τὸν πέλεκον τοῦ δημίου, ὄν οἰαδήποτε διαβολὴ καὶ συκοφαντία ἠδύναντο ἐν πάσῃ στιγμῇ νὰ προκαλέσῃ ἐναντίον αὐτῶν, νὰ ἐργασθῶσιν ὑπὲρ τοιοῦτου τινὸς ἔργου. Τίνι τρόπῳ καὶ τίσι πόροις ἤθελον διατηρεῖσθαι μέγα πλῆθος δημοτικῶν καὶ ἀνωτέρων σχολῶν ἵνα παιδεύωσι σύμπαντα τὸν ἐξελληνιστέον λαόν, ἀφοῦ μόλις κατώρθουν οἱ ἐπίσκοποι ἐν ταῖς ἑδραῖς αὐτῶν νὰ διατηρῶσιν ἐν γραμματοδιδασκαλείῳ πρὸς διδασκαλίαν ἀναγνώσεως καὶ γραφῆς. Ἄν κατὰ τὸν 18ον αἰῶνα, ὅτε ἡ Ὀθωμανικὴ κυβέρνησις ἤρξατο καθισταμένη ἀνεκτικωτέρα πρὸς τοὺς Χριστιανούς, ἤρξατό τις ἐπίδοσις σημαντικὴ ἐν τοῖς Ἑλλησι καὶ ἰδρυθῆσαν σχολαὶ ἀνώτεραι ἐν πολλαῖς πόλεσιν, ἰδρυταὶ τούτων δὲν ἦσαν οἱ ἐπίσκοποι, ἀλλ' αὐταὶ αἱ ὀλωσοῦν ἐν τῇ ὑλικῇ εὐημερίᾳ προκόπτουσαι Ἑλληνικαὶ κοινότητες.

Μικρὰ τις τοιαύτη κίνησις ἐκπαιδευτικὴ ἤρξατο περὶ τὰ τέλη τοῦ 18ου αἰῶνος καὶ ἐν Βουλγαρίᾳ, οὐχὶ ἐκ μέρους τοῦ κλήρου, ἀλλ' ἐκ μέρους ἀνεπτυγμένης τάξεως, κίνησις ἐκπαιδευτικὴ τάχιστα μεταστᾶσα εἰς ἐθνικὴν Βουλγαρικὴν, ὡς ἦν φυσικώτατον καὶ λογικώτατον, τοῦθ' ὅπερ οἱ ἡμέτεροι λογιώτατοι δὲν ἐννοοῦσι πᾶμπαν τυφλώττοντες πρὸς τὸν ἀληθῆ χαρακτῆρα καὶ φύσιν τῆς Ἑλληνικῆς παιδείσεως· καὶ τοῦτο ἀποτελεῖ τὸ τρίτον καὶ μέγιστον τῶν ἀμαρτημάτων αὐτῶν. Οἱ τὸ τρίτον ἀμάρτημα ἀμαρτάνοντες εἶναι οἱ λογιώτατοι οἱ μὴ ἐννοοῦντες ὅτι διὰ τῆς σπουδῆς τῶν Ἑλληνικῶν γραμμάτων τὰ ἔθνη δὲν ἀφομοιοῦνται ἐθνικῶς πρὸς τὸ Ἑλληνικόν, δὲν λαμβάνουσι συνείδησιν Ἑλληνικὴν ἐθνικὴν, ἀλλ' ἀναγεννῶνται ἐν τῇ ἐθνικῇ αὐτῶν συνειδήσει. Διότι τῶν Ἑλληνικῶν γραμμάτων ἡ κυριωτάτη ἰδιότης καὶ ἀρετὴ εἶναι ἡ ὑπεράνω πάσης ἐθνικῆς ἰδιοφυίας ὑψίστη ἀνθρωπιστικὴ δύναμις αὐτῶν. Τὰ Ἑλληνικὰ γράμματα δὲν εἶναι διδάγμα ἐμπνέον φανατισμὸν ὑπὲρ τοῦ Ἑλληνισμοῦ καὶ σκοτίζον καὶ ὑποδουλοῦν τὴν συνείδησιν καὶ ἀφομοιοῦν αὐτὴν πρὸς τὴν τοῦ διδάσκοντος

άνδρὸς ἢ τοῦ διδασκομένου δι' αὐτῶν κόσμου, ἀλλ' εἶναι δύναμις ἠθικὴ καὶ πνευματικὴ καθιστῶσα τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα τελείως ἐλεύθερον, διδάσκουσα αὐτὸν τί ἐστὶ πατρίς καὶ ἔθνος καὶ ἐθνικὴ συνείδησις. Ἡ δὲ μορφωτικὴ καὶ ἀναπλαστικὴ δύναμις τῆς Ἑλληνικῆς παιδείσεως εἶναι τοσοῦτον μείζων, ὅσον τὰ ἔθνη τὰ διαφωτιζόμενα δι' αὐτῶν ἔχουσιν ἐν ἑαυτοῖς καὶ ἐλάχιστόν τι σπέρμα καὶ ἐλάχιστόν τινα σπινθῆρας ἐθνικῆ καὶ ιστορικῆς συνειδήσεως καὶ ἐλάχιστον κεφάλαιον φυσικὸν ἰδιοφυΐας ἐθνικῆς γλώσσης. Ὁ Ἑλληνικὸς πολιτισμὸς ὅπου διεδόθη τὸ πάλαι ἐδημιούργησεν ἔθνη διὰ τοῦ **Ἑλληνισμοῦ** τῶν Μακεδονικῶν καὶ διὰ τοῦ Χριστιανισμοῦ τῶν Ρωμαϊκῶν χρόνων. Ἀρμένιοι, Σύροι, Αἰγύπτιοι, Κόπται διὰ τοῦ Χριστιανικοῦ Ἑλληνισμοῦ ἀνεγεννήθησαν πνευματικῶς δημιουργήσαντες ἐθνικὴν ἐκκλησίαν καὶ φιλολογίαν. Καὶ οἱ Ἰουδαῖοι διὰ τῶν Ἑλληνικῶν γραμμάτων ἐνίσχυσαν τὴν ἐθνικὴν αὐτῶν ἰδέαν. Ὅπου ὁ Ἑλληνισμὸς ἀφωμοίωσε τὰ ἔγχωρια στοιχεῖα, εὗρεν ἐνταῦθα στοιχεῖα καὶ φύσει συγγενῆ πρὸς τὸ Ἑλληνικὸν καὶ πρὸ αἰῶνων καὶ δι' αἰῶνων διὰ τῆς ὑψηλοτέρας πνευματικῆς καθολικῆς δυνάμεως τοῦ Ἑλληνικοῦ (οὐχὶ διὰ σχολείων) ἔλκυσθέντα εἰς τὴν περιοχὴν τοῦ Ἑλληνικοῦ βίου, ὄντα ἤδη δυνάμει Ἑλληνικά, οἷον τὰ Πελασγικὰ ἔθνη τῆς Μ. Ἀσίας. Οὐχὶ ὁ Ἀλέξανδρος οὐδ' οἱ διάδοχοι αὐτοῦ, ἀλλ' ἡ δύναμις ἢ πνευματικὴ τοῦ Ἑλληνικοῦ βίου ἀφωμοίωσε ταῦτα δι' αἰῶνων πρὸς τὸ Ἑλληνικόν. Πάντα τὰ ἄλλα ἔθνη ἀνεγεννήθησαν **ἐθνικῶς** διὰ τοῦ Ἑλληνισμοῦ¹. Καὶ ἡ ἐν τοῖς νεωτάτοις δὲ χρόνοις

(1) Ἡ ἀλήθεια αὕτη δεόν νὰ ἐξαρθῆ ἐνταῦθα ἰδιαίτερος, διότι πολλοὶ ἡμιμαθεῖς λογιώτατοι τὴν δόξαν καὶ πίστιν αὐτῶν περὶ τοῦ δυνατοῦ καὶ ἀπολύτως βεβαίου τῆς διὰ σχολείων ἐξελληνίσεως Βουλγάρων καὶ Βλάχων, ἧς ἡμέλησε δῆθεν ἡ Ἐκκλησία κατὰ τοὺς παρελθόντας αἰῶνας τῆς δουλείας, στηρίζουσιν ἐπὶ τῆς πλημμελοῦς συγκρίσεως τῆς νῦν ἱστορίας τῆς Ἑλληνικῆς παιδείας πρὸς τὴν τῶν χρόνων τοῦ Μακεδονικοῦ καὶ τοῦ Ρωμαϊκοῦ Ἑλληνισμοῦ. Παρὰ πολλῶν λογιωτάτων, κληρικῶν τε καὶ λαϊκῶν, πολλάκις ἐλάμβανεν ὁ γράφων ταῦτα ἐπιστολάς, δι' ὧν οἱ ἐπιστέλλοντες ἠρώτων μετ' ἀπορίας πῶς ἡ Ἐκκλησία ἐν τοῖς χρόνοις τῆς δουλείας δὲν ἐπετέλεσεν ἀπέναντι τῶν μὴ Ἑλληνικῶν ὀρθοδόξων τῆς Ἀνατολῆς ὅ,τι διὰ τῆς διαδόσεως τοῦ Ἑλληνισμοῦ ἐτετέλεσθη ἐν ἔθνεσι.

ἐπίδοσις τῶν Ἑλληνικῶν γραμμάτων ἐν μέσῳ τῶν αὐτόθι Ἑλληνικῶν ἀποικιῶν ἐν ταῖς Βλαχικαῖς παραδανουβίαις χώραις συνετέλεσεν εἰς τὴν διὰ τῶν Ἑλληνομαθῶν ἐγκωρίων μείζονα ἀφύπνισιν καὶ ἐπίρρωσιν τῆς ἐθνικῆς τούτων συνειδήσεως καὶ εἰς τὴν μείζονα ἐπίδοσιν τοῦ ἐθνικοῦ πνευματικοῦ βίου αὐτῶν. Καὶ ἡ Βουλγαρικὴ ἰδέα ἡ ἐθνικὴ ἐμορφώθη καὶ ἐνισχύθη κυρίως ἐν τοῖς Ἑλληνικοῖς σχολείοις Κωνσταντινουπόλεως καὶ Ἀθηνῶν (σ. 265) διὰ τῆς Ἑλληνικῆς παιδείσεως. Ἄν δὲ οἱ τῆς Ἐκκλησίας προοιστάμενοι εὐποροῦντες ὑλικῶν πόρων ἀφθόνων καὶ ἐλευθερίας ἀπολαύοντες ἀπολύτου ἐν τῷ ἔργῳ τῆς ἐκπαιδεύσεως τῶν μὴ Ἑλληνικῶν λαῶν, ἐπελαμβάνοντο τοῦ ἔργου ἐν τῷ μνημονευθέντι προσηλυτιστικῷ Ἑλληνοποιῶ πνεύματι, ἡ ἐθνικὴ ἀναγέννησις τῶν Βουλγάρων θὰ ἐτελεῖτο πολλῶ πρότερον τοῦ 19ου αἰῶνος. Εἶδομεν δὲ ὅτι καὶ ἡ τοσοῦτον βραδέως ἀρξαμένη ἀναγέννησις λαβοῦσα ἀρχὴν ἀπὸ παιδείσεως Ἑλληνικῆς ταχέως μετέστη εἰς παιδευσιν Βουλγαρικὴν ἐθνικὴν. Καὶ οἱ αὐτοὶ ἄνδρες οἱ ἐργασάμενοι (ὅπως ὁ Βογορίδης, ὁ Ἀπρίλωβ) ὑπὲρ τῆς Ἑλληνικῆς παιδείσεως ἐγένοντο καὶ ἀρχηγοὶ τῆς ἐθνικῆς Βουλγαρικῆς παιδείσεως.

Συμπέρασμα τῶν ἀνωτέρω εἰρημένων εἶναι ὅτι καὶ οἱ Βούλγαροι καὶ οἱ ἄλλοι Σλαῦοι λόγιοι οἱ ἀποδιδόντες τῷ Ἑλληνικῷ κλήρῳ βουλὰς καὶ ἐπιβουλὰς περὶ ἐξελληνισμοῦ τῶν Βουλγάρων εὐρίσκονται ἐν πλάνῃ, ὅπως καὶ οἱ ἡμέτεροι κατακρίνοντας τὸν κλήρον ἐκείνον ὡς μὴ διανοηθέντα καὶ βουλευσάμενον καὶ μεριμνήσαντα ὑπὲρ τῆς διὰ τῆς Ἑλληνικῆς παιδείσεως συστηματικῶς τελουμένης ἐξελληνίσεως αὐτῶν. Ὡς μόνη, ἀδικος μὲν ἐξ ἀντικειμένου, ἀλλὰ λογικὴ ὅπωςδήποτε ἐξ ὑποκειμένου ἐξ ἐπόψεως Βουλγαρικῆς ἐναντίον τῶν ἐκ Κωνσταντινουπόλεως πεμπομένων εἰς Βουλγαρίαν ἐπισκόπων κατηγορία δύναται νὰ λεχθῆ τοῦτο, ὅτι οἱ ἐπίσκοποι οὗτοι τοῦ Οἰκουμενικοῦ θρόνου δὲν ἐφρόντισαν νὰ ἀφυπνίσωσι παρὰ τοῖς Βουλγάροις διὰ παιδείσεως ἐθνικῆς Βουλγαρικῆς τὴν ἐθνικὴν συνείδησιν καὶ νὰ φωτίσωσι καὶ ἐνισχύσω-

μὴ Ἑλληνικοῖς. Καὶ οἱ ταῦτα ἐρωτῶντες καθίστων τὴν Ἐκκλησίαν καὶ τοὺς λειτουργοὺς αὐτῆς ἐνόχους ἀμελείας τοῦ καθήκοντος τῆς ἐλληνοποιήσεως τῶν ξένων λαῶν.

σιν αὐτήν. — Ἀλλὰ μήπως ἐφρόντιζον οἱ ἐπίσκοποι οὗτοι ἢ φροντίζοντες ἠδύναντο νὰ πράξωσι τι καλλίτερον ἐν ταῖς Ἑλληνικαῖς ἐπαρχίαις ὑπὲρ τῶν Ἑλλήνων : — Ὅ,τι ἐποίουν οἱ ἐπίσκοποι καὶ ἠδύναντο νὰ ποιῶσιν ὡς ἐπίσκοποι παρὰ τοῖς Ἑλληνικοῖς πληθυσμοῖς, τοῦτο ἐποίουν καὶ παρὰ τοῖς Βουλγάροις : ἐφρόντιζον περὶ γραμματοδιδασκαλείων πρὸς παρασκευὴν ἱερέων διὰ τὰς Ἐκκλησίας, παρὰ μὲν τοῖς Ἑλλήσι διὰ στοιχειωδестаῖς παιδεύσεως ἐν τῇ Ἑλληνικῇ, παρὰ δὲ τοῖς Βουλγάροις ἐν τῇ Ἑλληνικῇ ἅμα καὶ τῇ Βουλγαρικῇ. Ἐν δὲ ἡ Ἑλληνικὴ ἐθνικὴ συνείδησις ταχύτερον διὰ τῆς τοιαύτης παιδεύσεως ἀφυπνίζετο, αἰτία τούτου εἶναι ὅτι οὐδέποτε αὕτη ἐκοιμήθη παρὰ τῷ λαῷ τῷ Ἑλληνικῷ, ὡς παρὰ τῷ Βουλγαρικῷ, ἀλλὰ διετέλει πάντοτε ἐγρηγοροῦσα. Διὰ τὸν αὐτὸν δὲ λόγον οὐδέποτε ἐν τῷ Ἑλληνικῷ ἐξέλιπε καὶ ἀνωτέρα τις παιδεύσις, οὐχὶ ἐκ τῆς μείζονος ὑπὲρ τούτου φροντίδος τοῦ ἀνωτέρου κλήρου προερχομένη, ἀλλ' ἐκ τῆς ὅλης πνευματικῆς καταστάσεως τοῦ ὄλου ἔθνους, ἥτις ἐν παντὶ χρόνῳ, καὶ μάλιστα ἐν τοῖς χρόνοις τῆς δουλείας, ἦν ἀπείρως κρείττων καὶ ὑπερέτρα παρὰ τῷ Ἑλληνικῷ λαῷ ἢ παρὰ τῷ Βουλγαρικῷ καὶ ἐν ᾧ κέντρα παιδεύσεως ὑψηλότερας, μικρὰ ἢ μεγάλα, ἐνδεᾶ ἢ πλούσια, οὐδέποτε ἐξέλιπον, ἀσχέτως ὅπως πρὸς τὴν ὑπὲρ τῆς παιδεύσεως ταύτης μέριμναν τῶν ἐπισκόπων. Καὶ τῆς τοιαύτης δὲ παιδεύσεως μετέχοντες καὶ οἱ Βούλγαροι καὶ ἐν ταύτῃ αἰσθανόμενοι πνευματικὴν ὑπεροχὴν ἐφιλοτιμοῦντο νὰ ὦσιν Ἑλληνες. Τοῦτο δὲ ἐγένετο πρὸ πάντων καθ' ὃν χρόνον ἡ Ἑλληνικὴ παιδεύσις ἀπὸ τῶν μέσων τοῦ 18ου αἰῶνος πολλὴν ἔλαβεν ἐπίδοσιν παρὰ τοῖς Ἑλλήσι, κληρικοῖς τε καὶ λαϊκοῖς, ἐξ αὐτοῦ τοῦ φύσει φιλομαθοῦς Ἑλληνικοῦ λαοῦ, ἐκ τῶν σπλάγγων αὐτῶν τοῦ Ἑλληνικοῦ λαοῦ καὶ ἐκ τῆς εὐνοίας τῶν περιστάσεων καὶ ἐκ τῆς φιλογενείας καὶ φιλομουσίας τῶν προκρίτων αὐτοῦ κληρικῶν τε καὶ λαϊκῶν, καὶ μάλιστα τῶν Φαναριωτῶν τρεφομένη. Ἡ τοιαύτη δὲ ἐκπαιδευτικὴ κίνησις μετεδόθη ἀπὸ τῶν Ἑλλήνων καὶ εἰς τοὺς Βουλγάρους ὑπὸ πνεῦμα Ἑλληνικόν, ὅπως φυσικὸν καὶ ἀτεχνῶς εἰλικρινές, μεταποιοῦν ἐπὶ μικρὸν τὰ πάντα ἐπὶ τὸ ἑλληνικώτερον, εἶτα δὲ προκαλοῦν καὶ τὴν ὑπὸ πνεῦμα καθαρῶς ἐθνικὸν Βουλγαρικὸν ἐπίδρασιν αὐτοῦ κατὰ τρόπον τοιοῦτον, ὥστε αὐτοὶ οἱ τῆς Ἑλληνικῆς παιδεύσεως ἐν τῷ Βουλγαρικῷ λαῷ

ηγέται γενόμενοι, αὐτοὶ νὰ κατασταθῶσι καὶ ἡγέται τῆς Βουλγαρικῆς ἔθνικῆς παιδεύσεως, ὡς μαρτυρεῖ τοῦτο τὸ παράδειγμα τοῦ Εὐστάθιου Ἀπρίλωβ, ἄνευ ἀντιδράσεως ἠθικῆς, πολλῶν δὲ πλέον ἄνευ πάθους καὶ μίσους πρὸς τὸ εὐεργετικὸν Ἑλληνικὸν πνεῦμα. Τοῦ μίσους τὰ σπέρματα τὰ διαχυθέντα εἰς τοὺς κόλπους τῆς ἀναγεννωμένης Βουλγαρικῆς κοινωνίας εἶχον τὴν ἀρχὴν ἀπλῶς ἐν τοῖς ὑπὸ παθῶν μισελληνικῶν ἔλαυνομένοις φρονήμασι καλογήρων τινῶν Βουλγάρων, ἅτινα βραδύτερον μόνον, ἔνεκα πολλῶν αἰτίων καὶ περιστάσεων δυσμενῶν, μετεποιεθῆσαν εἰς φρονήματα καὶ αἰσθήματα ἔθνικὰ καὶ ἠνέφξαν τὸ δυσπλήρωτον μεταξὺ τῶν δύο λαῶν χάσμα.

Τὴν τοιαύτην ἐξέλιξιν καὶ πορείαν τῶν πραγμάτων ἀρκούντως σαφῶς παρίστησιν ὁ Jirecek, καὶ περ οὐκ ὀλίγον ἀλλοιῶν καὶ διαστρέφων τὴν ἀληθῆ εἰκόνα διὰ τῶν ἐκ τῶν ὑστέρων δημιουργηθεισῶν προκαταλήψεων.

«Ἐν τοῖς χρόνοις τῆς Τουρκικῆς δυναστείας, λέγει ὁ Jirecek (σ. 507), τὰ *παπαδικὰ* λεγόμενα σχολεῖα ἦσαν τὰ μόνα ἐν Βουλγαρίᾳ διδακτήρια. Εὐρίσκοντο δὲ τὰ διδακτήρια ταῦτα ἐν ταῖς πόλεσιν, ἐνιαχοῦ δὲ καὶ ἐν ταῖς κώμαις, ἐν ταῖς κατοικίαις τῶν ἱερέων, καλούμενα συνήθως *κελλία*. Ὁ σκοπὸς αὐτῶν ἀπέβλεπεν ἀπλῶς εἰς τὸ νὰ παρασκευάζωσιν ἱερεῖς. Οἱ μαθηταὶ ἐμίνθον τὴν Σλαυικὴν Ἀζβοῦκα (ἀλφάβητον), εἶτα δὲ τὰ ἐκκλησιαστικὰ βιβλία, τὸν Ψαλτῆρα (Câsoslov), Ὀκτώηχον καὶ Ἀπόστολον, μετ' ἀφθόνου χρήσεως τῆς ποιῆς τῆς μαστιγώσεως. Μετὰ τῆς ἀναγνώσεως τοῦ *Ἀποστόλου* ἐπερατοῦντο αἱ σπουδαί· ἡ γνώσις τοῦ Εὐαγγελίου ἐξήρχει εἰς τὴν ιδιότητα καὶ τὸ ἔργον τοῦ συνήθους λογιωτάτου. Ἀλλὰ μετὰ τῆς αὐξανομένης δυνάμεως τῶν Φαναριωτῶν ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τοῦ 18ου αἰῶνος ἠξήθη καὶ ἡ σπουδαιότης τῆς Ἑλληνικῆς γλώσσης ἀπὸ ἔτους εἰς ἔτος. Ἐνεργεῖα τῶν Ἑλλήνων ἐπισκόπων ἀντικατεστάθη ἐν ταῖς Ἐκκλησίαις ἡ Σλαυονικὴ λειτουργία διὰ τῆς Ἑλληνικῆς. Πρὸς τὸν σκοπὸν δὲ τοῦτον ἐξηλληνίσθησαν τὰ πλεῖστα τῶν παπαδικῶν σχολείων.

(1) Τοιοῦτο ἦν τὸ Πρόγραμμα τῶν γραμματοδιδασκαλείων καὶ ἐν ταῖς ἐν Μικρῇ Ἀσίᾳ Ἑλληνικαῖς κοινότησι.

(2) Ἀληθέστεραν τῶν Ἑλληνικῆς παιδεύσεως τυχόντων Βουλγάρων.

Ἡ διδασκαλία ἐξηκολούθει ἐνεργουμένη κατὰ τὴν παλαιὰν μέθοδον μετὰ μόνης τῆς διαφορᾶς ὅτι ἀντὶ τῆς ἀρχαίας Σλαβονικῆς ἐπεβλήθη ἡ πολλῶν δυσκολωτέρα ἀρχαία Ἑλληνική. Τότε δὲ οἱ Βούλγαροι ἱερεῖς ἐμάνθανον τὰς προσευχάς, δίκην ψιττακῶν, Ἑλληνιστὶ χωρὶς νὰ κατέχωσι τὴν ἔννοιαν αὐτῶν. Ἡ ἐξελλήνισις αὕτη ἔλαβε τὴν ἀρχὴν ἐκ τῶν πόλεων, ἐνθα ἠδρευον οἱ ἐπίσκοποι. Οἱ Βούλγαροι ἄστοι βλέποντες πῶς ὁ ποιμενάρχης αὐτῶν ἔπῃνει πᾶν τὸ Ἑλληνικὸν καὶ ἐλοιδόρει πᾶν τὸ Βουλγαρικόν, ἐν τῇ ἀφελεῖ εὐπιστίᾳ αὐτῶν ἠκολούθουν αὐτῷ ἀδιστάκτως ἐν τῇ δεικνυομένῃ αὐτοῖς ὁδῷ. Ἐν τῇ δευτέρᾳ πεντηκονταετίᾳ τοῦ 18^{ου} αἰῶνος ἠρξάτο ἐν Ἑλλάδι κίνησις ζωηρά. Δύο ἐν τῇ Δύσει πεπαιδευμένοι μοναχοί, Μακάριος ὁ Πάτριος καὶ Γεράσιμος ὁ Ἰθακήσιος ἴδρυσαν ἐν τῇ νήσῳ Πάτμῳ σχολεῖον κατὰ πρότυπον τῶν ἐν τῇ Δυτικῇ Εὐρώπῃ. Τὸ παράδειγμα αὐτῶν εὔρε πρόθυμον ἀπομίμησιν. Μετ' ὀλίγον ὅμοια σχολεῖα ἰδρύθησαν ὑπὸ φιλογενῶν Ἑλλήνων ἐν Σμύρῃ, Χίῳ, Ἰωαννίνοις, Θεσσαλονίκῃ, Κωνσταντινουπόλει (!)¹, Βουκουρεστίῳ καὶ πλουσιοπαρόχως ὑπεστηρίχθησαν. Τὰ βιβλία δὲ τὰ διδακτικὰ τὰ συνταχθέντα χάριν διδασκαλίας ἐν τοῖς τοιοῦτοις ἐκπαιδευτηρίοις ἀτετέλεσαν τὸν θεμέλιον λίθον τῆς νέας Ἑλληνικῆς φιλολογίας. Ἀλλὰ καὶ εἰς τὰ ὑπὸ τῶν Βουλγάρων οἰκούμενα μέρη διεδόθη ἡ κίνησις αὕτη. Λαπαίναις Βουλγάρων ἐμπόρων, οἵτινες *δὲν ἠδύναντο νὰ σκεφθῶσι περὶ ἄλλης, ἀλλὰ μόνον περὶ Ἑλληνικῆς σχολῆς*, συνεστάθησαν Ἑλληνικὰ ἐκπαιδευτήρια καὶ ἐν πόλεσι καθαρῶς

(1) Ὁρθότερον οἱ Ἑλληνίζοντες Βούλγαροι.

(2) Εἶναι παράδοξον ὅτι ὁ Jirecek τὴν ἀπὸ τοῦ χρόνου τῆς Ἀλώσεως ὑφισταμένην ἐν Κωνσταντινουπόλει Πατριαρχικὴν ἢ Μεγάλην τοῦ Γένους Σχολὴν κατατάσσει εἰς τὰς τοῦ 18^{ου} αἰῶνος Ἑλληνικὰς σχολάς. Ἐπιπαραδοξότερον δὲ ὅτι ἀρχὴν τῆς ἐν τῷ Ἑλληνικῷ διαδόσεως τῶν γραμμῶν καὶ ἰδρύσεως σχολῶν θεωρεῖ τὸ ἐν Πάτμῳ ἐκπαιδευτικὸν ἔργον δύο καλογήρων παραδοξότατον δὲ ὅτι θεμέλιον λίθον τῆς νέας Ἑλληνικῆς φιλολογίας θεωρεῖ τὰ διδακτικὰ βιβλία τοῦ 18^{ου} αἰῶνος, ἀγνοῶν ὅτι οὐδέποτε ἐν τῷ Ἑλληνικῷ ὑπῆρξε χάσμα ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς φιλολογίας καὶ γραμματείας καὶ ὅτι ἡ νέα Ἑλληνικὴ γραμματεία ὡς ἴδιον κεφάλαιον τῆς ἱστορίας τῶν Ἑλληνικῶν γραμμάτων πρέπει νὰ θεωρηθῆ ἔχουσα ἀρχὴν τοῦλάχιστον τὴν Ἀναγέννησιν τοῦ 15^{ου} αἰῶνος.

Βουλγαρικάς, *ἐν αἷς οὐδεμίαν ἠδύνατό τις νὰ εὗρη οἰκογένειαν Ἑλληνικήν*. Ἀπὸ τοῦ 1820 ἐπὶ ἤρχον τοιαῦτα σχολεῖα οὐ μόνον ἐν Μακεδονίᾳ, ἀλλὰ καὶ παρὰ τὸν Αἴμον καὶ παρὰ τὸν Δανούβιον, π. χ. ἐν Σιστόβῳ, Τυρνόβῳ, Καζανλίκ κτλ. ¹. Τὴν θέσιν τῶν προτέρων παπᾶδων κατέλαβον νῦν οἱ *δάσκαλοι* (daskali, διδάσκαλοι), ὄντες Ἕλληνες ἢ Βούλγαροι ἐξηλληνισμένοι. Εἰ καὶ οἱ μαθηταὶ ὄντες τέκνα οἰκογενειῶν ἐμπορικῶν ἢ χειροτεχνῶν ἔδει νὰ παιδευθῶσι συμφώνως πρὸς τὰς ἀνάγκας τῆς κοινωνικῆς θέσεως τῶν γονέων, τὸ κυριώτατον στοιχεῖον τῆς διδασκαλίας ἀπετέλουν μαθήματα τῶν κλασσικῶν συγγραφέων, ἀποσπάσματα ἐκ τοῦ Λουκιανοῦ καὶ Αἰσώπου, ἐνιαχοῦ δὲ καὶ ἐκ τοῦ Ὀμήρου, Πλουτάρχου, Ἰπποκράτους καὶ Ξενοφώντος. Μετὰ τούτων δὲ ἐδιδάσκοντο ἐν μικρᾷ τινι μοίρᾳ καὶ τὰ μαθηματικά καὶ ἡ ἱστορία. Οἱ τῶν Βουλγάρων παῖδες κατεπονοῦντο νῦν ἵνα ἀναγινώσκωσι καὶ γράφωσι καὶ λαλῶσι ἐλληνικά, τῆς ῥάβδου ἐπικουρούσης τῇ καλῇ θελήσει. Οὕτω κατηρτίζοντο σὺν τῷ χρόνῳ καλοὶ τινες «*Ἑλληνισταί*», ἀλλ' ἡ τούτων παιδεύσις ἐξεδηλοῦτο τὸ πλεῖστον διὰ γραμματικῆς πεζότητος, ἀπαγγελίας μαρτυριῶν, πομπῶδους χρήσεως φράσεων ἀρχαϊκῶν καὶ παραμειλίσεως πικρὸς μὴ ἀνήκοντος εἰς τὴν ἀρχαιότητα. Παρὰ ταῦτα εἶναι ἀναντίρρητον, ὅτι γλαφυρότης ἐν τῇ ἐκφράσει καὶ τις θαυμαστὴ πολυμάθεια διεδόθη ἐκ τῶν σχολῶν τούτων καὶ ἐν τοῖς ἀνθρώποις κατωτέρας τάξεως. Εἰς τὸ *πανεπιστήμιον*, ὅπερ μετὰ τὴν λῆξιν τῆς Ἑλληνικῆς ἐπαναστάσεως ἰδρῦθη ἐν Ἀθήναις, ἐφοίτων Βούλγαροι οὐ μόνον ἀπὸ Νότου ², ἀλλὰ καὶ ἀπὸ Τυρνόβου, Σηλύμνου καὶ ἄλλων βορείων πόλεων.

» Ἐν τῇ ἀρχῇ τοῦ 19ου αἰῶνος ἡ ἐξελλήμισις ἐξίκετο εἰς τὸν κολοφῶνα αὐτῆς. Ὁ μὴ γινώσκων τὴν Ἑλληνικήν ἢ τοῦλάχιστον μὴ δυνάμενος ν' ἀρτύη τὸν λόγον αὐτοῦ διὰ φράσεων καὶ ἀπο-

(1) Ἐν ὑποσημειώσει ὁ συγγραφεὺς ἀναφέρει ὡς ὑπάρχοντα τῷ 1820 Ἑλληνικά σχολεῖα ἐν Σιστόβῳ, Τυρνόβῳ, Καζανλίκ, Σηλύμνῳ, Φιλιππούπολει (τῇ Ἑλληνικωτάτῃ Θρακικῇ πόλει) καὶ ἐν Μακεδονίᾳ τῷ 1845 ἐν Βοδοειῶσι, Βιτωλίοις, Ρέλλῃ, Ἀχρίδι, Στρούγγᾳ, Στρομνίτση, Σέρραις, Βαλοβίστᾳ, Μελενίκῳ, τὰς Ἑλληνικὰς ταύτας πόλεις θεωρῶν Βουλγαρικὰς.

(2) Ἐννοεῖ τῶν ἐν Θράκῃ καὶ Μακεδονίᾳ πόλεων.

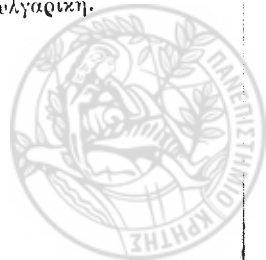

φθεγμάτων Ἑλληνικῶν δὲν ἐθεωρεῖτο ἀνήκων εἰς τὴν τάξιν τῶν μεμορφωμένων· ἐφαίνετο μάλιστα ὅτι (παρὰ τοῖς Βουλγάροις) αἱ ἔννοια ἀνθρώπου καὶ Ἑλληνος ἦσαν αἱ αὐταί. Ἡ τε ἐμπορικὴ καὶ ἰδιωτικὴ ἀνταπόκρισις διεξήγετο παρὰ τοῖς Βουλγάροις μόνον ἐν τῇ Ἑλλην. γλώσσῃ ἢ τοῦλάχιστον διὰ τῆς Ἑλληνικῆς γραφῆς. Τὴν καθαρὰν δὲ Βουλγαρικὴν γλῶσσαν ἤκουέ τις μόνον ἐν κύκλοις οἰκογενειακοῖς, ἐπειδὴ αἱ γυναῖκες (μετὰ σπανίων ἐξαιρέσεων) οὐδέποτε ἐμάνθανον Ἑλληνικά. Ἀστὸς Βούλγαρος ἐρωτώμενος περὶ τῆς ἐθνότητος αὐτοῦ, ἀπεκρίνετο οὐχὶ σπανίως, καὶ ἐν αὐτῷ ἔτι τῷ Τυρνόβω, ὅτι εἶναι Ἑλλην· πολλοὶ μάλιστα ἠσθάνοντο ἑαυτοὺς ὑβριζομένους ἕάν τις ἐκάλει αὐτοὺς Βουλγάρους. Ἐν τῇ ἄλλοδαπῇ, ἐν Βιέννῃ, Πέστη, Τεμεσβάρῃ, Νεοσατζ, ἐν Βλαχία οἱ Βούλγαροι ἐμποροὶ ἐδήλουν ἑαυτοὺς ὡς Ἑλληνας καὶ ἐξεπαίδευον τὰ τέκνα αὐτῶν ἐν τῇ Ἑλληνικῇ. Πάντη ἄλλως ἐποιοῦν οἱ Σέρβοι, οἵτινες καὶ μακρὰν τῆς πατρίδος ἐν ξένη μεμονωμένοι διατελοῦντες, ἐπεμελοῦντο διαρκῶς τῆς καλλιέργειας τῆς μητρικῆς αὐτῶν γλώσσης¹.

»Ἡ Ἑλληνικὴ κίνησις ἦν τοσοῦτον ἰσχυρά, ὥστε καὶ αὐτὴ ἢ γινῶσις τῆς Κυριλλείου γραφῆς ἐξεδιώχθη. Ἐν πόλεσιν ἀκραιφνῶς Βουλγαρικαῖς, ὡς ἡ Σήλυμνος, ἐμάνθανον οἱ τῶν σχολείων παῖδες μόνον τὸν Ἑλληνικὸν ἀλφάβητον, καὶ ἡ Ἑλληνικὴ γλῶσσα αὐτὴ δὲν ἦτο ξένη πρὸς αὐτούς». Ὁ Γρηγόροβιτς οὐδένα εὖρε τῷ 1845 ἐν Ἀχρίδι δυνάμενον ν' ἀναγινώσκῃ Σλαβωνικά, πολλοῖς δὲ τοῦναντίον συνέτυχεν, οἷς ὁ μεσαιωνικὸς Ἑλληνικὸς ἀλφά-

(1) Ὁ Jirecek προστίθησιν ἐν ὑποσημειώσει (παρὰ τοῦ Ρακόβοκι ἀρμόμενος τὴν πληροφορίαν) ὅτι ἐν τῇ ἐν Τεμεσβάρ τῆς Οὐγγαρίας Ἑλληνικῇ Ἐκκλησίᾳ ὑπῆρχεν ἐπιγραφή: «Ἐσύστησε Ζλάτκος φιλογενῆς Ἑλληνα ἀπὸ Γάμπροβον». Ἐπιλέγει δὲ εἰρωνικώτατα «Ἑλληνα Ζλάτκος ἀπὸ τοῦ Βαλκανικοῦ Γαμβρόβου, ἴσως καὶ ἀπόγονος τῶν Μαθαθονομάχων»!

(2) Ἡ ἀντίφασις ἐν τοῖς ἐνταῦθα λεγομένοις ὑπὸ τοῦ Jirecek εἶναι προφανής. Διὰ τί ἐκπλήσσει διὰ τὴν ὑπὸ τῶν Σηλυμνίων χρῆσιν τοῦ Ἑλληνικοῦ ἀλφαβήτου, ἀφοῦ κατὰ μαρτυρίαν αὐτοῦ τοῦ Βενελίνου ἡ γλῶσσα ἡ Ἑλληνικὴ δὲν ἦτο ξένη τοῖς Σηλυμνίοις; Θὰ ἦτο εἰλικρινέστερος ἂν ἔλεγεν ὅτι ἡ ἐπαρχία Σηλύμνου ἐν τοῖς πρὸ τοῦ 1856 χρόνοις ἦν τοσοῦτον Ἑλληνικὴ τὴν λαλουμένην γλῶσσαν ὅσον καὶ Βουλγαρικὴ.

βητος, ὅστις, ὡς γνωστόν, ἱκανὰς παρέχει δυσκολίας, ἦν λίαν εὐ-
 χριστος.¹ Καὶ σήμερον ἔτι (τῷ 1875) οὐ μόνον ἐν Μακεδονίᾳ,
 ἀλλὰ καὶ ἐν Ροδόπῃ καὶ παρὰ τὸν Δανούβιον ὑπάρχουσι γέρον-
 τες μόνον μετὰ Ἑλληνικῶν χαρακτήρων τοῦ ἀλφαβήτου δυνάμε-
 νοι νὰ γράψωσιν. Ἔτι κατὰ τὸ 1852 ὁ ἀπὸ Κονικόβου (κώμη
 παρὰ τὰ Βοδενά)² ἱερομόναχος Παῦλος τὴν ὑπ' αὐτοῦ γενομένην
 εἰς τὴν Βουλγαρικὴν μετάφρασιν τοῦ Εὐαγγελίου ἐτύπωσεν ἐν
 Θεσσαλονίκη μετὰ Ἑλληνικῶν χαρακτήρων ἀλφαβήτου. Ὁ Ἑλ-
 ληνικὸς ἀλφάβητος, ἐν ᾧ λείπouσι σημεῖα διὰ τὰ c, é, s, z καὶ
 b (= μπ), εἶναι τὸ μάλιστα ἀνεπαρκὴς διὰ τὴν Βουλγαρικὴν
 γλῶσσαν διὰ τοῦτο ἐδέησε νὰ καταφύγωσιν οἱ οὕτω μεταφρά-
 ζοντες εἰς τὴν ἀπόδοσιν τοῦ σλαβ. b διὰ μπ. Πρὸ ἑνεα-
 κοσίων ἐτῶν (κατὰ τὸν 10ον μ. Χ. αἰῶνα) ζήσας ὁ μοναχὸς
Χράβρ ἀφηγεῖται ὅτι οἱ Σλαῦοι πρὸ τοῦ Κυρίλλου καὶ τοῦ
 Κλήμεντος (σ. 248) ἔγραφον τὴν γλῶσσαν αὐτῶν δι' Ἑλλη-
 νικῶν χαρακτήρων ἀλφαβήτου καὶ νῦν ἑνεακόσια ἔτη μετὰ τὸν
 Χράβρ οἱ Βούλγαροι³ εἶχον ἀνάγκην νέου ἀληθῶς Κυρίλλου³.

(1) Ὁ Jier. παρατίθειον ἐκ τῆς μεταφράσεως ταύτης τὴν ἐξῆς ἐπι-
 γραφήν: «Eva rylie va gosпода μπογα η σπασα νασιγο Ιησοῦπα Χριστω,
 σιγα νοβο τυποσαν. να μπογαρσκοι εξικα ζα σεκικ νεде лια ου γοδινα
 до γοδινα σορεт. Преписано η διορτυσανο от мене Паула Ιερομοναχ,
 μπoξεγροπσκη πρωτοσυγγελ, ροδομ Βοδενσκη (ἐπαρχία) οτ σελο Κονι-
 κοβω, Σολон, Σταμπα Κυριακοβα. Δαρζηλεν 1852 40». Ταῦτα παραι-
 θεῖς ἐν ὑποσημειώσει ὁ Jier. ἐπιλέγει: «Δέν μοι εἶναι γνωστόν ἂν ἐπε-
 ρατώθη ἡ τύπωσις τοῦ «Παραδόξου (Curiosum)» τούτου· εἶδον μόνον
 τὴν ἐπιγραφὴν καὶ τὴν ἀρχήν. Ἄλλ' ὁ Jier. ἤκιστα γινώσκων τὰ κατὰ
 τὴν Ἑλληνικὴν Ἀνατολὴν καλεῖ curiosum τὴν χάριν τῶν Βουλγαροφώ-
 νων Ἑλλήνων τῶν Βοδενῶν γενομένην μετάφρασιν, ἀγνοῶν ὅτι καὶ Τουρ-
 κικαὶ μετάφρασεις τοῦ Εὐαγγελίου ὑπάρχουσι πολλαὶ χάριν τῶν ἐν Μι-
 κρᾷ Ἀσίᾳ Τουρκοφώνων Ἑλλήνων (οἵτινες, διότι λαλοῦσι τὴν Τουρκι-
 κήν, δὲν παύονται ὄντες Ἑλληνας) καὶ Ἀραβικαὶ διὰ τοὺς Ἀραβοφώνους
 Ἑλληνας Συρίας, Παλαιστίνης καὶ Μεσοποταμίας καὶ Ἀλβανικὴ δὲ (ὑπὸ
 τῶν Ἀμερικανῶν ἱεραποστόλων γενομένη) διὰ τοὺς Ἀλβανοφώνους Ἑλ-
 ληνας!

(2) Βουλγάρους καλεῖ τοὺς κατοίκους τῶν Βοδενῶν (Ἑδέσσης).

(3) Ὁ Jier. μνημονεύει ἐν ταῦθα καὶ τοῦ ἡμετέρου Μεγάλου Οἰκονό-
 μου Κωνσταντίνου τοῦ ἐξ Οἰκονόμων ὡς Βουλγάρου!!

• Ἐν Μακεδονίᾳ ἡ ἐκκλησιαστικὴ ἀκολουθία ἐτελεῖτο ἐν τῇ Ἑλληνικῇ, ἐξαιρουμένης τῆς Δίβρης, τῆς περὶ Πριλάπον χώρας, καὶ τινων μοναστηρίων¹. Πῶς εἶχον τὰ πράγματα ὡς πρὸς τὸν πνευματικὸν βίον τοῦ ἀγροτικοῦ λαοῦ ὑπὸ τὴν σκέπην τῶν ξενολόγων Φαναριωτῶν καὶ τῶν ἀπαιδευτῶν παπάδων, εὐκόλως δύναται τις νὰ νοήσῃ. Ὑπῆρχον τόποι, ἐνθα ὁ λαὸς οὔτε τὰς προσευχὰς ἐγίνωσκε· δεισδαιμονία δὲ καὶ αὐτὴ ἡ εἰδωλολατρεία ἐπεχωρίαζον ἐν αὐτοῖς. Οἱ ἄστοι ΨευδοἝλληνες ἐκάλουν τοὺς χωρικοὺς «χονδροκεφάλους, ξύλα ἀπελέκητα»². Ὁ χωρικός τοῦναντίον πάντα ἀστικῶς ἠμφισμένον ἄνδρα ἐκάλει, μετὰ τινος σκαπτικῆς εἰρωνείας. *Grk*, τὸ ὄνομα δὲ τοῦτο ἔδιδε παρ' αὐτῷ ἀφορμὴν εἰς πολλὰς παροιμίας³.

Παρεθέσαμεν πάντα ταῦτα τὰ ὑπὸ τοῦ ὀνομαστοτάτου τῶν Σλαύων ἱστοριογράφων περὶ τῶν παρὰ Βουλγάρους προσηλυτιστικῶν δῆθεν ὑπὲρ τοῦ ἑξελληνισμοῦ τοῦ λαοῦ τούτου ὑπὸ τοῦ Ἑλληνικοῦ κλήρου καταβληθεισῶν ἐνεργειῶν γραφόμενα, ἵνα δι' αὐτῶν τούτων τῶν ὑπὸ τοῦ συγγραφέως τούτου ἐκτιθεμένων ἀποδειχθῇ τὸ ψευδὲς καὶ ἀνυπόστατον τοῦ εἰς τὸν Ἑλληνικὸν κλῆρον ἀποδιδόμενου σχεδίου τῆς ἑξελληνίσεως τῶν Βουλγάρων. Ἐξ αὐτῶν τῶν ὑπὸ τοῦ συγγραφέως ἱστορουμένων ἐξάγεται σαφέστατα ὅτι οὐδὲν ὡς πρὸς τὴν παιδείαν τῶν Βουλγάρων ἔπραξαν οἱ ἐπίσκοποι οὔτε ἐν τῇ Ἑλληνικῇ οὔτε ἐν τῇ Βουλγαρικῇ γλώσσῃ καὶ ὅτι ἡ στοιχειωδεστάτη παιδείσις τοῦ ἀναγινώσκειν καὶ γράφειν ἐγίνετο ἐν τῇ ἐγχωρίῳ Βουλγαρικῇ ἢ ἐν τῇ Σλαβω-

(1) Τὸ ὅτι ἐν αὐτῇ τῇ βορειοδυτικῇ Μακεδονίᾳ ἐν Δίβρῃ καὶ Πριλάπῳ (Περλεπέ) ὡς ἐν τοῖς Μοναστηρίοις ἔτι τῆς Βουλγαρικῆς Μακεδονίας ἡ γλῶσσα ἡ ἐκκλησιαστικὴ ἔμενε Σλαβωνικῇ, τί ἄλλο μαρτυρεῖ τοῦτο ἢ ὅτι οὐδεὶς ἐναντίον τῆς γλώσσης ταύτης διενηργεῖτο καταδιωγμός, ἀφοῦ μάλιστα ἐν Δίβρῃ καὶ Πριλάπῳ πλείστοι ἦσαν, ἴσως πολυπληθέστεροι τῶν Βουλγαροφώνων, Ἑλληνες Ἑλληνόφωνοι ὁμοῦ καὶ Ἀλβανόφωνοι.

(2) Αἱ λέξεις τίθενται ἐν τῷ Γερμανικῷ κειμένῳ τοῦ βιβλίου τοῦ Jierecek Ἑλληνικοῖς ὀνόμασι καὶ γράμμασιν ὡς ἐνταῦθα.

(3) Ὡς παροιμίαν τοιαύτην ἀναφέρει ὁ Jierecek τὴν ἐξῆς: «Ὁ θεὸς νὰ φυλάξῃ ἡμᾶς ἀπὸ τῶν Βλάχων λύκων καὶ ἀπὸ Ἑλλήνων τῆς ἄσπρης θαλάσσης».

νικῆ. Οἱ ἐπίσκοποι οὐδὲν ἄλλο ὑπὲρ τῆς Ἑλληνικῆς ἔπραττον ἢ ὅτι μόνον ἐπῆνουν τὴν γλῶσσαν ταύτην. Ἡ δὲ τῶν ἀσπῶν Βουλγάρων ἀπὸ τοῦ τέλους τοῦ 18ου αἰῶνος ἀρξαμένη ἐν τῇ Ἑλληνικῇ ὑψηλοτέρα παιδευσίς ἦν ὅλως αὐθόρμητος, ἀποτέλεσμα οὐσα τῆς ἐν Μακεδονίᾳ ἰδίως ἐπελθούσης μεγάλης ἐπιδόσεως τῶν Ἑλληνικῶν γραμμάτων, καὶ αὐτοὶ δὲ οἱ Βούλγαροι ἀστοὶ παιδευόμενοι ἑλληνικῶς καὶ πολιτιζόμενοι ἠσχύνοντο νὰ λέγωνται Βούλγαροι καὶ ἐκάλουν ἑαυτοὺς Ἑλληνας.

Ὁ περὶ καύσεως τῶν Σλαβωνικῶν βιβλίων μῦθος. — Ἄλλ' ὑπάρχει τι, κατὰ τὸν Σλαῦνον ἱστοριογράφον, ἐν τῇ πολιτείᾳ τοῦ Ἑλληνικοῦ κλήρου θεωροῦμενον ὡς τεκμήριον τοῦ ἐξελληνιστικοῦ προσηλυτισμοῦ τοῦ διενεργουμένου δῆθεν ὑπὸ τῶν ἐπισκόπων· τοῦτο δὲ εἶναι ἡ συστηματικῶς δῆθεν ἐνεργουμένη καῦσις τῶν Σλαβωνικῶν κωδίκων. Ἀλλὰ τὸ δῆθεν τεκμήριον τοῦτο οὐδεμίαν ἔχει βῆσιν καὶ ὑπόστασιν λογικὴν. Ὁ Ἑλληνικὸς κλήρος ἔκαίε τὰ Σλαβικὰ βιβλία, ἄρα ἐποίει τοῦτο χάριν τῆς ἐξελληνίσεως τῶν Βουλγάρων. Ἀλλὰ διὰ τῆς ἀρνητικῆς ἐνεργείας τῆς καύσεως τῶν Σλαβικῶν βιβλίων οὐδ' μὴ ἀποδείκνυται ὅτι οἱ ποιοῦντες τοῦτο ἀπέβλεπον εἰς τὸν ἐξελληνισμόν τῶν κατοίκων, ἀφοῦ οὐδεμία φέρεται ἐνέργεια θετικὴ πρὸς τοιοῦτον τείνουσα σκοπόν. Ἀλλὰ τότε διὰ τί ἐκαίοντο τὰ Σλαβωνικὰ βιβλία; Πρῶτον τὰ περὶ καύσεως βιβλίων ἀδόμενα, καὶ ἄλλως κατ' οὐσίαν ὄντα ἀπίστευτα, φέρουσιν ἐν πᾶσι τὸν τύπον ἐπινενοημένων ἢ μυθιστορικῶν μύθων, τινὰ δὲ εἶναι αὐτόφωρα ἀναίσχυντα ψεύδη, ὡς πρὸς τοὺς κατηγορουμένους Ἑλληνας, οἷον τὰ λεγόμενα ὑπὸ τοῦ Γρηγόροβιτς ὅτι μικρὸν πρὸ τῆς ἀφίξεως αὐτοῦ εἰς τὴν Βουλγαρικὴν Μονὴν τοῦ Ζωγράφου (ἐν τῷ Ἁγίῳ Ὁρει) μέγας σωρὸς κωδίκων ἐνταῦθα εἶχε καὶ. Ἄν ὅσα λέγει ὁ Γρηγόροβιτς ὡσιν ἀληθῆ, πρέπει νὰ εἰκάσωμεν ὅτι οἱ Βούλγαροι μοναχοὶ ἦσαν οἱ ἥρωες τοῦ αὐτοδαφέ τῆς Μονῆς. Ἐντεῦθεν δὲ δυνάμεθα νὰ εἰκάσωμεν ὅτι καὶ ἐν Βουλγαρίᾳ, εἴ ποτε καὶ πού ἐκάησαν κώδικες ἀρχαῖοι, οἱ ἐμπροσθα ἦσαν οἱ βάρβαροι Βούλγαροι, οὐχὶ δὲ οἱ ἐξημερωμένοι Ἑλληνες μοναχοὶ καὶ ἱερεῖς. Ἀλλὰ δὲν εἶναι ὀρθὸν καὶ δίκαιον νὰ ἀποδώσωμεν καὶ εἰς τὸν Βουλγαρικὸν κλήρον τοιαύτας βανδαλικὰς πράξεις. Ἡ ὅλη οὐσία τῶν περὶ καύσεως βιβλίων μυθωδῶν τὸ πλεῖστον δια-

δόσεων συνίσταται ἐν τούτῳ ὅτι ὑπῆρξαν ἐν τοῖς χρόνοις τῆς τουρκοκρατίας καλόγηροι Ἑλληνες ἢ Βούλγαροι, ἀλλὰ πρὸ πάντων Βούλγαροι, ἀπαίδευτοι, οἵτινες χειρόγραφα ἐκκλησιῶν ἢ μοναστηρίων οὐχὶ ἔκαιον, ἀλλὰ μετεχειρίζοντο εἰς βαναύσους ἐργασίας (παραθύρων φραγμοὺς καὶ ἄλλα ὅμοια) ἢ καὶ ἔκαιον ἐν ἀνάγκῃ¹. Αὐτὰ δὲ τὰ ἐνιαχοῦ καὶ σπανίως συμβαίνοντα ἔδωσαν ἀφορμὴν νὰ ἐπινοηθῶσι μῦθοι περὶ αυτοδαφέ κωδίκων, οὓς οἱ ἐπιπόλοιοι φιλοκατήγοροι ἐπικριταὶ τῶν καλογῆρων ἡσμένιζον λέγοντες καὶ γράφοντες.

Μήπως δὲν ἔπραξε τοῦτο ἐν πάσῃ ἀσυγγνώστῳ ἠθικῇ ἐπιπολαιότητι ὁ ζητήσας νὰ μεταβῇ εἰς Ἅγιον Ὄρος δημοσίᾳ δαπάνῃ καὶ ἐπιτυχὸν Σπυρίδων Λάμπρος, πολλὰ καὶ ποικίλα ψεύδη ἐναντίον τῶν Ἁγιορειτῶν συρράφας μόνον καὶ μόνον ἵνα δικαιολογήσῃ τὸ πενιχρὸν τῶν ὑπ' αὐτοῦ γενομένων ἐν χειρογράφοις κώδιξιν ἐρευνῶν, ἠλέγχθη δὲ ψευδόμενος ἐν πᾶσιν; Οἱ τοιοῦτοι δὲ περὶ καύσεως βιβλίων μῦθοι ἐχρησιμοποιήθησαν ὑπὸ τῶν μισελλήνων Βουλγάρων καὶ Σλαύων ἵνα ὑπεραυξήσωσι τὰς ἐναντίον τοῦ Ἑλληνικοῦ κράτους πολλὰς καὶ βαρεῖας τούτων μομφάς, ὧν ἕνεκα ἐλησημονήθησαν ἐν τῇ συνειδήσει τοῦ Βουλγαρικοῦ λαοῦ καὶ πᾶσαι αἱ ἀληθεῖς πρὸς τὸ Βουλγαρικὸν ἔθνος εὐεργεσίαι τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας.

Αἱ πρὸς τὸ Βουλγαρικὸν ἔθνος εὐεργεσίαι τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας. — Ὁ κληρὸς τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας ὁ ὑπὸ τῶν Βουλγάρων καὶ Σλαύων λογίων ψευδῶς καὶ ἀδίκως καταλαλούμενος καὶ συκοφαντούμενος καὶ δυσφημούμενος, διότι ἐμελέτησε τὸν τούτου ἐξελληνισμόν καὶ εἰργάσθη πρὸς τοῦτο συστηματικῶς, ὑπὸ δὲ τῶν ἡμιμαθῶν Ἑλλήνων λογιωτάτων κατακρινόμενος μωρῶς, διότι οὐδὲν ἔπραξε πρὸς ἐξελληνισμόν τοῦ ἔθνους τούτου, κατ' οὐδὲν διὰ τῶν ἀρετῶν αὐτοῦ ὀλιγότερον εὐηργέτησε τοὺς Βουλγάρους ἢ τοὺς Ἑλληνας καὶ κατ' οὐδὲν διὰ τῶν καταχρήσεων

(1) Ἐτι κατὰ τὸ 191ῶ ἐπισκεψάμενος τὸ ἐν Γορτυνίᾳ ἐγγὺς Δημητοσάνης κείμενον μοναστήριον ἐζήτησα νὰ ἴδω τὰ ἐν τοῖς ἀρχείοις αὐτοῦ τουρκικὰ ἔγγραφα ὡς δυνάμενα νὰ διαφωτίσωσι πὺς τὴν ἱστορίαν τῆς Μονῆς. Ἄλλ' ὁ ἠγούμενος μοὶ ἀπήντησεν ὅτι ἔχει καύσει αὐτὰ ὡς ἄχρηστα βάρη.

αὐτοῦ ἔβλαψε περισσότερο τοὺς Βουλγάρους ἢ τοὺς Ἑλληνας. Καὶ ὅμως ὑπάρχει τι σημεῖον ἐν τῇ ἐξελίξει τοῦ ἐπὶ τουρκοκρατίας βίου ἀμφοτέρων τῶν λαῶν, ἐν ᾧ ὁ κλήρος οὗτος οὐχὶ κατὰ τοὺς συγκροτοῦντας αὐτὸν καθ' ἕκαστον ἄνδρα κρινόμενος, ἀλλ' ὡς πρόσωπον ἠθικὸν καθολικόν, ὡς ἐκπροσώπησις αὐτῆς τῆς Ἐκκλησίας θεωρούμενος καὶ ὡς δύναμις ἠθικὴ καθολικὴ ὑπεράνω τῶν ἀρετῶν καὶ τῶν κακιῶν τῶν κατ' ἴδιαν κληρικῶν ἐνεργοῦσα, ἀπείρως πλέον ὠφέλησε τοὺς Βουλγάρους ἢ τοὺς Ἑλληνας, διὰ τὸν ἀπλούστατον λόγον ὅτι ἐκεῖνοι ἀπείρως πλέον ἐδέοντο τῆς προστασίας καὶ κηδεμονίας τῆς Ἐκκλησίας καὶ τοῦ κλήρου ἢ ὁ λαὸς ὁ Ἑλληνικός, ὃς καὶ αὐτὸς μεγάλα καὶ μέγιστα ὀφείλει τῇ Ἐκκλησίᾳ καὶ τῷ κλήρῳ αὐτῆς. Τοῦτο δὲ διὰ τὸν ἀπλούστατον λόγον ὅτι ὁ Βουλγαρικὸς λαὸς ὁ ἀπολέσας σχεδὸν τέλεον τὴν ἔθνικὴν αὐτοῦ συνείδησιν μετὰ τὴν ὑπὸ τῶν Τούρκων δούλωσιν μόνον διὰ τῆς πίστεως αὐτοῦ καὶ διὰ τῆς Ἐκκλησίας διεφύλαξεν ἐν τοῖς ζοφεροῖς χρόνοις τῆς δουλείας τὴν ἔθνικὴν αὐτοῦ ὑπόστασιν, ἐνῶ ὁ Ἑλληνικὸς πρὸς τὴν πίστιν αὐτοῦ καὶ τῇ Ἐκκλησίᾳ καὶ ἄλλα ἐκέκτητο στοιχεῖα ζωῆς, τὴν συνεχῆ καὶ ἀδιάλειπτον ἔθνικὴν συνείδησιν, τὴν καλλιέργειαν τῶν γραμμάτων, ἣτις οὐδέποτε τέλεον ἐπέλιπε τὸ Ἑλληνικόν, τὴν μετὰ τοῦ πεπολιτισμένου Εὐρωπαϊκοῦ κόσμου οὐδέποτε ἐκλιποῦσαν πολιτικὴν (διὰ τῶν ὑπὸ Βενετιανῶν ἰδίως Ἑλληνικῶν χωρῶν) καὶ πνευματικὴν συνάφειαν, τὴν σπουδὴν τῆς ἀρχαίας Ἑλληνικῆς φιλολογίας, τὴν μεγάλην καθ' ὅλον τὸ Ὄθωμανικὸν κράτος καὶ ἐκτὸς τούτου ἐπέκτασιν, τὸ οὐκ ἐν ὀλίγοις τόποις τοῦ Ὄθωμανικοῦ κράτους (ἐν ταῖς νήσοις ἰδίως) ἀμιγῆς τοῦ Ἑλληνικοῦ πληθυσμοῦ, καὶ τέλος τὴν ἐν τῇ Δύσει Ἀναγέννησιν τῶν Ἑλληνικῶν Γραμμάτων, ἣς μετεῖχεν ἐν μέτρῳ οὐ μικρῷ καὶ τὸ Ἑλληνικόν. Τοῦναντίον δὲ ἅπας ὁ ἀπὸ τῆς ὀθωμανικῆς κατακτήσεως μέχρι τοῦ 19ου αἰῶνος πνευματικὸς καὶ ἔθνικὸς βίος τῶν Βουλγάρων ὑπῆρξεν ἀπλῶς θρησκευτικὸς καὶ ἐκκλησιαστικὸς καὶ ἐντεῦθεν ἐμμέσως Ἑλληνικὸς διὰ τὸ Ἑλληνικὸν εἶναι τὸ κέντρον καὶ τὴν ἰθύνουσαν δύναμιν τῆς Ἐκκλησίας, ἐν τῷ Ἑλληνικῷ πνευματικῷ βίῳ διὰ τῆς Ἐκκλησίας ζῶν καὶ τρεφόμενος καὶ ἐν τούτῳ σώζων τὴν ἔθνικὴν αὐτοῦ ὑπόστασιν καὶ ὑπαρξίν, ἀρνούμενος δύναμιν ἠθικὴν, ζωτικὴν ἐκ τοῦ κέντρου τῆς Ἐκκλησίας, ἐκ τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας

καὶ διὰ ταύτης διαφυγὸν τὸν κίνδυνον τῆς ἐθνικῆς ἐκμηδενίσεως, ἥτις ἦν ἄλλως ἀφευκτος, ἐὰν ὁ λαὸς ὁ Βουλγαρικὸς κατελείπετο εἰς ἑαυτὸν μόνον καὶ εἰς τὰς ἰδίας αὐτοῦ δυνάμεις, ἔχων ἰδίαν Ἐκκλησίαν, κερωρισμένος δὲ ἀπὸ τοῦ μεγάλου κέντρου τοῦ ὀρθοδόξου Ἑλληνικοῦ κόσμου τῶν Ρωμαίων (Ροῦμ) τοῦ Ὀθωμανικοῦ κράτους, καὶ ἐκτιθέμενος οὕτως ἐν πάσῃ στιγμῇ εἰς τὸν διὰ τῆς ἰσλαμίσσεως ἐθνικὸν ὄλεθρον. Τὴν τοιαύτην εὐεργετικὴν ἐπίδρασιν τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας ἐπὶ τὸν ἐθνικὸν βίον τοῦ Βουλγαρικοῦ λαοῦ δὲν ἀρνοῦνται οἱδὲ σήμερον οἱ συνετώτεροι καὶ σοφώτεροι τῶν Βουλγάρων, καὶ αὐτὸς ὁ Ἐξαρχὸς τῆς Βουλγαρικῆς Ἐκκλησίας πρὸ ὀλίγων ἐτῶν λαλῶν δημοσίᾳ ὡμολόγησεν ἐπισημότερα ὅτι τὸ Βουλγαρικὸν ἔθνος ὀφείλει τὴν ὑπαρξίν αὐτοῦ κατὰ μέγα μέρος εἰς τὴν Μεγάλην Ἐκκλησίαν, αἰτιώμενος μόνον ταύτην ὅτι ἀπὸ ἀληθοῦς μητρὸς φιλοστόργου, οἷα ὑπῆρξεν ἐν τῷ παρελθόντι, ἐγένετο νῦν ἀφιλόστοργος μητρὶς. Κατὰ πόσον αἱ περὶ τοιαύτης μεταβολῆς τῶν πρὸς τὸ Βουλγαρικὸν ἔθνος διαθέσεων τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας δηλώσεις τοῦ ἀρχηγοῦ τῆς νῦν ἐθνικῆς Βουλγαρικῆς Ἐκκλησίας εἰσὶν ἀληθεῖς καὶ δίκαιαι θέλει διασαφηθῆ ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῶν μετὰ τὸν Κριμαϊκὸν πόλεμον ἀρξαμένων μεγάλων πρὸς τὴν Μεγάλην Ἐκκλησίαν ἐρίδων τῶν ἡγετῶν τοῦ ἐθνικοῦ Βουλγαρικοῦ κινήματος. Νῦν δὲ ἀνάγκη, πρὶν εἰσελθόμεν εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς νέας ταύτης περιόδου τοῦ Βουλγαρικοῦ ἐθνικοῦ βίου τῆς ἀρχομένης ἀπὸ τοῦ τέλους τῆς 6ης δεκαετηρίδος τοῦ 19ου αἰῶνος, νὰ διαλάβωμεν ἐν ὀλίγοις καὶ τὰ ὀλίγα ἐκτὸς τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ εἰς τὸν ἐθνικὸν βίον τοῦ Βουλγαρικοῦ λαοῦ ἀνήκοντα γεγονότα, ἧτοι τὰς πρὸς ἀνάκτησιν τῆς ἐθνικῆς ἐλευθερίας ἀσθενεῖς καὶ ἀτελεσφορήτους ἐνεργείας.

Αἱ πρὸς ἀνάκτησιν τῆς ἐθνικῆς ἐλευθερίας Βουλγαρικαὶ ἀπόπειραι τοῦ 18ου καὶ 19ου αἰῶνος. — Ἐν ἀντιθέσει πρὸς τοὺς Ἕλληνας καὶ τοὺς Σέρβους οἱ Βούλγαροι οἱ πρὸ ἀμφοτέρων τῶν λαῶν τούτων ὑποδουλωθέντες τοῖς Τούρκοις οὐδεμίαν ὡς οἱ λαοὶ οὗτοι ἔδειξαν πρὸ τοῦ τέλους τοῦ 18ου αἰῶνος ἐνεργεῖαν ἢ κίνημα πρὸς ἀνάκτησιν τῆς ἐλευθερίας αὐτῶν, ἐνῶ οἱ μὲν Ἕλληνες ἀπὸ τῆς ἡμέρας αὐτῆς τῆς ὀριστικῆς πτώσεως τοῦ κράτους αὐτῶν (1453) ἐπὶ αἰῶνας ἐπελαμβάνοντο διηγεκῶς πά-

σης ευκαιρίας, ιδίως τῆς ευκαιρίας τῶν πρὸς εὐρωπαϊκὰ χριστιανικὰ κράτη (πρὸ πάντων πρὸς τοὺς Βενετούς, εἶτα δὲ πρὸς τοὺς Ρώσους) πολέμων τῆς Τουρκίας, πρὸς ἐπαναστατικὰ κατὰ τόπους κινήματα, οἱ δὲ Σέρβοι τὸ αὐτὸ ἐποιοῦν ἀπὸ τοῦ τέλους τοῦ 17 αἰῶνος (σ. 196). Καθ' ὃν χρόνον περὶ τὰ τέλη τοῦ αἰῶνος τούτου ἐν τῷ μεγάλῳ ἐκκαιδεκαετεί πολέμῳ, ὃν οἱ Τούρκοι ἐπολέμουν ἐναντίον Αὐστρίας ὁμοῦ καὶ ἀπάσης τῆς λοιπῆς Γερμανίας, ἔτι δὲ Βενετίας, Πολωνίας, Ρωσίας καὶ τὰ νικηφόρα Αὐστριακὰ στρατεύματα προήλανον διὰ Σερβίας πρὸς τὴν Μακεδονίαν, Βλαχία καὶ Μολδαυία ἀφίσταντο τῆς Πύλης, ἢ Πελοπόννησος καὶ τὰ ὄρεινά τῆς Στερεᾶς Ἑλλάδος διεξήγον σφοδρὸν ἐπαναστατικὸν ἀγῶνα, ἢ Βουλγαρία διετέλει ἐν τελείᾳ ἀκίνησις. Καὶ ἡ μετ' ὀλίγα ἔτη (1711) γενομένη ὑπ' αὐτοῦ τοῦ Μεγάλου Πέτρου πρὸς πάντας τοὺς ὑπὸ Τούρκους χριστιανικοὺς λαοὺς ὑπὲρ ἐλευθερίας προκήρυξις οὐδεμίαν εὐρεν ἡχὴν παρὰ τοῖς Βουλγάροις, ὡς δὲν ἐκίνησεν αὐτοὺς οὐδαμῶς οὐδ' ἡ τοῦ 1716—18 νέα νικηφόρος ἐναντίον τῶν Τούρκων στρατεία τῆς Αὐστρίας. Καὶ κατὰ τὸν Αὐστρορωσικὸν δὲ ἐναντίον τῆς Τουρκίας πόλεμον τῶν ἐτῶν 1736—39 οὐδαμῶς ἐκινήθησαν οἱ Βούλγαροι, εἰ καὶ τὸ κύριον θέατρον τοῦ πολέμου ἦν ἐγγύτατα τῆς Βουλγαρίας. Τὸ μόνον, ὅπερ ἔπραξαν κατὰ τοὺς πολέμους τούτους οἱ Βούλγαροι, ἦν, ὅτι ὁπότε τῷ 1718 διὰ τῆς συνθήκης τοῦ Πασσάρεβιτς ἡ Μικρὰ Βλαχία ἐδόθη τοῖς Τούρκοις, πολλοὶ μετενάστευσαν ἐκ Βουλγαρίας εἰς τὴν Μικρὰν Βλαχίαν, ἐντεῦθεν δέ, μετὰ τὴν διὰ τῆς συνθήκης τοῦ Βελιγραδίου εἰς τὴν Τουρκίαν ἀπόδοσιν τῆς εἰρημένης χώρας, εἰς τὰς πλησιοχώρους νοτίας ἐπαρχίας τῆς Οὐγγαρίας, γενόμενοι Καθολικοὶ καὶ ἀποξενωθέντες μετὰ τινα χρόνον τῆς ἐθνικῆς πρὸς τοὺς Βουλγάρους συναφείας. Περὶ τοὺς αὐτοὺς δὲ χρόνους ἔνεκα τῶν συχνῶν πιέσεων, αἱ ἔπασχον οἱ τῆς Βουλγαρίας οἰκῆτορες ἐκ μέρους τῶν Τούρκων ἐν τοῖς ἐν τοῖς τόποις αὐτῶν πλέον διεξαγομένοις μεταξὺ Ρωσίας καὶ Τουρκίας πολέμοις παρήχθη καὶ ἐνταῦθα τάξις ὀπλιτῶν ὀρεινῶν παρεμφερῶν πρὸς τοὺς ἡμετέρους «κλέφτας», καλουμένων καὶ ἐνταῦθα **Χαϊδούτ** (ἐν Σερβίᾳ **Χαϊδούκοις** ¹⁾), καλουμένων δὲ ἐν Βουλγαρίᾳ καὶ

(1) Ἐν τῇ Βουλγαρικῇ ἐπεκράτησεν ὁ Τουρκικὸς τύπος χαϊδούτ = ληστής. Ἡ λέξις ὑποτίθεται ὅτι εἶναι Μαγυαρικῆ.

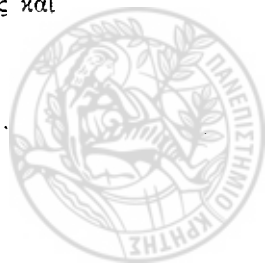
μαρταλούς (ἐκ τοῦ Ἑλλήν. **ἀρματολός**), ἀλλιζομένων ἐν τοῖς κρησφυγείοις τῶν ὄρεων καὶ δρυμῶν, κάκειθεν κατερχομένων εἰς μέρη πεδινὰ καὶ ληϊζομένων κώμας καὶ κομποπόλεις Τουρκικὰς καὶ ἐκδικουμένων διὰ φόνων Τούρκων τὰς ὑπὸ τούτων διαπρα- τοιμένας ἐναντίον τῶν Χριστιανῶν βιαιότητος, ἐχόντων ἐν ταῖς τά- ξεσιν αὐτῶν καὶ παρθένους Ἀμαζόνας, ὧν ὁ βίος καὶ τὰ ἐναντίον τῶν Τούρκων κατορθώματα ἔδοσαν ἀφορμὴν καὶ ἴλην εἰς τὰ δη- μοτικὰ ἄσματα Βουλγάρων καὶ Σέρβων, ὅπως εἰς τὴν ἡμετέραν δημοτικὴν ποίησιν ὁ τῶν «κλεφτῶν» βίος.

Ἐν τῷ μεγάλῳ ἐναντίον τῆς Τουρκίας πρώτῳ πολέμῳ τῆς Αἰκατερίνης Β' (1768—74) οἱ Βούλγαροι οὐδεμίαν ἔδειξαν ζωὴν πολεμικὴν ἐπαναστατικὴν, εἰ καὶ ὁ πόλεμος διεξήχθη κατὰ μέγα μέρος ἐν Βουλγαρίᾳ· μόνον οἱ Χαϊδοὺι τολμηρότεροι νῦν ἐγέ- νοντο. Εἶναι δὲ χαρακτηριστικὸν ὅτι ἐν τῷ πρῶτῳ τοῦ δευτέρου πολέμου τῆς Αἰκατερίνης Β' (1787—1792) μεγάλῳ σχεδίῳ αὐ- τῆς τῷ καλουμένῳ «Ἑλληνικῷ σχεδίῳ (Projet Grec)», ἐνῶ ἡ Βλαχία καὶ ἡ Μολδαυία καθίσταντο ἐν κράτος ἀνεξάρτητον, αἱ Σερβικαὶ γῶραι περιήρχοντο ὑπὸ τὴν Αὐστρίαν, ἡ Βουλγαρία ἀπετέλει ἀπλοῦν μέρος ἢτοι ἐπαρχίαν τῆς ὑπὸ Ρῶσον ἡγεμονό- παιδα ἰδρυθησομένης Ἑλλήν. αὐτοκρατορίας τῆς Κων/πόλεως, οὐδεὶς δὲ λόγος ἐν ταῖς τότε διπλωματικαῖς διαπραγματεύσεσιν ἐγένετο περὶ ἐθνικῆς ἐλευθερίας καὶ πολιτικῆς ἀποκαταστάσεως τῶν Βουλγάρων. Καὶ ἐν τῷ δευτέρῳ δὲ πολέμῳ τῆς Αἰκατερίνης ὅπως καὶ ἐν τῷ πρώτῳ, οἱ Βούλγαροι ἐτήρουν στάσιν ἀπλῶς πα- θητικὴν, ἄρρητα πάσχοντες δεινὰ ὑπὸ τῶν Τούρκων καὶ σωρη- δὸν πρὸ τούτων φεύγοντες τὴν πατρίδα αὐτῶν καί, ὡς λέγει ὁ Jirececk (σ. 481) «οἱ ὑπὸ τῶν οὐτοῦ τοῦ Σουλτάνου τοσοῦτον ἦσαν εἰθισμένοι νὰ ὑπομένωσιν ἀπαύστως ληλασίας, ὥστε πρὸ ξένων πάσης φυλῆς ἐτρέποντο εἰς φυγὴν». Οὔτε δὲ ἡ συνθήκη τοῦ Κουτσοῦ-Καϊναρδζή ἢ τερματίσασα τὸν πρῶτον τῆς Αἰκατε- ρίνης Β' πόλεμον, ἢ συνομολογηθεῖσα ἐπὶ ἐδάφους Βουλγαρικῷ, οὔτε ἡ τοῦ Ἰασιού, αἵτινες ἀμφοτέραι τοσαῦτα παρέσχον πλε- νεκτήματα τοῖς Ἑλλησιν, ἐποίησαντο μνεῖαν οἰανδήποτε τῶν Βουλγάρων. Ἐν τῷ μεταξὺ δὲ τῆς εἰρήνης τοῦ Ἰασιού (1792) καὶ τοῦ ἐπὶ τοῦ τσάρου Ἀλεξάνδρου Α' ἐκραγέντος (1806) Ρωσοτουρ- κικοῦ ἔξαετοῦς πολέμου χρόνῳ πολλὰ ἔπαθε δεινὰ ἡ Βουλγαρία.

Πασβάνογλους, Κίρτζαλι.— Διαρκούντος τοῦ πολέμου τούτου σπουδαίου τμήματος τῆς Βουλγαρίας ἀνεξάρτητος σχεδὸν ἡγεμὼν κατέστη ὁ πασᾶς Βιδινίου Ὅσμαν Πασβάνογλους, ὅτε κοὶ νέα πληγὴ ἐνέσκηφεν εἰς τὴν Βουλγαρίαν, ὡς καὶ εἰς τὴν Σερβίαν, ἡ τῶν λεγομένων Κίρτζαλι (κλεπτῶν, Τουρκ. κατὰ λέξιν κλεπτῶν τῆς ὑπαίθρου), σιφῶν δηλονότι ληστρικῶν Τουρκικῶν συγγεμιμένων ἀπὸ λιποτακτῶν Τούρκων πολεμιστῶν ἢ ἀπὸ στρατιωτῶν ἀπολυομένων τῆς στρατιωτικῆς ὑπηρεσίας, καλουμένων δὲ καὶ Δαγλῆ (= ὄρεινῶν), καὶ Καπάταϊ (= παλληκάρι), ἐνίοτε δὲ καὶ Χαϊδούτ. Τὸ πλῆθος τῶν τοιούτων ληστῶν ἠδὲξήθη σφόδρα κατὰ τὰ ἔτη 1792—1805, ἀφοῦ πλεῖστοι μωαμεθανοί, οὐ μόνον ἐκ Βουλγαρίας, ἀλλὰ καὶ ἐκ τῶν παρακειμένων χωρῶν Βοσνίας, Σερβίας καὶ βορείου Θυρίας προσήρχοντο εἰς τὰ στίφη αὐτῶν. Οἱ εἰς 25 χιλ. τῷ 1794 ἀνελθόντες Κίρτζαλι ἐνέπνεον διὰ τῶν ληστρικῶν αὐτῶν ἐπιδρομῶν τρόμον μέχρι τῶν προθύρων τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Ὀλόκληροι πόλεις ἐληΐζοντο ὑπ' αὐτῶν, ἀπαγόντων εἰς αἰχμαλωσίας γυναῖκας καὶ ἰδίως παρθένους καὶ νεαροὺς παῖδας εἰς τὰ ἐν ταῖς κορυφαῖς τῶν ὄρεων ἢ ἐν κοιλάσι καὶ φάραγξιν οἰκητήρια αὐτῶν. Προσηλθον δὲ εἰς τὰ ληστρικά τεῦτα στίφη καὶ πολλοὶ ἀρχηγοὶ τῶν Χριστιανῶν χαϊδούτων μεθ' ἑκατοντάδων ὀπλιτῶν διδόντες καὶ οὗτοι ὡς «λησταὶ» καὶ «παλληκάρια» ἀφορμὴν καὶ ὕλην εἰς τὰ δημοτικὰ ἔθματα τῶν Βουλγάρων. Ἐπανελημμένως πεμφθέντα ἀπὸ Κωνσταντινουπόλεως στρατεύματα ἐναντίον τῶν ληστρικῶν τούτων σιφῶν οὐδὲν κατώρθωσαν κατατροπούμενα ὑπὸ τῶν ληστῶν. Ἄλλ' ἡ ἀνάγκη ἤνωσε μωαμεθανοὺς καὶ Χριστιανοὺς ἐν Βουλγαρίᾳ εἰς κοινὴν ἀμυναν, δι' ἧς ἐσώθησαν πόλεις ἀπὸ τῆς ἐξ ἐφόδου ἀλώσεως καὶ καταστροφῆς. Οἱ ἀρχηγοὶ τῶν Κίρτζαλι ἔλαβον κατὰ μικρὸν καὶ πολιτικὴν ἰδιότητα, ἐκδιδόντες προκηρύξεις πρὸς τὸν λαόν, κηρύσσοντες ἑαυτοὺς πιστοὺς ὑπηκόους τοῦ Σουλτάνου καὶ ἀσπόνδους ἐχθροὺς τῶν καταχραστῶν πασίδων τῶν διὰ νέων φόρων πιεζόντων τὸν λαὸν καὶ ἐκδιδόντες διαταγὰς εἰς αὐτὸν νὰ μὴ τελῆ ἄλλον φόρον πλὴν τοῦ ἀνέκαθεν νεομισμομένου ἐλαφροῦ φόρου καὶ ἀπειλοῦντες διὰ τιμωρίας τοὺς μὴ συμμορφουμένους πρὸς τὰς διαταγὰς αὐτῶν.

Ἡ δύναμις τῶν Κίρτζαλι κατέστη φοβερά, ὅτε ἀρχηγὸς καὶ

πρόμαχος αὐτῶν κατεστάθη ὁ εἰρημένος Ὀσμάν Πασβάνογλους (ὁ φίλος καὶ προστάτης τοῦ Ρήγα τοῦ Φεραίου) καὶ ὁ ἀριθμὸς αὐτῶν ἠϋξήθη εἰς 80 χιλιάδας. Στρατὸς ἐξ 120 χιλ. πεμφθεὶς ὑπὸ τὸν Χουσεῖν πασᾶν ἐναντίον τοῦ φοβεροῦ ἀποστάτου καὶ πολιορκήσας αὐτόν (ἀπολέσαντα τὸ πλεῖστον τοῦ στρατοῦ αὐτοῦ καὶ ἐγκλεισθέντα εἰς Βιδύνην μετὰ 12 χιλιάδων μόνον) ἐπὶ 2 ἔτη (1797—99) ἠττήθη ἐπὶ τέλους ὑπὸ τοῦ εἰς τὸ δέκατον μόλις ἀνερχομένου στρατοῦ τοῦ πασᾶ καὶ ἄρας τὴν πολιορκίαν ἐτράπη εἰς φυγὴν. Μόλις δὲ ὁ τῷ 1806 ἀρξάμενος Ρωσοτουρκικὸς πόλεμος καὶ ἡ μετὰ τούτου συνδεομένη σερβικὴ ἐξέγερσις ἐπήνεγκε τὴν διαλλαγὴν τοῦ Πασβάνογλου μετὰ τοῦ Σουλτάνου. Ἄλλὰ μικρὸν μετὰ τὸ γεγονός τοῦτο ἐτελεύτησεν ὁ Πασβάνογλους (1807) ὁ μὴ κατορθώσας, παρὰ πάσας τὰς καταβληθείσας ὑπ' αὐτοῦ ἐνεργείας, νὰ σάσῃ τὸν Ρήγαν ἀπὸ τῶν φονικῶν χειρῶν τοῦ πασᾶ τοῦ Βελιγραδίου.

Ὁ Ρωσοτουρκικὸς πόλεμος τοῦ 1806 - 12 καὶ ἡ Βουλγαρία. — Κατὰ τὸν πόλεμον τοῦτον, καθ' ὃν οἱ Σέρβοι τοσαῦτα διέπραξαν κατορθώματα, οὐδὲν οἱ Βούλγαροι ἐνήργησαν σοβαρὸν ἐπαναστατικὸν κίνημα, παθητικὴν πάντοτε διατηροῦντος θέσιν τοῦ πολλοῦ λαοῦ ἀπέναντι τῶν ἐν τῇ χώρᾳ δρωμένων. Μόνον δέ, ὡς ἐρρήθη ἤδη, ἡ μαχητικὴ δύναμις τῶν Βουλγάρων Χαϊδούτων ἠϋξήθη σημαντικῶς πολλῶν ὀπλιτῶν ὑπὸ διαφόρους ἀρχηγούς, ἰδίως ὑπὸ τὸν Γεώργιον Στόϊκωφ Μαμούρτζοβ, προστερχόντων εἰς τὰς τάξεις τοῦ Ρωσικοῦ στρατοῦ, οὐκ ὀλίγων δὲ προσερχομένων ἐθελοντῶν καὶ ἐκ τοῦ ἄλλου λαοῦ. Εἶναι γνωστὸν ὅτι μέχρι τοῦ τέλους τοῦ πολέμου τούτου ἦτοι μέχρι τοῦ 1812 οἱ Ρῶσοι ὑπὸ τὸν Νικόλαον Καμίνσκιν ἐκυρίευσαν ἐξ ἐφόδου πολλὰ φρούρια καὶ θέσεις ὀχυρᾶς καὶ κατέλαβον πολλὰς ἐν Βουλγαρίᾳ πόλεις, Τουτρακάν, Παζαρδζίκ, Σιλίστριαν, Σιστώβ, ἔτι δὲ καὶ τὸ ἰσχυρῶς ἀνθιστάμενον Ρουχτσούκιον, τὴν ἐν τῷ προτελευταίῳ Ρωσοτουρκικῷ πολέμῳ (1877—78) περιφημον γενομένην Πλέβναν, Λόφτσου καὶ τὸ Τύρνοβον. Καὶ εἶχεν ἤδη ἅπασα σχεδὸν ἡ Βουλγαρία ἐλευθερωθῆ, ὅτε ἡ Ρωσία ὑπεχρεώθη ἕνεκα τῆς τοῦ Ναπολέοντος στρατείας νὰ εἰρηνεύσῃ πρὸς τὴν Πύλην διὰ τῆς συνθήκης τοῦ Βουκουρεστίου (1812), ἐν ἣ, ὡς ἐρρήθη, οὐδὲν μὲν ἄξιον λόγου ἐγένετο ὑπὲρ τῆς Σερ-

βίας, οὐδεις δὲ λόγος περὶ Βουλγάρων, εἰ καὶ τὰ Βουλγαρικά οτίφη μετέσχον ἱκανῶς τοῦ πολέμου. Τοῦναντίον δὲ ἡ Βουλγαρία ἐξήλθεν ἐκ τοῦ πολέμου μετὰ φοβερῶν ὑλικῶν καταστροφῶν, ὀλοκλήρων πόλεων καὶ συνοικισμῶν μεταβληθέντων εἰς ἔρειπια.

Ἡ κατάστασις αὕτη ὑπεχρέωσε χιλιάδας Βουλγαρικῶν οἰκογενειῶν νὰ μεταναστεύσωσιν ἐκ τῆς πατρίδος εἰς τὴν διὰ τῆς εἰρημένης συνθήκης εἰς Ρωσίαν παραχωρηθεῖσαν Βεσσαραβίαν, ἐνῶ πρότερον ἔτι, διαρκοῦντος τοῦ πολέμου, ἔνεκα τῶν ἀπὸ Κίριτζαλι καταστροφῶν, ἄλλαι χιλιάδες οἰκογενειῶν εἶχον καταφύγει εἰς τὴν ὑπὸ Ρώσων κατεχομένην Βλαχίαν καὶ Μολδαυίαν, ἐλθοῦσαι ἐνταῦθα εἰς ἠθικὴν ἐπαφὴν πρὸς τὸν τότε ἀκμάζοντα ἐν ταῖς Ἑγεμονίαις Ἑλληνισμὸν· ἀμφοτέραι δὲ αἱ μεταναστεύσεις αὗται συνετέλεσαν εἰς τὴν παρὰ τοῖς Βουλγάροις τελουμένην κατὰ μικρὸν ἀφύπνισιν τῆς ἐθνικῆς συνειδήσεως. Διὰ τοῦτο δὲ οὐκ ὀλίγοι Βούλγαροι εὐρίσκοντο καὶ ἐν ταῖς τάξεσι τῶν μεμνημένων τὰ τῆς Ἑταιρείας τῶν Φιλικῶν σχέδια καὶ ἡ σύμπραξις Βουλγάρων ὀπλιτῶν καὶ ὀπλαρχηγῶν εἰς τὸ κίνημα τοῦ Α. Ὑψηλάντου εἶχε προνοηθῆ καὶ προσχεδιασθῆ ὑπὸ τῶν ἀρχηγῶν τῆς Ἑταιρείας· καὶ ὅτε δὲ ὁ στρατηγὸς οὗτος εἰσέβαλεν εἰς τὰς Ἑγεμονίας, ἐν τῷ στρατῷ αὐτοῦ τῷ συνταχθέντι ἐνταῦθα εὐρίσκοντο πλὴν τῶν Σέρβων καὶ πολλοὶ Βούλγαροι, ἰδίως ἱππεῖς, καὶ παρὰ τοῖς γενναίοις Σέρβοις ὀπλαρχηγοῖς τοῦ στρατοῦ τούτου Μιάδεν καὶ Χαδζῆ Πράδα εὐρίσκετο καὶ ὁ Βούλγαρος ἀρχηγὸς Μακεδόσκη. Ἀφοῦ δὲ ὁ Ἀλέξανδρος εἰσῆλθεν εἰς Βουκουρέστιον, ἀγγελιαφόροι δύο ἐκ τῆς ἀπέναντι τοῦ Σιστόβου Βλαχικῆς πολιχνῆς Ζίμνικ προσελθόντες ἠγγειλαν αὐτῷ ὅτι ὁ Βούλγαρος ὀπλαρχηγὸς Χαδζῆ Χρηστος Πάγκας ἀνέμενεν αὐτὸν μετὰ 76 λέμβρων καὶ 350 Βουλγάρων ὀπλαρχηγῶν καὶ ὅτι ἐν Βουλγαρίᾳ τὰ πάντα ἦσαν ἔτοιμα πρὸς ἐπανάστασιν. Ἄλλ' ἡ τότε ἀκριβῶς ἀφικομένη εἴδησις περὶ τῆς ὑπὸ τοῦ τσάρου Ἀλεξάνδρου Α' ἀποδοκιμασίας τοῦ κινήματος καὶ τῆς ἀποκηρύξεως τοῦ Ὑψηλάντου καὶ ἀποβολῆς αὐτοῦ ἐκ τῶν τάξεων τοῦ Ρωσικοῦ στρατοῦ ἡ ταρᾶσσα τοσοῦτον τὸν νοῦν καὶ παραλύσασα τὰς ἐνεργείας τοῦ ἀρχιστρατήγου, δὲν ἐπέτρεπον αὐτῷ τὴν ἐκτέλεσιν τοῦ τολμηροῦ σχεδίου τῆς εἰς Βουλγαρίαν μεταβίσεως· λέγεται δὲ ὅτι ἦλθον καὶ ἑπτακαίδεκα ἄλλοι ἀγγελιαφόροι ἀπὸ Σιστόβου, Σηλύμου

Φιλιππουπόλεως και Ὀσμὰν παζὰρ αἰτούμενοι χρήματα πρὸς ἕναρξιν τοῦ κινήματος. Ὁ Ὑψηλάντης ἀπέρριψε τὴν πρότασιν και ἠρηγήθη νὰ δώσῃ τὰ ζητούμενα χρήματα (Jierceek σ. 527). Οἱ Βούλγαροι ἐπαναστάται ἐτράπησαν τότε πρὸς νότον ὑπὸ τὴν ἀρχηγίαν τοῦ Χαδζῆ Χρήστου και διὰ Μακεδονίας ἀφίκοντο εἰς Πελοπόννησον.

Ἐκραγέντος τῷ 1828 τοῦ νέου Ρωσοτουρκικοῦ πολέμου, πολλοὶ Βούλγαροι ὀπλίται προσῆλθον εἰς τὸν Ρωσικὸν στρατὸν τὸν πολεμοῦντα πάλιν ἐν Βουλγαρίᾳ ἐναντίον τῶν Τούρκων. Ἀλλὰ διαταγὴ αὐστηροτάτη τοῦ ὑπεράγαυ νομιμόφρονος τσάρου Νικολάου Α', εὐρισκομένου ἐν Βουλγαρίᾳ παρὰ τῷ στρατῷ αὐτοῦ, ἀπηγόρευεν αὐστηρότατα οἰανδήποτε στρατολογίαν ἐκ τῶν ὑπηκόων τοῦ Σουλτάνου. Τότε δὲ και ὁ Γεώργιος Μαμάριτζωβ μετὰ 500 ἐθελοντῶν ἐπερχόμενος ἐπὶ τὸ Τύρνοβον πρὸς ἔλευθέρωσιν τῆς παλαιᾶς ταύτης πρωτευούσης τοῦ Βουλγαρικοῦ κράτους, ἵνα κηρύξῃ ἐντεῦθεν τὴν ἀνεξαρτησίαν τῆς Βουλγαρίας, ὁ ὑπὸ τῶν Βουλγάρων ἐλευθερωτῆς ἤδη προσαγορευόμενος οὗτος ὀπλαρχηγὸς συλληφθεὶς ἀφινιδίως ὑπὸ 200 Κοζάκων ἤχθη εἰς τὸ παρὰ τὴν πολιορκουμένην Βίρναν στρατόπεδον τοῦ Τσάρου. Ἀλλὰ μετ' οὐ πολὺ διαλαθὼν τὴν προσοχὴν τῶν φυλάκων αὐτοῦ και ἀποδρᾶς συνήγαγε περὶ ἑαυτὸν σίφιη πολεμιστῶν, μεθ' ὧν ἐπλανάτο περὶ τὸ Τύρνοβον διεξάγων «κλέφτικον» πόλεμον ὅπως και ἄλλοι Βούλγαροι ὀπλαρχηγοί.

Ὅτε κατὰ τὸ θέρος τοῦ 1829 ὁ στρατηγὸς Δεΐβιτς ὑπερέβαινε τὸν Αἴμον (ἀμειφθεὶς διὰ τὸ μεγαλοῦργημα ὑπὸ τοῦ Τσάρου διὰ τῆς προσωνυμίας Ὑπεραίμιος=Ζαβλίκάνσκι), προσῆλθον αὐτῷ πρεσβεῖαι τῶν περὶ τὸν Αἴμον Βουλγαρικῶν συνοικισμῶν αἰτούμενοι τὴν προστασίαν τῆς ὁμοδόξου και ὁμοφύλου Ρωσίας ὑπὲρ τοῦ Βουλγαρικοῦ λαοῦ και τὴν ἄδειαν ἵνα ἐξακολουθήσωσιν οἱ Βούλγαροι τὸν κατὰ τῆς Τουρκίας πόλεμον ἐπὶ ἰδίῳ κινδύνῳ. Ἀλλ' ὁ Δεΐβιτς, ἐπειγόμενος νὰ συνομολογήσῃ εἰρήνην, ἐδέξατο μὲν φιλικῶς τὰς πρεσβεΐας, ἀλλὰ προέτρεψεν αὐτὰς εἰς εἰρήνην και ἡσυχίαν, ἅτε οἴσης ἀδυνάτου τῆς πραγματώσεως τῆς ἐπιθυμίας αὐτῶν, οὐδὲν ἄλλο δὲ ἠδυνήθη νὰ πράξῃ ὑπὲρ τῶν Βουλγάρων διὰ τῆς συνθήκης τῆς Ἀδριανουπόλεως ἣ τὴν διὰ τοῦ 13ου ἄρθρου ταύτης διδομένην ἀμνηστίαν εἰς πάν-

τας τοὺς μετασχόντας τοῦ πολέμου ὑπηκόους τοῦ Σουλτάνου καὶ τὸ παρεχόμενον εἰς τοὺς Τούρκους ὑπηκόους τῶν ὑπὸ τοῦ Ρωσικοῦ στρατοῦ κατεχομένων χωρῶν δικαίωμα ἵνα ἐντὸς 18 μηνῶν ἀπὸ τῆς συνομολογήσεως τῆς εἰρήνης δύνωνται νὰ μεταναστεύσωσιν εἰς Ρωσίαν ἐκποιοῦντες ἑλευθέρως τὰ ἀκίνητα αὐτῶν¹.

Ἄλλ' οἱ Βούλγαροι ὀπλαρχηγοὶ καὶ μετὰ τὴν συνομολόγησιν τῆς εἰρήνης ἐξηκολούθησαν τὸν κατὰ τῶν Τούρκων κλεφτικὸν πόλεμον ἐν ταῖς δυσχωραῖς τοῦ Αἴμου μετὰ μεγάλου πλήθους Χαϊδούτων, ἱκανοὶ δὲ τῶν ὀπλαρχηγῶν τούτων ἔπεσον ἐν τῷ τοιοῦτῳ ἀγῶνι γενναίως μαχόμενοι. Ὁ Γεώργιος Μαμάτζωβ, διορισθεὶς διοικητὴς Σιλιστρίας (τῆς κατεχομένης ὑπὸ τῶν Ρώσων μέχρι τοῦ 1832) ὑπὸ τῶν Ρώσων, δὲν μετέσχε τοῦ ἀγῶνος. Ἀλλὰ μετὰ τὴν ἀποχώρησιν τῶν Ρώσων παρεσκεύασε νέαν ἐπανάστασιν. Ἄλλ' ἅμα τῇ ἀρχῇ τοῦ νέου κινήματος προδοθεὶς συνελήφθη μετὰ πολλῶν ἄλλων ὀπλαρχηγῶν². Οἱ πλεῖστοι τούτων ἀπηγγονίσθησαν ὑπὸ τῶν Τούρκων ὡς καὶ αὐτὸς ὁ Ἠγούμενος τῆς παρὰ τὸ Καπίνοβον Μονῆς τοῦ ἀγίου Νικολάου, κέντρου τοῦ κινήματος, Σέργιος. Ὁ δὲ Μαμάτζωβ συλληφθεὶς φέρων ἔτι στολὴν Ρωσικὴν καὶ παράσημον Ρωσικὸν ἐπὶ τοῦ στήθους ἐπέμφθη εἰς Κωνσταντινούπολιν, ὁπόθεν ἐπέμφθη εἰς Ἰκόνιον φέρων τὸ ξίφος καὶ ἔχων τὴν ἑλευθερίαν νὰ ἱπηλατῇ περὶ τὴν πόλιν, λαμβάνων καὶ τινα σύνταξιν ἐκ τοῦ δημοσίου ταμείου. Μετὰ τινα χρόνον ἐδόθη αὐτῷ καὶ πλήρης ἀμνηστία ἐπὶ τῷ ὄρφ τοῦ μὴ ἐπανελθεῖν εἰς Βουλγαρίαν. Ἀλλὰ διαβληθεὶς εἰς τὴν Πύλην (ὑπὸ τῶν Φαναριωτῶν, ὡς λέγουσιν οἱ Σλαῦοι) περιορίσθη αὐτίς εἰς Σάμον, ὅπου καὶ ἐτελεύτησε τὸν βίον (1846).

Τοιαύτη καὶ ἡ νεωτάτη πολιτικὴ ἱστορία τοῦ Βουλγαρικοῦ

(1) Λέγεται δὲ ὅτι εἶπε πρὸς τοῖς ἄλλοις: «Νῦν εἶναι ἡ σειρὰ Ἑλλήνων, Βλάχων καὶ Σέρβων, καὶ ἔμελλε δὲ νὰ ἔλθῃ βραδύτερον καὶ ἡ σειρὰ τῶν Βουλγάρων». Τὸ ἀνέκδοτον εἶναι ἐξ ἐκείνων, ὧν περὶ τῆς ἀκριβείας τοσοῦτο πλέον, καθὼς λέγει ὁ Σλάσσερ, πρέπει νὰ ἀμφιβάλλῃται, ὅσο μᾶλλον πλησιάζουσι ταῦτα πρὸς τὰ πραγματικὰ γεγονότα.

(2) Κατὰ τὰ ὑπὸ τῶν Βουλγάρων λεγόμενα ὁ προδοτὴς ἦν ὁ γνωστὸς ἡμῖν μητροπολίτης Τυρνόβου Ἰλαρίων.

ἔθνονος πρὸ τοῦ Κριμαϊκοῦ πολέμου, ἱστορία πενιχρά, ἀλλ' ἔχουσα σπέρματα περαιτέρω ἀναπτύξεως μελλούσης ν' ἀπολήξῃ, συνδρομῇ ἔξωτερικῶν περιστάσεων, εἰς τὴν πλήρη ἔθνικὴν καὶ πολιτικὴν ἐλευθερίαν, ὡς θέλουσι ταῦτα ἐκτεθῆ ἔν τοις μετὰ τὸν Κριμαϊκὸν πόλεμον, ὅτε θὰ διαλάβωμεν ἐν ὀλίγοις καὶ περὶ ἄλλων τινῶν λαῶν τῆς Ἀνατολῆς, Ἀλβανῶν καὶ Ἀρμενίων, ὧν ἡ ἔθνικὴ ἱστορία κατὰ τὴν παροῦσαν περίοδον οὐδεμίαν κέκτηται σπουδαιότητα πολιτικὴν καὶ ἔθνικην.

Τὰ κατὰ τὸ Ὄθωμανικὸν κράτος καὶ τὴν ἐν Κωνσταντινουπόλει Μεγάλην τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίαν ἐν ταῖς παραμοναῖς τοῦ Κριμαϊκοῦ πολέμου. — Τοιαύτη ἡ καθόλου κατάστασις τῶν πραγμάτων ἐν τῇ μεγάλῃ Ἑλληνικῇ Ἀνατολῇ ὡς πρὸς τὰ ἔθνη καὶ τὰ κράτη τὰ Χριστιανικὰ τὰ ἀποτελοῦντα αὐτήν· περὶ δὲ τοῦ μεγάλου κράτους τοῦ ἀποτελοῦντος ἔτι τὸ μέγα κέντρον τὸ πολιτικὸν καὶ τὸ κυριώτατον στάδιον πάσης πολιτικῆς κινήσεως καὶ ἐνεργείας, τοῦ κράτους τοῦ Ὄθωμανικοῦ, τοῦτου ἡ μέχρι νῦν ἱστορία ὡς καὶ ἡ τοῦ Ἑλληνικοῦ γένους ἀνήκουσα εἰς μέγαν κύκλον ἱστορίας ὑποτιθεμένης ἐκ τῶν προτέρων γνωστῆς ἐν τοῖς κεφαλαίοδισι τμήμασι καὶ τῷ καθόλου χαρακτηριστῆρι αὐτῆς, ἔχει σπουδαιότητα τοῖς ἀναγνώσταις τοῦ βιβλίου τούτου μόνον ὡς πρὸς τὰ μέρη αὐτῆς τὰ σχετιζόμενα μετὰ τῆς ἀπὸ 1821 ἀρχομένης ἱστορίας τοῦ Ἑλληνικοῦ γένους καὶ τῆς καθόλου Ἑλληνικῆς Ἀνατολῆς. Ὁ Ἑλληνικὸς ἀγὼν ὁ μέγας (1821—29) ἤρξατο καὶ ἔληξεν ἐπὶ τῆς βασιλείας τοῦ Μαχμούτ Β' (1808—1839), οὗ ὁ χαρακτήρ ἀρκούντως διεφάνη ἐν τῇ πρὸς τὸν Ἑλληνικὸν ἀγῶνα πολιτείᾳ αὐτοῦ καὶ ἐν αὐτῇ τῇ μετὰ τὴν ἴδρυσιν τοῦ Ἑλλην. κράτους. Ὡσαύτως δὲ ἡ τοῦ διαδεξαμένου αὐτὸν ἐν ἀντιθέσει μεγάλη πρὸς τὸν ὄξυν καὶ ἀπηνῆ χαρακτήρα τοῦ πατρὸς πρῶτου καὶ φιλοδικαίου σουλτάνου Ἀβδουλ μεδζιτ Α' πρὸς τὸ Ἑλληνικὸν κράτος εὐμενῆς πολιτεία διεφάνη ἐν τοῖς μέχρι τοῦδε ἐκτεθεισὶ κεφαλαίοις. Νῦν προκειμένου νὰ ἱστορήσωμεν τὰς τύχας οὐχὶ ἀπλῶς τοῦ Ἑλληνικοῦ βασιλείου, ἀλλὰ τοῦ σύμπαντος Ἑλληνικοῦ γένους, ἰδίως ἐν τῷ σπουδαιότατῳ κεφαλαίῳ τοῦ περὶ τοῦ μεγάλου ἀνατολικοῦ πολέμου τῶν ἐτῶν 1853—56, λαβόντος ἀκριβῶς ἀφορμὴν ἀπὸ τῶν τῆς Ἐκκλησίας πραγμάτων, ἀνάγκη νὰ διαλάβωμεν ἐν ὀλίγοις τὰ κατὰ τὸ μέγα κέντρον τῆς Ὄρθο-

δόξου Ἐκκλησίας ἦτοι τὴν Μεγάλην Ἐκκλησίαν ἀπὸ τοῦ 1821 μέχρι τοῦ 1853.

Ἡ Μεγάλη τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησία κατὰ τὰ ἔτη 1821-1853. — Μετὰ τὸ μαρτυρικὸν τέλος τοῦ σφαγιασθέντος ἐν τῷ ἀγῶνι καὶ ὑπὲρ τοῦ ἀγῶνος πατριάρχου Γρηγορίου Ε' ἀνήλθεν εἰς τὸν πατριαρχικὸν θρόνον τὴν αὐτὴν ἡμέραν καὶ ὥραν τῆς τοῦ πατριάρχου Γρηγορίου Ε' μαρτυρικῆς τελευτῆς καὶ δὴ ὀλίγα λεπτὰ τῆς ὥρας πρὸ τῆς τελευτῆς ὁ Εὐγένιος Β' ὁ ἀπὸ Πισιδίας 15 μόνον ζήσας μῆνας ἐπὶ τοῦ θρόνου. Ἡ συνετὴ πολιτεία τοῦ ἀνδρὸς ἐν συναφείᾳ πρὸς τὸν ὑπὸ τοῦ Σουλτάνου μετὰ τὴν πρῶτην ἔκρηξιν τῆς ὀργῆς καὶ τὰ φοβερὰ ταύτης τραγικῶς αἱματηρὰ ἐπακολουθήματα ἀρξάμενον βραδύτερον ἡλιότερον πρὸς τοὺς Ὁρθοδόξους ὑπηκόους αὐτοῦ τρόπον τοῦ φέρεσθαι ἔσωσε τὸ Γένος ἀπὸ πολλῶν συμφορῶν. Ἀκριβῶς δὲ πρὸς ἐπίδειξιν τῆς τοιαύτης αὐτῆς πολιτείας ἐνήργησεν ἡ Πύλη τὴν μετὰ μεγάλων τιμῶν κηδεῖαν τοῦ Εὐγενίου Β' (θανόντος τῇ 29 Ἰουλίου 1822).

(1) Περὶ τοῦ Εὐγενίου Β' ὁ Ν. Δραγούμης (Τόμ. Β' σ. 77) διηγείται ὅτι περὶ τὰ τέλη τοῦ 1820 ἀπὸ τοῦ στόματος τοῦ μετὰ τὸν ἱερομάρτυρα Γρηγόριον πατριαρχεύσαντος Εὐγενίου τοῦ ἀπὸ Πισιδίας ἤκουσεν ὅτι ἐρχόμενον αὐτὸν πρὸ τινος ἐκ τῆς ἐπαρχίας αὐτοῦ καὶ καταλύσαντα χάριν ἀναψυχῆς παρὰ πηγὴν διαυγοῦς ὕδατος ἐπεσκέφθη δερβίσης, ὅστις, ἀφοῦ ἐποίησατο μαντείας διὰ τοὺς διακόνους καὶ τοὺς ὑπηρέτας, ἠτοιμάσθη νὰ πράξῃ τὸ αὐτὸ καὶ πρὸς τὸν ἀρχιεπίσκοπον. Ὅτε δὲ οὗτος ἀπεποιήθη ν' ἀπαντήσῃ εἰς τὰς γενομένας αὐτῷ ἐρωτήσεις, ὡς μὴ ἐπιτρεπούσης τοῦτο τῆς Χριστιανικῆς θρησκείας, ὁ δερβίσης μετὰ πολλὰς ἐγγραφὰς καὶ ἀπαλείψεις ἀριθμῶν ἀνεφώνησεν: «Ἀφοῦ ὑπάγετε εἰς Κωνσταντινούπολιν, δὲν θὰ περᾶσῃ πολὺς καιρὸς καὶ θὰ ἐπαναστήσουν οἱ Ῥωμαῖοι, καὶ σὺ θ' ἀναγορευθῆς πατριάρχης».

Ταῦτα ἔλεγεν ὁ Δερβίσης πολλοὺς μῆνας πρὸ τῆς ἐνάρξεως τῆς ἐπαναστάσεως, ὅτε ὀλίγοι μόνον τῶν μεμνημένων εἰς τὴν Μεγάλην Ἐταιρείαν ἐγίνωσκον περὶ μελλούσης ἐπαναστάσεως, οὐδαμῶς δὲ ὁ Δερβίσης. Ἀλλὰ τούτου ἡ προφητεία θὰ εἶχε μείζον κύρος, ἐὰν μὴ ἦτο γνωστὸν ὅτι τὴν ἡμέραν τοῦ μαρτυρίου τοῦ Γρηγορίου Ε', τῶν ἄλλων ἀρχιερίων φόβῳ συνεχομένων μόνος ὁ Εὐγένιος εἶχε τὸ θάρρος ν' ἀναλάβῃ τὸ πατριαρχικὸν ἀξίωμα. Ἴσως δὲ καὶ εἰς τὸ θάρρος τοῦτο συνετέλεσεν ἡ προφητεία τοῦ Δερβίση.

Τὸν Εὐγένιον Β' διεδέξατο Ἄνθιμος Γ' ὁ ἀπὸ (μητροπολίτου Χαλκηδόνος μείνας ἐπὶ τοῦ πατριαρχικοῦ θρόνου δύο μόνον ἔτη καὶ παυθεὶς ὑπὸ τῆς Πύλης (1824) καὶ ἐξορισθεὶς εἰς Καισάρειαν, ὁπόθεν μεταβὰς τῷ 1830, ἀδεία τῆς Πύλης, εἰς Σμύρνην, ἐγκατεβίωσεν ἐνταῦθα (1842). Ὁ τὸν Ἄνθιμον Γ' διαδεξάμενος Χρῦσανθος ὁ ἀπὸ (μητροπολίτου) Σερρών, Μακεδῶν βουλγαρόφωνος δύο μόνον ἔτη καὶ οὗτος ἔμεινεν ἐπὶ τοῦ θρόνου παυθεὶς (1829) ὑπὸ τῆς Πύλης καὶ ἐξορισθεὶς εἰς Καισάρειαν, ὁπόθεν ἐπέστρεψε μετὰ τινα ἔτη εἰς Κωνσταντινούπολιν, ἐνθα καὶ ἐτελεύτησε (1834). Τὸν Χρῦσανθον διεδέξατο ὁ Ἀγαθάγγελος ὁ ἀπὸ (μητροπολίτου) Χαλκηδόνος. Οὗτος δ' ἐστὶν ὁ πατριάρχης, ὁ πέμψας τῷ 1828, μυστικῇ εἰσηγήσει τῆς Πύλης, πρεσβείαν πρὸς τὸν I. Καποδίστριαν, συγκειμένην ἐκ τῶν μητροπολιτῶν Νικαίας, Χαλκηδόνος, Ἰωαννίνων καὶ τοῦ μεγάλου πρωτοσυγκέλτου, ἐπιστρέψασαν ἄτρακτον εἰς Κωνσταντινούπολιν.

Ἐπὶ τοῦ διαδόχου τοῦ Ἀγαθαγγέλου (παυθέντος τῷ 1830 καὶ ἐξορισθέντος) Κωνσταντίου Α' τοῦ ἀρχιεπισκόπου Συναίου, ἦτοι τοῦ ὄρου Σινᾶ (ἀρχιεπισκοπῆς ἀνεξαρτήτου, ἠθικῶς μόνον συνδεομένης εἰς τὸν πατριαρχικὸν θρόνον Ἱεροσολύμων, περιοριζομένης δὲ νῦν εἰς τὴν ἐπὶ τῆς ἁγίας κορυφῆς (τοῦ Σινᾶ) ὑπὸ τοῦ Ἰουστινιανοῦ Α' κτισθεῖσαν μονὴν καὶ εἰς τὰ πολλαχῶς τοῦ ὀρθοδόξου κόσμου μετόχια τῆς Μονῆς) ἀνδρὸς σοφοῦ, θεολογικῶς καὶ φιλοσοφικῶς ἄριστα πεπαιδευμένου, ἤρξατο φαινόμενον καὶ ἐν τῇ πρὸς τὴν Ἐκκλησίαν πολιτείᾳ τῆς Πύλης τὸ πνεῦμα τῆς ἐπικεικίας καὶ μετριοπαθείας πρὸς τὰ ὀρθόδοξα Χριστιανικὰ ἔθνη, καὶ ἰδίως πρὸς τὸ ἔθνος τὸ Ἑλληνικόν, ἐνισχυόμενον καὶ ὑπὸ τοῦ ἀρξαμένου νὰ ἐνεργῇ μεταρρυθμιστικοῦ καὶ ἐκπολιτιστικοῦ πνεύματος τοῦ Μαχμούτ Β', συντελούσης μεγάλως πρὸς τοῦτο καὶ τῆς διηνεκῶς ἀξιονομένης παρὰ τῇ Πύλῃ πολιτικῆς ῥοπῆς τῆς Ρωσίας τῆς ἐπενεγκούσης τῷ 1834 καὶ τὴν ἐπίσημον συνομολόγησιν τῆς περὶ ἐπιθετικῆς καὶ ἀμυντικῆς συμμαχίας μεταξὺ τῶν δύο κρατῶν συνθήκης τοῦ Χιονκάρο-Ἰσχαλεσί. Τὸ εἰς τὸν Κωνσταντῖον Α' δοθὲν φερμάνιον ἢ βεράτιον τὸ σωζόμενον μέχρι σήμερον εἶναι συντεταγμένον ἐν πνεύματι μεγάλης εὐμενείας πρὸς τὸ Οἰκουμενικὸν Πατριαρχεῖον ἀσφαλίζον τῷ πατριαρχικῷ θρόνῳ πλείστας προνομίας

παραχωρηθείσας αὐτῷ ὑπὸ τοῦ κατακτητοῦ. Ἡ πατριαρχία τοῦ Κωνσταντίου Α', ἄνδρός, ὡς εἴρηται, χρηστοῦ καὶ πεφωτισμένου, πεπαιδευμένου ἔν τε τῇ ἱερᾷ καὶ ἔν τῇ θύραθεν παιδεύσει, γράφοντος μετ' ἀρχαϊκῆς γλαφυρότητος τὴν Ἑλληνικὴν, γινώσκοντος δὲ πολλὰς γλώσσας νεωτέρας, ὑπῆρξε γόνιμος εἰς ἔργα κοινωφελῆ τοῦ τε Οἰκουμενικοῦ θρόνου καὶ τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας¹, ἐπεκταθεῖσα δὲ καὶ πέραν τῶν ὁρίων τοῦ κλίματος τοῦ Οἰκουμενικοῦ θρόνου οὐ μόνον εἰς τὰ τῆς Ἐκκλησίας τῆς ἀρχιεπισκοπῆς Σιναίου, ἣς διατελῶν καὶ ἐπὶ τοῦ Οἰκουμενικοῦ θρόνου κανονικὸς ἀρχιεπίσκοπος εἶχε τὴν διοίκησιν, ἀλλὰ καὶ εἰς τὰ τῆς Ἱεροσολυμιτικῆς Ἐκκλησίας². Ἐπ' αὐτοῦ δὲ ἔκανονίσθη καὶ ἡ νέα θέσις τῆς Σερβίας (τῆς κατασταθείσης ἀπὸ τοῦ 1817 ὑποτελοῦς τῇ Πύλῃ ἡγεμονίας) πρὸς τὴν Μεγάλην Ἐκκλησίαν· ἔκανονίσθησαν δὲ κατὰ τρόπον ἔτι μᾶλλον τακτικὸν οἱ μεταξὺ τῶν Ἐκκλησιῶν τῆς Ἠγεμονίας καὶ τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας δεσμοί³. Ἐπὶ τοῦ Κωνσταντίου Α' δέ, ἐπισκεψαμένου τοῦ βιαιλέως Ὀθωνος τὴν Σμύρνην (1833), ὡς ἐν οἰκείῳ τόπῳ ἔξε-

(1) Ἐπὶ τοῦ πατριάρχου τούτου ἐγένετο ἡ ἀνοικοδόμησις, εὐμενεῖ τοῦ σουλτάνου Μαχμουτ Β' ἀδείᾳ διὰ φερμανίου ἐπιτρέφαντος τοῦτο (καὶ τοῦτο σημεῖον τῆς μεταβολῆς τῶν καιρῶν), μεγαλοπρεποῦς ναοῦ ἐν τῷ ἀγιάσματι τῆς Ζωοδόχου πηγῆς, ἔνθα ἐτελεῖτο κατ' ἔτος μέχρι τοῦ τελευταίου πολέμου (1914) πανήγυρις πάνδημος ἑκατοντάδων χιλιάδων προσκυνητῶν μαρτυρούντων τὴν δύναμιν τοῦ Ἑλληνικοῦ πληθυσμοῦ ἐν τῇ Βασιλευούσῃ τῶν πόλεων.

(2) Πρὸ πάντων διὰ τῆς ἀπαλλαγῆς τῆς Ἐκκλησίας τοῦ Ἁγίου Τάφου ἀπὸ τῶν καταθλιβόντων αὐτὴν μεγάλων χρεῶν.

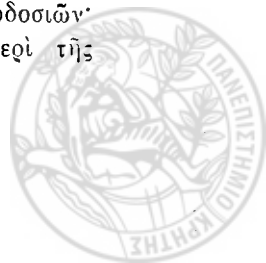
(3) Κατὰ τὴν ἐκκλησιαστικὴν ταύτην σύμβασιν τὴν παραχωροῦσαν αὐτονομίαν τινα εἰς τὴν Ἐκκλησίαν τῆς Σερβικῆς Ἠγεμονίας ἔδει νὰ μνημονεύηται τὸ τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριάρχου ὄνομα ἐν πᾶσι τοῖς ναοῖς. Ἐπειτα ἡ κανονικὴ ἔκδοσις τοῦ διορισμοῦ τῶν ἀρχιερέων ἐγένετο ὑπ' αὐτοῦ τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριάρχου, λαμβάνοντος 450 φλωρία ἐν τῇ ἐκλογῇ τοῦ ἀρχιεπισκόπου Βελιγραδίου, 100 δὲ ἐν ταῖς τῶν ἐπισκόπων, λαμβάνοντος δὲ ἐτησίως τρεῖς χιλιάδας γροσίαν διὰ τὰς ἐπαρχίας Βελιγραδίου καὶ Οὐζίτσας, οἷα διαφορὰ μεταξὺ τῆς Φαρμακιδείου ἰδρύσεως τῆς λεγομένης Ἐκκλησίας τοῦ Ἑλληνικοῦ βασιλείου καὶ τῆς ἰδρύσεως τῆς Ἐκκλησίας τῆς αὐτονόμου Σερβίας!

τέθη, ἕνεκα τῆς γενομένης τῷ Βασιλεῖ ἐν τῇ Μητροπόλει Σμύρνης ὑποδοχῆς ὁ μητροπολίτης Σεραφεῖμ κατεκρίθη καὶ κατεδικάσθη ὑπὸ τῆς Μ. Ἐκκλησίας κατ' ἀπαίτησιν τῆς Πύλης.

Μετὰ τὴν ἀπὸ τοῦ Οἰκουμενικοῦ θρόνου ἀποχώρησιν (1834) τοῦ Κωνσταντίου Α' (διατηροῦντος τὴν ἀρχιεπισκοπὴν Σιναίου καὶ διευθύνοντος ταύτην ἀπὸ Κωνσταντινουπόλεως, ἔνθα ἔμεινε, μέχρι τοῦ θανάτου αὐτοῦ (1859)) καὶ τὴν ἐνιαύσιον πατριαρχίαν Κωνσταντίου Β' τοῦ ἀπὸ (μητροπ.) Τυρνόβου ἀνῆλθεν εἰς τὸν Οἰκουμενικὸν θρόνον (1835) ὁ ἐκ τῶν ὀνομαστοτέρων Οἰκουμενικῶν πατριαρχῶν γενόμενος Γρηγόριος ΣΤ', ὁ ἀπὸ (μητροπ.) Σερρών (διατηρῶν καὶ ἐπὶ τοῦ πατριαρχικοῦ θρόνου τὴν μητροπολίαν Σερρών, κατὰ τὸ παράδειγμα τοῦ Κωνσταντίου Α'), οὗ ἡ πατριαρχεῖα ἐκ πολλῶν ἐπόψεων ἀπέβη ἀξιοσημείωτος ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς Ἐκκλησίας καὶ τοῦ Γένους.

Ὁ Γρηγόριος ΣΤ' τύπον καὶ ὑπογραμμὸν ἔχων ἐν τῇ πολιτείᾳ αὐτοῦ τὴν τοῦ ὁμιωνύμου αὐτῷ Γρηγορίου Ε', σεμνυνόμενος ἐπὶ τῇ ὁμιωνυμίᾳ, ἦν πατρι ἀρχῆς σφόδρα ζηλωτῆς τῶν ἐκκλησιαστικῶν θεσμῶν καὶ τῶν ἱερῶν κανόνων, αὐστηρὸς τὰ ἴθη, οὐδενὶ χαριζόμενος καὶ διὰ τοῦτο ἀνένδοτος φανεῖς εἰς πᾶσαν ἐκ μέρους τῆς Ἑλληνικῆς κυβερνήσεως ἀνεπισήμως γενομένην περὶ ἀναγνωρίσεως τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος πρότασιν, καταδικάζων δὲ αὐστηρότατα διὰ καινῶν διατάξεων πᾶσαν νεωτεριστικὴν ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ διδασκαλίαν, οὐ μόνον τὴν ἀντιχριστιανικὴν Καίρειον τερθραῖαν, ἀλλὰ καὶ τὰς Λουθηροκαλβινικὰς διδασκαλίας καὶ αὐτὰς τὰς εἰς τὴν δημόδη γλῶσσαν μεταφράσεις τῶν Ἁγίων Γραφῶν τὰς ἐνεργουμένας καὶ διαδιδόμενας ὑπὸ Ἀγγλικῶν καὶ Ἀμερικανικῶν Βιβλικῶν Ἑταιρειῶν, Ἄλλὰ τοῦ Γρηγορίου ΣΤ' ἡ μετὰ δράσεως καὶ ἐνεργείας πολιτεία δὲν περιορίζετο ἀπλῶς εἰς πράξεις ἀρνητικὰς, εἰς τὸ καλύειν δηλονότι καὶ ἀποκρούειν ἀπὸ τῆς Ἐκκλησίας πάντα μὴ αὐστηρῶς ὀρθόδοξον νεωτερισμὸν (καὶ αὐτὴν ἔτι τὴν ἐκτὸς τοῦ περιβόλου τῶν ἱερῶν ναῶν ἐνταφίαισιν τῶν νεκρῶν), ἀλλ' ἐξετείνετο καὶ εἰς θετικὰς πρὸς τὴν ἐν τοῖς θεσμοῖς τῆς Ἐκκλησίας ἐποικοδόμησιν τοῦ ὀρθοδόξου πληρώματος. Πρὸς τὸν σκοπὸν δὲ τοῦτον ἐξεδόθησαν ἐπ' αὐτοῦ διατάξεις περὶ συνοικεσίων καὶ προικοδοσιῶν· ἐλήφθη δὲ φροντίς περὶ παιδείσεως τοῦ κλήρου καὶ περὶ τῆς

ὄλως ἐπὶ ὑγιῶν βίσεων χριστιανικῶν στηριζομένης βελτιώσεως τῆς τοῦ Γένους παιδεύσεως δι' ἰδρύσεως σχολῆς ἐκκλησιαστικῆς ἐν Φαναρίῳ.

Τοῦ Γρηγορίου ΣΤ' ἡ αὐστηρὰ ὀρθόδοξος πολιτεία περιήγαγεν αὐτὸν εἰς σύγκρουσιν οὐ μόνον πρὸς τοὺς περὶ τὸν ἀσεβῆ Φαρμακίδην Ἑλλαδικοὺς πολιτευτάς, ἀλλὰ καὶ πρὸς τὴν πολιτικὴν τὴν ἀγγλικήν, ἣς ἀντιπρόσωπος ἐν Κωνσταντινουπόλει ἦν τότε παρὰ τῇ Πύλῃ ὁ λόρδος Πονσόνβυ. Ἐγκύκλιος πατριαρχικὴ πρὸς τὰς εἰς τὸν Οἰκουμενικὸν θρόνον διοικητικῶς ὑπαγομένας τότε Ἐκκλησίας τῆς Ἰονίου πολιτείας ἐναντίον τῶν ἐν ταῖς Ἰονίοις νήσοις προτεσταντικῶν προσηλυτιστικῶν Ἐταιρειῶν ἔδωκεν ἀφορμὴν τῷ Ἀγγλῷ πρέσβευτῇ νὰ καταγγέλῃ τὸν πατριάρχην εἰς τὴν Πύλῃν (τῷ 1839, ζῶντος ἔτι τοῦ Μαχμουτ Β' μικρὸν πρὸ τοῦ θανάτου τούτου καὶ τῆς ἀναρρήσεως τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ Ἀβδοῦλ Μεδζιτ), ὡς «ὑποκινουῦντα στάσεις καὶ ταραχὰς ἐν Ἀγγλικαῖς κτήσεσιν ἐναντίον τῆς νομίμου καὶ φίλης τῇ Τουρκίᾳ κυβερνήσεως». Ὁ τε Σουλτάνος καὶ ἡ Πύλη εὐρέθησαν ἐπὶ μίαν στιγμὴν ἐν ἀμνηχανίᾳ, διότι ἡ ἀπαίτησις τοῦ Ἀγγλοῦ πρέσβευτος περὶ παύσεως τοῦ πατριάρχου δὲν συνῆδε πρὸς τὴν νέαν πολιτικὴν πορείαν, ἣν εἶχε χαράξει ὁ Ἀγγλος ὁ Σουλτάνος ἐν τῇ πρὸς τὰ πατριαρχεῖα πολιτεία αὐτοῦ, καὶ δὲν ἠθέλε καταπαύσειν τὸν ἑξένου πρέσβευτος νὰ προβῇ εἰς αὐθαίρετον παῦσιν πατριάρχου οὐδεμίαν πράξαντος πράξιν ἐπιλήψιμον ἐν τῇ πρὸς τὴν κυβέρνησιν νομοταγεῖ πολιτεία αὐτοῦ ἀλλὰ δὲν ἠθέλε πάλιν νὰ δυσαρετήσῃ τῇ Ἀγγδίᾳ ἀπορρίπτων τὴν ἀξίωσιν τοῦ πρέσβευτος αὐτῆς. Ἐν τοιαύτῃ ἀπορίᾳ διατελοῦντες Σουλτάνος καὶ Πύλη ἐνόμισαν ὅτι ἔδει νὰ μετέλθωσι πολιτείαν κατ' οὐσίαν μὲν σύμφωνον πρὸς τὴν ἀγγλικὴν ἀξίωσιν, κατὰ τύπον δὲ μὴ παρεκκλίνουσαν τῆς νέας φιλοδικαίας πρὸς τὴν Ἐκκλησίαν πολιτείας τοῦ Σουλτάνου καὶ τὴν διὰ τοῦ Χάττι σερφίου τοῦ 1840 ὑπὸ τοῦ ἐν τῷ μεταξὺ τοῦ Μαχμουτ Β' διαδεξαμένου Ἀβδοῦλ Μεδζιτ ἐγκαινισθεῖσαν νέαν τάξιν πραγμάτων¹. Ἀπεφάσιον λοιπὸν ἵνα ὁ πατριάρχης κληθῇ

(1) Ἡ ἐναντίον τοῦ πατριάρχου καταγγελία ἐγένετο, ὡς ἐροῦνθη, ζῶντος τοῦ Μαχμουτ Β'. Ἄλλ' ἀποθανόντος τούτου τῇ 19 Ἰουνίου 1839, ὁ διαδεξάμενος αὐτὸν ἐκκαίδεκαετής υἱὸς Ἀβδοῦλ Μεδζιτ ἐξέδωκε πέντε

καὶ ἀπολογηθῆ πρὸς τὰς ἐναντίον αὐτοῦ γινομένης κατηγορίας ἐνώπιον ἐπιτροπείας ἐκλεγείσης ὑπὸ τοῦ ἀνωτάτου συμβουλίου τῆς Δικαιοσύνης (Ἀγκιμί Ἀδλιγέ). Ἐννοεῖται ὅτι ἡ ἀπολογία τοῦ Πατριάρχου δὲν ἐκρίθη ἐπαρκῆς καὶ ὁ Πατριάρχης ἐκηρύχθη «ὑπερβὰς τῷ ὄντι τὰ ὅρια τῆς Ἐκκλησιαστικῆς αὐτοῦ ἀρχῆς ὡς μετελθὼν ἐν τοῖς πρὸς τοὺς κατοίκους τῶν νήσων πεμφθεῖσιν ἐγγράφοις πολιτείαν ἐχθρικὴν πρὸς τὴν κυβέρνησιν τῆς Α. Βρετανικῆς Μεγαλειότητος». Τοιαύτης ἐκδοθείσης, δικαστικῆς δῆθεν, ἀποφάσεως ἐξετελέσθη ἡ ἐκ τῶν προτέρων ἀποφασισθεῖσα παῦσις τοῦ Γρηγορίου ΣΤ', τῆς Ρωσίας ἕνεκα τῆς ἐν τῷ Αἰγυπτιακῷ ζητήματι πρὸς τὴν Ἀγγλίαν συμπράξεως οὐδεμίαν ἐγείρασης διαμαρτυρίαν διὰ τὰ γινόμενα.

Τὸν οὕτως ἀπομακρυνθέντα τοῦ θρόνου τοῦ πατριαρχικοῦ Γρηγόριον ΣΤ' ἀντικατέστησεν ὁ Ἄνθιμος Δ' ὁ ἀπὸ (μητροπ.) Νικομηδείας ὁ ἐπικαλούμενος Βυζάντιος ἢ Βαμβακᾶς τῆς ἐκλογῆς γενομένης τὴν ἐπαύριον τῆς πτώσεως τοῦ Γρηγορίου ΣΤ', καὶ γενομένης οὐχὶ ἀπλῶς ὑπὸ τοῦ Συλλόγου τῶν ἀρχιερέων, ὡς ἐγένετο μέχρι νῦν, ἀλλὰ καὶ ὑπὸ τῶν ἀντιπροσώπων τῶν Ὀρθοδόξων Συντεχνιῶν Κωνσταντινουπόλεως, θεωρουμένου τοῦ Πατριάρχου οὐχὶ ἀπλῶς ἀρχηγοῦ τῆς Ἐκκλησίας, ἀλλὰ καὶ ἀρχηγοῦ τοῦ Ἔθνους (Μιλλέτ-πασί) κατὰ τὰς ἀξιώσεις τῆς Πύλης¹.

Ἄλλ' ὁ Ἄνθιμος Δ' μόνον ἐν ἔτος καὶ δύο μῆνας ἔμεινεν ἐπὶ τοῦ θρόνου καὶ ἐπαύθη ὑπὸ τῆς Πύλης κατὰ τὸν ἀρχαῖον τῆς αὐθαιρεσίας τρόπον διὰ τὴν ἐξῆς αἰτίαν. Κατὰ μῆνα Ἀπρί-

μῆνας μετὰ τὴν εἰς τὸν θρόνον ἄνοδον (21 8 Ὀκτωβρίου 1839) εἰσηγήσει τῶν περὶ τὸν Ρεσίτ πασᾶν μεταρρυθμιστῶν πασάδων τὸ περίφημον μεταρρυθμιστικὸν Χάττι σερίφ (ἱερὸν αὐτόγραφον) τοῦ Γκιουλχανέ, τῆς οὕτω δηλονότι καλουμένης πτέρυγος τῶν βυζαντιακῶν ἀνακτόρων (Σαράϊ Μπουνοῦ), εἰς οὗ τὴν ἀνάγνωσιν παρέστη καὶ ὁ πατριάρχης Γρηγόριος ΣΤ' ὅπως καὶ οἱ τῶν ἄλλων χριστιανικῶν κοινοτήτων ἀρχιερεὶ καὶ ὁ ἀρχιραββίνος τῶν Ἰουδαίων. Ἡ κυριωτάτη τῶν μεταρρυθμίσεων τοῦ Χάττι σερίφ ἦν «μηδεὶς νὰ θανατῶται, μηδὲ νὰ ἀπολλύῃ τὴν περιουσίαν αὐτοῦ διὰ δημεύσεως ἄνευ προηγουμένης δίκης».

(1) Ὑπὸ τὸ πρόσχημα τοῦτο τῆς ἀποδιδομένης τῷ Πατριάρχῃ ὡς Ἐθνάρχῃ ιδιότητος ἐξήτει ἡ Πύλη νὰ παραστήσῃ τοῦτον ὡς ἀπλοῦν μεγιστᾶνα ὑπήκοον αὐτῆς (ἰδ. περαιτέρω).

λιον ἐξεργάγησαν ταραχαὶ ἐν τοῖς ἐγγύς τῶν πρὸς τὴν Σερβίαν μεθορίων διαμερίσμασι Νίς (Ναϊσσοῦ), Σάρκεγι καὶ Λισκοβίτσης. Αἱ ταραχαὶ κατεστάλησαν ὑπὸ τοῦ ὀθωμανικοῦ στρατοῦ μετὰ μεγάλης ὀμότητος, καταστραφειῶν ἑκατὸν περίπου κωμῶν καὶ 10 χιλιάδων Χριστιανῶν ἀνδρῶν ὁμοῦ καὶ γυναικῶν καὶ παιδῶν σφαγέντων. Ὁ πατριάρχης Ἄνθιμος Δ΄ ὁ οὐδεμίαν ἔχων γνῶσιν τῶν συμβαινόντων ἐσυκοφαντήθη, ὡς ἔθεωρήθη βέβαιον ἐν Κωνσταντινουπόλει, ὑπὸ τινος τῶν πρεσβειῶν (τῆς Ἀγγλικῆς, ὡς ἐπιστεύετο) ὡς ἔχων τὸν δάκτυλον αὐτοῦ ἐν ταῖς γενομέναις ταραχαῖς. Ἡ ἐν Κωνσταντινουπόλει παρουσία τῶν ἀρχιεπισκόπων Κοσταντιλίου, Σκοπέων καὶ Νίσης (Ναϊσσοῦ) ἔθεωρήθη ὑπὸ τῆς Πύλης ἀρκοῦσα ἀπόδειξις τῶν ἐναντίον τοῦ Πατριάρχου καταγγελλομένων. Εἰ καὶ ὁ Πατριάρχης κληθεὶς ὑπὸ τῆς Πύλης εἰς ἀπολογία ἐντόνως διεμαρτυρήθη ὑπὲρ τῆς ἀθώότητος αὐτοῦ καὶ ἐπὶ στιγμὴν μάλιστα ἔπεισε περὶ ταύτης τὴν Πύλην ἀφοῦ μετὰ πολλῶν τιμῶν ἐπανῆλθεν εἰς τὰ Πατριαρχεῖα· ἀλλὰ τὴν αὐτὴν ἡμέραν (6 Μαΐου 1841) διάταγμα αὐτοκρατορικὸν (φιρμάνιον) πεμφθὲν περὶ τὴν ἐσπέραν εἰς τὰ Πατριαρχεῖα ἠγγέλλε τὴν παῦσιν τοῦ Πατριάρχου καὶ τοῦ Μεγάλου Λογοθέτου (τὴν τούτου κατ' εἰσήγησιν τῆς Ἀγγλικῆς πρεσβείας πρὸς τιμωρίαν τοῦ ἀνδρὸς διὰ τὴν ὑπ' αὐτοῦ πέρουσι κατὰ τὴν δίκην τοῦ Γρηγορίου ΣΤ' πιστὴν ἐκτέλεσιν τοῦ καθήκοντος αὐτοῦ ὡς συμβούλου καὶ διερμηνέως τοῦ Πατριάρχου ἐν τῇ δίκῃ)¹. Τὴν ἐπαύριον (7 Μαΐου) συνελθοῦσα ἡ Ἱερὰ Σύνοδος μετὰ τῶν ἀντιπροσώπων τῶν συντεχνιῶν ἐν τῷ Πατριαρχείῳ, ἐξελέξατο πατριάρχη τὸν Ἄνθιμον Ε΄ τὸν ἀπὸ (μητροπολίτου) Κυζίκου. Ὁ Ἄνθιμος Ε΄ ἐτελεύτησεν ἐπὶ τοῦ θρόνου μετὰ πατριαρχεῖαν ἐνὸς ἔτους καὶ ἐνὸς μηνὸς χωρὶς νὰ πράξῃ τι ἄξιον λόγου.

Ὁ τὸν Ἄνθιμον Ε΄ τῇ ἡμέρᾳ τῆς τούτου τελευτῆς διαδεξάμενος Γερμανὸς Δ΄ ὁ ἀπὸ (μητροπ.) Δέρκων διηρώνισε τὸ ὄνομα

(1) Σημειωτέον ὅτι ὁ Πατριάρχης 4 ἡμέρας πρὸ τῆς πτώσεως αὐτοῦ εἶχε λάβει πρωτοφανές δείγμα εὐνοίας σουλτανικῆς τιμηθεὶς διὰ τοῦ μόνου ὑπάρχοντος τότε ὀθωμανικοῦ παρασήμου Ἰφτιχάρ μετὰ χρηματικῆς δωρεᾶς πρὸς μαρτύριον ὅτι ὁ Σουλτάνος ἄκων καὶ μὴ βουλόμενος ἐπέτρπε τὴν παῦσιν αὐτοῦ.

αὐτοῦ διὰ τοῦ σπουδαιοτάτου ἔργου τῆς ὑπ' αὐτοῦ ἰδρύσεως (1844) τῆς ἐν Χάλκῃ Θεολογικῆς Σχολῆς, ἧς οἱ ἀγλαοὶ καρποὶ ἐν τῇ παιδεύσει τοῦ ἀνωτέρου κλήρου πολλὴν ἐπόρισαν τῇ Ἐκκλησίᾳ ὠφέλειαν πνευματικὴν.

Τὸν Γερμανὸν Δ' ἀποχωρήσαντα οἰκειοθελῶς τοῦ θρόνου μετὰ τριετῆ πατριαρχίαν (1845) διεδέξατο αὐθημερόν (18 Ἀπριλίου) ὁ Μελέτιος Γ' ὁ ἀπὸ (μητροπ.) Κυζίκου, **Πάγκαλος** ἐπικαλούμενος, καὶ τοῦτον ἀποθανόνα ἐπὶ τοῦ θρόνου μετὰ ἐπτάμηνον πατριαρχίαν διεδέξατο ὁ Ἄνθιμος ΣΤ' ὁ γνωστότερος ὑπὸ τὸ ἐπώνυμον Κουταλιανός (ὡς γεννηθεὶς ἐν τῇ νήσῳ Κουτάλη τῆς Προποντίδος) ὁ ἀπὸ (μητροπ.) Ἐφέσου, πατριαρχείσας ἔτη τρία (ἀπὸ 4 Δεκεμβρίου 1845 μέχρι 19 Ὀκτωβρίου 1848) ὡς ὁποσοῦν λόγου ἄξιον μνημεῖον τῆς πατριαρχείας αὐτοῦ καταλιπὼν τὸν ὑπ' αὐτοῦ ἐκδοθέντα κανονισμόν «τῶν ἐν Κωνσταντινουπόλει καὶ ἐν ἀπάσαις τῷ Οἰκουμενικῷ θρόνῳ ὑπαγομένων ἐπαρχίαις Ἐκκλησιῶν». Ὁ Ἄνθιμος ΣΤ' ἐφ' οὗ οἱ ἐν Ἀμιδῇ Οὐνῖται ἐπέστρεψαν εἰς τὴν Ὁρθόδοξον Ἐκκλησίαν, ἐπαύθη κατὰ Ὀκτώβριον τοῦ 1848 ὑπὸ τῆς Πύλης οἰτήσῃ τῶν Συνοδικῶν ἀρχιερέων, ὡς ἀνέφερον ἢ τὴν παῦσιν τοῦ Πατριάρχου εἰς τὰ Πατριαρχεῖα ἀγγέλλουσα καὶ τὴν ἐκλογὴν τοῦ διαδόχου διατάττουσα ἐπίσημος διακοίνωσις τῆς Πύλης¹, καὶ ἀντικαταστάτους

(1) Τὸ ἐκ πολλῶν ἐπόψεων ἀξιωματημένον τοῦτο ἔγγραφον τῆς Πύλης τὸ μαρτυροῦν ἐν μέρει τὴν ἐπελθοῦσαν ἐν τῇ πρὸς τὰ Πατριαρχεῖα καὶ τὴν Ἐκκλησίαν πολιτείᾳ τῆς Πύλης ἐπὶ τὸ φιλελευθερώτερον καὶ μᾶλλον ἀνεξίθρηστον μεταβολὴν εἶχεν οὕτω (ὡς ἐδημοσιεύθη ἐν ταῖς Ἑλληνικαῖς ἐφημερίσι τοῦ χρόνου ἐκεῖνου):

«Ἄθροισμα μητροπολιτῶν καὶ προκρίτων τοῦ γένους τῶν Ῥωμαίων. Ἐπειδὴ κατὰ τὴν δοθείσαν ἤδη *Ῥωμαῖσι* * πρὸς τὴν Ὑ. Πύλην ἀνα-

(*) Πρώτην καὶ τελευταίαν ἴσως φορὰν ἐν τῇ ἱστορίᾳ τοῦ Ὀθωμανικοῦ κράτους γίνεται λόγος περὶ ἀναφορᾶς *Ῥωμαῖσι* (Ἑλληνιστὶ) συντεταγμένης. Πάντα τὰ πρὸς τὴν Πύλην πεμπόμενα ἔγγραφα τοῦ Πατριαρχείου γράφονται ἐν τῇ Ὀθωμανικῇ γλώσσῃ, μεταφραζόμενα εἰς τὸ Ὀθωμανικὸν ἐν ἰδιαιτέρῳ μεταφραστικῷ γραφεῖῳ τῶν Πατριαρχείων. Φαίνεται ὅτι ἡ ἀνωτέρω μνημονευαμένη ἀναφορὰ ἐπέμφθη ἐν τῇ Ἑλλην. γλώσσῃ γεγραμμένη ἴσως κατὰ πλαγίαν ὑπόδειξιν τοῦ μεγάλου βεζίρου Ρεσίτ

ὑπὸ τοῦ δεύτερον νῦν ἀνερχομένου εἰς τὸν Οἰκουμενικὸν θρόνον Ἀνθίμου Δ' τοῦ Βυζαντίου ἢ Βαμβακῆ. Σπουδαιότατον ἔργον

φορὰν ὑπὸ τοῦ ἀθροίσματος τῶν μητροπολιτῶν τὰ παρὰ τοὺς κανόνας καὶ ἀπ' ἐναντίας τῶν θρησκευτικῶν καθηκόντων κινήματα τοῦ ἤδη πατριαρχεύοντος εἰς τὸ Γένος σας Ἀνθίμου ἔφθασαν εἰς βαθμὸν τοῦ νὰ περιορίσῃ ὅλας τὰς κανονικὰς προόδους τοῦ ἔθνικοῦ ταμείου πρὸς ἰδίαν ἀτομικὴν αὐτοῦ ὠφέλειαν καὶ οὕτω πάσχον ἔλλειψιν πρὸς ἐξοικονόμησιν νὰ ὑποπέσῃ εἰς ὑπέρογκα νέα χρεή, καὶ ἐπειδὴ σχεδὸν ἀποκεκαλυμμένος ἐπιχειρεῖ τὸ ἀξιοκατάκριτον τῆς δωροδοκίας ἔργον, καὶ δούκις καὶ ἂν ἐγίνετο προσπάθεια πρὸς ἐπιδιώρθωσιν τῆς διαγωγῆς ταύτης οὐδὲν κατορθώθη, διὸ καὶ ἐζητήθη μετὰ παρακλήσεως ἢ πτώσις αὐτοῦ, περιττὸν κρίνοντες νὰ ἐπαναλάβωμεν λεπτολογουῦντες ὅτι ἐνῶ ὁ Πατριάρχης ὡς ἀρχηγὸς τοῦ Γένους καὶ πατὴρ πνευματικὸς ὀφείλει καὶ κατὰ χρέος θρησκευτικὸν καὶ κατὰ χρέος τοῦ ἀνατεθειμένου αὐτῷ ὑπουργήματος ν' ἀποτρέπη καὶ ν' ἀπειλῇ τοὺς τὰ τοιαῦτα καὶ παρὰ Θεῶ καὶ παρὰ τοῖς εὐθέσι καὶ σόφροσιν ἀνθρώποις ἀξιοκατάκριτα καὶ κατεστιγμένα ἀτοπήματα ἐπιχειροῦντας (ἐὰν ἤθελέ τις τῶν ἀνθρώπων τολμήσει), τὸ νὰ πράττῃ ταῦτα αὐτὸς ὁ ἴδιος, τοῦτο ὑπηγόρευσε ἀναγκαιῶς καὶ κατὰ λόγον φυσικὸν τὴν ἔκπτωσιν τῆς ἀξίας του ὡς πρὸς τὸ τοιοῦτον ἐπίσημον ἀξίωμα, οἷον τὸ τῆ πατριαρχείας, καὶ ὅτι ὁ κραταιότατος ἡμῶν βασιλεὺς θέλει καὶ ἐπιθυμεῖ τὴν κατὰ πάντα εὐδαιμονίαν τοῦ ἔθνους σας, ὡς ἐκ τῶν πιστῶν ὑπηκόων του, καὶ τὴν καλὴν διεξαγωγὴν τῶν προσόδων τοῦ ἔθνους, ὥστε νὰ μὴ καταναλίσκωνται εἰς ἀνωφελῆ καὶ μάταια μέρη καὶ νὰ καταβροχθίζωνται ἀπὸ τὸν μὲν καὶ ἀπὸ τὸν δέ, ἀλλὰ νὰ δαπανῶνται πρὸς ἐκπαίδευσιν τοῦ ἔθνους καὶ εἰς πτωχούς καὶ ἀδυνάτους καὶ ἐνὶ λόγῳ ὅτι θεωρεῖ ἀναγκαῖον τὸ νὰ φυλάττηται τὸ ἔθνος ἀνώτερον πάσης ἐπιχειρίας καὶ βλάβης τόσον εἰς τὰς πνευματικὰς του ὑποθέσεις, ὅσον καὶ εἰς τὰς κοσμικὰς εἰδοποιούμεν ὅτι κατὰ τὴν ὁμῶφρονον, ὡς εἴρηται, μαρτυρίαν τοῦ ἀθροίσματος τῶν μητροπολιτῶν, τῶν σύλων τῆς Ἐκκλησίας σας, ἐξεδόθη ὑψηλὸς Βασιλικὸς ὀρισμὸς ἀποφαινόμενος τὴν πῶσιν τοῦ εἰρημένου Ἀνθίμου. Ἦδη λοιπὸν ἐκλεξίμενοι τὸ ἀποκατασταθισόμενον ἄτομον εἰς τὴν θέσιν τοῦ εἰρημένου, εἶναι χρέος σας ἀταραχίτητον ν' ἀναφέρητε τὸ πρᾶγμα πρὸς τὴν Ὑψηλὴν Πύλιν δι' ἀναφορᾶς σας. Εἶναι

πασᾶ τοῦ μεταρρυθμιστοῦ ἐπὶ σκοπῷ τοῦ χρησιμεῦσαι ὡς μαρτύριον τῆς διὰ τοῦ Χάτι-σερίφ ἐγκαινιζομένης ἐν τῷ κράτει ἰσονομίας. Ἀλλὰ τὸ παράδειγμα τοῦτο, καθ' ὅσον ἐγὼ γινώσκω, εἶναι μοναδικὸν μέχρι σήμερον ἐν τῇ ἰστορίᾳ τῶν πρὸς τὸ Πατριαρχεῖον σχέσεων τῆς Πύλης.

τοῦ πατριάρχου Ἀνθίμου Δ' ἐν τῇ δευτέρᾳ αὐτοῦ πατριαρχείᾳ εἶναι ἢ περὶ ὀροκοδοσίας τῶν ἱερωμένων ἐκδοθεῖσα ὑπ' αὐτοῦ (1849) διάταξις ἢ προσδιορίζουσα τὸν ὄρκον εἰς ἀπλήν «ἐπὶ τῆς ἱερωσύνης διαβεβαίωσιν» (ἴδ. σ. 59 σημ.) καὶ ὁ τῶ 1850 ἐκδοθεὶς Συνοδικὸς Ἱερὸς Τόμος περὶ τοῦ αὐτοκεφάλου τῆς ἐν τῷ Ἑλληνικῷ Βασιλείῳ Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας. Περὶ ἀμφοτέρων τού-

γνωστὸν σας ὅτι ὅσον ἢ ἀπόλαυσις ἐνὸς δικαιώματος, ὅποιον τὸ τῆς παροῦσης ἐκλογῆς, εἶναι πρᾶγμα ἐντιμον, τοσοῦτω μᾶλλον εἶναι δύσκολον καὶ αἴτιον εὐθύνης ὡς μὴ συγκρινόμενον μετ' ἄλλων πρᾶγματα, καὶ ἐκεῖνος, ὅστις μέλλει νὰ ὀνομασθῇ πνευματικὸς πατὴρ καὶ ἀρχηγὸς ὅλου τοῦ ἔθνους καὶ εἰς τοῦ ὁποίου τὰς χεῖρας μέλλει νὰ ἐμπιστευθῇ ἡ θρησκεία, πρέπει νὰ ἦναι ἐκ τῶν ἀξίων. Τὸ νὰ ἀναμιγνύηται φιλοπροσωπία καὶ πάθος καὶ νὰ παρορᾶται τὸ δίκαιον πόσον εἶναι ἄτοπον καὶ εὐτελές δὲν χρήζει ἐπεξηγήσεως. Ὁ ἐλευσόμενος εἰς τὸ ἀξίωμα τοῦ Πατριάρχου ἀνάγκη νὰ ἦναι ὑπέρτερος ἐλλείψεων καὶ κατὰ τὴν θρησκείαν καὶ κατὰ τὰ κινήματά του καὶ καθ' ὅλα, νὰ ἦναι ὑποταγῆς εἰς τὸν Βασιλέα, ἱκανὸς τοῦ νὰ ἐκτιμᾷ τὰ δικαιώματα τῶν εἰς ἐξουσίαν τῆς ὑψηλῆς κραταιᾶς βασιλείας, καὶ τὴν ἀξίαν τῆς πίστεως (σαδουκαίου), νὰ γνωρίζῃ τὰ καθήκοντα τοῦ ὑποργήματός του, νὰ ἦναι δίκαιος καὶ εὐθύς. Τοῦτο δὲ κατορθοῦται διὰ τῆς εἰλικρινοῦς ὁμοφωνίας σας καὶ διὰ μιᾶς εὐφήμου καὶ παρεμποδίζουσας καὶ κωλυούσης πᾶν εἶδος ἐμπαθείας καὶ ἰδιοτελείας κατὰ τὴν θέλησιν τῶν δικαιοτάτου ἡμῶν Βασιλέως καὶ κατὰ τὰ ἀρχαῖά σας προνόμια καὶ τὰς θρησκευτικὰς σας τάξεις. Διορίσαντες λοιπὸν πρῶτον κατὰ τὴν ἀπαράβατον τάξιν σας *τοποτηρητὴν* ἓνα τῶν μητροπολιτῶν καὶ προσπαθήσαντες νὰ ἐκτελέσητε τὴν ἐκλογὴν μετ' ἓνα καλὸν τρόπον, καὶ ἐπιμεληθέντες ἐν ὁμοφωνίᾳ νὰ εὔρητε ἓνα, ὥστε νὰ χαρακτηρίζηται μετὰ τὰ ἡρῆθημένα προσόντα, θέλετε σπεύσειν ν' ἀναφέρητε τὸ πρᾶγμα διὰ γενικῆς ἀναφορᾶς σας. Ἔτος 1264 ἀρχὴ Ζιλιχιδζέ».

Καταχωρίζουσα τὴν βεζιρικήν ταύτην νουθετικήν ἢ Ἀθηναϊκὴν «Ἑλληνίς» (ἐν τῷ φύλλῳ 3 Νοεμβρίου 1848) δικαίως καλεῖ αὐτὴν ἀξίαν πολλῆς μελέτης, προσθέτουσα: «Βλέπομεν τὴν ἀλλόφυλον ἐξουσίαν νουθετοῦσαν πατρικῶς τοὺς ἐκλογεῖς καὶ συσταίνουσιν τὴν ἀκριβῆ τήρησιν τῶν ἱερῶν κανόνων τῆς Ἐκκλησίας, ἐνῶ οἱ κανόνες οὗτοι καὶ ἐν Ρωσίᾳ καὶ ἐν Ἑλλάδι καταπατοῦνται, ἐκεῖ δὲ καὶ ἐδῶ Σύνοδοι διορίζονται ὑπὸ τῆς ἐκτελεστικῆς ἐξουσίας ἐνῶ κατὰ τοὺς κανόνας ἢ ἐκλογὴ εἶναι ἔργον τῆς Ἐκκλησίας».

των τῶν πράξεων, καὶ μάλιστα περὶ τῆς δευτέρας, μακρὸς ἦδη ἐν τοῖς ἔμπροσθεν εγένετο λόγος.

Ἐπὶ τῆς δευτέρας πατριαρχείας τοῦ Ἀνθίμου Δ', πατριάρχου Ἱεροσολύμων διατελοῦντος τοῦ Κυρίλλου Β', ἤρξαντο αἱ ἐν Παλαιστίνῃ μεταξὺ Ὀρθοδόξων καὶ Καθολικῶν περὶ τῆς κτήσεως τῶν ἱερῶν Σεβασμάτων προστριβαὶ λαμβάνουσαι εὐρυτάτας διαστάσεις ἐπὶ τῆς πατριαρχείας τοῦ διαδόχου αὐτοῦ Γερμανοῦ Δ', τὸ δεύτερον κοσμήσαντος τὸν Οἰκουμενικὸν θρόνον ἐπὶ ἐν ἔτος (ἀπὸ 1 Νοεμβρίου 1852 μέχρι 16 Σεπτεμβρίου 1853)¹, ὅτε νέον ζήτημα ἀνεφύη πατριαρχικόν, τὸ τῆς θέσεως τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριάρχου ἐν τῷ Ὀθωμανικῷ κράτει, ἀπολύξαν κατὰ τὰς ἡμέρας αὐτὰς τοῦ θανάτου τοῦ Γερμανοῦ Δ' καὶ τῆς ἐκ νέου εἰς τὸν Οἰκουμενικὸν θρόνον ἀνόδου Ἀναθίμου ΣΤ' τοῦ Κουταλιανοῦ (1853—1855) εἰς τὸν μέγαν Ἀνατολικὸν (Κριμαϊκὸν) πόλεμον. Διὰ τοῦτο ἡ ἱστορία τῆς Ἐκκλησίας συνδέεται ἐπὶ τῶν πατριαρχῶν τούτων μετὰ μεγάλων κοσμοϊστορικῶν γεγονότων, εἰς ὧν τὴν ἀφήγησιν μεταβαίνομεν ἤδη.

(1) Ὁ πατριάρχης Ἀνθίμος Δ' ἐπαύθη διατάγματι σουλτανικῷ κατ' αἴτησιν τῆς πλειονοψηφείας τοῦ Μεγάλου ἐκκλησιαστικοῦ καὶ ἔθνικοῦ προκρίτου Συμβουλίου τοῦ συγκροτηθέντος ἐν Κωνσταντινουπόλει ἕνεκα τοῦ Ἱεροσολυμιτικοῦ ζητήματος (ἴδ. περαιτέρω). Τὸ συμβούλιον ἤθελε γὰρ ἐκλέξῃ αὐθις τὸν Γρηγόριον ΣΤ'. Ἀλλ' οὗτος προλαβὼν ἐμήνυσεν ὅτι κατ' οὐδένα τρόπον ἤθελε δεχθῆ τὴν ἐκλογὴν. Διὰ τοῦτο ἐξελέγη ὁ Γερμανὸς τὸ δεύτερον, ἀποθανὼν, ὡς εἴρηται, πρὶν συμπληρωθῆ ἔτος ἀπὸ τῆς εἰς τὸν θρόνον ἀνόδου, καταλιπὼν ὡς μνημεῖον τῆς δευτέρας αὐτοῦ πατριαρχείας τὸ ἔθνικόν Ὀρφανοτροφεῖον τῆς Ζωοδόχου Πηγῆς, ὅπως τῆς πρώτης πατριαρχείας μνημεῖον κατέλιπε τὴν Θεολογικὴν Σχολὴν τῆς Χάλκης.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ΄.

Η ΜΕΓΑΛΗ ΕΝ ΑΝΑΤΟΛΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΚΡΙΣΙΣ — Ο ΜΕΓΑΣ ΚΡΙΜΑΪΚΟΣ ΠΟΛΕΜΟΣ

Ἡ μεγάλη ἐν Ἀνατολῇ πολιτικὴ κρίσις ἢ ἀπολήξασα εἰς τὸν μέγαν πόλεμον τὸν καλούμενον Κριμαϊκὸν μεγίστην κέκτηται σπουδαιότητα ἐν τῇ ἱστορίᾳ τοῦ Ἑλληνικοῦ ἔθνους οὐχὶ τοσοῦτον διὰ τὰς περιπετείας τοῦ πολέμου αὐτοῦ ὧν δὲν ἔμεινεν ἀθικτος καὶ ἡ Ἑλλάς, ὅσον ὡς πρὸς τὰ αἷτια αὐτὰ τὰ προκαλέσαντα τὸν πόλεμον καὶ τὰ τούτου ἀποτελέσματα, τὰ ἀσκήσαντα μεγάλην ῥοπήν ἐπὶ τὴν περαιτέρω ἐξέλιξιν τῶν τυγῶν τοῦ ὅλου Ἑλληνικοῦ γένους.

Τὰ αἷτια τῆς μεγάλης πολιτικῆς κρίσεως. Τὸ ζήτημα τῶν Ἀγίων Τόπων. — Τὸ κυριότατον αἷτιον τῆς μεγάλης κρίσεως ὑπῆρξεν ἢ ἀπ' αἰῶνων ὑφισταμένη μεταξὺ τῆς Ἀνατολικῆς καὶ τῆς Δυτικῆς Ἐκκλησίας διαφορὰ καὶ ἀντίθεσις ἢ λαβοῦσα ἐπ' ἐσχάτων χαρακτηριστῆρα ἀντιθέσεως πολιτικῆς μεταξὺ τῆς μεγάλης ὀρθοδόξου Δυνάμεως τοῦ Βορρᾶ τῆς ἀξιούσης ὑπὲρ ἐαυτῆς δικαιώματα προστασίας ἐπὶ τὴν Ὁρθόδοξον Ἐκκλησίαν, δικαιώματα τὸ μὲν φύσεως ἠθικῆς ὡς ἀνήκοντα εἰς μέγα ὀρθόδοξον κράτος, τὸ δὲ καὶ πολιτικὰ διὰ συνθήκης καθιερωμένα, καὶ Καθολικῆς Δυνάμεως τῆς Δύσεως, τῆς Γαλλίας, ἀξιούσης καὶ ταύτης ὑπὲρ ἐαυτῆς δικαιώματα προστασίας ἐπὶ τὰ ἐν Ἀνατολῇ θρησκευτικὰ ἰδρύματα τῆς Δυτικῆς Ἐκκλησίας, εἰδικῶς δὲ ἐπὶ τὰ ἐν τῇ Ἁγίᾳ Γῆ, τῇ ἁγίᾳ δηλονότι πόλει Ἱερουσαλὴμ καὶ ἐν τῇ λοιπῇ Παλαιστίνῃ ἱερὰ σεβίσματα ἢ προσκυνήματα τῆς χριστιανικῆς Ἐκκλησίας. Τὰ σεβίσματα ταῦτα, ὡς γνωστόν, ἀνήκοντα εἰς τὴν Πατριαρχικὴν Ἐκκλησίαν τῆς Ἁγίας πόλεως διετέλουν ὑπὸ τὴν προστασίαν τοῦ ἐν Κωνσταντινουπόλει βασιλέως καὶ αὐτοκράτορος Ρωμαίων ἐφ' ὅσον χρόνον ἡ Παλαιστίνη ἀνήκεν εἰς τὸ κράτος τὸ Ρωμαϊκὸν ἢ Ἑλληνικὸν τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Ἀλλὰ καὶ ἀφ' οὗ χρόνου (637 μ. Χ.) ἡ ἁγία

πόλις περιήλθεν ὑπὸ τὸ κράτος τῶν μωαμεθανῶν Ἀράβων, ὁ ἐν Κων/πόλει βασιλεὺς καὶ αὐτοκράτωρ ἐκπροσωπῶν ἀπέναντι τοῦ μωαμεθανικοῦ κόσμου τὸ μέγιστον Χριστιανικὸν κράτος ἦν ὁ φυσικὸς προστάτης τῶν ἱερῶν σεβασμάτων, ὧν ἄλλως καὶ αὐτοὶ οἱ μωαμεθανοὶ πορθηταὶ τῆς ἁγίας πόλεως καὶ τῆς Παλαιστίνης δὲν ἐπεβούλευον τῇ περαιτέρῳ ὑπάρξει ἕνεκα τῶν ὑπὸ τοῦ ἱεροῦ αὐτῶν νόμου διδομένων αὐτοῖς περὶ τοῦ σεβασμοῦ τῆς χριστιανικῆς θρησκείας παραγγελημάτων καὶ τῆς μεταξὺ τοῦ πορθητοῦ τῆς Ἱερουσαλήμ χαλίφου Ὁμέρ καὶ τοῦ πατριάρχου τῆς ἁγίας πόλεως Σωφρονίου γενομένης περὶ παραδόσεως τῆς ἁγίας πόλεως συμβάσεως. Τὸ δὲ κράτος καὶ τὸ μέγα ἠθικὸν ἀξίωμα τῶν πολλάκις νικηθῶρων ἐναντίον τῶν Ἀράβων βασιλέων τοῦ Βυζαντίου καὶ αἱ φιλικαὶ πρὸς τοὺς χαλίφας σχέσεις καὶ αἱ ὑπὲρ τῶν ἁγίων τόπων καὶ τῶν Χριστιανῶν Συρίας καὶ Παλαιστίνης ἐν τῇ αὐτῇ τοῦ Χαλίφου μεσιτεῖα ἠσφάλιζον τὴν κτῆσιν καὶ τὴν χρῆσιν τῶν ἱερῶν σεβασμάτων ὑπὸ τῶν Χριστιανῶν. Καὶ οἱ Χριστιανοὶ δὲ τῆς ἄλλης Εὐρώπης μόνον ὑπὸ τὴν προστασίαν τοῦ Ἑλληνορωμαϊκοῦ κράτους τῆς Κωνσταντινουπόλεως μετέβαινον ὡς προσκυνηταὶ εἰς τὴν Ἁγίαν Γῆν. Μόνον δὲ περὶ τὰ τέλη τοῦ 8ου καὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ 9ου αἰῶνος ἡ φήμη καὶ ἡ αἴγλη τοῦ ὀνόματος τοῦ Καρόλου τοῦ Μεγάλου καὶ αἱ μετὰ τῆς αὐτῆς τοῦ Χαλίφου συναφθεῖσαι παροδικαὶ σχέσεις περιεπόησαν καὶ εἰς τὸν Δυτικὸν κλῆρον προστασίαν τινὰ ἐκ μέρους τῆς Χαλιφικῆς αὐτῆς. Ἄλλως ὁ Δυτικὸς οὗτος κλῆρος ἰδιαιτερον ἔχων μοναστήριον ἐπὶ τοῦ ὄρους τῶν Ἐλαιῶν διετέλει ἀπολύτως ὑπὸ τὴν δικαιοδοσίαν τοῦ Ρωμαίου ἤτοι Ἑλλήνου Πατριάρχου Ἱεροσολύμων μὴ ὑπάρχοντος ἔτι σχίσματος μηδενὸς θρησκευτικοῦ μεταξὺ Ἀνατολῆς καὶ Δύσεως¹. Ἄλλ' ἀφοῦ μετὰ τὸν θάνατον τοῦ

(1) Εἶναι γνωστὸν ὅτι τὰ πρῶτα σπέρματα τοῦ μεταξὺ Ἀνατολῆς καὶ Δύσεως θρησκευτικοῦ σχίσματος ὡς πρὸς τὸ δογματικὸν τούτου μέρος ἐξεδηλώθησαν ἐν Ἱερουσαλήμ ἐν τῷ ἐπὶ τοῦ ὄρους τῶν Ἐλαιῶν λατινικῷ μοναστηρίῳ, ὅπου κατὰ τὴν μεγάλην ἐορτὴν τῆς Χριστοῦ γεννήσεως ὁ Ἑλλῆν ἡγούμενος τῆς Μονῆς Ἁγίου Σάββα παριστάμενος (800 μ. Χ.) εἰς τὴν ἱερὰν λειτουργίαν ἤκουσε τὸ ἱερὸν σύμβολον τῆς πίστεως ἀπαγγελλλόμενον μετὰ τῆς προσθήκης «καὶ ἐκ τοῦ υἱοῦ (filio-

Καρόλου ἐπὶ τῶν ἀσθενῶν τούτου διαδόχων διαλυθέντος τοῦ μεγάλου φραγκικοῦ κράτους ἐξηφανίσθη παντελῶς καὶ ἐν τῇ μωαμεθανικῇ Ἀνατολῇ οἰαδῆποτε ἄσπλη πολιτικὴ φραγκικὴ, μόνος ὁ ἐν Κωνσταντινουπόλει Ρωμαῖος αὐτοκράτωρ ἦν ὁ ἠθικὸς προστάτης τῶν Ἁγίων Τόπων ὁ μεσιτεύων ὑπὲρ τούτων παρὰ τοῖς μωαμεθανοῖς Χαλίφαις, ἀφοῦ μάλιστα τὰ μεγάλα στρατιωτικὰ κατορθώματα τῶν μεγάλων πολεμάρχων Ἑλλήνων βασιλέων τοῦ 10ου μ. Χ. αἰῶνος Νικηφόρου Β' τοῦ Φωκά, Ἰωάννου Τσιμισκῆ, Βασιλείου Β' τοῦ Βουλγαροκτόνου, δι' ὧν τὸ κράτος τὸ Ἑλληνικὸν τοσαύτας ἐν Ἀσίᾳ ἐγγύς τοῦ κέντρου τῆς Χαλιφείας ἀνεκτήσατο χώρας, εἰς δὲ τῶν αὐτοκρατόρων τούτων, ὁ Ἰωάννης Τσιμισκῆς, ἀνακτησάμενος πᾶσαν τὴν Συρίαν μέχρι τῶν ὁρίων τῆς Παλαιστίνης, ἔμελλε καὶ ταύτην μετὰ τῆς ἁγίας πόλεως ν' ἀνσκήσῃται ἂν μὴ προλάβῃ ὁ θάνατος ἔθετε τέραμα εἰς τὰ μεγαλοφυῆ πολεμικὰ βουλευμάτα καὶ ἔργα τοῦ βασιλέως τούτου, καταπλήξαντα τὸν μωαμεθανικὸν κόσμον τῆς Ἀσίας, ἐπέβαλλον τούτῳ σεβασμὸν πρὸς ὅ,τι ἐν τῷ ἀχανεῖ Χαλιφικῷ κράτει ὑπῆρχεν ὀρθόδοξον καὶ Ἑλληνικὸν θρησκευτικὸν ἴδρυμα ἢ μνημεῖον ἢ σέβασμα. Ἄλλ' ἀπὸ τοῦ τέλους τοῦ 10ου μ. Χ. αἰῶνος μεγάλη ἐπῆλθε μεταβολὴ πραγμάτων ἐν τοῖς ἁγίοις Τύποις. Ἡ ἐν τῇ Ἀστικῇ Ἀφρικῇ κατὰ τὰ μέσα τοῦ παρελθόντος 9ου αἰῶνος ἰδρυθεῖσα δυναστεία τῶν Φατιμιδῶν ἐξέτεινε τὸ κράτος αὐτῆς καὶ ἐπὶ τὴν Αἴγυπτον. Ἀπὸ ταύτης δὲ ὀρμώμενοι οἱ νέοι Χαλίφαι (οἱ κληθέντες Φατιμίδαι ὡς καταγόμενοι ἀπὸ τῆς Φατιμᾶς θυγατρὸς τοῦ Προφήτου, συζύγου τοῦ Ἀλή) κατέλαβον καὶ τὴν Παλαιστίνην μετὰ τῆς ἁγίας πόλεως, καθ' ὃν χρόνον ἢ προσοχὴ τοῦ μεγάλου βασιλέως Βασιλείου τοῦ Βουλγαροκτόνου ἀπερροφεῖτο ὑπὸ τοῦ Βουλγαρικοῦ πολέμου. Εἰς δὲ τῶν Φατιμιδῶν τούτων χαλιφῶν Αἰγύπτου καὶ Παλαιστίνης, ὁ φαῦλος καὶ παράφρων καὶ μετὰ παραφροσύνης φανατικὸς Χακίμ πολλοὺς ἐνήργησε διωγμοὺς κατὰ τῆς χριστιανικῆς πίστεως, πρὸς τοῖς ἄλλοις δὲ κατηδάφισε καὶ τὸν ὑπὸ τῆς βασιλείας Ἑλένης

(que)», ἐνῶ ἡ προσθήκη αὐτῆ ἀπὸ διακοσίων ἤδη ἐτῶν (ἀρξαμένη τὸ πρῶτον περὶ τὸ 600 μ. Χ. ἐν Ἰσπανίᾳ) ἦν διαδομένη ἀνά τὴν Δύσιν ἄνευ γνώσεως τῶν ἐν Ἀνατολῇ Ἐκκλησιῶν.

ἐκτισμένον ἐν τῇ ἁγίᾳ πόλει ναὸν τῆς Ἀναστάσεως, οὗ ἐν τῷ περιβόλῳ καὶ τὰ σεβάσματα τοῦ ἁγίου τάφου καὶ τοῦ λόφου Γολγοθᾶ. Ἀλλὰ μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Χαλίμ οἱ ἐν Κωνσταντινουπόλει ἄρχοντες εἰς φιλικὰς περιελθόντες σχέσεις πρὸς τοὺς δυνάστας τῆς Αἰγύπτου ἀνήγειραν τὸν κατεδαφισθέντα ναόν, ἀφοῦ οἱ ὀρθόδοξοι κάτοικοι τῆς Ἱερουσαλήμ διὰ πρεσβείας ἱκετευτικῆς ἠτήσαντο παρὰ τοῦ βασιλέως Κωνσταντίνου Θ' τοῦ Μονομάχου (1053—1054 μ. Χ.), τὴν ἀνάκτισιν τοῦ ναοῦ, ὃ δὲ Βασιλεὺς ἰδίῳ ἀναλώμασιν ἀνέκτισε τὸν ναόν. Ἀλλ' ἐπειδὴ καὶ μετὰ ταῦτα οἱ Ἅγιοι τόποι πολλὰ ἔπασχον ἀπὸ τε τῶν ἐξ ἀνατολῶν καὶ ἀπὸ τῶν ἐξ Αἰγύπτου ἐπιδρομέων, οἱ ἐκ τῆς Λύσεως προσκυνηταὶ διατραγωδοῦντες ταῦτα ἐν ταῖς χώραις αὐτῶν, ἔδωσαν ἀφορμὴν εἰς τὰς λεγομένας Σταυροφορίας. Ἀποτέλεσμα, ὡς γνωστόν, τῆς ποσότης ἤδη Σταυροφορίας ὑπῆρξεν ἡ ἵδρυσις τοῦ Φραγκικοῦ κράτους τῆς Ἱερουσαλήμ, ἧς κατ' ἀκολουθίαν πάντα τὰ ἱερὰ ἐν τῇ ἁγίᾳ πόλει καὶ ἐν πάσῃ τῇ Παλαιστίνῃ σεβάσματα περιῆλθον ὑπὸ τὸ κράτος τῶν Λατίνων, τοῦ θρησκευτικοῦ σχίσματος ἐπικρατοῦντος ἤδη κατὰ τοὺς χρόνους τούτους, τῶν ὀρθοδόξων ἐκδιωχθέντων καὶ τοῦ ὀρθοδόξου πατριάρχου ἐπι τῆς Ἱερουσαλήμ, ὡς καὶ τοῦ Ἀντιοχείας, ἀναγκασθέντος νὰ διαμενῇ καθ' ὅλον τὸ χρονικὸν διάστημα τῆς Φραγκοκρατίας ἐν Κωνσταντινουπόλει. Ἀλλὰ μετὰ τὴν περὶ τὰ τέλη τοῦ 13ου αἰῶνος ἐπελθοῦσαν ὑπὸ τῶν Μамελούκων σουλτάνων τῆς Αἰγύπτου κατάλυσιν τοῦ Φραγκικοῦ κράτους τῆς Ἱερουσαλήμ τὴν εἰς τοὺς σουλτάνους τούτους ὑποταγὴν Παλαιστίνης καὶ Συρίας ἀποκατέστη ἐν τοῖς ἁγίοις Τόποις τὸ πρότερον κατὰ τὸ μωαμεθανικὸν δίκαιον καθιερωμένον καθεστῶς καὶ τὰ πλεῖστα τῶν ἱερῶν σεβασμάτων περιῆλθον αὐθις ὑπὸ τὴν κυριότητα τῶν Ἀνατολικῶν Ἑλλήνων, συντελουσῶν πρὸς τοῦτο καὶ τῶν φιλικῶν σχέσεων, ἃς διετήρουν πρὸς τοὺς Μамелούκους δυνάστας Αἰγύπτου καὶ Συρίας οἱ Ἑλληνες βασιλεῖς τοῦ Βυζαντίου, ὧν ὑπὸ τὴν ἠθικὴν προστασίαν διετέλουν οἱ τε ἅγιοι Τόποι καὶ ὁ πατριάρχης τῆς ἁγίας πόλεως, ὃς καὶ ἀνακατέλαβεν ἐν Παλαιστίνῃ τὴν θέσιν καὶ τὸ ἀξίωμα αὐτοῦ τοῦ λατίνου πατριάρχου καταλιπόντος τὴν ἁγίαν πόλιν.

Καὶ ὁ Ὄθωμανὸς δὲ σουλτάνος ὃ περὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ 16ου αἰῶνος κατάλυσας τὸ κράτος τῶν Μамелούκων καὶ Συρίαν, Πα-

λαιστίνην καὶ Αἴγυπτον προσαρτήσας εἰς τὸ Ὄθωμανικὸν κράτος Σελίμ Α΄ ἀνεγνώρισε καὶ ἐσεβάσθη τὴν ἐπὶ τῶν προσκυνητηρίων κυριότητα τοῦ ὀρθοδόξου πατριάρχου καὶ τῆς περὶ τοῦτον ἱερᾶς Ἀγιοταφτικῆς Ἀδελφότητος. Ἐπὶ τοῦ υἱοῦ καὶ διαδόχου τοῦ Σελίμ Α΄ Σουλεϊμάν Α΄ ἐνεργεία τοῦ πρὸς τοῦτον μεγάλην φιλίαν ἐπιτηδεύοντος καὶ συμμαχίαν μετ' αὐτοῦ πρὸς ἔκπληξιν τοῦ χριστιανικοῦ κόσμου ἐναντίον τοῦ χριστιανοῦ αὐτοκράτορος Καρόλου Β΄ συνάψαντος ἡγεμόνος τῆς Γαλλίας Φραγκίσκου Α΄ (1515—1547) καὶ οἱ ἐν Παλαιστίνῃ Λατῖνοι μοναχοὶ ἤρξαντο ν' ἀμφιβητῶσι τοἷς Ὄρθοδόξοις τὴν κτῆσιν ἱερῶν τιμῶν προσκυνημάτων ἐν τοῖς Ἀγ. τόποις ἀφοῦ ὁ σουλτᾶνος διὰ σουλτανικῶν διαταγμάτων (ἅτινα σκαιῶς καὶ στρεβλῶς οἱ Λατῖνοι ἠρμήνευσαν ὡς ἄρθρα συνθήκης ὀνομάσαντες αὐτὰ ἄρθρα ἢ κεφάλαια συνθηκῶν (capitulations) ἐνῶ ἡ ἀληθὴς ἔννοια αὐτῶν εἶναι κεφάλαια παραχωρήσεων ἢ διατάξεων σουλτανικῶν δυναμένων ν' ἀνακληθῶσιν ἐν πάσῃ στιγμῇ ὑπὸ τοῦ ἐκδιδόντος αὐτὰς σουλτάνου), παρεχώρησεν εἰς τὴν Γαλλίαν τὸ δικαίωμα τῆς προστασίας τῆς ἐν τῇ Ἀνατολῇ Λατινικῆς Ἐκκλησίας. Ἐκτοτε οἱ Λατῖνοι διὰ τῆς πολιτικῆς καὶ διὰ χρημάτων ἐγένοντο κύριοι δευτερευόντων τινῶν σεβασμάτων καὶ ἔθεσαν πόδα καὶ εἰς τὸν μέγαν ναὸν τῆς Ἀναστάσεως. Ἄλλ' ὁ κεντρικὸς θόλος τοῦ ναοῦ, τὸ λεγόμενον **Καθολικόν**, καὶ αὐτὸς ὁ πανάγιος τάφος μετὰ

(1) Capitulation, ὅπως τὸ capitularium, σημαίνει κεφάλαιον καὶ κεφαλαίωσις. Ἡ παρὰ τῶν Φράγκων δοθεῖσα ψευδὴς ἐρμηνεία εἰς τὸ ὄνομα ἐποίησεν ὥστε ἡμέτεροί τινες νὰ μεταφράσωσι τὸ ὄνομα κατὰ τὸ παρὰ Πολυβίῳ μόνον ἀπαντῶν *διομολόγησις*. διδόντες εἰς τοῦτο ὅπως καὶ εἰς τὸ capitulation τὴν ἔννοιαν ἐξουσίας ἢ δικαιοδοσίας οἰασθήποτε ἀσκουμένης ὑπὸ ξένης κυβερνήσεως ἐν ξένῳ κράτει (τῷ Ὄθωμανικῷ) διὰ συνθηκῶν. Ὑπὸ τοιαύτην ἔννοιαν μετέφρασε τὸ ὄνομα ὁ γράφων ταῦτα «δικαιοδοσίας» κατὰ τὴν παρὰ Πολυβίῳ ἐν χρησεί τοιαύτην σημασίαν τοῦ ὀνόματος. Ἄλλ' ὁ ἡμέτερος φίλος καὶ ἐγκριτος καθηγητὴς καὶ νομοδιδάσκαλος Μιχαὴλ Λιβιδᾶς ἠρμήνευσεν αὐτὸ *σύμβολα* πάλιν κατὰ τὴν παρὰ Πολυβίῳ ἀπαντῶσαν ἔννοιαν τοῦ ὀνόματος τούτου, ἔννοιαν *παρεμφερῆ* πρὸς τὴν δικαιοδοσίαν. Ἄλλ' εὗρον ἐγὼ παρὰ τῷ Πολυβίῳ αὐτῷ τὴν πληρεστεράν ἔκφρασιν «σύμβολα δικαιοδοσίας» (= συμφωνία ἐπιτρέπουσαι δικαιοδοσίαν ἴδ. περαιτέρω πλείονα περὶ τούτων).

τοῦ περιέχοντος αὐτὸν ναῖσκου καὶ ὁ Γολγοθᾶς, καὶ οἱ ναοὶ τῆς Βηθλεὲμ καὶ τῆς Γεθσημανῆς (ὁ τῆς Γεθσημανῆς ἐξ ἡμισείας μεμερισμένος μεταξὺ τῶν ἡμετέρων καὶ τῶν Ἀρμενίων) ἔμειναν ἐν τῇ κυριότητι τῶν ἡμετέρων ἦτοι τῆς Ἀγιοταφιτικῆς Ἀδελφότητος καὶ τοῦ ἀρχηγοῦ ταύτης πατριάρχου (τοῖς Λατίνοις καὶ τοῖς ἄλλοις ἑτεροδόξοι ἐπιτροπομένης τῆς μετοχῆς μόνον καθ' ὠρισμένας ἡμέρας καὶ ὥρας) ¹, Καὶ ἡ γενικὴ ἐπὶ τὸν μέγαν ναὸν (ὅστις, καθὰ εἴρηται, εἶναι αὐτὸς ὁ ὑπὸ τῆς βασιλίσσης Ἑλένης οἰκοδομηθεὶς καὶ ὑπὸ τοῦ Κωνσταντίνου Θ' ἀνοικοδομηθεὶς) κυριότης τῆς Ἀγιοταφιτικῆς Ἀδελφότητος ἀνεγνωρίσθη καὶ ἐμπράκτως ὡς νόμιμος ὅτε τῷ 1808 καταστραφέντος μεγάλου μέρους τοῦ ναοῦ δι' ἐμπρησμοῦ (ὑπὸ ἑτεροδόξων, Ἀρμενίων ὡς λέγεται) ἡ Ἀδελφότης ἀνέλαβε τὴν ἀνοικοδόμησιν ἀδείᾳ σουλτανικῇ καὶ ἀνεκτέησεν τὸν ἱερὸν ναόν, συναντιλαμβανομένου αὐτῇ προθυμότητα καὶ τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριάρχου ἕτε προκειμένου περὶ πράγματος διαφέροντος ἀπάσῃ τῇ Ὀρθοδοξίᾳ, καὶ διὰ τῆς συνετῆς καὶ νομοταγοῦς πολιτείας αὐτῆς διετήρησεν ἀνέπαφα πάντα τὰ δικαιώματα αὐτῆς καὶ κατ' αὐτὴν ἔτι τὴν θυελλωδεστάτην περίοδον τῶν ἐτῶν 1821—1839, ὅτε ἡ Ὀθωμανικὴ Πύλη τοσοῦτο δυσμενῶς εἶχε πρὸς πᾶν τὸ Ἑλλη-

(1) Σημειωτέον ὅτι καὶ ἄλλα χριστιανικὰ ἔθνη τῆς Ἀνατολῆς, οἱ ὀρθόδοξοι Ἰβήρες ἢ Γεωργιανοί, βραδύτερον δὲ καὶ οἱ Μονοφυσίται Ἰακωβίται, ἔσχατοι δὲ πίντων καὶ οἱ μονοφυσίται Κόπται τῆς Αἰγύπτου, μετὰ τούτων δὲ καὶ οἱ καὶ ὁμόδοξοι αὐτοῖς Ἀβηθηνοὶ (ἐπὶ τῆς Αἰγυπτιακῆς κατοχῆς τῶν ἐτῶν 1839—1841 ἐγκατεστάθησαν ἐν τισὶ γωνίαις τοῦ μεγάλου ναοῦ τῆς Ἀναστάσεως.

(2) Οἱ Λατίνοι ἀκριβῶς μέφονται τοὺς ὀρθοδόξους Ἀγιοταφίτας διότι οὗτοι τὸν διὰ τῆς πυρκαϊᾶς τοῦ 1808 καταστραφέντα ναὸν ἀνωκοδόμησαν μεταπεμπάμενοι λιθοδόμους ἐκ Μυσιλῆνης, δι' ὧν ἡ προτέρα τοῦ ναοῦ ἀρχιτεκτονικὴ καλλονὴ ἀντικατεστάθη διὰ βαναύσου νέας οἰκοδομίας, καὶ ὅτι ἐ τῷ 1558 δαπάναις τοῦ Καρόλου Ε' (αὐτοκράτορος τοῦ ἁγ.Ρωμαϊκοῦ κράτους καὶ βασιλέως τῆς Ἰσπανίας) καὶ τοῦ Φιλίππου Β' (τῆς Ἰσπανίας) ἀνοικοδομηθεὶς θόλος κατὰ τὸ παράδειγμα τοῦ ἐν Ρώμῃ Παυθίου τοῦ Ἀγρίππα, κατεστράφη καὶ οἱ τάφοι τοῦ Γοδοφρείδου Βυλλῶν, τοῦ Φιλίππου τῆς Βουργουνδίας καὶ τοῦ Φιλίππου Α' τῆς Ἰσπανίας ἠνεφ-χθησαν καὶ τὰ ὅσα διεσορπίσθησαν καὶ αἱ ἐπιγραφαὶ συνετριβήσαν.

νικόν. Ἡ δὲ ἀπὸ τοῦ 1831 μέχρι τοῦ 1841 δεκαετίας ὑπὸ τῶν Αἰγυπτίων κατοχῆ τῶν Ἁγίων Τόπων δὲν ἔβλαψε τὰ δικαιώματα τῆς ἡμετέρας Ἐκκλησίας'. Καὶ ἡ ἀπὸ τοῦ 1841 δὲ μέχρι τοῦ 1851 περίοδος ὑπῆρξεν ἀνενόητος τοῖς Ὀρθοδόξοις, ἰδίως ἔνεκα τῆς ἐπὶ τῆς ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας ἰσχυρᾶς προστασίας τοῦ ὀρθοδόξου αὐτοκράτορος τῆς Ρωσίας καὶ τῆς μεγάλως παρὰ τῇ Ὀθωμανικῇ Πύλῃ ἰσχυροῦσης τότε Ρωσικῆς πολιτικῆς. Ἄλλ' ἀπὸ τοῦ 1851 σπουδαία ἠπειλεῖτο τοῦ εἰρημένου καθεστῶτος μεταβολή. Γάλλος τις λόγιος Εὐγένιος Βορὲ περιηγηθεὶς τὴν Ἑλληνικὴν Ἀνατολὴν καὶ τὴν Παλαιστίνην ἰδίως, διὰ τινος ὑπ' αὐτοῦ ἐκδοθέντος λιβέλλου ἔφεγε πικρῶς καὶ διέβαλλεν ἀναιδῶς τὴν τε Ἀγιοταφικὴν Ἀδελφότητα καὶ τὸν Ἑλληνικὸν καθόλου κληρὸν ὑβριστικωτάταις χρώμενος λέξεσι καὶ ἀποκαλῶν τοὺς Ἀγιοταφίτας κληρικοὺς ἀλιτηρίους καὶ ἄρπαγας τῶν ἐν Ἱερουσαλὴμ ἱερῶν σεβασμάτων, σφετερισσάμενους πολλὰ τούτων ἀπὸ τῶν πρὸ αἰῶνων νομίμων Λατίνων ἰδιοκτητῶν αὐτῶν. Ἐναντίον τῶν ἀνευθυριάστων τούτων ψευδολογιῶν, ὡς ἀπεκάλεσε τὰ ὑπὸ τοῦ Βορὲ γραφέντα ὁ πρῶην οἰκουμενικὸς πατριάρχης Κωνσταντίας Α' ὁ ἀπὸ Σιναίου, ὅστις ὡς ἀρχιεπίσκοπος **Σιναίου**, θρόνου ἀρχιεπισκοπικοῦ διατελοῦντος ὑπὸ τὴν προστασίαν τοῦ πατριάρχου Ἱεροσολύμων, διατηρήσας καὶ τὴν ἀρχιεπισκοπὴν ταύτην καὶ ἀφοῦ ἐγένετο Οἰκουμενικὸς Πατριάρχης καὶ ὑπαγόμενος ἐμμέσως εἰς τὴν Ἀγιοταφικὴν Ἀδελφότητα, ὧν δὲ καὶ ἄλλως ἀνὴρ σοφὸς θεολογικῶς καὶ φιλολογικῶς πεπαιδευμένος καὶ τῶν Ἱεροσολυμιτικῶν πραγμάτων ἄριστος γνώστης, ἔγραψε (τῷ 1851) πραγματείαν πολυσέλιδον, ἐν ἣ ἀναιρῶν τὰ ὑπὸ τοῦ Βορὲ λεγόμενα ἀπεδείκνυε δι' ἐγγράφων ἀρχαίων σοβαρῶν σωζομένων παρὰ τε τοῖς πατριάρχεις Ἱεροσολύμων καὶ ἐν τοῖς ἀρχείοις Ἱεροσολύμων πάντα τὰ ὑπὸ τοῦ Βορὲ ἐπαγόμενα πρὸς

(1) Οἱ Ἀρμένιοι ἐγκατεστάθησαν ἐν τινι πτέρυγι τοῦ ναοῦ ἐπὶ τῆς Ὀθωμανικῆς δυναστείας. Οὐχ ἅταξ δὲ ἀπέβησαν ὄχληροὶ τοῖς ἡμετέροις διὰ τῶν σφετερισμῶν, εἰς οἷς προέβαινον διαφθείροντες χρήμασι τοῖς Ὀθωμανοῦς.

ἀπάτην τῶν μὴ εἰδότεων ἐπιχειρήματα καὶ παρίστα ταῦτα ὡς «*αὐτόχρημα φλυαριῶν πάταγον*»¹.

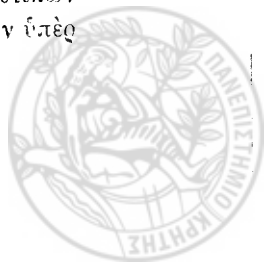
Ἄλλ' ἡ τοιαύτη τοῦ πατριάρχου Κωνσταντιῦ καὶ τῶν Ἁγιοταφίτων Ἀδελφῶν ἐν Ἀνατολῇ ἐπὶ ἐγγράφων ἐπισημοτάτων ἐκ τῶν ἀπὸ τοῦ χαλίφου Ὠμάρ τοῦ πορθητοῦ τῆς ἁγίας πόλεως (637 μ.Χ.) μέχρι τοῦ 1850 ἐκδοθέντων ἐπισημῶν ἐγγράφων στηριζομένη ἀναίρεσις ἐν τοῖς ἐκκλησιαστικοῖς καὶ τοῖς πολιτικοῖς κύκλοις τῆς Δύσεως ἦν ὡσεὶ φωνὴ βοῶντος ἐν τῇ ἐρήμῳ. Τοῦναντίον δὲ τὸ ὑπὸ τοῦ Βορὲ ἐκκλησιαστικῶς ὑποκινήθην ζήτημα ταχέως μετέστη εἰς τὸ πολιτικόν. Ἐλάβομεν πολλάκις ἐν τοῖς ἔμπροσθεν ἀφορμὴν νὰ εἴπωμεν πῶς καὶ τίνι τρόπῳ ἢ ἐν Γαλλίᾳ Αὐρηλιανῇ βασιλείᾳ εἰργάζετο ἐν Ἀνατολῇ καὶ ἐν αὐτῷ τῷ βασιλείῳ τῆς Ἑλλάδος ὑπὲρ τῶν νομιζομένων συμφερόντων τῆς Δυτικῆς Ἐκκλησίας. Ὁ δὲ μετὰ τὴν τὸν τοῦ Λουδοβίκου Φιλίππου θρόνον ἀνατρέψασαν καὶ τὴν δημοκρατίαν ἐν Γαλλίᾳ ἐγκαταστήσασαν ἐπανάστασις τοῦ 1848 πρόεδρος τῆς Γαλλικῆς Δημοκρατίας γενόμενος Λουδοβίκος Ναπολέων, ὁ τὴν τοιαύτην ἀρχὴν ἐν τῇ διανοίᾳ αὐτοῦ μόνον ὡς γέφυραν πρὸς τὴν αὐτοκρατορίαν κατέχων καὶ πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον λίαν συντελεστικὴν θεωρῶν τὴν εὐνοίαν τοῦ κλήρου· οὗτός, ὅστις ὑπὸ τοιαύτης διανοίας ἐλαυνόμενος κατέλαβε τῷ 1849 διὰ στρατοῦ γαλλικοῦ τὴν ὑπὸ τοῦ πάπα Πίου Θ' ἔνεκα τῆς ἐν Ρώμῃ ἐκτραγείσης δημοκρατικῆς ἐπαναστάσεως ἐγκαταλειφθεῖσαν αἰωνίαν πόλιν καὶ καταλύσας τὴν Ρωμαϊκὴν δημοκρατίαν ἔπεμψε διὰ τοῦ ἀρχηγοῦ τοῦ γαλλικοῦ στρατοῦ τῆς κατοχῆς τὰς κλεῖς τῆς πόλεως εἰς τὸν ἐν Γαίττα ἄσυλον ζητήσαντα καὶ εὐρόντα ἄκρον ἀρχιερέα, τὸν θριαμβικῶς νῦν ὑπὸ τὴν προστασίαν τῶν γαλλικῶν λογγῶν ἐπανελθόντα εἰς τὸ ἀνακτηθὲν κράτος αὐτοῦ· αὐτὸς λοιπὸν ὁ Λουδοβίκος Ναπολέων εὐρισκόμενος νῦν, ὅτε διὰ τοῦ Βορὲ ἀνεκινεῖτο τὸ ζήτημα τῶν Ἀγίων τόπων, ἐν τοῖς προθύροις τοῦ ὑπ' αὐτοῦ παρασκευαζομένου τολμήματος ἐναντίον τῆς Δημοκρατίας, ἧς εἶχεν

(1) Οὗτω χαρακτηρίζει ὁ ἀοίδιμος πατριάρχης τὸν λίβελλον τοῦ Βορὲ ἐν τῷ προλόγῳ τῆς πραγματείας αὐτοῦ τῆς ἐπιγραφομένης «Ἀπάντησις κατὰ τοῦ ζητήματος τοῦ Εὐγενίου Βορὲ περὶ τῶν ἐν Ἱερουσαλὴμ Ἀγίων τόπων. Ἐν Κωνσταντινουπόλει 1851».

ἐκλεγῆ ὑπὸ τοῦ Γαλλικοῦ λαοῦ Πρόεδρος καὶ εἰς ἣν εἶχεν ὁμόσει ὄρκον πίστεως, ἐδράξατο ἀσμεναίτατα τοῦ ὑπὸ τοῦ λιβέλλου τοῦ Βορὲ ἐγεργθέντος ἐν τῷ Καθολικῷ κόσμῳ θορύβου ἵνα ἐμφανιζόμενος ὡς προστάτης τῶν ἐν τῇ Ἀνατολῇ συμφερόντων τῆς Δυτικῆς Ἐκκλησίας ἔτι μᾶλλον ἐλκύσῃ πρὸς ἑαυτὸν τὴν τότε πανίσχυρον ἔτι ἐν Γαλλίᾳ μερίδα τῶν κληρικῶν, περιβάλλῃ δὲ καὶ μετὰ νέας αἵγλης πολιτικῆς τὸ πρόσωπον αὐτοῦ διὰ τῆς ἐν Ἀνατολῇ ἐμπεδώσεως τῆς γαλλικῆς πολιτικῆς, οὐδεμίαν ἐντεῦθεν προβλέπων τότε σύγκρουσιν πρὸς τὴν Ρωσίαν, ἧς ἄλλως ἐπεξήτει τὴν φιλίαν καὶ τὴν ἠθικὴν ὑποστήριξιν ἐν τοῖς περὶ ἀνορθώσεως τῆς Ναπολεοντείου αὐτοκρατορίας βουλευμασιν αὐτοῦ. Ἐξήτησε λοιπὸν ὁ Λουδοβικὸς Ναπολέων καὶ ἐπέτυχε παρὰ τῆς Πύλης, ὑπὸ τὰς ἐμπνεύσεις τοῦ ἐν Κωνσταντινουπόλει γάλλου πρέσβευος στρατάρχου Ὡπικ (Aupric), τὴν διὰ συστάσεως μικτῆς ἐπιτροπείας, ἀπὸ δύο Ὀθωμανῶν καὶ ἑνὸς Γάλλου συγκειμένης, ἐξέτασιν τῶν ἐν τοῖς Ἁγίοις τόποις μέχρι τότε ἐνεργείᾳ τῆς Γαλλίας παραχωρηθέντων τοῖς Λυτικοῖς προσκυνημάτων.

Ἡ τριμελὴς ἐπιτροπεία. — Ἐν τῇ μικτῇ ἐπιτροπείᾳ τὴν μὲν Γαλλίαν ἀντεπροσώπευεν ὁ ἐν Ἱερουσαλὴμ γάλλος πρόξενος Βόττας, μετὰ τοῦ διεριμηνέως τῆς γαλλικῆς πρεσβείας, τὴν δὲ Πύλην αὐτὸς ὁ πρόεδρος τῆς ἐπιτροπείας Ἐμὶν ἐφέντης καὶ ὁ μέγας λογοθέτης τοῦ Πατριαρχείου Ν. Ἀριστάρχης, ἐπίτηδες ἐκλεγείς ὑπὸ τῆς Πύλης, ἵνα οὕτω φανῆ καὶ ἡ ἡμετέρα Ἐκκλησία ἐμμέσως καὶ πλαγίως ἀντιπροσωπευομένη καὶ δικαιολογηθῆ ἢ κατὰ τὰς εἰσηγήσεις τῆς ἐπιτροπείας εἰς τὰς γαλλικὰς προτάσεις ἐνδεχομένη προσχώρησις τῆς Πύλης. Ἐπειδὴ δὲ καὶ ὁ πρόεδρος τῆς ἐπιτροπείας Ἐμὶν ἐφέντης ἦν κεκηρυγμένος φίλος τῆς Γαλλίας, ὁ Ρῶσος πρεσβευτὴς Τίτωφ μεθ' ὑπόπτου βλέμματος παρακολουθῶν τὰς διασκέψεις τῆς ἐπιτροπείας ἐκήρυξεν ἐκ τῶν προτέρων εἰς τὴν Πύλην ὅτι ἡ Ρωσία ἐμελλε ν' ἀντιταχθῆ ἐναντίον πάσης μεταβολῆς ἐν τῷ νῦν καθεστῶτι τῶν ἐν τοῖς Ἁγίοις τόποις προσκυνημάτων. Ἐν τούτοις ἡ πλειονοψηφία τῆς ἐπιτροπείας στηριζομένη ἐπὶ τῶν κακῶς λεγομένων **διομολογήσεων** τοῦ 1740, καὶ ἐκλαμβάνουσα ταύτας ὡς συνθήκας, ἐνῶ οὐδὲν ἄλλο ἦσαν ἢ φερμάνια σουλτανικὰ ὑπὲρ τῶν ἀξιώσεων τῶν Δυτικῶν ἐνεργείᾳ γαλλικῇ ἐκδοθέντα καὶ πάλιν διὰ νέων φερμανίων ὑπὲρ

τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας ἐκδοθέντων ἀναιρεθέντα, ἐπεδίκαζε σχεδὸν πάντα τὰ ἱερὰ σεβάσματα εἰς τοὺς Καθολικοὺς καὶ αἱ Γαλλικαὶ ἐφημερίδες ἔψαλλον ἐπινίκια τῆς Γαλλικῆς ἐν Ἀνατολῇ πολιτικῆς κηρύττουσαι φανερώς, ὡς ἡ Παρισιανὴ «Ἐφημερίς τῶν Συζητήσεων», ὅτι δὲν προὔκειτο διὰ τὴν Γαλλίαν περὶ ζητήματος θρησκευτικοῦ, ἀλλὰ περὶ συμφέροντος πολιτικοῦ· δὲν ἐδίσταζον δὲ νὰ προκαλῶσιν ὡς πρὸς τοῦτο τὴν Ρωσίαν, ἣς τὴν ἰσχυρὰν τότε ἐν τῇ Ἀνατολῇ πολιτικὴν ῥοπὴν καὶ τὴν ἐπὶ τὴν Ἀνατολικὴν Ἐκκλησίαν προστασίαν ἐκήρυττον οὐχὶ δικαίαν καὶ νόμιμον¹. Ἄλλ' ἡ Ρωσικὴ πολιτικὴ ῥοπὴ ἦν ἔτι ἐν Κωνσταντινουπόλει τοσοῦτον ἰσχυρὰ, ὅσο καὶ ἡ καθ' ἅπασαν τὴν Εὐρώπην ἠθικὴ ἐπιβολὴ τοῦ αὐτοκράτορος Νικολάου, ὥστε ἡ Πύλη ἐδίσταζε νὰ λύσῃ τὸ ζήτημα στηριζομένη ἐπὶ ἀποφάνσεων ἐπιτροπείας γαλλοτουρκικῆς. Καὶ ἠξίωσε μὲν ἡ Γαλλία δι' ἐντόνου διακοινώσεως (20/1 Σεπτεμβρίου 1851) τὴν κατὰ τὴν γνώμην τῆς ἐπιτροπείας λύσιν τοῦ ζητήματος· ἀλλ' ἔτι ἐντονωτέρην ἐλάμβανεν ἡ Πύλη ταυτοχρόνως διακοίνωσιν παρὰ τῆς Ρωσικῆς πρεσβείας ὑπομνησκουσας τοὺς ὑπουργοὺς τοῦ Σουλτάνου ὅτι ἄνευ τοῦ αὐτοκράτορος Νικολάου δὲν ἦτο δυνατόν νὰ λάβῃ ἡ Πύλη οἰανδήποτε ἀπόφασιν περὶ τοῦ Ἁγίου Τάφου. Ἀκριβῶς δὲ καθ' ὃν χρόνον ὁ πρὸ μικροῦ τὸν στρατάρχην Ὀπικ ἀντικαθιστῶν ὡς πρεσβευτῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει μαρκήσιος Λαβαλὲτ (La Valette) ἠπέιλει τὴν Πύλην ζητῶν τὰ διαβατήρια αὐτοῦ, ἐπιστολὴ τοῦ αὐτοκράτορος Νικολάου πρὸς τὸν Σουλτάνον (ἀφικομένη περὶ τὰς ἀρχὰς Ὀκτωβρίου 1851) διεμαρτύρητο ἐντονώτατα κατὰ πάσης προσβολῆς ἐναντίον τῶν δικαιωμάτων τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας, ἣς ἐκήρυττεν ἑαυτὸν ὁ Ν. τέκνον καὶ προ-

(1) Ἡ «Ἐφημερίς τῶν Συζητήσεων» ἔγραφε (κατὰ Σεπτέμβριον τοῦ 1851): «Ὡς πρὸς τὴν Γαλλίαν δὲν πρόκειται περὶ ἱεροῦ τινοῦ ἢ θυσιαστηρίου. Οἰκοθεν νοεῖται ὅτι τὸ μὲν θρησκευτικὸν συμφέρον κρίνεται δευτέρου λόγου ἄξιον, *πρώτιστον* δὲ ἐν τῇ ἐνεστώσῃ διαφορᾷ εἶναι τὸ συμφέρον τὸ πολιτικόν... Ἡ Γαλλία διατηροῦσα τὰ δικαιώματα τῶν Λατίνων ἐναντίον τῶν ἀπάυστων ἀρπακτικῶν ἐπεμβάσεων τοῦ Ἀνατολικοῦ κλήρου ἀναλαμβάνει τὴν δικαίαν αὐτῆς πολιτικὴν ῥοπὴν ἐναντίον ἐτέρως Δυνάμεως, ἀδίκως σφετερισσαμένης προστασίαν ἐπὶ τὴν Ἀνατολικὴν Ἐκκλησίαν καὶ πάντοτε κακὴν ταύτης ποιησαμένης χρῆσιν».

στάτην. Συγχρόνως δὲ ὁ τῶν σουλτάνων Ἀβδούλ Μεδξίδ λίαν προσφι-
λῆς Στεφανάκι βέης Βογορίδης ὡς ἀντιπρόσωπος τοῦ ἡγεμόνος
τῆς Μολδαβίας καὶ ὁ Ν. Ἀριστάρχης ὡς ἀντιπρόσωπος τῆς Βλα-
χίας, μετὰ τούτων δὲ ὁ εἰς Κωνσταντινούπολιν ἐλθὼν τότε ὡς
ἀντιπρόσωπος τοῦ ἡγεμόνος τῆς Σερβίας Κ. Πετρονιέβιτς, καὶ οἱ
τρεῖς οὗτοι ὡς ἀντιπρόσωποι χωρῶν Ὁρθοδόξων, προέβησαν εἰς
παραστάσεις πρὸς τὴν Πύλιν ἐν ὀνόματι τῶν εἰρημένων ὀρθο-
δόξων ὑποτελῶν τῇ Πύλῃ Ἡγεμονιῶν. Μόνος ὁ τοῦ βασιλείου
τῆς Ἑλλάδος ἀντιπρόσωπος ἔνεκα τῆς ἐν τῇ γαλλίζουσῃ ἢ μο-
σχομαγγιτικῇ τότε κυβερνήσει τοῦ βασιλείου ἐπικρατούσης γαλ-
λικῆς πολιτικῆς ὁπῆς ἀπεῖχεν ἀπολύτως πάσης συμμετοχῆς εἰς
τὰ τῶν λοιπῶν ὀρθοδόξων κρατῶν τῆς Ἀνατολῆς ὑπὲρ τῶν ἐν
τοῖς Ἁγίοις τόποις κινδυνευόντων δικαιωμάτων τῆς Ὁρθοδόξου
Ἑλληνικῆς Ἐκκλησίας διαβήματα καὶ ἐνεργείας· ἀφοῦ οἱ ἐν
Ἀθήναις θιασῶνται τῆς Γαλλικῆς πολιτικῆς προσείχον τὸν νοῦν
οὐχὶ εἰς τὰ ἐν τοῖς Ἁγίοις τόποις καταπολεμούμενα δικαιώματα
τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας, ἀλλ' εἰς τοὺς ἐναντίον τῆς Μεγάλῃς
Ἐκκλησίας ἀναλώμασι τῆς Ἑλληνικῆς κυβερνήσεως ἐκδιδομέ-
νους ἀσεβεῖς καὶ ἀντορθοδόξους, διὰ τοῦτο δὲ καὶ ἀνθελληνικοὺς
Φαρμακιδεῖους λιβέλλους.

Ἀλλὰ παρὰ τὴν τοιαύτην ἀντορθόδοξον καὶ κατὰ βάθος
ἀνθελληνικὴν πολιτείαν τῆς ἐν Ἀθήναις κυβερνήσεως ἢ ἔντονος
διαμαρτυρία τῆς Ρωσίας βοηθουμένη καὶ ὑπὸ τῶν ἄλλων ὀρθο-
δόξων κρατῶν τῆς Ἀνατολῆς (πλὴν τοῦ βασιλείου τῆς Ἑλλάδος!),
ἔτι δὲ ἡ πολιτεία τοῦ ἐν Κωνσταντινουπόλει ἄγγλου πρέσβεως
Στρ. Κάνιγκ, ἀποφαινομένου ἀνέκαθεν «ὑπὲρ τῶν φυσικῶν
δικαιωμάτων τῶν δέκα ἑκατομμυρίων ὀρθοδόξων ὑπηκόων τοῦ
σουλτάνου ἐναντίον τῶν προβαλλομένων δικαιωμάτων ὀλίγων
χιλιάδων Καθολικῶν Ὁθωμανῶν ὑπηκόων» περιήγαγον μὲν εἰς
δυσχερῆ θέσιν τὴν Πύλιν, ἀλλ' ἀνέστειλαν ἅμα καὶ τὴν ὀρμὴν
τῆς γαλλικῆς πολιτικῆς. Καὶ ἐξηκολούθει μὲν ὁ κυβερνητικὸς
γαλλικὸς τύπος διαμαρτυρούμενος ὑπὲρ τῶν ἀξιώσεων τῆς Γαλλίας,
τῆς οὐδὲν ἄλλο ζητούσης, ὡς ἔγραφον, ἢ τὴν ἐκτέλεσιν τῶν *διο-
μολογήσεων* (capitulations) τοῦ 1770¹, οὐδαμῶς δὲ διανοου-

(1) Εἶπομεν ἐν τοῖς ἔμπροσθεν ὅτι αἱ κοινῶς λεγόμεναι παρ' ἡμῖν

μένης νά καταδιώξη τὴν Ὁρθόδοξον Ἐκκλησίαν ἀλλ' ὑπεδείκνυε καὶ τὴν ἀνάγκην τῆς ὑποχωρήσεως, οὐχὶ εἰς τὰς ἀπειλὰς τῆς Ρωσίας, ἀλλ' εἰς τὴν Πύλην, ἵνα μὴ περιπλακῇ ἔτι μᾶλλον ἢ θεοὺς αὐτῆς. Οὕτως ἐχόντων τῶν πραγμάτων Συνέλευσις Ἐθνικὴ Μεγάλῃ τῶν Ὁρθοδόξων συνήλθε τῇ 17 Νοεμβρίου (1851) ἐν τῷ Οἰκουμενικῷ Πατριαρχείῳ ὑπὸ τὴν προεδρίαν τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριάρχου Ἀνθίμου Γ', ἐν ἣ παρήσαν ὅ τε ἐν Κωνσταντινουπόλει τότε ἀποδημῶν πατριάρχης Ἱεροσολύμων Κύριλλος Β', ὁ πατριάρχης πρῶτον Κων/πόλεως Κωνστάντιος Α' (νῦν ὡς ἀρχιεπίσκοπος Σιναίου) καὶ πάντες οἱ ἐνδημοῦντες ἀρχιερεῖς καὶ πλῆθος λαϊκῶν προκρίτων τοῦ γένους, ἔτι δὲ οἱ τρεῖς ἀντιπρόσωποι τῶν τριῶν ἡγεμονιῶν Ἀριστάρχης (Βλαχίας),

διομολογήσεις καὶ capitulations παρὰ τοῖς Γάλλοις, οὐδὲν κῦρος συνθήκης ἢ συμβάσεως εἶχον, οὐσα ἀπλῶς διατάξεις σουλτανικαὶ ἀνακαλούμεναι ἀνά πάσαν στιγμὴν. Ἄλλ' ἡ Πύλη, πιεζομένη ὑπὸ τοῦ Γάλλου πρέσβεως ἀπαιτοῦντος νά δηλώσῃ ἂν ἀναγνωρίξῃ ἢ οὐχὶ τὰς ἐκ τῶν διομολογήσεων ὑποχρεώσεις, ἐν τῇ στενοχωρίᾳ αὐτῆς ἔδωκεν ἀπάντησιν καταφατικὴν. Καὶ οἱ Νεότουρκοι δὲ ὑπουργοὶ τοῦ σουλτάνου Μεχμέτ Ε' τῷ 1911 μετὰ παχυλῆς ἀμαθείας ἐκάλεσαν ἐν τῇ Ὁθωμανικῇ Βουλῇ τῶν ἀντιπροσώπων τὰς λεγομένας *διομολογήσεις* «συνθήκας ἀρχαίας» (οὐχοῦτι ἀτικά) ἐλεγχθέντες διὰ τὴν ἀμαθίαν καὶ ἀντιπολιτικὴν ταύτην ἔκφρασιν αὐτῶν ὑπὸ τοῦ γράφοντος ταῦτα, διατελοῦντος τότε ἀντιπροσώπου Σμύρνης ἐν τῇ Ὁθωμανικῇ Βουλῇ. Ἴδου δὲ τίνα λέγει περὶ τῆς ἀκριβοῦς ἐρμηνείας τῶν capitulations ὁ ἐκ τῶν φανατικωτάτων καθολικῶν καὶ μισορθοδοξοτάτων Γάλλος συγγραφεὺς Théophil Lavallée (Histoire de la Turquie) τόμ. 1 ἐν ὑποσημειώσει σ. 325: «Ὁ Μέγας Κύριος ἔνεκεν ἀγερωχίας κακῶς νοουμένης διὰ λόγους διήθεν θρησκευτικούς δὲν θέλει οὐδεμίαν συνθήκην νά συνάψῃ μεθ' ἡγεμόνων Χριστιανῶν, μὴ δεχόμενος ἰσοτιμίαν πρὸς τούτους. Ἀρέσκει αὐτῷ ὁ τρόπος τῶν capitulations, διότι τὰ ὅσα παραχωρεῖ θεωρεῖ ἀπολύτως ἀπ' αὐτοῦ ἐξαρτώμενα, δικαιούμενος ν' ἀνακαλῇ, νά ἐπεκτείνῃ, νά περιορίξῃ ἢ νά ἀκυροῖ αὐτά, ὅταν θεωρῇ τοῦτο πρέπον (Mémoires du Chevalier d'Arvicux V. p. 56)». Ὡς γνωστὸν διὰ τῆς ἐν Λωζάνῃ συνθήκης τοῦ 1923 οἱ Τοῦρκοι κατώρθωσαν νά καταργήσωσι πάντα τὰ ἐπὶ τῶν capitulations στηριζόμενα τῶν Φράγκων ἐν Τουρκίᾳ δικαιώματα καὶ ἰδίως τὰ τῆς ἑτεροδικίας τῶν ἐν Τουρκίᾳ ξένων.

Βογορίδης (Μολδαβίας) καὶ ὁ μνημονευθεὶς Πετρονιέβιτς τῆς Σερβίας. Ἡ Συνέλευσις δ' αὕτη ἀπεφάσισεν ἵνα συνταχθῇ ἀναφορὰ πρὸς τὸν Σουλτάνον ὑπογεγραμμένη ὑπὸ πάντων τῶν μετασχόντων τῆς Συνελεύσεως καὶ ἐξαιτουμένη παρὰ τοῦ κυριάρχου τὴν διατήρησιν τῶν ἀπ' αἰῶνων τῶ τῶν Ρωμαίων (Γραικῶν) γένει παραχωρηθέντων ἐν τοῖς Ἁγίοις τόποις δικαιομάτων. Ἡ ἀξιωματικὸς αὕτη ἀναφορά, ἣν ὁ Οἰκουμενικὸς Πατριάρχης εἰσηγήσει τοῦ εὐνοϊκῶς τότε πρὸς τὰς τῶν Ὁρθοδόξων ἀξιώσεις διακειμένου ὑπουργοῦ τῶν Ἐξωτερικῶν Ἀαλῆ πασᾶ ἐπέδωκε τῷ Σουλτάνῳ, μετὰ πολλῆς παρησίας συντεταγμένη ἐν ὀνόματι τῶν δέκα ἑκατομμυρίων Ὁρθοδόξων ὑπηκόων τοῦ Σουλτάνου, ἔλεγε πρὸς τοὺς ἄλλοις: «Ὡς ἀπόγονοι τοῦ Μεγ. Κωνσταντίνου ἐλπίζομεν μετὰ πληρεστάτης πεποιθήσεως ὅτι ἡ Α. Μ. ὁ Σουλτάνος θέλει προστατεῦσαι καὶ ἐξασφαλίσαι τὰ ἀπαράγραπτα ἡμῶν δικαιώματα ἐπὶ τοῦ Ἁγίου Τάφου»¹. Ὁ Σουλτάνος πιεζόμενος ὑπὸ τῆς Γαλλικῆς διπλωματίας, ἅμα δὲ καὶ ὑπὸ τῆς ἐπικλήσεως τῶν ἀντιπροσώπων δέκα ἑκατομμυρίων ὑπηκόων αὐτοῦ, ἐν τῇ ἀμνηστία αὐτοῦ διέλυσε τὴν μικτὴν ἐπιτροπείαν καὶ διώρισε νέαν ἐπιτροπείαν συγκειμένην μόνον ἀπὸ μουσουλμάνων (μολλάδων καὶ ναϊπῶν ἴτοι νομοδιδασκάλων καὶ δύο πασάδων). Ἡ ἐπιτροπεία αὕτη ἀπεφίνατο γνώμην σύμφωνον πρὸς τὰς ἀξιώσεις τῶν Ὁρθοδόξων, ὁ δὲ Σουλτάνος, παρὰ πάσας τὰς ἀπειλὰς τοῦ Γάλλου πρέσβευος καὶ παρὰ τὰ διαδιδόμενα περὶ τῆς ἐπικειμένης δῆθεν ὑπὸ τοῦ γαλλικοῦ στόλου καταλήψεως τῆς Ἰόππης καὶ παρὰ τὰς ἐν τῷ Διβανίῳ αὐτῷ ἐπικρατούσας διαφωνίας, τοῦ μὲν Ρεσίτ πασᾶ καὶ τοῦ Φουὰτ ἐφέντου συνηγορούντων ὑπὲρ τῶν γαλλικῶν ἀξιώσεων, τοῦ δὲ ὑπουργοῦ τῶν Ἐξωτερικῶν Ἀαλῆ πασᾶ ἀντιφρονοῦντος καὶ παραιτουμένου, ἀπεφάσισε νὰ διατηρήσῃ κατ' οὐσίαν τὸ τέως ἐν τοῖς Ἁγίοις τόποις ἐπικρατοῦν καθεστῶς μετὰ

(1) Τοῦ Μεγάλου Κωνσταντίνου ὄντος αὐτοκράτορος Ρωμαίων, ἀλλὰ καὶ βασιλέως ὑπὸ τῶν Χριστιανῶν Ἑλλήνων προσαγορευθέντος, γεννηθέντος δὲ ἐν Ναϊσσῷ (νῦν Nisch τῆς Σερβίας), ἐκ Δαλματῶν δὲ προγόνων καταγομένου, εὐλογον ἦν νὰ καλέσωσιν αὐτὸν γενάρχην αὐτῶν οὐ μόνον οἱ Ἕλληνες, ἀλλὰ καὶ οἱ Σέρβοι καὶ οἱ Ρωμαϊκῆν καταγωγῆν εἰς ἑαυτοὺς ἀποδιδόντες Μολδοβλάχοι.

μικρῶν παραχωρήσεων πρὸς τὴν Γαλίαν. Πρὸς τοῦτο δ' ὁ πατριάρχης Ἱεροσολύμων προσκληθεὶς ὑπὸ τοῦ Μεγάλου Βεζίρου παρηγνέθη νὰ φανῆ διαλλακτικός· ἀλλ' ὁ πατριάρχης ἔμεινεν ἀνένδοτος ὑποστηριζόμενος ὑπὸ τοῦ Ρώσου πρέσβευος.

Τότε ὁ Σουλτᾶνος συνεκάλεσε μέγα συμβούλιον (1 Ἰανουαρίου 1852), οὗ μετέσχον, πλὴν τῶν ὑπουργῶν καὶ ἄλλων συμβούλων τοῦ κράτους, καὶ οἱ οὐλεμάδες (θεολόγοι νομοδιδάσκαλοι, ἐξ ὧν εἶχεν ἀπαρτισθῆ ἡ νέα ἐπιτροπεία). Τὸ συμβούλιον ἐκηρύχθη ὑπὲρ τῆς διατηρήσεως τοῦ τέως ὑφισταμένου καθεστώτος πρὸς μεγίστην χαρὰν τῶν Ὀρθοδόξων. Ἀλλ' ἡ τοῦ συμβουλίου ἀπόφασις δὲν μετεβλήθη εὐθὺς εἰς ἀπόφασιν κυβερνητικὴν ἕνεκα τῆς ἐκ μέρους τοῦ μεγάλου βεζίρου Ρεσίτ πασᾶ ἀντιδράσεως. Ἀλλ' ὅτε ὁ ἐπὶ τῶν Ἐξωτερικῶν ὑπουργὸς Ἀαλῆ πασᾶς, συνηγορῶν πάντοτε ὑπὲρ τῶν ἀξιώσεων τῶν Ὀρθοδόξων παρηγήθη διὰ τὴν πρὸς τὸν Μ. βεζίρον διαφωνίαν, οὗτος μὲν ἐπαύθη τῆς μεγάλης βεζιρίας διατάγματι σουλτανικῶ, εἰς τὴν θέσιν δ' αὐτοῦ ἐκλήθη νῦν ὡς μέγας βεζίρης αὐτὸς ὁ Ἀαλῆ πασᾶς.

Ἡ ὑπουργικὴ αὕτη μεταβολὴ ἦν, ὡς ἐλέχθη, ἀποτέλεσμα ἀπειλητικῆς διακοινώσεως τοῦ Ρώσου πρέσβευος ζητοῦντος τὰ διαβατήρια αὐτοῦ ἐν περιπτώσει τῆς μὴ κατὰ τὰς ὕψιστάς ἀξιώσεις λύσεως τοῦ ζητήματος. Ὁ νέος μέγας βεζίρης ἔδωκεν ἀπάντησιν ἀρνητικὴν εἰς τὸν Γάλλον πρεσβευτὴν. Οὗτος δὲ κατὰ τὰς πεμφθείσας αὐτῶ νέας ὁδηγίας ἐκ Παρισίων (ἐνθα ὁ Λουδοβίκος Ναπολέων τελέσας τὸ πραξικόπημα τῆς 2 Δεκεμβρίου 1851 διετέλει ἐν λίαν ἀκροσφαλεῖ θέσει) ἔμετρίασε λίαν τὰς προτέρας ἀξιώσεις αὐτοῦ περιορίσας αὐτὰς εἰς τὴν συμμετοχὴν τῶν Λατίνων εἰς τὰ ἱερά τῆς Βηθλεὲμ καὶ Γεθσημανῆς. Ἀλλ' οὐδὲ ταῦτα ἐπέτυχεν. Ἢ ἐκ τοῦ τολμήματος τῆς 2 Δεκεμβρίου μὴ στερεωθείσα ἔτι θέσις τοῦ Α. Ναπολέοντος καὶ ἡ ἕνεκα τῆς ἐπιδοκιμασίας τοῦ τολμήματος ἐκείνου ἐπελθοῦσα ἐν Ἀγγλίᾳ, καθὰ ἐν τοῖς ἔμπροσθεν εἴρηται, πῶσις τοῦ φίλου τοῦ Α. Ναπολέοντος λόρδου Πάλμερστον καὶ ἡ κατ' ἀκολουθίαν τοῦ αὐτοῦ τολμήματος ἐπελθοῦσα στενὴ ἔνωσις καὶ ἐν πᾶσι τοῖς εὐρωπαϊκοῖς ζητήμασι σύμπραξις τῆς Ρωσίας μετὰ τῆς Αὐστρίας ἐκράτουναν ἔτι

μᾶλλον τὴν ῥωσικὴν ἐν Κωνσταντινουπόλει πολιτικὴν ῥοπήν¹. Τέλος κατὰ Μάρτιον (1852) ἐξεδόθη τὸ ὑψηλὸν αὐτοκρατορικὸν θέσπισμα ἢ διάγραμμα (τοῦ ἀραβικοῦ μηνὸς Ρεμπι-ουλ-αχίρ, ἔτ. 1262 τῆς Ἑγίρας), οὗ ἐν τῷ προλόγῳ ἐλέγετο ὅτι ἠξιώθησαν προσοχῆς πρὸ πάντων τὰ δίκαια τῶν Ὁρθοδόξων (Ρωμαίων)², ἐν δὲ τῷ ἐπιτακτικῷ μέρει τοῦ θεσπίσματος ἐλέγετο ὅτι ἐν Ἱερουσαλήμ τὸ τέως καθεστὼς μένει ἀναλλοίωτον, ἰδίως «ἐν τῷ μεγάλῳ τρούλλῳ τοῦ ναοῦ τῆς Ἀναστάσεως», «ἐν τῷ μικρῷ τρούλλῳ τῷ ἄνω τοῦ τόπου, ἔνθα κεῖται ὁ τάφος τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ», «ἐν τῇ Ἀποκαθιλώσει», ἐν τῷ ἐντὸς τοῦ μεγάλου ναοῦ κειμένῳ Γολγοθᾶ», «ἐν ταῖς ἀψῖσι τῆς Μαρίας», «ἐν τῇ

(1) Ἡ τοιαύτη πρὸς οὐδετερότητα μεταστροφή τῆς Αὐστριακῆς πολιτικῆς εἶναι τοσοῦτ' ἄλλο ἀξιοσημείωτος, ὅσον ἐν ἀρχῇ τῆς κρίσεως, ὅτε πάντα τὰ μικρὰ ὀρθόδοξα κράτη τῆς Ἀνατολῆς (πλὴν τοῦ βασιλείου τῆς Ἑλλάδος) ἐτάχθησαν ὑπὸ τὴν ἡγεσίαν τῆς Ρωσίας πρὸς ὑποστήριξιν τῆς ταύτης πολιτικῆς, ἡ Αὐστρία εἶχεν ἐνώσει ὑφ' ἑαυτὴν τὰ Καθολικὰ κράτη τῆς Πορτογαλλίας, Σαρδηνίας καὶ Νεαπόλεως πρὸς ὑποστήριξιν τῶν ἀξιώσεων τῶν Δυτικῶν (κατὰ Φεβρουάριον τοῦ 1851), ὅτε μάλιστα ὁ ἐν Κωνσταντινουπόλει Αὐστριακὸς ἀντιπρόσωπος εἶχεν ἐπιδώσει καὶ ὑπόμνημα τῇ Πύλῃ, ἐν ᾧ ἡ Αὐστρία στηριζομένη ἐπὶ τῶν συνθηκῶν τοῦ Καρλοβιτσίου (1699), τοῦ Πασσάροβιτζ (1818) καὶ τοῦ Βελιγραδίου (1839), ἐν αἷς ὑπῆρχον ἄρθρα τινὰ ὑπὲρ τῶν ἐν τοῖς Ἁγίοις τόποις Καθολικῶν μοναχῶν, παρίστατο ὡς ὑτέρμαχος τῶν ἐν τοῖς Ἁγίοις τόποις δικαιωμάτων τῆς Δυτικῆς Ἐκκλησίας. Ἀλλὰ τοῦτο ἐποίει ἡ Αὐστρία τότε, ἀπλῶς ἵνα μὴ ἡ Γαλλία σφετερισθῇ τὸ μοισθένιον τῆς προστασίας τῆς Δυτικῆς Ἐκκλησίας ἐν Ἀνατολῇ.

(2) Ὁ πρόλογος τοῦ Χάτι χουμαγιούν ἔχει οὕτως: «Ὁ παρῶν ὑψηλὸς βασιλικὸς μου ὀρισμὸς περιέχων τὰς ἀποφάσεις περὶ τῶν διαφιλονεικουμένων ἄχρι τοῦδε ἐν Ἱερουσαλήμ προσκυνημάτων, καὶ τὸ ὀριστικὸν καὶ ἀληθὲς πέρας τῶν γενομένων ἤδη ἀκριβεστάτων ἐξετάσεων ἐπὶ τῶν ἐν χερσὶ τῶν Ρωμαίων ὑληκῶν μου καὶ ἐπὶ τῶν ἐν χερσὶ τῶν Φράγκων εὐρισκομένων παλαιῶν ἀντιφατικῶν συμβολαίων (σενετιῶν), ἅμα δὲ ἐπικυρῶν τὰ παρὰ τῶν ἐνδόξων προγόνων μου καὶ μάλιστα παρὰ τοῦ περικλεοῦς πατρός μου χορηγηθέντι τοῖς Ρωμαίοις καὶ παρ' ἐμοῦ προλαβόντως ἐπικυρωθέντα καὶ ἀνανεωθέντα ὑψηλά διατάγματα, ἔστω ἀνώτερος καὶ ἀπρόσιτος εἰς πᾶσαν κατὰ καιροὺς ἐναντίαν πράξιν».

ἐν τῷ χωρίῳ Βηθλεὲμ κειμένη μεγάλη Ἐκκλησία καὶ τῷ ὑπὸ τὴν Ἐκκλησίαν ταύτην Σηλαιῶ τῆς γεννήσεως τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ καὶ ἐν τῷ τάφῳ τῆς Μαρίας».

Ταῦτα περὶ τῶν ἐν Ἱερουσαλήμ ἱερῶν σεβασμάτων ἢ προσκυνημάτων λέγει τὸ Χάτι χουμαγιούν¹. Διατάσσει δ' ὡσαύτως ἵνα τὸ μέχρι τότε καθεστὼς μείνῃ ἀναλλοίωτον καὶ ἐν Βηθλεὲμ («μενέτωσαν καὶ πάλιν κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον»), ὅπως καὶ ἐν τῷ πρὸς τὴν Βηθλεὲμ κήπῳ (τῷ νεκροταφείῳ). Τὸ Χάτι χουμαγιούν κηρύττει πρὸς τούτους ἄκυρα τὰ ἐν χερσὶ τῶν Λατίνων εὑρισκόμενα περὶ κτήσεως τῆς Γεθσημανῆς φερμάνια, καὶ τὰ διὰ τῶν φερμανίων παραχωρηθέντα δικαιώματα καλεῖ παραχωρήσεις κατὰ συγκατάβασιν (μουσααδὲ) γενομένης². Περὶ δὲ τοῦ ἐπὶ τοῦ λόφου ἢ Ὄρους τῶν Ἐλαιῶν (τῆς καλουμένης Γαλιλαίας) ναοῦ τῆς Ἀναλήψεως, ὃν ἐθεώρουν οἱ Λατῖνοι ὡς ἀπόλυτον αὐτῶν ἰδιοκτησίαν μὴ ἐπιτρέποντες συμμετοχὴν εἰς τὰς ἄλλας χριστιανικὰς κοινότητας, τὸ διάγραμμα ἔλεγεν: «Ὁ δὲ ναὸς τῆς Ἀναλήψεως κείμενος ἐν τῷ Ὄρει τῶν Ἐλαιῶν εἰς Ἱερουσαλήμ, ἐν ᾧ ἀπαξ τοῦ ἐνιαυτοῦ, δηλαδὴ κατὰ τὴν ἡμέραν τῆς Ἀναλήψεως τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ, τελοῦσιν ἄχρι τοῦδε οἱ Λατῖνοι τὰς ἱεροπραξίας αὐτῶν, οἱ δὲ Ρωμαῖοι προσκυνοῦσιν ἕξωθεν αὐτοῦ,

(1) Τὸ Χάτι χουμαγιούν = γράμμα ἢ διάγραμμα ὑψηλὸν (κυριολεκτικῶς ἀέτειον, μεγαλειῶδες) ἢ Χάτι σερίφ = διάγραμμα ἱερὸν, εἶναι διάταγμα ὕψιστον (οἰονεὶ χρυσόβουλλον), διότι φέρει τὴν ὑπογραφήν τοῦ Σουλτάνου ἰδίᾳ χειρὶ κεχαραγμένην, ἐνῶ τὸ φερμάνιον ἐκδίδεται ὑπὸ τῆς Ὑ. Πύλης ἐν ὀνόματι τοῦ Σουλτάνου φέρον τὸ σουλτανικὸν σῆμα (τουρά), ἀλλ' οὐχὶ ἰδιόχειρον ὑπογραφήν τοῦ Σουλτάνου.

(2) Ἐν τῷ διαγράμματι τῷ σουλτανικῷ ἐλέγοντο καὶ τάδε τὰ ἀξιωματώτα: «Αἱ ἐπὶ τοῦ μεγάλου καὶ τοῦ μικροῦ τροῦλλου, τῆς Ἀποκαθιλωσεως καὶ τοῦ Γολγοθᾶ καὶ τῆς ἐν Βηθλεὲμ μεγάλης Ἐκκλησίας καὶ τοῦ τόπου τῆς γεννήσεως ἀξιώσεις τῶν Λατίνων δὲν εἶναι δίκαιαι, διότι τὰ προσκυνήματα ταῦτα ἀνήκουσιν εἰς ὅλην τὴν Ἐκκλησίαν. Διὰ τοῦτο ἀπεφασίσθη ἵνα πάντες οὗτοι οἱ μνημονευθέντες τόποι μένωσιν εἰς τὴν παροῦσαν αὐτῶν κατάστασιν», ὅπερ ἄλλαις λέξεσιν ἐσήμαινε νὰ μένωσιν εἰς τὰς χεῖρας τῶν Ἑλλήνων μετὰ συμμετοχῆς θεωρητικῆς καὶ τῶν ἄλλων Ἐκκλησιῶν, οὐχὶ δὲ νὰ περιέλθωσιν εἰς τὴν κατοχὴν ἢ τὴν κτήσιν τῶν ἀποκλειόντων τὰς ἄλλας Ἐκκλησίας Λατίνων.

ἐπειδὴ κατ' ἐκεῖνο τὸ μέρος ὑπάρχει ἰσλαμικὸν προσκύνημα, ὁ ῥηθὲς ναὸς δὲν ἀνήκει ἰδιαιτέρως καὶ ἀποκλειστικῶς εἰς οὐδὲν τῶν ῥηθέντων χριστιανικῶν θρησκευμάτων. Ὄθεν τὸ νὰ ἀποκλείωνται οἱ Χριστιανοὶ ὑπήκοοι τῆς κραταιᾶς μου βασιλείας ἀπὸ τῆς ἐντὸς τοῦ ναοῦ θρησκευτικῆς λατρείας, ἐθεωρήθη ἀνάρμοστον τῇ βασιλικῇ μου εὐθυδικίᾳ, ἀπεφασίσθη δ' ὥστε τοῦ λοιποῦ οἱ Ῥωμαῖοι καθὼς καὶ οἱ Λατῖνοι νὰ μὴ κωλύονται τοῦ νὰ προσκυνῶσι καὶ τελῶσι λειτουργίαν ἐντὸς τοῦ ναοῦ τούτου κατὰ τὰς ὀρισμένους θρησκευτικὰς ἡμέρας ἐπὶ τῷ ὄρει τοῦ νὰ μὴ μεταβληθῇ μηδὲν ἢ παροῦσα τοῦ ναοῦ τούτου τάξις καὶ κατάστασις, φυλάττοντος εἰς τὴν πύλην τοῦ ναοῦ τούτου, ὡς καὶ πρότερον, ἐνὸς θυρωροῦ ὀθωμανοῦ». Τὸ σουλτανικὸν διάγραμμα ἐξαῖρον ἰδιαζόντως τὰ ἐπὶ τῶν ἐν τοῖς Ἁγίοις τόποις σεβασμάτων δικαιώματα τοῦ τῶν Ῥωμαίων γένους ἔλεγεν ἐμφαντικῶς: «Τὰ παρὰ τοσούτων ἐνδόξων προγόνων μου πρὸς τοὺς Ῥωμαίους ὑπηκόους τῆς κραταιᾶς μου βασιλείας χορηγηθέντα καὶ παρ' ἐμοῦ δι' ὑψηλῶν **Βασιλικῶν Διαταγμάτων**, περιβεβλημένων ὑπερθεν δι' ἱερῶν Βασιλικῶν **χατίων**¹, ἐπικυρωθέντα δικαιώματα, ὧν ἡ διατήρησις καὶ διαφύλαξις εἶναι ἐκ τῶν ἰδιαιτέρων μου μελημάτων, ἐπειδὴ καὶ παρ' ἐμοῦ ἐγένοντο δεκτά, δὲν ἐπιτρέπεται οὐδεμία παρ' οὐδενὸς ἀντιβαίνουσα εἰς τὴν ἀπόφασιν ταύτην πρᾶξις». Ἐν τέλει τὸ Χάττιον διατάσσει τῷ διοικητῇ τῆς Ἱερουσαλήμ «νὰ φροντίσῃ ἵνα μὴ γένηται μηδεμία παράβασις τῶν διατασσόμενων».

Τὴν διὰ τοῦ Χάττι-χουμαγιὸν τοῦ Μαρτίου ἐπελθοῦσαν λύσιν ἀνεκοίνωσεν αὐτὸς ὁ Σουλτᾶνος δι' ἐπιστολῆς αὐτοῦ εἰς τὸν αὐτοκράτορα Νικόλαον, ἀπαντῶν εἰς τὴν μνημονευθεῖσαν ἀνωτέρω πρὸς αὐτὸν ἐπιστολὴν τοῦ αὐτοκράτορος. Ὁ τσάρος Νικόλαος διὰ νέας ἐπιστολῆς αὐτοῦ πρὸς τὸν Σουλτᾶνον ἐκφράζων ἐν πρώτοις τὰς πρὸς τοῦτον εὐχαριστίας αὐτοῦ ἐπὶ τῇ ἐπελθούσῃ λύσει ἠτήσατο παρ' αὐτοῦ νὰ ἐπιτραπῇ τῷ Πατριάρχῃ τῶν Ὁρ-

(1) Ἡ λέξις (χάττια) κεῖται ἐνταῦθα ἐν τῇ κυριολεκτικῇ σημασίᾳ σημαίνουσα οὐχὶ τὸ ὄλον Λιάγραμμα ἢ Θεόσπισμα, ἀλλὰ τὰ γράμματα, τοὺς χαρακτῆρας τοὺς χαραττομένους ὑπὸ τοῦ Σουλτάνου, ἐξ ἧς πρώτης σημασίας προήλθε συνεκδοχικῶς ἡ τοῦ Θεοσπίματος.

δοδόξων νὰ ἐπισκευάσῃ τὸν θόλον τοῦ μεγάλου ναοῦ τῆς Ἀναστάσεως. Τῆς αἰτήσεως τοῦ Τσάρου γενομένης δεκτικῆς ἐξεδόθη φερμάνιον (κατ' Αὐγούστον τοῦ 1852) πρὸς ἐκτέλεσιν ταύτης καὶ μετὰ τοῦ φερμανίου τούτου ἀνεχώρησεν εἰς τὴν Ἀγίαν πόλιν ὁ ταύτης ὀρθόδοξος πατριάρχης Κύριλλος, ἵνα φροντίσῃ περὶ τῆς εἰρημένης ἐπισκευῆς τῆς ματαιωθείσης μέχρι τότε ὑπὸ τῶν Δυτικῶν. Ἄλλ' ἐν τῷ μεταξὺ καὶ ἡ Γαλλικὴ κυβέρνησις δὲν ἔμενεν ἐν ἀπραξίᾳ. Ἡ μετὰ τὸ πολιτικὸν τόλμημα τῆς 2 Δεκεμβρίου (1851) ἐτελθοῦσα κατὰ μικρὸν εἰς τὰ πνεύματα τῶν ἐν Γαλλίᾳ γαλήνῃ, καὶ ἡ ἐπιδοκιμασία, ἣς ἔτυχε τὸ προαξικόπημα ἐκεῖνο ἐν ταῖς ἐπαρχίαις ὡς ἀποβλέπον εἰς τὴν πρόληψιν τοῦ ἐκ μέρους τῶν Δημοκρατικῶν ἀπειλουμένου ἐναντίον τῆς κοινωνικῆς καὶ ἠθικῆς τάξεως καὶ εἰρήνης ἐσωτερικοῦ κινδύνου, ὡς καὶ ἡ ἐνθουσιώδης ὑποδοχὴ ἡ γενομένη εἰς τὸν πρίγκιπα πρόεδρον Λουδοβῆκον Ναπολέοντα περιοδεύοντα τὰς τοῦ κράτους ἐπαρχίας καὶ ἡ πολλαχόθεν ἐξεγειρομένη ὑπὲρ τῆς ἀνιδρύσεως τῆς Ναπολεοντείου αὐτοκρατορίας (empire) λαϊκὴ φωνὴ ἐπέφρωσαν ἠθικῶς καὶ τὴν ἐν Κωνσταντινουπόλει πολιτικὴν ῥοπὴν τῆς Γαλλίας. Καὶ νῦν ὁ ἐκ Παρισίων ἐπανελθὼν πρεσβευτὴς Λαβαλὲτ εἰργάζετο παντὶ τρόπῳ πρὸς ματαίωσιν τῆς ἐκτελέσεως καὶ αὐτοῦ τοῦ Χαττίου τοῦ Μαρτίου ἔχων βοηθὸν ἐν τῇ Πύλῃ τὸν Φουὰτ ἐφέντην. Ἀποτέλεσμα τῶν ἐνεργειῶν τοῦ Γάλλου πρέσβευτος ὑπῆρξεν ἐν μέρει καὶ ἡ κατὰ Ἰούλιον τοῦ 1852 ἐτελθοῦσα ὑπουργικὴ μεταβολή¹, δι' ἣς ὁ γαλλόφρων Φουὰτ διωρίσθη ὑπουργὸς τῶν Ἐξωτερικῶν (ὡς Φουὰτ πασᾶς). Ἄλλ' ἡ εἰς τὸ ὑπουργεῖον εἴσοδος τοῦ Φουὰτ οὐδεμίαν εὐθὺς ἐπήνεγκε μεταβολὴν εἰς τὴν τῶν πραγμάτων κατάστασιν ὡς πρὸς τὸ Ἀγιοταφιτικὸν ζήτημα, πλὴν τῶν ἀορίστων φημῶν καὶ θρύλων τῶν ἀναγραφομένων ἐν ταῖς ἀπὸ Κωνσταντινουπόλεως ἀνταποκρίσεσιν εὐρωπαϊκῶν τινῶν ἐφημερίδων (καὶ ἰδίως τῆς Βελγικῆς Ἀνεξαρτησίας (Indépendance Belge)) περὶ τῆς ἀνακλήσεως τοῦ Χαττίου τοῦ Μαρτίου καὶ περὶ ἐκδόσεως νέου ἐπὶ τῇ βίβσει τῶν πρὸς τὸν Λαβαλὲτ πρὸ τῆς ἐκδόσεως τοῦ

(1) Λέγομεν ἐν μέρει, διότι ὡς κύριος λόγος τῆς μεταβολῆς ἐφέρετο ἡ μεγάλη πυρκαϊὰ τῆς πρωτεύουσας καὶ αἱ ἐν ταῖς ἐπαρχίαις διαπρατόμεναι ληστείαι.

Χαττίου εκείνου γενομένων υποσχέσεων. Ἀλλὰ τὰ πράγματα ἔλαβον σοβαρωτέραν τροπὴν ἀπὸ τοῦ Σεπτεμβρίου (1852), ὅτε ὁ μέγας βεζίρης Ἀαλῆ πασᾶς περιπεσὼν εἰς δυσμένειαν ἐπαύθη καὶ ἐπέμφθη ὡς διοικητὴς εἰς Σμύρνην, ἀντικατασταθεὶς διὰ τοῦ ναύαρχου Μεχμέτ Ἀλῆ πασᾶ, χωρὶς νὰ ἀποχωρήσῃ ὁ Φουάτ. Ἡ μεταβολὴ αὕτη δὲν εἶχεν ἄμεσον συνάφειαν πρὸς τὸ ζήτημα τοῦ Ἁγίου Τάφου, ὅμως ἢ ἐν τῷ ὑπουργείῳ διαμονῇ τοῦ Φουάτ καὶ αἱ ἄπαυστοι πιέσεις τοῦ Λαβαλὲτ τοῦ ἐκ Παρισίων (ὅπου εἶχε μεταβῆ ἐπ' ἀδείᾳ ἀπουσίας), ἐπανελθόντος καὶ ἐμφάνισιν τοῦ Γαλλικοῦ στόλου παρὰ τὸν Ἑλλήσποντον ἀπειλοῦντος ἐπὶ ἰνεγκον μεταβολὴν τινα ἐν τῇ πολιτικῇ τῆς Πύλης. Αὕτη δὲν ἐξέδωκε νέον Χάττιον ἀκυροῦν τὸ Χάττιον τοῦ παρελθόντος Μαρτίου, ἀλλὰ διεβεβαίωσε τὸν Γάλλον πρεσβευτὴν ὅτι αἱ ὁδηγίαι αἱ δοθησόμεναι εἰς τὸν πρὸς ἐκτέλεσιν τῶν διατάξεων τοῦ εἰρημένου Χαττίου πεμπόμενον εἰς Ἱερουσαλὴμ ἔκτακτον ἀπεσταλμένον ἦσαν τοιαῦται, ὥστε αἱ πρὸς τὸν πρεσβευτὴν δοθῆσαι πρότερον υποσχέσεις περὶ τῆς Βηθλεὲμ καὶ τῆς Γεθσημανῆς δὲν ἔμελλον ν' ἀθετηθῶσι. Πῶς ἠθέληεν ἢ ἠδύνατο νὰ ἐκτελέσῃ τὸ τοιοῦτον ἢ Πύλη χωρὶς νὰ μετέρχεται ἐπικίνδυνον διπρόσωπον πολιτικὴν καὶ ἂν ἀληθῶς τοιαῦται ὁδηγίαι ἐδόθησαν εἰς τὸν Ἀαφίφ βέην δὲν εἶναι σαφῶς γνωστόν. Πάντως ἡ ἀμηχανία τῆς Πύλης, ἀπειλουμένης ἐνθεν μὲν ὑπὸ τῆς Γαλλίας, ἐνθεν δὲ ὑπὸ τῆς Ρωσίας, δὲν εἶναι ἀπίθανον ὅτι ὑπηγόρευσεν αὐτῇ πολιτικὴν ἐφημέρου, ἐμβαλωματικοῦ, οὕτως εἰπεῖν, τρόπου ἐνεργείας. Κατὰ τὰς ἀπὸ Κωνσταντινουπόλεως εἰς τὰς ἐφημερίδας Ἀθηνῶν πεμπομένας εἰδήσεις ὁ γαλλίζων Φουάτ πασᾶς συνέστησε θερμῶς ἐν τῷ ὑπουργικῷ συμβουλίῳ τὴν μικρὰν, ὡς ἔλεγε, παρέκκλισιν ἀπὸ τῶν διατάξεων τοῦ Χαττίου ὡς πρὸς τὴν Βηθλεὲμ καὶ Γεθσημανῆν, ἐνῶ κατὰ τοὺς Εὐρωπαίους ἱστορικοὺς συγγραφεῖς τοῦ Κριμαϊκοῦ πολέμου ἢ Πύλη εἰς μὲν τὸν Ρῶσον πρεσβευτὴν ὑπεσχέθη ὅτι ὁ μέλλων νὰ μεταβῆ εἰς Ἱερουσαλὴμ Ἀαφίφ βέης δὲν ἔμελλε νὰ παραδώσῃ τοῖς Λατίνοις οὐδεμίαν κλεῖδα τῆς μεγάλης εἰσόδου τοῦ ναοῦ τῆς Βηθλεὲμ, εἰς δὲ τὸν Γάλλον πρεσβευτὴν ὅτι δὲν ἔμελλε ν' ἀναγνωσθῇ δημοσίᾳ ἐν Ἱερουσαλὴμ τὸ Χάττιον τοῦ Μαρτίου, ἵνα μὴ οὕτω καταπέσῃ ἢ ἠθικὴ δύναμις καὶ γοητεία τοῦ ἐν τοῖς Ἁγίοις τόποις Δυτικοῦ κλήρου. Ἀληθῶς δὲ τοιαύτην τινα

μετῆλθε πολιτείαν ἐν Ἱερουσαλήμ ὁ Ἀαφίφ βέης. Ἀφικόμενος εἰς Ἱερουσαλήμ, ἀντὶ νὰ ἐνεργήσῃ τὴν ἀνάγνωσιν τοῦ Χαττίου εἰς ἐπὶ κκοον πάντων καὶ νὰ καλέσῃ γενικὴν συνέλευσιν τοῦ Ἑλληνικοῦ καὶ τοῦ Λατινικοῦ κλήρου, τοῦ λαοῦ καὶ τῶν χριστιανῶν προκρίτων, τῶν ξένων προξένων, ὡς ἀνέμενον ὁ Πατριάρχης καὶ ὁ λοιπὸς ὀρθόδοξος κλήρος καὶ ὁ Ρῶσος ἀρχιμανδρίτης μετὰ τοῦ Ρώσου προξένου, μεταβὰς εἰς τὸν ναὸν τῆς Ἀναστάσεως καὶ συντυχῶν τῷ Ἑλληνί καὶ τῷ Ἀρμενίῳ πατριάρχῃ, ἐκεῖ ἀπέναντι τοῦ Ἀγ. Τάφου καὶ ὑπὸ τὸν μέγαν θόλον τοῦ ναοῦ ἠγόρευσεν ἐξαίρων τὰς εὐμενεῖς πατρικὰς διαθέσεις τοῦ Σουλτάνου ὑπὲρ πάντων τῶν πιστῶν ὑπηκόων αὐτοῦ. Ὅτε δὲ ὁ Ἑλλην πατριάρχης καὶ ὁ Ρῶσος ἀρχιμανδρίτης μετὰ τοῦ Ρώσου προξένου ἐξήτησαν τὴν ἀνάγνωσιν τοῦ Χαττίου, ἐκάλεσεν αὐτοὺς εἰς τὸ προσκύνημα τῆς Γεθσημανῆς, ἔνθα ἀνέγνωσεν αὐτοῖς ἰδιαιτέραν διαταγὴν (ἰραδὲ) τοῦ Σουλτάνου ἐπιτρέπουσαν τοῖς Λατίνοις νὰ λειτουργῶσιν ἅπαξ τοῦ ἐνιαυτοῦ ἐπὶ τοῦ ἱεροῦ τῆς Γεθσημανῆς, χωρὶς νὰ μετακινῶσι μηδαμῶς τὴν ἁγίαν τράπεζαν καὶ μηδὲν τῶν ἐπ' αὐτῆς κοσμημάτων. Τοῦτο ἐπύκρανε σφόδρα τοὺς Λατίνους μὴ θέλοντας νὰ ἱεουργῶσιν ἐπὶ θυσιαστηρίου ὑπὸ Ὀρθοδόξων κεκοσμημένου ἐπὶ μαρμαρίνης πλακῶς εἰς σχισματικὸς ἀνηκούσης καὶ κεκαλυμμένης ὑπὸ μετὰξῆς καὶ χρυσοῦ ἀντὶ ἀπλοῦ λινοῦ ὑφάσματος καὶ ἐνώπιον Ἐσταυρωμένου μὴ ἔχοντος τὸν ἕνα πόδα ἐπὶ τὸν ἕτερον δι' ἴλλου προσκεκολλημένον». Ἄλλ' ὁ σουλτανικὸς ἐπίτροπος τὴν ἡμέραν ἐκείνην ἔμεινεν ἀναίσθητος πρὸς πάσας τὰς ἐγειρομένας ἐναντίον τῶν ὑπ' αὐτοῦ ἀγγελθέντων πικρὰς διαμαρτυριῶν κραυγὰς, δι' ὧν ἀπήτουν οἱ Λατῖνοι δικαίωμα σκευοφυλακίου ἰδιαιτέρου ἐν τοῖς προσκυνήμασιν. Οἱ Ὀρθόδοξοι ἠεφράνθησαν ἐπὶ τῷ γεγονότι, ἀλλὰ δὲν ἐπαύσαντο ἀξιοῦντες τὴν ἀνάγνωσιν τοῦ Χαττίου, ὅπερ ἀπέφυγεν ὁ Ἀαφίφ βέης ἐπὶ διαφόροις προφάσει. Πρὸς τοῦτο δὲ ἔπεμψεν ὁ Ρῶσος πρόξενος εὐθὺς τὸν γραμματέα αὐτοῦ εἰς Ἰόππην, ἵνα διὰ τοῦ πρώτου ἀτμοπλοίου μὴνύσῃ τὰ γενόμενα εἰς τὸν ἐν Κωνσταντινουπόλει πρεσβευτὴν. Ἄλλ' ἐν τῷ μεταξὺ ὁ Ἀαφίφ βέης, ἵνα ἐπαναγάγῃ εἰς ἰσορροπίαν τὴν πρὸς τοὺς διαφορομένους εὐνοίαν τῆς Πύλης, παρέδωκε τὴν κλεῖδα τῆς μεγάλης Πύλης τοῦ ναοῦ τῆς Βηθλεὲμ εἰς τοὺς Φράγκους. Ἀφίκετο δὲ τότε εἰς Ἰόππην καὶ ὁ ὑπὸ τοῦ

Σουλτάνου χάριν τοῦ ἐν τῷ σπηλαίῳ τῆς Βηθλεὲμ ἐκπεμφθεῖς ἀστὴρ¹, εἰς οὗ τὴν προῦπάντησιν καὶ ὑποδοχὴν μετέβη εἰς Ἰόππην ὁ Λατῖνος πατριάρχης Βαλέργας², καὶ μετὰ μεγάλης καὶ σε-

(1) Ὁ ἀστὴρ τοῦ Λατινικοῦ σεβάσματος τοῦ σπηλαίου τῆς Βηθλεὲμ (τῆς φάτης δηλονότι, ἐν ἣ σπαργανωθείς ἔκειτο ὁ Κύριος. Ταύτην κατέχουσιν οἱ Λατῖνοι. Τὸ ὑπὸ τῶν Ὀρθοδόξων κατεχόμενον ἐν τῷ σπηλαίῳ σέβασμα εἶναι ὁ τόπος, ὅπου ἐτέχθη ὁ Κύριος) θεωρούμενος δώρημα τῶν Φράγκων ἡγεμόνων, ὅτε οὔτοι ἤρχον ἐν τῇ Ἁγίᾳ πόλει, εἶχεν ἐξαφανισθῆ τῷ 1847 ἐν τινι μεταξὺ τῶν Ὀρθοδόξων καὶ τῶν Λατίνων μοναχῶν ἔριδι καὶ συμπλοκῇ. Τὸν νέον ἀστέρα ἐδώρησατο ὁ σουλτάνος Ἀβδούλ Μεδζίτ κατασκευασθέντα δαπάνη αὐτοῦ καὶ φέροντα τὴν τοῦ ἐξαφανισθέντος παλαιοῦ ἀστέρος Λατινικὴν ἐπιγραφὴν «Hic natus est Christus» (=ἐνταῦθα ἐγεννήθη ὁ Χριστός), ἐνῶ ὡς τόπος τῆς γεννήσεως θεωρεῖται ὑπὸ τῶν Ὀρθοδόξων τὸ ἔσπερον τῶν σεβασμάτων τὸ ὑπὸ τῶν ἡμετέρων κατεχόμενον. Ὁ Σουλτάνος προσέβη εἰς τὴν δωρεάν ταύτην, ἵνα εὐαρεστήσῃ τοῖς Γάλλοις καὶ ἐπιδείξῃ ἴσην εὐμένειαν πρὸς ἀμφοτέρους τὰς Ἐκκλησίας.

(2) Ὡς γνωστόν, οἱ Λατῖνοι πατριαρχεῖον ἐν τῇ Ἁγίᾳ πόλει ἴδρυσαν περὶ τὰ τέλη τοῦ 11^{ου} μ. Χ. αἰῶνος, ὅτε ἰδρύθη τὸ Φραγκικὸν βασιλεῖον τῆς Ἱερουσαλήμ. Ὁ ἡμέτερος πατριάρχης Ἱερουσαλῶμων ὡς καὶ ὁ τῆς Ἀντιοχείας, ἐξελαθέντες τότε τῆς Ἁγίας Γῆς καὶ τῆς Συρίας διέμενον ἐν Κωνσταντινουπόλει μέχρι τῆς περὶ τὰ τέλη τοῦ 13^{ου} αἰῶνος ὑπὸ τῶν Μαμελούκων καταλύσεως τοῦ Φραγκικοῦ βασιλείου, ὅτε καταλιπόντος τοῦ Λατίνου πατριάρχου τὴν Ἁγίαν πόλιν ἐγκατεστάθη ἐν αὐτῇ τὸ ἡμέτερον πατριαρχεῖον. Οὐδεὶς ἔκτοτε μέχρι τοῦ 1848 διωρίσθη ἢ ἐπέμφθη πατριάρχης Λατίνος εἰς τὴν Ἁγίαν πόλιν. Ἀλλὰ κατὰ τὸ εἰρημένον ἔτος 1848 ὁ τότε ἀνελθὼν εἰς τὸν παπικὸν θρόνον μεγαλεπήβολος Πίος Θ', ὄστις ἀγόμενος ὑπὸ τοῦ βουλευματος τοῦ ἐνώσαι τὴν Ἀνατολικὴν καὶ τὴν Δυτικὴν Ἐκκλησίαν ἐπεμψε, τὸ πρῶτον ἐν τῇ ἱστορικῇ ἀντιπρόσωπον παπικὸν παρὰ τῷ Σουλτάνῳ (τὸν καρδινάλιον Φερριέρη, ὃς ἐπισκεψάμενος τὸν ἡμέτερον πατριάρχην Ἀνθιμον ς', ἐπιμόνω ἐνεργείᾳ τοῦ μ. βεξίφου Ρεσίτ πασά, ἀντεπεσκέφθη ὑπὸ τούτου), ἐπεχειρήσε δὲ καὶ ἀλληλογραφίαν πρὸς τὸν Οἰκουμενικὸν θρόνον ὑπὲρ ἐνώσεως οὐδαμῶς τελεσφορήσασαν, ἐβουλευσατο νὰ ἀνορθώσῃ καὶ τὸ ἐν τῇ Ἁγίᾳ Γῇ πρὸ ἑξ αἰῶνων ἐκλιπὸν Λατινικὸν πατριαρχεῖον προχειρησάμενος πατριάρχην Ἱερουσαλῶμων τὸν πολλὰς ἀποστολάς ἐν Ἀνατολῇ τελέσαντα καὶ ἰκανώτατον πρὸς τὴν θέσιν θεωρηθέντα Βαλέργαν εἰσελθόντα πανη-

μνῆς ἀκολουθίας ἱερέων καὶ συνοδείᾳ πολλῶν ἀνωτέρων Ὀθωμανῶν πολιτικῶν ὑπαλλήλων, ἔτι δὲ καὶ ἀξιοματικῶν τοῦ στρατοῦ κομισθεὶς ὁ νέος ἀστήρ ἀπετέθη μετὰ μεγάλης πομπῆς (τῇ 10 Δεκεμβρίου 1852) εἰς τὸν τόπον, ἐξ οὗ εἶγεν ἱεξαφανισθῆ ὁ παλαιὸς ἀστήρ. Ταῦτα πάντα γνωσθέντα ἐν Κωνσταντινουπόλει μεγάλην ἐξήγειραν ἐν τοῖς Ἑλληνικοῖς καὶ τοῖς Ῥωσικοῖς κύκλοις καὶ ἰδίως ἐν τῇ Ῥωσικῇ πρεσβείᾳ ἀγανάκτησιν. Μετ' ὀλίγας δὲ ἡμέρας γνωσθέντων τῶν πραγμάτων καὶ ἐν Πιερουπόλει ὁ κόμης Νεσεσελῶδε ἀπαντῶν εἰς τὸν Ὀξέρωφ ἀπὸ 2/14 Ἰανουαρίου ἀπέστειλε τὴν διακοίνωσιν τήνδε :

«Πρὸς κοινὴν ἀγανάκτησιν πάντων τῶν πρεσβευόντων τὸ ἀνατολικὸν δόγμα ἢ κλεῖς τοῦ ἐν Βηθλεὲμ ναοῦ παρεδόθη εἰς τοὺς Λατίνους, ὅπως δημοσίᾳ φανῆ ἢ θρησκευτικῇ αὐτῶν κατὰ τὴν Ἀνατολίην ὑπεροχῇ. Τὸ κακὸν ἄρα ἐγένετο, κύριε βαρῶν, ὥστε δὲν πρόκειται πλέον περὶ τοῦ τίνι τρόπῳ πρέπει νὰ προληφθῆ, ἀνάγκη ὅμως πᾶσα νὰ θεραπεύσωμεν αὐτό. Αἱ προσβληθεῖσαι προνομίαι τῆς ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας καὶ ἡ ἀθότησις τῆς ἐπισήμου πρὸς τὸν Ἀυτοκράτορα ὑποσχέσεως τοῦ Σουλτάνου χρήζουσιν ἐπανορθώσεως. Νῦν πρέπει νὰ ἐπιστήσωμεν τὴν προσοχὴν εἰς τὴν ἐπίτευξιν τῆς ἐπανορθώσεως ταύτης. Ἐὰν ἠκολουθοῦμεν ὡς ἐν παραδείγματι τῷ ἐπιτακτικῷ καὶ βιαίῳ τρόπῳ, δι' οὗ ἡ Γαλλία κατώρθωσε τὸν σκοπὸν αὐτῆς· εἰάν, ὡς ἡ Γαλλία, ὀλίγον ἐκηδόμεθα τῆς ἀξιοπρεπείας τῆς Πύλης καὶ δὲν ἀπεβλέπομεν εἰς τὰ ἐπακόλουθα ἡρωϊκοῦ φαρμάκου διδομένου εἰς κράτος τοσοῦτον ἤδη ἐξησθενηκός, ὡς εἶναι τὸ Ὀθωμανικὸν κράτος, πάντως ὁ τρόπος τῆς ἡμετέρας ἐνεργείας θὰ ἦτο ἤδη διαγεγραμμένος, οὐδὲ θὰ εἶχομεν ἀνάγκην νὰ σκεφθῶμεν ἐπὶ μακρὸν περὶ τούτου. Ἀπειλὴ καὶ βία θὰ ἦσαν τὰ ἔργα, εἰς ἃ ἠθέλομεν προσφύγει εὐθύς. Τὸ τηλεβόλον ἐκλήθη τὸ τελευταῖον ἔργον τῶν ἡγεμόνων· ἀλλ' ἡ Γαλλικὴ κυβέρνησις ἀνέδειξεν αὐτὸ ὡς πρώτιστον αὐτῆς ἔργον. Εἶναι αὐτὸ ἐκεῖνο τὸ ἐπιχείρημα, δι' οὗ ἀρχῆθεν ἔδειξεν ὅτι θὰ ἐπεμβῆ ἐν τε τῇ Τριπόλει (τῆς Βαρβαρίας) ἢ

γυρικῶς εἰς τὴν Ἀγίαν πόλιν τῇ 2/14 Ἰανουαρίου καὶ ἐνθρονισθέντα ἐν αὐτῇ.

(1) Ἐννοεῖ τὴν ἀπειλητικὴν θέσιν, ἣν ἔλαβεν ἡ Γαλλία τῷ 1835

καὶ ἐν Κωνσταντινουπόλει. Ἐπὶ τῆς ἐπί τινα χρόνον ἀναμονῆς τῆς ἐπανορθώσεως, θὰ τραπῶμεν πορείαν ἀλλοίαν, πορείαν οὐχὶ τοσοῦτον ἐπιτακτικὴν... Πιθανῶς ἡ Γαλλία, βλέπουσα ἐκ νέου τὴν Πύλιν διστάζουσαν, θὰ προσφύγῃ αὐτῆς εἰς ἀπειλὰς καὶ θὰ πῆσῃ αὐτὴν τοσοῦτον, ὥστε μηδεμίαν αἴτη νὰ δώσῃ ἀκρόασιν εἰς τὰς δικαίας ἡμῶν αἰτήσεις... Κρίνει λοιπὸν εὐλογον ὁ Αὐτοκράτωρ νὰ προσφύγῃ ἐν αὐτῇ τῇ ἀρχῇ εἰς μέτρα τινὰ προφυλακτικὰ ὅπως ὑποστηρίξῃ τὰ διαβήματα ἡμῶν, ὅπως οὐδενὸς οὐδὲ τὸ ἀποτέλεσμα τῶν ἀπειλῶν τοῦ Λαβαλέτ, προφυλαχθῆ δὲ καὶ ἀπὸ πάσης περιπετείας ἀπειλοῦσης κυβερνήσῃν εἰθισμένην νὰ ἐνεργῇ ἐξ ἀπροόπτου».

Ὀλίγας ἡμέρας πρότερον ὁ ἐν Κωνσταντινουπόλει Γάλλος πρεσβευτῆς γράφωμεν πρὸς τὸν γνωστότατον ἡμῖν Θουβενέλ (νῦν διευθυντὴν τῆς ἑξωτερικῆς ἀλληλογραφίας ἐν τῷ ὑπουργείῳ τῶν Ἑξωτερικῶν), ἀπορῶν τί θὰ εἴπῃ ὁ Τσάρος διὰ τὸν πάταγον, ὃν ἤγειραν οἱ ἐν Κωνσταντινουπόλει καὶ ἐν Ἱερουσαλὴμ Ρῶσοι πράκτορες (ιδίως ὁ ἐν Ἱερουσαλὴμ Ρῶσος ἀρχιμανδρίτης) ὠθοῦντες τὰ πράγματα εἰς τὸ ἄκρον καὶ ἀντιστάντες ἐπιτακτικῶς εἰς τὰς γλίσχρας πρὸς τοὺς Γάλλους παραχωρήσεις, «αἵτινες μόναι ἐπέτρεπον εἰς τὴν Γαλλίαν ἔντιμον διέξοδον», ὡς μόνον κανόνα πολιτικῆς συνίστα τοῦ λοιποῦ τὴν ἄμυναν («Ὁπωσδήποτε ἀπὸ τοῦδε περιοριζόμεθα εἰς ἄμυναν»). Ἐν τῷ μεταξὺ ἡ λίαν ἔντονος πολιτεία τοῦ Ὁζέρωφ εἶχεν ἐπενέγκῃ ἱκανῶς σπουδαῖα ἀποτελέσματα. Τὸ Χάτιον τοῦ Μαρτίου (1851) ἀνεγνώσθη ἐν Ἱερουσαλὴμ δημοσίᾳ μετὰ μεγάλης ἐπισημότητος, ὁ δὲ Τσάρος ἤμειψε τὸν Ὁζέρωφ καὶ τοὺς συνεργάτας αὐτοῦ δι' ἀπονομῆς παρασῆμων.

Οὕτως εἶχον τὰ πράγματα περὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ 1853 τείνοντα πρὸς τὸ φαινόμενον εἰς τὴν εἰρηρικὴν λύσιν τοῦ ζητήματος διὰ τῆς ἱκανοποιήσεως τῆς Ρωσίας. Ἐπὶ τῆς ἀρχῆς τὰ πράγματα δὲν εἶχον πολὺ εἰρηρικῶς. Τὸ παράτολμον διάβημα τοῦ Λαβαλέτ,

ἀπέναντι τῆς Πύλης, διὲν αὐτὴ κατέλυε τὴν ἐν Τριπολίτιδι ἀπὸ τοῦ 1714 ἄρχουσαν ὑποτελῆ αὐτῇ δυναστείαν τῶν Καραμανλὶ καὶ καθίστα τὴν χώραν ἐπαρχίαν Ὀθωμανικὴν.

ἀπειλήσαντος πρότερον τὴν Πύλῃν δι' ἐμφανίσεως γαλλικοῦ στόλου ἐν Ἐλλησπόντῳ καὶ ἐκβίασαντος διὰ τῆς ἀπειλῆς ταύτης τὴν κλειδα τοῦ ναοῦ τῆς Βηθλεέμ, δὲν ἦτο δυνατόν νὰ μείνῃ ἄνευ ἀπαντήσεως ἐκ μέρους τῆς Ρωσίας, ὡς μαρτυρεῖ καὶ ἡ ἀνωτέρω μνημονευθεῖσα διακοίνωσις τοῦ κόμητος Νεσσελρῶδε. Διότι δὲν προῖκειτο πλέον ἀπλῶς περὶ τῆς μείζονος ἢ ἐλάττονος σημασίας τῶν ἐν Ἱερουσαλὴμ γενομένων, ἀλλὰ περὶ πολιτικῆς ῥοπῆς καὶ ἠθικῆς γοητείας ἐν Κωνσταντινουπόλει. Διὰ τοῦτο ἅμα τῷ ἀκούσματι τοῦ διαβήματος τοῦ Λαβαλὲτ εἶχε διαταχθῆ ὑπὸ τοῦ Τσάρου τὸ πέμπτον σῶμα τοῦ στρατοῦ νὰ προελάσῃ εἰς τὰ Μολδανικὰ σύνορα, παρεσκευάζετο δὲ νὰ μεταβῆ αὐτόσε καὶ τὸ ἐν Βολυνίᾳ σταθμεῦον τέταρτον σῶμα, οὕτω δὲ συνηθροίζετο ἐν τοῖς μεθορίοις στρατὸς 150 χιλ. ἀνδρῶν, ὃν δὲν ἤθελε νὰ καταλίπῃ ἀχρησιμοποίητον ὁ Τσάρος· ἐγένοντο δὲ καὶ ἐπιδεικτικαὶ παρασκευαὶ τοῦ ἐν τῷ Εὐξείνῳ αὐτοκρατορικοῦ στόλου. Ἄλλὰ πρὸς τί ἀπέβλεπον νῦν αἱ τοιαῦται παρασκευαὶ αἱ γινόμεναι πάντως οὐχὶ χίριμ μιᾶ; κλειδὸς ἢ ἐνὸς ἀστέρος ἀργυροῦ; Εἰς τὴν ἐρώτησιν ταύτην ἐδόθη ἀπάντησις διὰ τῆς κατὰ Φεβρουάριον τοῦ 1853 εἰς τὴν Ὀθωμανικὴν πρωτεύουσαν ἀποστολῆς τοῦ πρίγκιπος Μενδζικώφ.

Ἡ ἀποστολὴ τοῦ πρίγκιπος Μενδζικώφ. — Ἡ ἐπισήμως καὶ τυπικῶς δοθεῖσα ὑπὸ τῆς Ρωσικῆς κυβερνήσεως ἐξήγησις τῆς ἀποστολῆς τοῦ πρίγκιπος ὡς ἐκτάκτου αὐτεξουσίου πρέσβεως ἦν ἡ ἀνάγκη τῆς ἀντικαταστάσεως τοῦ ὡς ἀπλοῦ ἐπιτετραμμένου τὰ τῆς Ρωσικῆς πρεσβείας διευθύνοντος βαρῶνου Ὁζέρωφ διὰ πρέσβεως πρώτης τάξεως (ambassadeur). Ἄλλ' ὁ ἐκτάκτως καὶ ἐπιδεικτικῶς μεγαλοπρεπῆς τρόπος τῆς ἀπὸ τῆς Ρωσίας ἀναχωρήσεως καὶ τῆς εἰς Κωνσταντινούπολιν ἀφίξεως τοῦ πρίγκιπος ἐφαίνετο ἐνέχων ἐννοίαν βαθυτέραν καὶ σπουδαιότεραν¹. Ὁ πρίγ-

(1) Κατὰ ὑπὸ τοῦ Λουδοβίκου Θουβενέλ (υἱοῦ τοῦ γνωστοῦ ἡμῖν διπλωμάτου Καρόλου Θουβενέλ) ἐν τῇ μετὰ τὸν θάνατον τοῦ πατρὸς αὐτοῦ ἐκδοθείσῃ ὑπ' αὐτοῦ πραγματείᾳ «Nicolás Ier et Napoléon III Les préliminaires de la guerre de Crimée 1852—1854 d'après les papiers inédits de M. Thunvenel. Paris 1891 (σελ. 117—154)» ἐκτιθέμενα, ἐν μακρᾷ τινι συνεντεύξει, ἦν ἔλαβε τῷ 1855 ὁ ἐν Κωνσταντινουπόλει

κινῶν Μενδζικώφ δὲν ἦτο διπλωμάτης ἐξ ἐπαγγέλματος, ἀλλ' εἰς τῶν ἀνωτάτων λειτουργῶν τοῦ κράτους, ὁ μάλιστα πάντων ἀπολαύων τῆς εὐνοίας καὶ ἐμπιστοσύνης τοῦ Τσάρου. Ἦτο στρατηγὸς ἅμα δὲ καὶ ναύαρχος καὶ ὑπουργὸς τῶν Ναυτικῶν καὶ ὑπασπιστῆς τοῦ αὐτοκράτορος καὶ διοικητῆς μιᾶς τῶν εὐρυστάτων ἐπαρχιῶν τοῦ κράτους (Φιλανδίας ὀλοκλήρου, ἀποτελούσης σήμερον ἴδιον κράτος), ὁ δὲ οἶκος αὐτοῦ, καίπερ ὑπὸ τοῦ Πέτρου Α' τοῦ Μεγάλου τὸ πρῶτον προαχθεὶς εἰς τὴν τάξιν τῶν εὐγενῶν ἀνῆκεν εἰς πριγκιπικούς οἴκους πρώτης τάξεως, ὧν οἱ ἀρχηγοὶ προσωνυμοῦντο «γαληνότατοι (serenissime)». Ὁ Μενδζικώφ πρὶν ἐπιβῆναι ἐν Σεβαστουπόλει τοῦ μέλλοντος νὰ φέρῃ αὐτὸν εἰς Κων/πολιν πολεμικοῦ πλοίου «Κεραυνοῦ», ἐποιήσατο θορυβώδη ἐπιθεώρησιν τοῦ ἐν Εὐξείνῳ Ρωσικοῦ στόλου¹, ἀφίκετο δὲ εἰς τὴν Ὀθωμανικὴν πρωτεύουσαν ἐν συνοδίᾳ ἐπιτελείου λαμπροῦ, ἐν ᾧ διεκρίνοντο ὁ πρίγκιψ Γαλίτσιν (ἐκ τοῦ μεγάλου οἴκου τῶν πριγκίπων Γαλίτσιν), ὁ ἐκ τῶν ζώντων ἔτι λειψάνων τῶν

λει τότε ὡς πρεσβευτῆς ἐλθὼν πατὴρ Θουβενέλ μετὰ τοῦ περιφήμου Μεχμέτ Ἀλή πασᾶ ὑπουργοῦ τοῦ Ἀβδουλ Μεδζίτ καὶ ἐπ' ἀδελφῇ γαμβροῦ αὐτοῦ, ὁ Τοῦρκος πολιτικὸς ἀνὴρ ὡς πρώτην αἰτίαν τῆς τοῦ Μενδζικώφ ἀποστολῆς παρέστησεν ἰκετευτικὴν τινα ἀναφορὰν, ἣν ἀπήθυσαν διήθεν πρὸς τὸν Τσάρον οἱ πρόκριτοι τῶν ἐν Κωνσταντινουπόλει Ἑλλήνων αἰτούμενοι τὴν εἰς τὴν Ὀθωμανικὴν πρωτεύουσαν ἀποστολὴν πρεσβείας ἐκτάκτου ὑπὸ γενναίων ἀρχηγῶν δυνάμενον ν' ἀντιδράσῃ ἐναντίον τῆς διαρκῶς μεγάλως αὐξανομένης ἐν Τουρκίᾳ, πρὸς ζημίαν τῆς Ρωσικῆς, Ἀγγλικῆς πολιτικῆς ῥοπῆς, καὶ νὰ προστατεύσῃ τὴν Ὁρθόδοξον ἐν Τουρκίᾳ Ἐκκλησίαν. Τὴν ἀναφορὰν ταύτην, ἔλεγεν ὁ Τοῦρκος πασᾶς, ὅπως ἀπιθάνως δι' ἡμᾶς, υπέγραψαν ὁ πατριάρχης Ἱεροσολύμων καὶ ὁ λογοθέτης Νικόλαος Ἀριστάρχης, ὁ πρῶτος ἡγεμὼν τῆς Σάμου Στεφανάκης Βογορίδης, ὁ τραπεζίτης Μισογιάννης καὶ ἄλλοι Ἕλληνες πρόκριτοι καὶ ἐπεμφαν αὐτὴν εἰς Πητρούπολιν διὰ τοῦ ἐπιτετραμμένου Ὁξέρωφ, ὑποστηρίξαντος αὐτὴν θερμῶς παρὰ τῷ Τσάρῳ.

(1) Ὁ Μενδζικώφ ὡς διοικητῆς τῆς Φιλανδίας διοργάνωσε λαμπρῶς τὸν ἐν τῇ Βαλτικῇ θαλάσῃ Ρωσικὸν στόλον. Ἦν δὲ ὁ Μενδζικώφ ἐκ τῶν τῷ 1821 συνηγορησάντων θερμῶς παρὰ τῷ Τσάρῳ Ἀλεξάνδρῳ Α' ὑπὲρ πολέμου χάριν τῶν ἀγωνιζομένων Ἑλλήνων καὶ παραιτηθέντων (μετὰ τοῦ Καποδιστριαῦ) ἀπὸ τῆς ὑψηροῦς διὰ τὴν ἄρνησιν τοῦ Τσάρου.

ηρώων τῆς ναυμαχίας τοῦ Ναβαρίνου, ὑποναύαρχος νῦν, Κορνί-
 λωφ, ὁ στρατηγὸς Νικασοτζίνσκυ καὶ (ὡς διπλωματικὸς βοη-
 θὸς) ὁ τοῦ ἀρχιγραμματέως κόμητος Νεσσελρῶδε υἱός. Ὅλιγας
 δὲ ἡμέρας πρὸ τοῦ εἰς Κωνσταντινούπολιν ἀπόπλου οἶονεὶ πρό-
 δρομος ἐφάνη ἐν Κωνσταντινουπόλει ὁ ὑποναύαρχος καὶ ὑπα-
 σπιστὴς τοῦ Μενδζικῶφ Κολτζακῶφ ἐν συνοδίᾳ πολλῶν ἀξιωμα-
 τικῶν. Μετὰ τοιαύτης μεγαλοπρεπείας ἀπεβιβάσθη ὁ πρίγκιψ τῇ
 16/28 Φεβρουαρίου (1853) εἰς τὸ ἐν Βαθυρρύακι (Βιογιούκ Δερὲ)
 θερινὸν μέγαρον τῆς Ρωσικῆς πρεσβείας καὶ ἐκεῖθεν μετέβη διὰ
 ξηρᾶς εἰς Πέραν ἐν μέσῳ συρροῆς ἀπείρου κόσμου, ἰδίως Ἑλ-
 λήνων, πολυτρόπως ἐπιδεικνυόντων τὸν πρὸς τὸν περιφανῆ ἀν-
 τιπρόσωπον τοῦ Τσάρου σεβασμὸν καὶ τὰς συμπαθείας αὐτῶν
 καὶ παρακολυθούντων ἐν διαδηλώσει τὴν ἐπιφανῆ συνοδίαν.
 Ἡ ἀσυνήθης ἐν τῇ Ὀθωμανικῇ πρωτεύουσῃ τοιαύτη ἐμφάνισις
 πρέσβεως, ἔνεκα τῶν προηγηθειῶν τῆς ἀφίξεως πολλῶν καὶ
 ποικίλων θρυλῶν περὶ τοῦ ἀνδρὸς καὶ τοῦ σκοποῦ τῆς ἐπισκέ-
 ψεως αὐτοῦ, αἱ μετὰ ταύτης συνδεόμεναι μεγάλοι ἐλπίδες καὶ
 προφητεῖαι, αἱ ἐκ τοῦ Ναλιστικοῦ τύπου τῶν Ἀθηνῶν ἐξαγγελ-
 λόμεναι καὶ εὐρίσκουσαι ζωηρὰν ἠχὴν ἐν τῷ πνεύματι τῶν ἐν
 Κωνσταντινουπόλει καὶ ἐν ταῖς ἐπαρχίαις ἔτι Χριστιανῶν, παρ'
 οἷς πράκτορες ἰδιαίτεροι τοῦ Μενδζικῶφ παρεσκεύαζον τὰ πνεύ-
 ματα πρὸς μεγάλας συγκινήσεις καὶ προσδοκίας, καὶ τὰ πολλὰ
 περὶ τοῦ προσώπου τοῦ ἀνδρὸς καὶ τῆς ἱστορίας αὐτοῦ ἐν
 τῷ στόματι τοῦ λαοῦ θρυλήματα ἔδωσαν ἀφορμὴν εἰς πολλὰ
 ἀνέκδοτα περὶ τοῦ τρόπου τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει πρώτης
 ἐμφανίσεως τοῦ ἀνδρὸς ἱστορήματα, ἅτινα τοσοῦτῳ μᾶλλον
 ἀπέχουσι τῆς ἀκριβείας, ὅσῳ πιστότερον ἐκ τῶν ὑστέρων ἴσως
 ἐπινοηθέντα παριστώσι τὸν χαρακτῆρα τοῦ ἀνδρὸς καὶ τῆς ἐν
 Βυζαντίῳ ἐπιδημίας αὐτοῦ. Τοιαῦτα εἶναι τὰ ἱστορήματα τὰ ἀνα-
 φερόμενα εἰς τοὺς τρόπους, μεθ' ὧν ἐφέρετο πρὸς τοὺς ἀνωτά-
 τους λειτουργοὺς τοῦ κράτους, τρόπους ἀντικειμένους καθ' ὅλο-
 κληρίαν εἰς τὰ εἰθισμένα ἐν τοῖς πολιτικοῖς καὶ διπλωματικοῖς
 κύκλοις, τρόπους, κατὰ τὰ θρυλούμενα, οὐχὶ πρέσβεως ἐπι-
 στευομένου παρὰ ἡγεμόνος καὶ κυβερνήσεως κράτους φιλικοῦ,
 ἀλλὰ ἀντιπροσώπου ἡγεμόνος κυριάρχου ἀπέναντι ἡγεμόνος κρά-
 τος ὑπὸ τὴν προστασίαν ἐκείνου διατελοῦντος, ἀντιπροσώπου

παρεμφεροῦς πρὸς τοὺς πάλαι «ἐπιτρόπους Καίσαρος» ἀπέναντι τῶν αὐλῶν τῶν ἐν τῷ Ρωμαϊκῷ κράτει ἡγεμόνων ἢ τοπαρχῶν. Οὕτω παρεδόθη ὅτι, ὅτε τὸ πρῶτον μετέβη εἰς τὴν Ὑ. Πύλιν, ἔφερεν ἀπλοῦν ὄδοιπορικὸν ἔνδυμα χειμερινὸν καὶ οὕτω παρέσθη ἐν τῇ μεγάλῃ αἰθούσῃ ἐν μέσῳ τῶν ἀναμενόντων αὐτὸν πολυαρίθμων Ὀθωμανῶν μεγιστάνων, ὧν αἱ ἐπίσημοι στολαὶ ἐθάμβουν διὰ τῆς λάμπειας τοῦ περιβάλλοντος αὐτὰς ἀφθόνου χρυσοῦ. Ἡ ἀντίθεσις δὲ αὕτη, κατὰ τοὺς παραδιδόντας τὰ ἱστορήματα ταῦτα, αἴρουσα ἐκ τῶν προτέρων τὸν πρὸς τὴν ἰσότητα σεβασμὸν, ἦν οἰονεὶ ἐκδήλωσις περιφρονησεως ἐκ μέρους ἀνωτέρου πρὸς ὑποδέστερον. Ἀνεγράφη ἐπίσης εἰς τὰς τότε εὐρωπαϊκάς ἐφημερίδας, ἐντεῦθεν δὲ καὶ εἰς ἱστορικὰς πραγματείας καὶ εἰς αὐτὰ ἔτι τὰ διδακτικὰ ἐγχειρίδια τῆς στοιχειωδῶς διδασκομένης ἐν τοῖς σχολείοις ἱστορίας, ὅτι ὁ Μενδζικὼφ παρέστη καὶ πρὸ τοῦ σουλτάνου ἐν τῇ μεγαλοπρεπῶς τούτου ἀπὸ χρυσοῦ καὶ χρυσοῦφάντων ἐλίπλων καὶ πάσης ἄλλης πολυτελοῦς διακοσμῆσεως ἀστραπτουσίᾳ αἰθούσῃ τῆς ὑποδοχῆς ἐν ἀπλουστάτῃ ὄδοιπορικῇ ἔνδυμασίᾳ μετὰ μακρῶν κεκονιαμένων ὑποδημάτων ὄδοιπορικῶν. Ἀλλὰ τοῦτο ἀπὸ μέρους ῥωσικοῦ ἐκηρύχθη αὐτόφωρον ψεῦδος ἅτε τοῦ πρίγκιπος παραστάντος πρὸ τοῦ Ἀβδοῦλ Μεδζιδ ἐν στολῇ στρατιωτικῇ κατὰ τὰ εἰθισμένα. Τὸ μόνον περὶ τῶν τρόπων τοῦ πρίγκιπος μετ' ἀναμφηρίστου ἀληθείας ἀναγραφὴν εἶναι ὁ ἀσυνήθως ἀνοίκειος καὶ εἰς πᾶσαν διπλωματικὴν λεπτότητα καὶ διεθνῇ ἀβροφροσύνην ἀντιβαίνων τρόπος τῆς ἐν τῇ Ὑ. Πύλῃ παρουσίας αὐτοῦ. Ἐνῶ κατὰ τὰ εἰθισμένα ἐν τῇ Ὑ. Πύλῃ οἰοσδήποτε ἐπίσημος ξένος ἐπισκεπτόμενος τὴν Ὑ. Πύλιν ἔδει νὰ ἐπισκεφθῇ ἐν πρώτοις τὸν ὑπουργὸν τῶν Ἐξωτερικῶν (ὅστις ἦν τότε κατὰ τὰ ἄνω εἰρημένα ὁ Φουὰτ πασᾶς), πρὸς τὸ διαμέρισμα δὲ τοῦ ὑπουργοῦ ὠδηγεῖτο καὶ ὁ πρίγκιψ, οὗτος ῥίψας βλέμμα περιφρονητικὸν πρὸς τὸ διαμέρισμα, ἔνθα ἀνέμενεν αὐτὸν ὁ ὑπουργὸς ἐν μεγάλῃ στολῇ μετὰ τῆς λαμπρᾶς αὐτοῦ ἀκο-

(1) Τὸ ἱστορήμα τοῦτο ἠλέγχθη βραδύτερον ἐκ ῥωσικῶν ἀναγραφῶν, καθ' ἃς ὁ πρίγκιψ προσῆλθεν εἰς τὴν Πύλιν ἐν ἐπίσημῳ στρατιωτικῇ στολῇ κρατῶν ἀπλῶς ἐν τῷ βραχίονι τὸν μακρὸν ποδῆρη μανδύαν αὐτοῦ ἕνεκα τοῦ χειμερινοῦ ψύχους.

λουθίας (εἰπών, ὡς λέγεται, ὅτι ἀπηξίου ἐπισκέψεως ὑπουργὸν ἄπιστον καὶ δόλιον) ¹, διηυθύνθη ἀπ' εὐθείας πρὸς τὴν μεγάλην βεζιριάν μεθ' ἀπάσης τῆς πολυπληθοῦς ἀκολουθίας αὐτοῦ. Ἡ τοιαύτη κατὰ τοιοῦτον τρόπον γενομένη εἰς τὴν Ὑ. Πύλην ἐπισκεψίς ἐνέπλησε φόβου τὸν μέγαν βεζίρην καὶ τοὺς ἄλλους ὑπουργοὺς ὡς πρὸς τὸν σκοπὸν τῆς ἀφίξεως αὐτοῦ. Συνέβη δὲ τότε καὶ πρωτοφανές τι ἐν τῇ ἱστορίᾳ τοῦ Ὀθωμανικοῦ κράτους. Ὁ ὑπὸ τοῦ πρίγκιπος καιρίως προσβληθεὶς ὑπουργὸς τῶν Ἐξωτερικῶν προσήνεγκεν εὐθὺς τὴν παραίτησιν αὐτοῦ εἰς τὸν Σουλτάνον καὶ οὗτος εὐθὺς ἐδέξατο ταύτην, οἶονεὶ ἀναγνωρίζων τὸ δίκαιον τῆς πρὸς τὸν ὑπουργὸν αὐτοῦ ὑπὸ ξένου πρέσβεως γενομένης ὕβρεως.

Πρὶν ἢ προχωρήσωμεν ἐν τῇ ἀφηγήσει τῶν ὑπὸ τοῦ Μενδζικῶφ ἐν τῇ Ὀθωμανικῇ πρωτευούσῃ περαιτέρωπραχθέντων, ἀνάγκη νὰ ἐκθέσωμεν ἐνταῦθα τὰ λεγόμενα καὶ ἀναγραφόμενα περὶ τῶν αἰτίων καὶ τοῦ σκοποῦ τῆς εἰς Κωνσταντινούπολιν ἀποστολῆς τοῦ ἀνδρός. Ἡ ἐπίσημος ἐκ ῥωσικῆς ἀπόψεως αἰτιολογία ἦν ἀπλουστάτη. Ἡ Ῥωσία, ἣτις εἶχε τосαῦτα συμφέροντα πολιτικά καὶ ἠθικά ἐν Τουρκίᾳ καὶ ἀντεπροσωπεύετο πάντοτε διὰ πρέσβεων πρῶτης τάξεως (ambassadeur), νῦν, ὅτε ἀνεφύη τὸ ζήτημα τῶν Ἀγίων τόπων, ἐξ οὗ προῆλθε μονομαχία τις μεγάλη πολιτικὴ καὶ διπλωματικὴ μεταξὺ τῶν αὐτῶν Πετροπούλεως καὶ Παρισίων, δὲν ἠδύνατο νὰ καταλίπη τὴν διεύθυνσιν τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει ῥωσικῆς ἀντιπροσωπείας εἰς ἀπλοῦν ἐπιτετραμμένον, οἷος ἦν ὁ Ὁξέρωφ. Ἡ τοιαύτη ἐξήγησις τῆς ἀποστολῆς ἐξ ἐπόψεως γενικῆς εἶναι λίαν εὐλογος. Τὸ ζήτημα τῶν Ἀγίων τόπων δὲν ἦτο ζήτημά τι τοπικὸν ἀπλῶς ἔχον χαρακτηῖρα, ἀλλὰ μέγα ζήτημα θρησκευτικὸν καὶ ἠθικόν, συνδεόμενον στενῶτατα καὶ σπουδαιότατα μετὰ τῆς ἱστορίας τῆς ἐν τῇ Ἀνατολῇ πολιτικῆς τῆς Ῥωσίας. Ἀλλ' εἶχεν ἀναφυῆ κατὰ τὸν χρόνον τῆς εἰς Κωνσταντινούπολιν ἀποστολῆς τοῦ Μενδζικῶφ καὶ μικρὸν πρὸ τῆς ἀποστολῆς καὶ ἕτερον ζήτημα σφόδρα διαφέρον τῇ ἀνατολικῇ πολιτικῇ τῆς Ῥωσίας καὶ ἐν μεγάλῳ μέτρῳ ἐλκῦσαν τὴν

(1) Ἐν τοῖς Ῥωσικοῖς πολιτικοῖς κύκλοις ὁ Φουάτ, ὅστις ἐν τοῖς γεγονόσι τῷ 1848—9 ἐν Μολδοβλαχίᾳ εἶχε καταστῆ grata persona, νῦν ἕνεκα τῆς γαλλιζούσης πολιτικῆς αὐτοῦ ἐθεωρήθη ἄπιστος καὶ δόλιος.

προσοχήν τῆς Ρωσικῆς αὐλῆς. Ἦν δὲ τοῦτο τὸ ζήτημα τὸ Μαυροβουνιωτικόν.

Ὡς ἐν τοῖς ἔμπροσθεν ἀφηγήθημεν (ἴδ. σ. 236 κξ.), τῷ 1852, καθ' ὃ ἔτος τὸ ζήτημα τῶν Ἁγίων τόπων εὐρίσκετο ἐν τῇ ἀκμῇ αὐτοῦ, ἐξεργάγησαν ταραχαὶ ἐν Ἐρζεγοβίνη καὶ Βοσνίᾳ προκαλέσασαι τὴν εἰσβολὴν Τουρκικοῦ στρατοῦ ὑπὸ τὸν ἑξωμότην Κροάτην Ὁμέρ πασᾶν (πρότερον Μιχαὴλ Λάταν) εἰς τὸ μικρὸν ὄρεινόν κράτος καὶ ἡ εἰσβολὴ αὕτη ἡ μικροῦ δεῖν κινδυνεύουσα ν' ἀπολήξῃ εἰς μεγάλην καταστροφὴν τοῦ μικροῦ κράτους προὐκάλεσε τὴν ἰσχυρὰν ἐπέμβασιν τῆς Αὐστρίας, δι' ἧς τὸ Μαυροβούνιον ἀποκατεστάθη ἐν πάσῃ ἀκεραιότητι εἰς τὴν προτέραν θέσιν αὐτοῦ. Μετ' ἀποστολῆς καὶ ἰδιότητος ὁμοίας τῆς τοῦ ῥώσου Μενδζικῶφ ἐστάλη τότε εἰς Κωνσταντινούπολιν ὁ αὐστριακὸς στρατηγὸς κόμης Λάϊνγκεν ὃ διὰ τελεσιγράφου ἀπειλητικοῦ, ὑποστηριζομένου ὑπὸ τοῦ παρὰ τὰ σύνορα Βοσνίας παραταχθέντος στρατοῦ, δι' ἑνὸς πλήγματος καιρίου ἐκτέλεσας ἐπιτυχέστατα τὸν σκοπὸν αὐτοῦ.

Ὅτι εἰς τὴν ταχεῖαν ταύτην λύσιν πλὴν τῆς Αὐστριακῆς δυνάμεως καὶ ἐνεργείας συνετέλεσε σφόδρα καὶ ἡ ἀναμενομένη ἐν Κωνσταντινουπόλει ἄφιξις τοῦ Ῥώσου ναυάρχου ὡς ἐμβαλλουσα μεγάλας ἀνησυχίας καὶ φόβους τῇ Πύλῃ, καὶ ὅτι τὰνάπαλιν καὶ εἰς τὴν ἀποστολὴν τοῦ Μενδζικῶφ συνετέλεσεν ἰσχυρῶς ἡ ἔντονος εἰς τὰ Μαυροβουνιωτικὰ στρατιωτικὴ καὶ διπλωματικὴ ἐπέμβασις τῆς Αὐστρίας, τοῦτο νοεῖται οἴκοθεν.

Ἄλλ' ἡ πραγματικὴ συνάφεια μεταξὺ τῶν δύο ἀποστολῶν φαίνεται ὅτι δὲν ὑπερβαίνει τὸ ὄριον τοῦτο, ἀκροσφαλῆς δὲ φαίνεται πᾶσα εἰκασία περὶ κοινῆς ἀποφάσεως τῶν δύο ἀπὸ 1848 στενώτατα πρὸς ἀλλήλας συνδεομένων αὐτοκρατοριῶν νὰ πέμψωσιν ἐκτάκτους ἀπεσταλμένους στρατιωτικούς. Ἐπισηφαλῆς ὡσαύτως φαίνεται ἡ γνώμη ὅτι ὁ Νικόλαος ἔπεμψε τὸν Μενδζικῶφ κερδοσκοπῶν οἶονεὶ ἐπὶ τὴν ἔκβασιν τῆς ἀποστολῆς τοῦ Λάϊνγκεν, ὥστε, καθ' ἣν περίστασιν ἡ ἀποστολὴ αὕτη ἔμελλε νὰ λήξῃ εἰς ῥῆξιν πρὸς τὴν Πύλιν, νὰ ἐπιβληθῇ εἰς ταύτην ἐν τῇ κρισιμωτάτῃ ψυχολογικῇ στιγμῇ καὶ ἐκβίασῃ αὐτὴν εἰς τὴν ἄμεσον ἐκτέλεσιν τῶν ὑπὸ τοῦ Τσάρου ἀπαιτουμένων. Ἄλλὰ τίνες ἦσαν αἱ ἀπαιτήσεις αὗται καὶ τίς ὁ τελικὸς σκοπὸς τῆς τοῦ Τσάρου

πολιτείας ἐν τῇ ἀποστολῇ τοῦ ἐκτάκτου ἀπεσταλμένου; Τὸ ζήτημα τοῦτο διαφωτίζεται ὡς πρὸς τὸ ἐξωτερικὸν αὐτοῦ μέρος ἐκ τῆς ἱστορίας τῶν τοῦ Μενδζικῶφ πρὸς τὴν Πύλην διαπραγματεύσεων. Ἄλλὰ πρὸς κατανόησιν τῆς βαθυτέρας ἐννοίας καὶ τοῦ σκοποῦ ἀνάγκη νὰ ἐκτεθῶσιν ἐνιαῦθα αἱ ἐν ταῖς ἐμπιστευτικαῖς διαπραγματεύσεσι τοῦ Νικολάου πρὸς τὰς εὐρωπαϊκὰς ἀυλὰς, καὶ ἰδίως πρὸς τὴν Ἀγγλικήν, δηλώσεις αὐτοῦ.

Ὁ αὐτοκράτωρ Νικόλαος καὶ ὁ ἐν Πετροπόλει Ἄγγλος πρεσβευτῆς Ἀμιλτον Σέϋμουρ. — Καθ' ὃν χρόνον ἐστέλλετο ὁ πρίγκιψ Μενδζικῶφ εἰς Κωνσταντινούπολιν πρεσβευτῆς τῆς Ἀγγλίας ἐν Πετροπόλει ἦν ὁ λίαν ἐκτιμῶν καὶ θαυμάζων τὰς ἡγεμονικὰς ἀρετὰς τοῦ Νικολάου καὶ ἐξαιρετικῆς ἐκ μέρους τούτου τυγχάνων εὐνοίας σερ Ἀμιλτον Σέϋμουρ. Κατὰ τὰ μετὰ τὴν ἔκρηξιν τοῦ μεγάλου πολέμου ὑπὸ τῆς Ἀγγλικῆς κυβερνήσεως χάριν διαβολῆς τῆς πολιτικῆς τῆς Ρωσίας καὶ πρὸς δικαιολογίαν τῆς συμμετοχῆς τῆς Ἀγγλίας εἰς τὸν πόλεμον δημοσιευθέντα διπλωματικὰ ἔγγραφα, ὁ ἰδιαιτέρας εὐνοίας παρὰ τῷ αὐτοκράτορι ἀπολαύων Ἄγγλος πρεσβευτῆς κληθεὶς οἰκογενειακῶς τῇ 28 Δ/βρ. (9 Ἰαν.) 1852 εἰς ἑσπερινὴν συναναστροφὴν ἐν τῷ παλατίῳ τῆς μεγάλης δουκίσσης Ἑλένης Παυλόβνας (χήρας ἀπὸ τοῦ 1849 τοῦ μεγάλου δουκὸς Μιχαήλ, ἀδελφοῦ τοῦ αὐτοκράτορος Νικολάου) ἦκουσε τοῦ αὐτοκράτορος, ἀφοῦ οὗτος ἐν ἰδιαιτέρῳ συνεντεύξει ἐξέφρασεν αὐτῷ τὴν ἐπὶ τῇ ἀνόδῳ τοῦ Ἀβερδεϊνοῦ εἰς τὴν ἔξουσίαν χαράν, λέγοντος πρὸς αὐτόν: «Γινώσκεις τί φρονῶ καὶ τί αἰσθάνομαι περὶ Ἀγγλίας. Ὅσα εἶπόν σοι πρότερον, λέγω σοι καὶ νῦν. Αἱ δύο χῶραι πρέπει νὰ συνδέωνται πρὸς ἀλλήλας διὰ στενωτάτων φιλίας δεσμῶν· πέποιθα ὅτι ἡ φιλία αἴτη θὰ διαρκέσῃ ἐπὶ μακρόν. Ἐπαναλαμβάνω ὅτι λίαν ἐπάναγκες εἶναι αἱ δύο κυβερνήσεις, τοῦτέστιν ἡ Ἀγγλικὴ κυβερνήσις καὶ ἐγώ, ἢ ἐγὼ καὶ ἡ Ἀγγλικὴ κυβερνήσις, νὰ διάγωσι φιλικῶς πρὸς ἀλλήλους· ἡ φιλία ἡμῶν οὐδέποτε ἐφάνη ἀναγκαιοτέρα ἢ σήμερον. Παρακαλῶ σε ν' ἀνακοινώσης τοὺς λόγους τούτους πρὸς τὸν λόρδον Ἰωάννην Ρῶσσελ'. Ὅταν ἡμεῖς ὦμεν σύμφωνοι, οὐδό-

(1) Διευθύνοντα τότε προσωρινῶς τὸ ὑπουργεῖον τῶν Ἐξωτερικῶν νὲ τῷ ὑπουργεῖῳ Ἀβερδεϊνοῦ.

λως φροντίζω περὶ τῆς δυτικῆς Εὐρώπης· οὐδαμῶς ἐνοχλοῦσί με τὰ φρονήματα ἢ αἱ πράξεις τῶν ἄλλων. Ἡ Τουρκία ὁμως ἀποτελεῖ ἄλλο ζήτημα. Ἡ χώρα ἐκείνη διατελεῖ ἐν κρίσιμῳ καταστάσει· ἐνδέχεται δὲ νὰ παράσχη ἡμῖν πράγματα καὶ ἐνοχλήσεις οὐχὶ ὀλίγας». Ἐνῶ δὲ ὁ αὐτοκράτωρ ἀποχαιρειτῶν τὸν πρεσβευτὴν ἐκράτει ἔτι τὴν χεῖρα αὐτοῦ, οὗτος ἀπεκρίνατο : «Μεγαλειότατε, ἐάν μοι ἐπιτρέψη ἡ Υ. Μ., ἐπιθυμῶ νὰ ποιήσωμαι χρῆσιν μεγάλης τινὸς ἐλευθερίας». — «Διὰ τί οὐχί ;» εἶπεν ὁ αὐτοκράτωρ· «ὅποιαν ;» — «Μεγάλως θὰ ἔχαιρον (εἶπεν ὁ Σέϋμουρ) ἐάν ἡ Υ. Μ. ἐξέφευγεν ὀλίγας λέξεις πρὸς μετριασμόν τῆς πολλῆς ἀνησυχίας, ἣν αἰσθάνεται ἡ κυβέρνησις τῆς Ἀνάσσης μου περὶ τῶν τουρκικῶν πραγμάτων. Ἐλπίζω ὅτι ἡ Υ. Μ. θὰ εὐδοκήσῃ νὰ προσθέσῃ μικράν τινα ἐξηγηματικὴν ἐρμηνείαν εἰς τὰ λεχθέντα ὑπ' Αὐτῆς». Εἰς ταῦτα ὁ αὐτοκράτωρ ἀπεκρίνατο : «Τὰ τῆς Τουρκίας πράγματα εἶναι ὅλως παραλελυμένα· αὐτὴ ἡ χώρα φαίνεται σχεδὸν διαλυομένη· ἀλλ' ἡ πτώσις αὐτῆς ἔσται μεγάλη συμφορὰ. Συμφέρει λοιπὸν νὰ συμφωνήσωσι περὶ αὐτῆς ἡ Ἀγγλία καὶ ἡ Ρωσία, μηδετέρα δὲ τῶν Δυνάμεων τούτων ἐπιχειρήσῃ τι χωρὶς νὰ εἰδοποιήσῃ τὴν ἑτέραν... Ἴδού, εὐρισκόμεθα ἐνώπιον *«ἀνθρώπου ἀσθενοῦς, λίαν ἀσθενοῦς»*· ἐπαναλαμβάνω σοι παρρησίαν ὅτι μεγάλη ἔσται συμφορὰ ἐάν οὗτος ἐν μιᾷ τῶν ἡμερῶν ἐκφύγῃ τῶν χειρῶν ἡμῶν, πρὶν ἢ λάβωμεν τὰ κατάλληλα περὶ αὐτοῦ μέτρα. Ἄλλ' ἐπὶ τοῦ παρόντος ὁ καιρὸς δέν μοι ἐπιτρέπει νὰ εἶπω σοι πλείονα περὶ αὐτοῦ».

Αἱ πρὸς τὸν Σέϋμουρ γενόμεναι νύξεις εἶχον χαρακτῆρα πολιτικῆς δηλώσεως οὐχὶ συγκεκριμένης, ἀλλ' ἀορίστου· διὰ τοῦτο ὁ αὐτοκράτωρ, ὡς φαίνεται, θέλων νὰ προλάβῃ πᾶσαν ἐνδεχομένην παρεξήγησιν, ἀνεκοίνωσε καὶ εἰς τὸν Αὐστριακὸν ἐν Πιερου-

(1) Ἐνταῦθα πρῶτον θεωρεῖται ὅτι ὁ Νικόλαος ἀπεκάλεσε τὴν Τουρκίαν διὰ τοῦ περιβοήτου καταστάματος «ἀσθενῆς». Ἄλλ' ὁ Μεττερνίχος ἔλεγεν ὅτι πολὺ πρὸ τοῦ Σέϋμουρ πρὸς αὐτὸν (τὸν Μεττερνίχον) λαλῶν ὁ Νικόλαος ἐν Βιέννῃ ἐποίησατο χρῆσιν τοῦ ὀνόματος. «Πιρίγκιψ Μέττερνιχ, τί φρονεῖς περὶ Τουρκίας ; (εἶπε)· δέν εἶναι ἀσθενῆς ; Εἰς ὁ ὑπόλαβὼν ἀπήνητησεν ὁ Μεττερνίχος : «Ὡς ἰατρὸν με ἔρω : ἡ ὕ. Μ. ἢ ὡς κληρονόμον ;» Ἡ Α. Μ. οὐδέν ἀνταπήνητησεν».

πόλει πρεσβευτήν ἐν γενικῷ πνεύματι τὰ πρὸς τὸν Ἕγγλον πρεσβευτήν λεχθέντα¹. Ἄλλὰ μετὰ τινὰς ἡμέρας (10/22 Ἰανουαρίου 1853) ἐγένετο νέα συνέντευξις τοῦ αὐτοκράτορος μετὰ τοῦ Ἕγγλου πρέσβεως, περὶ ἧς ἔγραφεν οὗτος εἰς τὴν κυβέρνησιν αὐτοῦ: «Εὗρον τὴν Α. Μ. μόνην. Ὁ Τσάρος ὑπεδέξατό με λίαν φιλοφρόνως καὶ μοι εἶπεν ὅτι ἐφαινόμην αὐτῷ ὡσεὶ ἔχων διάθεσιν νὰ λαλήσω αὐτῷ περὶ τῶν πραγμάτων τῆς Ἀνατολῆς, καὶ ὅτι οὐδεμίαν εἶχε δυσκολίαν πρὸς τοῦτο, ἀλλ' ὅτι ἔδει νὰ ἐκθέσῃ τὰ πάντα ἀρχόμενος ἀπὸ χρόνου μακροτάτου. «Γινώσκεις, μοι εἶπεν ἡ Α. Μ., οἷα ὄνειροπολήματα καὶ σγέδια ἐσχεδίαζε κατὰ διάνοιαν ἡ αὐτοκράτειρα Αἰκατερίνη, παραδοθέντα μέχρι τῶν χρόνων τούτων. Ἐγὼ ὅμως ὁ κληρονομήσας ἀπείρους χώρας, δὲν ἐκλιρονόμησα καὶ ἐκεῖνα τὰ ὄνειρα, καὶ ἐκεῖνα τὰ βουλευτάματα (ἐὰν θέλῃς οὕτω νὰ ὀνομάσῃς αὐτά). Τοῦναντίον ἄρχω χώρας τοσοῦτον εὐρείας καὶ τοσοῦτον εὐδαίμονος ὑπὸ πᾶσαν ἔποψιν, ὥστε θὰ ἦτο παράλογον νὰ ἐφίεμαι χώρας καὶ δυνάμεως μείζονος τῆς ἣν ἔχω νῦν. Ἐγὼ πρῶτος μάλιστα σοὶ λέγω ὅτι ὁ μέγας, ἴσως δὲ καὶ ὁ μόνος κίνδυνος τῶν Ρώσων θὰ προέκυπτεν ἀπὸ τῆς περαιτέρω ἐπεκτάσεως τοῦ εὐρυτάτου κράτους. Ἄλλὰ ἐγγὺς τῆς Ρωσίας κεῖται ἡ Τουρκία· ὡς δὲ ἔχουσι τὰ πράγματα παρ' ἡμῖν οὐδὲν δυνάμεθα νὰ ἐπιθυμῶμεν κρεῖττον ὑπὲρ τῶν ἡμετέρων συμφερόντων. Παρῆλθον οἱ χρόνοι, καθ' οὓς ἐνέβαλλεν ἡμῖν φόβους τὸ φανατικὸν πνεῦμα τῶν στρατιωτικῶν ἐπιχειρήσεων τῶν Τούρκων. Ἐν τούτοις ἡ Τουρκία εἶναι ἀρκούντως ἰσχυρά, ὅπως τηρήσῃ τὴν ἀνεξαρτησίαν αὐτῆς καὶ ἀσφάλισι ἑαυτῇ τὸν τε σεβασμὸν καὶ τὴν ἀγαθὴν πρὸς αὐτὴν πολιτείαν τῶν ἄλλων κρατῶν. *Ἐν τῷ κράτει τούτῳ ὑπάρχουσι πολλὰ ἑκατομμύρια Χριστιανῶν*, ὧν τὰ συμφέροντα ὀφείλω ἐγὼ νὰ προστατεύσω· τοιοῦτον δικαίωμα μοὶ παρέχουσιν αἱ συνθήκαι. Ὁμολογῶ ἀληθῶς ὅτι τοῦ δικαιώματός μου τούτου ποιοῦμαι λίαν μετριάν καὶ φειδωλὴν χρῆσιν· προσθέτω δὲ μετὰ παρρησίας ὅτι

(1) Καὶ πρὸς τὸν ἐν Πετρούπολει Γάλλον πρεσβευτὴν στρατηγὸν Castelbalzag (κατὰ τὰ ὑπὸ τούτου πρὸς τὸν Θουβενέλ γραφόμενα) ἐδήλωσεν ὁ Νικόλαος ὅτι ἐπεθύμει καὶ ἐμελλε νὰ λαλήσῃ περὶ τῶν τουρκικῶν πραγμάτων· ἀλλὰ δὲν ἔπραξε τοῦτο.

τὸ δικαίωμα μου συνεπάγεται καθήκοντα καὶ ὑποχρεώσεις, αἵτινες δύνανται ν' ἀποβῶσι δυσάρεστοι· ἀλλ' ἐγὼ δὲν ὀπισθοχωρῶ προκειμένης ἐκτελέσεως καθήκοντος σαφῶς διαγεγραμμένου. .» Αἱ δηλώσεις αὐταὶ τοῦ αὐτοκράτορος αἱ γενόμεναι πρὸς τὸν Σέιμουρ, παρὰ πάντα τὸν ἐν τῇ διακοινώσει τοῦ κόμητος Νεοσελρῶδε μετριοπαθῆ θετικὸν πολιτικὸν χαρακτήρα αὐτῶν, ἀποδεικνύουσιν ὅτι ὁ αὐτοκράτωρ Νικόλαος καθ' ὃν χρόνον ἐπεμπε τὸν Μενδζικῶφ εἰς Κωνσταντινούπολιν, δὲν διενοεῖτο ἁπλῶς περὶ τοῦ ζητήματος τοῦ Ἁγίου Τάφου, ἀλλὰ καὶ περὶ γενικωτέρων εἰς περίπτωσιν ῥιζικῆς μεταβολῆς τοῦ καθεστώτος ἀποβλεπουσῶν περιστάσεων. Ἄλλ' ἐνταῦθα ἀκριβῶς κείται τὸ δυσχερέστατον μέρος τοῦ ζητήματος. Τὴν τοιαύτην ῥιζικὴν μεταβολὴν προβλέπων ὁ αὐτοκράτωρ εἴτε ἐκ τῆς ἀποτυχίας τῆς ἀποστολῆς τοῦ κόμητος Λάϊνγκεν καὶ πιθανότητος Αὐστροτουρκικοῦ πολέμου εἴτε ἐκ τῆς ἀποτυχίας τῆς ἀποστολῆς τοῦ πρίγκιπος Μενδζικῶφ καὶ τοῦ ἐντεῦθεν δυναμένου νὰ προκύψῃ πολέμου Ρωσοτουρκικοῦ προέβη εἰς τὰς δηλώσεις ἐκείνας ἢ προέβη εἰς αὐτὰς μελετῶν ἤδη καὶ βουλευόμενος τὴν ῥιζικὴν μεταβολὴν τοῦ καθεστώτος, καὶ ἐπὶ τούτῳ τῷ σκοπῷ ἀκριβῶς ἔπεμψε τὸν Μενδζικῶφ; Ἀσφαλῆς εἰκασία περὶ τῆς πρώτης ἢ τῆς δευτέρας ὑποθέσεως εἶναι λίαν δύσκολος. Ὅτι ὁ αὐτοκράτωρ Νικόλαος ὁ συντηρητικώτατος τῶν μοναρχῶν τῆς Εὐρώπης, ὁ τῷ 1830 ἀποορίψας τὴν ὑπὸ τοῦ Μαξιμουτ Β' προσενεχθεῖσαν αὐτῷ προσάρτησιν μιᾶς παραδανουβίου Ἡγεμονίας, ὁ τῷ 1833 κυρίως αὐτὸς σώσας τὴν Τουρκίαν ἀπὸ τοῦ Αἰγυπτιακοῦ κινδύνου καὶ τῷ 1840—41 λαβὼν τὴν πρωτοβουλίαν τῆς ὑπὲρ τοῦ Σουλτάνου συστάσεως τῶν τεσσάρων μεγάλων Δυνάμεων, συνέλαβε τῷ 1852 σχέδιον τῆς διαλύσεως τοῦ Ὀθωμανικοῦ κράτους φαίνεται σφόδρα ἀμφίβολον. Οἱ φρονούντες ὅτι ὁ αὐτοκράτωρ συνέλαβε τοιοῦτόν τι σχέδιον θεωρῶν προσδόκιμον πόλεμον Αὐστροτουρκικὸν κατ' ἀκολουθίαν τῆς ἐνδεχομένης ἀποτυχίας τοῦ κόμητος Λάϊνγκεν νοοῦσι τὸ πρᾶγμα ὑπὸ ἀντίληψιν σφόδρα μονομερῆ. Βαθυτέρα καὶ πολυμερεστέρα μελέτη τῆς ὅλης ἱστορίας τῶν μετὰ τῆς ἀποστολῆς τοῦ Μενδζικῶφ λεχθέντων, γραφέντων καὶ γενομένων πείθει ὅτι ὁ Νικόλαος εἰς τὰς πρὸς τὴν Τουρκίαν ἐνεργείας τοῦ 1853 προέβη ἀπὸ στιγμιαίας τινος ἐξάψεως φιλοτιμίας προελθού-

σης ἐκ τῆς ἀντιφατικῆς πολιτείας τῆς Ὀθωμανικῆς κυβερνήσεως, μείζονα δεικνυούσης εὐλάβειαν πρὸς τὴν κυβέρνησιν ἐνὸς προέδρου δημοκρατίας Ναπολέοντος καὶ Γαλλίας μόλις ἐξερχομένης ἐκ τοῦ χάους τοῦ ἐπαναστατικοῦ καὶ ἀναρχικοῦ ἢ πρὸς τὸν μέγαν αὐτοκράτορα, τὸ εἶδωλον τῆς ὅλης μοναρχικῆς Εὐρώπης, τὸν τοσάκις τοσαῦτα παρασχόντα δείγματα μεγαθύμου πρὸς τὴν Τουρκίαν πολιτείας. Ὁ αὐτοκράτωρ εἰς τὴν ἀποστολὴν τοῦ πρίγκιπος Μενδζικῶφ ἄμεσον ἀφορμὴν ἔλαβεν ἴσως ἀπὸ τῆς τοῦ κόμητος Λαίτινγκεν, ἀλλ' ἄπαξ λαβὼν τὴν ἀφορμὴν ταύτην, ἤθελε μετὰ ταύτης νὰ συνδέσῃ οὐχὶ μόνον τὸ ζήτημα τῶν Ἀγίων τόπων, ἀλλὰ καὶ ἄλλων μετὰ τῶν πρὸς τὴν ἐν τῷ Ὀθωμανικῷ κράτει Ὀρθόδοξον Ἐκκλησίαν σχέσεων τῆς Ρωσίας συνδεομένων ζητημάτων τῆς γενικωτέρας ὑπὸ τῆς Ρωσίας προστασίας τῆς Ἐκκλησίας, αἵτινα δὲν ἐδημιούργησεν αὐτός, ἀλλ' ἐκληρονόμησε παρὰ τῶν προκατόχων αὐτοῦ, καὶ ὧν ἐνόμισεν ὅτι ἐπέστη ἡ ὥρα τῆς ὀριστικῆς λύσεως ἐνεκεν ἀκριβῶς τοῦ ἐν Ἱερουσαλὴμ ἀναφυσέντος μερικοῦ ἐκκλησιαστικοῦ ζητήματος, συντελούσης εἰς τοῦτο καὶ τινος πρὸς τὴν φίλην Αὐστρίαν λανθανούσης ἀντιζηλίας ἐνεκα τῆς ἐπιτυχίας, ἣν ἤρατο αὕτη ἐν τῷ ζητήματι τοῦ Μαυροβουνίου, φανεῖσα προστάτις ἐνεργὸς λαοῦ ὀρθοδόξου σλαβικοῦ φυσικῶς καὶ ιστορικῶς πρὸς τὴν Ρωσίαν συνδεομένου. Φρονῶν δὲ ὅτι ἡ λύσις τοιούτων ζητημάτων ἦν ἀνάγκη νὰ ὑποστηριχθῇ καὶ δι' ἐπιδείξεως δυνάμεως πολιτικῆς ἀναλόγου πρὸς τὴν σπουδαιότητα τοῦ πράγματος καὶ ὅτι ἡ τοιαύτη ἐπίδειξις ἠδύνατο νὰ καταστήσῃ μοιραίαν τὴν σύγκρουσιν καὶ τὸν πόλεμον, ἐζήτει νὰ ἐκδηλώσῃ πρὸς τὰς μέγα διαφέρον ἐν Ἀνατολῇ ἐχούσας Δυνάμεις τὰς σκέψεις αὐτοῦ περὶ τῶν ἐνδεχομένων νὰ προκύψωσιν ἐκ τοῦ πολέμου ἢ, ὡς ἔλεγεν, ἐκ τῆς πτώσεως τοῦ Τουρκικοῦ κράτους. Ἀλλ' ὅτι ὁ αὐτοκράτωρ δὲν ἔπεμψε τὸν Μενδζικῶφ ἀκριβῶς ἵνα προκαλέσῃ πόλεμον, τοῦτο μαρτυρεῖ καὶ πᾶσα ἡ ἄλλη ἱστορία τοῦ πολέμου τούτου. Ἡ ἄγαν ἐξαφθεῖσα φιλοτιμία τοῦ αὐτοκράτορος καὶ ἡ μὴ ἔγκαιρος καὶ συνετὴ ἐκ μέρους τῆς Τουρκίας καὶ τῆς ἄλλης Εὐρώπης ἱκανοποίησις τῆς φιλοτιμίας ταύτης ὑπῆρξαν τὰ αἷτια τοῦ μεγάλου ἀσκόπου πολέμου.

Ὁ χαρακτὴρ τῶν πρίγκιπος Μενδζικῶφ. — Πολλοὶ εἰσὶν οἱ φρονούντες ὅτι εἰς τὴν ἀποτυχίαν τῆς εἰρηρικῆς λύσεως τῶν

μετὰ τῆς ἀποστολῆς τοῦ πρίγκιπος Μενδζικῶφ συνδεομένων ζητημάτων συνετέλεσε σφόδρα αὐτὸς ὁ χαρακτήρ τοῦ πρίγκιπος καὶ ἡ ἐκλογή τοιοῦτου ἀνδρὸς τοιαύτην ἐμπιστευθέντος ἀποστολὴν ἐθεωρήθη ὡς ἀπόδειξις ὅτι ὁ αὐτοκράτωρ πέμπων τοιοῦτον ἄνδρα ἀπέβλεπεν εἰς πρόκλησιν πολέμου. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι ἀνὴρ πολιτικὸς καὶ διπλωμάτης πολύμητις καὶ πολύπειρος, εἶος ἦν ὁ ἀρχιγραμματεὺς κόμης Νεσσελρῶδε, ἦτο ἐναντίος πρὸς τὴν ἐκλογὴν ταύτην συνιστῶν τῷ αὐτοκράτορι τὸν κόμητα Ὁρλώφ, ὅστις τοσοῦτον ἐπιτηδείως ἐξετέλεσεν ὁμοίαν ἀποστολὴν πολιτικὴν ἐν ἄλλοις χρόνοις, ἢ τὸν ἐν Παρισίοις Ρῶσον πρεσβευτὴν Κίσσελεφ, φοβούμενος μὴ ἔνεκεν ἀκριβῶς τῆς πρὸς τὸν Μενδζικῶφ ἄκρας οἰκειότητος τοῦ αὐτοκράτορος καὶ τῆς ἀμέσου ὑπὸ τούτου ἐμπνεύσεως τοῦ ἀνδρὸς διαφύγη τὸ ζήτημα τὰς χεῖρας τῆς Ρωσικῆς διπλωματίας, ἦν διηύθυνεν αὐτός. "Ὅτι ἡ ἐκλογή τοῦ Μενδζικῶφ ὑπὸ ἔννοιαν αὐστηρῶς διπλωματικῆς ἐπιτηδειότητος καὶ ἐλαστικότητος δὲν ἦτο ἐπιτυχὴς εἶναι γνώμη, ἦν δύναται τις ὑπότινας μόνον ἐπόψει νὰ θεωρήσῃ ὀρθήν. Ἀναλογιζόμενός τις ὅμως ὅτι ὁ αὐτοκράτωρ ἐν τῷ ὅλῳ ζητήματι ἀπέβλεπε μᾶλλον εἰς ἠθικὴν πολιτικὴν ἐπιτυχίαν ἢ εἰς διπλωματικὴν, ὅτι ἐφρόντιζε μᾶλλον περὶ τῆς ἠθικῆς αἴγλης καὶ πολιτικῆς γοητείας τῆς θέσεως αὐτοῦ ἢ περὶ σαφῶς ὄρισμένης διπλωματικῆς ἐπιτυχίας, θὰ νοήσῃ εὐκόλως ὅτι ἀνὴρ τῆς περὶ τῆς Μενδζικῶφ ὡς πρίγκιπος γαληνοτάτου, στρατηγοῦ καὶ ναυάρχου, ὑπουργοῦ καὶ ὑπισπιστοῦ, ἦτο καταλληλότερος παντὸς ἕξ ἐπαγγέλματος διπλωμάτου πρὸς ἐπίτευξιν τοῦ ὑπὸ τοῦ αὐτοκράτορος ποθουμένου. Ἄλλως προκειμένου ἀπλῶς περὶ διαπραγματεύσεων ὁ ἐν Κωνσταντινουπόλει βαρὼν Ὁξέρωφ ἦν ἐπίσης ἐπιτήδειος διπλωμάτης. Ἀκριβῶς δὲ ἡ ψυχολογικὴ θέσις, ἐν ἣ διετέλει, ὑπηγόρευε τῷ Νικολάφ τοιαύτην ἀποστολὴν ἀνδρὸς λαλοῦντος ἐν ὀνόματι τοῦ ἡγεμόνος αὐτοῦ μεθ' ὅλου τοῦ κύρους καὶ δυνάμεως πραγματικοῦ ἀντιπροσώπου τοῦ ἡγεμόνος τούτου. Καὶ αὐτὸς δὲ ὁ ἑξωτερικὸς ἐπιδεικτικὸς κόμπος καὶ ὁ κρότος, μεθ' ὧν ἦλθεν ὁ Μενδζικῶφ εἰς τὴν Ὀθωμανικὴν πρωτεύουσαν, ὅστις οὐ μόνον ἀπαρδειγματίστος ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῶν σχέσεων τῶν ἄλλων εὐρωπαϊκῶν κρατῶν πρὸς τὴν Τουρκίαν δὲν εἶναι, ἀλλὰ καὶ πολὺ ὑπελείπετό τινων ἐκ τούτων, ἦτο ἀναγκαῖον ἐπακολούθημα τῆς ἐκλογῆς

τοιούτου ἀνδρός. Ἄλλως τε πολλὰ τῶν εἰς τὴν ἐν Κωνσταντινουπόλει ἐμφάνισιν ἢ μᾶλλον εἰς τὸν ἐπιτηδευθέντα τρόπον τῆς ἐμφανίσεως ἀναφερομένων ἀνεκδότων εἰσὶν ἐξ ἐκείνων τῶν ἀνεκδότων, περὶ ὧν εἶπεν εὐστόχως ὁ Σχλόσσερ ὅτι τοσοῦτω πλέον πρέπει νὰ θεωρηθῶσι πεπονημένα καὶ οὐχὶ πραγματικά, ὅσῳ πιστότερον φαίνονται ἀπεικονίζοντα τὸν χαρακτήρα τοῦ εἰς ὃν ἀναφέρονται ἀνδρός. Πάντως ὁ πρίγκιψ Μεντζικόφ ἦλθεν εἰς Κωνσταντινούπολιν μετὰ κρότου καὶ θορύβου ἀσυνήθους εἰς πρέσβεις. Ἄλλὰ τὸ μὲν μέχρι Κωνσταντινουπόλεως μέρος τοῦ κρότου καὶ θορύβου, ἢ ἐν Ὁδησσῷ ἐπιθεώρησις τοῦ Ρωσικοῦ στόλου τοῦ Εὐξείνου καὶ ἢ μετὰ πολυαρίθμου ἐπιτελείου εἰς τὴν τουρκικὴν πρωτεύουσαν ἄφιξις, συνεδέοντο στενῶς μετὰ τῆς ιδιότητος αὐτοῦ ὡς ναυάρχου τοῦ Ρωσικοῦ στόλου καὶ τῆς ὑψηλῆς αὐτοῦ πολιτικῆς καὶ κοινωνικῆς περιωπῆς, ὃ δὲ ἐν Κων/πόλει κρότος καὶ θόρυβος ἦν τὸ πλεῖστον ἀποτέλεσμα τῆς μεγάλης καὶ ἐκτάκτου συγκινήσεως, ἣν ἢ ἐν Κωνσταντινουπόλει ἐμφάνισις αὐτοῦ μετὰ τοὺς προηγηθέντας πολλοὺς καὶ ποικίλους θρύλους ἰδίως ἐν μέσῳ τοῦ Ἑλληνικοῦ πληθυσμοῦ, ἐνεποίησεν εἰς τὸν πληθυσμὸν τοῦτον. Ὁ Ἑλληνικὸς πληθυσμὸς τῆς Κων/πόλεως ἐδέξατο ἀλήθῳς τὸν ἔκτακτον ἀπεσταλμένον τοῦ Νικολάου ὡς θριαμβεῦ τὴν προδιατεθειμένον ἐνθουσιωδῶς πρὸς αὐτὸν ἰδίως ἐκ τῆς ἐναντίον τῶν Λατίνων ἀναρριπισθείσης διὰ τὸ ζήτημα τοῦ Ἁγίου Ἰάφου θρησκευτικῆς καὶ ἐθνικῆς ἀντιζηλίας. Ἄπειρον πληθος Ἑλλήνων σερηκολούθει τὴν ἀπὸ Βοσπόρου μέχρι Πέραν πορείαν τοῦ πρίγκιπος καὶ τῆς συνοδίας αὐτοῦ καὶ διετέλει τὸ πλῆθος τοῦτο ἐν διηνεκεῖ συγκινήσει καὶ ἐξεγέρσει καθ' ὅλον τὸ διάστημα τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει διαμονῆς αὐτοῦ περικυκλοῦν νυχθημερὸν τὴν Ρωσικὴν Πρεσβείαν καὶ ἀνευφημοῦν διηνεκῶς τὸν «Προστάτην τῆς Ὁρθοδοξίας», ἐφεδρεῦον εἰς τὴν ἔξοδον τοῦ πρίγκιπος καὶ εἰς τὴν διὰ τῶν ὁδῶν πορείαν αὐτοῦ ἵνα ἀποκαλυφθῇ πρὸ αὐτοῦ εὐλαβῶς καὶ ἀνευφημήσῃ αὐτόν¹. Ἐννοεῖται ὅτι ἐν ἀντιθέσει πρὸς τοὺς ὑπὸ μέθην

(1) Ὅτε ὁ πρίγκιψ Μεντζικόφ ὀλίγας ἡμέρας μετὰ τὴν εἰς Κωνσταντινούπολιν ἄφιξιν ἐπεμπεν εἰς τὰς ἐπαρχίας τοῦ Ὀθωμανικοῦ κράτους ῥώσους πράκτορας ὅπως ἐξακριβώσωσι τὰς ἀναγκὰς καὶ τὰ παρὰ-

ἐνθουσιασμοῦ καταλαμβανομένους Ἕλληνας καὶ πάντας τοὺς Ὀρθοδόξους, οἱ τε Τούρκοι ἐξ αἰσθήματος πολιτικοῦ καὶ θρησκευτικοῦ ἐγωϊσμοῦ καὶ οἱ τοῦ Δυτικοῦ δόγματος Χριστιανοὶ ὑπὸ θρησκευτικῆς ἀντιζηλίας κατεχόμενοι ἐξεδήλουν παντὶ τρόπῳ τὴν πρὸς τὰ γινόμενα ἀποστροφὴν καὶ διέστρεφον παντὶ τρόπῳ τὴν ἀληθῆ ἔννοιαν αὐτῶν. Ἡ τοιαύτη κατάστασις καὶ διάθεσις τῶν πνευμάτων τῶν ἀντιφρονούντων πρὸς ἀλλήλους λαῶν τῆς Ὀθωμανικῆς πρωτεύουσας, καίπερ ἐπισπροσθοῦσα ὁπωσδήποτε ἠθικῶς εἰς τὴν ταχεῖαν ἐπιτυχίαν τῆς ἀποστολῆς τοῦ πρίγκιπος, δὲν ἀπετέλει καὶ κώλυμα σοβαρὸν εἰς ταύτην. Τοῦ κακοῦ ἡ ρίζα ἔκειτο πρὸ πάντων ἐν ταῖς διαφωνίαις καὶ διαιρέσεσι τῶν τούρκων πολιτικῶν ἀνδρῶν καὶ ἐν ταῖς ῥαδιουργίαις καὶ πλεκτάναις τῆς ἐν Πέραν εὐρωπαϊκῆς διπλωματίας. Πηγὴ τῶν τοιούτων ῥαδιουργιῶν δὲν ἦτο, ὡς ἠθέλε τις ἐκ πρώτης ὕψεως ὑποθέσει, ἡ Γαλλικὴ πρεσβεία. Αὕτη εἶχε περιορισθῆ εἰς ἄμυναν, ὡς ἔλεγε πρὸ καιροῦ ὁ Λαβαλέτ. Αὐτὸς ὁ πρεσβευτὴς Λαβαλέτ εἶχεν ἀνακληθῆ ὀλίγας ἡμέρας πρὸ τῆς εἰς Κωνσταντινούπολιν ἀφίξεως τοῦ Μενδζικῶφ, ὁ δὲ διαδεξάμενος αὐτὸν Λακούρ ἦτο λίαν μετριοπαθὴς καὶ ἥκιστα φιλοπράγμων, ὅπως ἐδείχθη καὶ ὁ ἐν Πετροπόλει γάλλος πρεσβευτὴς στρατηγὸς Καστελβάζακ. Πέτρα σκανδάλου ἦν ἐν τῇ διπλωματίᾳ τοῦ Πέραν ἦτο ὁ πολλαχῶς λίαν γωστός ἡμῖν Ἕλληλος διπλωμάτης Στρατηγόδος Κάννιγκ. Κατὰ τὸν χρόνον τῆς ἀφίξεως τοῦ Μενδζικῶφ ὁ Σ. Κάννιγκ διέτελει ἐν ἀδείᾳ ἀπουσίας ἐν Ἀγγλίᾳ, ὅπου προαχθεὶς νῦν διὰ τὰς πολυχρονίου αὐτοῦ ὑπηρεσίας εἰς *δμότιμον* καὶ λαβὼν τὸν βαθμὸν καὶ τίτλον ὑποκόμητος (viscount) ἐπέστρεψεν εἰς Κωνσταντινούπολιν ἀκριβῶς καθ' ὃν χρόνον ἡ τοῦ Μενδζικῶφ πολιτεία περιῆγε τοὺς πολιτικούς ἀνδρας τῆς Τουρκίας εἰς μεγάλην στε-

πονα τῶν Ὀρθοδόξων ὑπηκόων τοῦ Σουλτάνου εὐρίσκω μόνον ἐν τῇ ἀνωτέρῳ μνημονευθείσῃ πραγματείᾳ «Νικόλαος Α' καὶ Ναπολέον Γ'». Ὅ,τι δὲ λέγεται ἐν τῇ αὐτῇ πραγματείᾳ περὶ τῆς ἐπιδεικτικῆς εἰς Ἀθήνας ἀποστολῆς τοῦ ὑποναύαρχου Κορνίλωφ, περὶ ἧς γενήσεται λόγος περαιτέρω, ἡ ἀποστολὴ αὕτη φαίνεται γενομένη ἀπ' εὐθείας ὑπὸ τοῦ Τσαρῶν μὴ ἔχουσα συνάφεια ἄμεσον πρὸς τὸ ἐν Κωνσταντινουπόλει ἔργον τοῦ Μενδζικῶφ (Ἴδε περαιτέρω).

νοχωρίαν, και ἡ ἐπάνοδος ἀκριβῶς τοῦ Ἑγγλοῦ διπλωμάτου ἐγένετο ἀφορμὴ ἐξελίξεως πολιτικῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει ἀποληξιάσης εἰς ἀποτυχίαν τῆς τοῦ Μένδζικωφ ἀποστολῆς και εἰς τὴν ἔκρηξιν τοῦ μεγάλου πολέμου.

Ὑπὸ πολλῶν πολιτικῶν ἀνδρῶν και διπλωματῶν ὁ Στρατηφῶρδος θεωρεῖται ὁ κυριώτατος και μόνος αἴτιος τοῦ Κριμαϊκοῦ πολέμου παραθαυρόνας τὴν Πύλῃν εἰς ἀδιάλλακτον στάσιν ἀπέναντι τῶν ἀξιώσεων τοῦ πρίγκιπος Μενδζικῶφ. Καὶ αὐτοὶ δὲ οἱ ὑπὲρ αὐτοῦ συνηγοροῦντες Ἑγγλοι θεωροῦσι τὸν ἄνδρα κατὰ τοῦτο μόνον ἔνοχον, ὅτι ἐνέπνευσε τοῖς Τούρκοις τὴν πεποίθησιν ὅτι οὐδέποτε ἡ Ἑγγλία ἐν πολέμῳ πρὸς τὴν Ρωσίαν ἔμελλε νὰ ἐγκαταλίπη αὐτοὺς ἀβοηθήτους. Ὡς ἐλατήριον τῆς τοιαύτης τοῦ ἀνδρὸς πολιτείας θεωρεῖται γενικῶς τὸ πάθος τῆς μνησικακίας, ὑφ' οὗ ἠλαύνετο πρὸς τὸν αὐτοκράτορα Νικόλαον, διότι οὗτος προταθέντος τῷ 1833 ὑπὸ τῆς Ἑγγλικῆς κυβερνήσεως τοῦ Σ. Κάννιγκ ὡς πρεσβευτοῦ ἐν Πετρούπολει, δὲν εἶχεν ἐγκρίνει τὴν ἐκλογὴν δι' ἣν ὁ ἀνὴρ οὗτος εἶχε μετέλθει πολιτεῖαν ἐν τῇ πρώτῃ αὐτοῦ ἐν Πετρούπολει ἐπὶ τοῦ Ἀλεξάνδρου Α' πρεσβεύσει.

(1) Χάριν ἀκριβείας ἀπλῶς σημειούμεθα ὅτι ὁ Σ. Κάννιγκ ὁ ἐν τῇ πρώτῃ πρεσβεύσει αὐτοῦ ἐν Κωνσταντινουπόλει κατὰ τὰ ἔτη 1826—28 τοσοῦτον οἰκτρῶς ἀποτυχῶν ἐν τῇ ἀποστολῇ, δι' ἣν εἶχεν ἀποσταλῆ, ὥστε νὰ θεωρῆ αὐτὸν κατελθόντα ἐν τῇ ὑπολήψει τῶν Ὀθωμανῶν εἰς θῖσιν *κυνός*, ἐν τῇ δευτέρῃ (1846—7) και μάλιστα ἐν τῇ τρίτῃ αὐτοῦ πρεσβεύσει (1848 και ἐντεῦθεν) εἶχε καταστῆ ἀληθῆς δικτάτωρ ἀναβιβάζων και καταβιβάζων ὑπουργοὺς τοῦ Σουλτάνου κατὰ τὸ δοκοῦν και γνωστὸς παρὰ τοῖς Τούρκοις γενόμενος ὑπὸ τὸ ὄνομα «Μπιογιούκ ἐλτζι»=μέγας πρεσβευτής. Ἄγνωστον ἂν τῷ 1852 πρὸ τοῦ νὰ ἀπέλθῃ ἐπ' ἀδείᾳ εἰς Ἑγγλίαν ἔλαβε μέρος εἰς τὴν Ρωσογαλλικὴν περὶ τῶν Ἁγίων τόπων διαφορᾶν (ἐννοεῖται ἐκ τῶν παρασκηνίων) Ὁ τότε ἐν Κωνσταντινουπόλει ἐπιτετραμμένος τὰ τῆς Γαλλικῆς πρεσβείας Σαβατιέ ἐγραφε ἀπὸ τῆς πόλεως ταύτης τῷ Θουβενέλ (ἀπὸ 13/25 Ἰουνίου): «Οὐδεὶς τολμᾷ νὰ ὑπερασπίξῃ τὴν πολιτεῖαν τοῦ Λαβαλέτ, και ἐν τοῖς ἐναντίον αὐτοῦ χαριεντιζομένοις ἀναφέρω ἐν τῇ πρώτῃ γραμμῇ τὸν σίρ Στρατηφῶρδον Κάννιγκ και τὸν ἀκόλουθον (acolyte) αὐτοῦ Βογορίδην (ἡγεμόνα τῆς Σάμου) ἐπωφελομένους πᾶσαν περίστασιν ἐναντίον αὐτοῦ...» Κατὰ ἀναγραφόμενα ὑπὸ τοῦ γνωστοῦ βιογράφου τοῦ Σ. Κάννιγκ Lane-Pole ὁ ἀνὴρ ἀπερχόμενος ἀπὸ Κωνσταντινουπόλεως ἐπ' ἀδείᾳ τῷ 1852 ἐξέφρασε τοῖς

Ὅτι ἡ ἐν Κωνσταντινουπόλει πολιτεία τοῦ Σ. Κάννιγκ ἐν ταῖς μεταξὺ τοῦ Μενδζικῶφ καὶ τῆς Πύλης διαπραγματεύσεις συνετέλεσεν οὐκ ὀλίγον εἰς τὴν ἐπελθοῦσαν μεταξὺ τούτου καὶ τῆς Πύλης ῥῆξιν τῶν σχέσεων καὶ κατ' ἀκολουθίαν εἰς τὴν ἔκρηξιν τοῦ πολέμου, τοῦτο μαρτυρεῖται ἀναντιρρήτως ὑπὸ τῆς ὅλης ἱστορίας τῶν διαπραγματεύσεων τούτων. Ἔργον δὲ ἡμέτερον ἐνταῦθα εἶναι νὰ ἀφηγηθῶμεν αὐτὰ τὰ πράγματα ὡς ἐγένοντο ἄνευ πολυπραγμοσύνης περὶ τὰ ἠθικὰ ἐλατήρια τῶν δρώντων ὅταν ταῦτα ἦναι δυσεξερεύνητα ἡμῖν.

Ἡ πολιτικὴ κατάστασις ἐν Κωνσταντινουπόλει καθ' ὃν χρόνον ἐπανῆλθεν ὁ Σ. Κάννιγκ εἶχεν ὡς ἐξῆς. Τὰ πρῶτα διαβήματα τοῦ Μενδζικῶφ πρὸς τὴν Πύλην ἢ μᾶλλον αὐτὸς ὁ τρόπος τῆς ἐμφανίσεως αὐτοῦ ἐν Κωνσταντινουπόλει καὶ μάλιστα τὰ πολλὰ καὶ ποικίλα περὶ τοῦ σκοποῦ τῆς ἀφίξεως θρυλούμενα, καὶ ἰδίως τὸ ἐν πᾶσι τοῖς διπλωματικοῖς κύκλοις ὡς βέβαιον πιστευόμενον ὅτι δὲν ἔμελλε νὰ περιορισθῇ εἰς τὸ ζήτημα τοῦ Ἀγ. Τάφου. Ἄλλ' ἤθελε προβάλει ἀξιώσεις προσβαλλούσας τὴν ἀνεξαρτησίαν τοῦ Σουλτάνου, ἐπτόησαν τοσοῦτον τοὺς ὑπουργοὺς τοῦ Σουλτάνου, ὥστε οὗτοι ἔσπευσαν εἰς τὴν Ἀγγλικὴν πρεσβείαν ἵνα ζητήσωσι τὸν εἰς τὸν ὄρμον τῶν Βρουίλλων κατάπλουν τοῦ ἐν Μελίτη σταθμεύοντος Ἀγγλικοῦ στόλου. Ὁ ἐν ἀπουσίᾳ τοῦ πρέσβεως διευθύνων τότε τὰ τῆς πρεσβείας στρατιωτικὸς ἐν αὐτῇ ἀκόλουθος συνταγματάρχης Ρόζε, μᾶλλον ὡς στρατιωτικὸς γενναῖος ἢ ὡς διπλωμάτης περιεσκεμμένος φερόμενος, δεξάμενος εὐθύς καὶ προθύμως τὴν αἴτησιν ταύτην, ἐμήνυσεν εἰς τὸν ἐν Μελίτη ναύαρχον Δούνδαν νὰ πλεύσῃ εἰς τὸν ὄρμον τῶν Βρουίλλων. Ἄλλ' ὁ ναύαρχος συνετώτερον σκεψάμενος δὲν ἠθέλησε νὰ λάβῃ τὴν εὐθύνην πράξεως τοσοῦτον σοβαρᾶς καὶ ἀνηνέχθη εἰς τὸ ἐν Λονδίῳ ναυαρχεῖον, ὅπερ ἀπεδοκίμασε ζωηρῶς τὴν πράξιν τοῦ Ρόζε. Ἄλλὰ μὴ ὑπαρχούσης ἔτι τότε συγκοινωνίας τηλεγραφικῆς πλήρους μεταξὺ Λονδίνου καὶ Κων/πόλεως ἡ μὲν ἐκ Λονδί-

ἐν τῇ Τουρκικῇ πρωτεύουσῃ ὁμογενέσιν αὐτοῦ τὴν γνώμην ὅτι τὸ ζήτημα τῶν Ἀγίων τόπων ἔμελλε νὰ λυθῇ φιλικῶς. Ἐρρήθη δὲ ἐν τοῖς ἔμπροσθεν ὅτι ἐν τῷ ζητήματι τούτῳ ἀπεφαίνετο ἐντόνως ὑπὲρ τῶν δικαιωμάτων τῶν Ὀρθοδόξων.

νου αποδοκιμασία τῆς τοῦ Ρότζε πολιτείας δὲν ἐγένετο εὐθὺς γνωσ-
 στή εἰς τὴν Πύλην, ἐνῶ τοῦναντίον ἡ πρόθυμος ἐκ μέρους τοῦ
 Ρότζε ἀποδοχὴ τῆς περὶ στόλου αἰτήσεως ἐνέπνευσεν αὐτῇ θάρρος
 καὶ ἐξήγειρεν ἀπὸ τῆς πρώτης πρὸ τοῦ Ρώσου ἀπεσταλμένου
 καταπλήξεως καὶ δέους τοὺς Τούρκους πολιτικούς ἄνδρας, ὥστε νὰ
 δύνανται ἐν ταῖς πρὸς τὸν Μενδζικὸφ διαπραγματεύεσθαι νὰ τηρῶσι
 μείζονα ἐλευθερίαν κρίσεως καὶ θελήσεως, κατὰ τοῦτο δὲ οἱ φιλο-
 τουρκικοὶ κύκλοι ἐθεώρησαν ἐκ τῶν ὑστέρων σωτήριον διὰ τὴν
 Πύλην τὴν ἔλλειπιν τελείας τηλεγραφικῆς μεταξὺ Κωνσταντινου-
 πόλεως καὶ Λονδίνου συγκοινωνίας. Τὸ γεγονός δὲ τῆς ἐκ μέρους
 τῆς Βρετανικῆς κυβερνήσεως ἀποδοκιμασίας τοῦ διαβήματος
 τοῦ συνταγματάρχου Ρότζε (διακριθέντος ὑστερον ἐν τῷ κατὰ τῶν
 ἐπαναστάντων Ἰνδῶν πολέμῳ) καὶ τῆς μετ' ὀλίγον ἀνακλήσεως
 αὐτοῦ ἐνέπλησεν εὐαρεσκείας καὶ εὐγνωμοσύνης τὴν Ρωσικὴν κυ-
 βέρνησιν, τοῦ Τσάρου αὐτοῦ ἐρμηνεύοντος τὴν τοιαύτην εὐγνω-
 μοσύνην διὰ προσκλήσεως εἰς δεῖπνον οἰκογενειακὸν τοῦ Ἄγ-
 γλου πρέσβους μετὰ τῆς συζύγου αὐτοῦ, οἷας τιμητικῆς διακρι-
 σεως σπανιώταται ἠξιοῦντο οἱ ξένοι πρέσβεις, ἀφοῦτο ὁ τσάρος
 Νικόλαος καὶ ἡ τσαρίνα Ἀλεξάνδρα ἀπὸ τοῦ θανάτου τοῦ ἐπὶ
 θυγατρὶ γαμβροῦ αὐτῶν δουκὸς Λαῦχτεμβέργης (1849) ἀπείχον ὡς
 ἐπὶ τὸ πολὺ καὶ τῶν ἐξ ἐθιμοτυπίας ἐπιβαλλομένων αὐλικῶν
 διασκεδάσεων. Οὕτω δὲ ἔτι κατὰ Ἀπρίλιον τοῦ 1853 ἢ μεταξὺ
 τῶν αὐτῶν καὶ κυβερνήσεων Ρωσίας καὶ Ἀγγλίας πολιτικὴ σύμ-
 πνοια καὶ ἁρμονία ἐφαίνετο πλήρης καὶ τελεία.

Ἵνα νοήσωμεν κατὰ βάθος τὴν τοιαύτην τῶν Ἀγγλορωσικῶν
 σχέσεων κατάστασιν, πρέπει νὰ ἐνθυμηθῶμεν καλῶς ὅτι αἱ με-
 ταξὺ Ρωσίας καὶ Ἀγγλίας ἀπὸ τοῦ 1840 ἰδίως ὑφιστάμεναι καὶ
 διὰ τῆς τοῦ Τσάρου εἰς Ἀγγλίαν γενομένης ἐπισκέψεως (1844)
 ἔτι μᾶλλον ἐπιρρωσθεῖσαι φιλικαὶ σχέσεις ἦσαν ἔτι ἀκμάζουσαι
 περὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ 1853, οὐδαμῶς μεταβληθεῖσαι ἐκ τῆς ὑπὸ
 τῆς Γαλλίας ὑποκινήσεως τοῦ ζητήματος τῶν Ἁγίων τόπων,
 μᾶλλον δὲ λαβοῦσαι ἐνισχύσεως ἀφορμὴν ἐντεῦθεν. Αἱ πρὸς τὸν
 Α. Σέϊμουρ γενόμεναι ἐκ μέρους τοῦ Τσάρου ἐμπιστευτικαὶ
 νύξεις καὶ ἀνακοινώσεις περὶ Τουρκίας ὡς «ἀσθενοῦς», μετὰ τὰς
 δοθείσας μάλιστα διὰ τοῦ ὑπομνήματος τοῦ Νεσσελρῶδε ἐξηγή-
 σεις, ἐθεωρήθησαν ὑπὸ τοῦ ὑπουργείου Ἀβερδεῖνου - Ρουσσέιλ

μᾶλλον ὡς ἀπόρροια εὐλικρινοῦς πρὸς τὴν Ἀγγλίαν πολιτείας. Αὐτὸς ὁ Ἀβερδεῖνος, οὐχ ἦν δὲ καὶ ὁ τότε προσωρινὸς ὑπουργὸς τῶν Ἐξωτερικῶν καὶ ἡγέτης τῆς κυβερνητικῆς μερίδος ἐν τῇ βουλῇ τῶν κοινοτήτων λόρδος I. Ροῦσσελ, ἦσαν καθ' ἑαυτοὺς πρόσωπα ἐκτιμώμενα λίαν ὑπὸ τοῦ Τσάρου καὶ ἐμφορούμενα ἀρχῶν συντηρητικῶν, ὧν μέγας προστάτης καθ' ἅπασαν τὴν Εὐρώπην ἔθεωρεῖτο ὁ αὐτοκράτωρ Νικόλαος· ἐνῶ οἱ ἐν Γαλλίᾳ καὶ μετὰ τὸ τόλμημα τῆς 2 Δεκεμβρίου, ὅπερ ὀπωσδήποτε ἔθεωρήθη ὑπὸ τῶν συντηρητικῶν πολιτικῶν ἀνδρῶν ὡς θέτον κέρμα εἰς τὴν ἐσωτερικὴν ἀνώμαλον κατάστασιν, μεγάλην ἐνέπνεον δυσπιστίαν εἰς τὰς μοναρχικὰς Εὐρωπαϊκὰς κυβερνήσεις, ἐν μέρει δὲ καὶ εἰς τὴν Ἀγγλίαν, ἐν ἣ, ὡς εἶδομεν, ὁ Πάμμερστον ἐγένετο θῦμα τῆς ἀμέσου ἐπιδοκιμασίας τῆς πράξεως ἐκείνης. Καὶ ἀνεγνώρισε μὲν ἡ Ἀγγλία τὴν νέαν αὐτοκρατορίαν τοῦ Ναπολέοντος Γ' πρὸ τῶν ἄλλων μεγάλων Δυνάμεων, αἵτινες ἐπὶ τινα χρόνον διετέλουν μετέωροι ὡς πρὸς τὸ ζήτημα τῆς ἀναγνώρισεως ζητοῦσαι νὰ φέρωσι ταύτην εἰς συνάφειαν πρὸς τὰς μεταξὺ τῶν 4 Δυνάμεων ληφθεῖσας τῷ 1814 καὶ 1815 ὡς πρὸς τὸν οἶκον τοῦ Ναπολέοντος ἀποφάσεις. Ἀλλὰ τὸ ὑπουργεῖον Ἀβερδεῖνου, ἐν ᾧ ἰσχυρὸς φίλος τοῦ Α. Ναπολέοντος ἦν μόνος ὁ λόρδος Πάμμερστον (ὅστις, καίπερ ὢν ἐν τῷ συμμαχικῷ τούτῳ ὑπουργεῖῳ ὑπουργὸς τῶν Ἐσωτερικῶν, ἀνεμειγνύετο ἰσχυρῶς καὶ εἰς τὴν ἐξωτερικὴν πολιτικὴν) δὲν εἶχε πολλὴν ἐμπιστοσύνην εἰς τὴν πολιτικὴν τοῦ Ναπολέοντος, φοβούμενον, ὅπως καὶ αἱ ἄλλαι αὐταὶ καὶ κυβερνήσεις, μὴ οὕτως, ἵνα ἐμπεδώσῃ τὴν ἐσωτερικὴν αὐτοῦ θέσιν, ὡδήγη τὴν Γαλλίαν εἰς ἐξωτερικὰ κινδυνεύματα φιλόδοξα ἐμβάλλοντα εἰς κίνδυνον τὴν Εὐρωπαϊκὴν εἰρήνην. Ακριβῶς δὲ ἐν τῷ ζητήματι τῶν Ἁγίων τόπων, ἐν ᾧ καὶ ἄλλως ἡ προτεσταντικὴ Ἀγγλία οὐδὲν εἶχε διαφέρον οὔτε θρησκευτικὸν οὔτε ἱστορικὸν οὔτε ἐθνικόν, τῷ ὑποκινηθέντι ἐπὶ τῆς Αὐρηλιανῆς βασιλείας καὶ ἐπιβληθέντι τῷ Α. Ναπολέοντι συμπτωματικῶς μᾶλλον ἢ σκοπίμως, εἴρισκεν ἡ Ἀγγλικὴ κυβέρνησις ἀφορμὰς πρὸς τοιοῦτους φόβους. Ἄλλ' ἐνῶ οὕτως εἶχον αἱ Ἀγγλορωσικαὶ σχέσεις αἱ ἀποτελοῦσαι τὸν κύριον ἄξονα, περὶ ὃν περιστρέφεται ἡ τοῦ ἀνατολικοῦ λεγομένου ζητήματος ἐξέλιξις, οὐδεμία δὲ τῶν δύο ἄλλων μεγάλων Δυνάμεων, οὐχὶ ἀπλῶς ἢ τὸ πλεῖστον προτεσταντικὴ Πρωσσία,

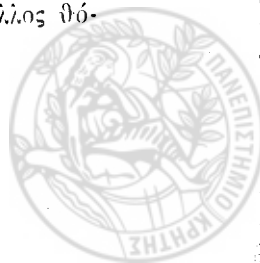
ἀλλ' οὐδὲ ἡ καθολικωτάτη Αὐστρία, ἔδιδεν ὑποστήριξιν εἰς τὰς ἀιτώσεις τῆς Γαλλίας, ἀνανεῦσαι τὰς ἀμφοτέρας συνδεούσας πρὸς τὴν Ρωσίαν στενὰς σχέσεις, ὡς ἔμαρτύρουν αἱ συνεντεύξεις τῆς Βιέννης καὶ τοῦ Ὀλμυτζ, ἡ Γαλλία δὲ ἐν τῇ ἀπομονώσει, εἰς ἣν οὕτω περιήροχετο, ἐξήτει παντὶ τρόπῳ εὐσχημον ἐκ τῆς στενοχωρίας αὐτῆς διέξοδον. ὁ νέος μάλιστα αὐτοκράτωρ ἠγωνίζετο ἐκθύμως νὰ προσεγγίσῃ φιλικῶς καὶ συμμαχικῶς πρὸς τὸν αὐτοκράτορα Νικόλαον καὶ τὴν Ρωσίαν, ἐνταῦθα ζητῶν τὴν ἐμπέδωσιν τῆς ἐσωτερικῆς καὶ τῆς ἐξωτερικῆς αὐτοῦ πολιτικῆς, τὰ πράγματα ἔλαβον ἐν Κωνσταντινουπόλει ἀπροσδοκίτως ἐξέλιξιν ἀνατρέπουσαν πᾶσαν ταύτην τὴν κατάστασιν καὶ παρασκευάζουσαν νέας συμμαχικὰς ομάδας καὶ πόλεμον ἐναντίον τῆς ἀπομονουμένης Ρωσίας.

Ἄλλ' ἴδωμεν νῦν καὶ τὰ ὑπὸ τοῦ ἐνὸς τῶν κυριωτάτων ἐργατῶν τοῦ μεγάλου δράματος τοῦ Μενδζικῶφ ἐν Κωνσταντινουπόλει μέχρι τῆς αὐτόσε ἀφίξεως τοῦ ἑτέρου τῶν κυριωτάτων δραματουργῶν, τοῦ σιρ Στράιφορδ Ρέδκλιφ, διαπραχθέντα.

Ὁ πρίγκιψ Μενδζικῶφ ἦν κομιστὴς ἐπιστολῆς τοῦ αὐτοκράτορος Νικόλαου. Ἐν τῇ ἐπιστολῇ ταύτῃ ἔλεγεν ὁ αὐτοκράτωρ τῷ Σουλτάνῳ ὅτι πέμπων τὸν πρίγκιπα Μενδζικῶφ ὡς πρεσβευτὴν παρ' αὐτῷ ἐξετέλει καθήκον συμμάχου καὶ φίλου πιστοῦ. Εἶτα ἐδήλου γενικῶς τὴν βαθεῖαν θλίψιν καὶ ἀγανάκτησιν, ἣν ἠσθάνθη ἐπὶ τῇ ληφθείῃ ὑπὸ τῆς Πύλης περὶ τῶν Ἁγίων τόπων ἀποφάσει, ὣν διὰ λόγου προφορικοῦ ἐρημηγεὺς ἔμελλε νὰ ἦ ὁ ἀποστελλόμενος· ἐχαρακτήριζε τὰ γενόμενα ὡς φίλος **ἀξιόμμεπτα**, ὡς σύμμαχος προσβλητικὰ καὶ ἐπιβάλλοντα αὐτῷ ὡς ἡγεμόνι καθήκοντα βαρέα. Διαμαρτυρόμενος δὲ κατὰ πάσης ὑπονομίας ὅτι ἐπεθύμει νὰ ἐμβάλῃ τὴν κυβέρνησιν τοῦ Σουλτάνου εἰς ἔριδας πρὸς ἄλλας Δυνάμεις ἢ νὰ ἐπιβάλῃ αὐτῷ παράβασιν οἰασθήποτε ἐκ συνθηκῶν προερχομένης πρὸς ἄλλην Δύναμιν ὑποχρέωσης, ἐθεώρει καθήκον αὐτοῦ ἐν τῷ προκειμένῳ ζητήματι νὰ συμβουλευέσῃ τῷ **σεβαστῷ** αὐτοῦ φίλῳ (mon auguste ami, προσεφώνει τὸν Σουλτάνον) τὴν διατήρησιν δικαιωμάτων δι' αἰῶνων καθιερωμένων, ὑπὸ πάντων τῶν ἐνδόξων προκατόχων τοῦ Σουλτάνου ἀνεγνωρισμένων καὶ ὑπ' αὐτοῦ τούτου ἐπικεκρωμένων, δικαιωμάτων ἀνηκόντων εἰς τὴν Ὁρθόδοξον Ἐκκλησίαν, ἧς τὰ δόγματα πρε-

σβεύουσι πολλοὶ μὲν τῶν ὑπὸ τὸ σκῆπτρον τοῦ Σουλτάνου βιοίντων Χριστιανῶν, μέγιστον δὲ μέρος τῶν τοῦ αὐτοκράτορος ὑπηκόων. Ἐὰν ἡ διατήρησις (ἔλεγε τελευτώσα ἢ αὐτοκρατορικὴ ἐπιστολή) τούτων τῶν διὰ τῆς ὑμετέρας θελήσεως καὶ τῆς ὑμετέρας κυριάρχου ἐξουσίας δεδομένων δικαίων ἤθελε προκαλέσει περιπλοκὴν τινα ἢ κατ' ἀκολουθίαν ταύτης αἱ κτήσεις ἤθελον ἀπειληθῆ ὑφ' οἰουδήποτε κινδύνου, περιπτώσεις τοιαῦται ἤθελον ἐπιρρώσει ἔτι μᾶλλον τὴν μεταξὺ ἡμῶν συμμαχίαν καὶ ἤθελον ἀγάγει ἡμᾶς εἰς ἔνωσιν μέλλουσαν νὰ θέσῃ τέρμα εἰς ἀπαιτήσεις καὶ ἀξιώσεις ἀσυμβιβάστους πρὸς τὴν ἀνεξαρτησίαν τῆς ὑμετέρας κυβερνήσεως καὶ πρὸς τὴν ἑσωτερικὴν ἡσυχίαν τοῦ ὑμετέρου κράτους». Διὰ τοῦ τοιοῦτου ἐπιλόγου τῆς ἐπιστολῆς αὐτοῦ ὁ Τσάρος οὐδὲν πλεόν οὐδὲν ἔλαττον ἔλεγεν ἢ ὅτι, ἐὰν ὁ Σουλτάνος διατηρῶν ἀσφαλῆ καὶ ἀναλλοίωτα τὰ τῶν Ὀρθοδόξων ἐν Παλαιστίνῃ δικαιώματα ἤθελεν ἕνεκα τῆς τοιαύτης αὐτοῦ πολιτείας προκαλέσει ἔνοπλον ἐπέμβασιν τῆς Γαλλίας, ὁ Τσάρος ἔμελλε νὰ σπεύσῃ εἰς βοήθειαν τοῦ Σουλτάνου καὶ οὐ μόνον ἤθελεν ἀπαλλάξει αὐτὸν παντὸς κινδύνου, ἀλλὰ ἔμελλε καὶ νὰ θέσῃ τέρμα διὰ παντὸς εἰς πᾶσαν εἰς τὰ ἑσωτερικὰ τῆς Τουρκίας ἐκ μέρους τῶν ἄλλων Δυνάμεων ἐπέμβασιν. Ἐννεεῖται ὅτι ὁ τοιοῦτος ἀποκλεισμός τῶν ἄλλων Δυνάμεων ἀπὸ τῆς εἰς τὰ ἑσωτερικὰ τῆς Τουρκίας ἐπεμβάσεως θὰ κατορθοῦτο μόνον διὰ συμμαχίας οὐχὶ ἀπλῶς εἰς τὸ παρὸν ἀποβλεπούσης, ἀλλὰ διὰ συμμαχίας διαρκοῦς, ἥτις ἤθελε σημάνει, τοῦλάχιστον πρὸ τῶν ὀφθαλμῶν τῆς Εὐρώπης, ἀπλὴν προστασίαν τοῦ Τσάρου ἐπὶ τοῦ Ὀθωμανικοῦ κράτους, ἀπλὴν ἐπάνοδον εἰς τὸ διὰ τῆς τοῦ 1833 συνθήκης τοῦ Χονκιάρ Ἰσκέλεσι ἰδρυθὲν καὶ ἀπὸ τοῦ 1841 διὰ τῆς ἰδρύσεως τῆς πενταπλῆς συμμαχίας καταργηθὲν καθεστῶς. Ἀληθῶς δὲ ἐν ἓκ τῶν ἐπισήμων ἐγγράφων, μεθ' ὧν ἐφοδιασμένος ἦλθεν εἰς Κωνσταντινούπολιν ὁ πρίγκιψ Μενδζικῶφ, ἦτο σχέδιον συνθήκης ἀμυντικῆς, δι' ἧς ὁ Τσάρος ἀνελάμβανε νὰ παρέχῃ εἰς τὸ Τουρκικὸν κράτος ἐν περιπτώσει ἀμύνης 400 χιλιάδας μαχητῶν. Ἄν ὁ κύριος σκοπὸς τοῦ Μενδζικῶφ ἀπέβλεπεν εἰς συνομολόγησιν τοιαύτης συμμαχίας, ἥτις ἔμελλε νὰ ἐπαναγάγῃ τὸ μεταξὺ Ρωσίας καὶ Τουρκίας συμμαχικὸν καθεστῶς τῆς τοῦ 1833 συμμαχικῆς συνθήκης, ὅλος δὲ ὁ ἄλλος θό-

ρυβος περί τοῦ ζητήματος τῶν Ἁγίων τόπων καί τῆς προστασίας τῆς Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας θά ἐγένετο πρὸς κάλυψιν τοῦ κυρίου τούτου σκοποῦ ἢ ἂν ὁ κύριος σκοπὸς ἦτο ἡ πραγματικὴ προστασία τῆς Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας, χάριν δὲ τῆς τιοταύτης προστασίας ἐμελλε νὰ συναφθῇ συμμαχία, τὸ ζήτημα τοῦτο δὲν εἶναι δυνατόν νὰ λυθῇ διὰ τῶν ὑπαρχόντων ἱστορικῶν μνημείων. Ὅπως δὴποτε φαίνεται ὅτι ὁ Τσάρος ὡς ἀντίτιμον τῆς προτεινομένης νέας συμμαχίας ἐζητεῖ νέαν τιὰ ἐκ μέρους τοῦ Σουλτάνου παραχώρησιν περιπλέξασαν δεινῶς τὴν ἐκ τοῦ ζητήματος τῶν Ἁγίων τόπων προκύψασαν διαφορὰν.

Ἄλλὰ πᾶσαι αἱ καταβληθεῖσαι ὑπὸ τοῦ Μ. ἐνέργειαι ὅπως περὶ τῆς ἢ Πύλης εἰς συνομολόγησιν νέας συνθήκης, οὐδὲν κατώρθωσαν. Ἡ Πύλη διετέλει, ὡς λέγει ὁ Θουβενέλ, ἐν καταστάσει ἀφασίας (mutisme) μέχρι τῆς ἀφίξεως τῶν δύο πρέσβων. Ἐξέως τῆς 24 ἢ Ἀπριλίου (1853) ἀφίκετο εἰς Κωνσταντινούπολιν ὁ Ἄγγλος πρεσβευτῆς, δύο ἡμέρας δὲ μετὰ τὴν τοῦτου ἀφίξιν καὶ ὁ νέος Γάλλος πρεσβευτῆς μαρκήσιος Λακούρ (marquis de la Cour) ἀλλὰ καὶ νῦν ἱκαναὶ παρηλθόν ἡμέραι ἔωσοῦ ἡ Πύλη ἐκ τῆς μετὰ τῶν πρεσβευτῶν τούτων, ἰδίως μετὰ τοῦ Ἄγγλου (ὁ Γάλλος πρεσβευτῆς παθητικῆν ὄλωσ ἐτήρει θέσιν ἔχων ἐντολὴν μηδεμίαν νὰ προκαλέσῃ ῥῆξιν πρὸς τὴν Ρωσίαν) μυστικῆς ἀνταλλαγῆς γνωμῶν διακανόνισῃ τὴν τε καθόλου τηρητέαν πορείαν καὶ τὴν δοθησομένην πρὸς τὴν διακοίνωσιν τοῦ Μενδζικόφ ἀπάντησιν. Ἄλλὰ πρὶν ἢ Πύλη προσηκόντως διασχθῇ ὑπὸ τοῦ Ἄγγλου πρέσβως τὰ περὶ τῆς δοθησομένης εἰς τὸν Ρῶσον πρεσβευτὴν ἀπαντήσεως, αὐτὸς οὗτος ὁ Μενδζικόφ ἀπηύθυνεν εἰς τὴν Πύλην διακοίνωσιν ἐπίσημον (τῆς 7 19 Ἀπριλίου) λίαν ἐντονον, μεμφομένην πικρῶς τὴν μέχρι τοῦδε σιωπὴν τῆς Πύλης εἰς τὰς γενομένας αὐτῇ προτάσεις καὶ τὴν διπροσωπίαν τῶν προκατόχων τοῦ Ριφάτ πασᾶ ὑπουργῶν τῶν Ἐξωτερικῶν καὶ τὴν κακὴν πίστιν τῶν Ὀθωμανῶν ὑπουργῶν καθόλου καὶ τὴν παρ' αὐτοῖς ἔλλειψιν σεβασμοῦ πρὸς τὸν αὐτοκράτορα τῆς Ρωσίας. Ἐν τῇ νέα διακοινώσει ἐπαναλαμβάνων ὁ Μενδζικόφ τὰς ἐν ταῖς προηγουμέναις προφορικαῖς διακοινώσεσιν ἀξιώσεις ἀπῆται, ἐν ὀνόματι τοῦ Τσάρου α) Φιρμάνιον διασαφοῦν τὰ σκοτεινὰ μέρη τοῦ προορηθέντος χατίου (τοῦ Μαρτίου) ἰδίως ὡς πρὸς τὰς κλει-

τοῦ ἱεροῦ τῆς Βηθλεὲμ καὶ τὸν ἀργυροῦν ἀστέρα τοῦ σπηλαίου τῆς Βηθλεὲμ καὶ τὸ ἱερόν σπήλαιον τῆς Γεσθημανῆς καὶ τοὺς κή-
 πους τῆς Βηθλεὲμ κατὰ τὰς ἀξιώσεις τῶν Ὁρθοδόξων. β') Τὴν
 ἄμεσον ἔκδοσιν φερμανίου πρὸς ἀνοικοδόμησιν τοῦ μεγάλου θόλου
 τῆς «Πατριαρχικῆς Ἐκκλησίας»¹ ἐνεργουμένην ὑπὸ τοῦ Σουλτάνου
 συμπράξει τοῦ ὀρθοδόξου Πατριάρχου καὶ δὴ οὕτως ὥστε νὰ μείνῃ
 ἀναλλοίωτος ὁ Βυζαντιακὸς ἀρχιτεκτονικὸς ὀρθόμῃς τῆς οἰκοδομῆς,
 καὶ τὴν κατεδάφισιν τῶν συνεχομένων πρὸς τὸν ἱερόν ναὸν Τουρ-
 κικῶν οἰκοδομῶν, καὶ τέλος, τὸ δὴ κυριώτατον, τὸν διὰ *συμβά-
 σεως* (σενέτ) μεταξὺ τῶν δύο κυβερνήσεων ἅταξ διὰ παντὸς κα-
 θορισμὸν πάντων τῶν ἀμοιβαίων δικαιωμάτων Ὁρθοδόξων καὶ
 Λατίνων ὡς καὶ πάντων τῶν δικαιωμάτων τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκ-
 κλησίας τῶν ἀνεκάθεν καθιερωμένων καὶ διὰ τῆς συνθήκης τοῦ
 Κιουτσουκ Καϊναρδζή ἀνεγνωρισμένων». Ἡ διακοίνωσις ἐτε-
 λεύτα διὰ τῶν φράσεων: «Ἡ Ὁθωμανικὴ κυβέρνησις ὀφείλει νὰ
 σταθμίσῃ καλῶς ἐν τῇ φρονήσει αὐτῆς τὴν βαρῦτητα τῆς δια-
 πραχθείσης ὑπ' αὐτῆς πρὸς τὴν Ρωσίαν προσβολῆς καὶ νὰ νοήσῃ
 ὅτι ἐκ τῆς ἀπαντήσεως αὐτῆς θὰ ἐξαρτήσῃ ἡ Ρωσία τὴν μέλλου-
 σαν πορείαν αὐτῆς, ἥτις θὰ ἴναι σύμφωνα πρὸς τὴν διατήρησιν
 τῆς ἀξιοπρεπείας τῆς κυβερνήσεως αὐτῆς καὶ τῆς θρησκείας τοῦ
 κυριάρχου». Τὴν τοιαύτην αὐστηρότητα τῆς γλώσσης τῆς διακοι-
 νώσεως δυνάμεθα νὰ νοήσωμεν μόνον ἐκ τοῦ γεγονότος ὅτι ὁ
 Μενδζικὸφ διετέλει ἐν γνώσει τῶν ἐν τοῖς παρασκηνίοις μεταξὺ
 τῆς Πύλης καὶ τοῦ Ἄγγλου πρέσβεως λεγομένων καὶ πρᾶσσο-
 μένων, αἵτινα ἐξηκολούθησαν καὶ μετὰ τὴν ἐπίδοσιν τῆς εἰρημέ-
 νης διακοινώσεως.

Ἀληθῶς δύο ἡμέρας μετὰ τὴν ἐπίδοσιν τῆς διακοινώσεως
 ἤσοι τῇ 9 21 Ἀπριλίου ἀνεκοινώθη αὕτη μυστικῶς τῇ Ἀγγλικῇ
 πρεσβείᾳ ὑπὸ τοῦ Ριφὰτ πασᾶ, πληροφοροῦντος συγχρόνως τὴν
 πρεσβείαν ταύτην ὅτι τὴν πρωίαν τῆς ἡμέρας ἐκεῖνης ὁ διερμη-

(1) Ἐν τῷ ἐγγράφῳ τούτῳ τὸ πρῶτον ὁ κοινὸς πάντων τῶν ἐν τῇ
 ἀγίᾳ Γῆ ἰηριτιανικῶν λαῶν ναὸς καλεῖται ὑπὸ ἔννοιαν αὐστηρῶς ὀρθό-
 δοξον «Ἐκκλησία Πατριαρχική». Ἐκκλησία δηλονότι τοῦ ἐν Ἱερουσαλὴμ
 Ὁρθοδόξου Πατριαρχείου, εἰς ὃ ἀνήκει τὸ *Καθολικὸν* τοῦ ναοῦ καὶ τὰ
 πλεῖστα τῶν περὶ αὐτὸν ἱερῶν σεβασμάτων.

νεὺς τῆς Ρωσικῆς πρεσβείας ἐλθὼν ἐκ μέρους τοῦ πρίγκιπος Μενδζικὼφ ἠρώτα τὸν ὑπουργὸν ἂν θὰ συνταχθῶσι τὰ ἀπαιτούμενα διὰ τῆς διακοινώσεως τῆς προχθὲς φερμένα, ἀγγέλλον αὐτῷ ὅτι ἐξουσιοδοτήθη παρὰ τοῦ πρίγκιπος νὰ διαπραγματευθῆ ἡ πρὸς τὸν ὑπουργὸν περὶ τῆς συντάξεως τῆς διὰ τῆς διακοινώσεως ἀπαιτηθείσης **συμβάσεως** ἢ σενετίου. Ἡ δοθείσα ὑπὸ τοῦ Ριφὰτ πασᾶ πρὸς τὸν Ρῶσον διερμηνεῖα ἀπάντησις ἦν ἀορίστως ἀναβλητικὴ, διότι ἤθελεν ὁ Ὄθωμανὸς ὑπουργὸς πρὸ πάσης ἀπαντήσεως νὰ συνεννοηθῆ μετὰ τοῦ Ἑγγλοῦ πρέσβεως. Ἀποτέλεσμα τῆς οὕτω δοθείσης ὑπὸ τοῦ Ριφὰτ πασᾶ τῷ διερμηνεῖ ἀπαντήσεως ἦν ὅτι αὐθημερὸν μετὰ μεσημβριᾶν ἰδιαιτέρος ἀπεσταλμένος τοῦ πρίγκιπος ἀφίκετο εἰς τὴν Ἑ. Πύλιν ἐντεταλμένος νὰ εἴπῃ τῷ Μεγάλῳ Βεζίρη καὶ τῷ ὑπουργῷ τῶν Ἑξωτερικῶν «ὅτι ὁ πρίγκιψ δὲν ἦτο εὐχαριστημένος ἐκ τῆς ἀπαντήσεως τῆς δοθείσης τῷ διερμηνεῖ αὐτοῦ τὴν ἡμέραν ἐκείνην καὶ εἶχεν ὑπονοίας ὅτι ἡ Πύλη εἰργάζετο κατ' εἰσήγησιν τοῦ Ἑγγλοῦ πρέσβεως καὶ ὅτι καλῶς θὰ ἔπραττον οἱ ὑπουργοὶ τοῦ Σουλτάνου νὰ μὴ ποιῶσιν οὕτω τοῦ λοιποῦ». Εἰς ταῦτα ὁ Μέγας Βεζίρης Μεχμέτ Ἀλῆς ἀπεκρίνυτο (κατὰ τὰ ὑπ' αὐτοῦ τοῦτου πρὸς τὸν Γάλλον πρεσβευτὴν βραδύτερον λεχθέντα) ὅτι «ἡ Πύλη οὐδεμίαν εἶχεν ἀφορμὴν νὰ ζητήσῃ τὴν γνώμην οἰουδήποτε προσώπου ἐν ζητήματι οὕτως ἀπλῶ καὶ σαφεῖ, προσθεὶς ἅμα ὅτι οὐδὲν ἠδύνατο νὰ κωλύσῃ αὐτὸν τοῦ νὰ προσέχῃ τὸν νοῦν εἰς τὰς γνώμας ἀνδρῶς διατρανώσαντος ἐν πάσῃ περιστάσει τὰς ἀγαθὰς αὐτοῦ ὑπὲρ τῆς Πύλης διαθέσεις καὶ δεικνύοντος τοσοῦτο μέγαν διαφέρον ὑπὲρ τῆς προόδου καὶ τῆς εὐημερίας τῆς χώρας ταύτης καὶ νὰ σέβηται τὰς γνώμας ταύτας». Καὶ ὅμως ὁ Ἑγγλὸς πρεσβευτὴς, παρὰ τὰς ἐναντίον αὐτοῦ ἐκδηλουμένας ὑπὸ τοῦ πρίγκιπος Μενδζικὼφ δυσμενεῖς ὑπονοίας, ἐφαίνετο, κατὰ ταύτην τοῦλάχιστον τὴν περίοδον τοῦ ζητήματος, ἐργαζόμενος εἰλικρινῶς ὑπὲρ τῆς εἰρηνικῆς διευθετήσεως τοῦ ζητήματος πρὸ πάντων ὡς πρὸς τὰς μεταξὺ τοῦ Ρώσου καὶ τοῦ Γάλλου πρέσβεως, τοῦ ἔχοντος ἄλλως, καθὰ εἴρηται, ὀδηγίας λίαν διαλλακτικὰς, ἀντιθέτους θεωρίας καὶ ἀξιώσεις. Ἀκριβῶς δὲ τῇ ἐπαύριον τῶν πρὸς τὴν Ἑ. Πύλιν ἐπὶ συνεννοήσει μετὰ τοῦ Ἑγγλοῦ πρέσβεως μομφῶν τοῦ πρίγκιπος (ἦτοι τῇ 10/22 Μαρτίου) ἐφάνη ὁ Σ. Κάννιγκ διαλλάξας τελείως τὰς μεταξὺ τῶν

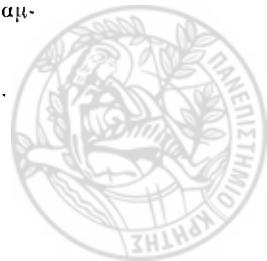
δύο (Ρωσίας καὶ Γαλλίας) πρέσβων ἀντιθέσεις καὶ ἀπηύθυνε τῇ 11/23 Ἀπριλίου τὸ ἐξῆς σημείωμα εἰς τὸν πρῶτον διερμηνέα τῆς πρεσβείας Στέφανον Πισάνην (Stephen Pisani): « Ἀγγείλατε εἰς τὴν Αὐτοῦ Ἐξοχότητα (τῷ Ριφάτ πασᾶ) τὸ εὐτυχὲς ἀποτέλεσμα τῶν χθεσινῶν ἐνεργειῶν μου τῶν ἐπενεγκουσῶν τελείαν συνεννόησιν μεταξὺ τοῦ Γάλλου καὶ τοῦ Ρώσου πρέσβεως ὡς πρὸς τὰς ἐν τοῖς Ἁγίοις τόποις διαφορὰς. Ἐλπίζω ὅτι ἡ Πύλη θέλει νῦν συμπληρώσει καὶ δημοσιεύσει ἀνυπερθέτως τὸ φρομῆνιον αὐτῆς, ἐνθυμουμένη ἐκεῖνο, ὅπερ ἐγὼ τοσίκις κατεπειγόντως συνέστησα αὐτῇ, τὴν σπουδαιότητα δηλονότι τοῦ **χωρίσαι τὸ ζήτημα τῶν Ἁγίων τόπων ἀπὸ τοῦ ζητήματος τῆς προστασίας** (Protectorat), **ζητήματος σοβαρωτάτου** ». Εἰς τὴν

(1) Ἡ ῥιζικὴ διαφωνία καὶ ἀντίθεσις μεταξὺ τῶν γνωμῶν καὶ ἀξιώσεων τοῦ πρίγκιπος Μενδζικὸφ πρὸς τὰς τοῦ Στρ. Κάννιγκ ἐνέκειτο ἐν τούτῳ ὅτι κύριος σκοπός, πρὸς ὃν ἀπέβλεπεν ὁ πρῶτος, ἦν ἡ ἐπὶ τὴν Ὀρθόδοξον Ἐκκλησίαν προστασία τῆς Ρωσίας ἀναγνωριζομένη ὑπὸ τῆς Πύλης διὰ σενετίου ἢ τοῦ ἐγγράφου συμφωνητικοῦ μεταξὺ τῶν δύο κυβερνήσεων ἔχοντος κατ' οὐσίαν δύναμιν καὶ κῆρος συνθήκης ἐπισημοῦ. Τὸ ζήτημα τῶν Ἁγίων τόπων διὰ τὴν Ρωσίαν ἦν ἀπλῶς ἀφαιρητὸν καὶ ἀφορμὴ πρὸς συνομολόγησιν τοιαύτης συμβάσεως· τούναντίον δὲ ὁ Στρ. Κάννιγκ τὰς μὲν ὑπὲρ τῆς Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας ἐν τοῖς Ἁγίοις τόποις Ρωσικὰς ἀξιώσεις ἀνεγνώριζε πληρέστατα καθ' ὅλην αὐτῶν τὴν ἔκτασιν, αὐτὸς ὁ ὡς Ἀγγλικανὸς οὐδεμίαν αἰσθανόμενος συμπάθειαν πρὸς τὴν Λατινικὴν Ἐκκλησίαν, φρονῶν δὲ καὶ λέγων φανερῶς ὅτι θὰ ἦτο μέγα ἀδίκημα ἂν τὰ ἐν τοῖς Ἁγίοις τόποις, ἐν ἐπικρατεῖᾳ δηλονότι Ὀθωμανικῇ, δικαιώματα καὶ ἀξιώσεις δέκα καὶ πλειόνων ἑκατομμυρίων Ὀρθοδόξων ὑπηκόων τοῦ Σουλτάνου ἐθυσιάζοντο ἢ κἂν ἐξισούντο πρὸς τὰ δικαιώματα καὶ τὰς ἀξιώσεις ὀλίγων χιλιάδων τοῦ Λατινικοῦ δόγματος ὑπηκόων τοῦ ἡγεμόνου· ἀλλ' ἐν τῷ ζητήματι τῆς καθολικῆς ἐπὶ τὴν Ὀρθόδοξον Ἐκκλησίαν, ἐμμέσως δὲ ἐπὶ τοὺς ὀρθοδόξους λαοὺς τοῦ Ὀθωμανικοῦ κράτους προστασίας ἦτο ἐναντιώτατος πρὸς τὰς Ρωσικὰς ἀξιώσεις, ὅπως καὶ ἡ κυβέρνησις ἡ Ἀγγλική. Ἐκθεσίς τις τοῦ εἰρημένου πρώτου διερμηνέως τῆς Ἀγγλικῆς πρεσβείας Σ. Πισάνη ἀπὸ τῆς 19 Ἀπριλίου (1853) πρὸς τὸν Κάννιγκ αὐτὸν διαφαίνεται ἀρκούντως τὰ κατὰ τὴν πολιτικὴν τῆς Ἀγγλικῆς πρεσβείας ἐν τῷ ὅλῳ ζητήματι. Τὸ περιεχόμενον τῆς ἐκθέσεως ἔχει ὡς ἐξῆς :

Ρωσίαν πρέπει νά δοθῆ ἔγγύησις, ἀλλὰ μόνον ἐν τῷ ζητήματι τῶν Ἁγίων τόπων, καί ἡ ἔγγύησις αὕτη πρέπει νά δοθῆ δι' ἀνα-

• Πᾶσαι αἱ προσπάθειαι μου εἰς τὸ νά πείσω τὸν Ριφάτ πασᾶν νά μοι δώσῃ ἀντίγραφον τῆς ὑπὸ τοῦ πρίγκιπος Μενδζικὸφ δοθείσης αὐτῷ *προφορικῆς* διακοινώσεως ἔμειναν ἀτελεσφόρητοι· ἠρνήθη δὲ νά μοι δεῖξῃ αὐτὴν ἰσχυριζόμενος ὅτι ἦτο συντεταγμένη τουρκιστί· ἀλλὰ τοῦτο δὲν ἦτο ἡ αἰτία, διότι ἐβεβαιώθη ἐκ πηγῆς αὐθεντικῆς ὅτι τὸ πρωτότυπον τῆς διακοινώσεως τὸ περιέχον τὰς διαφοροὺς ἀξιώσεις τῆς Ρωσίας ἦτο συντεταγμένον Γαλλιστί καὶ φυλάσσεται ἐπιμελῶς παρ' αὐτῷ τῷ Ριφάτ πασᾶ. Πισθεῖς οὗτος σφόδρα ὑπ' ἐμοῦ εἶπεν ἐπὶ τέλους ὅτι δὲν ἦτο ἐπιτετραμμένον αὐτῷ νά ἀνακοινώσῃ εἰς οἰκονομῆσιν τὰ διδόμενα αὐτῷ παρὰ τοῦ Ρώσου πρέσβεως ἔγγραφα καὶ ὅτι οὔτω ποιῶν θά προὔκαλει τὴν διακοπὴν τῶν μεταξὺ τῆς Ρωσικῆς πρεσβείας καὶ τῆς Πύλης σχέσεων. Παρετήρησα τῇ Α. Ε. ὅτι ἡ ἐν τῇ περιστάσει ταύτῃ πολιτεία αὐτοῦ ἦτο ἀναμφήριτος ἀπόδειξις τῆς πρὸς τὴν Ἀγγλικὴν πρεσβείαν ἐλλείψεως ἐμπιστοσύνης καὶ ὅτι, ἂν τὰ εἰρημένα ἔγγραφα μὴ ἀνεκοινοῦντο εἰς τὴν Ἀγγλικὴν πρεσβείαν καὶ μὴ ἐξητάζοντο ὑπὸ ταύτης, οὐδεμίαν ἢ πρεσβεία αὕτη δυναμένη νά ἔχῃ γνώμην ἀκριβῆ οὐδεμίαν ἠδύνατο νά παράσχῃ συμβουλὴν. Ἐπὶ τούτῳ ὁ Ριφάτ πασᾶς ἐπανελάβε τὴν διαβεβαίωσιν τῆς πρὸς τὴν Ὑ. Ε. ἐμπιστοσύνης καὶ ἐξαιρέτου ὑπολήψεως αὐτοῦ καὶ μοι εἶπεν ὅτι τὰ πράγματα ἔχουσι νῦν ὡς ἔξῃς: Ὁ κ. Ἀργυρόπουλος (διερμηνεὺς τῆς Ρ. πρεσβείας) ἔλαβεν ἐντολὴν παρὰ τοῦ πρίγκιπος νά ζητήσῃ ἐπειγόντως παρὰ τοῦ ὑπουργοῦ ἀπάντησιν εἰς τὰς προτάσεις τῆς Ρωσίας καὶ ἐζήτησε συνέντευξιν τὴν Κυριακὴν. Ὁ Ἀργυρόπουλος προσέθηκεν ὅτι ὁ πρίγκιπ Μενδζικὸφ *προβλέπων ὅτι τὸ ζήτημα τῶν Ἁγίων τόπων θά ἀπαιτήσῃ χρόνον τινὰ μέχρι τῆς ὀριστικῆς αὐτοῦ λύσεως, ἐπεθύμει τοῦλάχιστον τὴν διευθέτησιν τῶν ἄλλων ἀξιώσεων τοῦ πρίγκιπος, αἵτινες εἰσὶν ἔξῃς: Τὰ ἔκπαιλαι παραχωρηθέντα εἰς τοὺς Πατριάρχας καὶ εἰς τὸν Ἕλληνα κληρὸν προνόμια νά ἐπικυρωθῶσι διὰ συμβάσεως μεταξὺ Ρωσίας καὶ Πύλης συνυμολογουμένης· νά ἔχῃ ἡ Ρωσία δικαίωμα νά ἐπεμβαίῃ εἰς τὰ μετὰ τῆς Ὀρθοδόξου θρησκείας συνδεόμενα ζητήματα καὶ προστασίαν ἀποκλειστικὴν ἐπὶ τοὺς πρεσβεύοντας τὴν θρησκείαν ταύτην· νά καταστή ἰσόβιος ὁ πατριάρχης Κων. πόλεως καὶ ἐντελῶς ἀνεξάρτητος ἀπὸ τῆς Πύλης, μὴ δεόμενος τῆς ἐπικυρώσεως τῆς Πύλης μετὰ τὴν ἐκλογὴν. Ζητεῖται πρῶτον ἀναθεώρησις τῆς συνθήκης (τοῦ Κιουτσούκ Καϊναρδζή), ἣτις, καθὰ διατείνονται (οἱ περὶ τὸν πρίγκιπα), δὲν εἶναι ἀρκοῦντως σαφής. Ὁ Ριφάτ πασᾶς βεβαιοῖ ὅτι εἶπε τῷ Ἀργυροπούλῳ: « Ἐάν ἡ Ρωσία ζητῇ τι παρὰ τῆς Πύλης σιηριζόμενον, ὡς διατείνεται, ἐπὶ ἀναμ-*

κοινώσεως τοῦ φερμανίου εἰς τὴν Ρωσικὴν πρεσβείαν συνοδευομένου ὑπὸ διακοινώσεως ἐπισήμου συντεταγμένης κατὰ τρόπον

φηρίστου δικαιώματος, πρὸς τί ἢ τοσούτῳ σοβαρῶς συνιστωμένη ἐξεμυθία; Τὸ γεγονός τοῦτο, προσέθηκεν, ἐγείρει ὑπονοίας καὶ καθίστησι τὴν Πύλην προφυλακτικὴν ὡς πρὸς τὴν πορείαν, ἣν μέλλει νὰ βαδίση». — Καθ' ἣν στιγμὴν ἔμελλον ν' ἀτοχαιρείσω τὸν Ριφάτ πατᾶν, μὲ παρεκάλεισεν οὗτος λίαν ἐπειγόντως νὰ ἔλθῃ αἰῶριον καὶ νὰ εἶπω αὐτῷ τίνα ἀπάντησιν πρέπει νὰ δώσῃ οὗτος τὴν Κυριακὴν τῷ Μενδξικώφ. Ἄπεκρινάμην αὐτῷ ὅτι φρονῶ ὅτι ἡ Υ. Ε. δὲν θὰ δυνηθῇ νὰ ἀποφανθῇ γνώμην οἰανδήποτε ἢ νὰ δώσῃ συμβουλὴν περὶ πράγματος, οὗ ὁ χαρακτήρ δὲν εἶναι ἀκριβῶς γνωστὸς εἰς αὐτήν».

Ὁ αὐτὸς διερμηνεὺς τὴν επομένην ἡμέραν (27 8 Ἀπριλίου) ἐκτίθησιν εἰς τὸν πρεσβευτὴν τάδε: «Ὁ Μέγας Βεζίρης μοὶ εἶπεν ὅτι τὸ Συμβούλιον τῶν ὑπουργῶν τοῦ Σουλτάνου μετὰ τὴν ἀπὸ τῆς Πύλης ἀναχώρησιν ἐμοῦ (τοῦ διερμηνέως) ἀπεφάσισεν ὁμοφώνως ἵνα αἱ (ἐκτὸς τῶν ἀναφερομένων εἰς τοὺς Ἁγίους τόπους) Ρωσικαὶ ἀξιώσεις μὴ γένωνται ἀναφερομένων εἰς τοὺς Ἁγίους τόπους, ἡ Πύλη δὲν ἠδύνατο νὰ ἐπιληφθῇ οἰασδήποτε ἄλλης ἄλλου ζητήματος συζητήσεως. Ὡς πρὸς τὰ ἔγγραφα τὰ δοθέντα τῇ Πύλῃ παρὰ τῆς Ρωσικῆς πρεσβείας, ἅτινα ὁ Ριφάτ ἠρνεῖτο νὰ δώσῃ εἰς οἰονδήποτε, ἡ Ὑψηλότης Αὐτοῦ (ὁ Μ. Βεζίρης) φρονεῖ ὅτι πρέπει νὰ ζητηθῇ πρῶτον ἡ ἄδεια τοῦ Σουλτάνου ἵνα ταῦτα ἀνακοινωθῶσιν εἰς ἄλλους, μὲ παρεκάλεισε δὲ νὰ εἶπω τῇ Υ. Ε. ὅτι ἀντίγραφα τῶν ἐγγράφων τούτων θὰ ἔχῃ ἡ Υ. Ε. τὴν προσεχῆ Κυριακὴν ἢ τὴν δευτέραν τὸ βραδύτατον. Ὅφειλόω δὲ νὰ προσθέσω τῇ Υ. Ε. ὅτι ἡ μεγάλη ἀντίστασις τῆς Πύλης εἰς τὴν τῶν ἐγγράφων τούτων παράδοσιν προέρχεται ἐκ τῶν οὐχ ἀπαξ ὑπὸ τοῦ Ἀργυροπούλου λεχθέντων αὐτῷ ὅτι τοιαύτη τις πρῶξις τῆς Πύλης ἤθελε θεωρηθῆ ὑπὸ τῆς Ρωσίας ὡς ἔλλειψις καλῆς πίστεως καὶ προκαλέσει διακοπὴν σχέσεων».

Ταῦτα ἔγραψεν ὁ πρῶτος διερμηνεὺς τῆς Ἀγγλικῆς πρεσβείας τῇ 27 8 Ἀπριλίου. Ἀληθῶς δὲ τὰ ἀντίγραφα παρεδόθησαν τῷ Ἀγγλῷ πρεσβευτῇ κατὰ τὴν ὑπὸ τοῦ Μ. Βεζίρου δοθεῖσαν ὑπόσχεσιν τῇ 29 11 Ἀπριλίου, τὸ δὲ περιεχόμενον αὐτῶν ἐστάλη εἰς τὴν Ἀγγλικὴν κυβέρνησιν. Ἐν τῷ μεταξὺ μέχρι ἀφίξεως νέων ὁδηγῶν ὁ Κάννιζ συνήπτε σχέσεις προσωπικὰς μετὰ τοῦ πρίγκιπος οἰοῦντι λίαν φιλόφρονας καὶ ὁ ἀγαθὸς Ρῶσος πρίγκιψ εὕρισκεν ἐν τῷ Κάννιζ, ἀντὶ δεσποτικοῦ καὶ ὑπερφιάλου

ὑποχρεοῦντα τὴν Πύλην εἰς τὴν τήρησιν τῶν διατάξεων τοῦ φερ-
μανίου».

Μετὰ τὴν οὕτως εἰς τὴν γενομένην ὑπὸ τοῦ Ἄγγλου πρέσβεως

Ἄγγλου, οἷον ἐφαντάζετο αὐτὸν κατὰ τὰ ἐν Πετροῦπολει λεγόμενα περὶ
αὐτοῦ, ἄνδρα λίαν ἀγαθὸν καὶ ἀγαστὸν τοῖς τρόποις. Αἱ μεταξύ τῶν δύο
πρέσβεων συνδιαλέξεις περιεστρέφοντο περὶ τὸ ζήτημα τῶν Ἁγίων τό-
πων, διότι περὶ τῶν ἄλλων σοβαρῶν ἀξιώσεων τῆς Ρωσίας ὡς πρὸς τὴν
προστασίαν τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας οἷτε ὁ Μενδζικὸφ ἀπεκάλυπτε τι
οὔτε ὁ Κάννιγκ ἤθελε νὰ ποιῆται χρῆσιν τῶν ἐμπιστευτικῶς καὶ μυστι-
κῶς πρὸς αὐτὸν ὑπὸ τῆς Πύλης ἀνακοινωθέντων. Ἐν δὲ τῷ ζητήματι
τῶν Ἁγίων τόπων ἡ καλὴ συνεννόησις μεταξύ τῶν δύο ἀνδρῶν τοσοῦτο
μᾶλλον ἦτο εὐκόλος, ὅσον ὁ Κάννιγκ, ὡς λέγει ὁ βιογράφος αὐτοῦ
«εἴρισκε λίαν σεβαστοὺς τοὺς πότους τῶν ἀγαθῶν καρδιῶν τῶν
50 ἑκατομμυρίων εὐσεβῶν Ρωσικῶν ψυχῶν». Ἡ τοιαύτη ἀπόφαν-
σις τοῦ Ἄγγλου πρέσβεως καθίστα τιθασώτερον τὸν Ρῶσον, ὅστις καὶ
ποιούμενος ἔτι ἐνίοτε ὑπαινιγμοὺς περαιτέρω ἀξιώσεων τῆς Ρωσίας ἠλάτ-
του πολὺν τὴν τούτων σπουδαιότητα. Ἄλλ' ὁ Κάννιγκ δὲν ἔπαυσε ἐν ταῖς
πρὸς τὴν κυβέρνησιν αὐτοῦ ἐκθέσει χαράττων, ὡς λέγει ὁ βιογράφος
αὐτοῦ, γραμμὴν αὐστηράν μεταξύ ἀξιώσεων ἀναφερομένων εἰς τοὺς
Ἁγίου, τόπους δυναμένων νὰ ἐπικυρωθῶσι διὰ συμβάσεως, καὶ τῆς ἐκτά-
σεως πολιτικῆς ἰσοδυναμοῦσης προστασίᾳ Ρωσικῆ ἀποκλειστικῆ
ἐπὶ τὴν σπουδαιότητα καὶ πολυπληθεστάτην τᾶσιν τῶν τοῦ Σουλτά-
νου ὑπηκόων». Ἐκ τούτου δὲ γίνεται δῆλον ὅτι ὁ Κάννιγκ δὲν ἠνα-
τιοῦτο οὔτε εἰς τὴν διὰ συνθήκης μεταξύ Πύλης καὶ Ρωσίας ἐμπέδωσιν
τῶν διὰ τοῦ χαττίου γινομένων παραχωρήσεων, ἐνόσω τὸ περιεχόμενον
τῆς συνθήκης περιορίζετο εἰς τὸ ζήτημα τῶν Ἁγίων τόπων. Διὰ τοῦτο
καὶ προέτεινε βραδύτερον τὴν ἐπικύρωσιν αὐτῶν ὑπὸ τῆς Πύλης διὰ
ἰσοκλιώσεως πρὸς τὴν Ρωσίαν ἐχούσης δύναμιν ἐγγράφου ὑποσχέσεως.

Λέγεται μάλιστα ὅτι ὁ Κάννιγκ καὶ τὰς ἄλλας Οἰκουμενικῶν Πατριάρ-
χην ἀφορῶσιν, δὲν ἐθέρωει ἀπαρδέκτους· ἀλλ' ὁ βιογράφος αὐτοῦ οὐ-
δεμίαν ἐν τοῖς πολλοῖς ἐγγράφοις τοῦ ἀνδρὸς εἶρε λέξιν ἐπικυροῦσαν τὸν
θερῶλον τοῦτον, τὸ δὲ ἀνακριβὲς αὐτοῦ καθίσταται συμφανές, ἐκ τοῦ ὅτι ἐν
ταῖς περὶ τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας καθόλου Ρωσικαῖς ἀξιώσεσιν ἡ μάλι-
στα ἀνώδυνος ἦν ἡ ἀφορῶσα εἰς τὸ ἰσόβιον τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριάρχου.
Τὸ λεγόμενον ὑπὸ τοῦ Θουβενέλ ὅτι ὁ Τσάρος ἤθελε νὰ διορίξῃ τὸν Πα-
τριάρχην δὲν εἶναι ἀκριβές, οὐδαμῶθεν δὲ μαρτυρεῖται τὸ λεγόμενον ὑπ'
αὐτοῦ (σ. 125) ὅτι ὁ Ριφάτ πασᾶς εἶπε δῆθεν τῷ πρίγκιπι Μενδζικὸφ

διὰ τοῦ διερχομένου εἰσῆγγησιν ὁ Ὀθωμανὸς ὑπουργὸς ἔδωκε τέλος τῇ 24 Ὁ Μαΐου ἐπίσημον ἀπάντησιν εἰς τὴν Ρωσικὴν διακρίνωσιν τῆς 7 Ἀπριλίου μετ' ἐπισυνημμένων δύο φερμανίων (μη-

ὄτι ὁ ὄρος ὁ δίδων τῷ Τσάρῳ τὴν ἐκλογὴν τοῦ Ἑλληνος πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως εἶναι ἀπαράδεκτος. Καὶ ἂν ἔτι ὑποτεθῇ ὅτι ἡ εἰς τὸν Ριφάτ πιασᾶν ἀποδιδομένη ῥῆσις ἔχει ὑπόστασιν τινα, οὐδὲν ἄλλο σημαίνει ἢ ὅτι ὁ Τσάρος ἐμελλε νὰ ἔχῃ τὴν ἡθικὴν αὐτοῦ ῥοπήν εἰς τὴν ἐκλογὴν καὶ τὴν ἐνδεχομένην παῦσιν τοῦ Πατριάρχου. Ἐκεῖνο ὅπερ ἠθέληεν ὁ Τσάρος, ἦτο τὸ ἰσόβιον τοῦ Πατριάρχου, τῆς Πύλης μὴ δυναμένης νὰ παύσῃ αὐτὸν εἰμὴ ἐν περιπτώσει ἐσχάτης προδοσίας ἐναντίον τοῦ Ὀθωμανικοῦ κράτους ἢ ὅτε κληρὸς καὶ λαὸς ἐξάνίσταντο ἐναντίον αὐτοῦ. Τοιαύτη δὲ ἦτο καὶ ἡ ἀνέκαθεν ἐν τῇ πολιτείᾳ τῆς Πύλης ἐπικρατοῦσα ἀρχή. Οἱ πατριάρχαι οὐχὶ ἀπλῶς ἐπαύοντο, ἀλλὰ καὶ ἐξωρίζοντο καὶ ἐστρεβλοῦντο καὶ ἐθανατοῦντο ἐπὶ ἀπλῇ ὑπονοίᾳ ἢ συκοφαντικῇ καταγγελίᾳ ἐπιβουλῆς ἐναντίον τοῦ κράτους, ἐπαύοντο δὲ συχνότατα ἐπὶ καταγγελίᾳ διὰ καταχρήσεις ἐκ μέρους τῶν συνοδικῶν ἀρχιερέων καὶ τῶν παρὰ τῇ Πύλῃ ἰσχυρότων προκρίτων τοῦ Γένους, καὶ τῶν τοιούτων καταγγελιῶν μεγάλη ἐγένετο κατάχρησις αἰτίαν ἔχουσα τὰ προσωπικὰ συμφέροντα καὶ πάθη καὶ τὴν φιλαρχίαν τῶν καταγγελλόντων. Διὰ τοῦτο δὲ καὶ ἐν τῇ μετὰ τὸν Ἀνατολικὸν πόλεμον νέᾳ διευθετησεί τῆς Ἐκκλησιαστικῆς διοικήσεως ἡ Πύλη ἀσμένως ἐδέξαστο τὴν περὶ ἰσοβίου τοῦ Πατριάρχου διάταξιν τῶν λεγομένων Ἐθνικῶν Κανονισμῶν, ὅπερ οὐδαμῶς ἐκώλυσεν ἵνα ἡ διάταξις αὕτη ἐκμηδενισθῇ τάχιστα οὐχὶ ὑπὸ τῶν ἐπεμβάσεων τῆς Πύλης, ἀλλ' ὑπὸ τῶν εἰς τὰ τῆς διοικήσεως τῆς Ἐκκλησίας ἀσεβῶν ἰδιοτελῶν ἐπεμβάσεων τῶν νεανίσκων πολιτευτῶν τοῦ Πέραν καὶ τῶν ἀμαθῶν Κοτζαμπασίδων τοῦ Σαλματαμπρούκ (ὡς ἐκάλει ὁ ἀοίδιμος Ἰωακείμ Γ' τοὺς αὐτοκαλουμένους κομπαστικῶς Ἐθνικοὺς Συμβούλους) τοὺς ἀποτελοῦντας τὸ λεγόμενον Ἐθνικὸν Συμβούλιον. δι' ὧν ἀσεβεστάτων ἐπεμβάσεων αἱ συχναὶ ἀλλαγαὶ τῶν δῆθεν ἰσοβίων πατριαρχῶν ὑπερέβησαν πολὺ τὰς πρὸ τῆς ἐπισήμου καθιερώσεως τοῦ θεσμοῦ τοῦ ἰσοβίου. Καὶ τὰ γινόμενα δὲ ἐν τοῖς λοιποῖς τέσσαρσιν Ὀρθοδόξοις Πατριαρχείοις, ἐν οἷς ἡ μὲν Πύλη ἐσεβάσθη πάντοτε τὸ ἰσόβιον τῶν πατριαρχῶν, πρὶν ἢ τὸ μίαισμα τῆς Φαναριωτικῆς νόσου τῆς ἀλλαξοπατριαρχίας ἀπὸ Φαναρίου καὶ Πέραν μεταδοθῇ καὶ εἰς αὐτά, μαρτυρεῖ τρανῶς ὅτι αἱ κατὰ τοῦ ἰσοβίου τῶν πατριαρχῶν ἀσεβεῖς ἐπιβουλαὶ προέρχονται κυρίως ἀπὸ τῆς φαύλης ἐπεμβάσεως τῶν ἀσεβῶν Ἐθνικῶν Συμβούλων (ὧν πολλοὶ οὐδὲ νοοῦσι τί ἐστὶν Ἐκκλησία οὐδὲ πατοῦσιν εἰς τὸν ἱερὸν ναὸν πλὴν

νός Ρεδξέπ ἔτους 1269 = ἰσχῶν Μαΐου 1853), ὃν τὸ μὲν διελάμβανε περὶ τῶν διαφορῶν σεβασμάτων ἢ προσκυνημάτων τῶν Ἁγίων τόπων, τὸ δὲ περὶ τῆς ἀνοικοδομήσεως τοῦ θόλου τοῦ

ἐὰν πρόκειται νὰ ἐπιδειξοσι πανηγυρικῶς ἐν πανηγυρικαῖς τελεταῖς ἐπὶ ὀλίγα λεπτά τὴν ἔξοχον ιδιότητα καὶ τὸ περιανές ἀξίωμα αὐτῶν). Αὐτὸς δὲ ὁ Μενδξικόφ τὴν ὑπὲρ τοῦ ἰσοβίου τοῦ πατριάρχου ἀξίωσιν ἐδικαιολόγει ἀναφέρων τὴν ὑπὸ τῆς Πύλης ἀπαιτήσιν τοῦ Ἁγγλου πρέσβους Ponsonby γενομένην παῦσιν τοῦ Γρηγορίου ζ' (σ. 307). "Ὅ,τι ὁ Κάννιγκ κατεπολέμει σταθερῶς ἐν τῷ ὅλῳ ζητήματι ἦτο διὰ συνθήκης ἐπισήμου ἀπαιτούμενον ὑπὸ τῆς Ρωσίας δικαίωμα τοῦ ἐλέγγειν διηκεῶς τὴν ἐπὶ τοὺς Ὀρθοδόξους ὑπηκόους τοῦ Σουλτάνου δικαιοδοσίαν τῆς Πύλης. Ἐν τούτῳ δὲ ἡ πολιτεία αὐτοῦ ἦτο σύμφωνος πρὸς τὴν τῆς κίβερνήσεως τῆς Ἀγγλικῆς. «Ἡ Ἀγγλία, ἔγραφεν ὁ ἐν Παρισίοις πρεσβεῖτης τῆς Γαλλίας πρίγκιψ Βαλέσκις πρὸς τὸν Θουβενέλ (ἀπὸ 12 24 Μαρτίου 1853) διατελεῖ καὶ θὰ διατελῇ παγετωδῶς ψυχρὰ ἐν τῷ ζητήματι τῶν Ἁγίων τόπων, ἀλλ' εἶναι καὶ θὰ ἦναι φωτιὰ εὐθὺς ὡς ἀπείληθῃ τὸ Ὀθωμανικὸν κράτος». Ταῦτα καὶ ἄλλα πολλὰ ἱστορηθησόμενα περαιτέρω μαρτυροῦσιν ὅτι ὁ Στρ. Κάννιγκ δὲν δύναται νὰ θεωρηθῇ ὡς καταπολεμῶν ἐν ταῖς Γουσικαῖς περὶ Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας ἀξιώσεσι μόνον τὴν ἀξίωσιν τὴν περὶ τοῦ ἰσοβίου τοῦ πατριάρχου. Τὸ κεφάλαιον τῆς τοῦ Στρ. Κάννιγκ ἐν τῷ ὅλῳ ζητήματι εὐρίσκομεν ἐν τε ταῖς μνημονευθείσαις εἰς τὸν πρῶτον δεξιμηνέα τῆς πρεσβείας χάριν τοῦ Ριφάτ πασᾶ ὀδηγίας (ἰδ. σ. 360) καὶ ἐν τῷ ὑπομνήματι, ὅπερ αὐτὸς οὗτος μετὰ τὰς ὀδηγίας ἐκείνας ἐπέδωκεν ἀπ' εὐθείας εἰς τὴν Πύλην. Ἐν ταῖς ὀδηγίαις ταῖς πρὸς τὸν δεξιμηνέα ἔλεγεν: «Ἡ Ρωσία δικαιοῦται νὰ ζητήσῃ ἐγγύησον μόνον ὡς πρὸς τοὺς Ἁγίους τόπους καὶ ἐγγύησις ἀρκούσα δύναται νὰ δοθῇ εἰς αὐτὴν διὰ τῆς ἀνακωνώσεως τοῦ σουλτανικοῦ φερμανίου μετὰ ἐπισήμου διακωνώσεως συντεταγμένης κατὰ τρόπον ὑποχρεοῦντα τὴν Πύλην εἰς τὴν τήρησιν αὐτοῦ. Πᾶσα ἄλλη αἰτίασις τῆς Ρωσίας διὰ παραβάσιν δικαιομάτων Ἑλλήνων (Ὀρθοδόξων) ἡσφαλισμένων αὐτοῖς διὰ τῆς συνθήκης πρέπει νὰ εἰδικευθῇ ὑπὸ τῆς Ρωσίας καὶ ἡ θεραπεία νὰ δοθῇ ὑπὸ τῆς Πύλης αὐτῆς. Εἶναι ἀναντίρρητον ὅτι ἡ κατάστασις τῶν Ραγιάδων ἐν τῷ Ὀθωμανικῷ κράτει διατελεῖ μακρὰν τοῦ εἶναι εὐχάριστος· ἀλλ' ἡ τοῦ κακοῦ τούτου θεραπεία εὐρίσκεται ἐν ταῖς χερσὶν αὐταῖς τοῦ Σουλτάνου. Εἶναι ἔτι καιρὸς ἵνα ὁ Σουλτάνος ἀσφαλίσῃ πανηγυρικῶς διὰ τῆς ἰδίας αὐτοῦ προκηρύξεως καὶ διὰ τοῦ ἑαυτοῦ κύρους τὰ ἀνέκαθεν δεδομένα εἰς τοὺς ῥαγιαδες περιλαμβανομένων τῶν Ἑλλήνων (Ὀρθοδόξων)

μεγάλου ναοῦ. Τὰ φερμάνια ταῦτα ἦσαν διαταγαὶ διδόμεναι εἰς τὸν διοικητὴν Ἱερουσαλήμ καὶ τὸν ἐκεῖ ἀρχιδικαστὴν καὶ ἔφορον τῶν ἱερῶν ἰδρυμάτων (Νακίπ-οὐλ-'Εσράφ) καὶ μέλλουσαι νὰ καταχωρισθῶσιν ἐν τῇ βίβλῳ τῶν ἐπισήμων διαταγμάτων καὶ νὰ κατατεθῶσιν ἐν τοῖς ἀρχείοις τῆς διοικήσεως. Τὸ πρῶτον τῶν φερμανίων τούτων ἐπεκύρου τὰ ἐν τῷ φερμανίῳ τοῦ παρελθόντος ἔτους, διατύσσον ἐκ περισσοῦ χάριν τῶν Ὁρθοδόξων ἵνα αἱ εἰς τοὺς Λατίνους διὰ τοῦ φερμανίου ἐκείνου διδόμεναι κλειδες θεωρῶνται ὡς δοθεῖσαι ἀπλῶς πρὸς ἀναγνώρισιν τοῦ ἀείποτε ἀσκουμένου ὑπ' αὐτῶν δικαιώματος τῆς διὰ τῶν πυλῶν τούτων εἰς τὸ σπήλαιον διόδου (ὑπονοουμένου ὅτι δὲν ἐδόθησαν πρὸς χρῆσιν τοῦ ναοῦ δι' οἰανδήποτε ἱεροτελεσίαν) καὶ ἀγγέλλον ὅτι ἡ εἴσοδος τοῦ ναοῦ ἐμέλλε νὰ φρουρηθῆται ὑπὸ Ὁρθοδόξων καὶ ὅτι ὁ ἀστήρ ὁ τεθεὶς αἴθρις ἐπὶ τοῦ τόπου τῆς γεννήσεως τοῦ Χριστοῦ ἐδωρήθη ὑπὸ τοῦ Σουλτάνου ἀπλῶς ὡς ἐπίσημον ἐνθύμιον τῆς τοῦ Σουλτάνου πρὸς τὴν Χριστιανικὴν θρησκείαν εὐνοίας, οὐδὲν ἄλλως παραχωρῶν τοῖς Λατίνοις δικαίωμα κυριότητος τοῦ σεβιάματος, ἐν ᾧ ἐτέθη. Τὸ φερμάνιον διετήρει ἐν Γεσθημανῇ τὸ ὑφιστάμενον ἤδη καθεστῶς τὸ κατὰ θεωρίαν μόνον καθιστῶν τοὺς Λατίνους μετόχους τοῦ σεβιάματος, καὶ τοῦτο χάριν φιλοφροσύνης πρὸς τὴν Γαλλικὴν πρεσβείαν, ἥτις τὴν θεωρητικὴν ἀπλῶς σημασίαν ἔχουσαν παραχώρησιν τῆς τρίτης ἐν τῇ σειρᾷ τῶν ἐν τῷ σεβιάματι ἱεροτελεστιῶν τάξεως ἐθεώρει ὡς τὸ

προνόμια. μετ' ἀκριβείας καὶ ἐντελείας ἀπομακρυνούσης ἀπ' αὐτῶν πᾶσαν ξένην ὄσπην καὶ ἀναζωπυρούσης τὸς ὑπὲρ τῆς Τουρκίας συμπαθείας τῆς Εὐρώπης καὶ ἰδίως τοῦ Ἀγγλικοῦ λαοῦ. Ἀλλὰ προκλήρυξαι ταύτη ὑπὲρ τῶν Χριστιανῶν πρέπει νὰ συνοδεύηται ὑπὸ ἐτέρας προκηρύξεως περὶ εὐεργετημάτων διδομένων τοῖς Μουσουλμάνοις*.

* Ἐν δὲ τῷ πρὸς τὴν Πύλην ὑπομνήματι, οὗ ἀνάλυσιν θέλομεν ἐκθέσει περαιτέρω, ἐθεωροῦντο κατ' οὐσίαν οὐχὶ ἀπαράδεκτα πάντα τὰ ὑπὲρ τῶν Ὁρθοδόξων ὑπὸ τῆς Ρωσίας ζητούμενα ὡς μὴ ὑπερβαίνοντα κατ' οὐσίαν τὰ προνόμια, ὧν ἀπολαύουσιν οἱ τὰ ἄλλα χριστιανικὰ θρησκευμὰτὰ προσβεύοντες, οὐδεμίᾳ δὲ ἐγένετο νέα ἀξίωσις ἐξαιρέσει τῆς περὶ ἰσοβιότητος τοῦ πατριάρχου, κατεπολεμεῖτο δὲ μόνον ἐν τῷ ὑπομνήματι ἡ διὰ συμβολαίου διεθνῆς κῆρος ἔχοντος ἐμπέδωσις.

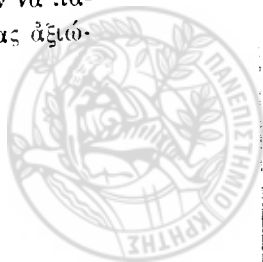
μόνον ἐκ τῆς ὑπὸ τῆς Γαλλίας ὑποκινήσεως τοῦ ζητήματος τῶν Ἁγίων τόπων.

Τὸ δεύτερον φερμάνιον τὸ περὶ τῆς ἀνοικοδομήσεως τοῦ μεγάλου θόλου τοῦ ναοῦ διελάμβανεν ὅτι ὁ θόλος θὰ ἀνοικοδομηθῆ δαπάναις τοῦ Σουλτάνου κατὰ τὰς γνώμας καὶ παραστάσεις τοῦ Ὁρθοδόξου Πατριάρχου¹. Τὰ ἀντίγραφα τῶν φερμάνιων τούτων ἐδόθησαν εἰς τὸν Ὁρθόδοξον Πατριάρχην Ἱεροσολύμων καὶ εἰς τὸν Οἰκουμενικὸν Πατριάρχην, ἐπέμφθησαν δὲ μετὰ ταυτοσήμων διακοινώσεων πρὸς τε τὸν πρίγκιπα Μενδζικῶφ καὶ πρὸς τὸν Γάλλον πρεσβευτὴν, διακοινώσεων ἀγγελουσιῶν ἀμφοτέροις τὴν ὑπὸ τῆς Πύλης δοθεῖσαν εἰς τὸ ζήτημα τῶν Ἁγίων τόπων λύσιν. Ὁ Γάλλος πρεσβευτὴς οὐδεμίαν ἀντέταξεν ἀντίρρησην ἢ διαμαρτυρίαν ἐναντίον τοῦ περιοχόμενου τῶν φερμάνιων, ἀφοῦ προηγουμένως μεσιτεία, ὡς ἐρρήθη, τοῦ Σ. Κάννιγκ τελεία εἶχεν ἐπέλθει ὡς πρὸς τοῦτο συμφωνία μεταξὺ αὐτοῦ καὶ τοῦ Ρώσου πρέσβευτος, εἶχε δὲ ἐντολήν, ὡς εἴρηται, νὰ φανῆ διαλλακτικὸς ἐν τῷ ζητήματι τούτῳ. Ἀλλ' ἡ διαλλακτικότης αὕτη καὶ ὑποχωρητικότης οὐχὶ τοῦ πρίγκιπος, ἀλλὰ τῆς Γαλλικῆς καθόλου κυβερνήσεως καὶ διπλωματίας δὲν ἦτο ἄνευ ἐπιλογοισμοῦ τινος καὶ ὀπισθοβουλίας. Οἱ ἐν Παρισίοις εἶχον ἐννοήσει πρὸ πολλοῦ δύο τινά, α') ὅτι ἐν τῷ ζητήματι τῶν Ἁγίων τόπων ἔχοντες τὴν Ἀγγλίαν ἀδιαφοροῦσαν ἢ καὶ πολεμίαν καὶ παρὰ τῶν ἄλλων Δυνάμεων οὐδεμίαν προσδοκῶντες συνδρομὴν ἤθελον καταδικασθῆ εἰς ἀπομόνωσιν καὶ ταπείνωσιν β') ὅτι ἡ λύσις τοῦ ζητήματος τῶν Ἁγίων τόπων, οἰαδήποτε ἂν ἤθελεν εἶναι, ὅσονδήποτε εὐνοϊκὴ πρὸς τοὺς Ὁρθοδόξους καὶ ταπεινωτικὴ πρὸς τὴν Γαλλίαν καὶ τοὺς Καθολικούς, δὲν θὰ ἦτο λύσις ὀριστικὴ τῆς ἐριδος, διότι ἐνόουν καλῶς ὅτι ὁ Μενδζικῶφ δὲν ἤθελε περιορισθῆ εἰς οἰανδήποτε λύσιν ἄνευ ἐγγυήσεως διὰ *σενετιου* καὶ δὴ σενετιου εὐρύνοντος πολὺ τὸ ζήτημα, καὶ ὅτι ἐν τῇ νέᾳ ταύτῃ κρισίμῳ φάσει ἤθελον ἔχει τὴν Ἀγγλίαν καὶ τὴν κοινὴν

(1) Ὁ ἐστὶ τοῦ Ὁρθοδόξου Πατριαρχείου. διότι, ὅτε μετὰ τὸν πόλεμον ἀνοικοδομήθη πράγματι ὁ θόλος δαπάναις Σουλτάνου, Ρωσίας καὶ Γαλλίας, ἡ Πύλη τὸ ἐν ὀνόματι τοῦ Σουλτάνου δαπανηθὲν ὑπ' αὐτῆς χρεῖμα εἰσέπραξεν ἐκ τοῦ ταμείου τοῦ Πατριαρχικοῦ.

γνώμην τῆς Εὐρώπης σύμμαχον ἑαυτοῖς. Καὶ ἤδη ἀπὸ 18,30 Ἀπριλίου ἔγραφεν ὁ Θουβερέλ τῷ ἐν Πετρούπολει Γάλλῳ πρεσβευτῇ: «Φοβοῦμαι, καὶ ὁμολογῶ τοῦτο, ὅτι δὲν θὰ δυνηθῶμεν νὰ ἐξέλθωμεν καλῶς ἐκ τοῦ ζητήματος τῶν Ἁγίων τόπων. Δὲν θέλουσιν οἱ ἐν Πετρούπολει νὰ βοηθήσωσιν ἡμῖν εἰς ὑποχώρησιν ἐντιμον, θέλοντες νὰ περιποιήσωσι τῷ Μενδζικῶφ νίκην ἐπί πᾶσι θυσίαι. Θὰ ἀναγκασθῶμεν ἐν τῇ ἐσχάτῃ ἀνάγκῃ νὰ καταλίπωμεν τὰ πράγματα εἰς τὸν ὄυν αὐτῶν καὶ νὰ διαμαρτυρηθῶμεν, διδόντες τοῖς ἐν Λονδίνω, Βερολίνω καὶ Βιέννῃ νὰ νοήσωσι τὴν θυσίαν, ἣν ἐστέρωσαμεν χάριν τῆς πρὸς τὴν εἰρήνην ἀγάτης ἀφαιρεθείσης δ' ἀπαξ τῆς προφάσεως ταύτης (τῶν Ἁγίων τόπων) ἀπὸ τῆς Ρωσίας νὰ ὑποχρεώσωμεν τὰς λοιπὰς Δυνάμεις νὰ ἐνωθῶσι μεθ' ἡμῶν πρὸς περιορισμὸν τῆς Ρωσικῆς φιλοδοξίας. Καὶ ἤδη τὸ ἔδαφος εἶναι παρεσκευασμένον πρὸς τοιαύτην ἐνὰ πορείαν τῶν πραγμάτων, ἣ δὲ τῆς Πετρούπολεως αἰλή κακῶς λογίζεται ἴσως τὰ συμφέροντα αὐτῆς μὴ διδοῦσα ἡμῖν τὴν χεῖρα πρὸς ἀξιοπρεπῆ ἡμῖν λύσιν τοῦ ζητήματος». Ὁ αὐτὸς ἔγραφε πρὸς τὸν αὐτὸν πρεσβευτὴν ἀπὸ 2,14 Μαΐου: «Τὰ ἐν Κωνσταντινουπόλει πράγματα δὲν βαδίζουσι πορείαν σύμφωνον πρὸς τὰς ἡμετέρας ἐπιθυμίας. Ἡ Ρωσία προτιμᾷ τὴν χωριστὴν ὑπὲρ αὐτῆς ἐπιτυχίαν τῆς πρὸς ἡμᾶς συμφωνίας. Ἐν Γεσθημανῇ ἀπορρίπτεται ἡ κατὰ ἡμέραν σειρά καὶ καθορίζεται ἡ καθ' ὄραν ἵνα μαρτυρηθῇ τὸ τῆς προτεραιότητος τῶν Ἑλλήνων δικαίωμα. Καθορίζονται διὰ φερμανίου τὰ ὅρια τῶν πρὸς ἡμᾶς παραχωρήσεων καὶ ἐπιτρέπεται εἰς τοὺς Λατίνους νὰ ἔχωσι μὲν κλεῖδα τοῦ ναοῦ τῆς Βηθλεέμ, ἀλλὰ δὲν ἐπιτρέπεται αὐτοῖς νὰ ἱερουργῶσιν ἐν αὐτῷ. Ἡ κορυφὴ τοῦ θόλου θὰ ἐπισκευασθῇ δαπάναις τοῦ Σουλτάνου, ἀλλὰ μόνος ὁ Ἕλλην πατριάρχης θὰ δύναται νὰ ποιῆται παρατηρήσεις. Δὲν θέλω νὰ εἶπω ὅτι πάντα ταῦτα εἶναι λίαν σοβαρά. Θέλομεν εὐλικρινῶς νὰ τελειώσωμεν τὸ ζήτημα τοῦτο, ἀλλ' ἀντὶ νὰ τελειωθῇ αὐτὸ ἐν ὁμοφωνίᾳ, θὰ περατωθῇ μετὰ λόγων δριμύτων. Θὰ ἀφήσωμεν νὰ βαδίσωσι τὰ πράγματα τὴν πορείαν αὐτῶν, ἀλλὰ γογγύζοντες· ἔσμεν ὑπόχρεοι νὰ σιωπήσωμεν ἢ, **κατὰ τὴν ἐμὴν γνώμην**, νὰ κηρύξωμεν ὅτι **ἔσμεν ηὐχαριστημένοι**. Τοῦναντίον δὲ θὰ ἔχωμεν διπλὴν ἀφορμὴν νὰ παραιταρῶμεν τὴν Πύλιν εἰς ἀντίστασιν πρὸς τὰς ἄλλας ἀξιό-

σεις τοῦ Μενδζικόφ, καὶ ἐν τῷ χώρῳ τούτῳ ἀκριβῶς, ἐσμὲν βέβαιοι ὅτι τὴν Ἀγγλίαν ἔχομεν μεθ' ἡμῶν. Συνελόντι λοιπὸν εἰπεῖν, ὁ πρεσβευτὴς τῆς Ρωσίας, ὁ ἀστεροπητὴς καὶ ἐρίγδουπος οὗτος Ζεύς, θὰ ἔχη θριαμβεύσει ἐν τῷ ζητήματι τῶν Ἀγίων τόπων θρίαμβον εὐτελῆ καὶ ἀμφίβολον καὶ δὲν θὰ ἔχη κερδίσει μηδὲν ἐν τῷ κεφαλαίῳ τῆς προστασίας τῆς Ἑλληνικῆς Ἐκκλησίας καὶ τῶν ἁγιάδων τῆς Πύλης Χριστιανῶν ἂν μὴ ἡ κυβέρνησις αὐτοῦ ἦναι παρεσκευασμένη νὰ εἰσέλθῃ εἰς τὸ στάδιον τῶν κινδυνευμάτων (aventures). Πᾶσα αὕτη ἡ στρατεία δὲν εἶναι εὐδύωτος, καὶ τοῦτο τὸ ἐκπληττον ἐμὲ ἰδίως, διότι μοὶ φαίνεται δύσκολον ἵνα ὁ αὐτοκράτωρ τῆς Ρωσίας ὁ τοσοῦτον θορυβωδῶς ποιησάμενος τὴν ἀρχὴν ὑπομείνῃ ἐπὶ πολὺ τὸ πάθημα τοσοῦτον εὐτελοῦς ἀποτελέσματος. Θὰ ἴδωμεν λοιπὸν τάχιστα, νομίζω, ἀνακινούμενον πληρέστερον τὸ ζήτημα τὸ Ἀνατολικόν, καὶ θὰ ἀποβλέψωμεν ἀναγκαιῶς εἰς μεγάλας ἀποφάσεις. Τοιαῦται ἀποφάσεις φαίνονται παρασκευαζόμεναι ἐν Λονδίῳ, βλέπω δὲ ὅτι ἡ γλῶσσα τοῦ λόρδου Κλάρενδον καθίσταται διηνεκῶς σαφεστέρα. Ἐὰν γεγονός τι ἀπεδείκνυε τῇ Ἀγγλίᾳ ὅτι εἶχεν ἐξαπατηθῆ (mystifié), θὰ ἐξηγειρέτο τῆς ἀπαθείας, καὶ τότε ἡμῶν ἔργον θὰ ἦτο νὰ κρατήσωμεν αὐτήν».

Τοῦ Θουβενὲλ ἡ πρόβλεψις ἦν ὀρθοτάτη, διότι ἦτο σύμφωνος πρὸς τὴν λογικὴν τῶν πραγμάτων, πρὸς ἣν ἐτυφλωττεν ἡ Ρωσικὴ διπλωματία¹. Ἡ τῆς Ἀγγλικῆς κυβερνήσεως πολιτικὴ

(1) Ὅταν λέγομεν «Ρωσικὴ διπλωματία» ἐνταῦθα, δὲν πρέπει νὰ νοῶμεν τὴν περὶ τὸν γηραιὸν καὶ συνετὸν ὑπουργὸν τῶν Ἐξωτερικῶν (καὶ ἀπὸ 1844 ἀρχιγραμματέα τοῦ κράτους) κόμητα (Κάρολον Ροβέρτον) Νεσελερῶδε Ρωσικὴν διπλωματίαν τὴν διευθυνομένην ὑπ' αὐτοῦ τούτου τοῦ κόμητος, ἀλλὰ τὸ ἰδιαιτερον γραφεῖον τοῦ αὐτοκράτορος, ἐν ᾧ τὰ ἐξέχοντα πρόσωπα ἦσαν οἱ εἰς τὴν ἄγαν ὀρθόδοξον ἀριστοκρατίαν ἀνήκοντες σύμβουλοι τοῦ Τσάρου Σενιάβιν καὶ Λαβένσκis, οἱ διευθύνοντες νῦν ὑπερθεν τῆς κεφαλῆς τοῦ προτεστάντου ἀρχιγραμματεῖος Νεσελερῶδε τὴν ἐν Κωνσταντινουπόλει πολιτικὴν τοῦ πρῆγχιπος Μενδζικόφ. «Εἶναι ἄξιον σημειώσεως, γράφει ὁ Στρ. Κάννιγκ πρὸς τὸν λόρδον Κλάρενδον (ἐν τῇ ἀπὸ 31/12 Ἀπριλίου 1853 ἀνακοινώσει), ὅτι ὁ κόμης Νεσελερῶδε οὐδεμίαν φαίνεται ποιούμενος μνείαν τῶν ὑπὸ τοῦ Ρώσου πρῆσβευτος (Μενδζικόφ) γενομένων (πλὴν τῶν περὶ τῶν Ἀγίων τόπων) σπουδαιότη-

οἰσδῆποτε κἄν ὑποτεθῆ ὁ ἰδιαιτερος σκοπὸς καὶ τὸ ἠθικὸν ἔλα τήριον τῆς τοῦ Κάννικ πολιτικῆς, ἦτο κατ' οὐσίαν σύμφωνος πρὸς τὴν ὑπὸ τούτου ὑποστηριζομένην ἀρχὴν τοῦ αὐστηροῦ χωρισμοῦ τοῦ ζητήματος τῶν Ἀγίων τόπων ἀπὸ τῶν ἄλλων ἀξιώσεων τῶν Ρωσικῶν καὶ ὑποστηρίξεως μὲν τῶν ἐν τῷ ζητήματι ἐκείνῳ Ρωσικῶν ἀξιώσεων, καταπολεμήσεως δὲ σφοδρᾶς τῶν ἄλλων τῆς τοῦ Σουλτάνου ἀνεξαρτησίας καὶ ἀξιοπρεπείας ἀπτομένων ἀπαιτήσεων. Ἄλλ' ἡ Ρωσικὴ αὐτὴ ἡμαρτε μεγάλως ἀποδοῦσα μείζονα τῆς ἀληθοῦς σημασίαν εἰς τὴν ὑπὸ τῆς Ἀγγλικῆς κυβερνήσεως ἀποδοκίμασίαν τῆς ἐν τῷ ζητήματι τοῦ στόλου διαγωγῆς τοῦ Ρόζε (σ. 352). Ὁ Τσάρος, ὡς ἐρρήθη ἤδη (ἀνωτέρω), εἶχε τοσοῦτον καταγοητευθῆ ἐκ τῆς τοιαύτης πολιτείας τῆς Ἀγγλικῆς κυβερνήσεως, ὥστε προέβη εἰς πρᾶξιν ἐξαιρετικῆς ὄλως καὶ ἀσυνήθους τότε ἐν τῇ Ρωσικῇ αὐτῇ φιλοφροσύνης πρὸς τὸν ἐν Πετρούπολει Ἀγγλον πρεσβευτὴν καλέσας τοῦτον καὶ τὴν σύζυγον αὐτοῦ εἰς δεῖπνον ἐν τοῖς ἀνακτόροις, ἐνῶ ἀπὸ τοῦ θανάτου τοῦ δουκὸς Λαΐχτεμβεργ (20 Ὀκτωβρίου 1852) ¹ ὁ αὐτοκράτωρ καὶ ἡ

των προτάσεων. Ἡ τοιαύτη ἐπιφύλαξις συνίδει πρὸς τὰς προσπάθειάς, ἃς καταβάλλει ὁ πρίγκιψ Μειδξικὼφ ἵνα ἀπομονώσῃ τὴν Πύλην ἐν ταῖς περὶ τῶν προτάσεων τούτων μελλούσαις συζητήσεσιν». Ἄλλ' ὁ βιογράφος τοῦ Στρ. Κάννικ σχολιάζων τὰ ὑπὸ τούτου γραφόμενα ἐπικαλεῖται τὴν μαρτυρίαν τοῦ Vitzlum λέγοντος ἐν τοῖς Ἀπομνημονεύμασιν αὐτοῦ ὅτι αἰτία τῆς τοῦ Νεσσελρῶδε ἐπιφυλάξεως δὲν ἦτο τὸ διπλοῦν (ἡ διπροσωπία δηλονότι), ἀλλ' ἡ ἀγνοία. Ὁ αὐτοκράτωρ Νικόλαος, λέγει, φαίνεται ὅτι ἐκρυπτεν ἀπὸ τοῦ ὑπουργοῦ αὐτοῦ ζητήματα ὑψίστης σπουδαιότητος». Εἶναι γνωστὸν ὅτι καὶ ὁ αὐτοκράτωρ Ἀλέξανδρος Α' (παρ' ᾧ ἄλλως Νεσσελρῶδε καὶ Καποδίστριας ἦσαν ὁμοβάθμιοι καὶ ὁμότιμοι διευθυνταὶ τῶν ἐξωτερικῶν ὑποθέσεων) τὴν σύνταξιν τῶν ἀφορωσῶν τῷ 1821 εἰς τὸν φόνοντοῦ πατριάρχου Γρηγορίου Ε' καὶ εἰς τοὺς ἐναντίον τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας καὶ τοῦ Γένους τῶν Ἑλλήνων διωγμοὺς ἀπειλητικῶν ἐναντίον τῆς Πύλης διακοινώσεων ἀνέθετεν εἰς τὸν ὀρθοδόξον Ἑλληνα Καποδίστριαν, οὐχὶ δὲ εἰς τὸν ἄλλως συνετὸν καὶ τῷ αὐτοκρατορι πιστὸν καὶ ἀφωσιωμένον, ἀλλὰ Γερμανὸν τὸ γένος καὶ πρτεστάντην τὴν θρησκείαν Νεσσελρῶδε.

(1) Ὁ δοῦξ Λαΐχτεμβεργ (Μαξιμιλιανός, Εὐγένιος, Ἰωσήφ, Ναπολέον) ἦτο δευτερότοκος υἱὸς τοῦ δουκὸς Λαΐχτεμβεργ καὶ πρίγκιπος Αἰχστά-

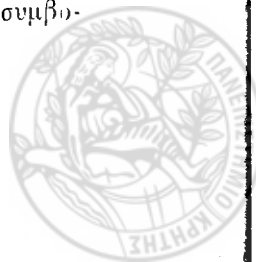
αυτοκράτειρα ἀπέφευγον πάσας τὰς τοιαύτας δεξιώσεις οὐδαμῶς μεταβαίνοντες καὶ οὗτοι εἰς τὰς τῶν ξένων πρέσβειων δεξιώσεις. Τὸ γεγονός ἐτάραξε σφόδρα τὸν ἐν Πετρούπολει Γάλλον πρεσβευτὴν στρατηγὸν Καστελβαζάκ (Castelbazac) ὑπολαβόντα τὸ γεγονός ὡς σύμπτωμα *μυστικῆς* μεταξὺ Ρωσίας καὶ Ἀγγλίας περὶ τῶν Ἀνατολικῶν πραγμάτων συνεννοήσεως, ἀλλὰ ταχέως οὗτος ἀπηλλάγη τῆς καταλαβούσης αὐτὸν στενοχωρίας ὅτε ὁ σὶρ Ἄμιλτον Σέϋμουρ ἐδήλωσεν αὐτῷ ὅτι ἡ Ἀγγλία ἤθελε συμβαδίζει ἐντελῶς μετὰ τῆς Γαλλίας ἂν ἡ Ρωσία προσέβαλλε τὴν ἀκεραιότητα τῆς Τουρκίας. Τοιοῦτον κατακτητικὸν σκοπὸν δὲν εἶχε βεβαίως ὁ Νικόλαος ἐν τῷ βάθει τῆς ψυχῆς αὐτοῦ, ἀλλ' ἡ πρὸς τὴν Τουρκίαν διὰ τοῦ πρίγκιπος Μενδζικῶφ ἐνεργουμένη πολιτικὴ αὐτοῦ τοιαύτην ἐν πάσῃ τῇ Εὐρώπῃ ἤγειρεν ὑπόνοιαν. Δὲν εὐρίσκετο δὲ ἐν τῇ ἀληθείᾳ ὁ αυτοκράτωρ ὅτε ἐν τῷ εἰρημένῳ πρὸς τιμὴν τοῦ Σέϋμουρ δοθέντι δαίπνῳ προπίνων ὑπὲρ τῆς βασιλείσης τῆς Ἀγγλίας ἐκήρυττεν ἐμφαντικῶς ὅτι ἡ Ἀγγλικὴ κυβέρνησις ἐπίστευεν ἄνευ δισταγμοῦ εἰς τὴν εἰλικρίνειαν (loyanté) τῆς πολιτικῆς αὐτοῦ, τοσοῦτῳ δὲ μᾶλλον δὲν εὐρίσκετο ἐν τῇ ἀληθείᾳ, διότι ὁ κόμη Λεσσελρῶδε εἶχε γράφει τῷ ἐν Λονδίνῳ πρεσβευτῇ βα-

δης, Εὐγενίου Βωαρχαί, προγονοῦ τοῦ Ναπολέοντος Α', πρῆν ἀντιβασιλέως ἐν Ἰταλίᾳ, μετὰ τὸν θάνατον τοῦ πρεσβυτέρου (πρωτοτόκου) ἀδελφοῦ αὐτοῦ (Καρόλου, Αὐγούστου, Εὐγενίου, Ναπολέοντος) δουκὸς Λάιχτεμβεργ (1835), ἀπὸ τέως πρίγκιπος Λάιχτεμβεργ γεγόμενος δουξ Λάιχτεμβεργ, καὶ νυμφευθεὶς τῷ 1839 (ὅτε διετέλει ἐν Ρωσικῇ στρατιωτικῇ ὑπηρεσίᾳ) μετὰ τῆς περιπαθῶς ἀγαπῆσης αὐτὸν πρεσβυτάτης θυγατρὸς τοῦ αυτοκράτορος Νικολάου μεγάλης δουκίσσης Μαρίας Νικολαϊέβνας. Ὁ δουξ Λάιχτεμβεργ ἐτελεύτησε μετὰ μακρὰν νόσον, εἰς ἣν περιέπεσε κατ' ἀκολουθίαν ἐπιστημονικῆς (γεωλογικῆς) περιηγήσεως, ἣν ἐποίησατο ἀνά τὰ Οὐράλια ὄρη. Τούτου ὁ πρεσβύτατος υἱὸς Νικόλαος Μαξιλιάνοβιτς, δουξ Λάιχτεμβεργ καὶ πρίγκιψ Ρωμανόβσκι (ἡ ἰδιότης καὶ προσωνυμία πρίγκιπος Ρωμανόβσκι ἐπετράπη εἰς πάντα τὰ τῆς μεγάλης δουκίσσης Μαρίας ἀπὸ τοῦ δουκὸς Λάιχτεμβεργ τέκνα), ὁ γεννηθεὶς τῷ 1843, ὀρθόδοξος κατὰ τὸ θρησκεῦμα τῆς μητρὸς, κατεστάθη ὑπὸ τῆς ἐν Ἑλλάδι φιλορθοδόξου ἐναντίον τῆς Βαυαρικῆς δυναστείας ἀντιπολιτεύσεως ὑποψήφιος εἰς τὸν Ἑλληνικὸν θρόνον ἡγεμονόπαις, ὡς θέλομεν ἰδεῖ ἐν οἰκίῳ τόπῳ.

οῶν Βρουνώβ ὅτι ἡ ἀποστολή τοῦ πρίγκιπος Μενδζικόφ ἀπέβλεπε μόνον εἰς τὸ ζήτημα τῶν Ἀγίων τόπων ἀνευ οὐδεμιᾶς μνείας τῶν ἄλλων τῆς Ρωσίας ὑπὲρ τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας ἀξιώσεων. Καὶ νῦν ὅτε τὸ ζήτημα τῶν Ἀγίων τόπων ἐλύθη καθ' ὀλοκληρίαν σχεδὸν ὑπὲρ τῆς Ρωσίας διὰ τῆς ἐκδόσεως τῶν προμνημονευθέντων φερμανίων, νῦν ἀκριβῶς ἀνεφύετο τὸ σοβαρὸν καὶ ἀπειλητικὸν γενικώτερον ἐκκλησιαστικὸν ζήτημα, ἐν ᾧ ἠλήθεον αἱ προβλέψεις τοῦ Θουβενέλ καὶ τῶν ἄλλων πολεμίων τῆς Ρωσικῆς πολιτικῆς καθ' ὅλην αὐτῶν τὴν ἔκτασιν.

Ὡς πολλάκις μέχρι νῦν ἐρρήθη, αἱ ἐνέργειαι τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει ὑπὸ τοῦ Στρ. Κάννιγκ ἐκπροσωπούμενης Ἀγγλικῆς πολιτικῆς ἀπέβλεπον ἀρχῆθεν εἰς τὸν αὐστηρὸν χωρισμὸν τοῦ Ἱεροσολυμιτικοῦ ἐκκλησιαστικοῦ ζητήματος ἀπὸ τοῦ γενικωτέρου Ἐκκλησιαστικοῦ ζητήματος, καὶ ἐν τῇ ἔτι σαφέστερα καὶ γενικωτέρα ἐκτάσει καὶ ἐκδηλώσει αὐτῆς «εἰς τὴν *διάκρισιν μεταξὺ ἐμπεδώσεως εἰδικῶν καὶ ὠρισμένων ἀπὸ συνθήκης ἐν ἰσχύϊ διατελούσης ἀπορρεόντων δικαιωμάτων* καὶ τῆς ἐκτάσεως τῆς Ρωσικῆς πολιτικῆς ὁπῆς εἰς προστασίαν ἐνεργουμένην ὑπὸ μιᾶς μόνης ξένης Δυνάμεως ἐπὶ τὴν σπουδαιοτάτην καὶ πολυπληθεστάτην τάξιν τῶν φορολογουμένων τοῦ Σουλτάνου ὑπὸ τῆς «ἰσχύϊ». Ἡ Ρωσικὴ πολιτικὴ καὶ διπλωματία τοῦ Μενδζικόφ εἶχε διττῶς συνάψει τὸ ζήτημα τὸ Ἱεροσολυμιτικὸν μεθ' ἑτέρου ζητήματος εὐρυτέρας σημασίας, ζητοῦσα ἔνθεν μὲν τὴν διὰ φερμανίου δοθεῖσαν εἰς τὸ εἰρημένον ζήτημα λύσιν νὰ ἐμπεδώσῃ καὶ διὰ σενειτίου, ἔνθεν δὲ τὸ ζήτημα τοῦτο εὐρύνουσα ἐν τῷ σενειτίῳ εἰς προστασίαν ἐπὶ τὴν ἐν τῷ Ὀθωμανικῷ κράτει Ὁρθόδοξον Ἐκκλησίαν. Ἡ δὲ Πύλη ἐπομένη ταῖς συμβουλαῖς καὶ εἰσηγήσεσι τοῦ Σ. Κάννιγκ τὰς μὲν πρώτας ἀξιώσεις ἱκανοποίησεν εὐρύτατα διὰ τῆς διακοινώσεως τῆς 23 Ἀπριλίου, τὰς δὲ δευτέρας παντελῶς ἐσιώπησεν. Ἡ τοιαύτη πολιτεία τῆς Πύλης τοσοῦτο παρώργισε τὸν πρίγκιπα Μενδζικόφ, ὥστε αὐθημερὸν ἀπηύθυνεν οὗτος διακοίνωσιν εἰς τὴν Πύλην ἐντονωτάτην, ἔχουσαν οὐσίαν καὶ τύπον τελεσιγράφου. Ἐν ταύτῃ δηλῶν ὁ πρίγκιψ ὅτι ἔλαβε τὴν ἡμέραν ἐκείνην τὴν τῆς Πύλης ἀπάντησιν ἡπίατο ταύτην ὡς οὐδὲν ἀποκριναμένην εἰς τὴν τρίτην καὶ σπουδαιοτάτην τῶν Ρωσικῶν ἀξιώσεων, τὴν διὰ τὸ μέλλον δηλονότι διὰ συμβου-

λαίου (σενετίου) ἐγγύησιν, ἔλεγε δὲ ὅτι «ἐντεταλμένος ν' ἀπαιτήσῃ παρὰ τῆς Πύλης κατεπειγόντως καὶ παραχρῆμα ἀπόφασιν αὐτῆς περὶ **ζητήματος ἀποτελοῦντος τὸ κυριώτατον μέρος τῆς τοῦ Αὐτοκράτορος μερίμνης**, εὐρίσκετο ἐν τῇ ἀνάγκῃ ν' ἀποταθῇ ἅταξ ἔτι πρὸς τὴν Πύλην καὶ νὰ διατυπώσῃ τὰς ἀξιώσεις αὐτοῦ ἐντὸς τῶν τελικῶν ὅρων τῶν δοθεισῶν πρὸς αὐτὸν ὁδηγιῶν». Αἱ ἀξιώσεις αὗται περιλαμβάνοντο ἐν τῷ ἐπισυνημμένῳ τῇ διακοινώσει σχεδίῳ συνθήκης διαλαμβανούσης; α') Ἡ Ὁρθόδοξος Ἐκκλησία καὶ ὁ κληρὸς καὶ ἡ περιουσία αὐτῶν μέλλουσι ν' ἀπολαύσῃ ἀνελλιπῶς ἐν τῷ μέλλοντι ὑπὸ τὴν αἰγίδα τοῦ Σουλτάνου τῶν προνομιῶν καὶ τῶν ἀτελειῶν τῶν **ἀνεκαθεν** (ab antiquo κατὰ τὸν εἰθισμένον διπλωματικὸν ὅρον) δεδομένων αὐτοῖς, ἔτι δὲ καὶ πάντων τῶν εἰς τὰ ἄλλα Χριστιανικὰ θρησκευόμενα δοθησομένων τυχόν ἐν τῷ μὲλλοντι ὠφελιμάτων. β') Τὸ περὶ τῶν Ἁγίων τόπων φερμάνιον θὰ ἔχῃ ἰσχύν ῥητῆς ὑποχρεώσεως πρὸς τὴν Ρωσίαν καὶ τὰ οὕτω κεφαλαιωδῶς διατυπούμενα ζητήματα θὰ ἀποτελέσωσι τὸ περιεχόμενον **συμβολαίου (σενετίου)** μαρτυροῦντος τὴν μεταξὺ τῶν δύο κυβερνήσεων ἀμοιβαίαν ἐμπιστοσύνην. Ὁ πρίγκιψ ἔτασεν ἐν τῇ διακοινώσει αὐτοῦ πενθήμερον προθεσίαν (μέχρι 28 10 Μαΐου) πρὸς ἀπάντησιν, ἢς τὴν παράλειψιν ἐντὸς τῆς προθεσμίας ταύτης θὰ ἐθεώρῃ ὡς ἔλλειψιν τοῦ ὀφειλομένου πρὸς τὴν κυβέρνησιν αὐτοῦ σεβασμοῦ, ὅπερ ἤθελεν ἐπιβάλλει αὐτῷ ὑποχρεώσεις λίαν ἀλγεινάς.

Οἱ ὑπουργοὶ τοῦ Σουλτάνου λαβόντες τὴν διακοίνωσιν προσέφυγον κατὰ τὸ σύνθημα εἰς τὸν Ἄγγλον πρεσβευτὴν, οὗτος δὲ μελετήσας αὐτὴν ἔδωκε τῇ Πύλῃ ὑπόμνημα, ἐν ᾧ ἐξετίθει ὡδε τὰς περὶ τοῦ ζητήματος γνώμας καὶ ἀποφάνσεις αὐτοῦ: «Τῶν τῆς Ρωσικῆς διακοινώσεως ἀξιώσεων τινὲς μὲν εἰσὶν εὐθὺς καὶ ἀπολύτως παραδεκταί· ἄλλων ἢ παραδοχὴ ἐπιβάλλεται πρὸς ἀποφυγὴν κινδύνου ῥήξεως, ἄλλαι δὲ πάλιν εἰσὶν ἀπαράδεκτοι. Παραδεκτὴ ἀπολύτως εἶναι ἡ πρώτη τῶν ἀξιώσεων (ἢ διαλαμβάνουσα τὰς προνομίας καὶ τὰ δίκαια τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας). Εἰς τὴν τάξιν τῶν παραδεκτῶν δ' ὑπάγεται καὶ ἡ δευτέρα (ἢ περὶ τῶν Ἁγίων τόπων), ἣτις καὶ ἐξετελέσθη ἤδη διὰ τῶν δύο φερμανίων. Ἡ τρίτη ἢ περὶ συμβολαίου εἶναι κατ' ἀρχὴν ἀπαράδεκτος ἅτε καθιστῶσα τὸν Τσάρον κριτὴν καὶ διαιτητὴν ἐν πάσαις ταῖς πρὸς

τὴν Ῥωσοελληνικὴν Ἐκκλησίαν καὶ κληρὸν διαφοραῖς τῆς Πύλης· ἀλλὰ δύναται καὶ ἡ ἀξιώσις αὕτη διὰ τινος τροποποιήσεως νὰ ὑπαχθῇ εἰς τὴν δευτέραν τάξιν, ἥτοι τὴν τῶν ἐξ ἀνάγκης παραδεκτῶν τροποποίησιν δὲ ἐνόει ὁ Κάννιγκ τὴν ἀντικατάστασιν τοῦ σενετίου διὰ δηλώσεως οἴκοθεν ὑπὸ τοῦ Σουλτάνου γινομένης καὶ κηρυκτικῆς τὴν πρὸς τὴν Ὁρθόδοξον Ἐκκλησίαν εὐνοϊαν καὶ τὸν πρὸς τὰς προνομίας αὐτῆς σεβασμὸν αὐτοῦ κατὰ τρόπον ἀναλυτικὸν ἐπεξηγηματικώτερον τοῦ ἐν τοῖς πρόσθεν φερμανίοις καὶ διὰ τινων καὶ ὑπὲρ τῶν Μουσουλμάνων εὐεργετικῶν διατάξεων μὴ ἐξεγείροντα παρὰ τούτοις, ἐξ ἀντιζηλίας πρὸς τοὺς Χριστιανούς, πάθος φανατισμοῦ. Ἡ ὑπὸ τοιαύτην ἔννοιαν δηλώσις τοῦ Σουλτάνου ἔδει νὰ ἀνακοινωθῇ πρὸς τὰς Μεγάλας Δυνάμεις δι' ἀνακοινώσεως ἐπεχούσης ἔννοιαν ἐγγυήσεως.

Ὁ Κάννιγκ συνεβούλευε πρὸς τούτοις ἵνα ἡ ἀπάντησις συνταχθῇ μετὰ ὕφους φιλόφρονος μέν, ἀλλ' *οὐχὶ καὶ ἀνευ ὑπαίγμου* περὶ τοῦ δικτατορικοῦ τρόπου τοῦ χαρακτηρίζοντος ὑπότινας ἐπόψεις τὴν τοῦ Μενδζικῶφ ὡς πρέσβεως πολιτείαν, συνεβούλευε δ' ἔτι ἵνα ἡ Πύλη ἐν τῇ ἀπαντήσει αὐτῆς δώσῃ διαβεβαίωσιν ἐμφαντικὴν περὶ τῆς ἀκριβοῦς ἐκτελέσεως καὶ τηρήσεως τῶν ὑπ' αὐτῆς περὶ τῶν Ἁγίων τόπων τοῖς Ὁρθοδόξοις ὑπεσχημένων καὶ περὶ τῆς προθυμίας αὐτῆς πρὸς ἐπανόρθωσιν οἰασδῆποτε ἐν τοῖς Ἁγίοις τόποις ἐναντίον τῶν Ὁρθοδόξων καταχρήσεως καὶ πρὸς ἄρσιν πάσης ἀφορμῆς δικαίας ἐκ μέρους τοῦ Ὁρθοδόξου κλήρου αἰτιάσεως.

Ὁ τοῦ Κάννιγκ βιογράφος Στάνλεϊ Πόουλ θεωρεῖ τὸ ὑπόμνημα τοῦτο ὡς ἀναιροῦν τὰ λεγόμενα περὶ τοῦ Κάννιγκ ὡς ὠθοῦντος τὴν Πύλην εἰς ῥῆξιν ἐπιδιωκομένην ὑπ' αὐτοῦ ἕνεκα τῆς πρὸς τὸν τσάρον Νικόλαον μνησικακίας (ἴδ. σελ. 351). Καὶ ἀληθῶς ἐκ πρώτης ὄψεως φαίνεται ὁ Κάννιγκ ἐν τῷ εἰρημένῳ ὑπομνήματι οἰοῦναι ἀγωνιζόμενος παντὶ τρόπῳ πρὸς εἰρηρικὴν διευθέτησιν τῆς ἔριδος καὶ μετὰ μεγάλης μετριοπαθείας συνηγορῶν ὑπὲρ τῶν Ῥωσικῶν ἀξιώσεων. Ἀλλὰ βαθύτερόν τις ἐξετάζων τὰ πράγματα ἐννοεῖ ὅτι ὁ Κάννιγκ ἐκὼν ἄκων κατέλειπεν ἀνοικτὴν τὴν μεγάλην θύραν πρὸς ῥῆξιν συνιστῶν τὴν ἀπόρριψιν τῆς περὶ *σενετίου* ἀξιώσεως καὶ τὴν διὰ φερμανίου ἀντικατάστασιν τοῦ σενετίου, διότι ἀκριβῶς ἐν τῇ διαφορᾷ ταύτῃ τῶν δύο ὄρων ἔκειτο

ὄλος ὁ κόμπος τοῦ ζητήματος. Καὶ δὲν δύναται τις πάντως νὰ ψέξη ὑπὸ καθόλου ἔποψιν τὴν τοιαύτην πολιτείαν τοῦ ἀνδρὸς ὡς φρονοῦντος ὅτι τὸ ὑπὸ τῆς Ρωσίας ζητούμενον συμβολαίον ἠθελε καταστήσει τὸν Τσάρον κριτὴν καὶ διαιτητὴν ἐν τοῖς μεταξύ τῆς Πύλης καὶ τῶν Ὁρθοδόξων ὑπηκόων τοῦ Σουλτάνου ἀναφυομένους ζητήμασιν. Ἐξ ἄλλου ὅμως εἶναι ἀναντίρρητον ὅτι ἀκριβῶς ἢ ὑπὸ τοῦ Κάννιγκ ἐν τῷ ζητήματι τοῦ συμβολαίου ἐπιμόνας νουθετουμένη ἀντίστασις τὰ μάλιστα συνετέλεσεν εἰς τὴν ῥῆξιν. Ἄλλ' εἰς τὴν ῥῆξιν ταύτην συνετέλεσαν τοσαῦτα ἄλλα γεγονότα καὶ τοσαῦτα ἄλλα ὅσοιαι προσώπων καὶ πραγμάτων, ὥστε δύσκολον εἶναι νὰ καθορισθῇ ἀκριβῶς καὶ δικαίως τὸ μέτρον τῆς ἐνὸς ἐκάστου τῶν δρασάντων τότε ἐν τῇ διεξαγωγῇ τοῦ ζητήματος προσώπων εὐθύνης. Ἡ δὲ τοῦ Σ. Κάννιγκ εὐθύνη δύναται νὰ νοηθῇ καὶ νὰ καθορισθῇ μέχρι τινὸς σαφῶς καὶ καθαρῶς ἐκ τῆς μετὰ τὴν εἰς τὴν Πύλην ἐπίδοσιν τοῦ συμβουλευτικοῦ αὐτοῦ ὑπομνήματος ἐξελίξεως τῶν πραγμάτων καὶ ἐκ τοῦ μέρους, ὅπερ ἔλαβεν αὐτὸς ἐν τῇ ἐξελίξει ταύτῃ.

Εἶπομεν ὅτι ἀποτέλεσμα καὶ ἐπακολούθημα ἄμεσον τῆς πρὸ τοῦ ὑπομνήματος δοθείσης ὑπ' αὐτοῦ τῇ Πύλῃ συμβουλῆς ἦτο ἢ ἐν τῇ πρὸς τὸν Μενδζικὼφ ἀπαντήσῃ τῆς Πύλης ἐντελής ἀποσιώπησις καὶ παρασιώπησις τῶν περὶ τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας καθόλου καὶ περὶ τοῦ συμβολαίου ἰδιαιτέρως ἀξιώσεων τοῦ πρίγκιπος, τῆς τοιαύτης δ' ἀπαντήσεως τῆς Πύλης ἐπακόλουθον ἦτο ἢ τῆς 23 Ἀπριλίου δίκην τελεσιγράφου πεμφθεῖσα ἐπιτιμητικὴ διακοίνωσις ἢ τάττουσα πενθήμερον προθεσμίαν τῇ Πύλῃ ἵνα ἀποδεχθῇ ἢ ἀπορρίψῃ ἀπάσας ὁμοῦ τὰς διὰ τῆς διακοινώσεως τῆς 23 Ἀπριλίου διατυπωθείσας Ρωσικὰς ἀξιώσεις. Ἐν τῇ κρισίμῳ ταύτῃ στιγμῇ, καθ' ἣν ἢ μὴ ὑπὸ τῆς Πύλης ὀριστικὴ παραδοχὴ τῶν Ρωσικῶν προτάσεων ἐντὸς πέντε ἡμερῶν (24—28 Ἀπριλίου) ἔμελλε νὰ ἐπενέγκῃ τὴν ἀναχώρησιν τοῦ Μενδζικὼφ καὶ τὴν διακοπὴν τῶν μεταξύ Ρωσίας καὶ Τουρκίας σχέσεων, ὁ Σ. Κάννιγκ συνεχίζων τὰς διαλλακτικὰς αὐτοῦ (κατὰ τὸ φαινόμενον τοὐλάχιστον διαλλακτικὰς) ἐνεργείας ἔγραψεν ἐπιστολὴν πρὸς τὸν Μενδζικὼφ συνιστῶν αὐτῷ μετριοπάθειαν, ἐξηγῶν τὰ ἀτοπήματα τὰ προκύπτοντα ἀπὸ τῆς ἐκ μέρους τῆς Πύλης ὑπὸ ἀναλοϊκώτον τύπον ἀποδοχῆς τῆς περὶ συμβολαίου ἀξιώσεως αὐτοῦ,

παρεχούσης εις τὸν ἀρχηγὸν κράτους ἰσχυροῦ δικαίωμα ἐπεμβί-
σεων διηνεκῶν εις τὰς πράξεις τοῦ ἀρχηγοῦ ἀσθενεστέρου κρά-
τους ἐφ' οἱαδήποτε μομφῇ ἢ αἰτιάσει οἰουδήποτε ὀρθοδόξου ἱε-
ρέως, καὶ προέτεινε συνέντευξιν μετὰ τοῦ Μ. Βεζίρου πρὸ τοῦ
τέλους τῆς προθεσμίας. Ἄλλ' ὁ πρίγκιψ ἀπέρριψε τὴν περὶ συ-
νεντεύξεως πρότασιν ὡς μὴ συμβιβαζομένην πρὸς τὴν ἀξιοπρέ-
πειαν τῆς Ρωσίας, δηλώσας ἅμα ὅτι δὲν ἠδύνατο νὰ προχωρήσῃ
περισσότερον ἐν τῇ ὁδῷ τῆς μετριοπαθείας μῆτε νὰ συνάψῃ οἴαν-
δήποτε νέαν διαπραγματέυσιν πρὶν γένωνται δεκταὶ ὑπὸ τῆς
Πύλης αἱ βάσεις τῆς τελεσιγραφικῆς διακοινώσεως αὐτοῦ. Τότε ὁ
Κάννιγκ μετέβη αὐτὸς ἐν καιρῷ νυκτὸς εἰς τὴν περὰ τὸν Βόσπο-
ρον ἔξοχικὴν κατοικίαν τοῦ Μ. Βεζίρου, ἔνθα (ἄγνωστον ἂν τυ-
χαίως, ἢ, ὅπερ πιθανώτερον, κατὰ παραγγελίαν τοῦ Σ. Κάννιγκ)
εὐρέθη καὶ ὁ Ριφάτ πασᾶς καὶ συνεβούλευσεν ἀμφοτέροις ἵνα ἐν
τῇ πρὸς τὴν τελευταίαν Ρωσικὴν διακοίνωσιν ἀπαντήσῃ ἀφίσῃσι
θύραν ἀνοικτὴν εἰς περαιτέρω διαπραγματεύσεις καὶ συνέστησεν
αὐτῶν ἐπειγόντως τὴν ἔκδοσιν φερμανίου ἀσφαλίζοντος πάντα
τὰ πνευματικὰ καὶ κοσμικὰ (spiritual and temporal) προνόμια τῆς
Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας κατὰ τὴν ἀνωτέρω ἐκτεθειμένην ἔννοιαν,
ἀνακοινωθησομένου εἰς τὰς πέντε μεγάλας Χριστιανικὰς Δυνά-
μεις. Ὁ Μ. Βεζίρης ἠρώτησε κατὰ τὴν συνέντευξιν ταύτην τὸν
Ἄγγλον πρεσβευτὴν ἂν δύναται ἡ Πύλη νὰ ἔχῃ πεποιθήσιν περὶ
τῆς προσεχοῦς ἀφίξεως τοῦ Ἀγγλικοῦ στόλου. Ὁ Κάννιγκ εἰς
τὴν ἐρώτησιν ταύτην ἀπήντησε μετὰ τινος ὑπεκφυγῆς βεβαιού-
σης μᾶλλον ἢ ἐξασθενούσης τὰς ἐλπίδας τῶν Ὀθωμανῶν ὑπουρ-
γῶν, εἰπὼν ὅτι τὸ ζήτημα εὐρίσκετο ἔτι ἐν τῷ σταδίῳ ἠθικοῦ
χαρακτῆρος ἀπαιτοῦντος μᾶλλον ἢπια μέτρα περισκέψεως παρὰ
ἐπιδείξεις σκοπούσας νὰ αὐξήσῃσι τὸν θόρυβον καὶ νὰ προκαλέ-
σωσιν ἀγανάκτησιν. Μέχρι τοῦ σημείου τούτου ἡ τοῦ Κάννιγκ
πολιτεία φαίνεται ἄμειπτος. Ἄλλ' ἀπὸ τῆς νυκτὸς ἐκείνης εἶναι
ἀδύνατον νὰ μὴ βλέπῃ τις ἐν τῇ πολιτείᾳ τοῦ ἀνδρὸς ἔνοχόν τινα
σύμπραξιν εἰς τὴν πρόκλησιν πολέμου. Ὁ Σ. Κάννιγκ εὐθὺς
μετὰ τὴν ἀφίξιν αὐτοῦ ἢ ἴσως ἔτι καὶ κατὰ τὴν ἐκ Λονδίνου
ἀναχώρησιν εἶχε λάβει παρὰ τῆς Κυβερνήσεως αὐτοῦ τὴν ἄδειαν
νὰ καλέσῃ εἰς τὰς Ὀθωμανικὰς θαλάσσας τὸν ἐν Μελίτῃ Ἀγγλι-
κὸν στόλον ὅτε ἤθελε κρίνει τοῦτο σκόπιμον. Ἀφοῦ δὲ πρὸ πολ-

λαῦ ἤδη ὁ Γαλλικὸς στόλος ἐστάθμευε πρὸ τῶν Ἀμπελακίων Σαλαμῖνος, δὲν ἤτό τι ἀπροσδόκητον ὁ εἰς τὴν ἀνατολικὴν Μεσόγειον ἢ εἰς τὸ Αἰγαῖον πλοῦς τοῦ Ἀγγλικοῦ στόλου· ἀλλ' ἐκεῖνο, ὅπερ θὰ θὰ ἔδιδεν ἰδιαιτέραν ὄλως σημασίαν εἰς τὸν τοιοῦτον πλοῦν, ἦν τὸ μνημονευθὲν γεγονός τῆς ὑπὸ τῆς Ἀγγλικῆς κυβερνήσεως γενομένης ἀποδοκιμασίας τῆς ὑπὸ τοῦ συνταγματάρχου Ρόζε γενομένης προσκλήσεως τοῦ στόλου ἐκεῖνου. Ἡ δὲ νῦν ἐμφάνις τοῦ στόλου ἐν ταῖς Ὀθωμανικαῖς θαλάσσαις ἐδήλου τοῖς Ὀθωμανοῖς πολιτικοῖς ἀνδράσιν ἐπελθοῦσάν τινα μεταβολὴν εἰς τὴν τέως ὄλως ἐπιφυλακτικὴν πολιτικὴν τῆς Ἀγγλικῆς κυβερνήσεως. Ἀκριβῶς δὲ τῇ ἐπαύριον τῆς νυκτός, καθ' ἣν ὁ Ἄγγλος πρεσβευτὴς συνεβούλευε τοῖς ὑπουργοῖς τοῦ Σουλτάνου νὰ μὴ προκαλέσῃ διὰ τῆς ἀπαντήσεως αὐτῶν διακοπὴν τῶν σχέσεων, ἀλλὰ νὰ καταλίπωσιν ἔτι θύραν τινὰ ἀνοικτὴν εἰς περαιτέρω διαπραγματεύσεις, νὰ προλάβωσι δὲ κατ' οὐσίαν τὴν πραγμάτων τοῦ διὰ τῆς τρίτης ἀξιώσεως (τοῦ συμβολαίου) ζητουμένου σκοποῦ δι' ἐκδόσεως φερμανίου, ἧτοι τῇ 27/9 Μαΐου ζητήσας ἀκρόασιν ἐπίσημον παρὰ τοῦ Σουλτάνου ἐδήλωσεν αὐτῷ «ἐμφαντικώτατα καὶ ἐντονώτατα (in most impressive tones», ὡς λέγει ὁ βιογράφος αὐτοῦ) ὅτι ἔχει ἐντολὴν παρὰ τῆς κυβερνήσεως αὐτοῦ ἵνα ἐν καιρῷ κινδύνου καλέσῃ τὰς ἐν τῇ Μεσογείῳ ναυτικὰς δυνάμεις τῆς Α. Βρετανικῆς Μεγαλειότητος εἰς τὰς Τουρκικὰς θαλάσσας. Ἐννοεῖται ὅτι ἢ τε ἔννοια τῆς δηλώσεως καὶ ὁ τρόπος καὶ τὸ ὕφος, μεθ' ὧν ἐποιήσθη αὐτήν, ἐποίησεν αἰσθησὶν καὶ ἐντύπωσιν ἰσχυρὰν εἰς τὰς διανοίας τῶν Ὀθωμανῶν πολιτικῶν ἀνδρῶν καὶ ἔστρεψεν αὐτὰς εἰς ὀρίζοντας νέων σκέψεων καὶ βουλευμάτων ἀλλοίων καθ' ὀλοκληρίαν τῆς μέχρι νῦν θέσεως τῶν πραγμάτων, καὶ ἐναυθὰ ἀκριβῶς κεῖται ἅπαν τὸ βάρος τῆς εὐθύνης τοῦ Κάννιγκ ἐν τῇ προσκλήσει τοῦ πολέμου. Ἀλλὰ τί ἦν ἄρα τὸ παρακινήσαν τὸν Ἄγγλον πρεσβευτὴν εἰς τοιαύτην ἀπὸ νυκτός μέχρι ἡμέρας τελεσθεῖσαν μεταβολὴν πνεύματος καὶ τρόπου ἐνεργείας;

Μὴ ὑπαρχούσης ἔτι τότε τηλεγραφικῆς συγκοινωνίας πλήρους μεταξὺ Λονδίνου καὶ Κωνσταντινουπόλεως (μόλις κατὰ τὸ διάστημα τοῦ μετ' ὀλίγον ἀρξαμένου πολέμου προαχθείσης καὶ τῷ 1856 συμπληρωθείσης) εἶναι ἄτοπος πᾶσα ὑπόθεσις περὶ ὁδη-

γιῶν νέων ἐκ Λονδίνου ἀφικομένων. Ἄλλως δὲ ὁ βιογράφος αὐτὸς τοῦ Κάννιγκ διὰ τῆς παραλόγου δικαιολογίας, ἣν ποιεῖται τοῦ ἀπροσδοκίτου διαβήματος τοῦ Ἑγγλοῦ πρέσβεως, μαρτυρεῖ ἑμμέσως ὅτι ὁ Κάννιγκ δὲν ἐπολιτεύθη μετὰ πολλῆς εὐθύτητος. «Τὰ περὶ τοῦ στόλου, λέγει ὁ βιογράφος, εἶπε καὶ ἔπρεπε νὰ δηλώσῃ ὁ Κάννιγκ κατ' ἴδιον τρόπον καὶ ἐν ἰδίῳ χρόνῳ· οὐχὶ ἐν ἐσπευσμέναις συνεντεύξεσι νυκτὸς ἐν τῷ οἴκῳ ὑπουργοῦ τινος, ἀλλ' ἐν ἐπισήμῳ παρὰ τῷ Σουλτάνῳ ἀκροάσει». Καὶ ὅμως δὲν προῦκειτο ἐνταῦθα περὶ τοῦ χρόνου καὶ τοῦ τρόπου τῆς δηλώσεως, ἀλλὰ περὶ τῆς ἀντιθέσεως τῆς μεταξὺ τῶν νυκτερινῶν πρὸς τοὺς ὑπουργοὺς τοῦ Σουλτάνου παραινήσεων καὶ τῆς ἐν καιρῷ ἡμέρας γενομένης ἐπισήμου δηλώσεως. Συνεχίζων ὁ βιογράφος τοὺς παραλογισμοὺς αὐτοῦ προστίθῃσι: «Δὲν ἀνεκοίνωσε τοῖς ὑπουργοῖς τὰ περὶ τοῦ στόλου ἵνα καταλίπῃ αὐτοῖς ἐλευθέραν πάσης ἔξωθεν ῥοπῆς τὴν ἀπόφασιν αὐτῶν (ἐν τῇ δοθησομένῃ πρὸς τὸν Μενδζικῶφ ἀπαντήσει)... Οἱ ὑπουργοὶ συνεμορφώθησαν πρὸς τὰς διαλλακτικὰς παραινήσεις τοῦ Σ. Κάννιγκ καὶ τῆς 28/10 Μαρτίου ὁ Ριφὰτ πασᾶ· ἔδωκεν ἀπάντησιν διαλλακτικὴν». Ὡστε κατὰ τὸν εἰρημένον βιογράφον ὁ Σουλτάνος, εἰς ὃν πανηγυρικῶς ἐγένετο ἡ κατὰ τὴν 27 Ἀπριλίου περὶ στόλου ἀνακρίνωσις, οὐδὲν ἀνεκοίνωσε τοῖς ὑπουργοῖς αὐτοῦ περὶ τῆς γενομένης αὐτῷ ὑπὸ τοῦ Ἑγγλοῦ πρέσβεως σπουδαιοτάτης δηλώσεως καθ' ἣν ἡμέραν ἔμελλον ἐκεῖνοι νὰ συντάξωσι τὴν πρὸς τὸν Ρῶσον ἀπεσταλμένον ἀπάντησιν, ἐξ ἧς τῆς ἐννοίας ἐξηρητᾶτο ὁ πόλεμος ἢ ἡ εἰρήνη. Δὲν εἶναι δὲ δυνατόν νὰ ὑποτεθῇ, τοῦλάχιστον οὐδὲ λέγεται τοῦτο ὑπὸ τοῦ εἰρημένου βιογράφου, ὅτι μεταξὺ τοῦ Σουλτάνου καὶ τοῦ Κάννιγκ συνεφωνήθη νὰ μὴ ῥηθῇ μηδὲν τοῖς ὑπουργοῖς περὶ τῆς δηλώσεως τῆς 27 Ἀπριλίου πρὸ τῆς συντάξεως καὶ ἀποστολῆς τῆς διακοινώσεως τῆς 28 Ἀπριλίου. Τοιαύτη τις ὑπόθεσις θὰ ἦτο πάντως τὸ ἔπακρον τοῦ παραλόγου. Τὸ δὲ ὑπὸ τοῦ βιογράφου τοῦ Κάννιγκ λεγόμενον ὅτι ἡ Ὄθωμανικὴ ἀπάντησις τῆς 28 Ἀπριλίου ἦτο ἔργον τοῦ Σ. Κάννιγκ μαρτυρεῖ ὅτι ὁ καὶ πρότερον, ἀλλ' ἰδίως ἀπὸ τῆς 27 Ἀπριλίου, διευθύνων τὴν πολιτικὴν τῆς Πύλης ἐν τῇ πρὸς τὴν Ρωσίαν διαφορᾷ ἦν ὁ Σ. Κάννιγκ. Ἄλλ' ἀκριβῶς ἐν τῷ ἔργῳ τούτῳ κρύφιον ἀντίπαλον εἶχεν ὁ Ἑγγλος πρεσβευτῆς αὐτὸν τὸν Μ. Βεζίρη

καὶ φοβούμενος τὰς τούτου διαλλακτικὰς πρὸς τὰς τοῦ Μενδζικῶφ ἀξιώσεις διαθέσεις, περὶ ὧν γενήσεται μακρότερος περαιτέρω λόγος, ἔσπευσεν εἰς τὴν πρὸς τὸν Σουλτάνον δῆλωσιν ἐκείνην. Ἡ Ὄθωμανικὴ διακοίνωσις τῆς 28/10 Μαΐου, ἣς τὸν φιλικὸν καὶ διαλλακτικὸν χαρακτῆρα ἐξαίρει ὁ βιογράφος τοῦ Κάννιγκ, ἐξέφραζεν ἀληθῶς μετ' ἐμφάσεως τὴν ζωηρὰν ἐπιθυμίαν, ἣς ἐνεφορεῖτο ἡ Πύλη, νὰ διατελῇ ἐν φιλικαῖς σχέσεσι πρὸς τὴν Ρωσίαν, ἔτι δὲ καὶ τὴν σταθερὰν θέλησιν τοῦ Σουλτάνου νὰ διατηρῇ διὰ παντὸς ἄδικτα τὰ τῶν Ὀρθοδόξων ὑπηκόων αὐτοῦ δίκαια καὶ προνόμια καὶ νὰ ἐπικυρώσῃ αὐτὰ διὰ νέων ὑψηλῶν αὐτοκρατορικῶν διαταγμάτων (*χαττίων*, οὐχὶ ἀπλῶς φιρμανίων), ἀλλ' ὡς πρὸς τὸ κεφάλαιον τοῦ *συμβολαίου* ἐκήρυσσεν ἐμφαντικῶς ὅτι συνομολόγησις συνθήκης ἀφορώσης εἰς τὸ ζήτημα τοῦτο θὰ ἦτο διὰ τὴν Πύλην ταυτὸν τῷ ἐκτιθέναι εἰς κίνδυνον τὰς θεμελιώδεις ἀρχὰς τῆς ἀνεξαρτησίας καὶ τῶν κυριαρχικῶν δικαίων αὐτῆς καὶ ὅτι κατ' ἀκολουθίαν δὲν ἠδύνατο νὰ διαπραγματευθῇ ἐπὶ τοιούτων βάσεων ποιουμένη ὡς πρὸς τοῦτο *ἐκκλησιν εἰς τὴν δημοσίαν γνώμην ὄλου τοῦ κόσμου καὶ εἰς τὴν εὐθύτητα τοῦ αὐτοκράτορος Νικολάου*.

Ὁ Μενδζικῶφ, ὅστις ἀπὸ τῆς ἡμέρας τῆς ἐπιδόσεως τῆς τελευταίας διακοινώσεως εἶχεν ἐπιδεικτικῶς καταλίπει τὸ μέγαρον τῆς πρεσβείας καὶ ἔμενεν ἐπὶ τῆς φρεγάτας «Βεσσαραβίας» ὡς ἔτοιμος πρὸς ἀναχώρησιν, ὅτε ἔλαβε τὴν ἀπάντησιν τοῦ Ριφάτ πασᾶ δὲν ἐξετέλεσε τὴν περὶ ἀμέσου ἀναχωρήσεως ἀπειλήν. Τὸ φιλικὸν ἕφος τῆς ἀπαντήσεως ἔδιδεν αὐτῷ εὐσχημον ἀφορμὴν ν' ἀποταθῇ ἅπαξ ἔτι εἰς τὴν Πύλην καὶ νὰ δηλώσῃ αὐτῇ ἐν νέᾳ διακοινώσει ὅτι ἡ ἀπάντησις τῆς 28 Ἀπριλίου ἦτο ἀνεπαρκὴς καὶ ὅτι παρεῖχεν ἔτι τριήμερον προθεσμίαν ἵνα σκεφθῇ ὠριμώτερον ἡ Πύλη καὶ μὴ ἀναγκάσῃ τὸν τοῦ Τσάρου ἀπεσταλμένον νὰ θεωρήσῃ τὴν ἀποστολὴν αὐτοῦ πεπερατωμένην καὶ ἀποφασίσῃ τὴν ἀναχώρησιν, ἣτις θὰ συνεπήγετο καὶ τὴν διακοπὴν τῶν μεταξὺ τῶν δύο κρατῶν σχέσεων «*μεθ' ὄλων τῶν ἐπακολουθημάτων τῆς οὕτω δημιουργουμένης καταστάσεως*».

Κατὰ τὸν βιογράφον τοῦ Σ. Κάννιγκ ὁ Μενδζικῶφ κατὰ τὰς 3—4 ἡμέρας τῆς νέας προθεσμίας δὲν ἔμενεν ἀργός, ἀλλ' εὐρίσκετο ἐν μεγάλῃ κινήσει κρούων πᾶσαν θύραν, ἐπισκεπτόμενος

τόν γηραιὸν Χοσρέβ, γράφων τῷ Ρεσίτ, ἐργαζόμενος διὰ πρακτόρων παρὰ τῷ Ριφάτ, λαμβάνων συνεντεύξεις μετὰ τοῦ Μ. Βεζίρου¹, καὶ τέλος ἐκβιάζων καὶ τὴν πρὸς τὸν Σουλτάνον αὐτὸν εἴσοδον καὶ παρουσίαν ἄνευ προηγουμένης μετὰ τῶν ὑπουργῶν συνεννοήσεως (ἴδ. κατωτέρω)². Ἄλλ' ὅσα ἐποίηε, θορυβωδέστερον ἴσως τοῦ δέοντος ὁ Μενδζικῶφ, τὰ αὐτὰ ἐποίηε καὶ ὁ Ἄγγλος πρεσβευτὴς μετ' ἀγερώχου ἐπιβολῆς Ἄγγλου εὐπατρίδου, ἅμα δὲ καὶ διπλωματικῆς εὐκαμψίας καὶ ἀγαστῆς λεπτότητος εἰσχωρούσης μέχρι τοῦ Σουλτανικοῦ γυναικῶνος³ ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὸν

(1) Ὁ αὐτὸς βιογράφος μικρὸν πρότερον ἔλεγεν ὅτι ὁ Μενδζικῶφ δὲν ἐδέχετο σύσκεψιν μετὰ τοῦ Μ. Βεζίρου φοβούμενος μὴ προσκρούῃ εἰς κρυφίους πολεμίους φεράσσοντας αὐτῷ τὴν ὁδὸν τῆς ἐπιτυχίας ἢ τῆς εὐσχήμου ὑποχωρήσεως.

(2) Ὁ Γάλλος πρεσβευτὴς οὐδὲν ἐν ὅλῃ ταύτῃ τῇ ἱστορίᾳ ἐλάμβανε σπουδαῖον μέρος τασσόμενος ἀσθενῶς καὶ ἀδρανῶς μετὰ τοῦ Κάννιγκ, ἀλλὰ μὴ προκαλῶν τὸν Μενδζικῶφ. Ἡ ἀποστολὴ αὐτοῦ ἀπέβλεπε πρὸ πάντων εἰς τὴν διαλλακτικῶν τῷ τρόπῳ λύσιν τοῦ ζητήματος τῶν Ἁγίων τόπων, ὅπερ ἐθεωρεῖτο ἤδη λελυμένον μετὰ τῆς παραδόσεως τῶν δύο μνημονευθέντων φερμανίων εἰς τὸν πατριάρχην Ἱεροσολύμων καὶ εἰς τὸν Οἰκουμενικὸν Πατριάρχην.

(3) Ὡς χαρακτηριστικώτατον ἐπισόδιον τῆς τοιαύτης πολιτείας τοῦ Σ. Κάννιγκ ἀφηγεῖται ὁ τούτου βιογράφος Στάνλεϊ Πόουλ (II σ. 261) τὰ ἑξῆς γεγονόσ: «Μικρὸν τι, ἀλλὰ σημαντικώτατον ὡς πρὸς τὴν ἐν Κωνσταντινουπόλει θέσιν τοῦ πρέσβεως γεγονόσ συνέβη κατὰ τὸν χρόνον τοῦτον (λέγει οὗτος). Ἡ μήτηρ τοῦ Σουλτάνου ἐνόσει ἐπικινδύνως, καὶ ὁ Σ. Κάννιγκ ἐβουλεύσατο, κατὰ τρόπον ἀπαραδειγμάτιστον ἐν τῇ ἱστορίᾳ, νὰ ἀπευθύνῃ ἐπιστολὴν δηλωτικὴν συμπαθείας εἰς πρίγκιπισσαν Τουρκίδα. Ἄλλ' ἢ βασιλομήτωρ, ἀντὶ νὰ δυσφορῇ διὰ πράξιν δυναμένην νὰ θεωρηθῇ ὡς προπετῆς παρείσδους ἐνὸς ἀπίστου — καὶ τὸ χεῖριστον ἀνδρός, εἰς τὸ ἱερὸν τοῦ χαρεμίου (γυναικῶνος), εὐχαριστήθη ἐπὶ τῇ τοιαύτῃ φιλοφροσύνῃ καὶ ἀκριβῶς ἀπὸ τῆς κλίνης τοῦ θανάτου ἀπήντησε φιλοφρονέστατα :

«Ἐλαβον μετὰ μεγάλης εὐχαριστήσεως τὴν ὑπὸ τῆς Ἑμετέρας Ἐξοχότητος ἀπευθυνθεῖσάν μοι ἐπιστολὴν τὴν περιέχουσαν τὰς εὐγενεῖς ὑμῶν εὐχὰς καὶ ἐρωτήσεις περὶ τῆς ὑγείας μου. Ἡ Ἑμετέρα Ἐξοχότης, ὡς καλοθελετῆς εὐχέτης τῆς Αὐτοῦ Ἀυτοκρατορικῆς Μεγαλειότητος, ἀπὸ μακροῦ ἔδωκε πραγματικὰ τεκμήρια τοῦ εὐμενοῦς αὐτῆς διαφέροντος εἰς

ἀπότομον καὶ ἥμιστα διπλωματικὸν τρόπον, καθ' ὃν ὁ Ρῶσος ἀπεσταλμένος ἐξεβίαζε τὴν πρὸς τὸν Σουλτάνον πρόσδοτον, καὶ ὁ Σ. Κάννιγκ ὁ ἐπιτηδεύων πρότερον πρὸς τὸν Μενδζικὸν ἀγαθὴν καὶ οἶονεὶ ἀπόνηρον διπλωματικὴν πολιτείαν καὶ μετ' ἀγαστῆς λεπτότητος προσελκύων εἰς τὴν ἑαυτοῦ πολιτικὴν, νῦν, οὐχὶ μὲν ἀναφανδόν, ἀλλ' ἀπαύστως καὶ ἐνεργῶς εἰργάζετο πρὸς ἀποτυχίαν αὐτοῦ. Ἄλλ' ὁ Μενδζικὸς οὐχὶ μόνον τὸν Ἄγγλον πρεσβευτὴν εἴρισκεν ἐμποδῶν ἐν τῇ ὁδῷ αὐτοῦ, ἀλλ' εἶχε καὶ ἄλλους ἐν τῇ ἰδίᾳ αὐτοῦ ὑπηρεσίᾳ οὐχὶ μετ' εἰλικρινείας καὶ καλῆς πίστεως ὑπηρετοῦντας αὐτῷ. Καὶ νῦν πρὸ τῆς λήξεως τῆς νέας προθεσμίας συνέβη τι λίαν χαρακτηριστικὸν τῆς τοῦ πρίγκιπος ἀγαθότητος καὶ εὐπιστίας καὶ τῆς λεπτῆς πονηρίας τῶν περὶ αὐτὸν κουφονόων ἀκολούθων.

Ὁ Μενδζικὸς καὶ ὁ Μ. Βεζίρης Μεχμέτ Ἀλῆ πασᾶς. Ἐξομολογήσεις τούτου πρὸς τὸν Θουβενέλ. — Ὁ Μ. Βεζίρης Μεχμέτ Ἀλῆ πασᾶς ὁ καὶ γαμβρὸς (δαμάτ) ἐπ' ἀδελφῇ τοῦ Σουλτάνου, ὅστις δὲν ἔβλεπε μετὰ πολλῆς ἐμπιστοσύνης καὶ εὐαρεσκείας τὴν διηνεκῆ ἀνάμειξιν τοῦ Κάννιγκ εἰς τὰς βουλὰς καὶ ἀποφάσεις τῆς Πύλης καὶ δὲν ἔκρινε περὶ τῆς πολιτικῆς τοῦ Μενδζικὸς ὅπως ὁ Ἄγγλος πρεσβευτῆς καὶ οἱ ὑπὸ τούτου ἐμ-

τὰς πολλὰς ὑποθέσεις τῆς Ὑψηλῆς Πύλης, καὶ ἡ ἐκτίμησις, ἣν ἐποιήσαμην τῶν εἰλικρινῶν αἰσθημάτων τῶν ἐκδηλωθέντων μοι ὑπὸ τῆς εὐγενεστάτης συζύγου ὑμῶν ἐν τῇ πρὸ πολλοῦ μετ' αὐτῆς συνεντεύξει, ἠῆ-ξησαν τὴν ἀληθῆ φιλίαν, ἣν διατηρῶ πρὸς τὴν Ὑμετέρα Ἐξοχότητα. Ἡ ἐνταῦθα ἐπάνοδος φίλου ὡς ἡ ὑμετέρα εὐγένεια, μοὶ ἦτο διὰ τοῦτο ἀνακαινισθεῖσα πηγὴ εὐχαριστήσεως, διὸ καὶ λυποῦμαι ἐπίσης ὅτι ἡ κυρία (Lady) Στρατφόρδου δὲν συνώδευσεν ὑμῖν. Παρηγοροῦμαι ὁμως ἐλπίζουσα ὅτι ἀπολαύει διαρκῶς καλῆς ὑγείας. Τὰ τεκμήρια τῆς διαρκούς φιλικῆς διαθέσεως τὰ παρεχόμενα ὑπὸ τῆς χαριτοβρύτου Μεγαλειότητος Αὐτῆς, τῆς Βασιλείσης τῆς Ἀγγλίας, πρὸς τὸν πεφιλημένον μου υἱόν, τὴν Αὐτοῦ Αὐτοκρατορικὴν Μεγαλειότητα τὸν Σουλτάνον, εἰσὶ φανερά, εἶναι δὲ ὡσαύτως βέβαιον ὅτι ἡ Ὑμετέρα Ἐξοχότης θέλει ἐξακολουθεῖ νὰ δεικνύῃ τὰ ἴδια αὐτῆς φιλικὰ αἰσθήματα. Εὐχαριστοῦσα ὑμῖν διὰ τοῦτο διὰ τὴν εὐγενῆ ὑμῖν ἐρώτησιν δρώτομαι τῆς εὐκαιρίας νὰ προσφέρω ὑμῖν τὴν διαβεβαίωσιν τῆς πλήρους πρὸς ὑμᾶς ὑπολήψεως καὶ προσωπικῆς ἐκτιμήσεως. 22 Σεβτεμβρίου 1862 (1911 Μαΐου 1863).

πνεόμενοι καὶ ταῖς τούτου εἰσηγήσεσιν ἐπόμενοι Ὀθωμανοὶ ἀνώ-
 τανοὶ λειτουργοὶ τοῦ κράτους, πρὸ πολλοῦ εἶχε σχηματίσει τὴν
 πεποίθησιν ὅτι συμβιβασμὸς τις ἠδύνατο νὰ ἐπέλθῃ μετὰ τοῦ
 Ρώσου πρέσβευος. Ἐκάλεσε τοῦτον διὰ τοῦ διερχομένου τοῦ αὐ-
 τοκρατορικοῦ Διβανίου Νουρεδίν βέη εἰς ἰδιαιτέραν συνέντευξιν
 ἐν τῷ μεγάρῳ αὐτοῦ ὁρισθεῖσαν διὰ τὴν ἐπομένην (1/13 Μαΐου)
 ἡμέραν Παρασκευὴν. Ὁ πρίγκιψ ἐδέξατο τὴν πρόσκλησιν. Ἀλλὰ
 τὴν αὐτὴν ἐκείνην πρὸ τῆς Παρασκευῆς νύκτα ὑπουργικὸν συμ-
 βούλιον, ὡς λέγεται, συνελθὼν ἐν τῷ οἴκῳ τοῦ Μεχμέτ Ἀλῆ πασᾶ
 συνεσκέφθη περὶ τῆς δοθησομένης ἀπαντήσεως εἰς τὴν νέαν δια-
 κοίνωσιν τοῦ Μενδζικῶφ, τὴν τάττουσαν τριήμερον προθεσίαν
 πρὸς νέαν ἀπάντησιν¹, τοῦ συμβουλίου δὲ τούτου μετέσχον, κατὰ
 τινα ἀπὸ 3/15 Μαΐου εἰς τὸν Ἀθηναϊκὸν «Αἰῶνα» ἀπὸ Κ/πόλεως
 ἀνταπόκρισιν (ἢ ἀνταποκρίσεως, ὡς καὶ ἀπασῶν τῶν περὶ τοῦ
 μεγάλου ζητήματος ἀπὸ Κωνσταντινουπόλεως εἰς τὸν «Αἰῶνα»
 ἐπιστελλομένων ὁ συντάκτης ἀπὸ τῆς Ρωσικῆς πρεσβείας ἠρῆτε
 τὰς εἰδήσεις), καὶ αἱ πρέσβεις τῆς Ἀγγλίας καὶ τῆς Γαλλίας. Τὸ
 γεγονός τοῦτο (οὕτινος ὅμως ἡ ὅλη ἱστορικὴ ὑπόστασις καὶ ἀλη-
 θεία εἰς πολλὰς ὑπόκειται ἀμφιβολίας) περιελθὼν εἰς γνῶσιν τοῦ
 πρίγκιπος μετέβαλε τὴν ἀπόφασιν αὐτοῦ. Καὶ ἐνῶ τὴν ἐπαύριον
 ὁ Μ. Βεζίρης ἀνέμενεν ἐπὶ τοῦ παραθύρου τοῦ ἐν Κουρουτσεμέ
 θερινοῦ μεγάρου τὴν ἐμφάνισιν τοῦ παρὰ Βουγιουκ-δερέ σταθ-
 μεύοντος Ρωσικοῦ πλοίου εἶδε μετ' ἐκπλήξεως ὅτι τὸ ἀτμόπλοιον,
 ἀντὶ νὰ προσεγγίσῃ πρὸς τὴν ἀποβάθραν τοῦ Κουρουτσεμέ,
 ἐξηκολούθει ὑπερηφάνως τὸν πλοῦν πρὸς τὴν ἀποβάθραν τοῦ
 Βεσικτάς, ὅπου ἐξελθὼν ὁ πρίγκιψ μετὰ τῆς συνοδίας αὐτοῦ διημ-
 θύνθη ἀπ' εὐθείας πρὸς τὰ ἀνάκτορα τοῦ Δολμᾶ Βαξέ. Οἱ θυ-
 ρωροὶ τῶν ἀνακτόρων δὲν ἤθελον νὰ ἐπιτρέψωσιν αὐτῷ τὴν
 εἰσόδον λέγοντες ὅτι ὁ Σουλτᾶνος εἶχε μεταβῆ² ἤδη εἰς τὸ Τζα-
 μίον χάριν τῆς συνήθους προσκυνήσεως τῆς Παρασκευῆς· ἀλλ' ἡ
 ἐπιμονὴ τοῦ πρίγκιπος καὶ αἱ σοβαραὶ παρατηρήσεις τῶν διερ-

(1) Κατ' ἀξιοπιστοτέραν εἶδησιν τὸ συμβούλιον τῶν ὑπουργῶν συνε-
 κροτήθη ἐν τῇ Ὑψ. Πύλῃ τὴν προτεραίαν (30 Ἀπριλίου) ἄνευ τῶν δύο
 πρέσβευων καὶ ἀπέριψε τὰς προτάσεις τοῦ Μενδζικῶφ, μετὰ ταῦτα δὲ ὁ
 Μ. Βεζίρης ὡς τελευταῖον φάρμακον προέτεινε τὴν συνέντευξιν.

μηνέων έπεισαν επί τέλους τόν άρχηγόν τής φρουράς νά επιτρέψη τήν είσοδον, ό δέ Σουλτάνος ειδοποιηθείς περί τής επισκέψεως του πρίγκιπος έδέξατο αυτόν εις άκρόασιν ¹. Κατά τήν

(1) Το επεισόδιον τουτο ιστορείται κατά διαφόρους τρόπους. Ο βιογράφος του Σ. Κάννιγκ λέγει (σ. 267) άπλως ότι «ό Μενδζικώφ ξεβίασεν επί τέλους και τήν προς τόν Σουλτάνον παρουσίαν, άνευ προηγουμένης συνεννοήσεως μετά των ύπουργών άλλ' ό Μ. Βεζίρης δικαίως άγανακτών επί τή τοιαύτη παραβάσει τής επίσημου έθιμοτιπίας έδωκε τήν παραίτησιν αυτού». Κατά τήν μνημονευθεισαν άνωτέρω από Κωνσταντινουπόλεως άνταπόκρισιν του «Αίώνος» 'Αθηνών ό Μενδζικώφ δέν έξήλθε μέν του άτμοπλοίου πρό του μεγάρου του Μ. Βεζίρου, άλλ' επισχόν επί μικρόν τόν πλοΐν του άτμοπλοίου έπεμψε προς τόν Βεζίρην τόν διερμηνέα αυτού ίνα άγγείλη αυτω ότι δέν έξήρχετο του άτμοπλοίου ουχι άδελτων τήν περι συνεντεύξεως δοθεισαν ύπόσχεσιν, αλλά διότι, άφου, καθως έμαθεν, ειχεν ό Βεζίρης τήν προτεραίαν συμβούλιον μετά δύο ξένων πρέσβειων δέν ήθελε ν' άκούση παρ' αυτού όσα υπό των πρέσβειων εκείνων παρηγγέλθη νά ειπη αυτω (τω Μενδζικώφ), και διά τουτο παρεκάλει τόν Μ. Βεζίρην ν' άγγείλη τω Σουλτάνω ότι ήθελε νά ιδη αυτόν αυτωρεί. Ο Μ. Βεζίρης άπηντησε τω διερμηνεί ότι τήν ήμέραν εκείνην ήτο άδύνατον νά δοθι αυτω άκρόασις ως ήμέραν Παρασκευής, καθ' ήν ό Σουλτάνος μεταβαίνει εις Τζαμίον χάριν δημοσίας προσευχής. 'Αλλ' ό πρίγκιπς ουδεμίαν δους προσοχήν εις ταυτα έξηκολούθησε τόν πλοΐν εις Κουρουτσεσμέ (λέγε Βεσίκτας), έπορεύθη δέ μετά των δύο διερμηνέων αυτού 'Αργυροπούλου και Μόστρα εις τά άνάκτορα του Τσεραγάν (λέγε Δολμά Βαξέ). *τυχών δ' ένταυθα εϋθϋς ύποδοχής και άκροάσεως παρά του Σουλτάνου* έξέθηκεν αυτω τήν αιτίαν, δι' ήν ήτήσατο άπ' εϋθειας άκρόασιν παρά τής Α. Μ. μη θελήσας νά ιδη πρότερον τόν Μ. Βεζίρην. Ο Σουλτάνος άπεκρίνατο ότι θα μεταπέμψηται εϋθϋς τόν Μ. Βεζίρην, και έπεμψεν ένα των ύπασπιστων αυτού, ω συνώδευσαν κατ' αΐτησιν του πρίγκιπος και οι δύο τουτου διερμηνεις. 'Αλλ' ό Μ. Βεζίρης όργισθείς άντι νά έλθη, έπεμψε τήν παραίτησιν αυτού, ήτις και έγένετο εϋθϋς δεκτική παρά του Σουλτάνου παραπέμψαντος νϋν τόν πρίγκιπα εις τόν διορισθησόμενον νέον Μ. Βεζίρην,

'Η του «Αίώνος» αφήγησις δέν φαίνεται έν πᾶσι λιαν πιθανή, ιδίως ως προς τά άφορῶντα εις τήν παραίτησιν ή τόν τρόπον τής παραίτησεως του Μ. Βεζίρου, τρόπον άσυνήθη και άσυγχώρητον κατά τά κρατούντα έν τή Πύλη νόμιμα τά μη επιτρέποντα τοις ύπουργοις του Σουλτάνου

ἀκρόασιν ταύτην ὁ πρίγκιψ ὑπομνήσας διὰ μακρῶν τὰ ἀπὸ τῆς ἀφίξεως αὐτοῦ μέχρι νῦν γενομένα (ὡς δὲ λέγεται καὶ τὴν μετὰ τῶν δύο ξένων πρέσβειων γενομένην τὴν χιθῆς νύκτα σύσκεψιν

παραίτησιν οἴκοθεν προσφερομένην ἂν μὴ ὑποδειχθῆ αὐτῇ ἄωθεν, ὡς ἐγένετο ἐν τῇ κατ' ἀπαίτησιν τοῦ Μενδζικῶφ γενομένη κατ' ἐπιφανείαν ἐθελουσίᾳ παραίτησι τοῦ Φουάτ ἐφέντη ἀπὸ τοῦ ὑπουργοῦ εἰς τῶν Ἐξωτερικῶν (σ. 341). Κατὰ τὸν Θουβενέλ (σ. 142—143) ἀφηγούμενον τὰ πράγματα ὡς ἀνωτέρω ἐξετέθησαν (πλὴν τοῦ λεγομένου ἐν τῷ μεγάλῳ τοῦ Βεζίρου συμβουλίου τῆς νυκτὸς 30 Ἀπριλίου—1 Μαΐου) μέχρι τῆς εἰς τὰ ἀνάκτορα Δολμᾶ Βαξὺ ἀφίξεως τοῦ πρίγκιπος, οὗτος παρέστη ἀπροσδοκῆτως τὴν πρωΐαν τῆς 1 Μαΐου πρὸ τῶν Σουλτανικῶν ἀνακτόρων, εἰ καὶ εἶχε μάθει τὴν προτεραίαν ὅτι ὁ Ἡγεμῶν οὗτος σφόδρα τεθλιμμένος ἐπὶ τῷ θανάτῳ τῆς σουλτάνας μητρὸς αὐτοῦ (σ. 381) ἦν ἐγκεκλεισμένος τῷ *χαρμίφ* (γυναικῶνι) καὶ εἰς οὐδένα ἦν ὄρατός. «Ἄλλ' ἐφαίνετο, λέγει ὁ Θουβενέλ, ὅτι ὁ ἔκτακτος πρεσβευτῆς τοῦ Τσαρού ἠσθάνετο ἡδονὴν καταπατῶν ὑπὸ τοὺς πόδας αὐτοῦ πάντα τὰ νόμιμα τῆς ἐθιμοτυπίας καὶ αὐτὴν τὴν τῆς ἀπλῆς εὐπρεπείας. Παρὰ πᾶσαν τὴν αὐσιγηρὰν ἄρνησιν τῆς φρουρᾶς τῆς Πύλης, ὁ διερχομῆς τῆς πρεσβείας ἐπέμεινε τοσοῦτον, ὥστε ὁ πρίγκιψ Μενδζικῶφ εἰσῆχθη πρὸς τὸν Σουλτάνον, ὅστις ἐποίησατο ἀνακωχὴν τοῦ πένθους αὐτοῦ ἵνα δεχθῆ αὐτόν. Ἡ συνδιάλεξις ὑπῆρξεν ἄλλως λίαν βραχεῖα καὶ ὁ Ρῶσος ἀπεσταλαμένος ἐπεράτωσεν αὐτὴν εἰπὼν: «Καθιζετέω τὴν Υ. Μ. . . (κτλ. ὡς ἐξετέθη ἀνωτέρω). Κατ' ἄλλην τινὰ ἔκδοσιν, ἣν εὐρίσκομεν παρὰ τῷ Bamberg (σ. 64) ὁ πρίγκιψ μετέβη εἰς τὰ ἀνάκτορα τοῦ Τσεραγάν (περὶ τῶν αὐτῶν ἀνακτόρων ποιεῖται λόγος καὶ ἡ τοῦ «Αἰῶνος» Ἀθηνῶν ἀνταπόκρισις): ἀλλ' ἡ ὑπηρεσία τῶν ἀνακτόρων εἶπεν αὐτῷ ὅτι ὁ Σουλτάνος ἐπένθει βαθύτατα ἐπὶ τῷ θανάτῳ τῆς μητρὸς αὐτοῦ καὶ μόνον διὰ τὸ εἶναι Παρασκευὴν τὴν ἡμέραν ἐκείνην μετέβη εἰς τὸ Τσαμίον. Ὁ πρίγκιψ ἀπεφάσισε νὰ περιμείνῃ καὶ ἐπὶ τέλους ἐδέξατο μὲν αὐτόν ὁ Σουλτάνος, ἀλλὰ παρέπεμψεν αὐτόν εἰς τοὺς ὑπουργοὺς. Ὅτε ὁ πρίγκιψ ἤθελε ν' ἀπαντήσῃ, ἐκλείσθη τὸ παραπέτασμα, οὐ ὀπισθενήσατο ὁ Σουλτάνος, εἶτα δὲ ὁ τοῦ Σουλτάνου θαλαμηπόλος προσεκάλεσε τὸν πρίγκιπα, νὰ περιμείνῃ τοὺς διαταγῆ τοῦ Σουλτάνου προσκληθέντας ὑπουργοὺς. Ἄλλ' ὁ Μ. Βεζίρης καὶ ὁ ὑπουργὸς τῶν Ἐξωτερικῶν δὲν ἤλθον, ἀλλὰ παρεκάλεσαν τὸν Σουλτάνον νὰ δεχθῆ τὴν παραίτησιν αὐτῶν. Ἀκριβεστέρᾳ ἀφήγησις τοῦ γεγονότος εἶναι πάντως ἡ ἀνωτέρω ἐν τῷ κειμένῳ ὑπ' αὐτοῦ τοῦ Μ. Βεζίρου γενομένη.

τῶν ὑπουργῶν αὐτοῦ), τελευτῶν εἶπε: «Καθικετεύω τὴν Υ. Μ. νὰ σταθμίσῃ καλῶς τὰ ἐπακόλουθα μακρᾶς ἀντιστάσεως εἰς τὰς ἐπιθυμίας τοῦ αὐτοκράτορος Νικολάου», καὶ ἐπανῆλθεν εἰς τὸ πλοῖον αὐτοῦ, ἀναμένων ἐπ' αὐτοῦ, κατὰ Θουβενέλ, ἐπὶ ἱκανὰ λεπτὰ ἀπάντησιν τοῦ Σουλτάνου, μὴ ἐλθοῦσης δὲ ταύτης ἐπανεπλευσεν εἰς τὸν ἄνω Βόσπορον. Ἀποτέλεσμα τῆς ἀκροάσεως ταύτης ἦτο ὑπουργικὴ μεταβολή, καθ' ἣν τὸν Μεχμέτ Ἀλῆ πασᾶν ἀντικατέστησεν ὁ γηραιὸς πρόεδρος τοῦ αὐτοκρατορικοῦ συμβουλίου (Διβανίου) Μουσταφᾶ Ναϊλῆ πασᾶς, τὸν δὲ Ριφᾶτ ὁ ἀγγλόφων Ρεσίτ. Ἀλλὰ τίνα σημασίαν ἠδύνατο νὰ ἔχῃ ὑπὲρ τοῦ Μενδζικῶφ καὶ ὑπὲρ τῆς Ρωσίας ὑπουργικὴ μεταβολή, δι' ἣς τὸν διὰ συστάσεως Ρωσικῆς διορισθέντα ὑπουργὸν τῶν Ἐξωτερικῶν Ριφᾶτ πασᾶν διεδέχετο ὁ διὰ τὴν ἀνάκαθεν ἀγγλίζουσαν πολιτικὴν αὐτοῦ γνωστὸς Ρεσίτ πασᾶς;

Εἰς τὴν ἐρώτησιν ταύτην ἀπαντῶμεν δι' ὕσων αὐτὸς ὁ Μεχμέτ Ἀλῆ πασᾶς ὁ μετὰ τὴν ἀπομάκρυνσιν αὐτοῦ ἀπὸ τῆς Μεγάλης Βεζιρίας διορισθεὶς ὑπουργὸς τῶν Στρατιωτικῶν καὶ ἐπὶ μακρὸν διατελέσας τοιοῦτος ὑπουργός, τῷ 1855 ἦτοι δύο ἔτι ὀλόκληρα μετὰ τὸ ἀνωτέρω γεγονός, ἐξομολογούμενος εἶπε τῷ τότε ἐν ἰδιότητι πρεσβευτοῦ μένοντι ἐν Κωνσταντινουπόλει, γνωστῷ ἡμῖν Θουβενέλ, ἐν τῇ αὐτῇ ἐκείνῃ συνεντεύξει, ἐν ἣ ἐποίησατο λόγον καὶ περὶ τῆς ἐκ μέρους τοῦ Πατριάρχου Ἱερουσαλήμ καὶ τινῶν προκρίτων τοῦ Γένους πεμφθείσης, ὧς ἔλεγε, πρὸς τὸν Τσάρον ἀναφορᾶς, ἣς κατ' ἀκολουθίαν, ὧς αὐτὸς ἰσχυρίζετο (ἴδ. σ. 337 σημ.) ἀπεστάλη ὁ Μενδζικῶφ.

Ἡ ἀφήγησις αὕτη ἔχουσα ὑπὲρ ἑαυτῆς ὑπὸ καθόλου ἔποψιν πᾶσαν ἐγγύησιν ἀκριβείας ἀφοῦ ὅ,τε ἀφιηγούμενος καὶ ὁ πρὸς ὃν ἀφηγεῖται ἦσαν ἐκ τῶν πρωταγωνιστῶν τοῦ μεγάλου ἱστορικοῦ δράματος καὶ οὔτε ὁ πρῶτος εἶχεν αἰτίαν καὶ συμφέρον νὰ ἀφηγηθῇ πλαστὴν ἱστορίαν ἐν ἰδιωτικῇ ὄλως συνεντεύξει οὐδὲ ὁ δεύτερος εἶχε λόγον ἢ συμφέρον νὰ παραδώσῃ εἰς τὴν ἱστορίαν τὰς παρὰ τοῦ Ὄθωμανοῦ πολιτικοῦ ἀνδρὸς γενομένας αὐτῷ ἐξομολογήσεις τὰς συμφωνούσας ἄλλως ἐν πλείστοις πρὸς τὸν ὅλον χαρακτῆρα τῆς τότε πολιτικῆς καταστάσεως, ἐγείρει ἀμφιβολίας τινὰς μόνον ὧς πρὸς τὰς περὶ προσώπων λεπτομερείας (ὅπως καὶ ἡ περὶ τῶν αἰτίων τῶν προκαλεσάντων τὴν τοῦ Μεν-

δξικῶφ ἀποστολὴν ἀφήγησις τοῦ αὐτοῦ Ὁθωμανοῦ πολιτικοῦ ἀνδρὸς ἰδ. σ. 337), ἰδίως δὲ ὡς πρὸς τὰ ἀφορῶντα εἰς τὴν δωροδοκίαν τοῦ διερμηνέως Ἀργυροπουλου. Ἄλλὰ ταῦτα περιστρέφονται περὶ λεπτομερείας· ἐκ δὲ τῶν ἐν τῇ ὄλῃ ἀφηγήσει ἀποκαλυπτομένων γεγονότων καθίσταται δῆλον ὅτι κύριος σκοπὸς τῆς ὑπουργικῆς μεταβολῆς τῆς 1 Μαΐου ἦν ἡ εἰς τὴν ἔξουσίαν ἐπάνοδος τοῦ Ρεσίτ, ἡ τοσοῦτον ἐκθύμως ὑπὸ τοῦ ἀγγλοπρέσβεως ἐπιδιωκομένη καὶ τοσοῦτον εὐπίστως καὶ τυφλῶς ὑπὸ τοῦ ἀντιπάλου πρέσβεως πραγματωθεῖσα.¹ Καὶ νῦν ἴδωμεν τὰ ἐπακολουθήσαντα τῇ εἰρημένῃ μεταβολῇ.

(1) Ὁ υἱὸς Θουβενέλ (σ. 143-4) καίτερ καλῶν τὸν παυθέντα Ριφάτ πασάν «προστατευόμενον τῆς Ρωσίας» λέγει: «ὁ Ἀβδουλ-Μεδζίδ, ἡγεμὸν γλυκύθυμος καὶ ἀδυνάτου χαρακτήρος, εἰπέρ ποτε παραδεδομένος, ἐνώπιον ἐχθροῦ κατὰ τὸ φαινόμενον φοβεροῦ, εἰς τοὺς δισταγμοὺς τοῦ περιδεοῦς αὐτοῦ πνεύματος ἠλπίζεν ὅτι διὰ μεταβολῆς προσώπων τοῦ συμβουλίου αὐτοῦ ἐκέρδαινε χρόνον ἴσως δὲ καὶ τρόπον νὰ παραῖνη τὴν ἔξαφθεῖσαν ἐναντίον αὐτοῦ ὀργὴν τοῦ αυτοκράτορος Νικολάου». Ἄλλὰ τότε πρὸς τί ἡ θυσία ἐνὸς ὑπουργοῦ «προστατευομένου» τῆς Ρωσίας» εἰς κεκηρυγμένον ἀγγλόφιλον Ρεσίτ καὶ ἡ ἀπομάκρυνσις τοῦ ἐπιδιώκοντος συμβιβασμὸν πρὸς τὸν Μενδξικῶφ καὶ ἀντιτασσομένου εἰς τὰς ἐνεργείας τοῦ ἀγγλοπρέσβεως Μ. Βεζίρου; Τὸ λεγόμενον ὑπὸ τοῦ Θουβενέλ ὅτι ὁ Μενδξικῶφ ἀπὸ τῆς εἰς Κωνσταντινούπολιν ἀφίξεως αὐτοῦ διετήρει σχέσεις πρὸς τὸν Ρεσίτ καὶ πρὸς τὸν Ριζᾶ πασάν, οὐ; ἐκάλει «τιμίους ἐχθροὺς (adversaires honnêtes)» δὲν αἶρει τὴν λογικὴν ταύτην ἀνακολουθίαν. Τὸ ἀληθές εἶναι ὅτι ὁ πολύμητις Κάνιγκ ποιούμενος χρῆσιν παντὸς θεμιτοῦ καὶ ἀθεμίτου τρόπου ἐνεργείας ἤρατο νίκην κατατράν ἐναντίον τοῦ ἀγαθοῦ καὶ εὐλίστου καὶ ὑπὸ ἀμφιβόλου πίστεως καὶ ἀφοσιώσεως συνοδίας περιστοιχιζομένου γέλυδος ἐν τῇ διπλωματίᾳ Ρώσου ἀπεσταλμένου, ὅπως κατὰ τὸν Θουβενέλ καὶ ὁ «ἐν τῇ ζηλοτύπῳ αὐτοῦ φιλοδοξία καὶ τῇ ἀχαλινώτῳ χρηματιστικῇ ὀρμῇ οὐδεμίαν ἡμέραν ἀνεχόμενος τὴν ἐκ τῆς ἔξουσίας ἀπομάκρυνσιν Ρεσίτ» ἐναντίον τῶν τιμίων πολιτικῶν ἀνδρῶν Μεχμέτ Ἀλή καὶ Ριφάτ. Ὡς πρὸς τὸν ἀγαθὸν Σουλτᾶνον οὗτος ἦν εὐτυχὴς κατὰ Θουβενέλ, διότι διὰ τῆς ἐπελθούσης ὑπουργικῆς μεταβολῆς εὐηρέσκει κατὰ τρόπον ἀπροσδόκητον καὶ μοναδικῶς παρὰ τὸν Μενδξικῶφ ἅμα καὶ τῷ Κάνιγκ, τοῖς δύο ἀντιθέτοις πόλοις τοῦ ἄξονος τῶν ἐν Κωνσταντινουπόλει ἐνεργουμένων τότε πολιτικῶν καὶ διπλωματικῶν ραδιοργυγῶν.

Ρεσίτ καὶ Μενδζικώφ. Ὅριστικὴ ρῆξις τῶν σχέσεων καὶ ἀναχώρησις τοῦ Μενδζικώφ. — Ὁ Ρεσίτ πασσαῦς γενόμενος Ὑπουργὸς τῶν Ἐξωτερικῶν καὶ πραγματικὸς ἰθύντωρ τῶν πολιτικῶν τοῦ κράτους (διότι ὁ γηραιὸς Μουσταφᾶ Ναϊλή δὲν ἐνόει πολὺ ἐκ τῆς πολιτικῆς καὶ μάλιστα τῆς τῶν Ἐξωτερικῶν) ἐζήτησε προθεσίαν ἡμερῶν τινῶν ἵνα μελετήσῃ τὴν τελευταίαν ταύτην διακοίνωσιν καὶ δώσῃ τὴν προσήκουσαν ἀπάντησιν. Ὁ Μενδζικώφ ἔδωκεν αὐτῷ προθεσίαν πενθήμερον λήγουσαν τῇ 6/18 Μαΐου. Τῇ δὲ 5 Μαΐου συνήλθεν ἐν τῇ Ἰψηλῇ Πύλῃ μέγα συμβούλιον ἕκτακτον ἐκ τῶν ἐπιζομένων ἐν κρίσιμους καιροῖς καὶ μεγάλοις ἐσωτερικοῖς ἢ ἐξωτερικοῖς ζητήμασιν, οὗ μετέσχον πλὴν τῶν ἐνεργεῖα ὑπουργῶν καὶ πάντες οἱ πρόφην μεγάλοι βεζίροι (ἐν οἷς καὶ ὁ Χοσρέβ πασσαῦς) καὶ πάντες οἱ ἀνώτατοι στρατιωτικοὶ καὶ δικαστικοὶ λειτουργοί, τὸ δὲ συμβούλιον τοῦτο ἀπεφάσισε μετὰ πολλὴν συζήτησιν διὰ ψήφων 42 ἐναντίον 3 ἵνα ἡ ἐκδοθησομένη ἀπάντησις μὴ ἀπεμικρυνθῇ κατὰ τὸ περιεχόμενον αὐτῆς τῆς ἐννοίας τῆς ὑπὸ τοῦ Ριφὰτ δοθείσης διακοινώσεως (μεταξὺ τῶν 42 ἦτο καὶ ὁ ἄγαν φιλόρωσος θεωρούμενος Χοσρέβ, οὗ μάλιστα εἶχεν ἐπιδιώξει ὁ Μενδζικώφ τὴν εἰς τὴν μεγάλην βεζιρίαν ἀνοδον). Τὴν οὕτως ἀποφασισθεῖσαν ἀπάντησιν ἐκόμισεν ἐν σχεδίῳ τῇ ἐπαύριον αὐτὸς ὁ Ριφὰτ εἰς τὸ πλοῖον τοῦ Μενδζικώφ, ἵνα μάθῃ ὁ πρίγκιψ τὸ περιεχόμενον πρὸ τῆς ἐπισήμου πρὸς αὐτὸν ἀποστολῆς τοῦ ἐγγράφου. Τὸ περιεχόμενον τῆς νέας ἀπαντήσεως ἦν κατ' οὐσίαν αὐτὸ τὸ τῆς κατ' εἰσήγησιν τοῦ Κάννιγκ πρὸ μιᾶς ἑβδομάδος συνταχθείσης καὶ ἐπιδοθείσης, ἀλλ' ὁ τύπος καὶ τὸ ὕφος ἦν μᾶλλον φιλικὸν καὶ θερμὸν.

Ἡ διακοίνωσις ἔδιδεν ἐν ἀρχῇ τὴν διαβεβαίωσιν τοῦ διακεστᾶτου πόθου τοῦ Σουλτάνου νὰ ἐμπεδώσῃ τὰς μεταξὺ τῶν δύο κρατῶν ἀγαθὰς σχέσεις. Εἶναι δὲ ζήτημα τιμῆς, ἔλεγε, τῇ Τουρκικῇ κυβερνήσει νὰ ὑπερασπίξῃ διηνεκῶς ἐναντίον πάσης ὑπερβασίας τὰς εἰς τὴν Ἑλληνικὴν Ἐκκλησίαν καὶ τὸν Ἑλληνικὸν κληρὸν ὑπὸ τῶν προγόνων τοῦ Σουλτάνου δοθείσας καὶ ὑπὸ τούτου ἐπικυρωθείσας προνομίας. Ἐὰν δὲ ἐν τῷ μέλλοντι ἦθελον δοθῆναι νέα προνομία πνευματικαὶ εἰς τοὺς ἄλλους χριστιανοὺς ὑπηκόους τοῦ Σουλτάνου, ἡ Υ. Πύλη ἐν τῇ ὑπὲρ τῶν ὑπηκόων προνοίᾳ αὐτῆς δὲν ἠθέλε στερήσει τῶν τοιούτων προνο-

μιῶν καὶ τὸν ἑλληνικὸν κληρὸν¹. Τὸ εἰς τὸν Πατριάρχην τῶν Γραικῶν διδόμενον φερμάνιον² τὸ διαλαμβάνον τὴν ἐπικύρωσιν τῶν πνευματικῶν προνομιῶν τῶν Ὁρθοδόξων καὶ μέλλον νὰ κηρυχθῇ μετ' ὀλίγον, ἀποσοβεῖ διὰ παντὸς πάντα φόβον παραβιάσεως τοῦ δικαίου τῆς ὑπὸ τῆς Α. Μεγαλειότητος τοῦ Τσαρού

(1) Ἐν τῇ ρήσει ταύτῃ ἔγκειται ἅπασα ἡ κατ' εἰσῆγησιν τοῦ Κάννυκ καὶ διδασκαλίαν κτηθεῖσα διπλωματικὴ τέχνη καὶ πονηρία τοῦ Ὁθωμανοῦ ὑπουργοῦ. Τί σημαίνει καὶ τίνα ἔννοιαν σπουδαίαν ὑπὲρ τῶν Ὁρθοδόξων δύναται νὰ ἔχη ἡ ρῆσις, «ἐάν ἤθελον δοθῇ νέαι προνομία εἰς τοὺς ἄλλους Χριστιανοὺς ὑπηκόους τῆς Πύλης»; Χριστιανοὶ ὑπηκοὶ τῆς Πύλης ἦσαν κυρίως ὁ μέγας τῶν Ὁρθοδόξων λαός· ἐκτὸς δὲ τούτου ὑπῆρχε τὸ μικρὸν ἔθνος τῶν Ἀρμενίων καὶ τίνα ἄλλα ἔθνη· ῥα Σύρων καὶ Χαλδαίων ἑτεροδόξων, περὶ ὧν οὐδὲ ἐλάχιστες ἐγένετο λόγος ἐν τοῖς διαβουλίαις τῆς Πύλης καὶ ἄτινα ὡς παραρτήματα καὶ παραφράδες τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας ὑπὸ τὴν αἰγίδα τῶν ταύτης προνομίων ἀπέλαυον τινος ἐλευθερίας. Ἡ τοῦ Μενδζικὸφ ἀξίωσις ἦτο νὰ ἔχη ἡ Ρωσία τὴν αὐτὴν προστασίαν ἐπὶ τὴν Ἑλληνικὴν Ἐκκλησίαν καὶ τὸν κληρὸν, ἢ ἡ Γαλλία ἐπὶ τὴν Λατινικὴν ἐν τῷ Ὁθωμανικῷ κράτει Ἐκκλησίαν καὶ τὸν ξένον διεθνή Λατινικὸν κληρὸν. Ἀκριβῶς δὲ τὴν τοιαύτην ἀξίωσιν τῆς Ρωσίας κατεπολέμει ἡ Γαλλικὴ διπλωματία ἐπὶ τῷ λόγῳ ὅτι οἱ τῆς Γαλλίας προστατευόμενοι ἀνέρχονται εἰς ὀλίγας χιλιάδας ἐνῶ ἡ Ρωσία θέλει νὰ ἔχη ὑπὸ τὴν προστασίαν αὐτῆς ἑκατομμύρια λαοῦ. Διὰ τοῦτο δὲ ὁ Τεῦρκος ὑπουργὸς ποιεῖται λόγον περὶ ἄλλων Χριστιανῶν ὑπηκόων τοῦ Σουλτάνου καὶ οὐχὶ περὶ ἄλλων Χριστιανικῶν Ἐκκλησιῶν, ἵνα μὴ ἐξισωθῇ ἡ Ὁρθόδοξος Ἐκκλησία ἐν τοῖς προνομίοις αὐτῆς πρὸς τὴν ὑπὸ τὴν Γαλλικὴν προστασίαν διατελοῦσαν καὶ ξενικῶν προνομίων ἀπολαύουσαν Λατινικὴν Ἐκκλησίαν. Ἄξιον δὲ ἰδιαιτέρας σημειώσεως καὶ τοῦτο ἐν τῇ διακινώσει ταύτῃ ὅτι, οὐχ ἅπαξ γίνεται ἐν αὐτῇ λόγος κατ' ἕξαρσιν περὶ τῶν πνευματικῶν προνομιῶν τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας. Ἐν τῇ ἐξάρσει τοῦ ὄρου τούτου διαφαίνεται ἡ ἀπὸ τῆς ἐκδόσεως τοῦ Χάτι σερὶφ τοῦ 1840 καὶ τῆς καθιερώσεως τοῦ λεγομένου *τανζιματίου* (νέας τάξεως), ἅτινα ἦσαν ἔργον κυρίως τοῦ ἀγγλόφρονος Ρεσίτ, τοῦ συντάκτου τῆς ἀνωτέρω διακινώσεως, ἀρξαμένη τὰς τῆς Πύλης πρὸς τὸ καταργῆσαι τὰς μὴ καθαρῶς πνευματικὰς δικαιοδοσίας τοῦ Πατριάρχου καὶ τῶν Ἀρχιερέων. Οὕτω βλέπομεν τὸ κατὰ τὸ 1840 κυοφορούμενον ζήτημα τῶν Πατριαρχικῶν προνομίων λαμβάνον σοφρὰς διαστάσεις ἐν τῇ ἱστορικῇ τρίτῃ διακινώσει τοῦ Ρεσίτ. — (2) Ἰδ. κατωτέρω.

πρεσβευομένης θρησκείας. Ὡς πρὸς τὴν ἀσφαλῆ ἐν τῷ μέλλοντι ἐκ μέρους τῶν κοινωνῶν τῆς θρησκείας ταύτης κτῆσιν τῶν ἐν Ἱερουσαλὴμ ἀνηκόντων αὐτοῖς σεβασμάτων ὑπισχνεῖται ἡ Πύλη ἐπισημῶς ὅτι οὐδεμία ἐν τοῖς σεβάσμασι τούτοις γενήσεται μεταβολὴ χωρὶς νὰ εἰδοποιηθῶσι πρότερον περὶ ταύτης ἡ Ρωσία καὶ ἡ Γαλλία καθ' ἣν ἔννοιαν γίνεται ἐπίσημος ἀνακοίνωσις καὶ εἰς τὴν Γαλλίαν. Ὡς πρὸς τὴν οἰκοδόμησιν ναοῦ Ρωσικοῦ καὶ νοσοκομείου ἐν Ἱεροσολύμοις ἡ Πύλη εἶναι πρόθυμος μετὰ τὴν περὶ τούτων ἀνταλλαγὴν λέξεων τινων νὰ ὑπογράψῃ ἐπίσημον πρᾶξιν ἀφορωσάν εἰς τὰ εἰρημένα ἰδρύματα ὡς καὶ εἰς τὰς ἰδιαιτέρας προνομίας τοῦ ἐν τοῖς Ἁγίοις Τόποις Ρωσικοῦ κλήρου.

Ἡ διακοίνωσις ἐτελεύτα διὰ τῶν λέξεων : «Κελεύσασθε ἱερῶν τῆς Αὐτοῦ Ὑψηλότητος» διετάχθη ν' ἀνακοινώσω Ὑμῖν τὴν

(1) Οὕτω μεταφράζομεν τὸν ὄρον *Ἱεραδέ*, τὸν τεθέντα καὶ ἐν τῇ γαλλιστὶ συντεταγμένῃ διακοίνωσει τοῦ Ρεσίτ σημαίνοντα τὴν ἱεράν καὶ ἀμετάθετον θέλησιν τοῦ Σουλτάνου.

(2) Ὑψηλότητα (*Hautesse*) καλεῖ ἡ Ὀθωμανικὴ διακοίνωσις τὸν Σουλτάνου οὐχὶ ἐν τῇ ἐννοίᾳ τοῦ *Altesse*, τίτλου διδομένου εἰς ἀξίωμα κατώτερον τοῦ βασιλικοῦ, ἀλλὰ ἐν τῇ ἐννοίᾳ τῆς Ὑψηλότητος καθ' ἀντίληψιν ὀθωμανικὴν. Ἐν τῇ Εὐρωπαϊκῇ διπλωματικῇ γλώσσῃ ὁ Σουλτάνος μέχρι τῆς Παρισιανῆς συνθήκης τοῦ 1856 προσωνυμεῖτο ὑπὸ τῶν Εὐρωπαίων *Hautesse* (ἐκ τοῦ *Haut*=ὕψιλος), ἴσως κατὰ τὸ παρὰ τοῖς Ὀθωμανοῖς *ααλιδζάχ* (=ὁ κατέχων ὑψηλὸν θρόνον, πατισάχι *ααλιδζάχ* = μονάρχης ὑψίθρονος) ἢ *ααλιτεπάρ* (=ὕψηλόν γένους, σεχριάρι *ααλιτεπάρ* = μονάρχης ὑψηλῆς καταγωγῆς) ἀκριβέστερον δὲ διότι τὸ Ρωμαϊκὸν *majestas* (τὰ Εὐρωπαϊκά *majesté, majestät, majesty*), ἦν προσωνυμίαν μόνος ὁ αὐτοκράτωρ τοῦ Ἁγίου Ρωμαϊκοῦ κράτους μέχρι τοῦ 16ου αἰῶνος ἔφερεν ὡς ἱερά Μεγαλειότης (*Sacra majestas*). Ἐν Βυζαντίῳ ἤδη ἐν τῷ Θεοδοσιανῷ Κώδικι τοῦ 5ου μ. Χ. αἰῶνος ὁ αὐτοκράτωρ (Θεοδόσιος Β') καλεῖ ἑαυτὸν *Nostra Majestas*, ἔκτοτε δὲ καὶ οἱ βασιλεῖς (οἱ *roi* δηλονότι ἢ *könig*, οὐχὶ βασιλεῖς κατὰ τὴν ἐν Βυζαντίῳ χρῆσιν τοῦ ὀνόματος, ἀλλὰ *ρηγάδες*) δὲν ἤθελον οἱ Χριστιανοὶ νὰ δώσωσι τῷ Σουλτάνῳ. Ἀπὸ τοῦ 1856, ὅτε ἡ Τουρκία ἐκηρύχθη μέλος τῆς Εὐρωπαϊκῆς οἰκογενείας τῶν Κρατῶν, ἀντὶ *Hautesse* ἐδόθη ὑπὸ τῶν Εὐρωπαίων τῷ Σουλτάνῳ ἢ προσωνυμία *majesté*. Ὡς γνωστὸν καὶ ὁ ἀπὸ τοῦ 1915 ὑπὸ τῶν Ἀγγλων ὡς ἀνεξάρτητος σουλτάνος τῆς Αἰγύπτου

ἀπόφασιν Αὐτῆς ταύτην». Διὰ τῶν λέξεων τούτων ὁ Τούρκος ὑπουργὸς εἰς τὴν πρὸς τὸν Ρῶσον πρεσβευτὴν διακοίνωσιν ἔδωκε χαρακτηριστὰ καὶ τύπον ὑπερτάτης Σουλτανικῆς ἀποφάσεως ἵνα κλεισθῆ ἡ θύρα εἰς περαιτέρω ἀντιρροήσεις καὶ διαπραγματεύσεις.

Ὁ Μενδξικὼφ ἐπὶ τῇ ἀναγνώσει τῆς διακοινώσεως ὑπὸ τοῦ Ρεσίτ τοσοῦτον ὠργίσθη διὰ τε τὸ περιεχόμενον καὶ διὰ τὸν τρόπον, καθ' ὃν ἔληγεν ἡ διακοίνωσις ποιουμένη λόγον περὶ τοῦ Σουλτανικοῦ Κελεύσματος, ὥστε διέκοψεν ἀποτόμως τὴν συνέντευξιν καὶ πρὶν ἀποσταλῆ αὐτῷ ἐπισήμως ἡ διακοίνωσις ἔπεμψε διακοίνωσιν τῇ Πύλῃ, ἐν ἣ δηλῶν ὅτι ἡ ἀπάντησις τοῦ ὑπουργοῦ οὐδαμῶς συνῆδε πρὸς τὰς ἐλπίδας τῆς Ρωσικῆς κυβερνήσεως καὶ χαρακτηρίζων τὰς ὑπὸ τῆς Ὀθωμανικῆς Πύλης διδομένας διαβεβαιώσεις περὶ τῶν ἐν τοῖς Ἁγίοις τόποις δικαιωμάτων τῶν Ὀρθόξων καὶ περὶ τῆς προστασίας καθόλου τῆς Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας ὡς ἀνεπαρκεῖς καὶ μὴ παρεχούσας τὰς ὑπὸ τοῦ Αὐτοκράτορος ποθειμένας ἐγγυήσεις ἐκήρυττεν ὅτι ἡ Πύλη ἀπορρίπτουσα τὰς Ρωσικὰς προτάσεις ἐδείκνυεν ἔλλειψιν σεβασμοῦ πρὸς τὸν πιστὸν καὶ ἀρχαῖον αὐτῆς σύμμαχον καὶ ὅτι ἡ Ρωσία σοβαρωτάτους ἠσθάνετο φόβους περὶ τῆς ἀσφαλείας καὶ τῆς διατηρήσεως τῶν ἀρχαίων δικαιωμάτων τῆς Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας, ἐδήλου δὲ ὅτι ἡ Ρωσία εὐρίσκετο ἐν τῇ ἀνάγκῃ τὰς ζητούμενας ὑπ' αὐτῆς ὑπὲρ τῆς Ἑλληνορωσικῆς Ἐκκλησίας ἑγγυήσεις νὰ ζητήσῃ τοῦ λοιποῦ ἐν τῇ ἰδίᾳ αὐτῆς δυνάμει καὶ ὅτι πᾶσα προσβολὴ ἐναντίον τῶν δικαιωμάτων τῆς Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας θέλει θεωρηθῆ ὑπὸ τῆς Ρωσίας ὡς πράξις ἐχθρική ἐπιβίβλουσα τῷ αὐτοκράτορι τὸ καθήκον νὰ προσφύγῃ εἰς πράξεις, ὡς ἐν τῷ

ἀναγνωρισθεὶς ἡγεμόν ἔλαβε τὴν προσωνομίαν Hautesse (οὐχὶ Majesté) ἀντὶ τοῦ Altesse, ἣν εἶχε πρότερον ὡς Χεδίβης, εἰ καὶ ἀπὸ τῶν χρόνων ἤδη τοῦ ἰδρυτοῦ τῆς δυναστείας Μεχμέτ Ἀλῆ αὐτὸς τε καὶ οἱ διάδοχοι αὐτοῦ ἐκαλοῦντο οὐχὶ σπανίως, καὶ δὴ ἐν ἐπισήμοις διπλωματικοῖς, ἐγγράφοις καὶ Hautesse.

(1) Ἡ χρῆσις τοῦ ὄρου τούτου ἀντὶ Ἑλληνικῆς (Grecque) ἢ Ὀρθοδόξου ἄρχεται ἀπὸ τῶν χρόνων τούτων παρά τε Ρώσοις καὶ παρ' ἄλλοις Εὐρωπαίοις.

ὑπὲρ τῆς εὐσταθείας τοῦ Ὀθωμανικοῦ κράτους μερίμνη καὶ τῇ εἰλικρινεῖ φιλίᾳ, ἣν ἔτρεφε πρὸς τὸν σεπτὸν πατέρα τοῦ Σουλτάνου¹, ἐπεθύμει ἐνδομύχως ν' ἀποφύγη». Οὕτως ἡ Ρωσοτουρκικὴ διαφορὰ ἐξίκετο εἰς τὸ κατακόρυφον καὶ ὀξύτατον αὐτῆς σημεῖον.

Ἐν τῇ κρίσει ταύτῃ στιγμῇ τῆς ἐπικειμένης διακοπῆς τῶν μεταξὺ τῶν δύο κρατῶν σχέσεων, ἣς τὰ ἀποτελέσματα ἐμελλον εἶναι πάντως σοβαρότατα, ὁ Ἄγγλος πρεσβευτῆς, αἰσθανόμενος πιθανῶς τὸ ἐπιβαρύνον αὐτὸν ἐν τῇ τοιαύτῃ ἐξελίξει τῶν πραγμάτων μέρος τῆς εὐθύνης, προέβη εἰς διάβημα, δι' οὗ ἐνόμιζεν ἴσως ὅτι ἠδύνατο ν' ἀπαλλάξη ἑαυτὸν πάσης εὐθύνης χωρὶς καθ' οὐσίαν νὰ ἐπέλθῃ τις μεταβολὴ εἰς τὴν οὕτω δημιουργηθεῖσαν κατάστασιν. Καὶ δὴ καλέσας παρ' ἑαυτῶ τοὺς ἀντιπροσώπους τῶν τριῶν ἄλλων Δυνάμεων (8/20 Μαΐου) Γαλλίας, Πρωσσίας καὶ Αὐστρίας ἠρώτησε τὴν τούτων γνώμην περὶ τοῦ πρακτείου ἐν τῇ ἐσχάτῃ στιγμῇ πρὸς πρόληψιν τῆς ρήξεως καί, ὡς λέγει ὁ βιογράφος αὐτοῦ, « διὰ τοῦ πρεσβευτικοῦ τούτου συμβουλίου, ὁ Κάννιγκ ἔθηκε τὸ Ἀνατολικὸν ζήτημα ἐπὶ τοῦ ἀσφαλοῦς καὶ καθαροῦ ἐδάφους τοῦ Εὐρωπαϊκοῦ ἐλέγχου, ἵνα οὕτω προληφθῇ πᾶσα ἰδιαιτέρα ἰδιοτελής εἰς τὸ ζήτημα τοῦτο ἐπέμβασις ». Ἐπειδὴ τὰ λεχθέντα ἐν τῷ συμβουλίῳ τούτῳ δὲν εἶναι ἐν τοῖς καθ' ἕκαστα γνωστὰ οὐδ' αὐτὸς ὁ βιογράφος τοῦ Κάννιγκ λέγει τι πλεόν τοῦ γενικοῦ ἐκείνου χαρακτηρισμοῦ τῆς πράξεως ὡς ὑποβολῆς τοῦ Ἀνατολικοῦ ζητήματος εἰς τὸν Εὐρωπαϊκὸν ἐλεγχον», ἐξ ἄλλου δὲ συμφανεστάτον καθίσταται ὅτι ἡ ἀποδιδομένη ὑπὸ τοῦ βιογράφου εἰς τὸν Σ. Κάννιγκ ἐξ ὑψηλῆς καὶ εὐρυτάτης περιωπῆς ἀντίληψις τοῦ ὅλου ζητήματος ἐπῆλθε τῷ Ἄγγλῳ πρεσβευτῇ (ἂν πράγματι ἐπῆλθεν) ἄγαν βραδέως καὶ ἡμιστὰ ἐπικαίρως καὶ δὴ ὡς κατάγελως μᾶλλον ἢ ὡς προσήκων ἐπίλογος τῆς ὅλης πράξεως, καθίσταται πιθανώτερον ὅτι ὁ Κάννιγκ διὰ τοῦ ὑπ' αὐτοῦ προκληθέντος δῆθεν Εὐρωπαϊκοῦ ἐλέγχου ἐσκόπει τὴν ἰδίαν αὐτοῦ ἀπαλλαγὴν ἀπὸ πάσης ἐπὶ τοῖς ἰσχυρᾷ ὀπωδῆποτε συνεργίᾳ αὐτοῦ γενομένοις εὐθύνης. Καὶ νῦν τὸ συμβούλιον τῶν πρέσβων ἀνέθηκεν εἰς τὸν ἐπιτετραμμένον τὰ τῆς Αὐστριακῆς πρεσβείας βαρῶνον Κλέτζ νὰ προσκαλέσῃ τὸν πρίγ-

(1) Τὸν Σουλτάν Μαχμούτ Β' (ιδ. τόμ. Α' σ. 439 -40).

ἠθικὴ καὶ πολιτικὴ *Εὐρωπαϊκὴ* σύστασις ἐναντίον τῆς Ρωσίας ἴσο ἔργον κατ' οὐσίαν τοῦ Σ. Κάννιγκ μαρτυρεῖ τὸ ὑπόμνημα, ὅπερ αὐθημερόν ὁ Κάννιγκ ἐπέδωκεν εἰς τὸν Ρεσίτ, ἐν ᾧ ἔλεγε σαφῶς ὅτι «*διπλωματικὴ διακοίνωσις ἔχουσα χαρακτηριστῆρα ὑποχρεωτικὸν οὐδαμῶς διαφέρει συνθήκης δεσμεύσεως ἐπισημῶς καὶ διηνεκῶς τὴν Πύλην εἰς τὴν αὐστηρὰν ἐκτέλεσιν τῶν ἐν τῇ διακοινώσει καὶ παρεχούσης εἰς τὴν Ρωσίαν δικαίωμα σαφές νὰ ζητῆ λόγον παρὰ τῆς Πύλης διὰ πᾶσαν παράλειψιν τῶν ἐν τῇ διακοινώσει ὑποχρεώσεων*»¹.

Ἄλλ' ὁ Κάννιγκ, ἵνα μὴ πάλιν διὰ τοῦ ὑπομνήματος αὐτοῦ φανῆ μάταιων πᾶσαν ἐλπίδα συμβιβαστικῆς λύσεως, ὑπηγόρευσε τῷ Ρεσίτ ἐν ὑστερογράφῳ (τοῦ ὑπομνήματος) διακοίνωσιν ἢ διακήρυξιν δοθησομένην τῷ Μενδζικῶφ λέγουσαν, ὅτι ὁ ὑπουργὸς «*Ἀναγνωρίζει τὴν εἰς αὐτὸν ἀποδειχθεῖσαν ὑπὸ τοῦ πρίγκιπος ἐμπιστοσύνην ἐν τῇ ἀνακοινώσει νέου σχεδίου συμβιβασμοῦ καὶ ἐν τῇ ἐκδηλώσει πνεύματος διαλλακτικοῦ παρὰ τὴν ἐπίσημον αὐτοῦ διακήρυξιν· ὅτι ἐκφράζει τὴν εὐχαρίστησιν, ἣν ἡσθάνθη ἐπὶ τῇ ἔμφρονι παραλείψει τοῦ τύπου συμβάσεως (convention) ἢ συντείου, καθ' ἣς ἡ Πύλη ἄκουσα, ἀλλ' ὑπὸ καθήκοντος ἀπαραιτήτου ὑποχρεουμένη ἀντέστη καὶ εὗρισκε ἐν τῇ πολιτείᾳ ταύτῃ ἐλπίδα τινὰ πρὸς πλήρη συνεννόησιν ἐὰν ὁ Πρίγκιψ ἤθελεν ἀναβάλλει τὴν ἀναχώρησιν αὐτοῦ καὶ ἤθελε διαπραγματευθῆ ἐπὶ τῇ βάσει τῆς διακοινώσεως τῆς Πύλης καὶ τῆς γνώμης τῶν πρέσβων*».

Ὅσον κἂν τὸ περιεχόμενον τοῦ ὑπομνήματος καὶ τοῦ ὑστερογράφου ὑπὸ τινά ἐποψιν κριθῆ εὐλογον καὶ δίκαιον, ὅμως δὲν δύναται πάντως ν' ἀπαλλάξῃ τὸν Κάννιγκ τῆς κατηγορίας ὅτι ἀντιφάσκων αὐτὸς πρὸς τὴν τελευταίαν ὑπ' αὐτοῦ προκληθεῖσαν ἀπόφασιν τοῦ πρεσβευτικοῦ συμβουλίου τὴν καταλείπουσαν τὴν ἐν τῇ πρὸς τὴν τελευταίαν διακοίνωσιν τοῦ Μενδζικῶφ ἀπαντήσῃ πρωτοβουλίαν εἰς τὴν Πύλην, διὰ τῆς ἀριστερᾶς χειρὸς ᾧδήγει πάλιν αὐτὸς οὕτως τὸν Ρεσίτ εἰς ὀριστικὴν ῥῆξιν. Ὁ δὲ Ρεσίτ πασᾶς, ὅστις κατὰ τὰ ὑπὸ τοῦ βιογράφου τοῦ Κάννιγκ λεγόμενα ἐχαρακτήριζε τὴν Ρωσικὴν ἀξίωσιν κοῦχί ὡς ἐκτομὴν

(1) Ἴδε τὸ Ὑπόμνημα παρ. Statl. Pole II σ. 260 - 71.

μέλους τινός, ἀλλ' ὡς ἔγχυσιν δηλητηρίου εἰς τὸν ὅλον ὄργανισμὸν τοῦ κράτους», καὶ δὲν ἤθελε νὰ ἐνδώσῃ οὐδαμῶς, λαβῶν τὸ ὑπόμνημα τοῦ Ἑγγυλο πρεσβευτοῦ καὶ συμμορφούμενος πρὸς τὸ πνεῦμα τοῦ ὑπομνήματος, οὐχὶ δὲ καὶ πρὸς τὰ ἐν τῷ ὑστερογράφῳ λεγόμενα, οὐδεμίαν μὲν ἔπεμψε νέαν διακοίνωσιν τῷ Ρώσῳ πρεσβευτῇ, ἔπεμψε δὲ τὸν υἱὸν αὐτοῦ εἰς τὸ πλοῖον τοῦ πρίγκιπος (9/21 Μαΐου) μετὰ σχεδίου φερμανίου αὐτοκρατορικοῦ δοθησομένου τῷ Οἰκουμενικῷ Πατριάρχῃ καὶ τοῖς τῶν λοιπῶν μὴ μωαμεθανικῶν θρησκευμάτων ἀρχηγοῖς (καὶ τῷ Ἀρχιεραβίνῳ) καὶ ἀσφαλίζοντος, ὡς ἔλεγεν ὁ Ρεσίτ, πάντα τὰ ἀνέκαθεν ὑφιστάμενα δίκαια καὶ προνόμια τῶν τε Ὁρθοδόξων καὶ πάντων τῶν μὴ μωαμεθανικῶν λαῶν τοῦ κράτους. Ἀλλὰ τὸ κατ' ἀνάγκην, πιθανῶς δὲ καὶ καθ' ὑπαγόρευσιν τοῦ Κάννιγκ, συντεταγμένον φερμανίον ἐποιεῖτο λόγον, ὅπως ἐν τῇ προμνημονευθείσῃ διακοινώσει, μόνον περὶ τῶν πνευματικῶν ἴσθι καθαρῶς ἐκκλησιαστικῶν δικαιωμάτων τοῦ Πατριάρχου (ἴδ. ἀνωτέρω σ. 388), μαρτυροῦν μέχρι τινός πόσον δίκαιον εἶχεν ὁ Μενδζικῶφ ἀξιῶν ἐπιμόνως τὴν διὰ σενετίου ἐπίσημον ὑπὸ τῆς Πύλης ἀναγνώρισιν πάντων τῶν ἀπ' αἰῶνων ὑπὸ τῶν ἀρχηγῶν τῆς Ὁρθόδοξου ἐν τῷ Ὀθωμανικῷ κράτει Ἐκκλησίας ἀσκουμένων δικαιωμάτων, ὧν τινὰ (ὡς τὰ ἐπὶ τοὺς γάμους καὶ τὰς διαθήκας, τὴν αἰδέυσιν καὶ τὰ ἐκπαιδευτήρια δικαιοδοσίαν) ἦσαν ἐξ ἀνάγκης ἀστικὰ καὶ πολιτικὰ χάριν αὐτῆς τῆς ἀσφαλοῦς διατηρήσεως τῶν δικαίων τῆς Ἐκκλησίας τῶν ἐπεκτεινομένων ἐπὶ τὸν χῶρον τοῦ παρ' ἄλλοις λαοῖς Χριστιανικοῖς ἐν κράτεσι Χριστιανικοῖς ἀστικοῦ καλουμένου δικαίου καὶ τοῦ δικαίου τῆς πολιτείας. Οὕτως ἡ Πύλη καὶ διὰ τοῦ φερμανίου τούτου, ὡς διὰ τῆς τελευταίας αὐτῆς πρὸς τὸν Μενδζικῶφ διακοινώσεως, φανερῶς ἐδημιούργει τὸ μέγα ζήτημα τῶν προνομίων, ἀκριβέστερον, τῶν δικαίων τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου. Ἡ σύντομος ἀπάντησις τοῦ πρίγκιπος εἰς τὴν ἐπιστολὴν τοῦ Ρεσίτ τὴν συνοδεύουσαν τῷ φερμανίῳ ῥίπτει ἀπλετον φῶς εἰς τὸ ζήτημα τοῦτο τὸ τοσαῦτα παρασχὼν πράγματα τῇ Ἐκκλησίᾳ καὶ τῷ Γένει κατὰ τὰς ἡμέρας ἡμῶν. Ἡ ἐπιστολὴ τοῦ πρίγκιπος ἔχει ὡς ἑξῆς :

«Βουγιούκ-δερε 9/21 Μαΐου 1853. Ὁ ὑποφαινόμενος πρεσβευτῆς τῆς Ρωσίας καθ' ἣν στιγμὴν ἀναχωρῶ ἀπὸ Κωνσταντι-

νουπόλεως ἔμαθον ὅτι ἡ Ὀθωμανικὴ Ὑψηλὴ Πύλη εἶχε σκοπὸν νὰ κηρύξῃ ἐγγύησιν τινα περὶ ἐξασκήσεως τῶν πνευματικῶν δικαιωμάτων τῶν ἀνηκόντων εἰς τὸν κλῆρον τῆς Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας, τοῦθ' ὅπερ ἤθελε καταστήσει ἀμφίβολον τὴν διατήρησιν τῶν ἄλλων δικαιωμάτων, ὧν ἀπολαύει ὁ κλῆρος οὗτος. Οἶονδὴποτε κἂν ἢ τὸ αἴτιον τῆς ἀποφάσεως ταύτης, ὁ ὑποφαινόμενος εὐρίσκεται ἠναγκασμένος νὰ φέρῃ εἰς γνῶσιν τῆς τῆς Α. Ε. τοῦ ὑπουργοῦ τῶν Ἐξωτερικῶν ὅτι τοιοῦτόν τι κήρυγμα ἢ ἄλλη τις πράξις τοιαύτη τείνουσα, μετὰ τῆς διατηρήσεως τῶν καθαρῶς πνευματικῶν δικαιωμάτων τῆς Ἀνατολικῆς Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας, εἰς κατάργησιν τῶν ἄλλων δικαιωμάτων, προνομίων καὶ ἀτελειῶν τῶν δεδομένων εἰς τὴν θρησκείαν καὶ εἰς τὸν κλῆρον αὐτῆς ἀπὸ τῶν ἀρχαιοτάτων χρόνων καὶ ὧν ἀπολαύει μέχρι σήμερον, θέλει θεωρηθῆ ὑπὸ τῆς αὐτοκρατορικῆς κυβερνήσεως ὡς πράξις ἐχθρική πρὸς τὴν Ρωσίαν καὶ τὴν κυβέρνησιν αὐτῆς»¹.

(1) Ἡ διακοίνωσις ἢ διακήρυξις αὕτη, ἣς ἢ οὐδεμίαν ἢ ἀμυδρὰν ἐν παρόδῳ μόνον ποιοῦνται μνεῖαν οἱ περὶ τῆς μεγάλης πολιτικῆς κρίσεως καὶ τοῦ ἐπακολουθήσαντος ταύτῃ μεγάλου Εὐρωπαϊκοῦ πολέμου τῶν ἐτῶν 1853 - 56 πραγματευόμενοι Εὐρωπαῖοι ἱστοριογράφοι ἢ ὑπομνηματογράφοι, εἶναι τὸ σπουδαιότατον πάντων τῶν ἐν τῇ μεγάλῃ κρίσει κατὰ τὴν ἀποστολὴν τοῦ πρίγκιπος Μενδζικὼφ μεταξὺ τοῦτου καὶ τῆς Πύλης διαμειφθέντων ἐγγράφων, ἅτε διαφωτίζον ἱστορικῶς τὰ ἀληθῆ αἴτια καὶ τὴν ἀληθῆ σπουδαιότητα τῆς τοῦ Μενδζικὼφ ἀποστολῆς καὶ τοῦ ὑπὸ τοῦτου ὑποκινήθεντος Ἐκκλησιαστικοῦ ζητήματος. Ἡ Ρωσικὴ πολιτικὴ ἐν τῇ ὑπὲρ τῶν δικαιωμάτων τῆς Ὀρθοδόξου ἐν τῇ Ὀθωμανικῇ κράτει Ἐκκλησίας μερίμνη αὐτῆς παρηκολούθει μετὰ προσοχῆς τὰς ἀπὸ τοῦ 1840 (ἀπὸ τῆς εἰς τὴν ἐξουσίαν ἀνόδου τοῦ ἀγγλόφρονος καὶ διήθεν εὐρωπαϊζοντος μεταρρυθμιστοῦ τῆς Ὀθωμανικῆς πολιτείας Ρεσίτ πασᾶ) ἐμφανομένας ὑπὸ ἐμπνευσιν ξενικῆν, ἰδίως Ἀγγλικῆν, ἐναντίον τῆς Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας νεωτεριστικὰς τάσεις τὰς τεινούσας εἰς τὴν ἀπὸ τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας καὶ τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου ἀφαίρεσιν παντὸς χαρακτῆρος ἐθνικοῦ ὡς κέντρου ἐθνικοῦ καὶ ἐθναρχίας καὶ τὸν περιορισμὸν αὐτοῦ εἰς ἀπλὴν θρησκευτικὴν ἀρχὴν οὐδεμίαν ἔχουσαν ἐπὶ τὸν βίον τοῦ Ἑλληνικοῦ λαοῦ ἔξω τοῦ περιβάλλου τῆς Ἐκκλησίας καὶ τῆς ἐν αὐτῇ λατρείας ῥοπῆν καὶ ἐξουσίαν. Ἡ τάσις αὕτη ἐν ἔτει 1848-52 ἠρξάτο σαφέστερον ἐκδηλουμένη καὶ ἐξεφράσθη αὐθαδῶς καὶ θρασέως ἐν

Ἡ ἀνωτέρω ἐκτεθεῖσα διακήρυξις τοῦ Μενδζικῶφ ἦν ὁ ὀριστικὸς ἐπίλογος τῆς ἀποστολῆς αὐτοῦ, ἐπισφραγίζων τὸ ὀριστικὸν τέρμα τῶν ὑπὸ τοῦ Σ. Κάννιγκ «ἀντιξῶν διαπραγματεύσεων» (untoward negotiations) καλουμένων ἐν τῇ Ὀθωμανικῇ πρωτευούσῃ πολιτικῶν καὶ διπλωματικῶν αὐτοῦ ἐνεργειῶν. Ἀνθημερὸν δὲ τῇ εἰρημένῃ διακηρύξει (9/21 Μαΐου) ἀπέπλευσεν ὁ Μενδζικῶφ ἀπὸ τοῦ Βοσπόρου διευθυνόμενος εἰς Ὀδησσόν, ἀφοῦ πρότερον ὡς σημεῖον τῆς διακοπῆς τῶν μεταξὺ τῶν δύο κρατῶν σχέσεων κατεβιβάσθησαν τὰ Ρωσικὰ ἐμβλήματα ἀπὸ τῆς εἰσόδου τοῦ μεγάρου τῆς προεβείας¹. Εἰς Ὀδησσόν, ἔνθα ἀνέμενον αὐτὸν ὁ ἀρχιγραμματεὺς Νεσσελῳῶδε, ἀφίκετο ὁ πρίγκιψ τῇ 12 Μαΐου.

τῇ τελευταίᾳ τοῦ Ρεσιτ πρὸς τὸν Μενδζικῶφ διακινῶσει καὶ διακοπέισα ἐπὶ μικρὸν διὰ τοῦ μεγάλου πολέμου ἀνεφάνη ἐν τῷ περιβοήτῳ Χάτι Χουμαγιὸν τοῦ 1856, μετέστη δὲ εἰς ἐνεργὸν καὶ συστηματικὴν πολιτικὴν πράξιν ἀπὸ τοῦ 1866 καὶ παρήγαγε μετὰ τὸν Ρωσοτουρκικὸν πόλεμον τοῦ 1877—78 ἐπὶ τῶν πατριαρχῶν Ἰωακείμ Γ', Ἰωακείμ Δ' καὶ Διονυσίου Ε' τὴν μεγάλην περὶ τῶν προνομίων μεταξὺ Πατριαρχείων καὶ Πύλης ἔριν, ἣτις μετὰ πολλὰς περιπετείας ἔληξε τῷ 1914 μετὰ τὴν εἰς τὸν μέγαν Εὐρωπαϊκὸν πόλεμον ἀνάμειξιν τῆς Τουρκίας ὡς συμμάχου τῶν δύο Γερμανικῶν αὐτοκρατοριῶν, εἰς τὴν ὀριστικὴν, τελείαν καὶ ἐπίσημον κατάλυσιν πάντων τῶν ἔξω τοῦ περιβάλλου τῆς Ἐκκλησίας καὶ τῶν ἐν αὐτῇ δεήσεων καὶ ἱερουργιῶν δικαιωμάτων αὐτῆς. Τὰ καθ' ἕκαστα τῆς ἐξελέξεως τῆς σπουδαιότητος ταύτης ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς Ἐκκλησίας καὶ τοῦ Γένους κρίσεως θέλουσιν ἱστορηθῆ ἰεπιτομερέστερον ἐν τοῖς ἀρμοδίοις κεφαλαίοις. Ἄλλ' ἢ τοῦ πρίγκιπος Μενδζικῶφ ἀπὸ τῆς 9/21 Μαΐου κατὰ τὴν στιγμὴν τῆς ἀναχωρήσεως αὐτοῦ ἀπὸ τοῦ Ρωσικοῦ πολεμικοῦ ἀτμοπλοίου «Βεσσαραβία» οἰονεὶ ἀποχαιρετιστήριος ὑπόμνησις πεμφθεῖσα τῷ Ρεσιτ διακινῶσις ἀποτελεῖ ἐν τῶν φαινητοτάτων σημείων τοῦ ὅλου ζητήματος.

(1) Τὸν πρίγκιπα Μενδζικῶφ πρὸ τῆς ἀναχωρήσεως αὐτοῦ ἐπισκέψατο ὁ Γάλλος πρεσβευτὴς (οὐχὶ καὶ ὁ Ἄγγλος) φιλόφρονος τυχῶν παρ' αὐτοῦ ὑποδοχῆς. Ἄλλ' ἢ ἐπίσκεψις ἦν ὅλως τυπικὴ ἀποχαιρετιστήριος, οὐδεμίαν δυναμένη πλέον νὰ ἐχη ῥοπήν ἐπὶ τὴν περαιτέρω πορείαν τῶν πραγμάτων, ἥς ἢ διεύθυνσις εἶχε περιέλθει ἤδη καθ' ὁλοκληρίαν εἰς τὰς χεῖρας τοῦ Ἄγγλου πρέσβεως.

Γενική θεωρία περὶ τοῦ χαρακτῆρος τῆς τοῦ Μενδζικῶφ ἀποστολῆς. — Ἡ ἱστορία τῆς ἀποστολῆς καὶ τῶν ἐν Κωνσταντινουπόλει διαπραγματεύσεων τοῦ πρίγκιπος Μενδζικῶφ ἀνήκει εἰς τὰ κεφάλαια ἐκεῖνα τῆς ἱστορίας, ἐν οἷς ἡ ἀλήθεια πλεῖστα καὶ μέγιστα ἐσκοτίσθη ὑπὸ τε τῆς τῶν ἀνθρώπων πλάνης ἢ κακίας καὶ ὑπὸ συμπτώσεως πραγμάτων καὶ γεγονότων συντελεσάντων εἰς τὴν ἐν τῇ διανοίᾳ τῶν συγχρόνων γένεσιν πλανῶν καὶ παρανοήσεων, ἃς ἡ ἀνήθικος πολιτικὴ τῶν χρόνων ἐκείνων ἐξεμεταλλεύθη πρὸς ἰδιοτελεῖς σκοπούς, Οὕτω δὲ ἀχλύς τις παχεῖα καλύπτουσα τὴν ἀλήθειαν περιέβαλε τὰ πραγματικὰ γεγονότα πρὸ τῶν ὀφθαλμῶν τῆς συγχρόνου γενεᾶς τεκμηριώσασα ἴσαξ ἔτι τὸ δευτερον μέρος τῆς τοῦ Πλουτάρχου ῥήσεως περὶ τῶν ἐπιπροσθούτων τῇ εὐρέσει τῆς ἀληθείας ἐν τῇ συγχρόνῳ (ἡλικιώτιδι) ἱστορίᾳ παθῶν εὐνοίας ἢ φθόνου. Ἄλλ' ἐκ τῆς μέχρι τοῦδε γενομένης ὑφ' ἡμῶν ὀπασοῦν ἀσφαλοῦς ἐκθέσεως τῶν γεγονότων καὶ τῆς θεωρίας τῶν μετέπειτα γενομένων ἐπιτρεπεται ἡμῖν νὰ ἐξαγάγωμεν ἐκ τῆς ἱστορίας ταύτης τὰ ἐξῆς μέχρι τινὸς ἀναμφιλεκτα συμπεράσματα :

α) Ὅτι ἡ κατὰ Μάρτιον τοῦ 1853 εἰς Κωνσταντινουπόλιν ἐν ἰδιότητι πρέσβεως ἀποστολὴ ἀνδρὸς κατέχοντος ἐν τῇ Ρωσικῇ κοινωσίᾳ καὶ πόλιτείᾳ θέσιν οὕτως ὑψηλὴν, οἷαν ὁ πρίγκιψ Μενδζικῶφ, εἶτε ὑπὸ τῶν κληρικῶν καὶ λαϊκῶν προκρίτων τοῦ ἐν Τουρκίᾳ Ἑλληνικοῦ Γένους προὐκλήθη αὕτη (σ. 337) εἶτε οἰκοθεν ὑπὸ τοῦ Τσάρου ἀπεφασίσθη οὐδὲν εἶχε τὸ ἄγαν ἔκτακτον ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῶν πρὸς τὴν Τουρκίαν σχέσεων τῶν μεγάλων Εὐρωπαϊκῶν Δυνάμεων καὶ ἰδίως Αὐστρίας καὶ Ρωσίας, ἀφοῦ συγχρόνως σχεδὸν τῇ τοῦ Μενδζικῶφ ἀποστολῇ ἀπεστέλλετο καὶ ὁ Αὐστριακὸς στρατάρχης κόμης Λαίνιγγεν μετ' ἀξιώσεων ἐπιτακτικώτερον καὶ ἀπειλητικώτερον τῶν τοῦ Μενδζικῶφ ὑπαγορευθειῶν τῇ Πύλῃ, ἡ δὲ Ἀγγλία ἔπεμπεν αὐθις εἰς τὴν Ὀθωμανικὴν πρωτεύουσαν τὸν ἐν Κωνσταντινουπόλει πρότερον φήμην καὶ ὄνομα μεγάλου πρέσβεως (μπουγιούκ ἐλτζι) κησάμενον καὶ δικτατορικῶς τοῦ τε Σουλτάνου καὶ τῆς Πύλης ἄρχοντα Σ. Κάννιγκ, ἐλθόντα τῷ 1853 ἐν ἰδιότητι καὶ βαθμῶ λόρδου (ὑποκόμης Ρέδκλιφφ). Ὅτι ὁ Μενδζικῶφ, ὁ διοικητὴς Φιλανδίας καὶ ἀρχιναύαρχος τοῦ Ρωσικοῦ στόλου καὶ ὑπασπιστὴς τοῦ Αὐτο-

κράτορος, δὲν ἴτο ἐξ ἐπαγγέλματος διπλωμάτης οὐδὲν εἶχε τὸ ἔκτακτον, ἀκριβῶς δὲ εἰς τὰς μεγάλας εἰς τὴν Τουρκίαν ἰδίως πολιτικὰς ἀποστολάς τὰ μεγάλα κράτη ἔπεμπον κατὰ προτίμησιν στρατιωτικούς, οἷος ἦν ὁ Πρωσσοσ στρατηγὸς τῷ 1829 (τ. Α' σ. 409), ὁ Αὐστριακὸς στρατάρχης κόμης Λαΐνγκεν τῷ 1853 καὶ ἄλλοι Ρῶσοι καὶ Αὐστριακοὶ ὑπασπισταὶ αὐτοκρατόρων τῷ 1849.

β') Ἐὰν ὁ Μενδζικὼφ ἀφικνεῖτο εἰς Κωνσταντινούπολιν μετὰ σαφῶς ἐκπεφρασμένης ἀξιώσεως, ὅπως ὁ κόμης Λαΐνγκεν, καὶ ἅμα τῇ ἀφίξει αὐτοῦ διετύπου τελεσιγραφικῶς καὶ μετὰ βραχυτάτης προθεσμίας 2—3 ἡμερῶν ἔτι πρὸ τῆς εἰς Κωνσταντινούπολιν ἀφίξεως τοῦ Σ. Κάννιγκ τὰς ἀπαιτήσεις αὐτοῦ ἀξίων τολμηρῶς ἐν *ναὶ* ἢ *οὐχί*, ὡς ἔπραξεν ὁ Λαΐνγκεν (εἰ καὶ εἰς τὴν τούτου ταχίστην ἐπιτυχίαν συνετέλεσε καὶ ἡ σύγχρονος ἐμφάνισις τοῦ Μενδζικὼφ), μεγίστη ὑπῆρχε πιθανότης περὶ τῆς ταχείας ἐπιτεύξεως τῶν ὑπ' αὐτοῦ ζητουμένων.

Ἡ Πύλη ἢ ὑποχωρήσασα εἰς τὴν Αὐστριακὴν ἀπειλὴν καθ' ἣν στιγμὴν ἴτο αὐτὴ αὐτὴ νικήτρια καὶ τροπαιοῦχος ἐν τῇ κατὰ Μαυροβουνίου στρατείᾳ, ἤθελεν ὑποχωρήσει πάντως καὶ εἰς ἀπειλὴν Ρωσικὴν ἀναγκάζουσαν αὐτὴν εἰς ὑποχώρησιν ἔχουσαν δόκησιν ἴστων ταπεινωτικὴν τῆς πρὸς τὴν Αὐστρίαν ὑποχωρήσεως. Ἄλλ' ὁ Μενδζικὼφ ἐλθὼν εἰς τὴν Κων/πολιν οὐχὶ χάριν ἀπειλῆς, ἀλλὰ χάριν διαπραγματεύσεων μετὰ θωπείας καὶ ἀπειλῆς ἀναμίκτων, καὶ ἐν τῷ ἐνὶ θυλακίῳ φέρων τὴν περὶ συμμαχίας μυστικῆς πρότασιν, καὶ ἐν τῷ ἐτέρῳ ἀπλῶς τὴν τῆς ὀργῆς τοῦ Τσάρου ἀπειλὴν¹, ἀμφιταλαντευόμενος ἀπώλεσε διὰ χρονοτριβῆς ἐν διαπραγματεύσεσιν οὐ μόνον πολὺτιμον χρόνον, ἀλλὰ καὶ μέγα

(1) Σφάλμα μέγα τοῦ αὐτοκράτορος Νικολάου ὑπῆρξεν ὅτι ἐπειράθη ἐν τῇ ἀποστολῇ τοῦ Μανδζικὼφ νὰ ἐνώσῃ τοὺς δύο ἀντιθέτους πόλους τῆς πρὸς τὴν Τουρκίαν ρωσικῆς πολιτικῆς. Ὁ ἐκ τῶν σπουδαιοτέρων Ρώσων διπλωματῶν Βουτένιεφ ἔλεγεν ὅτι ἡ Ρωσικὴ πρὸς τὴν Τουρκίαν πολιτικὴ πρέπει νὰ ἦναι ἢ λίαν φιλικὴ ἢ λίαν ἐχθρική. Ἄλλ' ἐν τῇ ἀποστολῇ τοῦ Μανδζικὼφ τὴν μίαν ἡμέραν προὔτεινετο συμμαχία μυστικὴ προστατευτικὴ τῆς Τουρκίας, τὴν ἐπαύριον δὲ ἐπέμποντο ἀπειλητικαὶ διακοινώσεις ρίπτουσαι τοὺς περιδεεῖς πολιτικούς ἄνδρας τῆς Πύλης εἰς τὰς ἀγκύλας τῆς Ἀγγλικῆς πρεσβείας.

μέρος τῆς ἠθικῆς καὶ πολιτικῆς αἴγλης, μεθ' ἧς ἐνεφανίσθη ἐν τῇ Ὀθωμανικῇ πρωτενοῦσῃ. Προκειμένου περὶ πολιτικῆς ἀπειλητικῆς καὶ πολεμικῆς οὐδείς πάντως θὰ ἦτο καταλλήλοτερος τοῦ πρίγκιπος Μενδζικῶφ, ἀλλὰ προκειμένου περὶ πολιτικῆς συναλλαγῆς ἐν μέτρῳ τῷ προσήκοντι τὴν ἀπειλὴν πρὸς τὴν θωπεΐαν, ἀμφοτέρω δὲ πρὸς τὴν πολιτικὴν σύνεσιν καὶ διπλωματικὴν δεξιότητα, πολιτικῆς ὑποχρεουμένης, κατὰ τὸ πάλαι ὤθηθεν ὑπὸ τοῦ ἡμετέρου Λυσάνδρου, «να προσράψῃ τὴν ἀλωπεκίην ἔνθα μὴ ἐξικνεῖται ἡ λεοντῆ», οὐδείς ἦν πλέον ἀκατάλληλος τοῦ πρίγκιπος Μενδζικῶφ. Μέγα δὲ διέπραξε σφάλμα ὁ Τσάρος ἀναθεὶς εἰς ἄνδρα ἀγαθόν, γενναῖον, μεγαλοπρεπῆ, εἰλικρινῆ, ἀπόνηρον καὶ εὐπειστον ἀποστολὴν πολιτικῆς καὶ διπλωματικῆς φύσεως συμμίχτου εἴδους λεοντῆς καὶ ἀλωπεκῆς.

γ') Ὁ πρίγκιψ Μενδζικῶφ ἐν τῇ ἀγαθότητι αὐτοῦ διπλωματικὴν δεξιότητα ἠγούμενος τὸν χωρισμὸν τοῦ Ἱεροσολυμιτικοῦ ζητήματος ἀπὸ τοῦ γενικωτέρου ζητήματος τῶν δικαιωμάτων τῆς Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας οὐ μόνον κατηνάλωσε πολὺτιμον χρόνον χάριν τῆς λύσεως τοῦ πρώτου ζητήματος, ἀλλὰ καὶ παρσκειάσε τῷ Σ. Κάννιγκ διὰ τοῦ εἰρημένου χωρισμοῦ ἔδαφος κατὰλληλον ἀντιπράξεως καταλλήλου, ἐνομίσθη δὲ καὶ στεροῦμενος εὐθύτητος ἐν τῇ πολιτείᾳ αὐτοῦ, ἀλλεπαλλήλους προβάλλων τὰς ἀξιώσεις αὐτοῦ, ἐνῶ συλλήβδην τὰς ἀξιώσεις ὑπὸ πνεῦμα ἐνιαῖον καὶ ἰδέαν μίαν διατυπῶν καὶ ἐντόνως ὑποστηρίζων εἶχε πολλῶ μείζονας πιθανότητας ἐπιτυχίας

δ') Ὁ Μενδζικῶφ καὶ ἡ περὶ αὐτὸν Ρωσικὴ διπλωματία οὐχὶ μετὰ τῆς προσηκούσης δεξιότητος καὶ ἐπιεικειότητος διεξήγαγον τὸ περὶ *σενετίου* ζήτημα. Ἡ διὰ *συμβολαίου* ἢ *συμβάσεως* ἀναγνωριζομένη ὑπὸ τῆς Πύλης ταῖς εὐρωπαϊκαῖς Δυνάμεις ἐπὶ οἰανδήποτε Χριστιανικὴν Ἐκκλησίαν προστασία δὲν ἦτό τι νέον ἐν ταῖς μεταξὺ τῆς Πύλης καὶ τῶν Εὐρωπαϊκῶν Δυνάμεων σχέσεσιν.

Ἡ Γαλλία τοιοῦτον δικαίωμα προστασίας ἐκτήσατο ἤδη ἀπὸ τοῦ 16 αἰῶνος διὰ τῶν λεγομένων *capitulations* ἢτοι *δολογιῶν* ἢ διομολογήσεων, ὧν μέγα πλῆθος ὑπῆρχον μέχρι τοῦ χρόνου τῆς ὑπὸ τῆς Γαλλικῆς Κυβερνήσεως καὶ διπλωματίας ἀπὸ τοῦ 1849 ὑποκινήσεως τοῦ ζητήματος τῶν Ἁγίων Τόπων καὶ ἐπὶ τού-

ούτων ὁμολογιῶν ἀκριβῶς ἐστήριξεν ἡ Γαλλικὴ διπλωματία κατὰ τὸ εἰρημένον ἔτος τὴν ἐπὶ τοὺς Λατίνους τῶν Ἁγίων Τόπων προστασίαν αὐτῆς καὶ τῆς Λατινικῆς Ἐκκλησίας ἐπὶ τὰ ἐν τοῖς Ἁγ. τόποις σεβιάσματα· ἡ δὲ Πύλη ἠναγκάσθη δι' οὗς ἡδη ἔξηγησάμεθα λόγους ν' ἀναγνωρίσῃ τὸ κῦρος τῶν τοιούτων *ὁμολογιῶν* ὡς διεθνῶν συμβολαίων εἰ καὶ δὲν εἶχον οὔτε τύπον οὔτε χαρακτῆρα, οὐδαμῶς δὲ οὐδ' ἐλάχιστον κῦρος συνθήκης ἢ συμβολαίου.

Λυοῖν θάτερον· ἢ αἱ ὁμολογίαι εἶχον κῦρος συνθήκης ἢτοι δικαίου διεθνoῦς ὡς ὑπεχρέωθη ἡ Πύλη τῷ 1850 ν' ὁμολογήσῃ καὶ οἱ Νέοι Τούρκοι ἐπ' ἐσχάτων καλέσαντες αὐτὰς «*ἀρχαίας συμβάσεις* (οὐχρῦτι ἀτικῆ)» καὶ τότε καὶ ἡ Ρωσία, ἡ διὰ τῆς ἐπισήμου συνθήκης τοῦ Κουτζούκ Καϊναρδζή ὑποχρέωσασα τὴν Πύλην εἰς τὸν σεβασμὸν τῶν δικαίων τῆς Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας κατ' ἀρχὴν καὶ ἐν γενικῇ καὶ εὐρυτάτῃ ἐννοίᾳ, πολλῶ πλέον τῆς Γαλλίας ἐδικαιοῦτο νὰ ἀπαιτήσῃ τὴν διὰ συνθήκης ἢ συμβάσεως ἐν ταῖς λεπτομερείαις διασάφῃσιν τοῦ ὅρου ἐκείνου τῆς Ρωσοτουρκικῆς συνθήκης τοῦ 1774 ὡς ἀπλῆν ἐρμηνείαν καὶ ἐπεξήγησιν ὑφισταμένης ἡδη συνθήκης καὶ ἐκ συνθήκης ἐπιβαλλομένων τῇ Πύλῃ ὑποχρεώσεων· ἢ αἱ ὁμολογίαι δὲν εἶχον κῦρος συνθήκης δεσμευούσης τὴν Πύλην εἰς ὑποχρεώσεις καὶ τότε ἐξεμηδενίζοντο πάντα τὰ ἐπὶ τῶν ὁμολογιῶν στηριζόμενα δίκαια τῶν Λατίνων ἐν τοῖς Ἁγίοις τόποις, καὶ ἐν ἰσχύϊ ἔμενον μόνον ἢ διὰ τῆς μνημονευθείσης Ρωσοτουρκικῆς συνθήκης τοῦ 1774 ὑποχρεώσεις τῆς Πύλης εἰς τὴν προστασίαν τῶν δικαίων τῆς ἐν τῷ Κράτει αὐτῆς Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας κατὰ τὰ ἀνέκαθεν ὑπὸ τῆς Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας ἀσκούμενα ἐν τοῖς Ἁγίοις τόποις ἱστορικὰ δικαίωματα. Ἄλλ' ἢ περὶ τὸν Μενδζικῶφ Ρωσικὴ διπλωματία ἡ λαμβάνουσα ὁδηγίᾳς οὐχὶ ἐκ τοῦ γραφείου τοῦ ἀρχιγραμματέως Νεσουλρῶδε (ἴδ. σ. 369 σημ, 1), ἀλλ' ἐκ τοῦ ἰδιαιτέρου γραφείου τοῦ αὐτοκράτορος τοῦ διεθυνομένου ὑπὸ Λαβένσκι καὶ Σενιάβιν δὲν διεχειρίσθη τὸ ὅλον ζήτημα δεξιῶς. Οὕτω δὲ ἡ ἀποστολὴ τοῦ πρίγκιπος Μενδζικῶφ ἀπέτυχεν οὐχὶ ἐκ τοῦ χαρακτῆρος τῶν ἀξιώσεων αὐτῶν, οὐδ' ἐκ τοῦ ἀλαζονικοῦ δικτατορικοῦ χαρακτῆρος τῆς πολιτείας τοῦ πρίγκιπος, ὡς ἀσμενίζουσι φρονοῦντες καὶ γράφοντες πολλοὶ ἐν Εὐρώπῃ, ἀλλὰ τὸ μὲν ἐκ τῆς ἐπιμόνου ἀντιπολιτεύσεως τοῦ Σ. Κάννιγκ, τὸ δὲ ἐκ τῆς ἀδεξίας διεξαγωγῆς τοῦ ζητήματος ὑπὸ τῆς Ρωσικῆς διπλωματίας.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ε΄.

ΑΠΟ ΤΗΣ ΑΝΑΧΩΡΗΣΕΩΣ ΤΟΥ ΠΡΙΓΚΙΠΟΣ ΜΕΝΔΖΙΚΩΦ ΜΕΧΡΙ
ΤΗΣ ΚΗΡΥΞΕΩΣ ΤΟΥ ΤΟΥΡΚΟΡΡΩΣΙΚΟΥ ΠΟΛΕΜΟΥ

Τὰ εὐθύς μετὰ τὴν ἀναχώρησιν τοῦ Μενδζικώφ. — Ἡ μετὰ τὴν ἀναχώρησιν τοῦ Μενδζικώφ καὶ τὴν διακοπὴν τῶν μεταξὺ τῶν δύο κρατῶν διπλωματικῶν σχέσεων περαιτέρω τῶν πραγμάτων μέχρι τῆς ἀρχῆς τοῦ πολέμου ἐξέλιξιν ἐμμέσως μόνον καὶ ἐν τῷ ὄλῳ αὐτῆς ἀποτελέσματι, οὐχὶ δὲ ἐν ταῖς λεπτομερείαις, ἔχει διαφέρον καὶ σπουδαιότητα ἐν τῇ ἱστορίᾳ τοῦ Ἑλληνικοῦ Γένους, καὶ διὰ τοῦτο περιληπτικῶς μόνον καὶ κεφαλαιωδῶς ἐνταῦθα ἐκτίθενται τὰ γεγονότα τῆς βραχείας ταύτης περιόδου.

Τρεῖς ἑβδομάδας περίπου μετὰ τὴν ἀπὸ Κωνσταντινουπόλεως ἀναχώρησιν τοῦ πρίγκιπος ἀφίκετο εἰς τὴν πόλιν ταύτην (28 Μαΐου / 9 Ἰουνίου) ἀτμόπλοιον τῆς Ρωσικῆς κυβερνήσεως ἀπὸ τῆς Ὀδησοῦ φέρον τὸν γραμματέα τῆς Ρωσικῆς πρεσβείας μετὰ διακοινώσεως τοῦ κόμητος Νεσελρῶδε (χρονολογουμένης ἀπὸ 19/31 Μαΐου), δι' ἧς ὁ Ρῶσος ἀρχιγραμματεὺς ἀγγέλλων ὅτι ὁ Αὐτοκράτωρ ἐπεδοκίμασε πᾶσαν τὴν τοῦ πρίγκιπος Μενδζικώφ ἐν Κωνσταντινουπόλει πολιτείαν συνεβούλευε τῇ Πύλῃ ἵνα ἐντὸς 8 ἡμερῶν δεχθῆι τὰς γενομένας αὐτῇ ὑπὸ τοῦ πρίγκιπος προτάσεις, ἵνα μὴ ἔκτεθῆι εἰς τὰ σοβαρὰ ἐπακόλουθα τῆς ἐπελθούσης ῥήξεως, ὡς τοιαῦτα ἐπακόλουθα ἀπειλῶν τὴν ἐπικειμένην ὑπὸ τοῦ Ρωσικοῦ στρατοῦ διάβασιν τοῦ Προῦθου. Ἡ διακοινώσις αὕτη εἶχε σημασίαν τινὰ καὶ σπουδαιότητα ἐπὶ τῶν ὡς προαγγελία τοῦ πολέμου, οὐχὶ δὲ ὡς μέτρον ἐκφοβήσεως (εἰ καὶ πρὸς τοιοῦτον ἀκριβῶς ἀπέβλεπε σκοπὸν) πρὸς ὑποχώρησιν τῆς Πύλης, διότι αὕτη καὶ θέλουσα νῦν δὲν ἠδύνατο νὰ υποχωρήσῃ. Ὑψηλῶν ἀληθῶς τότε ἐν τοῖς συμβουλίαις τῆς Πύλης ἄνδρες πιστεύοντες ἔτι εἰς τὸ δυνατόν συμβιβασμοῦ τινος καὶ ἐργαζόμενοι πρὸς τοῦτο, τοιοῦτος δ' ἦτο πρὸ πάντων αὐτὸς ὁ ἄρτι ἀπομακρυνθεὶς τῆς μεγάλης βεζιρίας καὶ γενόμενος ὑπουργὸς τῶν Ναυτικῶν Μεχμέτ Ἀλή πασᾶς. Ἐν τῇ μνημονευθείσῃ ἀνωτέρω

συνεντεύξει αὐτοῦ μετὰ τοῦ Θουβενέλ κατὰ τὴν ἀκμὴν τοῦ πολέμου (τὸ θέρος τοῦ 1855) ἔλεγε πρὸς ταῖς ἄνω ἐκτεθεισαῖς ὁμολογίαις καὶ τάδε: «Παρὰ ταῦτα πάντα (τὴν ἀναχώρησιν τοῦ Μενδζικῶφ καὶ τὴν διακοπὴν τῶν σχέσεων) ἡ ὑπόθεσις ἢ δύνάτο νὰ ἐπανορθωθῆ. Προέτεινα τῷ Σουλτάνῳ νὰ μὲ πέμψῃ εἰς Πετρούπολιν. Ἐγνώριζον τὸν αὐτοκράτορα Νικόλαον¹. Ἦθελον λαλήσει πρὸς αὐτὸν μετ' ἀναμφισβητήτων πειστηρίων καὶ μαρτυρίων (rièce en main) καὶ μετ' εἰλικρινείας καὶ ἀληθείας καὶ ἤθελον ποιήσει ἔκκλησιν εἰς τὴν μεγαλοψυχίαν αὐτοῦ. Νῦν ἔτι ἔχω πεποιθῆσιν ὅτι ἤθελον ἐπιτύχει². Ἄλλ' ὁ Ρεσίτ, καίπερ μὴ δυνηθεῖς ν' ἀπορρίψῃ εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς τὸ σχέδιόν μου, ἠδυνήθη ν' ἀναβάλλῃ τὴν ἐκτέλεσιν αὐτοῦ. Ἡ ἀπαισία διάβασις τοῦ Προῦθου, ἡ ἄκαιρος ἐκ μέρους τῆς Πύλης κήρυξις τοῦ πολέμου ἐπήνεγκον τὴν ἐγκατάλειψιν τοῦ σχεδίου». Ἄλλ' εἰς τὴν ἐγκατάλειψιν τοῦ σχεδίου συνετέλεσε πρὸ πάντων ἡ ἀδεξία πολιτικὴ τῆς Ρωσίας, ἀκριβέστερον δέ, αὐτοῦ τοῦ αὐτοκράτορος Νικολάου, ὅστις οὐδαμῶς διανοούμενος σοβαρῶς περὶ πολέμου οὐδὲ παρεσκευασμένος ὢν πρὸς τοῦτον, ἔσπευσε νὰ προβῇ εἰς διαβήματα πολεμικὰ σκοπὸν ἔχοντα ἀπλῶς τὴν ἐκφόβησιν τῆς Πύλης, τὴν μέθοδον ταύτην θεωρῶν ὡς τὴν μόνην τελεσφόρον ἀπέναντι τῆς Τουρκίας πολιτικῆν³. Διὰ τοῦτο, ἐνῶ ἐν Κωνσταντινουπόλει μὲν οἱ

(1) Ὡς εὐρισκόμενος ἐν τῇ ἀκολουθίᾳ τοῦ τῷ 1830 εἰς Πετρούπολιν μεταβάντος ἐπὶ ἐκτάκτῳ ἀποστολῇ Χαλίβευ (τόμ. Α' σ. 429).

(2) Ἡ πεποίθησις αὕτη τοῦ πρώην Μ. Βεζίρου ἦτο λίαν εὐλογος, ἂν ἀποβλέψῃ τις εἰς τὸν ὅλον χαρακτήρα τοῦ Νικολάου καὶ ἐνθυμηθῆ τὴν λαμπρὰν ἐπιτυχίαν τοῦ Χαλίβευ τῷ 1830 ἐν ὁμοίᾳ ἀποστολῇ (ἴδ. τὴν ἄνω σημ. 1) καὶ ἰδίως τοῦ Φουάτ ἐφέντη τῷ 1849, ὅτε οὗτος μεταβὰς εἰς Πετρούπολιν ἐξουδετέρωσε διὰ τῆς ἐπικλήσεως τῆς τοῦ Τσάρου μεγαλοψυχίας τὰ ἐπακόλουθα τῆς ἀποτυχούσης ἀποστολῆς τοῦ (προδρόμου τοῦ Μενδζικῶφ) πρίγκιπος Ραδζιβίλ. Ἐκ πείρας ἐνόουν οἱ συνειτώτεροι τῶν Τούρκων πολιτικῶν ἀνδρῶν ὅτι ἐν κρίσιμοις στιγμαῖς τῶν Τουρκικῶν σχέσεων λίαν σύμφωρος τῇ Πύλῃ ἦν ἡ μετὰστασις τῶν διαπραγματεύσεων ἀπὸ Κωνσταντινουπόλεως εἰς Πετρούπολιν.

(3) Ἐν τῷ μνημονευθέντι ἐν τοῖς ἔμπροσθεν (σ. 353) δοθέντι εἰς τιμὴν τοῦ Ἄγγλου πρέσβεως λόρδου Σέϋμουρ δεῖπνῳ ὁ Τσάρος ἐν τῇ προπόσει, ἦν ἐποίησατο ὑπὲρ τῆς βασιλείσης Βικτωρίας, ἔλεγεν: «Ἡ

πολιτικοὶ ἄνδρες ἐσκέπτοντο ἔτι ἀπεγνωσμένως περὶ εὐρέσεως τρόπου πρὸς ἀποσόβησιν τοῦ πολέμου, ἢ δὲ κοινὴ γνώμη τοῦ Ὀθωμανικοῦ λαοῦ ἢ ἀπὸ τῆς ἐν τῇ πρωτευούσῃ ἐμφανίσεως τοῦ Μενδζικῶφ ἀρξαμένη νὰ ἐρεθίζηται, εἰς μεγάλην περιήρχετο ἔξαψιν φανατικὴν καὶ ἀπίηται πόλεμον, τὸ δὲ πλεῖστον τοῦ Ἀγγλικοῦ καὶ τοῦ Γαλλικοῦ τύπου σφοδρότατα ἐπετίθετο ἐναντίον τῆς Ρωσίας, ὃ δὲ ἐν Μελίτῃ Ἀγγλικὸς στόλος παρεσκευάζετο νὰ πλεύσῃ εἰς τὸν Ἑλλήσποντον, ὅπως καὶ ὃ ἐν Σαλαμίῃ Γαλλικὸς στρατολογία ἐγίνοντο ἐν ταῖς ἐπαρχίαις, πλεῖστοι δὲ Οὐγγροὶ καὶ Πολωνοὶ φυγάδες, ὧν οὐκ ὀλίγοι καὶ στρατιωτικοί, ἀνερορίζον ἐν Κωνσταντινουπόλει τὸ πολεμικὸν πνεῦμα, κατατασσόμενοι εἰς τὸν στρατὸν τὸν Ὀθωμανικὸν ἢ συνιστῶντες ἰδίους λεγεῶνας ἐθελοντῶν ἐξήγειρον δ' ἔτι μᾶλλον τὸ πολεμικὸν φρόνημα τῶν Τούρκων αἱ τῶν ἐν Ἀνατολῇ Φραγκολατίνων σφοδραὶ μισσηλικαὶ διαμαρτυρίαι· ἢ Ρωσία δι' ἐγκυκλίου διακοινώσεως τοῦ Νεσελερῶδε (ἀπὸ 18/30 Ἰουνίου) πρὸς τοὺς παρὰ ταῖς Εὐρωπαϊκαῖς αὐλαῖς ἀντιπροσώπους τοῦ Τσάρου ἐκθέτουσα τὴν ἱστορίαν τῆς ἀναφύσεως πρὸς τὴν Τουρκίαν διαφορᾶς ἀπὸ τῆς γενέσεως τοῦ περὶ τῶν Ἀγίων τόπων ζητήματος μέχρι τῆς διακοπῆς τῶν σχέσεων καὶ ἐξαίρουσα τὴν μειριοπάθειαν, ἣν ἔδειξεν ἡ Ρωσία ἀπ' ἀρχῆς μέχρι τέλους ἐνδοῦσα εἰς μεταβολὴν τῆς συνθήκης εἰς *συμβόλαιον* καὶ τούτου εἰς ἄλλην διακοίνωσιν συνταχθεῖσαν ἐν σχεδίῳ ὑπ' αὐτοῦ τοῦ Ρώσου πρεσβευτοῦ καὶ ὑπ' αὐτοῦ τοῦ Μενδζικῶφ δοθεῖσαν τῇ Πύλῃ (ἀντίγραφον τοῦ σχεδίου ἐπισυνήττετο εἰς τὴν ἐγκύκλιον) ἐκήρυττεν ὅτι αἱ διακοπεῖσαι σχέσεις ἠδύναντο νὰ ἐπαναληφθῶσιν αὐτίς, ἂν ἡ Πύλη

Ἀγγλία ἔχει ἐν Κωνσταντινουπόλει ἰδίας μεθόδους ἐπιτυχίας. Ἡ μόνη μέθοδος ἢ ἐμὴ εἶναι ἢ τῆς ἐκφοβήσεως. Ταῦτα φθεγγόμενος ὁ αὐτοκράτωρ Νικόλαος ἐπελανθάνετο πάντως ἑαυτοῦ, διότι αἱ μεγάλαι ἀπὸ τοῦ 1830 ἐπιτυχίαι αὐτοῦ ἐν Κωνσταντινουπόλει, ἰδίως ἢ περιβόητος συνθήκη τοῦ 1838 (ἢ τοῦ Χιουνκιάρ Ἰσκελεσί) ἦσαν ἀποτελέσματα τῆς πρὸς τὸν Σουλτάνον οὐχὶ ἄπαξ δειχθείσης μεγαλοψυχίας αὐτοῦ. Μόνον τῷ 1826, ὅτε ἡ Τουρκία ἦτο καὶ στρατιωτικῶς καταπεποιημένη καὶ οικονομικῶς ἐξηνητλημένη, δι' ἄλλῃς ἐκφοβήσεως ἐτέτυχε τὴν συνθήκην τοῦ Ἀκκερμαν.

ὑπέγραψε διακοίνωσιν κατὰ τὸ σχέδιον τῆς εἰρημένης διακοινώσεως. Ἐν ἐναντίᾳ περιπτώσει ἡ αὐτὴ ἐγκύκλιος ἐδήλου ὅτι τὰ Ρωσικὰ στρατεύματα ἔμελλον νὰ διαβῶσι τὸν Προῦθον καὶ νὰ καταλάβωσι τὰς Ἡγεμονίας οὐχὶ ἐπιχειροῦντα πόλεμον ἐναντίον τοῦ Σουλτάνου, ἡγεμόνος φίλου καὶ συμμάχου τοῦ αὐτοκράτορος καὶ γείτονος εὐθύφρονος, ἀλλ' ἵνα κατέχωσι τὰς εἰρημένας χώρας ὡς ἀπλοῦν ἐνέχυρον ἑωσοῦ ἡ Πύλη ἐπανερχομένη εἰς δικαιότερα αἰσθήματα δώση τὰς παρ' αὐτῆς ζητούμενας ἠθικὰς ἐγγυήσεις. Ἡ πραγματικὴ ἔννοια τῆς τοῦ Νεσελρῶδε δηλώσεως εἶναι λίαν σαφής. Ἡ Ρωσία δὲν ἐπεθύμει πόλεμον ἐναντίον τοῦ Σουλτάνου καὶ ἡ ὑπ' αὐτῆς κατάληψις τῶν Ἡγεμονιῶν δὲν εἶχε τοιοῦτον χαρακτήρα, ἀλλὰ θεωροῦσα τὸν Σουλτᾶνον παρὰ τὴν θέλησιν αὐτοῦ ἀνθιστάμενον εἰς τὰς Ρωσικὰς ἀξιώσεις ὑπὸ τὴν πίεσιν τῶν ἐν τῇ Πύλῃ ὀργάνων τοῦ Ἄγγλου πρέσβευος, τοῦ μεταπεμφσαμένου τὸν Ἀγγλικὸν στόλον πρὸς ὑποστήριξιν τῆς ὑπ' αὐτοῦ ἐπιδιωκομένης πολιτικῆς, ἤθελε διὰ τῆς εἰρημένης καταλήψεως τῶν Ἡγεμονιῶν, ὡς πράξεως ἀντιρρόπου τῆς ἐν ταῖς Ὀθωμανικαῖς θαλάσσαις ἐμφανίσεως τῶν στόλων τῶν δύο Δυτικῶν Δυνάμεων¹, νὰ δαμάσῃ τὴν τῆς Πύλης ἐκουσίαν ἢ ἀκουσίαν ἀντίστασιν. Ὁ οὕτω γενόμενος εἰρηνοπόλεμος τῆς Ρωσίας ἐναντίον τῆς Τουρκίας δὲν ἦτο ἐξ ἐπό-

(1) Ἡ Ρωσία ἐδικαιολόγει βραδύτερον τὴν κατάληψιν τῶν Ἡγεμονιῶν ὡς ἐπακόλουθον τοῦ κατὰ Ἰούνιον (1853) τελεσθέντος εἰς τὸν ὄρμον τῶν Βεσικίων κατάπλου τῶν στόλων. Ὁ Ρωσικὸς στρατὸς συγκείμενος ἐξ 80 χιλ. ἀνδρῶν ὑπὸ τοὺς στρατηγοὺς Λίδερ καὶ Δάννενβεργ ὑπὸ τὴν ἀρχιστρατηγίαν τοῦ πρίγκιπος Μιχαὴλ Γκορτσακῶφ διέβη τὸν Προῦθον τῇ 20 Ἰουνίου / 2 Ἰουλίου. Καὶ πιθανόν μὲν ὅτι, μὴ ὑπαρχούσης τότε τελείας τηλεγραφικῆς συγκοινωνίας μεταξὺ Ἀνατολῆς καὶ τῶν Εὐρωπαϊκῶν πρωτευουσῶν, ἡ τοῦ στρατοῦ διάβασις ἐγένετο ἢ ἀκριβέστερον, ἢ πρὸς διάβασιν διαταγῆ τοῦ Τσάρου ἐδόθη πρὸ τῆς εἰδήσεως τοῦ κατάπλου τῶν στόλων· ἀλλ' ὁμως καὶ αὐτὴ ἡ πρὸς τὰς Τουρκικὰς θαλάσσας διεύθυνσις τῶν στόλων, οὐσα γνωστὴ τῷ Τσάρῳ πολὺ πρὸ τῆς διαβάσεως τοῦ στρατοῦ, ἠδύνατο νὰ χρησιμεύσῃ ὡς δικαιολογία τῆς Ρωσικῆς ἐπιχειρήσεως. Ἄλλ' ἡ δικαιολογία αὕτη ἐπενοήθη ἐκ τῶν ὑστέρων. Ἡ κατάληψις τῶν Ἡγεμονιῶν ἐγένετο κυρίως πρὸς ἐκφόβησιν τῆς Πύλης καὶ πρὸς ἐκβίασιν τῶν παρὰ τῆς Ρωσίας ζητουμένων.

ψεως τῶν διεθνῶν νομίμων τοσοῦτον ἄτοπος ὅσον φαίνεται. Καὶ ἄλλοτε (1848), ὡς εἶδομεν, ἡ Ρωσία ἐν μέσῳ βαθείας μεταξὺ τῶν δύο κρατῶν εἰρήνης κατέλαβε στρατιωτικῶς τὰς Ἡγεμονίας, ἐφ' ἧς εἶχε καὶ τὸ δικαίωμα προστασίας ὑπὸ συνθηκῶν ἠγγυημένον. Ἀλλὰ νῦν ὁ Τσάρος διὰ τῆς πράξεως αὐτοῦ ταύτης διπλοῦν διέπραξε καὶ μέγα σφάλμα. Πρῶτον ὅτι δὲν ἐνόησε τὴν μεταξὺ 1848 καὶ 1853 ἐπελθοῦσαν ἐν τῷ ὅλῳ πολιτικῷ καθεστῶτι τῆς Εὐρώπης καὶ ἐν ταῖς διεθνεσὶ σχέσεσι μεγάλην μεταβολήν. Τῷ 1848 δὲν ὑπῆρχεν ἐν Γαλλίᾳ Ναπολέον Ζητῶν ἐκθύμως ἢ φιλίαν καὶ συμμαχίαν στενήν μετὰ τοῦ Τσάρου πρὸς στερέωσιν τῆς ἀρχῆς καὶ τοῦ θρόνου αὐτοῦ ἢ πόλεμον ἐναντίον αὐτοῦ (διὰ τὴν γενομένην πρὸς αὐτὸν προσωπικὴν προσβολήν¹⁾) καὶ διὰ τὴν ἐν τῷ ζητήματι τῶν Ἀγίων τόπων ἠθικὴν ἦτταν· οὔτε Αὐστρία κινδυνεύουσα τὸν περὶ ζωῆς καὶ θανάτου κίνδυνον καὶ παρὰ τῆς μεγαθύμου φιλίας καὶ εὐνοίας τοῦ Τσάρου ἀπεκδεχομένη καὶ τυχοῦσα τῆς σωτηρίας αὐτῆς ὡς τῷ 1849, ἀλλ' Αὐστρία ἐπανελθοῦσα εἰς τὴν παλαιὰν αὐτῆς σφόδρα ἀντίζηλον καὶ ἐχθρικὴν πρὸς τὴν Ρωσίαν ἀνατολικὴν αὐτῆς πολιτικὴν καὶ πραγματοῦσα τὸ ὑπὸ τοῦ πρίγκιπος Σβάρτζεμπεργ (τοῦ αἰτησιμένου τῷ 1849 τὴν παρὰ τῆς Ρωσίας σωστικὴν ἀρωγὴν καὶ τυχόντος αὐτῆς) πρωθυπουργοῦ τῆς Αὐστρίας προορηθὲν ὅτι «θα

(1) Τὸ τοῦ Ναπολέοντος αὐτοκρατορικὸν ἀξίωμα ἀνεγνώρισεν ὁ Νικόλαος μετὰ μακρὰς καὶ ἀνιαρὰς διαπραγματεύσεις καὶ συζητήσεις ἀν ἡ τοιαύτη αὐτοῦ ἀρχὴ συνεβιάζετο πρὸς τὰς Εὐρωπαϊκὰς συνθήκας τοῦ 1815 τὰς ἀποκλειούσας τοῦ Γαλλικοῦ θρόνου τὰ μέλη τοῦ Βοναπαρτικοῦ οἴκου καὶ ἀν πρέπει νὰ προσωνομηται Γ' ἢ Ε' Ναπολέον (ὁ ἀριθ. Ε' ἐθεωρεῖτο νομιμώτερος ὡς καθαρῶς οἰκογενειακὸς περιλαμβάνων καὶ τὸν Ἰωσήφ Βοναπάρτην, τὸν ἀμέσως νεώτερον ἀδελφὸν τοῦ Ναπολέοντος Α', ἔτι δὲ καὶ τὸν πατέρα τοῦ Ναπολέοντος Γ' Λουδοβίκου, παρ' ὧν ἔδει νὰ θεωρηθῆ ὁ νέος αὐτοκράτωρ κληρονομῶν τὸ ἐπὶ αὐτοκρατορικὸν θρόνον δικαίωμα, οὐχὶ λαμβάνων αὐτὸ παρὰ Ἐπιναστάσεως). Ἀλλὰ καὶ ἀφοῦ ἐπὶ τέλους ἀνεγνώρισε τὸ αὐτοκρατορικὸν τοῦ Ναπολέοντος ἀξίωμα, δὲν ἤξιον νὰ προσαγορεύῃ αὐτὸν «ἀδελφόν» (ἐνῶ ὁ Ἀλέξανδρος Α' προσηγόρευε τὸν Ναπολέοντα Α' «ἀδελφόν»), ἀλλ' ἐκάλεε αὐτὸν «ἀγαπητὸν φίλον», τοῦθ' ὅπερ, κατὰ τὴν κοινῶς ἐπικρατοῦσαν δόξαν, παρῶρῃ μῆεν ἰδίως τὸν Ναπολέοντα εἰς τὴν ἐναντίον τῆς Ρωσίας συμμαχίαν.

ἐξέλητε τὸν κόσμον διὰ τῆς ἀχαριστίας αὐτοῦ (ἐν περιπτώσει οἰασδήποτε συγκρούσεως Ρωσικῶν καὶ Αὐστριακῶν συμφερόντων)¹, οὔτε Πρωσσίαν τοσοῦτο φιλόρρωσον μετὰ τὸ Ὀλμύτς², εἰ καὶ ἡ μεταξὺ Νικολάου Α' καὶ τοῦ κηδεστοῦ αὐτοῦ Φρειδερίκου Γουλιέλμου Δ' φιλία ἦτο πάντοτε ἔμπεδος. Εἶναι ἀληθές ὅτι ἡ τοῦ ἀνεκαθεν φίλου τοῦ Νικολάου Ἐγγλου πρωθυπουργοῦ κόμητος Ἀβερδεΐνου πολιτικὴ ἦτο ἔτι πάντοτε ἐπιφυλακτικὴ καὶ μᾶλλον φιλειρηνικὴ, τοιαύτη δ' ἦτο καὶ ἡ τοῦ ὑπουργοῦ τῶν Ἐξωτερικῶν λόρδου Κλάρενδον πολιτικὴ. Ἄλλ' ἡ ἀνατολικὴ πολιτικὴ τῆς Ἀγγλίας διηυθύνετο κυρίως ὑπὸ δύο ἀνδρῶν, τοῦ τότε ὑπουργοῦ τῶν Ἐσωτερικῶν ἐν τῷ ὑπουργείῳ Ἀβερδεΐνου, «λόρδου ἔμπρηστοῦ» Πάλμερστον, ἀνδρὸς καὶ ἄλλως ἥκιστα φίλου πρὸς τὴν Ρωσίαν καὶ τὸν αὐτοκράτορα αὐτῆς, ἀπὸ δὲ τοῦ 1850—51 ἕνεκα τῶν κεραυνοβόλων ἐναντίον αὐτοῦ διακοινώσεων τοῦ κόμητος Νεσελρῶδε (διὰ τὴν ἀπέναντι τῆς Ἑλ. λάδος καὶ τῆς Ἰταλίας πολιτικὴν τοῦ λόρδου) διψῶντος ἐκδίκη-

(1) Ὁ νεαρὸς αὐτοκράτωρ Φραγκίσκος Ἰωσήφ, προβλέπων τὴν ἐκ τῆς ὑπὸ τῆς Ρωσίας καταλήψεως τῶν Ἡγεμονιῶν (ἣν ἄκουσα εἶχε παρῆδει τῷ 1848—49 ἡ τότε δεινῶς πιεζομένη καὶ ἀπὸ τῆς Ρωσίας ἀπεκδεχομένη τὴν σωτηρίαν αὐτῆς Αὐστρία) μοιραίως προελευσομένη μεταξὺ τῶν δύο κρατῶν σύγκρουσιν, ἔπεμψε τὸν κόμητα Giulay εἰς Πετρούπολιν, ἵνα ἀποτρέψῃ τὸν Τσάρον τῆς τοιαύτης ἐπιχειρήσεως, ἀλλὰ δὲν ἠδυνήθη νὰ ἐπιτύχῃ τοῦ σκοπομένου.

(2) Αἱ μεταξὺ Αὐστρίας καὶ Πρωσσίας ἕνεκα τῶν κατὰ τὰ ἔτη 1818—49 ἐπελθόντων ἐν Γερμανίᾳ σοβαρῶν πολιτικῶν γεγονότων προκύψασαι ἔριδες ὑπεβλήθησαν τῷ 1850 ὑπὸ τοῦ βασιλέως τῆς Πρωσσίας Φρειδερίκου Γουλιέλμου Δ' εἰς τὴν διαιτησίαν τοῦ Τσάρου. Ἄλλ' ἐν τῇ συνεντεύξει τῆς Βαρσοβίας, ἔνθα ὁ αὐτοκράτωρ Νικόλαος παρέστη ὡς διαιτητῆς παρόντων τοῦ αὐτοκράτορος Φραγκίσκου Ἰωσήφ μετὰ τοῦ πρωθυπουργοῦ αὐτοῦ πρίγκιπος Σβάρτζεμπεργ (ὅστις κατὰ τὴν περίστασιν ταύτην εἶπε τὸ περίφημον «πρέπει τὴν Πρωσσίαν πρῶτον νὰ ταπεινώσωμεν (ἐξευτελίσωμεν), εἶτα δὲ νὰ κρημνίσωμεν (il faut avilir la Prusse et après la démolir)» καὶ ὁ πρωθυπουργὸς τῆς Πρωσσίας κόμης Μαντάϋφφελ, ἡ τοῦ Τσάρου ἐτυμηγορία ὑπῆρξεν ὑπὲρ τῶν Αὐστριακῶν ἀξιώσεων, τοῦθ' ὄπερ ἐξήγειρεν ἐναντίον αὐτοῦ ἅπασαν τὴν φιλελεύθερον ἐν Πρωσσίᾳ καὶ ἐθνικῶφρονα κοινὴν γνώμην.

σιν ἐναντίον τῆς Ρωσικῆς πολιτικῆς, καὶ ὑπὸ τοῦ ἐν Κωνσταντινουπόλει Ἑγγλοῦ πρέσβεως ὑποκόμητος Ρέδκλιφ Σ. Κίννιγκ. Εἶδομεν δὲ πῶς ὁ ἀνὴρ οὗτος κατεπολέμησεν ἐπιμόνως καὶ τελεσφόρως τὰς Ρωσικὰς ἀξιώσεις καὶ συνετέλεσεν εἶπερ τις ἄλλος εἰς τὴν ἀποτυχίαν τῆς ἀποστολῆς τοῦ Μενδζικώφ, αὐτὸς ὑπαγορεύων τῇ Πύλῃ τὰς πρὸς τοῦτον ἀπευθυνομένας διακοινώσεις καὶ ἀπαντήσεις διακοινώσεων καὶ πῶς κατώρθωσε νὰ συγκροτήσῃ ἐν Κωνσταντινουπόλει τὴν πρώτην ἐναντίον τῆς Ρωσίας πανευρωπαϊκὴν διπλωματικὴν σύστασιν (σ. 391—2). Πλὴν τούτου ἅπας ὁ φιλελεύθερος ἐν Εὐρώπῃ πολιτικὸς κόσμος, ὁ ἀπὸ τῶν ἐτῶν 1848—49 δυσμενῶς διακείμενος πρὸς τὸν μέγαν προστάτην τῶν μοναρχικῶν ἀρχῶν καὶ τῆς νομιμόφρονος ἀπολυταρχίας θεωρούμενον Νικόλαον, ἐπελαμβάνετο τῆς ἀφορμῆς τῆς ὡς ἄγαν ἐπιθετικῆς καὶ ὑπερφιάλου πρὸς τὴν Τουρκίαν κρινομένης πολιτικῆς τοῦ Τσάρου ἵνα θεωρήσῃ αὐτὸν πολέμιον πάσης ἐλευθερίας καὶ διὰ τῆς καταστροφῆς τῆς Τουρκίας ἐπιβουλεύοντα αὐτῇ τῇ ἐλευθερίᾳ τῆς Εὐρώπης. Μετὰ τοῦ φιλελευθέρου δὲ εὐρωπαϊκοῦ κόσμου συνετάσσετο καὶ συνησιζήτετο ἐν τῇ νῦν ἐνσκηψάσῃ Ἀνατολικῇ κρίσει καὶ ἅπας ὁ ἀντίθετος ὑπεράλπιος συντηρητικὸς Καθολικὸς κόσμος ἀπὸ φανατισμοῦ ἐλαυνόμενος ἐναντίον τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας. Προστιθεμένου δ' εἰς πάντα ταῦτα καὶ τοῦ ἀπὸ μηνῶν ἤδη, ἀπὸ τῆς εἰς τὴν Ὁθωμανικὴν πρωτεύουσαν ἀφίξεως τοῦ Μενδζικώφ, ὑποδαυλιζομένου καὶ νῦν σφόδρα ἐξαπτομένου καὶ ἀναρριπιζομένου φανατισμοῦ τοῦ πολλοῦ Τουρκικοῦ λαοῦ, τοῦ ἐριθιζομένου τεχνηέντως καὶ ὑπὸ τῶν διαφέρων πρὸς τοῦτο ἐχόντων Ὁθωμανῶν τε καὶ Εὐρωπαϊῶν πολιτικῶν καὶ στρατιωτικῶν καί, ὡς εἴρηται, καὶ ὑπὸ τῶν Οὐγγρων καὶ πολιτικῶν προσφύγων, ἔτι δὲ ὑπὸ τοῦ Ἀνατολικοῦ Φραγκολατινικοῦ κλήρου, συνεσωρεύετο ἄπειρος ὕλη ἐμπρησμοῦ δυναμένη διὰ μικροῦ ἐναύσματος νὰ μεταβληθῇ εἰς μεγάλην καὶ ἀπέραντον πυράν. Καὶ ἔναυσμα τοιοῦτον πάντως ἦτο ἢ ἄνευ κηρύξεως πολέμου διάβασις τοῦ Προῦθου. Ἄλλ' ὁ Νικόλαος τυφλώτις πρὸς πάντα ταῦτα ἐφαντάζετο ὅτι ἡ διάβασις αὕτη ἐκφοβοῦσα τὴν Πύλῃν ἤθελε περιποιήσῃ εἰς αὐτὸν ἀνάιμακτον καὶ ἄδακρον νίκην, οὐδαμῶς προσέχων εἰς τὰς φρονίμους εἰσηγήσεις τῶν περὶ αὐτὸν συνεωτέρων συμβούλων, φρονούντων

ὅτι ἀδρανῆς τις παθητικὴ σιωπηλὴ στάσις τῆς Ρωσίας μετὰ τὴν διακοπὴν τῶν σχέσεων, ἐν ἀμύνη καθαρᾷ, μετ' ἀθυροῦ βον πολεμικῶν παρασκευῶν καὶ ἐπιδείξεων (πρὸς τὰ Ἀσιατικὰ μεθόρια) δυναμένων νὰ μεταβληθῶσιν εἰς ἐνεργὸν πόλεμον, ὅτε αἱ ἐξωτερικαὶ περιστάσεις ἤθελον κατασταθῆ εὐμενέστεραι¹, ταχύτερον καὶ ἀκινδυνότερον ἠδύναντο νὰ πορίσωσιν ἐπιτυχίαν καὶ νίκην.

Ἄλλὰ πρὸς τῷ πρώτῳ τούτῳ σφάλματι διέπραξεν ὁ Νικόλαος καὶ δεύτερον, καὶ δὴ τοιοῦτον, οἷον καὶ ἐν τῇ ἀποστολῇ τοῦ Μεντζικώφ, τὸ σφάλμα τῆς ἀδεξίου συνάψεως τοῦ ἀπέναντι τῆς Εὐρώπης εἰρηνικοῦ πολέμου πρὸς τὴν ἀπέναντι τοῦ Ρωσικοῦ λαοῦ παράστασιν τῆς διαβάσεως τοῦ Προῦθου ὡς μεγάλης ἱερᾶς πολεμικῆς πράξεως ὑπὲρ τῆς κινδυνευούσης Ὁρθόδοξου Ἐκκλησίας τελουμένης. Τὴν ἡμέραν αὐτὴν τῆς ἐκδόσεως τῆς περὶ διαβάσεως τοῦ Προῦθου διαταγῆς, ἤτοι τὴν 14 Ἰουνίου, ἐν τῇ κελεύσματι αὐτοκρατορικῶ τελεσθείσῃ λιτανεΐα παρέστη ὁ αὐτοκράτωρ ἐν τῷ ἱερῷ ναῷ τοῦ ἁγίου Ἰσαακίου κρατῶν Σταυρὸν ἐν τῇ χειρὶ καὶ εἰς τὴν προσφώνησιν τοῦ μητροπολίτου Πιερουπόλεως (καὶ Νοβογορόδου), Προέδρου τῆς διοικήσεως Ἱερᾶς Συνόδου, ἀπήντησεν ὅτι ἐδράττετο τῶν ὀπλῶν πρὸς ὑπεράσπισιν τῆς ἀληθοῦς πίστεως. Αὐθημερὸν δὲ ἐξέδιδεν ὁ αὐτοκράτωρ προκήρυξιν πρὸς τὸν λαὸν αὐτοῦ, ἐν ἣ ὁ ὑπὲρ τῆς Ἐκκλησίας πολεμικὸς ζῆλος ἐπεσκίαζε σφόδρα τὸ ἀμυδροῦς καὶ ἀσθενῶς ἐπιτηδευόμενον φιλειρηνικὸν πνεῦμα, διότι ἐν τῇ περιφήμῳ ταύτῃ προκηρύξει ὁ αὐτοκράτωρ κηρύσσων ὡς ἔνδοξον καὶ ἱερὸν καθῆκον ἀπὸ τῶν προγόνων παραδοθὲν τοῖς Ρώσοις ἡγεμόσι τὸ προστατεύειν καὶ υπερασπίζειν τὴν Ὁρθόδοξον Ἐκκλησίαν

(1) Λέγεται μάλιστα μετὰ βεβαιότητος ὅτι ἡ πρὸς ἐπιστράτευσιν (400 καὶ 500 σώματος) τοῦ στρατοῦ τοῦ καταλαβόντος τὴν Ἡγεμονίαν διαταγὴ ἐξεδόθη ἀπ' εὐθείας ἀπὸ τοῦ ἐν τοῖς ἀνακτόροις τοῦ Τσαρσκαοσέλου γραφείου τοῦ αὐτοκράτορος ἐν ἀγνοίᾳ τοῦ κόμητος Νεσσαερωῶδε καὶ τοῦ ὑπουργοῦ τῶν Στρατιωτικῶν πρίγκιπος Δολγορούκη καὶ τοῦ ἐπιστηθίου φίλου τοῦ Τσαροῦ πρίγκιπος Ὁρλόφ, ἐνὸς τῶν ἐπισημοτάτων καὶ ἱκανωτάτων διπλωματῶν τῆς Ρωσίας, αὐτοῦ ἐκείνου, ὃν ὁ Νεσσαερωῶδε μάτην εἶχε προκρίνει τοῦ Μεντζικώφ προκειμένου περὶ ἀποστολῆς ἐκτάκτου πρέσβεως εἰς Κωνσταντινούπολιν (ἴδ. σ. 348).

καὶ λέγων ὅτι καὶ αὐτὸς τῷ καθήκοντι τούτῳ ἐπόμενος καὶ ἐπὶ τῆς ἐνδόξου συνθήκης τοῦ Κουτζούκ Καϊναρδζή στηριζόμενος ἠθέλησε νὰ ὑπερασπίσῃ τὴν Ἐκκλησίαν ταύτην ἐναντίον τῶν κατ' αὐτῆς ἐκδηλωθεισῶν ὑπερβιάσεων τῆς Πύλης καὶ μετὰ τὴν ἐξάντλησιν πασῶν τῶν εἰρηρικῶν προσπαθειῶν ἠναγκάσθη νὰ διατάξῃ τὴν ὑπὸ τοῦ στρατοῦ αὐτοῦ κατάληψιν τῶν δύο παραδουβίων Ἡγεμονιῶν, ἐδίγλου μὲν ὅτι προέβη εἰς τὸ διάβημα τοῦτο οὐχὶ ἵνα ἀρξῆται πολέμου, ἀφοῦ οὐδεμιᾶς ἐφίετο κατακτίσεως, ἀλλ' ἵνα ἔχῃ ἐν τῇ χειρὶ αὐτοῦ ἐγγύησιν τινα ὑπὲρ τῶν παραβιαζομένων δικαιωμάτων τῆς Ἐκκλησίας καὶ ὅτι ἦτο ἔτοιμος ν' ἀναστείλῃ τὴν πορείαν τῶν στρατευμάτων αὐτοῦ εὐθύς ὡς ἤθελεν ἢ Πύλη ἀναγνωρίσει τὰς ὑποχρεώσεις αὐτῆς ὡς πρὸς τὴν ἀκεραίαν διατήρησιν τῶν δικαιωμάτων τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας, προσετίθει δ' ὅμως ἐν τέλει τῆς προκηρύξεως ἐμφαντικῶς καὶ τάδε :

« Ἄλλ' ἐὰν ἡ πεισμονὴ καὶ ἡ τύφλωσις (τῆς Πύλης) θέλωσι πάντως τὸ ἐναντίον, τότε καὶ ἡμεῖς ἐπικαλούμενοι πρὸς βοήθειαν ἡμῶν τὸν Θεόν, αὐτῷ θέλομεν ἀναθέσει τὴν λύσιν τῆς ἔριδος, πεποιθότες δὲ ἐπὶ τὸν κρατερὸν βραχίονα αὐτοῦ θέλομεν ἀναλάβει τὸν ὑπὲρ τῆς Ὁρθοδόξου πίστεως ἀγῶνα »¹.

(1) Ἡ ἀξιοσημειώμενος αὕτη προκήρυξις τῆς 14 Ἰουνίου ἔχει ὡς ἐξῆς ἐπὶ λέξει κατὰ τὴν ἐν ταῖς Ἑλληνικαῖς ἐφημερίσι τῶν χρόνων ἐκείνων δημοσιευθεῖσαν μετάφρασιν : « Διακηρύττομεν πανδήμως πρὸς τοὺς ἀγαπητοὺς ἡμῶν ὑπηκόους ὅτι ἡ προστασία τῆς Ὁρθοδοξίας ἦτο ἔκπαιλαι καθήκον ἱερὸν τῶν μακαρίων προγόνων Ἡμῶν. Ἀπὸ τῆς ἐποχῆς δέ, καθ' ἣν ἡ παντοδύναμος Πρόνοια ἠδόκησε νὰ παραδώσῃ εἰς Ἡμᾶς τὸν διαδοχικὸν θρόνον, ἢ διαφύλαξις τῆς ἱερᾶς ταύτης ὑποχρεώσεως, ἀχωρίστου ἀπὸ τοῦ θρόνου, ἦτο παντοτινὸν ἀντικείμενον τῶν φροντίδων καὶ τῆς μερίμνης Ἡμῶν, ἐχόντων ὡς βάσιν τούτων τὴν ἐνδοξὴν συνθήκην τοῦ Κεϊναρδζικίου, ἐπικυρωθεῖσαν δι' ἀκολουθῶν θριαμβευτικῶν μετὰ τῆς Ὁθωμανικῆς Πύλης συμβάσεων, αἰτνες ἔτεινον πάντοτε πρὸς ἐξασφάλισιν τῶν δικαιωμάτων τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας.

• Μετὰ μεγίστης λύπης εἶδομεν κατὰ τοὺς τελευταίους τούτους χρόνους ὅτι μεθ' ὅλας τὰς προσπαθείας, αἱ κατεβιάζομεν εἰς ὑπεράσπισιν τοῦ ἀθίχτου τῶν δικαιωμάτων καὶ τῶν προνομίων τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας, πολλαὶ πράξεις αὐθαίρετοι ἐκ μέρους τῆς Πύλης παρεβίασαν τὰ δι-

Τὸ νέον αὐτοκρατορικὸν διάταγμα (Χάτι-σερίφ) τοῦ 1853.- Ἀπάντησις Ρεσίτ.— Ἐν τῷ μεταξὺ ἡ Πύλη πιεζομένη ὑπὸ τοῦ Σ. Κάνιγκ ἐξέδωκε μικρὸν μετὰ τὴν ἀναχώρησιν τοῦ

καιώματα ταῦτα καὶ ἠπειλήσαν ἐπὶ τέλος τὴν ἐκ βάθρων ἀνατροπὴν πάσης τῆς ἀπ' αἰῶνων συσταθείσης τάξεως, τοσοῦτο πολυτίμου εἰς τὴν Ὀρθοδοξίαν. Αἱ προσπάθειαι Ἡμῶν πρὸς τὸ νὰ ἐμποδίσωμεν τὴν Πύλην νὰ ἐκτελέσῃ τοιαύτας πράξεις ἀπέβησαν μάταιαι. Καὶ αὐτὴ ἡ ἐπίσημος ὑπόσχεσις ἡ ὑπ' αὐτοῦ τοῦ Σουλτάνου δοθεῖσα εἰς Ἡμᾶς αὐτοὺς προδοτικῶς παρεβιάσθη μετ' οὐ πολὺ. Ἐξαντλήσαντες ὅλα τὰ μέσα τῆς πειθοῦς καὶ μετὰ τούτων ὅλα τὰ μέσα τῆς εἰρηνικῆς ἱκανοποιήσεως τῶν δικαίων ἀπαιτήσεων Ἡμῶν, ἐκρίναμεν ἀναγκαῖον νὰ διατάξωμεν τὰ στρατεύματα Ἡμῶν νὰ εἰσέλθωσιν εἰς τὰς παραδανουβίους Ἡγεμονίας διὰ νὰ ἀποδείξωμεν εἰς τὴν Πύλην ποῦ δύναται νὰ τὴν φέρῃ ἡ ἐπιμονὴ τῆς. Καὶ σήμερον εἶμι καταλαμβάνοντες τὰς Ἡγεμονίας δὲν ἔχομεν σκοπὸν νὰ ἀρχίσωμεν τὸν πόλεμον. Θέλομεν νὰ λάβωμεν εἰς χεῖρας Ἡμῶν τοιοῦτον ἐνέχυρον, ὅποιον ἐν πάσῃ περιπτώσει νὰ ἐγγυᾶται Ἡμῖν τὴν ἀποκατάστασιν τῶν Ἡμετέρων δικαιωμάτων. Δὲν ζητοῦμεν κατακτήσεις. Ἡ Ρωσία δὲν ἔχει ἀνάγκην αὐτῶν. Ζητοῦμεν τὴν ἱκανοποίησιν τῶν νομίμων δικαιωμάτων Ἡμῶν, ἅτινα τόσῳ προφανῶς παρεβιάσθησαν. Εἶμεθα καὶ νῦν ἔτοιμοι νὰ ἀναστείλωμεν τὴν προέλασιν τῶν στρατευμάτων Ἡμῶν, ἂν ἡ Ὀθωμανικὴ Πύλη ὑποχρεωθῇ νὰ διατηρήσῃ μετὰ θρησκευτικῆς εὐλαβείας τὸ ἄδικτον τῆς Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας.

Ἐν ἑστέρας λέγει ἡ ἰσχυρογνωμοσύνη καὶ ἡ τύφλωσις θελήσωσι τὸ ἐναντίον, τότε ἐπικαλούμενοι εἰς βοήθειαν Ἡμῶν τὸν Ὑψιστον θέλομεν ἀναθέσει εἰς Αὐτὸν ἵνα κρίνῃ τὴν Ἡμετέραν διαφορὰν, καὶ πλήρεις πεποιθήσεως εἰς τὸν παντοδύναμον βραχίονα Αὐτοῦ θέλομεν βαδίσει ἐμπρὸς ὑπὲρ τῆς Ὀρθοδόξου Πίστεως. (Ἐπὶ τοῦ πρωτοτύπου ὑπέγραψεν ἡ Α. Α. Μεγαλειότης διὰ τῆς ἰδίας Αὐτοῦ χειρὸς). *Νικόλαος*

Ἐν Πετερζόφ τῇ 14/26 Ἰουνίου 1853.

(1) Ἰερὰ ἡ ὕψιστα αὐτοκρατορικὰ διατάγματα (χάτι σερίφ = διάταγμα ἱερὸν ἢ χάτι χουμαγιὺν = διάταγμα μεγαλειότητος, κυρίως ἀετι-
νὸκ τοῦ ἀετοῦ ὄντος συμβόλου τῆς μεγαλειότητος τοῦ ἡγεμόνος καὶ τοῦ κράτους, ἐντεῦθεν ὄρδοῦ χουμαγιὺν = στρατὸς αὐτοκρατορικός, δονα-
μαί χουμαγιὺν = στόλος αὐτοκρατορικός, αὐτοκρατορικοῦ μεγαλείου). Πάντα τὰ *χάττια* εἶναι διατάγματα μὴ φέροντα ἀπλῶς τὴν σφραγίδα τοῦ κράτους ὡς εἶναι τὰ *φιρμάνια*, ἀλλὰ τὴν διὰ γραφῆς (χατίιου = γραμμῆς, χαράγματος) Σουλτανικῆς ἰδιοχείρου ἐπικύρωσιν τῶν ἐν τῷ διατάγματι.

Μενδζικώφ τὸ ἐν τοῖς ἔμπροσθεν μνημονευθὲν ἱερὸν Διάταγμα, τὸ ἐγγυώμενον εἰς πάντας τοὺς μὴ Μουσουλμάνους ὑπηκόους τοῦ Σουλτάνου τὴν διατήρησιν καὶ προστασίαν τῶν δικαίων καὶ προνομίων, ὧν ἀνέκαθεν ἀπέλαυον οὗτοι. Τὸ γεγονός οὐδεμίαν προὐκάλεσεν ἐντύπωσιν βαθεῖαν οὔτε ἐν τοῖς ὑπηκόοις τοῖς μὴ Μουσουλμάνοις οὔτε ἐν τοῖς ξένοις πολιτικοῖς καὶ διπλωματικοῖς κύκλοις τῆς πρωτεύουσας, ἀλλ' οὔτε φανεράν ἐξήγειρε τὴν δυσαρέσκειαν τοῦ ἄλλως διηνεκῶς φανατιζομένου ἐναντίον τῆς Ρωσίας, ἀλλὰ μὴ παρεκτρεπομένου ἐναντίον τῶν Χριστιανῶν (τὸ πρῶτον ἴσως ἐν τῇ ἱστορίᾳ τοῦ Ὀθωμανικοῦ κράτους ἐν παραμοναῖς πολέμου ἐναντίον Χριστιανικοῦ κράτους), ἔδωκε δ' ἀπλῶς ἀγορμὴν εἰς τὸν ἀληθῆ πατέρα καὶ δημιουργὸν αὐτοῦ Ἄγγλον πρεσβευτὴν νὰ ποιήσῃται ἐπισκέψεις συγχαρητηρίου τοῖς ἀρχηγοῖς τῶν μὴ μουσουλμανικῶν κοινοτήτων ἀρξάμενος, χαρακτηριστικῶς τῷ τρόπῳ, ἀπὸ τοῦ Ἀρχιερραβίνου, εἶτα δ' ἐπισκεψάμενος καὶ τὰ ἡμέτερα Πατριαρχεῖα. Ἡ στάσις τῶν Πατριαρχείων ἐν τῇ περιπτώσει ταύτῃ ἦτο ὅπως παθητικὴ περὶ τυπικὰς εὐχαριστίας πρὸς τὴν Πύλιν καὶ τυπικωτέρας δεήσεις ὑπὲρ τοῦ Σουλτάνου περιστρεφομένη. Ἄλλως δὲ τὸ ἀνεπαρκὲς καὶ ἀτελεσφόρητον τοῦ ἱεροῦ Διατάγματος ὡμολόγησε τρανῶς ἢ ἐν Πέραν διπλωματία τῶν ξένων Μεγάλων Δυνάμεων συντάξασα αὐτὴ μετὰ τρία ἔτη νέον Διάταγμα Μεγαλειότητος, τὸ περιβόητον Χάττι χουμαγιὸν τοῦ 1856.

Μετὰ τὴν ἔκδοσιν τοῦ ἱεροῦ Διατάγματος ὁ Ρεσίτ ἀπήτησεν, τῇ 4/15 Ἰουνίου, εἰς τὴν μονομονευθεῖσαν τοῦ κόμητος Νεσελερῶδε ἀπὸ τῆς Ὀδησοῦ πεμφθεῖσαν διακοίνωσιν τῆς 19/31 Μαΐου, τὴν ἀπειλοῦσαν, ὡς εἴρηται, τὴν κατάληψιν τῶν Ἡγεμονιῶν καθ' ἣν περιπτώσιν ἡ Πύλις δὲν ἤθελε συμμορφωθῆ πρὸς τὴν τελευταίαν τοῦ Μενδζικώφ διακοίνωσιν. Ἐν τῇ δια-

---

Τὸ ἀνωτέρω μνημονευόμενον Χάττι ἦτο τοιοῦτου χαρακτῆρος καὶ κατ' ἀκολουθίαν δύναται νὰ ὀνομασθῇ *χάττι σερίφ* ἢ *Χάττι χουμαγιόν*. Ἄλλ' ἐν τῇ νεωτέρῃ ἱστορίᾳ τοῦ Ὀθωμανικοῦ κράτους, ἰδίως παρὰ τοῖς Εὐρωπαίοις, *Χάττι σερίφ* καλεῖται εἰδικῶς τὸ Χάττι τοῦ 1840 τὸ καθιεροῦν τὸ *Τανζιμάτ* (ἴδ. σ. 388 σημ.), *Χάττι χουμαγιόν* δὲ καλεῖται τὸ κατὰ τὸ 1856 Σουλτανικὸν Χάττι, περὶ οὗ κατωτέρω γενήσεται λόγος.

κοινώσει ταύτη ὁ Ὄθωμανὸς ὑπουργὸς ἐξῆρεν ἅπαξ ἔτι μετὰ ὕφους λίαν φιλικῶ καὶ μετριοπαθοῦς, τὸν εἰλικρινῆ πόθον τοῦ Σουλτάνου πρὸς φιλικὴν μετὰ τῆς Ρωσίας συνεννόησιν. «Ἡ Α. Μ. ὁ Σουλτάνος, ἐλέγετο ἐν αὐτῇ, ἔδειξε πάντοτε καὶ ἐν πάσῃ περιστάσει τὸν μέγιστον σεβασμὸν εἰς τὴν Α. Μ. τὸν αὐτοκράτορα τῆς Ρωσίας θεωρῶν αὐτὸν σύμμαχον εἰλικρινῆ καὶ γείτονα εὐμενῆ. Ἡ Υ. Πύλη οὐδόλως ἀμφιβίλλουσα περὶ τῶν γενναίων προθέσεων τοῦ Αὐτοκράτορος βιθεῖαν ἠσθάνθη λύπην διὰ τὴν διακοπὴν τῶν σχέσεων». Εἶτα ὁ Ρεσίτ ἱστορῶν τὰς μετὰ τοῦ πρίγκιπος Μενδζικὼφ διαπραγματεύσεις ὡμολόγει μὲν ὅτι οὗτος μετέβαλε τὸ σχέδιον τοῦ *σενετίου* εἰς τὸ τῆς ἀπλῆς διακοινώσεως, ἀλλὰ παρετήρει ἅμα ὅτι ἔννοια τῆς ὑποχρεώσεως ὑπῆρχε πάντοτε ἐν τῷ σχεδίῳ, τοῦθ' ὅπερ θὰ ἀντέβαινε εἰς τὰ κυριαρχικὰ δικαιώματα τοῦ Σουλτάνου. Περαιτέρω ἀγγέλλων ὁ Ρεσίτ ὅτι ὁ Σουλτάνος διὰ διατάγματος (φιρμανίου) περιβεβλημένου διὰ τοῦ σεπτοῦ αὐτοῦ Χάττι χουμαγιὸν (χαράγματος τοῦ αὐτοκρατορικοῦ μεγαλείου ἰδ. σ. 410—11 σημ. 1) ἐπεκύρωσε τὰ δικαιώματα καὶ προνόμια καὶ τὰς ἀτελείας, ὧν ἀπολαύουσιν οἱ Κληρικοὶ τῆς Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας, ὑπισχνεῖτο ἐκ μέρους τῆς Πύλης τὴν ἀκριβῆ τούτων διατήρησιν καὶ δὲν ἐδίσταζε νὰ δώσῃ περὶ ταύτης τὰς ἐν τῷ ἀνακοινωθέντι ὑπὸ τῆς Πύλης πρὸς τὸν πρίγκιπα Μενδζικὼφ σχεδίῳ διακοινώσεως τῆς Πύλης ἐκτεθεισας καὶ περιεχομένας ἐγγυήσεις. Ὡς πρὸς τὴν ἐν τῇ διακοινώσει τοῦ Νεοσελῶδε δηλωθεῖσαν περὶ διαβάσεως τοῦ Προῦθου ὑπὸ τῶν Ρωσικῶν στρατευμάτων πρόθεσιν ἢ Τουρκικῆ διακοινώσεως ἔλεγεν ὅτι ἡ τοιαύτη διακήρυξις εἶναι ἀσυμβίβαστος πρὸς τὰς περὶ εἰρήνης καὶ καλῆς θελήσεως τῆς Α. Μ. τοῦ Αὐτοκράτορος διαβεβαιώσεις καὶ δὲν ἐγίνωσκεν ὁ ὑπουργὸς τίνα ἔδει νὰ δώσῃ ἐξήγησιν εἰς τοιαύτην δήλωσιν, ἐθεώρει δ' ὅμως πάντως τὴν τῶν ὀρίων ὑπέρβασιν ὡς πρᾶξιν ἐχθρικήν πρὸς τὴν Πύλιν. Περὶ δὲ τῶν γενομένων ἐν Τουρκίᾳ πολεμικῶν παρασκευῶν, περὶ ὧν ἐποιεῖτο ὑπαινιγμοὺς ἢ Ρωσικῆ διακοινώσεως, ἔλεγεν ὁ Ρεσίτ ὅτι αὐταὶ εἶχον καθαρῶς ἀμυντικὸν χαρακτῆρα ἕνεκα τῶν Ρωσικῶν ἐξοπλισμῶν. Ἐν τέλει δὲ τῆς διακοινώσεως ἢ ἐπιστολῆς αὐτοῦ ὁ Ρεσίτ συνηγόρει θερμότερα ὑπὲρ τῆς ἀποκαταστάσεως τῶν μεταξὺ τῶν δύο κρατῶν φιλικῶν σχέσεων, παρακαλῶν τὴν Κυβέρνησιν τοῦ

Τσάρου νὰ ἐκτιμήσῃ προσηκόντως τὸ ἀδύνατον τοῦ νὰ ἐνδώσῃ ἡ Πύλη εἰς τὰς Ρωσικὰς ἀξιώσεις, ὡς διετυπώθησαν αὐταὶ ὑπὸ τοῦ πρίγκιπος Μενδζικώφ. Τέλος ὁ Τοῦρκος ὑπουργὸς προέβαινε καὶ εἰς δῆλωσιν, ἣτις, ἐὰν ἐτύγχανε τῆς προσηκούσης ἐκ μέρους τῆς Ρωσίας ἐκτιμήσεως, θὰ προσελάμβανεν ἴσως λαμπρῶς τὴν ὀριστικὴν ρῆξιν, τὴν δῆλωσιν δηλαδὴ ὅτι ἡ Πύλη ἦτο πρόθυμος νὰ πέμψῃ ἰδιαίτερον ἀπεσταλμένον εἰς Πετροῦπολιν,¹ ἵνα συζητήσῃ μετὰ τῶν ὑπουργῶν τῆς Α. Μ. τοῦ Τσάρου ἐν αὐτῇ τῇ Ρωσικῇ πρωτεύουσῃ περὶ συμβιβασμοῦ εὐαρέστου τῷ Τσάρῳ καὶ παραδεκτοῦ ὑπὸ τῆς Υ. Πύλης χωρὶς νὰ ἐπενέγκῃ προσβολὴν εἰς τὴν ἀνεξαρτησίαν αὐτῆς. Ἀτυχῶς ἡ πρότασις αὕτη τῆς Πύλης ἢ δυναμένη νὰ δώσῃ πᾶσαν λογικὴν ἱκανοποίησιν εἰς τὴν προσβληθεῖσαν, ὡς ἰσχυρίζετο ἡ Ρωσικὴ διπλωματία, ὑπὸ τῆς Πύλης ἀξιοπρέπειαν τοῦ Τσάρου, ἅμα δὲ καὶ νὰ κατασκευάσῃ τούτῳ χρυσοῖν γέφυραν ἀξιοπρεποῦς ὑποχωρήσεως ἀπέναντι τοῦ διηνεκῶς αὐξανομένου ἐν Εὐρώπῃ ὄγκου τῆς ἐναντίον αὐτοῦ ἀντιδράσεως, δὲν ἔτυχε τῆς προσηκούσης προσοχῆς ἐκ μέρους τῆς Ρωσικῆς διπλωματίας. Καὶ ἐνόησε μὲν μετ' ὀλίγον ὁ Τσάρος τὸ σφαλερὸν τῆς πορείας αὐτοῦ, ἀλλ' ἢ ἔνεκα τῆς ὑπερβάσεως τῶν ὀρίων δημιουργηθεῖσα καθόλου κατάστασις ἐματαίωσε πᾶσαν πρὸς ἐπανόρθωσιν γενομένην προσπάθειαν. Ὁ δὲ Τσάρος δέκα ἡμέρας μετὰ τὴν ἀποστολὴν τῆς Τουρκικῆς διακοινώσεως ἔδωκε διαταγὴν τῷ στρατῷ αὐτοῦ πρὸς ὑπέρβασιν τῶν ὀρίων καὶ ἀπηύθυνε πρὸς τὸν λαὸν τὴν μνημονευθεῖσαν ἤδη προκέρυξιν τῆς 14 Ἰουνίου.

Οὕτως ὁ Τσάρος κακῶς ὑπολογιζόμενος τὴν ὄλην κατάστασιν τῶν πραγμάτων ἐν Εὐρώπῃ καὶ ἐν Ἀνατολῇ καὶ περιπίπτων ἀπὸ λάθους εἰς λάθος περιεπλάκη εἰς ὁδόν, ἐξ ἧς δὲν ἠδύνατο νὰ ἐπιστρέψῃ ἄνευ προσβολῆς τῆς ἀξιοπρεπείας αὐτοῦ ἀλλὰ καὶ ἐν ἣ δὲν ἠδύνατο νὰ βαδίσῃ στερεῶς καὶ ταχέως πρὸς τὸν σκοπὸν διαβαίνων, μετὰ τὴν κατάληψιν τῶν Ἡγεμονιῶν, τὸν Δανούβιον καὶ προχωρῶν εἰς τὴν καρδίαν τοῦ Ὄθωμανικοῦ κράτους, πρὶν ἔτι προχωρήσωσιν αἱ Τουρκικαὶ πολεμικαὶ παρα-

(1) Μέχρι τότε δὲν εἶχεν ἡ Πύλη τακτικὸν πρεσβευτὴν ἐν τῇ Ρωσικῇ πρωτεύουσῃ.

σκευαί, και παρασκευάζων ει δυνατόν άπέναντι τής έναντίον αυτού έργαζομένης άλλ' ούπω έξεγειρομένης Εύρώπης γεγονότα τετελεσμένα. Ούτω δέ ο Βαλαβιν (ο γραμματεύς τής Πρεσβείας) ο κομισας τήν έπιστολήν του κόμητος Νεσσελοώδε άπό τής 'Οδησού κατέλιπε τήν έλαύριον τής έπιδόσεως τής Τουρκικής διακοινώσεως (ο 'Ιουνίου) τήν Κωνσταντινούπολιν μεθ' άπαντος του προσωπικού τής πρεσβείας άποκομίζων και τά άρχεία τής πρεσβείας.

Τά μετά τήν διάβασιν του Προϋθου.— Διπλωματική άπόπειρα προς συμβιβασμόν.— Αί έν Βιέννη Συνδιασκέψεις.— Το άκουσμα τής ύπό των Ρώσων διαβάσεως των όρων μεγάλως έξήψε τον έρεθισμόν και τον φανατισμόν του πολλού πλήθους των Τούρκων, έρεθιζομένων, ως είρηται, εκ περισσοϋ και ύπό των μισορθόδοξων Φραγκολατίνων τής 'Ανατολής, μεγάλην δέ ήγειρε κατακραυγήν και έν τινι μερίδι τής Εύρωπαϊκής κοινής γνώμης. Έν Γαλλία ιδίως τοσοϋτω μεγάλη ήν ή έξέγερσις, ώστε και αυτοί οι δεδοκιμασμένοι ένταϋθα φίλοι των Χριστιανών τής 'Ανατολής, και ιδίως των 'Ελλήνων, έπεικώς μέν άπεφαινοντο ύπερ των Τούρκων, άυστηρως δέ και δοριμέως έναντίον τής του Τσάρου πολιτικής, και άνήρ, οίος ο θερμός φιλέλλην 'Ακαδημεικός Σαιν Μάρκ-Γιραρδίν, προέτρεπε τας Δυτικας Δυνάμεις δια των έν τή Παρισιανή 'Εφημερίδι των Συζητήσεων γραφομένων ύπ' αυτού άρθρων να **ταπεινώσωσι** τήν Ρωσίαν, ουχι δ' όμως προς όφελος τής Τουρκίας, αλλά προς όφελος των Χριστιανικών λαών τής 'Ανατολής. 'Αλλ' ουχι πανταχοϋ παρεσύρετο άκόμη ή Εύρωπαϊκή διπλωματία ύπό των έναντίον τής Ρωσίας έξεγειρομένων φωνών. Μόνον ή Γαλλική διπλωματία ή διευθυνομένη ύπό του ύπουργού των 'Εξωτερικών Δρουέν Δελουή, του έξ άρχής έν τή άποστολή του Μενδζικώφ ιδόντοι έπιθετικά σχέδια τής Ρωσίας έναντίον τής Τουρκίας και τή έπιμόνω ένεργεία αυτοϋ παρα τήν γνώμην του Ναπολέοντος έπιτυχόντος τήν εις τας 'Ελληνικας θαλάσσας άποστολήν στόλου Γαλλικού, έφαινετο έρεθιζομένη ύπό των τελευταίων πράξεων του Τσάρου. Τούναντίον δέ ή ύπό τήν πρωθυπουργίαν του κόμητος 'Αβερδείνου, του προτιμώντος πάντοτε τήν μετά τής Ρωσίας συνεννόσιν άντι τής μετά του Ναπολέοντος Γ' συμπράξεως άτε φοβουμένου έπιβουλήν και ύπερβασίας εκ μέρους τούτου

ἐναντίον τῶν συνθηκῶν τοῦ 1815 καὶ τοῦ διὰ τῶν συνθηκῶν ἐκείνων ἰδρυμένου πολιτικοῦ καθεστῶτος, διευθυνομένη ὑπὸ τοῦ λόρδου Κλάρενδον Ἀγγλικὴ πολιτικὴ, ἐνέμενε παρὰ πᾶσαν τὴν ἀντιρωσικὴν πολιτείαν τοῦ ὑπουργοῦ τῶν Ἐσωτερικῶν (ἐν τῷ συμμαχικῷ ὑπουργείῳ Τόρεων καὶ Οὐίγων) λόρδου Παλμερστον καὶ τὰ ἀπὸ Κωνσταντινουπόλεως ἀντιρωσικοῦ πνεύματος ὑπομνήματα τοῦ Σ. Κάννιγκ, ἐν τῇ μετριοπαθεῖ ἐπιφυλακτικῇ αὐτῆς στάσει. Ὁ Κλάρενδον ὁ διὰ τῆς ἀπὸ 24/5 Ἀπριλίου πρὸς τὸν Σ. Κάννιγκ διακοινώσεως αὐτοῦ συνιστῶν τῇ Πύλῃ ἐνδοτικότητα εἰς τὰς Ρωσικὰς ἀξιώσεις, τῇ 13/25 τοῦ μηνὸς ἐκήρυττεν ἐν τῇ Βουλῇ τῶν λόρδων ὅτι ἡ κυβέρνησις τῆς Βασιλείας ἔχει στερεὰν ἐμπιστοσύνην εἰς τὸν αὐτοκράτορα Νικόλαον, ὅτι οὗτος ὑπέσχετο ὅτι οὐδὲν ἐναντίον τῆς ἀνεξαρτησίας τῆς Τουρκίας ἔμελλε νὰ ἐπιχειρήσῃ. Καὶ ἀφοῦ δὲ ἔλαβε ἀπὸ 8/20 Ἀπριλίου ὑπόμνημα τοῦ Σ. Κάννιγκ, τοῦ ἐπιστῶντος τὴν προσοχὴν τοῦ Ὑπουργοῦ ἐπὶ τὸν ἰδιαίτερον χαρακτῆρα τῶν τοῦ Μενδζικῶφ ἀξιώσεων, οὐδαμῶς μετέβαλε τὰς πολιτικὰς αὐτοῦ ἀντιλήψεις. Ἄλλ' ὁ τότε πρωθυπουργὸς Ἀβερδεῖνος, ἀφοῦ ἀνέγνω τὸ ἀπὸ 10/22 Μαΐου (μετὰ τὴν ἀναχώρησιν τοῦ Μενδζικῶφ γραφέν) ὑπόμνημα τοῦ πρέσβεως, ἐφάνη κλονούμενος ἐν τῇ ἐπὶ τὴν πολιτικὴν τῆς Ρωσίας πεποιθῆσει αὐτοῦ καὶ ἐν μακρῷ ὑπομνήματι πρὸς τὸν ἐν Πετροῦπόλει Ἀγγλον πρεσβευτὴν ἐφίστα τὴν προσοχὴν τοῦ Ρώσου ἀρχιγραμματέως ἐπὶ τὰς ἀντιφάσεις τὰς μεταξὺ τῶν ἐπισήμων διαβεβαιώσεων τῆς Ρωσικῆς Κυβερνήσεως καὶ τῶν τοῦ Μενδζικῶφ ἀξιώσεων¹. Ἀλλὰ καὶ παρὰ τὴν τοιαύτην τοῦ Ἀβερδεῖνου δυσαρέσκειαν καὶ τὰ σφόδρα ἀντιρωσικὰ φρονήματα τοῦ ὑπουργοῦ τῶν Ἐσωτερικῶν λόρδου Πάλμερστον ὁ ἐπὶ τῶν Ἐξωτερικῶν ὑπουργὸς λόρδος Κλάρενδον κρίνων ἀπαθῶς τὰ γενόμενα καὶ θεωρῶν αὐτά, ὡς οἱ

(1) Πάντως πλημμελὲς τὸ ὑπὸ Rosen (σ. 180) λεγόμενον ὅτι τότε ἦτοι μετὰ τὴν 19 Μαΐου ὁ Ἀβερδεῖνος ἔδωκεν ἐξουσίαν τῷ Σ. Κάννιγκ νὰ μεταπέμψῃται τὸν Ἀγγλικὸν στόλον, ὅταν τοῦτο κρίνῃ ἀναγκαῖον. Ὡς εἶδομεν ἤδη (σ. 377) τῇ 31 Μαΐου (12 Ἀπριλίου) ὁ Σ. Κάννιγκ ἐποίησατο τὴν περὶ τοῦ στόλου δήλωσιν τῷ Σουλτάνῳ λαβὼν τὴν ἐξουσίαν καθ' ὃν ἔτι χρόνον ἀπὸ Λονδίνου μετέβαινε εἰς Κωνσταντινούπολιν.

πολλοὶ τῶν Ἄγγλων, μᾶλλον ὡς ἀπὸ ἄφρονος σπουδῆς τῆς Ρωσίας, οὐχὶ δὲ ἀπὸ ἐπιβούλου σκοποῦ τῆς ἐναντίου τῆς Τουρκίας ἐπιθέσεως προελθόντα, ὡς ἦτο καὶ ἡ πραγματικὴ ἀλήθεια, καὶ μετὰ τὴν τοῦ Νεσσελρῶδε περὶ διαβάσεως τοῦ Προϋθου ἀπειλὴν συνεβούλευε τῇ Πύλῃ (διὰ τῆς ἀπὸ 6/18 Ἰουνίου πρὸς Ἄγγλον πρεσβευτὴν διακοινώσεως) νὰ μὴ θεωρήσῃ τὴν ἐνδεχομένην αὐτὴν ὑπέρβασιν τῶν ὁρίων ὡς περίπτωσιν πολέμου (casus belli). Διὰ τοῦτο δὲ καὶ μετὰ τὴν διάβασιν τοῦ Προϋθου ἡ Ἀγγλικὴ Κυβέρνησις δὲν ἠρηγήθη νὰ συνεργασθῇ μετὰ τῶν λοιπῶν Δυνάμεων πρὸς εἰρηνικὴν διευθέτησιν τῆς ἔριδος.

Μεταξὺ τῶν Δυνάμεων τούτων εἶχε τὴν πρωτοβουλίαν ἡ Αὐστρία. Ἡ Δύναμις αὕτη ἡ τῷ μὲν 1849 ἦτοι πρὸ τεσσάρων ἐτῶν διὰ Ρωσικῆς στρατιωτικῆς ἀρωγῆς σωθεῖσα ἀπὸ τοῦ ἐσχάτου κινδύνου, τῷ δὲ 1853 πάλιν διὰ διπλωματικῆς βοήθειάς τῆς Ρωσίας θριαμβεύσασα ἐναντίον τῆς Πρωσίας ἐν τοῖς Γερμανικοῖς ζητήμασιν, ἐκυμαίνετο νῦν ἐν τῇ ἐνσκηψίῳ μεγάλῃ Ἀνατολικῇ κρίσει μεταξὺ τῆς γησιᾶς. σφόδρα ἀντιρωσικὸν χαρακτῆρα ἐχούσης Αὐστριακῆς Ἀνατολικῆς πολιτικῆς, ἣς τὴν μετ' ἐσχάτου πολιτικοῦ καὶ ἠθικοῦ κυνισμοῦ πιστὴν ἔκφρασιν ἐξέφρασεν ὁ πρίγκιψ Σβάρτσεμβεργ (ἴδ. σ. 405-6), ὁ ἀποθανὼν πρὸς ὄφελος τῆς Ρωσίας ἐν ἔτος πρὸ τῆς κρίσεως ταύτης (κατὰ Ἀπρίλιον τοῦ 1852), πολιτικῆς παρορμώσεως τὴν Αὐστρίαν εἰς τὸ ἀντιρωσικὸν στρατόπεδον τῶν πολεμίων τῆς Ρωσίας, καὶ τῆς στοιχειώδους πολιτικῆς ἠθικῆς τῆς ἐπιβαλλούσης τῇ Αὐστρίᾳ τοῦλάχιστον εὐμενῆ τινα οὐδετερότητα πρὸς τὴν Ρωσίαν. Ἀκριβῶς δὲ ὁ τὸν Σβάρτσεμβεργ ἐν τῇ διευθύνσει τῆς ἐξωτερικῆς πολιτικῆς διαδεξάμενος κόμης Βουδλ. ἦν ὁ ἐκπροσωπῶν τὴν κυμαινομένην αὐτὴν πρὸς τὰ δεξιὰ καὶ ἀριστερὰ πολιτικὴν, ἐνῶ τῆς δευτέρας, τῆς ἠθικωτέρας πολιτικῆς διευθύνσεως ἀντιπρόσωπος ἦν ὁ νεαρὸς αὐτοκράτωρ Φραγκίσκος Ἰωσήφ. Ἄλλ' ὑπῆρχεν ἐν τῇ Αὐστριακῇ κυβερνήσει καὶ ὑπουργὸς συνήγορος τῆς τοιαύτης πολιτικῆς, ἀνὴρ πρωτοφανοῦς ἠθικῆς ἀξίας καὶ ὑψηλοῦ ἠθικοῦ χαρακτῆρος ὡς Αὐστριακὸς ὑπουργός, ὁ Πρῶσος τὴν καταγωγὴν (ἀπὸ Ἐλβερφέλδης) βαρῶν Κάρολος Βρούκ (Bruck). Ὁ ἀνὴρ οὗτος ὁ ἀπὸ τοῦ ἐμπορικοῦ βίου εἰς τὸν πολιτικὸν μεταστὰς καὶ ἐν τούτῳ ὡς ὑπουργὸς τῆς Ἐμπορίας ἤ-

ξικέλευθος εἰς πλεῖστα καὶ μέγιστα ἐκπολιτιστικά ἔργα γενόμενος καὶ πολιτικοῦ ἔτι ἀνδρὸς ἀρετὰς σπανίας δείξας καὶ εἰς εὐγενῶν τάξιν εἰσαχθεὶς καὶ βαρῶν βαθμὸν καὶ προσωνυμίαν λαβὼν, ἀκριβῶς κατὰ τὴν ἀκμὴν τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει πολιτικῆς κρίσεως ἦτοι κατὰ Ἰούνιον τοῦ 1853 ἐπέμφθη εἰς Κωνσταντινούπολιν ὡς πρεσβευτῆς (Διάγγελος, Internuntius) τῆς Αὐστρίας¹. Ὁ βαρὼν Βροῦκ ἐν Κωνσταντινουπόλει γενόμενος ἐκηρύχθη ὑπὲρ τῶν Ρωσικῶν ἀξιώσεων ὡς λίαν νομίμων, καὶ ἐπὶ βάσεων νομίμων τῆς συνθήκης τοῦ Κιουτζούκ-Καϊναρδζή ν' ἀντιταχθῆ ἑναντίον τῆς πανσθενοῦς ἐπὶ τὴν Πύλιν πολιτικῆς ῥοπῆς τοῦ Σ. Κάννιγκ καὶ τὰ πείση αὐτὴν εἰς ἐνδοτικότητα πρὸς τὴν Ρωσίαν. Οὐδὲν ἦττον οἱ πολιτικαὶ ἀρχαὶ καὶ πεποιθήσεις τοῦ Βροῦκ ἐπέδρασαν σημαντικῶς ἐπὶ τὴν Αὐστριακὴν καθόλου πολιτικὴν, καὶ τότε τὸ πρῶτον διευτυπώθη ἐν Βιέννῃ νέον πρόγραμμα Ἀνατολικῆς πολιτικῆς, μὴ ἀπομακρυνόμενον μὲν οὐσιωδῶς ἀπὸ τῶν πολιτικῶν βάσεων τῆς μέχρι νῦν ἄκρως συντηρητικῆς καὶ μέχρι ἀντιχριστιανικῆς ἀπανθρωπίας φιλοτύρκου, ἀλλὰ τροποποιουὺν ὅμως αὐτὴν ἐπὶ τὸ φιλανθρωπότερον καὶ χριστιανικώτερον. Ἀντὶ τῆς Μεττερνιχείου Ἀνατολικῆς πολιτικῆς τῆς κηρυττούσης μετὰ κυνικῆς ἀπανθρωπίας ὅτι ἑκατοντάδες τινὲς χιλιάδες Χριστιανῶν στρεβλουμένων, ἀπαγχονιζομένων καὶ ἀποκεφαλιζομένων πέραν τῶν Αὐστριακῶν ὀρίων ἐν Τουρκίᾳ οὐδὲν ἔχουσι συγκλητικὸν τῇ Αὐστρίᾳ, τὸ νέον πρόγραμμα, ὡς διευτυπώθη ὑπ' αὐτοῦ τοῦ Βροῦκ ἐν τοῖς Ἀπομνημονεύμασιν αὐτοῦ, εἶχεν ὡδε: «*Ἐνεργὸς προστασία τῶν Χριστιανῶν τῆς*

(1) Ὁ πολλαχῶς ἀξιομνημόνευτος ἀνὴρ νέος ὢν, τὸ 23 ἄγων ἡλικίας ἔτος, ἀνήκων εἰς τὴν χορείαν τῶν ὑπὸ ἀπλέτου ἐνθουσιασμοῦ πρὸς τὸν Ἑλληνικὸν ἀγῶνα κατεχομένων, ἔσπευσε τῷ 1821 εἰς Τεργέστην ἵνα μεταβῆ εἰς Ἑλλάδα καὶ μετάσχη τοῦ ἀγῶνος. Ἀλλὰ κωλυθεὶς ἐν Τεργέστη ὑπὸ τῆς Αὐστριακῆς ἀστυνομίας καὶ ἀναγκασθεὶς νὰ μείνῃ αὐτόθι ἐδόθη εἰς τὸν ἐμπορικὸν βίον. Τσοῦτο δ' εὐδοκίμησεν ἐν τούτῳ ὥστε ἐγένετο ἕτερον ὁ κυριώτατος ἰδρυτής, εἶτα δὲ καὶ διευθυντῆς τοῦ Αὐστριακοῦ Ἀλόιδ. Ἐν τῷ σταδίῳ τοῦ πολιτικοῦ βίου ὑπῆρξε πάντοτε χρηστός, μετριοπαθὴς καὶ φίλος τῶν Χριστιανῶν τῆς Ἀνατολῆς.

Ἀνατολῆς, ἀποκλεισμός ἀπὸ τῶν διαβουλίων τῆς Πύλης πάσης ἰδιαιτέρως ἐπικρατούσης ξένης πολιτικῆς ἰσότητος καὶ διατήρησις τοῦ Ὀθωμανικοῦ κράτους».

Εἶναι ἀλήθεια ἀναντίρρητος ὅτι ἡ Αὐστριακὴ πολιτικὴ μετὰ τοῦ νέου προγράμματος αὐτῆς εἰργάσθη ἐπὶ τινα χρόνον εὐκρινῶς ὑπὲρ τῆς εἰρήνης καὶ ἐν Κωνσταντινουπόλει καὶ ἐν Βυρῶπῃ, ὅπως εἶναι ἀληθές ὅτι καὶ αἱ λοιπαὶ Δυνάμεις καὶ οἱ ἐν Κωνσταντινουπόλει πρέσβεις, καὶ ὁ Κάννιγκ αὐτὸς ἕξ ἀνάγκης συντασσόμενος τούτοις, εἰργάζοντο πρὸς ἀποσόβησιν τοῦ πολέμου, ὅπως καὶ οἱ συνετώτεροι τῶν ἐν τῷ Διβανίῳ συμβούλων τοῦ Σουλτάνου. Ἄλλ' ὁ φανατισμὸς τοῦ Τουρκικοῦ πλήθους, ἰδίως τοῦ τῶν πολυαριθμῶν ἐν Κωνσταντινουπόλει ἱεροσπουδαστῶν (σοφτᾶδων), παραθαρρυνόμενος ἐκ τοῦ πρὸς τὸν Ἑλλήσποντον κατὰ πλοῦ τοῦ Ἀγγλικοῦ καὶ τοῦ Γαλλικοῦ στόλου, καθίστα τὸ ἔργον τῆς εἰρήνης δυσχερέστατον. Ὁ φανατισμὸς οὗτος προβαίνων μέχρι ἀπειλῶν καθαιρέσεως τοῦ Σουλτάνου ἠνάγκασεν ἐπὶ μίαν στιγμὴν τὸν ἀγαθὸν Σουλτάνον νὰ ἐπιθυμήσῃ τὴν ἀπὸ τῆς Κυβερνήσεως ἀποχώρησιν τοῦ τὰ μάλιστα ὡς ἐνδοτικοῦ ὑπὸ τῶν φανατικῶν καταγγελλομένου Ρεσίτ, ὅστις καὶ παρητήθη, ἀλλ' ἡ πλειονότης τοῦ Διβανίου ἐκώλυσε τὸν Σουλτάνον νὰ δεχθῇ τὴν προσενηχθεῖσαν παραίτησιν καὶ ὁ Ρεσίτ μετ' ὀλίγας ἡμέρας ἐπηνήλθε (κατὰ Ἰούλιον) εἰς τὴν θέσιν αὐτοῦ. Ἡ Πύλη, ἀντὶ τῆς ὑπὸ τοῦ πλήθους τῶν φανατικῶν ζητουμένης κηρύξεως τοῦ πολέμου, ἠρκέσθη εἰς διαμαρτυρίαν, ἐν ἣ ἔλεγε μὲν ὅτι τὴν ὑπὸ τοῦ Ρωσικοῦ στρατοῦ διάβασιν τοῦ Προῦθου ἐθεώρει ὡς παραβίασιν τῆς εἰρήνης, ἀλλὰ καὶ οὕτως ἀπειχε κηρύξεως πολέμου, ἐνεργεῖα μάλιστα τῶν πρέσβων ἐκωλύθη καὶ ἡ τῆς διαμαρτυρίας εἰς τὴν Ρωσικὴν αὐλὴν ἀποστολή.

Οὕτως εἶχον τὰ πράγματα κατὰ Ἰούλιον τοῦ 1853, ὅτε ἡ Αὐστριακὴ κυβέρνησις ἤρξατο τοῦ ἔργου τῆς μεσολαβήσεως καλέσασα εἰς διάσκεψιν τοὺς ἐν Βιέννῃ πρέσβεις τῶν Μεγάλων Δυνάμεων καὶ αὐτὸν τὸν τῆς Ρωσίας. Ἡ Αὐστρία ἤδη κατὰ τὸν παρελθόντα μῆνα εἶχε πέμψει εἰς τὴν Πύλην μετὰ τοῦ πρέσβως Βρουκ σχέδιον διακοινώσεως πρὸς τὴν Ρωσίαν ἐκ μέρους τῆς Πύλης σταλησομένης. Ἄλλὰ τὸ Διβάνιον τὸ περιεχόμενον τοῦ σχεδίου δὲν εὔρε συνᾶδον πρὸς τὴν ἀνεξαρτησίαν καὶ ἀξιοπρέ-

πειαν τῆς Πύλης. Ἡ Αὐστριακὴ δ' ὅμως κυβέρνησις, ἣς ὁ ἐν Κωνσταντινουπόλει πρεσβευτὴς, συνήγορος ὢν τῶν Ρωσικῶν ἀξιώσεων καὶ μετὰ δυσμενοῦς βλέμματος παρακολουθῶν τὰς ἐνεργείας τοῦ Σ. Κάννιγκ, εἶχε προσαγάγει εἰς τὸν τρόπον τῆς ἑαυτοῦ διανοήσεως καὶ τὸν πρωθυπουργὸν Βουόλ, δὲν ἔπαυσεν ἐργαζόμενος ὑπὲρ εἰρηνικῆς λύσεως τοσοῦτω μᾶλλον, ὅσῳ καὶ οἱ ἐν Βιέννῃ πρέσβεις τῆς Γαλλίας καὶ Ἀγγλίας εἰργάζοντο εἰλικρινῶς πρὸς τὸν αὐτὸν σκοπὸν. Καὶ νῦν ἡ κυβέρνησις αὕτη ἔπεμψεν εἰς Κωνσταντινούπολιν νέον σχέδιον μᾶλλον εὐπρόσδεκτον, ὅπερ μετὰ πολλοὺς ἀγῶνας κατώρθωσεν ὁ βαρῶνος Βροῦκ νὰ καταστήσῃ δεκτὸν παρὰ τῆς Πύλης (τῆ 11]23 Ἰουλίου). Ἀλλὰ πρὶν ἢ ἐπὶ τοῦ σχεδίου τούτου συνταχθεῖσα διακοίνωσις τῆς Πύλης φθάσῃ εἰς Βιέννην καὶ ἐκεῖθεν πεμφθῆ εἰς Πετρούπολιν, ἐγνώσθη εἰς τὴν ἐν Βιέννῃ συνδιάσκεψιν ὅτι ὁ Τσάρος ἐνέκρινε σχέδιον ἕτερον ὑπὸ τῆς Γαλλικῆς κυβερνήσεως ὑποβληθὲν αὐτῷ. (Ὁ Ναπολέων Γ', ὅστις ἐν τῷ βᾶθει τῆς ψυχῆς αὐτοῦ προετίμα πάντοτε προσέγγισιν τινα πρὸς τὴν Ρωσίαν ἀντὶ τῆς μετὰ τῆς Ἀγγλίας ἐναντίον αὐτῆς συστάσεως, νῦν ἐννοῶν τὸ δυσχερὲς τῆς θέσεως τοῦ Τσάρου, ἅμα δὲ καὶ τὴν τούτου ἐπιθυμίαν ἵνα ἐξέλθῃ τῆς τοιαύτης θέσεως ἄνευ βλάβης τῆς ἀξιοπρεπείας αὐτοῦ, ἐδράξατο τῆς εὐκαιρίας ἵνα προσενέγκῃ τοιαύτην τινα ὑπηρεσίαν τῷ Τσάρῳ. Δὲν ἐψεύσθη δὲ τῶν ἐλπίδων καὶ προσδοκιῶν αὐτοῦ καὶ οἱ Γαλλικοὶ πολιτικοὶ κύκλοι ἄσμενοι ἔμαθον τὴν περὶ ἐγκλίσεως τοῦ Γαλλικοῦ σχεδίου ὑπὸ τοῦ Τσάρου εἶδησιν οὐχὶ ἀπλῶς διὰ τὴν ἐλπίζομένην οὕτως εἰρηνικὴν λύσιν τοῦ ζητήματος, ἀλλὰ καὶ διὰ τὴν ἀρξαμένην οὕτω πρὸς ἄλληλα προσέγγισιν τῶν δύο κρατῶν, ὡς ἐφαντάζοντο καὶ ἐλόθουν¹. Τὸ οὕτως ἐγκριθὲν ὑπ

(1) Χαρακτηριστικώτατον ὡς πρὸς τοῦτο τὸ γραφόμενον ὑπὸ τοῦ Θουβενέλ πρὸς τὸν ἐν Πετρούπολει Γάλλον πρεσβευτὴν στρατηγὸν Καστελβασάκ (3/15 Ἰουλίου) ἐπὶ τῇ εὐκαιρίᾳ τῆς εἰς τοῦτον ἀποστολῆς τοῦ Γαλλικοῦ σχεδίου: «Ἐπιθυμοῦμεν πάντοτε τὴν εἰρήνην, ἀμφιβάλλω δὲ ἂν ὑπάρχει πρὸς ταύτην ὁδὸς ἀσφαλεστέρα τοῦ ἡμετέρου σχεδίου τῆς διακοινώσεως. Εἰς τὴν Ρωσίαν δίδεται νῦν *εὐκαιρία καλὴ* νὰ προσεγγίσῃ πρὸς τὴν Γαλλίαν παραδίδουσα εἰς λήθην τινα πράγματα, καὶ

τοῦ Τσάρου σχέδιον Τουρκικῆς διακοινώσεως ἐπέμφθη εἰς τὴν ἐν Βιέννῃ συνδιάσκεψιν, ἔνθα ὁ Γάλλος πρεσβευτὴς βαρῶνος Βουρκεναὶ μετὰ ζήλου εἰργάσθη ὑπὲρ τῆς ὑπὸ τῆς συνδιασκεψέως ἐγκρίσεως αὐτοῦ, ἣτις καὶ ἐδόθη μετὰ λίαν ἐλαφρῶν τροποποιήσεων. Ἡ οὕτω καταρτισθεῖσα περίφημος «Βιενναία διακοίνωσις», ὡς ἐκλήθη, ἐπέμφθη (21]2 Αὐγούστου) ταχυδρομικῶς

θέτουσα ἴσως τὰς βάσεις συμμαχίας ἀποτελεσματικῆς. Ἄρά γε θὰ ἐνηώσωσιν ἡμᾶς ἐκεῖ ὅπου εὐρίσκεσθε ;»

(1) Τὸ κείμενον τοῦ σχεδίου εἶχεν ὡς ἐξῆς : «Ὁ Σουλτάνος ἐν τῷ διακαεῖ αὐτοῦ πόθῳ τοῦ ἀποκαταστήσαι τὴν διὰ τινων προσφάτων περιπλοκῶν διαταραχθεῖσαν πρὸς τὸν αὐτοκράτορα τῆς Ρωσίας ἀγαθὴν συνενόησιν εἰργάσθη ἐπιμελῶς πρὸς εὐρεσιν τρόπων καὶ ὁδῶν πρὸς ἐξάλειψιν τῆς ἔριδος ταύτης καὶ πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον ἔδωκε τὴν ἰδιαιτέραν αὐτοῦ σουλτανικὴν διαταγὴν, ἣν ἡ Πύλη θεωρεῖ ἑαυτὴν εὐτυχῆ ν' ἀνακοινώσῃ εἰς τὸν κόμητα Νεσεσελῶδε. Ἐὰν οἱ αὐτοκράτορες τῆς Ρωσίας ἐν παντὶ χρόνῳ ἔδοσαν δείγματα τῆς ἐνεργοῦ αὐτῶν μερίμνης ὑπὲρ διατηρήσεως τῶν ἀτελειῶν καὶ τῶν προνομίων τῆς ἐν τῷ Ὄθωμανικῷ κράτει Ὁρθόδοξου Ἐκκλησίας, οἱ Σουλτάνοι οὐδέποτε ἠρνήθησαν νὰ καθιερώσωσιν αὐτὰς διὰ πράξεων μαρτυρουσῶν τὴν ἀρχαίαν καὶ σταθερὰν εὐμένειαν αὐτῶν πρὸς τοὺς Χριστιανούς αὐτῶν ὑπηκόους. Κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον καὶ ὁ νῦν ἀνάσσειν σουλτάνος Ἀβδούλ Μεδζιδ τῶν αὐτῶν ἐμφορούμενος αἰσθημάτων καὶ ἐπιθυμῶν νὰ δώσῃ τῷ αὐτοκράτορι τῆς Ρωσίας ἴδιον αὐτοῦ τεκμήριον φιλίας, ἀποβλέψας μόνον εἰς τὴν ἀπειρον αὐτοῦ ἐμπιστοσύνην πρὸς τὰς ἐξόχους ἀρετὰς τοῦ σεπτοῦ αὐτοῦ φίλου καὶ συμμάχου ἐστάθμισε σοβαρῶς τὰς διὰ τοῦ πρίγκιπος Μενδζικῶφ γενομένας αὐτῷ παραστάσεις. Διὰ τοῦτο ὁ ὑποφαινόμενος ὑπουργὸς τῶν Ἐξωτερικῶν ἔλαβεν ἐντολὴν νὰ κηρύξῃ ὅτι ἡ κυβέρνησις τοῦ Σουλτάνου θέλει μείνει πιστὴ εἰς τὸ γράμμα καὶ εἰς τὸ πνεῦμα τῶν εἰς τὴν προστασίαν τῆς Χριστιανικῆς θρησκείας ἀναφερομένων ὄρων τῶν συνθηκῶν τοῦ Κιουτσούκ-Καϊναρδζή καὶ Ἀδριανουπόλεως καὶ ὅτι ὁ Σουλτάνος θεωρεῖ ζήτημα τιμῆς νὰ ἀσφαλίσῃ νῦν τε καὶ ἐν τῷ μέλλοντι εἰς τὴν Ὁρθόδοξον Ἐκκλησίαν τὴν διατήρησιν πασῶν τῶν ὑπὸ τῶν σεπτῶν αὐτοῦ προγόνων δοθεισῶν εἰς αὐτὴν καὶ ὑπὸ τούτου ἀναγνωρισθεῖσῶν *πνευματικῶν* προνομίων, εἴτι δὲ ἐν πνεύματι ὑψηλῆς εὐμενείας νὰ καταστήσῃ κοινῶν τὴν Ὁρθόδοξον Ἐκκλησίαν πασῶν τῶν εἰς ἄλλας Χριστιανικὰς θρησκείας διὰ συνθηκῶν ἢ δι' ἰδιαιτέρων ἀποφάσεων ἐνδεχομένως παρασχεθησομένων ὠφελειῶν».

εἰς Κωνσταντινούπολιν, ἵνα ἀνακοινωθῇ τῇ Πύλῃ ὑπὸ τοῦ αὐτόθι Αὐστριακοῦ πρέσβευς, ἐπέμφθη δ' αὐθημερόν **τηλεγραφικῶς** καὶ εἰς Πετρούπολιν. Καὶ ἀπὸ μὲν Πετροουπόλεως ἠγγέλθη τηλεγραφικῶς ἢ ἐκ μέρους τοῦ Τσάρου ἀποδοχὴ τοῦ σχεδίου, ὅπερ ἐγέννησε παρὰ τοῖς ἐν Βιέννῃ διπλωμάταις τὴν ψευδῆ πεποίθησιν περὶ τῆς λύσεως τοῦ ζητήματος, διότι περὶ τῆς ἐκ μέρους τῆς Πύλης ἀποδοχῆς τοῦ σχεδίου οὐδεμίαν οὕτοι εἶχον ἀμφιβιβλίαν. Καὶ ὅμως ἡ δυστροπία καὶ ἡ ἀντίστασις εἰς τὴν θέλησιν τῆς Εὐρώπης ὅλης προῆλθε νῦν ἐκ μέρους τῆς Πύλης. Τὸ αὐτοκρατορικὸν Διβάνιον ἐν τῇ πρώτῃ αὐτοῦ συνεδριάσει ἀπεφάνετο γνώμην ὑπὲρ τῆς ὀλοσχεροῦς ἀπορρίψεως τοῦ σχεδίου, τῇ ἐπιμόνῳ δὲ αἰτήσει τοῦ Ρεσίτ πασσά ἀπεφάσισε νὰ δεχθῇ αὐτὸ μετ' οὐσιωδῶν τροποποιήσεων. Αἱ τοῦ Διβανίου ἐνστάσεις ἀπέβλεπον εἰς τὰ ἐν τῷ πρώτῳ ἐδαφίῳ τοῦ σχεδίου περὶ τῆς διηνεκοῦς μερίμνης τῶν Ἑγεμόνων τῆς Ρωσίας ὑπὲρ τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας λεγόμενα, δυνάμενα νὰ ἐρμηνευθῶσιν ὑπὸ τὴν ἔννοιαν ὅτι τότε μόνον οἱ Σουλτάνοι ἤροξαντο νὰ προστατεύωσι τὴν Ἐκκλησίαν ταύτην, ὅτε εἶδον τὴν Ρωσίαν μεριμνῶσαν ὑπὲρ αὐτῆς. Μετὰ τὴν θεωρητικῶς εὐλογωτάτην, ἀλλὰ πρακτικῶς οὐχὶ ἐπίκαιρον ταύτην ὡς πρὸς τὸ πρῶτον ἐδάφιον παρατήρησιν¹, τὸ Διβάνιον ἐνίστατο καὶ ἐναντίον τῶν ἐν τῷ δευτέρῳ ἐδαφίῳ περὶ τῶν συνθηκῶν τοῦ Καίναρτζῆ καὶ Ἀδριανουπόλεως λεγομένων, ἰσχυρίζομενον ὅτι ἢ ἐν ταῖς συνθήκαις ἐκείναις διδομένη εἰς τὴν Ρωσίαν περὶ προστασίας τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας ὑπόσχεσις οὐδὲν κοινὸν εἶχε πρὸς τὰς προνομίας τῆς Ἐκκλησίας, τὰς διδομένας αὐτῇ **ἀνέκαθεν** ὑπὸ τῶν Σουλτάνων ἀνευ οὐδεμιᾶς ἀναμίξεως τῆς Ρωσίας. Ἐποιεῖτο δὲ ἡ Πύλη ἐνστάσεις καὶ κατὰ τοῦ περιεχομένου τοῦ τρίτου ἐδαφίου, ἀξιοῦσα ἵνα τὰ ἐν αὐτῷ λεγόμενα περὶ τῶν ἄλλων Χριστιανικῶν θρησκευμάτων ἀναφέρονται εἰς τὰς τῶν ὑπηκόων τοῦ Σουλτάνου Ἐκκλησίας (Ἀρμενικὴν, Ἀρμενοκαθολικὴν, Χαλδαϊκὴν, Ἰακωβιτικὴν), οὐχὶ δὲ εἰς

(1) Εὐλογωτάτην λέγομεν, διότι αἱ ὑπὸ τῶν Σουλτάνων παρεχόμεναι τῇ Ἐκκλησίᾳ προνομίαι εἶχον ἀρχὴν πολλῶ προγενεστέραν τῆς ὑπὸ τῆς Ρωσίας ἀπὸ τῆς διὰ τῆς συνθήκης τοῦ 1774 ἀρξαμένης ὑπὲρ τῆς Ἐκκλησίας ταύτης μερίμνης.

τὴν ὑπὸ τὴν προστασίαν τῆς Γαλλίας διατελοῦσαν Λατινικὴν (ἴδε σ. 318). Αἱ ἐνστάσεις αὐταὶ τῆς Πύλης ἐθεωρήθησαν ὡς κατ' εἰσῆγησιν τοῦ Σ. Κάννιγκ γενόμεναι, εἰ καὶ οὗτος ὁμοῦ μετὰ τῶν ἄλλων πρέσβων ἐπισήμως ἐφαίνετο ἐνεργῶν παρὰ τῇ Πύλῃ ὑπὲρ τῆς ἀναλλοιώτου παραδοχῆς τοῦ Βιενναίου σχεδίου, ὁμολογεῖ δὲ καὶ αὐτὸς ὁ βιογράφος τοῦ Κάννιγκ (σ. 295), ὅτι οὗτος ἐθεώρει μὲν τὸ τῆς διακοινώσεως σχέδιον ἀπαράδεκτον, ἀλλὰ ὑποστηρίζων, κατὰ τὰς ὁδηγίας τῆς Κυβερνήσεως αὐτοῦ, τὴν ὑπὸ τῆς Πύλης παραδοχὴν οὐδαμῶς ἔδιδε τοῖς Ὑπουργοῖς τοῦ Σουλτάνου νὰ ἐννοήσωσι τὰς ἰδίας αὐτοῦ σκέψεις, αὐτὸς δὲ ὁ Κάννιγκ ἔγραφε (τῇ 8|20 Αὐγούστου τῷ λόρδῳ Κλάρενδον: «Θὰ πιστεύητέ μοι λέγοντι ὅτι κατέβαλον *ἐπισήμως* πᾶσαν δυνατὴν προσπάθειαν πρὸς ὑποστήριξιν τῆς «Βιενναίας διακοινώσεως». Ὁ Ρεσίτ μοι εἶπε νεύλικρινῶς ὅτι οὐδεμίαν *ῥοπή προσωπικὴ* ἠδύνατο νὰ πείσῃ αὐτὸν νὰ ἐνδώτῃ»¹. Ἄλλ' ὅπως καὶ ἂν ἔχωσι τὰ περὶ τῆς τοῦ Σ. Κάννιγκ πολιτείας, γεγονός ἐστίν ὅτι ἡ Πύλη ἐδέχετο τὴν «Βιενναίαν διακοίνωσιν» μετὰ τροποποιήσεων, ἃς δὲν ἐδέχθη ὁ Τσάρος, ἡ δὲ ἐρμηνεία, ἣν ἡ Ρωσικὴ πρὸς τὰς Δυνάμεις ἐγκύκλιος, ἡ ἀγγέλλουσα τὴν μὴ παραδοχὴν, ἔδιδεν εἰς τὰ ὑπὸ τῆς Πύλης ἀμφισβητούμενα μέρη τῆς διακοινώσεως, ἐφαίνετο δικαιοῦσα τὰς ἐνστάσεις τῆς Πύλης. Ἐντεῦθεν αἱ μὲν Δυνάμεις ἐπαύσαντο πιέζουσαι τὴν Πύλην, ἡ δὲ Ρωσία ἐξήτησεν ἀξιολοπετῆ ἐκ τῆς δημιουργηθείσης αὐτῇ δυσχεροῦς θέσεως δ' ἐξοδον.

Ἡγεμονικαὶ συνεντεύξεις τοῦ Ὀλμύτς καὶ τῆς Βαρσοβίας.—Ἐλωφελούμενος ὁ Τσάρος τὴν τέλει μὲν ἐνώπιον

(1) Εἰς τὸν ἐν Βιέννῃ Ἄγγλον πρεσβευτὴν λόρδον Westmoreland ἔγραφεν ὁ αὐτὸς τῇ αὐτῇ ἡμέρᾳ: «Ὑπὸ τὰς παρούσας περιστάσεις δύσκολον εἶναι νὰ διαφύγω τὴν ὑπόνοιαν ὅτι εἰργάσθη μᾶλλον ὑπὲρ τῆς ἀπορρίψεως ἢ ὑπὲρ τῆς παραδοχῆς τοῦ σχεδίου. Ἄλλ' οἰαιδίποτε κἂν ἦσαν αἱ ἰδιαιτερά μου γνώμαι, ἐξετέλεσα πιστῶς τὰς τοῦ Κλάρενδον ὁδηγίας». Ἄλλ' ὡς φαίνεται, ἐνῶ ἡ γλῶσσα τοῦ Κάννιγκ ἦν ἡ τοῦ Κλάρενδον, ἡ διάνοια αὐτοῦ ἦν ἡ τοῦ ῥήξιν πρὸς τὴν Ρωσίαν ζητοῦντος Πάλμερστον. Οἱ Τοῦρκοι ὑπουργοὶ ἐνόουν ἄριστα τὴν ὅπισθεν τῶν λόγων κρυπτομένην διάνοιαν τοῦ Σ. Κάννιγκ.

ἐκ μέρους τῆς Ρωσίας κατὰ τῆς ἀνεξαρτησίας τοῦ Σουλτάνου προσβολῆς. Ἡ ἀπόφασις αὕτη τοῦ Ὀλμύτς ἡ ληφθεῖσα ὑπὸ τῶν δύο αὐτοκρατόρων ἔδει νὰ ὑποστηριχθῇ καὶ ὑπὸ τῆς Πρωσσίας, ἣς ὁ βασιλεὺς, καί περ προσκληθεὶς νὰ παραστῇ εἰς τὰ γυμνάσια, δὲν εἶχε προσέλθει ἵνα μὴ ἐγείρῃ ἀγανάκτησιν ἐν τῷ κράτει αὐτοῦ ἔνεκα τῶν λυπηρῶν ἀναμνήσεων τῆς ἐν Ὀλμύτς συνδιασκέψεως τοῦ 1850 (σ. 423). Διὰ τοῦτο οἱ δύο αὐτοκράτορες μετὰ τὴν λήξιν τῶν γυμνασίων μετέβησαν εἰς Βαρσοβίαν, ὅπου ἀφίκετο καὶ ὁ βασιλεὺς τῆς Πρωσσίας καὶ ἐγένετο οὕτω (22/3 Ὀκτωβρίου) ἡ συνέντευξις τῶν τριῶν ἡγεμόνων μέλλουσα νὰ ἐμπεδώσῃ ἔτι μᾶλλον τὴν ἐν Ὀλμύτς ληφθεῖσαν ἀπόφασιν καὶ νὰ προλεάνῃ τὴν ὁδὸν τῆς εἰρήνης, ἥτις τοσοῦτω μᾶλλον ἐφαίνετο οὕτως ἀσφαλιζομένη, ὅσον καὶ ὁ Ναπολεὼν, ὡς εἴρηται, παρὰ πᾶσαν τὴν φιλοπόλεμον καὶ ἀντιρωσικὴν πολιτείαν τοῦ Δρουὲν Δελουῆ εἰργάζετο ὑπὲρ αὐτῆς καὶ ἦν ἀληθῆς πατήρ τῆς «Βιενναίας διακοινώσεως», καὶ ἐν Ἀγγλίᾳ δὲ ὁ τε πρωθυπουργὸς Ἀβερδεϊνὸς καὶ ὁ ὑπουργὸς τῶν Ἐξωτερικῶν Κλάρενδον, παρὰ πάσας τὰς κατὰ μέρος ἐναντίον τῶν ἀντιφάσεων τῆς Ρωσικῆς πολιτικῆς μομφάς, ἦσαν ἔτι φίλοι τῆς εἰρήνης, ἣς ὑπέρομαχοι ἦσαν καὶ ἡ βασίλισσα Βικτωρία καὶ ὁ πρίγκιψ σύζυγος αὐτῆς Ἀλβέρτος. Ἀλλὰ «μοιραδία τις δύνασις» ἵνα κατὰ τὸν ἡμέτερον Σοφοκλῆν εἴπωμεν, μοιραία τις φορὰ τῶν πραγμάτων ἐνεργοῦσα ὑπὲρ τὰς κεφαλὰς πάντων τούτων τῶν ἰσχυρῶν ἐργατῶν τῆς εἰρήνης κατέστησεν αὐτοὺς πειθήνια ὄργανα τοῦ πολέμου, μαρτυροῦσα τὴν ὑπὸ τοῦ Γάλλου φιλοσόφου ἱστορικοῦ Ταιν ῥηθεῖσαν ἀλήθειαν ὅτι τὴν ἱστορίαν, τὰ μεγάλα δηλονότι ἱστορικὰ γεγονότα, δημιουργεῖ συνήθως μία ῥοπή ἢ στιγμή (moment) καὶ τὸ περιβάλλον (milieu), οὐχὶ νοῦς καὶ θέλησις ἀνθρώπων. Καθ' ὃν χρόνον οἱ τρεῖς ἰσχυρότατοι τῶν ἡγεμόνων τοῦ κόσμου συνερχόμενοι ἐν Βαρσοβίᾳ συνεζήτουν καὶ εἴρισκον τὴν ὁμαλωτάτην πλέον θεωρουμένην ὁδὸν τῆς εἰρήνης, τὸ μέγα ζήτημα τῆς εἰρήνης καὶ πολέμου ἔλυον ὑπὲρ τοῦ πολέμου οἱ Οὐλεμάδες (διδάσκαλοι καὶ δικασταὶ τοῦ ἱεροῦ μουσουλμανικοῦ νόμου) καὶ τὸ σμῆνος τῶν σοφτάδων, βοηθούμενοι εἰς τὸ ἔργον τοῦτο παρὰ τῶν στόλων αὐτῶν τῶν εἰρήνης φίλων Μεγάλων Δυνάμεων.

(=θάλασσα κλειστή) ἐν καιρῷ εἰρήνης· εἰς οὐδὲν οὐδεμιᾶς Δυνάμεως πολεμικὸν πλοῖον ἐπιτρεπομένου τοῦ διὰ τῶν πορθμῶν τούτων διάπλου).

Εἰς τὴν Ρωσικὴν διαμαρτυρίαν ἀπήντησεν ὁ Ἄγγλος ὑπουργός, ἰσχυριζόμενος ὅτι ἡ διαμαρτυρία τῆς Ρωσίας διατεινομένης ὅτι, μὴ κηρυχθέντος πολέμου μεταξὺ Ρωσίας καὶ Τουρκίας, ἐτηρεῖτο ἔτι ἐν ἰσχύϊ ἡ συνθήκη τοῦ 1841, ἡ ἀπαγορεύουσα τὸν εἰσπλουν τοῦ Ἑλλησπόντου εἰς ξένα πλοῖα ἐν καιρῷ εἰρήνης, ἦτο ἄνευ βίας νομίμου, διότι, ἀφ' ἧς ἡμέρας Ρωσικὸς στρατὸς διέβη τὰ μεθόρια, δὲν ὑφίστατο πλέον εἰρηρικὴ κατάστασις μεταξὺ τῶν δύο κρατῶν. Ἄλλὰ καὶ μετὰ τὸν εἰσπλουν τοῦ Ἑλλησπόντου καὶ τὴν διαμαρτυρίαν τῆς Ρωσίας αἱ ὑπὲρ τῆς εἰρήνης ἐνέργειαι δὲν ἔπαυσαν, αἱ περιστρεφόμεναι ἰδίως περὶ τὸ συμφωνηθὲν ἐν Βαρσοβίᾳ μεταξὺ τῶν τριῶν Δυνάμεων σχέδιον, καὶ ἡ Γαλλία δέ, ἢ μᾶλλον ὁ Ναπολέων δὲν ἔπαυεν ἐφιέμενος εἰρήνης καὶ φιλίας πρὸς τὸν Τσάρον καὶ ἐμπνέων δυσπιστίαν εἰς τὴν Ἀγγλικὴν αὐτὴν καὶ κυβέρνησιν.¹ Ἄλλ' ὁ εἰς Βόσπορον εἰσπλους τῶν ξένων πλοίων ἐματαιώσε τὴν ἐλπυζομένην νῦν εἰρηρικὴν διευθέτησιν κατ' ἄλλον τρόπον. Ἐρρηθήν ἤδη ὅτι οἱ Ὀθωμανοὶ πολιτικοὶ ἄνδρες κηρυσσόμενοι ἐναντίον τῆς «Βιενναίας διακοινώσεως» ἐποιοῦν τοῦτο φοβούμενοι τὴν ἐξεγερωθεῖσαν ἐν Κωνσταντινουπόλει δημοσίαν γνώμην τοῦ λαοῦ καὶ τὸν πανταχοῦ τοῦ κράτους ἐξαπτόμενον φανατισμόν. Οἱ πολιτικοὶ οὗτοι ἄνδρες πρὸ πολλοῦ εἶχον σχηματίσει πεποιθήσιν ὅτι ἀνδρικωτέρα τις καὶ πολεμικωτέρα πολιτεία τοῦ Διβανίου πρὸς τὴν Ρωσίαν ἐν συναφείᾳ πρὸς τὴν ἐν Γαλλίᾳ καὶ Ἀγγλίᾳ ὑπὲρ τῆς Πύλης συνηγοροῦσαν ἐνέργειαν τῆς κοινῆς γνώμης καὶ πρὸς τὰς δηλώσεις τῆς Ἀγγλικῆς πολιτικῆς τῆς κηρυχθείσης ὑπὲρ τῆς ἀνεξαρτησίας καὶ ἀκεραιότητος τῆς Τουρκίας, ἢ θελεν ἔχει ἀποτελέσματα πολλῶ ὠφελιμώτερα ἢ ἡ μετέωρος κατάστασις τοῦ

(1) Κατὰ τὸν βιογράφον τοῦ Κάννιγκ (ἐν εἰρ. τ.) ὁ Κλάρενδον ἔλεγε τῇ δεσποίνῃ Σ. Κάννιγκ ὅτι αὐτὸς τε (ὁ Κλάρενδον) καὶ ὁ λόρδος Ἀβερδεϊνος λίαν ἐδυσπίστουν εἰς τὸν Λουδοβίκον Ναπολέοντα καὶ τὴν δυσπιστίαν ταύτην ἐθεώρουν βεβαιουμένην ὑπὸ τῆς πολιτείας τοῦ Γάλλου πρέσβους.

ειρηνικοῦ πολέμου ἢ δημιουργηθεῖσα διὰ τῆς ὑπὸ τοῦ Ρωσικοῦ στρατοῦ καταλήψεως τῶν Ἑγεμονιῶν. Διὰ τοῦτο ἀπὸ τοῦ Αὐγούστου ἤδη κηρυχθέντες ἐναντίον τῆς «Βιενναίας διακοίνωσης» εἶχον ἐτοιμάσει καὶ τελεσίγραφον πρὸς τὴν Ρωσίαν, ἀπαιτοῦν τὴν ἐντὸς βραχυτάτης προθεσμίας ἐκκένωσιν τῶν Ἑγεμονιῶν, ἢς μὴ γενομένης ἐμελλον νὰ κηρύξουσι τὸν πόλεμον κατὰ τῆς Ρωσίας. Ἄλλ' ὁ Σ. Κάννιγκ εἶχεν ἐπίσχει τὴν ὁρμὴν αὐτῶν ταύτην ἀναμένων τὸ ἀποτέλεσμα τῶν νέων ἐν Βαρσοβῆ ἀποφασισθεισῶν διπλωματικῶν ἐνεργειῶν, καίπερ ἄλλως θεωρῶν καθ' ἑαυτὸν ἀπαραίτητον τὸν πόλεμον (ιδ. περαιτέρω σημ. 1). Εἶδομεν δὲ ὅτι ὁ εἰς Βόσπορον εἰσπλους τοῦ Γαλλικοῦ στόλου εἶτα δὲ καὶ τῶν ὀλίγων Ἀγγλικῶν πλοίων, ὁ προκλήθεις ὑπὸ τοῦ Ρεσιτ ἔνεκα φόβου πραγματικῶν ἢ ἀνυποστάτων κινδύνων τῶν Χριστιανῶν, οὐ μόνον δὲν κατεπτόησε τὸ φρόνημα τῶν Ὀθωμανῶν τῆς πρωτευούσης, ἀλλὰ καὶ ἐξῆρε καὶ ἐπέρρωσεν αὐτὸ χωρὶς νὰ παρωθήσῃ αὐτὸ εἰς ἐκρήξεις φανατισμοῦ. Οὕτως ἔχοντων τῶν πραγμάτων, ὅτε ὀλίγας ἡμέρας μετὰ τὸν εἰσπλουν τοῦ στόλου ἀφίκετο εἰς τὴν Κωνσταντινουπολιν τῇ 13/25 Σεπτεμβρίου, ἀκριβῶς τὴν ἡμέραν, καθ' ἣν ὁ ἐν Λονδίῳ Ρῶσος πρεσβευτῆς διεμαρτύρητο διὰ τὸν εἰσπλουν τοῦ στόλου, ἡ εἶδησις ὅτι ἡ Ρωσία ἀπέρριψε τὰς ὑπὸ τοῦ Διβανίου εἰς τὴν Βιενναίαν διακοίνωσιν ἐπενεχθείσας τροποποιήσεις, ἡ ἐν τῇ Ὀθωμανικῇ πρωτευούσῃ κοινῇ γνώμῃ μεγάλων καὶ μικρῶν πολιτικῶν ἀνδρῶν καὶ τοῦ πολλοῦ λαοῦ ἐκηρύχθη τοσοῦτον ὁμοθυμῶς καὶ ἰσχυρῶς ὑπὲρ τοῦ πολέμου ὥστε οἱ ξένοι πρέσβεις ἐκπλαγέντες ἐπὶ τῇ τοιαύτῃ ραγδαίᾳ ἐξελίξει τῶν πραγμάτων οὐδὲ καιρὸν ἔλαβον νὰ ἐπεμβῶσιν, ἀπεφασίσθη δὲ ἐν τῇ Πύλῃ αὐθημερὸν ἵνα συγκληθῇ τῇ ἐπαύριον ἕκτακτον μέγα συμβούλιον τῶν πολιτικῶν, θρησκευτικῶν, στρατιωτικῶν καὶ δικαστικῶν ἀρχηγῶν, οἷον κατ' ἔθος παλαιὸν συνεκροτεῖτο, καθ' ἃ πολλὰκις ἐλάβομεν ἀφορμὴν ν' ἀναφέρωμεν ἐν τῇ ἱστορίᾳ ἡμῶν ταύτῃ. Τὴν ἡμέραν ταύτην (14/26 Σεπτεμβρ.) ὁ Σ. Κάννιγκ εἰργάσθη τὴν πρῶταν ἵνα ἀναβληθῇ ἡ σύγκλησις τοῦ συνεδρίου, ἀλλ' οὐδὲν κατώρθωσε.¹ Τὸ

(1) Τοῦτο εἶναι τὸ τελευταῖον ὑπὲρ τῆς εἰρήνης διάβημα τοῦ Ἀγγλου πρέσβεως, ἐργαζομένου ἐπισήμως ὑπὲρ πάντα ἄλλον πρεσβευτῆν

ἐξ 172 προσώπων συγκροτηθὲν συμβούλιον ἐκηρύχθη ὁμοφώνως καὶ ὁμοθυμῶς, περιλαμβανομένου καὶ τοῦ ἀνέκαθεν φιλο-

ὑπὲρ τῆς ἀποσοβήσεως τοῦ πολέμου. Ἄλλ' ἦσαν αἱ ἐνέργειαι αὐταὶ τοῦ Κάννιγκ εὐλικρινεῖς ἢ ὀπισθεν τῶν ἐπισήμων τούτων ἐνεργειῶν ὁ ἀνήρ οὗτος ὧθει διαρκῶς εἰς πόλεμον; Τοιαύτην γνώμην ἐξήνεγκον περὶ τῆς πολιτείας τοῦ ἀνδρὸς ἰδίως ὁ Θουβενέλ (πατὴρ) γράφων ἐν ἐπιστολῇ αὐτοῦ (τῆς 6/18 Νοεμβρίου 1853) πρὸς τὸν ἐν Πετρούπολει Γάλλον πρεσβευτήν. Βεβαίωτατα ὑπεύθυνος ἐπὶ τῇ ἀποτυχίᾳ τῶν συναδέλφων αὐτοῦ (ἐν τῇ μὴ παραδοχῇ ὑπὸ τῆς Πύλης τῆς «Βιενναίας διακοινώσεως») τῶν μηδενὸς ἀμελησάντων χάριν τῆς ἐπιτυχίας εἶναι ὁ λόρδος Στρατφόρδος Ρέδκλιφφ. Οἱ Τοῦρκοι σήμερον εἶναι «*κουρδισμένοι*». Καὶ ὁ διάδοχος δὲ τοῦ Δελακούρ ἐν Κωνσταντινουπόλει Γάλλος πρεσβευτὴς Buraguey d'Hilliers ἔγραφε βραδύτερον τῷ Θουβενέλ ὅτι ὁ ὑποβάλλων τῇ Πύλῃ τὰς ἀρνητικὰς εἰς τὰς προτροπὰς τῶν μεσολαβουσῶν Δυνάμεων ἀπαντήσεις εἶναι ὁ Σ. Κάννιγκ. Καὶ Ἕλληνοι δὲ εἶτι πολιτικοὶ συγγραφεῖς κατὰ τοῦτο μόνον θεωροῦσιν ὑπεύθυνον ἐπὶ τῷ πολέμῳ τὸν Κάννιγκ ὅτι ἐνέπνευσε τοῖς Ὀθωμανοῖς τὴν πεποίθησιν ὅτι ἐν περιπτώσει προσβολῆς ἐκ μέρους τῆς Ρωσίας δὲν ἦτο δυνατόν νὰ ἐγκαταλειφθῶσιν ὑπὸ τῆς Ἑλλάδος καὶ τῆς Γαλλίας εἰς τὴν διάκρισιν τῆς Ρωσίας. Τοῦναντίον ὁ βιογράφος αὐτοῦ λέγει ὅτι ὁ Κάννιγκ σφόδρα ἐταράχθη ἐπὶ τῇ ἐμφανίσει τοῦ Γαλλικοῦ στόλου πρὸ τῆς Κωνσταντινουπόλεως, προβλέπων τοὺς ἐκτάκτους κινδύνους καὶ φρονῶν ὅτι μὴ κηρυχθέντος εἶτι τοῦ πολέμου ἔδει νὰ ἰσχύῃ ἡ διάταξις τῆς συνθήκης τοῦ 1841 καὶ ὅτι, καὶ ἀφοῦ ὁ Κλάρενδον ἀπὸ Γαλλίας μαθὼν τὸν εἰσπλουν τοῦ Γαλλικοῦ στόλου ἔδωκεν αὐτῷ ἐντολὴν νὰ καλέσῃ τὸν Ἑλληνικὸν στόλον, ἐνήργησε τὴν εἴσοδον οὐχὶ πλοίων πολεμικῶν μεγάλων ὡς ὁ Δελακούρ, ἀλλὰ μόνον ἀτμοπλοίων τινῶν *χάριν ἀσφαλείας* τῶν Ἑλλήνων ὑπλήκων, καὶ μετὰ πολλῆς σοβαρότητος καὶ ψυχρότητος ἠὲ χαρῆς τὸν λόρδον Κλάρενδον «*διὰ τὴν τούτου ὑπὲρ τῶν ἐν Κωνσταντινουπόλει Ἑλλήνων μέριμναν*», αἰνισσόμενος οὕτω. ὅτι λόγοι πολιτικοὶ δὲν ἐπέβαλλον τὸν εἰσπλουν. Ἐκεῖνο ὁμοῦς, ὅπερ ἐκ τῶν ἐν ταῖς ἐπιστολαῖς αὐταῖς τοῦ Σ. Κάννιγκ πρὸς τοὺς οἰκείους καὶ φίλους ἐμπιστευτικῆς φύσεως δηλώσασαν αὐτοῦ μανθάνομεν ἀσφαλῶς, εἶναι ὅτι ἐθεώρει τὸν πόλεμον *ἀναπόδραστον*, καὶ ὅσο μᾶλλον ἐθεώρει τούτον *ἀναπόδραστον*, τοσοῦτω περισσότερον εἰργάζετο ὑπὲρ τῆς ἀποτροπῆς αὐτοῦ κατὰ τὸ ἐπιβαλλόμενον αὐτῷ ἐπισημον καθήκον, ἄνευ, ἐννοεῖται, ἐσωτερικοῦ ζήλου καὶ προθυμίας, ἀφοῦ ἦν πεπεισμένος περὶ τῆς ἀποτυχίας τῶν ἐνεργειῶν αὐτοῦ. Οὕτως ἐν τῇ

τῆς Ρωσίας, τῇ δὲ 24/6 Ὀκτωβρίου ὁ ἀρχιστράτηγος τοῦ παρὰ τὸν Δανούβιον ἠθροισμένου Ὀθωμανικοῦ στρατοῦ Ὁμέρ πασᾶς, κατὰ τὰς προηγουμένως πεμφθείσας αὐτῷ ὀδηγίας ἔπεμψεν ἀπὸ τοῦ ἐν Σούμλα στρατηγείου αὐτοῦ ἔγγραφον πρὸς τὸν ἀρχιστράτηγον τοῦ ἐν ταῖς Ἡγεμονίαις Ρωσικοῦ στρατοῦ πρίγκιπα Μιχαὴλ ἀπαιτοῦν, ἐπὶ ἀπειλῇ τῆς ἐκ μέρους τοῦ Ὀθωμανικοῦ στρατοῦ ἐπιθέσεως, τὴν ἐντὸς 15 ἡμερῶν ἐκκένωσιν τῶν Ἡγεμονιῶν. Μὴ ἐκτελεσθείσης δέ, ὡς ἦν εἰκός, τῆς ἀπαιτήσεως ἤρξαντο περὶ τὰ μέσα Ὀκτωβρίου αἱ ἐκατέρωθεν πολεμικαὶ πράξεις.

Οὕτως ἐπερατώθη καὶ ἡ ἀπὸ τῆς ἀναχωρήσεως τοῦ Μενδικώφ διαρρεύσασα πεντάμηνος περίπου περίοδος τοῦ εἰρηνικοῦ πολέμου καὶ τῶν ἀνωφελῶν μακροχρονίων πρὸς εἰρηνικὴν λύσιν τοῦ ζητήματος ἐρίδων. Ἐννοεῖται ὅτι περὶ ὑποστηρίξεως παρὰ τῇ Πύλῃ τῆς «Βιενναίας διακοινώσεως» μετὰ τῶν ἐν Βαρσοβίᾳ ἀποφασισθεισῶν περὶ τῆς ἐννοίας αὐτῆς διαβεβαιώσεων οὐδεὶς πλέον ἠδύνατο νὰ γίνῃ λόγος καὶ ὁ διπλωματικὸς κόσμος ἐν Κωνσταντινουπόλει τε καὶ ἐν Εὐρώπῃ εὗρισκετο νῦν ἀπέναντι νέας ὅλης φάσεως καὶ καταστάσεως τῶν πραγμάτων καὶ πρὸς νέας ὁ Τσάρος προσέφευγεν ἐνεργείας πρὸς γενναίαν ἀντίκρουσιν τῆς νῦν δημιουργουμένης καταστάσεως.

Νεαὶ προτάσεις. Τὰ δύο Γερμανικὰ κράτη. Πολιτικὴ τοῦ Ναπολέοντος. — Καθ' ὃν χρόνον ἐγίνοντο αἱ συνεντεύξεις Ὀλμύτς καὶ Βαρσοβίας, ὁ αὐτοκράτωρ Νικόλαος δὲν προέβλεπε τοσούτῳ ταχεῖαν καὶ ἐπιχειρήσασαν τὴν ἐκ μέρους τῆς Τουρκίας κήρυξιν πολέμου. Ἄλλ' οὐχ ἤττον θορυβηθεὶς ἐκ τοῦ ἀγγέλ-

γαζόμενος μετὰ τῶν συναδέλφων πρέσβειων, κατ' ἰδίαν μετήρχετε πολιτικὴν ὅλος ἀνεξάρτητον, δ') ὅτι ὁ Κάννιγκ ἦτο ὁ ἐξάρας ἐν τῇ διανοίᾳ τῶν Τούρκων διὰ πάντα διὰ συμβάσεως πρὸς τὴν Ρωσίαν διδομένη ὑπόσχεσις πρὸς τὴν Ρωσίαν ὑπὲρ τῆς Ὀρθοδοξοῦ Ἐκκλησίας παρέβλαπτε τὴν ἀνεξαρτησίαν καὶ κυριαρχίαν τοῦ Σουλτάνου, ε') ὅτι οὗτος ὁ τοσοῦτον ἀποδοκιμάσας τὸν εἰσπλουν μοίρας Γαλλικοῦ στόλου εἰς τὸν Βόσπορον ἦν ὁ πρῶτος παραθυρῆνας τὴν Πύλῃν δι' ὑποσχέσεως τῆς τοῦ στόλου βοήθειας, ς') ὅτι ὁ Κάννιγκ εἶναι ὁ εἰσηγητὴς τῆς ἀτυχοῦς ἐμβλωματικῆς πολιτικῆς τῆς πρὸς τοὺς Χριστιανοὺς διὰ φερμανίων καὶ χαρτιῶν διδομένης ἰσονομίας, τῆς τοσοῦτον ὀλεθρίας ἔκτοτε ὑπὸ τῶν πραγμάτων ἀποδειχθείσης.

θέντος εἰσπλου τοῦ Γαλλικοῦ καὶ Ἀγγλικοῦ στόλου ἡσθάνετο τὴν ἀνάγκην νὰ συνδεθῇ στενώτερον πρὸς τὰς δύο παλαιὰς συμμάχους τῆς Ρωσίας Γερμανικὰς μοναρχίας τῆς μέσης Εὐρώπης. Ἄλλ' ἢ περὶ συμμαχίας πρότασις τοῦ Τσάρου ἀπερρίφθη ὑπὸ τῆς Αὐστρίας, φοβουμένης ἐπίθεσιν ἐκ τῶν νώτων ἐξ Ἰταλίας καθ' ὃν χρόνον ἤθελε περιπλακῆ εἰς πόλεμον ἐν Ἀνατολῇ, ὅστις ἄλλως τε οὐδεμίαν ὑπισχνεῖτο αὐτῇ σημαντικὴν ὠφέλειαν ἀπέναντι τῶν ὑπὲρ τῆς ἀκεραιότητος τῆς Τουρκίας διακηρύξων τῆς Ἀγγλίας· ἡ δὲ Πρωσσία δὲν ἤθελε νὰ χωρισθῇ ἀπὸ τῆς Αὐστρίας· διὰ τοῦτο καὶ ἡ μετὰ τὴν συνέντευξιν τῆς Βαρσοβίας εἰς Βερολίνον γενομένη ἰδιαιτέρα ἐπίσκεψις τοῦ Τσάρου (25/7 Ὀκτωβρίου, τρεῖς ἡμέρας μετὰ τὴν ἐκ μέρους τῆς Τουρκίας κήρυξιν τοῦ πολέμου) ἔμεινεν ἀτελεσφόρητος. Τὸ μόνον ὅπερ αἱ δύο Γερμανικαὶ Δυνάμεις ἠδύνατο νὰ ὑποσχεθῶσι καὶ ὑπερβῆσαν, ἦτο ἡ οὐδτερότης. Ὁ δὲ Φραγκίσκος Ἰωσήφ ἀπηύθυνε καὶ αἱ. τόγραφον ἐπιστολὴν πρὸς τὸν Σουλτάνον συνιστῶσαν τὴν παραδοχὴν τῆς «Βιενναίας διακοινώσεως». Ἄλλ' ὁ Σουλτάνος δεξάμενος εἰς ἀκρόασιν τὸν Αὐστριακὸν πρεσβευτὴν ἔδωκεν αὐτῷ τὴν πρὸς τὸν αὐτοκράτορα τῆς Αὐστρίας ἀπάντησιν αὐτοῦ, ἐν ἣ ἔξεφραζε τὴν ἐλπίδα ὅτι ἡ Α. Μ. θέλει ἐγκρίνει τὰς ὑπὸ τῆς Πύλης ἐπιφερομένας εἰς τὸ σχέδιον τῆς διακοινώσεως τροποποιήσεις. Ὁ μόνος μεθ' οὗ ἦτο δυνατόν νὰ συνεννοηθῇ τότε ὁ Τσάρος, ἦν ὁ Ναπολέων Γ', ὅστις ἐξ ἐνὸς συνέπραττεν εἰς τὸ νὰ περιέλθῃ ἡ Ρωσία εἰς δυσχερῆ θέσιν, ἐξ ἄλλου δὲ ἐδείκνυε προθυμίαν ἵνα ἔλθῃ ἄρωγός τῷ Τσάρῳ ἐν τῇ δυσχερεῖ θέσει αὐτοῦ. Ἐκεῖνο πρὸς ὃ ἰδίως ἀπέβλεπεν ὁ Ναπολέων, ἦτο ἡ κατάργησις τῶν συνθηκῶν τοῦ 1815, εἴτα δὲ ἡ μετὰ τῆς Ρωσίας συμμαχία ἵνα ἐπιβληθῇ εἰς τὴν ἄλλην Εὐρώπην. Ἄλλ' ὁ Τσάρος, καίπερ νῦν φιλοφρονέστερον ἢ πρότερον πρὸς τὸν Γάλλον αὐτοκράτορα φερόμενος καὶ πολλὰ ἐπιδαφιλεύσας δείγματα εὐνοίας πρὸς τὸν ἐν τοῖς γυμνασίοις τοῦ Ὀλυμπίου ἀντιπρόσωπον τοῦ Γαλλικοῦ στρατοῦ στρατηγὸν Goyon, δὲν ἠδύνατο νὰ προτείνῃ συμμαχίαν τῷ Ναπολέοντι, ὃν ἐθεώρει ἔτι parvenu καὶ ἀπηξίου νὰ καλῇ «ἀδελφόν», συμμαχίαν ἀμέσως ἢ ἡμιέσως στρεφομένην ἐναντίον Αὐστρίας καὶ Πρωσσίας καὶ τῆς ἀκεραιότητος τῆς Γερμανίας. Μάτην ὁ ἐν Παρισίοις Ρῶσος πρεσβευτὴς Κίσελεφ ἔγραφε τῷ αὐ-

τοκράτορι Νικολάω ὅτι ἐν νεῦμα καταφατικὸν αὐτοῦ (τοῦ πρέσβεως) πρὸς τὰς περὶ τῆς Βιενναίας συνθήκης νύξεις τῆς Γαλλικῆς κυβερνήσεως ἢ μία ἐπιστολὴ τοῦ αὐτοκράτορος πρὸς τὸν Ναπολέοντα καλοῦσα τοῦτον «ἀδελφόν», ἤθελε διευθετήσῃ τὸ ὅλον ζήτημα. Ὁ Νικόλαος ἦν ἀτέραμνος ἐν τῇ πολιτικῇ αὐτοῦ. Ἄλλως τε ἢ ἐν τῷ κηρυχθέντι Τουρκικῷ πολέμῳ ἀπομόνωσις δὲν ἐφαίνετο ἔτι αὐτῷ τοσοῦτον κινδυνώδης, ἀφοῦ ἐν Ἀγγλίᾳ ἰσχυρὰ μερὶς πολιτικῇ ἐπεθύμει ἔτι τὴν εἰρήνην, ἢ βασίλισσα Βικτωρία εἶχε δηλώσει τὴν δυσαρέσκειαν αὐτῆς, διότι εἰς τὴν Τουρκίαν παρείχτο ἐξουσία νὰ περιπλέξῃ εἰς πόλεμον Ἀγγλίαν καὶ Γαλλίαν, ὃ δὲ πρίγκιψ Ἀλβέρτος ἐν ὑπομνήματι συνταγμένῳ ὑπ' αὐτοῦ ἀπεφαίνετο γνώμην ἡκιστα συνηγοροῦσαν ὑπὲρ τῶν ἐκ τῆς μετὰ τῆς Τουρκίας συμμαχίας ὠφελειῶν τῆς Ἀγγλίας. Πόλεμον δὲ ἐναντίον τῆς Τουρκίας ἀπέναντι Εὐρώπῃς διηρημένης καὶ διστακτικῆς ἠδύνατο θαρραλέως ν' ἀναλάβῃ ὁ Νικόλαος καὶ ἔρρωμένως ν' ἀντεπεξέλθῃ ἐναντίον τοῦ προκαλέσαντος αὐτὸν πολέμου. καίπερ μὴ ὄν προσηκόντως παρεσκευασμένος, στηριζόμενος ἐπὶ τῆς πρὸς τὸν Τσάρον ἀπολύτου ἀφοσιώσεως τοῦ Ρωσικοῦ λαοῦ, μάλιστα πόλεμον, εἰς ὃν ἐν τῇ πρώτῃ πρὸς τὸν λαὸν αὐτοῦ προκηρῦξει εἶχε δώσει βαθὺν θρησκευτικὸν χαρακτήρα ὡς ὑπὲρ τῶν δικαίων τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας καὶ τῆς ἀληθοῦς πίστεως γινόμενον.

Τὰ ἀπὸ τῆς ἐνάρξεως τοῦ Τουρκορωσικοῦ πολέμου μέχρι τῆς πρὸς τὰς δύο Δυτικὰς Δυνάμεις ῥήξεως καὶ πολέμου. Προκήρυξις τοῦ αὐτοκράτορος Νικολάου. — Εὐθὺς μετὰ τὴν εἰς Πετροῦπολιν ἄφιξιν τῆς ἐκ μέρους τῆς Τουρκίας γενομένης κηρυξεως τοῦ πολέμου ὁ αὐτοκράτωρ Νικόλαος ἐξέδωκε (τῇ 20 1 Νοεμβρίου) προκήρυξιν πρὸς τὸν λαὸν αὐτοῦ ἔχουσαν ὡδε:

Ἡμεῖς ἐλέω Θεοῦ Νικόλαος Α'

Αὐτοκράτωρ (imperator) καὶ Τσάρος πασῶν τῶν Ρωσιῶν,

Βασιλεὺς τῆς Πολωνίας κτλ.

Διακηρῦττομεν πανδήμως.

Διὰ τῆς Ἡμετέρας προκηρῦξεως τῆς 14 Ἰουνίου τοῦ παρόντος ἔτους ἐγνωστοποιήσαμεν πρὸς τοὺς πιστοὺς καὶ ἀγαπητοὺς Ἡμῶν ὑπηκόους τὰ αἴτια, τὰ ὑποχρεώσαντα Ἡμᾶς ν' ἀπαιτή-

σομεν παρὰ τῆς Ὀθωμανικῆς Πύλης διὰ τὸ μέλλον ἐγγυήσεις ἀπαραβιάστους ὑπὲρ τῶν ἱερῶν δικαιωμάτων τῆς Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας. Ἀνηγγείλαμεν δ' ὡσαύτως τοῖς ὑπῆκοις Ἡμῶν ὅτι πᾶσαι αἱ προσπάθειαι Ἡμῶν εἰς τὸ νὰ ἐπαναφέρωμεν τὴν Πύλην διὰ φιλικῶν παραστάσεων εἰς αἰσθήματα δικαιοσύνης καὶ εἰς τὴν πιστὴν τήρησιν τῶν συνθηκῶν ἀπέβησαν ἀκαρποὶ καὶ ὅτι κατ' ἀκολουθίαν ἐκρίναμεν ἀπαραίτητον νὰ διατάξωμεν τὴν προέλασιν τῶν στρατευμάτων Ἡμῶν εἰς τὰς παραδανουβίους Ἰγυμοσίας. Ἀλλὰ λαμβάνοντες τὸ μέτρον τοῦτο διετηροῦμεν εἰσέτι τὴν ἐλπίδα ὅτι ἡ Πύλη ἔμελλε ν' ἀναγνωρίσῃ τὰ σφάλματα αὐτῆς καὶ νὰ ἐκτελέσῃ τὰς δικαίας Ἡμῶν ἀξιώσεις. Ἡ προσδοκία Ἡμῶν αὐτὴ ἔματαιώθη. Μίτιν δὲ κατ' αὐτὰς αἱ κυριώτεραι Δυνάμεις τῆς Εὐρώπης ἐζήτησαν διὰ τῶν παραινέσεων αὐτῶν νὰ κλονήσωσι τὴν τυφλὴν ἰσχυρογνωμοσύνην τῆς Ὀθωμανικῆς Κυβερνήσεως. Τοῦναντίον ἡ Ὀθωμανικὴ Κυβέρνησις διὰ κηρύξεως πολέμου καὶ διὰ προκηρύξεως πεπληρωμένης ψευδῶν κατὰ τῆς Ρωσίας κατηγοριῶν ἀπεκρίθη εἰς τε τὰς εἰρηνοποιούσας τῆς Εὐρώπης προσπαθείας καὶ εἰς τὴν μακροθυμίαν Ἡμῶν. Ἐπὶ τέλους δὲ ἡ Πύλη αὐτὴ κατατάσσουσα εἰς τὰς τάξεις τοῦ στρατοῦ αὐτῆς τοὺς ἐπαναστάτας πάσης χώρας, ἤρξατο τῶν ἐχθροπραξιῶν κατὰ τὸν Δαναΐβιον. Ἡ Ρωσία προκαλεῖται εἰς τὴν πόλιν. Ἄλλο λοιπὸν δὲν λείπεται εἰς αὐτὴν εἰμὴ ἀναθέτουσα τὰς ἐλπίδας αὐτῆς πρὸς τὸν Θεόν, νὰ προσδομήῃ εἰς τὴν δύναμιν τῶν ὀπλῶν, ἵνα ἀναγκάσῃ τὴν Ὀθωμανικὴν Κυβέρνησιν νὰ σεβισθῇ τὰς συνθήκας πρὸς ἱκανοποίησιν διὰ πάσας τὰς ἕβρεις, δι' ὧν αὐτὴ ἀπεκρίθη εἰς τὰς αἰτήσεις Ἡμῶν πρὸς ὑπερῴσιον τῆς Ὀρθοδόξου πίστεως ἐν τῇ Ἀνατολῇ, τῆς πίστεως ἡν προσβεύει ὁ Ρωσικὸς λαός.

Εἴμεθα ἀκλονήτως πεπεισμένοι ὅτι οἱ πιστοὶ Ἡμῶν ὑπῆκοι θέλουσι συνενώσει εἰς τὰς ἐνθέτους Ἡμῶν πρὸς τὸν Ὑψιστον δεήσεις καὶ τὰς δεήσεις ἑαυτῶν, ὅπως εὐδοκίῃ καὶ τῇ δεξιᾷ Αὐτοῦ εὐλογίῃ τὰ ὄπλα Ἡμῶν εἰς τὸ ἱερὸν καὶ δίκαιον τοῦτο ἔργον, ὅπερ ἀνέκαθεν εὗρεν ὑπερμάχους τοὺς ἐν φόβῳ Κυρίου τελευτήσαντας Προγόνους Ἡμῶν.

Ἐπὶ Σοὶ Κύριε ἤλπισα μὴ κατασχυνθεῖν εἰς τὸν αἰῶνα.

Ἐξεδόθη ἐν τῷ ἀνακτόρῳ Τσαρσκοεσέλω, τῇ εἰκοστῇ ἡμέρῃ

μαντα μέχρι τῆς μεταξὺ Ρωσίας καὶ τῶν Δυτικῶν Δυνάμεων ῥήξεως πολεμικὰ γεγονότα θέλομεν συνεχίσει τὸ πολιτικὸν καὶ διπλωματικὸν μέρος τῆς ἱστορίας ταύτης ἀναφέροντες μόνον ἐκεῖνο τὸ πολεμικὸν γεγονός, ὅπερ ἐγένετο αἰτία καὶ ἀφετηρία τῶν διπλωματικῶν προστριβῶν.

Οἱ στόλοι τῶν Δυτικῶν Δυνάμεων. Ἡ ἐν Σινώπῃ ναυμαχία. — Ἡ ἐκ μέρους τῆς Τουρκίας κήρυξις τοῦ πολέμου ἔδωκεν ἀφορμὴν εἰς τοὺς πρέσβεις Ἀγγλίας καὶ Γαλλίας νὰ καλέσωσι νῦν εἰς τὸν Βόσπορον σύμπαντα τὸν στόλον ἀμφοτέρων τῶν Δυνάμεων. Ὁ Γάλλος μάλιστα πρεσβευτῆς συμφώνως πρὸς τὰς δεδομένας αὐτῷ ὁδηγίας ἐζήτησε τὸν ἄμεσον τῶν στόλων ἐκ τοῦ Βοσπόρου εἰς τὸν Εὐξείνιον εἰσπλουν, ἐνῶ ὁ Κάννιγκ ἐκάλεσε μὲν εὐθὺς τὸν Ἀγγλικὸν στόλον φοβούμενος, ὡς ἔλεγε τοῦλάχιστον, μὴ ὁ ἐν Σεβαστουπόλει Ρωσικὸς στόλος μετὰ τὴν κήρυξιν τοῦ πολέμου, προλαμβάνων τὸν Ἀγγλικὸν στόλον, ἐπέλθῃ εὐθὺς ἐναντίον τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ καταλάβῃ αὐτὴν ματαιῶν οὕτω τὸν κύριον σκοπὸν τῆς τοῦ Ἀγγλογαλλικοῦ στόλου ἀποστολῆς, ἀλλὰ δὲν συνήνεσεν εἰς τὴν ἔξοδον τῶν στόλων θεωρῶν τὴν τοιαύτην πράξιν ὡς πρόκλησιν πρὸς τὴν Ρωσίαν.

Τὸ μυστήριον τῆς τοιαύτης ἀντιθέσεως μεταξὺ τῆς ἐπιφυλακτικῆς πρὸς τὴν Ρωσίαν πολιτικῆς τοῦ θεωρουμένου πολεμίου τῆς Ρωσικῆς πολιτικῆς καὶ προσωπικῶς δυσμενῶς διακειμένου πρὸς τὸν Τσάρον Νικόλαον Ἀγγλοῦ πρέσβεως καὶ τῆς προκλητικῆς πρὸς τὴν Ρωσίαν πολιτικῆς τοῦ Γάλλου πρέσβεως τοῦ ἐκπροσωποῦντος τὴν φιλορωσικὴν πολιτικὴν τοῦ Ναπολέοντος Γ' ἐνέκειτο ἐν τούτῳ, ὅτι ὁ Κάννιγκ προβλέπων τὰ πράγματα φέροντα μοιραίως πρὸς σύγκρουσιν Ρωσίας καὶ Ἀγγλίας ἀπέφευγε νὰ ὠθήσῃ αὐτὸς πρὸς τοιαύτην μοιραίαν πορείαν τὴν κατάστασιν, ἵνα μὴ ἀναλάβῃ εὐθύνην, συμμορφούμενος ἄλλως πρὸς τὸ πνεῦμα τῶν ὁδηγιῶν τῆς Κυβερνήσεως αὐτοῦ δούσης αὐτῷ ἐντολὴν καὶ ἐξουσίαν νὰ καλέσῃ τὸν στόλον εἰς τὸν Βόσπορον καθ' ἣν περιπτώσιν θὰ ἐκινδύνευεν ἡ Κωνσταντινούπολις. Ἀληθῶς ἔν τινι περιπτώσιν πρὸς τὴν σύζυγον αὐτοῦ ἐπιστάλων (τῆς 10/22 Ὀκτωβρίου), γράφων ὅτι ἐκάλεσε τὸν Ἀγγλικὸν στόλον νὰ ἔλθῃ εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν τὴν «ἐπέτειον τῆς ναυμαχίας τοῦ Ναυαρίνου» (8/20 Ὀκτωβρίου), προστίθησιν ὅτι πρέπει ἡ Ἀγγλία ὡς τάχι-

στα νὰ ἔλθῃ εἰς βοήθειαν τῆς Πύλης, ἵνα καθαρισθῇ ἡ θέσις τῶν πραγμάτων· ἀλλ' ἀκριβῶς διότι ἐπεθύμει τὴν ἐπιτάχυνσιν τῆς κρίσεως, ἐφρόντιζε νὰ μὴ ὠθήσῃ τὰ πράγματα αὐτὸς εἰς κρίσιν δι' ὑπερβάσεως τῶν ὁδηγιῶν αὐτοῦ. Τοῦναντίον δὲ ἡ Γαλλικὴ πολιτικὴ, ὅπως κατὰ τὸν εἰσπλουν μοῖρας τοῦ Γαλλικοῦ στόλου τὴν γενομένην τῇ 29/10 Σεπτεμβρίου, οὕτω καὶ νῦν ἤθελε τὸν εἰς τὸν Εὐξείνιον ἔκπλουν τῶν στόλων κερδοσκοποῦσα ἐπὶ τὴν ἠθικὴν ἐπίδρασιν τῆς πράξεως ταύτης ἐπὶ τὸ πνεῦμα τοῦ Νικολάου, ὃν ἤλπιζε πάντοτε νὰ περιαιγάγῃ εἰς στενοχωρίαν ἵνα προσελκύσῃ πρὸς ἑαυτὴν ἐν στιγμῇ στενοχωρίας καὶ κινδύνου χάριν τῶν μνημονευθέντων ἰδιοτελῶν αὐτῆς σκοπῶν. Ἄλλ' ὁ ἔκπλους τῶν στόλων ὁ ὑπὸ τοῦ Γάλλου πρέσβευτος ἐπιδιωκόμενος δὲν ἐγένετο μὴ συναινέσαντος τοῦ Ἁγγλοῦ πρέσβευτος. Ἡ δὲ Ρωσσία, καίπερ διὰ τοῦ ἀσυγκρίτως ἰσχυροτέρου τοῦ τουρκικοῦ στόλου αὐτῆς κρατοῦσα τοῦ Εὐξείνου, ἀπέφευγε πᾶσαν κατὰ θάλασσαν ἐνέργειαν περιοριζομένη εἰς τὴν ὑπὸ τῆς διακοινώσεως τοῦ Νεσελῶδε ἐξαγγελθεῖσαν ἀμυντικὴν θέσιν. Ἄλλ' ἦτο δυνατόν ἐν ταῖς κατὰ θάλασσαν κινήσεσι δύο στόλων πολεμίων νὰ τηρηθῇ αὐστηρὰ διάκρισις μεταξὺ ἀμύνης καὶ ἐπιθέσεως; — Ἦτο δυνατόν ὁ Ρωσικὸς στόλος τηρῶν ἀμυντικὴν θέσιν νὰ περιορισθῇ εἰς τὰς Ρωσικὰς ἀκτὰς τοῦ Εὐξείνου καταλείπων τὴν κυριαρχίαν τῆς θαλάσσης εἰς τὸν Τουρκικὸν στόλον κινούμενον ἐν αὐτῇ μετὰ πάσης ἐλευθερίας ἐνεργείας, μεταφέροντα μάλιστα ἐφοδία πολέμου εἰς τὸν οὐ μακρὰν τῶν ἀκτῶν τοῦ Εὐξείνου ἐναντίον τοῦ Ρωσικοῦ στρατοῦ ἀγωνιζόμενον Τουρκικὸν στρατόν; Ἡ σύγκρουσις ἦτο μοιραία καὶ ἀναπόφευκτος, ὅπως ἐπῆρξεν ἀναπόφευκτος τῷ 1827 ἐν Ναυαρίνῳ, ὅπως ἐπῆρξε τοιαύτη καὶ πρὸ δισχιλίων καὶ τριακοσίων ἐτῶν παρὰ τὴν Κέρκυραν μεταξὺ τοῦ Ἀθηναϊκοῦ καὶ τοῦ Κορινθιακοῦ στόλου. Τῇ 18/30 Ὀκτωβρίου, καθ' ὃν χρόνον ἀμφοτέρωθεν, ὡς εἶπομεν, συνεκροτοῦντο μεταξὺ τῶν δύο πολεμίων παρὰ τὸν Δανούβιον καὶ παρὰ τὸν Καύκασον, στόλος Ὀθωμανικὸς συγκεῖμενος ἐξ ἑπτὰ φρεγατῶν, τριῶν κορβेटῶν καὶ δύο ἀτμοπλοίων, πλέων ἀπὸ Κωνσταντινουπόλεως εἰς Βατούμ μετὰ στρατοῦ, τροφῶν καὶ ἐφοδίων πολέμου χάριν τοῦ παρὰ τὸν Καύκασον Ὀθωμανικοῦ στρατοῦ, ἰδὼν παρὰ τὴν Σινώπην ἰσχυροτέραν Ρωσικὴν μοῖραν ναυτικὴν ὑπὸ τὸν ναύαρχον Ναχίμοφ.

εισήλθεν εἰς τὸν λιμένα τῆς Σινώτης, τὸν σπουδαιότατον Τουρ-
κικὸν πολεμικὸν ἐν τῷ Εὐξείνῳ λιμένα. Ὁ Ρωσικὸς στόλος (ὁ
συγκείμενος ἀπὸ 6 πολεμικῶν τῆς γραμμῆς, δύο φρεγατῶν καὶ
τριῶν ἀτμοπλοίων) εἰσήλθε τότε εἰς τὸν λιμένα καὶ κατέστρεψεν
ἐντὸς ὀλίγων ὥρων τὸν Τουρκικὸν στόλον μετὰ γενναίαν τού-
του ἄμυναν, τετρακισχίλιον φονευθέντων Τούρκων καὶ 40 μόνον
σωθέντων ἐκ τῶν ἐν τῷ λιμένι εὐρισκομένων ἐπὶ ξένων πλοίων,
ἐνὸς μόνου κατορθώσαντος ἀτμοπλοίου νὰ σωθῇ διὰ φυγῆς καὶ
ἀγγείλαντος τὴν καταστροφὴν εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν. Ἡ
πρῶξις αὕτη τοῦ Ρωσικοῦ στόλου, οὔσα ἄλλως συμφωνοτάτη πρὸς
τοὺς νόμους τοῦ πολέμου καὶ μὴ ἐξερχομένη τῶν ὁρίων τῆς ἀμύ-
νης, ἀφοῦ οὔτε ἀλόβασιν στρατοῦ εἰς τὴν χώραν τοῦ πολεμίου
ἐπεχείρει οὔτε πόλιν ἀνοικτὴν ἢ ὄχυράν νὰ καταλάβῃ, ἀλλ' ἀπλῶς
ἐξήτει νὰ κωλύσῃ τὴν ἐνίσχυσιν τοῦ ἐναντίου τῶν Ρώσων κατὰ
ξηρὰν πολεμοῦντος ἐχθρικοῦ στρατοῦ, ἐξήγειρε δεινὴν ἀγανάκτη-
σιν οὐ μόνον ἐν τῇ κοινῇ γνώμῃ καὶ τῷ τύπῳ τῶν Δυτικῶν κρα-
τῶν, ἀλλὰ καὶ ἐν τοῖς πολιτικοῖς ἐπι κύκλοις αὐτῶν, ὡς πρῶξις
θρασεῖα καὶ ἀναίσχυντος, ὡς τελεσθεῖσα πρὸ τῶν ὀφθαλμῶν
οὔτως εἰπεῖν τοῦ ἐν Βουσπόρῳ Ἀγγλογαλλικοῦ στόλου.

Ὅμως οὐχὶ τὸ γεγονός ἐπέδρασεν ἀπ' εὐθείας ἐπὶ τὰς μεταξὺ
Ρωσίας καὶ τῶν Δυτικῶν Δυνάμεων σχέσεις, ἀλλὰ τὰ ἔμμεσα ἀπο-
τελέσματα αὐτοῦ. Τὸ ἄκουσμα δηλονότι τῆς ἐν Σινώπῃ κατα-
στροφῆς κατεπτόησε μὲν τὴν Πύλην, ἐξήγειρε δὲ τὸ φανατικὸν
πλῆθος ἐναντίον αὐτῆς ὡς διὰ τῶν διαρκῶν αὐτῆς περὶ εἰρήνης
διαπραγματεύσεων μὴ ἐρρωμένως ἐπιλαμβανομένης τῆς τοῦ πο-
λέμου διεξαγωγῆς, τῶν ἱεροδιδασκάλων (μουδερρῶν) καὶ τῶν ἱε-
ροσπουδαστῶν (σοφιάδων) ἡγοιμένων τοῦ κινήματος. Ὁ δὲ Ρε-
σιτ πασαῶς, καθ' οὗ κυρίως καὶ νῦν ἠγείρετο ἡ κατακραυγὴ καὶ
ἡ κατάρα τοῦ πλῆθους, ἠτήσατο τότε παρὰ τῶν δύο πρέσβων
τὸν ἔκπλουν τῶν δύο στόλων πρὸς ὑπεράσπισιν τῶν ἐκτεθειμέ-
νων νῦν εἰς τὴν προσβολὴν τοῦ Ρωσικοῦ στόλου Τουρκικῶν ἀκτῶν
τοῦ Εὐξείνου. Ὁ Γάλλος πρεσβευτὴς στρατηγὸς Baraguai-Hillier,
ὁ ἀριτίως ἀντικαταστήσας τὸν Δελακούρ, ἀντίστη νῦν, ἐν ἀντιθέ-
σει πρὸς τὴν κατὰ τὴν 29, 11 πολιτείαν τῆς Γαλλικῆς πρεσβείας, εἰς
τὴν ἔξοδον τοῦ στόλου, συνήγεσε δὲ μόνον ἵνα αἱ πρεσβεῖαι πέμ-
ψωσιν ἀνὰ τέσσαρα μόνον πλοῖα κατὰ τὰς Εὐρωπαϊκὰς καὶ κατὰ

τὰς Ἀσιατικὰς ἀκτὰς τοῦ Εὐξείνου, ἵνα ὑπερασπίσωσι ταῦτα ἐναντίον τοῦ Ρωσικοῦ στόλου καὶ ἐπισιτίζωσιν αὐτάς. Συγχρόνως ὅμως ἔδωσαν ἀμφοτέροι οἱ πρέσβεις διαταγὰς εἰς τοὺς ναυάρχους ἵνα ὧσιν ἐν πάσῃ στιγμῇ ἔτοιμοι πρὸς τὸν ἔκπλου τοῦ ὅλου στόλου (ἐπὶ τῇ προβλέψει προστριβῶν μεταξὺ τῶν ἐκπλευσάντων πλοίων καὶ τοῦ Ρωσικοῦ στόλου). Ἐννοεῖται ὅτι ὁ οὕτως ἀρξάμενος εἰρηνικὸς πόλεμος τῶν δύο Δυνάμεων, ὃν ὁ Γάλλος πρεσβευτὴς ἐν τῇ εἰλικρινείᾳ αὐτοῦ ὡς στρατιώτου ἔχα-ρακτήριζεν ὡς πρᾶξιν οὐχὶ γενναίαν ἀπέναντι τῆς Ρωσίας, ἀλλ' εἰς ὃν ἡ Γαλλία ὠθεῖτο ὑπὸ τῆς φορᾶς τῶν πραγμάτων, ἠδύνατο νὰ δώσῃ δικαίαν ἀφορμὴν καὶ πρόφασιν τῇ Ρωσίᾳ νὰ θεωρήσῃ ἑαυτὴν ἐμπόλεμον πρὸς ἀμφοτέρας τὰς Δυτικὰς Δυνάμεις. Καὶ ὅμως οὐδὲν τοιοῦτον ἔπραξεν. Ὁ Νικόλαος δὲν ἤθελε τὸν πόλεμον καὶ ἤθελε νὰ ἐξέλθῃ ἀξιοπρεπῶς τῆς δημιουργηθείσης ἀμη-χάνου θέσεως, ἀφοῦ ἀπέτυχεν οἰκτρῶς ἡ πολιτικὴ τῆς ἐκφοβή-σεως τῆς Τουρκίας. Περὶ τὰ τέλη ἐτι τοῦ 1853 καὶ περὶ τὰς ἀρ-χὰς τοῦ 1854 οὐδεὶς ἐφαίνετο εἶ ἐν Εὐρώπῃ (ὁ λόγος περὶ κυ-βερνήσεων καὶ ἡγεμόνων καὶ πολιτικῶν ἀνδρῶν) ἐπιθυμῶν τὸν πόλεμον, πλὴν τοῦ λόρδου Πάλμερστον καί, ὡς ἐφρῶναι ὁ Νεο-σελρῶδε, τοῦ Σ. Κάννιγκ' μάλιστα δὲ πάντων ἀπέφευγε τὸν πόλε-μον ὁ πρωταγωνιστὴς τοῦ παραδόξου τούτου ἱστορικοῦ δράμα-τος Νικόλαος. Οὗτος οὐ μόνον σοβαρὰν ἐπίθεσιν πέραν τοῦ Δα-νουβίου δὲν ἐπέτρεπε καὶ μετὰ τὴν ἐκ μέρους τῆς Τουρκίας κή-ρυξιν τοῦ πολέμου, ἀλλὰ καὶ τὸν ἐν ταῖς Ἡγεμονίαις στρατὸν (ἀνερχόμενον εἰς 55 χιλ. μόνον ἀνδρας) οὐδαμῶς ἐνίσχυε τηρῶν ἐν Εὐρώπῃ τε καὶ ἐν Ἀσίᾳ θέσιν αὐστηρῶς ἀμυντικὴν καὶ δί-δων οὕτως εὐκαιρίαν τοῖς Τούρκοις μικρῶν τινων ἐπιτυχιῶν ἐν ἀμφοτέροις τοῖς θεάτροις τοῦ πολέμου, ὧν ἡ λίαν ἐξωγικωμένη ἐν Κωνσταντινουπόλει παράστασις θρασύτερον καθίστα τὸ τοῦ Ὀθωμανικοῦ ὄχλου φρόνημα. Μάτην ἐν Ἀσίᾳ ὁ στρατηγὸς Βο-ρονζῶφ παρίστα τῷ αὐτοκράτορι ὅτι διὰ μικρᾶς ἐνισχύσεως τοῦ στρατοῦ αὐτοῦ ἠδύνατο νὰ καταλάβῃ τὸ Κάρς καὶ νὰ προελίσσῃ εἰς Ἐρζερούμ φέρων οὕτω καιριωτάτην πληγὴν κατὰ τοῦ πολε-μίου. Ὁ Τσάρος οὐδαμῶς εἰσακούων τῆς ἀπευθυνομένης αὐτῷ αἰτήσεως ἐπανελάμβανε πάντοτε τὴν περὶ αὐστηρᾶς ἀμύνης δια-ταγὴν. Τοῦτο ἐποίει ὁ Τσάρος ἵνα μὴ διαταράξῃ τὰς ὑπὲρ εἰρή-

νης ἐνεργείας τῆς ἐν Βιέννῃ Συνδιασκέψεως, ἀλλ' ἐξ ἄλλου οὔτω ποῶν καθίστα δυστροπωτέραν τὴν Πύλην ἐν ταῖς ἀξιώσεσιν αὐτῆς. Τέλος ἡ ἐν Βιέννῃ Συνδιάσκεψις προέβη περὶ τὰ μέσα Νοεμβρίου, πρὸ τοῦ γεγονότος τῆς Σινώπης, εἰς ἀπόφασιν προσκαλοῦσαν τὴν Πύλην νὰ δηλώσῃ ἐπισήμως εἰς τὴν Συνδιάσκεψιν ἐπὶ τίσιν ὅροις ἐδέχεται νὰ συνομολογήσῃ εἰρήνην πρὸς τὴν Ρωσίαν, περὶ δὲ τὰ τέλη τοῦ Νοεμβρίου, μετὰ τὸ γεγονὸς τῆς Σινώπης, εἰς ἐνεργὸν τινα ἀπόφασιν ὑπὸ τοῦ Δρουὲν Δελουῆ προταθείσαν, πρωτόκολλον ὑπογραφὴν ἐν Βιέννῃ ὑπὸ τοῦ κόμητος Βουὸλ καὶ τῶν αὐτόθι πρέσβων τῶν τριῶν Δυνάμεων τῇ 25/5 Δεκεμβρίου καθίστα τὴν Εὐρώπην τῶν μεγάλων Δυνάμεων ἀπὸ Δυνάμεων μεσολαβουσῶν, ὡς ἦσαν μέχρι νῦν, διαιτητὴν μεταξὺ τῶν διαμαχομένων καὶ ἐκήρυττεν ὅτι ἡ ὑπαρξίς τῆς Τουρκίας ἐντὸς τῶν διὰ τῶν συνθηκῶν καθωρισμένων ὁρίων αὐτῆς ἐστὶν ἀπαραίτητος ὅρος τῆς Εὐρωπαϊκῆς ἰσορροπίας καὶ κατ' ἀκολουθίαν ὁ νῦν πόλεμος οὐδεμίαν ἐπιτρέπεται νὰ ἐπενέγκῃ ἑδαφικὴν ἀλλοίωσιν. Τὸ αἴτιον τὸ ὤθησεν τὴν Γαλλικὴν πολιτικὴν εἰς τὴν ἀντιρωσικὴν ταύτην πρᾶξιν ἦτο οὐ μόνον ἡ ἀγανάκτησις, ἣν ἠσθάνθησαν οἱ ἐν Παρισίοις ἐπὶ τῇ καταστροφῇ τοῦ Τουρκικοῦ στόλου τῇ γενομένῃ πρὸ τῶν ὀφθαλμῶν, ὡς ἔγραφεν ὁ Θουβενέλ, τοῦ Γαλλικοῦ στόλου τοῦ σταθμεύοντος ἐν Βοσπόρῳ κατὰ τρόπον προσβάλλοντα τὴν ἀξιοπρέπειαν, ὡς ἐφρόνουν οἱ ἐν Παρισίοις, τῆς Γαλλίας, ἀλλὰ καὶ ἡ ὑποδοχὴ, ἣς ἔτυχεν ὁ Αὐρηλιανὸς πρίγκιψ, δούξ Νεμούρ (υἱὸς τοῦ Λουδοβίκου Φιλίππου) ἐν τῷ Ρωσικῷ στρατοπέδῳ, ὅπερ ἐπεσκέψατο, καὶ ἡ διαδοθεῖσα φήμη περὶ τῆς Ρωσικῆς καὶ Αὐστριακῆς ἐνεργείας διαλλαγῆς τοῦ Αὐρηλιανοῦ οἴκου πρὸς τὸν Βουρβωνίδην μνηστῆρα τοῦ Γαλλικοῦ θρόνου κόμητα Σαμβώρ (Chambord). Ἄλλ' ἡ πολιτικὴ τοῦ Ναπολέοντος Γ' ἐν τῷ κεφαλαίῳ τούτῳ ἦν ἔτι πάντοτε ἀμφιταλαντευομένη, ἐκφοβητικὴ μὲν πρὸς τὴν Ρωσίαν, ἀλλ' ἀποβλέπουσα κατὰ βάθος εἰς τὸ νὰ φανῇ χρήσιμος πρὸς αὐτὴν ἐν τῇ ἐσχάτῃ αὐτῆς ἀμηχανίᾳ. Διὰ τοῦτο, ὅτε ὁ Ρεσίτ προσεκλήθη ὑπὸ τῶν ἐν Κωνσταντινουπόλει πρέσβων τῶν 4 Δυνάμεων ν' ἀπαντήσῃ εἰς τὴν ἀπὸ Βιέννης γενομένην πρὸς τὴν Πύλην πρόσκλησιν δηλοῦσα ἐπὶ τίσιν ὅροις ἐπεθύμει νὰ συνομολογήσῃ εἰρήνην, πιεζόμενος πρὸ πάντων ὑπὸ τοῦ Γάλλου πρέσβως ἐν δηλώσει ἀπευ-

θυνομένη πρὸς τὴν Συνδιάσκεψιν τῆς Βιέννης διετύπωσε (19, 31 Δεκεμβρίου 1853) τοὺς ἐξῆς λίαν διαλλακτικοὺς τῆς μελλούσης νὰ συνομολογηθῆ μεταξύ Τουρκίας καὶ Ρωσίας εἰρήνης ὅρους :

- 1) ἐπικύρωσιν τῶν μεταξύ αὐτῆς καὶ τῆς Ρωσίας συνθηκῶν διὰ νέας συμβάσεως·
- 2) ἐκκένωσιν τῶν Ἡγεμονιῶν ὑπὸ τῆς Ρωσίας·
- 3) ἐκλογὴν πόλεως οὐδετέρας ὡς τόπου τῆς νέας περὶ εἰρήνης Συνδιασκέψεως·
- 4) ἐπικύρωσιν τῶν εἰς τοὺς Χριστιανοὺς δεδομένων προνομιῶν καὶ βελτίωσιν τῆς καταστάσεως αὐτῶν διὰ νέων μεταρρυθμίσεων·
- 5) ἀνανέωσιν τῆς συνθήκης τοῦ 1841.

Ὡς νοεῖται οἴκοθεν, αἱ παραχωρήσεις τῆς Πύλης ἦσαν λίαν εὐφραταὶ καὶ προήρχετο μὲν τοῦτο ἀπὸ τῆς καταποτήσεως, ἣν εἶχεν ἐμπούησει αὐτῇ ἡ συμφορὰ τῆς Σινώπης καὶ ἡ ἐπιθυμία τῆς εἰρήνης (ἣν ἠσθάνετο βαθύτατα παρὰ πάσας τὰς τῶν ἱεροσπουδαστῶν περὶ ἐκδικήσεως κραυγὰς), μὴ οὖτοις ἔτι βεβαίως τῆς τῶν Δυτικῶν Δυνάμεων τελεσφόρου βοηθείας· ἀλλὰ καὶ ἡ πίσις τοῦ Γάλλου ἰδίως πρέσβευος οὐκ ὀλίγον συνετέλεσεν εἰς τὴν τοιαύτην πολιτείαν τῆς Πύλης. Καὶ κατὰ τοῦτο ἡ Γαλλία ἐφαίνεται ἔτι ἐργαζομένη ὑπὲρ τῆς Ρωσίας. Ἄλλ' ὁ αὐτὸς Γάλλος πρεσβευτῆς ὁ πείσας τὴν Πύλην εἰς τὴν ὑποχώρησιν συνεβούλευε καὶ εἰς τὴν Γαλλικὴν κυβέρνησιν ἐντονωτικὴν ἐνέργειαν, καθ' ἣν περίπτωσιν ἡ Ρωσία δὲν ἤθελε δεχθῆ τοὺς ὅρους τῆς Πύλης. Αὐτὴ δὲ ἡ Γαλλικὴ κυβέρνησις συνιστῶσα εἰς τὴν αὐτὴν τῆς Πετροπόλεως τὴν παραδοχὴν τῶν ὅρων ὑπεδείκνυεν αὐτῇ τὴν ἀνάγκην τοῦ ἐκλέξαι μεταξύ ἀποδοχῆς τῶν ὅρων καὶ τοῦ πολέμου. Οἱ ὅροι τῆς Πύλης ἐγένοντο δεκτοὶ ὑπὸ τῆς ἐν Βιέννῃ Συνδιασκέψεως τῶν 4 Δυνάμεων, καὶ ὁ πρόεδρος αὐτῆς κόμης Βουὸλ τῇ 1/13 Ἰαν. μετὰ τῶν τριῶν πρέσβευων Ἀγγλίας, Γαλλίας καὶ Πρωσίας· υπέγραψαν πρωτόκολλον, δι' οὗ ἀνετίθετο εἰς τὸν Αὐστριακὸν ὑπουργὸν νὰ ἀνακοινώσῃ εἰς τὴν Ρωσικὴν αὐτὴν ὅτι ἡ συνδιάσκεψις τῶν τεσσάρων μεγάλων Δυνάμεων ἐθεώρει τὰς Τουρκικὰς προτάσεις ὡς ἐπαρκεῖς βάσεις διαπραγματεύσεων, καὶ τῇ ἐπαύριον ὁ Θουβενὲλ γράφων πρὸς τὸν ἐν Πετροπόλει πρεσβευτὴν ἐξέφραξε τὸν διακαῆ πόθον τῆς Γαλλίας νὰ δεχθῆ ἡ Ρωσία τὰς ἐν ὀνόματι τῆς Εὐρώπης γινομένας αὐτῇ προτάσεις, ἵνα ἐλευθερώσῃ τὸν κόσμον ἀπὸ τοῦ πιέζοντος αὐτὸν ἐφιάλτου τοῦ πολέμου. Ὁ αὐτοκράτωρ Νικόλαος, ἔλεγε, δύναται δι' ἐνὸς νεύματος νὰ δρέ-

ψηται τὰς εὐλογίας πάντων τῶν σήμερον κατηγορούντων αὐτόν. Λέν ἔχει νῦν ἐκεῖνο, ὅπερ ἤθελε, τὴν ἐγ, ὑψισιν ὑπὲρ τῶν Χριστιανῶν ὑπηκόων τῆς Πύλης; Καὶ τίς κωλύει αὐτὴν τοῦ νὰ δοξάζηται ὡς πρωτοουργὸς τοῦ μεγάλου τούτου ἀποτελέσματος: Ποιήσατε λοιπόν, στρατηγέ, χρῆσιν τῆς εὐμενείας, ἧς ἀπολαύετε παρὰ τῆ Αὐτοῦ Μεγαλειότητι. Θὰ παράσχητε μεγάλην ὑπηρεσίαν εἰς τὸν αὐτοκράτορα Νικόλαον καὶ μετὰ τούτου εἰς ἡμᾶς ὑπηρεσίαν ἄπειρον. *Οἱ Ἄγγλοι ὑπερηκότισαν πᾶσαν ἔκφρασιν καὶ τὴν Βαλτικὴν εἶναι ἔτοιμον διὰ τὸ ἔαρ. Θὰ ἀναγκάσῃ ἡμᾶς ἡ Ρωσία νὰ πράξωμεν κακὸν εἰς αὐτὴν πρὸς μείζονα δόξαν τοῦ φυσικοῦ αὐτῆς πολεμίου (τῆς Ἀγγλίας);* » Ὁ Θουβενέλ προβλέπων τὴν ἀντίρρησην τοῦ Τσάρου εἰς τὸ νὰ συζήτησῃ ἐν ἴση τιμῇ πρὸς τὴν Τουρκίαν ἐν συνδιασκέψει εὐρωπαϊκῇ, ἔγραφε τρεῖς ἡμέρας πρότερον (17, 29 Δεκεμβρίου) πρὸς τὸν αὐτὸν πρεσβευτὴν. «Τὰ πάντα δύνανται ἔτι νὰ διευθετηθῶσιν ἐὰν ἐν Πιερτροπόλει γαίην δεκτὴ ἡ περὶ *συνδιασκέψεως* τῶν ἑξ (Conférence à six) πρότασις. Ἄλλως θὰ ἔχωμεν πόλεμον τὸ ἔαρ. **Ἀφ' ἧς σιγμῆς ὁλος ὁ κόσμος** ἀναγνωρίζει ὅτι ἡ Τουρκία πρέπει νὰ ὑπάρχῃ, πρέπει νὰ ζῆ ἐν ἴση μοίρᾳ πρὸς τὰς ἄλλας Δυνάμεις. Ὡς ἀντάλλαγμα τῆς εἰσόδου αὐτῆς εἰς τὴν μεγάλην οἰκογένειαν δυνάμεθα νὰ ζητήσωμεν παρ' αὐτῆς ἐγγυήσεις ὑπὲρ τῶν Χριστιανῶν ὅταν ὁμως τοῦναντίον φερώμεθα ἡμεῖς πρὸς τοὺς Ὀθωμανοὺς ὡς πρὸς βαρβάρους, θεωροῦντες αὐτοὺς ἀναξίους νὰ παρακάθηνται ἡμῖν περὶ τὴν πρασίην τράπεζαν, τίνι δικαίωματι θὰ ζητήσωμεν παρ' αὐτῶν σεβασμὸν πρὸς τοὺς ὁμοθρήσκους ἡμῖν ὑπηκόους αὐτῶν; Ἀποκλείοντες αὐτοὺς κατ' ἀρχὴν τῶν συνεδρίων τῶν εὐρωπαϊκῶν ἀποκλείομεν αὐτοὺς τοῦ κόσμου τοῦ πεπολιτισμένου. Πρέπει νὰ **δώσητε τῷ αὐτοκράτορι Νικολάω νὰ ἐννοήσῃ ὅτι ἐν Ἀγγλίᾳ** περιμένουσι τὴν ἀνσκήσιν ὑμῶν τε καὶ τοῦ σιρ Ἀμιλτον Σέιμουρ (τοῦ Ἄγγλου πρεσβέως) **ἀλλ' ἀπατῶνται.** Ὁ αὐτοκράτωρ καὶ ὁ ὑπουργὸς αὐτοῦ τοιοῦτόν τι δὲν διανοοῦνται!

(1) Ἐν Ἀγγλίᾳ, ὡς ἐρρήθη ἐν τοῖς ἔμπροσθεν, τὸν πόλεμον ἐξήτουν κυρίως οἱ περὶ τὸν λόρδον Πάλμερστον, τὸν ὑπουργὸν τῶν Ἐσωτερικῶν

Ἄλλ' ὁ αὐτοκράτωρ Νικόλαος δὲν ἤθελε νὰ συζητῇ ὁ ἀντιπρόσωπος αὐτοῦ μετὰ Τούρκου ἀντιπροσώπου καὶ νὰ παραστῇ ἡ Ρωσία πρὸς Εὐρωπαϊκὸν συνεδρίον δικάζοντος τὴν μεταξὺ αὐτῆς καὶ τῆς Πύλης διαφορὰν. Ἦθελεν ὁ Τούρκος ἀντιπρόσωπος νὰ μεταβῇ εἰς τὸ Ρωσικὸν στρατόπεδον καὶ ἐκεῖ νὰ συζητήσῃ μετὰ τοῦ Ρώσου ἀρχιστρατήγου περὶ τῶν ὑπ' αὐτοῦ προτεινομένων ὄρων. Ἐξ ἄλλου ὁ Τσάρος καὶ οἱ σύμβουλοι αὐτοῦ ἠσθάνοντο μὲν ὑποχρέωσιν τινα πρὸς τὴν Γαλλίαν καὶ τὸν Ναπολέοντα, ἀλλ' ἠγανάκτουν σφόδρα ἐναντίον τῆς Ἀγγλίας, καὶ ἰδίως ἐναντίον τοῦ Σ. Κάννιγκ, καὶ ὁ Νεσελρῶδε ἐν ἐπισκέψει, ἦν ἐποικήσατο εἰς τὴν Γαλλικὴν πρεσβείαν, ἐμέμψατο σφόδρα τὴν πολιτικὴν τῆς Ἀγγλίας, «ἥτις ἔνεκα τῆς ἀλαζόνης πολιτείας τοῦ λόρδου Ρέδκλιφφ (στρ. Κάννιγκ) ἐξήτει νὰ ῥύψῃ τὴν Εὐρώπην εἰς γενικὴν πυρκαϊάν», καὶ ὁ Τσάρος διέπραξε τὸ οὐχὶ πολὺ συνειδητὸν ἔργον νὰ γράψῃ αὐτόγραφον ἐπιστολὴν πρὸς τὴν βασιλίτισσαν Βικτωρίαν, ἐν ἣ καθίστα αὐτὴν κριτὴν μεταξὺ αὐτοῦ καὶ τῶν συμβούλων αὐτῆς (Πάλμερστον καὶ Κάννιγκ, ὡσεὶ ἦτο ἡ Βικτωρία ἀπόλυτος κυρίαρχος ὑπὸς αὐτῆς). Τοῦτο, ἐννοεῖται, τὴν συν-

ἐν τῷ ὑπὸ τὴν προεδρίαν τοῦ κόμητος Ἀβερδεῖνου μικτῷ (ἀπὸ Τόρεων καὶ Οὐίγων) ὑπουργείῳ. Ὁ πρωθυπουργὸς Ἀβερδεῖνος μὴ δυνάμενος νὰ δαμάσῃ τὰς φιλοπολέμους ὁρμὰς τοῦ λόρδου «Ἐμπρηστοῦ» καὶ βλέπων τὸν πόλεμον ἀναπόδραστον ἀνεμνήσθη ἐπὶ τέλους τοῦ Ἀβερδεῖνου τοῦ 1829, ὅτε βλέπων τοὺς Ρώσους προσεγγίζοντας εἰς τὰς πύλας τοῦ Βυζαντίου συνέλαβεν ἐπὶ μίαν στιγμὴν ὁμοῦ μετὰ τοῦ τότε πρωθυπουργοῦ δουκὸς Οὐέλλιγκτον, τὸ σχέδιον τῆς ἀνιδρύσεως τοῦ Ἑλληνικοῦ κράτους τοῦ Βυζαντίου (ἰδ. τόμ. Α' σ. 412-14). Καὶ νῦν δι' ὑπομνήματος προέτεινε τῇ Βασιλίσει, ἀντὶ πολέμου ὑπὲρ τῆς Τουρκίας, ἴδρουιν κράτους Χριστιανικοῦ μεγάλου ἐν Ἀνατολῇ ὡς προπυργίου ἐναντίον τῆς Ρωσίας. Ἄλλ' ὁ Πάλμερστον δι' ἐτέρου ὑπομνήματος κατεπολέμησε τὸ σχέδιον διατεινόμενος ὅτι ἢ ὡς μόνος πυρὴν τοῦ τοιοῦτου κράτους δυναμένη νὰ χρησιμεύσῃ ὑπὸ τὸν Ὀθῶνα (ὃν ἐμίσει ἔτι σφοδρότατα) Ἑλλάς ἦν ἤκιστα παρεσκευασμένη πρὸς πραγμάτωσιν τοῦ μεγαλοῦ σχεδίου, καὶ ὅτι ὁ πρακτικώτερος τρόπος τοῦ καταπολεμήσαι τὴν Ρωσικὴν ἐν Ἀνατολῇ ἐπέκτασιν ἦν ἡ ἐναντίον τῆς Ρωσίας ὑποστήριξις τῆς Τουρκίας ἐν τῇ ἀκεραιότητι καὶ τῇ ἀξαρτησίᾳ αὐτῆς. Ὁ λόρδος Πάλμερστον ἐνίκησε καὶ τὰ πράγματα μοιραίως ἔληξαν εἰς πόλεμον.

ταγματικὴν βασίλισσαν τῆς Ἀγγλίας περιήγαγεν εἰς δύσκολον θέσιν, ἀναγκασθεῖσαν ν' ἀπαντήσῃ, κατὰ τὰς ὑπαγορευσεις τῶν ὑπουργῶν, ἀμφισβητοῦσα τὴν ὑπὸ τῆς Ρωσίας διδομένην τῇ συνθήκῃ Καϊναρδζῆ ἐρμηνείαν καὶ ἀποδοκιμάζουσα τὴν κατὰληψιν τῶν Ἡγεμονιῶν. Τὸ γεγονός τοῦτο, ὡς καὶ ἡ μετὰ τὸ γεγονός τῆς Σινώπης πολεμιοτάτη κραυγὴ τοῦ τύπου καὶ τῆς κοινῆς γνώμης, ἐπήνεγκον τελείαν ἐν Ἀγγλίᾳ νίκην τῶν φιλοπολέμων καὶ ὁ ὑπουργὸς τῶν Ἐσωτερικῶν λόρδος Πάλμερστον ἦν πλέον ὁ ἀληθὴς ἰθύντωρ τῆς Ἀγγλικῆς πολιτικῆς. Ζητῶν οὗτος ἐκ παντὸς τρόπου νὰ προσαγάγῃ τὸν Ναπολέοντα εἰς τὰ σχέδια αὐτοῦ προέβη μέχρι τοῦ νὰ ὑποσχεθῇ τῷ Ναπολέοντι τὴν σύμπραξιν αὐτοῦ εἰς τὴν εἰς τὸ βασίλειον Σαρδηνίας προσάρτησιν πασῶν τῶν ἐν τῇ ἄνω Ἰταλίᾳ Αὐστριακῶν κτήσεις, τῆς Αὐστρίας ἀποζημιουμένης διὰ τῆς εἰς αὐτὴν προσαρτήσεως Βλαχίας καὶ Μολδαυίας (τῆς Γαλλίας, ἐννοεῖται, ἀμειβομένης ἐκ μέρους τοῦ βασιλείου Σαρδηνίας διὰ προσαρτήσεως τῆς Νικαίας καὶ Σαβοΐας)'. Ἀλλὰ τὴν μετὰ τῆς Ἀγγλίας συμμαχίαν τοῦ Ναπολέοντος ἐπήνεγκεν ἐπὶ τέλους ἡ ἀμφιταλαντευομένη πολιτικὴ τοῦτου. Καθ' ὃν ἔτι χρόνον περὶ τὰ τέλη Δεκεμβρίου ἡ Γαλλικὴ πολιτικὴ εἰργάζετο ἐν Πητρούπολει πάσῃ δυνάμει ἵνα πείσῃ τὸν Τσάρον νὰ συναινέσῃ εἰς τὴν Συνδιάσκεψιν τῶν ἑξ, σύμπας ὁ Γαλλικὸς στόλος μετὰ τοῦ Ἀγγλικοῦ, κατ' αἴτησιν τῆς Πύλης, ἐξέπλεεν εἰς τὸν Εὐξείνιον. Ἀλλὰ καὶ ἐν τῷ διαβήματι τούτῳ ὁ Γάλλος ναύαρχος φαίνεται ὅτι ἐνήργει πρὸς σκοπὸν εἰρηνικὸν ἵνα μὴ τὰ πλοῖα τὰ προπεμφθέντα ἔλθωσιν εἰς σύγκρουσιν πρὸς τὸν Ρωσικὸν στόλον. Ἀκριβῶς δὲ πρὸς τοιοῦτον δῆθεν σκοπὸν ἐπεβλήθη τῇ

(1) Πλημμελὲς πάντως τὸ ὑπὸ Bamberg (σ. 81) λεγόμενον ὅτι ὁ Πάλμερστον ὑπεσχέθη κατὰ Ὀκτώβριον τοῦ 1853 τῷ Ναπολέοντι Γ' συνοικέσιον μετὰ Ἀγγλίδος πριγκιπίσσης. Ὁ Ναπολεὼν κατὰ Ἰανουάριον ἤδη τοῦ ἔτους ἐκείνου εἶχε τελέσει τοὺς γάμους αὐτοῦ μετὰ τῆς Ἰσπανίδος Εὐγενίας. Ὁ Bamberg ἤθελε νὰ εἴπῃ πιθανῶς περὶ τοῦ ἐξαδέλφου τοῦ αὐτακράτορος, πρίγκιπος Ἰερωνύμου, οὗ τὸν γάμον μετὰ τῆς πριγκιπίσσης τοῦ βασιλικοῦ οἴκου τοῦ Βίκτωρος Ἐμμανουὴλ ἔθηκε βραδύτερον ὁ αὐτοκράτωρ Ναπολεὼν I' ὡς ἓνα τῶν ὄρων τῆς μετὰ τοῦ βασιλέως ἐκείνου συμμαχίας.

Πύλη ἢ ὑποχρέωσις, ἵνα τὰ ἔτι ὑπάρχοντα πλοῖα αὐτῆς ὑποτάσσονται ἐν ταῖς κινήσεσιν αὐτῶν ἐν τῷ Εὐξείνῳ εἰς τὰς διαταγὰς τῶν ἀρχηγῶν τοῦ ἠνωμένου συμμαχικοῦ στόλου καὶ μὴ προκαλῶσι συγκρούσεις πρὸς τὴν Ρωσίαν. Διὰ τὸν αὐτὸν δὲ πάλιν λόγον καὶ ἐκ μέρους τοῦ ἐν τῷ λιμένι τῆς Σινώπης σταθμεύσαντος ἠνωμένου στόλου ἐπέμφθη πλοῖον πολεμικὸν Ἀγγλικὸν εἰς τὸν ἐν Σεβαστουπόλει ναύαρχον τοῦ Ρωσικοῦ στόλου προσκαλοῦν αὐτὸ νὰ ἐγκλείσῃ τὸν στόλον αὐτοῦ ἐντὸς τοῦ λιμένος τῆς Σεβαστουπόλεως, μεχρισθῶ ὁ Ρωσικὸς στρατὸς ὁ κατέχων τὴν Ἡγεμονίαν διαβῆ τὸν Προῦθον ὑποχωρῶν εἰς τὴν Ρωσίαν, ἐνῶ συγχρόνως ἀπόσπασμα τοῦ ἐν Σινώπῃ συμμαχικοῦ στόλου συνώδευε τοῖς εἰς Βατούμ στρατὸν καὶ ἐφόδια πολέμου κομίζουσι τουρκικοῖς μεταγωγικοῖς πλοίοις, ἵνα μὴ τὰ πλοῖα ταῦτα προσβληθῶσιν αὐτῆς ὑπὸ τοῦ Ρωσικοῦ στόλου. Πέντε δὲ ἡμέρας μετὰ τὴν ἐν Σεβαστουπόλει εἰς τὸν Ρῶσον ναύαρχον γενομένην πρόσκλησιν ἦτοι τῇ 31/12 Ἰανουαρίου οἱ ἐν Πετρούπολει πρέσβεις τῆς Ἀγγλίας καὶ Γαλλίας ἀνεκοίνωσαν τῷ κόμητι Νεσελ-ρῶδε τὰ κατὰ τὴν τοιαύτην ἐνέργειαν τῶν ναυάρχων τῶν συμμαχικῶν στόλων, ἐνέργειαν δὴθεν φιλεισηνικήν, κατὰ βλάβος ὅμως καὶ οὐσίαν μεροληπτικώτατα ἄδικον καὶ ἔβριστικὴν, ἀκριβῶς καθ' ὃν χρόνον ἀπὸ τῆς Βιέννης ἀνεκοινοῦντο τῷ αὐτῷ ἀρχιγερματεῖ αἱ ὑπὸ τοῦ Ρεσίτ πασᾶ ὡς βάσις τῆς εἰρήνης δηλωθεῖσαι προτάσεις περιβεβλημέναι τὸ κῆρος τῆς Συνδιασκέψεως τῶν τεισάρων Δυνάμεων καὶ ἐν ὀνόματι ταύτης ἀνεκοινοῦντ' εἰς τὴν Ρωσίαν.

Ὁ Τσάρος Νικόλαος εὐρέθη τότε ἐν θέσει ἠθικῇ τοιαύτη, ἐν ἣ καὶ ὁ ἀσθενέστατος ἡγεμὼν ἀσθενεστάτου λαοῦ ἔχων συνείδησιν τῆς ἑαυτοῦ ἡγεμονικῆς καὶ τῆς τοῦ λαοῦ αὐτοῦ ἐθνικῆς ἀξιοπρεπείας, συνείδησιν καὶ τοῦ δικαίου τοῦ ἀγῶνος αὐτοῦ. ἤθελε προτιμῆσαι νὰ ὑποδυθῆ μᾶλλον ἄνισον ἀγῶνα ἢ νὰ ὑποχωρήσῃ δειλῶς καὶ ἀναξιοπρεπῶς. Ὅ μεχρὶ νῦν μέγιστος καὶ ἰσχυρότατος τῶν Ἡγεμόνων τοῦ κόσμου καὶ ρυθμιστὴς τῶν Εὐρωπαϊκῶν πραγμάτων καὶ διαιτητὴς μεταξὺ ἐριζόντων ἰσχυρῶν κρατῶν, σωτὴρ κλονουμένων ἰσχυρῶν μοναρχικῶν θρόνων καὶ προστάτης καὶ ἀμύντωρ πασῶν τῶν συντηρητικῶν πολιτικῶν ἀρχῶν καὶ δογμάτων ἐναντίον τῆς πολυκεφάλου ἐπαναστάσεως, τῆς ἀπειλούσης νὰ ἀνατρέψῃ πανταχοῦ τὸ πολιτικόν, ἐν

μέρει δὲ καὶ κοινωνικὸν καθεστὼς τῆς Εὐρώπης, ὁ ἡγεμὼν οὗτος κατὰ τὸν αὐτὸν χρόνον ἔνθεν μὲν προσεκαλεῖτο νὰ δικασθῆ πρὸ δικαστηρίου Εὐρωπαϊκοῦ, ἐν ᾧ ἕκ τῶν τεσσάρων δικαστῶν εἰς μὲν πρὸ μικροῦ εἶχε σωθῆ ἀπὸ ἐσχάτου κινδύνου παντελοῦς ὀλέθρου διὰ τῶν 100 χιλιάδων στρατοῦ πεμφθέντος ὑπ' αὐτοῦ (ἡ Αὐστρία), ὁ δεύτερος κατὰ τὴν διακήρυξιν τοῦ Ναπολέοντος Α', μόνον ἀπὸ σεβασμοῦ πρὸς τὸν Τσάρον δὲν εἶχε καταλυθῆ ὑπ' ἐκείνου, εἶτα δὲ Ρωσικῇ βοήθειά εἶχεν ἀνορθωθῆ (ἡ Πρωσσία), ὁ τρίτος ἐπεμβάσει ἰσχυρᾶ καὶ ἀπειλητικῇ τοῦ Τσάρου εἶχε σωθῆ τῷ 1815 ἀπὸ ἀκρωτηριασμοῦ μεγάλου καὶ διαμελισμοῦ ἐπιμόνου ζητουμένου ὑπὸ τῆς Ἀγγλίας καὶ τῆς Πρωσίας καὶ νῦν μέχρι τελευταίας στιγμῆς ἐπεξίηται τὴν Ρωσικὴν φιλίαν καὶ συμμαχίαν (ἡ Γαλλία)¹, ὁ δὲ τέταρτος ἀφοῦ διὰ τῆς Ρωσίας εἶχε καταβάλλει τὸν

(1) Εἰς τὴν ὀριστικὴν μετὰ τῆς Ἀγγλίας ἔνωσιν τῆς Γαλλίας συνετέλεσε καὶ τὸ πολλὰς ὑπονοίας τῇ Γαλλικῇ κυβερνήσει παρασχὼν γεγονός τῆς μετὰ τὴν εἰς τὴν Ρωσικὴν αὐτὴν ἀνακοίνωσιν τῶν Τουρκικῶν περὶ ὄρων εἰρήνης προτάσεων εἰς Βιέννην ἀποστολῆς τοῦ ἐμπίστου φίλου τοῦ Τσάρου κόμητος Ὁρλώφ. Οὗτος εἶχεν ἐντολὴν νὰ ὑποστηρίξῃ παρὰ τῇ Βιενναίᾳ αὐτῇ τὰς ὑπὸ τῆς Ρωσίας γινομένας πρὸς τὰς Τουρκικὰς προτάσεις ἀντιπροτάσεις, αἵτινες, ὡς καὶ ἀνωτέρω εἴρηται, δὲν διέφερον κατ' οὐσίαν τῶν Τουρκικῶν προτάσεων. Ἄλλ' ἡ Ρωσία, ὡς ἐρρήθη, ἐξίηται νὰ διαπραγματευθῆ μόνη πρὸς μόνην τὴν Τουρκίαν ἡξίου δὲ ἵνα τὰ δικαιώματα καὶ τὰ προνόμια τῆς Ὁρθοδόξου Ἑλληνικῆς Ἐκκλησίας καταχωρισθῶσιν ἐν πρωτοκόλλῳ ἔχοντι ἰσχὺν συνθήκης ἢ δ' ἐκκένωσης τῶν Ἡγεμονιῶν ἄρξῃται μετὰ τὴν μετὰ τῆς Πύλης συνολόγησιν εἰρήνης. Ἄλλ' ἡ Αὐστρία δὲν ἠδύνατο πλέον νὰ χωρισθῆ ἐν τῷ ζητήματι τούτῳ ἀπὸ τῶν Δυτικῶν Δυνάμεων τῶν ἰσχυρῶς ἄλλως τε πιεζουσῶν αὐτὴν νὰ λάβῃ μετ' αὐτῶν ἀπειλητικὴν πρὸς τὴν Ρωσίαν θέσιν ἐν τῇ ἀπαιτήσει τῆς ἐκκένωσης τῶν Ἡγεμονιῶν. Τότε ὁ Ὁρλώφ προέτεινε τῇ Αὐστρίᾳ, ταυτοχρόνως δὲ καὶ ὁ ἐν Βερολίῳ Ρῶσος πρεσβευτῆς βαρὼν Βούδβεργ τῇ Πρωσίᾳ, συμμαχίαν οὐδετερότητος Αὐστρίας καὶ Πρωσίας ὑπὸ τὴν ἐγγύησιν τῆς Ρωσίας μετὰ ἀπλῆς ἐπιστρατεύσεως πρὸς τὴν διεύθυνσιν τῶν Δυτικῶν Δυνάμεων, τῆς Ρωσίας ἀναλαμβανούσης τὴν ὑποχρέωσιν ἐν περιπτώσει νικηφόρου πολέμου μηδένα αἴτη νὰ ὑπαγορεύσῃ ὄρον εἰρήνης τοῖς ἡττημένοις ἄνευ συνεννόησεως πρὸς ἀμφοτέρας τὰς Δυνάμεις. Ἄλλ' αἱ Δυνάμεις αὗται διετέλουν ἤδη

θανάσιμον πολέμιον αὐτῆς, τὴν Ναπολέοντος Α΄ Γαλλίαν, νῦν καθισταμένη θανάσιμος πολεμία τῆς Ρωσίας τοῦ Νικολάου διὰ τὴν διηνεκῆ τὰς Ἀσιατικὰς Ἀγγλικὰς κτήσεις ἐν ἀπωτάτῳ μέλλοντι εἰς κίνδυνον ἐμβάλλουσαν ἐν Ἀσίᾳ πρόοδον ἐκείνης, ἐξήτει νὰ ἐξεγείρῃ ἅπασαν τὴν Εὐρώπην ἐναντίον τῆς Ρωσίας καὶ νὰ ἀναγκάσῃ αὐτὴν ἢ νὰ παρακάθῃται ἐν ἴσῃ μοίρᾳ πρὸς τὴν Τουρκίαν ἐπὶ ἔδωλιον ὑποδίκου κρινεμένου ὑπὸ Εὐρωπαϊκοῦ δικαστηρίου ἢ νὰ ῥίψῃ τὸν κῦβον τοῦ περὶ πάντων ἀγῶνος μόνος ἐναντίον πάντων. Ὁ Νικόλαος ἐξελέξατο τὸ δεύτερον. Εἵπομεν ἤδη ποίαν ἀπάντησιν ἔδωκεν εἰς τὴν περὶ συνδιασκέψεως τῶν Ἐξ πρώτασιν, ἀπαιτήσας ἵνα ἡ Πύλη πέμψῃ τὸν ἀντιπρόσωπον αὐτῆς οὐχὶ εἰς Ἑυρωπαϊκὸν δικαστήριον, ἀλλ' εἰς τὸ Ρωσικὸν ἀρχιστρατηγεῖον, ἵνα *ὑπαγορευθῶσιν* αὐτῷ οἱ ὅροι τῆς μελλούσης εἰρήνης· εἰς δὲ τὴν περὶ τοῦ στόλου ἀνακοίνωσιν ἀπαντῶν ὁ κόμης Νεσελρῶδε ἀπηύθυνεν εἰς Λονδίνον (τῆ 13/25 Ἰανουαρίου 1853) καὶ εἰς Παρισίους (τῆ 14/26 Ἰαν.) τὴν ἐρώτησιν ἐὰν θὰ ἐπιτρέπηται εἰς τὴν Τουρκίαν νὰ προσβάλλῃ τὴν Ρωσίαν καὶ ἂν τῶν Τουρκικῶν μεταγωγικῶν πλοίων μεταβαινόντων ἀπὸ λιμένος εἰς λιμένας δὲν θὰ δύνανται Ρωσικὰ πλοῖα νὰ προσβάλλωσιν αὐτά. Ἀμφότεραι αἱ κυβερνήσεις ἔδωσαν ἀπάντησιν ὑπεκφευκτικὴν παραπέμπουσαι εἰς προγενεστέρας αὐτῶν δηλώσεις. Τούτου γενομένου ἀνεκάλεσεν εὐθύς ὁ αὐτοκράτωρ τοὺς ἐν Λονδίνῳ καὶ ἐν Παρισίοις πρέσβεις αὐτοῦ (τῆ 23/4 Φεβρουαρίου), μετὰ δύο δὲ ἑβδομάδας ἀπεχαιρέτησαν τὴν Ρωσικὴν πρωτεύουσαν καὶ οἱ τῶν Δυτικῶν Δυνάμεων πρέσβεις. Οὕτω συνέστη κατὰ τὸν πρῶτον μῆνα τοῦ

συνεννοοῦμεναι περὶ ἐτέρου εἴδους συνθήκης πρὸς ἀλλήλας, μᾶλλον ἀνευρωσικῆς καὶ ὑπεξέφυγον πᾶσαν συνεννόησιν πρὸς τὴν Ρωσίαν.

Τῆς Αὐστρίας ἡ τοιαύτη πολιτικὴ ἦτο ἐν μέρει ἀποτέλεσμα τῆς ἐπ' αὐτὴν ἀσκουμένης τότε ἰσχυρᾶς ἐκ μέρους Γαλλίας καὶ Ἀγγλίας πίεσεως ἵνα λάβῃ ἐχθρικὴν θέσιν ἐναντίον ἐν Ρωσίᾳ, ἵνα αὐτὴ ὑπὸ τὸ βᾶρος τῆς κραταιᾶς ἐναντίον αὐτῆς πολιτικῆς συστάσεως ἐνδώσῃ ἐγκαίρως καὶ ἐκκενώσῃ τὰς Ἡγεμονίας λυομένου οὕτω τοῦ κόμπου τοῦ ζητήματος καὶ αἰρομένης τῆς κυριωτάτης πέτρας τοῦ σκανδάλου. Ἡ Πρωσσία δὲ συνετάχθη τῇ Αὐστρίᾳ, ἵνα μὴ ἀπομονωθῇ ἐν Εὐρώπῃ καὶ ἐν Γερμανίᾳ.

1854 ἡ τῶν δύο Δυνάμεων σύστασις ἀφοῦ ἡ Γαλλία, ὁ Ναπολίων δηλονότι, ἐξ ἐλπίδων εἰς ἐλπίδας ἀεὶ κυλινδούμενος περ-
 προσαγωγῆς τοῦ Νικολάου εἰς τὴν μετ' αὐτοῦ ἀδελφότητα καὶ
 συμμαχίαν, δὲν ἠδυνήθη νὰ κλονήσῃ τὴν τούτου ἐν τοῖς δόγμασιν
 αὐτοῦ τοῖς πολιτικοῖς πιστὴν ἐμμονήν. Καὶ ὅμως κατὰ τὴν πα-
 ραμονὴν αὐτὴν τῆς διακοπῆς τῶν σχέσεων τὸ ἔσχατον νῦν ἐπει-
 ράθη ὁ Ναπολέων νὰ τείνῃ χεῖρα πρὸς τὸν Τσάρον διὰ τῆς πρὸς
 αὐτὸν αὐτογράφου ἐπιστολῆς, (ἣτις ὅμως κατὰ συμμαχικὴν πρὸς
 τὴν Ἀγγλίαν ὑποχρέωσιν ὑποβληθεῖσα εἰς τὴν ἔγκρισιν αὐτῆς
 ὑπέστη τροποποιήσεις κατὰ τὸ πνεῦμα τῆς Ἀγγλικῆς πολιτικῆς).
 Εἰς τὴν ἐπιστολὴν ταύτην ἀπήντησεν ὁ Νικόλαος δι' ἀπαντή-
 σεως ἀξιοπρεπεστάτης τῆς 28 Ἰανουαρίου / 9 Φεβρουαρίου. Τῆς
 μεταξὺ τῶν δύο αὐτοκρατόρων ἀνταποκρίσεις ταύτης εἰς οὐδὲν
 ἀποληξάσης ἀποτελέσμα, ὁ Ναπολέων Γ', ὁ μέχρι τελευταίας σιγ-
 μῆς τὴν μίαν χεῖρα τείνων εἰς τὴν Ρωσίαν, τὴν δ' ἑτέραν ἄκων
 εἰς τὴν Ἀγγλίαν, καὶ ἐν τῇ τελευταίᾳ ταύτῃ σιγμῇ ἀποχαιρε-
 τῶν τὸν εἰς τὰ ἴδια ἐπιστρέφοντα Ρῶσον πρεσβευτὴν κόμητα
 Κίσσελεβ ἐδήλωσεν αὐτῷ ὅτι ἀπ' ἀρχῆς ἡ συμπάθεια αὐτοῦ ἦτο
 πρὸς τὸ μέρος τῆς Ρωσίας καὶ ὅτι ἡ ἐπελθοῦσα ρῆξις ἦτο ἔργον
 τῆς Εἰσαρμένης. Ὀλίγας ἡμέρας βραδύτερον Γαλλία καὶ Ἀγ-
 γλία συνωμολόγησαν (28/12 Μαρτίου) μετὰ τῆς Τουρκίας συν-
 θήκην, δι' ἧς ἀνελάμβανον τὴν κατὰ θάλασσαν καὶ κατὰ γῆν
 ὑπεράσπισιν τῆς Τουρκίας ἐν Εὐρώπῃ καὶ ἐν Ἀσίᾳ, μετὰ δύο
 δ' ἡμέρας (2/14 Μαρτίου) ἡ Ἀγγλία ἔδιδε τελεσίγραφον τῇ Ρω-
 σίᾳ τάττον ἐξ ἑβδομάδων προθεσίαν πρὸς ἐκκένωσιν τῶν Ἡγε-
 μονιῶν, ὡσαύτως δὲ καὶ ἡ Γαλλία βραχυτέραν ὀρίζουσα προθε-
 σμίαν. Ἀλλ' ὁ Νεσελερῶδε εὐθὺς μετὰ τὴν παράληψιν τῶν τελε-
 σιγράφων ἐδήλωσε τοῖς ἔτι ἐν τῇ Ρωσικῇ πρωτευούσῃ μένουσι
 Προξένους ἀμφοτέρων τῶν κρατῶν ὅτι ὁ αὐτοκράτωρ δὲν εἶχεν
 ἀνάγκην νὰ δώσῃ ἀπάντησιν εἰς τοιαῦτα τελεσίγραφα, καὶ ἐπὶ
 τούτῳ ἀμφοτέραι αἱ Δυνάμεις (ἡ μὲν Ἀγγλία τῇ 15/27 ἡ δὲ
 Γαλλία τῇ 16/28 Μαρτίου) ἐκήρυξαν τὸν πόλεμον ἐναντίον τῆς
 Ρωσίας. Αὕτη ἀπέναντι τῆς συγκροτηθείσης ἐναντίον αὐτῆς φο-
 βερᾶς συστάσεως, εἰς ἣν τὸ δεύτερον ἔτος τοῦ πολέμου προσῆλθε
 καὶ τὸ βασίλειον τῆς Σαρδηνίας, ἀνέλαβε μετὰ θάρρους τὸν
 ἐναντίον τῶν πολεμίων τῆς Ὀρθοδοξίας ὑπὲρ τῶν δικαιοματῶν

τῆς Ὁρθοδόξου Ἑλληνικῆς Ἐκκλησίας μέγαν ἀγῶνα, ὡς ἔλεγεν ἐν ἐξάρσει ἡ νέα προκήρυξις τοῦ αὐτοκράτορος Νικολάου πρὸς τὸν λαὸν αὐτοῦ, οὐδένα ἔχουσα ἄλλον σύμμαχον εἰμὴ τὴν μι-

(1) Ἡ προκήρυξις εἶχεν ὡς ἐξῆς :

Ἡμεῖς ἐλέω Θεοῦ Νικόλαος Α΄
Αὐτοκράτωρ (imperator) καὶ Τσάρος πασῶν τῶν Ρωσιῶν,
Βασιλεὺς τῆς Πολωνίας κτλ.

Διακηρύττομεν πανδήμως.

Ἐγνωστοποιήσαμεν ἤδη εἰς τοὺς ἀγαπητοὺς καὶ πιστοὺς ὑπηκόους Ἡμῶν τοὺς λόγους τῆς μετὰ τῆς Ὀθωμανικῆς Πύλης διαφορᾶς Ἡμῶν. Ἐκτοτε δέ, εἰ καὶ αἱ ἐχθροπραξίαι ἤρξαντο, δὲν ἐπαύσαμεν ἐξ ὅλης καρδίας ἐπιθυμοῦντες, ὅπως εἰσέτι εὐχόμεθα, νὰ θέσωμεν τέρμα εἰς τὴν αἰμοστοχοσίαν. Ἠλπίσαμεν μάλιστα ὅτι ὁ χρόνος καὶ ἡ περιστάσις ἐμελλοῦς νὰ πείσῃ τὴν Τουρκικὴν κυβέρνησιν περὶ τῆς πλάνης αὐτῆς, πάλιν νὰ προελθούσης ἐκ δολίων εἰσηγήσεων, δι' ὧν παρεστάθη αὐτῇ ὅτι αἱ δίκαιαι καὶ ἐπὶ συνθηκῶν στηριζόμεναι ἀπαιτήσεις Ἡμῶν προσβάλλουσι τὴν ἀνεξαρτησίαν αὐτῆς καὶ κρύπτουσι σκοποὺς κατακτητικούς. Ἀλλὰ ματαίαι ἀπέβη μέχρι τοῦδε ἡ τοιαύτη προσδοκία Ἡμῶν. Αἱ κυβερνήσεις τῆς Γαλλίας καὶ τῆς Ἀγγλίας ἔλαβον μέρος ὑπὲρ τῆς Τουρκίας καὶ ἡ ἐμφάνισις τοῦ ἡνωμένου στόλου αὐτῶν παρὰ τὴν Κωνσταντινούπολιν ἐχρησίμευσεν ὅπως ἐνισχύσῃ αὐτὴν εἰς τὴν ἰσχυρογνωμοσύνην αὐτῆς. Ἐπὶ τέλους δὲ αἱ δύο Δυνάμεις ἄνευ προηγουμένης κηρύξεως πολέμου ἐπεμφαν τοὺς στόλους αὐτῶν εἰς τὴν Μαύρην Θάλασσαν διαδηλοῦσαι τὴν πρόθεσιν αὐτῶν νὰ ὑπερασπίσωσι τοὺς Τούρκους καὶ νὰ ἐμποδίσωσι τὰ πολεμικὰ Ἡμῶν πλοῖα τοῦ νὰ διαπλέωσιν ἐλεύθερα καὶ προστατεύωσι τὰ παράλια Ἡμῶν.

Μετὰ τοιαύτην διαγωγὴν, ἀνήκουστον μεταξὺ ἐπικρατειῶν πεπολιτισμένων, ἀνεκαλέσαμεν τὰς ἐν Ἀγγλίᾳ καὶ Γαλλίᾳ Πρεσβείας Ἡμῶν καὶ διερχήσαμεν πᾶσαν μετὰ τῶν Δυνάμεων τούτων πολιτικὴν σχέσιν. Οὕτω συντάσσονται Ἀγγλία καὶ Γαλλία μετὰ τῶν ἐχθρῶν τῆς Χριστιανικῆς κατὰ τῆς Ρωσίας, πολεμουτῆς ὑπὲρ τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας.

Ἄλλ' ἡ Ρωσία δὲν θέλει ἀπαρνηθῆ τὴν ἀγίαν αὐτῆς ἀποστολήν. Ἐὰν οἱ ἐχθροὶ προσβάλλωσι τὴν χώραν αὐτῆς, εἴμεθα ἐτοιμοὶ νὰ ὀδεύσωμεν κατ' αὐτῶν διὰ τῆς καρτερίας ἐκείνης, ἣν ἐκλήρονησάμεν παρὰ τῶν προγόνων Ἡμῶν. Δὲν εἴμεθα ἄρα ὁ αὐτὸς Ρωσικὸς λαός, περὶ τῆς ἀνδρείας τοῦ ὁποίου μαρτυροῦσι τὰ ἀξιωμακόμενα συμβάντα τοῦ 1912 ;

κράν Ἑλλάδα, οὐχὶ τὸ Βασίλειον τῆς Ἑλλάδος, ἀλλὰ τὸν Ἑλλη-
νικὸν καθ' ὅλον τὸν κόσμον λαὸν καὶ ἰδίως τὸν τοῦ Ἑλληνικοῦ
Βασιλείου. Ἄλλ' εἶναι ἤδη καιρὸς, διακόπτοντες ἑνταῦθα τὴν
τοῦ μεγάλου, Εὐρωπαϊκοῦ πλέον γενομένου, πολέμου ἀφήγησιν
νὰ ἐκθέσωμεν τὴν μέχρι τῆς νέας ταύτης περιόδου τοῦ πολέμου
εἰδικωτέραν καὶ λεπτομερεστέραν ἱστορίαν τοῦ μέρους, ὅπερ
ἀρχῆθεν ἔλαβεν ἡ Ἑλλάς καὶ ὁ Ἑλληνικὸς κόσμος ἐν τοῖς μέχρι
τουῦδε γεγονόσιν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Δ'

ΤΑ ΕΝ ΕΛΛΑΔΙ ΑΠΟ ΤΗΣ ΑΡΧΗΣ ΤΗΣ ΜΕΓΑΛΗΣ ΑΝΑΤΟΛΙΚΗΣ ΚΡΙΣΕΩΣ
ΜΕΧΡΙ ΤΗΣ ΕΚΡΗΞΕΩΣ ΤΟΥ ΑΓΓΛΙΚΟΥ ΕΝΑΝΤΙΟΝ ΤΗΣ ΡΩΣΙΑΣ
ΠΟΛΕΜΟΥ

Διαλαβόντες ἤδη κεφαλαιωδῶς τὸ ζήτημα τῶν Ἁγίων Τό-
πων καὶ τὸ μετὰ τούτων συνδεθὲν γενικώτερον ζήτημα τῶν Ρω-
σικῶν ἀξιώσεων ἐπὶ τὴν προστασίαν τῆς ἐν τῷ Ὄθωμανικῷ
κράτει Ὄρθοδόξου Ἐκκλησίας καὶ τὸν προκύψαντα ἐντεῦθεν
μεταξὺ Τουρκίας καὶ Ρωσίας πόλεμον, τὸν προκαλέσαντα τὸν
μέγαν Ἀνατολικὸν μεταξὺ Ρωσίας καὶ τῶν Δυτικῶν Δυνάμεων
πόλεμον, φέρομεν νῦν τὸν λόγον ἐπὶ τὴν ἐπίδρασιν τῶν τοιού-

Εἶθε ὁ Παντοδύναμος βοηθήσοι Ἡμᾶς ἵνα καὶ ἐν ἔργοις ἀποδείξωμεν
ὅτι ἐσμέν αὐτοί.

Τὴν ἐλπίδα ταύτην ἔχοντες καὶ προστρέχοντες εἰς τὰ ὄπλα ὑπὲρ τῶν
καταπιεζομένων ἀδελφῶν Ἡμῶν, τῶν πρεσβευόντων τὴν Χριστιανικὴν
πίσιν, ἀνακράζωμεν μὲ καρδίᾳ μεθ' ὀλοκλήρου τῆς Ρωσίας·

·Ὁ Θεὸς μου βοηθός μου καὶ ρύστης μου! Τίνα φοβηθήσομαι;
·Αναστήτω ὁ Θεὸς καὶ διασκορπισθήτωσαν οἱ Ἐχθροὶ Αὐτοῦ!·

Ἐξεδόθη ἐν Πετρούπολει τῇ 9/21 Φεβρουαρίου τῷ 1854 ἔτει ἀπὸ
Χριστοῦ γεννήσεως καὶ τῷ 29 τῆς βασιλείας Ἡμῶν.

Νικόλαος

των γεγονότων ἐπὶ τὸ Βασίλειον τῆς Ἑλλάδος καὶ τὰ ἐκ τῆς ἐπιδράσεως ταύτης προκύψαντα σπουδαιότατα γεγονότα τὰ τοσαύτην ἀσκήσαντα ροπήν ἐπὶ τὰς τύχας τοῦ Βασιλείου ὑπὸ ἔποψιν πολιτικὴν τε καὶ ἠθικὴν. Τὸ μέρος τοῦτο τῆς ἱστορίας ἡμῶν διαιροῦμεν εἰς τέσσαρας περιόδους· α') εἰς τὴν ἀπὸ τῆς γενέσεως τοῦ ζητήματος τῶν Ἀγίων Τόπων μέχρι τῆς ἐκρήξεως τοῦ μεγάλου Εὐρωπαϊκοῦ παλέμου, β') εἰς τὴν μετὰ τὴν ἔκρηξιν τοῦ πολέμου μέχρι τῆς ὑπὸ Ἑγγλων καὶ Γάλλων κατοχῆς τοῦ Παρισιῶς καὶ τῆς ἐγκαταστάσεως ἐν Ἀθήναις καὶ ἐν Ἑλλάδι ξενοκρατίας, γ') εἰς τὴν ἀπὸ τῆς ἰδρύσεως τῆς ξενοκρατίας μέχρι τοῦ τέλους τοῦ πολέμου καὶ τῆς συνομολογήσεως τῆς Παρισιανῆς συνθήκης καὶ δ') εἰς τὴν ἀπὸ τῆς συνομολογήσεως τῆς συνθήκης ταύτης μέχρι τοῦ τέλους τῆς ξενοκρατίας.

Α) Ἀπὸ τῆς γενέσεως τοῦ ζητήματος τῶν Ἀγίων Τόπων μέχρι τῆς κατοχῆς καὶ ξενοκρατίας.

Τὸ ζήτημα τῶν Ἀγίων Τόπων ἐν Ἑλλάδι.— Αἱ πρῶται περὶ τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει γενομένης ὑπὸ τῆς Γαλλίας ὑποκινήσεως τοῦ ζητήματος τῶν Ἀγίων Τόπων καὶ τῆς συγκροτήσεως τῆς μικτῆς Ἐπιτροπείας εἰδήσεις ἤρξαντο ἀφικνούμεναι σποράδην εἰς Ἀθήνας ἀπὸ τοῦ τέλους τοῦ θέρους τοῦ 1851. Αἱ εἰδήσεις αὗται οὐδαμῶς ἢ ἐλάχιστα συνεχίνουσι τὴν τὸ πλεῖστον τότε ἀπὸ ἀνδρῶν τῆς γαλλίζούσης μερίδος συγκεκλιμένην καὶ ἄλλως οὐδεμίαν κατὰ βάθος καὶ πλάτος οὔτε ἐν τῷ ὄλῳ οὔτε κατὰ τὰ ἀποτελοῦντα αὐτὴν πρόσωπα ἔχουσαν ἢ δυναμένην νὰ ἔχη γνῶσιν τῶν συμβαινόντων κυβέρνησιν'. Ἀλλὰ καὶ αἱ πεπαιδευμένοι καὶ πεφωτισμένοι θεωροῦμεναι τάξεις τῶν λογίων, θεολόγων ἢ ἱστορικῶν καὶ φιλολόγων ἤκιστα συνεχينوῦντο ἐκ τῶν εἰδήσεων τούτων οὐδὲ συγκινούμεναι αὐτὰ διὰ πραγματειῶν ἢ διατριβῶν διεφώτι-

(1) Ἐν Ἀθήναις ἀπὸ τῆς 24 Ἰανουαρίου 1852 εἶχεν ἐπέλθει ὑπουργικὴ μεταρρυθμῆσις καθ' ἣν τρεῖς τῶν ὑπουργῶν, ὁ τῶν Ἐσωτερικῶν Χ. Μελετόπουλος, ὁ τῆς Δικαιοσύνης Δ. Δαμιανὸς καὶ ὁ τῶν Ἐκκλησιαστικῶν καὶ τῆς Δημοσίας Ἐκπαιδεύσεως Π. Βάρβογλης ἀντεκατεστάθησαν διὰ τῶν Σ. Γιαννοπούλου, Κ. Προβελεγγίου καὶ Σ. Βλάχου.

ζον τὴν κοινὴν γνώμην. Λέγοντες θεολόγους δὲν ἐννοοῦμεν τοὺς τοῦ εἵδους τοῦ ἀθροίσκου κατὰ βίβθους καὶ ἀπάτριδος Φαρμακίδου· διότι καὶ ἄλλοι κληρικοὶ ἀκραιφνῶν αἰσθημάτων θρησκευτικῶν καὶ ἔθνικῶν, οἷος ὁ Νεόφυτος Βάμβας καὶ αὐτὸς ὁ μέγας καὶ σοφὸς Οἰκονόμος Κωνσταντῖνος ὁ ἐξ Οἰκονόμων, ὁ ἄλλας τοσαύτας παρέχων διηνεκῶς ὑπηρεσίας εἰς τὴν Ἐκκλησίαν, ἔγραψόν τι περὶ τοῦ ζητήματος. Οὐδεὶς οὐδεμιᾶς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου καθηγητῆς ἐπελάβετο τοῦ ἔργου τῆς διαφωτίσεως τοῦ ζητήματος οὐδ' αὐτὸς δ' ἄλλως περὶ τὰ Ἐκκλησιαστικὰ ζητήματα λίαν ἐντριβῆς καὶ εἰς τὸ περὶ τούτων γράφειν ὀρθοῦς καθηγητῆς Γ. Μαυροκορδάτος. Αἱ τῆς ἀγγλιζούσης καὶ τῆς γαλλιζούσης μερίδος ἐφημερίδες, ὅπως καὶ τὰ κόμματα, ὧν ἦσαν ὄργανα, ἐτήρουν θέσιν παντάπασιν ἀδιάφορον, ἐνίοτε δὲ καὶ οὐχὶ εὐκρινῆ, πρὸς τὰ δικαιώματα τῆς Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας. Τοῦναντίον δὲ ἡ μεγάλη πλειονότης τοῦ λαοῦ, ἐν ᾧ πλείστη ἔτι ἐπεκράτει εὐσέβεια καὶ ἰσχυρὸν φιλορθόδοξον πνεῦμα καὶ θερμὸν φιλοπατρίας καὶ εἰς τὰ πάτρια εὐσεβοῦς ἀφοσίωσης αἴσθημα, συνεικνέτο ζωηρῶς ἐκ τῶν καθ' ἐκάστην ἀφικνουμένων περὶ τῆς ἐξελίξεως τοῦ ζητήματος εἰδήσεων τῶν διδομένων διὰ τοῦ φιλορθόδοξου «Αἰῶνος». Ἡ ἐφημερίς αὕτη εἰργάζετο ἐν τῷ ζητήματι οὐχὶ ἀπλῶς ὡς ὄργανον κομματικόν, ὡς ὄργανον Ναπιστικὸν τοῦ φιλορρώσου, καὶ ἐντεῦθεν φιλορθόδοξου, κόμματος, ἀλλ' ἀνύψου τὸ ζήτημα εἰς τὴν ἀληθῆ τούτου ἀπὸ θρησκευτικῆς καὶ μάλα ἐθνικῆς ἀπόψεως ὑψηλὴν περιωπὴν καὶ οὕτως ἐξετάζουσα τὴν οὐσίαν καὶ τὴν ἀρχὴν παρηκολούθει τὰς διαφόρους φάσεις τῆς ἐξελίξεως αὐτοῦ. Πᾶσαι αἱ ἀκριβεῖς ἢ ὀπωσοῦν ἀκριβεῖς περὶ τῆς πορείας τοῦ ζητήματος εἰδήσεις διὰ τῶν ἀπὸ Κωνσταντινουπόλεως σοβαρῶν ἐπιστολῶν διεδίδοντο εἰς τὸν Ἑλληνικὸν λαὸν τοῦ Βασιλείου. Ὁ «Αἰὼν» δὲ ἐδημοσίευσεν συχνότατα ἄρθρα κύρια ἐρμηνεύοντα τὴν μεγάλην ἱστορικὴν καὶ ἐθνικὴν σημασίαν τοῦ ζητήματος· ἡ αὐτὴ δὲ ἐφημερίς μετέφερον εἰς τὰς στήλας αὐτῆς καὶ πάντα ὅσα ἀνὰ τὴν Ἐνατολὴν καὶ τὴν Δύσιν καὶ ἰδίως ἐν τῷ σπουδαιοτέρῳ εὐρωπαϊκῷ τύπῳ φιλορθόδοξα ἢ μισορθόδοξα, φιλελληνικὰ ἢ ἀνθελληνικὰ ἢ καὶ μισελληνικὰ ἐξετίθεντο περὶ τοῦ ζητήματος, καὶ δι' ἄρθρων μετ' ἐμβρυθείας συνταττομένων διεξῆγε πόλεμον διενεκῆ ἐναντίον τῶν εἰς τὰς στήλας αὐτοῦ μετα-

φερομένων ἄρθρων τῶν μισορθόδοξων εὐρωπαϊκῶν ἐφημερίδων, ἰδίως Γαλλικῶν καὶ μάλιστα τῆς Παρισιανῆς «Ἐφημερίδος τῶν Συζητήσεων (Journal des Débats)»,¹ ἥς τὰ μετὰ φανατικοῦ πολιτικοῦ καὶ θρησκευτικοῦ πάθους γραφόμενα ἄρθρα τοσοῦτο παρώξυνον τὴν κοινὴν γνώμην τῶν ἀνωτέρων πολιτικῶν καὶ θρησκευτικῶν κύκλων τῆς Ρωσίας καὶ δυσηρέστουν πρὸ πάντων τῶ αὐτοκράτορι Νικολάφ. Ὁ διευθυντὴς καὶ ἀρχιουντάκτης τοῦ «Αἰῶνος» Ἰωάννης Φιλήμων, ἀνὴρ λόγιος ἀπὸ Κωνσταντινουπόλεως ὁρμώμενος (καταγωγῆς Μικρασιατικῆς), γινώσκων ἄριστα τὰ πολιτικὰ καὶ φυλετικὰ καὶ θρησκευτικὰ ζητήματα τῆς ὅλης Ἀνατολῆς, ἰδίως δὲ τὰ Ἐκκλησιαστικὰ καὶ ἔθνικὰ τοῦ Ἑλληνικοῦ Γένους, ἦν ὁ διδάσκων καὶ διαφωτίζων τὸν Ἑλληνικὸν λαὸν τῆς Ἑλλάδος περὶ τῆς πορείας τοῦ ζητήματος ὡς πρὸς τε τὴν Ἐκκλησιαστικὴν καὶ τὴν ἀχωρίστως μετὰ ταύτης ἠνωμένην ἔθνικὴν αὐτοῦ φύσιν καὶ χαρακτῆρα. Διὰ τοῦ «Αἰῶνος» δὲ πρὸ πάντων διεκκοινοῦντο εἰς τὸν λαὸν τοῦ Βασιλείου αἱ περὶ τοῦ μεγάλου ζητήματος γνώμαι καὶ σκέψεις τῶν ἐν Τουρκίᾳ Ἑλληνικῶν δημοσιογραφικῶν ὀργάνων, ἰδίως τοῦ «Τηλεγράφου τοῦ Βοσπόρου» (Κωνσταντινουπόλεως) καὶ τῆς «Ἀμαλθείας» (Σμύρνης), τῶν δύο τούτων στερεῶς καὶ ἐρρωμένως ἐν τῷ ἐν Τουρκίᾳ Ἑλληνικῷ ὑπὲρ τῶν δικαίων τῆς Ἐκκλησίας καὶ τοῦ Γένους ἀμυνομένων δημοσιογραφικῶν ὀργάνων.

Ἡ κοινὴ γνώμη τοῦ πλείστου Ἑλληνικοῦ λαοῦ τοῦ Βασιλείου μετὰ συγκινήσεως καὶ ἀγωνίας παρηκολούθει τὰς διαφορὰς περιπετείας τοῦ ζητήματος, χαίρουσα καὶ ἀγαλλομένη ἐπιταῖς εἰδήσεσι ταῖς περὶ τῆς ὑπὲρ τῶν Ὁρθοδόξων λύσεως τοῦ ζητήματος, λυπουμένη δὲ καὶ ἀχθομένη σφόδρα ἐπὶ ἐναντίαις φήμαις ἢ εἰδήσεσι. Τὴν τοιαύτην δὲ ἐκ τῆς συχνῆς μεταπτώσεως τῶν αἰσθημάτων προερχομένην ἐν τῇ δημοσίᾳ γνώμῃ σφοδρὰν συγκίνησιν ἐπέτεινε καὶ ἡ, ὡς μήποτ' ὄφελεν, ὑφισταμένη ἐν τῷ ζητήματι ἀντίθεσις μεταξὺ τῶν Ὁρθοδόξων καὶ τῶν Δυτικῶν τοῦ Βασιλείου. Ἐν τοῖς ἐπισήμοις κύκλοις οὐδεὶς σχεδόν, ὡς ἐρρήθη, ἠσθάνετο διαφέρον πρὸς τὸ ζήτημα πλὴν ἴσως τῆς Αὐλῆς, καὶ

(1) Ἔδ. πρὸ πάντων Αἰῶνα 8 Σεπτεμβρ., 20 καὶ 27 Ὀκτωβρίου 1851.

ἐνταῦθα τοῦ Ὁθωνος μόνον καὶ τῆς Ἀμαλίας.¹ Μάτην ὁ «Αἰὼν» διεμαρτύρητο ἐναντίον τῆς τοιαύτης ἐν τῷ ζητήματι ἀδιαφορίας τῆς ἐπισήμου Ἑλλάδος ἀντιτιθεὶς τὴν τοιαύτην ταύτης πολιτείαν πρὸς τὴν τῶν Ὀρθοδόξων Ἡγεμονιῶν Βλαχίας, Μολδαυίας καὶ Σερβίας. Ἄλλ' ἡ φωνὴ αὐτοῦ ἦν «φωνὴ βοῶντος ἐν τῇ ἐρήμῳ». Δὲν δύναται δὲ νὰ ρηθῆ πρὸς δικαιολογίαν τῆς τοιαύτης πολιτικῆς τοῦ Βασιλείου ὅτι αἱ μνημονευθεῖσαι Ἡγεμονίαι διεξεδίκουν ὑπὲρ ἑαυτῶν δικαιώματα καὶ ἐξετέλουν ἐπιβαλλόμενα αὐταῖς καθήκοντα Ὀρθοδόξων χωρῶν ἕνεκα τῆς μετὰ τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας κανονικῆς καὶ μέχρι τινὸς διοικητικῆς αὐτῶν ἐνότητος. Διότι τὸ περὶ τοὺς Ἁγίους Τόπους τῆς Παλαιστίνης ζήτημα ἦν ζήτημα διαφέρον σύμπαντι τῷ Ὀρθοδόξῳ κόσμῳ, οὐχὶ ἀπλῶς τῇ ἐν τῷ κλίματι τῇ Μεγάλῃ Ἐκκλησίᾳ Ὀρθοδοξίᾳ καὶ καθ' ὃν τρόπον ἡ Ρωσία, οὕτω καὶ ἡ Ἑλλὰς ὡς κράτος Ὀρθόδοξον ἠδύνατο νὰ ἐνεργῆ καὶ νὰ διαμαρτυρηταὶ παρὰ τὸ πλευρὸν τῆς μεγάλης ἐκείνης Δυνάμεως ὑπὲρ τῶν ἐν Ἁγίοις Τόποις δικαίων συμπάσης τῆς Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας, οὐχὶ μὲν πάντως μετὰ τοῦ αὐτοῦ πολιτικοῦ σθένους καὶ δυνάμεως, ἀλλὰ μετὰ τοῦ αὐτοῦ ἠθικοῦ κύρους ἐναντίον πάσης προσβολῆς κατὰ τῶν προαιωνίων δικαίων καὶ τῶν ἱερῶν ἐν Παλαιστίνῃ σεβασμάτων τῆς οὐχὶ ἐν Τουρκίᾳ ἀπλῶς, ἀλλ' ἐν παντὶ τῷ κόσμῳ ὑφισταμένης καὶ ἐν τῷ Βασιλείῳ πραγματικῶς τε καὶ ἐπιτήμως ἐπικρατούσης Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας. Ἄλλ' οὐδὲν τούτων ἔπραξεν. Ἡ Μεγάλῃ Ἰδέᾳ τῆς τότε ἐπισήμου Ἑλλάδος οὐδεμίαν ἄλλην ἔκφρασιν ἐν τῇ συνειδήσει τῶν ἐπισήμων κύκλων ἠδύνατο νὰ ἔχη ἢ τὴν καθαρῶς πολιτικὴν καὶ ταύτην ἐν ταῖς ὑπ' αὐτῶν ἐν ταῖς Ἑλληνοτουρκικαῖς χώραις προκαλουμέναις ἢ ὑποστηριζομέναις ἐνόπλοις ἐξεγέρσεσι. Τὰ πολλὰ καὶ ποικίλα ἔθνικα συμφέροντα τοῦ καθόλου Ἑλληνικοῦ ἐν πᾶσι τοῖς τε μεγάλοις κέντροις καὶ ταῖς μικραῖς γωνίαις τῆς ἐκτὸς τοῦ Βασιλείου Ἑλληνικῆς Ἀνατολῆς ἦσαν terra incognita εἰς

(1) Ὅτι ἡ Γαλλικὴ διπλωματία δὲν ἦτο ὅλως ξένη πρὸς τὴν τοιαύτην πολιτείαν τῆς Ἑλληνικῆς κυβερνήσεως φαίνεται λίαν πιθανόν (ἰδ. Ἀναπόκρισιν Ἀιῶνος ἀπὸ Κωνσταντινουπόλεως ἐν τῷ φύλλῳ τῆς 2 Μαρτίου 1852).

βριθές φιλορθόδοξον φύλλον ἐν τῷ συστηματικῷ αὐτοῦ ἐναντίον τοῦ «*Δυτικῷ πνεύματος*» ἀγῶνι ἐδημοσίευσε καὶ ἄρθρα σφόδρα μισαλλόδοξα ἐναντίον τοῦ «*κακούργου Γεζουιτισμοῦ*» καὶ τοῦ «*ἐπιβούλου παπισμοῦ*» (ἴδ. φύλλον 11 Ἀπριλίου «*Ἡ λύσσα τοῦ παπισμοῦ*»), καὶ ἄλλα προσωρισμένα νὰ ἐπιτείνωσι τὴν μεταξὺ Ὀρθοδόξων καὶ Δυτικῶν Ἑλλήνων διάστασιν, νῦν δὲ ἕνεκα τῆς συμπτώσεως αὐτῶν πρὸς τὴν εἰς Κωνσταντινούπολιν ἄφιξιν τοῦ πρίγκιπος Μενδζικῶφ καὶ τὴν ἐνταῦθα ἀρξαμένην ἐνέργειαν αὐτοῦ, ἀναρριπίζοντα καθ' ἅπασαν τὴν Ἀνατολὴν τὸ μεταξὺ τῶν ὁπαδῶν ἑκατέρου τῶν θρησκευμάτων τούτων μῖσος.

Τὰ ἐν Ἑλλάδι μετὰ τὴν εἰς Κωνσταντινούπολιν ἄφιξιν τοῦ πρίγκιπος Μενδζικῶφ.—Ἡ περὶ τὰ μέσα Φεβρουαρίου 1853 ἐν Κωνσταντινουπόλει ἐμφάνισις τοῦ Μενδζικῶφ ἢ τοσαύτην ἐμποιήσασα ἐντύπωσιν ἐν ἀπάσῃ τῇ Ἑλληνικῇ Ἀνατολῇ, καὶ δὴ ἐν τῷ Ἑλληνικῷ Βασιλείῳ, οὐδαμῶς μετέβαλε τὴν τῶν ἐπισήμων πολιτικῶν κύκλων τοῦ Βασιλείου στάσιν. Ὀλίγας ἡμέρας μετὰ τὴν τοῦ πρίγκιπος εἰς Κωνσταντινούπολιν ἄφιξιν ἐπλευσεν εἰς Πειραιᾶ (τῇ 3 Μαρτίου) ἡ γνωστὴ ἡμῖν ἀτμοκίνητος Ρωσικὴ φρεγάτα «*Βεσσαραβία*» φέρουσα τὸν μικρὸν μετὰ τὴν εἰς Κωνσταντινούπολιν ἄφιξιν τοῦ Μενδζικῶφ αὐτόσε ἀφικόμενον ὑποναύαρχον καὶ γενικὸν ὑπασπιστὴν τοῦ αὐτοκράτορος Κορνίλωφ, ἕνα τῶν ἡρώων τῆς ἐν Ναυαρίνου ναυμαχίας καὶ διὰ τοῦτο σεβαστὸν τοῖς Ἑλλήσι, συνοδευόμενον καὶ ὑπὸ ἐτέρου στρατηγοῦ Ρώσου. Τὴν δὲ ἐπαύριον (4 Μαρτίου) μετὰ μεσημβριαν ἀνελθόντες οὗτοι εἰς Ἀθήνας μετὰ τοῦ εἰς ὑποδοχὴν αὐτῶν εἰς Πειραιᾶ μεταβάντος Ρώσου πρέσβεως Περισιάνη ἐδήλωσαν ὅτι ἐπεθύμουν νὰ ἴδωσι τὸν Βασιλέα. Ἡ ἐπίσκεψις αὕτη πρὸς τὸν Βασιλέα ἐγένετο τῇ ἐπομένῃ (5 Μαρτίου) μετὰ μεγάλης ἐπισημότητος ἐν συνοδείᾳ πολυπληθοῦς ἐπιτελείου (συγκειμένου ἀπὸ τοῦ ὑποστρατήγου Νεποκοΐτσκι, τοῦ πλοιάρχου τῆς Βεσσαραβίας ὑποπλοιάρχου Σιγκίλεφ, τοῦ βραδύτορον ἐν τῇ Κρητικῇ ἐπαναστάσει τοῦ 1866—69 λίαν γνωστοῦ ἐν Ἑλλάδι φιλανθρώπου καὶ φιλέλληνος ἀρχηγοῦ τῆς τότε ἐν Μασσαλίᾳ Ρωσικῆς ναυτικῆς μοίρας, τοῦ σώσαντος χιλιάδας γυναικοπαίδων Κρητικῶν, ὑποπλοιάρχου Βουτάκωφ, ὑπασπιστοῦ τότε τοῦ ναυάρχου Κορνίλωφ, τοῦ λοχαγοῦ, τῶν ἐπιτελῶν βαρῶν Χίμεν, τοῦ Ἑλλήνου τὸ

γένος λοχαγοῦ τοῦ ἐπιτελείου Νικολάου Μαζαράκη, τοῦ ὑποπλοιάρχου τοῦ αὐτοκρατορικοῦ ναυτικοῦ Τσλετσκόφ καὶ τοῦ κόμητος Ρατοίνσκη) ἐν μεγάλῃ στολῇ πάντων παρουσιασθέντων πρὸς τὸν ἐπίσης ἐν μεγάλῃ στολῇ δεξιόμενον αὐτοῦ Βασιλέα¹. Ἡ μεγάλη αὕτη ἀποστολὴ εὐθὺς μετὰ τὴν πρὸς τὸν Βασιλέα ἐπίσκεψιν κατήλθεν εἰς Πειραιᾶ καὶ ἀπῆλθεν ἐπὶ τοῦ ἰδίου πλοίου τὴν νύκτα. Τίνα σημασίαν εἶχεν ἡ τοιαύτη ἐπίσκεψις τοῦ Κορνίλωφ ἐλθόντος, ἰδόντος, ἀπελθόντος, ὡς προσφυνῶς ἔγραφεν ἔφημερίς τις Ἀθηναίων, δὲν ἐγνώσθη ἀκριβῶς. Ἐννοεῖται ὅτι τὸ γεγονός ἐνεποίησε μεγάλην αἰσθησιν ἐν Ἀθήναις, ἔξεμεταλλεύθη δὲ καὶ κομματικῶς. Ἀλλὰ τὰ πράγματα ἀπέδειξαν βραδύτερον ὅτι δὲν εἶχε σημασίαν πολιτικὴν ἀμέσως συναφῆ πρὸς τὰ μέγала πολιτικὰ ζητήματα τῆς ἡμέρας. Οἱ ἀποδιδόντες αὐτῷ σημασίαν τοιαύτην ἐστήριζον τὴν γνώμην αὐτῶν ταύτην ἐπὶ τοῦ ὅτι ἡ «Βασσαραβία» ἡ ἀποπλεύσασα ἀπὸ Ὀδησοῦ ἡμέρας τινὰς μετὰ τὴν εἰς Κωνσταντινούπολιν ἀφίξιν τοῦ πρίγκηπος Μενδζικόφ ἔφερεν ἐπιστολάς πρὸς τοῦτον, ὅπερ ἦν φυσικώτατον. Πάντως ἡ ἐπὶ πολεμικοῦ πλοίου εὐθὺς μετὰ τὴν εἰς Κωνσταντινούπολιν ἀφίξιν εἰς Ἀθήνας ἀποστολὴ τοῦ Κορνίλωφ, ἀνδρὸς ἐπιτηδες ἐκλεγέντος πρὸς τοιαύτην ἀποστολὴν ὡς ἀναμνησκότος διὰ τοῦ ὀνόματος αὐτοῦ ἐν τῶν ἐνδοξοτάτων γεγονότων τῶν δι' εὐεργεσίας καὶ εὐγνωμοσύνης συνδεόντων πρὸς ἀλλήλας Ρωσίαν καὶ Ἑλλάδα, καὶ ἡ μεγαλόπρεπὴς πρὸς τὸν Βασιλέα παρουσία εἶχόν τινα σημασίαν καὶ σπουδαιότητα πολιτικὴν.

Ἄλλ' ἡ τοιαύτη σημασία καὶ σπουδαιότης ἐνέκειτο μᾶλλον ἐν αὐτῷ τούτῳ τῷ γεγονότι τῆς ἀποστολῆς, ὅπερ ἐπισήμως μὲν ἦτο πρᾶξις ἀπλῶς μεγαθύμου φιλοφροσύνης ἐκ μέρους τοῦ αὐτοκράτορος Νικολάου πρὸς τὸν Βασιλέα τῆς Ἑλλάδος, κατ' οὐσίαν δὲ ἀτόδειξις τῶν τὴν Ἑλλάδα καὶ τὴν Ρωσίαν συνδεόντων πρὸς ἀλλήλας ἠθικῶν, ἐμμέσως δὲ καὶ πολιτικῶν δεσμῶν. Τὸ ὅτι ἡ ἐπίσημος ἔκτακτος πρεσβεία δὲν ἐκόμισε καὶ δὲν ἔδωκε τῷ Βα-

(1) Ἡ πρεσβεία μετὰ τὸν Βασιλέα ἐπεσκέψατο τὴν Μεγάλην κυρίαν τῆς Αὐλῆς, ὡς ἀντιπρόσωπον τῆς Βασιλείσης, διατελουσῆς τότε ἐν πένθει καὶ μὴ δυναμένης διὰ τοῦτο νὰ δεχθῆ τὴν πρεσβείαν.

σιλεί ἐπιστολήν τοῦ Αὐτοκράτορος, ὡς εἴθισται ἐν τοιαύταις περιστασίαις, καὶ ὅτι ἡ πρεσβεία εὐθὺς μετὰ τὴν πρὸς τὸν Βασιλέα παρουσίαν ἀπῆλθεν ἄνευ ἰδιαιτέρας παρὰ τῷ Βασιλεῖ ἀκροάσεως τοῦ ἀρχηγοῦ καὶ ναύαρχου, περιορισθεῖσα ἀπολύτως εἰς ἐπισημότητα τυπικὴν, τοῦτο οὐδὲν ἀφήρει ἀπὸ τῆς εἰρημένης ἐξ ὑψηλῆς περιοπῆς ἐξεταζομένης σημασίας τοῦ γεγονότος¹. Ἐννοεῖται ὅτι οὐχὶ πάντες ἔκρινον καὶ ἐνόουν τὸ πρᾶγμα ὑπὸ τοιαύτην ἔννοιαν. Καὶ ἐνῶ τῶν Ἀθηναϊκῶν πολιτικῶν κύκλων οἱ μὲν κυβερνητικοὶ διελάλουν ὅτι ὁ σκοπὸς τῆς ἀποστολῆς ἦτο **ἀρχαιολογικός**, ἵνα αὕτη ἴδῃ καὶ θαυμάσῃ τὰς Ἀθήνας (καὶ ὅμως οὐδὲν μνημεῖον ἀρχαιολογικὸν ἐπισκέψατο καὶ ἐθεώρησεν!), οἱ δὲ ἀντιπολιτευόμενοι ὠνειρεύοντο κυβερνητικὴν κρίσιν καὶ ὑπουργικὰς μεταβολάς, οἱ ἐπιπόλοιοι τῶν πολιτικολόγων, καὶ ἰδίως οἱ Φράγκοι, ἐπενόουν ἐν τε Ἀθήναις καὶ ἐν τῇ λοιπῇ Ἀνατολῇ φανταστικὰ ἐναντίον τῆς Βασιλικῆς Αὐλῆς ἐπενοούμενα ἱστορήματα, ὧν ἀπηχῆσεις μωρὰς εὐρίσκομεν μετὰ πολλῆς ἐπιπολαιότητος ἐνερμένως ἐν τῇ ὑπὸ τοῦ υἱοῦ Θουβενέλ ἐκ τῶν ἀνεκδότων τοῦ πατρὸς περὶ τῶν αὐτοκρατόρων Νικολάου Α' καὶ Ναπολέοντος Γ' πρό τινων ἐτῶν ἐκδοθείση γνωστῇ ἡμῖν πραγματεία. Ὁ Θουβενέλ δὲν ἀρκεῖται λέγων (σ. 93) ὅτι οἱ ἐν Ἀθήναις ὠνειρεύοντο ἤδη τὴν ἀνίδρυσιν τῆς Ἑλληνικῆς αὐτοκρατορίας τοῦ Βυζαντίου, ἀλλ' ὅτι ὁ Ὅθων προσηγορεύετο ἤδη **Σεβαστοκράτωρ** (ὁ ἡμιμαθῆς καὶ ἐπιπόλοιος ἀνὴρ δὲν ἐνόει τὴν ἱστορίαν τῆς Βυζαντιακῆς τιμητικῆς προσωνυμίας Σεβαστοκράτωρ καὶ ἐνόμιζε τὸ ὄνομα ταῦτὸν τῷ **Σεβαστῶς** (augustus)) καὶ ὅτι ἡ βασίλισσα Ἀμαλία ἐνηβρύνετο νῦν λέγουσα ὅτι ἔμελλε νὰ κατοικήσῃ κατὰ τὸ θέρος ἐν τῷ νεοκτίστῳ ἐπὶ τοῦ Βοσπόρου μεγαλοπρεπεῖ σουλτανικῶ ἀνακτόρῳ τοῦ Βεσίκτας. Ἐν ἀντιθέ-

(1) Εἶναι ἄξιον σημειώσεως ὅτι, ἐνῶ ὁ Μενδζικόφ, ὡς ἐρρήθη, συνίστα εἰς τοὺς Τούρκους ὑπουργοὺς ἀπόλυτον ἐχρησθίαν περὶ τῶν ὑπ' αὐτοῦ γινομένων πρὸς αὐτοὺς περὶ τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας καὶ τοῦ Οἰκουρενικοῦ Πατριαρχείου καὶ περὶ συνομολογήσεως συμμαχίας προτάσεων, τὰ πάντα ἐν Ἀθήναις καθίσταντο γνωστὰ ἰδίως διὰ τῶν ἐκ Κωνσταντινουπόλεως καλῶν πληροφοριῶν τοῦ «Αἰώνος», ἀρνομένων ἐκ τῆς Ρωσικῆς πρεσβείας.

σει πρὸς τὰ τοιαῦτα φραγκικά φληναφήματα οἱ ἐπίσημοι ἐν Ἑλλάδι πολιτικοὶ κύκλοι, ἢ τε Αὐτὴ καὶ Κυβέρονησις, καίπερ τῆς κοινῆς γνώμης διατελούσης ἐν μεγάλῃ συγκινήσει καὶ μετ' ἀγωνίας παρακολουθοῦσης τὰς ἐν Κωνσταντινουπόλει ἐνεργείας τοῦ Μενδζικώφ, μεγάλην ἐτήρουν ἐπιφύλαξιν, ἀφοῦ μάλιστα ἐν τῇ Κυβερνήσει, καὶ μετὰ τὴν ἀποχώρησιν τοῦ τὴν ὑψηλὴν Μοσχομάγκαν ἐκπροσωποῦντος Δ. Χρησιδίου, τοῦ ἀντιτάκτοντος «τὸν νεωστὶ φανέντα ἐν τῷ πολιτικῷ τῆς οἰκουμένης στερεώματι ἡλίον τοῦ ἡρωϊκοῦ Ναπολέοντος» τῆς ὑψηλῆς Μοσχομάγκας πρὸς τὸν τῶν Ναπαίων «μέγαν αὐτοκράτορα προστάτην τῆς Ὁρθοδοξίας», ἱκανοὶ ἔτι ὑπῆρχον θιασῶται τῆς φιλογαλλικῆς πολιτικῆς,¹ οὐδεις δὲ τότε, οὔτε ἡ ἐπίσημος Ἑλλάς οὔτε ὁ ἄλλος

(1) Ἐννοεῖται ὅτι οἱ θιασῶται τῆς Ἀγγλίας καὶ Γαλλίας ἦσαν ἀπλῶς οἱ ἀρχηγοὶ ἢ ἐπιφανῆ τινὰ μέλη τοῦ Ἀγγλικοῦ καὶ τοῦ Γαλλικοῦ κόμματος, μὴ ἐκπροσωποῦντες ἐν τῷ ἀναφερομένῳ μεγάλῳ ζητήματι τὴν γνώμην καὶ τὰ αἰσθήματα τῶν ἀνθρώπων τῶν κομμάτων αὐτῶν. Πρὸς τούτων περὶ τούτων ἐγράφησαν ἐν τῇ ἀπ' Ἀθηνῶν ἀπὸ 5/17 Ἀπριλ. εἰς τὴν Βελγ. Ἀνεξαρητοῖαν ἀναποκρίσει : «Τὰ πάντα ἐμφαίνουσιν ἐν Ἀθῆναις ὅτι τὸ Ἀνατολικὸν ζήτημα λύεται προσεχῶς. Οἱ Ἕλληνες, πεπεισμένοι ὅτι ἡ Ρωσία ἔχει ἀπόφασιν νὰ δεσπῶσῃ τῆς Τουρκίας, ἐλπίζουσιν ὑπὲρ ἑαυτῶν προσεχῆ τινὰ αὔξησιν ὀρίων καὶ ἐπέκτασιν δυνάμεως. Διὰ τοῦτο προσδοκίμος τις πάλη καὶ εἰσβολὴ Ρωσικῶν στρατευμάτων εἰς Τουρκίαν πληροὶ αὐτοὺς χαρᾶς. Ἀναμφίβολον πάντως ἐστὶν ὅτι οἱ Ἕλληνες εἰσὶ καὶ ἔσονται ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον Ρῶσοι. Αὐτὸ τὸ συμφέρον αὐτῶν ἐπιβάλλει αὐτοῖς τὸ τοιοῦτον φρόνημα, ἐξ οὗ μάτην ἠθέλε τις κολιάσει νὰ ἐξαγάγῃ αὐτούς. Ἐννοοῦσιν ὅτι διὰ μόνης τῆς Ρωσίας δύνανται νὰ τύχουσιν αὐξήσεως τινός. *Δὲν ὑπάρχει ὑπουργός, ὅστις ἐν καιρῷ εἰρήνης νομιζόμενος ὡς φρονῶν τὰ τῶν Ἀγγλων ἢ τῶν Γάλλων ἐν ὥρᾳ πολέμου νὰ μὴ γείνη Ρῶσος.* Τὸ αὐτὸ δὲ ἴητεον καὶ περὶ καιρῶν σχεδὸν τῶν Ἑλλήνων, ἐχόντων ἐστραμμένα τὰ βλέμματα μετὰ ζοηροτάτων ἐλπίδων καὶ πλήρους πίστεως πρὸς τὴν Ρωσίαν, πρὸς τὸν Ρῶσον αὐτοκράτορα. *Ἡ Ἀγγλία ἐμισήθη ἐν Ἑλλάδι* καὶ τὰ ναυτικά αὐτῆς συμφέροντα ἀντίκεινται πρὸς τὰ Ἑλληνικά. Ἡ Γαλλία οὐδεμίαν κατάρθωσεν νὰ ἐμπνεύσῃ ἐμπιστοσύνην καὶ πεποιθήσιν εἰς τὴν δύναμιν καὶ τὴν θέλησιν αὐτῆς. Ἀλλ' ἡ Ρωσία ἀπ' ἐναντίας οὐδεμίαν ἀφίτησιν ἀμφιβολίαν περὶ τῆς ἐν τῷ μέλλοντι δυνάμεως αὐτῆς. Ἐχει τὴν αὐτὴν

Ἑλληνικὸς κόσμος ἐνήργει ἢ διενοεῖτο οἰανδήποτε προστριβὴν πρὸς τὴν Τουρκίαν, ὡς μαρτυρεῖ τοῦτο, ὡς πρὸς τὴν Ἑλλάδα,

θρησκείαν καὶ τὰ συμφέροντα αὐτῆς δὲν ἀντίκεινται παντάπασιν εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τῶν συμφερόντων τῆς Ἑλλάδος».

Ἄλλος, ὡς φαίνεται φανατικὸς καὶ μισόρρωσος Καθολικὸς (*Καττόλικος* κατὰ τὸν καθιερωθέντα ὑπὸ τοῦ «Αἰῶνος» ὄρον, πρὸς διάκρισιν ἀπὸ τῆς γενικῆς καὶ περὶ τῆς Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας σημασίας καὶ χρήσεως τοῦ ὀνόματος Καθολικὸς) τοῦ αὐτοῦ ἐπισήμου Βελγικοῦ φύλλου ἐξ Ἀθηνῶν ἀνταποκριτῆς ἔγραφεν ἀπὸ 15/27 Ἀπριλίου: «Ἀπαντες οἱ Ἕλληνες περιμένουσι μετὰ συγκινήσεως τὰς ἐκ Κωνσταντινουπόλεως εἰδήσεις καὶ τὸ ἀποτέλεσμα τῶν Ρωσικῶν ἀξιώσεων, ὅπερ θὰ ἔχη μεγίστην ῥοπὴν ἐπὶ τὴν κατάστασιν τῆς Ἑλλάδος. Μηδεὶς ἀμφιβαλλέτω ὅτι οἱ Ἕλληνες εὐχονται ὑπὲρ τῆς ἐπιτυχίας τῶν σχεδίων τῆς Ρωσίας, καὶ ὡς Ἕλληνες ἔχουσι δίκαιον, οὐδὲ δύναται τις νὰ μεμφθῇ αὐτοὺς ὡς σκεπτομένους περὶ τοῦ μέλλοντος αὐτῶν, περὶ τοῦ προορισμοῦ τοῦ ἔθνους αὐτῶν, μὴ δυναμένου νὰ μεγαλυνθῇ ἄλλως εἰμὴ διὰ συμμαχίας (confédération) μετὰ τῆς Ρωσίας καὶ τῆς ἐν Ἀνατολῇ ἐπικρατήσεως τῆς κολοσσιαίας ταύτης Δυνάμεως». Ὁμολογῶν ὁ γράφων ὅτι οἱ ὑπὸ τῆς Βουλῆς κατὰ τὸ παρελθὸν ἔτος ψηφισθέντες ἐκκλησιαστικοὶ νόμοι (σ. 115-118) οἱ *προωρισμένοι*, κατ' αὐτόν, νὰ προκαλέσωσι σχίσμα θρησκευτικὸν μετὰ τῆς Ρωσίας καὶ Ἑλλάδος, δὲν ἐλήνεγκον τοιοῦτον ἀποτέλεσμα καὶ συμβουλεύων ταῖς Ὑπικαῖς Δυνάμεσι νὰ μὴ ἀπατώσιν ἑαυτὰς περὶ τῶν διηθεν συμπαθειῶν τῶν Ἑλλήνων πρὸς τοὺς Φράγκους προσέθετεν: «Οἱ Ἕλληνες εἰσὶ πρὸ πάντων Ὀρθόδοξοι, δηλαδὴ παλαιοῦ πνεύματος, τοῦ αὐτοῦ πρὸς τοὺς Ρώσους αἵματος, καὶ ἐπερχομένης τῆς κρίσεως ἢ τοῦ κινδύνου ἐπιχειμένου θὰ συνταχθῶσι μετὰ τούτων. Μάταιον ὅ,τι ἂν εἴπωμεν, ὅ,τι ἂν κηρύξωμεν. Οἱ ἀντιπρόσωποι τῶν ἄλλων Δυνάμεων, οἵτινες ἀγωνίζονται νὰ δημιουργήσωσιν ἐν Ἑλλάδι κόμμα διάφορον τοῦ Ὀρθοδόξου κόμματος, δύνανται νὰ πεισθῶσι πόσον μηδαμινὰ εἰσιν αἱ μικραὶ αὐτῶν ἐνέργειαι ἐναντίον τοῦ πνεύματος καὶ τῆς ἐπιθυμίας Δυνάμεως μεγάλης, οἷα ἡ Ρωσία, ἣς οἱ ἀντιπρόσωποι ἐμπνεόμενοι ὑπὸ φρονησεως καὶ νοῦ καὶ τοῦ μεγαλείου τοῦ σκοποῦ, ὃν ἐπιτηδεύουσιν ὅτι ἐπιδιώκουσι, δὲν φαίνονται καὶ δὲν ἐργάζονται ἐν τῷ φανερῷ εἰμὴ ἐν τοῖς μεγάλοις καιροῖς, ἀφιέντες εἰς τοὺς ἀεικινήτους διπλωμάτας τὰς μικρὰς ῥαδιουργίας. Διότι ὁμολογεῖται παρὰ πάντων ὅτι ἐν Ἑλλάδι ἕκαστος διπλωμάτης θέλει νὰ ἐπιτύχῃ τοὺς σταυροὺς αὐτοῦ καὶ πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον κινδυνεύει πάντες πάσῃ δυνάμει ὅπως μετ' ὀλίγον ἐξαφανισθῶσιν ὑπὸ τὴν ἰσχυρὰν πνοὴν τῆς Ρωσικῆς δυνάμεως καὶ ῥοπῆς».

καὶ τὸ γεγονός τῆς τοῦ Βασιλέως περὶ τὰ τέλη Ἀπριλίου ἐν ταῖς ἐπαρχίαις περιοδείας. Ἀλλὰ κατὰ μοιραίαν τινὰ τῶν πραγμάτων φορὰν τῶν μεταξὺ Τουρκίας καὶ Ἑλλάδος πρώτων προστριβῶν ἢ ἀρχῇ ἐγένετο κατὰ τὸ ἔτος τοῦτο (1853), μένοντος ἔτι ἐν Κωνσταντινουπόλει τοῦ πρίγκιπος Μενδζικῶφ, καὶ διῆ ἐξ αἰτίων ἀσχέτων πρὸς τὴν ἐν Κωνσταντινουπόλει διὰ τῆς ἀποστολῆς τοῦ Μενδζικῶφ δημιουργηθεῖσαν κατάστασιν.

Μεθοριακαὶ προστριβαὶ μεταξὺ Ἑλλάδος καὶ Τουρκίας. Τὰ ἐν Ἑλλάδι μετὰ τὴν ἀπὸ Κωνσταντινουπόλεως ἀναχώρησιν τοῦ πρίγκιπος Μενδζικῶφ.—Ἡ ἐν Ἀθήναις Ὀθωμανικὴ πρεσβεία (ἢ διευθυνομένη νῦν ὑπὸ τοῦ Νεσσέτ βέη) ἀφορμὴν λαμβάνουσα ἐκ τῶν κατὰ τὰ μεθόρια διαπραγματομένων ληστειῶν ἀπήτησε παρὰ τῆς Ἑλληνικῆς κυβερνήσεως (περὶ τὰ τέλη Μαρτίου 1853) τὴν εἰς τὰς Τουρκικὰς ἀρχὰς παράδοσιν τριῶν παρὰ τὰ μεθόρια κειμένων κωμῶν ἀπειλοῦσα ὅτι ἄλλως θὰ καταληφθῶσιν αὐταὶ βίαι ὑπὸ τοῦ Ὀθωμανικοῦ στρατοῦ. Συγχρότως δὲ ἡ Πύλη ἀπηύθυνε διακοίνωσιν πρὸς τὴν ἐν Κωνσταντινουπόλει Ἑλληνικὴν πρεσβείαν αἰτιωμένη τὴν Ἑλληνικὴν κυβερνήσιν ὡς ἐποσθάλπουσαν οὐ μόνον τὴν ἐν τοῖς μεθορίοις ληστείαν, ἀλλὰ καὶ τὰς ἐν τοῖς παραλίοις τῆς Μικρᾶς Ἀσίας τελουμένας ληστρικὰς πράξεις. Ὁ Ἕλλην πρεσβευτὴς ἀπέκρουσεν ἐντόνως τὰς τοιαύτας κατηγορίας, κατ' ἀκολουθίαν δὲ τῆς περὶ τῶν τριῶν κωμῶν τουρκικῆς ἀπειλῆς ἐστάλη στρατὸς Ἑλληνικὸς ὑπὸ τὸν συνταγματάρχην Σοῦτσον, ἵνα φρουρήσῃ ἀσφαλῶς τὰς εἰρημένας κώμας. Ἀλλ' αἱ ἐν Κωνσταντινουπόλει πρεσβεῖαι τῶν τριῶν ἔγγυθριῶν Δυνάμεων φοβούμεναι μὴ αἱ τοιαῦται ἔριδες προκαλέσῃ σοβαρωτέρας προστριβὰς μεταξὺ τῶν δύο κρατῶν καθ' ὃν χρόνον τὰ πράγματα ἐφαίνοντο τοσοῦτον ἀκροσφαλῆ ἐν Ἀνατολῇ, ἔπεμψαν διακοίνωσιν (περὶ τὰ τέλη Ἀπριλίου) εἰς τὴν Ἑλληνικὴν κυβερνήσιν προτείνουσαν τὴν διὰ μικτῆς ἐπιτροπείας ἐξ ἀντιπροσώπων τῶν δύο κρατῶν καὶ τῶν τριῶν Μεγάλων Δυνάμεων ἐξέτασιν καὶ λύσιν τοῦ ζητήματος¹. Ἀλλὰ τὴν διὰ τοῦ

(1) Ἐν τῇ ἀνωτέρῳ μνημονευθείσῃ ἐξ Ἀθηνῶν ἀνταποκρίσει (τῆς 5/17 Ἀπριλίου) τῆς Βελγικῆς Ἀνεξαρχτείας λέγονται καὶ περὶ τῆς ἔριδος ταύτης τάδε: «Ἡ Τουρκία διέπραξε τὴν ἀβελτηρίαν ἐν ἣ νῦν δια-

τοιούτου τρόπου ζητουμένην λύσιν τοῦ ζητήματος προέλαβον γεγονότα δόντα ἀπείρως μείζονας διαστάσεις εἰς τὰς μεταξὺ Ἑλλάδος καὶ Τουρκίας προστριβὰς καὶ συγκρούσεις ἀποληξάσας εἰς ἐπέμβασιν οὐχὶ τῶν τριῶν εὐεργετῶν Δυνάμεων, ἀλλὰ τῶν δύο Δυτικῶν Δυνάμεων, καὶ ἐπέμβασιν οὐχὶ πλέον προστατευτικῆν, ἀλλὰ παντελῶς ἐχθρικὴν καὶ κακοποιόν.

Ἡ ἀπὸ Κωνσταντινουπόλεως ἄπρακτος ἀναχώρησις τοῦ πρίγκιπος Μενδζικῶφ καὶ τὰ ἐπακολουθήσαντα ταύτῃ γεγονότα μεγίστην παρήγαγον συγκίνησιν ἐν τῷ Ἑλληνικῷ λαῷ μετ' ἐλπίδων μεγάλων ἐθνικῶν ἀποβλεπουσῶν εἰς τὴν μέλλουσαν ἐξέλιξιν τῶν πραγμάτων τῆς Ἀνατολῆς. Ἀληθῶς ἡ κυβέρνησις ἡ Ἑλληνικὴ οὐ μόνον εἰς οὐδὲν οὐδαμῶς προέβη κίνημα προκλητικὸν ἐναντίον τοῦ ἡμόρου κράτους, ἀλλὰ καὶ ἐποιεῖτο, καθ' ὑποβολὴν τῶν πρέσβων τῶν δύο Δυτικῶν Δυνάμεων, διὰ τοῦ Γαλλιστὶ ἐκδιδομένου «Παρατηρητοῦ (Observateur) Ἀθηνῶν» διακήρυξιν οὐ δευτερότητος ἀπολύτου, χαρακτηρίζουσα ὡς ἀξιοκατάκριτον πᾶν κίνημα ἀντίθετον πρὸς τὴν τοιαύτην οὐδετερότητα. «Λί Εὐρωπαϊκαὶ ἐφημερίδες, ἔλεγεν ἡ διακήρυξις, καὶ μεταξὺ αὐτῶν ἡ «Βαλγικὴ Ἀνεξαρτησία», πραγματευόμεναι περὶ τῶν Ἀνατολικῶν πραγμάτων ποιοῦνται λόγον συγχάκεις περὶ Ἑλλάδος, παριστάνουσαι ταύτην εὐδιάθετον εἰς ἀξιοκατάκριτα κινήματα. Ὁ

τελεῖ δυσχερεῖ θέσει πρὸς τὴν Ρωσίαν ἡ ἀπειλή τὴν Ἑλληνικὴν κυβέρνησιν ὅτι θὰ καταλάβῃ μέρος χώρας ἀμφισβητούμενον ἀπὸ εἰκοσιν ἐτῶν. Μέχρι τοῦδε τὸ ζήτημα τοῦτο ἦτο ἐκκρεμές· ἀλλ' ἡ γενομένη παρὰ τῆς Τουρκίας ἀπειλὴ ἔδωκεν ἀφορμὴν εἰς τὴν Ἑλληνικὴν κυβέρνησιν νὰ πέμψῃ πάραυτα στρατὸν εἰς τὰ σύνορα πρὸς ἀπόκρουσιν τῆς τυχόν ἐπιχειρηθησομένης βίας καὶ ὑπὸ τὸ πρόσχημα δῆθεν τῆς διατηρήσεως τῆς ἡσυχίας τῆς ἀπειλουμένης ὑπὸ τῶν ληστῶν, ἀλλὰ πράγματι ὡς ὠφελήθῃ ἐκ τῶν περιστάσεων. Οὐδεμία ὑπάρχει ἀμφιβολία ὅτι ἂν Ρωσικὰ στρατεύματα εἰσβάλωσιν εἰς τὴν Τουρκίαν, οἱ Ἕλληνες τῶν μεθορίων θέλουσιν ἐπαναστατήσῃ καὶ δύσκολον εἶναι νὰ προΐδῃ τις τὰ ἐπακόλουθα τοῦ τοιούτου κινήματος, ὑποβοηθουμένου μάλιστα ὑπὸ στρατοῦ καλῶς ὀργανωμένου, οἷος εἶναι ὁ ἤδη πεμφθεὶς. Οἱ Τούρκοι θέλουσιν εὐρεθῆ μεταξὺ δύο πυλῶν. Ἐπαναλαμβάνω ὅτι ἡ Ρωσία εἶναι ἰσχυρὰ ἐν Ἑλλάδι καὶ κατὰ τοῦτο ἂς μὴ ψέγωμεν τοὺς Ἕλληνας, διότι μόνῃ ἡ Ρωσία ἤθελε προσέλθει αὐτοῖς ἀρωγός».

Ἑλληνικὸς λαὸς ἐν πληρεστάτῃ γαλήνῃ ἐπιμελεῖται τῶν ἐσωτερικῶν τοῦ κράτους πραγμάτων καὶ δὲν θὰ παρασυρθῆ ὑπὸ ἐλαχίστης διεγέρσεως. Ἐτι δὲ πλήρη ἔχει πεποίθησιν εἰς τὴν φρόνησιν, τὰ φῶτα καὶ τὴν τιμιότητα τῆς κυβερνήσεως αὐτοῦ, τῆ; εἰς οὐδὲν ἄλλο προσεχούσης τὸν νοῦν εἰμὴ εἰς τὴν ἡσυχίαν τοῦ τόπου, τὴν εἰρηνικὴν ἀνάπτυξιν τῶν προσόδων, καὶ ἐχούσης ἀπόφασιν σταθεράν νὰ μὴ ἐπιτρέψῃ ἵνα ἡ Ἑλλὰς κατασταθῆ *ἐστία* ῥαδιουργιῶν ἢ ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὰς εἰρηνικὰς αὐτῆς διαθέσεις. Μὴ ἀρκομένη δὲ ἡ Ἑλληνικὴ κυβέρνησις εἰς τὴν διακήρυξιν, τὴν μεγάλην παρὰ τῷ πλείστῳ Ἑλληνικῷ λαῷ ἐξεγείρασαν ἀγανάκτησιν, ἐτίμησε διὰ παρασήμου ἀνωτέρου τὸν διοικητὴν τοῦ ἐν Ἀμπελακίῳ ναυλοχοῦντος Γαλλικοῦ στόλου ναύαρχον Δελασὸλ, στόλου ἔλλοχεύοντος ἐν ταῖς Ἑλληνικαῖς θαλάσσαις καὶ ἐν ὄψει τοῦ Βασιλέως τῆς Ἑλλάδος καὶ τοῦ Ὁρθοδόξου λαοῦ τῆς Ἑλληνικῆς πρωτευούσης ἐναντίον τοῦ ὑπὲρ τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας ὁπωσδήποτε εἰς πόλεμον παρασκευαζομένου μεγάλου Ὁρθοδόξου κράτους.

Πᾶσαι αὗται αἱ πράξεις τῆς Ἑλληνικῆς κυβερνήσεως, δικαιολογούμεναι μόνον ἐκ τῆς ἀδηρίτου ἀνάγκης, διετέλουν ἐν μεγάλῃ ἀντιθέσει πρὸς τὸ ἐπικρατοῦν καθ' ἅπασαν τὴν Ἑλλάδα ζωηρότατον ὑπὲρ τῆς Ρωσίας αἰσθημα συμπαθείας καὶ ἐνθουσιασμοῦ, μεθ' ὧν ὁ Ἑλληνικὸς λαὸς τῆς τε πρωτευούσης καὶ τῶν ἐπαρχιῶν ἠτένιζε πρὸς τὴν μετὰ τὴν ἀναχώρησιν τοῦ Μενδζικῶφ ἐπελθοῦσαν κατάστασιν καὶ τὸν προσδοκώμενον πόλεμον. Κρηματικαὶ διαιρέσεις καὶ διαφοραὶ ὡς πρὸς τοῦτο ἠδύναντο νὰ ὑπάρχωσι μόνον ἐν Ἀθήναις, οὐδεμία δὲ ἐκτὸς τῆς πόλεως αὐτῆς. Πανταχοῦ ἐν ταῖς ἐπαρχίαις ἤρξατο ἐπικρατοῦν τὸ πνεῦμα τοῦ πολέμου καὶ αἱ μεγάλαι ἀναμνήσεις τοῦ 1821. Ἀλλὰ καὶ

(1) Ἡ μόνη δικαιολογία τῶν λίαν ἀτασθάλως λεγομένων ἐνταῦθα περὶ *ἐστίας* ῥαδιουργιῶν εἶναι ὁ γινόμενος οὕτως ὑπαινιγμὸς τῶν ἐν τῇ ἐξαναστατικῇ πρὸς τοὺς Ἰταλοὺς προκηρῦξει τοῦ Ἰωσήφ Μαντζίνῃ λεγομένων ὅτι πᾶσα ἡ ἐπιφάνεια τῆς Εὐρώπης ἀπὸ τῆ Ἰσπανίας μέχρι τῆς Ἰταλίας καὶ ἀπὸ τῆς Ἰταλίας μέχρι τῆς ἁγίας Πολωνίας εἶναι ἡφαίστειος κρατῆρ, ὅφ' ὃν κυμαίνεται λάβα μέλλουσα νὰ φέρῃ τὴν ἐκρηξιν εἰς τὸν πρῶτον ἐξ Ἰταλίας κλονισμὸν.

ἐκτὸς τοῦ Βασιλείου, καὶ ἐν τῷ ἐν Τουρκίᾳ Ἑλληνικῷ, ἀντιθέτως πρὸς τὸ ἐπικρατήσαν τῷ 1847 κατὰ τὴν ὑπὸ τοῦ Κωλέττου ἀτασθάλως προκληθεῖσαν πρὸς τὴν Πύλην ἕριν πνεῦμα κατακρίσεως πάσης τυχοδιωκτικῆς πολεμικῆς ἐκ μέρους τῆς Ἑλλάδος ἐπιδείξεως νῦν ἐπεκράτει πνεῦμα καὶ ἐνθουσιασμός πολεμικός, ἐλπίδες προσδοκίας μεγάλης ἐμπνεόμεναι ὑπὸ τῶν ὀνομάτων Ρωσίας καὶ αὐτοκράτορος Νικολάου. Αἱ εἰδήσεις αἱ περὶ τῆς εὐχαριστηρίου ἀναφορᾶς τοῦ Πατριαρχείου πρὸς τὸν Σουλτάνον διὰ τὰς ὑπ' αὐτοῦ ἐπιδαφιλευθείσας δῆθεν τῷ Γένει εὐεργεσίας οὐδαμῶς ἀνέστελλον τὸν ἐν τῷ Ἑλληνικῷ λαῷ τῆς τε Τουρκίας καὶ τοῦ Βασιλείου κατ' ἀντίθετον διεύθυνσιν πνεόντα σφοδρὸν ἀνεμον. Τὸ πολεμικὸν πνεῦμα ἢ ἀκριβέστερον ὁ τὸ πολεμικὸν πνεῦμα τρέφων καὶ ἐπιρρωννύων ἐν Ἑλλάδι ἐνθουσιασμός ἦτο πιστὴ ἡχώ τοῦ ἐν τῷ Ὀθωμανικῷ κράτει καὶ ἰδίως ἐν Κωνσταντινουπόλει σιωπηλῶς βρωῶντος ἐνθουσιασμοῦ. Μυριόφθογγος δὲ καὶ μεγάλφωνος ἦν ὁ ἐκτὸς τῶν ὁρίων τοῦ τε Βασιλείου καὶ τοῦ Ὀθωμανικοῦ κράτους, ἐν Ρωσίᾳ ἰδίως, τοὺς ἀποίκους Ἑλληνας διαπνέων ἐνθουσιασμός καὶ μάλιστα ἐν Ὀδησῶ, (ἐνταῦθα ὁ ζάπλουτος ὁμογενὴς Γ. Μαρασλῆς προσήνεγκε τῷ αὐτοκράτορι Νικολάῳ ἅμα τῇ ὑπὸ Τουρκίας κηρύξει τοῦ πολέμου τὴν εὐμενῶς παρὰ τοῦτου δεκτὴν γενομένην δωρεὰν 550 χιλ. ῥουβλίων χάριν τῆς μελλούσης ἐπισκευῆς τοῦ ναοῦ τῆς Ἁγίας Σοφίας) καὶ ἐν ταῖς Ἡγεμονίαις, ἔνθα μετὰ τὴν κήρυξιν τοῦ πολέμου οἱ πανταχόθεν συρρέοντες Ἕλληνες ἠτήσαντο καὶ ἐπέτυχον παρὰ τοῦ Αὐτοκράτορος ν' ἀποτελέσωσιν ἴδιον σύνταγμα ὑπὸ Ρώσους ἀξιωματικούς. Ἐν μικρῷ δὲ συνεκροτήθησαν τρεῖς λεγεῶνες, ὧν ὁ μὲν ἦτο ἀκραιφνῶς Ἑλληνικός, ὁ δευτέρος συνέκειτο ἐξ Ἑλλήνων καὶ Βλάχων καὶ ὁ τρίτος ἀπὸ Σερβοβουλγάρων καὶ Ἑλλήνων.

Ἡ ἀπὸ τῆς 14 Ἰουνίου προκήρυξις τοῦ Αὐτοκράτορος περὶ τῆς διαβάσεως τοῦ Προῦθου (σ. 409 σημ.) ἐδόνει τὰς καρδίας πανταχοῦ τοῦ Ἑλληνικοῦ, βαθυτάτην δὲ παρήγαγεν ἐν τῷ Ἑλληνικῷ βασιλείῳ συγκίνησιν καὶ τῇ 18 Ἰουλίου ἐδημοσιεῖτο ἐν ταῖς ἐφημερίσιν Ἀθηνῶν ὁ ἐνθουσιωδέστατος πρὸς τοὺς Ἑλληνας θούριος τοῦ ὑψηπέτου ποιητοῦ Παναγιώτου Σούτσου ἀρχόμενος ἀπὸ διθυράμβου ὕμνου πρὸς τὸν «*Μεγαλοδύναμον καὶ μεγαλοπτέρυγον Ἄετὸν τῆς Ἄρκτου, τὸν κοταβάντα ἀνωθεν*

πρὸς τοὺς ἀπιέροὺς νεοσσοὺς ἡμᾶς, τὸν ἔχοντα κράτος ἐπὶ Εὐρώπῃς **Νικόλαον**, τὸν καταλαβόντα τὴν Δακίαν καὶ Μολδαυίαν ὑπὸ τὴν ἑαυτοῦ προστασίαν ἐπὶ σκοπῷ νὰ βιάσῃ τοὺς Ἕλληνας εἰς ἀπόδοσιν τῆς προστατευομένης Ἑπτανήσου εἰς τὸν μέλλοντα τοῦ Ἑλληνικοῦ Γένους Αὐτοκράτορα, ὅταν καὶ αὐτὸς ἀποδώσῃ τὴν Δακίαν καὶ Μολδαυίαν εἰς Ἐκεῖνον (ὁ ποιητὴς ἐνεπνέετο ἔτι ὑπὸ τῆς Μεγάλης Ἰδέας τοῦ 1821 τῆς περιλαμβανούσης καὶ τὰς πέραν τοῦ Δανουβίου Ἑγεμονίας ἐντὸς τῆς Μεγάλης Ἑλληνικῆς αὐτοκρατορίας τοῦ Βυζαντίου ἢ ὑπὸ τὴν τούτου προστασίαν) ¹.

(1) Οἱ τῆς Ὑψηλῆς λεγομένης Μοσχομάγκας πολιτικοί, ἵνα δώσωσι νέαν ζωὴν εἰς τὰς μεγάλας δῆθεν παραδόσεις τῆς Κωλεττικῆς πολιτικῆς (τῆς διὰ συμμαχίας μετὰ τῆς Γαλλίας πραγματώσεως τῆς Μεγάλης Ἰδέας (τ. Γ' σ 337 κξ.)) καὶ ἐμπνεύσωσι τῷ Ἑλλ. λαῷ πίστιν εἰς αὐτάς, διέδιδον νῦν ὅτι δῆθεν ἡ Γαλλία προέτεινε τῇ Ρωσίᾳ τὴν ἀντικατάστασιν τοῦ Ἑλληνικοῦ κράτους δι' αὐτοκρατορίας Ἑλληνικῆς, ἰσχυρίζόμενοι ψευδέστατα ὅτι ὑπὸ τὸ πνεῦμα τοῦτο ἀπήντησεν ὁ ἐπὶ τῶν Ἐξωτερικῶν ὑπουργὸς τῆς Γαλλίας Δρουὲν Δελουῆ εἰς τὴν περὶ τῶν δικαιωμάτων τῆς Ὀρθόδοξου Ἐκκλησίας μετὰ τὴν διακοπὴν τῶν Ρωσοτουρκικῶν σχέσεων ἐκδοθεῖσαν Ρωσικὴν ἐγκύκλιον διακοίνωσιν τοῦ κόμητος Νεσελρῶδε. Ὁ «Αἰὼν» ἀνῆρσε τὸ αὐτόφωρον τοῦτο ψεῦδος (ἐν τῷ φύλλῳ τῆς 10 Ἰουλίου 1853) παραθέτων αὐτὸ τὸ ἐπίσημον κείμενον τῆς εἰρημένης Γαλλικῆς ἀπαντήσεως (23/4 Ἰουλίου), ἐν ἧ ὁ Γάλλος ὑπουργὸς ἔλεγε πρὸς τοὺς ἄλλοις, συγχέων τὰ ἀσύγχυτα καὶ συγκλώθων τὰ ἀσύγκλωστα ἐν παραλογισμῷ ἢ ἐν σοφιστείᾳ: «Πῶς εἶναι δυνατὸν νὰ διίσχυρισθῇ τις ὅτι, ὅπως ἐξασφαλισθῇ τοῖς Χριστιανοῖς τοῦ Ἀνατολικοῦ δόγματος ἡ κατοχὴ ὁρισμένων τινῶν τόπων, ἀπαιτεῖται νὰ τεθῶσιν οὗτοι καθ' ὅλην τοῦ Ὀθωμανικοῦ κράτους τὴν περιοχὴν ὑπὸ ἐπίσημον προστασίαν ὑποκαθιστώσων τὴν ἠθικὴν αὐθεντίαν (autorité) τοῦ Ρώσου αὐτοκράτορος εἰς τὴν νόμιμον καὶ θεόθεν ἀπορρέουσαν ἐξουσίαν τοῦ Σουλτάνου»^{*}; Ἡ αὐτὴ ἐφη-

(*) Ἡ Ρωσία ἠξίου νὰ τεθῇ ὑπὸ τὴν προστασίαν αὐτῆς σύμπασα ἡ ἐν τῇ Ὀθωμανικῇ κρᾷτι Ὀρθόδοξος Ἐκκλησία οὐχὶ χάριν τῆς διαφυλάξεως τῶν ἐν τοῖς Ἁγίοις τόποις Ὀρθόδοξων σεβασμάτων, ἀλλὰ χάριν τῶν δικαιωμάτων καὶ προνομίων τῆς Ὀρθόδοξου Ἐκκλησίας. Αἱ Ρωσικαὶ ἀξιώσεις, ὡς εἶδομεν πολλάκις, σαφῶς διέκρινον ἀπ' ἀλλήλων τὰ δύο ταῦτα πράγματα.

Αι ἐνθουσιωδεστάτων ἀποστροφῶν προσεκάλει ὁ ἔνθους ποιητής, μετὰ τόνου μικρόν τι παρενθύρσου πάντας τοὺς δούλους ἀδελφοὺς Ἕλληνας εἰς ἐξέγερσιν ἐθνικὴν τοῖς μὲν ἐν Ἡπειρῷ καὶ ἐν Θεσσαλίᾳ ἄσυλον δεικνύων τὴν Ἑλλάδα, τοῖς δὲ ἐν Μακεδονίᾳ καὶ Θράκῃ τὴν ὑπὸ τῶν Ρώσων κατεχομένην Λακίαν. Στρατηγοί, ταγματάρχαι, λοχαγοὶ ἐξωρκίζοντο νὰ δράμωσιν εἰς τὴν φωνὴν τοῦ ἱπποτικῆς Αὐτοκράτορος. Οἱ στρατιῶται τῆς Ἀταλάντης, Λαμίας, Ναυπάκτου, Καλλιδρόμου καὶ Ἀγρινίου, οἱ νεαροὶ σπουδασταὶ τοῦ Πανεπιστημίου καὶ τῶν Γυμνασίων, δικηγόροι καὶ διδάσκαλοι, πάντες ἐξωρκίζοντο νὰ δράμωσιν εἰς τὸν ἀγῶνα τῆς ἰδρύσεως τῆς «Ἑλληνικῆς αὐτοκρατορίας». Ἐν μέσῳ τοιαύτης πολεμικῆς ὁρμῆς καὶ μέθης ἔμαθεν ὁ Ἑλληνικὸς λαὸς πρᾶγμα ἐπιμελῶς μέχρι νῦν ἀποκρυβέν ὑπὸ τῆς κυβερνήσεως καὶ δι' ἐπερωτήσεων ἐν τῇ Ἀγγλικῇ βουλῇ ὑπὸ τοῦ λόρδου Ροῦσσελ ὁμολογηθέν, ὅτι τὸ ζήτημα τῶν τριῶν κωμῶν ἐξετασθὲν ὑπὸ τῶν ἀντιπροσώπων τῶν τριῶν Δυνάμεων εἶχε λυθῆ ὑπὲρ τῆς Τουρκίας καταλαβούσης τὰς εἰρημένους κώμας ἄνευ ἀντιστάσεως μηδεμιᾶς ἐκ μέρους τοῦ Ἑλληνικοῦ στρατοῦ. Ἡ περὶ τοιαύτης λύσεως εἰδησις, ἐπελθοῦσα ἐν μέσῳ τῆς μεγάλης ἐθνικῆς ἠθικῆς ἐξάρσεως, ἐξήρπεν ἔτ' μᾶλλον τὸ πολεμικὸν πνεῦμα. Αἱ φωναὶ τῶν βεβια-

μερις ἐν τῷ αὐτῷ χωρίῳ ἀντετίθη τὸ μεγαλοπρεπὲς περὶ Ἑλληνικῆς αὐτοκρατορίας «Ἑλληνικὸν σχέδιον» τῆς Αἰκατερίνης Β' πρὸς τὸ μισορθόδοξον καὶ μισελληνικὸν πρὸς τὴν Γερουσίαν διάγγελμα τοῦ Ναπολέοντος Α' (Διάγγελμα τῆς 17/29 Ἰανουαρίου 1807) τὸ λέγον: «Εὐθύς ὡς ἡ Ἑλληνικὴ τιὰρα ἤθελεν ὑψωθῆ ἐν θριάμβῳ ἀπὸ τῆς Βαλτικῆς μέχρι τῆς Μεσογείου, θέλομεν ἰδεῖ κατὰ τὰς ἡμέρας ἡμῶν τὰς ἐπαρχίας ἡμῶν προσβαλλομένας ὑπὸ νέφους φανατικῶν βαρβάρων». Οἱ λόγοι τοῦ Ναπολέοντος δὲν ἀνεφέροντο πάντως ἀπ' εὐθείας εἰς τὸ Ἑλληνικὸν ἔθνος, ἀλλ' εἰς τὴν Ὀρθόδοξον Ἑλληνικὴν θρησκείαν, προσβάλλοντες ἐμμέσως καὶ τὸ Ἑλληνικὸν ἔθνος, οὗ τῆς υπάρξεως ἐπετήδευεν ὁ ἡγεμὼν ἐκεῖνος ἄγνοια, ὡς ἀπεφάνητο ὁ οικειότατος αὐτοῦ στρατηγὸς Νορβίν, εἰπὼν ὅτι ὁ Ναπολέων ταῦτα λέγων «δὲν προέβλεπε τὴν γενναίαν ἐξέγερσιν τῶν Ἑλλήνων καὶ οἰκίρων αὐτὸν διότι μετὰ τὰς νίκαις τῆς Ἐϋαίας καὶ Φρειδλανδίας δὲν ἴδρυσεν, καίπερ δυνάμενος νὰ πράξῃ τοῦτο τότε, Ἑλληνικὴν αὐτοκρατορίαν φίλην πρὸς τὴν Γαλλίαν καὶ δὲν ἀνέστησε τὸ Πολωνικὸν κράτος».

σμένων ὑπὲρ τῆς Γαλλίας συνηγοριῶν τῆς Ὑψηλῆς Μοσχομάγ-
κας καὶ αἱ ψευδολογίαι αὐτῆς περὶ τῶν ὑψηλῶν ὑπὲρ τοῦ Ἑλ-
ληνικοῦ ἔθνους βουλευμάτων τοῦ ἡρωϊκοῦ αὐτοκράτορος ἐπνί-
γοντο ὑπὸ τῆς κρατερᾶς φωνῆς τῆς ὑπὸ ἱστορικῶν ἀληθειῶν
ἐμπνεομένης καὶ ἐπὶ τούτων στηριζομένης φιλορθόδοξου Να-
πιστικῆς δημοσιογραφίας. «Βροντᾷ ὁ μέγας αὐτοκράτωρ καὶ οἱ
λεγεῶνες αὐτοῦ ὁρμῶσι πρὸς ἐκτέλεσιν τῶν βουλῶν τῆς Θείας
Προνοίας» ἔβόα ὁ τύπος οὗτος. Ρήσεις τῆς Ἀποκαλύψεως Ἰωάν-
νου καὶ τοῦ Ἀγαθαγγέλου καὶ τοῦ ὑψηγέρου προφήτου Ἡσαίου
παρετάσσοντο μεθ' ἑρμηνειῶν ὑπὲρ τῆς ἀναβιούσης μεγάλης
Ἑλληνικῆς αὐτοκρατορίας¹. Τὸ περιφημον «Ἑλληνικὸν σχέδιον
(Projet Grec)» τῆς Αἰκατερίνης Β', αἱ γινῶμαι καὶ αἱ ἐπιθυμίαι

(1) Ὡς ῥῆσις προσφώνῃς τῇ περιστάσει ἐφέρεται τὸ τῆς Ἀποκαλύψεως
κεφάλ. κα' ἐδ. 1 «Καὶ εἶδον οὐρανὸν καὶ γῆν καινὴν. Ὁ γὰρ πρῶτος
οὐρανὸς καὶ ἡ πρώτη γῆ παρῆλθεν».

Τοῦ Ἀγαθαγγέλου ἐμέροντι οἱ στίχοι :

Βύζαντος αὐλή ἐστὶν ἡ Κωνσταντίνου,
Ρώμη, Βαβυλῶν καὶ Σιών ἄλλη νέα.
Τετρακῆς σὺ ἑκατὸν καὶ πάλιν ἄρξεις,
Σώσει σε πορρώτατα τὸ ξανθὸν γένος,
Ἥξουσιν αὐθις κυκλόθεν τὰ σά τέκνα,
Ὡς χοῦν ἀθροίσεις τῶν ἔθνων τὸ χρυσίον
Καὶ κρεῖττον ἄρξεις τῶν ἔθνων εἶπερ πρῶτον.

Τῶν προφητειῶν Ἡσαίου ὠρισμένην ῥῆσιν δὲν εὗρομεν ἐν ταῖς τότε
δημοσιευμέναις ἐν ταῖς ἐφημερίαις προρρήσεων, ἀλλὰ τὰ λεγόμενα ἐν
αὐταῖς περὶ τῶν προφητειῶν Ἡσαίου ἀναφέρονται πάντως εἰς τὰς Μεσια-
νικὰς προρρήσεις τοῦ ὑψηγέρου προφήτου. Τὰ λεγόμενα ἐν τῷ 45 κεφ.
ἐδ. 1 κέξ. περὶ Κύριου τοῦ Μεγάλου, τοῦ ἐλευθερωτοῦ τῶν Ἑβραίων ἐκ
τοῦ ζυγοῦ τοῦ Βαβυλωνιακοῦ, προσφυστάτα ἠδύναντο ν' ἀνεχθῶσιν
εἰς τὸν μέγαν καὶ κραταῖον Ὁρθόδοξον αὐτοκράτορα τοῦ Βορρά τοῦ
στρατεύοντος ὑπὲρ τῶν δικαιωμάτων τῆς Ὁρθόδοξου Ἐκκλησίας. («Οὕτω
λέγει Κύριος ὁ Θεός: Τῷ Χριστῷ μου Κύρῳ, οὐ ἐκράτησα τῆς δεξιᾶς
ἐπακουσαί ἐμπροσθεν αὐτοῦ ἔθνη καὶ ἰσχὴν βασιλέων διαρρήξω, ἀνοίξω
ἔμπροσθεν αὐτοῦ θύρας καὶ πόλεις οὐ συγκλεισθήσονται. Ἐγὼ ἐμπροσθέν
σου πορεύσομαι καὶ ὄρη ὀμαλιῶν θύρας χαλκᾶς συντριψῶ καὶ μοχλοὺς
σιδηροῦς συγκλάσω, καὶ δώσω σοι θησαυροὺς σκοτεινοὺς ἀποκρύφους,
ἀοράτους ἀνοίξω σοι. . . »).

αἱ ἐκδηλωθεῖσαι ὑπὸ τοῦ Βολταίρου ὑπὲρ τῆς εἰς Ἑλληνας ἀποδόσεως τῶν ἀπεράντων ὠραίων χωρῶν, «ἐν αἷς πρῶτον, ὡς ἔλεγεν οὗτος, ὁ ἄνθρωπος εἶδε φῶς πνευματικὸν καὶ ἐν αἷς αἱ τέχαι προσήγγισαν εἰς τὸ ἰδεῶδες τῆς τελειότητος καὶ ἐτέθησαν αἱ βάσεις τῆς ἐπιστήμης», ἀπετέλουν τὸ θέμα τῶν κυρίων ἄρθρων τῶν φιλοπολέμων ἐφημερίδων, τοῦ Π. Σούτσου μὴ παυομένου νὰ ἐκπέμπῃ τὰς φλογεράς αὐτοῦ ἐπικλήσεις εἰς πάσας τὰς πολιτικὰς καὶ κοινωνικὰς τάξεις. Ἄλλ' ὁ ποιητὴς οὗτος δὲν ἦτο μόνος ἐν τῇ στρατείᾳ ταύτῃ. Ὁ ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ καθηγητὴς τῆς Φιλοσοφίας ἱεροδιάκονος Νεόφυτος Βάμβας ἀναμνησθεὶς τῶν προτέρων ἡμερῶν, ἃς διῆγεν ἐν τῷ μεγάλῳ Ἀγῶνι, ἤρξατο δημοσιεύων ἐν τῷ «Αἰῶνι» ἄρθρα ὑπὲρ τοῦ νέου ἀγῶνος τοῦ διανοίγοντος νέους ὁρίζοντας ἐθνικῆς ἐλευθερίας καὶ πολιτικῆς ἀποκαταστάσεως πραγματοῦσης τὴν Μεγάλην Ἑθνικὴν Ἰδέαν.

Ἄλλὰ παρὰ ταῦτα πάντα οἱ ἐπίσημοι κύκλοι, ἢ τε Αὐτὴ (εἰς ἣν εἶχεν ἐπιστρέφει περὶ τὰ τέλη Ἰουλίου ἢ πρὸ δύο μηνῶν ἔνεκα τοῦ θανάτου τοῦ πατρὸς αὐτῆς εἰς Ὀλδερμποῦργον μεταβάσα Βασίλισσα) καὶ ἡ κυβέρνησις τὴν μεγίστην ἐτήρουν ἐπιφυλακτικότητα, ἀποφεύγουσαι πᾶσαν ἀφορμὴν προστριβῶν πρὸς τὸ γείτον κράτος. Ὁ ὑπουργὸς μάλιστα τῶν Ἐσωτερικῶν ἔπεμπεν ἐγκύκλιον ἀπὸ 25 Ἰουλίου πρὸς ἅπαντας τοὺς Νομάρχας τοῦ κράτους ἀπαγορεύουσαν τὴν ἔκδοσιν διαβατηρίων εἰς τοὺς μεταβαίνοντας εἰς Τουρκίαν πολίτας τοῦ Βασιλείου, ἂν μὴ ἀποδείξωσιν ἀποχρώντως τοὺς λόγους τοὺς ὑποχρεοῦντας ἀπαραιτήτως τὴν μετάβασιν αὐτῶν· καὶ τοῦτο πρὸς ἀποφυγὴν πάσης ἀφορμῆς προστριβῶν καὶ ἐρίδων πρὸς τὴν Πύλην (δυναμένην νὰ θεωρηθῆσιν οὗτοι ἐξ Ἑλλάδος ἐρχομένους ὡς σκοποῦντας νὰ προκαλέσωσιν ἐπαναστατικὰ κινήματα ἐν τῷ κράτει αὐτῆς). Καὶ οὐ μόνον ἡ Κυβέρνησις καὶ ὁ Βασιλεὺς, ἀλλὰ καὶ αὐτὴ ἡ ἔνθερος θιασῶτις καὶ ὑπέρμαχος τῆς Μεγάλης Ἰδέας Βασίλισσα συνηγόρει ὑπὲρ ταύτης πολιτικῆς πρὸς τὰ ὑπὸ τοῦ (νιῶ) Θουβενέλ εἰς αὐτὴν κατὰ τὸν χρόνον ἤδη τῆς ἐν Ἀθήναις ἐμφανίσεως τοῦ ναυάρχου Κορνίλωφ ἀποδιδόμενα βουλευμάτα καὶ πόθους (σ. 460). Ἡ μόνη πολεμικὴ παρασκευή, εἰς ἣν προσέβη ἡ Κυβέρνησις, ἦτο ἡ εἰς Ἀγγλίαν παραγγελία χιλιάδων τινῶν τουφεκιῶν, ὧν τὴν τύχην θέλομεν ἰδεῖ περαιτέρω, καὶ ἡ κατ' Αὐγούστον (1853) ἴδρυσαι

δύο στρατοπέδων ἐν τῇ Ἀνατολικῇ καὶ ἐν τῇ Δυτικῇ Ἑλλάδι ὑπὸ τοὺς στρατηγοὺς Μαμούρην καὶ Γαρδικιώτην Γρίβαν, ὅπερ ἠδύνατο νὰ θεωρηθῆ καὶ ὡς ἀποβλέπον εἰς πρόληψιν πάσης ἀταξίας ἐν τοῖς μεθορίοις. Ἄλλως τε ἡ τῆς Κυβερνήσεως μέριμνα κατὰ τὸν χρόνον τοῦτον ἀπορροφουμένη ἐσωτερικῶς ὑπὸ τῶν βουλευτικῶν ἐκλογῶν ἤκιστα ἐστρέφετο πρὸς τὸ ἐξωτερικόν. Οὕτως εἶχον τὰ πράγματα μέχρι τέλους τοῦ 1853 μετὰ τὴν κατὰ Ὀκτώβριον τοῦ ἔτους τούτου ἐκ μέρους τῆς Πύλης κήρυξιν τοῦ ἐναντίου τῆς Ρωσίας πολέμου.

Ἐξέγερσις ἐθνικὴ ἐν τῷ Βασιλείῳ. Μισορθοδοξία καὶ μισελληνισμὸς ἐν τῇ Δυτικῇ Ἐκκλησίᾳ καὶ ἐν τῇ Δυτικῇ Εὐρώπῃ.— Ἄλλὰ περὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ 1854 ἡ κοινὴ ἐν τῷ κράτει γνώμη καθ' ἑκάστην διηνεκῶς περισσότερον διηγείρετο καὶ ἐταράσσετο καὶ ἔνεκα τῆς τε διηνεκοῦς τῶν δύο πρέσβειων (Ἰγγλοῦ καὶ Γάλλου) ἐπὶ τὴν πολιτικὴν τῆς Κυβερνήσεως ἐπιτηρήσεως καὶ τῆς μεταξὺ τῶν Ὀρθοδόξων καὶ τῶν Δυτικῶν αὐξανομένης ἀντιθέσεως αἰσθημάτων, ἣν ἔτι μᾶλλον ἐπίκρανε καὶ ἐδηλητηρίασεν ἡ ἐν τῷ ἱερῷ Συνεδρίῳ (κονσιστορίῳ) γενομένη κατὰ τὴν ἀρχὴν τοῦ ἔτους πρὸς τοὺς Καρδινάλειους τοῦ Παπικοῦ θρόνου προσφωνήσις τοῦ πάπα Πίου Θ', ἐν ἣ οὗτος δριμύτατα κατεφέρετο κατὰ τῆς Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας, ἣν ἐκάλει *σχισματικὴν*, καὶ κατὰ τῶν ἱεραρχῶν αὐτῆς «ὡς μὴ δεξαμένων τὴν κατὰ τὸ 1847 γενομένην αὐτοῖς ὑπὸ τῆς Ἁγίας Ἐδρας πρόσκλησιν τοῦ ἐπανελθεῖν εἰς τοὺς κόλπους τῆς Καθολικῆς Ρωμαϊκῆς Ἐκκλησίας, ἀφ' ἧς ἀπεπλανήθησαν καὶ διὰ τῆς ἀπαντήσεως αὐτῶν τολμησάντων νὰ εἴπωσι τὰ ἑαυτῶν, ἵνα ἐκχέωσιν ἐναντίον τῆς Ἀποστολικῆς Ἐδρας τὸν παλαιὸν αὐτῶν ἴον». Ὁ ἅγιος Πατὴρ τελευτῶν τὸν λόγον ἐξέφραξε τὴν πεποίθησιν αὐτοῦ ὅτι οἱ ἐν Ἀνατολῇ Χριστιανοὶ τοῦ Καθολικοῦ δόγματος θὰ ζῶσιν ἀσφαλῶς φρουρούμενοι διηνεκῶς διὰ τῆς ὑπὲρ αὐτῶν μερίμνης τοῦ Ἄκρου Ἀρχιερέως τῆς Ρώμης «ἐναντίον τῶν ἐνεδρῶν καὶ τοῦ δόλου τῶν Σχισματικῶν (Ὀρθοδόξων!) *τῶν οὐδεμίαν ἀφιέντων εὐκαιρίαν ἵνα ἀποσπάσωσι τοὺς πιστοὺς ἀπὸ τῆς ἁγίας ταύτης Ἐδρας καὶ παρασύρωσιν αὐτοὺς εἰς τὴν ἄβυσσον τῆς ἀπωλείας*». Ταῦτα ἐφώνει ὁ Πάπας καθ' ὃν χρόνον καὶ ὁ Στρασβούργου Καθολικὸς ἐπίσκοπος, εἶτα δὲ καὶ ὁ Παρισίων ἀρχιε-

πίσκοπος ἐν σφοδροτάταις ἐναντίον τῆς ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας ἐγκυκλίους ἐξέχεον φανατικῶς καὶ μυσαρῶς ὅλην τὴν χολὴν αὐτῶν ἐναντίον τῆς Ἐκκλησίας ταύτης ἐξάπτοντες τὸ κατὰ τῶν Ἑλλήνων μίσος τῶν Καθολικῶν τῆς Γαλλίας!

(1) Ὡς χαρακτηριστικὸν σύμπτωμα τοῦ ἐν τῷ Ἰησουικῷ τύπῳ τῆς Γαλλίας ἐξαφθέντος ἐναντίον τῆς Ὀρθοδοξίας καὶ τῆς Ἑλλάδος βδελυροῦ μίσους, οὗ ἀμυδρὰν εἰκόνα ἔδιδον τὰ πρὸς τοὺς πιστοὺς ἐντάγματα τοῦ ἀρχιεπισκόπου Παρισίων καὶ τοῦ ἐπισκόπου Στρασβούργου, παραθέντων ἐνταῦθα ἐκ τοῦ ἐν Παρισίοις ἐκδοθέντος τότε φυλλαδίου τοῦ Ἰησοῦτου δημοσιογράφου Δυφούρ τάδε: «Ἡ μουσουλμανικὴ θρησκεία εἶναι πολλῶ ἀνωτέρα τῆς θρησκείας τῶν Ὀρθοδόξων, καθ' ὅσον ἡ τῶν Μουσουλμάνων θρησκεία πλησιάζει πολλῶ περισσότερο πρὸς τὴν ἀληθῆ θρησκείαν τὴν Καθολικὴν, παρὰ ἡ ἀσεβῆς Ὀρθοδοξία, τὸ σύμβολον τοῦτο τοῦ δεσποτισμοῦ. Μετ' οὐ πολὺ ὁ βάρβαρος Κοζάκος θέλει ἀποκρουσθῆ διὰ παντός εἰς τοὺς πάγους αὐτοῦ, τότε δὲ θὰ στρέψωμεν ἐναντίον τῶν αὐθαδῶν Ἑλλήνων οὐχὶ πλέον τὰ ὄπλα, ἀλλὰ τὴν μάστιγα ἡμῶν. Ἐδιδίχθημεν ἀρκούντως πόσον ἡ ἐλευθέρωσις τῶν αἰσχρῶν τούτων ληστῶν ἦν ἔργον ἀούμορον. Ὡ, ἐὰν οἱ Τοῦρκοι μὴ εἶχον τὴν φιλόφρονον μὲν, ἀλλὰ πολιτικῶς πλημμελεῖ ἀρχὴν τῆς ἀνεξιθρησκείας! Σήμερον ἤθελεν ὑπάρχει ὁμογένεια μείζων ἐν τῷ Ὀθωμανικῷ κράτει*, καὶ ἤθελεν ἐκλείψει ἡ ἐνοχλητικὴ αὕτη φυλὴ τῶν Ἑλλήνων, ὧν ἡ ὑπαρξίς εἶναι ὁμοία πρὸς τὴν τῶν σαρκοβόρων καὶ ἀηδῶν σκολήκων. Τί σημαίνει Ἑλλάς; — Οἱ μορολογιῶνται μόνον θαμβοῦνται εἰς τὸ ὄνομα τοῦτο! Τί ἦσαν οἱ Ἕλληνες τὸ πάλαι; — Λησταί! Τί εἶναι ἡ ἀσεβῆς φιλολογία τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων; — Καταγώγιον αἰσχροτήτων. Ἀφῶμεν πλέον τὰς ἀνάδρους συμπαιθείας καὶ ἐμβλέσωμεν εἰς τὰ ἀληθῆ συμφέροντα τοῦ πολιτισμοῦ. Ὁ Εὐρωπαϊκὸς πολιτισμὸς ὀφείλει τὴν ἀναγέννησιν τῶν γραμμάτων εἰς τοὺς Ἀραβας, κλάδον (!!) ἔλδοξον τοῦ ἀθανάτου γένους τῶν Ὀσμανλί(!!!). Μίαν ὀρθὴν γνώμην ἀπεφάνητο ὁ Ἀριστοτέλης, οὐτινος τὰ βιβλία δὲν ἀναγινώσκονται πλέον ἐν Εὐρώπῃ, τὴν περὶ φύσει ἐλευθέρων καὶ δούλων. Καὶ ἡ γνώμη αὕτη εἶναι ὀρθή οὐχὶ μὲν ἀπολύτως, ἀλλὰ πάντως ἐν τῇ Ἀνατολῇ. Τις ἀμφιβάλλει ὅτι ὁ ὑπερήφανος καὶ εὐγενὴς Ὀθωμανὸς φέρει ἐπὶ τοῦ προσώπου αὐτοῦ ἐγκεχαραγμένον τὸ σύμβολον τῆς ὑπεροχῆς, ὁ δὲ Ἕλλην ἑραγῆς τὸ στίγμα τῆς αἰωνίας δουλείας;».

(*) Τὰ πρῶτα μαθήματα τῶν Νεοτούρκων περὶ ὁμογενείας καὶ ἀφομοιώσεως ἀπορρέουσιν ἐκ τῆς Ἰησουικῆς ταύτης διδασκαλίας, ὅπως ἡ κοιτὶς τοῦ Νεοτουρκισμοῦ ὑπῆρξαν οἱ Παρίσιοι.

Τοιοῦτοι λόγοι ἐκπορευόμενοι ἐκ τοῦ στόματος καὶ ἐκ τοῦ καλᾶμου πρωθιεραρχῶν καὶ ἱεραρχῶν τῆς Δυτικῆς Ἐκκλησίας καί, ἐξακοντιζόμενοι ἀπὸ τῆς Ἰταλικῆς καὶ τῆς Γαλλικῆς Δύσεως εἰς τὴν Ἀνατολήν, καθ' ὃν χρόνον εἶχεν ἐκραγῆ ἤδη ὁ πόλεμος μεταξὺ τοῦ ἐν ὀνόματι τῶν καταπατουμένων δικαίων τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας καλοῦντος τὸν λαὸν αὐτοῦ εἰς τὸν ὑπὲρ ταύτης πόλεμον μεγάλου Χριστιανοῦ αὐτοκράτορος καὶ τοῦ μόνου ἐν Εὐρώπῃ μωαμεθανικοῦ κράτους, εἰκότως ἐξήγειρε πάθη καὶ μίση σφοδρὰ καθ' ἅπασαν τὴν Χριστιανικὴν Ἀνατολήν καὶ ἐν τῷ Ἑλληνικῷ βασιλείῳ μεταξὺ Ὁρθοδόξων καὶ Καθολικῶν, καὶ εἰς τὰ μέγροι τοῦδε ἰσχυρῶς ἐξεγεροθέντα ἐν τῷ σύμπαντι Ἑλληνικῷ ἰσχυρὰ ἔθνικα αἰσθήματα προσετέθησαν νῦν καὶ σφοδρὰ θρησκευτικὰ ὠθοῦντα ὀρμητικῶς τοὺς Ὁρθοδόξους λαοὺς εἰς τὰς ἀγκάλας τῆς Ρωσίας, οὐ μικρὸν συντελούντων εἰς ταῦτα καὶ τῶν ἐν ταῖς Γαλλικαῖς καὶ ταῖς Ἀγγλικαῖς βουλαῖς ὑπὸ μισαλλοδόξων καὶ μισελλήνων βουλευτῶν καὶ γερονσιαστῶν ἑναντίον παντὸς Ἑλληνικοῦ καὶ Ἑλλάδος λεγόμενα, τῆς τῶν ὀλίγων φιλελλήνων φωνῆς οὐδεμιᾶς τυγχανούσης ἀκροάσεως ὡσπερ φωνῆς βοῶντων ἐν τῇ ἐρήμῳ.

Τῇ ἀληθείᾳ ἡ προτεσταντικὴ Ἀγγλία ἡμιλλᾶτο τότε ἐν τῷ ἐναντίον τοῦ Ἑλληνικοῦ ἔθνους πολιτικῷ φλογερῷ πάθει καὶ σφοδρῷ μίσει πρὸς τὰ ἐν Ἰταλίᾳ καὶ Γαλίᾳ ἐκδηλούμενα ἑναντίον τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας καὶ τοῦ Ἑλληνικοῦ κλήρου σφοδρότατα μίση. Ἐν Ἀγγλίᾳ ἐν τῇ τῆς 4)16 Αὐγούστου συνεδρία τῆς Βουλῆς τῶν Λόρδων ὁ διαβόητος φιλότουρκος λόρδος Λαυᾶρδος ἰσχυριζόμενος ὅτι ἡ Ρωσία ἐνήργει ἐπανάστασιν ἐν ταῖς Ἑλληνικαῖς χώραις (καθ' ὃν χρόνον, ὡς ἐρρήθη, οὐδὲν τοι-

Ὁ Γάλλος Ἰησουΐτης ὁ διὰ τοιούτων ἐκτρωμάτων τῆς παραπαιούσης διανοίας αὐτοῦ ἀτιμάζων καὶ μαινῶν τὴν Γαλλικὴν γλῶσσαν ὠνειρεύετο τὸν ἐκ τῆς νίκης τῶν μετὰ τῆς Τουρκίας συμμαχουσῶν Χριστιανικῶν Δυνάμεων προκύφοντα παντελῆ ὄλεθρον τοῦ Ἑλληνισμοῦ καὶ τῆς Ὁρθοδοξίας. Ἄλλ' εἰς ταῦτα τὰ βδελύγματα μία ἐδίδετο ἀπάντησις ἐκ μέρους τοῦ ἡμετέρου κλήρου: «Ἐνωσον πάντας, Θεέ, τοὺς Ἕλληνας καὶ κραταίωσον τὸν Μέγαν Νικόλαον πρὸς θρίαμβον τῆς Ὁρθοδοξίας ἐν πάσῃ τῇ γῆ».

οὔτον ὑπῆρχε σύμπτωμα) εἶπε πρὸς τοὺς ἄλλοις ἐν μέσῳ ἔπει-
φιμιῶν ἐκ τῶν θρανίων τῶν λόρδων: «Πολιτικοὶ τινες πιστεύ-
ουσιν ὅτι συμφέρει τῇ Εὐρώπῃ ἡ ἀποκατάστασις ἀνεξαρτήτου
ἐν Κωνσταντινουπόλει Ἑλληνικῆς Κυβερνήσεως. Ἄλλ' οἱ οὕτω
λογιζόμενοι νομίζουν ὅτι οἱ Ἕλληνες ἀποτελοῦσι τὴν πλειονο-
ψηφίαν τοῦ Ὀθωμανικοῦ κράτους. Τοῦτο εἶναι πλάνη. Οἱ Ἕλλη-
νες δὲν ἀποτελοῦσιν εἰμὴ ἐλάχιστον μέρος τοῦ πληθυσμοῦ τῆς
Ὀθωμανικῆς αὐτοκρατορίας· καὶ ἐν ἀντιθέσει δὲ πρὸς τὸ ὑπε-
τιθέμενον φιλελεύθερον καὶ πρὸς τοὺς Χριστιανοὺς εὐνοῦν πνεῦμα
τῶν Ἑλλήνων, τὰ ἐσχάτως συμβάντα ἀπέδειξαν ὅτι οἱ Τοῦρκοι
ἔχουσι φιλελευθερώτατον πνεῦμα. Ἡ ἰδέα τῆς εἰς τοὺς Ἕλληνας
παραδόσεως τοῦ Ὀθωμανικοῦ κράτους εἶναι αὐτοχειρία διὰ
τὴν Ἀγγλίαν (εὖγε! ἐκ τῶν θρανίων τῶν λόρδων)». Καὶ ἄλλοι
δὲ ῥήτορες καὶ αὐτὸς ὁ ἐπεύθυνος ὑπουργὸς τῶν Ἐσωτερικῶν
λόρδος Πάλμερστον ἐλάλησαν ὑπὸ πνεῦμα δυσμενῆς πρὸς τοὺς
Ὀρθοδόξους τῆς Τουρκίας, καλέσαντες αὐτοὺς «*ἡμιβαρβάρους,
μᾶλλον προσηλωμένους εἰς τὸν Τσάρον καὶ εἰς τὴν Ἐκκλη-
σίαν ἢ εἰς τὴν χώραν αὐτῶν*». Μόνος ὁ γνωστὸς ἡμῖν φιλάν-
θρωπος καὶ φιλέλλην Κοβδεν ἐλάλησεν εὐμενῶς ὑπὲρ τῶν Ὀρ-
θοδόξων Χριστιανῶν, ἀλλὰ διὰ τοῦτο ὁ λόγος αὐτοῦ μετὰ πολ-
λῶν πικρῶν εἰρωνειῶν καὶ χλευασμῶν κατεπολεμήθη ὑπὸ τοῦ
λόρδου Πάλμερστον.

Ἄλλὰ πάντες οὗτοι οἱ δυσμενεῖς λόγοι καὶ αἱ βάνανσοι ὕβρεις
οὐδαμῶς περιέστελλον τὸν πολεμικὸν ἐνθουσιασμὸν τοῦ Ἑλλη-
νικοῦ λαοῦ, ὅστις ἐξεδηλώθη ἐπὶ τέλους καὶ ἐν ἔργοις.

Ἐπανάστασις ἐν Ἡπείρῳ. — Τῇ 8 Ἰανουαρίου 1854 ἠγ-
γέλθη εἰς Ἀθήνας ἀπὸ τοῦ Ἄργους τοῦ Ἀμφιλοχικοῦ ὅτι ἐξερ-
ράγη ἐπανάστασις ἐν τῇ νοτιά Ἡπείρῳ καὶ ὅτι ἐγένοντο δύο
συγκρούσεις ἐν τῇ περιοχῇ τῆς Ἄρτης (ἐν τῇ κόμῃ Σκουλικαρ-
γιᾶ καὶ ἐν τῇ θέσει Παλαιοπαναγιᾶ), καθ' ἃς ὑπεχώρησαν οἱ
Τοῦρκοι καὶ ὅτι οἱ ἐπαναστάται ὕψωσαν σημαίαν κυανῆν ὑπὸ
λευκοῦ σταυροῦ διατεμνομένην φέρουσαν ἐπιγραφὴν ἐντὸς τοῦ
Σταυροῦ «Ἐν τούτῳ νίκα» καὶ ἐνθεν καὶ ἐνθεν τοῦ Σταυροῦ
«Ἐλευθερία ἢ θάνατος». Μετὰ δέκα δὲ περίπου ἡμέρας ἀφίκετο
ἡ μεγίστην συγκίνησιν ἐμποιήσασα εἰδησις ὅτι Ἕλλην ἀξιωμα-
τικὸς ἐκ τῶν ταγμάτων τῆς Ὀροφυλακῆς, φέρων ἐνδοξότατον

ὄνομα, συνδεόμενον ἰδίως μετὰ τῆς Ἡπείρου, ὁ τοῦ μεγάλου ἥρωος Γεωργίου Καραϊσκάκη υἱὸς Δημήτριος Καραϊσκάκης, ἐξῆλθε τῶν Ἑλληνικῶν πρὸς τὴν Ἡπειρον ὁρίων μετὰ πολλῶν ὀπλιτῶν καὶ ὅτι ἡ ἐμφάνισις αὐτοῦ ἠϋξήσῃ τὸ πλῆθος τῶν ἐπαναστατῶν, προσερχομένων πανταχόθεν νέων ὀπλιτῶν εἰς τὸν φανέντα ἀρχηγὸν καὶ ὀρκιζομένων ἐν ὑπαίθρῳ ἐπὶ τοῦ ἱεροῦ Εὐαγγελίου. Ἡ ἐπανάστασις διεδόθη τάχιστα καθ' ἅπαν τὸ διαμέρισμα τοῦ Ραδοβιτισίου, Τζουμέρκας, Σουλίου, Λήμερι καὶ Λάκου καὶ τὰ ἐπαναστατικά στίφη συγκρουόμενα πρὸς τὰ ἄτακτα τῶν Τουρκαλβανῶν στίφη κατετρόπουν αὐτὰ φονευομένων καὶ τῶν ἀρχηγῶν βέηδων. Τῶν μικρῶν τούτων ἐπιτυχιῶν καὶ μάλιστα τῆς ἐπὶ εὐρείαν ἔκτασιν διαδόσεως τῆς ἐπαναστάσεως οἱ θρῦλοι ἐξήγειρον ἐν τῷ Βασιλείῳ ἀκατάσχετον ἐνθουσιασμόν καὶ προὔκάλουν ἐνθουσιώδη ἄρθρα ἐν τῷ τύπῳ, πρωτοστατοῦντος τοῦ καθηγητοῦ Ν. Βάμβα, κηρύττοντος τὰ νῦν γινόμενα ὡς συνέχειαν καὶ συμπλήρωσιν τῶν ἀπὸ τοῦ 1821 ἀρξαμένων ἀγῶνων τῆς νέας μετὰ τὰ Μηδικὰ περιόδου τῶν πρὸς βαρβάρους καὶ ἐναντίον τῆς Ἀσίας πολέμων τοῦ Ἑλληνικοῦ¹. Πανταχόθεν τοῦ βασιλείου συνέρρεον νῦν οἱ ἐθελονταί, καὶ ἰδίως ἐξ Ἀθηνῶν, καὶ αὐτῶν τῶν ὑπουργείων ἐκκενουμένων ἐνταῦθα τῶν ὑπαλλήλων αὐτῶν, πρὸς ἐνίσχυσιν τοῦ Ἡπειρωτικοῦ ἀγῶνος. Οὕτω δὲ πᾶσα

(1) Τὸ πρῶτον ἄρθρον (ἴδε «Αἰῶνα» τῆς 27 Ἰανουαρίου) τοῦ ἀνδρὸς ἐτελεύτα οὕτως: «Ἐνωσον πάντας, Θεέ, καὶ κραταίωσον τὸν Μέγαν Νικόλαον, ἵνα δοξασθῇ τὸ ὄνομά σου ἐν πάσῃ τῇ γῆ». Τὸ δεύτερον ἄρθρον (13 Φεβρουαρίου) τοῦ Ν. Βάμβα ἐτελεύτα διὰ τῶν ῥημάτων; «Ἑλληνες: Ἐξεργάγη ὁ δεύτερος πόλεμος ὑπὲρ τῆς πίστεως καὶ τῆς ἐλευθερίας παντὸς τοῦ Ἑλληνικοῦ ἔθ.ους· ὑψώθη ἡ σημαία τοῦ τιμίου Σταυροῦ φέρουσα τὸ σύνθημα «Ἐλευθερία ἢ θάνατος». Δράμετε ταχέως, ταχέως ὡς ἀετοί· πολεμεῖτε ὡς λέοντες μετὰ φρονήσεως καὶ ὁμονοίας. Ἡ ἐλευθερία καὶ ἡ πίστις θέλει στέφει τοὺς ἀγῶνας ἡμῶν μετ' Ἑλληνικὴν αὐτοκρατορίαν. Δίκαιος ὁ Θεός». Τὸ τρίτον ἄρθρον ἦν ἐρμηγεία τοῦ «Ἀναστήτω ὁ Θεός καὶ διασκορπισθήτωσαν οἱ ἐχθροὶ αὐτοῦ» καὶ ἐτελεύτα (τῆ 6 Μαρτίου): «Ὁ δίκαιος Θεός, ὁ μέγας Θεός τῶν Χριστιανῶν εἶναι μεθ' ἡμῶν καὶ ἡμεῖς μετὰ τοῦ Θεοῦ, διότι πολεμοῦμεν ὑπὲρ τῆς πίστεως, τὴν ὁποίαν ἐλάβομεν παρὰ τῆς θείας αὐτοῦ σοφίας καὶ δυνάμεως, καὶ ὑπὲρ τῆς θεοδότου ἐλευθερίας».

ἡ ὑπαιθρος χώρα τῆς νοτίας Ἡπείρου ἐκαθαρίσθη ἐντὸς ὀλίγου χρόνου ἀπὸ Τουρκικῶν καὶ Τουρκαλβανικῶν σιφῶν ἀτάκτου (τακτικοῦ στρατοῦ μὴ ὑπάρχοντος τότε ἐν τῇ χώρᾳ)· καὶ νῦν τόποι ἀνακαλοῦντες εἰς τὴν μνήμην μεγάλα γεγονότα ἐκ τῆς ἱστορίας τοῦ μεγάλου Ἀγῶνος, Πέτα, Κομπότι ἀνέλαβον αὐτῆς ζωὴν πολεμικὴν ὡς στρατόπεδα στρατιωτικῶς ὀργανωμένων ἐπαναστατικῶν ταγμάτων. Ἐντὸς μικροῦ δέ, ἀφοῦ προσεχώρησεν εἰς τὸν ἐπαναστατικὸν πόλεμον καὶ ὁ Δημήτριος Γρίβας, ἡ ἀξιολογωτάτη πόλις τῆς νοτίας Ἡπείρου Ἄρτα περιεζώσθη πανταχόθεν καὶ κατελήφθη μετὰ πεισματώδη μάχην, τοῦ φρουρίου μόνον μείναντος εἰς τὰς χεῖρας τῆς τουρκικῆς φρουρᾶς. Μετ' ὀλίγον ἡ ἐπανάστασις προὐχώρησεν εἰς τὴν βόρειον Ἡπειρον καὶ μετὰ τὴν παρὰ τὰ Πέντε Πηγάδια ἦταν τῶν Τούρκων περιήλθεν εἰς κίνδυνον αὐτὴ ἡ πρωτεύουσα τῆς ὅλης Ἡπείρου (Ἰωάννινα). Οὕτω πρὶν εἶτι λήξῃ ὁ πρῶτος μὴν τῆς ἐπαναστάσεως (Ἰανουάριος) πᾶσα ἡ ὑπαιθρος Ἡπειρος προσεχώρησεν εἰς τὴν ἐπανάστασιν καὶ πανταχοῦ, ἐκτὸς τῶν ὀχυρῶν πόλεων, ἠκούοντο κλαγγαὶ ὀπλων πολεμιστῶν μετὰ προκηρῦξεων ἐπαναστατικῶν· μόνον δὲ τὸ ἐν Πέτα στρατόπεδον τοῦ Δ. Καραϊσκάκη εἶχε τρισχιλίους περίπου πολεμιστάς.

Ἐπέκτασις τῆς ἐπαναστάσεως εἰς Θεσσαλίαν. Ἑλληνοτουρκικαὶ προστριβαί. — Ἡ ἐπαναστατικὴ ὁρμὴ ἐγένετο ἐτι μείζων κατὰ τον Φεβρουάριον, ὅτε μάλιστα ὁ πόλεμος ἤρξατο μετὰξὺ Ρωσίας καὶ τῶν Δυτικῶν Δυνάμεων καὶ ἡ ἐπίσημος Ρωσία ἐκηρύχθη σχεδὸν ἀναφανδὸν ὑπὲρ τῶν ἐπαναστάντων Ἑλλήνων. Ἡ Ἡπειρωτικὴ ἐπανάστασις, ἐνῶ ἐλάμβανεν ἐξωτερικὸν ὄγκον διηνεκῶς μείζονα, συρρεόντων διηνεκῶς νέων ἐθελοντῶν (ἀφοῦ ἐκ Ζακύνθου, παρὰ τὰς ἀσθηροτάτας ἐπιτηρήσεις καὶ τὰς ἀπηνῶς ἐπιβαλλομένας τιμορίας τῶν Ἀγγλικῶν ἀρχῶν χάριν τῶν συμμάχων Τούρκων, προσῆλθον χίλιοι ἐθελονταί), προσελάμβανε καὶ ἐσωτερικὴν δύναμιν συνοχῆς, ὀργανώσεως, πειθαρχίας καὶ ἠθικοῦ φρονήματος, ὅτε ἔσπευδον εἰς τὰς τάξεις αὐτῶν ἀξιωματικοὶ τοῦ Ἑλληνικοῦ στρατοῦ (ὁ γραμματεὺς τοῦ Βασιλείου ταγματάρχης Φραιῆρο, ὁ συνταγματάρχης Σ. Στράτος, οἱ ὑποστράτηγοι Ι. Ράγκος, Ν. Ζέρβας, ὁ ἀντιστράτηγος Κ. Τσαβέλλας παραιτούμενοι πάντες τὰς ἐν τῷ Ἑλληνικῷ στρατῷ θέ-

σεις αὐτῶν), ὧν αἱ προκηρύξεις, ὅπως καὶ ἡ τοῦ Καραϊσκάκη, ἦσαν μεσταὶ ῥήσεων καὶ φρονημάτων ἐμπνεόντων δύναμιν ἠθικὴν, μένος πολεμικὸν καὶ ἐνθουσιασμὸν ἱερὸν¹.

Οὕτως ἐνισχυθεῖσα λαμπρῶς ἐν Ἡπείρῳ ἡ ἐπανάστασις ὑπέβη περὶ τὰ μέσα Φεβρουαρίου τὰ ὄρια τῆς Ἡπείρου καὶ διεδόθη εἰς τὴν Θεσσαλίαν, εἰς τὸ διαμέρισμα Τρικκάλων, ὑπὸ ὑπολοχαγοῦς Τσακόπουλον, Κόρακαν, Στουρνάραν καὶ Καραμήτσαν. Περὶ τὰ τέλη Φεβρουαρίου ἡ ἐπανάστασις εἶχεν ἔξα-

(1) Ἡ ἀπὸ τοῦ περὶ τὴν Ἄρταν στρατοπέδου προκήρυξις τοῦ Δ. Καραϊσκάκη (τῆς 30 Ἰανουαρίου 1854) ἔλεγεν: «Ἕλληνες! Ἀποθνήσκων ὁ πατήρ μου ἔκραξε: λυτροῦτε τὰς Ἀθήνας! ἀφείς δὲ ὡς μόνην κληρονομίαν εἰς ἐμὲ τὴν μάχαιραν αὐτοῦ ἐξέπνευσε. Λαβὼν τὸ κληροδότημα τοῦ πατρὸς καὶ τὰς μὲν Ἀθήνας εὐρῶν ἐλευθέρως, τὴν δὲ γῆν τῆς γεννήσεως αὐτοῦ δούλην ἔδραμον πρὸς ὑμᾶς, ὦ λαὸς τῆς Ἡπείρου, καὶ τὴν σημαίαν τῆς ἐλευθερίας ὑψῶσα μεθ' ὑμῶν. Ἕλληνες! Ὁ δεῦτερος Τουρκικὸς πόλεμος ἀρχεται ἢ πυρκαϊὴ ἢ ἐπαναστατικὴ ἦναψε καὶ τὸ ἅγιον πνεῦμα τῆς ἐλευθερίας καὶ τῆς πίστεως ἐπιφοιτᾷ καὶ αὐξάνει τὰς φλόγας τῆς πυρκαϊᾶς. Ἴδου ἡ Ἐπὶ τῆς ἑπτακέφαλος δράκων συρίζει, ἡ Ἡπειρος κινεῖται, ἡ Θεσσαλία σείεται, ἡ Μακεδονία σαλεύει, ἡ Θράκη περιμένει· ἡ δὲ αὐτόνομος Ἑλλὰς ὡς Αἴτνα σφενδονίζει εἰς τὰς χεῖρας αὐτῆς φλογεροῦς μύδρους τοὺς στρατηγοὺς αὐτῆς. Θαρρεῖτε λοιπόν, θαρρεῖτε! Κατὰ τὸν πρῶτον Τουρκικὸν πόλεμον οἱ Ἕλληνες μὲ πεντήκοντα χιλιάδας στρατοῦ ἐνίκησαμεν πεντακοσίας χιλιάδας στρατοῦ τῆς Ἀσίας, τῆς Εὐρώπης καὶ τῆς Ἀφρικῆς. Σήμερον αὐτόνομοι Ἕλληνες, Ἡπειρώται, Θεσσαλοὶ, Μακεδόνες καὶ Θράκες, ἕξ ἑκατομμύρια, πολεμοῦμεν ἀδύνατον βασιλεῖον πολεμούμενον κατὰ τὸν Δούναβιν ὑπὸ πολυαρίθμων καὶ φοβερῶν στρατῶν... Πρὸς τὰ ἔμπροσθεν! Τὸν Σταυρὸν εἰς τὴν μίαν χεῖρα, τὴν μάχαιραν εἰς τὴν ἄλλην προβαίνωμεν καὶ μεταλλάζωμεν πᾶσαν ἡμέραν καὶ σταθμὸν ἕνα. Πρὸς τὰ ἔμπροσθεν! Ἡ κληρονομία τῶν Ἑλλήνων συζητεῖται κατὰ τὴν Ἐπιτάλοπον· παραστήσωμεν εἰς τοὺς Εὐρωπαίους ἡμεῖς οἱ κληρονόμοι τὰ ἔγγραφα ἡμῶν κεχαρᾶμένα διὰ σπάθης καὶ γεγραμμένα δι' αἵματος. Ἡ ἐνότης τοῦ Γένους ἔστω τὸ σύνθημα ἡμῶν! Ἡ ἐλευθερία ἢ θάνατος! ἔστω φωνὴ τῶν δέκα ἑκατομμυρίων Ἑλλήνων, Σέρβων καὶ Βουλγάρων* εἰς τὴν Εὐρώπην, καὶ τεσσάρων ἑκατομμυρίων Ἑλλήνων εἰς τὴν Ἀσίαν».

(*) Οἱ ἄνδρες τοῦ 1854 ἐφαντάζοντο ἔτι τὸ δυνατόν Ἑλληνικῆς αὐτοκρατορίας περιλαμβανούσης Σέρβους καὶ Βουλγάρους.

πλωθῆ ἀπὸ Ραδοβιτσιού και Ἐγράφων εἰς πᾶσαν τὴν Ἡπειρον και Θεσσαλίαν, σπυδόντων εἰς βοήθειαν τῶν ἐπαναστατῶν ἐξ Ἑλλάδος ὡς ὄπλαρχηγῶν ἀξιωματικῶν τοῦ στρατοῦ και βουλευτῶν ἔτι, πρὸ πάντων ἐξ Ἡπείρου βουλευτῶν, μετὰ ἑκατοντάδων ὀπλιτῶν, τοῦ Καρβασαρά και Λαμίας κατασταθέντων οἰονεὶ στρατοπέδων και στρατηγείων, ἅμα δὲ και ὀρητηρίων. Ἡ Ὀθωμανικὴ Κυβέρνησις μὴ δυναμένη ν' ἀποσπάσῃ δύναμιν ἐκ τῶν παρὰ τὸν Δανούβιον και τὸν Καύκασον μαχομένων στρατευμάτων αὐτῆς και ἀφιερμένη εἰς τὰς ὀλίγας διεσπαρμένας ἀνὰ τὴν Θεσσαλίαν και Ἡπειρον φρουρὰς τῶν ὀχυρῶν πόλεων και τοὺς ἀτάκτους Τουρκαλβανοὺς τῆς ὑπαίθρου χώρας και τὰς 3—4 χιλιάδας ἐκ τῆς Ἀσιατικῆς Τουρκίας διὰ Βόλου και Πρεβέζης πεμπομένων εἰς τὸ πεδῖον τοῦ ἀγῶνος πολεμιστῶν, οὐδὲν σπουδαῖον ἠδύνατο νὰ ἐνεργήσῃ ἐναντίον τῆς διηνεκῶς ὑλικῶς και ἠθικῶς εἰς βραχίονας και ἐνθουσιασμόν κραταιουμένης ἐπαναστάσεως. Αὕτη προσεκτᾶτο και ἠθικὴν πολιτικὴν δύναμιν γνωστῆς γενομένης τῆς τοῦ αὐτοκράτορος Νικολάου (ἀπὸ 9]21 Φεβρουαρίου πρὸς τὸν λαὸν αὐτοῦ προκηρῦξεως (σ. 452) τῆς τελευτώσεως, ὡς εἶδομεν, εἰς τὰ ἐμφαντικώτατα ῥήματα: «Προστρέχοντες εἰς τὰ ὄπλα ὑπὲρ τῶν καταπιεζομένων ἀδελφῶν ἡμῶν τῶν πρεσβευόντων τὴν Χριστιανικὴν πίστιν ἀνακραζόμεν: Ἀναστήτω ὁ Θεὸς και διασκορπισθήτωσαν οἱ ἐχθροὶ αὐτοῦ!». Ἐν μέσῳ τοῦ γενικοῦ ἀκατασχέτου ἐνθουσιασμοῦ τοῦ ἐγεγθέντος ἐκ τῆς αὐτοκρατορικῆς ταύτης προκηρῦξεως και τῶν καθ' ἑκάστην δημοσιουμένων ἐν ταῖς ἐφημερίσι φλογερῶν ἄρθρων Ν. Βάμβα και τῶν θυρίων παιάνων τῶν ποιητῶν Παναγιώτου Σούτσου και τοῦ Σοφοκλέους Καρύδη και τῶν πολλῶν ἐνθουσιωδῶν λόγων και ἐπιταφίων ἔτι τοῦ Π. Σούτσου τὰ πολλαχού τῆς Ἡπεί-

(1) Τοιοῦτος ἐπιτάφιος λόγος εἶναι ὁ ἀπαγγελθεὶς (κατὰ Ἰανουάριον τοῦ 1854) ὑπὸ τοῦ Π. Σούτσου ἐπὶ τῷ θανάτῳ τοῦ νεαροῦ υἱοῦ τοῦ Κ. Τσαβέλλα Παύλου Τσαβέλλα. Ἐν τούτῳ ὁ ποιητὴς ῥήτωρ μετὰ τὸν ὕμνον τοῦ οἴκου Τσαβέλλα (Λάμπρου, Φώτου Τσαβέλλα) ἀποστρεφόμενος πρὸς τὸν ἕγγονον τοῦ Λάμπρου και υἱὸν τοῦ Φώτου Κίτσον Τσαβέλλαν ἔλεγε πρὸς τοὺς ἄλλοις: «Ἴδου ἠνοιχθῆ ἀγὼν τῆς ἐλευθερίας κατὰ τὴν Ἡπειρον! Δράμε σύ, Κίτσε Τσαβέλλα, και ἄφες τοὺς νεκροὺς

ρου και Θεσσαλίας ἀγωνιζόμενα τάγματα τῶν Ἑλλήνων ἐν πολλαῖς μάχαις και συμπλοκαῖς κατενίκησαν τὰ Τουρκικὰ στρατεύματα και πᾶσαν σχεδὸν τὴν ὑπαιθρον χώραν Ἡπείρου και Θεσσαλίας ὑπέταξαν ἀρχομένου τοῦ Μαρτίου 1854 ὑπὸ τὸ κράτος τῆς ἐπαναστάσεως. Διὰ τοῦτο ἡ Πύλη ἐννοήσασα τὸ δυσχερὲς τῆς διὰ τῶν ὄπλων βία καταστολῆς τῆς ἐπαναστάσεως προσέφυγεν εἰς μέτρον πολιτικὸν πέμψασα εἰς τὰς ἐν ἐπαναστάσει διατελούσας χώρας τὸν πολλαχῶς γνωστὸν ἡμῖν Φουὰτ πασσᾶν ὡς ἔκτακτον ἐπίτροπον ἐπιτετραμμένον τὴν δι' εἰρηνικοῦ τρόπου εἰρηνεύειν τῶν χωρῶν. Οὗτος δὲ ἀφικόμενος εἰς Πρέβεζαν ἐξέδωκε προκήρυξιν, δι' ἧς συνεβούλευε τοῖς «Δημογέρουσι (Κοτζαμπασοῖ) και τοῖς λοιποῖς καλοθεληταῖς (χαϊρδοβατζῆ) Χορσιανοῖς, ὑπηκόοις (ραγιᾶ) τοῦ Σουλτάνου» νὰ ἐπανέλθωσιν εἰς τὴν προτέραν ἡσυχίαν μὴ πλανώμενοι ἀπὸ τῶν πέραν τῶν ὄριων εἰσερχομένων κακῶν ἀνθρώπων, οἵτινες μετὰ τὴν ἦταν αὐτῶν και καταστροφὴν θὰ ἐπιστρέψωσιν εἰς τὰ ἴδια ἐγκαταλείποντες και καταπροδίδοντες τοὺς ὑπ' αὐτῶν πλανηθέντας· ὑπισχνεῖτο δὲ ἀμνησίαν και προστασίαν εἰς τοὺς μετανοοῦντας και ἠπέλει τιμωρίας ἐναντίον τῶν ἐμμενόντων ἐν τῇ ἀνταρσίᾳ Ἐλλ' ἡ ἐνέργεια αὕτη τοῦ Φουὰτ ἐλαχίστην ἢ οὐδεμίαν εἶχε ῥοπήν ἐπὶ τὴν πορείαν τοῦ ἀγῶνος. Ἐλλ' εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς τοῦ ἀγῶνος παρενέβησαν εἰς τὴν πορείαν τῶν πραγμάτων ἐνέργειαι ξέναί ἰσχυροῦσαι τῶν Τουρκικῶν ὑπὲρ τῆς Τουρκίας ἐργαζόμεναι.

Περὶ τὰς ἀρχὰς ἡδὴ Φεβρουαρίου ὁ ἐν Ἀθήναις Τοῦρκος ἐπιτετραμμένος Νεσσέτ ἐφέντης ἔδωκε διακοίνωσιν εἰς τὴν Ἑλληνικὴν κυβέρνησιν, ἧς ἀντίγραφα ἔδωκε και εἰς τοὺς ἐν Ἀθῆναις πρέσβεις Ἀγγλίας και Γαλλίας αἰτούμενος τὴν ἐκ μέρους

ἡμᾶς τῶν Ἀθηνῶν θάπτειν τοὺς νεκροὺς». Εἶτα ὁ ῥήτωρ παρέστησεν ἐν γλώσσει ζωηροτάτῃ τοῖς τεθνηκότας ἐκ τῶν μεγάλων ἡρώων τοῦ 1821 ἀκούοντας τῆς φωνῆς αὐτοῦ και ἀνισταμένους ἐκ τῶν τάφων κατὰ σειρὰν Α. Ζαήμην, Θ. Κολοκοτρώνην, Π. Μαυρομιχάλην, Νικήταν, Ι. Κωλέτην, Βάσον Μαυροβουνοῖτην, πάντας ἐξορκίζοντας τὴν ζῶσαν γενεάν νὰ συνεχίσῃ τὸ ἔργον τὸ ἀρξάμενον ὑπ' ἐκείνων σπεύδουσα εἰς Ἡπείρου, Θεσσαλίαν και Μακεδονίαν». Ἰδ. και ποίημα Τυρταῖδον τοῦ Π. Σούτου 27 Φεβρουαρίου.

τούτων ὑποστήριξιν τῶν ἐν τῇ διακοινώσει διατυπωμένων ἀξιώσεων. Διὰ τῆς διακοινώσεως ταύτης ὁ Τοῦρκος ἐπιτετραμμένος ἐρίστα τὴν προσοχὴν τῆς Ἑλληνικῆς κυβερνήσεως ἐπὶ τὴν συνδρομὴν, ἣν ἐλάμβανον οἱ ἐν Ἡπείρῳ ἐπαναστάται ἐκ τοῦ Βασιλείου, καὶ ἐπὶ τὴν διηνεκῆ ἐπίτασιν τοῦ ἐν τῷ Βασιλείῳ ἐχθρικοῦ πρὸς τὴν Τουρκίαν φρονήματος, ἠξίου δὲ ἵνα ἡ Ἑλληνικὴ κυβέρνησις λάβῃ μέτρα προληπτικὰ ἐναντίον τῶν τελουμένων. Οἷκοθεν ἐννοεῖται ὅτι οἱ πρέσβεις τῶν δύο Δυνάμεων, ὧν αἱ κυβερνήσεις εὗρισκοντο ἤδη ἐν παραμοναῖς πολέμου πρὸς τὴν Ρωσίαν ὑπὲρ τῆς Τουρκίας κηρυττομένου, ἐκθύμως ὑπεστήριξαν τὰς Τουρκικὰς ἀξιώσεις. Ἄλλ' ἡ κυβέρνησις ἡ Ἑλληνικὴ ἀπεψατο πᾶσαν εὐθύνην διὰ πράξεις ἀνδρῶν παραιτουμένων τὴν θέσιν αὐτῶν ἐν τῷ Ἑλληνικῷ στρατῷ καὶ μεταβαίνοντων εἰς ξένην χώραν, τοῦ Συντάγματος μὴ κωλύοντος τὸ τοιοῦτον. Ὁ Νεσσὲτ βέης μετὰ τὴν πρώτην ταύτην διακοίνωσιν, τὴν ὑποστηρικθεῖσαν μὲν ὑπὸ τῶν δύο πρέσβων, ἀλλ' ἄπρακτον μείνασαν μετὰ τὴν συνομολόγησιν τῆς μεταξὺ Τουρκίας καὶ τῶν δύο Δυτικῶν Δυνάμεων συμμαχίας, ὅτε πλέον διηνεκῶς δυσμενεστέρα καθίστατο ἡ πρὸς τὴν Ἡπειροθεσσαλικὴν ἐπανάστασιν θέσις τῶν εἰρημένων Δυνάμεων, ἀπηύθυνε τῇ 7/19 Μαρτίου διακοίνωσιν πρὸς τὴν Ἑλληνικὴν κυβέρνησιν λίαν ἐντονον, ἐν ἣ ἀπαριθμῶν τὰ ἀπὸ 8 μηνῶν περίπου ἐν Ἑλλάδι ἀπέναντι τῆς Τουρκίας γινόμενα ἠλεγγεν ἰδίως τὰς ἀπὸ τῶν τάξεων τοῦ στρατοῦ παραιτήσεις καὶ εἰς τὰς ἐπαναστάσας χώρας μεταβάσεις τῶν Ἑλλήνων ἀξιωματικῶν. Ὁ Τοῦρκος ἐπιτετραμμένος ἀναφέρων τὰς ἐπὶ τοῦ Ἑλληνικοῦ Συντάγματος στηριζομένας δικαιολογίας τοῦ Ἑλληνος ὑπουργοῦ ἐκήρυττεν ὅτι ἡ Πύλη οὐδὲν κοινὸν εἶχε πρὸς τὸ Ἑλληνικὸν Σύνταγμα καὶ οὐδαμῶς δύναται ν' ἀποταθῇ ἀπ' εὐθείας πρὸς τὸν Ἑλληνικὸν λαὸν καὶ δικαιοῦται νὰ ἐπιρρίψῃ πᾶσας τὰς εὐθύνas ἐπὶ τὴν κυβέρνησιν· οὕτω δὲ ποιούσα ἀπαιτεῖ α') θετικὰς διαβεβαιώσεις περὶ ἀνακλήσεως τῶν ἀξιωματικῶν ἐπὶ ἀπειλῇ ὅτι, ἂν δὲν προσέλθωσιν ἐντὸς 10 ἡμερῶν, θὰ δικασθῶσιν ὑπὸ ἐκτάκτου δικαστηρίου καὶ θὰ τιμωρηθῶσι· β') ἀπαγόρευσιν αὐστηρὰν παντὸς ἐξοπλισμοῦ διὰ τὰς ὁμόρους χώρας καὶ ἀπαγόρευσιν ἐξόδου ἐκ τῶν συνόρων· γ') ἀποδοκιμασίαν ἐκ μέρους τῆς κυβερνήσεως ἐπίσημον πάντων τῶν τρεχόν-

των ἀνὰ τὰς ὁδοὺς καὶ κρουόντων θύρας πρὸς ζήτησιν χρηματικῶν συνδρομῶν καὶ ἐνεργούντων φανεροῦς ἐξοπλισμοὺς μελῶν τῆς (Ἡπειροθεσσαλικῆς) Ἐπιτροπείας· δ') διενέργειαν ἐκ μέρους τῆς κυβερνήσεως παντὸς ὑπὸ τοῦ νόμου ἐπιτρεπομένου μέτρου πρὸς μετρίασιν τῆς γλώσσης τοῦ «Αἰῶνος» καὶ τῶν ἄλλων ἐφημερίδων τῶν ἐρεθίζουσῶν τὰ πνεύματα ἐν τῇ πρωτεύουσῃ ἢ ἐν ταῖς ἐπαρχίαις, ε') διαβιβάζουσιν ἐκ μέρους τῆς Κυβερνήσεως ὅτι θέλει συστήσει ἐπιτροπείαν ἐξεταστικὴν περὶ τοῦ ἀξιωματικοῦ τοῦ ἀνοίξαντος τὰς φυλακὰς τῆς Χαλκίδος καὶ ἐξοπλίσαντος τοὺς κακούργους (ἴδε περαιτέρω)· ς') παῦσιν τινῶν καθηγητῶν τοῦ Πανεπιστημίου ἐρεθίζόντων τὴν κοινὴν γνώμην διὰ τῶν μαθημάτων καὶ διὰ τῶν ἐν ταῖς ἐφημερίδι δημοσιεύσεων, ἐν πρώτοις δὲ τοῦ γέροντος κληρικοῦ Ν. Βάμβα. Παρελθούσης τῆς ὑπὸ τοῦ Τουρκικοῦ τελεσιγράφου ταχθείσης προθεσμίας (τῇ 9 Μαρτίου) ἀνευ ἱκανοποιητικῆς ἐκ μέρους τῆς Ἑλληνικῆς κυβερνήσεως ἀπαντήσεως, κατέλιπεν ὁ Νεσοῦτ τὰς Ἀθήνας (περὶ τὰ μέσα Μαρτίου), κατέλιπε δὲ μετ' ὀλίγον καὶ ὁ Α. Μεταξᾶς τὴν Κωνσταντινούπολιν, καὶ οὕτω διεκόπησαν αἱ μεταξὺ Ἑλλάδος καὶ Τουρκίας σχέσεις ἀκριβῶς καθ' ὃν χρόνον ἤρχοντο αἱ μεταξὺ τῶν μετὰ τῆς Τουρκίας συμμαχουσῶν πλέον δύο Δυτικῶν Δυνάμεων ἐναντίον τῆς Ρωσίας ἐχθροπραξίαι. Ἄλλ' ἀνάγκη νῦν, ἵνα νοήσωμεν καὶ ἐκτιμήσωμεν κατὰ βάθος τὴν σημασίαν τῆς πρὸς τοιαύτην ἔκβασιν τῶν πραγμάτων ἀγαγοῦσης πολιτικῆς τῆς Ἑλλάδος, καὶ ἰδίως τοῦ Βασιλέως, νὰ ἐκθέσωμεν ἐνταῦθα λεπτομερέστερον τὰ κατὰ τὴν πολιτικὴν τῆς Ἑλληνικῆς κυβερνήσεως καὶ τῆς διευθυνούσης ταύτην πολιτείας τοῦ Ὁθωνοῦ ἀπ' ἀρχῆς τῆς μεγάλης πολιτικῆς κρίσεως τῆς Ἀνατολικῆς μέχρι τοῦ σημείου, ὅπου ἐξίκοντο τὰ πράγματα κατὰ τὸν χρόνον τῆς τῶν σχέσεων διακοπῆς.

Ὡς ἐρρήθη ἐν τοῖς ἔμπροσθεν, ἡ πολιτεία Βασιλέως καὶ τῆς Αὐλῆς, ἔτι δὲ καὶ τῆς κυβερνήσεως καθ' ὅλον σχεδὸν τὸ ἔτος 1853 ἦτο εἰρηνικὴ καὶ ἐπιφυλακτικὴ, ἐφεδρεύουσα ἀληθῶς τῇ πορείᾳ καὶ ἐξελίξει τῆς ἀπὸ τῆς εἰς Κωνσταντινούπολιν ἀποστολῆς τοῦ πρίγκιπος Μενδζικὸφ δημιουργηθείσης καταστάσεως. Ἡ εἰς Ἀθήνας ἀποστολὴ τοῦ ναυάρχου Κορνίλωφ ἢ γενομένη κατὰ Μάρτιον τοῦ 1853, ἢ τοσοῦτον μεγαλοπρεπῆς τὴν ὄψιν, εἶχε σημασίαν μᾶλλον πολιτικὴν ἢ θηκὴν ἢ σημασίαν πολιτικὴν

θετικήν. Ἦτο μία μεγαλοπρεπῶς ἐπιδεικνυομένη τιμὴ τοῦ αὐτοκράτορος πασῶν τῶν Ρωσιῶν εἰς τὸν βασιλέα τῆς Ἑλλάδος ἐνέχουσα καὶ ἐπίδειξιν ἰδιαιτέρας εὐνοίας καὶ διαφέροντος τοῦ αὐτοκράτορος ὑπὲρ τοῦ Ἑλληνικοῦ ἔθνους, οὐδαμῶς ἀποβλέπουσα εἰς εἰδικὸν πολιτικὸν σκοπὸν, ἀφοῦ τὰ πάντα περιορίσθησαν εἰς μίαν ἐπισημοτάτην πρὸς τὸν βασιλέα παρουσίαν τοῦ πολυπληθοῦς ἀνωτέρου προσωπικοῦ τῶν ἀξιωματικῶν τοῦ ἐπιτελείου τοῦ ναυάρχου ἄνευ ἰδιαιτέρας ἀκροάσεως καὶ ἄνευ κἂν τῆς εἰθισμένης ἐν τοιαύταις περιστάσεσιν ἐπιδόσεως ἐπιστολῆς ἐκ μέρους τοῦ αὐτοκράτορος πρὸς τὸν βασιλέα.

Ἡ κατὰ Σεπτέμβριον τοῦ 1853 γενομένη εἰς τὸ Ὑπουργεῖον ὡς ὑπουργοῦ τῆς Δικαιοσύνης εἴσοδος τοῦ περιωνύμου καθηγητοῦ τοῦ Πανεπιστημίου Σπυρίδωνος Πήλικα, οὗ καὶ ἐν τῷ περὶ τῆς ἰδρύσεως τοῦ Πανεπιστημίου κεφαλαίῳ ἡμῶν ἐγένετο εὐφημος μνεία, οὐδεμίαν εἶχε συνάφειαν πρὸς τὰ πολιτικὰ ζητήματα τῆς ἡμέρας, ἦτο δὲ ἡ ἀπόρροια τῆς προσωπικῆς ἐκ μέρους τοῦ Βασιλέως ἐκτιμήσεως τοῦ ἀνδρός, πολλάκις καλουμένου *ιδιωτικῶς* ὡς συμβούλου ὑπὸ τοῦ βασιλέως ἐν τοῖς ζητήμασι τοῖς ὑπαγόμενοις εἰς τὴν ἀρμοδιότητα αὐτοῦ ὡς καθηγητοῦ τοῦ Ποινικοῦ Δικαίου. Μνημονεύομεν δὲ τοῦ γεγονότος τούτου διὰ τήνδε τὴν σπουδαιότητα αὐτοῦ, ὅτι ὁ Σ. Πήλικας, καίπερ ἥκιστα φιλοπόλεμος ὢν καὶ ἥκιστα φίλος ἐσπευσμένων κινήματων, ἔθετεν ὡς ὄρον τῆς εἰς τὸ ὑπουργεῖον εἰσόδου αὐτοῦ τὴν ἐκ τῶν ἐνότων πολεμικῆν παρασκευῆν τοῦ κράτους πρὸς πᾶν ἐνδεχόμενον. Εἰς τὴν ὑπουργίαν δὲ τοῦ ἀνδρός τούτου ὀφείλομεν καὶ τήνδε τὴν χάριν ὅτι οὗτος ἐν τοῖς ἀπομνημονεύμασιν αὐτοῦ πιστοτάτην καὶ δραματικωτάτην παρέσχεν ἡμῖν εἰκόνα ἱστορικῆν τῶν τότε κρατούντων παρὰ τῷ βασιλεῖ καὶ τῇ βασιλίσῃ, τῇ κυβερνήσει καὶ τοῖς λοιποῖς βουλευφόροις τοῦ κράτους φρονημάτων καὶ αἰσθημάτων ἀπέναντι τῆς ἐνοσηφάσης μεγάλης ἐθνικῆς κρίσεως καὶ ἰδίως τῆς Ἑπειροθεσσαλικῆς ἐπαναστάσεως καὶ τῆς μετὰ ταύτης συνδεομένης Μεγάλης Ἰδέας.

Ἐνα περίπου μῆνα μετὰ τὸν διορισμὸν τοῦ Σ. Πήλικα ἐγένετο νέα ὑπουργικὴ μεταβολὴ ἀποχωρησάντων ἐξ αὐτοῦ τοῦ τὴν ὑψηλὴν Μοσχομάγκαν ἐκπροσωποῦντος ἐν αὐτῷ ὑπουργοῦ τῶν Οἰκονομικῶν Δ. Χρησιτίδου καὶ τοῦ ναπίζοντος Σπύρου Μήλιου.

Ἄλλ' ἡ μεταβολὴ αὕτη, παρὰ πᾶσαν τὴν φαινομένην πολιτικὴν αὐτῆς χροιάν ἔνεκα τῆς κομματικῆς καὶ τῆς μετὰ ταύτης συνδεομένης διεθνoῦς ιδιότητος τῶν ἀποχωρούντων, οὐδεμίαν εἶχε σχέσιν πρὸς τὴν ἑξωτερικὴν πολιτικὴν. Ὁ Δ. Χρησιτίδης ἀπεχώρει τοῦ ὑπουργείου ἔνεκα διαφωνίας πρὸς τοὺς συναδέλφους αὐτοῦ ἐν τῷ ζητήματι τῶν ἐπικειμένων τότε βουλευτικῶν ἐκλογῶν. Ἀκριβῶς δέ, ἵνα μὴ δοθῆ εἰς τὴν ἀποχώρησιν ταύτην μηδεμίαν σημασίαν ἐπιδράσεως ἑξωτερικῆς πολιτικῆς, καὶ πρὸς ἱκανοποίησιν τοῦ ἐκ τῆς ἀποχωρήσεως ἐκείνης δυσαρεστηθέντος Γάλλου πρέσβεως Ρουάν προέβη ἡ Αὐλὴ καὶ εἰς τὴν ἀπομάκρυνσιν τοῦ ναπίζοντος Σπ. Μήλιου¹. Τὸ ὅτι δὲ ἔνεκα βουλευτικῶν ἐκλογῶν, ζητήματος καθαρῶς ἐσωτερικοῦ, ἐγένετο τοιαύτη ὑπουργικὴ μεταβολή, εἶναι καὶ τοῦτο μαρτύριον ὅτι κατὰ φθινόπωρον τοῦ 1853 κηρυχθέντος ἤδη τοῦ κατὰ Ρωσίας πολέμου τῆς Τουρκίας, δὲν ἀπησχόλουν τὰ πνεύματα τοῦ ἐπισήμου πολιτικοῦ κόσμου τῆς Ἑλλάδος ζητήματα ἔθνικα πολιτικά, εἰ καὶ ἡ ἐν τῇ κοινῇ γνώμῃ ἐπικρατοῦσα μεγάλη συγκίνησις ἐπέδρα καὶ ἐπὶ τὰς διανοίας τῶν ἑγγύς καὶ πόρρω οἰκούντων Ἑλλήνων πολιτικῶν καὶ διπλωματῶν καὶ ὁ ἐν Παρισίοις πρεσβευτῆς Α. Μαυροκορδάτος συνίστα ἐκεῖθεν ἡσυχίαν καὶ εἰρηνικὴν πολιτικὴν. Συμμορφουμένη δ' ἡ κυβέρνησις πρὸς τὴν τοιαύτην σύστασιν καὶ αὐτὴν τὴν ἐπελθοῦσαν ἐν τῷ ζητήματι τῶν τριῶν κομῶν (σ. 469) λύσιν ἀπέκρουψεν ἀπὸ τῆς κοινῆς γνώμης. Ἡ μόνη σκέψις ἡ πρὸ τῆς ἀρχῆς τοῦ ἔτους 1854 ἀπασχολήσασα ἐπὶ μικρὸν τὸ ὑπουργικὸν συμβούλιον ἐν συναφείᾳ πρὸς τὴν ἑξωτερικὴν πολιτικὴν ἦτο ἡ περὶ διορισμοῦ πρέσβεων πρὸς τοὺς ὑπάρχουσιν ἐν Λονδίῳ, Παρισίοις καὶ ἐν Κωνσταντινουπόλει, παρὰ πάσαις ταῖς μεγάλαις Εὐρωπαϊκαῖς αὐλαῖς, εἰς οὐδὲν ἀπολήξασα ἀποτέλεσμα ἔνεκα τῆς τῶν ὑπουργῶν πρὸς ἀλλήλους τε καὶ πρὸς τὸν βασιλέα περὶ τῶν προτεινομένων προσώπων ἐπελεύσεως διαφωνίας.

Ἄλλὰ πᾶσα αὕτη ἡ κατάστασις μετεβλήθη διὰ τῆς κατὰ τὸν πρῶτον μῆνα ἀρξαμένης ἐν τῇ νοτίᾳ Ἡπείρῳ ἐπαναστάσεως.

(1) Τὸν Δ. Χρησιτίδην ὡς ὑπουργὸν τῶν Οἰκονομικῶν ἀντικατέστησεν ὁ Κ. Προβελέγγιος, τὸν δὲ Σ. Μήλιον ὁ Σ. Σούτσος.

τερικὰς μας σχέσεις πρὸς τὴν Τουρκίαν καὶ τὰς Δυνάμεις». Ταῦτα εἶπεν ὁ βασιλεὺς Ὅθων τοῖς ὑπουργοῖς αὐτοῦ.

»Ἐλαβε πρῶτος ὁ Παῖκος (ὑπουργὸς τῶν Ἐξωτερικῶν) τὸν λόγον. Ἐξέφρασε τὴν χαρὰν του διὰ τὸ κίνημα, **τὸ ὁποῖον βέβαια φανερώνει δάκτυλον Θεοῦ**, ἀλλ' ἐπρόσθεσε, διὰ τὴν θέσιν της ἡ Ἑλλὰς πρέπει νὰ βαδίσῃ μὲ πολλὴν φρόνησιν, διότι εἰς τὴν τωρινὴν κατάστασιν τῶν πραγμάτων τῆς Ἀνατολῆς ὅλοι μᾶς συμβουλευοῦν, καὶ ὁ Τρικούπης (πρεσβευτὴς ἐν Λονδίῳ), καὶ ὁ Μαυροκορδάτος, καὶ ὁ Μεταξᾶς (πρεσβευτὴς ἐν Κωνσταντινουπόλει) νὰ μένωμεν ἴσχυοι, διὰ νὰ μὴ περιπλεχθῶμεν εἰς τὴν μεγάλην τρικυμίαν, ἢ ὁποῖα προετοιμάζεται¹. Πρέπει λοιπὸν νὰ πληροφορηθῶμεν μὲ ἀκρίβειαν ἂν τὸ κίνημα τοῦτο ἔχει ἔκτασιν, ἂν ἄλλοῦ τὸ συμμερίζονται, ἂν πρέπει νὰ στείλωμεν ἀπεσταλμένους διὰ νὰ μάθωμεν τὰς διαθέσεις τῶν λαῶν εἰς Ἡπειρον, Θεσσαλίαν καὶ Μακεδονίαν, καὶ ἀφοῦ συνάξωμεν τὰς πληροφορίας ταύτας, θὰ ἤμεθα εἰς κατάστασιν, ἔχοντες τούτων γνῶσιν, νὰ λάβωμεν ὀριστικώτερα μέτρα. Ὁμίλησαν καὶ οἱ ἄλλοι ὑπουργοί, ἀλλὰ ἐκφράζοντες τὴν χαρὰν των καὶ τὸ χρέος τῆς Ἑλληνικῆς κυβερνήσεως ὄχι μόνον νὰ μὴ ἀντισταθῇ εἰς τὴν ὁρμὴν τοῦ Ἑλληνικοῦ λαοῦ, διότι καὶ ἤθελε συντριφθῇ ὑπὸ τὴν γενικὴν θέλησιν, ἀλλὰ καὶ νὰ τὸ βοηθήσῃ μυστικῶς καὶ μὲ φρόνησιν, διὰ νὰ μὴν ἐκτεθῇ ἀπέναντι τῆς Τουρκίας. Αἱ Δυνάμεις, περιμένοντες ὅλοι ὅτι εἰς τὴν ἀρχὴν θὰ εἶναι δυσμενεῖς, ὡς κατὰ τὸ 1821, ἀλλ' εἰς τὸ τέλος θὰ γνωρίσουν καὶ αὐταὶ αἱ ἴδιαι ὅτι τὸ κίνημα εἶναι πρὸς τὸ συμφέρον των καὶ δίδει τὴν καλλιτέραν λύσιν τοῦ Ἀνατολικοῦ ζητήματος, καὶ θὰ τὸ βοηθήσουν. **Τινὲς ὁμῶς ἐδέχοντο τὴν γνώμην τοῦ Παϊκου ὡς ὀρθήν**, ὁ δὲ Βλάχος (ὑπουργὸς τῶν Ἐκκλησιαστικῶν) ἔλεγεν ὅτι ἔμαθεν ἀπὸ μερικοὺς καλογήρους ὅτι εἰς τὸ Ἅγιον Ὄρος καὶ τὰ πέριξ συναθροίζουσι ὅπλα καὶ ἄλλα μέσα πρὸς πόλεμον.

»Ὁ Βασιλεὺς μὴ ἀποδεχόμενος τὴν γνώμην τοῦ Παϊκου εἶπεν: **Οἱ ἔξω ὁμογενεῖς δὲν ἐπιθυμοῦν ἀνεξαιρέτως ὅλοι τὴν ἀπελευθέρωσιν των; Ἡμεῖς δὲν ἐπιθυμοῦμεν ὅλοι ἀνεξαι-**

(1) Ἐννοεῖ τὸν ἐπερχόμενον μέγαν Εὐρωπαϊκὸν πόλεμον μεταξύ Ρωσίας καὶ τῶν συμμαχοῦσάν τῃ Τουρκίᾳ Δυτικῶν Δυνάμεων.

*ρέτως τὴν ἐθνικὴν ἐνότητα; Ποία ἡ ἀνάγκη ἄλλων πληρο-
ριῶν;* — Βεβαίως, ναί, *εἶπα* λαβὼν τὸν λόγον (λέγει ὁ Σ. Πήλι-
κας), ἀλλ' ὅλαι αὐταὶ αἱ ἐπιθυμίαι δὲν εἶναι συγκεντρωμένα εἰς
μίαν θέλησιν ἢ εἰς ἓνα καὶ τὸν αὐτὸν τόπον, ὥστε νὰ συνεννοη-
θοῦν εὐκόλα καὶ νὰ ἀποτελέσουν μίαν θέλησιν. Εἶναι διεσκορ-
πισμένοι εἰς μεγάλην ἔκτασιν τόπου καὶ ὄχι εἰς μεγάλας χώρας.
Ἐπιτέλους σκοπὸς τοῦ κινήματος πρέπει νὰ ὀρισθῇ πλέον συγ-
κεκριμένως καὶ ὡς τοιοῦτος νὰ γείνη γνωστὸς εἰς ὅλους διὰ τὴν
χρησιμεύσῃ ὡς ἡ αὐτὴ ὁδηγία· νὰ περιποιηθοῦν καὶ αὐτοὺς τοὺς
Τούρκους, νὰ δείξωσιν ὅτι ὑποτάσσονται δῆθεν εἰς αὐτούς, διὰ
νὰ μὴ φανῶμεν εἰς τὴν Εὐρώπην πραγματικῶς ἀδικώτεροι ἀφ'
ὅ,τι εἰς τὸ φαινόμενον δείχεται ἀπὸ τοὺς φίλους ἢ Τουρκία.

»Κατὰ τὸ πρῶτον, διέκοψεν ὁ Βασιλεὺς, — ὁ ὁποῖος δὲν ἔκρυβε
τὴν ἀνιπομονησίαν του θεωρῶν τὰς συζητήσεις αὐτὰς ἀνωφελεῖς
— εἰμίθια σύμφωνοι νὰ *ὑποθάλωμεν τὸ κίνημα μυστικῶς
καὶ μὲ φρόνησιν.* — Βεβαίως, ἀπεκρίθημεν. — Ὁ ἀρμόδιος λοι-
πὸν ὑπουργὸς θέλει ἐνεργεῖ καὶ γνωστοποιεῖ εἰς τὸ Ἐπιτελικὸν
Συμβούλιον (εἶπεν ὁ Βασιλεὺς). Ἐστηκώθη καὶ μᾶς διέλυσε· πρὶν
φύγωμεν δὲ ἐπρόσθεσε: Τὸ ἀντικείμενον τοῦ Ἐπιτελικοῦ Συμ-
βουλίου καὶ ἡ ἀπόφασίς μου νὰ μένουν μυστικά».

Ταῦτα ἦσαν τὰ λεχθέντα καὶ βουλευθέντα ἐν τῇ πρώτῃ μετὰ
τὴν ἔκρηξιν τοῦ κινήματος συνεδρία τοῦ Ἐπιτελικοῦ Συμβου-
λίου, ἧς πάντοτε προήδρευεν ὁ Βασιλεὺς. Γίνεται δὲ προφανὲς ἐκ
τούτων ὅτι οἱ ὑπουργοὶ παρὰ τοῦ Βασιλέως τὸ πρῶτον ἔμαθον
τὰ περὶ τοῦ κινήματος καὶ τῶν λεπτομερειῶν αὐτοῦ. Ἄρα κατὰ
ταῦτα πρέπει νὰ εἴπωμεν ὅτι τὸ κίνημα ἦν ἔργον τοῦ Βασιλέως
καὶ τῆς Αὐλῆς; Τοῦτο οὐδ' αὐτὸς ὁ Πήλικας θετικῶς βεβαίως,
λέγει δ' ὅμως ὅτι «μετὰ δύο ἢ τρεῖς μῆνας ἔμαθεν ἔξωθεν διά-
φορα διδόμενα, τὰ ὅποια ἔκαμνον αὐτὸν *νὰ πιστεύσῃ ὅτι ἡ
ἐπανάστασις δὲν ἦτο γνησία, ἀλλ' ὑπεκινήθη ἔσωθεν.*» Ὁ
αὐτὸς λέγει ὅτι οἱ ὑπουργοὶ ἐκ τῶν λόγων τοῦ Βασιλέως ὑπέθε-
τον ὅτι «οὗτος θὰ εἶχε θετικὰς τινὰς μυστικὰς ἐλπίδας ἢ ἀπὸ
τὴν Γαλλίαν ἢ ἀπὸ τὴν Γερμανίαν». Λέγει δὲ πάλιν ὁ αὐτὸς ὅτι
«διεδίδετο ὅτι ὁ Σούττος καὶ ὁ Γενναῖος (Κολοκοτρώνης) ἔγρα-
ψαν *κατὰ διαταγὴν βεβαίως* εἰς τὸν Ράγκον νὰ παρακινήσῃ
τὸν συγγενῆ του Ραδοβιτσιώτην, καὶ οὗτος τὸν ἤκουσε», καὶ ὁ

Πήλικας κλίνει νὰ πιστεύσῃ εἰς τὴν τούτων ἀλήθειαν. Κατὰ Πήλικαν ὁ Βασιλεὺς δὲν ἐξηγεῖτο σαφῶς εἰς τοὺς ὑπουργοῦς, διότι ἐδυσπίστει εἷς τινὰς τούτων, καὶ τὴν δυσπιστίαν ταύτην δικαιολογεῖ ὁ Πήλικας.

«Ὅτε ἔμαθε τὸ κίνημα ὁ Μεταξᾶς, λέγει ὁ Πήλικας, ἔγραψεν ὅτι τοῦτο ἦτο καὶ πρόωρον καὶ ὄψιμον. Πρόωρον μὲν διότι ἔγεινε πρὶν περάσουν οἱ Ρῶσοι τὸν Δούναβιν καὶ τὰ Μπαλκάνια, ὄψιμον δὲ διότι ἡ πολιτικὴ τῆς Εὐρώπης, ἐὰν ἐγένετο τοῦτο πρωτίτερα, θὰ εἶχεν ἴσως ἄλλην διεύθυνσιν, ἐνῶ τώρα εἶναι ἐναντία τοῦ κινήματος, νομίζει ὁμοῦς (ὁ Μεταξᾶς) ὅτι ἀφοῦ τὸ κίνημα ἔγεινε, δὲν πρέπει νὰ ἐγκαταλειφθῇ». Πολλοὶ ἐσκέπτοντο κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον, ἐξακολουθεῖ λέγων ὁ Πήλικας, ἀλλ' ὁ Βασιλεὺς καὶ ἰδίως ἡ Βασίλισσα, ἐρεθίζοντο, ὅταν ἤκουον τοιαύτας παρατηρήσεις, φρονοῦντες ὅτι τὸ κίνημα δὲν ἦτο πρόωρον οὔτε ὄψιμον... Ὁ Βασιλεὺς εἶχε δίκαιον νὰ μὴ ἐμπιστεῦται παρὰ πολὺ εἰς τὸ Ὑπουργικὸν Συμβούλιον, διότι εὐκόλα διεδίδοντο εἰς τὸ κοινὸν τὰ πλέον ἀπόρητα. Ἡ κακὴ ἔξις αὕτη ἐξημίωσε πολὺ πάντοτε τὰ δημόσια πράγματα τῆς Ἑλλάδος. — Ἡ πῆρα ἀπέδειξε βασιμους τοὺς φόβους τοῦ Βασιλέως· ὅ,τι ἐπράττετο καὶ ἐγνωμοδοτεῖτο, *τὰ ἐμάνθανε τὸ κοινὸν καὶ οἱ ξένοι πρέσβεις*, οἱ ὁποῖοι οὕτως ἐλάμβανον ὅλα τὰ ἐνδόσιμα πῶς νὰ ὀργανώσῃσιν τὴν ἐπανόστασιν. Πολλοὶ Ἕλληνες κατὰ δυστυχίαν *ἀπὸ ἀπερισκεψίαν*, ἀπὸ τὸν φόβον τῶν Δυνάμεων(ι), *ἀπὸ πάθη ἐναντίον τῶν ὄντων εἰς τὰ πράγματα*, ἀπὸ φιλαρχίαν, ἀπὸ δουλοφροσύνην, τοὺς ἐχρησίμευον ὡς καταδόται καὶ αὐτοί, οἱ ὁποῖοι μετὰ ταῦτα ἐφώναζον ἐναντίον τῆς κακῆς διευθύνσεως τοῦ κινήματος, εἰς τὴν ὁποίαν μόνην ἀπέδιδον τὴν ἀποτυχίαν του, καὶ συνέδραμον εἰς τὴν ἀποτυχίαν ὄχι ὀλίγον.

«Μόλις διελύθημεν, λέγει ἐφεξῆς ὁ Πήλικας, ἀπὸ τὸ Ὑπουργικὸν Συμβούλιον, τὸ κοινόν, τοῦ ὁποῖου ἡ περιέργεια καὶ ὁ ἐνθουσιασμός εἶχεν ἀνάψει ἀπὸ τὰς μεγαλοποιημένας εἰδήσεις τοῦ κινήματος τοῦ Ραδοβιτσιου, ὅλοι ἐπαρατηροῦσαν. Ἐκυκλοφοροῦσεν ἡ ἀπόφασις τοῦ Ὑπουργικοῦ Συμβουλίου καὶ μάλιστα μὲ ὑπερβολάς. Ὁ ἐνθουσιασμός ἐπροχώρει ἀπὸ στιγμῆς εἰς στιγμήν *ἀκράτητος, ἀπερίσκεπτος*. Καθεὶς ἤθελε νὰ λάβῃ μέρος καὶ νὰ φανῇ ὅτι λαμβάνει μέρος. Μαθηταί, καθηγηταί, βιομη-

χανοι, ἔμποροι, δικηγόροι, ἄπλοϊ ἐργάται, ἄλλοι ἐζητοῦσαν ὄπλισμόν, ἄλλοι προσέφερον χρήματα, ἄλλοι συνήρχοντο εἰς συνελεύσεις, ἄλλοι ἔφευγον διὰ τὸ ἐξωτερικὸν καὶ τὰς ἐπαρχίας, ἄλλοι ἔστρατολογοῦσαν, ἄλλοι κατετάσσοντο στρατιῶται. Ἡ κίνησις ἠϋξανε κάθε ὥραν, κάθε ἡμέραν, εἰς τὸ φανερόν, εἰς τοὺς δρόμους, εἰς τὸ θέατρον. Οἱ πυροβολισμοὶ τῶν ἀναχωρούντων μόλις ἐβράδυναζεν ἕως βαθειὰ τὴν νύκτα ἦσαν ἀκατάπαυστοι. Ἐλέγετο ὅτι οἱ ἀρχηγοὶ ἐλάμβανον χρήματα διὰ μέσου τοῦ Σούτζου, ἀλλὰ δὲν τὸ ἐγνώριζον.

»Ὁ Παΐκος, ὁ Προβελέγγιος, ἐγώ, ἡμεῖθα τεταραγμένοι. Εἰς τὰ ὑπουργικὰ συμβούλια ἐρωτούσαμεν: Ἔχομεν πόλεμον; Τί κάμνει ἡ Ἀστυνομία; Τί γίνεται τὸ «μυστικῶς νὰ ὑποθάψωμεν καὶ μὲ φρόνησιν»; Οἱ ἄλλοι ὑπουργοὶ καὶ ὁ τῶν Στρατιωτικῶν (ὅτε τὸν ἐβλέπομεν, διότι ἀπὸ τότε *ἐπειδὴ εἰργάζετο ὄλην τὴν ἡμέραν καὶ τὴν νύκτα μὲ τὸν Βασιλέα, σπανίως τὸν ἐβλέπομεν*) ὠμολογοῦσαν τὸ ἄτοπον, ἀλλὰ τί νὰ γείνη, ἔλεγον· τοῦ κόσμου ὁ ἐνθουσιασμός εἶναι ἀκράτητος· νὰ τὸν ψυχράνωμεν δὲν εἶναι πολιτικόν».

«Τῇ 29 Ἰανουαρίου, λέγει ὁ Πήλικας, τὸ ὑπουργεῖον τῶν Στρατιωτικῶν ἐπεμψεν εἰς ὅλα τὰ ὑπουργεῖα τὴν ἐξῆς ἐγκύκλιον: «Παρακαλοῦμεν ὅπως διατάξητε τὰς ὑποδεεστέρας ὑμῶν ἀρχὰς νὰ *παραδίδωσι τὰ ὄχρηστα ὄργανα* αὐτῶν εἰς τὰς πλησιεστέρας πυριταποθήκας καὶ ἐφορείας τοῦ ὑλικοῦ τοῦ πυροβολικοῦ πρὸς κατασκευὴν πυριτοβολῶν» (Ὁ ὑπουργὸς Σ. Σούτσος).

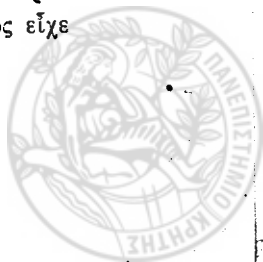
»Ἐπειδὴ τὴν αὐτὴν ἡμέραν εἶχομεν ὑπουργικὸν συμβούλιον, ἐπῆρα τὸ ἔγγραφον μαζί μου. Τί ἔγγραφον εἶναι αὐτό; ἔλεγον. Ἀμέσως καὶ ὁ Βλάχος προσθέτει: «καὶ ἐγὼ τὸ ἀφήρῃσα καὶ δὲν τὸ ἀφῆρα νὰ πρωτοκολληθῇ, διότι τοῦτο εἶναι μωρία!». Ὅτε ἦλθε μετὰ ταῦτα ὁ Σούτσος καὶ ἤκουσε τὰς παρατηρήσεις μας, μὲ παίρνει ἰδιαιτέρως καὶ μοῦ λέγει «τί παρίονα εἶναι αὐτά; θέλετε νὰ κρυφθῆτε ὀπίσω ἀπὸ τὸν δάκτυλόν σας; Ἔχω ἀνάγκην χαρτίου, πῶς νὰ κάμω»; — Ἄλλ' ἡμποροῦσες νὰ μᾶς γράψης ὄχι ἐπισήμως, ἀλλ' ἰδιαιτέρως, νὰ σοῦ στείλωμεν *τάχρηστα χαρτία*. . . Ὁ Βασιλεὺς, ὅτε παρεπονέθημεν διὰ τὴν διαγωγὴν τοῦ Σούτσου, ἐσιωποῦσεν, ἀλλ' ἡ Βασίλισσα μᾶς ἔλεγεν: «Ἐγὼ ἐγελοῦσα ὅτε ἤκουσα εἰς τὸ πρῶτον ὑπουργικὸν συμβούλιον ἐνώ-

πιον τοῦ Βασιλέως ὅτι ἀπεφασίσατε νὰ ἐνεργῆτε μυστικῶς. Αὐτὰ δὲν γίνονται· δὲν εἶναι πρακτικά. Ὁ Σοῦτσος εἶχε δίκαιον ἡ φύσις τῶν πραγμάτων προκαλεῖ τὸ ἐναντίον. Δὲν εἶναι καιρὸς, κύριοι, τῆς *Δικονομίας*.

» Καὶ εἰς τὸ πρῶτον συμβούλιον ἐνώπιον τοῦ Βασιλέως, καὶ κατόπιν μετὰ τὰ ἀπερίσκεπτα μάλιστα κινήματα εἰς τὰς ἐπαρχίας, εἰς τὰς Ἀθήνας, εἰς τὰ ῥμάτια τῶν προξένων καὶ τῶν πρέσβεων ἐγένετο σκέψις περὶ τοῦ ἐνδεχομένου πολέμου. Ὁ Κριεζῆς ἐπέμενε νὰ ἐτοιμασθῇ ναυτικὴ δύναμις, ν' ἀγορασθοῦν τρία ἢ τέσσαρα ἀτμοκίνητα πολεμικά, ὡς καὶ τὰ εὐρισκόμενα εἰς τὴν Τεργέστην τρία Ρωσικά, καὶ ἕως μὲν εἴκοσι ἀπὸ τὰ καλλίτερα ἐμπορικά, ἐκ τῶν ὁποίων τινὰ μὲν νὰ ὀπλισθοῦν ὡς πολεμικά, ἄλλα δὲ ὡς πυρπολικά. Ἡμεθα ὅλοι σύμφωνοι... Ὁ Βασιλεὺς ἐξηκολούθει ἔπειτα νὰ συζητῇ περὶ αὐτῶν μὲ τὸν Κριεζῆν ἐπὶ πολλὰς ἡμέρας. Μετ' ὀλίγον ὁμως ἐγκατελείφθη ἡ ἰδέα αὕτη, εἴτε διὰ τὴν δυσκολίαν τῆς ἀγορᾶς τῶν ἀτμοκινήτων, εἴτε διὰ τὴν ἔλλειψιν χρημάτων, εἴτε δι' ἄλλας σκέψεις... ὁ Βασιλεὺς συνεσκέπετο μὲ τὸν Προβελέγγιον καὶ διὰ τὸ δάνειον τῶν πέντε ἑκατομμυρίων δραχμῶν. Ἀλλὰ τίποτε δὲν καταρθώθη εἰς τὸ ἐξωτερικόν... ἔμενε τὸ μόνον καταφύγιον ἡ Ἐθνικὴ Τράπεζα, ἀλλὰ καὶ αὕτη δὲν ἠδύνατο νὰ διαθέσῃ περισσότερα τῶν δύο ἡμισυ ἑκατομμυρίων... ».

Τὰ τῆς ἐκ τῶν φυλακῶν τῆς Χαλκίδος ἀποδράσεως τῶν καταδίκων.—Περὶ τῆς ἐκ τῶν φυλακῶν Χαλκίδος ἀποδράσεως καταδίκων, περὶ ἧς ἐγένετο λόγος καὶ ἀξίωσις ἐν τῷ τελεσιγράφῳ τοῦ Νεσοῦτ βέη (σ. 464 καὶ 469), λέγει τὰδε ὁ Σ. Πήλικας (σ. 147): «Μίαν ἡμέραν λαμβάνομεν τὴν εἶδησιν ὅτι ἡ φρουρὰ τῶν φυλακῶν τῆς Χαλκίδος ἤνοιξε τὰς φυλακάς, ἐπῆρεν ὅλους τοὺς καταδίκους, τοὺς ὥπλισε καὶ ὅλοι ὁμοῦ ἐκίνησαν διὰ τὴν Θεσσαλίαν, ἐλυπούμεθα καὶ ἀγανακτούσαμεν διότι ἐβλέπομεν ὅτι *τὸ κίνημα ἠθέλην ἀτιμασθῆ*· ὁποῖαν ἐντύπωσην θὰ ἔκαμνεν ἡ πρᾶξις αὕτη εἰς τὴν κοινὴν γνώμην τῆς Εὐρώπης εἰς ἐποχὴν, καθ' ἣν ὅλη μας ἡ φροντίς ἔπρεπε νὰ εἶναι νὰ συστησῶμεν τὸ κίνημα καὶ νὰ προσπαθῶμεν νὰ μὴ ἐνοχοποιηθῇ ἡ Κυβέρνησις, ἡ ὁποία οὕτω ἐνοχοποιεῖτο μὲ τὸν προφανεστὸν καὶ ἀθλιέστερον τρόπον. Μοῦ ἐγεννᾶτο καὶ ἡ ὑποψία μὴ ὁ λοχαγὸς Λεωτσάκος εἶχε

τὴν συναίνεσιν τοῦ Σούτσου. Ἀπ' ἀρχῆς τοῦ κινήματος καὶ αὐ-
 τὸς (ὁ Σούτσος) καὶ οἱ λοιποὶ ὑπουργοὶ φορτικῶς μὲ παρεκά-
 λουν νὰ δίδω χάριν εἰς τοὺς φυλακισμένους δι' οἰκονομίαν καὶ
 διὰ νὰ προλάβωμεν ἐνδεχομένας στάσεις καὶ ἀποδράσεις εἰς τὸν
 ἔκτακτον ἐκεῖνον ἀναβρασμὸν τῶν πνευμάτων καί, τὸ σπουδαιό-
 τερον, διὰ νὰ *προσθέσωμεν* εἰς τοὺς ἐξερχομένους ἐπαναστάτας
τολμηροὺς καὶ ἀνδρείους στρατιώτας. Εἶχον ἀρχίσει καὶ ἐγὼ
 νὰ βλέπω πλέον τὴν ἀνάγκην τοῦ μέτρου τούτου. Ἐκτελοῦσα
 ὅμως τὴν ἀπόφασίν μου μὲ πολλὴν προφύλαξιν. Κατ' ἀρχὰς
 μοῦ ἤρχοντο συστάσεις ἀπὸ τοὺς ἐξερχομένους ὀπλαρχηγοὺς δι'
 ὠρισμένα ἄτομα, ἀλλ' εἰς ὀλίγα μόνον τοιαῦτα ἐδόθη χάρις. Καὶ
 αἱ συστάσεις ἐξηκολούθουν νὰ ἔρχονται ἀπὸ διαφόρους καὶ διὰ
 μεγάλον ἀριθμὸν καταδίκων· ἀλλ' ἀπεφάσισα διὰ γενικοῦ μέ-
 τρου καὶ τῆς ἐπιβαλλομένης ἀνάγκης, ὄχι χάριν τῶν συστάσεων,
 νὰ ἐκτελέσω τὸν σκοπὸν μου. Κατὰ τὰς πληροφορίας τῶν Εἰσαγ-
 γελέων δὲν μοῦ ἐδόθη ἀφορμὴ νὰ μετανοήσω ἐκτὸς δι' ἓνα κα-
 ταδικασθέντα διὰ κλοπὴν, τὸν ὁποῖον πέντε ἢ ἕξ ὀπλαρχηγοὶ
 μοῦ ἐσύσταινον ὑπερπαινοῦντίς τον. Ὅτε μετ' ὀλίγας ἡμέρας
 ἔμαθον ὅτι εἶχε καταδικασθῆ ἐπὶ κλοπῇ τῆς *Τραπεζῆς*, ἔλυ-
 πήθην πολὺ διὰ τὴν ἀπρονοησίαν μου. Διὰ τὴν ἀπόδρασιν
 τῶν φυλακισμένων ὑπώπτεον τὸν Σούτσον, διότι ἐνθυμούμην
 ὅτι μίαν ἡμέραν μοῦ εἶπε: «Τί θὰ κάμης τοὺς φυλακισμένους
 σου; Μετ' ὀλίγον φρουρὰν δὲν ἔχω νὰ σοῦ δώσω· φρόντισον λοι-
 πὸν νὰ λάβῃς τὰ μέτρα σου πρὶν φύγουν οἱ ἴδιοι». Καὶ ὁ ὑπουρ-
 γὸς τῶν Ἐσωτερικῶν καὶ οἱ ἄλλοι ὑπουργοὶ ἐξ ἴσου ὑπώπτε-
 οντο ταῦτα».

»Ἡ λύπη καὶ ἡ ἀγανάκτησίς μας, μετὰ τὴν σύστασιν μάλι-
 στα τῶν κομιτᾶτων, τῶν ὁποίως σκοπὸς ἦτο ἡ ἐμψύχωσις τοῦ
 κινήματος, καθ' ἡμέραν ἠϋξανε, διότι ἐλαμβάνομεν καὶ εἰδήσεις
 περὶ λιποταξίας στρατιωτικῶν καὶ ὄχι μόνον ἐβλεπον τὸν κίνδυ-
 νον νὰ μείνῃ τὸ κράτος χωρὶς στρατόν, ἀλλὰ καὶ ὑπώπτεομένην
 κανένα κρυφὸν σχέδιον, νὰ μᾶς ἐνοχοποιήσουν δηλαδὴ καὶ νὰ
 μᾶς ἐξωθήσουν εἰς τὸν πόλεμον, στερουμένους χρημάτων καὶ
 πολεμεφοδίων καὶ παραδιδομένους εἰς τὴν τυφλὴν τύχην, ὄχι
 μόνον ἀπέναντι τῆς Τουρκίας, ἀλλὰ καὶ τῶν μεγάλων Δυνάμεων.

Ὁ Ἄγγελος πρεσβευτῆς καὶ τὸ κίνημα.—Μίαν ἡμέραν,

δοῦ εἶχον ὑπάγει μὲ τὸν Προβελέγγιον εἰς τὸν *Οὐάϊς* (λέγει ὁ Σ. Πήλικας σ. 250), τὸν ἤκουσα τόσα νὰ λέγη κατὰ τοῦ κινήματος, νὰ ἔχη τόσον ἀκλόνητον πεποίθησιν ἐναντίον του, λαμβάνων ἀφορμὴν καὶ ἀπὸ ὅσα ἄτοπα ἕως τότε εἶχον γείνει, ὥστε δὲν ἤνοιξα κἄν τὸ στόμα μου ν' ἀποκριθῶ. Κατὰ τὸ τέλος τῆς ὁμιλίας του χαμογελῶν ἐπρόσθεσεν: «Ἐννοῶ τὰς συμπαθείας ὑμῶν ὑπὲρ τῶν ὁμοθρήσκων ὑμῶν». Δὲν ἐκρατήθην καὶ τὸν διέκοψα λέγων: «Οἱ ῥαγιαδες εἶναι Ἕλληνες ὅπως ἡμεῖς, καὶ πρόκειται περὶ τῆς ἐλευθερίας αὐτῶν· οὐδεὶς ἐν Ἑλλάδι σκέπτεται περὶ τῆς Ρωσίας, οὔτε τοὺς Ἕλληνας δὲν διαφέρουν αἱ Ρωσικαὶ κατακτήσεις, ἀλλὰ ἡ ἐλευθερία ἢ τῶν Ἑλλήνων». Εὐχαριστήθη διὰ τὴν ἀπάντησίν μου.

Τὸ ἐπεισόδιον.—Περίεργόν τι ἐπεισόδιον τῆς κρυφίως ἔξ Ἑλλάδος διδομένης εἰς τὴν Ἡπειρωτικὴν ἐπανάστασιν ὑποστηρίξεως, πολιτικῶς καὶ διπλωματικῶς ἱκανῶς σκανδαλῶδες ἀφηγείται (σ. 151—152) ὁ Σ. Πήλικας ὡς ἑξῆς: «Μίαν ἡμέραν λαμβάνομεν τὴν εἶδησιν ὅτι τὴν 2αν Φεβρουαρίου οἱ Ἄλβανοὶ τῆς Ἄρτης κατεδίωξαν ἐντὸς τῶν Ἑλληνικῶν συνόρων τοὺς Χριστιανούς κατοίκους τῶν πέριξ χωρίων καὶ ὅτι ὁ Σκυλοδημὸς ἠναγκάσθη νὰ τρέξῃ πρὸς ὑπεράσπισιν καὶ τοῦ Ἑλληνικοῦ ἐδάφους καὶ τῶν Χριστιανῶν μὲ τὸ τάγμα του τῶν ἐλαφρῶν καὶ νὰ τοὺς κτυπήσῃ, ἀφοῦ εἰς τὴν πρόσκλησίν του ν' ἀποσυρθοῦν ἀπήντησαν μὲ τουφεκισμούς, καὶ ὅτι τοὺς κατεδίωξεν ἕως τὴν Ἄρταν. Ἐχαιρον εἰς τὸ Ὑπουργικὸν Συμβούλιον διὰ τὸ ἀνδραγάθημα, ἀλλ' ἐφοβούμην διὰ τὴν σοβαρὰν μορφήν, τὴν ὁποίαν λαμβάνουν τὰ πράγματα. Ἐχαμογέλασεν ὁ Ἀμβροσιάδης ὑποβλέπων με. Μοῦ διηγήθη τότε ὅτι οἱ ἐπαναστάται ἐκινδύνευον, ἐὰν ὁ Σκυλοδημὸς δὲν ἐπρόφθανε νὰ ἐξέλθῃ τῶν συνόρων. Ἐξέθετον εἰς τὸ Ὑπουργικὸν Συμβούλιον τὴν ἀνάγκην νὰ δοθῇ μία ἱκανοποίησις εἰς παραβιασθὲν δίκαιον τῶν ἐθνῶν, καὶ τοὺς κινδύνους τοὺς ὁποίους τρέχομεν, ἂν ἐξακολουθοῦν τοιαῦτα μωρία. —Ἐχεις δίκαιον, ἀπήντησεν ὁ Ὑπουργὸς τῶν Ἐσωτερικῶν. τὸ ἄτοπον καὶ ὁ κίνδυνος εἶναι φανερά· ἀλλὰ μ' ὅλον τοῦτο, ἂν ἦτο τῶρα ὁ Σκυλοδημὸς ἐδῶ, θὰ τὸν ἐφιλοῦσες, διότι δὲν ἄφησε νὰ κατασχυνθῶσι τὰ Ἑλληνικὰ ὄπλα». Ἡ ὑποψία μου μὴ ὁ Σκυλοδημὸς εἶχε διαταγὰς τοιαύτας μὲ ἔκαμνε νὰ φοβοῦμαι πολὺ

μεγαλείτερα κακά. Ὁμίλησα εἰς τὸ Ὑπουργικὸν Συμβούλιον μὲ πικρίαν καὶ ἀγανάκτησιν, ἀλλ' ἀφοῦ δὲν κατωρθώσαμεν νὰ πείσωμεν κανένα ὅπως ἀποφασισθῇ ἓν μέτρον προληπτικὸν τῶν αἰτιάσεων τῆς Τουρκίας καὶ τῶν Δυνάμεων, μίαν ἐσπέραν μὲ τὸν Προβελέγγιον ἐπήγαμεν εἰς τὸν Βέντλανδ (ἀ' γραμματέα τοῦ Ὁθωνος). Παρέστησα εἰς αὐτὸν τὸ ἄτοπον τῆς πράξεως τοῦ Σκυλοδήμου καὶ τὸ ἀσύνητον τῆς Ἑλληνικῆς κυβερνήσεως ὅτι μὲ τὰς ἀνοησίας τῶν ἐπιδείξεων προκαλοῦμεν εἰς ἀντεκδικήσεις τὴν Τουρκίαν· μὲ τὰς ἀποδράσεις τῶν φυλακισμένων ἀτιμάζομεν τὸ κίνημα εἰς τὴν κοινὴν γνώμην τῆς Εὐρώπης· μὲ τὴν πρᾶξιν τοῦ Σκυλοδήμου παραβιάζομεν τὰς συνθήκας καὶ μὲ τὸν ἀτιμότερον τρόπον κηρύττοντες τὸν πόλεμον ὄχι φανερά, ἀλλὰ δολίως, χωρὶς νὰ κηρύττωμεν τὸν κάμνομεν. . . Ἐτελείωνον ὅτι ἡ μόνη θεραπεία εἶναι νὰ παύσῃ ὁ ὑπουργὸς τῶν Στρατιωτικῶν ἐνεργῶν οὕτω πως ἢ τοῦλάχιστον νὰ τιμωρηθῇ ὁ Σκυλοδήμος. . .». Ἀφοῦ οἱ δύο ὑπουργοὶ ἐδήλωσαν τῷ Βασιλεῖ διὰ τοῦ Βέντλανδ τὴν ἐπιθυμίαν τοῦ παρουσιασθῆναι πρὸς αὐτὸν τῇ ἐπαύριον πρωῖα μετέβησαν εἰς τὰ ἀνάκτορα· ἀλλ' ἀντὶ τοῦ ἀδιαθετοῦντος Βασιλέως ἐδέχθη αὐτοὺς ἡ Βασίλισσα εἰπούσα: «Ἰδοῦ, εἶμαι ὁ ἀντιπρόσωπος τοῦ Βασιλέως· τί θέλετε;» — Ὅτε δὲ ἤρξατο ὁ Σ. Πήλικας ἐκθέτων τὸν σκοπὸν τῆς ζητηθείσης ἀκροάσεως, διέκοψεν αὐτὸν ἡ Βασίλισσα, ἵνα, ὡς ἔλεγε, θέσῃ καλλίτερον τὸ ζήτημα καὶ εἶπεν:

Ὁ ὑπέρλαμπρος Ἑλληνικὸς ἐθνικὸς χαρακτήρ καὶ λόγος τῆς βασιλείσεως Ἀμαλίας. — «Ἡ Εὐρώπη δώσασα τὸν θρόνον εἰς τὸν Ὁθωνα ἐφαντάσθη νὰ τὸν ἔχη ἐδῶ ἀπλοῦν ὄργανόν τῆς, τῶν ἰδικῶν τῆς συμφερόντων καὶ τῆς πολιτικῆς τῆς, ἀλλ' ἔσφαλεν. Ὁ Ὁθων συνεταύτισε τὴν τύχην του μὲ τὴν τύχην τοῦ ἔθνους. Τὸ ἔθνος ἔχει μεγάλην ἀποστολὴν εἰς τὴν Ἀνατολήν, καὶ ὁ Ὁθων τὴν ἀνεδέχθη ὀλόκληρον ἔστω καὶ μὲ κίνδυνόν του. Ὁ κ. Ρουὰν δὲν ἐντράπη νὰ μᾶς προτείνῃ ὅτι ὁ Βασιλεὺς ἔχων ἄλλην θρησκείαν παρὰ τὴν ὀρθόδοξον δὲν ἐνδιαφέρεται εἰς τὴν τωρινὴν πάλην, καί, ἐὰν φοβῆται τὸ ἐθνικὸν αἶσθημα, ἡ Γαλλία εἶναι πρόθυμος νὰ τὴν βοηθήσῃ ἀποστέλλουσα στρατὸν πρὸς ἕξασφάλισιν!

»Καὶ λέγουσα ταῦτα ὕψωνε τὴν φωνὴν καὶ ἐκοκκίνιζε.

» — Τὸ ζήτημα τῆς Ἀνατολῆς εἶναι εἰς τὸ χέρι τῆς Ἑλλάδος καὶ τοῦ Ὀθωνος καὶ ὄχι εἰς ἄλλου τινὸς τὴν δύναμιν. *Εἰς τὴν Ἀνατολὴν ὁ Ὀθων εἶναι ὁ ἰσχυρότερος ὄλων.* Ἔχει τὸ δικαίον ὑπὲρ αὐτοῦ, τὴν ὀσιωτέραν τῶν ὑποθέσεων. Ὅλα τὰ ἑκατομμύρια τῶν Χριστιανῶν ὑπηκόων τῆς Τουρκίας, ὅλον τὸ Ἑλληνικὸν ἔθνος, χωρὶς διάκρισιν κομμάτων, εὔχεται *να κινήσῃ ὁ Βασιλεὺς* καὶ τὸ ζήτημα ἐλύθῃ, καὶ ἡ τοιαύτη λύσις δὲν ἀντίκειται εἰς τὰ ἀληθινὰ συμφέροντα τῆς Εὐρώπης, ὥστε ὅταν γρηγορὰ ἢ ἀργὰ ἀναγνωρίσῃ τὴν μεγάλην αὐτὴν ἀλήθειαν ἡ Εὐρώπη, θέλει μᾶς εἶναι βοηθητικὴ ἄς μὴ μᾶς ἔπιπάζουν λοιπὸν αἱ τωριναὶ ἀπειλαί. Οὕτως ἦτο δυσμενῆς κατ' ἀρχὰς καὶ εἰς τὴν ἐπανάστασιν τοῦ 1821 καὶ διὰ τὸν αὐτὸν λόγον κατόπιν θὰ ἀλλάξῃ γνώμην. Ποῖος εἶναι ὁ μόνος φόβος; μήπως ἐκ φόβου δὲν ἐγκατεργήσωμεν ἢ διαιρεθῶμεν καὶ τὸ κίνημα δὲν λάβῃ ἰσχυρὰν ὄθησιν. Τὸ ἐναντίον φοβοῦνται αἱ Δυνάμεις ~~διὰ τοῦτο~~ μᾶς περιποιοῦνται, διὰ τοῦτο ὁ ~~πρέσβης~~ τῆς Τουρκίας ἀκόμη δὲν ἔφυγε καὶ ἡ Τουρκία ~~δὲν~~ μᾶς ἐκήρυξε τὸν πόλεμον· αὐτοὶ φοβοῦνται ~~μὴ~~ ὁ Βασιλεὺς τεθῆ ἔπι κεφαλῆς τοῦ κινήματος καὶ ~~ἐξέλθῃ~~ ἔξω. Τὸ μόνον σωτήριον διὰ τὴν Ἑλληνικὴν κυβέρνησιν, τὸ ἔθνος καὶ τὸ μέλλον του εἶναι *να προχωρήσῃ, ν' ἀνάψῃ ἢ ἐπανάστασις.* Φωτιὰ λοιπόν, φωτιὰ καὶ πανταχόθεν φωτιὰ!»

«Καὶ λέγουσα αὐτὰ, λέγει ὁ Πήλικας, ἐνθουσιασμένη καὶ χειρονομοῦσα μᾶς ἀπεχαιρέτα καὶ ἔφυγε τῷ ὄντι μὲ εὐγλωττίαν ὀμιλοῦσα ἢ Βασίλισσα χωρὶς νὰ περιμένη ἀπάντησιν ἢ ἀκούσῃ τὰ δικαιολογήματά μας. Ἀφοῦ μᾶς ἀπεχωρέτισεν, ἀνεχωρήσαμεν τεταραγμένοι, διότι ἐβλέπομεν πλέον μίαν θέλησιν ἀποφασισμένην καὶ *ἀληθινὴν κατ' οὐσίαν*, διευθυνομένην ὁμῶς ἀπὸ τὸ αἶσθημα καὶ τὸν ἐνθουσιασμόν μόνον. . .»

Οἱ δύο ὑπουργοὶ μὴ δυνηθέντες μηδὲν νὰ εἴπωσι τῇ Ἀμαλίας περὶ τῆς ὑποθέσεως τοῦ Σκυλοδήμου, ἧς ἔνεκεν εἶχεν μεταβῆ εἰς τὰ ἀνάκτορα, μετέβησαν αὐτόσε καὶ τὴν ἐπαύριον ἵνα ἴδωσι τὸν Βασιλέα. Ἀλλὰ πρὶν πράξωσι τοῦτο ἔμαθον παρὰ τοῦ ὑπουργοῦ τῶν Ἐξωτερικῶν Παΐκου, ὅτι «ἡ εἰς τὸ Τουρκικὸν τηλεσίγραφον ἀπάντησις εἶχε συνταχθῆ ἤδη ἐπὶ τῇ βάσει τῆς πρώτης εἰδήσεως», ὅτι δηλαδὴ οἱ Τουρκαλβανοὶ ἄτακτοι εἶχον παραβάσει τὰ Ἑλληνικὰ σύνορα καὶ ὅτι ὁ Σκυλοδήμος ἀποκρούων

αὐτοὺς ἐξ ἀνάγκης εἰσήλασεν εἰς τὸ Τουρκικὸν ἔδαφος. Κατὰ τὰ ἄλλα ἢ ἀπάντησις ἐδέχετο τὰς ἀξιώσεις τοῦ Τούρκου ἐπιτετραμμένου πλὴν τῆς ἀναφερομένης εἰς τὴν παῦσιν Καθηγητῶν τινων τοῦ Πανεπιστημίου. Ὁ Προβελέγγιος καὶ ὁ Πήλικας οἱ ἀποτελοῦντες τὴν συντηρητικὴν καὶ ἐφεκτικὴν ἐν τῷ Ὑπουργείῳ μερίδα, ἐταράχθησαν ἐπὶ τῷ ἀκούσματι, ἀλλ' οὐδὲν ἠδύνατο νὰ πράξωσιν.

«Οἱ Βασιλεῖς, λέγει ὁ Πήλικας, δὲν ἔκρυπτον τὰ αἰσθήματά των, καὶ πρὸ τοῦ κινήματος καὶ μετὰ ταῦτα, οὔτε εἰς τοὺς Πρέσβεις οὔτε εἰς τοὺς ξένους. Ὁ Lacour ἐπανῆλθεν ἀπὸ Κωνσταντινουπόλεως¹ καὶ ἐγευμάτισεν εἰς τὰ ἀνάκτορα· ἡ Βασίλισσα τοῦ ἔκαμε μίαν τοιαύτην κριτικὴν τῆς πολιτικῆς τῶν Δυτικῶν Δυνάμεων, ὥστε εἶπεν, ὅτε τις τοῦ παρετήρησεν ὅτι ἡ Βασίλισσα ὠμίλησε μὲ εὐγλωττίαν καὶ συγκίνησιν: «C'était un coup de foudre (βολὴ κερανοῦ)».

Τέλος τῆ 14 Μαρτίου συνεκροτήθη τὸ Ὑπουργικὸν συμβούλιον ὑπὸ τὴν προεδρίαν τοῦ Βασιλέως, καὶ ἐν τούτῳ ἐπεκράτησεν ἡ γνώμη ἵνα δοθῇ ἀπάντησις μετριοπαθοῦς καὶ ὡς ἔνεστι διαλλακτικῆς (ἵνα κερδηθῇ χρόνος μερισσοῦ προχωρήσῃ ὁ Ρωσικὸς στρατός), εἰς τὴν τουρκικὴν διακοίνωσιν, ἐξεταζομένης καὶ ἀναιρουμένης ἐκάστης τῶν Τουρκικῶν αἰτιάσεων καὶ διδομένης ὑποχέσεως περὶ ἱκανοποιήσεώς τίνος τῶν προταθειῶν ἀξιώσεων. Μόνον ἐν τῷ ζητήματι τῆς παύσεως καθηγητῶν τινων τοῦ Πανεπιστημίου, ἐνῶ οἱ ὑπουργοὶ ἐφρόνων ὁμοφώνως ὅτι ἔπρεπε νὰ γείνη καὶ αὐτὴ ἡ θυσία «διὰ τὸ καλὸν τοῦ Ἔθνους», ὁ Βασιλεὺς εἶπε «μὲ κάποιαν συγκίνησιν. «Πῶς ν' ἀρχίσω παραιτῶν τοὺς ὑπαλλήλους μου; Ποτέ!» Ἀπεφασίσθη δὲ ἵνα καὶ ὡς πρὸς ταύτην τὴν Τουρκικὴν ἀξίωσιν δοθῇ ἀπάντησις ὅτι θέλωσι γίνεαι ἀνακρίσεις καὶ οἱ τῶν καθηγητῶν εὐρισκόμενοι ἔνοχοι θέλουσιν ἀπολυθῆ. Ἄλλ' ἐν τῷ συμβουλίῳ τούτῳ προεδιάθη καὶ ἄλλο τι παράδοξον. Ὁ τε ὑπουργὸς τῶν Ἐξωτερικῶν Παίικος καὶ οἱ ἄλλοι ὑπουργοὶ (ἵνα μὴ ἔχωσι αὐτοὶ τὴν πολλὴν εὐθύνην) προέ-

(1) Ὁ μαρκήσιος De la Cour, ἀντικατεστάθη, ὡς εἶδομεν, κατὰ τὸν χρόνον τοῦτον ὡς πρεσβευτὴς ἐν Κωνσταντινουπόλει διὰ τοῦ στρατηγοῦ Baraguai d' Hillien καὶ ἐπέστρεφε δι' Ἀθηνῶν εἰς Γαλίαν.

τεινον ἵνα ἡ διακοίνωσις ὑποβληθῆ ἔκ τῶν προτέρων καὶ εἰς τὴν ἔγκρισιν τῶν δύο Βουλῶν. Τὸ πρᾶγμα ἦτο καὶ εἶναι ἀσύνηθες καὶ ἐν τοῖς συνταγματικοῖς ἔτι κράτεσι. (καὶ ἄπορον πῶς λέγει ὁ Πήλικας «ὡς κάμνουν εἰς ὅλα τὰ συνταγματικὰ κράτη»), ἀλλ' ὁ Βασιλεὺς ἐνέκρινε τὴν πρότασιν ὡς «πολιτικὴν», διὰ τὴν ὑπάρχον ὑποστήριξιν ἔκ μέρους τοῦ Ἑθνους «καὶ τὴν φανῶμεν καὶ πρὸς τὴν Τουρκίαν καὶ πρὸς τὰς Δυνάμεις ἠνωμένοι καὶ ὅτι μία θέλησις εἶνε Κυβέρνησις καὶ Ἑθνος». Συνωδὰ δὲ τῇ γνώμῃ αὐτοῦ ταύτῃ ἀπῆται ὁ Βασιλεὺς ἵνα ἀναγνωσθῆ τὸ σχέδιον ἐν φανερᾷ συνεδρίῳ ἀμφοτέρων τῶν Βουλῶν. Καὶ ὅμως αὐτοὶ οἱ πρὸ πάντων ἀξιοῦντες τὴν εἰς τὰς Βουλὰς προεισαγωγὴν τοῦ ἐγγράφου ὑπουργοὶ Παίικος, Προβελέγγιος καὶ Πήλικας, ἤξιουν ἵνα ἀναγνωσθῆ τὸ ἔγγραφο ἐν μυστικῇ συνεδρίῳ τῶν Βουλῶν πρὸς ἀποφυγὴν τῶν «ὀχλαγωγῶν», καὶ μετὰ πείσμονα συζήτησιν ἐπεκράτησεν ἡ περὶ μυστικῆς συνεδρίας γνώμη. Ἄλλὰ ἐν τῷ μεταξὺ τὸ σχέδιον τῆς διακοινώσεως δοθὲν ὑπὸ τοῦ ὑπουργοῦ τῶν Ἑξωτερικῶν τῷ Βασιλεῖ ἐμελετᾶτο ὑπ' αὐτοῦ, ἐνῶ οἱ ὑπουργοὶ διετέλουν συνεδριάζοντες μέχρι τοῦ μεσονυκτίου, ὅτε ἔλαβον, πρὶν ἢ πεμφθῆ αὐτοῖς ὑπὸ τοῦ Βασιλέως τὸ σχέδιον, διακοίνωσιν τῶν τεσσάρων πρέσβων (Ἀγγλίας, Γαλλίας, Αὐστρίας καὶ Πρωσσίας) συνιστῶσαν εἰς τὴν προσοχὴν τῆς Κυβερνήσεως τὴν διακοίνωσιν τοῦ Νεσσέτ βέϋ διὰ τὰ σοβαρὰ ἀποτελέσματα τὰ ἐνδεχόμενα νὰ προκύψωσιν ἔκ τῆς ἀπορρίψεως αὐτῆς. Οἱ ὑπουργοὶ λαβόντες τότε τὸ σχέδιον ἔσπευσαν εἰς τὴν Βουλὴν, ἀφοῦ πρότερον παρεκάλεσαν πολλοὺς βουλευτὰς καὶ τὸν Θρ. Ζαίμην (περὶ οὗ ἐλέγετο ὅτι ἐμελλε νὰ λαλήσῃ ἐναντίον τοῦ σχεδίου) ἵνα μὴ φέρωσιν ἀντιρρήσεις, ὅπερ καὶ ἐγένετο. Ἄλλ' ἐν τῇ Γερουσίᾳ σφοδρὰ ἐγένετο καὶ «αὐθάδης», ὡς χαρακτηρίζει αὐτὴν ὁ Πήλικας ἀντίρρησις ὑπὸ γερουσιαστῶν ἀντιπολιτευομένων, ὁ δὲ Χρηστίδης ἐποίησατο ὑπαινιγμοὺς καὶ περὶ τῆς ταυτοσίμου διακοινώσεως τῶν τεσσάρων πρέσβων. Κατὰ τὰ ὑπὸ τοῦ Πήλικα λεγόμενα οἱ ὑπουργοὶ οὐδένα λόγον εἶχον ν' ἀποκρύψωσιν ἀπὸ τῶν Βουλῶν τὴν τῶν πρέσβων διακοίνωσιν καὶ ἀσμένως θὰ ἀνεγίνωσκον αὐτὴν ἐν ταῖς βουλαῖς, ἀλλ' ὁ ὑπουργὸς τῶν Ἑξωτερικῶν δὲν εἶχε δυνηθῆ νὰ λάβῃ αὐτὴν, μεταβαίνων εἰς τὰς βουλάς, παρὰ τοῦ Βασιλέως θεωροῦντος τὴν ἐν ταῖς Βουλαῖς ἀνά-

γνωσιν τῆς διακοινώσεως ταύτης ἀλλ' ὡς λέγει ὁ Πήλικας, «οἱ πρέσβεις κατηγοροῦσαν ὕστερον τοὺς ὑπουργοὺς ὅτι ἐπίτηδες ἔκρυψαν τὴν διακοινώσιν των ἀπὸ τὰς Βουλὰς ἰσχυριζόμενοι ὅτι ἂν αἱ Βουλαι ἦσαν ἐν γνώσει, θὰ ἦσαν ἐναντίαι, καὶ ὅτι οἱ ὑπουργοὶ ἔδειξαν ἐν τῇ περιπτώσει ταύτῃ περιφρόνησιν πρὸς τὰς εὐεργέτιδας Δυνάμεις». Μεταξὺ τῶν σφοδρῶς κατακρινόντων τὴν εἰς τὸ Τουρκικὸν τελεσίγραφον Κυβερνητικὴν ἀπάντησιν ἦτο καὶ ὁ ναύαρχος Κανάρης ἀρχίσας τὸν λόγον διὰ τοῦ «τρέμω, Κοι Γερουσιασταί»· εἰπόντος δὲ τοῦ πρωθυπουργοῦ Κριεζῆ: «Ἐθαύμασα ἀκούσας τὸν γενναῖον Κανάρην νὰ λέγῃ τρέμω» ἀπαντήσας· «τρέμω τώρα διὰ νὰ μὴ τρέμω μετὰ ταῦτα». Οἱ ἐν τῇ γερουσίᾳ ἀντιπολιτευόμενοι ἐζήτησαν τὴν ἀναβολὴν τῆς συζητήσεως καὶ ἀποφάνσεως γνώμης, ἵνα ἐξετάσῃσι πάντα τὰ ἐναγόμενα εἰς τὴν ὑπόθεσιν ἔγγραφα. Μάτιν ὁ Πήλικας ἐκήρυξεν ὅτι ἐν τοιαύτῃ κρίσει περιπτώσει ἡ Γερουσία δὲν ἔπρεπε νὰ δώσῃ ὑπόνοιαν εἰς τοὺς ξένους ὅτι τὸ ἔθνος ἐν τῷ μεγάλῳ τούτῳ ἐθνικῷ ζητήματι ἦτο διηρημένον. Δέκα καὶ ἕξ ψῆφοι γερουσιαστῶν ἐδόθησαν ἐναντίον τῆς ἀπαντήσεως ὡς συνετάχθη αὕτη, καὶ ἡ τοιαύτη ἐν τῇ γερουσίᾳ ἀντιπολίτευσις ἐξημίωσε πολὺ τὸ κίνημα, ὡς λέγει ὁ Πήλικας, «ψυχραίνουσα τὸν ζῆλον τοῦ λαοῦ, σπείρουσα τὴν ἀμφιβολίαν καὶ τὴν δυσπιστίαν περὶ τῆς ἐπιτυχίας αὐτοῦ καὶ, τὸ κυριώτερον, δίδουσα λαβὴν εἰς τὰς μεγάλας Δυνάμεις νὰ γράφωσιν εἰς τὰς διακοινώσεις των εἰς τὰς ἐπισήμους ἐφημερίδας των καὶ εἰς τὰς Αὐλὰς των ὅτι τὸ κίνημα δὲν εἶναι ἐθνικόν, ὅτι οἱ νοήμονες τοῦ Ἔθνους ἔντρομοι τὸ κατακρίνουν, ὅτι ἡ κυβέρνησις μόνη, καὶ ἰδίως ὁ Βασιλεὺς καὶ ἡ Βασίλισσα τὸ ὑποκινοῦν, ὑποκινούμενοι καὶ αὐτοὶ ἀπὸ τὴν Ρωσίαν». Ἡ συκοφαντία αὕτη, λέγει ὁ Πήλικας, ἐδικαιολόγησε τὴν ξένην κατάληψιν. Ἐδικαιολογοῦντο βουλευταὶ τινες καὶ γερουσιασταὶ λέγοντες: «Μὴ ἐνοχοποιεῖτε τὸ Ἔθνος, ζητοῦντες ἀπὸ τὰς Βουλὰς τὴν ὑποστήριξιν των. Ἀφήσατε εἰς καιρὸν ἀνάγκης καὶ μίαν ἄγκυραν σωτηρίας».

Ἡ οὕτως ἠθικῶς διὰ τῆς ἀποδοκιμασίας 16 γερουσιαστῶν ἐξασθενήσασα ἀπάντησις ἐδόθη εἰς Νεσοῦτ βέγη τὴν τελευταίαν ἡμέραν τῆς ταχθείσης ὑπ' αὐτοῦ προθεσμίας ὀλίγον πρὸ τῆς δόσεως τοῦ ἡλίου. Ἄλλ' οὕτως γινώσκων ἐκ τῶν φανερῶν συνε-

δριάσεων τῶν Βουλῶν περὶ τοῦ περιεχομένου εἶχεν ἀποφασίσει ἤδη νὰ ἀναχωρήσῃ τὴν ἡμέραν ἐκείνην. Διὰ τοῦτο ἔλαβε μὲν τὴν ἀπάντησιν, ἀλλὰ *πρὶν ν' ἀναγνώσῃ* αὐτὰ (ὡς ἐλέχθη, κατὰ Πήλικα) κατήλθεν εἰς Πειραιᾶ διακόπτων ἐκ μέρους τῆς Κυβερνήσεως αὐτοῦ τὰς πρὸς τὴν Ἑλληνικὴν Κυβέρνησιν σχέσεις.

Τὰ μετὰ τὴν ἀναχώρησιν τοῦ Νεσσὲτ βέη.— Ἡ μετὰ τὴν ἀναχώρησιν τοῦ Νεσσὲτ ἐν τῷ ὑπουργείῳ ὑπὸ τοῦ Προβελεγγίου καὶ τοῦ Πήλικα ἐκθύμως ὑποστηριζομένη καὶ ἐπὶ τέλους ἐπικρατήσασα γνώμη ἦτο νὰ φανῇ τοῦλάχιστον ἡ Κυβέρνησις μένουσα πιστὴ εἰς τὰς ἐν τῇ πρὸς τὸν Τοῦρκον ἀντιπρόσωπον ἀπαντήσῃ δοθείσας ὑποσχέσεις καὶ ἐπὶ τούτῳ προέβη ἡ Κυβέρνησις εἰς διακήρυξιν διὰ τῆς ἐφημερίδος τῆς Κυβερνήσεως ὅτι θέλει τηρήσῃ αὐστηρὰν οὐδτεροτότητα, ἐγκύκλιοι δὲ πρὸς τὰς διαφόρους ἀρχὰς ἐστάλησαν ἐντελλόμεναι αὐταῖς νὰ συμμορφωθῶσι πρὸς τὴν πολιτείαν τῆς Κυβερνήσεως. Ἀνεκοίνωσε δὲ ὁ ὁ ὑπουργὸς τῶν Ἐξωτερικῶν προφορικῶς τὴν τοιαύτην ἀπόφασιν τῆς Κυβερνήσεως καὶ εἰς τοὺς πρέσβεις τῆς Ἀγγλίας καὶ τῆς Γαλλίας. Ἄλλ' ὁ Βασιλεὺς καὶ ἡ Βασίλισσα ὅτε ἔμαθον τὰ ὑπὸ τῶν ὑπουργῶν ἐνεργούμενα, ὠργίσθησαν σφόδρα. Τί εἶναι αὐτά; εἶτον τῷ Παίτῳ ὁ Νεσσὲτ βέης ἀνεχώρησε· δὲν ἔχομεν πλέον οὐδεμίαν ὑποχρέωσιν πρὸς αὐτόν. Ὁ Βασιλεὺς καὶ ἡ Βασίλισσα ὑπὸ μεγίστου ἐνθουσιασμοῦ καὶ ὑπὸ τολμηροτάτων ἐλπίδων κατεχόμενοι ἐβουλεύοντο τὰς τολμηροτάτας τῶν ἐπιχειρήσεων. Συμβούλους εἶχεν ὁ Βασιλεὺς τοὺς ἐν τῇ ὑπηρεσίᾳ αὐτοῦ ἀξιωματικούς, δι' ὧν συνενοεῖτο μετ' ἰ τῶν ὀπλαρχηγῶν τῆς ἐπαναστάσεως, καὶ ἐκ τῶν ὑπουργῶν τὸν ἐν πᾶσι περὶ ἐπαναστάσεως συμφωνοῦντα καὶ συνεργαζόμενον τῷ Βασιλεῖ ὑπουργὸν τῶν Στρατιωτικῶν Σ. Σοῦτσον. Τοῦτο ἐτάρατε τοὺς λοιποὺς ὑπουργούς, οἵτινες ἔλεγον εἰρωνικῶς τῷ Κριεζῆ ὅτι αὐτὸς μὲν ἔχει τὸ ὄνομα, ἄλλοι δὲ τὴν ἐξουσίαν τοῦ πρωθυπουργοῦ. Τολμηροτάτον βούλημα τοῦ Βασιλέως, ὅπερ ἐκ τῶν ἀνακτορικῶν κύκλων καθίστατο γνωστὸν ὡς φήμη καὶ εἰς τὸ πολὺν δημόσιον, ἦτο ἡ μετάβισις αὐτοῦ εἰς τὰ σύνορα καὶ ἡ ὑπ' αὐτοῦ τούτου ἀνάληψις τῆς ἀρχηγίας τοῦ κινήματος καθ' ὃν χρόνον καὶ τὰ ἐν Πελοποννήσῳ στρατεύματα μετέβησαν εἰς τὰ τουρκικὰ σύνορα καὶ πολεμφοδία ἐκομίζοντο αὐτόσε. Τοιαῦτα διενεοεῖτο ὁ Βασιλεὺς καθ'

ὁ χρόνον καὶ ἐπιστολὴν ἐλόμβανεν ἀπειλητικὴν παρὰ τοῦ αὐτοκράτορος Ναπολέοντος. Ὁ Προβελέγγιος καὶ ὁ Πήλικας ἀκούσαντες ταῦτα καὶ μὴ δυνάμενοι νὰ ἴδωσιν εὐκόλως τὸν Βασιλέα παρεκάλεσαν τὸν γραμματέα Βέντλανδ νὰ ἐπιστήσῃ ἐκ μέρους αὐτῶν τὴν προσοχὴν τοῦ Βασιλέως ἐπὶ τὴν ἐξαιρετικὴν σοβαρότητα τῶν τοιούτων βουλευμάτων, Ἄλλ' ὁ Βέντλανδ τὴν ἐπαύριον εὐθύς ὡς εἶδεν αὐτοὺς ἐρχομένους πρὸς αὐτόν, εἶπε μετὰ μεγάλης ζωνρότητος: «Εἶναι ἀποφασισμένον· τί νὰ σᾶς κάμω, φίλοι μου; ὅλα ἐτοιμάζονται. Μίαν ἡμέραν θὰ καλέσῃ ὁ Βασιλεὺς Βουλὴν καὶ Γερουσίαν εἰς τὸ Παλάτι, θὰ τοὺς κάμῃ μίαν προσφώνησιν, θὰ διατάξῃ τὰ περὶ τῆς ἀπουσίας του καὶ θὰ καβαλλικεύσῃ».

Τὴν ἐπαύριον πάλιν οἱ δύο ὑπουργοὶ μετέβησαν εἰς τὰ ἀνάκτορα ἵνα προσενέγκωσι τῷ Βασιλεῖ τὴν παραίτησιν αὐτῶν ἐν ἣ περιπτώσει ἐνέμενον οὗτος ἐν τῷ βουλευματι. Ἄλλ' ὁ Βασιλεὺς ἐπέμενεν ἐν τῇ ἀποφάσει αὐτοῦ λέγων ὅτι «ὅλοι οἱ Ἕλληνες ἔξω ἐξήτουν ἐπιμόνως νὰ ἐξέλθῃ καὶ ὅτι τότε ἡ ἐπαναστασις θὰ ὀργανωθῇ καὶ θὰ τακτοποιηθῇ καὶ θὰ προοδεύσῃ, καὶ ὅταν οὕτως ἐπιτύχῃ, ἡ Εὐρώπη θὰ ἀναγκασθῇ ν' ἀναγνωρίσῃ ὅτι τὸ συμφέρον αὐτῆς· ἀπαιτεῖ τὴν ἔκτασιν καὶ τὴν ἰσχυροποίησιν τῆς Ἑλλάδος». Ὁ Βασιλεὺς δὲν ἤθελε νὰ νοήσῃ ὅτι καθ' ὃν χρόνον ἔλεγε ταῦτα, δὲν ὑπῆρχεν Εὐρώπη ὑπὸ τὴν ὑψηλὴν ἠθικὴν πολιτικὴν ἔννοιαν τοῦ ὀνόματος, ἀλλ' ὑπῆρχεν ἡ Εὐρώπη τῆς φιλοτουρκικοῦ καὶ μισορωσικοῦ Ἀγγλίας καὶ τοῦ δυσμενέστατου πρὸς αὐτὸν διακειμένου Πάλμερστον καὶ τῆς μισορθοδόξου Γαλλίας. Πάντως ἂν πάντες οἱ βουλευφόροι τῆς Ἑλλάδος ἐνεφοροῦντο ὁμοίου πρὸς τὸ τοῦ Βασιλέως καὶ τῆς Βασιλείας αἰσθήματος αὐτοθυσίας, ὑπῆρχέ τις ἐλπίς ἐπιτυχίας καὶ ἐν τοῖς τολμηροτάτοις τῶν βουλευμάτων καὶ ἐπιχειρήσεων. Ἄλλ' οὐχὶ πάντες οἱ βουλευφόροι ἠσθάνοντο καὶ ἐλογίζοντο ὅπως ἡ βασίλισσα Ἀμαλία ἢ φθειγξαμένη αὐτῆς ὡς ἰδεώδης γυνὴ Ἑλληνίς

Ἡ βασίλισσα Ἀμαλία καὶ τὰ χόρτα.—«Τί θὰ μᾶς κάμουν αἱ Δυτικαὶ Δυνάμεις, ποσοσέθηκεν ἡ Βασίλισσα κατὰ τὸν Πήλικαν (σ. 166), εἰς τοὺς ἄνω ἐκτεθέντας λόγους τοῦ Βασιλέως· θὰ καταλάβουν τὰς Ἀθήνας; Ἄς ἔλθουν, ἰδοὺ! τοὺς ἀφίνομεν τὸ παλάτι μας· δὲν ἐγγίζομεν τίποτε. Ἄς ἔλθουν ν' ἀναπαύωνται ἐδῶ».

ἡμεῖς προχωροῦμεν εἰς τὴν Θεσσαλίαν. Θὰ ἐμποδίσουν νὰ τα-
 ξειδέυσουν τὰ πλοῖά μας : Ἴδου ὅτι ἡ θεία Πρόνοια μᾶς βοηθεῖ,
 ἂν τοῦτο ἄλλοτε θὰ ἐπροξένει ἴσως γογγυσμόν, τώρα ὁμως οὐδε-
 τερώθῃ. Ὁ πόλεμος Τουρκίας καὶ Ρωσίας ἔπαυσε τὸ ἐμπόριον
 τῆς Μαύρης θαλάσσης· θὰ μᾶς πάρουν τὰ ὀλίγα πολεμικὰ πλοῖά
 μας καὶ δὲν θὰ μᾶς ἀφήσουν κατὰ θάλασσαν νὰ κινηθῶμεν ;
 Ἄλλὰ τότε θὰ ἐμποδίσουν καὶ τὴν Τουρκίαν· δὲν θὰ μᾶς δέσουν
 χέρια καὶ πόδια καὶ ἔπειτα νὰ εἰποῦν τῶν Τούρκων : «ἐλάτε νὰ
 τοὺς σκοτώσετε. Ἄλλὰ καὶ θὰ μᾶς καύσουν μερικὰς πόλεις ἢ
 τὰ πλοῖα : Καὶ εἰς τὴν ἐπανάστασιν τοῦ 1821 τὰ ἔκαυσεν ἡ Ἑλ-
 λάς καὶ πάλιν τὰ ἔξανάκαμεν ἢ ζημίαι εἶναι μόνον ὕλική. Δὲν
 ἔχομεν χρήματα ; ἂς *φᾶμε χόρτα*. Πρώτη ἐγὼ τρώγω· τὰ εἶπον
 αὐτὰ τοῦ Ρουάν, καὶ ὅταν ἐκεῖνος ἀπαριθμοῦσε μεγάλας δυσ-
 κολίας καὶ μεγάλους κινδύνους, ὅλα εἶναι εὐκόλα, τοῦ εἶπον,
 à une volonté de fer (μετὰ θελήσεως σιδηρᾶς¹).

Ἄλλ' ἡ πλειονότης τῶν Ὑπουργῶν δὲν συνεμερίζετο τὰ γεν-
 ναῖα ταῦτα βουλευμάτα τοῦ Βασιλέως καὶ τῆς Βασιλίσσης καὶ
 ὑπεδείκνυον τῷ Βασιλεῖ τὰ κινδυνώδη ἀποτελέσματα αὐτῶν
 φρονοῦντες ὅτι, ἂν ἐξήρχετο, δὲν θὰ ἐπανεβλεπε πλέον τὴν πρω-
 τεύσαν αὐτοῦ, ὁ δὲ Πήλικας καὶ ὁ Προβελέγγιος καὶ διὰ μα-
 κροῦ ὑπομνήματος ἀπέτρεπον τὸν Βασιλέα τῆς κινδυνώδους ἐπι-

(1) Ὁ Πήλικας προσθέτει εἰς ταῦτα ὅτι βραδύτερον ἔμαθεν ὅτι ὁ
 Ρουάν ἀπήνησεν «et une santé de fer», ὅτι δηλαδή διὰ νὰ ζῆ τις
 διὰ χόριων πρέπει νὰ ἔχη καὶ «σιδηρὰν ὑγίειαν» ἤτοι σιδηροῦν ὄργα-
 νισμόν, ὑπαινιχόμενος ὅτι ἡ Ἑλλάς ἦν ἀδύνατον νὰ ὑποστῇ τοιοῦτον
 ἀγῶνα ἐπὶ μακρόν. Δίκαιον θεωροῦμεν ἐνταῦθα νὰ εἰπωμεν ὅτι ὁ Ρουάν,
 ὅστις καὶ πρὸ ἐτῶν πολλῶν ἐπὶ Καποδιστριαίου ἦν ἀντιπρόσωπος τῆς Γαλ-
 λίας ἐν Ἑλλάδι, οὐδὲ νῦν φαίνεται μισέλλην. Ὁ μακαρίτης Θ. Ἀφεντοῦ-
 λης παραθαυρόνων τῷ 1886 τὴν κυβέρνησιν τοῦ Θ. Δηλιγιάννη εἰς
 ἀντίστασιν πρὸς τὰς ἀπειλὰς τῶν πρέσβων ἐδικαιολόγει τὴν τοιαύτην
 αὐτοῦ πρᾶξιν γράφων δημοσίᾳ ὅτι καὶ τῷ 1854 ὁ Γάλλος πρεσβευτής,
 ἐνῶ ἔδιδεν ἀπειλητικὰς διακοινώσεις εἰς τὴν κυβέρνησιν, κατ' ἴδιαν ἐν
 ἐμπιστευτικοῖς κύκλοις ἐστενοχωρεῖτο διότι οἱ ἐπαναστάται οὐδὲν ἐτέλουν
 γενναῖον καὶ ἀσφάλων ἔλεγε : Πότε τέλος θὰ κινηθῶσιν αὐτοὶ οἱ ἄν-
 θρωποι ;»

χειρήσεως προσφέροντες πάλιν τὰς παραιτήσεις αὐτῶν καθ' ἣν περιστασιὸν ὁ Βασιλεὺς δὲν ἤθελεν ἀποδεχθῆ τὰς νοθεσίας αὐτῶν. Τὸ διάβημα τοῦτο τῶν δύο ὑπουργῶν, πρὸ πάντων ἢ ὑπ' αὐτῶν γινομένη ὑπόδειξις τῶν μεγάλων δυσχερειῶν καὶ κινδύνων τῆς ἐκτελέσεως τοῦ Βασιλικῆ βουλευμάτος φαίνεται ὅτι ἐκλόνησαν ὀπωσοῦν τὸ πολεμικὸν φρόνημα τοῦ Ὑθωνος· διότι ἡ Βασίλισσα βραδύτερον ἐπανελάμβανε πολλάκις εἰς τοὺς εἰρημένους δύο ὑπουργοὺς ὅτι ἦσαν ἔνοχοι τῆς ἀποτυχίας τοῦ Κινήματος μὴ ἀφίσταντες τὸν Βασιλέα νὰ ἐξέλθῃ, ὅπερ ἠνάγκασε τὸν Προβελέγγιον νὰ ἀποκριθῆ αὐτῇ ἡμέραν τινὰ ὅτι εὐχαρίστως ἀνελίμβανε τὴν ἔνοχὴν ὅτι δὲν συνεβούλευσε τὸν Βασιλέα νὰ κάμῃ une guerre de brigands (πόλεμον ληστρικόν)· διότι οὕτω μόνον ἠδύνατο νὰ ὀνομασθῆ πόλεμος στερούμενος πολεμικῶν ἐφοδίων καὶ πόρων καὶ ἔχων ἐναντίας πρὸς αὐτὸν τὰς μεγάλας Δυνάμεις. Ἄλλὰ τὸν τοιοῦτον ὑπ' αὐτοῦ γενόμενον χαρακτηρισμὸν τῆς ἐπαναστάσεως ἀπέπεισεν ὁ Προβελέγγιος βραδύτερον ἀκριβὰ κληθεὶς ὑπὸ τοῦ Βασιλέως «*Σιφνιδὸς ἀνάνδρος*». Θὰ δώσετε λόγον εἰς τὸν Θεόν, ἔλεγεν ἡ Βασίλισσα εἰς τοὺς δύο ὑπουργοὺς διότι ἐμποδίσατε τὸν Βασιλέα νὰ ἐξέλθῃ καὶ μὲ τὰ μισὰ μέτρα σας ἀδυνατεῖτε τὴν Κυβέρνησίν του. Ὡ, διὰ τὸν Θεὸν μὴ σὰς μέλη, ἀπεκρίθη ὁ Προβελέγγιος, μὲ τὸν Θεὸν συμβιβάζομαι, μὲ τὸν Βασιλέα μόνον δὲν ἠξεύρω πῶς νὰ τὰ οικονομήσω, διότι οὔτε νὰ μᾶς ἀκούσῃ θέλει οὔτε νὰ δεχθῆ τὴν παραίτησίν μας.

Ἡ ἐπέμβασις τῶν δύο Πρέσβεων.—Ἄλλ' εἰς τὰς τοιαύτας διαφωνίας καὶ ἀμφιταλαντεύσεις τοῦ Βασιλέως καὶ τῶν Ὑπουργῶν ἔδωκε κρίσιμον τροπὴν ἢ μὴ βραδύνασα πλέον διπλωματικὴ ἐπέμβασις τῶν δύο Δυτικῶν πρέσβεων. Ἀπὸ τῆς διακοπῆς τῶν μεταξὺ Ἑλλάδος καὶ Τουρκίας σχέσεων ἢ τῶν δύο πρέσβεων πρὸς τὴν Ἑλλάδα πολιτεία εἶχε καταστῆ ἐλιδεικτικῶς δυσμενής· ὁ εἰς Πειραιᾶ ἀφικνούμενος, τότε Γαλλικὸς στόλος δὲν ἔχαιρέτησε τὴν Ἑλληνικὴν σημαίαν ὡς στόλος ληστοπειρατικὸς ὕπως κατὰ τὰς ἡμέρας ἡμῶν ὁ στόλος τοῦ D'Artis Fournet.

Κατὰ τὴν ἐθνικὴν ἐορτὴν τῆς 25 Μαρτίου οἱ δύο πρέσβεις ἔλαμπον διὰ τῆς ἀπουσίας αὐτῶν, παρόντων τῶν λοιπῶν πρέσβεων (Ρωσίας, Αὐστρίας, Πρωσσίας, Βαυαρίας. Ἡ Ρωσικὴ πρεσβεΐα μάλιστα ἐφωταγωγῆθη λαμπρῶς τὴν ἐσπέραν ἐκείνην). Ἄρθρον

δὲ τοῦ «Αἰώνος» ἐναντίον τῶν δύο Δυνάμεων δημοσιευθὲν τὴν μετεπομένην ἡμέραν (27 Μαρτίου) σφοδρότατον ἐπέτεινε τὴν δυσμείειαν ταύτην. Ἡ Ἀγγλικὴ κυβέρνησις εὐθὺς μετὰ τὴν πρὸς τὴν Ρωσίαν ῥῆξιν προέβη εἰς δημοσίευσιν τῶν περιφημῶν πρὸς τὸν Ἄμιλτον Σέϋμουρ δηλώσεων τοῦ αὐτοκράτορος Νικολάου (σελ. 343 κέξ.)¹, αἵτινες ἤπτοντο ἐν μέρει καὶ τῶν Ἑλλήνων ἀλλ' αὐταὶ εὐδαμῶς ἠλλοίουν τὰς πρὸς τὴν Ρωσίαν συμπαθείας τοῦ πολλοῦ λαοῦ. Τοῦναντίον δὲ τὸ μῖσος αὐτοῦ ἐναντίον τῶν Δυτικῶν Δυνάμεων ἠϋξάνετο καθ' ἑκάστην διὰ τῶν ἔκ μέρους τοῦτων τελουμένων ἀδικημάτων. Αἱ 9 χιλιάδες ὄπλων αἱ ἀγορασθεῖσαι ἐν Γαλλίᾳ ἀντὶ 200 χιλ. φράγκων (σελ. 471), κατὰ τὴν εἰς Ἑλλάδα μεταφορὴν [κατεσχέθησαν ἐν Μερίττῃ ὑπὸ τῶν Ἀγγλων, καὶ παντοῖαι ἄλλαι διενηρογοῦντο ληστοπειρατικαὶ πράξεις ὑπὸ τοῦ συμμαχικοῦ στόλου, ὡς θέλομεν εἰπεῖ περαιτέρω. Τέλος δὲ περὶ τὰ μέσα Ἀπριλίου ἤρξατο καὶ ἐνεργοτέρα ἔκ μέρους τῶν δύο πρέσβων διπλωματικὴ στρατεία. Ἐκάτερος τούτων δι' ἰδιαιτέρας διακοινώσεως ἐπετίμα καὶ ἠτείλει τὸ Ὑπουργεῖον. Καὶ ἡ μὲν Γαλλικὴ διακοίνωσις τοῦ Δρουὲν Δελουῆ πρὸς τὸν Ρουὰν ἔλεγεν :

«Ἀναγκαζόμεθα νὰ καταδικάσωμεν εἰς σιωπὴν τὴν ἀρχαίαν ἡμῶν πρὸς τὴν Ἑλλάδα συμπάθειαν καὶ νὰ ἐμπνεώμεθα μόνον ὑπὸ τῶν ἰδίων ἡμῶν συμφερόντων. . . Θὰ κηρύξῃτε (εἰς τὸν ὑπουργὸν τῶν Ἐξωτερικῶν Παίικον) ὅτι ἅπανα ἡ πολιτεία τῆς Ἑλληνικῆς κυβερνήσεως κατὰ τὸν τελευταῖον τοῦτον χρόνον, δὲν ἐπιτρέπει πλέον ἡμῖν νὰ θεωρῶμεν αὐτὴν οὐδετέραν ἀπέναντι τῆς Τουρκίας οὔτε νὰ θεωρῶμεν αὐτὴν φίλην τῆς Γαλλίας καὶ τῆς Μεγά-

(1) Εἰς τὰς ἐκτεθείσας ἤδη ὑρ' ἡμῶν ἐν προηγουμένῃ τινὶ σελίδι ἀνακοινώσεις τοῦ Νικολάου πρὸς τὸν Σέϋμουρ προσετίθετο νῦν καὶ μία ῥησις τοῦ αὐτοκράτορος, ὅτι δῆθεν δὲν ἐπεθύμει τὴν μεγάλην αἴξιν τῆς Ἑλλάδος. Ἀλλ' ἡ τὰ περὶ τῆς τοιαύτης δῆθεν δηλώσεως δημοσιευθέντα δὲν φρίνονται ὀκριβῆ. Ὁ Βαμβέργερ ὁ τοσοῦτον λεπτομερῶς διαπραγματευόμενος περὶ τῶν πρὸς τὸν Σέϋμουρ δηλώσεων τοῦ Νικολάου οὐδὲν τοιοῦτον λέγει. Τοῦναντίον ἡ ἐμφαντικὴ δῆλωσις τοῦ αὐτοκράτορος ὅτι δὲν θὰ ἠνείχετο τὴν κατάληψιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὑπὸ ἰσχυρᾶς Δυνάμεως φαίνεται μᾶλλον συνηγοροῦσα ὑπὲρ τῆς Ἑλλάδος.

λης Βρετανίας. Κατ' ἀκολουθίαν καθισκῶμεν αὐτὴν ὑπεύθυνον πάντων τῶν κινήματων καὶ πασῶν τῶν σκευωριῶν τῶν ἐνεργουμένων ἐπὶ τοῦ ἐδάφους τοῦ Βασιλείου εἴτε πρὸς ἐξέγερσιν τῶν Χριστιανῶν ὑπὲρ τῆς Ὑψηλῆς Πύλης εἴτε πρὸς παροχὴν ἀρωγῆς τινος πρὸς τὴν Ρωσσίαν ἐναντίον τῆς Τουρκίας. Ἐὰν ἵπαναληφθῶσιν αἱ τοιαῦται πράξεις ἢ ἀκριβέστερον ἐὰν ἐξακολουθήσωσι γινόμεναι πρὸ τῶν ὀφθαλμῶν ὑμῶν χωρὶς ἢ Ἑλληνικῆ Κυβέρνησις νὰ φανῇ ἐννοοῦσα ὅτι ἡ ἀσύγγνωστος ἀνοχὴ αὐτῆς εἶναι ἡ πρωτίστη αἰτία τῶν συμβαινόντων, δὲν θὰ διστάσωμεν νὰ λάβωμεν ὁμοῦ μετὰ τῆς Ἀγγλίας αὐστηρότατα ἐναντίον τῆς Ἑλλάδος μέτρα. Καὶ ἤδη οἱ διοικηταὶ τῶν πολεμικῶν πλοίων ἀμφοτέρων τῶν Ἐθνῶν ἔχουσι διαταχθῆ ἵνα ἀναλόγως τῶν περιστάσεων παρέχωσι τῇ Τουρκίᾳ ὑπηρεσίας, ἃς τὸ κράτος τοῦτο δικαιοῦται νὰ προσδοκᾷ παρ' ἀμφοτέρων τῶν σημαίων ἡμῶν». Ἡ δὲ Ἀγγλικὴ διακοίνωσις ἔλεγεν ὅτι αἱ φιλικαὶ πρὸς τὴν Ἑλλάδα συμβουλαὶ τῶν δύο Δυνάμεων παρεγνωρίσθησαν καὶ ἡ σύμμετοχὴ τῆς Ἑλληνικῆς κυβερνήσεως εἰς τὰ ἐναντίον τῆς Τουρκίας γινόμενα εἶναι ἀναμφισβήτητος, καὶ ἐπειδὴ οὔτε ἡ Γαλλία οὔτε ἡ Ἀγγλία ἀνέχονται προσκόμματα ἐκ μέρους τῆς Ἑλλάδος εἰς τὴν πολιτικὴν αὐτῶν, ἡ Ἑλληνικὴ κυβέρνησις πρέπει νὰ παρασκευασθῆ εἰς τὰ ἐπακόλουθα τῶν ἰδίων αὐτῆς πράξεων καὶ ἂν τὰ ἐπακόλουθα ταῦτα θὰ ὦσιν *ἐπικίνδυνα* εἰς τὸν θρόνον καὶ εἰς τὴν μέλλουσαν εὐημερίαν τῆς Ἑλλάδος, ἡ τούτων εὐθύνη θέλει πέσει ἐπὶ τοὺς Ἕλληνας ὑπουργούς, οἵτινες ἐφάνησαν ἀγνοοῦντες τὰ ἀληθῆ *συμφέροντα τῆς χώρας αὐτῶν* ἢ ἀφροντιστοῦντες τούτων.

Ἐπιδοθεισῶν εἰς τὴν Ἑλληνικὴν κυβέρνησιν τῶν διακοινώσεων τούτων συνῆλθε τὸ Ὑπουργικὸν συμβούλιον καὶ ἐνῶ καὶ τυφλῶ δήλον ἦτο πλέον ὅτι κυβέρνησις οὕτως αὐστηρῶς κατηγορουμένη ὑπὸ τῶν δύο Δυνάμεων δὲν ἠδύνατο πλέον νὰ μένη ἐν τῇ ἐξουσίᾳ, κἂν ἔτι δὲν κριθῆ ἀληθὲς καὶ ὀρθὸν τὸ λεγόμενον ὅτι, ἂν αἱ Δυνάμεις ἐποιοῦντο κατάχρησιν τῆς δυνάμεως αὐτῶν καὶ ἡ Ἑλλὰς ἐποιεῖτο κατάχρησιν τῆς ἀδυναμίας αὐτῆς, ὅμως πλὴν τοῦ Προβλεγγίου καὶ Πήλικα οὐδεὶς τῶν ἄλλων ὑπουργῶν ἐνόει νὰ παραιτηθῆ. Καὶ αὐτὸς ὁ ὑπουργὸς τῶν Ἐξωτερικῶν Παΐκος, ὅστις ἅμα λαβὼν τὰς διακοινώσεις εἶχε δηλώσει ὅτι τὸ

Ἐπικουρεῖον δὲν ἠδύνατο πλέον νὰ διατηρηθῆ. τὴν ἐπαύριον δὲν ἐθεώρει ἐπιβαλλομένην τὴν παραίτησιν χωρὶς ν' ἀκουσθῆ πρότερον ἢ γνώμη τοῦ Βασιλέως, ὁ δὲ πρωθυπουργὸς Κριεζῆς πλήρης θυμοῦ ἔλεγε μεγαλοφώνως: «Δὲν παραιτοῦμαι. Ὅχι! δὲν κάμνω τὸ χατῆρι τῶν ἀτίμων» (ἐννοῶν τοὺς προδοτικῶς διαβίλλοντας τὰς πράξεις τῆς κυβερνήσεως πρὸς τὰς πρεσβείας τῶν Δυτικῶν Δυνάμεων), καὶ ἐνόει νὰ μένη πρωθυπουργὸς καὶ παραιτουμένων πάντων τῶν ὑπουργῶν, ἕτοιμος νὰ συγκροτήσῃ νέον ὑπουργεῖον. Ὁ δὲ Βασιλεὺς, παρὰ πάσας τὰς διδομένας αὐτῷ ὑπὸ τῶν πρέσβειων τῆς Βαυαρίας, Αὐστρίας καὶ Πρωσσίας συμβουλίας, δὲν ἐνόει νὰ ἀντικαταστήσῃ τὸ ὑπουργεῖον καὶ ὠργίσθη σφόδρα ἐναντίον τῶν δύο ἐν τῇ παραίτησει αὐτῶν ἐπιμενόντων ὑπουργῶν, οὓς μεταβάντας πρὸς αὐτὸν ἤλεγξε σφοδρῶς. «Ὁ Βασιλεὺς ἦτο ἐρεθισμένος εἰς ἄκρον, λέγει ὁ Πήλικας (σ. 680)· οἱ ὀφθαλμοὶ του ἐσπινθηροβολοῦσαν· ἡ ὄψις του ἦτο ἀγριεμένη καὶ δὲν ἤμποροῦσε νὰ ὀμιλήσῃ κατὰ συνέχειαν, ἀλλ' ὀλιγοσύλλαβα καὶ διακεκομμένα». Μάτην ὁ Πήλικας ἐζήτησε νὰ πείσῃ τὸν Βασιλέα εἰπὼν ὀλίγα πινὰ περὶ τῆς ἀπολύτου ἀνάγκης τῆς μεταβολῆς κυβερνήσεως καὶ πολιτικῆς. Ὁ Βασιλεὺς οὐδόλως ἐφαίνετο κλονούμενος ἐκ τῶν ῥηθέντων. Ὅτε δὲ καὶ ὁ Προβελέγγιος, εἰς ὃν δὲν ἀπηύθυνε κἄν τὸν λόγον ὁ Βασιλεὺς, ἠθέλησε νὰ ἔλθῃ ἐπικούρος τῷ Πήλικα, ὁ Βασιλεὺς ὠργισμένος τὸν διέκοψε καὶ «τινάζοντας αὐτὸν δυνατὰ ἀπὸ τὸ χέρι, λέγει ὁ Πήλικας, τοῦ εἶπε: Σιφινιέ, τί φοβεῖσαι; Ἄνανδρε! — Τί νὰ κάμω; Τοιαύτη εἶναι ἡ φύσις μου· νὰ τὴν ἀλλάξω δὲν ἠμπορῶ» ἀπῆντα ὁ Προβελέγγιος μετὰ κλαυθμηριζούσης φωνῆς. — Ἐντροπή! ὅχι, δὲν σου δίδω τὴν παραίτησιν· θὰ μείνης! ὄλοι μαζί ἢ θὰ χαθοῦμεν, ἦτο ἡ βασιλικὴ ἀπόκρισις (εἰς ἣν ἀνδρωθεὶς ὀλίγον ὁ προσβληθεὶς καὶ ἐξευτελισθεὶς ὑπουργὸς τῶν Οἰκονομικῶν ἐτόλμησε νὰ εἶπῃ: «Αὐτὸ εἶναι τυραννία· δὲν εἶμαι σκλάβος, Βασιλεῦ»). Παρὰ πάντα ταῦτα δὲν ἐγένετο δεκτὴ ἡ παραίτησις τῶν δύο ὑπουργῶν καὶ τὸ κυβερνητικὸν καθεστῶς διηνεκῶς σαλευόμενον διήρκεσεν ἔτι χρόνον τινά.

Ἡ θέσις τοῦ βασιλέως Ὁθωνος. — Ἡ θέσις τοῦ Βασιλέως εἶχε καταστῆ λίαν δυσχερὴς ἐκ τῶν ἐπελθόντων γεγονότων. Δὲν ἦγετο οὔτε ὑπὸ τυφλοῦ αἰσθήματος καὶ ἐνθουσιασμοῦ τυ-

φλώιτων πρὸς τὰ πράγματα καὶ οὐδαμῶς λογιζόμενος τὴν ἐκ τῶν πραγμάτων ἐπιβαλλομένην ἀνάγκην. Τοῦναντίον λογισμοὶ πολιτικοὶ μεγάλῃς σπουδαιότητος ἐκίνουν τὴν τοῦ Βασιλέως διάνοιαν. Ἡ ἀντικατάστασις τῶν ὑπουργῶν ἐνῶ δὲν ἤθελε μηδεμίαν ἐπενέγκει μεταβολὴν οὐπώδη εἰς τὴν κατάστασιν, διότι οὐδὲν ὑπουργεῖον θὰ ἐτόλμα νὰ ἀποκηρύξη τὴν ἐπανάστασιν ἐπισήμως, κατὰ τὴν ἀξίωσιν τῶν Δυνάμεων καὶ νὰ συμπράξῃ εἰς τὴν καταστολὴν αὐτῆς, ἐξ ἄλλου ἤθελε μὲν ἐκθέσει τὴν μέχρι τοῦδε πολιτείαν τοῦ Βασιλέως ὡς ἔνοχον τῆς ἐπαναστάσεως, ἤθελε δὲ ταπεινώσει τὸ τοῦ Βασιλέως ἀξίωμα καὶ παρὰ τοῖς ἐπαναστάταις καὶ παρὰ τῷ Ἑλληνικῷ λαῷ, οὕτινος τὸν ζῆλον ἤθελε ψυχράνει σφόδρα. «Καὶ τί νὰ κάμῃ τὸ νέον ὑπουργεῖον; ἔλεγεν ὁ Βασιλεὺς. Ποῖον τὸ πρόγραμμά του; Μανθάνοντες τὴν ἀλλαγὴν οἱ ἔξω δὲν θὰ νομίσουν ὅτι ἠλλάξαμεν πολιτικὴν, ὅτι τοὺς ἐγκατελείψαμεν; Μὲ τὴν παραίτησιν τοῦ ὅλου ὑπουργείου ἢ μὲ τὴν ἰδικήν σας (Προβελεγγίου καὶ Πήλικα) δὲν θὰ φονεύσητε τὸ κίνημα; Ὁ κόσμος οἷς ὑπολήπεται καὶ θὰ εἰπῇ ὅτι καίτοι ἐγνωρίζετε διὰ τὴν παραίτησίν τε. Οἱ νέοι ὑπουργοὶ δὲν θὰ κατατρέξουν τὸ κίνημα; — Ἡ δὲ Βασίλισσα ἔλεγε τοῖς παραιτουμένοις ὑπουργοῖς: Ἐντροπή νὰ ἀφήσητε τὸν Βασιλέα σας εἰς τὴν μαγιοκέταν τῶν ξένων! Νὰ οἱ Ρῶσοι ἐπέρασαν τὸν Δούναβιν!». Εἰς τὴν ἀτίρησιν τοῦ Πήλικα ὅτι τὸ ἔθνος δὲν ἔχει τὴν θέλησιν νὰ πολεμήσῃ κατὰ τῶν εὐεργετῶν Δυνάμεων, ἡ Ἀμαλία ἀπήντησεν: «Ἄλλὰ μὴ νομίζης μικρὰν τὴν δύναμιν τοῦ ἔθνους· ἔχομεν τὴν δύναμιν τῶν γυναικῶν καὶ τῶν παίδων». «Ἄρχει ὁμως νὰ μὴ καταχρασθῶμεν τῆς ἀδυναμίας μας αὐτῆς, ἡ ὁποία εἶναι ἡ δύναμις μας», ἀπήντησεν ὁ Πήλικας. Ὁ Βασιλεὺς καὶ ἡ Βασίλισσα ἀπεχώρησαν κηρύττοντες ὅτι δὲν δέχονται οὐδενὸς ὑπουργοῦ τὴν παραίτησιν.

Ἐν τῷ μεταξὺ ἦλθεν ἀπὸ Κωνσταντινουπόλεως ὁ αὐτόθι

(1) Ὁ Πήλικας ἠμφισβήτησε τὴν ἀκρίβειαν τῆς περὶ διαβάσεως εἰδήσεως· ἀλλ' ἡ Βασίλισσα ὑπεστήριξε τὴν ἀκρίβειαν ταύτην. Μετὰ πολὺν δὲ ἡμέρας ἔμαθεν ἡ κυβέρνησις ὅτι πράγματι τὴν ἡμέραν ἔκεινην εἶχον διαβῆ τὸν Δανούβιον οἱ Ρῶσοι. Πάντως ἡ Αὐλὴ ἐγίνωσκε τὴν περὶ τῆς ἡμέρας τῆς διαβάσεως ἀπόφασιν τοῦ Ρωσικοῦ στρατηγείου.

πρεσβευτῆς Α. Μεταξᾶς, ὅστις φαίνεται ὅτι ἐπέδρασέ πως εἰς τὰς βουλὰς τοῦ Βασιλέως. Διὰ τοῦτο μετὰ τινος ἡμέρας μεταπεμφόμενος τὸν Πήλικα συνεζήτησε μετὰ τούτου μετριοπαθέστερον τὸ ζήτημα τὸς ὑπουργικῆς μεταβολῆς καὶ ἐξήγησεν αὐτῷ ἅσασαν τὴν δυσχέρειαν τῆς θέσεως. — «Ὅταν ἀρχίσωμεν νὰ ἐνδίδωμεν, εἶπε, δὲν θὰ δυνηθῶμεν εὐκόλως νὰ σταματήσωμεν· αὐτοὶ (οἱ πρέσβεις) δὲν εὐχαριστοῦνται μὲ τὴν ἀλλαγὴν προσώπων· θέλουν πράγματα. Μοῦ τὸ εἶπον ῥητῶς· θὰ θελήσουν ἐντελῶς νὰ παύσῃ τὸ κίνημα διὰ νὰ ἐπιτύχουν αὐτοὶ τὰ συμφέροντά των εἰς τὴν Ἐπιτολήν. Τί πρέπει λοιπὸν νὰ κάμω; νὰ κατατρέξω τὸ κίνημα; Ἐγὼ νὰ προσκαλέσω τοὺς ἐπαναστάτας νὰ ἔμβουν μέσα; Ποτέ! *Γνωρίζω ὅτι ἐκθέτω τὸν θρόνον μου, ἀλλὰ χωρὶς θυσίαν τὰ μεγάλα ἔργα δὲν κατορθώνονται. Ἡ ὑπόθεσις, τὴν ὁποίαν ὑπερασπιζόμεθα, εἶναι ἱερά. Εἶμι καὶ ὁ μόνος χριστιανὸς βασιλεὺς τῆς Ἐπιτολῆς. Χρεωστῶ λοιπὸν νὰ τοὺς ὑπερασπισθῶ. Μὲ αὐτὸ τὸ πνεῦμα καὶ ὠμίλησα ἀπ' ἀρχῆς καὶ ἔγραψα· δὲν ἐκρυψα ποτὲ τὰς συμπαθείας μου. Ὁ αὐτοκράτωρ Ναπολέων μοῦ ἔστειλεν ἐπιστολὴν ἀπειλητικὴν, ἀλλὰ τοῦ ἀπήντησα μὲ ἀξιοπρέπειαν καὶ σταθερότητα· περὶ τῆς εἰλικρινείας μου δὲν ἔχουν δικαίωμα νὰ παραπονεθῶν».*

Ὁ Βασιλεὺς ἠσθάνετο δυσχέρειαν καὶ περὶ τὴν ἐκλογὴν τῶν προσώπων τῶν συγκροτησόντων τὸ νέον ὑπουργεῖον. «Ποίους νὰ λάβω ὑπουργούς; ἔλεγεν. — Ἄπὸ τοὺς δεκαεῖς γερουσιαστάς; Ποτέ! Αὐτοὶ εἶναι προδόται. Ὁ Χρηστίδης ἐκαυχῆθη ὅτι εἰς τοὺς ξένους πρέσβεις ἔδωσε γνῶμην νὰ μὴν ἀσπλείσουν τοὺς λιμένας μας, διότι τοῦτο θὰ ἔκαμνε κακὴν ἐντύπωσιν εἰς τὸν λόον, ἀλλὰ νὰ καταλάβουν τὰ σύνορά μας! Ὁ πατριώτης!» Ἄν ὄχι ἀπὸ τοὺς δεκαεῖς γερουσιαστάς, ποίους ἄλλους νὰ λάβω; — Ἄλλως τε ὁ Βασιλεὺς ἐγίνωσκεν ὅτι ἡ ἀπαιτήσις τῶν πρέσβεων ἦτο οὐχὶ ἀπλῶς μεταβολὴ ὑπουργείου, ἀλλὰ καταστροφὴ τοῦ κινήματος· «τοὺς πρέσβεις δὲν τοὺς μέλει διὰ πρόσωπα· αὐτοὶ ζητοῦν τὴν

(1) Ἰδ. σ. 497. Ὁ Βασιλεὺς ἐθεώρει προδότας τοὺς 16 γερουσιαστάς, διότι ἡ τούτων πολιτεία ἔδωκεν ἀφορμὴν εἰς τοὺς δύο πρέσβεις νὰ ἰσχυρισθῶσιν ὅτι τὸ κίνημα δὲν ἦτο ἐθνικόν.

καταστροφὴν τοῦ κινήματος καὶ πρὸς ὅλους θὰ εἶναι ἐξ ἴσου ἀπαιτητικοί». Ὁ Βασιλεὺς μετὰ τὴν ἀπειλητικὴν ἐπιστολὴν τοῦ αὐτοκράτορος Νικολέοντος εἶχε λάβει ἐπιστολὴν καὶ παρὰ τοῦ Θουβενέλ. Περὶ τοῦ περιεχομένου δὲ τῆς ἐπιστολῆς ταύτης ἔλεγε τῷ Πήλικα: «Σοῦ λέγω ἐμπιστευτικῶς· δὲν ἐντράπη νὰ μοῦ γράψῃ ὅτι οἱ Χριστιανοὶ πρέπει νὰ περιμένουν τὴν καλλιτέρευσιν τῆς τύχης των ἀπὸ τὸν Κυριάρχην των; Ἔπειτα μὲ συμβουλεύει νὰ ἀλλάξῃ ὑπουργεῖον. Εἰς τὴν ἐπιστολὴν ταύτην ἀπήντησεν ὁ Βασιλεὺς λέγων ὅτι «ἡ ἀλλαγὴ τοῦ ὑπουργείου δὲν θὰ ὠφελήσῃ, διότι τὸ κίνημα εἶναι ἐθνικὸν καὶ ὅλοι ἔχουν μίαν γνώμην», περιέμενε δὲ τὴν ἀπάντησιν τοῦ Θουβενέλ πρὶν λάβῃ ὀριστικὴν ἀπάντησιν.

Ἐν τῷ μεταξύ ἔνεκα τοῦ ἐπικριτοῦντος ἐν τῷ λαῷ τῆς πρωτευούσης ἐρεθισμοῦ ἰδίως ἐναντίον Φραγκολεβαντίνων τινῶν διατελούντων ὑπὸ Γαλλικὴν ὑψηλοότητα, οἵτινες ἀσεβοῦντες πρὸς τὸ ἐθνικὸν αἶσθημα καὶ τὴν ἐθνικὴν φιλοτιμίαν τῶν πολιτῶν, ἐκηρύσσοντο ἀναφανδὸν καὶ περιφρονητικῶς ἐναντίον πάσης ἀξιώσεως ἐθνικῆς· συνέβαινον δὲ καὶ ῥαπισμοὶ ἐνίοτε δὲ καὶ ξυλοκοπήματα τῶν τοιούτων, καὶ τὰ ἐπεισόδια ταῦτα ἐμεγαλοποιοῦντο (ἀτυχῶς ἐνίοτε καὶ ὑπὸ τινῶν ἐκ τῶν γαλλίζοντων Ἑλλήνων¹⁾). Τοὺς δύο πρέσβεις εἶχεν ἐρεθίσει, ὡς ἐφαίνεται, ἡ ἀξιοπρεπὴς ἀπάντησις τῆς κυβερνήσεως ἢ δοθεῖσα εἰς τὰς ἀπειλητικὰς διακοινώσεις αὐτῶν καὶ εἶχον ἀρχίσει ἤδη νὰ μετέρχωνται ἀναξιοπρεπῆ βίαια μέτρα ἐναντίον τοῦ Κράτους, πολεμοῦντα

(1) Ὅτε ὁ Πήλικας συνεβούλευε τῷ Βασιλεῖ «νὰ λάβῃ ὑπουργοὺς ἐκείνους, τοὺς ὁποίους θέλουν οἱ πρέσβεις», καὶ ὁ Βασιλεὺς εἶπεν ἐμφαντικῶς ὄχι, ὄχι! ἡ βασίλισσα Ἀμαλία προσέθηκε: «Μήπως δὲν εἰξεύρεις τί ὑπεφέραμεν τόσους χρόνους; Νὰ χάσωμεν λοιπὸν διὰ μᾶς τοὺς κόπους, τοὺς ὁποίους κατεβάλαμεν διὰ νὰ ἀποσύρωμεν ἀπὸ τοὺς ξένους πρέσβεις τὴν ἐπιρροὴν των ἐπὶ τῶν ὑπουργῶν καὶ δι' αὐτῶν ἐπὶ ὅλων τῶν ὑπαλλήλων; Κανεὶς δὲν θὰ ἔρχεται πλέον εἰς τὸν Βασιλέα. Οἱ πρέσβεις θὰ διοικοῦν τὴν Ἑλλάδα· θὰ τὴν διαιροῦν, θὰ κυττάζουν τὰ συμφέροντά των». Ἀτυχῶς δὲν ἦσαν ἀνακριβῆ τὰ λεγόμενα ὑπὸ τῆς Βασιλείσεως. Ἀγγλίζοντα καὶ γαλλίζοντα κόμματα δὲν εἶχον ἔτι ἐκλείπει τότε ἐν Ἑλλάδι.

ἀνανδρον ἀκήρυκτον πόλεμον. Ἀγγλικά καὶ Γαλλικά πλοῖα πολεμικὰ ἐστάθμευον ἤδη παρὰ τὰς Σπέτσας, Χαλκίδα, Ναύπλιον καὶ Πάτρας, καὶ τὰ πληρώματα τῶν πλοίων τούτων ἐξερχόμενα ἠρέθιζον πολυειδῶς τὸν λαόν. Ἀξιωματικοὶ τῶν πλοίων τούτων ἐπισκεπτόμενοι οἰονδήποτε πλοῖον ἑλλητικὸν καὶ ἐρευνηνῶντες τὰ ἐν αὐτῷ ἂν εὑρισκον ἐφόδια πολέμου, ἔρριπτον αὐτὰ εἰς τὴν θάλασσαν, ἐκώλυον δὲ τὰς ὀπλοφορίας. Πλοῖον μεταβαίνον ἀπὸ Χαλκίδος εἰς Στυλίδα μετὰ ἐφοδίων πολεμικῶν κατεδιώχθη ὑπὸ Γαλλικοῦ πολεμικοῦ καὶ συλληφθὲν ἐρρουμολκῆθη, ἀφοῦ τὰ ἐφόδια πάντα ἐρρίφθησαν εἰς τὴν θάλασσαν, καὶ αὐτῶν τῶν φαρμάκων μὴ ἐξαιρεθέντων, καὶ ἡ ἐπιφάνεια τῆς θαλάσσης ἐπληρώθη θραυσμάτων κιβωτίων καὶ βαρελίων. Εἰς τοὺς περὶ τῶν ὑπερβασίων τούτων αἰτιάσεις τοῦ Ἑλληνοῦ ὑπουργοῦ τῶν Ἐξωτερικῶν ὁ Ρουὰν προσεποιεῖτο ὅτι οὐδὲν ἐγίνωσκεν. Ἀλλὰ ταῦτα δὲν ἦσαν τὰ μόνα προκαλοῦντα τὴν ὀργὴν καὶ τὴν ἀγανάκτησιν τοῦ Ἑλληνικοῦ λαοῦ, ἰδίως τοῦ τῆς πρωτεύουσας.

Γάλλος τις καθηγητῆς τῆς Γαλλικῆς ἐν ὑπηρεσίᾳ διατελῶν τῆς Ἑλλάδος καὶ ἐκ τοῦ ἑλληνικοῦ δημοσίου ταμείου μισθοδοτούμενος, ἐθρασύνθη νὰ εἴπῃ μεγαλοφώνως παρὰ τι καπνοπωλεῖον ἐπὶ τῷ ἀκούσματι τοῦ ἀνδραγαθήματος τῶν ὁμοφύλων αὐτοῦ «Καλὰ τοὺς ἔκαμαν». Ἀλλ' ὁ καπνοπώλης ἀκούσας ταῦτα, ἀφίσσας ἀμέσως τὸν καπνόν, ὃν ἐζύγιζεν εἰς αὐτόν, ἔδωκεν ἱκανὰ ῥαπίσματα εἰς τὸν θρασύστομον ξένον· καὶ τις Γάλλος ὑπήκοος Γάσπαρης ἐξυλοκοπήθη ὑπὸ τοῦ Μανούσου. Τὰ μικρὰ ταῦτα ἐπεισόδια ῥαπισμάτων καὶ ξυλοκοπημάτων τῶν ἀναιδῶς ἀσεβούντων καὶ θραυστομούντων Φράγκων, ὄντα φυσικώτατα ἐπακόλουθα τῶν τελουμένων ἐναντίου τοῦ Ἑλληνικοῦ κράτους καὶ λαοῦ ὕβρεων καὶ βανδαλικῶν πράξεων, ἔδωσαν ἀφορμὴν εἰς τοὺς δύο πρέσβεις νὰ ἀπευθύνωσιν ἐν εἴδει διακοινώσεως δλόκληρον κατηγορητήριον ἐναντίον τῆς κυβερνήσεως, ἐν ᾧ ἐλέγετο ὅτι ἡ χώρα εὐρίσκετο ἐν παντελεῖ ἀναρχίᾳ, ὅτι ἰδρῦθη ἑταιρεία τῆς κοινῆς ἀσφαλείας¹ καὶ ὅτι συνετάχθησαν κατάλογοι προγραφῶν, ξυλοκοπημά-

(1) Ὡς γνωστὸν «Ἐπιτροπὴ (οὐκ ἑταιρεία) τῆς δημοσίας σωτηρίας (Commission du salut public)» εἶχε συγκροτηθῆ ὑπὸ τῆς Γαλλικῆς ἐπαναστατικῆς συνελεύσεως τοῦ 1793 πρὸς καταδίωξιν καὶ θανάτων

των καὶ φόνων ἐν γνώσει τῆς ἀρχῆς, καὶ ὅτι εἰς τοὺς χωροφύλακας ἐδόθησαν ὀδηγίαὶ κατὰ τὸ πνεῦμα τοῦτο καὶ ὅτι αὐτὴ ἡ ζωὴ τοῦ ἐνὸς τῶν πρεσβέων (τοῦ Ρουάν) ἐκινδύνευε. Ἡ διακοίνωσις ἐτελεῦτα μετὰ ἀπειλῶν ἐναντίον πάσης τυχὸν γενησομένης

πάντων τῶν πολεμίων τῆς ἐπαναστάσεως. Τοιαύτην τινὰ ἐταιρείαν ὑπέθετον οἱ πρέσβεις, κατὰ τὰ ὑπ' αὐτῶν ἀκουόμενα, συγκροτηθεῖσαν ἐν Ἀθήναις πρὸς φόνον τῶν πολεμίων τῆς ἐπαναστάσεως καὶ ἰδίως τῶν ξένων!

(1) Ὁ Πήλικας ὁ ἀφηγούμενος ταῦτα (σ. 124—5) λέγει καὶ τάδε: «ὅτε ἡ ἀνωτέρω ἀναφερομένη διακοίνωσις ἐλήφθη ὑπὸ τοῦ ὑπουργείου, ἀπεφάσισεν ὁ Παίικος καὶ ἐπῆγεν εἰς τοῦ Ρουάν καὶ τοῦ εἶπεν: "Ὅλα καλά, ἀλλὰ νὰ συκοφαντήτε τὴν Ἑλληνικὴν κυβέρνησιν! Ἐσηκώθη ὁ Ρουάν εἰς τὴν τελευταίαν μου φράσιν (ἔλεγεν ὁ Π.) ὠργισμένος καὶ μοῦ λέγει: Πῶς εἶπες; — Ναί! συκοφαντία! (ἀπήνησα), ὅλα εἶναι ἀνύπαρκτα ὅσα ἀναφέρετε. Σεῖς γνωρίζετε πόσῃ φρόνησιν ἐδειξεν ὁ Ἑλληνικὸς λαὸς ὅτε ἀνεχώρησεν ὁ Νεσὲτ βέης, πόσῃ ὅταν ὁ Μουσοῦρας κατέτρεχεν ἀναφανδὸν τὴν Ἑλλάδα καὶ τοὺς Ἕλληνας καὶ ἰσχυρίζεσθε ὅτι οἱ Ἕλληνες εἶναι τόσον ἀπονενομημένοι τώρα, ὥστε νὰ μελετήσουν τὴν δολοφονίαν σας καὶ οἱ δολοφόνουί σας νὰ εἶναι ἡ ἰδία κυβέρνησις ὧ; αἰνίττεσθε; Λάβετε ὀτίσω, παρακαλῶ, τὸ ἐγγραφόν σας· σκεψθῆτε ὀρμώτερον τὴν νύκτα *la nuit porte conseil* * καὶ ἐὰν ἐπιμείνητε, στείλατέ το εὐχρῖον». Ἀληθῶς τὸ πρῶτ' ὁ Ρουάν ἐπεμψε τὸ ἐγγραφοὺν ὀπίσω καὶ δὴ μετ' ἄλλου ἐπισυνημμένου ἐγγράφου, ἐνῶ προσεβάλλοντο ἰδιαιτέρως ὁ Παίικος καὶ ὁ Σούτσος. Ἐν αὐτῷ ἐλέγετο ὅτι ἡ λέξις «συκοφαντία», ἦν ἐμέμφοτο ὁ Παίικος, ἤρμοξε μᾶλλον εἰς τὸ στόμα τοῦ Σούτσου. Οὗτος ὀργισθεὶς ἐπὶ τῇ ἀναγνώσει τῆς ἐπιστολῆς ἔγραψεν εὐθύς τῷ Ρουάν νὰ προσδιορίσῃ αὐτῷ ἡμέραν ἵνα συναντηθῶσιν ἐν τῷ γραφεῖῳ αὐτοῦ *chez son cabinet*. Καὶ ὁ μὲν Ρουάν, λέγει ὁ Πήλικας, οὐδὲ κ' ἂν τοῦ ἀπήνησεν, ὁ δὲ Σούτσος ἐκαυχᾶτο ὅτι ὁ Γάλλος πρεσβευτὴς δὲν ἐδέχθη τὴν πρόκλησίν του, μὴ ἐννοῶν (προστίθεισιν ὁ Πήλικας) τὴν προσβολὴν τῆς περιφρονησεως. Τὸ ὑπουργεῖον διέταξεν αὐστηρὰν ἀνάκρισιν διὰ τὰ καταγγελλόμενα· ἀλλ' αὐτὴ ἀπέδειξε πάντα ταῦτα ψευδῶς διαδιδόμενα, πλὴν τῶν ῥαπισμάτων δοθέντων εἰς Γάλλους ἔνεκεν αἰφνιδίου ἐξάψεως τοῦ ἐθνικοῦ αἰσθήματος.

(*) Δὲν γινώσκω ἂν ὑπάρχει τοιαύτη παροιμία Γαλλικὴ· ἀλλ' εἶναι ἥμῖν γνωστὸν ἤδη τὸ ὑπὸ τοῦ Ὀμήρου περὶ «*νυκτὸς εὐφρόνης*» λεγόμενον.

προσβολῆς κατὰ τῶν πρέσβειων ἢ τῶν ὑπηκόων τῶν κυβερνησέων αὐτῶν.

Ἄλλ' ὁ Βασιλεὺς καίπερ κλονηθεὶς ὀλίγον ἐν τῷ πρώτῳ οὗτου βουλευματι καὶ παραιτησάμενος τὸ σχέδιον τῆς ἐξόδου, δὲν προσεῖχε πολὺ εἰς τὰς ἀπειλὰς τῶν πρέσβειων καὶ ἐπέμενε σταθερὸς ἐν τῇ ἀποφάσει τοῦ ὑποστηρίξειν τὴν ἐπανάστασιν· ἐπέμενε δὲ καὶ εἰς τὴν διατήρησιν τοῦ ὑπουργείου ἰδιαιτέραν ἀποδίδων σημασίαν εἰς τὴν ἐν τούτῳ παραμονὴν τοῦ Πήλικα, ὡς Ἑπτανησίου, ἵνα μὴ ἡ τούτου παραίτησις παρεξηγηθῇ θεωρουμένη ὡς ἀποδοκιμασία τοῦ ἐθνικοῦ κινήματος ἐκ μέρους τοῦ ἑπτανησιακοῦ λαοῦ καὶ ἀπολέση οὕτω τὸ κίνημα τὸν πανελληνιον αὐτοῦ ἐθνικὸν χαρακτήρα.

Ἀτυχῶς κατὰ τὸν χρόνον ἐκεῖνον (περὶ τὰ μέσα Ἀπριλίου) ἤλθον ἡ εἵδησις τῆς διαλύσεως τοῦ ἐν Πέτα στρατοπέδου (ἰδ. περαιτέρω) μετ' ὀλίγον δὲ καὶ ἡ τῆς διαλύσεως τῆς πολιορκίας τοῦ Δομοκοῦ. Ἄλλὰ καὶ αἱ θλιβεραὶ αὗται εἰδήσεις δὲν ἀπεθάρρυνον τὸν Βασιλέα ἀποδίδοντα τὰς αἰτίας τῶν γινομένων εἰς τὴν ἀδεξιότητα τῶν ἀρχηγῶν καὶ ἰδίως τοῦ Κ. Τσαβέλλα καὶ νομίζοντα ὅτι δι' ἀποστολῆς νέων ἀρχηγῶν ἠδύνατο νὰ ἐπανορθώσῃ τὰ γενόμενα, ἐνῶ ὁ συγχρόνως ἐν τῷ θεάτρῳ τῆς ἐπαναστάσεως εὐρισκόμενος στρατηγὸς καὶ ὑπασπιστὴς τοῦ Βασιλέως Μαμουρῆς εἶχεν ἐκδώσει προκήρυξιν πρὸς τοὺς λοιποὺς σωματάρχας νὰ ἐμμείνωσιν ἐν τῷ ἀγῶνι καὶ συνεκάλει αὐτοὺς εἰς κοινὴν σύσκεψιν. Ἀντίγραφον τῆς προκηρύξεως περιελθὸν εἰς τὰς χεῖρας τῶν πρέσβειων κατέστησεν ἔτι μᾶλλον δυσχερῆ τὴν πρὸς αὐτοὺς θέσιν τοῦ Βασιλέως, ἐνῶ ἕνεκα τῆς ἀσυγγνώστου ἀμελείας τοῦ Τσαβέλλα τὰ ἔγγραφα τοῦ δ.α.λυθέντος στρατοπέδου τοῦ Πέτα περιῆλθον εἰς τοὺς Τούρκους καὶ ἐχρησίμυσαν αὐτοῖς ἵνα μαρτυρήσωσι τὴν τοῦ Βασιλέως ἔνοχην. Ἄλλ' ὁ Βασιλεὺς ἔμεινεν ἔτι ἀδάμαστος καὶ συνεβουλευέτο μετὰ τοῦ Σπύρου Μήλιου καὶ τοῦ Γρίβα Γαρδικιώτου περὶ τοῦ τρόπου τῆς ἐμψυχώσεως τῆς ἐπαναστάσεως, συγχρόνως δέ, παρὰ τὴν ἐναντίαν γνώμην τινῶν ἐκ τῶν ὑπουργῶν, προέβη εἰς δημοσίευσιν διατάγματος περὶ λήξεως τῶν ἐργασιῶν τῶν Βουλῶν, ἵνα μὴ ἐκ μέρους τῆς Γερουσίας παρεμβληθῇ τις ἀντίδρασις εἰς τὰ σχέδια αὐτοῦ, ἀπεφάσισε δὲ νὰ πέμψῃ εἰς τὸ θέατρον τοῦ ἐπαναστατικοῦ ἀγῶνος τὸν Σπ.

Μήλιον, τὸν Γρ. Γαρδικιώτην καὶ τὸν Βλαχόπουλον, ὧν οἱ δύο πρῶτοι καὶ ἀπῆλθον εἰς τὸ θέατρον τῆς ἐπαναστάσεως. Ὁ δύστηνος βασιλεύς, παρὰ πάσας τὰς πρὸς αὐτὸν μετὰ παρηγορίας γενομένας παρατηρήσεις τοῦ Πήλικα ὅτι ἡ ἀποστολὴ τῶν τριῶν ἀνδρῶν δὲν θὰ ἐπέφερον οὐδεμίαν ὠφέλειαν καὶ ὅτι ἡ πτώσις τῆς ἐπαναστάσεως ἦτο ἄφευκτος, διότι ἦτο «ψευδῆς καὶ νόθη», (ἀφοῦ «αἱ μὲν ἑλληνικαὶ δυνάμεις δὲν ὠργανώθησαν προσηκόντως, οἱ δὲ ἐντόπιοι δὲν ἔλαβον τ' ἄρματα», ἔλεγεν ὁ Πήλικας), *ἡμέρας καὶ νυκτὸς* συνεσκέπτετο μετὰ τοῦ Σούτσου περὶ τῆς ἐνισχύσεως τῆς ἐπαναστάσεως. Ἐν τῷ μεταξὺ ὅμως ἐδόθη τῇ 29 Ἀπριλίου ἢ πρὸ πολλοῦ ὑπὸ τοῦ Μανροκορδάτου ἐκ Παρισίων καὶ ὑπὸ τοῦ Τρικούπη ἐκ Λονδίνου ἀγγελθεῖσα νέα ἀπειλητικὴ διακοίνωσις τῶν δύο Δυνάμεων, ὧν ἡ μὲν Ἀγγλικὴ ἠπέλει σαφῶς καὶ φανερῶς τὸν Βασιλέα διὰ καταιρίσεως ἂν μὴ ἔτιδεν ὑπόσχεσιν ὅτι θὰ καταβάλη τὴν ἐπανάστασιν, ἡ δὲ Γαλλικὴ κατηγορεῖ σφοδρῶς μᾶλλον τὸ Ὑπουργεῖον¹. Ἡ γὰρ ἔλεγον δ'

(1) Ἡ Γαλλικὴ διακοίνωσις συντεταγμένη μετὰ ὕφους καὶ τόνου ἐκ δηλώσεων συμπαιθείας καὶ ἀπειλῆς ἀναμίκτου ἀλήτει παρὰ τῆς Ἑλληνικῆς κυβερνήσεως διακήρυξιν σαφῶς περιλαμβάνουσαν τὸ παρελθόν, τὸ παρὸν καὶ τὸ μέλλον· ἀτίθει τὴν ἀποκατάστασιν τῆς τάξεως ἐν τῷ Βασιλείῳ καὶ ἐν ταῖς μεθορίαις καὶ ἠξίου νὰ διατελῇ ἡ Ἑλλάς ἐν φιλίᾳ πρὸς τὴν Τουρκίαν. Ταῦτα ἐξήτει ἡ Γαλλία παρὰ τῆς Ἑλλάδος ὡς ἀμοιβὴν τῆς πρὸς τὴν Ἑλλάδα εὐνοίας καὶ προστασίας τῶν δύο Δυνάμεων καὶ τῆς εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τῆς Ἑλληνικῆς ἐμπορίας παρεχομένης ὑποστηρίξεως. Ἐδίδετο δὲ ἐν τῇ Γαλλικῇ διακοίνωσει καὶ ὑπόσχεσις ὅτι αἱ δύο Δυνάμεις ἔμελλον νὰ μεσιτεύσωσι παρὰ τῷ Σουλτάνῳ ὑπὲρ τῆς βελτιώσεως τῆς θέσεως τῶν Χριστιανῶν. Ἡ διακοίνωσις ἐτελεύτα ὡς ἐξῆς: «Ἄν αἱ Δυνάμεις ἀπατηθῶσιν ἐν τῇ ἐλπίδι αὐτῶν ὅτι ἡ Ἑλληνικὴ κυβέρνησις ἀποδίδουσα δικαιοσύνην εἰς τὴν ἀφιλοκερδῆ πολιτικὴν τῶν Δυνάμεων θὰ παύσεται πολεμοῦσα πρὸς τὴν πολιτικὴν τῶν προστατιδῶν Δυνάμεων· ἂν ἡ Ἑλλάς θὰ ἐξακολουθῇ θυσιάζουσα, ἐν ἀγνωμοσύνῃ πρὸς τὰς Δυνάμεις, συμφέροντα θετικὰ εἰς ἐλπίδας χιμαίρικας, τότε ἡ κυβέρνησις τοῦ Αὐτοκράτορος θὰ εὐρεθῇ ἐν τῇ ἀνάγκῃ νὰ μὴ ἐμπνέται πλέον ἐν ταῖς ἐνεργείαις αὐτῆς ὑπὸ συμπαιθείας πρὸς τὸν τόπον, ὅστις τοσαῦτα ἔλαβε δείγματα τῆς τοιαύτης συμπαιθείας, ἀλλ' ὑπὸ τῶν ἔνεκα τῆς ἀδικαιολογήτου πολιτείας τῆς Ἑλληνικῆς κυβερνήσεως κινδυνευόντων συμφερόντων αὐτῆς».

οἱ πρέσβεις συγχρόνως δι' ὑπεγράφη μεταξὺ τῶν Δυνάμεων πρωτόκολλον (τὸ πρωτόκολλον τῆς 1 Ἀπριλίου), δι' οὗ αἱ Δυνάμεις

Ὁ Γάλλος πρεσβευτὴς Ρουὰν ἐφαίνετο ἐν ἀρχῇ τοῦλάχιστον διαλακτικώτερος τοῦ Ἄγγλου συναδέλφου αὐτοῦ συναινῶν εἰς τὴν διὰ τῆς μεσολαβήσεως τοῦ ν. Thiele προτεινομένην λύσιν διὰ παραιτήσεως τῶν νῦν ὑπουργῶν καὶ συγκροτήσεως ὑπουργείου νέου ἐξ ἀνδρῶν ἐμπνεότων ἐμπιστοσύνην εἰς τοὺς δύο πρέσβεις, συνεκροτοῦντο δὲ πρὸς τοῦτο ἀλλεπάλληλα συμβούλια διπλωματικά μεταξὺ τοῦ Πρώσου πρέσβευτος (βοηθουμένου καὶ ὑπὸ τοῦ Βαυαροῦ καὶ τοῦ Αὐστριακοῦ) καὶ τοῦ Ἄγγλου καὶ Γάλλου. Ἄλλ' ὁ Οὐαίτς ἦν ἀδυσώπητος καὶ διὰ τοῦτο δὲν κατέστη δυνατὸν οἱ δύο πρέσβεις νὰ πέμψωσι κοινὴν διακοίνωσιν. Καὶ ἐνῶ ὁ Ρουὰν περιορίζεται ἐν τῇ διακοινώσει αὐτοῦ εἰς τὸ ν' ἀπαιτήσῃ τὴν ἀντικατάστασιν τοῦ ὑπουργείου, ὁ Οὐαίτς ἐν τῇ ἰδίᾳ αὐτοῦ διακοινώσει ἠπέλει σαφῶς καθαιρέσιν τοῦ Βασιλέως, ποιούμενος λόγον περὶ *κυβερνήσεως ἄλλου εἶδους*, ἤτοι κυβερνήσεως, κατὰ τὰς δοθείσας ἐξηγήσεις, οὐκ ἔτι μὲν καθαρῶς δημοκρατικῆς, ἀλλὰ προσωρικῶς ἀβασιλεύτου. Ἔωσθε μετὰ τὴν εἰρήνην γείνη σκέψις περὶ εὐρέσεως νέου Βασιλέως. Καὶ ἡ μὲν περὶ ἀβασιλεύτου κυβερνήσεως ἐπιθυμία τοῦ Οὐαίτς, ἦν δὲν ἐνέκρινε καὶ ὁ Ρουὰν, δὲν ἐξετελέσθη. Ἄλλ' ὁ Ἄγγλος πρεσβευτὴς προῦβαλε τότε νέαν ἀξίωσιν ἀπαιτῶν ἵνα ὁ Βασιλεὺς δηλώσῃ ἐγγράφως ὅτι ἀπεδοκίμαζε τὴν ἐπανάστασιν, ἐλπίζων οὕτω νὰ προκαλέσῃ ἢ τὴν οἰκιοθελή παραίτησιν τοῦ Βασιλέως ἢ τὴν δι' ἐξεγέρσεως τοῦ λαοῦ πτώσιν αὐτοῦ. Συγχρόνως δὲ προσεκάλεε τὴν κυβέρνησιν νὰ παρασκευάσῃ καταλύματα διὰ τὸν ἀποβησόμενον εἰς Πειραιᾶ Ἄγγλικὸν στρατὸν καὶ ἀποθήκην πρὸς ἐναπόθεσιν τῶν Ἀγγλικῶν πολεμφοδίων. Ἐν μέσῳ τούτων ἀπειλῶν καὶ ἀπαιτήσεων μεσιτεία τοῦ Πρώσου πρέσβευτος κατορθώθη τέλος, ἀφοῦ ἤδη τῇ 13 Μαΐου κατὰ τὰς 5 μ. μ. εἰσῆλθον εἰς τὸν λιμένα Πειραιῶς μετὰ παιανιζούσης τῆς μουσικῆς 12 ἀτμόπλοια Ἀγγλικά καὶ Γαλλικά, σύροντα καὶ 3 φορτηγά, συνεφωνήθη ἵνα ὁ Βασιλεὺς ποιήσῃται ἐνώπιον τῶν δύο πρέσβευτων προφορικῶς τὴν τῆς ἐπανάστασεως ἀποδοκιμασίαν, μεθ' ὃ ὑπηγορεύθησαν εἰς τὸν Βασιλέα τὰ ὀνόματα τῶν νέων ὑπουργῶν

Ἡ σφόδρα ἐχθρική πρὸς τὸν Βασιλέα πολιτικὴ τοῦ Οὐαίτς εἶχε καὶ προσωπικὸν χαρακτήρα. Καθ' ἃ διηγείται ὁ Ραγκοβῆς (II 316), ἐπὶ τῶν *Παρεκρινῶν* εἰς πλοῖον ἔχον φορτίον γάστρας παντοίων φυτῶν πεμπομένων ἐξ Αἰγύπτου ὑπὸ πλουσίου ὁμογενοῦς πρὸς τὴν Βασιλισσαν διὰ τὸν Βασιλικὸν κήπον, ὑπὲρ οὗ τοσοῦτον φιλοστόργως ἐμερίμνα αὐτῇ, ὁ Οὐαίτς προσοκρούων, ὡς λέγει ὁ Ραγκοβῆς, πρὸς καθήκον ἀβροφροῦ.

προϋνόουν περί τῆς βελτιώσεως τῆς τύχης τῶν ἐν Τουρκίᾳ χριστιανῶν. Ὁ Βασιλεὺς συνεκρόειε συμβούλια ὑπουργικὰ ἐπὶ συμβουλίῳν, ἐν οἷς παραδόξως ἢ πλειονοψηφία ἀπεφαίνετο ὑπὲρ τῆς γνώμης τοῦ Βασιλέως ὅτι ὁ Βασιλεὺς δὲν ἔπρεπε νὰ καταλίπῃ τοὺς ἐπαναστάτας Χριστιανούς εἰς τὴν τύχην αὐτῶν μῆτε νὰ τιμωρήσῃ τοὺς ἐπιστρέφοντας ἐκ τῆς ἐπαναστάσεως ἀξιωματικούς ὡς ἀπίητον αἱ Δυνάμεις, μῆτε νὰ παύσῃ τοὺς Ὑπουργοὺς ἢ παύων τούτους ν' ἀντικαταστήσῃ αὐτοὺς διὰ προσώπων τῆς ἐκλογῆς τῶν Δυνάμεων. Ἄλλ' ἀπόφασις ὀριστικὴ μέχρι τῆς παραμονῆς τῆς λήξεως τῆς προθεσμίας δὲν ἐλήφθη, ὁ δὲ Πῆλικας ἐζήτησε τὴν παρτάσιν τῆς προθεσμίας ἐπὶ ὀκτῶ ἡμέρας, ἣτις καὶ ἐδόθη (ἴδ. περαιτέρω).

Ὁ Βασιλεὺς ἐπὶ μίαν στιγμὴν ἐφαίνετο ἀποφασίζων τὴν ἀντικατάστασιν τοῦ Ὑπουργείου, ἀλλὰ μετ' ὀλίγον ἐφρόντιζε περὶ πολεμοφοδίων. Ἐν τῷ μεταξύ μετὰ τὴν λῆξιν τῆς προθεσμίας ὁ Ἄγγλος στόλαρχος εἶχεν ἀγγεῖλαι τῇ κυβερνήσει ὅτι δὲν θὰ ἐπετρέπετο τοῦ λοιποῦ εἰς τὰ Ἑλληνικὰ πολεμικὰ πλοῖα νὰ καταλείπωσι τὸν ὄρμον αὐτῶν, καὶ τὰ πάντα ἐμαρτύρουν ὅτι ἐλέκειτο ὁ ἀποκλεισμός. Καὶ ὅμως οἱ ὕπουργοὶ δὲν ἀπεφάσιζον ἔτι περὶ παραιτήσεως¹. Καὶ ἐνῶ Προβελέγγιος καὶ Πῆλικας ἐθεώρουν

νῆς, περιέλαβε καὶ τὸ πλοῖον τοῦτο εἰς τὸ γενικὸν μέτρον τοῦ ἀποκλεισμοῦ τοῦ Πειραιῶς καὶ ἀπέτρεψε τὸν εἰσπλουν αὐτοῦ, ὥστε τὰ φυτὰ κατεστράφησαν. Τοῦτο δὲ μεγάλως εἶχεν ἐρεθίσῃ τότε τὴν Βασίλισσαν καὶ προσωπικὴν εἶχε διεγείρει δυσαρέσκειαν μετὰ τῆς Αὐλῆς καὶ τοῦ Βρεττανοῦ πρέσβεως ἐκδηλώθεισαν βραδύτερον μετὰ τὴν λῆξιν τοῦ ἀποκλεισμοῦ ἐν τινι ἐπεισοδίῳ τῶν μεταξύ τῆς Αὐλῆς καὶ τοῦ Ἄγγλου πρέσβεως κοινωνικῶν σχέσεων. Ἡ Μεγάλῃ κυρία τῆς Βασίλισσης προσκληθεῖσα εἰς ἐπίσημον δεῖπνον παρὰ τοῦ Ἄγγλου πρέσβεως μετέβη μὲν μετὰ τινος δισταγμοῦ, ἀλλὰ μετὰ ταῦτα δὲν μετέβη εἰς ἐπίσκεψιν εὐχαριστήριον τοῦ πρέσβεως ἐπὶ τῷ λόγῳ ὅτι ὁ πρεσβευτὴς δὲν εἶχε σύζυγον οἰκοδέσποιαν, μὴ θεωρουμένης ὡς οἰκοδεσποίνης τῆς παρ' αὐτῷ ἐπιδημούσης συζύγου τοῦ ἀδελφοῦ αὐτοῦ. Τοῦτο δέ, κατὰ τὸν Ραγκαβῆν, εἰς τοσοῦτον βαθμὸν παρώργισε τὸν Οὐάις, ὥστε εἰς τὴν πρώτην γενομένην αὐτῷ πρόσκλησιν εἰς τὴν Αὐλὴν ἀπεποιήθη νὰ ὑπάγῃ.

(1) Κατὰ τὴν χριστιμωτάτην ταύτην περίστασιν δὲν ἔλειπον καὶ εὐτελεῖς ἰδιοτέλειαι μετὰ τῶν ὑπουργῶν. Ὁ Κριεζῆς ἔλεγεν ὅτι δὲν ἐνέε.

ἑαυτοὺς παρητημένους, οἱ λοιποὶ ὑπουργοὶ συνεφώνουν μετὰ τοῦ Βασιλέως καὶ ἐστήριζον μάλιστα αὐτὸν κλονούμενον ἐν τῇ ἀποφάσει αὐτοῦ τοῦ μὴ ἀπολύσαι τὸ ὑπουργεῖον. Ἄλλ' ὁ Βασιλεὺς αὐτὸς μετὰ τὰς τελευταίας ἀπειλὰς τῶν πρέσβων καὶ τὴν εἰδοποίησιν τοῦ Ἄγγλου στολάρχου ἀπογνοὺς πλέον καὶ καταπεπονημένος, διατελῶν, ὡς λέγει ὁ Πήλικας «εἰς ἔλεεινήν κατάστασιν, ἄυπνος, ἄχνος, κἀθιδρως τὸ πρόσωπον καὶ ἠλλοιωμένος τὴν ὄψιν», ἀγωνιῶν μετὰ τῆς ἀγωνιώσης κοινῆς γνώμης τοῦ Ἑλληνικοῦ λαοῦ ἤρξατο διαπραγματεύσεων μετὰ τῶν πρέσβων περὶ τε τοῦ προσωπικοῦ τοῦ νέου ὑπουργείου καὶ περὶ τῆς δοθησομένης ἀπαντήσεως. Ὁ Ρουὰν καὶ ὁ Οὐαίς ἔπεμψαν ἑκάτερος ἰδιαιτέρον σχέδιον ἀπαντήσεως, ὡς ὑπουργοὶ δὲ προετείνοντο ὑπὸ τῶν πρέσβων Α, Μαυροκορδάτος (ὁ ἐν Παρισίοις πρεσβευτής), Κ. Κανάρης (εἰς τῶν 16 γερουσιαστῶν), Δ. Καλλέργης, Ρ. Πα-

νά καταλίπη τὸ ὑπουργεῖον ἀφοῦ ὁ Σπ. Μήλιος καὶ ὁ Γαρδικιώτης τὰ χρήματα, ἅτινα ἔλαβον χάριν τῆς ἐπαναστάσεως, προετίμων νὰ φυλάττωσιν ἐν τοῖς θυλακίοις ἢ νὰ δαπανῶσιν αὐτὰ δι' ἀνωφελεῖς ἐπαναστατικὰς πράξεις. Ὁ δὲ Παῖκος δὲν ἤθελε νὰ παραιτηθῇ διότι ἔλειπον ἔτι δύο μῆνες ἵνα πληρωθῇ ἡ ὑπουργικὴ τετραετία ἡ ἀπαιτούμενη ἵνα διορισθῇ γερουσιαστής, ἡξίου δὲ ὡς ὄρον παραιτήσεως τὸν ἀναδιορισμὸν αὐτοῦ ἐν τῷ νέῳ ὑπουργείῳ ἐν τῇ ἀνωδύνῳ διὰ τοὺς πρέσβεις θέσει ὑπουργοῦ τῆς Παιδείας μέχρι τοῦ προσεχοῦς Αὐγούστου. Καὶ ἀφοῦ δὲ ἀπεφασίσθη ἐν ὑπουργικῷ συμβουλίῳ ὑπὸ τὴν προεδρίαν τοῦ Βασιλέως ἡ παραίτησις πάντων τῶν ὑπουργῶν, ὁ Παῖκος παρεκάλει τὸν Βασιλέα νὰ προτείνῃ αὐτὸν ὡς ὑπουργὸν καὶ ἐν τῷ νέῳ ὑπουργείῳ, πρὸς ἱκανοποίησιν δὲ τῶν πρέσβων νὰ δώσῃ αὐτῷ ἄδειαν ἀπουσίας μέχρι Αὐγούστου, καθ' ὃ διάστημα χρόνου ἔμελλε νὰ ἦ μακρὰν τῶν Ἀθηνῶν, ἵνα μὴ διὰ τῆς ἐν Ἀθήναις παρουσίας αὐτοῦ σκανδαλίῃ τοὺς πρέσβεις, εἰργάζετο δὲ πρὸς τὸν αὐτὸν σκοπὸν καὶ παρὰ τοῖς πρέσβεσιν· ἄλλ' ὁ Οὐαίς δὲν ἐπέιθετο: «*Monsieur Raico, non! jamais!*», εἶπε (κατὰ Πήλικαν). Οἱ πρέσβεις τῆς Αὐστρίας, Γίρσοσιᾶς καὶ Βαυαρίας μετ' ἀπορίας ἠρώτων ἐὰν ἐξέλιπε πᾶσα φιλοκατρία ἀπὸ τῶν Ἑλλήνων ὑπουργῶν. Ἡ ἀπορία αὕτη ἦν λίαν εὐλογος, ἀφοῦ οἱ μὲν ἐν τοῖς πράγμασιν ὑπουργοὶ δὲν παρητοῦντο, ἡ δὲ ὑψηλὴ Μοσχομάγκα καὶ ἡ Μπάρλα ἀπῆλθον ἄμεσον καὶ ἀπόλυτον ὑποταγὴν εἰς τὰ κελεύσματα τῶν δύο πρέσβων, ἐλπίζουσαι ὅτι οὕτως ἔμελλον νὰ καταλάβωσιν αὐταὶ τὴν ἐξουσίαν!

λαμίδης, Γ. Ψύλλας, Π. Καλλιγᾶς, Π. Ἀργυρόπουλος. Τέλος τῆ 4 Μαΐου ὁ Βασιλεὺς πιεζόμενος καὶ ὑπὸ τῶν πρέσβων Βαυαρίας, Πρωσίας, Αὐστρίας καὶ ὑπ' αὐτοῦ τοῦ μετὰ δακρῶν παρακαλοῦντος αὐτὸν νὰ ἐνδώσῃ Ρώσου ἐπιτετραμμένου Περσιάνῃ, ἐκάλεσεν εἰς συμβούλιον τοὺς ὑπουργοὺς ἵνα συσκεφθῶσι περὶ παρατήσεως καὶ περὶ τῆς δοθησομένης ἀπαντήσεως ἀφοῦ αἱ ἐν τῷ μεταξὺ ὑπὸ τοῦ Οὐαίς ἐγεγνηθεῖσαι νέαι δυσχέρειαι ἐξωμαλύνθησαν τῇ μεσολαβήσῃ τοῦ πρέσβεως τῆς Πρωσίας v. Thiele, τοῦ γερουσιαστοῦ Ριχάρδου Τζούρτζ καὶ τοῦ γνωστοῦ ἡμῖν Ἀγγλο-Ἕλληνας Γ. Φίνλεϋ¹. Ἐκ τῶν δύο σχεδίων ἀπαντήσεως προὔτιμήθη τὸ τοῦ Οὐαίς μετὰ μικρῶν τινων τροποποιήσεων, καὶ ἐδόθη τῆ 3 μ. μ. τῆς 14 Μαΐου ὅτε ἔληγεν ἀκριβῶς ἡ προθεσμία. Καὶ ἐνῶ οὕτω τὸ ζήτημα ἐθεωρεῖτο λελυμένον εἰρηνικῶς, τὴν αὐτὴν ὥραν μέγας θόρυβος ἀγγέλλεται ἐκ τῆς ἀγορᾶς, ἔνθα ἐκλείοντο τὰ καταστήματα διαδοθέντος ὅτι οἱ Ἀγγλοὶ προὔχώρουν ἐναντίον τῶν Ἀθηναίων. Εὐτυχῶς ἡ περὶ τῶν Ἀγγλων διάδοσις ἀπεδείχθη ψευδής, ὁ δὲ Βασιλεὺς κατὰ τὰς ἀπαιτήσεις τῶν δύο πρέσβων τὴν 4 μ. μ. τῆς αὐτῆς ἡμέρας ἐποιήσατο ἐνώπιον τῶν δύο πρέσβων τὴν ὑπὸ ἀμφοτέρων τούτων ἐπιβληθεῖσαν αὐτῷ ὁμολογίαν τῆς ἀποδοκιμασίας τῆς ἐπαναστάσεως! Ἀλλὰ μετὰ τὰς τοιαύτας ταπεινώσεις δὲν ἐπερατοῦτο ἡ ὀδυνηρὰ ἱστορία. Οἱ Ἀγγλοὶ καὶ οἱ Γάλλοι εἶχον ἀποβῆ ἤδη εἰς Πειραιᾶ, καὶ ὁ Ὅθων ἤθελε παρὰ τοῦ ὑπουργείου διαμαρτυρίαν κατὰ τῆς πράξεως, ἀλλ' ἐκρίθη ὀρθότερον ἡ διαμαρτυρία νὰ γένηται ὑπὸ τοῦ ὑπουργείου τοῦ ἐκλεγέντος ὑπὸ τῶν πρέσβων. Μετὰ τὴν ἐκ μέρους τῶν ξένων ἐπιβληθεῖσαν τῷ δυστήνῃ Βασιλεῖ ταπεινώσειν ἦλθε νῦν καὶ ἡ ἐκ μέρους τοῦ ὑψηλοῦ τοῦ Βασιλέως Δ. Καλλέργη. Ὁ εὐνοούμενος οὕτως πρῶην φίλος καὶ νῦν θεράπων τοῦ Ναπολέοντος, ὁ ἐπιβληθεὶς εἰς τὸ νέον ὑπουργεῖον ὑπὸ τοῦ Γάλλου πρέσβεως (ἀξιοῦντος μάλιστα ὑπὲρ αὐτοῦ τὴν προεδρίαν τοῦ ὑπουργείου, εἶτα δὲ ἐνδόντος εἰς τὴν ὑπὲρ τοῦ Α. Μαυροκορδά-

(1) Ὁ Οὐαίς ἐπέμενεν ἀπαιτῶν ἵνα τὸ ὑπουργεῖον πρὸ τῆς πτώσεως αὐτοῦ καταδικάσῃ τὸ κίνημα δι' ἐγγράφου αὐτοῦ· ἀλλ' ἐπέισθη τέλος ὑπὸ τῶν μεσολαβησάντων ὅτι ἀποδοκιμασία ἔδει νὰ γίνῃ καὶ ἐγένετο ἤδη διὰ τῆς ἀλλαγῆς τοῦ ὑπουργείου.

του ἀπαίτησιν τοῦ Ἑγγλοῦ πρέσβεως) ὡς ὄρον τῆς παραδοχῆς τοῦ ἀνατεθέντος αὐτῷ ὑπουργείου τὸν «ἀσεβῆ», ὡς ἑξακριβήριζεν αὐτὸν ὁ Ὄθων, ἔθηκεν ὄρον νὰ ἀπολύσῃ ὁ Βασιλεὺς τέσσαρας τῶν ὑλασπιστῶν αὐτοῦ (Ἰωάννην Κολοκοτρῶνην, Σπύρον Μήλιον, Ἰωάννην Γούραν καὶ Γαρδικιώτην Γρίβαν). Ὁ Βασιλεὺς ἀντέστη πολὺ εἰς τὴν ἀσεβῆ ἀξίωσιν, ἀλλ' ἠναγκάσθη νὰ ἐνδώσῃ εἰς αὐτὴν ὑποστηριζομένην ὑπὸ τῶν δύο ποέσβεων. Οὕτω συγχρόνως μετὰ τὴν εἰς Πειραιᾶ ἀπόβασιν τῶν Ἑγγλων καὶ Γάλλων συνεκροτήθη καὶ τὸ νέον ὑπουργεῖον ἐκ τῶν Α. Μαυροκορδάτου Προέδρου καὶ ὑπουργοῦ τῶν Οἰκονομικῶν, Κ. Κανάρη ὑπουργοῦ τῶν Ναυτικῶν, Ρ. Παλαμίδου ὑπουργοῦ τῶν Ἐσωτερικῶν, Δ. Καλλέργη ὑπουργοῦ τῶν Στρατιωτικῶν, Γ. Ψῶλα ὑπουργοῦ τῶν Ἐκκλησιαστικῶν.

Τὸ τέλος τῆς Ἑπειροθεσσαλικῆς ἐπαναστάσεως. — Τὸ ὑπουργεῖον τοῦτο ἐσχηματίσθη ὅτε ἤρξατο ἤδη ἡ ξενικὴ κατοχὴ τοῦ Πειραιῶς καὶ ἡ ἐπὶ πᾶσαν τὴν Ἑλλάδα ἐπεκταθεῖσα ξενοκρατία. Πάντως ἡ ξενοκρατία αὕτη ἐπέδρασεν ὀλεθρίως ἐπὶ τὴν πορείαν τῆς Ἑπειροθεσσαλικῆς ἐπαναστάσεως. Ἡ ἐν Ἠπειρῷ ἐπανάστασις ἤρξατο σβεννυμένη ἀφ' οὗ χρόνου ἡ Ἀρμοστία τῆς Ἐπτανήσου ἦλθεν εἰς συνάφειαν καὶ σύμπραξιν πρὸς τὴν ἐν Ἠπειρῷ Τουρκικὴν διοίκησιν καὶ τὸν Τουρκικὸν στρατόν, Ἑγγλικά δὲ πολεμικὰ πλοῖα διέκοψαν πᾶσαν κατὰ θάλασσαν μετὰ τοῦ Ἑλληνικοῦ βασιλείου καὶ τῆς χώρας ἐκείνης συγκοινωνίαν. Ἄλλ' ἡ ἐν Θεσσαλίᾳ ἐπανάστασις ἤκμαζεν ἔτι καὶ κατ' αὐτὴν ἐκείνην τὴν ἡμέραν, καθ' ἣν ὁ Ὄθων μετὰ τὴν ἐκ μέρους τῶν δύο ξένων πρέσβεων ἐπιβληθεῖσαν αὐτῷ ταπείνωσιν, ὑπεβάλλετο μετὰ σφοδροτάτων διαμαρτυριῶν καὶ εἰς τὴν ἐκ μέρους τοῦ Ἑλληνικοῦ στρατηγοῦ Δ. Καλλέργη ἐπιβαλλομένην νέαν ταπείνωσιν καὶ ὕβριν, ἡ βασίλισσα Ἀμαλία, οἶονεὶ παραμυθουμένη ἑαυτὴν καὶ τοὺς περὶ ἑαυτὴν, ἀνοίγουσα τὸν χάρτην τῆς Θεσσαλίας ἐδείκνυε τὴν Καλαμπάκην λέγουσα τῷ Πήλικα «Σήμερον ἔχομεν λαμπρὰς εἰδήσεις περὶ τῆς νίκης τοῦ Χαδζῆ Πέτρου», ὁ δὲ Βασιλεὺς ἐν τῇ μὴ ἐκλειπούσῃ ἔτι αἰσιοδοξίᾳ αὐτοῦ προσέθετε: «Δὲν πιστεύω νὰ ἐπιστρέψουν ὀπίσω ὁ Σπυρο—Μήλιος καὶ ὁ Γαρδικιώτης· τὰ πράγματα θὰ ἀλλάξουν καὶ εἰς τὸ τέλος δὲν θὰ ὑποστηρίξουν Χριστιανοὶ Βασιλεῖς τὴν βαρβα-

ρότητα τῶν Τούρκων· θὰ ἐννοήσουν τὸ λάθος των». Ἄλλ' αὐτῶς οἱ Χριστιανοὶ βασιλεῖς Γαλλίας καὶ Ἀγγλίας ἐποιοῦν τὰ πάντα ἵνα καταστραφῇ ἡ ἐπανάστασις, ὃ δὲ τοῦ Ὀρθοδόξου Τσάρου βραχίων, παρὰ πᾶσαν τὴν ἐνθαυραυντικὴν αὐτοῦ πρὸς τὸν βασιλέα Ὁθωνα ἐπιστολὴν καὶ τὴν τοῦ ἀρχιγραμματέως Νεοσελῶδε ὑπὲρ τῆς ἐλευθερώσεως τῶν ἐπαναστάντων Χριστιανικῶν λαῶν διακοίνωσιν¹, ἠδυνάττει νὰ ἐκταθῇ ἀπὸ τοῦ Δανου.

(1) Ἡ ἀπὸ 2 14 Μαρτίου χρονολογούμενη ἐγκύκλιος διακοίνωσις τοῦ Νεοσελῶδε ἡ πεμφθεῖσα πρὸς ἀτάσας τὰς μεγάλας Δυνάμεις (πρὶν εἶτι κηρυχθῆ ὁ μεταξὺ Ρωσίας καὶ τῶν Δυτικῶν Δυνάμεων πόλεμος) ἔλεγε: «Μία πρὸ πάντων ὑποχρέωσις ἄπαιται τῆς συνειδήσεως τῆς Ρωσίας δλοκλήρου καὶ τοῦ κυριάρχου αὐτῆς, ὑποχρέωσις ἀναφερομένη εἰς τὴν κατάστασιν τῶν ὑποκειμένων τῇ Τουρκίᾳ Χριστιανικῶν λαῶν, καθ' ὧν ἡ κυβέρνησις ἡ Ὁθωμανικὴ καὶ ὁ μουσουλμανικὸς λαός, ἀμφοτέροι ἐρεθιζόμενοι ἐν τῷ φανατισμῷ αὐτῶν καὶ πεποιθότες εἰς τὴν πρὸς αὐτοὺς συμπάθειαν καὶ τὴν συνδρομὴν τῶν Χριστιανικῶν Δυνάμεων, ἃς αὐταὶ παρέσχον μετὰ σπουδῆς οὕτως ἀδικαιολογήτου, πιστεύουσιν ὅτι δύνανται σήμερον νὰ διαπραττοῦσι τὰς ὁμοτάτας κακώσεως. Τινὲς τῶν λαῶν τούτων καὶ ἰδίως οἱ γεινιάζοντες εἰς τὴν ἐλευθέραν Ἑλλάδα, ὠθεύμενοι εἰς τὰ ἔσχατα καὶ πᾶσαν ἀπολέσαντες ἐλπίδα βελτιώσεως τῆς τύχης αὐτῶν, ἐδράξαντο τῶν ὀπλων ἵνα ἀποτινάξωσι ζυγὸν ἀνυπόφορον καταστάνα. Ἡ ἐπανάστασις αὕτη, *καίπερ προβλεπομένη καὶ προαγγελθεῖσα πρὸ πολλοῦ χρόνου*, ἐπασχολεῖ καὶ συγκυεῖ σήμερον τὰ πνεύματα καὶ τὸν τύπον ἐν Εὐρώπῃ ἕνεκα τῆς ἀκολουθοῦσας ἀντιφάσεως. ἦν οἱ διατεινόμενοι ὅτι θέλουσι νὰ σώσωσι καθ' ἡμῶν τὴν ἐξουσίαν τῆς Ἡμισελήνου καὶ τὰ δικαιώματά τοῦ Σουλτάνου μόνοι δύνανται νὰ ἐξηγήσωσιν ἡμῖν. Ἰδοὺ ἡ ἀντίφασις. Αἱ αὐταὶ Δυνάμεις, αἵτινες κηρύττουσι καθ' ἡμῶν τὸν πόλεμον, διότι ἠθελήσαμεν νὰ διατηρήσωμεν τὰς θερησκευτικὰς ἐλευθερίας τῶν Χριστιανῶν τῆς Τουρκίας, λέγουσιν ὅτι ἐπιθυμοῦσι νὰ κατορθώωσιν ἵνα οἱ Χριστιανοὶ ἀπολαύωσι τῶν αὐτῶν ἀστικῶν καὶ πολιτικῶν δικαιωμάτων, ὧν ἀπολαύουσιν οἱ Μουσουλμᾶνοι. Ἀλλὰ καθ' ὧν χρόνον ἄλλοι καὶ οὐχὶ ἡμεῖς, ἔρχονται καὶ διεγείρουσι περιττοὺς καὶ συμφορὰς βαρυνούσας δλοκλήρως τοὺς ὁμοθρήσκους ἡμῶν καὶ ὠθεύσας αὐτοὺς εἰς πάλιν ἄνισον καὶ αἰματηρὰν, βεβιαίως δὲν δυνάμεθα ν' ἀρνηθῶμεν εἰς τοὺς ἀγωνιζομένους ὁμοθρήσκους ἡμῶν τὴν ἡμετέραν συμπάθειαν καὶ ἀρωγὴν. Ἐάν δὲ ἡ ἐπανάστασις, περὶ ἧς ὁ λόγος ἡμῶν, λάβῃ μείζονα ἔκτασιν καὶ καταστῆ πόλεμος θανάσιμος καὶ χρόνιος, ὅπως ὁ τοῦ 1821

βίου μέχρι τοῦ Ὀλύμπου. Παρὰ πάντα ὅμως ταῦτα καθ' ὅλον τὸν χειμῶνα 1853—1854 ἡ ἐπανάστασις προώδευεν ἐν τε τῇ Ἑπιείρῳ καὶ ἐν Θεσσαλίᾳ· καὶ μετὰ τὸ ἀτύχημα δὲ τοῦ Πέτα κατὰ τὴν 12 Ἀπριλίου (ὅτε μεταξὺ τῶν Τούρκων ἐπολέμουν καὶ πολλοὶ Ἄγγλοι καὶ Γάλλοι, ἰδίως πυροβοληταὶ κανονίων, μεθ' ὃ ἀτύχημα διελύθη τὸ ἐκεῖ στρατόπεδον τὸ Ἑλληνικόν), εἰ καὶ ἐν Ἑπιείρῳ περιορίσθη, ἐξετάθη καὶ ἤκμασεν ἐπὶ τινα χρόνον ἐν Θεσσαλίᾳ ἐκταθείσα ἐντεῦθεν μέχρι τῆς Χαλκιδικῆς καὶ τῆς νοτίου Μακεδονίας (ἐνθα ὁ ὄπλαρχηγὸς Καρατάσσοσ ἤρατο σπουδαίας ἐπιτυχίας ἐναντίον τοῦ Ὀθωμανικοῦ στρατοῦ). Ἀλλὰ τὴν ἐπανάστασιν ἐδηλητηρίασαν ἠθικῶς αἱ ἀκατονόμαστοι Ἀγγλογαλλικαὶ ἐνέργειαι· καὶ πιέσεις αἱ τε ἠθικαὶ καὶ αἱ διὰ τοῦ ἀπο-

πόλεμος τῶν Ἑλλήνων, οὐδεμία, νομίζομεν, Χριστιανικὴ Δύναμις θὰ δυνηθῆ νὰ συντελέσῃ, χωρὶς νὰ προσκρούῃ εἰς τὴν ἑαυτῆς συνείδησιν, ἵνα οἱ λαοὶ οὗτοι ἐπανεέλθωσιν ὑπὸ τὸν Ὀθωμανικὸν ζυγόν. Ὁ αὐτοκράτωρ ἐν οὐδεμιᾷ περιστάσει θέλει ἀνεχθῆ τοῦτο».

(1) Ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὴν τῆς ἀνωτέρω ἐκτεθείσης Ρωσικῆς ἐγκυκλίου ἀντίληψιν καὶ δήλωσιν μετὰ τρεῖς περίπου ἐβδομάδας, οἰοεὶ πρὸς ἀτάτησιν ἐπιδεικτικὴν πρὸς τὴν ὑπὲρ τῶν Χριστιανῶν ὑπήκόων τοῦ Σουλτάνου συνηγορίαν τοῦ κόμητος Νεσσελρῶδε, ὁ κόμης Ροῦσσελ ἐκήρυξεν ἐν τῇ Βουλῇ τῶν Κοινοτήτων (τῇ 27/6 Ἀπριλίου) ὅτι «Ὀὔδεμία ὑπεγράφη συνθήκη μεταξὺ Τουρκίας καὶ Ἀγγλίας *παραχωροῦσα δικαιώματα καὶ προνόμια καὶ ἰσοπολιτείαν τοῖς Χριστιανοῖς*. Καὶ ὁ ἐν Κωνσταντινουπόλει δὲ Ἄγγλος πρεσβευτῆς Στρ. Κάννινγκ δι' ἐγκυκλίου αὐτοῦ πρὸς τοὺς ἐν Τουρκίᾳ προξένους τῆς Ἀγγλίας ἐκήρυττεν ὅτι ἡ ἐπανάστασις δὲν ἦτο αὐθόρμητον κίνημα ἐθνικόν, μὴ παρέχον εἰς τοὺς ἐκ πλάνης τοσοῦτον χιμαιρικῶς προσχωρήσαντας εἰς αὐτὴν οὐδεμίαν ἄλλην προσδοκίαν ἢ τὴν τῆς συμφορᾶς», ᾤκτειρε δὲ τὸς οἰκογενείας, «αἵτινες δυστυχῶς περιεπλάκησαν εἰς τὰ ἐπακόλουθα πολιτικῆς θηριώδους καὶ ἀνηθίου». «Ἄλλ' ἀπὸ μέρους ἡμῶν (προσέθετεν ἡ ἐγκύκλιος) οὐδεμία δύναται νὰ ὑπάρχῃ σχέσις πρὸς τοὺς ἀρχηγούς, οὐδὲ δυνάμεθα ν' ἀποχρῶσθωμεν οἷα ἡμῖν ἐμπνέει αἰσθήματα πολιτεία κόμματος ἀπονενομημένου» (τοῦ ῥωσίζοντος ἐν Ἀθήναις κόμματος). Καὶ ὁ Γάλλος δὲ ἐν Κωνσταντινουπόλει πρεσβευτῆς δι' ἐγκυκλίου τῆς 18/30 Μαρτίου καταδικάζων τὴν ἐπανάστασιν ἐκήρυττεν ὅτι «ἡ ζωὴ καὶ ἡ περιουσία τῶν ἐπαναστατῶν ἐγκατελείποντο εἰς τὰ ἐπακόλουθα τοῦ ὑπ' αὐτῶν προκαλούμενου πολέμου, δι' ὃν τὰ μέγιστα εὐθύνεται ἡ κυβερνήσις ἡ Ἑλληνική».

κλεισμοῦ τῶν παραλίων ἐκτελούμεναι ὕλικαί. Καὶ ἐν Θεσσαλίᾳ μὲν, μάλιστα τῇ ὄρεινῃ, καὶ μετὰ τὴν ἔναρξιν ἔτι τοῦ ἀποκλεισμοῦ διετηρήθη ἡ ἐπανάστασις ἐπὶ τινα χρόνον καὶ μέχρι τινὸς ἐθριάμβειεν. Ἔτι κατὰ τὴν 4 Μαΐου, ὅτε ὁ Ἄγγλος πρεσβευτὴς μετ' ἀπειλῆς καθαιρέσεως ἀπήγει παρὰ τοῦ Βασιλέως τὴν ἐγκατάληψιν τῆς ἐπαναστάσεως, οἱ ἐπαναστάται ὑπὸ τοὺς ἀρχηγοὺς Χ. Χαδζῆ Πέτρον, Γ. Καταραχιᾶν, Πλαπούταν, Πετροπουλάκην ἐνίκων τοὺς Τούρκους παρὰ τὰ Τρίκκαλα καὶ ὁ Τσάμης Καρατάσος διετήρει ἀκμαίαν τὴν ἐπανάστασιν ἐν τῇ Χαλκιδικῇ· ἀλλ' ἐν Ἡλείῳ, ἔνθα τὸ πρῶτον ἤρξατο ἡ ἐπανάστασις, ἤρξατο κατὰ τὸν αὐτὸν χρόνον νὰ μαραίνηται αὕτη διὰ τῶν ἐνεργειῶν τοῦ ἐν Ἰωαννίνοις Γάλλου προξένου Βερτράνδου καὶ τοῦ ἀντιπροσώπου τοῦ Ἄγγλου προξένου Λαγγοῦρθ Ἄγγλου ὑποπροξένου, οἵτινες περιερχόμενοι τὰς ἐπαναστάσας χώρας ἐν συνοδείᾳ τοῦ Τουρκικοῦ στρατοῦ, πέμποντες ἐγκυκλίους, ὑποσχνούμενοι ἀμνησίαν καὶ βελτίωσιν τῆς τύχης τῶν Χριστιανῶν, συνοδεύοντες τῷ Τούρκῳ πολεμάρχῳ Ἀβδῆ πασσᾶ ὡς δῆθεν μεσιτεύοντες παρ' αὐτῷ ὑπὲρ τῶν Χριστιανῶν ἐπαναστατῶν, ἐπέδρων ὀλεθρίως ἐπὶ τὴν ἠθικὴν τούτων καταστασιν. Ἡ δὲ μετὰ τὴν ἀποτυχίαν τοῦ Πέτα ἐπελθοῦσα ἀποτυχία τοῦ Μετσόβου ἐχρησιμοποιήθη ὑπὸ τῶν πολεμίων τῆς ἐπαναστάσεως πρὸς ἀποθάρρυνσιν τῶν μαχομένων. Καὶ κατέλαβον μὲν οὗτοι ἐν Ἡλείῳ τὸ Μαργαρίτιον καὶ τὴν Παραμυθίαν, ἀλλ' αἱ ὄχυραὶ θέσεις ἔμενον πάντοτε εἰς τὰς χεῖρας τῶν Τούρκων. Τὸ ἄκουσμα τῶν ἐν Ἀθήναις γενομένων καὶ ὁ αὐστηρὸς ἀποκλεισμὸς τῶν μεθορίων καὶ ἡ κατὰ θάλασσαν ἐποπτεία τῶν περιπεπόντων ἐν τῷ Ἰονίῳ πελάγει Ἀγγλογαλλικῶν πλοίων στεροῦσα κατὰ μικρὸν τὴν ἐν Ἡλείῳ ἐπανάστασιν πάσης ἐκ μέρους τῆς Ἑλλάδος βοήθειας, ἐγκαταλειπομένην εἰς τὰς ἰδίας αὐτῆς δυνάμεις, πολεμουμένην δὲ ὑπὸ τε τοῦ τακτικοῦ Τουρκικοῦ στρατοῦ καὶ ὑπὸ τῶν ἀτάκτων Τουρκαλβανῶν καὶ ὑπὸ Ἀγγλι-

(1) Περὶ τὰ τέλη Μαΐου οἱ ἐν Ἡλείῳ Ἄγγλοι πρόξενοι ἠγγελλον τῷ Οὐάις διὲ ὁ Φουάτ ἐφέντης ἠγγελε πρὸς τὰς μεθορίας Ἑλληνικὰς ἀρχάς διὲ ὁ Ἀλβανὸς ἀποστάτης Δξαφέρ πασσᾶς τῶν Φιλιατῶν καὶ ὁ Τσελιοπίτσουρος τοῦ Δελβίνου ἐμελλον νὰ εἰσβάλωσιν εἰς τὴν Ἑλλάδα

κῶν ἀγνημάτων (παρὰ πάντα τὰ κηρυχθέντα ὑπὸ τοῦ λόρδου Ρουσελ ἐν τῇ Βουλῇ τῶν Κοινοτήτων ὅτι ἡ Ἀγγλία θὰ εἰργάζετο μὲν πρὸς ἀποθάρρυνσιν τῶν ἐπαναστατῶν, ἀλλὰ δὲν θὰ ἐπολέμει ἐναντίον αὐτῶν) κατεδικάσθη εἰς τελείαν ἀποτυχίαν. Καὶ νῦν πᾶσαι αἱ ἐν Ἡλείρῳ καὶ ἐν Θεσσαλίᾳ τακτικαὶ καὶ ἄτακτι στρατιωτικαὶ δυνάμεις ἐπέπεσον ἐπὶ τὴν ἐν Θεσσαλίᾳ ἀκμάζουσαν ἔτι ἐπανάστασιν. Καὶ ὡς εἰ μὴ ἦρκει μὴδὲ τοῦτο, καὶ αὐτὴ ἡ Ἑλληνικὴ Κυβέρνησις καὶ ἡ ἐν Ἀθήναις διπλωματία ἐστρώτερον ἠθικῶς καὶ πολιτικῶς ἐπὶ τὴν ἐπανάστασιν ταύτην. Καὶ ἡ μὲν Ἑλληνικὴ Κυβέρνησις ἔστειλε τὸν ταγματάρχην Πάκμορα πρὸς τὸν ὄπλαρχηγὸν Χαδζῆ Πέτρον ἵνα πείσῃ αὐτὸν νὰ δεχθῆ τὴν ἀμνηστίαν καὶ νὰ ἐπανέλθῃ οἴκαδε, συγχρόνως δὲ καὶ ἀπεσταλμένοι τῶν πρέσβων Ἀγγλίας καὶ Γαλλίας ἐπέμφθησαν εἰς Βόλον, ἵνα μετὰ τοῦ Πάκμορος καὶ ἄλλων Ἑλλήνων μεταβῶσιν εἰς τὸ ἐν Καλαμπάκᾳ στρατόπεδον τοῦ Χαδζῆ Πέτρον. Ἡ μικτὴ αὕτη ἐπιτροπεὶα μετέβαινεν εἰς Θεσσαλίαν καθ' ὃν χρόνον οἱ ἐν Τρικκάλοις πρόκριτοι Τοῦρκοι ἐπεμπον πρεσβείαν πρὸς τὸν ἐν Καλαμπάκᾳ ἐξακισχιλίων ὀπλιτῶν ἠγούμενον Χαδζῆ Πέτρον ἢ, ὡς ἐκάλουν αὐτὸν οἱ Τοῦρκοι, Χαδζῆ πασσᾶν, ἵνα διαπραγματευθῶσι περὶ τῆς πρὸς αὐτὸν παραδόσεως τῆς πόλεως. Ἡ μοιραία δὲ αὕτη σύμπτωσις ἐματαίωσε τὴν ὑπὸ τῶν ἐπαναστατῶν κατάληψιν τῆς παραδιδομένης πόλεως. Ἡ μικτὴ Ἑλληνικὴ ἐπιτροπεὶα προσεκάλεσε τοὺς ἐν Θεσσαλίᾳ ὄπλαρχηγοὺς εἰς συνέντευξιν ἐν Πορταριᾷ (περὶ τὰς ἀρχὰς Ἰουνίου) ἐν οἷς καὶ τὸν Φιλάρετον (εὐπατρίδην Θεσσαλόν, πατέρα τοῦ πολιτευτοῦ Γ. Φιλαρέτου, ἄνδρα θυσιάσαντα ἅπασαν τὴν περιουσίαν αὐτοῦ εἰς τὸν ὑπὲρ τῆς ἐνώσεως ἀγῶνα). Οἱ συνελθόντες, ἐν οἷς δὲν εὗρισκετο ὁ Χαδζῆ Πέτρος, ἐδέξαντο τὴν γενομένην ὑπὸ τῆς ἐπιτροπεΐας πρότασιν ἵνα οἱ μὲν ἐξ Ἑλλάδος ἐπιστρέψωσιν οἴκαδε, οἱ δὲ ἐκ Θεσσαλίας ἐπανέλθωσιν εἰς τὰς οἰκίας αὐτῶν ἡσυχοὶ καὶ ἀσφαλεῖς. Πρὸ τῶν μέσων τοῦ Ἰουνίου 1854 ἡ ἐπανάστασις ἐξέλιπε πανταχοῦ σχεδὸν τῆς Θεσσαλίας ἐπανελ-

ἠγούμενοι 6 χιλιάδων ἀτάκτων καὶ συνεβούλευεν αὐταῖς νὰ παρασκευασθῶσιν εἰς ἀπόκρουσιν ὅπως θέλουσιν ἀποκρούσει αὐτοὺς οἱ ἐν Ἡλείρῳ Τοῦρκοι. Ὁ Οὐαίς διεβίβασεν αὐτὰ εἰς τὸν Καλλέργην.

θόντων εἰς τὸν εἰρηνικὸν αὐτῶν βίον 8 χιλιάδων Ἑπειρωτῶν καὶ 6 χιλιάδων Θεσσαλῶν, ἐπιστρεφάντων δὲ εἰς τὰς πατρίδας αὐτῶν τῶν γενναίων Κρητῶν, Ὑδραίων καὶ Μανιστῶν, ὅλον ὁμοῦ δισχισίων πολεμιστῶν. Ἐπιστολὴ τοῦ Χαδζῆ Πέτρου ἀπὸ τῆς 15 Ἰουνίου ἠγγελλεν ἀπὸ κόμης τινος Θεσσαλικῆς «τὴν διάλυσιν τῆς φωλεᾶς Καλαμπάκας» οἰκτίρουσα τὴν ἀνέλπιστον ἀποχώρησιν στρατοῦ πεντακισχιλίων ἀνδρῶν ἐγκαταλιπόντων τὸν ἀρχηγὸν αὐτῶν μικροῦ δεῖν σπλλαμβανόμενον ὑπὸ τῶν Τούρκων. «Ἡ ραδιουργία τῶν Φράγκων καὶ τῶν φραγκιζόντων Ἑλλήνων, ἔγραφεν ὁ γενναῖος ἀλλ' ἀτυχῆς ὄπλαρχηγός, ἀφοῦ εἶδεν ὅτι εἰς ἐμὲ ἀποτυγχάνει, διέφθειρεν ἄλλους κατασταθέντας προδότας».

Ὅμοιον τέλος ἐτεράτισε καὶ τὴν ἐν Μακεδονίᾳ ἐπανάστασιν ἀφοῦ ὁ ὄπλαρχηγός Τσάμης Καρατάσσοσ ἐφυγεν ἀπὸ τοῦ Ἁγίου Ὄρους ἐπὶ Γαλλικοῦ ἀτμοκινήτου μετὰ 400 ἀνδρῶν, μεταγαγόντος αὐτοὺς εἰς Ἀθήνας.

Ταῦτα ἐγένοντο ἐν Ἠπειρῷ, Θεσσαλίᾳ καὶ Μακεδονίᾳ καθ' ὃν χρόνον ἐν Ἑλλάδι ὁ νέος ὑπουργός τῶν Ἐσωτερικῶν Ρ. Παλαμίδης καὶ ὁ τῶν Στρατιωτικῶν Δ. Καλλέργης δι' ἐγκυκλίων πρὸς τὸν Ἑλληνικὸν λαὸν καὶ τὸν στρατὸν ἐξήγουν τοὺς εὐεργετικούς σκοποὺς τῆς κατοχῆς.

Ἡ ἐπανάστασις Ἠπειροῦ, Θεσσαλίας καὶ Μακεδονίας ἢ ἐκκραγεῖσα τῷ 1854 ἦτο ἀρχῆθεν καταδεδικασμένη εἰς ἀποτυχίαν ἀφοῦ ἐγένετο ἐναντίον κράτους, μεθ' οὗ συνεμάχουν δύο κραταιαὶ Δυτικαὶ Δυνάμεις. Μόνον ἡ ραγδαία προέλασις τοῦ Ρωσικοῦ στρατοῦ πρὸς τὴν Κωνσταντινούπολιν ἢ τοῦλάχιστον πρὸς τὴν Θράκην καὶ Μακεδονίαν ὑπισχνεῖτο τινα ἐπιτυχίαν. Καὶ ἡ ἐπὶ τοιαύτην ἐπιτυχίαν ἐλπίς καὶ πεποιθήσις ἔπεισε τὸν βασιλέα Ὅθωνα νὰ συλλάβῃ καὶ ἐκτελέσῃ τὴν τοιαύτην ἐπιβολήν. Καὶ τίς βασιλεὺς ὢν ἐν τῇ θέσει τοῦ Ὅθωνος, καὶ ἂν ἔτι μὴ ἦτο ὅσον οὗτος θερμὸς θιασώτης τῆς Μεγάλης Ἰδέας καὶ μὴ εἶχε παρ' ἑαυτῷ βασίλισσαν ἐνθουσιώδη καὶ μεγαλεπήβολον καὶ εὐγενῶς φιλόδοξον, οἷα ἦτο ἡ Ἀμαλία, ἠδύνετο, Ρωσικοῦ στρατοῦ ὀδεύοντος παρὰ τὸν Δανούβιον ἐναντίον τῆς Τουρκίας, νὰ μὴ μελετήσῃ ὅμοια τοῖς τοῦ βασιλέως Ὅθωνος; Ἀλλὰ τοῦ Βασιλέως τούτου ἡ ἐπιβολὴ ἀπέτυχε διότι ἡ φοβερὰ Εὐρωπαϊκὴ σύστασις

(ἢς εἰς τὴν γένεσιν καὶ ὑπαρξιν δὲν ἐπίστευεν ἔτι ὁ πολὺς κόσμος καθ' ὃν χρόνον ἡ ἐπανάστασις ἐξεργάγη ἐν Ἡπειρῷ) ἐδέσμευσε τὰς χεῖρας τῆς Ρωσίας οὕτως, ὥστε ἀμυνομένη αὕτη ἐπὶ Ρωσικοῦ ἐδάφους ὑπὲρ ἐντῆς νὰ ἐγκαταλίπη ἅπασαν τὴν Ἀνατολὴν εἰς τὴν διάκρισιν τῶν Δυτικῶν Δυνάμεων. Τὰ σήμερον ἔτι πρὸ τῶν ὀφθαλμῶν ἡμῶν τελούμενα μαρτυροῦσιν ἐκ περισσοῦ πόσον εἶναι καταδεδικασμένη οἰαδήποτε ἐν Ἀνατολῇ ἐνέργεια ἢ καὶ ἡσυχία ἔτι ἀντιβαίνουσα πρὸς τὰ συμφέροντα τῶν Δυτικῶν Δυνάμεων. Ἡ τοῦ 1917 ἱστορία τῆς Ἑλλάδος ἐξηγεῖ καὶ συμπληροῖ τὴν τῆς Ἑλλάδος τοῦ 1854. Ἄλλ' ἄς ἐπανέλθωμεν ἤδη εἰς τὰ τῆς Ἑλλάδος ἀναλαμβάνοντες τὴν ἱστορίαν αὐτῶν ἐκεῖθεν, ἔνθα καταλίπομεν αὐτήν, ἥτοι ἀπὸ τῆς ἀρξαμένης κατοχῆς τοῦ Πειραιῶς.

Ἡ περίοδος τῆς κατοχῆς καὶ ξενοκρατίας.

Τὰ μέχρι τῆς παραιτήσεως τοῦ ὑπουργείου Μαυροκορδάτου—Καλλέργη.—Ὡς ἐκ τῶν ἀνωτέρω περὶ τῶν προηγηθεισῶν τῆς κατοχῆς Πειραιῶς μεταξὺ τῆς κυβερνήσεως καὶ τῶν πρέσβων τῶν δύο Δυτικῶν Δυνάμεων διαπραγματεύσεων ἐξάγεται σαφῶς, διὰ τῆς ἀκριβοῦς ἐκτελέσεως τῶν ἐν τῇ τηλεσιγράφῳ διακοινώσῃ τῆς 29 Ἀπριλίου διατυπωθεισῶν ἀξιώσεων τῶν εἰρημένων Δυνάμεων, καὶ ἰδίως διὰ τῆς Βασιλικῆς ὁμολογίας καὶ τῆς ἐπελθούσης ὑπουργικῆς μεταβολῆς, οὐδεμία πλέον ὑπῆρχεν ἀφορμὴ πρὸς κατοχὴν οἰασδήποτε Ἑλληνικῆς χώρας. Καὶ ὅμως ἡ κατοχὴ ἐγένετο καὶ δὴ καὶ κατεστάθη διαρκῆς. Τὸ τοιοῦτον βεβαίως ἦτο παρασπονδία καὶ κατάχρησις ἰσχύος ἐκ μέρους τῶν Δυνάμεων καὶ ἀπάτη ἀναξία κρατῶν σεβομένων ἑαυτά. Ἄλλ' ἡ τοιαύτη αἰσχρὰ διαγωγὴ τῶν Δυνάμεων εἶχεν αἰτίαν καὶ λόγον ὅλως ἀνεξόρτητον ἀπὸ τῶν ἐν τῷ τηλεσιγράφῳ διατυπωμένων ἀξιώσεων καὶ ἀπὸ τῆς ἐπαναστάσεως τῆς Ἡπείρου καὶ Θεσσαλίας. Ἀλλὰ τὸν λόγον τοῦτον ἀποκρύπτουσαι αἱ εἰρημένοι Δυνάμεις κατέφευγον εἰς δικαιολογίας σοφιστικὰς τῶν ὑπ' αὐτῶν ἐνεργουμένων. Ὅτε οἱ δύο πρέσβεις διὰ τῆς διακοινώσεως τῆς 29 Ἀπριλίου ἀπήτουν ἄμεσον ὑποταγὴν εἰς τὰ κελεύσματα τῆς διακοινώσεως ταύτης, ἡ δὲ κυβέρνησις ἡ Ἑλληνικὴ ἠτεῖτο ὀλί-

γων ἡμερῶν προθεσίαν πρὸς ἀπάντησιν, οἱ πρέσβεις τὴν παραχώρησιν τῆς προθεσίας ταύτης συνῆπτον μετὰ τῆς διακηρύξεως ὅτι κατὰ τὸ διάστημα τῆς παρεχομένης προθεσίας ἔμελλον νὰ ληφθῶσι πάντα τὰ μέτρα πρὸς ἐκτέλεσιν τῆς ἐν τῇ διακοινώσει ἀπειλῆς καθ' ἣν περίπτωσιν ἡ ἀπάντησις τῆς κυβερνήσεως δὲν ἤθελεν εἶσθαι καταφατική. Πράγματι δὲ κατὰ τὸ διάστημα τοῦτο εἰσῆλθον τὰ πολεμικὰ πλοῖα τῶν Δυνάμεων καὶ προέβησαν εἰς τὴν ἀπόβασιν στρατοῦ καὶ κατοχὴν τοῦ Πειραιῶς. Ἐὰν αἱ πράξεις αὗται ἐγένοντο συνφθὰ τῇ διακυρήξει τῶν πρέσβων ἐπὶ προσδοκίᾳ ἀρνητικῆς ἀπαντήσεως τῆς κυβερνήσεως, ἔδει ν' ἀνακληθῶσιν εὐθὺς μετὰ τὴν ἐκτέλεσιν τῶν ἀπαιτήσεων ἐκείνων, ἰδίως μετὰ τὴν βασιλικὴν ὁμολογίαν καὶ συγκρότησιν ὑπουργείου διορισθέντος ὑπ' αὐτῶν τῶν πρέσβων. Ἄλλ' οὐχ οὕτως ἐγένετο καὶ ἡ κατοχὴ ἠμπεδώθη. Διὰ τοῦτο δέ, ὡς εἶδομεν, καὶ ὁ Βασιλεὺς ἐφρόνει ὅτι ἔπρεπε νὰ γείνη διαμαρτυρία ἐναντίον τῆς ἀποβάσεως τοῦ στρατοῦ καθ' ἣν στιγμὴν αὐτὸς ὑπετάσσετο εἰς τὰ κελεύσματα τῶν πρέσβων. Ἄν οὗτοι ἢ αἱ Κυβερνήσεις αὐτῶν ἦσαν εὐθεῖς καὶ εἰλικρινεῖς, ἔειπεν νῦν μετὰ τὴν ἐπελθοῦσαν κατὰ τὴν θέλησιν αὐτῶν μεταβολὴν τῶν πραγμάτων καὶ ἰδίως μετὰ συγκρότησιν ὑπουργείου τῆς ἐκλογῆς αὐτῶν νὰ ἐξηγήσωσι πρὸς τὴν νέαν κυβέρνησιν τὸν κύριον σκοπὸν τῆς κατοχῆς καὶ νὰ δώσωσιν εἰς ταύτην χαρακτῆρα φιλικὸν ἀνώδυνον. Ὁ κύριος οὗτος σκοπὸς ἦτο ἡ κατάληψις καὶ κατοχὴ σταθμῶν ἐπικαίρου συγκοινωνίας μεταξὺ Κωνσταντινουπόλεως καὶ Μασσαλίας καὶ τοιοῦτος σταθμὸς ἄριστος ἦτο ὁ Πειραιεὺς. Ἄλλ' ἀντὶ νὰ προβῶσιν εἰς τοιαύτας ἐξηγήσεις παρέστησαν τὴν κατοχὴν, τὴν σκαιὰν βίαν καὶ ἰσχὺν ὡς δίκαιον, ἀναισχύτως παριστῶσαι ταύτην ὡς τιμωρίαν τῆς Ἑλλάδος διὰ τὴν ἐπανάστασιν καὶ ὡς μέτρον προφυλακτικὸν ἐν τῷ μέλλοντι διὰ νέαν ἐπανάστασιν.

Ἡ κατοχὴ ἤρξατο, ὡς ἐρρήθη, τῇ 13 Μαΐου ὅτε περὶ τὴν 5 μ. μ. τῆς ἡμέρας ἐκείνης εἰσῆλθον εἰς τὸν λιμένα Πειραιῶς 12 Ἀγγλικά καὶ Γαλλικά πλοῖα, μετὰ παιανίζουσας μουσικῆς, σύροντα καὶ 3 πλοῖα φορτηγά. Τῇ ἐπομένῃ ἡμέρᾳ περὶ τὴν 4 1/2 π. μ. Ἀγγλοὶ καὶ Γάλλοι ναῦται μεταβάιντες, εἰς τὰ ἐν Πειραιεὶ σταθμεύοντα πέντε πολεμικὰ Ἑλληνικά πλοῖα, ἐξέβαλον τῶν πλοίων τοὺς ἐν αὐτοῖς ἀξιωματικούς ἀφέντες αὐτοὺς ἐλευθέρους

νά μεταβῶσιν ὅπου ἐβούλοντο, τοὺς δὲ ναύτας μετήγαγον εἰς τὰ ἑαυτῶν πλοῖα· καὶ ἀφοῦ ἀνεβίβασαν ἐπὶ τῶν Ἑλληνικῶν πλοίων ναύτας ἐκ τῶν πλοίων αὐτῶν, κατεβίβασαν τὰς Ἑλληνικὰς σημαίας καὶ ὕψωσαν τὰς ἑαυτῶν. Καὶ οἱ μὲν Ἄγγλοι εἰέλεσαν ταῦτα μετὰ τινος συμφώνου πρὸς τὰς ἐν τοιαύταις περιστάσεσι κρατούσας ἐθιμοτυπίας ἀβροφροσύνης, ἐνῶ οἱ Γάλλοι εἰσηλθόντες εἰς τὰ Ἑλληνικὰ πλοῖα κρατοῦντες ἐν ταῖς χερσὶ πιστόλια. Περὶ τὰς 4 μ. μ. πρῶτοι εἰς τὸν Πειραιᾶ ἀπέβησαν οἱ Ἄγγλοι καὶ ἐνέπηξαν ἐπὶ τῆς προκυμαίας τὴν σημαίαν αὐτῶν, τούτοις δ' ἠκολούθησαν οἱ Γάλλοι, κρατοῦντες πάντες πιστόλια ἐν ταῖς χερσὶν ἔτοιμοι πρὸς ἐκκένωσιν ἐν οἰαδήποτε ἀντιστάσει. Τούτων δὲ γενομένων ἀπέβαλον αὐτοὶ οἱ ἀρχηγοὶ τοῦ στόλου, πρὸς (μείζονα προσβολὴν καὶ ὕβριν, τὸν μνημονευθέντα κατάλογον τῶν νέων ὑπουργῶν. Πάντες οἱ ὑπουργοὶ ἐθεωροῦντο φίλοι τῶν Δυτικῶν Δυνάμεων, καὶ ἰδίως ὁ Π. Καλλιγᾶς (ἀντεισαγγελεὺς τοῦ Ἀρείου Πάγου) καὶ ὁ Περικλῆς Ἀργυρόπουλος (καθηγητὴς Πανεπιστημίου, γράφων ἐν τῷ «Πανελληνίῳ» ἄρθρα συνηγοροῦντα ὑπὲρ τῆς πολιτικῆς τῶν δύο Δυνάμεων). Ὁ πρωθυπουργὸς δειρευόμενος Δ. Χρηστίδης (ὡς ἀρχηγὸς τῆς Μοσχομάγκας) ἀπεκλείσθη καὶ τοῦ Ὑπουργείου. Οἱ νέοι ὑπουργοὶ ἀπῆλθον νῦν ἀπαίτησιν ἀδικωτάτην καὶ παραλογωτάτην ἀξιοῦντες ἵνα οἱ ἀποχωροῦντες ὑπουργοὶ διὰ διακοινώσεως αὐτῶν πρὸς τοὺς δύο πρέσβεις δηλώσωσι τελείαν ὑποταγὴν εἰς τὰ κελεύσματα τῶν Δυνάμεων (ὅπως ὁ Οὐαίς ἀπῆτει ἵνα οἱ ὑπουργοὶ ἐκεῖνοι καταδικάσωσιν ἐγγράφως τὸ κίνημα), ἵνα μὴ ἔχωσιν οὗτοι μηδεμίαν ἐν τῷ ἔργῳ τούτῳ εὐθύνην, ἐνῶ κατὰ κοινοτάτην λογικὴν ἐκεῖνοι μὲν ἀπεχώρουν τῆς ἐξουσίας ἀκριβῶς ἵνα μὴ ἔχωσι τοιαύτην εὐθύνην (οὕτω τοῦλάχιστον ἠδύναντο νὰ δικαιολογήσωσι τὴν ἀποχώρησιν αὐτῶν, εἰ καὶ ἀπεχώρουν διατασσόμενοι ὑπὸ τῶν ξένων), ἐνῶ οἱ νέοι ὑπουργοὶ διὰ τῆς παραδοχῆς ἀπλῶς τῆς ὑπὸ τῶν ξένων ἐκβιαστῶν διδομένης αὐτοῖς θέσεως ἐδέχοντο φυσικῶς καὶ λογικῶς καὶ ἠθικῶς καὶ τὴν εὐθύνην τῆς εἰς τὰ κελεύσματα αὐτῶν ὑποταγῆς. Ἐὰν ἡ τοιαύτη ὑποταγὴ ἦτο σωτήριος τῇ πατρίδι ἢ καὶ θυσία ἀπαραίτητος, πρὸς τί δὲν ἦθελον νὰ λάβωσι τὴν ταύτης εὐθύνην οἱ ὑπὸ τῶν Δυνάμεων αὐτῶν ἐκλεχθέντες ὑπουργοί; Ἐὰν δὲ ἦτο ὀλεθρία ἢ ἐπιζήμιος, ἢ καὶ μὴ

ἀπαραίτητος, πρὸς τί ἤξιουν τὴν τοιαύτην ὑποταγὴν νὰ δμολογήσωσιν οἱ τίπτοντες ὑπουργοί, νὰ ἐκτελέσωσι δὲ αὐτὴν *ἀνευθύνως* οἱ νέοι ὡς δεδευμένοι ὑπὸ τῶν προκατόχων αὐτῶν ; Ὡστε καὶ ἡ παράλογος αὕτη ἀξίωσις ἦτο ἐκ τῶν συμπτωμάτων τῆς πλημμελοῦς ὑπὸ τῶν τότε πολιτευομένων ἀντιλήψεως καθηκόντων καὶ εὐθυνῶν πολιτικῶν καὶ τῆς οὐχὶ ἀφιλοκερδοῦς πρὸς τὴν Πατρίδα ὑπηρεσίας ἐν τοῖς δεινοῖς, οἷας ἀντιλήψεις εἶδομεν καὶ ἐν τῇ πολιτείᾳ τινῶν ἐκ τῶν πεσόντων ὑπουργῶν. Ἄλλὰ τῆς τοιαύτης ἀφιλοπάτριδος πολιτείας τῶν τε πιπτόντων ἐκ τῆς ἐξουσίας καὶ τῶν ἀνερχομένων εἰς αὐτὴν πολιτευτῶν τοὺς κινδύνους ἀπεσόβησεν ἡ αὐτοθυσία τοῦ Βασιλέως, κηρύξαντος αὐτοῦ πρὸς τοὺς πρέσβεις ἐπισήμως τὴν πλάνην αὐτοῦ ὡς πρὸς τὸν χαρακτῆρα τῆς ἐπαναστάσεως καὶ καταδικάσαντος αὐτὴν ἐπισήμως ἐνώπιον τῶν εἰρημένων πρέσβων. Ἐξομαλυνθείσης οὕτω τῆς δυσχερείας ταύτης καὶ τελεσθείσης ὁμαλῶς τῆς ὑπουργικῆς μεταβολῆς ἡ πρώτη πράξις τοῦ ξενοκρατικοῦ ὑπουργείου ἦτο ἡ ἀπὸ τῆς 16 Μαΐου, ἡμέρας τῆς συγκροτήσεως αὐτοῦ, πρὸς τὸν λαὸν τοῦ Βασιλείου προκήρυξις¹ δικαιολογοῦσα τὴν ὑπ' αὐτοῦ ἀνάληψιν τῆς ἀρχῆς ὡς γενομένην πρὸς ἀποσόβησιν τῶν ἀπειλούντων τὴν πατρίδα κινδύνων καὶ ἀγγέλλουσα τὴν ὑπὸ τοῦ Βασιλέως ληφθεῖσαν ὑποχρέωσιν περὶ οὐδετερότητος. «Συναισθανόμεθα τὴν δεινὴν θέσιν, ἐν ἣ εὐρίσκονται, ἔλεγεν ἡ ἐγκύκλιος, τὰ πράγματα τῆς πατρίδος. Τὸ ἐμπόριον ἀφηρέθη ἀπὸ τῶν χειρῶν χιλιάδων πολιτῶν, ἡ ναυτιλία κατεδικάσθη εἰς ἀργίαν, καὶ ἄλλοι κίνδυνοι ἐπαπειλοῦσι τὸ ἔθνος, ἐκτεθὲν εἰς τὴν δυσμένειαν δι' ὁ μεγάλων Δυνάμεων, παρ' ὧν ἔτυχε μεγίστων εὐεργεσιῶν². Ἡ

(1) Τὸ θρυληθὲν καὶ ἀναγραφὲν ὑπὸ τινῶν ἐφημερίδων ὅτι αὐτοὶ οἱ νέοι ὑπουργοὶ πρὸ τοῦ διορισμοῦ αὐτῶν ἀπήτησαν καὶ ἐνήργησαν τὴν ἀπόβασιν ξένων στρατευμάτων, δὲν εἶναι ἀληθές. Τὸ μόνον ἀληθές εἶναι ὅτι δὴ τῶν νέων ὑπουργῶν, ὁ Κανάρης καὶ ὁ Καλλέργης, ἐφάνησαν ἤτιτονες ἑαυτῶν ὡς ἡρώων τοῦ μεγάλου ἀγῶνος τοῦ 1821.

(2) Καὶ ὁμως αἱ Δυνάμεις αὗται οὐ μόνον κατελάμβανον νῦν βίᾳ ἐναντίον παντὸς θεοῦ καὶ ἀνθρωπίνου δικαίου τὴν πρωτεύουσαν τοῦ κράτους, μετὰ τὴν ἐπίσημον καὶ ἀπόλυτον ὑποταγὴν τούτου εἰς τὰ κελεύσματα αὐτῶν, ἀλλὰ καὶ ἐπολέμουν ἐναντίον Δυνάμεως ὁμοδόξου τοῖς Ἑλλήσιν

Α. Μ. ὁ Βασιλεὺς ἡμῶν, ἐκτιμῶν ἐν τῇ πατρικῇ αὐτοῦ μερίμνῃ τὰ δεινὰ ταῦτα καὶ τοὺς κινδύνους συνωμολόγησε πρὸς τὰς δύο ναυτικὰς Δυνάμεις Ἀγγλίας καὶ Γαλλίας ἐντελῆ οὐδετερότητα, διότι δι' αὐτῆς καὶ οἱ κίνδυνοι ἀποτρέπονται καὶ ὠφέλεια, ὧν ἐστερήθημεν, ἀνακτῶνται. Σεβόμεθα ὡς οὐδεὶς ἄλλος τὴν εὐγενῆ τῶν Ἑλλήνων ὑπὲρ τῶν ἡμετέρων ἀδελφῶν συμπάθειαν, εἰς τὴν τύχην τῶν ὁποίων ἐνδιαφέρονται αἱ προστάτιδες Δυνάμεις. Τὸ μέλλον τοῦ Ἑλληνικοῦ ἔθνους ἐναπόκειται εἰς τὰς χεῖρας τῆς Θείας Προνοίας· ἀλλὰ διὰ τῆς εἰλικρινοῦς τῶν συνταγματικῶν ἡμῶν θεσμῶν ἐφαρμογῆς καὶ τῆς ἀναπτύξεως τοῦ ἐμπορίου καὶ τῆς βιομηχανίας, πρὸ πάντων δὲ τῆς καλῆς πίστεως κατὰ τὰς σχέσεις ἡμῶν πρὸς τὰ λοιπὰ ἔθνη καὶ εὐθύτητος δυνάμεθα νὰ δειχθῶμεν ἄξιοι τῆς τύχης, εἰς ἣν προωρίσθημεν». Αὐθιμερὸν ἐξέδωκε προκήρυξιν πρὸς τὸν στρατὸν αὐτοῦ καὶ ὁ στρατηγὸς *Φορὲ* ἀγγέλων ὅτι *τὸ ἔργον τῆς ἀποστολῆς* τοῦ στρατοῦ *εἶχεν ἐπιτευχθῆ* «διὰ τῆς ἐπανόδου τῆς Ἑλληνικῆς κυβερνήσεως εἰς αἰσθητά ἀξιώτερα ἑαυτῆς πρὸς τὴν Γαλλίαν καὶ τὴν Ἀγγλίαν, ὧν τὰς εὐεργεσίας φαίνεται ὅτι ἤθελε νὰ ἀποτίσῃ δι' ἐνόχου ἀχαριστίας, καὶ ὅτι ἡ ὑπ' αὐτὸν στρατιωτικὴ μοῖρα ἐμελλε νὰ μεταβῇ εἰς Καλλιόπολιν ἀφοῦ ἀποβῶσιν εἰς Πειραιᾶ ὅσα στρατεύματα ἦσαν ἀναγκαῖα πρὸς κατοχὴν διὰ τοὺς σκοποὺς τοῦ

ἀπλῶς ἵνα ματαιώσωσι τὸν ταύτης ὑπὲρ τῆς Ἑλληνικῆς Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας ἀγῶνα, ἀφοῦ συνέπραξαν ἤδη μετὰ τῶν ἐχθρῶν τῆς πίστεως εἰς τὴν καταστολὴν τοῦ ὑπὲρ ἐλευθερίας ἐθνικῆς καὶ θρησκευτικῆς ἀγῶνος τῶν ἐν Τουρκίᾳ Ἑλλήνων. Αἱ *εὐεργέτιδες* αὗται Δυνάμεις οὐ μόνον κατέλαβον, καὶ μετὰ τὴν ἐκ μέρους τῆς Ἑλλάδος ἀποδοχὴν τῶν ἀδίκων κελουσμάτων αὐτῶν, τὴν πρωτεύουσαν, ἀλλὰ καὶ τυραννικῶς κατεδυνάστευσαν αὐτήν. Πόσον δίκαιον εἶχεν ὁ αὐστηρὸς μὲν ἐν ταῖς κρίσεσιν αὐτοῦ περὶ τῶν Ἑλληνικῶν πραγμάτων καὶ ἐνίοτε ἄγαν δριμύς, ἀλλὰ καὶ ἄκων πολλάκις μαρτυρῶν καὶ ὁμολογῶν τὴν ἀλήθειαν Ἄγγλος (ὁ Φίνλεϋ) ὅτε ἐχαράκτιζεν ὡς «*σαρκασμὸν διασκευαστικόν*» τὴν πομπώδη προσωνομίαν «*εὐεργέτιδες Δυνάμεις τῆς Ἑλλάδος* (Benefactors of Greece)» διὰ τοὺς ἐνθουσιμένους, ὡς λέγει, τὴν μεγίστην πολιτικὴν ζημίαν, ἣν ἡ ῥοπή τῶν τριῶν προστατῶν Δυνάμεων ἐπήνεγκεν εἰς τὴν Ἑλλάδα» (Finley σ. 242 σημ. 2).

Αυτοκράτορος μένοντα εἰς τὴν διάθεσιν τοῦ πρέσβεως τῆς Γαλλίας¹». Μετὰ δύο δὲ ἡμέρας ἐξέδωκε καὶ ὁ Ἕλλην ὑπουργὸς τῶν Στρατιωτικῶν προκήρυξεν πρὸς τὸν Ἑλληνικὸν στρατόν, ἐν ἣ ἀρχόμενος ἀπὸ ἀτοπωτάτης καὶ ἀλαζονικῆς περιουτολόγου ὑπομνήσεως τῶν ὅσα ἐπραξε κατὰ τὴν 3 Σεπτεμβρίου «ἐν μέσῳ τῆς θυέλλης» (ἐν ἀντιθέσει πάντως πρὸς τὰ ἐμπαικτικῶς περὶ τῆς ἡμέρας ἐκείνης ὑπ' αὐτοῦ λεχθέντα τότε ἴδ. τ. Β' σ. 439) ἠγγελλεν ὅτι ἐπανήρχετο εἰς τὸν πολιτικὸν βίον ἕνεκα κινδύνων ἐξωτερικῶν καὶ ἀπήτει παρὰ τοῦ στρατοῦ ἀφοσίωσιν πρὸς τὴν συνταγματικὴν μοναρχίαν. Ἄλλη ἐγκύκλιος τοῦ αὐτοῦ ὑπουργοῦ πρὸς τοὺς ἀξιωματικοὺς τοῦ στρατοῦ ἀπὸ 23 Μαΐου τὰ αὐτὰ ἐπανελάμβανε καὶ πρὸς αὐτούς. Ἐτι πρότερον (17 Μαΐου) ὁ ἐπὶ τῶν Ἑσωτερικῶν ὑπουργὸς εἶχεν ἐκδώσει ἐγκύκλιον πρὸς τοὺς νομάρχας καὶ ἐπάρχους προσκαλῶν αὐτούς νὰ ἐργασθῶσι δραστηριῶς ὑπὲρ τῆς ἀποκαταστάσεως τῆς τάξεως ἀντενεργοῦντες πρὸ πάντων εἰς τὴν στρατολογία. «Ὅσων ἢ συνειδήσις, προσέθετε χριστιανικῶς ἢ ἐγκύκλιος, ἀντιβαίνει εἰς τοιαύτην ἐνέργειαν, ἅς παρατηθῶσιν ἀμέσως ἀπὸ τῶν θέσεων αὐτῶν». Αὐθημερόν τὸ Ἑπιτελικὸν Συμβούλιον ἔδιδεν ἀμνηστίαν εἰς πάντας τοὺς μετασχόντας τῶν ἐν τοῖς μεθορίαις συμβάντων Ἑλλήνας στρατιωτικούς.

Καὶ ταῦτα μὲν πάντα δύναταί τις μέχρι τινὸς νὰ θεωρήσῃ ὡς ὑπὸ ἀδηρίτου ἀνάγκης ἐπιβαλλόμενα, εἰ καὶ ἡ εἴσοδος τοῦ ἐνδύξου ὀνόματος τοῦ Κ. Κανάρη εἰς ὑπουργεῖον κατοχῆς καὶ ξενοκρατίας ὑπὸ ξένων πρέσβεων συγκροτηθὲν καὶ ὑπὸ στολάρχου ἐπιδρομέων τῷ Βασιλεῖ ἐπιβληθὲν δὲν ἦτο καὶ ἀναπόδραστος².

(1) Ὁ Φορὲ παρῆνει τοὺς Γάλλους στρατιώτας νὰ τηρῶσι πρὸ πάντων αὐστηρὰν πειθαρχίαν, ἐμποιοῦσαν τῷ λαῷ ἀγάπην πρὸς αὐτοὺς ἅμα δὲ καὶ φόβον ἂν ἤθελέ ποτε καταστῆ ἀναγκαῖον νὰ ποιήσονται χρῆσιν τῆς ἀνδρείας αὐτῶν.

(2) Ὁ Κ. Κανάρης ἠδύνατο κάλλιστα νὰ ἐργασθῆ πρὸς συγκρότησιν ὑπουργεῖου Χρησιτίδου, ἀνδρὸς ἐκπροσωποῦντος τὸ ἄδοξον μέρος τῆς ἱστορίας τοῦ Ἀγῶνος, ἀντὶ νὰ ἀμαυρώσῃ μορφήν λάμπουσαν ἐν τῷ ἐνδοξοτάτῳ μέρει τοῦ Ἀγῶνος δι' εἰσόδου εἰς ὑπουργεῖον ξενικὸν καὶ ξενίζον. Ἄλλ' ὁ ἀνήρ ἐφάνη ἦτιον φιλαρχίας καὶ ἐν τῷ ἔργῳ τούτῳ καὶ ἐν τῷ ἐναντίον τοῦ Βασιλέως βουλευμασιν.

Ἄλλὰ τὸ ὑπουργεῖον τῆς 16 Μαΐου ἐφάνη ἠθικῶς καὶ πολιτικῶς κατώτερον πάσης κατακρίσεως ἐν οἷς ἐβουλευσατο καὶ ἐπραξεν ἄνευ ἀνάγκης καὶ πρὸς ὕβριν καὶ ἐμπαιγμὸν τῶν ἱερωτάτων τοῦ Ἑλληνικοῦ λαοῦ. Ὁ Καλλέργης δὲν ἠρκέσθη ἐν ταῖς εἰρημέναις προκηρύξεσιν αὐτοῦ νὰ παραστήσῃ μονονουχί ὡς εὐερ-εσίαν τῇ Ἑλλάδι τὴν ξενικὴν κατοχὴν, ἀλλὰ καὶ ἐξητυλίκε πᾶσαν ιδέαν Ἑλληνικὴν ὑψηλὴν μὴ φεισάμενος οὐδ' αὐτοῦ τοῦ ἱεροῦ συμβόλου τοῦ ἀθανάτου Ἑλληνικοῦ πνευματικοῦ μεγαλείου, δοὺς ἐπὶ τοῦ ἐδάφους τῆς Ἀκροπολεως καὶ δὴ ἐν αὐτῷ τῷ χώρῳ τοῦ Παρθενῶνος συμπόσιον εἰς διακοσίους ἀξιωματικούς ξένους ἀποβάντας εἰς ἔδαφος Ἑλληνικὸν οὐχὶ μετὰ κλάδων ἐλαίας ἐν ταῖς χερσίν, ἀλλὰ μετὰ πιστολίων ἐτοιμῶν πρὸς ἐκκένωσιν ἐναντίον πολιτῶν ἢ στρατιωτῶν οὐδὲ τὴν ἐλαχίστην δύντων αὐτοῖς ἀφορμὴν πρὸς τοιαύτην ἐχθρικὴν ἐπίδειξιν. Ὁ Καλλέργης ἐν ἀντιθέσει ζωῆς πρὸς τὴν πολιτείαν, ἣν ἐτήρησεν ἐν ὁμοίᾳ περιπτώσει περιστάσει ἐν τοῖς Παρκερικοῖς ὁ Δ. Κριεζῆς κρατήσας τὸ ἀξίωμα τοῦ Βασιλέως ἐν τῇ ὑψηλῇ αὐτοῦ περιωπῇ ἐν μέσῳ τῆς σκαιῆς βίας τοῦ ἰσχυροῦ, ἐπραξε τὰ πάντα πρὸς ἐμπαιγμὸν καὶ ταπεινώσιν τοῦ Βασιλέως χάριν κολακείας τῶν ξένων δυναστῶν. Ὁ Καλλέργης ὡς ἰδιώτης εἶχε πάντως λόγον νὰ θεωρήσῃ τὴν περίστασιν κατάλληλον ἵνα ἐκδικηθῇ τὸν Βασιλέα διὰ τὴν πολυχρόνιον αὐτοῦ ἐξ Ἀθηνῶν ἀπομάκρυνσιν. Ἄλλ' οἱ γενναῖοι χαρακτῆρες δὲν ἐπωφελοῦνται τὰς δυστυχίας τῆς πατρίδος πρὸς ἐκδίκησιν ψευδῶν ἢ ἀληθῶν ἀδικημάτων, ἀκριβῶς δὲ ἐν τοιαύταις περιστάσεσιν ἀνερχόμενοι εἰς τὴν ἐξουσίαν φαίνονται ἐπιλανθανόμενοι τοῦ παρελθόντος καὶ πολιτεύονται μεγαθύμως ἐν τῷ παρόντι. Τὸ σχέδιον, οὗ ἐδέχθη νὰ γείνη ἐκτελεστής, ἢ ἔξωσις βασιλέως μόνον ἀμάρτημα ἔχοντος τὸν ἀκάθεκτον ὑπὲρ τοῦ μεγαλείου τῆς Πατρίδος ἐνθουσιασμόν, καὶ ἂν εἴη ἤθελε θεωρηθῆ οὗτος ἐξ ἀπερισκεψίας προερχόμενος, εἶναι ἐκ τῶν φορικωδῶς ἀδικωτάτων βουλῶν, αἱ ἀνὴρ πολιτικός "Ἑλλην ἠδύνατό ποτε νὰ βουλευσῆται. "Ἄν ὁ λόρδος Πάλμερστον, ὁ πρὸ τοσοῦτων ἐτῶν καταδικάσας τὸν "Οθωνα, ἐθεώρησε τὴν στιγμὴν εὐθετον ἵνα ῥίψῃ ἀπὸ τοῦ θρόνου τὸν μισούμενον ὑπ' αὐτοῦ ἡγεμόνα· ἂν ὁ Ναπολέων Γ' εἴτε χαριζόμενος εἰς τὸν Ἄγγλον σύμμαχον εἴτε κερδοσκοπῶν ἐπὶ τὸν Ἑλληνικὸν θρό-

νον χάριν νεπωτιστικῶν συμφερόντων (ἴδ. περαιτέρω) εἴτε ἐκ λόγων ἀνάγκης οἰασθήποτε ἀπαραιτήτου κινούμενος, ἔν τισι περιπτώσεσιν ἐπέτρεψεν, ἐκὼν ἄκων, τῷ στρατηγῷ Φορῆ «ν' ἀπολύσῃ τὸν βασιλέα τῆς Ἑλλάδος, ἐὰν τὸ μέτρον τοῦτο ἤθελε φανῇ ἀναγκαῖον» (ὡς ἔγραφον ἐκ Παρισίων εἰς τὰς Γερμανικὰς ἐφημερίδας), οὐδέποτε καὶ οὐδαμῶς ἐπετρέπετο εἰς Ἑλληνα στρατηγὸν καυχώμενον ἐπὶ τῇ «ἀναιμάκτῳ» μεταπολιτεύσει τοῦ 1843 ὡς ἔργῳ αὐτοῦ, νὰ κατασταθῇ ὄργανον ξένης πολιτικῆς, ξένων πολιτικῶν συμφερόντων καὶ πολιτικῶν λογισμῶν ἢ πολιτικῶν παθῶν¹. Ἄλλ' ὁ Καλλέργης ἐφρόντιζε μᾶλλον νὰ ὑπηρετήσῃ τῇ

(1) Τὰ περὶ τοῦ Δ. Καλλέργη καὶ τῆς ἐναντίον τοῦ Ὀθωνος ἐπιβουλῆς αὐτοῦ ἔχουσιν ὡδε (ἴδ. Δραγούμη Ἀπομνημονεύματα Β', σ. 227 κέξ): «Μετὰ τὴν ἐπανάστασιν τῆς 3 Σεπτεμβρίου τοῦ 1843 ὁ ἀνὴρ ὑποβλεπόμενος ἢ μᾶλλον καταδιωκόμενος, ὡς λέγει ὁ Δραγούμης, ἐνοεῖται πάντοτε, καταδιωκόμενος ἠθικῶς, μετέβη εἰς Ἀγγλίαν, ἐνθα συνῆψε σχέσεις πρὸς τὸν ἐκεῖ μένοντα τότε πολιτικὸν φυγάδα Λουδοβίκον Ναπολέοντα, τὸν μνηστήρα τῆς αὐτοκρατορικῆς ἐπὶ τῶν Γάλλων ἀρχῆς. Ἀπὸ τῆς Ἀγγλίας μετέβη εἰς τὴν Ἑπτάνησον καὶ ἐκεῖθεν ἐπανῆλθεν εἰς τὴν Ἑλλάδα, ἐνθα ἐβίου ὡς ἰδιώτης ἀπράγμων νῦν μὲν ἐν Ναυπλίῳ, νῦν δὲ ἐν Ἄργει καὶ ἐν Ὑδρῶ. Πολλὰ διεδίδοντο τότε ἐν Ἀθήναις περὶ τῶν σχέσεων τοῦ Καλλέργη πρὸς τὸν Α. Ναπολέοντα καὶ περὶ τῶν δῆθεν συμφωνιῶν αὐτοῦ πρὸς τὸν μνηστήρα ἐκεῖνον τῆς Ναπολεοντείου αὐτοκρατορικῆς κληρονομίας καὶ περὶ τῆς ἐξώσεως τοῦ Ὀθωνος καὶ τῆς ἀνόδου εἰς τὸν Ἑλληνικὸν θρόνον τοῦ Α. Ναπολέοντος, στεροόμενα ὑποστάσεως πραγματικῆς*. Αἱ μεταξὺ τοῦ Ἑλληνοστρατη-

(*) Ὁ Ν. Δραγούμης συνδεόμενος πρὸς τὸν ἄνδρα διὰ προσωπικῆς φιλίας καὶ διὰ τοῦτο ἐπισκεπτόμενος αὐτὸν ἐνίοτε ἐν τοῖς ἡσυχαστηρίοις αὐτοῦ ἤκουσε παρ' αὐτοῦ οἱ ἢ μόνῃ ἀλήθεια ἐν ταῖς διαδόσεσι ταύταις ἦτο τὸ γεγονός ὅτι συνευθυμούντων τῶν δύο φίλων ἐν τινι ξενοδοχείῳ τοῦ Λονδίνου, ὁ Ἑλληνοστρατηγὸς εἶπε ποτε τῷ Γάλλῳ πρίγκιπιν ν' ἀπέλθωσιν ὁμοῦ εἰς τὴν Ἑλλάδα ἵνα ἐξελάσωσι διὰ μαστιγίου τὸν Ὀθωνα καὶ κταλάβῃ ὁ Ναπολέων τὴν θέσιν αὐτοῦ. Καθὰ μοὶ διηγήθη πρὸ πολλῶν ἐτῶν ἕτερος φίλος τοῦ στρατηγοῦ, ἢ μεταξὺ τῶν δύο φίλων συμφωνία εἶχε χαρακτηρῶσα σοβαρώτερον, τοῦ Καλλέργη ἀναλαβόντος κατὰ τὴν ἐπιταγήν αὐτοῦ γενομένην τῷ πρίγκιπιν πρῶτασιν ν' ἀγοράσῃ ἔπαυλιν τινα ἐν Ἑλλάδι, ἐνθα ἔμελλε νὰ ἐγκατασταθῇ ὁ πρίγκιψ, δι' ἐκθρονίσεως δὲ τοῦ

Γαλλία ἢ τῆ Ἑλλάδι, βουλευόμενος καὶ ἐνεργῶν μᾶλλον ὡς φίλος τοῦ αὐτοκράτορος Ναπολέοντος Γ' ἢ ὡς Ἑλλήν στρατηγός

Ἄλλ' αἱ μετὰ τοῦ Ναπολέοντος σχέσεις διετηρήθησαν ἀκμαῖαι καὶ ἀφοῦ οὗτος ἐγένετο πρόεδρος τῆς Γαλλικῆς δημοκρατίας (1848), εἶτα δὲ καὶ αὐτοκράτωρ τῶν Γάλλων (1852). Οὗτος μικρὸν πρὸ τῆς εἰς αὐτοκράτορα ἀναρρήσεως αὐτοῦ (κατὰ Νοέμβριον τοῦ 1851) ἔπεμψεν ἐπιστολὴν τῷ στρατηγῷ (ἀπὸ 22/3 Σεπτεμβρίου), δι' ἧς διαβεβαιῶν αὐτὸν ὅτι «ἡ μνήμη τῶν σχέσεων αὐτῶν ἐσώζετο ἀκμαῖα» προσεκάλει νὰ πέμψῃ τὸν υἱὸν αὐτοῦ εἰς Παρισίους ἵνα παιδευθῇ τὰ στρατιωτικὰ ἐν τῇ σχολῇ τοῦ Ἁγίου Κύρου, ὑπὸ τὴν κηδεμονίαν αὐτοῦ, ἵνα *κατασταθῇ ἱκανὸς νὰ διαδεχθῇ τὸν πατέρα καὶ ὑπηρετήσῃ ἐντίμως τὴν πατρίδα αὐτοῦ*. Ἐκ τῆς ἐπιστολῆς ταύτης ἐνισχυθεὶς ὁ Καλλέργης, ἠτοιμάσθη ν' ἀπέλθῃ εἰς Παρισίους, ἀλλ' ἀπετράπη ὑπὸ τοῦ Ν. Δραγούμη ἐπίτηδες μεταβάντος πρὸς τοῦτο εἰς Ὑδραν· ἀλλ' εἶτα μεταβαλὼν γνώμην ἀπῆλθεν εἰς Γαλλίαν, ἔνθα καὶ εὗρισκετο ἀκριβῶς καθ' ὃν χρόνον ἐξεργάγῃ ἢ ἐν Ἠλείῳ ἐπανάστασις. Τότε δὲ ἐπανῆλθεν ἐκ Παρισίων εἰς τὴν Ἑλλάδα κομίζων τὴν εἶδησιν ὅτι στρατὸς συμμαχικὸς ἔμελλε νὰ καταλάβῃ τὴν Ἑλλάδα καὶ διαβεβαιῶν ὅτι αὐτὸς *θὰ ὀνομάζετο ἀνάτατος ἀρχηγός*, ἐπιτετραμμένος τὸ δεσμεῖν καὶ λύειν. Ὁ Ν. Δραγούμης (σ. 233 κέξ.) ὁ ταῦτα ἀφηγούμενος λέγει προσέτι: «Καὶ τὰ περὶ τούτου (τοῦ δεσμεῖν καὶ λύειν) ἐξέθετό μοι κατὰ πλάτος, εἶτα δὲ μετ' ἐμοῦ καὶ τῷ Κωνσταντίνῳ Δεβίδῃ, ζητήσας τὴν γνώμην ἡμῶν περὶ τῶν προσώπων, ἐξ ὧν ἔπρεπε νὰ συγκροτήσῃ τὸ ὑπουργεῖον. Παρήρχετο ὁμοῦ ὁ χρόνος, ὁ δὲ στρατὸς, ὃν προανήγγειλεν ἐρχόμενον ὀπισθεν αὐτοῦ, δὲν ἐφαίνετο· διότι ὁ μὲν στρατηγὸς ἐφθασε περὶ τὸ τέλος Φεβρουαρίου, ὁ δὲ στρατὸς ὤρμησεν εἰς Πειραιᾶ περὶ τὰ μέσα Μαΐου, ἦτοι μετὰ τρεῖς περίπου μῆνας καὶ διὰ τὴν βραδύτητα ταύτην ἐνομίσθη ἀπλῆ ἀπειλὴ ἢ περὶ κατοχῆς εἰδήσις καὶ ἐξεκᾶκη δραστηριώτερον ἢ ἐπανάστασις*. Ἄλλὰ καὶ τοῦ κατ' ἀξίωσιν τῶν δύο Δυνάμεων συγκροτηθέντος ὑπουργείου πρόεδρος ὀνομάσθη ὄχι ὁ στρατηγὸς Καλλέργης ὡς ἐπηγγέλλετο, ἀλλ' ὁ Μαυροκορδάτος, ὃν ἀπόντα εἰς Παρισίους ἀνεπλήρου προσωρινῶς ὁ ναύαρχος Κανάρης. Ἐν ταῦτῳ δὲ ἤρξαντο καὶ ἐνέργειαι ὑπὲρ ἐκθρονίσεως τοῦ Βασιλέως.

*Ὁ θῶνος ἐνεργηθησομένης ὑπὸ τοῦ στρατηγοῦ ἔμελλε νὰ κηρυχθῇ ἐκεῖνος βασιλεὺς. Ἄλλὰ τὰς περὶ τούτου διαπραγματεύσεις μεταξὺ τῶν δύο φίλων διέκοψεν ἀποτόμως ἡ Φεβρουαριανὴ ἐν Γαλλίᾳ ἐπανάστασις τοῦ 1848 διανοίξασα νέους ὀρίζοντας εἰς τὴν φιλοδοξίαν τοῦ Α. Ναπολέοντος

(*) Ἴδ. καὶ τὰ ἐν σ. 518 ἐκτεθέντα.

καὶ πιστὸς πολίτης τοῦ Βασιλείου τῆς Ἑλλάδος καθ' ὃν χρόνον ἀνελάμβανεν ἀπέναντι ξένων κυβερνήσεων νὰ ἐξώσῃ τὸν Ὀθῶνα

Ἄλλ' ἤθελον αὐτὴν αἱ δύο Δυνάμεις; (ἔρωτᾷ ὁ Ν. Δραγούμης). — Εἰς τὴν ἐρώτησιν ταύτην ἀποκρίνομαι (ἐξακολουθεῖ λέγων ὁ Ν. Δραγούμης) ἀναγράφων ἀπλῶς ἄνευ συμπεράσματος ὅ,τι εἶδον καὶ ἤκουσα. Μικρὸν πρὸ τῆς διακοπῆς τῶν πρὸς τὸν πρέσβυν τῆς Ἀγγλίας σχέσεών μου, συνδιαλεγόμενος μετ' αὐτοῦ περὶ κυβερνητικῶν τινῶν διατάξεων, ἃς ἀπεποιεῖτο νὰ ὑπογράψῃ ὁ Βασιλεὺς, καὶ ἰδὼν αὐτὸν παρωργισμένον, ἰδίως ἐναντίον τοῦ πρωθυπουργοῦ ὡς μὴ βιάζοντος τὸν ἡγεμόνα, «εἰς μόνος τρόπος βίας, εἶπον, ὑπολείπεται, ἢ ἀποδιώξις· νὰ ἐξώσωμεν λοιπὸν αὐτόν;» — «Καὶ διὰ τί ὄχι;» ὑπέλαβεν. Ἄλλ' εὐθύς, ὡς εἰ μετεμελήθη, ἔσπευσε νὰ κολάσῃ τὴν ἀπάντησιν.

«Μετὰ δὲ τὴν οὐστάσιν τοῦ νέου ὑπουργείου (ἐξακολουθεῖ ὁ Ν. Δραγούμης) καὶ πρὸ τῆς ἐλεύσεως τοῦ Μαυροκορδάτου ἀνώτεροί τινες ἀξιωματικοὶ τῶν ἀτάκτων στρατευμάτων, ἐκ τῶν ἀγωνισθέντων μετὰ τῶν ἐν Ἡπείρῳ καὶ Θεσσαλίᾳ ἐπαναστατῶν, οἱοὶ Παπακώστας καὶ Καρατάσος, ἐλθόντες εἶπόν μοι ὅτι ὁ Καλλέργης προέτρπεν αὐτοὺς ν' ἀποπέμψωσι τὸν Βασιλέα, τοιαύτης οὔσης καὶ τῆς θέλησεως τῶν δύο Δυνάμεων. Ἐγὼ δὲ καταπλαγεὶς ἐπετίμησα αὐτοὺς ομοθυμῶς καὶ παρεκάλεσα νὰ μὴ ἐπιχειρήσωσι τι πρὸ τῆς ἐλεύσεως τοῦ πρωθυπουργοῦ Περὶ τὸν αὐτὸν δὲ χρόνον καλέσας με ὁ προσωρινὸς πρόεδρος ναύαρχος Κανάρης ἠρώτησέ με διὰ τί ἀπέτρεπον τοὺς θέλοντας νὰ διώξωσι τὸν Ὀθῶνα ἐνῶ καθ' ἑαυτὸν τὸν Καλλέργην καὶ Γαλλία καὶ Ἀγγλία σωτηρίαν τῆς Ἑλλάδος ἐθεώρουν τὴν ἀποχώρησιν ἡγεμόνος ὀδηγήσαντος τὸν τόπον εἰς τὸν κρημόν. «Ἐάν, ἀπήντησα, τοιούτη ἢ θέλησις τῶν δύο Δυνάμεων, ἃς περιμείνωμεν τὸν πρωθυπουργὸν καὶ οὗτος γινώσκων ἀκριβέστερον τοὺς σκοποὺς αὐτῶν θὰ καθοδηγήσῃ ἡμᾶς πολὺ κάλλιον τοῦ υἱρατηγοῦ. — Ἔχεις δίκαιον, εἶπέ μοι ὁ ναύαρχος». Ὁ δὲ Καλλέργης μαθὼν ταῦτα ἦλθε πρὸς με καί, ἐπιπλήξας με ἀνθιστάμενον εἰς πράξιν εὐεργετικωτάτην, ὡς ἔλεγε, τῇ πατριδί, προσέθετο ὅτι ἀντιπράττω εἰς τὴν θέλησιν τῶν δύο Δυνάμεων. — «Ἄν τοιαύτην, ἀπεκρίθην, ἔχῃσι τὴν θέλησιν, εὐκόλον νὰ μεταβάλωσιν αὐτὴν εἰς πρᾶγμα. Ἴδου στρατὸς ἀρκετὸς ἐν Πειραιεὶ ἃς στείλωσι νὰ ἐξώσωσι καὶ βασιλέα καὶ βασιλίσσαν· τίς θὰ ἐμποδίσῃ αὐτοὺς;» — «Βέβαια, ἀνταπήνησεν ἐκεῖνος, οὐδεὶς θὰ ἐμποδίσῃ αὐτοὺς, ἀλλὰ θέλουσι νὰ γίνῃ ἢ ἐξώσις διὰ τοῦ ἔθνους». — «Λυπούμαι, ἀνεφώνησα, στρατηγέ, ὅτι σ' ἐξέφυγε τοιαύτη φράσις». Ἐλθὼν δὲ ὁ Μαυροκορδάτος καὶ μαθὼν ὅτι ἐνηργεῖτο ἢ καθαιρέσις τοῦ ἡγεμόνος, καὶ δημοσίᾳ ἐκήρυξε καὶ πρὸς ἕνα ἕκαστον τῶν πεπωρωμένων εἶπεν αὐτολε-

οὐχὶ τοῦλάχιστον διὰ ξένου στρατοῦ καὶ στόλου, ἀλλὰ διὰ τοῦ
ἔθνους αὐτοῦ τῶν Ἑλλήνων, διὰ στρατιωτικῆς συνωμοσίας

ξεί σχεδὸν τὰ ἐξῆς: «Ἐάν τυφλώτιτε εἰς βαθμὸν μὴ ἐπιτρέποντα νὰ ἴδητε ὅτι τὴν ὥραν ταύτην χαίνει ὀπισθεν τοῦ Ὀθωνος ἀχανὲς βάραθρον, εἰς ὃ, καταλυμένου τοῦ βασιλικοῦ φραγμοῦ, κινδυνεῖ νὰ ἐμπεση καὶ ἡ πατρίς, παροκαλῶ νὰ ἐξηγηθῆτε σαφῶς· διότι, τὸ κατ' ἐμέ, δὲν ἀπένειμά τινος ὑπηρεσίας εἰς τὴν πατρίδα μου, ἵνα συντελέσω σήμερον εἰς τὴν ἀπώλειαν αὐτῆς· ἀναχωρῶ εὐθύς καὶ ἐπανέρχομαι εἰς τὴν Γαλλίαν. Καὶ οὕτως ἔσωσεν αὐτὴς τὴν βασιλείαν καὶ μετ' αὐτῆς τὴν κινδυνεύουσαν πατρίδα. Ὁ δὲ ναύαρχος Κανάρης καλέσας με ἐκ νέου: «Σ' εὐχαριστῶ ἀπὸ καρδίας, εἶπέ μοι, ὅτι δὲν με ἀφήκες νὰ παρασυρθῶ καὶ νὰ βλάψω καιρίως τὸν τόπον μου».

Ὁ Ν. Δραγούμης παρατίθησι καὶ ἐπιστολὴν πρὸς αὐτὸν πεμφθεῖσαν ὑπὸ τοῦ ἐν Παρισίοις τῷ 1854 χρέη Ἑλλήνος ἐπιτετραμμένου ἐκτελοῦντος Φωκίανος Ρῶκ διαλαμβάνουσαν τὰ μεταξὺ τῶν δύο Δυνάμεων περὶ τῆς ἐκθρονίσεως τοῦ Ὀθωνος λεχθέντα. Ἐν τῇ ἐπιστολῇ ταύτῃ ἐκτίθενται τάδε: «Κατ' ἀρχῆς τοῦ 1854 ἡ Γαλλία καὶ ἡ Ἀγγλία ἐφαίνοντο σύμφωνοι ν' ἀποπέμψωσι τὸν Βασιλέα· ἀλλ' ὁ Μαυροκορδάτος ἀντίστη ἐντόνως, δι' ὃ καὶ μέχρι τοῦδε κατακρίνει αὐτὸν ὁ στρατηγὸς Καλλέργης. Πρῶτος δ' ἐγώ, μαθὼν τὸν Ἀπρίλιον 1854 ὅτι πρόθεσις ὑπῆρχε νὰ σταλῇ στόλος εἰς Πειραιᾶ ἵνα παραλάβῃ τὸν βασιλέα καὶ τὴν βασιλοσσαν, ἔσπευσα νὰ διακοινώσω τὰ τεκταινόμενα τῷ κ. Μαυροκορδάτῳ, ἀμνηχανοῦντι πῶς ν' ἀναγγεῖλῃ αὐτὰ τῷ βασιλεῖ· ἀλλ' ἐπὶ τέλους ἔγραψεν ἀπορρήτως τῷ ἐπὶ τῶν Ἐξωτερικῶν ὑπουργῷ Παῖτκ. Ἀναγινώσκω δ' ἐν τινι ὑπομνήματι, οὗ ἔχω ἀντίγραφον, ὅτι, ἐλθούσης τῆς ὥρας τῆς ἐκτελέσεως ἡ Ἀγγλία ἀπέστη (au dernier moment l'Angleterre recula), ἵνα μὴ περιπλεχθῶσι ἐν μάλλον τὰ κατὰ τὴν Ἀνατολήν, ἐπαυξήθῃ δὲ καὶ ἡ ὑπεροχὴ τῆς Γαλλίας, πρὸς τούτους καὶ ἵνα μὴ ἡ Βαυαρία δυσαρραστήθῃ*, ἡ ταχθεῖσα ἐν τῷ ἀνατολικῷ ζητήματι μετὰ τῆς Αὐστρίας καὶ τῶν Δυτικῶν Δυνάμεων. Ἀνάγκη δὲ νὰ προσθέσω ὅτι ὁ κ. Μαυροκορδάτος καὶ ἐγὼ ἐπρόεξαμεν πᾶν τὸ δυνατόν παρὰ τοῖς κυρίοις Drouyn de Lhuys καὶ Thouvenel ὅπως πείσωμεν αὐτοὺς ὅτι, καταλείποντες ἡμᾶς ἄνευ βασιλέως ἢ πέμποντες ἕτερον ἐκ Βαυαρίας (σημειωτέον δὲ ὅτι ἡ Ἀγγλία ἔσωζεν ἔτι πολλήν συμπάθειαν πρὸς τὸν Βαυαρικὸν οἶκον) παρεσκευάζεν ἀτε-

(*) Πάντως καὶ ἡ Αὐστρία καὶ ἡ Πρωσσία, ὧν τὴν συμμαχίαν ἐπέζητουν τότε αἱ Δυτικαὶ Δυνάμεις.

καθιστῶν οὕτω τὸν λαὸν τὸν Ἑλληνικὸν ἔνοχον, τὴν δὲ ζῶσαν τῆς Ἑλλάδος δόξαν, τὸν γηραιὸν ναύαρχον Κανάρη, ὄργανον τῆς ἀσεβοῦς καὶ ἀδίκου πράξεως, μόνην αἰτίαν καὶ ἐλατήριον ἠθικὸν ἐχούσης τὸ ἀγενὲς καὶ προσωπικὸν πάθος ἐναντίον τοῦ Βασιλέως, διότι μετὰ τὸ γεγονός τοῦ 1843 ὑπεβλέπετο ὑπ' αὐτοῦ ὡς μὴ ἔμπνέων ἐμπιστοσύνην πρὸς αὐτόν. Διότι ἐκ τοῦ συνόλου τῶν ἀφορῶντων τότε εἰς νῆν ἐκθρόνισιν τοῦ Ὁθωνος γεγονότων, ὧν πιστὴ ἀφήγησις γίνεται ἐν τῇ ὑποσημειώσει τῶν σελίδων τούτων, προκύπτει σαφῶς ὅτι ὁ Καλλέργης ἦτο ὁ κυριώτατος μοχλὸς τῶν ἐναντίον τοῦ Ὁθωνος τεκταινομένων καὶ οὐχὶ μικρὸς συντελεστὴς τῆς ἐπελθούσης ξενοκρατίας, ἧς γενόμενος κυριώτατος ἀντιπρόσωπος μεγάλην ἐποιήσατο κατάχρησιν τῆς ἐκ ταύτης περιποιουμένης αὐτῷ δυνάμεως καὶ ἐξουσίας¹ καὶ ταῦτα

λευτήτους δυσκολίας. Ἄλλ' ὁ αὐτοκράτωρ ἐπέμενε (tenait bon), ὅπερ καὶ τῷ στρατηγῷ Καλλέργη ἦτο γνωστόν. Ἐπειδὴ δὲ τὸ Ἀγγλικὸν ὑπουργεῖον δὲν ἐνέδωκεν ἐπὶ τέλους, ἀπεφασίσθη ὡς mezzotermine ἢ κατοχὴ καὶ ἡ σύνταξις ὑπουργείου κατὰ τὴν βούλησιν τῶν δύο Δυνάμεων. Τοσοῦτον ὁμως ἐπέμενον ἐνταῦθα ν' ἀποδιώξωσι τὸν βασιλέα, ὥστε ἀμφότεροι οἱ ἀνωτέρω διπλωμάται τῆς Γαλλίας προέτρεψάν με νὰ μὴ τυρβάζωμεν πλέον περὶ αὐτοῦ. Πολλάκις μάλιστα ὁ κ. Drouyn de Lhuys, βλέπων τὴν ἀνησυχίαν τοῦ κ. Μαυροκορδάτου καὶ ἐμοῦ ἐφώνησε μετ' ἐμοῦ: «Θὰ φανῆ κἄν εὐγνώμων πρὸς ὑμᾶς;». Ἐκ τῆς ἀσυμφωνίας ταύτης τῶν δύο Δυνάμεων, ἐπιλέγει ὁ Δραγούμης, ἐξηγεῖται καὶ ἡ μετὰ τρεῖς σχεδὸν μῆνας ἀπὸ τῆς ἐπανάδου τοῦ Καλλέργη ἀπόβασις τοῦ ξενικοῦ στρατοῦ εἰς Πειραιᾶ.

Ἐν τῇ παρὰ τῷ Ν. Δραγούμῃ ἐκθέσει ταύτῃ τοῦ Φωκίανος Ρῶκ ὑπάρχει μικρὰ τις διαφωνία, φαινομένη μᾶλλον ἢ πραγματικὴ, πρὸς τὰ ἐν σελ. κατὰ Πήλικαν ἐκτεθέντα, διότι οὗτος τὸν μὲν Οὐαίς παρέστησεν ὡς ἀπειλοῦντα τὸν Ὁθωνα διὰ καθαιρέσεως, τὸν δὲ Ρουὰν ἐπιφυλακτικώτερον πολιτευόμενον. Ἄλλ' ἡ διαφορὰ αὕτη τῆς πολιτείας ἑκατέρου τῶν πρέσβεων ἀφέρα μόνον εἰς τὸν τρόπον τοῦ ἐκβιάσαι παρὰ τοῦ Ὁθωνος τὴν καταδίκην τῆς ἐπαναστάσεως. Ἄλλως ἀμφότεροι οἱ πρέσβεις ἔμελλον νὰ ἐργασθῶσι πρὸς καθαιρέσιν καθ' ἣν περίπτωσιν ὁ Ὁθων δὲν ἤθελεν ὑποχωρῆσαι εἰς τὰς ἀπαιτήσεις αὐτῶν. Ἐν περιπτώσει ὑποχωρήσεως ἢ καθαιρέσεως ἀπεκλείετο ἀπὸ τοῦ προγράμματος.

(1) Ἰδ. Ν. Δραγούμῃ σ. 242: «Ὁ μὲν Μαυροκορδάτος ἀντιπρόσωπος

καθ' ὃν χρόνον ἅπας ὁ φιλελεύθερος τύπος τῆς Εὐρώπης σφοδρῶς ἐστιγματιζέε τὸ γεγονός αὐτὸ τῆς κατοχῆς. Ἡ κυβέρνησις, ἥς πραγματικὸς ἡγέτης, ἀντὶ τοῦ μετριοπαθοῦς πρωθυπουργοῦ Μαυροκορδάτου ἦτο ὁ Καλλέργης, χαριζομένη εἰς τοὺς ξένους πάντας μὲν ἀπέλυσε τοὺς ἐν τῇ αὐτῇ τοῦ Ὄθωνος Γερμανοὺς καὶ αὐτὸν τὸν ἱατρὸν τοῦ Βασιλέως Ρέιτσερ καὶ τὸν γραμματέα Βέτλανδ, τὴν κυρίαν τῆς τιμῆς Βένιχ, τὸν φαρμακοποιὸν Λάνδερερ, μόνον πρὸς ὕβριν τοῦ Βασιλέως, διότι οἱ ἄνθρωποι οὗτοι οὐδεμίαν εἶχον σχέσιν πρὸς τὴν πολιτικὴν, καὶ δὴ πρὸς πολιτικὴν φιλόρωσσον ἢ ἐπαναστατικὴν, κατεδίωξε δὲ τοὺς Ἑλληνας στρατιωτικοὺς Σπ. Μήλιον, Α. Μεταξᾶν τὸν ἀντιστράτηγον, Γεράσιμον Μεταξᾶν τὸν λοχαγὸν ὡς ὠσόφρονας, τὸν καθηγητὴν Φίλιππον Ἰωάννου ὡς μέλος τῆς Ἑπειροθεσσαλικῆς ἐπιτροπείας, διὰ τὸν αὐτὸν λόγον τὸν δικηγόρον Στεφανίδην καὶ τὸν γραμματέα τῆς ἐπιτροπῆς Χαιρέτην. Λιὰ τὸν αὐτὸν λόγον κατεδιώχθησαν ὁ διευθυντὴς τῆς Ἑθνικῆς Τραπεζῆς Γ. Σταύρου, οἱ δεινοὶ δημοσιογράφοι Ι. Φλήμων καὶ Κ. Λεβίδης. Οἱ δύο οὗτοι δημοσιογράφοι κατεδιώχθησαν ἀπ' εὐθείας ὑπὸ τοῦ ἀρχηγοῦ τοῦ Γαλλικοῦ στρατοῦ τῆς κατοχῆς Τινάν, διατάξαντος νὰ συντριβῶσι τὰ πιεστήρια τοῦ «Αἰῶνος», νὰ διασκορπισθῶσι τὰ στοιχεῖα καὶ νὰ ἀπαχθῇ δέσμιος εἰς Πειραιᾶ αὐτὸς ὁ συντάκτης Ι. Φλήμων. Ἀλλὰ τὴν περὶ φυλακίσεως ἀπαίτησιν καὶ τοῦ Κ. Λεβίδου, μὴ ἐπιτραπέισαν ὑπὸ τοῦ εισαγγελέως ἠναγκάσθη ἡ κυβέρνησις, νὰ ἐπιδιώξῃ κατ' ἄλλον τρόπον.

Ἀλλὰ τὸ μέγιστον κακὸν ὅπερ ἐποίησαν οἱ Γάλλοι εἰς τὴν Ἑλλάδα, δὲν ἦσαν ταῦτα. Ἡ κατοχὴ ἐγένετο αἰτία ἵνα πρῶτον

τῆς Ἀγγλίας, ὁ δὲ Καλλέργης ἀντιπρόσωπος τῆς Γαλλίας, ἦσαν ἐξ ἀνάγκης ὑπουργοὶ τοῦ Βασιλέως καὶ τούτους μόνον ἀνεγνώριζον καὶ ὑπεστήριζον αἱ Δυνάμεις. Καὶ ὁ μὲν Καλλέργης ἦτο συνειθισμένος ἀπὸ τῆς 3 Σεπτεμβρίου (1843) νὰ ὑποτάσσεται εἰς τὰς ἰδίας ἐμπνεύσεις, ὁ δὲ Μαυροκορδάτος, ὅστις μόνος διὰ τε τὴν θέσιν καὶ τὸ ἀξίωμα καὶ τὴν ἰοχυρὰν ὑποστήριξιν τοῦ Βασιλέως καὶ τῶν ξένων ἠδύνατο ν' ἀναγκαιζῇ αὐτόν, *εἶχε τὸν χαρακτῆρα ἀσθενῆ* καὶ εἰς τοῦ στρατηγοῦ τὰ τολμήματα καὶ εἰς τῶν ἄλλων συναδέλφων τὴν ἀπειρίαν καὶ εἰς τὰς εἰσηγήσεις τῶν περὶ αὐτὸν ἔκυπτε τὴν κεφαλὴν καὶ ἐγένετο κοινωνὸς τῶν παρεκτροπῶν ἃς ἀπεδοκίμαζεν».

νῦν ἀπὸ τῆς ἰδρύσεως τοῦ κράτους (ὑπὸ τῶν χρόνων τοῦ Κυβερνήτου) ἢ βροτολοιγὸς χολέρα, ἢ ἀπομακρυνομένη πάντοτε τῶν ὀρίων τοῦ κράτους διὰ τῶν ὑπὸ τοῦ Κυβερνήτου νομοθετηθεισῶν ' καὶ ἔκτοτε μενουσῶν διαρκῶς ἐν ἰσχύϊ αὐστηρῶν καθάρσεων, ἐνέσκηψε δεινὴ διὰ τῶν Γάλλων στρατιωτῶν εἰς Πειραιᾶ καὶ ἐντεῦθεν εἰς Ἀθήνας. Μάτην τὸ ὑπουργεῖον ἐζήτησε νὰ τεθῆ ὑγειονομικὴ γραμμὴ μεταξὺ Ἀθηνῶν καὶ Πειραιῶς· οἱ Ἄγγλοι ἐδέξαντο τὴν πρότασιν, ἀλλ' οἱ Γάλλοι ἀπέκρουσαν αὐτήν. Καὶ οὕτω ἀδίκως καὶ ἀλόγως ἢ πρωτεύουσα παρεδόθη ἐπὶ πέντε μῆνας εἰς τὴν ὁρμὴν τῆς θεομηνίας ταύτης τῆς ἀποδεκατάσεως; κυριολεκτικῶς τὴν πρωτεύουσαν!

(1) Ἰδ. Δραγούμη σ. 243 κἑξ. «Ἐνέσκηψε δὲ κατ' ἀρχὰς εἰς Πειραιᾶ ἀπαραλλάτως ὅπως καὶ ὁ ἐπὶ Περικλέους λοιμὸς, ἀφαιμένη πρῶτων τῶν ξένων στρατιωτῶν καὶ τινῶν ἄλλων, ὕστερον δὲ ἀναβᾶσα καὶ εἰς τὸ ἄστυ. Βεβαίως ἂν αἱ ξένοι ἐπέτρεπον τὴν ὑγειονομικὴν κάθαρσιν, θ' ἀπεκρούετο τὸ νόσημα· διότι καὶ πρότερον δις ἢ τρις μετακομισθὲν εἰς τινὰς λιμένας τῆς Ἑλλάδος, ἀπεσοβήθη διὰ τοῦ τρόπου τούτου. Σήμερον ὁμως ἐνέπεσεν ἀκωλύτως μέγα καὶ φοβερὸν καὶ ἀνεπτύχθη ἐν Ἀθήναις, ἂν καὶ οἱ πλείονες τῶν κατοίκων φθάντες διεξήλθον τῆς πόλεως καὶ πολλὴ κατεβλήθη φροντίς περὶ προλήψεως τοῦ κακοῦ. Ἐμάστισε δὲ τὴν πρωτεύουσαν περὶ τοὺς πέντε μῆνας, ὧν ὀλεθριώτατος ὑπῆρξεν ὁ Νοέμβριος, ὡς ἀποθανόντων ἐντὸς αὐτοῦ ὀκτακοσίων τοῦλάχιστον, καὶ ἀπέστειλεν εἰς Ἄδου τρεῖς χιλιάδας· ἐκ τῶν τριῶν μυριάδων κατοίκων αὐτῆς. Καὶ κατὰ πρῶτον μὲν συνέβη ἐν μόνον κοροῦσμα πρὸς τὴν μεσημβρινὴν ἐσχατιὰν τοῦ τετάρτου τμήματος· εἶτα δὲ εἰσβαλοῦσα ἡ νόσος βιαίως εἰς τὸ δευτέρον καὶ εἰς τὸ τρίτον ὤρμησεν εἰς τὸ πρῶτον καὶ πατάξασα ἀμελιτικῶς αὐτό, ἐπανήλθε ῥαγδαίᾳ εἰς τὸ τέταρτον, εἰς ὃ περιέφερον ἀνηλεῖς τὸ δρέπανον, θερίσασα πρὸ πάντων τὸ πλῆθος τῶν ἐκεῖ σεσωρευμένων ἐνδεῶν προσφύγων, τῶν νεωστὶ διωχθέντων ἀπὸ τῆς Τουρκίας διὰ τὴν διακοπὴν τῶν σχέσεων. Οἰκτρὸν δὲ θέαμα παρίστα τὰς ἡμέρας ἐκείνας ἢ πόλις τῶν Ἀθηνῶν, καθόσον, διὰ τὸ καινοφανὲς τῆς νόσου καὶ τὴν πρόδρομον αὐτῆς τρομερὰν φήμην, μέγας ἀριθμὸς ἐφυγον ἐκ τῆς πρωτεύουσῆς, τινὲς δὲ καὶ τοὺς φιλάτους τῶν οἰκειῶν παλαίοντας πρὸς τὸν θάνατον ἐγκατέλιπον ἄνευ παραμυθίας, ἵνα ζητήσωσι δι' ἑαυτοὺς ζώην. Καὶ κατ' ἀρχὰς μὲν ἄλλο δὲν ἔβλεπες εἰμὴ ὄχηματα καὶ ὑποζύγια μετακομίζοντα εἰς τοὺς λιμένας καὶ τοὺς ἀγροὺς σωροὺς ἀνδρῶν, γυναικῶν καὶ παιδίων· καὶ ἄλλο δὲν ἤκουες εἰμὴ κατακύλισμα τροχῶν καὶ ἵππων

Ἄλλ' ἐν μέσῳ τῆς δεινῆς ταύτης μάστιγος, ἦν ἐπήγεγον ἡ Ἑλλάδι διὰ τῆς κατοχῆς· οἱ ξένοι, δὲν ἔπαυον οὗτοι, μάλιστα οἱ Γάλλοι, καὶ ἠθικῶς καταδυναστεύοντες Ἑλλάδος καὶ Ἑλλήνων. Καὶ τότε, ὅπως νῦν, δὲν ἔλειπον ἀθλοὶ τινες καὶ οὐτιδανοὶ δημοσιογράφοι, οἷοι Σοφριανόπουλος καὶ Γρυπάρης, κολακεύοντες τοὺς ξένους, ἐξυμνοῦντες τὴν ξενοκρατίαν, ὑβρίζοντες δὲ βαναυσότατα τὴν Βασιλείαν, ἵνα παράσχωσιν οὕτως ὑπηρεσίαν τοῖς ξένοις. Ἡ δικαιοσύνη ἐκκληροῦσα τὸ καθῆκον αὐτῆς συνέλαβε καὶ καθείρξε τοὺς τοιοῦτους ἀθλοῦς. Ἄλλ' ὁ Γάλλος πρεσβευτὴς δὲν ἐδίστασε νὰ μεταβῇ εἰς τὰς φυλακάς, ἵνα ἐπισκεφθῇ τὸν Σοφριανόπουλον, ὡς ἔπραξαν τοῦτο οἱ πρέσβεις τῆς τριπλῆς συνεννόησεως κατὰ τὸ 1916 ἐπισκεφθέντες τοὺς διὰ τὰ γεγονότα τῆς 18 Ν/βρίου (1916) φυλακισθέντας. Καὶ ἐπειδὴ ὁ τῶν φυλακῶν ἐπιστάτης δὲν ἐπέτρεπε

ποδοβολητῶν καὶ ὑλακᾶς κινῶν καὶ ὀλοφυρμούς μενόντων. Μετ' ὀλίγον δὲ αἱ ὁδοὶ μετεβλήθησαν εἰς ἐρήμους, τὰ ἐργαστήρια ἐκλείσθησαν ἐντὸς τῶν οἰκιῶν ἐξέψυξε πᾶσα φωνὴ καὶ ἡ πόλις ἀπὸ ἄκρου εἰς ἄκρον ἐσίγησεν ὡς ἀπέραντον πολυάνδριον. . . Πάντα φρικαλέα· καὶ ἡ σιωπὴ καὶ τῶν ποδῶν σου ὁ κρότος ἠνώρθουν τὰς τρίχας σου. . . Τὴν πρωτὴν μόλιον, ἐνίστε δὲ καὶ τὴν ἐσπέραν, προσέβαλλεν εἰς τὰς ἀκοὰς ὡς γόος βαθὺς ὁ πένθιμος τριγμός τῶν φορειῶν, ἅτινα βαρέως καὶ βραδέως ἐλαυνόμενα μετεκόμιζον σωροὺς ἀσαβανώτων, πολλάκις δὲ καὶ ὀλογύμων νεκρῶν πρὸς λάκκους, εἰς οὓς ῥίπτοντες τὰ σώματα οἱ νεκροθάπται, ὡς λίθους ἀργούς, κατεκάλυπτον δι' ἀσβέστου ὡς διὰ σιδήνης νεκρικῆς. Ἐνίστε δὲ ἐβλεπες καὶ ἠακενδύτην γέροντα ἱερέα, ὅστις κρατῶν σταυρὸν καὶ μόλις κινῶν τὰ χεῖλη, ἐπορεύετο μακρὰν πρὸ τοῦ φορείου. Νόμους, ἀστυνομίαν, νοσοκομεῖα, ἰατροὺς, πάντα καὶ πάντας εἶχον παραλύσει ὁ φόβος καὶ ὁ θάνατος, ὑπουργοὶ δὲ καὶ νομάρχης καὶ πολλοὶ τῶν δημοσίων λειτουργῶν, καταλιπόντες αὐτογνωμόνως τὰς θέσεις, κατέφυγον εἰς τὰ ὄρη καὶ νήσους, ἀμειφθέντες μάλιστα ἐπὶ τῇ παραβάσει τοῦ καθήκοντος διὰ παρασῆμων ὑπὸ προσωποληπτοῦσης ἐξουσίας· οὐδ' ὁ θάνατος ἀφοπλίζει τὰ πάθη. Εἰς τὴν μεγάλην ἀγορὰν, εἰς τὴν πλατεῖαν τοῦ Ἁγίου Παντελεήμονος, εἰς τὴν Ἐρμαιόλειον συμβολήν, ὅπου πρὸ μικροῦ ἔθαλλεν ἡ ζωὴ, οὐδὲ πνοὴ ἤκούετο· ὁ βόμβος μόνον τῶν μυιῶν καὶ ἀλλων ἐντόμων ἐπληττε τὰς ἀκοὰς τοῦ μονήρους διαβάτου καὶ μόνοι οἱ βασιλεῖς, ὡς καὶ δύο τῶν ἐταίρων τῆς ἐπὶ τῶν χολεριῶντων δεκαπενταμελοῦς ἐπιτροπῆς διασίζοντες καθ' ἑκάστην τὴν πόλιν, παρεμυθοῦντο καὶ ἐνεθάρρουν τοὺς δυσέλπιδας.

αὐτῷ τὴν εἴσοδον ἄνευ τῆς τοῦ εἰσαγγελέως ἀδείας, ἀφείς ἐπισκεπτήριον διὰ τὸν Σοφιανόπουλον ἀνεχώρησεν ὠργισμένος καὶ διαμαρτυρήθη σφοδρῶς πρὸς τὴν κυβέρνησιν διὰ τὰ γενόμενα καὶ ἡ διαμαρτυρία αὕτη ἐπήνεγκε τὴν ἀπὸ τοῦ ὑπουργείου ἀποχώρησιν τοῦ ὑπουργοῦ τῆς Δικαιοσύνης Π. Καλλιγᾶ. Οὕτως ὑπὸ τὴν αἰγίδα τῆς ξενοκρατίας ἤρξατο ἄρχουσα ἐν Ἀθήναις ἡ φαυλοκρατία, τὸ κράτος φαύλων ἀνθρώπων, πρότερον ἀφανῶν, νῦν δὲ ἔνεκα τῆς ἐπελθούσης πολιτικῆς συνταράξεως εἰς τὴν ἐπιφάνειαν τὴν κοινωνικὴν ἀναθορόντων ἐκ τοῦ βορβορώδους βυθοῦ φαύλων στοιχείων διὰ τῶν πρὸς τοὺς ξένους καὶ τὴν ξενοκρατίαν προσφερομένων ὑπηρεσιῶν καὶ τῆς ἐξυβρίσεως παντὸς ἱεροῦ καὶ σεπτοῦ, ἀπὸ τοῦ Βασιλικοῦ θρόνου μέχρι τῶν παντοίων κοινωνικῶν κορυφῶν, περιποιούντων ἑαυτοῖς δύναμιν. Ἄτυχῶς τὸ κακὸν τοῦτο δὲν περιορίσθη εἰς τὰ φαῦλα στοιχεία τῆς κοινωνίας τὰ δυνάμενα μὲν νὰ προσφέρωσι φαύλας ὑπηρεσίας εἰς τοὺς ξένους, ἀλλ' οὐχὶ καὶ νὰ καταρτίωσι τὴν ἠθικὴν ἀξιοπρέπειαν καὶ νὰ ἐμαυρώσωσι τὴν ἠθικὴν αἴγλην τῆς κυβερνήσεως καὶ ἔξουσίαν διὰ τῶν ξένων καὶ χάριν τῶν ξένων. Ἐν αὐτοῖς τοῖς κυβερνητικοῖς κύκλοις ἡ ἰδιοτέλεια, ἡ φιλαρχία, ἡ κενοδοξία καὶ ἡ πρὸς τὸ μάταιον μεγαλεῖον ῥοπή κατέρριπτον δεινῶς καὶ κατεσπίλουν πᾶσαν ἀρχὴν πολιτικῆς ἠθικῆς καὶ ἀξιοπρεπειᾶς ἔθνικης. Τὸ παράδειγμα τοῦ Παύλου, τοῦ ἀγωνιωδῶς παλαίοντος ἐν μέσῳ τῆς ἀπελούσης καὶ κράτος καὶ πολιτείας, βασιλείαν καὶ δυναστείαν ἵνα σώσῃ νανάγια τινὰ τῆς πιπτούσης ὑπουργικῆς ἔξουσίας πρὸς συμπλήρωσιν τῆς εἰς τὸ γερουσιαστικὸν ἀξίωμα ἀναγκαίας χρόνου περιόδου, ἦτο ἀπλῶς τὸ προοίμιον τῆς ὑστερον ἐν πόσει τῇ ἠθικῇ φαυλότητι καὶ ἀσχημίᾳ ἐκφανέσης πολιτικῆς διαφθορᾶς. Ἐν αὐτῷ τῷ ὑπουργείῳ, οὗτος τὴν ἐκ τῆς καταγωγῆς αὐτοῦ ὡς ἔργου ξενικοῦ ὑπὸ ξένων ἐπιβληθέντος προοιῶσαν ἀλγεινὴν ἠθικὴν ἐντύπωσιν ἔμετρίαζον ὁπωσοῦν τὰ τοῦ Κ. Κανάρη καὶ Α. Μαυροκορδάτου ὀνόματα καὶ πρὸ πάντων ἡ ἐπὶ τὴν μετριοπάθειαν, πολιτικὴν φρόνησιν καὶ ἀγνήν φιλοπατρίαν τοῦ πρωθυπουργοῦ πεποιθήσεις τῶν πολλῶν, ὁ πραγματικὸς πρωθυπουργὸς δὲν ἦτο αὐτός, ἀλλ' ὁ ἐπὶ τῶν Στρατιωτικῶν ὑπουργὸς Δ. Καλλέργης. Ἡ ἐν τῇ Κυβερνήσει δικτατορία τοῦ ἀνδρὸς τούτου δὲν διήρκεσε μόνον μέχρι τῆς εἰς Ἀθή-

νας μετὰ μῆνα ὅλον ἀπὸ τοῦ διορισμοῦ ἀφίξεως τοῦ προέδρου τῆς Κυβερνήσεως (ἀφικομένου μόλις κατὰ Ἰούλιον), ἀλλὰ καὶ μετὰ τὴν τούτου ἀφίξιν ἡ πραγματικὴ ἐξουσία ἐνηργεῖτο ὑπὸ τοῦ ὑπουργοῦ τῶν Στρατιωτικῶν οὔτε βασιλεῖς σεβομένου οὔτε βουλὴν (ἧς μάλιστα ἠξίου τὴν διάλυσιν). οὔτε πρόεδρον ὑπουργείου οὔτε ὑπουργοὺς συναδέλφους. Πολλῶν καὶ ἀτελευτήτων ἐπελαμβάνετο ὁ ὑπουργὸς οὔτος μεταβολῶν ἐν τῷ στρατῷ, οὐχὶ περὶ τὴν ὀργάνωσιν καὶ τὴν λυσιτελεστέραν σύνταξιν αὐτοῦ, ἀλλὰ περὶ διορισμοὺς καὶ προαγωγὰς καὶ μεταθέσεις καὶ ἀποστρατεύσεις ἀξιωματικῶν, γινομένας πάσας εὐμενειῶν ἢ δυσμενειῶν ἕνεκα προσωπικῶν, καὶ αἱ σελίδες τῆς «Ἐφημερίδος τῆς Κυβερνήσεως» ἐπληροῦντο διαταγμάτων πρὸς ταῦτα ἀναφερομένων. Τὸ αὐτὸ δὲ ἐποίει καὶ κατὰ τὴν βραχεῖαν αὐτοῦ ἐπὶ τῶν Ναυτικῶν ὑπουργείαν. Ἐγκύκλιοι δὲ συχναὶ πρὸς τοὺς ἀξιωματικούς τοῦ στρατοῦ ἐξηκοντίζοντο μόνον ἠθικὸν ἐλαττήριον ἔχουσαι τὴν κενοδοξίαν, τὴν ἀσυμβίβαστον ὅλως πρὸς τὴν ἐκ τοῦ μεγάλου ἀγῶνος προερχομένην ἀληθῆ δόξαν τοῦ ἀνδρός¹. Καὶ τὸ παράδειγμα τοῦ ἀνδρός τούτου μαρτυρεῖ ἐκ περισσοῦ πόσον ἡ περὶ κενὰ καὶ μάταια σπουδὴ καὶ ἡ ἀχαλίνωτος φιλοδοξία εἰσὶν ἱκανὰ νὰ πνίξωσι πᾶν ὑψηλὸν φρόνημα καὶ ἐν αὐτοῖς τοῖς ἄλλως πρὸς διάπραξιν ἔργων γενναίων πεφυκῶσι πνεύμασι. Τέλος, ὡς οὐχὶ σπανίως συμβαίνει, καὶ ἐνταῦθα ἡ ὑπερβολὴ τοῦ κακοῦ ἐπήνεγκε τὴν ἐκ τούτου θεραπείαν.

Ἡ πτώσις τοῦ Καλλέργη καὶ τοῦ Ὑπουργείου τῆς ξενικρατίας. Ὑπουργεῖον Βούλγαρη.—Ὁ Καλλέργης ἐν τῇ ἐσωφορικῇ αὐτοῦ ἐπάρσει καὶ ἀλαζονείᾳ καὶ τῇ πρὸς τὴν Βασιλείαν ἀγερῶφω καὶ σκαιᾷ περιφρονήσει προέβη μεχρὶ τοῦ νὰ ἀξιοῖ ὑπὲρ ἑαυτοῦ ἐπέμβασιν καὶ εἰς αὐτὰς τὰς τῆς Βασιλείσεως ἐν ταῖς

(1) Ὁ Καλλέργης ἐλάμβανεν ἐκ διαλειμάτων ἐπιστολάς ἰδιωτικῆς ὁλως φύσεως καὶ χαρακτῆρος παρὰ τοῦ Ναπολέοντος Γ'. Καὶ ὁμως ἐσπευδε νὰ κηρύττῃ εἰς τὸν στρατὸν δι' ἐγκυκλίων ὅτι «ἔλαβεν ἐπιστολὴν παρὰ τοῦ αὐτοκράτορος τῶν Γάλλων» καθησυχαστικὴν ὡς πρὸς τὴν κατάστασιν τῶν πραγμάτων καὶ εἰς τὰς κενοδοξοὺς ταύτας δημοσίας ἀνακοινώσεις προέβαινεν ἄνευ γνώσεως καὶ συναινέσεως τοῦ Βασιλέως καὶ κυβερνήσεως, ὡσεὶ ἦτο αὐτὸς μόνος κύριος τῶν πραγμάτων.

πρὸς τὸ ὑλήκοον κοινωνικαῖς σχέσεσιν αὐτῆς προβεβουμένης καὶ τηρουμένης ἠθικᾶς ἀρχάς, καὶ τοῦτο κατὰ τρόπον ἠθικῶς σκανδαλωδέστατον ἐν τῇ κοινωνίᾳ τῇ Ἑλληνικῇ τῇ εἰθισμένῃ, τότε τοιῦλάχιστον, εἰς τὸ νὰ σέβηται αὐστηρῶς τὰς τοιαύτας ἠθικᾶς ἀρχάς. Μὴ ἀρκεσθεῖς εἰς τὸ σκάνδαλον τῆς ἐξ αἰτίας αὐτοῦ διαζεύξεως ἀπὸ τῆς συζύγου αὐτοῦ ἀνδρὸς ἐπιφανοῦς φέροντος οἰκογενεῖας ὄνομα, ἣθ' ἔλε τὴν οὕτω διαζευχθεῖσαν ἄπιστον σύζυγον νὰ ἐπιβάλλῃ εἰς τὴν Αὐλὴν καὶ εἰς τὴν Βασιλίσσαν. Αὕτη ἀπέκρουσεν ἐντόνωσ καὶ εὐσταθῶς τὴν αὐθάδη ἀξίωσιν. Τότε δὲ ὁ παντοδύναμον ἑαυτὸν θεωρῶν ὑπουργὸς ἠπέλιψε παραίτησιν ἀπὸ τῆς Κυβερνήσεως ταράξασαν πίντιας τοῦς συναδέλφους ὑπουργοῦς ὡς δυναμένην νὰ ἐπενέγκῃ δεινὴν ἐσωτερικὴν κρίσιν. Αὐτὸς ὁ πρωθυπουργὸς Μαυροκορδαῶτος ὑπὸ φόβου καταληφθεὶς προέβη εἰς παραστάσεις πρὸς τὸν Βασιλέα περὶ τῆς ἀνάγκης τοῦ νὰ γείνη δεκτὴ ἢ περὶ τῆς διαζευχθείσης γυναικὸς ἀξίωσιν τοῦ στρατηγοῦ, δηλώσας ὅτι ἢ τούτου παραίτησις ἔμελλε νὰ ἐπενέγκῃ καὶ τὴν αὐτοῦ καὶ τὴν τῆς ὅλης κυβερνήσεως. Ἄλλ' ὁ Βασιλεὺς ἐκῆρξεν εὐθαρσῶς ὅτι προτιμᾷ ν' ἀντικρύσῃ καὶ ταύτην τὴν κρίσιν καὶ νὰ κινδυνεύσῃ τὰ πάντα ἢ νὰ ὑποκύψῃ εἰς τὴν πρὸς τὰς στοιχειώδεις ἀρχάς τῆς ἠθικῆς ἀνιβαίνουσαν ἀξίωσιν ἐνὸς ὑπουργοῦ. Ἄλλ' ἐνῶ τὰ πράγματα ἦσαν ἐτι ἐκκρεμῆ, ὁ Καλλέργης προὐκάλεσε καὶ νέον σκάνδαλον μέγα γράφας ἐξ Ἀθηνῶν εἰς Γαλλικὴν ἐφημερίδα ὅτι αὐτὸς εὐρισκόμενος ἐν Εὐρώπῃ ὑπερήσπισε τὴν τιμὴν τῆς Βασιλίσεως δυσφημουμένης ὑπ' ἄλλου. Καὶ νῦν ἐξεχείλισε πλέον τὸ ποτήριον τῆς πικρίας. Ὁ Βασιλεὺς ἀλήτησε τότε παρὰ τοῦ πρωθυπουργοῦ τὴν ἀπὸ τῆς Κυβερνήσεως ἀποπομπὴν τοῦ Καλλέργη, ἀφοῦ ἐν τῷ μεταξὺ παρ' αὐτῷ τῷ Ναπολέοντι ἐγένοντο διαβήματα ἐκ μέρους τῆς Βαυαρικῆς αὐλῆς καὶ τῶν συγγενῶν αὐλῶν τῆς Βιέννης καὶ τοῦ Βερολίνου, καὶ αὐτὸς δὲ ὁ ἰδιωτεύων νῦν Λουδοβίκος Β' ἐποιήσατο ὅμοια διαβήματα παρὰ τῷ αὐτοκράτορι, ἵνα μὴ δοθῇ ἐκ μέρους τῆς Γαλλίας ὑποστήριξις ἐν τῷ ζητήματι εἰς τὸν Καλλέργην. Καὶ ἢ μὲν Γαλλικὴ κυβέρνησις καὶ διπλωματία ἐγκατέλιπον τὸν ἄνδρα εἰς τὴν τύχην αὐτοῦ· ἄλλ' ἢ πτώσις τοῦ ἀνδρὸς δὲν ἠδύνατο νὰ μὴ συνεπαγάγῃ καὶ τὴν ἀπομάκρυνσιν τοῦ πρωθυπουργοῦ, οὐχὶ ἔνεκα διαφέροντος προσωπικοῦ ὑπὲρ τοῦ Καλλέργη, ἀλλὰ διότι

διὰ τῆς ἀπομακρύνσεως τοῦ Καλλέργη ἀνευ τῆς τοῦ Μαυροκορδάτου ἢ ἰσορροπία τῆς ἐν τῇ κυβερνήσει Γαλλικῆς καὶ Ἀγγλικῆς πολιτικῆς ροπῆς ἐταράσσεται ὑπὲρ τῆς Ἀγγλίας καὶ ἐναντίον τῆς Γαλλίας. Διὰ τοῦτο ἡ πτώσις ὀλοκλήρου τοῦ ὑπουργείου ἐφάνη ἢ μόνη λογικὴ διέξοδος ἐν τῇ κρίσει. Οὕτω δὲ τὸ πεσὸν ὑπουργεῖον (κατὰ Σεπτέμβριον τοῦ 1855) διεδέξατο ὑπουργεῖον νέον ὑπὸ τὸν Δ. Βούλγαρον συγκείμενον ἀπὸ πρόσωπων ἀνηκόντων εἰς ἀμφοτέρωτα τὰ κόμματα.

Ἡ ἀνδρική διαγωγή τῆς Βασιλείας ἐν τῇ εἰρημένῃ περιστάσει ἦτο ἀποτέλεσμα πρὸ πάντων τῆς ἐν τοῖς ζητήμασι τῆς δημοσίας ἠθικῆς ἀνενδότου αὐστηρότητος τοῦ Βασιλέως καὶ Βασιλίσσης, καὶ τῆς ἀποφάσεως, ἦν ἀμφοτέροι ἀπὸ τοῦ παρελθόντος ἤδη ἔτους εἶχον λάβει ἵνα πέσωσι μᾶλλον ἐντίμως καὶ ἐνδόξως ἢ νὰ βασιλεύουσιν ἐλέει ξένων καὶ τῶν ὑπὸ τὴν προστασίαν τούτων μετ' ἀφορήτου ἀλαζονείας, ἀσεβείας καὶ ὕβρεως πρὸς τοὺς βασιλεῖς ἀξιούντων νὰ δεσπάζουσιν ἐν τῷ Κράτει. Ἀλλὰ φαίνεται ὅτι καὶ ἡ περὶ τὰ ζητήματα τῆς δημοσίας ἠθικῆς ἐν τοῖς πολιτικοῖς πράγμασι αὐστηρότης ἢ Ἀγγλική, ἢ οὐδαμῶς ἀνεχομένη σκίνδαλα ἐκ μέρους τῶν λειτουργῶν τοῦ κράτους προερχόμενα ὅμοια τῷ ἐγεγνημένῳ ὑπὸ τοῦ Καλλέργη καὶ ἀδυσωπήτως μάλιστα καταεικάζουσα ταῦτα, συντέλεσεν οὐκ ὀλίγον εἰς τὴν ἐπελθοῦσαν λύσιν. Ὡς πρὸς τοὺς Γάλλους θὰ ἦτο τι πάντως οὐχὶ ἀσύνηθες καὶ φαιδρῶς διασκεδαστικὸν μάλιστα ἢ πτώσις ἡγεμόνων καὶ δυναστείας ὀλοκλήρου ἄλλ' ἢ ἀξίωσις τοῦ ὑπὸ τῆς Γαλλίας προστατευομένου ὑπουργοῦ ἦτο τοσοῦτο σκανδαλώδης, ὥστε οὐδ' ἡ γαλλικὴ πολιτικὴ ἠδύνατο νὰ ὑποστηρίξῃ ταύτην χωρὶς νὰ κατέλθῃ εἰς ἀναξισπρέπειαν ἐσχάτην πολιτικὴν. Καὶ αἱ πολιτικαὶ δὲ περιστάσεις αἱ ἐξωτερικαὶ οὐκ ὀλίγον συνετέλεσαν εἰς τὴν ὑπὲρ τοῦ Βασιλέως ἔκβασιν τῶν πραγμάτων. Ἡ ὑπὸ τοῦ Καλλέργη προκληθεῖσα

(1) Ἐνδεικτικώτατον τῆς τοιαύτης πολιτείας τῆς Ἀγγλικῆς εἶναι καὶ ἡ διαγωγή τῆς βασιλίσσης Βικτωρίας, ἣτις λίαν εὐμενῶς διατεθεῖσα ἐκ τῆς στάσεως, ἦν ἔλαβεν ἡ βασίλισσα Ἀμαλία ἀπέναντι τῶν αὐθαδῶν ἀπειτήσεων τοῦ Καλλέργη, ἐξέφρασε πρὸς τὸν Ἑλληνα πρεσβευτὴν τὰς ὑπὲρ τῆς δυναστείας τοῦ Ὄθωνος συμπαθείας αὐτῆς.

κρίσις συνέπιπτε μετὰ τῆς κρισιμοωτάτης περιόδου τοῦ μεγάλου πολέμου, ὅτε ἡ τοιαύδε ἢ τοιαύδε διεύθυνσις τῆς Αὐστριακῆς πολιτικῆς μεγάλην εἶχε ὄσπην ἐπὶ τὴν ὅλην ἔκβασιν τῶν πραγμάτων, δὲν συνέφερε δὲ εἰς τὰς Δυτικὰς Δυνάμεις νὰ δυσαρροστήσωσι τῇ Αὐστριακῇ αὐτῇ χάριν τῆς σκανδαλώδους ἰδιοτροπίας ἐνὸς Ἑλληνος ὑπουργοῦ, ὡς οὐδὲ τῇ Βαυαρικῇ αὐτῇ, ἀκριβῶς καθ' ὃν χρόνον ἡ Βαυαρία μετὰ τῶν λοιπῶν μεσαίων καὶ μικρῶν Γερμανικῶν κρατῶν ἠδύνατο νὰ βαρύνῃ τὴν πλάστιγγαν ἐν τῇ ἀποφάσει, ἣν ἔμελλε νὰ λάβῃ τὸ Γερμανικὸν ὁμοσπονδιακὸν συμβούλιον τῆς Φραγκφούρτης περὶ τῆς ὑπὸ τῶν μεγάλων Γερμανικῶν Δυνάμεων ἀπέναντι τῆς περαιτέρω πορείας τοῦ πολέμου ἐν τῷ συμφέροντι τῆς Γερμανίας ληπτέας πολιτικῆς διευθύνσεως. Ταῦτα πάντα οὐδαμῶς λογισάμενος, ὁ γενναῖος στρατιώτης, ἀλλὰ κουφονούστατος πολιτικὸς Καλλέργης, καὶ ἀλαζῶν καὶ ματαιόδοξος ὡς ἄνθρωπος, καὶ ὑποτιμήσας λίαν τὴν ἐν τῇ ἠθικῇ ἀντοχῇ δύναμιν τοῦ Ὁθωνος καὶ τῆς Ἀμαλίας ἔπασσε τὴν ἐπονείδιστον πτῶσιν τῆς 22 Σεπτεμβρίου ἐγκαταλειφθεὶς ὑπὸ τε τοῦ Γάλλου καὶ τοῦ Ἀγγλοῦ πρέσβεως, ἀποδοκιμασθεὶς ὑπὸ τῆς κοινῆς γνώμης τοῦ Ἑλληνικοῦ λαοῦ καὶ ἐπισήμως κατακριθεὶς ὑπὸ τε τοῦ Βασιλέως ἐν ταῖς Βουλαῖς καὶ ὑπ' ἀμφοτέρων τῶν Βουλῶν,¹ καὶ ζητήσας βραδύτερον ν' ἀνορθωθῇ δι' ἄλλου

(1) «Γνωστὸν εἶναι ὑμῖν τὸ γεγονός (οὕτως ἤρξατο τοῦ βασιλικοῦ αὐτοῦ λόγου ὁ Βασιλεὺς ἐν τῇ ἐνάρξει τῶν ἐργασιῶν τῶν Βουλῶν), κύριοι Βουλευταὶ καὶ Γερουσιασταί, τὸ γεγονός, τὸ ὁποῖον ἤπτετο τῆς ἀξιοπρεπείας τῆς βασιλείας. Πρὸς ἱκανοποίησιν ταύτης ἔκρινα ἀναγκαῖον, χροῦμενος τῷ ὑπὸ τοῦ Συντάγματος κεχορηγημένῳ μοι δικαιώματι, νὰ τροποίσω ἐν μέρει τὸ ὑπουργεῖον· ἐκ τούτου δὲ ἐπισυμβάντων τινῶν περιστάτικῶν, ἐπῆλθεν ὁλοσχερῶς ὑπουργικὴ μεταβολή. Ἡ ἔμφρων καὶ πλήρης ἐμπιστοσύνης διαγωγή, ἣν τὸ ἔθνος κατὰ τὴν περιστάσιν ταύτην ἐτήρησε, τὰ τρανὰ δείγματα τῆς πρὸς Ἐμὲ καὶ τὴν φιλάτην μου σύζυγον ἀγάπης καὶ ἀφοσιώσεως, δι' ἣς ἀπέδειξε περὶ πόσου ποιεῖται τὸ ἄδικτον τοῦ Στέμματος, θεωροῦν αὐτὸ ὡς πολυτιμότερον τοῦ ἔθνους ἀγαθόν, ἐνέπλησον τὴν καρδίαν μου εὐφροσύνης καὶ εὐχαριστήσεως».

Ἐν τῇ εἰς τὸν Βασιλικὸν λόγον ἀπαντήσῃ τῆς Βουλῆς τῶν ἀντιπροσώπων ἐλέγετο: «Μετ' ἀκρας ἀναγκησέως ἡ Βουλὴ ἔγνω τὸ γεγονός,

χειρόνος ὀλισθήματος, αἰτησάμενος ταπεινῶς συγνώμην παρὰ τῆς βασιλίσσης 'Αμαλίας', βραδύτερον δὲ προσενεγρῶν τῷ βασι-

ᾧπερ ἤπιετο τῆς ἀξιοπρεπείας τῆς Βασιλείας. Εὐχαρίστως δὲ εἶδεν ὅτι πρὸς ἱκανοποίησιν αὐτῆς ἐγένετο ὅ,τι ἀναγκαῖον ἐκρίθη».

Ἔτι ἐμφαντικώτερον ἐδικαίωσε τὴν Βασιλείαν καὶ κατεδίκασε τὸν πεσόντα ὑπουργὸν ἢ Γερουσία ἐν τῇ ἀπαντήσῃ αὐτῆς εἰς τὸν Βασιλικὸν λόγον. Ἥς ἐν ἀρχῇ ἐλέγετο : «Προδηλώσασα ἀριδίῳως ἡ Γερουσία μετὰ τοῦ ἔθνους τὴν πρὸς τὸν Βασιλέα ἀφοσίωσίν της ἐκφράζει τὴν ἀγανάκτησίν της διὰ τὸ γεγονός, ᾧπερ ἤπιετο τῆς ἀξιοπρεπείας τῆς Βασιλείας, καὶ τὸν διακαῆ πόθον ὑπὲρ τοῦ ἀθίκτου αὐτῆς, ἦν ἡ Ὑμετέρα Μεγαλειότης διόντως ἐτήρησεν ὡς πολῦτιμον τοῦ ἔθνους ἀγαθόν».

(1) Τοῦτο ἐγένετο περὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ 1856 ὑπουργοῦ ἐπὶ τῶν Ἐξωτερικῶν διατελοῦντος τοῦ Ἀλεξάνδρου Ραγκαβῆ. Οὗτος γενόμενος ὑπουργὸς τῶν Ἐξωτερικῶν κατὰ Φεβρουάριον τοῦ 1856, ἐβουλεύετο νὰ διορίσῃ τὸν Καλλέργην πρεσβευτὴν ἐν Παρισίοις κατ' ἐπιθυμίαν ἐκφραστῆσαν ὑπὸ τοῦ αὐτοκράτορος Ναπολέοντος διὰ τοῦ ἐν Ἀθήναις Γάλλου πρέσβους. Ὁ Ραγκαβῆς ἐπεθύμει νὰ ἐκτελέσῃ τὴν ἐπιθυμίαν ταύτην τοσοῦτ' ἄλλο προθύμως, ὅσον προκειμένου κατὰ τὸν χρόνον ἐκεῖνον νὰ συνέλθῃ ἐν Παρισίοις τὸ Συνέδριον τῆς εἰρήνης, ἐνόμιζεν ὅτι ὁ Καλλέργης ὡς Ἕλλην πρεσβευτὴς εὐνοούμενος ὑπὸ τοῦ αὐτοκράτορος, καίπερ μὴ μετέχων τοῦ Συνεδρίου, ἠδύνατο καὶ μακρόθεν παρακολουθῶν τὰ ἔργα τοῦ Συνεδρίου νὰ φανῇ χρήσιμος τῇ Ἑλλάδι. Ἄλλ' ἡ Αὐλή καὶ μάλιστα ἡ Βασίλισσα, λέγει ὁ Ραγκαβῆς (τ. Β' σ. 359), οὐδὲ ν' ἀκούσῃ ἤθελε περὶ τούτου, καθ' ὅσον ὁ στρατηγὸς Κολλέργης, οὐ ἀνοικονόμητος ἦν ἢ ἐλαφρότης τοῦ χαρακτήρος, λέγει ὁ Ραγκαβῆς, ἐναβρυνόμενος καὶ ἐποικοδομῶν ἐπὶ τῆς προστασίας τοῦ Ναπολέοντος, ἐξηκολούθει ἀρνούμενος τ' ὀφειλόμενον σέβας καὶ προκλητικώτερος δεικνύμενος πάντοτε».

Ἄλλὰ κατὰ τὸ 1857 ἦλθεν ἐπὶ τέλους ὁ Καλλέργης εἰς μετάνοιαν καὶ κατάνυξιν. «Ἀφοῦ εἰς τὸν στρατηγὸν ἐκ τῶν πραγμάτων ἀπεδείχθη, λέγει ὁ Ραγκαβῆς (αὐτόθι), ὅτι εἰς οὐδὲν τῷ ἐχρησίμευεν ἢ αυτοκρατορικῇ ἐκεῖνη εὐνοία, διότι ἡ Γαλλία, ἤδη ἐξιλεωθεῖσα, διέκειτο λίαν φιλικῶς πρὸς τὴν Ἑλλάδα, θελήσας ἐγὼ καὶ ἐκεῖνον, ἀγωνιστὴν ὑπάρξαινα καὶ ἀρχαῖον, ἂν οὐχὶ φίλον, τοῦλάχιστον γνῶριμον καὶ σχετικόν μου, νὰ ἐπαναφέρω εἰς τὴν εὐθείαν καὶ αὐτῷ συμφερωτέραν ὁδόν, καὶ ἀπὸ τοῦ ἡγεμόνος τῶν Γάλλων νὰ ἐξαλείψω τὸ λείψανον τοῦτο νέφους δυσαρρεσκείας, ἐπικαλεσθεῖς καὶ τοῦ Γάλλου πρέσβους τὴν συνδρομήν, ἔπεισα μὲν τὸν στρατηγὸν νὰ μεταβάλῃ τρόπον καὶ νὰ ζητήσῃ τῆς Βασιλίσσης

λει Ὁθωνι τὰς ὑπηρεσίας αὐτοῦ πρὸς περιστολὴν τοῦ **Συντάγματος**, καὶ ἀποκρούσθεις ἐντόνως ὑπὸ τοῦ εὐόρκου καὶ φιλονόμου βασιλέως (ἰδ. περαιτέρω), ἐνῶ ὁ χρηστός πολιτικός Α. Μαυροκορδάτος μετὰ τὴν πῶσιν ἐκείνην ἑτεράτισεν αὐτὸς ἐξ εαυτοῦ τὸν πολιτικὸν αὐτοῦ βίον, ἀποχωρήσας εἰς βίον ἰδιωτικόν, ἀποκομίσας εἰς τούτον τὴν ἐπὶ τιμιότητι καὶ χρυσιότητι καὶ ἐντίμῳ πολιτείᾳ δόξαν.' Ὁ Βασιλεὺς φρονίμως πολιτευόμενος ἐκάλεσεν ὡς πρωθυπουργὸν τὸν γερουσιαστὴν Δ. Βούλγαρη, ἄνδρα ἔχοντα θέλησιν ἰσχυράν, βίαιον μὲν μέχρι τινός, ἀλλὰ καὶ μεγάλης ἐπιβολῆς, νῦν δὲ ἀκριβῶς ἕνεκα τῶν ἰδιοτήτων τούτων ὑπὸ τῶν πραγμάτων ἐπιβαλλόμενον. Τολμηρῶς νῦν ὁ Βασιλεὺς ἐδικαιολόγησε καὶ ἐνώπιον τῶν Βουλῶν ἐν τῇ ἐνάρξει τῶν ἐργα-

τὴν συγχώρησιν, παρεκάλεσα δὲ τὴν Βασίλισσαν νὰ δειχθῇ ἐπιεικῆς πρὸς αὐτὸν καὶ ἔλαβον τὴν περὶ τούτου ὑπόσχεσίν της. Εἰς ὠρισθεῖσαν λοιπὸν ἡμέραν καὶ ὄραν ἐπορεύθη ὁ στρατηγὸς Καλλέργης εἰς τὰ Ἄνακτορα καὶ ὅτε εἰσῆλθεν εἰς τῆς Βασιλίσσης *θεατρικῶς καὶ νεανικῶς* ἐπιδεικτικὸς ὡς πάντοτε, ἐγονυπέτησεν ἐμπρὸς της καὶ ἐξήτησεν νὰ φιλήσῃ τὴν χεῖρά της, ὃ ἡ Α. Μ. μειδιάσασα ἐπέτρψε καὶ τῷ προσομίλησεν εὐμενῶς, ἐλέγξασα αὐτὸν διότι ἐπελάθετο τῶν καθηκόντων του πρὸς Βασίλισσαν καὶ πρὸς Κυρίαν, ἀλλὰ συγχρόνως καὶ συγχωρήσασα. Εἰς τὴν θέσιν ὅμως πρέσβευς, προστίθησιν ὁ Ραγκαβῆς, εἰ καὶ ἡ πρὸς αὐτὸν εὐνοια τοῦ Αὐτοκράτορος συνηγόρει μέχρι τινός ὑπὲρ αὐτῆς, οὐδὲ τότε μετὰ τὴν συγχώρησιν συγκατετίθετο ὁ Βασιλεὺς νὰ τὸν διορίσῃ . . . Ἡμεῖς δὲ μινώσκομεν ἐκ τῆς πρὸς τὸν Ὁθωνα ἀνταποκρίσεως τοῦ πατρὸς αὐτοῦ Λουδοβίκου ὅτι κατὰ τὸν χρόνον ἐκείνον (1857) ὁ Καλλέργης προέτεινε τῷ Ὁθωνι τὴν συνδρομὴν αὐτοῦ πρὸς περιστολὴν τοῦ Συντάγματος. Ἀλλὰ τὴν τοιαύτην προσφορὰν ἀπέρριψεν ὁ Ὁθων, ἐπικροτοῦντος θερμῶς εἰς τὴν τοιαύτην αὐτοῦ πολιτείαν καὶ τοῦ βασιλέως Λουδοβίκου.

(1) Τὸ Ὑπουργεῖον Δ. Βούλγαρη συνεκροτήθει ὡς ἑξῆς : Δ. Βούλγαρης ὑπουργὸς τῶν Ἐσωτερικῶν καὶ Πρόεδρος τοῦ Ὑπουργικοῦ Συμβουλίου, Σ. Τρικούπης (πρεσβευτῆς ἐν Λονδίνῳ) ὑπουργὸς τῶν Ἐξωτερικῶν, Μ. Ποιτῆς τῆς Δικαιοσύνης καὶ προσωρινῶς τῶν Ἐκκλησιαστικῶν καὶ τῆς Δημοσίας Ἐκπαιδεύσεως (τὸ ὑπουργεῖον τῶν Ἐκκλησιαστικῶν καὶ τῆς Δημοσίας Ἐκπαιδεύσεως ἀνέλαβε μετ' ὀλίγας ἡμέρας ὁ Χ. Χρηστόπουλος), Ν. Σιλίβεργος τῶν Οἰκονομικῶν (ἀντικατασταθεὶς μετ' ὀλίγας ἡμέρας ὑπὸ τοῦ Α. Κοντοσταύλου), Λ. Σμόλεντζ τῶν Στρατιωτικῶν καὶ Α. Μιαούλης τῶν Ναυτικῶν.

σιῶν αὐτῶν (31 Ὀκτωβρίου) τὰ ὑπ' αὐτοῦπραχθέντα καθαφάμενος ἀβρῶς μὲν κατὰ τὸν τύπον, ἀλλ' ἰσχυρότατα κατ' οὐσίαν τῆς τοῦ ἄφρονος ὑπουργοῦ πολιτείας, ἐξάρτας τὴν ἐν τῇ περιστάσει ταύτῃ ὑπὸ τοῦ λαοῦ δειχθεῖσαν τῷ Βασιλεῖ συμπάθειαν καὶ ἀφοσίωσιν¹.

Ἄλλὰ πρὶν ἢ προχωρήσωμεν εἰς τὴν ἀφήγησιν τῶν τοῦ νέου ὑπουργείου πράξεων, ἀνάγκη νὰ ἐκθέσωμεν τὰ κατὰ τὴν σπουδαιότεραν πρᾶξιν τοῦ πεσόντος ὑπουργείου, ἥτοι τὴν ἐπανάληψιν τῶν πρὸς τὴν Πύλην ἀπὸ τοῦ Φεβρουαρίου 1854 διακεκομμένων σχέσεων καὶ τὴν μετὰ ταύτης συνδεομένην συνομολόγησιν τῆς σπουδαιότητος μεταξὺ τῶν δύο κρατῶν συνθήκης τοῦ Κάνλιτζα.

Ἐπανάληψις τῶν Ἑλληνοτουρκικῶν σχέσεων. Ἡ συνθήκη τοῦ Κάνλιτζα. — Λί δια τῆς ἀπὸ Φεβρουαρίου τοῦ 1854 ἀναχωρήσεως τοῦ Νεσσέτ βέη διακοπεῖσαι πρὸς τὴν Τουρκίαν πολιτικαὶ καὶ διπλωματικαὶ σχέσεις ἐθεωροῦντο αὐτοδικαίως (ipso jure) ἀποκαθιστάμεναι διὰ τῆς πρὸς τοὺς πρέσβεις τῶν δύο Δυνάμεων διακηρύξεως τοῦ βασιλέως Ὀθωνος. Τοιαύτης δὲ γνώμης ἦσαν καὶ οἱ ἐν Ἀθήναις πρέσβεις καὶ αὐτὴ ἡ Πύλη. Ἄλλὰ τὴν ἄμεσον ταύτην ἐπανάληψιν τῶν σχέσεων, ἥς κατ' ἀκολουθίαν ἐμελλον νὰ ἐπανέλθωσιν εἰς τὰς Τουρκικὰς χώρας οἱ ἐκ τούτων ἐξελαθέντες ἔνεκα τῆς διακοπῆς τῶν σχέσεων πολῖται Ἕλληνες, νὰ ἐπαναληφθῇ δὲ καὶ ἡ πρὸς τὴν Τουρκίαν ἐμπορικὴ καὶ ναυτιλιακὴ συγκοινωνία, ἐκόλυσεν ἐπὶ τινα χρόνον ἡ παρέμβασις τοῦ ἐν Κωνσταντινουπόλει Ἄγγλου πρέσβεως, ἀξιοῦντος ἵνα μόνον μετὰ τὴν ἐντελῆ κατάπανσιν τῶν ἐν Ἡλείρῳ καὶ Θεσσαλίᾳ ἐπαναστατικῶν κινημάτων γένηται τοῦτο. Οὕτω δὲ μῆνας ὀλοκλήρους μετὰ τὴν συγκρότησιν τοῦ ὑπουργείου τῆς κατοχῆς καὶ τὴν εἰς τὴν πρωτεύουσαν ἀφίξιν τοῦ Α. Μαυροκορδάτου, περὶ τὰς ἀρχὰς Σεπτεμβρίου ἐστάλη εἰς Κωνσταντινούπολιν ὁ διπλωματικὸς ὑπάλληλος Βαρότης φέρων ἀπλῶς ἐπιστολὴν τοῦ πρωθυπουργοῦ πρὸς τὸν Ρεσίτ πασαῖν δηλοῦσαν τὴν ἐπιθυ-

(1) Ἡ ἐπιβληθεῖσα τῷ Δ. Καλλέργη παραίτησις ἐγένετο δεκτὴ ἕνεκ ἐκφράσεως βασιλικῆς εὐαρεσκείας, ἐνῶ ἡ τοῦ Α. Μαυροκορδάτου ἐγένετο δεκτὴ μετὰ θερμότητων ἐκφράσεων *ἄκρας εὐαρεσκείας*.

μίαν, ἣν εἶχεν ἡ Ἑλληνικὴ κυβέρνησις νὰ ἀποκαταστήσῃ τὰς πρὸς τὴν Πύλῃν φιλικὰς σχέσεις αὐτῆς. Ὁ Τοῦρκος ὑπουργός, μεσιτευόντων καὶ τῶν ἐν Κωνσταντινουπόλει πρέσβων, δὲν ἐφάνη ἀπρόθυμος εἰς τὴν αἴτησιν τοῦ Ἑλλήνου προθυπουργοῦ, καὶ τὸ πρῶτον ἀποτέλεσμα τῆς οὕτως ἀρξαμένης προσεγγίσεως ἦτο ἡ δι' εἰδικοῦ φριμανίου διδομένη ἄδεια τοῦ ἔκπλου τῶν ἀπὸ τοῦ χρόνου τῆς διακοπῆς τῶν σχέσεων ἐν τοῖς Τουρκοῖς λιμέσιν ἀποκεκλεισμένων Ἑλληνικῶν πλοίων. Μετ' ὀλίγον δὲ (ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τοῦ 1855) ἐξεδόθη διαταγὴ τῆς Πύλης, ἵνα μέχρι νεωτέρας διαταγῆς ἐπιτρέπηται εἰς τὰ Ἑλληνικὰ πλοῖα ἔκπλους ἄνευ φριμανίου. Τέλος κατὰ τὸ ἔαρ τοῦ 1855 ἐπέμφθη εἰς Κωνσταντινούπολιν ὡς πρόεδρος ὑπουργός ὁ Ἄνδρέας Κουντουριώτης (υἱὸς τοῦ Γεωργ. Κουντουριώτου), ὅστις μετὰ πολλὰς διαπραγματεύσεις καὶ διασκέψεις μετὰ τοῦ ὑπουργοῦ τῶν Ἐξωτερικῶν Φουάτ (οὐχὶ πλέον ἐφέντη, ἀλλὰ πασσά), τιμηθέντος ἤδη ὑπὸ τῆς Ἑλληνικῆς κυβερνήσεως διὰ τοῦ Ἑλληνικοῦ Μεγαλοσταύρου, συνωμολόγησε τῇ 9 Ἰουλίου τὴν ἐκ 50 ἄρθρων συγκειμένην περίφημον συνθήκην τοῦ Κάνλιτζα (οὕτω κληθεῖσαν ἐκ τῆς ἐν Κάνλιτζα παρὰ τὴν Ἀσιατικὴν ὄχθην τοῦ Βοσπόρου ἐπαύλεως τοῦ Φουάτ πασσά, ἐν ἣ συνωμολογήθη), τὴν ἀποτελοῦσαν μέχρι τοῦ 1897 τὸν χάρτην τοῦ δημοσίου δικαίου καὶ τῶν διεθνῶν σχέσεων μεταξὺ τῶν δύο κρατῶν. Μετὰ τὴν συνωμολόγησιν τῆς συνθήκης ταύτης ὁ Α. Κουντουριώτης διωρίσθη τακτικὸς πρεσβευτῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει, καὶ ἡ Πύλη δὲ ἔπεμψεν εἰς τὰς Ἀθήνας τὸν λίαν εὐαρέστου προτέρου ἐνταῦθα ἀναμνήσεις καταλιπόντα Χαλίλ βέην καὶ οὕτω ἐπὶ τοῦ ὑπουργείου Μαυροκορδάτου κατεστάθησαν κανονικαὶ αἱ μεταξὺ τῶν δύο κυβερνήσεων σχέσεις, ἀνεπτύχθησαν δὲ ἐπὶ τὸ φιλικώτερον ἐπὶ τοῦ ὑπουργείου Δ. Βούλγαρη, ἀφότου μάλιστα ἀπὸ τοῦ Φεβρουαρίου 1856 ὑπουργὸς τῶν Ἐξωτερικῶν ἐγένετο ὁ Ἀλέξανδρος Ραγκαβῆς. Μετὰ τὴν συνθήκην τοῦ Κάνλιτζα συνωμολογήθη τῷ 1856 καὶ ἡ περὶ καταδιώξεως τῆς ληστείας μεταξὺ τῶν δύο κρατῶν σύμβασις¹.

(1) Κατὰ τύπον ἡ συνθήκη συνωμολογεῖτο ἐπὶ ἴση καὶ ὁμοῦ ἀφορῇ ἢ ἀρχῇ τοῦ «πλέον εὐνοουμένου» ἢ τοῦ ἀμοιβαίου δι' ἀμφοτέρωτα τὰ Κράτη. Ἄλλ' ἡ Ἑλλάς παρέχουσα τῇ Τουρκίᾳ ὅ,τι καὶ εἰς τὰ πλέον εὐνοούμενα

Ἡ ἀποκατάστασις αὕτη τῶν πρὸς τὴν Πύλῃν σχέσεων κατὰ τρόπον ἀξιοπρεπῆ καὶ ἐπωφελῆ καὶ ἡ ἐπ' ἴσῃ μοίρα καὶ ὁμοία καὶ μάλιστα ἐπὶ μείζοσι δικαιώμασιν ὑπὲρ τῆς Ἑλλάδος συνολογηθεῖσα συνθήκη ἢ παρέχουσα τῇ Ἑλλάδι διὰ τῆς ὑπὲρ αὐτῆς ὁμολογηθείσης ἀρχῆς «τοῦ πλέον εὐνοουμένου (le plus favorisé)», ἴσα πρὸς τὰ τῶν Μεγάλων Δυνάμεων ἐν Τουρκίᾳ δικαιώματα καὶ θέτουσα τέρμα εἰς τὸ ζήτημα τῆς ὑπηκοότητος¹ ἦτο ὁ μόνος ἀγαθὸς καρπὸς τῆς διὰ τῆς κατοχῆς ἀπολύτου ὑποταγῆς τῆς Ἑλλάδος εἰς τὰς θελήσεις τῶν Δυτικῶν Δυνάμεων. Ἐγένοντο δὲ ταῦτα πάντα διαρκοῦντος ἔτι τοῦ μεγάλου Ἀνατολικοῦ πολέμου. Καὶ οὕτω μὲν διευθετήθησαν αἱ μεταξὺ Ἑλλάδος καὶ Τουρκίας σχέσεις.

Ὡς πρὸς δὲ τὰς ἄλλας Δυνάμεις αἱ μὲν πρὸς τὰς δύο Δυτικάς, τὰς καὶ εἰρωνικῶς μᾶλλον ἢ πραγματικῶς εὐεργέτιδας καλουμένας (ἰδ. σελ. 525 σημ.) διετέλουν ἐξ ἀνάγκης φιλικαί, αἱ δὲ πρὸς τὰς λοιπὰς Δυνάμεις, πλὴν τῆς Ρωσίας, ἔμειναν οἷαι ἴσων καὶ πρὸ τῆς κατοχῆς². Ἡ δὲ Ρωσία διέκοψε μὲν ἐξ ἀνάγκης τὰς πρὸς τὴν Ἑλλάδα πολιτικὰς καὶ διπλωματικὰς σχέσεις, ἅτε θεωροῦσα αὐτὴν ὡς μὴ οὖσαν πλέον ἔνεκα τῆς βίᾳ γενομένης κατοχῆς κράτος αὐτοτελὲς καὶ ἐλεύθερον, ἀλλὰ ἐξάρτημα τῶν δύο Δυτικῶν κρατῶν· ἀλλ' ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὴν ὑπὸ τῆς ἀπα-

ὑ.τ. αὐτῆς κράτη, ἦτοι τὰς Μεγάλας Δυνάμεις, δὲν παρεῖχε τῇ Τουρκίᾳ δικαίωμα ἴσων. Ἰδ. καὶ τ. Β' σ. 267 σημ. 2.

(1) Ἐν πολλοῖς ἢ συνθήκῃ τοῦ Κάνλιτσα δὲν διέφερε τῆς τῷ 1859 ὑπὸ τοῦ Ζωγράφου συνολογηθείσης καὶ μὴ ἐπικυρωθείσης ὑπὸ τῆς Ἑλληνικῆς Κυβερνήσεως Ἑλληνοτουρκικῆς συνθήκης τῆς Κωνσταντινουπόλεως (τ. Β' σ. 266 κέξ.), ἐν τισὶ μάλιστα κύκλοις Ἑλληνικοῖς ἐθεωρήθη καὶ χείρων ταύτης· ἀλλ' εἶχεν ἀπέναντι αὐτῆς τὸ πλεονέκτημα τῆς λύσεως τοῦ περὶ Ἑλλήνων ὑπηκόων ζητήματος, πρὸ πάντων δὲ τὸν περὶ τοῦ μάλιστα εὐνοουμένου ὄρον.

(2) Ἡ πρὸς τὰς Ἠνωμένας Πολιτείας τῆς Β. Ἀμερικῆς ἔνεκα τοῦ ἱεραποστόλου Κίγκ ἐπελθοῦσα διαφορὰ, ἢ προκαλέσασα τὴν δις εἰς Ἀθήνας ἀφιξὶν τοῦ ἐν Κωνσταντινουπόλει πρέσβεως Μάρς, ἐλύθη, ὡς εἴρηται, διὰ τῆς δοθείσης τῷ Κίγκ ἀμνηστίας. Τὴν διευθέτησιν δὲ τῆς διαφορᾶς πρὸς τὰς Ἠνωμένας Πολιτείας ἠγγεῖλε καὶ ὁ Βασιλικὸς λόγος τῆς 15 Νοεμβρίου.

ραιτήτου ανάγκης τῶν πραγμάτων ἐπιβαλλομένην ταύτην τυπικὴν διακοπὴν τῶν πολιτικῶν σχέσεων, αἱ πραγματικαὶ σχέσεις ὑπὸ μεγάλων ἀμειψαίων συμπαθειῶν μεταξὺ τῶν δύο λαῶν ἐμπνεόμεναι καὶ ἡ ἠθικὴ συνάφεια τοῦ ὅλου Ἑλληνικοῦ ἔθνους πρὸς τὴν Ρωσίαν ἦσαν εἴπερ ποτὲ ἐν μεγίστῃ ἀκμῇ, ὡς ἤδη ἐν τοῖς πρότερον ἐρρήθη, καὶ τοιαύτη ἔμεινεν μέχρι τέλους τοῦ μεγάλου πολέμου, ἐπαναληφθεῖσαι δὲ καὶ τυπικῶς μετὰ τὴν συνολόγησιν τῆς εἰρήνης συνετέλεσαν τὰ μέγιστα εἰς τὴν ἄρσιν τῆς ἀπεχθοῦς κατοχῆς. Ἄλλ' ἀνάγκη νὰ διαλάβωμεν ἐνταῦθα συντόμως τὰ κατὰ τὴν ὑπολειπομένην ἱστορίαν τοῦ μεγάλου πολέμου ἵνα νοήσωμεν ἀκριβῶς τὴν σπουδαιότητα τῶν ἀποτελεσμάτων αὐτοῦ ὡς πρὸς τὰς τύχας τοῦ τε Ἑλληνικοῦ βασιλείου καὶ τοῦ ὅλου Ἑλληνικοῦ.

Τὰ κατὰ τὸν κυρίως Κριμαϊκὸν πόλεμον ἦτοι τὴν εἰς Κριμαίαν στρατείαν τῶν δύο Δυτικῶν Δυνάμεων καὶ τῆς συμμάχου αὐτῶν Τουρκίας.—Κριμαϊκὸς πόλεμος καλεῖται γενικὸς ὁ ὅλος μέγας Ἀνατολικὸς πόλεμος ὁ ἀρξάμενος τῷ 1853 μεταξὺ Ρωσίας καὶ Τουρκίας, τῷ δὲ ἐπομένῳ ἔτει ἐπεκταθεὶς εἰς πόλεμον μεταξὺ τῶν δύο Δυτικῶν Δυνάμεων (ἀπὸ δὲ τοῦ 1855 καὶ τοῦ βασιλείου τῆς Σαρδηνίας) καὶ τῆς Τουρκίας ἐναντίον τῆς Ρωσίας. Ἄλλὰ τὸ ὄνομα τοῦτο ἐδόθη εἰς τὸν μέγαν Ἀνατολικὸν πόλεμον ἐκ τοῦ κυριωτάτου θεάτρου τοῦ πολέμου τῆς Κριμαίας, εἰς ἣν μετέστησαν αἱ πολεμικαὶ πράξεις ἀπὸ τοῦ θέρους τοῦ 1854.

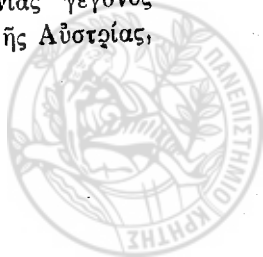
Εἵπομεν ἤδη ἐν τοῖς ἔμπροσθεν ὅτι ἡ ἄρνησις τοῦ αὐτοκράτορος Νικολάου νὰ ὑποταχθῇ εἰς τὴν διὰ τῆς Συνδιασκέψεως τῆς Βιέννης, εἶτα δὲ καὶ διὰ τῆς πρὸς αὐτὸν ἐπιστολῆς τοῦ Ναπολέοντος Γ' προταθεῖσαν διαιτησίαν τῆς Εὐρώπης ἐπήνεγκε τὴν μεταξὺ τῆς Ρωσίας καὶ τῶν δύο Δυτικῶν Δυνάμεων ῥῆξιν. Ταῦτα ἐγένοντο κατὰ Φεβρουάριον τοῦ 1854. Τῇ δὲ τελευταίᾳ ἡμέρᾳ τοῦ μηνὸς τούτου (28/12 Μαρτίου) συνωμολόγησαν αἱ εἰρημένα Δυτικαὶ Δυνάμεις ἐν Κωνσταντινουπόλει συνθήκην μετὰ τῆς Τουρκίας ἐπιθετικὴν καὶ ἀμυντικὴν, ἐκ τεσσάρων ὁρων συγκειμένην, δι' ἧς αὐταὶ ἠγγυῶντο τὴν ἀνεξαρτησίαν τοῦ Σουλτάνου καὶ τὴν ἀκεραιότητα τοῦ Ὀθωμανικοῦ κράτους ἐντὸς τῶν νῦν ὑφισταμένων ὁρίων, ὑπισχνόμεναι νὰ πέμψωσι τὰς πρὸς

τὸν σκοπὸν τοῦτον ἀπαιτούμενας στρατιωτικὰς δυνάμεις (ἄρθ. 1), ἢ δὲ Πύλην ὑπεχρεοῦτο μηδεμίαν νὰ συνάψῃ εἰρήνην πρὸς τὴν Ρωσίαν ἄνευ συναινέσεως τῶν δύο συμμάχων (ἄρθρ. 2), οἵτινες 40 ἡμέρας μετὰ τὴν συνομολόγησιν τῆς εἰρήνης ὑπισχνοῦντο νὰ ἐκκενώσωσι τὰς Τουρκικὰς χώρας ἀπὸ τῶν στρατιωτικῶν αὐτῶν δυνάμεων (ἄρθρ. 3), ὑπεχρεοῦτο δὲ προσέτι νὰ ὑποτάσσηται ἐν τῷ πολέμῳ εἰς τὰς εἰσηγήσεις τῶν δύο Δυνάμεων ἄνευ δικαιώματος οὐδενὸς ἐλέγχου ἐπὶ τῶν ἐνεργειῶν αὐτῶν, νὰ διεξάγῃ δὲ τὸν πόλεμον φιλανθρωπῶς σεβομένη τὴν ζωὴν, τὴν τιμὴν καὶ τὴν ἰδιοκτησίαν πανταχοῦ. Αἱ δύο Δυνάμεις συνομολόγησαν βραδύτερον (28/10 Μαΐου 1854) καὶ ἰδιαιτέραν πρὸς ἀλλήλας συνθήκην ὑποχρεοῦσαν ἑκατέραν τούτων νὰ μὴ συνάψῃ εἰρήνην πρὸς τὴν Ρωσίαν ἄνευ κοινῆς συνεννοήσεως. Ἐν τῇ συνθήκῃ ταύτῃ ὡς σκοπὸς τοῦ πολέμου καθωρίζετο ἡ διατήρησις τῆς εὐρωπαϊκῆς ἰσορροπίας ἄνευ ἰδιαιτέρων ὑπὲρ τῶν δύο ἐμπολέμων ὠφελειῶν, καὶ διὰ τοῦτο κατελείπετο καὶ ἐλευθέρᾳ ἢ εἰς τὴν συμμαχίαν εἴσοδος καὶ εἰς πᾶσαν ἄλλην Δύναμιν.

Ἐπελθούσης οὕτω τελείας τῆς πρὸς τὰς Δυτικὰς Δυνάμεις ῥήξεως ἡ Ρωσία, ἣτις μέχρι τότε διετήρει ἀμυντικὴν ἐπὶ τοῦ Δανουβίου πρὸς τὴν Τουρκίαν θέσιν, ἤρξατο νῦν σοβαρᾶς ἐπιθέσεως. Ρωσικὸς στρατὸς διέβη νῦν τὸν ποταμὸν τοῦτον εἰς τρία μέρη, κατέλαβε τὴν Δοβρουτσᾶν καὶ ἐπολιόρχησε τὸ ὄχυρόν φρούριον Σιλίστριαν. Ἡ πολιορκία αὕτη διήρκεσεν ἐπὶ μῆνας, καθ' οὗ; πολλαὶ ἐπιθέσεις τῶν πολιορκούντων ἀπεκρούσθησαν· ἀλλ' ἐπὶ τέλους τὸ φρούριον περιελθὸν εἰς τὰ ἔσχατα ἔμελλε νὰ παραδοθῇ (κατὰ Ἰούνιον) ὅτε αὐτοὶ οἱ Ρῶσοι κατέλιπον αὐτὸ καὶ ἀπεχώρησαν πέραν τοῦ Δανουβίου, ἐξεκένωσαν δὲ μετ' ὀλίγον ὄλοσχερῶς καὶ τὰς Ἡγεμονίας, διότι τοῦτο ἀπῆται ἡ Αὐστρία, ἐκ τῆς παραδοχῆς καὶ ἐκτελέσεως τῆς ἀπαιτήσεως ταύτης ἑξαργτώσα τὴν περαιτέρω οὐδετερότητα αὐτῆς. Αὐστριακὸς νῦν στρατὸς δι' ἰδιαιτέρας πρὸς τὴν Πύλην συμβάσεως τῆς Αὐστριακῆς κυβερνήσεως κατέλαβε τὰς εἰρημένους χώρας, ἵνα κατέχῃ αὐτὰς μέχρι τοῦ τέλους τοῦ πολέμου.

Πρωτόκολλον τῆς Βιέννης. Αὐστρορωσικὴ περὶ τοῦ πολέμου συνθήκη. — Ἄλλὰ τὸ περὶ τὰς Ἡγεμονίας γεγονός δὲν ἦτο ἡ μόνη ἐχθρική πρὸς τὴν Ρωσίαν πράξις τῆς Αὐστρίας,

τῆς πρὸ πέντε μόλις ἐτῶν διὰ Ρωσικῆς βοηθείας σωθείσης ἀπὸ τῆς Οὐγγρικῆς καταστροφῆς. Ἀπὸ τοῦ Ἀπριλίου ἤδη ἡ Αὐστρία, εἶχεν ὑπογράψει ὁμοῦ μετὰ τῆς ὑπὸ τῶν Δυτικῶν Δυνάμεων καὶ ὑπ' αὐτῆς τῆς Αὐστρίας σφόδρα πιεζομένης καὶ πρὸς σύμπραξιν διπλωματικὴν μετὰ τῶν Δυνάμεων τούτων πειθαναγκαζομένης Πρωσσίας τὸ πρωτόκολλον τῆς Βιεννης (28/9 Ἀπριλίου 1854) δι' οὗ αἱ τέσσαρες Δυνάμεις ἐκήρυττον ὅτι ἐνέμενον εἰς τὰς ἑξῆς συμφωνίας: 1) διατήρησιν τῆς ἀκεραιότητος τῆς Τουρκίας, 2) βελτίωσιν τῆς θέσεως τῶν ἑαγιαδῶν κατὰ τρόπον μὴ προσβάλλοντα τὰ κυριαρχικὰ δικαιώματα τοῦ Σουλτάνου· 3) εἴσοδον τῆς Τουρκίας εἰς τὴν Εὐρωπαϊκὴν τῶν Δυνάμεων οἰκογένειαν ἢ συμπολιτείαν. Ἄλλ' οὐδ' εἰς ταῦτα περιορισθεῖσα ἡ Αὐστρία ὀλίγας ἡμέρας μετὰ τὴν ὑπογραφὴν τοῦ πρωτοκόλλου τούτου ὑπεχρέωσε τὴν Πρωσσίαν νὰ ὑπογράψῃ μετ' αὐτῆς (τῆ 8/20 Ἀπριλίου) σύμβασιν, δι' ἧς οὐ μόνον ἀμφοτέρω τὰ κράτη ὑπεχρεοῦντο εἰς ἀμοιβαίαν ὑπεράσπισιν τῆς ἀκεραιότητος τῶν χωρῶν αὐτῶν ἐναντίον πάσης ὀθενδήποτε προερχομένης προσβολῆς, ὡς καὶ εἰς ὑπεράσπισιν τῶν γενικῶν συμφερόντων τῆς Γερμανικῆς ὁμοσπονδίας, ἀλλὰ καθωρίζετο καὶ ὡς συμφέρον τῆς ὁμοσπονδίας ταύτης ἡ ἀπὸ τοῦ Ρωσικοῦ στρατοῦ ἐκκένωσις τῶν Ἡγεμονιῶν, ἣν ἔμελλε μὲν νὰ ἀπαιτήσῃ ἡ Αὐστρία, ἔμελλε δὲ νὰ ὑποστηρίξῃ ἡ Πρωσσία· κατ' ἀκολουθίαν, ἐὰν ἡ μία τῶν Δυνάμεων ἐπὶ τῆ ἀρνήσει τῆς Ρωσίας ἤθελε προβῆ εἰς ἐνέργειαν ἐναντίον ταύτης σκοποῦσαν τὴν εἰρημένην ἐκκένωσιν, ἡ ἑτέρα ὑπεχρεοῦτο νὰ ὑποστηρίξῃ αὐτὴν ἐναντίον τῆς Ρωσίας. Ἡ προσάρτησις τῶν παραδανουβίων Ἡγεμονιῶν εἰς τὴν Ρωσίαν καὶ ἡ ὑπέρβασις τοῦ Αἴμου ὑπὸ τῶν Ρωσικῶν στρατιῶν πρὸς κατάληψιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἀπετέλουν δι' ἀμφοτέρους τοὺς συμβαλλομένους casus belli ἐναντίον τῆς Ρωσίας. Οὕτω δὲ καὶ διὰ τῆς συνθήκης ταύτης σύμπασα ἡ Εὐρώπη τῶν Μεγάλων Δυνάμεων συνετάσσετο, ἀμέσως ἢ ἐμμέσως, ἐναντίον τῆς Ρωσίας.

Τὰ ἀνωτέρω ἐκτιθέμενα ἐξηγοῦσιν ἀρκούντως σαφῶς διὰ τί οἱ Ρῶσοι, ἀκριβῶς καθ' ἣν στιγμὴν ἡ Σιλίστρια ἔμελλε νὰ πέσῃ, διέλυσαν τὴν πολιορκίαν, εἶτα δὲ ἐξέκένωσαν καὶ τὰς Ἡγεμονίας μετὰ τὴν εἰς τὴν Ρωσικὴν αὐλὴν ἀνακοίνωσιν τοῦ περιεχομένου τῆς ἄνω συνθήκης, ἧς τὸ μόνον ὑπὲρ τῆς Ρωσίας μέρος ἦτο ὅτι

διὰ τῆς Αὐστριακῆς κατοχῆς τῶν Ἑγεμονιῶν ἐκωλύετο καὶ ἡ διὰ τῆς ὁδοῦ ταύτης ἐπιθετικὴ τῶν Συμμάχων ἐναντίον τῆς Ρωσίας πορεία, λαβοῦσα νῦν διεύθυνσιν ὅλως ἄλλοίαν.

Ἡ ἐπὶ Κριμαίαν στρατεία—Καθ' ὃν χρόνον οἱ Ρῶσοι ἐπολιόρκουν ἔτι τὴν Σιλίστριαν οἱ σύμμαχοι προσπλεύσαντες διὰ Καλλιπόλεως καὶ Κωνσταντινουπόλεως εἶχον ἀποβιβάσει στρατεύματα εἰς Βάρναν ἰδρῦσαντες ἐνταῦθα στρατόπεδον, ἵνα βαδίσωσιν ἐναντίον τοῦ παρὰ τὸν Δανούβιον ἐνεργοῦντος Ρωσικοῦ στρατοῦ καθ' ὃν χρόνον Ἀγγλικὸς καὶ Γαλλικὸς στόλος ἐβομβάρδιζον τὴν ἀτείχιστον καὶ ἀφρούρητον πόλιν Ὀδησοῦν τὴν ἡμέραν αὐτὴν τῆς Ἁγίας καὶ Μεγάλης Παρασκευῆς τῶν Ὁρθοδόξων, δόντες ἀφορμὴν εἰς τὸν Νικόλαον ἵνα διὰ νέας προκηρύξεως στιγματίσῃ τὴν παρὰ πάντα νόμον τοῦ πολέμου τελεσθεῖσαν ἀπάνθρωπον καὶ ἀφιλόνητον ταύτην πολεμικὴν πράξιν, τὴν προελθοῦσαν, ὡς ὕστερον ἰσχυρίσθησαν οἱ σύμμαχοι, ἐκ παρανοήσεως. Ἀλλὰ καὶ τῶν ἐν Βάρνῃ στρατοπεδευόντων συμμάχων αἱ στρατιωτικαὶ ἐπιχειρήσεις ὑπῆρξαν ἄκαρποι, νόσοι δὲ ἐπιδημικαὶ ἀπεδεκάτιζον τὸν στρατὸν αὐτῶν. Ἀλλὰ μετὰ τὴν ὑπὸ τῶν Ρῶσων ἐγκατάλειψιν τῆς Σιλιστρίας καὶ τὴν ὑπὸ τῶν Αὐστριακῶν κατάληψιν τῶν Ἑγεμονιῶν τὰ συμμαχικὰ τῆς Βάρνης στρατεύματα τὰ συγκείμενα τότε ἀπὸ 25 χιλιάδων Γάλλων καὶ ἰσαριθμῶν Ἀγγλων καὶ 8 χιλιάδων Τούρκων, μὴ ἔχοντα πλέον νὰ ἐπιχειρήσωσι τι παρὰ τὸν Δανούβιον, κατ' ἀπόφασιν ληφθεῖσαν ἐν συμμαχικῷ συμβουλίῳ μετήχθησαν ἐπὶ 250 πλοίων εἰς Κριμαίαν, κύριον σκοπὸν ἔχοντα νὰ καταστρέψωσι τὸ ἐνταῦθα τοσοῦτον κινδυνῶδες εἰς τὴν ἀσφάλειαν τῆς Κωνσταντινουπόλεως κέντρον τῆς ἐν τῷ Εὐξείνῳ ναυτικῆς δυνάμεως τῆς Ρωσίας, τὴν περίφημον Σεβαστούπολιν. Ἀλλὰ μὴ δυνάμενος ὁ στρατὸς οὗτος νὰ προσβάλλῃ ἀπ' εὐθείας καὶ ἀπὸ θαλάσσης τὸ φοβερὸν φρούριον ἢ νὰ εἰσέλθῃ εἰς τὸν λιμένα διὰ τοῦ στόλου, ἀφοῦ οἱ Ρῶσοι βυθίσαντες τὰ μέγιστα τῶν πολεμικῶν αὐτῶν πλοίων ἔφραζαν τὴν τούτου εἴσοδον, ἀπέβη εἰς τὴν μικρὸν βορειότερον τῆς Σεβαστουπόλεως ἐκτεινομένην παραλίαν, ὅπου κατέλαβε τὴν Ἑλληνικὴν πόλιν Εὐπατορίαν (κτίσμα τοῦ περιφήμου βασιλέως τοῦ Πόντου Μιθριδάτου Σ' τοῦ Εὐπάτορος) καὶ ἐντεῦθεν προὔχῳρει κατὰ γῆν πρὸς τὰ τεῖχη τῆς Σε-

βαστουπόλεως. Ὁ Ρωσικὸς στρατός, οὗ ἀρχιστράτηγος ἦν αὐτὸς ὁ ναύαρχος πρίγκηψ Μενδζικώφ, ἐπειράθη νῦν νὰ φράξῃ τῷ πολεμίῳ τούτῳ στρατῷ τὴν ὁδὸν ἐν τῇ διαβάσει τοῦ ποταμοῦ Ἄλμα, οὗ ἡ νοτιὰ ὄχθη κατείχετο ὑπὸ τῶν Ρωσικῶν στρατευμάτων, συγκροτήσας μάχην (τῇ 8/20 Σεπτεμβρίου) ἀποβάσαν, παρὰ πᾶσαν τὴν ὑπὸ τοῦ Ρωσικοῦ στρατοῦ δειχθείσαν ἀνδρείαν, ὑπὲρ τῶν πολεμίων ἰδίως ἔνεκα τῆς ἐν τῇ μάχῃ ταύτῃ μαρτυρηθείσης ὑπεροχῆς τοῦ ὀπλισμοῦ αὐτῶν πρὸ πάντων ἐν τῇ μείζονι ἐκηβλίᾳ τῶν τουφεκίων (ἀλλὰ καὶ αἱ ἐν τῷ Γαλλικῷ πυροβολικῷ τῶν κανονίων ἐπενεχθείσαι ὑπὸ τοῦ Ναπολέοντος βελτιώσεις συντελούν εἰς τὴν ὑπεροχὴν ταύτην). Μετὰ τὴν οὕτως ἐπιτευχθείσαν διάβασιν τοῦ Ἄλμα (καθ' ἣν οἱ Ρῶσοι ἀπώλεσαν 5 χιλ. μαχητῶν, οἱ δὲ πολέμιοι τὸ ἥμισυ τοῦ ἀριθμοῦ τούτου) ὁ συμμαχικὸς στρατὸς ἀφίκετο παρὰ τὰ τεῖχη τοῦ φρουρίου (11/23 Σεπτεμβρίου). Νῦν ἐννοήσαντες οἱ σύμμαχοι ὅτι ἡ ἐξ ἐφόδου ἄλωσις τοῦ φρουρίου ἦτο δυσχερεστάτη ἀφοῦ καὶ ἡ ἐκ θαλάσσης σύγχρονος διὰ τοῦ στόλου προσβολὴ ἦτο ἀδύνατος, ἤρξαντο τῆς τακτικῆς πολιορκίας τοῦ φρουρίου (ἀλλὰ μόνον ἀπὸ τῆς νοτίας πλευρᾶς, τῆς βορείας μενούσης πάντοτε ἐν ταῖς χερσὶ τῶν Ρώσων) πολυτρόπως ἐνοχλούμενοι ὑπὸ τοῦ περὶ τὸ φρούριον ἀθίκτου ἔτι μένοντος Ρωσικοῦ στρατοῦ καὶ συγκροτοῦντες πολλάκις μάχας, ὧν ἡ σημαντικωτάτη ἦτο ἡ ἐν τῇ πρὸς ἀνατολὰς τοῦ φρουρίου θέσει Ἰνκερμαν τῇ 12/24 Ὀκτωβρίου συγκροτηθεῖσα. Ἐν ἀπάσαις ταύταις ταῖς μάχαις μετὰ μεγάλης ἀνδρείας ἠγωνίσαντο οἱ τε σύμμαχοι καὶ οἱ Ρῶσοι καὶ πολλὰς ἀμφοτέροι ἐπαθον ἀπωλείας εἰς ἀνθρώπους, οὐχ ἅπαξ δὲ οἱ σύμμαχοι μικροῦ δεῖν εἰς τὸν ἔσχατον περιελθόντες κίνδυνον ἐσώθησαν δι' ἐγκαίρως προσδραμουσῶν ἐπικουριῶν. Ἄλλ' ἡ θέσις τῶν πραγμάτων οὐδεμίαν ὑπέστη σπουδαίαν μεταβολὴν καθ' ὅλον τὸν χειμῶνα 1854—55, ὅστις ἦτο ἐκτάκτως δορυμὸς καὶ πολλὰς ἐπήνεγκε ζημίας καὶ στερησεις, ἰδίως εἰς τὰ συμμαχικὰ στρατεύματα καὶ βλάβας εἰς τὸν στόλον αὐτῶν.

Θάνατος τοῦ αὐτοκράτορος Νικολάου.—Κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ ἐπομένου ἔτους ἐπῆλθε σπουδαία μεταβολὴ εἰς τὴν κατάστασιν οὐχὶ τὴν στρατιωτικὴν, ἀλλὰ τὴν καθόλου πολιτικὴν διὰ τοῦ ἐπελθόντος ἀπροσδοκῆτου θανάτου τοῦ αὐτοκράτορος Νικο-

λίου (τῆ 18/2 Μαρτίου) κατ' ἀκολουθίαν ὀλιγομέρου νόσου, εἰς
 ἣν περιέπεσε μετὰ ἐπιθεώρησιν στρατιωτικὴν ἐν ψυχροτάτῃ
 ἡμέρᾳ, νόσου πνευμονικῆς, ἣτις μετὰ μίαν ἑβδομάδα ἐπὶνεγκε
 τὸν θάνατον αὐτοῦ. Ὁ θάνατος τοῦ μεγάλου αὐτοκράτορος, οὗ
 ἡ μεγαλοπρεπὴς ἱστορικὴ μορφή καὶ ἐμφάνις τσαύτην εἶχε
 ῥοπήν ἐπὶ τέταρτον αἰῶνος ἐπὶ τὰ Εὐρωπαϊκὰ πράγματα, ἐπὶ
 τε τὴν ἐξωτερικὴν καὶ μάλιστα ἐπὶ τὴν ἐσωτερικὴν εὐρωπαϊκὴν
 πολιτικὴν καθ' ὅλον καὶ κατὰ μέρος, ἰδίως δὲ καὶ ἐπὶ τὰς τύχας
 τοῦ Ὁρθοδόξου κόσμου, ἠκούσθη πανταχοῦ, καὶ ὑπὸ φίλων
 καὶ ὑπὸ πολεμίων αὐτοῦ μετὰ θλίψεως τινος καὶ συμπαθείας
 πρὸς τὸν μεταστάντα, καὶ μάλιστα ἐν συντηρητικοῖς καὶ μοναρ-
 χικοῖς πολιτικοῖς κύκλοις. Αὐτὸς ὁ Ναπολέον Γ' εἰλικρινῶς
 ἐπένθησεν ἐπὶ τῷ θανάτῳ τοῦ μεγάλου ἀντιπάλου, διατάξας, παρὰ
 πάσας τὰς αὐστηρὰς αὐλικὰς ἐθιμοτυπίας (καθ' ἃς δὲν ἄγεται ἐπί-
 σσημον πένθος ἐπὶ τῷ θανάτῳ ἐμπολέμου πρὸς τὸ κράτος ἡγεμό-
 νος) πολυήμερον πένθος ἐν τῇ αὐτῇ αὐτοῦ. Μόνον ἐν τοῖς Ἀγγλι-
 κοῖς πολιτικοῖς κύκλοις μετὰ τινος χαιρεκακίας ἠγγέλθη ὁ θά-
 νατος. Μεγίστην αἰσθησὶν προὐκάλεσεν οὗτος καὶ ἐν τῷ Ἑλλη-
 νικῷ κόσμῳ, ἐν τε τῷ ἐν Τουρκίᾳ, ἐν ᾧ ἐθεωρεῖτο ὁ μεταστὰς
 ὡς μέγας ὑπέρμαχος τῆς Ὁρθοδόξου πίστεως οἰονεὶ μαρτυρικῶς
 ὑπὲρ ταύτης θυσιάσας ἑαυτὸν, καὶ ἐν αὐτῷ τῷ Ἑλληνικῷ βασι-
 λείῳ, ἐνθα παρὰ πάσας τὰς ὑπὸ τῶν Μπαρλαίων κομματαρχῶν καὶ
 τῶν τῆς «ὑψηλῆς» λεγομένης Μοσχομάγκας ἐπιτηδευομένης ἐναν-
 τίον τῆς πολιτικῆς τοῦ Αὐτοκράτορος (μετὰ τὰς ὑπὸ τῆς Ἀγγλικῆς
 κυβερνήσεως δημοσιευθείσας πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον περὶ τοῦ
 Ἀνατολικοῦ ζητήματος δηλώσεις τοῦ Αὐτοκράτορος πρὸς τὸν
 Ἀγγλον πρεσβευτὴν Ἀμιλτον Σέιμουρ ἴδ. σ. 502) δυσμενεῖς ἐν-
 τυπώσεις καὶ διαθέσεις, ὁ κυρίως Ἑλληνικὸς λαὸς μέγαν ἠσθά-
 νετο σεβασμὸν πρὸς τὸ πρόσωπον τοῦ πολυειδῶς εὐεργετήσαντος
 τὴν Ἑλλάδα καὶ χάριν τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας μέγαν ἀναλα-
 βόντος καὶ δεινὸν ἀγῶνα ἐναντίον τοσοῦτων δεινῶν καὶ ἰσχυρῶν
 πολεμίων τῆς Ἐκκλησίας ταύτης ἡγεμόνος· καὶ διὰ τοῦτο μέγαν
 ἦτο ἡ θλίψις ἢ καταλαβούσα τὸ μέγα πλῆθος τοῦ Ἑλληνικοῦ
 λαοῦ ἐπὶ τῇ θλιβερᾷ ἀγγελίᾳ ὅπως καὶ τῷ 1925 ἐπὶ τῷ ἀκού-
 σματι τοῦ θανάτου τοῦ αὐτοκράτορος Ἀλεξάνδρου Α' (τόμ. Α'
 σελ. 144 σημ. 1). Ἄλλ' ἐπίδρασιν ἐπὶ τὴν πορείαν τοῦ πολέμου

ἔμμεσον μόνον καὶ *δυναμικὴν*, δυνάμει δηλονότι μόνον ὑπάρχουσαν, ἡδύνατο τὸ μέγα γεγονός νὰ ἔχη ἐπὶ τινα χρόνον. Ἡ μόνη σημασία τοῦ γεγονότος ὑπὸ τὴν ἔποψιν ταύτην ἐνέκειτο ἐν τούτῳ, ὅτι, ἐνῶ ζῶντος τοῦ Νικολάου πορρωτάτω ἔκειτο πᾶσα περὶ εἰρήνης ἐλπίς, ἄτε δυσχερέστατης οὔσης τῆς ὑποχωρήσεως τοῦ ἡγεμόνος τούτου εἰς εἰρήνην μὴ ἀνταποκρινομένην εἰς τὰς ἀξιώσεις αὐτοῦ τὰς προκαλεσάσας τὸν πόλεμον (τοιαύτη δὲ εἰρήνη ἐφαινετο νῦν σχεδὸν ἀμήχανος) καὶ ὁ κατὰ τῶν Δυτικῶν Δυνάμεων πόλεμος ἐλάμβανε διὰ τὴν Ῥωσίαν χαρακτῆρα πολέμου ἐθνικοῦ περὶ ζωῆς καὶ θανάτου διεξαγομένου (κατὰ τὰς τελευταίας πρὸ τοῦ θανάτου ἡμέρας ὁ Νικόλαος ἐμελέτα τὸ σχέδιον τῆς *πανστρατιάς*, ἦτοι τῆς εἰς τὰ ὄπλα προσκλήσεως σύμπαντος τοῦ Ῥωσικοῦ λαοῦ), ὁ διαδεξάμενος αὐτὸν Ἀλέξανδρος εὗρισκετο ἐν ὀμαλωτέρα καὶ εὐχερεστέρα σχετικῶς πρὸς ὑποχώρησιν ὀδῶ. Ἄλλ' ἢ τοιαύτη διαφορὰ ἔκειτο ἀπλῶς ἐν τῷ βάρθει τῶν πραγμάτων καὶ ἦτο δυναμικὴ, οὐχὶ ἐνεργητικὴ. Ἄλλως καὶ ὁ σεβασμὸς πρὸς τὴν μνήμην καὶ τὸ μέγα πρόσωπον τοῦ τελευτήσαντος καὶ αὐτὴ ἢ ἐν τῷ θεάτρῳ τοῦ πολέμου κατάστασις, ἐν ἧ' τὰ πράγματα ἦσαν ἔτι μετέωρα καὶ πᾶσα πρὸς τὰ πρόσω ἢ πρὸς τὰ ὀπίσω τροπὴ ἐξηρτάτο ἐκ τῆς ἐκβάσεως τοῦ περὶ τὴν Σεβαστουπόλιν ἀγῶνος, ἀπῆτει τὴν ἀναλλοίωτον ἐξακολουθήσασιν τῶν πολεμικῶν πράξεων. Διὰ τοῦτο δὲ καὶ ὁ νέος αὐτοκράτωρ ἐν τῇ πρὸς τὸν λαὸν προκηρῦξει ἐκήρυττεν ὅτι ἔμελλε νὰ ἀκολουθήσῃ ἐν τῇ κυβερνήσει αὐτοῦ τοῖς ἔχγεσι τῶν μεγάλων αὐτοῦ προγόνων καὶ προκατόχων Πέτρου Α', Αἰκατερίνης Β', Ἀλεξάνδρου Α' καὶ τοῦ πατρὸς αὐτοῦ Νικολάου. Νῦν ἢ τύχη τοῦ πολέμου ἐξηρτάτο κατὰ μέγα μέρος ἐκ τῆς ἐκβάσεως τοῦ περὶ τὰ τείχη τῆς Σεβαστουπόλεως ἀγῶνος.

Τὸ τέλος τῆς πολιορκίας τῆς Σεβαστουπόλεως. — Ἡ πολιορκία τῆς Σεβαστουπόλεως, μία τῶν ἀξιωματικωτάτων ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῶν πολιορκιῶν φρουρίων, ἐξακολουθήσασιν ἔτι ἐπὶ 6 μῆνας καὶ πλέον μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Νικολάου, μετὰ μεγίστης δυνάμεως καὶ ἐνεργείας τῶν τε πολιορκούντων καὶ τῶν πολιορκουμένων, ὧν ἰδίως τὴν ἀντοχὴν ἐκράτουν ἢ ἐν τῇ πολιορκίᾳ ταύτῃ ἐπιδειχθεῖσα μεγαλοφυΐα τοῦ μηχανικοῦ Τοδλέβεν, τοῦ δι' ἐπινοήσεως νέων πάντοτε ἰσχυρῶν μεθόδων ἀμύνης μεγίστην

κτησαμένου δόξαν. Ἄλλα καὶ ἡ τῶν πολιορκούντων ἐνέργεια μείζονας νῦν ἔλαβε διαστάσεις. Τὸ ὑπὸ τοῦ Ναπολέοντος Γ' ἐν τῇ ἀρχῇ τῆς στρατείας προταθὲν καὶ ὑπὸ τῶν Ἑγγλων ἀπορροφθὲν σχέδιον, καθ' ὃ ἡ τῆς Σεβαστουπόλεως πολιορκία ἔδει νὰ συναφθῇ μετὰ τῆς ἀπομονώσεως αὐτῆς ἀπὸ τῆς λοιπῆς Κριμαίας διὰ τῆς ἀλώσεως τῶν παρὰ τὸν Κιμμέριον Βόσπορον ὄχυρων θέσεων, ἐτέθη νῦν εἰς ἐνέργειαν. Περὶ τὰ μέσα Μαΐου (1855) στόλος Ἀγγλικὸς καὶ Γαλλικὸς ἀπὸ πλειόνων ἢ ἑξήκοντα συγκείμενος πλοίων ὑπὸ τὴν ἀρχηγίαν τοῦ γνωστοτάτου ἡμῖν ναύτου διπλωμάτου σιρ Ἐδμόνδου Λάιονς κατέλαβε τὰ παρὰ τὸν Κιμμέριον Βόσπορον φρούρια Κέρτζ (Φαναγόροισιν), Γενί καλέ (Παντικάπαιον), εἶτα δὲ εἰσελθὼν εἰς τὴν Μαιώτιδα (Ἀζοφικὴν θάλασσαν), ἐβρομβάρδισε τὰς ἐν ταῖς ἀκταῖς ταύτης πόλεις καὶ κατέλαβε τὰς ἐνταῦθα μεγάλας ἀποθήκας πολεμεφοδίων μετὰ μεγίστου πολεμικοῦ ὕλικου. Ἄλλα καὶ οὕτως ὁ παρὰ τὴν Σεβαστούπολιν ἀγὼν ἐξηκολούθησε ζωηρότατος μετὰ πολυπέκτων ἐφόδων καὶ ἐξόδων ἐσοῦ τῇ 27/8 Σεπτεμβρίου οἱ σύμμαχοι κατέλαβον ἐξ ἐφόδου τὸ σπουδαιότατον μέρος τοῦ φρουρίου μετ' ἀπέλιου ὕλικου καὶ ἐπήνεγκον ἀνάπαυαν εἰς τὸν ἀγῶνα. Ἄλλ' ὑπελείπετο ἔτι πολλὰ νὰ πράξωσιν οἱ σύμμαχοι ἵνα ἄρῃσι νίκην ὀριστικὴν. Αὐτὸ τὸ βόρειον μέρος τῆς Σεβαστουπόλεως ἦν ἔτι εἰς τὰς χεῖρας τῶν Ρώσων. Ἔδει καὶ τοῦτο νὰ κυριευθῇ καὶ εἶτα ἅπασα ἡ χερσόνησος νὰ καταληφθῇ, ἔπειτα δὲ νὰ γείνη σκέψις περὶ νέας στρατείας εἰς τὰ ἔνδον τῆς Ρωσίας ἐκ τῆς Κριμαίας ἢ ἐξ ἄλλων ἔτι ὀρητηρίων. Ἄλλ' ἡ μεγάλη ἐκ τῆς πολιορκίας τῆς Σεβαστουπόλεως καταπόνησις καὶ ὁ ἐπικείμενος χειμὼν ἐξ ἀνάγκης ἀνεβαλλον τὰς νέας ἐπιχειρήσεις μέχρι τοῦ ἔαρος.

Ἄλλ' ἐξ ἄλλου καὶ οἱ Ρῶσοι μετὰ τὴν ἀπώλειαν τῆς Σεβαστουπόλεως ἤρανό τινας ἐπιτυχίας δυναμένας ν' ἀποτελέσωσιν ἀντίρροπον πρὸς τὴν ὑπὸ τῶν συμμάχων ἐπιτευχθεῖσαν παρὰ τὴν Σεβαστούπολιν νίκην (μάλιστα μετὰ τὴν ἐκπόρθησιν τοῦ ὄχυροτάτου φρουρίου Κάρς). Ἐπειδὴ δὲ διὰ τῶν ἐπιτυχίων τούτων καὶ ἡ ἄλλως δι' ὅλου τοῦ πολέμου ἄδικτος μείνασα, πολλάκις μάλιστα ἐκπάγλως λαμπρυνθεῖσα στρατιωτικὴ τιμὴ τῆς Ρωσίας, νέαν ἐλάμβανεν ἱκανοποίησιν καὶ ὕψωσιν, ἐκ Ρωσικῆς ἀπόψεως ἢ περαιτέρω ἐξηκολούθησις τοῦ πολέμου καθίστατο ἄσκοπος

ἐφ' ὅσον αἱ ἐπιβαλλόμεναι τῇ Ρωσίᾳ χάριν τῆς εἰρήνης θυσίαι δὲν θὰ ἦσαν ταπεινωτικαὶ καὶ ἐξευτελιστικαί. Ἐδήλου δὲ καὶ ὁ αὐτοκράτωρ αὐτὸς ἔν τινι πρὸς τὸν στρατὸν προκηρύξει ὅτι ὑπῆρχον ὄρια τοῦ δυνατοῦ, ἅτινα καὶ οἱ μέγιστοι ἡρώισμοι δὲν ἠδύναντο νὰ ὑπερβῶσιν. Ἐντεῦθεν τὸ ζήτημα τῆς εἰρήνης καὶ τοῦ πολέμου ἐξηρτάτο ἀπὸ τοῦ μέτρου τῶν ἀξιώσεων τῶν νικητῶν. Ἄλλ' ἐν τῷ ζητήματι τούτῳ αἱ γνώμαι τῶν συμμάχων δὲν ἦσαν μέχρι τινὸς ἐν πᾶσι σύμφωνοι. Περὶ ἀξιώσεων ἰδιαιτέρων Τουρκίας βεβαίως, τῆς ὑπὸ τῶν Δυτικῶν Δυνάμεων κηδεμονευομένης, οὐδεὶς ἠδύνατο νὰ γείνη λόγος ὅπως καὶ περὶ τῶν τῆς χάριν πορρωτέρω, ἀσχέτων πρὸς τὰ αἷτια καὶ τοὺς σκοποὺς τοῦ πολέμου, βλέψεων μετὰ ἀσημάντων δυνάμεων μετασχούσης ἐπὶ μικρὸν τοῦ πολέμου Σαρδικῆς κυβερνήσεως. Τὴν νικῶσαν ψῆφον ἐν τῷ ὄλῳ ζητήματι εἶχον ἡ Ἀγγλία καὶ ἡ Γαλλία. Καὶ ἡ μὲν Ἀγγλία, ἣς ἀπὸ τοῦ 1855 εἶχε γείνει πρωθυπουργὸς ὁ θανασίμος ἐχθρὸς τῆς Ρωσίας λόρδος ἐμπρηστής (Πάμερστον), κατὰ τὴν ἀνέκαθεν ἰσχύουσαν ἐν τῇ ἐξωτερικῇ πολιτικῇ αὐτῆς ἀρχὴν τοῦ ταπεινωσῆσαι ὅσον τὸ δυνατόν περισσότερον πᾶσαν ἠπειρωτικὴν Εὐρωπαϊκὴν Δύναμιν ἰσχυρὰν ἀμφισβητοῦσαν αὐτῇ τὰ πρωτεῖα ἐν τῇ ὁυθμίσει τῶν Εὐρωπαϊκῶν πραγμάτων· ἡ Ἀγγλία ἢ ἐπὶ δύο δεκαετηρίδας καὶ ἐπέκεινα ἐπιμόνως καὶ ἀδυσωπῆτως καταπολεμήσασα τὴν ἐκ τῆς Γαλλικῆς ἐπαναστάσεως ἐξελθοῦσαν ἰσχυρὰν Γαλλίαν καὶ ἐξεγείρασα τὴν Εὐρώπην πολλακίς ἐναντίον αὐτῆς, ἤθελε νῦν, ἐν ὀνόματι δῆθεν τῶν Εὐρωπαϊκῶν συμφερόντων, νὰ περιαγάγῃ τὴν Ρωσίαν εἰς τὴν ἐσχάτην ἀδυναμίαν καὶ ταπεινώσιν, ἵνα οὕτω μὴ μόνον παύσῃται πᾶσα ἐκ μέρους αὐτῆς ἀντίδρασις εἰς τὴν ἐν Εὐρώπῃ καὶ ἰδίως ἐν Τουρκίᾳ ὑπεροχὸν Βρετανικὴν ὁοπῆν, ἀλλὰ καὶ ἀποσοβῆθῃ διὰ παντὸς ὁ ἐκ τῆς Ρωσίας τὸ Ἀσιατικὸν αὐτῆς κράτος ἀπειλῶν κίνδυνος, καὶ διὰ τοῦτο ἠξίου τὴν ἀμείλικτον ἐξακολούθησιν τοῦ πολέμου, ἐργαζομένη ἵνα παραλάβῃ καὶ τὴν Αὐστρίαν σύμμαχον ἐν τῷ ἔργῳ τούτῳ. Ἄλλ' ἡ τοιαύτη πολιτικὴ δὲν συνῆδεν εἰς τὰς γνώμας τοῦ Ναπολέοντος καὶ τὰ συμφέροντα τῆς Γαλλίας. Πάντως ὁ Ναπολεὼν δὲν ἠδύνατο, μετὰ τοσοῦτους κρατεροὺς ἀγῶνας καὶ τὰς εἰς αἶμα καὶ χεῖματα θυσίας, αἵνα ὑπὲρ πάντας τοὺς ἄλλους συμμάχους ἐβάρυνον τὴν Γαλλίαν, νὰ φανῇ ὑπεράγαν μεγάρθυμος καὶ γεν-

πρὸς τὴν Ρωσίαν, ἀλλὰ καὶ δὲν ἤθελε τὴν πολλὴν ἔξασθένωσιν καὶ ταπεινώσιν αὐτῆς βλέπων ἐν αὐτῇ μᾶλλον τὸν μέλλοντα σύμμαχον πρὸς ἐκτέλεσιν τῶν Ναπολεοντειῶν ἐν Εὐρώπῃ πολιτικῶν σχεδίων ἢ ὄνειροπολημάτων (*reveries*, ὅπως ἐκάλει τὰς Ναπολεοντειοὺς ἰδέας πρὸ τοῦ ἀνελθεῖν εἰς τὸν θρόνον). Καὶ ἡ Ρωσία δὲ προαισθανομένη τοῦτο παρὰ τοῦ Ναπολέοντος ἀνέμενε συνδρομὴν ἵνα ἐξέλθῃ ἐντίμως τοῦ ἀνωφελοῦς πλέον κατασταθέντος αὐτῇ καὶ ἐν τῷ μέλλοντι κινδυνώδους ἀγῶνος. Πρὸς τοῦτο δὲ ἤρξαντο διαπραγματεύσεις μυστικαὶ ἐμπιστευτικαὶ μεταξὺ τοῦ ἐν Βιέννῃ Ρώσου πρέσβευος πρίγκιπος Ἀλεξάνδρου Γκορτσακῶφ καὶ τῶν ἐμπίστων ἰδιωτικῶν φίλων καὶ συμβούλων τοῦ Ναπολέοντος Μορνὺ καὶ Περσινὺ ἐπὶ ὄροις εὐπροσδέκτοις ὑπὸ τῆς Ρωσίας, ἧτοι τῆς καταλύσεως τῆς ἐν τῷ Εὐξείνῳ ναυτικῆς αὐτῆς δυνάμεως ὑπὸ τὸ εὐφημον ὄνομα τῆς ἐξουδετερώσεως τῆς θαλάσσης ταύτης, εἰς ἣν, καίπερ κατὰ βᾶθος οὔσαν χαλεπὴν, πρὸ πολλοῦ εἶχεν ἐξοικειωθῆ ἡ Ρωσικὴ πολιτικὴ τῆς ἀναγνωρίσεως τῆς ἀκεραιότητος καὶ ἀνεξαρτησίας τῆς Τουρκίας μετ' ἀπονομῆς ἰσοπολιτείας τοῖς Χριστιανοῖς καὶ τῆς ἀπὸ Ρωσικῆς προστασίας εἰς τὴν τῶν Μεγάλων Δυνάμεων προστασίαν μεταστάσεως τῶν Ἑγεμονιῶν. Ἐνῶ δὲ ἡ Γαλλία ἠρκεῖτο εἰς ταῦτα, ἡ δὲ Ἀγγλία ἀπῆτει ὄρους ταπεινωτικωτέρους θέλουσα καὶ τὸ ἐν τῇ Βαλτικῇ ναυτικὸν κράτος τῆς Ρωσίας νὰ καταλύσῃ, παρενέβη ἡ ἐπὶ τὴν πορείαν τῶν πραγμάτων καιροσκοποῦσα καὶ κερδοσκοποῦσα Αὐστρία ἵνα διατυπώσῃ αὐτῇ τοὺς προκαταρκτικοὺς ὄρους τῆς εἰρήνης ὑπὸ ἐνωϊαν Αὐστριακὴν καὶ συμφέρον Αὐστριακόν. Τοὺς ὄρους τούτους ἐγκριθέντας ὑπὸ τῆς ἐν Βιέννῃ συνδιασκέψεως (μὴ μετέχοντος τοῦ Ρώσου πρέσβευος) ἔπεμψεν ὁ κόμης Βουὸλ καὶ ἀνεκοίνωσε διὰ τηλεγραφοῦ τῆς 3/15 Δεκεμβρίου πρὸς τὴν Ρωσίαν ἀπαιτῶν ταχεῖαν ἀπάντησιν παραδοχῆς ἢ ἀπορρίψεως, ἀπειλῶν ἐν περιπτώσει ἀπορρίψεως τὴν εἴσοδον τῆς Αὐστρίας εἰς τὴν κατὰ τῆς Ρωσίας σύστασιν. Οἱ ὄροι οὗτοι πέντε τὸν ἀριθμὸν ἴσαν οἱ ἐπόμενοι: Κατάργησις τῆς ἐπὶ τῶν παραδανουβίων Ἑγεμονιῶν Ρωσικῆς προστασίας μετὰ ἐκχωρήσεως εἰς τὴν Μολδαυίαν τοῦ παρὰ τὰ στόμια τοῦ Δανουβίου ἐκτεινομένου σημαντικοῦ μέρους τῆς Βεσσαραβίας. 2) Ὁ ἐλεύθερος πλοῦς τοῦ Δανουβίου. 3) Ἡ ἐξουδετέρωσις τοῦ Εὐξείνου. 4) Ἡ ἰσονομία τῶν ἐν Τουρκίᾳ

Χριστιανῶν ἄνευ παραβλάψεως τῆς τοῦ Σουλτάνου ἀνεξαρτησίας καὶ ἀξιοπρεπείας, καὶ 5) (ὑπὸ τῆς Ἀγγλίας παρεμβληθεὶς) Ἐπιφύλαξις τοῦ δικαιώματος τῶν ἐμπολέμων Δυνάμεων νὰ ζητήσωσιν ἐν τῷ συμφέροντι τῆς Εὐρώπης καὶ ἰδιαιτέρους ὄρους κατὰ τὴν συνομολόγησιν τῆς συνθήκης.

Οἱ ὄροι οὗτοι ἦσαν ἀρκούντως τραχεῖς καὶ μάλιστα ὁ πρῶτος ὁ περὶ ἐκχωρήσεως ἐδάφους καὶ ὁ τρίτος ὁ περὶ τῆς ἐξουδετερώσεως τοῦ Εὐξείνου, ὁ ὑπὸ τὸ πρόσχημα ἀμοιβαιότητος πρὸς τὴν Τουρκίαν ἀπαγορεύων, κατὰ βάθος μόνον εἰς τὴν Ρωσίαν, νὰ ἔχη ναυτικὸν ἐν τῷ Εὐξείνῳ, διότι ἡ εἰς τὴν Τουρκίαν γενομένη ἀπαγόρευσις ἦτο εἰκονικὴ, ἀφοῦ αὕτη εἶχε τὴν ἐξουσίαν νὰ ναυπηγήσῃ ὅσα ἤθελε πλοῖα ἐν Βοσπόρῳ, Προποντίδι καὶ Αἰγαίῳ καὶ ἐν περιπτώσει πολέμου μετὰ στόλου ἰσχυροῦ νὰ προσβάλλῃ τὰ Ρωσικὰ παράλια (εἰς ἃ ἔνεκα τῆς ἐξουδετερώσεως δὲν θὰ ἐπετρέπετο ἡ ὀχύρωσις ὅπως καὶ εἰς τὰ Τουρκικὰ παρὰ τὸν Εὐξείνου παράλια). Τραχύτατος δὲ ἦτο ὁ ὅλο τῆς Ἀγγλίας μετὰ πολλῆς ὀπισθοβουλίας προταθεὶς πέμπτος ὄρος. Διὰ τοῦτο καὶ ἡ ὑπὸ τῆς Ρωσίας παραδοχὴ δὲν ἐφάνη ἐν ἀρχῇ λίαν πιθανὴ καὶ πολὺς ἐγένετο λόγος περὶ νέας μεγάλης στρατείας, ἣν ἔμελλον νὰ ἐπηρεύησιν κατὰ τὸ προσεχὲς ἕαρ αἱ τρεῖς σύμμαχοι Δυνάμεις (Ἀγγλία, Γαλλία, Αὐστρία) εἰσβάλλουσαι διὰ Πολωνίας καὶ τῶν Ἡγεμονιῶν εἰς τὴν καρδίαν τῆς Ρωσίας, ἀπεδόθη δὲ καὶ εἰς τὸν Ναπολέοντα δήλωσις ὅτι τὰ μέχρι νῦν γενομένα ἀπετέλουν ἀπλῶς ἀρχὴν καὶ πρόλογον τοῦ πολέμου καὶ ὅτι ὁ κύριος καὶ μέγας πόλεμος ἔμελλε ν' ἄρξῃται τὸ ἕαρ τοῦ 1856. Ὁ κόμης Νεσσελρῶδε διὰ τῆς ἀπὸ 11/23 Δεκεμβρίου εἰς τὸ Βιενναῖον τηλεγράφων ἀπαντήσεως ἐζήτησε τὴν ἐξάλειψιν τῆς περὶ ἐκχωρήσεως ἐδάφους ἀπαιτήσεως τοῦ 1 ὄρου καὶ τὴν ὀλοσχερῆ ἐξάλειψιν τοῦ 5. Ἄλλ' ἡ Αὐστρία, ἣτις τὴν ἐξασφάλισιν τοῦ Δανουβίου ἐθεώρει ζωτικώτατον συμφέρον Αὐστριακόν, ἐπέμεινε εἰς τὴν ἀπαίτησιν αὐτῆς περὶ ἀποδοχῆς ἀμέσου πάντων τῶν ὄρων ἀπειλοῦσα ἐν ἐναντίῳ περιπτώσει τὴν ἀνάκλησιν τοῦ ἐν Πετροπόλει Αὐστριακοῦ πρέσβεως. Ἄλλ' ἐπὶ τέλους ἐπεκράτησεν ἐν τοῖς συμβουλίῳ τοῦ Ἀλεξάνδρου Β' ἡ περὶ ὑποχωρήσεως γνώμη ἀφοῦ μέγα συμβούλιον τῶν ἀνωτάτων πολιτικῶν λειτουργῶν τοῦ Κράτους καὶ στρατιωτικῶν ἀρχηγῶν ὑπὸ τὴν

προεδρίαν τοῦ Αὐτοκράτορος ἀπεφήνατο γνώμην ὑπὲρ τῆς ὑποχωρήσεως, ὑπὲρ ἧς ἄλλως θερμότερα συνηγόρει παρὰ τῷ ἀνεπιφῶ ὁ βασιλεὺς τῆς Πρωσσίας Φριδερίκος Γουλιέλμος Δ' δεικνύων τοὺς ἐκ τῆς ἐπαναλήψεως τοῦ πολέμου ἀπειλούντας τὴν Ρωσσίαν δεινοτάτους κινδύνους, καὶ ἰδίως τὴν τῶν Πολωνῶν ἐπανάστασιν, ὑπῆρχε δὲ πεποιθήσις μεγάλη ἐν τοῖς πολιτικοῖς Ρωσικοῖς κύκλοις ὅτι ὁ Ναπολέων ἔμελλε νὰ ἐλαφρύνῃ τὸν πρῶτον ὅρον διὰ σμικρύνσεως τοῦ κατὰ τὴν Αὐστριακὴν πρότασιν ἀφαιρεθησομένου ἀπὸ τῆς Ρωσίας ἐδάφους τῆς Βεσσαραβίας (ὡς καὶ ἀληθῶς ἔπραξεν), ἤθελε δὲ ὁ αὐτὸς ἐξουδετερώσει καὶ τὴν διὰ τοῦ 5 ἄρθρου ὑπὸ τῆς Ἀγγλίας μελετωμένην ἐναντίον τῆς Ρωσίας νέαν ἐπιβουλὴν τῆς Δυναμείως ἐκείνης. Οὕτω δὲ ὁ κόμης Νεσελρῶδε ἐδήλωσε τῇ 4/16 Φεβρουαρίου ἐν Πετροπόλει Αὐστριακῶ πρέσβει ὅτι ἡ Ρωσία ἐδέχεται ἀνεπιφυλάκτως πάντας τοὺς ὅρους τοῦ Αὐστριακοῦ τελεσιγράφου. Οὕτω δὲ τῇ 20/1 Φεβρουαρίου συνῆλθον οἱ ἀντιπρόσωποι τῆς Ρωσίας, Αὐστρίας, Ἀγγλίας, Γαλλίας καὶ Τουρκίας ἐν Παρισίοις ὑπὸ τὴν προεδρίαν τοῦ ὑπουργοῦ τῶν Ἐξωτερικῶν τῆς Γαλλίας κόμητος Βαλέβσκη (φυσικοῦ υἱοῦ τοῦ Ναπολέοντος Α' ἐκ τινος Πολωνίδος γεννηθεὶς ἐν Walevice, ἐξ οὗ καὶ τὸ ὄνομα) καὶ μετὰ χρόνον ὀλίγῳ πλείονα τοῦ μηνός, ἴτι τῇ 18/30 Μαρτίου, ἡμέρα Κυριακῇ (Κυριακῇ τοῦ Ἀντίπασχα ἢ τοῦ Θωμᾶ κατὰ τὸ ἡμερολόγιον τῶν Δυτικῶν), ὅτε ἀναγινώσκειται καὶ ἐν τῇ Δυτικῇ Ἐκκλησίᾳ (ὅπως παρ' ἡμῖν τῇ Κυριακῇ τοῦ Θωμᾶ) τὸ Εὐαγγέλιον, ἐν ᾧ ὑπάρχει ἡ τοῦ Ἰησοῦ πρὸς τοὺς μαθητὰς πρόσρησις «Εἰρήμη Ὑμῖν», ὑπεγράφη ὑπ' αὐτῶν ἡ Παρισιανὴ συνθήκη τῆς εἰρήνης, ἧς τὸ κείμενον καὶ τὴν ἐρμηνείαν πραγματευσόμεθα ἐν τῷ ἐπομένῳ κεφαλαίῳ.

τὴν Ἐπαναστατικὴν σύνομοσίαν τὴν καλουμένην ἢ καλοῦσαν ἑαυτὴν Ρωσικὴν ἐπαναστατικὴν μερίδα ἢ μ. «Ρωσικῆς ἐθνικῆς βουλῆσεως». Ἀλλὰ τοῦ περὶ ἀνορθώσεως τοῦ Πατριαρχικοῦ ἀξιωματος βουλευματος ἡ πραγμάτωσις ἀναβληθεῖσα ἐπ' ἀόριστον ἐπεγένετο μόνον κατὰ τὸ 1917.

Τὰ ἐν σελ. 117 λεγόμενα περὶ «τῶν προσκειμένων τῷ Μακαριωτάτῳ» δὲν αἰνίττονται οὐδαμῶς τοὺς τῷ *γένει προσήκοντας* τῇ Αὐτοῦ Μακαριότητι, ἀλλὰ τοὺς ἐν τῇ διοικήσει τῆς Ἐκκλησίας προσκειμένους Αὐτῇ ἄκοντι ἀμαθεῖς καὶ ἀσεβεῖς λαϊκοὺς ἀξιωματούχους. Ὁμολογουμένως ὁ Μακαριώτατος ἐν πολλοῖς δείκνυσι καὶ σθένος καὶ προθυμίαν ψυχῆς, ὃν δὲ συστηματικῶς πεπαιδευμένος θεολογικῶς τε καὶ φιλολογικῶς δείκνυσι πνεῦμα πεφροτισμένον καὶ φιλότιμον ἐργαζόμενος, ὅπως ὁ προκατόχος αὐτοῦ σεβασμιώτατος Θεόκλητος, ὑπὲρ τῆς εἰς τὴν πρόπευσαν ἠθικὴν αἰγλήν ὑψώσεως τῆς ἀπὸ τοῦ θανάτου τοῦ ἀοιδίμου μητροπολίτου Γερμανοῦ ἀμαυρωθείσης περιοπῆς τοῦ μητροπολιτικοῦ (καὶ νῦν ἀρχιεπισκοπικοῦ) θρόνου Ἀθηνῶν. Διὰ τὸ πρὸ δύο ἐτῶν ἐνσκήψαν καὶ νῦν ἐτι μένον σχίσμα ἐν τῇ Ὁρθοδόξῳ Ἐκκλησίᾳ ἕνεκα τοῦ ζητήματος τοῦ Ἐκκλησιαστικοῦ Ἡμερολογίου δὲν εὐδύνεται ὁ Μακαριώτατος, ἀλλ' ἢ Ἰεραρχία τοῦ Ἑλληνικοῦ κράτους καὶ τὸ ἐν Κωνσταντινουπόλει Πατριαρχεῖον, ὃν ἐκτελεῦσαι μετὰ τινος σπουδῆς ὑπετάγη ὁ Μακαριώτατος ἐνῶ ἠδύνατο γὰρ μὴ ἀπακούσῃ εἰς τὰ κελεύσματα ταῦτα τὰ ἐξ ὑπερβασιῶν προερχόμενα.

Τὰ ἐν σελ. 319 ἐν ὑποσημειώσει λεγόμενα ὅτι «οἱ Κόπται τῆς Αἰγύπτου, μετὰ τούτων δὲ καὶ οἱ ὁμόδοξοι αὐτοῖς Ἀβησσυνοὶ ἐπὶ τῆς Αἰγυπτιακῆς κατοχῆς τῶν ἐτῶν 1839—41 (γράφει ὁρθότερον τῶν ἐτῶν 1832—41) ἐγκατεστάθησαν ἐν τισὶ γωνίαις τοῦ μεγάλου ναοῦ τῆς Ἀναστάσεως» δὲν εἶναι ἀκριβῶς εἰρημένα. Κόπται καὶ Ἀβησσυνοὶ καὶ πρὸ τοῦ 19ου αἰῶνος μετεῖχον τοῦ περιβόλου τοῦ μεγάλου ναοῦ τῆς Ἀναστάσεως (ἴδ. *Récits de Voyages d'un Arabe (Code 286 du Vatican). Traduction de l'Arabe par Mme Olga de Lebedef, Présidente d'honneur et Fondatrice de la Société Russe des Études Orientales. St. Petersburg 1902 σ. 10—11).*

Αἱ ἐν σελ. 328 στίχ. 11 (ἐν τῷ σουλτανικῷ θεοσίματι ἢ διαγράμματι) μνημονευόμενα «ἄψιδες τῆς Μαρίας» λέγονται συνήθως ὑπὸ τῶν ἡμετέρων «καμάραι» ἢ (ἐκ τοῦ ἀριθμοῦ) «ἐπτακάμαρον» (τῆς Παναγίας).

Τὸ ἐν σελ. 334 ἐν ὑποσημειώσει λεγόμενον ὅτι ὁ Πάπας Πίος Θ' ἀνῆλθεν εἰς τὸν παπικὸν θρόνον τῷ 1848 δὲν εἶναι ἀκριβές. Ὁ Πίος Θ' ἀνῆλθεν εἰς τὸν θρόνον κατὰ Ἰούνιον τοῦ 1846.

Ἐν σελ. 454 ἐν ὑποσημ. (1) διορθωτέον τὸ Σ. Γιαννοπούλου εἰς Α. Λανοπούλου.

77	στίχ. 15 γραπτέον	ὡς δύναμιν
78	» 2 »	ὡσεὶ μὴ ὑπέμεινε
» 78	» 10 »	<i>πονηρία</i>
» 78	» 11	ἐξαλειπτέον τὸ <i>καὶ</i> τοῦ στίχου τούτου
Σελ. 79	» 20 »	Χριστιανικῆς
» 79	» 31 »	πολυμιγεῖ
» 80	» 24 »	καὶ καταδιωχθεὶς ὑπὸ τούτου,
» 81 σημ.	» 41 »	βλασφημίαι τοῦ Φαρμακίδου
» 83 »	» 12 »	παῖς ὧν
» 84 »	» 14 »	εἰς τινὰ θεολόγον ὑπέρμαχον τοῦ Φαρμ.
» 86 »	» 2 »	καθὼς ὑπὸ τὴν <i>χρυσόρροφον</i>
» 130	» 6 »	1852
» 134	» 18—20 »	ἢ συνομολόγησις τῆς μεταξὺ τῆς βασι- λίσεως τῆς Ἀγγλίας συνθήκης (ἐξαλει- πτέον τὸ <i>συνομολογηθεῖσα</i>)
» 163	» 16 »	ἐξαλειπτέον <i>ὅτε</i>
» 164	» 10 »	Βογδάν (1350)
» 170 σημ.	» 27 »	ἐφρόντιζεν
» 178	» 8—9 »	ἐξαλειπτέα τὰ ἐν τοῖς στίχοις τούτοις (καὶ τῆς μητρὸς...Θηρεσίας) γεγραμμένα
» 212	» 22 »	<i>Βουζιτζις</i> ἀντὶ Βουτζα
» 238	» 18 »	<i>κραταιῶν</i>
» 241	» 24 »	ἐπὶ τῶν <i>Σαλίων</i>
» 247 σημ.	» 8 »	Jagic
» 266	» 30 »	<i>ἔγραψεν</i>
» 307	» 30 »	τὸν Μαχμούτ Β΄
» 314	» » »	ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Δ΄
» 317	» 24 »	καὶ τὴν εἰς τοὺς σουλτάνους
» 334 σημ. 2	» 8 »	μέχρι τοῦ 1846 καὶ στ. 10 ὡσαύτως 1846
» 336	» 25 »	τοῦ Μαρτίου (1852)
» 342	» 17 »	πλήγματος
» 365 σημ.	» 10 »	ὁ ἐν <i>Λονδίῳ</i> πρεσβευτῆς
» 367	» 1 »	μόνον κέρδος
» 386 σημ.	» 3 »	<i>εἶπερ ποτὲ</i>
» 401	» 32 »	τῶν <i>Στρατιωτικῶν</i>
» 407	» 20 »	ὑπὸ φανατισμοῦ
» 415	» 28 »	ιδόντός
» 453	» » »	ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΣΤ΄
» 500 σημ.	» 2 »	de fer

ΠΙΝΑΞ ΤΩΝ ΕΝ ΤΩ Δ' ΤΟΜΩ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

ΜΕΡΟΣ Ε'

*Ἀπὸ τῶν χρόνων τοῦ μεγάλου Ἀνατολικοῦ πολέμου
μέχρι τῆς συνθήκης τοῦ 1856.*

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α'.

*Ἡ Μεγάλη τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησία καὶ ἡ Ἐκκλησία
τοῦ Βασιλείου τῆς Ἑλλάδος.*

	Σελίς
Ἡ ἴδρυσις τῆς Ἐκκλησίας τοῦ Βασιλείου ὡς ἐγένετο ὑπὸ τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας	4— 54
Ἡ κατὰ τοῦ Ἱεροῦ Τόμου ἐν Ἑλλάδι ἀντίδρασις τοῦ Θ. Φαρμακίδου	54— 61
Ὁ Ἱερός Τόμος καὶ ὁ Θ. Φαρμακίδης	61— 90
Ἐκκλησία καὶ Πολιτεία	87— 90
Αἱ Ἐκκλησῖαι τῶν μετὰ τὴν ὑπὸ τῶν Φράγκων ἄλωσιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως (1204) παραχθέντων ἰδιαιτέρων πο- λιτικῶς ἀνεξαρτήτων κρατῶν	90— 99
Τὸ Οἰκουμενικὸν Πατριαρχεῖον καὶ τὸ δεσποτᾶτον τῆς Ἡπείρου	99—119

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β'.

*Πολιτικὴ ἱστορία τοῦ Βασιλείου κατὰ τὰ ἔτη
1850—52*

Τὸ ἐπεισόδιον τοῦ «Πνευματικοῦ Συλλόγου» καὶ τὰ περὶ κι- νημάτων θρυλήματα	119—128
Τὰ κατὰ τὸν Ἰωάννην Μακρυγιάννην	128—129
Ὁ νέος πόλεμος τοῦ λόρδου Πάλμερστον ἐναντίον τῆς Ἑλ- ληνικῆς κυβερνήσεως	129—132
Τὸ ζήτημα τῆς τοῦ Ἑλληνικοῦ θρόνου διαδοχῆς	132—138

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ'.

*Συμπαράφῃσις ἐθνογραφικὴ καὶ ἱστορικὴ τῶν μὴ
Ἑλληνικῶν χριστιανικῶν λαῶν τῆς Ἀνατολῆς*

Ρουμᾶνοι	139 - 160
Ἱστορία τῶν Βλαχομολδαῶν ἀπὸ τῆς γενέσεως τοῦ ἔθνους τούτου μέχρι τοῦ 1821	160—176
Ἡ Ρωσία καὶ αἱ Ἡγεμονίαι	176—180
Ἱστορία τῶν Βλαχικῶν Ἡγεμονιῶν ἀπὸ 1821 μέχρι 1829	180—181
Ἡ συνθήκη τῆς Ἀδριανουπόλεως καὶ αἱ Ἡγεμονίαι	181—183
Αἱ Βλαχικαὶ Ἡγεμονίαι τῷ 1848	183—192
Ἡ συμφωνία τοῦ Βαλτά-λιμᾶν (1849)	292—195

	Σελίς
Αί πρῶται πρὸς ἐλευθέρωσιν ἀπόπειραι τῆς Σερβίας	195—198
Ἡ μεγάλη Σερβικὴ ἐξέγερσις τοῦ 19ου αἰῶνος	198—204
Σερβία, Αὐστρία, Γαλλία, Ρωσία	204—207
Ἡ Σερβία καὶ ἡ συνθήκη τοῦ Βουκουρεστίου	207—208
Ἡ ἐξακολούθησις καὶ τὸ τέλος τοῦ ἀγῶνος. Αὐτονομία διοικητικὴ	208—219
Μίλος Ὀβρένοβιτς. Ἀλέξανδρος Καραγεώργεβιτς	219—223
Τὸ Μαυροβούνιον ἀπὸ τῆς γενέσεως τοῦ κράτους μέχρι τῶν χρόνων τοῦ Κριμαϊκοῦ πολέμου	223—239
Σλαωνικὴ φιλολογία	250—256
Πνευματικὴ ἀναγέννησις τῶν Βουλγάρων	256—292
Αἱ πρὸς τοὺς Βουλγάρους εὐεργεσίαι τῆς Μ. Ἐκκλησίας	292—294
Αἱ πρὸς ἀνάγκησιν τῆς Βουλγαρικῆς ἐλευθερίας ἀπόπειραι τοῦ 18ου καὶ 19ου αἰῶνος	294—302
Τὸ Ὄθωμανικὸν κράτος καὶ ἡ Μεγάλῃ Ἐκκλησίᾳ ἐν ταῖς παραμοναῖς τοῦ Κριμαϊκοῦ πολέμου	302—313

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Δ΄.

Ἡ μεγάλη ἐν Ἀνατολῇ πολιτικὴ κρίσις. Ὁ μέγας Κριμαϊκὸς πόλεμος.

Τὸ ζήτημα τῶν Ἁγίων Τόπων	314—337
Ἡ ἀποστολὴ τοῦ πρίγκιπος Μενδζικῶφ	337—381
Ὁ Μενδζικῶφ καὶ ὁ μέγας βεζίρης Μεχμέτ Ἀλῆς	381—387
Ρεσίτ καὶ Μενδζικῶφ	387—397
Γενικὴ θεωρία περὶ τοῦ χαρακτῆρος τῆς τοῦ Μενδζικῶφ ἀποστολῆς	397—411

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ε΄.

Ἀπὸ τῆς ἀναχωρήσεως τοῦ Μενδζικῶφ μέχρι τῆς κηρύξεως τοῦ πολέμου.

Τὰ μετὰ τὴν ἀναχώρησιν τοῦ Μενδζικῶφ μέχρι τῆς κηρύξεως τοῦ πολέμου	401—425
Κήρυξις τοῦ πολέμου ἐκ μέρους τῆς Τουρκίας ἐναντίον τῆς Ρωσίας	—

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΣΤ΄.

Τὰ ἐν Ἑλλάδι

Τὸ ζήτημα τῶν Ἁγίων Τόπων ἐν Ἑλλάδι	453—464
Μεθοριακὴ προστασίς πρὸς τὴν Τουρκίαν	464
Διακοπὴ τῶν πρὸς τὴν Τουρκίαν σχέσεων	464—516
Κατοχὴ Πειραιῶς. Ξενοκρατία	516—522
Τὸ τέλος τῆς Ἡπειροθεσσαλικῆς ἐπαναστάσεως	522—547
Τὰ μέχρι παραιτήσεως τοῦ ὑπουργείου Μαυροκορδαίου	—
Ἡ συνθήκη τοῦ Κάνλιτσα	
Ἡ ἐπὶ Κριμαϊαν στρατεία τῶν Συμμάχων. Πρωτόκολλον τῆς Βιέννης. Ἀδστροπρωσικὴ συνθήκη. Θάνατος τοῦ αὐτοκράτορος Νικολάου. Ἀλωπις Σεβαστουπόλεως. Ἡ εἰρήνη τῶν Παρισίων	547—558

ΠΩΛΕΙΤΑΙ ΕΝ ΤΟΙΣ ΒΙΒΛΙΟΠΩΛΕΙΟΙΣ

Δεπάστα 'Οδ. Βουκουρεστίου

'Ελευθερουδάκη Πλατεία Συντάγματος

'Εταιρεία Τύπου 'Οδ. Σταδίου

Χρήστου Σαλιβέρου »

Βασιλείου Σαλιβέρου »

Κολλάρου ('Εστίας) »

Σιδέρη »

Ζημάκη 'Οδ. Πεσμαζόγλου

Ταμπάκη 'Οδ. Σταδίου

Δελαγραμμάτικα - Τζάκα 'Οδ. Πανεπιστημίου

Τυπογραφείον Βιτσικουνάκη 'Οδ. 'Αριστείδου

